

જન-માણસી અંક

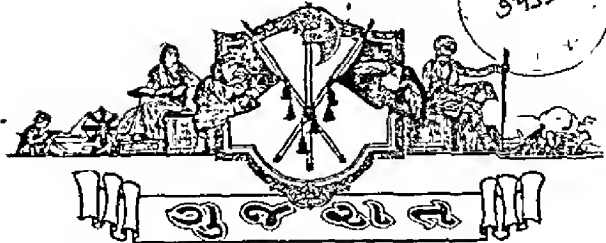
અનુક્રમણિકા

વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ માચના	શ્રી. રા. જ.	૧
૨ મહાત્માજીનો ૫૩	મહાત્મા ગાંધી	૨
૩ સત્યાગ્રહ અને સાદિય	રા. નશીનદસ નિ. માસર	૪
૪ અગ્નિનંદનનાં બે શબ્દો	રા. આનંદરાંકર દુવ	૬
૫ શ્રી. કનુભાઈ	દિ. બા. કૃષ્ણાચાર્ય અનેરી	૧૦
૬ જીર્ણ મંદીર અને માતાજી	રા. કનેવાલાલ ઝુનશી તથા સૌ, લીલા ઝુનશી	૧૨
૭ રાધા	રા. અંબાલાલ પુરાણી	૨૧
૮ શેરીનો જીવન સંસ્કૃષ્ટ	રા. દિરાજલાલ રત્નમજી મહેતા	૨૮
૯ પુરાતન આરોગ્ય કુલ પ્રદેશમાં રહેવાયું	રા. અરજનલાલ વસાવડા	૩૪
૧૦ "કેપા દરજ્જા" એક પરિચય	રા. મંદુલાલ મળમુદર	૪૩
૧૧ બાઈ ઝુનશી : હર્મનીર	રા. અંદરાંકર નમંદરાંકર પંડ્યા	૪૬
૧૨ વચનની પૂર્ણાવલિ	રા. બાલુ મોલીલાલ મળમુદર	૫૩
૧૩ શ્રી. કનેવાલાલ ઝુનશીનો કારકિર્દીવાલ	રા. પ્રાણલાલ હીરપારામ દેસાઈ	૬૧
૧૪ આરાધ	રા. રમણલાલ ખી. બદ	૬૬
૧૫ રા. કનુ ઝુનશી	રા. અંબાલાલ પુરાણી	૬૭
૧૬ જીવનનાં રાત	રા. "કાન કાલો"	૭૨
૧૭ એક અન્ય સ્મરણ	રા. દુર્ગાંકર કે. યાત્રી	૮૦
૧૮ અમીરના	રા. પુરોહિતમ ખીમજી ચીલાજી	૮૩
૧૯ નાંકરે ઝુનશી કવિઓ તથા તેમની કવિઓ	રા. ક. બા. ઝુનશી તથા રા. જ્યોત. દ. રા. ૧૧	૮૭

દમની સ્વ. પતિશ્રીજી સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યકર્તા શુભાતી સમાજે
શ્રીયુગ શાસ્ત્રાભ્યાસ- આણંદજી યાત્રા
તરફથી આવનવ સંપ્રેમ ભેટ.

૭૫૬૭

ત્રૈભાસિક

પ્રસ્તુત ૧૬

માસ. ૧૯૮૬

અંક ૧

ચોથાના

મેષક: રા. જ.

છાઈ ભારતભાવમાં ધનઘટા કે કે અધર્મીતાથી,
તે જોજો નિજ ચોરના પવનને પ્રેરી વિખેરી શીધી;
જેલ્યા રાસ વિલાસ વંગભરિયા કુંજે નિકુંજે સદા,
પ્રેર્યા વીર્ય અમોલ નિર્બલ હરે ગાઈ અનેરી ગીતા;
જેની કોમલ બંસીની અવનરી મુસાવતિને મુલ્લી,
આંધી ઘેલી બની વને ઉપવને જોખાંગનાઓ બમ્મી;
પ્રેરી માનવજાલના હૃદયમાં ભક્તિવલ્લી અચોતને,
વેલી રમ પ્રભા કંઈ જગતની અધારથુડા વોચે;
કીધાં મર્ત્ય અમર્ત્ય જ્ઞાનફલનાં પીયૂષપાને દધ,
વશાધ્યા પથ શાંતિના, પ્રભુવના, સ્વાતંત્ર્યની સિદ્ધિના;
તે શ્રી મોહન વિશ્વનો, -રસિકનો-યોગીતલો અમલી,
ગાળી તાપ અમાપ શ્રી જનનીના, દો મુક્તિ શાંતિમરી !

મહાત્માજીનો પત્ર

ભાઈશ્રી મુનશી.

બનટીનાથ બે બહુની ચક્રા
કે પ્રાતઃકાળે શું થશે. તો આપણું
શું ગણું ? તમે ભૂલ્ય જશો ને વળતાં
મળશે એમ મેં કહ્યું હતું. હવે !
પણ તમારા મદ બળવાન છે. કેવા
નર્સીબદર ? વડીલાત છાંયીને તુરત,
પકડાયા ! હવે લીલાવતી બેવડો બોલે
હવેકશે કે ?

તા. ૨૨-૪-૩૦

મોહનદાસના

બં. મા.

સત્યાગ્રહ અને સાહિત્ય.

શ્રીયુત કનૈયાલાલ મા. મુનશી

લેખક: શ્રી. નગીનદાસ ત્રિ. ભારતર

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

હીંદના ઇતિહાસમાં જહી એપ્રિલનો દિવસ ચિર સ્મરણીય રહેશે. સત્યાગ્રહના-અહિંસાના-યુદ્ધના મંડાણનો એ દિવસ હતો. બહુજ થોડાને

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી

પરિચિત, લુબ વસ્તીવાળા અને ત્યાર પહેલાં જેને મોડાકજ બાણતા હતા તેવા નાના દોંડી ગામમાં તે દિવસે આખા જગતમાં જેવું નામ

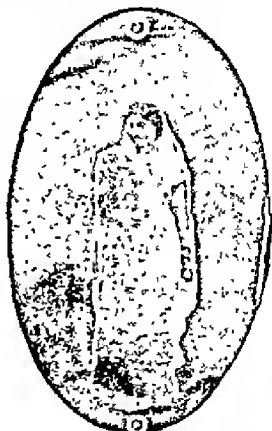
ફાણેફાણે જનતાને મોંએ છે એવા પુણ્યચરિત મહાત્મા ગાંધી-આપણા "બાપુ" એ કેટલાએ દશકાથી લોકોને પીઠી રહેલા મીઠાના કાચદાને તોડવાની શરુઆત કરી અહિંસાની લડતનો પ્રથમ મહામંત્ર ઉચ્ચાર્યો. તરતજ એની ઘોષણા આખા હીંદમાં તે પ્રભાતે ગાજી રહી. ઠેરઠેર એનો પડઘો પડ્યો. સંત્રામના શંખો ફુંકાયા.

આ લડતનું મંડાણ જહી એપ્રિલને દિને થયું ખરું, પણ એના ચોરસા તો ત્યાર પહેલાંનાજ નંખાયા હતા. હીંદમાં દરેક હૃદયમાં સ્વતંત્રતાની ધગશ ધગધગી રહી હતી. હીંદમાં પ્રધાનપણે માન્ય મહાસભાએ ૧૯૨૮ના ડિસેમ્બર માસમાં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે ૧૯૨૯ના વર્ષના અંતે જો "કુમિનિયન સ્ટેટસ" નહીં આપવામાં આવે તો કેવળ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા એજ મહાસભાનું ધ્યેય રહેશે અને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા એજ અંતિમ હેતુથી લડત લડાશે. દેશમાં કોંઈક ડરપોક શંકા-શીલ લોકો આ ઠરાવ પર હસતા હતા અને અનેક ટીકાઓ તે પર ચઢી હતી. પરંતુ લોડ્ઝ ઇર્વિન અને બીજા કેટલાક ડાહ્યા મુસદ્દીઓને મહાસભાના આ ઠરાવ અને પ્રવૃત્તિમાં છંડાણ ભારતનું. સામન્ય કમિશનનો પ્રવેશ તરફથી સર્વત્ર બહિષ્કાર આવતા કષ્ટના ચિન્હરૂપ એમને લાગ્યો અને હીંદમાં રાજકીય રિયલિટી શી હતી તે બરોબર સમજાવવા અને પ્રજાકીય માંગણીના સ્વીકાર સંબંધે અને એટલું કરવાને લોડ્ઝ ઇર્વિન રજા

લઈને ઈંગ્લેન્ડ ગયા. ત્યાંથી આવીને કેટલોક
જાહેર ઉચ્ચારણાઓ કરી. પ્રજાના કેટલાક
વિભાગમાં ખુશી ફેલાઈ ગઈ. પ્રથમ સાંચો યજ્ઞ
અને એ રાજનીતિ પર લેવા સતેષ દર્શાવનારી
લિખરણો અને કેટલાક ઇન્ડિયન ટોટા તરફથી મળી
બહાર પડી. પરંતુ આગળ એવા અનેક પ્રસંગોથી
એવી રીતે ઠગાંચેલા હોવાથી મહાસભાના નેતા-
ઓને આ સર્વ તરફ ટંકાળ રહી. અનેક
વાટાઘાટ અનેક વિશ્વાસઘાત. અંતમાં મહા-
ત્માજી અને બીજા અને સોડા ઇન્ડિયન મળ્યા.
તેમાં મહાત્માજીને પોતાની ટંકા ખરી લાગી,
ખરી વિશ્વિત સમજાઈ અને ૧૯૨૯ ની લાહેરની
પાચાસ કેમિસમાં ઇયુ કે સરકારને અપાએલી
સુલત ખુરી યજ્ઞ હોવાથી અને તે રમ્યાન ગઈ
મહાસભાના દર્શન પડ્યો નહીં હોવાથી સંપૂર્ણ
સ્વતંત્રતા એજ આપણી હાતનું થયે છે. એ
હાતની જાખવટ માટે-એવી જુદરમના જોડ-
વડા માટે શું કરવું તે મહાત્માજીએ વિચારી
પ્રજા સમક્ષ મૂકવાનું નક્કી થયું. મહાત્માજીએ
મીડાનો કાપડો તોડીને આ હાતની યજ્ઞમાં
કરવાનું નક્કી કર્યું અને જહી એપ્રિલનો દિવસ
તે માટે નિર્માણ થયો. તે પહેલાં પ્રજાને એ
હાતની સમજ માટે કેળવણી માટે, પોતાના
આજમમાંના સ્વસ્ત સંજમી અને કેળવાએલા
૭૮ સનિકા સાથે તા. ૧૨ મી માર્ચે આજ-
મમાંથી કુચ કરી. જહી એપ્રિલ નેટલેજ એ
દિવસ પછી હોંદના જાવિ મહતર માટે અજલ્લો
રહેશે. એ દિવસે શરૂ થયેલી આ કુચે દાલમાં
આથી રહેલી હાતની તૈયારીના પડ્યો
નાખ્યો અને એ કુચના કરમે કરમે લીજવરીની

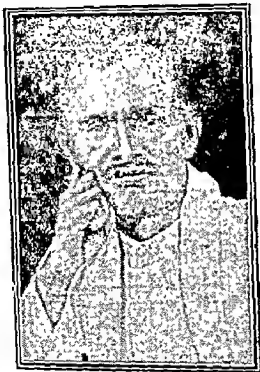
તરફથી એ હાત અનેક મલ્લુ એસ મેળવતી ગઈ.
મીડાનો કાપડો કમલે ને પગલે તોડવા માંડ્યો.
તેના સંગમાં પ્રજા એનપ્રોત બની સામેલ થઈ
મજ અને "નીમકા કાપડો તોડ ડાલો" એ, આ
હાતના પ્રથમ મહામંત્ર તરીકે નાના મીડાને

શ્રી. લીલાવતી સુનરી

માટે ઉચ્ચારવા માંડ્યો. મુખમાં અને બીજે
ટેકાણે દરીએથી પાણી લારીને, મીડા પકાવીને
કેટલાએ વોશી ઘર ઘઘી એડેલા આ કાપડાને
લોકો તોડના અને અનેક ટોળાઓ તેમ કરીને
નજી "નીમકા કાપડો તોડ ડાલો" એજ નેમથી

હિન્દુઓ કરીને લાતમાં પોતાની અંતઃકરણની
જોશબરી ધગાવાની સામેલગીરી દર્શાવતા સ્વ-
તંત્રતા માટેની મહાસભાએ આદરેલી આ લડત
કેવળ આમ પ્રગમજ અટકી નહીં. મીઠાના
કાયદાને લગ એ તો માત્ર નિમિત્ત હતું એટલી
પછવાડે તો સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિનું અભ્યુદય
જેવું હતું—દરેક પરતંત્રતા, અર્થિક વિનાશ

શ્રી. અમૃતલાલ રોઠ

અર્થેની સાલતા તો હતાજ, તેમાં આ પ્રસંગ ઘડાયો.
સંસ્કારી હૃદયેને લડતનો સ્પર્શ થયો અને
સાહિત્યનું ક્ષેત્ર પંથુ એનાયો બન્યું નહીં. લડ-
તની શરૂઆત પછી, બારજ દિવસમાં સાહિત્ય
સંસદના અને "યુજ્જરાત"ના આત્મા કનૈયાલાલ
મુનશીએ આ લડતમાં જોડાવાનો નિશ્ચય જાહેર
કર્યો, બાર લાઈબ્રેરીમાં રોજ આ લડત વાતનો

મુખ્ય વિષય હતી અને છે અને ત્યાં રા. મુનશીએ
હકીકત જાહેર કરતાં એમને અગ્નિનંદન અને
ધન્યવાદ અપાયાં. રા. મુનશીની પ્રકૃતિ પ્રમાણે
નિશ્ચય કર્યો તેવાજ અમલમાં મુકવાનો પ્રયત્ન
પણ તેણે કરી દીધો. તે વખતે એક મોટા અગ-
ત્યના મુદ્દાઓમાં એ રોકાએલા હતા તેથી મહા-
ત્માએ એમણે લખી દીધું કે તા. ૨૦ ત્રી
એપ્રિલથી પોતે લડતમાં જોડાશે.

રા. મુનશીના નિશ્ચય જાહેર થતાં કોષ્ટક
વાતો થવા લાગી. કોષ્ટકએ મરોબિલાવાને આ
નિશ્ચયનું કારણ માન્યું; અને કોષ્ટકએ ત્યાર
પહેલાંનો રા. મુનશીના કોંગ્રેસના કેટલાક તિહાતો
સાથેના મતભેદનો અને આ પગલાનો સમન્વય
સમજાતો નથી એમ કહ્યું. પરંતુ આ લડતમાં
જોડાવાનું રા. મુનશીએ નહીં કહ્યું તેને બીજોજ
દિવસે હું તેમને બંગલે મળ્યો ત્યારે મને રા.
મુનશીનું દષ્ટિબિંદુ સમજાયું. પોતાના મતો-
રાજ્યમાં એમણે અનેક મૂર્તિઓ, અનેક મંદિરો
સજ્યાં હતાં તેને, દેશસેવા કરીને, જીવનના
પ્રલક્ષ અનુભવમાં લાવવાનીજ એક વાત એમને
જેમી રહી હતી, એમ સ્પષ્ટ થયું. મને કહ્યું
કે "લગવાન કૌટિલ્ય, 'સ્વપ્નદ્રષ્ટા' આલેખ્યા,
હવે એ આદર્શો અનુભવવા છે." મુનશીના
જીવનના આ પલટાથી તેમની તરફ હૃદયમાં
સન્માન ઉત્પન્ન થયું અને હૃદયની આવી સાચી
ધગથરીજ એમણે આ લડતમાં ધીકતી કમાણી
ને આરામવાળા જીવનને એક પળમાં લાત
મારી લડતમાં દેશસેવા માટે કંપલાયનું, તે
જોઈને એમના વિરુદ્ધની વાતો તદ્દન ખોટી
કરી ગઈ.

આ લગતમાં કંઈકાવાનાં મુનશીએ સાહિત્ય નીસરાયું નહીં. સાહિત્ય પરિષદના જયારણની કુંભેશને પરિણામે નોંધાયેલી સમિતિએ જે નિર્ણય કર્યો છે તે સંબંધમાં મુનશીએ મને લામણીકર્તા હરપથી કહ્યું કે “નગરિનખાઈ, આ કામ જરૂર પાર પાડશે અને સાહિત્ય પરિષદનું કામ થાય પડે એ તમને સેપું છું.” જે તેમને કહ્યું કે “એ મારે માથે અને મારા તરફથી બનવું જરૂર કરીય.” અને તેમને નીચેત યાહ.

આ લગતમાં જોડાવા પેદેલાં મુનશીને મનમાં અત્યંત મંથન થયું. મને એણે કહ્યું કે “શેઝ ચડા પીતાં કે જમનાં કે જરા પણ નવરાયની વખતે મારે અને લીલાને એજ વાત થતી, કે જોડાણ કે નહીં જોડાણ, અને એ વાત હૈકસપિ-યરના ટેબ્લેટની માફક મનમાં જડમથલ કરી રહેતી. આખરે નિશ્ચય થયો કે હવે જોડી ન થવું. આ નિશ્ચય થયો ને તે રાત્રે ઉઘ્યો છું એવું મારી છંદગીમાં કરી નથી ઉઘ્યો. હવે મારા હૃદયમાં પરમ શાંતિ થઈ ગઈ છે.” રા. મુનશીએ સત્યાગ્રહનો પંથ સ્વીકાર્યો તેમાં લીલાખહેનનો કામ જરૂર મોરો દતો. હું તો માનું છું કે ખરું નિશ્ચયાત્મક કારણ તો તેજ દતાં અને તેમણે પણ તેજ પંથ સ્વીકાર્યો એથી વધારે શું પ્રમાણ જોઈએ ?

મુનશી લગતમાં પડવા તેવાજ પડકારવા. “સ્વદેશીકાર્યવધ”ની એક મેં ચેજના કરી હતી અને તેને માટે જ્યેષ્ઠ સ્થા મોલાવીને તા. ૨૧ મી એપ્રિલે એ કામ ઉપાડવાનું હતું પણ તા.

૨૧ મી એપ્રિલની સાંજ મુનશી છુટા હોવા માટે આવીજ નહીં તા. ૨૧ મીએ સવારે ગીરજાતાર થયા અને એ દિવસ પણ કામ કરી શક્યા નહીં. મુનશીને બંગલે આવ્યો ત્યારે “ગુજરાત” કંઈકાવા મુનશીએ મને કહ્યું કે “હાલ એ મહારાષ્ટ્રી સ્થાવાય તેમ રિધાત પેદેશી નહીં. અને હું નહીં હાઈ” ત્યાં સુધી કાઈ સ્થાવે તો સાહે, નહીં તો જઈ કરવું પડશે.”

મી. હવેશચંદ મેવાણી

મુનશી જ્યારે ગીરજાતાર થયા ત્યારે રા. મનહરરામ કકળો ઉઠયા કે “‘ગુજરાત’ નું કવે શું ?” મેં કહ્યું કે “મુનશીએ જોગ આપ્યો અને એની એ કારણની ચેરદાજરીમાં એનાં કાચો ચાલુ રહે નહીં, તો ગુજરાતને માથે પેદેશી રદી જશે. અને તેમની ચેરદાજરીમાં હું બ્યવસ્થા માથે લઉં છું અને સૌ. લીલાખહેનને મળીને મેં એ જોખ.

મદારી લઈ લીધી છે." મુનશી પકડાયા ત્યારે "ગુજરાત"નો અંક તૈયાર થતો હતો. સૌ લીલાબહેને પુછ્યું કે "ગુજરાત" ચાલુ રાખવાનું હું માથે લેતો હોઉં તો બીજા અંકમાં મુનશી સંબંધે લખવાનું રાખીએ તે નહીં તો જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે તે વખતે છપાતા અંકમાં કહીએ." જે 'ગુજરાત' મુનશીની ગેરહાજરી દરમ્યાન ચાલુ

આ સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં આમ વર્ગે, વેપારી વર્ગે, શિક્ષિત વર્ગે પોતપોતાનો ફાળો આપ્યો છે, અને સાહિત્ય પણ પાછું પડ્યું નથી. સાહિત્યકારે સંગ્રામમાં અંપલાવવું કે નહીં તે વીરો અનેક સ્થળે ચર્ચા થઈ છે પરંતુ મને લાગે છે કે એવો પ્રશ્ન કરવો એ નિરર્થક છે. સાહિત્યકારે, પોતે સાહિત્યકાર છે તેટલાજ માટે આ લડતથી અલગ રહેવું, અથવા તો એમાં અંપલાવવું એમ કોણથી

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીનું કુટુંબ

રાખવાનું માથે લીધું હોવાથી એ વાત બીજા અંક માટે રાખી અને તે અંક "મુનશી અંક" તરીકે કાઢવો એવું કહ્યું. પણ પાછળથી, મુનશી હજી ગીરફતાર છે, લડત ચાલુ છે અને પ્રશસ્તિનો સમય હાથ નથી એમ લાગવાથી ખાસ અંક લખિષ્ય માટે રાખી આ અંક આ સ્વરૂપમાં રાખ્યો છે.

કહી શકાય નહીં. સાહિત્યકાર માન સાહિત્યકાર જ નથી, હીંદી પણ છે, અને હીંદુનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ કરવામાં એને સહાયબૂત થવું હોય, અને એને એમ લાગતું હોય કે સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ માટે નાન્ય: ઇંધા. વિષય-બીજો કોઈ ભાગ નથી. તો એ આ સંગ્રામમાં અંપલાવે એમાં કોઈ પણ રીતે ખોટું નથી.

અભિનંદનના બે શબ્દો

લેખક : આ. આનંદરા'કર ધ્રુવ

છન્દુએન્દ્રામાં સપ્તાએલે હોજ હ આ અંકમાં ધ્રુવે તેને ભાગ લઇ સકતો નથી તે માટે દીક્ષીરે હું. તથાપિ એક અગત મિત્ર અને પત્રકાર બન્ધુ તરીકે એમને માટે, એમના જીવનના આ બન્ધુ પ્રસંગે, બે શબ્દો અભિનંદનના ન કહું તો કર્તવ્યમાં ચૂકું.

રા. જાણ મુનશીને પ્રભુએ જેથી ચમકતી સુદ્ધિ આપી છે, તેવુંજ ઉદાત્ત બાલ્યથી ઉછળતું હૃદય, અને તેથીજ ત્વરિત કાર્વ કરવાની શક્તિ બધી છે, એ સુદ્ધિ ગુજરાતી સાહિત્યની સેવામાં એમણે સતત કરી છે, અને આત્મારે ગુજરાતને કોઇ સાક્ષરે “મારું ગુજરાત” એમ મધ્યામ અભિમનથી કહ્યું હોય તો તે રા. મુનશી છે. ગુજરાતના સાહિત્યને એક લોકોળને બદલે એક જીવન વ્યક્તિ બનાવવા માટે એ પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, પરંતુ એ માગે એમનું કાર્વ દીક આકૃતિ ધરે તે પહેલાં એમના જીવનથી હૃદય

ઉપર મહાત્મા ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની હાકલ પડી, અને એણે હૃદયે શબ્દ ઝીંચે. મુનશી જનની અભિસાર્ય (નૃબ્ધા તો કદી હતી જ નહીં) તથા, બ્રાહ્મણત્વના અભિમાનપૂર્વક સાદું જીવન જીવવા તથા મધ્ય મધ્ય, અને સત્યાગ્રહીઓની એક દુકડીને મોખરે લેખા : “તમારો અગ્રેસર કોણ છે ?” “હું છું.” “તમને હું ગીરજતાર કહે છું.” “મુશીથી” — કુંક સમયમાં, જાટમા કુંકાળ વાર્તાવાપથી, પોલીસે એમને ગીરજતાર કયાં! એમના નિષ્કર્ષનું પરિણામ આમ અજુમારી ત્વરાથી આવ્યું તેટલા પ્રેરના આશ્ચર્યથી, પણ પુષ્કળ અનન્દથી એ વધારી લીધું, તે પ્રસંગની એમની કાન્ત અને જંબીર માનસિક રિયલિટીનું ચિત્ર મધ્ય “ગુજરાત”ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા એમના પત્રમાં વાચક ભેષ લેશે.

હું એક મિત્ર તરીકે રા. મુનશી પ્રત્યે સ્નેહ ધરાવતો આવ્યો છું, આજ એમાં હું માન લેનેરું છું.

ચિ. કનુભાઈ

લે. દિ. બા. કૃષ્ણલાલ અવેરી

ચિ. કનુભાઈએ જેલમાં જતાં ચા. સૌ. લીલાને એક કાગળ લખ્યો છે. એ કાગળ ત્રૈમાસિક 'ગુજરાત'ના અક્ષયતૃતીયા (૧૯૮૬) ના અંકમાં ૫૪ ૬૧૧ પર પ્રસિદ્ધ થયો છે. એમને નાનપણથી જોળખનારને એમની ત્યારથી તે અત્યાર સુધીની મનોદશા તથા જીવનની કુંકાણમાં લખાએલો સાર (Epitome) એમાં નજરે પડે છે. ઉતાવળીઆપણું (impulsiveness) એ એમની જીવનશૈલીનું સૂત્ર છે. અને તેને લીધે આ કાગળ લખવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો એ કહેવાની તો જરૂર હોયજ નહીં. કાંઈક બાબત કરવાનો, કાંઈક કામમાં અંતર્લક્ષ્યવાનો વિચાર આવે કે તરત તે અમલમાં મેલી દેવો, એવું એમને અત્યાર સુધી થતું આવ્યું છે. His life work till now has been accomplished by a series of hopes. સ્વપ્નદશને સ્વપ્ન દેખાઈ હલુ તો તેની આંખ ઉઘડે છે એટલામાં તો સ્વપ્નમાં જોએલી વસ્તુ અમલમાં મુકાઈ જાય છે. એવી અકપથી કનુભાઈ કામ કર્યાં કરે છે. મેં આગળ એક વખત અભિપ્રાય આપેલો કે એમનામાં "આંધીની ત્વરા"—Whirl-wind activity છે;—ખીજ પાસે કામ લેવાની શક્તિ—Driving Force છે. જીવનના ગંભીર પ્રશ્નો પર પણ એ "આંધી" ત્વરાથી જવાબ જાય છે, અને જેટલો "આંધી" ટકે તેટલો વખત તો અધિકાર

જવાઈ રહે છે. આ પ્રસંગે પણ એમ જ થયું. વિચારની "આંધી" આવી કે મારે સત્યાગ્રહમાં જોડાવું, જોડાયા, ત્રીજો દહાડો તુરંગમાં ગયા, અને એમની બીજી બધી કાર્યપ્રવૃત્તિઓ પર અધિકારનો પરદો પડ્યો.

જોખડી લખવી તેમાં પણ ઉતાવળ, વાંચવી તેમાં પણ ઉતાવળ. મારી પાસે હાઈકોર્ટના કેટલાક ફટ મુકદ્દમાઓ ચલાવવા આવતા તેમાં પણ હું જોતો કે ઉતાવળ (ત્યાં પણ શાંતિ નહીં), મળવા આવે ત્યારે પણ ઉતાવળ, લાપણું કરે ત્યારે પણ ઉતાવળ, સંસદનું જાપખાતું કાઢવાની ઉતાવળ, કાઢ્યા પછી તે કાઢી નાખવાની ઉતાવળ, એમ દરેક બાબતમાં ઉતાવળ કરી કરીને જ જીવનના કાર્યક્ષેત્રમાં નામના મેળવી. ખારગોલી મહેસલની તકરાર વખતે ચાલતી કાઉન્સિલે એમની દોહાદોહીએ તો હદ કરી હતી. પૂના, મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત, ખારગોલી, એ જગ્યાએ તો બહુ જોરોપ્થેનમાં ઉડતા. રાત રિવસ, જૂખતરસનો વિચાર જ કરેલો નહીં ને કરતા પણ નહીં. મેં એક વખત કહ્યું, કનુભાઈ, તખીએત જાળવીને કામ કરો. તખીએત બગડી તો સાફ કામ અધુરું રહી જશે, પણ એમની ધૂનમાં એ સાંભળે શેના. આ વખતે પણ મારી સલાહ તો એવી જ હતી કે એકદમ ન અંતર્યામી, જરા નીરસ વિચાર કરો, તેટલો વખત બહાર

રહો પણ હૈંદ ને ઉપયોગી કામ કરી શકશે. પરંતુ એ બધો વિચાર કરવા જોઈતી ધીરજ ક્યાંથી લાવે ? ધીરજ રાખી વિચાર કરે તો એ કનુભાઈ નહીં. એમના હાડમાંસમાં જે રેલ રહેશે છે તે કેમે કયો નીકળવાનો નહીં. સ્વભાવે ધીરકૃષ્ણ Optimist—આશાવાદી હોવાથી ફરક જાનનું સાદસ ક્યાં જાય છે. મને તેટલું વાલજ ઘેરાએકું હોય પણ મેં એમને કોઈ વખતે નિરાશ થએલા જોયા નથી. એમના જીવનના એક મે મહાન પ્રસંગો પર પણ એમણે એ આશાવાદની મદદથી ફોદ મેળવી પોતાનું ધાકું કઢ્યું.

* * *

એમનામાં સાદસ રેકનાર, એમને હીંમત આપનાર, એમને જે આજે પોતે છે તે જાનાવનાર, ખીલું કોઈ નહીં પણ એમનાં માતૃશી તાપીજહેન. ઉપરના એમની જીંદગીના જે એક મે મહાન પ્રસંગો કહ્યા છે, તેમાં મેં. સ્વ. તાપીજહેનને જે અંતરાય નાખ્યો હોત તો કનુભાઈનું જીવન આજે કંઈ દિશામાં વરેલું હોત તે કહી શકાય નહીં. એમના પિતાશીના મુજબી ભાદ કોલેજને; ખર્ચાળ અજ્ઞામ ચાલુ રાખ્યો કે નહીં એ એક મોટો મુશ્કેલીનો સવાલ થઈ પડ્યો હતો. પરંતુ તાપી જહેન હીંમત રાખી એ અજ્ઞાસ આજળ ચલાવ્યો.

તેને પગિજીએ આગલી ઉચ્ચ પત્ની કનુભાઈએ મેળવી. એમના જીન વખતના લાખ પ્રસંગે પણ આજ જાન વગેરેની પણ સામાજિક મુશ્કેલીઓ એમના જોયા જોડાળા કુંજવવાળાને ભાગવવાની હતી. પરંતુ તે મોં વેડી લેવાની હીંમત જાતારી, કનુભાઈના મનનું મત્તન થઈ હોય તો તેજ કરતું એવો પોતાનો દંડ નિશ્ચય એમણે અમલમાં નુકર્યો. આ વખતે પણ હું એમને મળવા ગયો ત્યારે પોતે કહે કે "ભાઈ! કાંઈ નહીં, આજ ખીચીને ઉધારીય, ત્યાં સાત મહીના થઈ જશે ને મારો છેકરો પાછો આવશે. ને એને ન જવા દીરો હોત તો એના મનને થયો ઉદ્વેગ ચાત ને તે મારાથી જોઈ શકાત નહીં. જગી, એમ કહતાંએ એના આજનાં પહેલા આ દેડ પડશે તોએ મને તો એટલો સતોય છે કે હું મારા છાકરાના નામે જોગખામરા સો કહેશે 'કનુભાઈની મા મરી ગઈ' હવે મારે જીવ્યુ રુ જોમએ ?"

* * *

માહામાથી સાઈ નીપજો: જેવની શાંતિ બને કોડાકોડ તથા કુલકુલના અજાવને હીંચે મુન્દરાનના સાદિત્વને કીંમતી પુસ્તકો મળશે: ને કે તેની કીંમત બહુ વારે આપવી પડે છે—કનુભાઈને કેવળાનુ સેવતુ પડે છે.

જીર્ણ મંદિર ને યાત્રાળુ

લેખકો: રા. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ
તથા

સો. લીલા મુનશી, મંત્રી, સાહિત્ય સંસદ

(૧)

રજળતા યાત્રાળુને

યાત્રાળુ ! શા માટે આવ્યો ? તને અહીંયાં કોણ લઈ ગયાં ? અવનિ પર ધણીએ બીજાં મંદિરો પડ્યાં છે. નિર્દય ! તું મારી પાસે ક્યાંથી ભુલો પડ્યો ?

ગાંડા ! મારો ધુમ્મટ તુટ્યો છે. મારા ગર્ભદારના સ્તંભો નમી ગયા છે. મારાં પગથી-આંત્રી દારો ખરી ગઈ છે. અરે ! મારી બીંતો પણ તૂટી છે. તેની તડોમાં તો પોંપળનાં પાન ડોપીયાં કરે છે. ત્યાં તડો નથી ત્યાં વર્ષો થયાં લીલ બાઝી રહી છે. મારામાં તે શું જોયું કે તું અહીંયાં આકર્ષાયો ? તને આ શું મુઝયું કે મારી સમીપ તું આવ્યો ? વર્ષો થયાં અહીંયાં કોણ શ્રદ્ધાળુ જન ફરક્યું નથી; કોઈના પાદ-સ્પર્શથી ચઢેલી ધુળ ઉડી નથી; કોઈના ભક્તિ-વચનથી નિઃશબ્દતા બાંધી નથી. મારા અંત-રમાં તો ધૈર સખી સાંતિ પ્રવ્રી રહી છે. હું, -નિરાશી-વિનાશની વાટ જોતો હોયો છું.

ભાઈ ! વર્ષો પહેલાં તું કેમ નહીં આવ્યો ? તે વખતે મારે પગથીએ મોગસનાં પુલ સોહાતાં. મારી બીંતે લીલી વેદ મુકતી, મારો ધુમ્મટ સ્તોત્રવનિએ સદાએ ગાજતો. મારા દેવ સદાએ પૂર્ણતા; ને શ્રદ્ધાવાનને વરદાન આપતા.

યાત્રાળુ ! તને દયા નથી ? અરે ભાઈ ! જરા ધીમે ચઢ. મારું હૃદય તારો અપરિચિત ઉત્સાહ જોઈ કંપે છે. શા માટે મારું હૃદય ઉછાળે છે ?

ભાઈ ! ભાઈ ! તારાથી પણ ઉત્સાહી પગો આ પગથીએ ચઢતા. તારાથી પણ વધારે શ્રદ્ધા-શીલ અહીંયાં આડપીતાં. શ્વર્ગચિંતા યુવતિ-ઓનાં રસિક હાથના પડખા મારા અંતરમાં પડતા. હાય ! એ બધાનું - તો રમરણુ કર્યું જ રહ્યું છે-અરે ! રમરણુપટ પર પણ છારી વર્ણ છે. અને હવે તું આવ્યો ! નંખીને શા સારુ ખેસવા દેતો નથી, ભાઈ ? હવે તો અહીંયાં મધ્યગમિનો પવન માત્ર ભરખંડર પ્રતિશબ્દ પાડે છે. નિષ્કુર ચંદ્રિકા વર્ષે છે ત્યારે ઉડતા ચાંચાં-ચીરીયાં મારા બીચારા એકાંત મંડપમાં ભાવંકર ને ચંચળ ઝોળા પાડે છે. કદાચિત પોરેનાં-પૂર્વીશ્રમનાં મારાં સ્વજન-ચુરાણા શિખરમાં નક્ક-ટાઈથી પાંખ ફફડાવે છે, ને કોઈકે વંચત તો અધીરો શીઆળવાં જીવસેજી. નિરાશામય આકે-દતા પડખા પાડે છે. વર્ષોનાં આ મારાં સહચારોએ છે. તારા જેવાનો સહચાર હવે મને શોભતો નથી. યાત્રાળુ ! તું શું કામ આવ્યો ?

અરે ભાઈ ! તું ચારે તરફ શું જોઈ રહ્યો છે ? મને દોલ બાય છે. શું મારું બમ ગૌરવ

એવું દસે છે ? શું મારી અધોગતિ નેહ
તને નિરસ્કાર આપે છે ? નિર્દય ! એમ
મા કર. મને હવે ને નિરસ્કાર જાણે સાથે છે.
મને મારી દુઃસદ દશાનું જાન થાય છે, ને
મારો પ્રાણ અકળાઈ ઉઠે છે

તું આ શું કરે છે ? મૂર્ખ ! મારા સિંધર,
સુની ધંટ તરફ શા સારુ વળે છે ? અરે
ના—એ ધંટ તો મારા મર્વનું આશ્રયનું દને-
એની રૂબારૂ દોર ઉપર મારું અંતર અવલંબતું,
એના મધુરા રણગારમાં મારા આત્માનું ઉજાસ-
ગાન સંજગાતું. એ વળી થઈ ફિચર પડ્યો છે,
એની દારી તૂટી ગઈ છે, એને પોતાને પોતાના
રક્તધારનું સ્પર્શ નથી.

હાથ ! હાથ ! તું ધંટનાડ કરવા માગે છે ?
સાધ—એ સાધ, નહીં ! જરા તો દશ આ !
આ શું કરે છે ? તને ધંટનાડ કરવે સમત
થાન સાથે છે—તારા ઉત્સાહનું એ સ્વાભાવિક
પરિણામ છે. પણ મારું શું ? મારી અપૂર્વતાના
કાલમાં હવે ઉનારેશો નાદ હું હવે કેમ સાંભળી
શકીશ ? એ નાદમા મોહ છે, ઉત્સાહ છે, મદ
છે, ધેરજા છે. મારાથી એ દવે સંભળાશે
નહીં. એ નાદ નીસરેલા પડખા જમ્યારો. એનાથી
મરા મનોરથોની ભરમમાં રકુરણા આવશે;
વિનાશની વીંટ જોતો મારો આત્મા રૂદ્ધ
છાશે; મારું અજેયું રેખું રૂદ્ધ થી ગળાને રાખ
શે. ભાષ ! આત્મ નિર્દય આપણુ શા મરે ?
તને કેટલું કહું ?

અરરર—ધણું થયું ! ભાષ, જસ કરે ! તે
કરેલા રણકારે તો હું માણુ ઉઠ્યો છું. તણે
મારા વિરસ અંતરમાં અણુચિંતજીવું માંડ્યું રેખું

છે. એથી મારા મતપ્રથ. સ્પર્શરૂદ્ધમાં નવમેતન
જાગ્યું છે. મારી મુઠાએવી અશુભિનાઓના
પદમાં નવાં અણાં જરા માડ્યા છે.

(૨)

કેવમદિરને

મહિરાજ ! આટલા આકંઠે શાને ? રમજોના
યાત્રાળુ તારા વિજાને નહીં આરે તો
કયા જશે ?

નિર્જનતાની તારી કબ્જના એકી નથી
થતી. તારા દુરેના ધુમ્મસમાંથી વિરાટ આકા-
શનાં ફોન થાય છે. તારા નમેલા સ્તંભો તારી
પુરાણતાની પ્રતીતિ કરાવે છે. તારી દુરેલી
બાંધો ને પચથીઆ જગદવિજયી કાળનેએ
તિરસ્કાર કરતા હોય એવા લાગે છે. તારી
અંતરંગીયથી કુદતા પિંપગના ડાલે કેટલાંએ
બાલ વિદ્યોને આશ્રય આપ્યો છે. આટલો
આત્મતિરસ્કાર તે શાને કાળે ?

અને કુનીઆથી દર ઉમેલા એ કેવમદિર !
તને અજર છે કે હું અહીં કેમ આવ્યો છું ?
સનાતન સત્ય સમેા તું તારા ભૌરવમાં અચલ
હોયો છે, ત્વા તારા ગર્ભદામાં ચિંતનમત્ત
પૂજારી સમેો એકમેો લટકતો ધંટ વગાડી એ
સનાતન સત્યના પડખા પાડવા અને પામવા.
કેટલીએ વાટ બોલી ક્ષતિએ એમીની આંખ
દારા પ્રભુનાં દર્શન પામવા અહીં આવી ફરો.
કેટલીએ ભગવદ્દયો અકિંમમાં જગા જગ
અજરામર પડને તારા ઉંબર આગળ મેસનિજ
શાખા દરી. કેટલીએ અદાળી માતાએએ બાળ-
કેના દેવ સરેકારી કરેલા એમની કાલી કાપા-
માં મુદર સત્યના લદાણાં ભવે આવીને જ

કર્પો' હશે. મુત્સદીઓનાં માન, ડારેલા સેવક જેવા મંદિરના ખારણા બહારજ સંત ધને ઉભાં રહેતાં હશે. તારામાંથી નીકળતા ધૂપની સુવાસને સેરે સાથે સાથે કેટલાંએ આત્માઓને સુવાસિત કરી ઉંચે ચઢાવ્યા હશે. શૂરેવાના પ્રતાપી વેદોચ્ચારે કેટલાંએ દુઃખીઆરોને ધરીબર પૃથ્વીથી પેલે પારના દર્શન કરાવ્યાં હશે. તું એ સર્વની કથા તારા ઘંટના રણુકાર દ્વારા નહીં કહે ?

જગત જોઈ જોધને તો હું યાત્રી ગમે છું. એના આર્તનાદ સાંભળતા મારા કાન બહેરા થઈ ગયા છે. મુખ અને શાંતિની શેષમાં હું પૃથ્વીને ચારે ખુણે ફરી વળ્યો. પણ મને એ ક્યાંએ ન જડ્યાં. જાળકના કિલકિલાટમાં વેદનાના ભાસ છે. કૌમારના કાનનમાં ભુકભુલા-મણીના ભય છે. દૈપતીના દીક્ષમાં એકતાના સુર નથી. વૃદ્ધોના અતિ ક્ષણપણમાં સ્વાર્થની ગંધ આવે છે. મહાલયોની અટારીઓમાં મને દીક્ષનો આરામ ન જડ્યો. દરિદ્રોના ઝુંપડાના પોકારે મને સોંસરો વીંધી નાંખ્યો. પ્રકૃતિની દિશક વૃત્તિએ મારા અંતરમાં ઉત્પાત ગમાવ્યો. હતાશ યદ તારી અર્ખડ શાંતિમાંથી ટ્રેરણા પામવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન કરવા હું આવ્યો છું. આ નિશ્ચય ધ્યાનમાં ચિંતન કરતા યોગીરાજ ! તું જગ અને મારી બહેર મારતી જતી વૃત્તિ-ઓને જગાડવાનું પુણ્ય તું લે. તારી સમાધિ-માંથી તને આમ જગાડવાથી તું ચુરસે લો નહીં થાય ને ?

બાપુ ! તને ક્યાં ખબર છે કે તારો સદવાસ પામેલી સર્વ વસ્તુઓ મને કે' અજળ આકર્ષણ કરે છે ! તારા પ્રતિદિનના સંગી શીઆળવાનાં

રુદન અને પારેવાના ક્ષકાટમાંએ 'કે' અનરુ' સંગીત મને સંભળાય છે. તારા એકાંત પગથીઆ પર બેસી શાંતજ ચંદ્રિકાનાં અખીરનાન કરવા એ જીંદગીનો એક અનુપમ લક્ષણ લાગે છે.

વર્ષો થયાં નિઃશબ્દ રહેલા તારા અંતરમાં તારા ઘંટ દ્વારા તારા લબ્ધ ભૂનકાવનાં સ્મરણ અને અવણ નહીં કરવા દે ? તારા તિરસ્કારથી મને નિરુત્સાહ ન કરીશ. તારી લબ્ધતાથી મને ગભરાવીશ નહીં.

તારી શાંતિને હું વણસાડવા નથી આવ્યો. તારી ગંભીરતામાં મારા ગુંજનથી ભંગ નહીં પડે. તારી શાંતિ ને સહવાસમાં મારે તો અદ્વિત સાધવાં છે.

મારા અધિકારની પૃષ્ઠા ન કરીશ. સૌ દુઃખીઆને દેવમંદિરમાં આશ્રય પામવાનો અધિકાર છે. તારી કરમાએલી વેશે અને તુલસીના ક્યારમાં જલસિંચનનો યુગો હું કરું ? ત્યારે એ તું અધિકાર પુછશે ?

તારા ઘંટના રણુકારના પાછા મંદિરમાંજ નહીં, પણ મારા અંતરમાંએ પડે છે. વીલા પડેલા દેવોમાંએ તેથી ચેતન સ્ફુરતું દેખાય છે. તારા પથ્થરે પથ્થરમાં લખાએલી કે' સર્જનજૂતી કથાઓમાં સજીવનતા આવે છે. તું હજી ના પાડશે ?

તને ભય લાગે છે ? તારા ગૌરવની ક્ષતિ થશે એમ તો તને નથી લાગતું ? તારી વિશાલતામાં મુજ સમે એક પ્રવાસી તું સમાવી નહીં શકે ?

(૩)

યાત્રાળુને

યાત્રાળુ ! તું શું જોસે છે તેતું તને લાન છે ? તું ખરું કહે છે કે જોડું ? મારી મસ્કરી

રે છે ? કે આત્મવસ્તુથી મંદિર મંદિર બદલી
કે મંદિરમાં આવાં અભિવ્યવસ્થા મોલવવાની
વ પડેથી મોલ્લો ભય છે ! એમ હોય તો
જુ બલે. પણ વાર તો હું ઇતરાવા મંગુ' છું.
તારા યજ્ઞમાં સત્ય સમાધુ' છે એમ હું માની
મેમું છું.

પણ કાઈ ! તું અહીંઆ વાસ કરે તે પહેલાં
વિચાર કરજે. હું તો ખરીબેર છું—ને તું
નવમંદિરની મોલકતા પાછળ મરી શીટનારો
પ્રવાસી છે. નિશ્ચયતા ને સ્વાસ્થ્ય મેં સેકાએલી
સહનશીલતાથી મેળવ્યા છે—તારે મન જીવન
એટલે અવ્યય તો નથી ? તું અહીંઆ વાસ
કરી છું' કરશે ? તને અહીંઆ કેમ હાલશે ?

તું માને છે કે તને હાવશે—કાંતિ મળશે ?
વિચાર કર, અપીરા ! જરા અંતરનાં ઉંઝાણું
નિરીક્ષણ કર. આ શબ્દિક શોખ તો નથી ?
આ મોઢાં મન વિવિધચાલસાથી તો ઉદ્ભવ્યો
નથી ? પછી વખત અધિકારમય એકાતમાં હું
મહાહું છું; ધણી વખત કલંબપરાવજીત સવા
સખત તાપમાં હું તપું છું, ધણી વખત કાવતા
સખી સાંત ને દૂર મંદિકામાં હું પરી રહું છું;
તારે તું કેવું અકળાશે તેની તને ખબર છે ?
તું બીજી પળે કંટાળો ખાણ ઉઘાળા ધરશે—ને
મારી સ્વાભાવિક નિર્જનતા અને અસ્વાભાવિક
લાગી મારા દેવતા પા ફરી વળેશે. એકદમ
નિશ્ચય પર ન આવ.

કાઈ ! તું કહે છે કે હું તને સમાવી
સાધીશ ? ખરું તો પ્રજાપતું એ છે કે તું સમાઈ
સાધીશ ? અગ્નિજિત શરદા આવી ને મધ તે
પહેલાં—આજે મારા સિંચરનાં સોને મદલા

કલ્પક ઉચતા રવિનાં કિરણોને પણ સોને મદલા
હેપ એવું હાગતું હતું સ્વાર—કોઈ એક આખો
હતો. તે તારા જેવો પ્રવાસી ન હતો. પણ તેને
તો અવકાશીનું જીવન જોઈતું હતું. અને મને
જોઈ તેણે તારી માફ—અરે તારાથી પણ
વધારે માતીકના દહથી—અહીંઆ વાસ કરવાનું
નહીં હતું. તારાથી પણ વધારે તેના પગમાં
કુલવાનું જોર હતું. તારાથી પણ વધારે અચળ
તેને મારામા શ્રદા હતી. તેણે વાસ કર્યો;—માત્ર
શોકાળ દિન—ને કારવાસનું તેને કહેણુ આપ્યું
તેને ઉપાડી લઈ મયા. માત્રાણુ ! તે વખતે મને
શું થયું તે હું તને કેવી રીતે કહી શકું ? મારે
મારે તો સહિ દતી તેની ફરી મધ નહીં.

પણ સુધી—કેટલાં તે પણ વાદ નથી—
મેં તેણે રમેશો લતામંડપ સામવી રાખ્યો.
દિને દિને તેના ઉઘાસનાં પગલાંની વાદ જોઈ.
વાદ જોતાં થયો મયા—આશામાં ને આશામાં,
પણ તે આખો નહીં. માત્રાણુ ! કોઈ દહાડે
કોઈનાં પગલાંની વાદ જોતો તું જોતો છે ?
હૃદયમાં પગદબ સંભળાય, પણ બહાર ન સંભળાય
જેવી ચિત્તબેદક સ્થિતિ અનુભવી છે ? તારે
નહીંને મારી માફ મર્વ ને સ્વાસ્થ્યમા ઉઘા
કહેવાનું સર્જનું નથી.

તું આખો તારે અને અમ થયો; ને તારો
દોર, તારો ઉજળતો ઉસાદ જોઈ અમ વળ્યો.
મારા છજી' કલેવરમાં તવજીવનનો સંચાર થતો
હેપ તેમ ભારણું. મેં પણ વાર કંપના વિવા-
સની પરાકાષા અનુભવી. પછી તને જોયો. મેં
અચખંથી અચવા પ્રચલ કર્યો. તું સા સાક એ

પ્રપત્ન સદૃશ થતા નથી દેતો? ભાઈ! ન્યાંથી આવ્યો ત્યાં ચાલી જા. તું કહેતો હોય તો માર્ગ ખતાવું.

જો! તું તો પૂજ્યથેશ પ્રવાસી છે. તું અહીંયાં રહેશે ને ક્ષણિક ભક્તિની મસ્તીમાં મને ગમ્મવી મુકશે. ન્યાં શાંતિ છે ત્યાં તું તોફાન મચવશે. ન્યાં સમાધિરથને યોગ્ય નિઃશબ્દતા છે ત્યાં તું નરસિંહ મહેતા સમો પદો લલકારશે. ન્યાંથી ૨૯૪ પથ્થુ ખસી નથી ત્યાં તું પગ ઠોડી ધુળના ગોટા છરાડશે. મેં તારો સ્વભાવ પારખ્યો છે. તું વાસ કરશે, ધૂષ્ટતાથી, માલીકના દહથી; પથ્થુ તું અવડ પડેલા પુરાણી મંદિરને પંચી જનના વીસામા સતી ધર્મશાળાની અધોગતિએ તો નહીં પહોંચાડે?

યાત્રાળુ! ગુસ્સે થતો નહોં. તારા ગુણના કીર્તન હું કરવા માંગતો નથી. તું સદીએ પહેલાં અહીં આવ્યો હોત-અહીંયાં વાસ કરી જીવન વીતાવવાનું તારે ને મારે ભાગ્યે લખાયું હોત-તો કાશીવિશ્વેશ્વરના મહાલયનાં સૌંદર્ય ને ભાવ્યતા મને મળત. પથ્થુ મહત્તા, અપૂર્વતા ને સૌંદર્યને અસાધ્ય રાખવાનાં વિધિએ મત લીધાં છે તે તને નથી ખજાર? હવે એ સાધવા જવાનાં સ્વપ્નાં પથ્થુ ઘેલજાનાં ચિહ્ન હોય એમ લાગે છે.

પથિક! આ અસાધ્યતાનું જ્ઞાન થતાં મેં એ ઘેલજા છોડી દીધી હતી, છોડી હતી એમ માની બેઠો હતો. મારી આભાંગી તુટી રિયતિમાં હું એકજ આરા રાખી બેઠો હતો, કે કાલપ્રવાહને ડારતો, ભક્ત છતાં સ્વરથ, પુરાણુતાની ભાવ્યતા સાધવાના પ્રયત્નો કરતો હું ઉભો રહીશ, અને ન્યારે પડીને ખરીએર થઇશ,

સારે મારા તુટેલા સ્તંભોની કાષ્ઠનિક કારીગીરી જેવા કોઇ વીપરાએસી વસ્તુનો ભક્ત આવીને મારે આંગણે ઉભો રહેશે.

ભાઈ! તું વાસ કરશે તો મારી આઆશા પણ નષ્ટ થશે કે શું એવી મને શંકા થાય છે. જો તારા સંસ્કાર માત્ર શોભાનાજ દર્શો, જો તારી શક્તિ માત્ર ઉડતા પ્રવાસી હશે, તો તો તને મારું કહેવું નહિ સમજાય, જો મનસ્વી પૂજ્ય ને વૈદિધ્યના મોહથી તું મંદિરે મંદિરે ઘંટનાદ કરવામાં મોજ માનતો હશે, તો તો પળવારમાં તને મારા અવડ મંડપના વાતાવરણનો અણુમો મશે. યાત્રાળુ! જો આમ જરા લાગે તો સ્પષ્ટ કહી દેજો. તને મંદિરો ડગલે ડગલે જડશે—ને મને નિર્જનતાની નવાઇ નથી.

પથ્થુ યાત્રાળુ! તને પૂછું કે સંકલ્પ ને શક્તિ તને સદશે કે મારાં બ્યોમવિહારી શિખર, દારુણ તપનો મંડપ ને શરદીભયાં ગર્ભદ્વારમાં તને સંતોષ વગશે? નેહવું તો પડશે, હૈયું નિરુત્સાહ થશે, વાસ ત્રાસદાયક બની રહેશે, પથ્થુ તપ વિના કલસિદ્ધિ સાંભળી છે? વિવિધરંગી કાલની કોષ્ટક આગ્યશાળી ધરીએ આપણે નિર્મળ એકતાનતા સાધી શકીશું. તારે તું રજળતો પ્રવાસી ઉચ્ચ અભિલાષી મુનિવરનું પદ પામશે; ને હું જીણું મંદિર પૂજ્યતાના આવાસ સમો દિવ્ય મંદિર બની રહીશ. તું યાત્રાળુને ક્ષણિક મોહ છોડશે; ને વિનાશની વાટ જેવી હું છોડીશ. અને—અને ભવિષ્યના શ્રદાળુએ માન અને ગર્વ છોડી પ્રેરણા શોધવા અહીંયાં આવશે; ને ઉત્સાહભર્યે હૈયે આપણી ભાવનાએ સાધેલી એકતા તાનથી પવિત્ર થએલી પુણ્યશ્રમિનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થશે.

યાત્રાળુ—રક્ષાતા યાત્રાળુ ! હસવું આવે
કે ખીલ કેળ મંદિરનાં વધારે આદરભર્યા
મંત્રણો થાક આવે છે ? કે મૂઠ ને જર્જરિત
દિની ઝાંડી વાતો પર તિરસ્કાર આવે છે ?
તો ખુશીથી મારા યાત્રાળુ ! સંધ્યા ને સુખી
જેમ પેલા મહાળુનાં સ્મરણો સંધર્યા, તેમ
તારાં પણ સંધરોજી—ને વિનાશની વાટ જોતો
મો હતો, તેમ જોતો રહીય.

(૪)

દેવમંદિરને

મંદિરરાજ ! તારે આશ્રયે આવી વસ્યાને
જો સમય વીતેલ તારા મંદિરા રણકાર હૃદયમાં
કેતારનાં ઉતારનાં આજે તો વર્ષોનાં વદાણાં
થાપું તારો એકઠો ભવ્ય નિર્જનતામાં બાજ
પડાવનાં કે તેના એક બાજરૂપ થતાં તારા
અંતરમાં વસવાડો લદાવ દેનારાં વર્ષોની ચલુતી
કરવાનું અને કદીયે સંકલ્પ નથી. એ વર્ષોનો
આરંભ ક્યારે થયો તેની નોંધ કરવાનું અને
સંકલ્પ નથી. એનો અંત આવવાનો હોય તો
તેનો નિષ્કાર કરવાની અને પથવા નથી. રમૂનીની
સીમાઓથી આપણે સદચાર સંકોડો નથી
જનવડો. વિરમૂતિના મહાસાગરમાં એ કુખીએ
નથી જવાનેડ અવકાશ સમેા એ તો સદા
આપણે જ રહેશે.

દેવમંદિર ! વર્ષો પર તારા દર્શને હું નિ-
શ્ચ સમેા આવીને જોતો તે દિનો તને સાંકરે
છે ? તારા આગ અને ઝોડાં ચિખર પરના
ફરસેલા ખજાનો ટું અને નિર્મળતો હતો કે
પાછા વીસાવ થવાનું સ્વપ્નવતો હતો ? કુતોના
એકાંતથી તારા હૃદયમાં ખ્યાનવચ્ચ ચોળી સળી

નિર્વિકારતા આવી હોય એમ દેખાતું હતું.
મારા પગલે તારામાં માનવતા આવતી જોઈ તું
ચમરાઈ રહ્યો હતો તે થાક છે ? ચિરકાલથી
મનુષ્યના પદસંચાર વિનાનું તારું મર્મદાર
મેદરકારીથી મારો તિરસ્કાર કરતું હતું. સજ
સમા દીન પાચકને નિહાળતો પ્રતાપી જુદેવો
અને શ્રીચીના માનીના પનોતા પ્રાકૃત્યોમાંથી
પાવન ચલેલો તારો ભવ્ય જૂનકાળ તને થાક
આવ્યો હતો, મદનર ઝોલતી સુંદરીસંખ્યા કંઠના
રણકાર ફરી તારા સ્મરણ દેશે સતેજ થતા હતા.
વેદોનાં ગાન અને ધૂપની મહેકની યાદી તારી
ખિન્નતામાં વધારો કરતી હતી. આવા ભવ્ય
જૂનકાળના વારસને દીન પાચકના અર્ધ સ્ત્રી-
કારતાં ખેદ નહોતો થતો ? તારા ગૌરવની ક્ષતિ
થશે એમ કે તને સાહત્યું ન હતું ?

જાણીયુની પવિત્રતા કે ચોદાનો પ્રતાપ
મારામાં ન હતા. સુંદરીઓ સમા સુકુમારતા અને
લાક્ષિત્ય પણ ન હતાં. વેદનાં ગાનથી અનુભવાતી
શાંતિ અને સહૃદયતાએ ન હતાં. મનજને મંત્ર
કરે એવી સુવાસ પણ ન હતી. મારા દેહ પર
તો નકામા પ્રવાસની રજા ચડી હતી. મારાં
વસ્ત્રોની મહિનતા મારા દારિદ્ર્યનાં દર્શન કરાવતી
હતી. ભખી ભખીને મારો આત્મા થાક ચઢ્યો
હેવ તેમ સુરત કે કવ્ય સમેા વીસામાની વાટ
જોતો હતો. મારી મહિનતા અને કુર્બાનતા દેખી
તને ક્યા આવી હતી કે કેવ થયો હતો ?

તારા મહાકુમાર હૃદયમાં મારી દીનતા દેખી
જાણનાનાં ઝરણુ પુટમાં અને તે અને આશ્રય
આપેલ તારા અંતઃકોયમાં વીસામેા લેવાં થલે
વર્ષો અને દરમિયાન નિદ્રા સંપાદી વખર કહો મારાં

હૃદયનો ભાર સરી જતો હોય કે ઓસરતો હોય એમ મને લાગ્યું. દૂર બોલતા શીયાળવાના સ્વર પણ મને સંગીત સમા મીઠા અને મારી નિદ્રાને મધુર કરતા લાગ્યા. વિભાવરીના સ્થામલ કે શ્વેત વસ્ત્રોના સણસણાટમાં મૃદંગ સમા તમરાંના સુર અનિલથી ફરફરતી ઓઢણી ઓઢી વાજીત્ર વગાડતી નદી સમા મનોરંજક બન્યા. ઉકળાણના તેજના સુરમાથી મારા નયનોની ચમક વધી. તારી અનેરી એકલતાને મારી વીણાના તારથી બેઠવા નહીં, પણ એની અપૂર્વતા ગાવાની હોંસ થઈ. તારે ઢારે બેસી કોઈને સંભળાવવાની પરવા શંખ્યા વિના તારી ગુણગાયાનાં ગાન દિશા-એને સંભળાવતો બેઠો છું. કણોનો દિસાખ નથી રણી. દિવાદર રોજ ડોળ્યા કરીને જતો. દર પુષ્પિઆએ આશ્ચર્યમુગ્ધ થતો નિશાનાય નિહાળવા આવતો. પૃથ્વી કેટલાંએ વર્ષના ફેરા ફરી ગઈ. યુગો કે કેપોનો દિસાખ નહી રહેશે. તારાં કીર્તિસ્તોત્ર ગાતાં મારા કંઠ કે મારી વીણા કોઈ થાકવાનાં નથી.

જીજ્ઞાસાને તિરસ્કારતા મંદિર ! તારી પાસે વસી હું શું શું પામ્યો તે તને ખબર છે ? પૃથ્વીનું પરિભ્રમણ કરતાં અને વિવિધ માગોની યાત્રા કરતા ધરણી પરની કલુપતા પેળી પેળી મારી દીનતા વધી ગઈ હતી. તારા શાંત અને સ્વસ્થ આવાસમાં આવતાં મારી એ દીનતા ક્યાંએ પીગળી ગઈ. રાત્રિવાસો કરવાની રોજની ચિંતાને સાટે નિર્ભયતાની સોડમાં આરામની હાથ વળી. તારા ગર્ભદારમાં સ્થાપેલા દેવાને જગાડવાના પ્રયત્નો કરવામાં મને જીંદગીનું સાધક લાગ્યું. નિદ્રા સખી તારી ચેતનવંદી

સ્થિરતામાં ધંટના ઘેરા નાદ ગળતી એના પ્રતિ-શબ્દે તને ડાલતો નોવો એ મને જીવનનું પરમ કર્તવ્ય લાગ્યું. અને એ ધંટના રણે મારા પ્રેત સમા તેજેહીન દેહમાંએ તમા પ્રાણ પુરાયા તેની તને ક્યાં ખબર છે ? જીવન હેવું વિનાનું હતું. તારી સાથે જીવતાં એનો પરમ મર્મ જડ્યો. પાપ પ્રભળવા ને પુણ્યતા પંથ દર્શાવવા તું અહીં ઉભો છે, મારા ચિત્તમાં વસતી મલિનતા તારા ગંભીર પ્રભાવના દર્શન કરતાં ક્યાંએ નાસી નાથ છે. તું તો મહાજનો-થી પૂજાએલો છે. ગરીબ યાત્રાળુની પૂજાને સ્વીકાર કરી તેને કૃતાર્થ થવાની તક આપે છે તે તારી મહાતુભાવતા. ભુલેલાને તે વિશ્રામ-રથલ આપ્યું. નિરાશ્રિતનો તું આશ્રયદાતા બન્યો.

તારે પગથીએ બેસી મેં શું બોલ્યું તેની ક્યા સંભળવામાં તને રસ પડશે ? યાત્રાળુઓ-ને પાવન કરવા કાળે તારા તીર્થકુંડના પવિત્ર જલની તરંગાવલિઓમાં મેં અનેક પુણ્યાભા-ઓના સંકલ્પ નેયાં. તેમાં તરતી સારસની બેઠડી જોઈ હતી એકતાના પાક ભરણે. એમાં ઉગતા ઉત્પલદલની નિર્લેપતા જોઈ સંસારમાં સંન્યાસ સાધવાની મને કુચી જડી. રાત્રિ સંમુષે દૂર છતાં પાસે હોય તેવા તારકગણને એ જળનાં ઉડાણમાં લપાતા અને ફીડતા જોઈ દૂર છતાં પાસે વસતા સ્નેહીઓના અતરના ભેદ ઉઠવા. ગાઢ તિમિરમાં ઘેરતી ચકનતમાં મેં વિરાટનાં પગલા પાસેથી જ સરી જતાં હોય એમ સંભળ્યાં. આરપાર ભેદની ચંદિકામાં મેં આત્માના પડે પડે ઉકલતાં નેયાં, અસ્તથી ફાલતી રક્ષાવલિઓમાં યદને આવતા

અનંતના સાઠ પંચ મેં તારે જોડમે ખેસીનેજ
સાંભળ્યા. રસીલી વર્ષામાં નીરનાં દેવાં નેવા.
શીઆળાની લાંબી રાત્રિઓમાં પ્રેમીઓની સમાધિ
પરખી. વસંતના નંદા કવિમાં મેં સૃષ્ટિ ખોલેલી
નેહ. મેં શું શું નથી જોયું? એકને જાણવાથી
સર્વને જાણી શકાય છે એ શાસ્ત્રવચન છે તને
એકને જાણી આ નિર્જનતા ને નીરવતામાંએ
વિષ્ણુ એક પ્રીતિવા હું ભાગ્યદાથી ચરેલ મારા
અધાનનાં આવરણ માત્ર તારા સાનિધ્યથીજ
ઉતરી ગયું તારા દેવેને આરતિ ઉતારના
મારામાં અજવાળાં પ્રગટમાં. કેટલું કદું? હું
શું નથી પામ્યો તેજ શોધવાનું રહે છે.

પણ મંદિરાર્જ! અરુ કહેજે. તારી ઉદાર-
તાથી તને કદેતાં સંકોચ થાય, તોએ એક વાર
તો એ સંકોચને દૂર કરી સાચ ઉચ્ચારના
અવકાશ નહીં. યાત્રાળુના હીવાનાપણા પર
કોઈ વાર તને અણુમો નહોતો આવતો? એની
હિનતા દેખી તારી અનુકંપા વાંધતી હશે. તોએ
કોઈ વાર તારું અંતર કંપુ ન હતું? એ
ધૂનીની વીણા કોઈ વાર અસુરી બનતી પેખી
તેં મુણથી શીશ નહોતું ફુલાવ્યું? તારી
એકલતા ને ઝીંજવામાં યાત્રાળુના પગરવથી થતો
ભંગ તને કદીએ અસહ્ય નહોતો લાગ્યો? તારી
સદિબ્ધતાની કસોટી કરતા હોય એવા એના
માં પ્રલાપથી તારી અંજનતામાં કોઈ વાર
પણ ભાત નહોતી પડતી? એના દુર્બલ દેહની
વિરૂપતા જોઈ મૌન્યદશાથી ટેવાયેલી તારી
આંખ દયા દર્શાવતી હોય તેમ ક્યારેએ હતી
ન હતી?

જલપિ સમા તારા હૃદયની સ્વર્ણ સમાવતી
વિશાલતાને હું અન્યાય કરતો હોઈ તો માફ

કરજે. તારા ઇંડાણમાં દુખથી મારતાં હું ગચ્છાઈ
હું. તારું સાગર-આંતર તો અખૂત અને વિવ,
જલ અને અનલ, રત્ન અને કંકર બનુંજ
સમાવે છે. મને એ જોતા ન આપડે તેમાં તારો
શો દોષ? વિશાલ સમુદ્રમાંએ ષટ તો એની
ચોરખના નેટનુંજ ગડચું કરે છે. નિર્જલ દેખાઈ
દું સજીવન રહ્યો છે. દદ અને અડગ જાણી
તેં જીવન દંદોને સમાધ્યા છે. એને પરખવાની
મારી અશક્તિ તેં જાણી છે; તોએ તેં જોડો
પ્રમાદ દર્શાવ્યો નથી. હું શકા શાને કરું?

ચિરકાલના સાથી! મારા આધુની અવધો
દવે પુરી થવા આવી છે. તારે અંગરૂઢે ઉમેલી
ચોરખાની કલિઓની દાદ શુધી અલકાની
મંદારમાલ્યો સમાં તેનાં તોરણ તારે દારે
બાધના અને શોભા નીરખી રહેના જીવનની
સુખતા અર્દાઆંજ પ્રત્યક્ષ કરી છે. વાનુઓએ
બાણેલી એકેએક કણમાં અનેક પ્રદેશોના ઇતિ-
હાસની કથાઓથી સખી ધૂલિની આશર્ષકથીએ
સાંભળતા અપોરો અર્દાઆંજ વીનાલી છે. તારા
શિખરના કળદમથી પ્રતિવચન પામતી તેજની
ધારાઓને ઝીલતા અનંત જલતી આંખોએ
અનેજ દર્શાવ્યો વદાવ્યાં છે. તારા જૂનકાળના
પડા પાછળ જોવાની અને અવિખનના મઠને
સુરવાની સકિત મેં અવારું થઇને વિના જોઈ
પ્રસંસી છે. તે રથળ પવ આજ. તારી મંલી-
રનાની પાછળથી અચિત્ત કદી પડતા અનંતતાનું
ચમતકાર વિસ્મિત લેખ્યે જોવાનું અદમાજ્ય
પ્રાપ્ત કરાવનારું તીર્થસ્થળ પણ ખીલુંએ નથી

અને દવે, દું મિત્ર હો, સખા હો. પ્રથમ
જણુ હો, જો હો તે હો. આજ તારી

હું વીદાય માંગું છું. મૃત્યુએ મને તેડાં મોઢાં લ્યાં છે. તારા યુગોનો સહવાસ છોડીને જતાં મારા પ્રાણ કહું નથી કરતા. તને છેલ્લો નીરખી લેવા દૃષ્ટિએ સ્પર્ધા માંડી છે. તું તો તારી ઉન્નતતા અને દૃઢતાથી કાલને ડારતો યુગોના યુગો સુધી એકલો ને અડોલ ઉભો રહેશે, અને મારા સમાધાન બુલા પડેલા અને ભટકતા યાત્રાળુઓનો આશ્રયદાતા થશે. તારી એ મહત્તાની હું ધૃધ્યાં નથી કરતો. તારી મહત્તાને અનુરૂપ તારાં એ કાર્યો છે. પણ તારા ભૂતકાળનાં ધણાં સ્મરણોની પોથીમાં મારા નામની એક અક્ષર જેટલીએ તું જગા રાખશે, તો હું મને કૃતાર્થ થએલો માનીશ.

પ્રિય મંદિર ! આ મારા છેલ્લા પ્રણામ. રાખ કંઠમાં અટકી જાય છે, પણ કહેવાનું હજી પુરું થતું નથી. દૃષ્ટિમાં આંખ વળે છે, તોએ તને પુરો જોઈ લીધાનો સંતોષ થતો નથી. શરીર જડ થતું જાય છે, પણ તારા પથરનો સ્પર્શ હું હજીએ અનુભવું છું. ગોપીઓને વજ્ર વહાઈ હવું તેથી વૈકુંઠ નહોતું જવું. મને મંદિર યુગોને ચમરાવળની અગાધી પાંખોમાં જવાનું ગોઠવું નથી. પણ આ આણું તો પાછું નહીં

વળે. પ્રિય—મં—દિ—ર ! આ— પ્ર—વા—સી—ના પ્ર—ણા—મ.....

(૫)

યાત્રાળુને

યાત્રાળુને સવાલનો જવાબ આપવાની કુરસદ ન મળી—મળી. હા ! જવાબમાં મારી વાડીનાં જંગલી કુલો સુટેલાં તે પાછાં નાંખ્યાં.

શાખાશ યાત્રાળુ ! તને પણ આજ શોભે ને મને—આશાના અધિકાર વિના પણ આશા રાખવાની ધૃષ્ટતા કરનારને—આજ શિક્ષા થટ. તને એમ પણ થયું નહીં કે એ કરમાએલાં પુલો પણ કોઈ દિવસ કાંઈ સ્મરણ કરાવત ? કાંઈ નહીં તો મસ્કરી કરવા તો ચાલત.

છજી ને જજંરિત હું—મને તારા સહવાસનો અધિકાર ક્યાંથી હોય ? તું જ તારે રસ્તે. હું ફરીઆદ કરતો નથી. આકંદથી આલ ગળવવામાં મને શોભા જણાતી નથી.

તારે જવું છે ? જા. હું મારી એકલતાના વસનમાં લપટાઈ, ઉભો છું તેમ, ઉભો રહીશ— વિનાશની વાટ જોતો. શિવાસ્તે પંચાન : સન્તુ !

રાધા

અંક: ૨૧૦ અંખાસાત પુરાણી

માનવ સરીરધારી પ્રજાએમની અમરમૃતિ !
દિવ્ય વિરહબધા ! આર્ષદ્વયમાં તારું સ્થાન
અનોખું જ છે. નારિતકો અલે ન માને,
પાશ્ચાત્ય સંસ્કારમાં રંગાએવા મોખલોઆ
(Puritans) અલે તારા પ્રત્યે ક્રુદ્ધા અને તારી
અવગણના કરે, તથા પોતાને “વૈષ્ણવ”
ગણાવતા હકતો અલે ક્રુદ્ધ વાસનાઓને
સતોષવા માટે તારા પવિત્ર નામનો આશ્રય લઈ
અનાચારની પરખો મારે—પરંતુ માનવધર્મ
સર્વે ધોરણોના સરેલે અંજ કરનાર તારો
આત્મા આજે દબરો વરો પછી એવી વિદ્ય-
નાઓની ઓહો પરવા કરવાનો છે ?

વેદલુની માર્ગથી માર્ગને પુરાણકાળની
સતીઓની પ્રિય સરિતા ભારતવર્ષે નેષ છે.
સર્વ ક્ષિત્રોમણિ કપિ કાવિદાસની વચ્ચ-
ધારિણી—અને તેણી “અધિક મનોહારા,”—
સકુંતલાની “આખ્યાન મનોહર” મૃતિ ભારતના
સાહિત્યમાં આજ સુધી અજોડ છે. “પરિવાર,
કુલ કપોલ વરો મુંદર”, “વિવેક કબીર”-
થી શુશોભિત મુખવાળી, “કરુણાની સ્પર્શાત
મૃતિ” સમી સીતા આજે પણ અવમૃતિને
કાવિદાસની સમકોટિમાં બેસવાનો હક્ક આપે
છે. સકુંતલા અને સીતાની એ મૃતિઓ રસિક
જનને અનન્ય રસની લલાટુ અર્પીને સમય
જીવનને ઝાંધ ક્રમ્ય આદર્શની દિવ્ય જ્યોતિ
જે પરિધાનિ કરી મુકે છે. ભારતના સરેજન

અને પ્રદૂત સ્પર્શિયોમાં લણીએ સૌંદર્યમૃતિઓ
મજે છે; અને જીવનના પ્રવાહમાં પણ અનેક
પ્રતિકૃતિઓ ઉદ્ભવી જીવનમાં આસાનાં કિરણો
રેલી ગર્ભ છે. વસંતસેનાઓ, માલતીઓ,
માલવિકાઓ, ઉર્વશીઓ, પદ્મિનીઓ, અલમ્બા-
બાઇઓ—નરજહાનો, સાદમીબીઓ વીગેરે
અનેકાનેક છે. પણ રાધા !—રાધાની ન્દેશમાં
બેસાડી સકાય, રાધાની સાથી તુલામાં મુખી
સકાય તેવી ?—એક પણ નથી. એ તુલામાં
તો વજ્રકિશોર શીકુંબુદ્ધિ જ શોભે ! મીસં
યદ્ય: રાધાની જ બીજી આદૃતિ સમી, પણ એ
તો હતી રાધાનું જ સ્વરૂપ ! પોતાનો દિવ્ય પ્રજ્વલ
મીનમાં સેરી મયેજ રાધા કવિતા—સંગીતમાં
પોતાનો આત્મા કાઝવવા જાણે પાછી ન
મગડી હોય !

“મુખકાની માયા લાગીરે ! મોહન ખારા !
મુખકાની.....” એ મુંદર કવિતા કેના મુખ
મુકરી ?—રાધાનાં કે મીરાનાં ?—જન્મેનાં, કારણ
કે એ એક છે.

તે માનવ જીવનમાં એક નવીન ધર્મ જીવી
બતાવ્યેલ કેમનાઓનાં દુઃખ હુમરાણુથી ભરેલો,
અશાંત, સુખદુઃખ, કષ્ટશોકની એવડી ડાવાઓ
માઝો પશુધર્મ: સંધ જીવનનો, સમાજ દિનનો,
—સુદાયના કમ્પાણનો અર્ધ પશુ-ધર્મ માનવ
ધર્મ: નીતિ-અનીતિનાં વિકારી, સર-માનવ ભુલિયા
નિયત ધોરણોવાળો નીતિધર્મ—એ સર્વને

વટાવીને “અંતરાત્માના દિવ્ય સાદને શ્રવણ કરી તેને અનુસરવાનો” પરમધર્મ તે માનવને બતાવ્યો! રાધિકા! તે માનવને શીખવ્યું અંતરાત્માના સાદ સુણતાં—તે શીખવ્યું કનૈયાની એ હૃદય-અંસરી સુણતાં; સુણતાં, અને સુણીને તેની પાછળ ઘેર્યા થતાં : ઘેર્યા થઈ જનસમાજના “શિષ્યાચાર”નું અલિદાન આપતાં,—નીતિનાં શુદ્ધ ધોરણોને તિર્ધાજલિ આપતાં, અને દિવ્ય સૌંદર્યનું પાન કરતાં.

કલિંદીના સ્થામ જલપ્રવાહની બોલુમાં આવેલી કોઈ વૃક્ષરાજિમાં પ્રલકિત દેહે, કંપિતવલ્લે, કૃષ્ણપ્રતીક્ષા કરતી કરતી બાહ્ય જગતનું ભાન ભૂલી કેવલ કૃષ્ણમય થઈ જઈ સમાધિમાં મગ્ન તને કોઈ વૃક્ષ નીચે સાંધકાલે એકલી રૂપી પર પડેલી જોઈ છે. આત્માની પ્રિયતમ સંખી, રાધિકા, તને એ દિવ્ય કલા કોણે શીખવી ! પ્રગટ પ્રરોષાત્મને ન્યારે પ્રખરસાનીઓએ પણ પીછાંચો ન હતા ત્યારે ગોવાળામાં ગો ચારતા તેને કંઈ કલા વડે, કંઈ મંત્રસિદ્ધિ વડે—કયા જાંદુ વડે તે ઝોળખી કાઢ્યો ?

તે તેને ઝોળખ્યો પુરુષોત્તમ તરીકે, ઝોળખ્યો એટલું જ નહીં પરંતુ તેના ઉપર તારું સર્વસ્વ વારી ગઈ!—તન, ધન, મન—લોકલાંજ, નીતિનાં કાંપદા,—અધુન ! ભગવાનને ચંદાવાનો માનવ-આત્માનો સનાતન હક્ક તે નિભાવપણે આચરી બતાવ્યો. તું માનવ આત્માની પ્રેમ-સમર્પણ મુતિ બની રહી. શુદ્ધ તકવાદ વડે જે સાધ્ય નથી તે, અહતાનો કુદર વિલય-દિવ્ય પ્રેમ-ભાવમાં સંમસ્ત ચેતન્યનું પીગળા જંબુ; કુદર માણવી કામનાઓનો એ તીવ્ર, ઐકાંતિક ત્યાગ,—

ભક્તભલા પડિતો, ત્યાગીઓ અને કીર્તિના લોહપ, મહાન ગણાતા પુરુષોને પણ કુઃસાધ્ય,— તે પ્રભુપ્રેમના દિવ્ય રસાયન વડે સહજમાં સિદ્ધ કર્યો. અહંતારહિત, કામના વિજયી દિવ્ય પ્રણયમુર્તિ !

કૃષ્ણપ્રણયમાં મત્ત થએલી તે નરનારીઓને આત્મ-લક્ષ્મીને રાહ બતાવ્યો. તારા દિવ્ય પ્રેમમાં તું ભાનસાન ભુલી ગઈ; કુદર, સંખીજનો, લોકાચાર વગેરેની મર્યાદાઓ એ પ્રણયરેલ આગળ ધસાઈ થઈ. તું વહી, દિવ્ય પ્રણયની પુરનાં મોજાઓની ટોચે ભાંગવતપ્રેમની વિજયપતાકા ફરકાવતી અનંત શાશ્વતીમાં. તે બતાવી પ્રભુપ્રેમની અબાધિત, અકુદિત શક્તિ; આત્મ-સમર્પણના દિવ્યમંત્રની સિદ્ધિ. રાધા ! તારા પ્રેમમાં નથી છુદિનાં તકવાદો કે વ્યાપારી હીસાઓ,—નથી આપણેની ગણના,—કે અહંકારના દાવાઓ, કામનાના ઝંઝાવાતો અને કુદર વાસનાના રમણો કેવલ જલે છે એક સ્થિર જ્યોત, અગ્નિની શિખા સમી પ્રખર અને પાવક, પ્રેમપાંત્રમાં સમાધિ જવાની: પ્રિયતમને મન પ્રાણ અને શરીર સમર્પણ કરવાની: તેની દિવ્ય સુદરતા, તેની મધુરતા ઉપર વાંરી જઈને જાતને ફના કરવાની તાલાવેલીની.

“પ્રેમની,—પ્રેમની, પ્રેમની રે, અને લાગી કટારી પ્રેમની!” એ અનુભવસિદ્ધ વચનો દિવ્ય પ્રણયિની મીરાંને લાગુ પડે છે તે પ્રથમ તો તને પડે છે પરંતુ, કેવળ તને જ એ દિવ્ય પ્રેમની કટારી લાગી નથી. મીરાંને, નર-સેવાને, ચેતન્યને, લોકારામને, અસંસાર-રામકૃષ્ણને,

(૧) પાવક એટલે “પાવન કરનાર” એ અર્થમાં

ના ઝોટા જેને જેને, નાગી તે જન્મભરના
કાષ્ઠ ગયા: જીવનભર દિવ્ય પ્રજ્વલતરપત્રી
જ કરતા થઇ ગયા! તેમણે રાખ્યો યુગમાં,
ત્યારે કોણમાં, સંન્યાસો સેવ્યા, ગરીબાઈનાં
તે બીજાં અનેક દુઃખો વેઠ્યાં, પણ એ સદૃશ
ગી તે સદાની લાગી જ રહી.

"કહે છે, "માનવ આત્માની એ તો સના-
તન, જન્મણા માત્ર છે!"—"પણ નિર્દોષજનોએ
દિવ્ય પ્રજ્વલના મુગ્ધજની પાછળ પડીને છંદગી
પરમાદ કરી છે,—" કાષ્ઠએ કરો સાર કાઢવો.
તવયો છે?"—કેશુલ, પણ તારે માનવને તેની
ખનિયોને સતોપથમાં તો આનંદ મળવો જોઈએ
કે, નહીં? એ દાકાને ચાલીને પોતાના જ
સુખમાંથી થતા રોગઆવધી સંગ્રહ, અમિત,
આનુ જેવું; કારણમાં મેળવેલા મધના આસ્વાદ
જેવું, મધુકે જતા મુણાકર; હોઈ પદોંગણું જતા
સદા સરી જઇ રહી ત્યાં ન હીપાવનાર; હાથમાં
રેખાઈ જનાં ન પડાણું અને અંતમાં મ્હાનતા,
ખિન્નતા, નિરાશા, આત્મજીરૂષા, બ્રહ્મતેલ,
નિષ્ફળતા, નિરૂપાવતા—અલાગીની લાગણીઓનો
વારસો સુધી જન્મકે ઇન્દ્રિયોના સુખોપભોગથી
જોડેલું, જીવન માનવને સદા સુખી રાખી શકતું
હોત તો કેવું સાકં? પણ કમનશીએ તેમ
નથી જ જનવું. એ પાસવ જીવનમાં માનવ કદી
સાકને માટે સંગ્રહ રહી શકતો નથી. ("રહી
શકતો, હોત તો કેવું સાકં?") એઓ: એ
જીવનમાં સંગ્રહ રહી શકે છે તેઓ એક દષ્ટિએ
સુખી છે. પણ એ સુખ ચાર ક્લાકાત્રું ચાંદ-
રહું જ હોય છે. એવા માનવોને, એક વાર પણ
જુઝા દે માનવની પરિમિતતાનું, બાન;

એક વાર પણ લાગવા દે કે "પશુ જીવનથી
ઉચ્ચ, પ્રકાશમય જીવન શક્ય છે" એક વાર
મુણવા દે માનવથી પર રહેલા પ્રજ્વલતીખંસ-
રીનો મધુર સાદ!—પછી જુઓ. આપો આપ
તે અચાંત થઇ ઉઠે છે કે નહીં? પછી તે
નીતિનાં પોરણા રમશે, સમાજના ધારાઓ
મડવા મધરો; સનાતન સત્યોની શોધ કરવા
લાગી જશે અને ત્યારે તેના અંતરાત્મા સાથે
જ જમત થઇ જશે ત્યારે એ સધળા સ્વનિ-
ર્મિત ધર્મોનો ઝોટા કરી, પોરણું નાંધી દૂર
ફેરી દેશે અને રાધાની ચેટે જઇ પાછો—અચરણ
શરણને ચરણે—એ દિવ્ય પ્રજ્વલિત ચરણે. રાધાએ
જતાઓ તે એજ રાદ.

તેથી જ આને કાષ્ઠ 'વિજયી, ચિરંજીવી
રમારક રથૂલ રવરપમાં જગત સમસા નથી જતા
"રાધા-કૃષ્ણ"નું રથાન માનવદેહમાં સાકાને
માટે કોરાઈ રહેલું છે. રાધા તારી રથૂલ જીવન-
લીલા તે કેવે પ્રકારે વિસ્તારી દશે તેનો લેલ
પણ હતિકાસ આને ઉપલબ્ધ નથી. પરંતુ
તેથી શું? રથભાનુકુલારી! અપ્રત દિંદની
સંસ્કૃત પ્રાગૃત બાપાઓમાં ધિતાતી ને અદ્ભુત
પ્રેરણા તે જગતની તેનાં સર્જનો બાદ કરતાં
દિમાલવથી કન્યાકુમારી સુધીનાં સર્વે સાદિત્યો
હરિ જનવાનાં, રંચમેરંગી પીંછીઓના અમ-
લકોરોમાંથી તારાં રૂપસર્જનો બાદ કરતાં રૂપ-
સંધિને કારથી ખેટ પડવાની અને તારા રથૂલ
જીવનની પદનાઓ ભરવે શો વિશેષ લાજ? તારું વાતવિક જીવન એટલે કૃષ્ણપ્રેમના દિવ્ય
અંતરું જીવન બાલ્ય: દિવ્ય પ્રજ્વલનું અવિરત
અંજીવું, સંજોત—પ્રાલ્ય: સતત ચિકારી રંગોની

લલિત લીલામય ભયુ ચિત્ર તું એટલે કૃષ્ણ
પ્રેમની માનવ સ્વરૂપ રચાપત્ય મૂર્તિ.

ત્યારે તારા જીવનના એ રહસ્યનો ખ્યાલ
વે છે ત્યારે હ્રુદ્ માનવ જીવનની
તારું યથાર્થ બાન કોષવાર જાગે
છે. શું આ પાશવ વાસનાઓની ઘટમાળ
તે જીવન ? આ સ્વાર્થ ?—નીચ દ્રેષ, આ
પરિમિત સુખદુઃખો ? આ પશુજીવન—આ
અનિવાર્ય શારીરિક ધર્મો ? જીવન એટલે શ્વસન
જાત ?—કૃદ્બ પોમણ ?—દરિદ્ર સંતોષ યા તો
અશાંતિમય ક્રિયાશીલતા ? નિષ્ક્રિય જરૂરતા
યા તો કામનાના અને અદંતાના ધમપછાડ ?
અને નિષ્ફલ પાંડિત્ય તથા શુદ્ધિનાં જળાં શુંયવા ?
કુન્નવી “પ્રેમ”નાં કહેવાતા સંબંધો એવાજ,—
અપૂર્ણ, હ્રુદ્—કુન્નવી સ્થામ છાયાની વિચિક્ષા
પરજ આલેખાયલા. ત્યારે શું દિવ્ય પ્રેમ
અપ્રાપ્ય જ ? અને માનવ આત્મા કેવલ જ
અસહાય, નિર્જીવ અને પ્રકૃતિવશ ? અંધ કવિ
સરદાસની એક ટુક યાદ આવે છે. માનવની
લઘુતા અનુભવી પ્રજા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરતો તેનો
આત્મા પોકારી ઉઠે છે—

“રાધે ! રાધે ! શ્રીવર ખારો ! શ્રીરૂપભાનુ ફુલારી !”

ચરણ તક આપો તુમ્હારી—” !

(હે રાધા ! હવે તારે ચરણે આળ્ખો છું)
પ્રજા આગળ પહોંચવા માટે રાધાનું ચરણ
શોધતા એ સંરદાસના કથનમાં કેવું મદાન સત્ય
રહેલું છે ? કારણ કે, રાધાનો એ દિવ્ય પ્રેમ
પ્રાપ્ત થતાં પ્રજા સામિધ્ય સદંજ યર્ષ પડે છે.
દિંદીમાં કહેવત છે, “કનૈયા બિન ગાના કયા ?”

રાધાએ જગતના લોકોને શીખવ્યું, “કનૈયા બિન
અદાના કયા ?”

પ્રજા પ્રેમની તને લાગેલી લગની સદાયે
આનંદનું જ સાધન હતી એવું નથી. એક ક્ષણ
પણ પ્રિયતમની વિસ્મૃતિ થતાં તું અસલ વિરહ
વેના અનુભવતી, અને તારા અંતરમાં કંચળ-
રસની પરિસીમા જામેલી જણાતી. તારા એ
સ્વરૂપનું દર્શન કરનારને પ્રજા પ્રત્યે કેવો ઉત્કટ
પ્રેમ હોવો જોઈએ તેવું બાન થાય છે. “કંઈ
છે મારા હૃદયનો સ્વામી ? ક્યારે તે મને મળશે ?
હા કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ !” એવી પ્રબળ લાગણી-
ઓની અગિયારીમાં જ શું તારી માનવ પ્રકૃતિની
સર્વે અશુદ્ધિઓ બળીને બરમ ધર્મ શુદ્ધ દાંચનસમો
કેવળ દિવ્ય પ્રેમ અવશેષ રહ્યો ? તું પ્રકૃતિના
પદાર્થોમાં—આકાશ, પુષ્પ વિગેરેમાં—કૃષ્ણનું સામ્ય
જોતાં જ તેના સ્મરણમાં લીન થઈ જતી અને એ
સ્મરણ તારા અંતરમાં વિરહાગ્નિ પ્રગટાવતું. સતત
અશ્રુની ધારા, ઉષ્ણ નિશ્વાસો, શૂન્ય દષ્ટિ—
નિઃશ્વેદ એતના,—કૃષ્ણના સ્મરણમાં સમસ્ત
એતનનો વિલય,—મૂર્છા વગેરે તારી વિરહવ્યથા-
નાં વિધિવિધ સ્વરૂપો કંચળમધુર રસથી બરપૂર છે.

કુન્નવી સંબંધોમાં પણ સતત જંબના
કર્ષો વિના કયા પ્રેમપાત્રની મહેર થાય છે ?
અને પ્રજાપ્રાપ્તિની દિવ્ય તૃપ્તિ આગળ જગતના
સંબંધોની એ જંબના સર્વ આગળ આગ્રિયા
સમી નથી લાગતી ? માનેવો સુખી દાંપત્યમાં
અનુભવે છે. તે આનંદ,—પ્રેમપાત્રને સંપૂર્ણ
સમર્પણ કરી અનુભવાતો આત્મવિસ્મૃતિનો પરમ
આનંદ,—પણ રાધા અને કૃષ્ણના,—શક્ત
અને ભગવાનના,—દિવ્ય મિલનના આનંદની

આગળ, શી વિસાતમાં ! અને જીવનમાં જે વિરહવેદના સહન કરવાનું જ સરળવસ્તુ હોય, —નિર્મીલ્ય થયું હોય, તે ક્ષુદ્ર વાસનાના માર્યા કોઈ કુન્વરી પ્રેમપાત્રને—આશુકમાશુકને માટે ચૂંટવા કરતાં તે, રાધા !, તારી દિવ્ય વિરહવેદના અમને પ્રાપ્ત થયો; પરમ પૂજ્યતા સ્વરૂપ જન્મનાથ ! તે તો, તારો જ વિભેજ રાધા જેટલો અમને ત્વસક્તિ મધ પડ્યો એ જ આશીર્વાદની માયના !

મિલનને જે તારું પ્રથમ મિલન પશુ કેવું અસાધારણ હતું કે—પ્રેમ, અનભિજ મુખમાં શુદ્ધ સરલતા અને પવિત્રતાની—એ મુક્તિપ્રાપ્તિ, ઇશ્વર (કિંચિત્) લક્ષ્મણ વડે સૌંદર્યની અનેરી મધુ-રતા ધારણ કરતી ! અંતરમાં દિવ્ય પ્રેમની અગ્નિજ્વાલા વડે સંતપ્ત—પૂજ્ય મિલન માટે અધીર અને આતુર; છતાં, તેની સમીપમાં સંભ-રમાં થી જઈ ક્ષુભ ઈતન્ત્ર થયેલ મિલન; પુલે વિભંજ સખીએ જેટલો પ્રણયવેગ કાઢતી, પરંતુ મિલનમાં સમીપમાં ! કેવળ; અનેલા જગત કંઈ, અસ્પર્શતા અને આનંદ જન્મે વિરોધી બાવેલી શરણાપાદા એકી વખતે અનુભવતી.

અને તારા એ અંતરભાવ અને પ્રેમ સમ-પૂજ્યી મુખ્ય રૂએય શીઘ્રપણે વારે વારે નો ચારતાં રમ્ય મનરૂઢ મધ જતાલ કલ્પના પ્રણય સંગીતને મધુર અંતરી દારા રેવાની જાગેતન સમરતને પ્રણય—સાદ કરતા તેનો અભિ તારા અંતરમાં પરિપૂર્ણ પ્રતિધ્વનિ પામેલા સાચન પૂર્ણતાના સ્વરૂપની કાલમાં થતી લોચાનો કેવો મધુર ભવભેદ ! રાધાને મળવા અંતરની તીવ્ર આતુરતા છતાં બાક કૌશલ્યનતા ધારણ કરતી !

મિલનમાંની પાસે થતો ઇશ્વર—સંકેત અને તે જીવાવવા ધારણ કરેલ મર્મ કટાક્ષ અને અન્વેષિતનો સ્વાંગ !—આત્માનો અવિચાર અને સંજ્ઞમ દાંકવા ધારણ કરેલ હૃદય પ્રણયની પૃષ્ઠતા ! અંતરમાં મંથન કરી રહેલ પ્રણયસાગરને આત્માદવા પાથરેલ આતુર, ધન, શાંતિ !

અને બ્યારે મિલન થયું ત્યારે ! કેવી દિવ્ય પ્રણયની ઉર્મીઓના ઉગાથા—રેલ અને સૌમ્ય-દર્શન ! પરાપર મૂક દ્રષ્ટિપાત, મૂક સામિપ્ય પ્રાપ્તિ—મૂક હરતપ્રસાર—અને કેવળ મૌનમયું જાદ અંતર મિલન ! કેવું જંબીર, શાંત અને મધુર એ મૌન અને એ મિલન !

સમય જતાં પરિચય વધીને આનંદના આદાનપ્રદાનો જ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જની રચાં ત્યારે જામેલી આતર બાક; એકતા શબ્દો વડે અવર્ણનીય છે. એ દિવ્ય રાષ્ટ્રકુંભે ! એ માતૃભાષાધરી લતાના 'મંડપો, મુલસીયાં તીવ્ર-મુગ્ધપીથી બહેકી રહેલાં જૂથો; ભાઈજીવના સર્વ રહેલ માંડવાઓ—અને આકાશમાં સેજે કલાએ ખીલી રહેલો ચંદ્ર ! એ સર્વ સૌંદર્યથી પશુ વધારે અદ્ભુત—સુદર અંતરમાંનું પ્રણય—મિલન અને આનંદની પરમાવધિની શીયા—રાસ : માનવ-ના અંતરાત્માનું દિવ્યભાજન, આનંદની લીલા-મા પ્રતિમાન થતું !

ગીરાનાં એક પદમાં આવે છે, " જોલ મા, જોલ મા, જોલ મારે ! રાધાપૂજ્ય વિનાઈ બીલું જોલ મા ! " એ દુકેતો બાવ સમજવો મુશ્કેલ નથી. માનવનો અંતરાત્મા અને દિવ્ય પરમાત્મા-ના મિલન વિનાના સર્વે અવસરોદે " સાકર દોરડીના સ્વાદ આગળ કડવા લીમડા " જેવા છે

એમ કહેવાનો તેનો આશય છે. ક્ષુદ્ર, પાશવ વાસનાઓમાં રચાપચા રહી જીવન એજે શુભા-વર્તુ એ કાંઈ માનવજીવનની સાર્યકતા નથી. એનો એ વિચાર એક ઉપનિષદમાં બૂદી રીતે દર્શાવ્યો છે. આનંદાદ્યેષ્ઠ સ્થિતિમાનિ ભુતાનિ જાયંતે—તેન જાતાનિ જીવંતી— “ સકલ સૃષ્ટિનું સર્જન આનંદમાં છે—આનંદમાંથી ઉત્પન્ન થએલ સૃષ્ટિ આનંદ વડેજ સ્થિતિ ધારણ કરી રહેલ છે.” એ આનંદ કેવલ અશરીરી, કેવલ બાવવાયક તત્વ છે એમ માનવું બરાબર નથી. વ્યક્તિ-વ્યક્તિના સંપૂર્ણ મિલનમાં પ્રાપ્ત થતો આનંદ જેમ તે તે વ્યક્તિથી અભિન્ન હોય છે તેમ સર્જનકારનો આનંદ પણ સૃષ્ટિથી અભિન્ન છે. એટલે માનવ આત્મા અને ભગવાન એ બેના મિલનમાં પણ આનંદનું જે અનિર્વચનીય તત્વ છે તે પ્રભુના સ્વરૂપથી—પુરોષોત્તમ સ્વરૂપથી અભિન્ન છે. ઉપનિષદમાં “ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ આનંદમાં રહેલી છે.” એમ કહીને એ આનંદ પ્રાપ્ત કરવાને જીવાસુના અંતરને આડકતરી સૂચના અપાયેલી છે પરંતુ, તે આનંદ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવો ? એનો માર્ગ કયો ? એ વિશે ઉત્તર સહેલાઈથી મળતા નથી; ન્યારે રાધાના જીવનમાં એ દિવ્ય આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો સરળ માર્ગ આપણને દેખાય છે. આ રીતે જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે રાધા એટલે કોઈ એ વિશેષ નથી, રાધા એટલે રાધાનું ચૈતન્ય,—તેના અંતરનો અનિવાર્ય ધર્મ. એ દષ્ટિએ જ મીરા અને રાધાને એક કલાં છે.

રાધા એટલે ભગવાન માટે એકાંતિક—અનન્ય-પ્રેમની જીવંત પ્રતિમા; એ પ્રેમ સંપૂર્ણ અને

સમગ્ર માનવ પ્રકૃતિની એકેએક ભૂમિકાનો,—આધ્યાત્મથી તે છેક રચૂલ સુધીની ચૈતન્યની સર્વે ભૂમિકાઓનો હોય. રાધા એટલે એકાંત આત્મસમર્પણ, રાધા એટલે નિરપેક્ષ આત્મોત્સર્ગ ચૈતન્યની સર્વે ભૂમિકાઓનો. રાધા તો ભગવાનના પરમ આનંદને છેક રચૂલ દેહના પુલકે પુલકે પર્મત ભાવવાની અદ્ભુત અભીપ્સા છે, જડ શરીરની અવિદ્ય બરી પ્રકૃતિમાં દિવ્ય સ્વયંભૂ આનંદની રચાપના કરવાની ઝંખના છે.

રાધા એટલે ભગવાનને આત્મસમર્પણ, સંપૂર્ણ અને સમગ્ર—રાધા એટલે આત્મોત્સર્ગ માનવ પ્રકૃતિના એકેએક ભાગનો (ઉર્ધ્વથી :તે છેક અર્ધી ભૂમિકા પર્મત) આધ્યાત્મથી : તે રચૂલ સુધીની ચૈતન્યની સર્વે ભૂમિકાઓનો દિવ્ય આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો એ મહાપંથ દર્શાવી રાધા : નું અનેક સાધક પરંપરાઓની ગુરુ બની રહી છે. એ દિવ્ય આધ્યાત્મિક ચૈતન્યમયી રાધાને કોઈ એકાદ વ્યક્તિમાં શી રીતે સદાને માટે બાંધી રાખી શકાય ? એ ચૈતન્ય સરિતા તો શાશ્વતીના પ્રવાહમાં વહેતી વહેતી કાલ અને દિશામાં અનેક સ્વરૂપો ધારણ કરતી રહી છે.

અને જતાં એ સર્વે સ્વરૂપોમાં, એ સર્વે ભૂતિઓમાં—“ જોઈ છું એક, દિવ્ય ભૂતિ ! કેવી મુંદર ? કેવી મધુર ? કેવી અનિર્વચનીય ? વિશાળ કે મહાસાગરના સ્વચ્છ સ્વેત જલની બરોબર મધ્યમાં એક સુંદરદલવાળું વિશાળ રક્ત કમલ ખીલ્યું છે. તેનો વચકો ગર્ભભાગ સ્વયં રંગનો આછો ઘેરો ચળે છે. તે ઉપર હંડા આસમાની રંગની રજતકોરની સાદી વડે સુશો-ભિત તારી ગૌરભૂતિ બિરાળેલી છે,

“ વહાલા ! મારો સ્વીકાર કર, ” “ નાથ ! મારાં મન પ્રાણ, શરીર—સર્વસ્વ તારા પ્રેમમાં કુનો ! ”—“ મારા અંતરમાં તું વિના અન્ય ચેતના રહો નહિ ”—“ મારા શરીરના પુટે પુટમાં પુલકે પુલકમાં—(સ્વેચ્છે)—તારા પ્રત્યે વિશુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટે ”—“ માઈ સમગ્ર જીવન તારાચ્છ બનો ”—“ પ્રાણનાથ ! ‘ ઘ’ ‘ ન’ ‘ ઘ’ ને ‘ ઘ’ જ ! ”

એવા દિવ્ય પ્રણય-મંત્રો પોકારતી ઘં પ્રિયતમની પ્રતીક્ષા કરે છે. એવામા કોઇ અગમ્ય ચિંતનમાં લીન થતાં દષ્ટિ નિર્નિપ્રેષ બને છે, મુખ એક જાણુ ઢળી પડે છે, અનામિકા અવર

છિપર થઇ અટકે છે, ખીલે કાચ (પમના) ધુંદળ છિપર કોણી આગળથી ટેકવેલો આગળ પ્રસરે છે તેની અંશુસિઓ વચ્ચે પ્રિયતમનો પ્રેમ સત્કાર કરવા રાખેલ અર્ધ પ્રપુલ્ક ચેત કમલ જેમનું તેમ સ્થિર-ઉદ્ગ- છે, સિરપરથી સરી પડેલ સાદી અને વિખરાએલો કેશકલાપ સૌંદર્યમાં વધારો કરે છે. અરપષ્ટ શબ્દોચ્ચારમાં કવચિત સંભળાય છે, “ કૂબ્લ ”—“ નાથ ! ”

એ કૂબ્લના આજ્ઞમનની પ્રતીક્ષા કરતી, નિશ્ચેષ્ટ, પ્રેમસમાધિરથ તારી મૂર્તિ મને ડેખાયા કરે છે.

શેલીનો જીવન-સંકલ્પ

લેખક : રા. કિરોજશાહ સ્વતંત્ર મહેતા

૪૨વી - સને ૧૮૦૮માં આંગ્લ નૃપતિ બોયોન ત્રીજાએ ઇટલીની મહારાણીના મુખ્ય આચાર્ય લેખે ડૉ. ક્રીટની નિમણૂક કીધી. એ દેખાવે કીંગલો અને જડો હતો-સ્વભાવે નિહાંધી અને નિષ્કુર હતો. એના શબ્દોપમાં 'સત્તા'નો અર્થ 'ત્રાસ' થતો. ચાણુક-મારના દીમચાં (Flogging-Block) માં એને અજબ શ્રદ્ધા હતી. નિરાળાઓને પાંધરા દોર કરવામાં-તેમને 'સપૂર્ણ' બનાવવામાં ચાણુક-મારનું દીમચું અતિ આવશ્યક કિંવા અદ્યત્ત વસ્તુ છે એવી એની દૃઢ માન્યતા હતી. "સ્વર્ગનાં છઠ્ઠા સુખ" ઉપર પ્રવચન કરતાં એ ઉપર તેમને હંમેશા આ પ્રમાણે કહેતા "હાકરાઓ! દીલ સાફ રાખજો. જો ન રાખ્યું તો તમને ચાણુકથી કટકાવ્યા વિના રહેવાનો નથી."

આમ્ય સંજ્ઞાઓ અને શાહ સોદાગરો પોતાના દીકરાઓને એની સંભાળમાં શોષત, એ સર્વે ડૉ. ક્રીટના 'પવિત્ર ઝનુન' ઉપર ખુશ હતા. રાત્રીના લગભગ અધી ઉપર મંત્રીઓ, ધર્મીઓ, સેનાપતિઓ તથા 'કુટુંબ' જેની શોટી હેઠળ અટકાઈ ગયેલા તેવા 'નામાંકિત હેડ માર્ટર' બે માટે તેમને ઓછા કે દલકા મત હોયજ રોનો!

તે દિવસોમાં સારામાં સારા માણસો 'સખત શિક્ષા' પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતા. તાજેતરમાં થયેલા ફ્રેન્ચ વિપ્લવે ઈંગ્લાંડના અમલદાર વર્ગને ચિન્તામાં મૂકી દીધો હતો. તેઓને સ્વાતંત્ર્યવાદ સ્વભાવિક જ મતો નહોતો; એટલે દેશની જાહેર શાળાઓમાંથી સ્પષ્ટ વક્તાઓ નહીં પણ

મુઢલાષી દંભચારીઓ બાહર પડે એજ ઈંગ્લાંડ માગી રહ્યું હતું.

ઇટલીના ઉછરતા યુવક ઉમરાવોમાં પ્રભુ-સત્તાક બાવનાની ગંધ સરીખીયે ન રહી-એની જડ મૂળમાંથીજ ઉપડી જાય તેટલા સાર દેશની અધી મહારાણાઓનો શિક્ષણક્રમ સંપૂર્ણપણે લૌકાચારિક તથા ઉપર જીવે રાખવામાં આવ્યો હતો. પાંચ વર્ષને છંડે વિદ્યાર્થીઓએ હોમર જે વાર વાંચેલો હોવોજ જોઈએ, વરજીલ અને કુંકાવેલો હોરેસ લગભગ પૂરા કરવોજ જોઈએ, નેલસન તથા વેલિંગટન વીરો રાષ્ટ્રચાતુર્ય કે અર્થચાતુર્ય પૂર્ણ વાક્યો લેટીન ભાષામાં જોતે રચતાં આવડવાંજ જોઈએ! લેટીનમાંથી અનુવાદ તેમજ ઉતારા કરવાનો શોખ તે સમયમાં એટલો બધો તો પ્રચલિત હતો કે એક વેળાએ આમની સભામાં ન્યારે નામાંકિત પિટ 'એનીડ'માંથી એક ટાંચણ કઢી સંભળાવતો હશે ત્યારે વચમાં કાંઈ ખલેલ થવાથી એ લગાર યંચ્યો. ટુર્તજ 'બ્લિગ્સ' અને 'ટોરીઝ' એ બન્ને પક્ષના બધા સભ્યોએ અધુરું ટાંચણ ઉપાડી લીધું અને મોટા સ્વરે અંત લગી એક સાથે તે બોલી ગયા. અચિત, સર્વ સામાન્ય સંસ્કૃતિનું આ કેવું મુંદર દર્શાવે કિંવા દ્રશ્ય!

એ કાળમાં વિદ્યાનનો અભ્યાસ મરજીયાત હોઈ સ્વાભાવિક વિસારે પડ્યો હતો. કોઈને તેની યરકાર નહોતી. પણ તત્કાલે ફરજિયાત હતું. જો કે ધર્મે જાહેર કરેલાં કોઈ પણ શિક્ષણ કે આચાર્ય પ્રત્યે અશ્રદ્ધા બતાવવી એ ડૉ. ક્રીટને મનથી જખરજત ગ્રન્થો હતો, તોયે વિદ્યાર્થીઓ

ધર્મ્યુભ નીવડે એ વાત એને પસંદ નહોતી. રવિવાર પાળવા પગાવવા વિષે એનો ખાસ અગ્રમ નહોતો. કોઈકવાર કોઈ દેવળમાં એથી પ્રાર્થના દાણે દસી પડે તો તે લાઇ ચલાવતો.

છાંદરાઓ દરેક રીતે તાલીમબદ્ધ રહે એ માટે ડૉ. કીટની કડકાઈ સારાએ ઇચ્છાસાં જાળીતી હતી. છતાં યુવક અવનને એ વિખ્યાન બાંધેલા કોઈક વિચિત્ર માનસ ધરાવતો. છોકરાઓ 'ચોડ' 'ચોડ' 'જુડ' જોતે તેને એ 'વિવેક જુ'દની' તથા આબરુની નિસાની લેખતો.

છટનમાં તે વેળાએ વિદ્યાર્થીઓમાં પરસ્પર કેવળ ભસમ તથા નિર્દય રીવાજો ચાલી રહ્યા હતા. ન્હાનાછોકરાઓને મોટા છોકરાઓના મુખમાં જેવા વૈતરા (fags) બનતું પડતું. ઉપરાંત એ બાપડા લેનરા શિક્ષકોની પધારી બનાવતા, બાકરના નળમાંથી પાણી બરી લાવતા, સવારે એમની ખેડીએ પાણી પહોંચાડતા, તેમનાં કપડાં પરીની કુળ આટી તેને સાંધે કરતા, કોઈની મઠકુર નહીં કે આ ફરજ છોડાવવાની ના પાડે એ કોઈ આઠામંત્ર કરે તો 'ગુન્દા ચોંચ ચાલના' તે બાપડાને મોટા છોકરાઓ માર્ગેત મોજાવા સિવાય બીજો કોઈ જૂઠકો જ ન રહેતો. આ મોટા વાંધો બાપડા ન્હાના વિદ્યાર્થીઓ પર શો ખાસ તથા સુધમ વરસાવના તેનો એક લાગણો. યાજ્ઞાના કોઈ વિદ્યાર્થીએ પોતાના ઘરનાં માથુસોને લખેલ પત્રમાંથી મળી આવે છે. એ કાઢ ફરિયાદ નથી કરતો, પણ-યાજ્ઞાનું પોતાનું સાધારણ અવન. આલેખે છે : "— શેક્ષનો દે વૈતરો કું. મારાથી ન કડાખ એવો પાણીનો ખાડો દબી જવા એવો. મારા પર જખનું દખાણ ચલાવ્યું. તેનું નકાળું મારે કરતું જ પડ્યું. એમ કરતાં જ્યારે જ્યારે દે અમરાઈ પાછો પડતો

ત્યારે ત્યારે દર વેળાએ એ અને જોરથી ધડકો મારી તેમાં ચમકાવી દેતો. રવિવારિક, મારા કુંદજી અને પગ છોડાઈ તેમાંથી લોહી નીકળ્યું. મારા વચ્ચે અહીં તહીંથી ફારીને ચીથરાં ચપ્પે. મારા 'મોક કવિઓ' (ચોપડીઓ) પવળીને નરમ માવા જેવા બની ગયા."

સ્વરક્ષણ (self Defence) ની મૌરવવંતી કળાનું પ્રથમ તે વેળાએ છટનની યાજ્ઞામાં ખુબજ કુંડું અંકારું. છાંદરાઓ વચ્ચે તકાતરી વધી પડતાં વારંવાર બાપંકર મુકાબાજી અચ્છ રહેતી. તેમા કોઈ કોઈવાર કોઈ છોકરાનો પ્રાણ સુધાએ જતો-મુકાબાજીનું છેવટ મૃત્યુમાં આવી અટકતું. ડૉ. કીટને એની ખજાર થના જ્યારે લાસ જેવા એ આવતો ત્યારે એના મુખમાંથી દબેલ આ ઉદ્ગાર સ્વરથતાપ્રધુ નીકળતો "અચિત શાયનિપ ! પશુ બરી મર્દાનગી તો એજ કે છટનના દરેક છોકરાએ એક મુકા સારે બીજો મુકો મારવાને તૈયારજ રહેતું."

ફેળવળીના નામે આવી એક કુષ્ટ પ્રમા ચલાવવાનો એકલો હેતુ એજ કે એકજ દાળના કરમ દેખાતા પાપાજી હાથો પુરવો ઇમ્પ્રોક્કમાં ઉત્પન્ન કરવા. છટનના વિચારની સ્વનંતના નહોતી-કાવંની દત્તી: ખાસ કરી 'મોટા વાંધો' માટે તો જરૂર ! એ છોમેચુંકે કોઈ વિદ્યાર્થી વિચારતો, વચ્ચે પરિધાનની અથવા બળાને લગતી કોઈક મૌલિકતા લાખવે તો એને 'મૌર અપરાધ' અને 'શરમ ગરેલી કુલ્લતા' નીજ ઉપમા મળતી. આ 'નવો કોકો' સદન કરવાને ત્યાં એક પણ ભક્તિ શોધી ન જડતી. જુદી પડતી બાવનાઓ કે અપરિચિત પ્રથો પ્રત્યે એ લગારેલ રચી અત્યાવવામાં આવતી તો તે 'ધિકાર મુકા રાજ' લેખે એજાખાજ તેને સવર ફાળી દેવામાં આવતી.

આવું પોણું નિઘાથી-જીવન તે વેળાએ
 ઘણાખરા બધા અંગ્રેજ છોકરાઓને તદ્દન યોગ્ય
 લાગતું. રાજના વરદ હસ્તે સ્થપાયેલી અને
 ઠી દર પેઢી રાજાઓના પાડોશ તથા મુરબ્બી-
 નીથી રક્ષાએલી ઇટનની મહારાજાના જીનો
 રીવાજ ઝુડે સુસ્તપણે જીવે ને જીવે ફરકવેશે
 રાખવામાં આ છોકરાઓને બારે ગર્વ હતો.
 ઇટનની કાંઈ કાંઈ ઉણપો તેમજ પાત્નાઓ સહી
 લેવામાં આ અકલ્પશૂન્ય ગર્વ તેમને કાંઈ શાન્તિ-
 દાયક મૂલ્ય જેવો સુખકર યજ્ઞ પડતો.

પણ એથી થોડાક કોમળ હૃદયવાળા અને
 તીવ્ર લાગણીના છોકરાઓને બારે ત્રાસ ઉપજતો.
 તેમને એથી લાગે, કાળ ખૂબજ પીડા સહન
 કરવી પડતી.

એઓમાં એક પર્સી બેચેરી શેલી હતો.
 સમ્રેક્ષના શ્રીમંત જાગીનદારના એ પુત્રને-સ્વર
 બેચેરી શેલી બેચેરીના એ પ્રપુત્રને ઇટનની આ
 દવા મુતલબ માફક આવી ચકી નહીં. એ
 યોતાને તેને યોગ્ય બનાવી રાખેજ નહીં.

તેજસ્વી નાદાં નેત્ર, કાળા કરચાળા વાળ
 અને નાલુકા ધાટધટમ ધરાવો આ છોકરો
 અસાધારણ રૂપાળો હતો. યોતાના વર્ગમાં એ
 અતઃકરણી તીવ્રતા અસામાન્યપણે દેખાડી
 આપતો અને રમત ગમતના કાપલા વિષે પ્રશ્નો
 ઉઠાવવાની 'અવિશ્વાસનિય શક્તિ' ને ભેધક
 માર્ગ આપતો.

એ ન્હારે પહેલવહેલો ઇટનમાં દાખલ થયો
 ત્યારે ચડીઆતા વર્ગના 'મોટા વાળો' એ
 એનો કોમળ બંદો અને છોકરી જેવી નરમ
 રીતભાત બેઈ એમજ માની લીધું કે આ નવા

નિયાળીઆ પર સત્તા ચલાવવામાં થયી હરકત
 આવશે નહીં. પણ તેમને નવો અનુભવ મળ્યો.
 તેઓએ ઘુર્તજ બેઈ લીધું કે જરા જેટલી ધમ-
 કીના જવાબમાં એ ચુંટણ જેટલા પેરીઆ
 તરફથી તેમને જુરસાદાર અટકાવ આવી મળતો.
 એ છોકરામાં અણનમ ઇચ્છાબળ હતું પણ
 કમભાગ્યે તેને અમલમાં મેલવા જેટલું શરીર-
 બળ તેની પાસે ન હોવાથી તે નિરૂપાય બની
 ઝટ ઉઘાડ પડી બંડખોર શક્તિ ધારણ કરતો.
 શાન્તિ સમયે જે આંખો કેવળ સ્વપ્નવત્ દેખાતી
 તે રોષ જ્વાળાથી ઝગઝગતી ઝડુની બની જતી
 અને તેનો હમેશનો મોઠો ધીમે સ્વર ચીમીયારી
 પાડતો હોય તેવો તીવ્રો તથા વ્યથાક્રમક
 બહેર થતો.

પુસ્તકો પ્રત્યે એનો અનુરાગ, રમત પ્રત્યે
 એનો અભાવ, દવામાં ઉડતા એના લાંબા વાળ,
 છોકરી સમી એની લાંબી ગરદન દેખાડતી એના
 ખુલ્લા ગળપટાની દેશન, ઇત્યાદી એનો આંખો
 દેખાવ ઇટનના એકલસૂરા હેવાનિયત રાજઅમ-
 લની પ્રકટ કિંવા મુગી નિન્દા કરતો હોયની
 એમ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવતું.

પહેલે દિવસથીજ શેલીએ નિશ્ચય કીધો કે
 ન્હાના છોકરાઓ મોટા છોકરાઓનું ઘસલ
 સ્વીકારે એ ચંડુખની માનસિક પર અમાનુષી
 અત્યાચારજ કહેવાય-એ વિના વિરુદ્ધતાએ સહી
 લેવું તે શરમભરેલું અપમાનજ લેખાય. યોતાની
 ઉપર શોષાઈ ચલાવવા માટે નક્કી થયેલા 'મોટા
 વાળ' ની સત્તાનો એણે પ્રથમથીજ અનાદર
 કર્યો. આ દિશ્મતના પરિણામે આખી યાગા
 વચ્ચે ન્હાનો શેલી પિકારેલો બદારવડીઓ
 બહેર થયો.

‘ગ્રાંડે’ શેલી એવું એનું નામ પડ્યું. એના જન્મોદર આત્માને જયોવી સેવા માટે મોટા વાણીએ એકસંપ થઇ વખતો વખત એના પર સામરો દાવ સેવા માંડયો. તેઓ જ્યારે એના પર હાથચાલાકી કરે ત્યાર એ ઝનુની બની જઇ લુપ્તાર છોડી પેરે ખુલ્લા દાથો સંખારી તેમને નખરિયાં ચારતો કે એ ચાર નિષ્પૂજ તમાચા છવાવી દેતો.

શેલીને અવરણપૂર્વક ‘જાળમાં ફસાવેલો’ એ હવે ઇટનના પોરીઆએનો માનીતી રમત થઇ પડી. જો આ કોઇ નવસુખ કોઠરો એ ‘વિમિત્ર પ્રાણીને’ સરિતા તીરે બેઠેલો કાળ વાંચતો શેલી કારે તો એ ‘કોનક’ દેખાડવા અને તે જાહેરે તેને સતાવવા અર્થે ‘આરો-બુલો’ આ દેખાવ બુલો, દોડે—દોડો’ એવો પુકાર પડનાજ અરી’ તરીથી બધા વિચારીએ ત્યાં દોડી આવતા બાપડો શલી આ વાસમાંથી બચવા સંકોળો છોડી જોએ થઇ ત્યાંથી નાસવા મંડતો ધાસના લીલાછમ કપારાઓ કુહાવતો કુહાવતો ઇટનની ગલીએમાં દાખલ થઈ કોસેજની ગંબીર ઘેરી અંધારી પરચાલોમાં ફાઇ ખુલ્લે આચરો સેવાને દમ આંધીને રોડતો દરજી પાછળ દિહારીએ, એમ છોડરાઓ પણ વિદુત વેગે એની પૂંકે આવી પહોંચતા અતિ ફસાએલી દરજી સુખ એની લાચર રિપતિ થઇ પડતી. છોડરાઓ એને દીવાલની સામે સદંતર ઘેરી સેતા એ વેળાએ લાચર બની ન્હાતો દેલી ધારતીની એક કણુંબેડી લાંબી છંદી કારખી ચીસ પાડી હડતો અને છોડરાઓ દિવાલ સાથે જગડી રાખેલા એ પોતાના ભોજ ઉપર કાદવ કીચડથી

ખરકાએક ફડાએનો ઉગરોડ પર જખરડન મારો ચલાવી ‘શેલી-શેલી, છોડરી-છોડરી!’ નો ચનન-બેડી મળનાઓથી ત્યાંનું આખું વાતાવરણ ગળતી મુકતા. ઇટનની પુરાણીદીવસો ચડીઆતા સુરે પાકો તેનો પ્રતિષેધ પાડતો:— ‘શેલી-શેલી, છોડરી-છોડરી!’

એવામાં એક વકાદાર વૈનરો આગળ પડી શેલી પામે જઇ પહોંચી તેનું ‘બકાટ’ તાથુવા લાગતો બીએ તેને તીરજી ચીમડીએ તોડવા મંડતો ત્રીએ એના ચરધરના દાથોમાં ચીવદાધથી ખરી રાખેલી ચોપડીએને ફટાફટ લાતો મારી જામીન પર ગમકાવી દેતો, આ પણ છોડરાએને એ નિર્દય ઉલ્લાસ તેની ખરીકાકાએ પહોંચતો અને જાણે કેમ કુશન બળી બંકુક ટોપી દોળ તેમ શેલી તરફ પોતાની અપમાનચુચક આંગળી ચીંધી સહે છોડરાઓ વધુ અને વધુ ઉંચા સ્વરે કાળજી કુખરે એવી એક સામટી તાલજલ પોક મુકવાજ જતા— ‘શેલી-શેલી, છોડરી-છોડરી!’

સ્વાશ્વાવિજ કોમળ અને નાજુક દેહ ધરાવના ન્હાના શેલીના એકેએક શાન રજાજી આ કંઈક અને કાલિય સ્વર ખાણથી છોડાઇ મેદાઇ જાણે તૂટીફૂટી જતા દોળ એમ વાસદાપક ભયના ભોગવતા.

અતિ બપ. અને ચાકથી શેલી પળખર દીવાનો બની જઇ એક પાછળ એક કચ્છાતમક ઝનુની રાક પાડતો. એનો મોદક મુખડો જની પુણી જેવો ઉજળો બની તે પરથી પરસેવાના રેલા ઉતરતા. એની કોમળ કાપા આખી ધરધરી કંપી હિલતી, છતાં એ નમતું ન મૂકતો; દયા કે કૃપા યાત્રી આ કુઝાલાવક રિપતિમાંથી જૂઠવા

નેટલી નિર્જળતાને શરણુ નજ થતો. છેવટ, વારંવાર ઉપરિચિત થતા આ એકના એક રાના નમાશાથી કંટાળી ધરાધને બધા વિદ્યા-ઓ વીખરાઈ જઈ પોતપોતાની રમત ગમતમાં પાછા જોડાતા.

અને બાપડો શેલી એની કાદવરંગી ચોપ-ટીઓ ઉપારી લઈ થેન્સ નદીને કાંઠે લાગેલાં લીલાં ઘાસનાં ખેતરોમાં પાછો રખરી ભટકી સૂર્ય પ્રકાશથી અનેક ચકચકતા શૈભિત પટાદાર ઘાસ પર આરામ લેવાને આરંભ્ય છે-પડખેથી સર્પીકારે વહી જતી સુંદર સરિતાના મરોડદાર જળવહનને એકી ટકે નીરખતો કલાકોના કલાક સુધી ત્યાં બેસી રહે છે.

વહેતા પાણીમાં પણ સંગીત પેડે પીડાકારી બ્યથાને મધુર ગમગીનીમાં ફેરવી નાંખવાનો શુભ હોય છે. એ બંને પોતાના ધીમા મૃદુ મીઠા વહન દ્વારા દુઃખી આત્મા ઉપર વિસ્મૃતિનું તથા શાન્તિનું ઔષધ સમું ઉપચારિક અમૃત રેડે છે. અહીં એક પળે સામેના વિન્ડઝર તથા ઇટનના પ્રચંડ ઉંચા મિનારાઓ આ યુવાન બંડખોરની આંખે કોઈ શત્રુવટ માંડી બેઠેલી દુનિયાના નિષ્કુર પ્રતિનિધિઓ જેવા દેખાય છે, તો બીજી જ ઘડીએ નદિના જળ વમળમાં 'વિશે' વૃક્ષના દુર્જતા રમ્ય પડછાયા પોતાની આછી પાતળી નાલુકાઈમાં શોભતા એના હૃદયને મૃદુ મીઠી દૃશ્યી ભરી દઈ આરામ આપે છે.

આમ સૃષ્ટિ સૌંદર્યનું ખુબ રસપાન થયો બાદ સ્વાભાવિક એવું લક્ષ એની વદાલી ચોપ-ટીઓ ભણી પાહું વળે છે; ડીડેરા-વોલ્ટર અને હોલબેકની વિચાર શ્રેણીઓમાં એ તક્ષીન જતી

જાય છે. ઇટનના ઉસ્તાદોથી લીલાએના આ સુવિખ્યાત ફ્રેન્ચ કવિઓને આહવામાં શેલીને ઘણોજ ગર્વ તથા આનંદ મળે છે. ઉપરાંત એને મન વિશેષ આનંદની વાત તો આ લાગે છે કે ગોડવીનના "પોલીટીકલ જર્નલિસ" નામક પુસ્તકમાં આ બધા ફ્રેન્ચ ગ્રંથકારોના મંતવ્યોનું તત્વ સમાધિ ગએલું એ જુએ છે, તે સમયમાં શેલીનું સૌથી માનીતું વાંચન પણ એજ હતું.

ગોડવીનના વિચાર દરેક સવાલોને સહેલા બનાવી દેવાનો કીમીયો ધરાવે છે-સોફો-જો ગોડવીનનો બરાબર અભ્યાસ કરે તો તેઓ આદર્શ સુખને અવશ્ય સંપાદન કરે-દિવસની બે કલાકનીજ મહેનતમાં પોતાની સઘળી જર્ઝરી-આતોને મેળવી લે-લમ જેવો મૂખ લોકાચાર સેવવા બદલે તેઓ સત્વર સ્વતંત્ર પ્રેમને પ્રાપ્ત કરી લીએ અને ખરી ફિફ્સુરીના પ્રભાવ પ્રતાપે સર્વે સુખરૂપ સત્યનાજ માર્ગે વીચરી શકે; એવાં એવાં મદાન મીઠાં જાગ્રત સમજીઓને નદીના ઠીલતાં પાણી પર શેલી આનંદભર જોઈ રહે છે.

સત્ય પ્રત્યે આંખો બંધ રાખવાના અપ્રવિત કાર્યમાં મતુખ્યતો મતામૃદ કિંવા દુરામૃદ સૌથી વિશેષ આડે આવે છે, એ બળાપો શેલીને વિદ્યાર્થી જીવનના આરંભથીજ વશગેસો હતો. થેન્સ નદિના તટ્ય કરતાં પાણી એની આ આંતરે વ્યથાના દિલસોજ સાક્ષી તથા સાથી હતાં.

પ્રિય વાંચનમાંથી પરવારી, પુષ્પ-તારસા-ઓથી મટેલ પ્રકાશિત ઘાસ ઉપર અજોટાઈ "ચા માટે મતુખ્યો દુઃખી છે" એ કાવડાને ઉઠેલ શોધતો લવિખ્યતો આ મદાકવિ વારંવાર ઉંડા ઉંડા વિચારમાં ઉતરી જતો. એ દરમિયાન

કેાઈ કેાઈવાર સાળાના મકાનોની પાછળથી
મૂખાંઈ બરેલા અવાજોને; મરબડિયો ઘોંઘાટ વન
અને વહેળાઓથી અનેક સર્વોન્નુષ્ઠ સૃષ્ટિ સૌંદર્યને
સ્પર્શ કરતો શેલીના કણ્ઠો પર આવી અથડાતો.
સુખાગ્રે અહીં કેાઈ મસ્તીખોર મરકરી કરતી
આંખો તેના પર જ્વસ્વસી અથાવવા હાજર નહોતી.
હાંખાં વાળના, ઊંધાડી મરદનના, મનદર મુખ-
ડાવાળા આ ન્દાના ઊકડારાની મીઠી આંખોમાંથી
આસપાસનું સૌંદર્ય અને આંતર હિમ્નીની સામગ્રી
અસરને લકડને ખેચાર એ જેવાં આંસુઓ
ગળાડી પડતાં-એના નાલુક હસતો એકેકમાં
જોડાઈ જતા અને એના જીવન-સંકલ્પનો આ
મહામંત્ર એનાથી સ્વાભાવિક એમરાધ જવાતો:

“હું આજથી પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક નિશ્ચય કરું
હું કે જેટલી શક્તિ મારામાં છે, તેટલો હું
ઠાણો, ન્યાયી અને સ્વતંત્ર જાનીશ. કસમ લઉં
કહું હું કે મૌન રહીને પણ હું કેાઈ નિર્હય
સ્વાર્થ સાધુનો કે દુષ્ટ સત્તાશાળીનો સહકારી
નહી થઈશ નળનાડેપર જખરા કાઢે એ અધમ
રીતિને હું જરાય સહનુભૂતિ આપીશ નહીં-
મરતાં યુધ્ધો તેની સામે શરૂશ ઉપરાંત આ
પણે આ...આસપાસના સૌંદર્યને સાદી રાખી
આંતઃકરણ પૂર્વક જીવન-સંકલ્પ કરું હું કે હું
માફે આખું જીવન સૌંદર્ય ખૂલને તથા તેના
પ્રચાર માટેની અમંદ સેવાનેજ અર્પણ
કરીશ!”

પુરાતન આર્યોનું ધ્રુવપ્રદેશમાં રહેઠાણ.

ભારીક નિરિક્ષણ.

લે. રા. અમૃતલાલ વસાવડા.

સંક્ષિપ્ત નોંધ:—

(૧) હિંદુ અને પારસી શાસ્ત્રોમાં ધ્રુવપ્રદેશના રહેઠાણ વિષેના દાખલાઓ.

(૨) આર્યોનું ધ્રુવપ્રદેશનું રહેઠાણ.

(૩) દવાપાણીના ફેરફાર અને તેને લીધે દક્ષિણ તરફની હીલચાલ.

(૪) ધ્રુવવૃત્તમાં ઉષ્ણ દવાપાણી હોવાના મુરતર દાખલાઓ.

(૫) સમયનો અંદાજ.

(૬) ખુલાસાઓ (અ) ખગોળિક.

(બ) વાયુ ચક્રોદ્ભવ.

(૧) ડોક્ટર સીમ્સન (૨) પેગનર (૩)

હર્ફેઝ (૪) પ્લકસ.

(૭) ખુલાસા મેળવવા વધારે પ્રયત્નની જરૂર.

૧

શ્રુતિ સ્મૃતિના નિર્દેશો.

ધણા પૂર્વકાલીન અનુભવોની નોંધ લેતા અંથ વેદોમાં ખગોળનો આધાર ધરી પર છે, અને તેની ચક્ર જેવી ગતિ છે એ રીતનો ઉલ્લેખ કરતી ઋચાઓ છે. ગગનસ્થ પદાર્થોની મેરુપર્વતની ચોપાસ ચક્રવાવાળી ગતિ વિષેના નિર્દેશ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં તદ્દન સામાન્ય રીતે ઉલ્લેખાયો છે. સમજી લોકો આ વિચાર માન્ય કરે એમ નથી, એ સ્વાભાવિક છે કારણ કે

સૂર્ય અને ચંદ્ર મેરુપર્વતની ચોતરફ ફરે અને સાથે સાથે આખી પૃથ્વીને તેજોમય કરે એ અસંભવિત લાગે છે. આ સંબંધમાં ટોપી જેમ જોળ ફરે એવી ખગોળની ગતિ વિષેની ઝીક શીઘ્ર એનાસ્થોમીનીસની સરખામણી ધ્યાન ખેંચે એવી છે.

દેવોનાં દીનરાત્ર પ્રાણીઓનાં છ છ મહીનાં જેટલાં લાંબાં છે, એ મતલબનો મત પણ હિંદુ ગ્રંથોમાં સારી રીતે પ્રચાર પામેલો છે, એમ સૂર્ય સિદ્ધાંત નામના હિંદુ ખગોળ શાસ્ત્રના એક પ્રમાણ્યૂત ગ્રંથમાં લખ્યું છે. “મેરુ પાસે દેવો મેષરાશિથી શરૂ થતા અર્ધચક્રમાં સૂર્યને એક વખત ઉગતો જુએ છે. ” “ સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા વર્ષમાં એકજ વખત ઉગે છે અને આશમે છે અને એક વર્ષ એક દિવસ માત્ર છે, એ મતલબનું અહુરમઝદનું કહેણ પારસી ધર્મગ્રંથોમાં છે. પુરાતન આર્યો આ લાંબો દિન રાત્ર, દેવયાન (ઉર્ફે ઉજ્જવલ તથા શુભાર્થ વર્ષ) અને પિટયાન (ઉર્ફે મલિન તથા અશુભાર્થ વર્ષ)માં માનતા હતા. ત્યાર બાદ ધ્રુવપ્રદેશમાં લાંબો વખત ટકી ટમટમી રહેતા પ્રભાતનું વર્ણન પણ આપેલ છે. દીર્ઘ સમયના અધિકાર બાદનાં આ પ્રભાતની આતુરતાથી રાહ જોવાતી અને તેને ઉત્કંઠાથી અભિનંદાવુ. ઋગ્વેદમાં સૂર્ય તેજ

વિનાના પ્રમાતના જુથનું વર્ણન આપેલ છે. વાસ્તવિક સૂર્યોદય થયાં પહેલાંના ત્રીસ દીવસના ત્રીસ પ્રભાતો—(અને સૂર્યસ્ત પછીની ત્રીસ સંધ્યાઓ)—આકાશના અમુક ભાગ સુધી ખીલતાં અને મિત્ર વિચિત્ર રંગો ખીલવતાં. ઉષાના યુધની વેદિક ઠવિએની નીતરની આરાધનાનું વર્ણનની સરખામણીમાં હોમરના મુલાખી પ્રભાતનું વર્ણન લેશ માત્ર ટકે એમ નથી.

ધંદના દુસ્મરોને ધુપાવતી લાંબી અપેર રાત્રિના અધકારનું વિવેચન, મધ્ય એશિયામાંના લાંબા શીઆળાની રાત્રિને બંધ બેસે છે. આ ઉપરાંત વર્ણી વર્ષની જમણી અને કાળી બાજુ આકારની અન્ય તરેહના દીનરાત્રનું એક અલગ યુગ્મ વર્ણવ્યું છે. સૂર્યને ઘણા દિવસો સુધી ક્ષિતિજ નીચે દાબી રાખતા આસના પ્રપલોની દરિયાકાંઠાં તેટલાજ લાંબા સમય સુધી સૂર્યને ક્ષિતિજ પર સતત રાખવાના ધંદના પ્રપલો વીશે એક જગ્યાએ ખાસ ભાર દઈ વર્ણન કર્યું છે “અહનિ” ઉપનામનાં આ જાતના દિન રાત્રોની ગણના ઉત્તરે ભૌગોલિક ૬૬ ફે અક્ષાંશ જગ્યાએ તો ખરી હો છે.

ત્યારપછીના વેદિક પ્રદેશમાં બાર મહીનાના દેવો બાર આદિત્યો અથવા સૂર્યોનું વિવેચન છે. મિત્રમિત્ર પ્રદેશમાં મિત્રમિત્ર સૂર્યો દતા એ માન્યતાને લીધે પ્રત્યેક મહીનામાં આયોજવાના અન્ય ફેરફારો થતા એવી સમજણની હતી. જુના પ્રદેશમાં માત્ર સાત સૂર્યો વીશે લખાણ છે. સૂર્ય એકજ છે એ વાત ખ્યાનમાં રાખીએ તોપણ એના રથને સાત યોગો જોડાતા અથવા તેા સાત ચક્રો દર્શાવે વિચાર પ્રચલિત છે. સૂર્યની માતા આદિતિને

આઠ પુત્રો જન્મ્યા હતા પરંતુ આઠનો યોગ આપણુવાળો હોવાથી એને કાઢી મુક્યો હતો એમ કહેવાય છે. જેમ જેમ આર્યો ધીમે ધીમે દક્ષિણ તરફ મૂલક બદલતા ગયા તેમ તેમ સાતના દશ અને છેવટે ન્યારે દક્ષિણ પ્રદેશના અંતઃમાં આવી હરી કામ રજા ત્યારે બાર સૂર્યોમાં માનતા થયા. અવીચીન દસ માસિક વર્ષ એટલું સરસામાન્ય મનાતું કે હાલના ઇરવી સેકાના છેલ્લા મહીના ટીસેમ્બર (દશમે મહિને)નું નામ પણ તે માન્યતા પરથી પડ્યું હોય એમ લાગે છે. ન્યુમાએ આમાં ત્યારપછીની રિચિતિ જોતા બીજા બે મહિના વધારી બાર મહીનાનું વર્ષ કર્યું હોય એમ લાગે છે. આર્યોના પ્રાચીન રહેઠાણમાં સપ્ત-માસિક સૂર્ય અને ત્રીસ દિવસનું અવિચ્છિન્ન પ્રભાત રહેતા તેથી વેદિક ઠવિને મનગમતી સૂર્યની સપ્તમવા વીશેનો ખુલાસો સત્ય લાગે એવો છે.

પ્રાચીન યજુર્વાજો, વર્ષના નામ અને સુદત જન્મેને મળતા આવતા હતા. દિવસ ગમે એટલી ટુંકે સુદતનો હોય તોપણ વાતાવરણ સ્વચ્છ કરીને સૂર્યનો પ્રકાશ હોય તેા આખા (વધારેમાં વધારે સાત મહિનાની સુદતના) વર્ષ સુધી યજુ યાજ્ઞો, ત્યારબાદ નવમ્વા અને દશમ્વા એટલે નવ અને દશ માસિક યજો થવા સામાન્ય વાર્ષિક સત્રો પૂરા થાય એટલે એમની લાજો રાત્રો શરૂ થતી. આ ઉપરથી સાદ જણાય છે કે જૂનાં આર્યોના રહેઠાણમાં દેવોને સાત મહીના યજુષ્ણા મળતો અને જેમ જેમ આર્યો દક્ષિણ તરફ નીચે ઉતરતા ગયા તેમ તેમ યજુષ્ણા નવ અને દશ મહિના દેવોને ગયે.

વેદશાસ્ત્ર પ્રમાણે સપ્તમાસિક વર્ષમાં ત્રીસ દિવસ-
તું પ્રભાત હોયું નેમળે એ નિયમે આર્યોતું
પુરાતન રહેઠાણ દૂર ધ્રુવ પ્રદેશમાં હતું એ વાતને
પુષ્ટિ મળે છે.

સપ્તમાસિક વર્ષમાં એક માસ પ્રભાત ઉપ-
રાંત એક માસ સંધ્યા અને લગભગ સો દિવસ
જેટલી રાત્રિ સતત લાંબી હતી. હોંદુ આર્યોના
ખ્યાલમાં આ લાંબી રાત્રી રહેલી છે એમજ
નહીં પરંતુ ધરાનમાં જ્યાં વસેલા આર્યોના
ખ્યાલમાં પણ તે મોજુદ છે. શત-રાત્રના અતિ-
રાત્ર પર સમયે સોજે આપેલા બળાથી પુષ્ટિ
પામીને અધિકાર સામે તુમુલ્ય યુદ્ધ કરતાં. શતકૃત
(શતપથ વ્યક્તિ)ના જ્વાળ, લાવિકાના ચત-
રાત્રિના પરબળથી પુષ્ટિત અવેસ્તેક્તીસ્ત્રાએ
અપૌશાને હરાવ્યાનો દાખલો છે.

કેટલીક વેદની વાતો અને પૌરાણિક દંત-
કથાઓ પ્રારંભના ધ્રુવ પ્રદેશીય રહેઠાણના વિચારે
તપાસીએ તો તેવી કદપદા પ્રમાણભૂત છે. એમ
દેખાય છે. હાત્રના કેટલાક પૌર્ણીય મુખીઓએ
કણ્ઠેલા પુરાતની સંસ્કૃત પદ્ધતિએ કરેલા તિમિર
અને તેજ વચ્ચેના દૈનિક ગ્રગડા અથવા શિશિર
પર વસંત વિજય યા તો નભમંડળ પર વાવ-
ટાળ દેવની ક્ષેત્ર વિગેરે દંતકથાના ખુલાસા,
વિચાર કરતાં નિર્મલ્ય લાગે છે. પરંતુ એના
ખુલાસા લાંબા શીખાળા પછીના સ્વર્ણના વાર્ષિક
પ્રસંગમંત્રથી અથવા તો ધ્રુવ પ્રદેશીય સિદ્ધાંત-
પર વર્ષના વિભાગ કરીએ તો વધારે સ્પષ્ટ
લાગે છે. ધણાખરા ખુલાસાને સ્ફેટ આવી રીતે
કરીએ તો તે કુદરતી રીતે સ્પષ્ટ દેખાય છે.
અને તેથી મી. તીલકના ઉત્તર ધ્રુવપરના પુરા-
તન રહેઠાણ પરના આ રીતના વિવેચન માટે
આપણે એને માન આપવું ઘટે છે.

પશ્ચિમ વિભાગની આર્થ જાતો અને તેમના
કુટુંબોની દંતકથાનો અભ્યાસ અને તપાસ
કરીને પ્રોફેસર હોસ ડેવીડઝ પણ એવાજ નિશ્ચય-
પર આવ્યા છે. એમના હિપ્પટ્સ આખ્યાનમાં
સારાંશમાં એઓ જણાવે છે કે, “ગમે તેમ હો
પરંતુ મેં આપને જણાવેલી પુરાણિક દંતકથાઓ
ઉપરથી મારી ભૂલ ન થતી હોય તો એમ
જણાય છે કે એમનું રહેઠાણ ઉત્તર ધ્રુવ વૃત-
માંના શ્વેત સમુદ્ર પાસે કિતલેન્ડના ઉત્તર પ્રદેશ-
માં કાષ્ઠક, ભાગમાં, જ્વાળ, નોર્સ, (નોર્વેના
લોકોની) દંતકથામાંના અમરતાના, પ્રદેશમાં
હતી.” તેઓ વળી કહે છે કે, “ધર્મપરાયણ
સનાતનીઓને આ વાત હોય, રૂપે નહિ લાગે,
કારણ કે મનુષ્યની સર્વ જાતોમાં મૂળ નોન-
સીમીઅન (વાંદરામાંથી ન ઉતરેલી) જાતમાંથી
પેદા થએલી છે અને વળી ખાદ્યબળમાં પણ ઈન્ડો-
ના બગીચો ક્યાં અને ક્યારે મોજુદ હતો તે
જણાવ્યું નથી.”

૨

ઉત્તર ધ્રુવવૃત્તનું આર્યોતું રહેઠાણ.

ઉપરની વાતો એક સામટી કરીને સારાંશ કાઢતાં
સર્વ સામાન્ય આર્યોતું ઉત્તર ધ્રુવમાં રહેઠાણ હતું
એમ જણાય છે. મનુષ્યજાતિ માત્રના પ્રકારો અને
વિસ્તારનું મધ્યમિદુ. ઉત્તર ધ્રુવ હોય અને ને
અસાદની અને પહેલાંની મનુષ્યજાતિમાં કાંઈ
વધારે અથવા ખાસ ફેરફાર ન થયા હોય એમ
માનીએ, તો ધ્રુવ પ્રદેશમાં સમતોલ હવાપાણી
હોવાં નેમળે એવી કલ્પના કરવી પડે છે.
ત્યાંના હવાપાણીમાં ફેરફારો થયા તેના પૂરતાં
પ્રમાણ છે અને તેને લીધે આ રહેઠાણમાંથી
મૂળ જાતના તફા પડ્યા હશે.

હવાપાણીના ફેરફારો અને તેને દીધે
દક્ષિણ તરફ થએલું સ્થળાંતર

મી. તિલકે છેલ્લા મધ્ય હિમ કાલાન્તે
યએજ આર્યોનાં આ પુરાતન સ્વર્ગના હિમોત્પા-
દક વિનાશના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો પણ આલેખ્યા
છે. જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોમાં અખંડવૃદ્ધિ ખરડ થા
જળપ્રલય વગેરે નામેથી આ વિનાશ વર્ણ-
વેજ છે. આને લીધેજ આર્યોને દક્ષિણ પ્રદેશમાં
વધારે અનુકૂળ રહેકાણુમાં જવું પડ્યું હતું. અર્ધ-
વર્ષથી દિનરાત્રના વર્ણન ઇંગ્લેન્ડનાં પારસીશાસ્ત્ર
વેન્ડીદાદના પહેલા ફરાગદમાં પણ એમના પુરા-
તન રહેકાણુના હિમોત્પાદક વિનાશનું વર્ણન
આપ્યું છે. આ વિનાશ બાદ અદુરમઝદે અન્યત્ર
મેદાનો-પ્રકટ થયાં અને એને અંગે દેરેરેથી
થએલી નવીન રહેકાણુની ઉત્પત્તિનું વર્ણન પણ
આપ્યું છે. અત્તમાં તેઓ સોળમાં સ્થાનમાં ઠરી
કામ રચાનું લખાણ છે. મત્સ્યની યીજામણે
દિવાલયના ઉચ્ચ ચિખર પર ચઢી જઈને
શ્રી મનુ જલપ્રલયમાંથી ઉગયો અને જલપ્રલયની
ચાતિ બાદ તેમણે નવાં ચાણાં રચાયાં. એ સુકા-
બધા વિરેન્દ્રી સુચના અને ગેરબ્યાજખી નજ
ચલુચ કુકેલીબ્દન અને પીરાકતી મીક લોક-
વાલે, પણ હિપલી વાતને પ્રુદ્ધિ પ્રમાણ આપે છે.

સોકવાદોને પ્રમાણરૂપ ગણી કીધા પાયા
પર આપ્યા સિદ્ધાંત અજુનર ગણીએ તે કુદરતી
વિરોધ દોષ, પરંતુ સર્વ આપે જાતિઓની
દંતકથામાંથી એક અથવા અનેક રૂપે પ્રમાણ
મળી આવે ત્યારે તેો ન્યાયની રીતે આનું બાંધકામ
સાવ હસી ન કદાચ ઉચકું આપણે તેનેજાહે નીચે
આપેલી વીજતો શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

(૧) ધ્રુવપ્રદેશમાં એક સમયે મનુષ્ય જાતિ-
ને અનુકૂળ ઉષ્ણ પ્રમાણમાં હવાપાણી હતા એવી
આપણને ખાતરી થાય અને આપણું વૈજ્ઞાનિક
મન સંતોષાય એવા સપ્રમાણ પુરાવા છે કે નહિ !

(૨) સત્તુકળ ઉષ્ણતા વિસ્તરિતો સમય.

(૩) આવા ઉષ્ણ પ્રમાણના વિસ્તારનું અને
તેની અભ્યારની બદલાએલી સ્થિતિનું કારણ.

દ

ધ્રુવપ્રદેશમાં ઉષ્ણ હવામાનનાં ખૂરચ-
નાતમક પ્રમાણો

પહેલા પ્રશ્નના જવાબમાં અંગે થોડાક
કિતારા દર્શાવવાની જરૂર છે. “યલ્લુ કડોર ધ્રુવ
પ્રદેશીય હવા માનવાગાં હિમાલ્યાદિત સ્પીટલ-
બર્મનમાં અત્યારે મધ્ય યુરોપમાં ઘણીખરી
માલમ પડતી જાતેના રહેવા જમશે. નીચેના
તુલીય વિભાગમાં હસમગી રહ્યાં હનાં. પ્રારંભિક
પાર્શ્વન અને સુ વજો દયાત હતા એટલુંજ નહિ
જાલુ લીધુની જાતો, બીચ થોડર એલમ, એક,
એપય, આઇલી, રયો, હેઝલ, હોથોર્ન, ગેદડર
રાજ, એચ અને ઉષ્ણ પ્રદેશમાં ઉગતાં કમથો
અને સરવર જેવી વનસ્પતિ પણ ઉગતી હતી.
આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે સ્પીટલબર્મનનાં
હવાપાણી એક વખતે કા-સનાં અભ્યારના
હવાપાણી જેવા હોવા જોઈએ અને તે પ્રદેશનું
વાર્ષિક ઉષ્ણ પ્રમાણ અત્યારે છે તે કરતાં
સરેરાસ ૨૦ સેન્ડી ગ્રેડ અંશ વધારે હોતું
જોઈએ.” આ સ્થિતિ નિઃસંશય તુલીય જીવિ-
ભાજને સમયે હોવા જોઈએ. વેજનર નામના
એક શાસ્ત્રવેદો એવો ખુલાસો છે કે ઉપર
જણાવેલ સ્પીટલબર્મનના પ્રદેશ પેસિફિક

મહાસાગરના કોઈ ઉષ્ણ ખુણામાંથી ઘસડાઈ તેની અત્યારની જગ્યાએ તરી આવ્યો છે. એક સમયે આ પ્રદેશમાં સાતઢૂળ ઉષ્ણ હવાપાણી હતાં અને વખતે તે સુખી દિવસોની પ્રત્યાવૃત્તિ થતી હતી એમ આ શાસ્ત્રવેત્તા આપણને માનવા દે એમ નથી. વેગનરે હવામાનના પુનરાવર્તનને ખ્યાલ કર્યોજ નથી.

આધુનિક સમયમાં પણ હેલા મધ્ય હીમ-યુગમાં ધ્રુવ પ્રદેશમાં રહી શકાય એવાં હવાપાણી વિશેની સાબીતી નેષ્ટએ એટલી મજે છે. મી. તીલકવાળા ધ્રુવ પ્રદેશના રહેઠાણુનો સમય આ ખુદી રીતે વ્યક્ત કરે છે. મી. ગ્રીફીના “ફ્રેગ-મેન્ટસ ઓફ ધી અર્થ હોર”માંથી નીચેનો ઉતારો આપ્યો છે. “મધ્ય હીમયુગ સમયે શીઆળામાં સૌમ્યતા રહેતી અને ઉનાળામાં ઠંડક રહેતી તેથી ઉષ્ણ કટિબંધમાં ઉગતી વન-સ્પતિ અને હાથી, ગેંડા અને હીપોપોટેમસ જેવાં જનાવરો આખા ધ્રુવ પ્રદેશમાં વસતાં અને અસંખ્ય ભયાનક માંસાહારી પ્રાણીઓ હોવા છતાં પ્રાચીન મનુષ્યો સુખેથી રહેતા.

૫

સમયનો અંદાજ.

ધ્રુવપ્રદેશી રહેઠાણુની આબાદીના સમય વિશે મી. તિલકનો મત પ્રથમ લઘુત્વ. એક આગળના પુસ્તકમાં એમણે વેદમાંનાં ન્યોતિષ વિષયક વૃત્તાંતો આરીકાદથી તપાસીને વેદનો સમય નિશ્ચિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આનો સારાંશ અત્રે અસ્થાને નહિ ગણાય. એમણે લખ્યું છે કે પહેલાંના આખું વર્ષ ચાહુ રહેતા યજ્ઞો મેષ વિપુવથી (વાર્ષતિક સમર્ધિન રાત્રીથી)

શરૂ થતી સૂર્યની વાર્ષિક ગતિનું અનુકરણજ હતા. જુનામાં જુની વેદિક રચાઓ માફક વેદિક પંચાંગ પણ યજ્ઞ બંધારણ પર હતું. યજ્ઞ અથવા વર્ષ મેષ વિપુવથી શરૂ થતું. તે પ્રાચીન સમયે મેષ વિપુવ પૂનર્વસુ. (અધિનિક્રમાર). પાસે હતું. આદમાં મેષ વિપુવનો મુગરીયમાં યોગ થયો ત્યારથી વેદની, અંદ અવસ્થાની અને ગ્રીકની દંતકથાઓ ચોક્કસ ધોરણસર મંડાઈ. તૈત્રેય સંહિતા નામનું બીજું એક હીંદુ શાસ્ત્ર મેષ વિપુવનો કૃતિકામાં યોગ હતો ત્યારે લખાયું હતું. ત્યારબાદના ગ્રંથોમાં મહોની દીર્ઘ વર્તુલ કક્ષાપર મેષ વિપુવની મંદ ગતિને અંગે તેની જુદી જુદી રીતિને યોગો દર્શાવેલ છે. અર્થારે મેષ વિપુવની રીતિ રેવતિ નક્ષત્રથી ૧૯ અંશ પાછળ છે. એ રીતિ અને ૫૦.૨૫ પળનું પ્રસ્થાન ગણતાં (હિંદુ ન્યોતિષને હિસાબે પ્રસ્થાન ૫૦.૨૫ પળ છે ત્યારે હિપાર્કસની ગણતરી પ્રમાણે પ્રસ્થાન ૩૬ પળ છે) મેષ વિપુવના જુદા જુદા યોગોની તારીખો માત્ર સાદા લાગાકારીયજ મેળવી શકાય.

તારીખો નિશ્ચિત કરવાની રીત ઉપર જણાવી છે. યજ્ઞ કરવાની કલ્પના. લગભગ ઇસ્વીસન પૂર્વે ૬૦૨૦ વર્ષમાં સરગમ્પ હોવી નેષ્ટએ, અને તે સમયનો ધ્રુવપ્રદેશ સ્વર્ગોપમ થવાને ૨૦૦૦ વર્ષ લાગ્યાં હોય એમ ગણીએ તો હેલ્સો હીમકાળ ઇસ્વીસન પૂર્વે ૮૦૦૦ વર્ષે થયો હોવા નેષ્ટએ. આ તારીખ ચોક્કસ કરી શકાતી નથી. યુરોપના ટેટલાક ભૂસ્તર-શાસ્ત્રીઓની ગણતરી પ્રમાણે હીમકાળ આના કરતાં પણ વધારે પાછળ થયો હતો. પરંતુ એ

માની સ્થાપ તેમ નથી. ગીચ અને તેના અનુ-
યાયી બીજા કેટલાક બૃત્તરચાઓએ ખીણોના
ધસારા પરથી તેમજ ધસદાધ ધોવાઈ આવેલી
માટીના જમાવ પરથી ગળુઓ કરીને કીમકાળની
તારીખ સ્વત્ત્વ ઇશીસન પૂર્વે ૮૦૦૦ વર્ષ પર
કરાવે છે.

૬

પ્રુદાસા અ ખગોળિક

ઉપર સૂચવેલા ત્રીજા પ્રશ્નના વિવેક મારે
પહેલાં આપણે ખગોળવેત્તાઓના વિવેચન
પર વિચાર કરીએ. લાખેચીઓએ એવો મત
છે કે દિમાચ્છાદિત કુવ પ્રદેશ અને જુદા જુદા
ઉષ્ણ પ્રમાણવાળા ઉષ્ણકટીબંધમા દવાપાણીની
ઉત્પત્તિ પ્રાચીન નથી પણ અત્યંતીન છે, અને
તે પૃથ્વીના ધટ ધણેલા પાવાણુપડને લીધે છે.
તેઓ દવાપાણીને આપણા કુવપ્રદેશીય રહેણાક
સમય જેટલો અત્યંતીન ન ગણતાં તેના કરતાં
પણ પ્રાચીન ગણે છે. તેમજ વળી તેઓની
માન્યતા પ્રમાણે એક પ્રદેશો નાનો જમ્મો
એકત્રીય થતો 'જળ તેથી અથવા તે વધારે
જમ્મો મેગ્માથી વિસ્તાર વધી પૃથ્વી જેટલો
મોટો થાય એ લાત અસંભવ લાગે છે. વળી
મહત્તી કક્ષામાંના ઉચ્ચનીચ તિંદુઓ અને
વિપુલ (સમર્થિત રાત્રે)ની ગતિઓ અને તેને
અગે પૃથ્વી દરરથ તિંદુ પર દોલ ત્વારે ધના
કડક સિવાળાના તેમજ દરેક દબાર વર્ષ પછી
અર્ધનીચ (નીચ થતો પાસેનાં) તિંદુમાં દોલ
ત્વારે થતા અખ્ય સિવાળાના ચંકાશીલ કુગથી
દવાપાણીમાં આવ્યા કડક ફેરફાર થઇ શકે, એ
પૂરાવો બહુજ લુભ છે. પૃથ્વીની કક્ષામાં થતા

કેન્ડાન્તરના સામાયિક ફેરફારોથી કોઈએક
વખત પૃથ્વી સુર્યથી ધણીજ છેડી ચાલી જાય
અને કોઈએક વખત તિંદુ પાસે આવી પડેએ
એવો યુગ હોવા સંભવ છે. પરંતુ
આવા યુગો તો કરોડો વર્ષને અંતરે આવે છે.
પૃથ્વીની કક્ષાના ઝોકાવમા અમાનક ફેરફાર થાય
તો પણ આવા વખત ફેરફાર થવા મુશ્કેલ છે.
સુર્યનું ઉષ્ણીકરણ વધવાથી કુવપ્રદેશ ગરમ થાય
તો તો પૃથ્વીનો ઉષ્ણ કટિબંધ ધરી છડી જવું
જવું થઈ રહે. કમળુ બી. રોહની બૃત્તર દવા
પાણી પરની આધુનિક પત્રિકામા વખતે સુર્ય
મંડળનો પૃથ્વીના સમશીતોષ્ણ વિભાગની નિકટ-
માંથી માર્ગ દોવાના સંભવ વીશે મંજીરપણે
વિચાર કર્યો છે. ખગોળ શાસ્ત્રીની મદદથી
આપણે વિચાર કરીએ તો જુદા જુદા ધણા
પ્રુદાસા દર્શાવી શકાય આમાના કેટલાક પ્રુદા-
સાને ફક્ત તર્કવિતર્ક ગણીને રદી માનવા પડે.
અત્યારે તો આવા દરેક કે એકાગ્રિત પ્રુદાસાથી
આપણને આ વિષયને નીવેડો લાગે એમ નથી.

(બ) વાયુ ચક્રોદ્ભવ (૧) ડૉ. સીમ્પમન.
ડૉ. સીમ્પમને વાયુચક્ર શાસ્ત્ર વીશે વિવેચન કર્યું
છે. પ્રાચીન દવાપાણી પરના ભાવણમા એમણે
એ સંભવિત પ્રુદાસા જતાવેલા છે. (૧) નીચેથી
ઉચ્ચ કક્ષા તરફ વધારે ઉષ્ણતા ફેલાવતો બેર-
દાર સમુદ્રવચ્ચ અથવા તો તેવોજ કોઈ વહેતા
પાણીનો કરો. (૨) પૃથ્વીની આખી સપાટી પર
ઝાઝા પ્રમાણમાં સમશીતોષ્ણતા ફેલાવનાર
જમીન કરતાં વધારે સમુદ્રનું શેષપ્રમાણ. વિપુલ-
જટથી કુવ પ્રદેશ તરફ કરતી ઉષ્ણતાના કીસાને
આ જન્મે અદેશ વચ્ચેની ઉષ્ણતાના તફાવત

પર આધાર હોય છે. અને ધ્રુવ પ્રદેશ ગરમ હોત તો ઉષ્ણતાની ફેરબદલ ઓછી થાત, એમ ન અને તો વિયુવજતની ઉષ્ણતા તે પ્રમાણમાં વધતીજ નોંધવો. અને તેથી પહેલો ખુલાસો બંધ એસે એમ નથી. બીજા ખુલાસા માટે તો પૃથ્વીની બંને ખાલુના મોટા ખડો પરની ઉષ્ણતાની પહેંચણી તપાસીને એવો એમ દર્શાવે છે કે બીજા માન્યતા ખોટી છે. અંતમાં વાયુ-ચક્ર શાસ્ત્રની મદદથી ખુલાસા કરવાનો પ્રયત્ન છોડી દે છે. અને ભાગેચૂરન માટે વેગનરનો મત આગળ ધરે છે.

(૨) વેગનર

વેગનરનો મત એવો છે કે પૃથ્વીની સપાટી પરના વિભાગની (જેને એવો 'સાયલ' કહે છે તે) અને અંદરના પડોની (જેને એવો 'સાયમા' કહે છે તે) રચના નીર નીરળા છે. સાધમા વધારે ઘટ્ટ હોઇ સાયલ તેના ઉપર તરે છે અને ધીમે ધીમે એક તરફ ઘસડાય છે. ધ્રુવ-પ્રદેશ એક સમયે નીચેની કક્ષામાં હોવાથી ત્યાં સમશીતોષ્ણ હવાપાણી-હતાં એમ ખુલાસો કરે છે.

પરંતુ વેગનર આધુનિક હિમકાળને લોધે થએલા જૂસ્તર ચતુર્થમાના જૂસ્તરની અને બીજા નિશાનીઓ તેમજ જૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ અને હાલ જંતુશાસ્ત્રીઓએ ખોદી કાઢેલા ઉષ્ણ અથ્વા હિમકાળના નમુના વિષેનો પૂર્ણ ખુલાસો કરી શકતા નથી.

ઘટ્ટ સાયલ, અમેરિકાનો પશ્ચિમ તરફ ઘસડાત અને તેથી ઉપજેલી પર્વતોની હારો, અને લગભગ સ્થિર આફ્રિકાની આટોળમાંથી એસ્ટ્રેલિયાના પૂર્વ તરફ ઘસડાત વિષેનો વેગનરની

કલ્પનાઓ વધારે ખારીકાઇથી તપાસવાની જરૂર નથી. વેગનરની ગણતરી પ્રમાણે વિયુવ-વૃત્તની હિલચાલ લઘુએ તોપણ ડાકરર બુકસે ગણેલા ઇસ્વીસન પૂર્વે ૧૦,૦૦૦ વર્ષના પુર્મ હિમકાળને સમયે ઉત્તર યુરોપ ધ્રુવ પ્રદેશમાં હોય એમ બંધ એસતું નથી. સ્પીટઝબર્ગનના સમ-શીતોષ્ણ પ્રદેશ જેવા જમાવો દક્ષિણમાંથી કાઢી ટાપુ ઘસડાઇ આવવાથી થયા હોય એમ ઠરાવાય પરંતુ સાધમાના ગોળાવ પર જમીનના વિભાગોની લુદી લુદી દીશમાં હિલચાલ કંઈ રીતે થાય છે તે ઘણા લોકો સમજી શકે એમ નથી કારણ કે સાધમાતું ધ્રુવ પ્રદેશના ભાગમાં ચલન ઓછું થાય છે અને વળી તે એકજ દીશમાં ફરે છે.

(૩) હર્સેલ

હર્સેલે એમ બતાવ્યું છે કે પૃથ્વીના વાતાવરણમાંની ન્વાળામુખી પર્વતની ધુળરાખથી પૃથ્વીની સપાટીપરની ઉષ્ણતા સારી પેઠે કમી થાય છે. છેલ્લા અધ્ય હિમકાલાન્તમાં ન્વાળામુખી પર્વતો લાંબો સમય ચાલુ રહ્યા હોય એમ ધારીએ તો વાતાવરણમાંની ધુળરાખ મોટા જથ્થામાં પૃથ્વીની આસપાસ ચક્રવિત્ત ચારે તે ધુળ વાતાવરણને પૃથ્વી વચ્ચે અંડચણ રૂપે ઘટ્ટ રહે એટલા પ્રમાણમાં હોય તો છેલ્લો હિમકાલ અને તે પહેલાંનો ઉષ્ણસમય માનવાનું કારણ રહે. વાતાવરણમાંથી ધૂળ વગેરે ધીમે ધીમે નીચે પૃથ્વીની સપાટી પર ઠરી એસે ત્યારે પૃથ્વી પર ઉષ્ણતા ઘટે ને ધ્રુવપ્રદેશમાં પણ તેમજ થાય. સમયાન્તરે આમ વારંવાર ચંતું હોય તો આ કલ્પના હિમકાળ અને અધ્ય હિમકાળ થવાનો સંભવિત ખુલાસો દર્શાવે છે.

(૪)

પ્રકર

૩૧. બુકમે દર્શાવેલ બીજે એક ખુણામાં વિનનવારે આપવા લાગે છે. પૃથ્વીનો ખૂનરે અજ્ઞાત કરતાં દવાપાણીમાં બે મુખ્ય જાતના ફેરફારો થાય ફરીથી એકલા જાણ્ય છે. પૃથ્વીના ઉપરના પાણી સીક્યાકથી થોડા વિનનારમાં નથી જમીન ઉપરના પાણી દવાપાણી સદાચરુ મિતે હંડા દનાં અને કડીનોમાં ઉખ્ખના જરા વિશેષ પ્રમાણમાં વહેંચાયેલ રહેલી તેથી મધ્ય દેશમાં થળા થોડા વિનનારમાં મારે વખત નરકે જમ્યેલ હતો. આવારે આપને જાણ સમયમાં વધુએ છીએ. પણ તે અમળની કુટલમ દરો દર આવી બાકી છે. મુન સમરે ખડા સમુદ્ર ને તળાએ ફનો જવથી દવાપાણી મધ્ય અને જનુણ થતાં અને લગભગ આખી પૃથ્વીના બાજોપર સમાન રહેતાં આવે સમયે ઉચ્ચ કક્ષામાં સમુદ્રપરની સપાટીપરતું પાણી હંડા થાય તે પુનઃજ તે સમુદ્રને તળાએ ઉતરતું અને તેને ખાલે નીચે કક્ષામાંતું મરમ પાણી સમુદ્રની સપાટી ઉપર વધી આવતું. સામરોના પાણીતું પરિ- જમ્ય પરીપણું થતું અને હંડા સપાટી- પરના સમુદ્ર વહેંચામો રહેતા નહિ. એકંદરે જણાવતું નીચે કક્ષામાંથી ઉચ્ચ કક્ષા તરફ પાણીને જમ્યાખમ ધસકાટ (પૃથ્વીના ચક્રાવર્તનને લીધે પૂર્વ દિશામાં) થતાં અને સામરને તળાએ હંડા પાણીને તેજા પ્રતિએલ જતો. આથી ફરીને મૂલ પ્રદેશમાં પાણી ફરીને લીમ થતું નહિ અને સમુદ્રના હલે થોડા વિસ્તારમાં વહેંચાયેલ રહેતા.

લીકેક દળર જઈ પડેલાં પૃથ્વીનો ખાલો કાજ પાણી તળે ફનો ત્યારે મૂલ પ્રદેશમાં વસ- વાદવાળા થોડા ટાપુઓ, જ્વાળામુખીને લીધે જમીનના બાજોનો પાણી પર ઉપસાટ દિમકાલ અને તેને અમે દર્શાવ્યું પ્રદેશ નરકે જાડાએલ વસવાટ વગેરે મર્ત જન્માં દોષ એમ લાગે છે. આ સમયે આખી પૃથ્વી પર મમાન ઉખ્ખના કક્ષાએ તો પણ પૃથ્વીના બાજો જૂનકાળમાં પાણી નીચે સમાઈ જવા વિષેની ખૂનર નીચાની- ની ખાખી છે. આધુનિક લીમકાળ અમે વગેરેના મધ્ય દિમકાલોના રહેલ કરવા પૃથ્વીની સપાટીના થોડા થળા બાજોના ઉપરનાજી જ્વાળામુખી કક્ષાના સુખ છે ખરી પરંતુ પૃથ્વીના ઉપરનાજી જ્વાળામુખી મૂલ પ્રદેશમાં વસવાટ થપ રોકે એમ નથી તેથી આ તર્ક પણ નકારો છે.

મૂલ પ્રદેશોની કક્ષાના મર્ત સામાન્ય આક- રણ એકે છે, કક્ષા જે આ તર્કે મૂલ પ્રદેશ મનુખ જાનના વિનનારતું કેન્દ્રમાં દર્જ એમ ક્રિદ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને તેને અમે જૂનકાળમાં આ પ્રદેશમાં સાત્રુજી દવાપાણીદતો એમ પણ દર્શાવે છે. મૂલ પ્રદેશમાં મનુખ જાતના વસવાટ મટિ નિરોગી અને મુખાકારી દવાપાણી હોવા વિષેના ખુલાસાની જરૂર છે. આ ખુલાસાના રચટિકરણમાં અતાર મુખી જે કક્ષાના કરવામાં આવી છે તે સર્વમાં ઉજુપ છે અને ખીલ નવા ખુલાયાની જરૂર છે. આ પ્રયત્નમાં આપણને કહેજે, ક્રાસ, વેગનર જેવા શાસ્ત્રો અથવા ખીલ જ્યોતિષિઓના ખુલાસા તપાસતાં સાથે સાથે શી. લીલક અને ગ્રેફિસર ફ્રાંસ કેવીજના ખુલાસા તપાસવાથી કામદો થશે.

×

×

×

આપણે કેઈ દેશ કે પ્રાંતને ભૂતપૂર્વ ઇતિહાસ વાંચીએ તો તેમાં આપણને અમુક સમય સુધીનો ઇતિહાસ મળશે અને ત્યાર પહેલાંની પુરાણી દંતકથાઓ જણાશે. ગ્રીસનો ઇતિહાસ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ વર્ષ સુધીનો, અને કબરો અને કીર્તિસ્તંભો પરથી ઇશ્વરનો ઇતિહાસ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦૦ વર્ષ સુધીનો છે, એમ અત્યારે જણાય છે. આની પહેલાંના સમયનો ઇતિહાસ મળવો અસંભવિત છે. વળતે મળે તો તે દંતકથા રૂપે હોય.

આવા પ્રાચીન સમયનો ઇતિહાસ કેટલીક વખત એક બીજાને મળતી આવતી એ ચાર ભાષા પરથી તો કેાઈ વખત વિગાન, જૂરતર, મનુષ્યશાસ્ત્ર, મસ્તિક વિદ્યા વિગેરે વિવિધ શાસ્ત્રની મદદથી, અથવા તેમના સમાનવયથી મેળવી શકાય છે. હાલમાં ખોદકામથી પણ પુરાણી વસ્તુઓનો અભ્યાસ થાય છે તેથી કેટલોક જૂન-પૂર્વ ઇતિહાસ મળી આવે છે. આવા ખોદકામમાં પુરાતની શોધ, કાંસા તેમજ પથ્થરનાં હથિયારો તથા પૃથ્વીના પડોમાં દબાઈ અગ્રજાં જાનવરો અને માણસો મળી આવ્યાં છે.

આવા અભ્યાસથી એમ માલુમ પડ્યું છે કે અત્યારના કંઠક ઈંડીવાળા સાધબીરીઆના પ્રદેશમાં

જૂના જમાનામાં ઉષ્ણ હવામાન હતું. હજારો વર્ષ પહેલાં ધ્રુવવૃત્તમાં મનુષ્યની વસ્તીવાળો ખંડ હતો, એમ એક શાસ્ત્રજ્ઞ ડૉ. વારને પોતાના ‘પેરિગર્ટ ડાઉન્ડ’ નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે.

અરબી વિષયનો મી. તિલકે પોતાના ‘આર્કિયોલોજીકલ હોમ ઇન ધી વેસ્ટ’ નામના પુસ્તકમાં ધણો સારો રસીદ કર્યો છે. અત્યારે પણ નોંધપ્રદેશમાં લોકો રહેતા હોય તો વેદમાં વર્ણવેલાં ત્યાંનાં ટમટમી રહેતાં પ્રભાતો જુઓ. આ સાબિતિ પૂર્ણ જણાય છે. આર્ક લોકનું બંધ મનુષ્ય જાતનું ધ્રુવપ્રદેશમાં પારણું બંધાયું હતું, એમ આપણને આપણા વેદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ વિગેરે પુરાતન ગ્રંથો તેમજ અન્ય શાસ્ત્રોની મદદથી માનવાનું કારણ મળે છે.

આર્યો-આપણા પૂર્વજો-ધ્રુવપ્રદેશમાં રહેતા અને ત્યાંથી હિંદુસ્તાનમાં ઉતરી આવ્યા છે તેમજ ઇરાની અને અન્ય શાખાના પૂર્વજો ત્યાં રહેતા તે ખરું હોય તો ‘વસુધૈવ કુટુંબકમ’ એ સૂત્ર સત્ય ઠરે છે.*

* શા. સ્વા. એમ. વી. જ્ઞાપર, એસિસ્ટન્ટ મીટીરોલોજીસ્ટ મદ્રાસના ‘હોંડુ’ પત્રમાં લખેલ લેખ ઉપરથી.

જનાર્દન ત્રવાડી કૃત “ઉપાદરણ”-એક પરિચય*

એક : રા. મંદુકાસ મજમુદાર

ઉપાદરણના પ્રસંગને, રચના કાવ્ય તરીકે ગુજરાતીમાં જનારનાર, જનાર્દન ત્રવાડી પદેલા કેષ પ્રાચીન કવિ થોડા દોષ એવું જાણવામાં આવ્યું નથી. મં. ૧૫૪૮માં આ પદાવલિ માઠાણે જાણેસ આઈ સોકગીન જેવાં કડવામાં આ કથાભાગ ગયો છે. કાવ્યનું નામ “અનિ-રૂઢ ઉપાનું તિવાદ” એમ એ આપે છે. માત્ર અવરની સાથેનું મુદ્ર કડવું (૨૫) વર્ણવ્યું છે તો જ.

કથાથી સમગ્ર જરો ? એટલે પુત્રોને જુદું મંદિર રચાવી આવ્યું. ચિત્રલેખાને ઉપાની મદોઅર કાપી, અને એ કૂવારીની રાનદિવસ સંભાળ રાખવા, રખેવાળી મુકયા.

“ઉપાદરણ ને સંભળે, તિલાં મ કરસુ વિશામ”
-એમ “ઉપાદરણ” રખે આવ્યા કાવ્યમાં એક જ વાર કવિએ ચોલ્યો છે.

એક દિવસ ઉજાએ ઉમળા પુજ્યા જવા જિનાની રજ લીધી, અને ચિત્રલેખા સાથે બન્ને દેહાસ પદોડ્યા. પાર્વતીએ ઉપાના ઘરિશમાં પોવનનો સંચાર થએલો જોઈ એની સખીને પૂછ્યું :

“પ્રીતિ પાર્વતીષ પૂછિશં, સાહેલડી રે :
ફૂધ વરજેગી કુમારી ? સાહેલડીરે.”
આ પ્રજ સામળી

બાણને ત્યાં પુત્રીજન્મની વધામણી આવી ત્યારે બાણસુર દર્શકરો ચિતવવા લાગ્યો :

“હેડું જોઈ ઉપા લાગિયા, સાહેલડી રે :
ન કરિ વચન ઉચ્ચાર, સાહેલડી રે.”

“રા કદમ્બ : કન્વાદન રેશું એ,
લેશું જનકલ જોડિ.

મૌનમાંએ જોઈ રાકાતી સંભતિ ઉપરથી જન્મમાતા પાર્વતીએ કશું કે આજયો છડે માને

દેવ મન્ધર્વ નહ નાન માઠી એ
જોરયું એકની જોડિ.”

“સ્વભાતરમાં વર વરીયિ, સાહેલડીરે ;
આવસિ તાદરિ આવસિ, સાહેલડીરે.
વૈશાખ માસિ કીજુઆ સિજે, સાહેલડીરે ;
માસિષ માત્રિમ રાત, સાહેલડીરે
હાદયાર્થ રંજિ રખીસધ, સાહેલડી રે ;
તું કારધાર નહ સપિ, સાહેલડી રે.”

પરંતુ એજામાં લો
“આકાશ રાખે પ્રમ ઉચ્ચરણ એ :
“ધનિજાવર વરસિ કુમારિ.”

આ પ્રમાણે મનચર્ચિત પાત્રી, ઉપા અને ચિત્રલેખા પાછા વળ્યા. એક દિવસ, અવધ વીતવાતી થઈ ત્યારે, ઉપા ઉંઘની દત્તી અને

આત્રી આકાશવાણીથી બાણ એની ગયો. ને થયું, પુત્રોને પરણાવું જ નહીં ને સંસારથી એને અગમી રાખું તો પછી એ પોતાની મેજ પરણવાનું

* આ અ.પૂ. કાવ્ય શ્રી. આ. પ્રો. કે.ન.શાહ દ. મુને “પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય” એ ગ્રંથમાં સંશોધન કરીને પ્રાદ કર્યું છે તે નિમ્નલેખે જોઈ લેવું. “પ્રાચીન ગુર્જર પદોડકુવર સોહાલડી, અમદાવાદ

“ માઝમ રાતિઈ કન્ત સંધાતી, સુપનનિ
પિરિ કન્ત રમી ગયું એ. ” એટલે એકાએક
ઉપા સંધાળી જાગી. સખીને સ્વપ્નાંતરની વાત
કહી. પાર્વતીનું વરદાન સાંભર્યું. પણ ઉપાની
દલતા જોવા સખીએ કહ્યું કે સ્વપ્નાની વાત તો
આજખંપાળ જણાય.

“ સુદણુષ તે લાખ બન્ધાધ રે,
તે વિદાણુષ મિથ્યા યાધ રે. ”

છતાં ભૂતરે,

‘ઉપા’ કહ્યું મુઝ તે વરુરે, અવર પુરુષ પિતા ગુરુરે’

ત્યારે સખીએ ધારણ દીધી, અને રવર્ગ,
પાતાલ, વગેરે ચીતરીને ખતાવ્યાં છતાં સ્વપ્નામાં
પરણી ગએલાને ન જોયો. પછી યાદવકુલ ચીતર્યું.
ત્યાં અનિરુદ્ધને ચિત્રલેખાએ આલેખ્યો ત્યાં
ઉપાએ સહીઅરને કહ્યું.

“ માહર એ વરરે, મુણ સહીઅર રે,

મન એણિ હરી લીધણ રે:

બાધ, બાધ રે, ન રહેવાઈ રે,

ઉપાય જુગતિ કાંધ કરૂં રે, ”

ચિત્રલેખા દારકા ગઇ, અને ત્યાં નારદ
ઋષિની સહાયથી નગરમાં પ્રવેશ પામી, રાજ-
મદાદાયમાંથી અનિરુદ્ધના આવાસમાં ગઈ તો
જણાવું કે—

“ અનિરુદ્ધ મુખત લીધું, રમણી રંગ રમઇ,

રયું અમૃત વચણી નયણિ નયણિ હરાવઇ રે. ”

દરિવંશમાં કયા છે તેમ, જેનું ઉપાને સ્વપ્ન
આપ્યું હતું. તેવુંજ સ્વપ્નું અનિરુદ્ધને આપ્યાની
વાત જનાર્દન કવિએ ગોઠવી છે.

કામકુંવર આવાસમાં પોદેલો હતો; તેની
સેન્દ્ર ઉંચકીને જ આકાશમાં ચિત્રલેખા ઉડી.

અગ્નીઆર સહસ્ર યોજન ક્ષણમાં વટાવી, ‘ઉપા-
નધ મંદિરિ અનિરુદ્ધ લાવી’ મુક્યો. ઉપાને મન
આનંદનું યુજ્યું ‘યું ?

પરંતુ અનિરુદ્ધ આવા ઉશ્વાસના સ્વરથી
જાગી જાગ્યો, અને એને નરસિંહ મહેતાએ કહ્યું
છે તેમ

“ જાગીને જોઉં તો જગત દીસે નહિ,

ઉંધમાં અટપટા ભોગ ભાસે. ”

એમ એનું દારકાનું જગત એને
દેખાયું નહીં એટલે ઉંધમાં આવેલા સ્વપ્ના
કરતાં આ જાગત સ્વપ્ન એને બહુ નવું
લાગ્યું. એ મુતો હતો યાદવોની વચ્ચે: જાઓ
ત્યારે અમુરની નગરી જણાઇ. એણે ચારે તરફ
નજર ફેરવી; અને સન્મુખ ઉમેલી બે મુન્દરી-
ઓને જોતાં જરા અસ્વસ્થ થયો. એમને એ
યુજવા લાગ્યો:

“ કવણુ નયર એહ પુહાળીધ ?

અતિ કુંવરી, કહું એ છઇ કવણુનણી ?

કારણિ-કવણુ હું આણિઉ રે ? ”

ઉપાની પેતી ચિત્રલેખાએ જવાબ વાળ્યો:

“ લલિતરાજ તણા કુળની કન્યા,

આણાસુરની એ છઇ ધન્યા તનયા;

વરિવા તુમિહ આણિયારે ”

“ તમને વરવા માટે આપ્યા છે ”—એવું
સાંભળીને કામકુંવર તો ચમક્યો. એ બોલ્યો:

“ લાજા યાદવકુળ કામનિ !

કુંવરી એ છઇ અમુરની;

પરણી નધ કિદાં હું રહું રે ? ”

અમુરકુંવરી મારાથી કેમ પરણાય ?—એવો
મન મુંઝવાનો કોલકો, અનિરુદ્ધ આગળ ધર્યો.

વાવા રમ્ય પ્રસંગનું સુદૃઢ રસખીજ જનાઈને વિષે (કહ્યું ૧૬) ઠીક વિસ્તાર્યું છે. આજગ પર થનાર ‘ગોપર્ણ’ વિવાહ પહેલાં, આવા વિવાહથી જિજ્ઞાસા દેવે છે. “ન પરણું રે અસુર કુંઆરી” — એવા અનિરુદ્ધના બોલને, ‘કાંઈ ન રણેરે અસુર કુંઆરી ?’ એવા સામે ઉત્તર ચિત્તરેખા વાળે છે. એ પરરથરની ઉક્તિએના વાવડ વો, આ સોગમું કહ્યું આખા કાવ્યમાં કવિની ઉત્તમ કળાકૃતિ બની રાખ્યું છે. આ પ્રસંગનું ચિત્ર કોઈ ચિત્રકાર દોરે તો તેની પીછીને જરૂર દોષાવે એવું તે બને.

અનિરુદ્ધની મુજબથી ટાંગવા ચિત્તરેખા બોલી: “કુમાર, મારી સખીને ઉમાએ પ્રસન્ન થયેને વર આપ્યો છે કે સ્વપ્નામાં પરણનાર તારો પતિ થશે. એવા સ્વપ્નામાં પરણી જનાર તમે હતા તેથી તમને આપ્યા છે. મારે એકાંકણ નહીં, વળી, જુઓ તો ખરા; મારી સખીના જેવી સ્વપ્નમાં છે કોઈ બીજી.”

સાંધવકુમાર અનિરુદ્ધને, આવાં પ્રવચન બોલ્યાં, પોતાનું સ્વપ્નમાં થવાનું લાગ્યું. એ તો દેહેલા લાગ્યો, “ન પરણું રે અસુર કુંઆરી.”

● સરખાવો. પ્રેમાનન્દ હવ “એપાદરશુ:” કહ્યું ૨૧, ૧૫-૧૮ (જુદન કાવ્ય દોહન અંશ પહેલો):

“કેમ નહું અસુરની કન્યા ? હું નહવ કુલનો વન-આમ મહાન્યું” ને પામ મહાન્યું, મહાન્યું કુટુંબ સ્વપ્નમાં પડું એકને એખ કહે છે “નહવ કુલ તો ચલિત” વિચારીને બોલો નાથલ, નાથું” પિતામહનાં ચરિત” રીંછ હેવા ને કુલ્લ દાસી, તેથી હું નથી નવની:” વન તમારે પગપાને લાન્વા, તે તો પ્રગટ નથી કરી. અનિરુદ્ધને વધ દારય આપ્યું, રીંછ મરું ઉતરી:” — વગેરે

કારણ કે દાનવો અને દેવાનાં તો પરપૂર્વનાં વેરઝેર: તેથી એમ પરાણે પ્રીત ન થાય;

“દેવ નહું દાનવ વેરી તું જાણિ; પ્રાણિ પ્રીત ન પામીશ. — ન પરણું રે અસુર કુંઆરી.”

એટલે અસુર સખી ચિત્તરેખાએ અનિરુદ્ધને યુક્તિના બોલથી બાધવા માંડ્યા. એણે તો ચાલવવંશની મુણ્ડાધાન ઉકેલવા માંડી. કુણ્ડાથી માંડીને પિતા પ્રભુભનાં વિવાહ પરાક્રમે પશુ મુણ્ડાધાન બાકી રાખ્યાં નહીં. વળી અનિરુદ્ધનો પિતા તો સંખરાસુરને ઘેર જ ઉછર્યો હતો. તેથી વેરઝેરની વાતો પશુ બોલી ઠરી.

“પુત્રિ નિ તારા પિતાની પિરિ,
ધરિ પાત્રે સંખર તણુષ,
કાંઈ ન પરણે રે અસુર કુંઆરી ?”

અનિરુદ્ધના પિતાની વાન બાણ ઉપર મુકી દારકેશ શીકૃષ્ણના જીવનની કથની દેવે ચિત્તરેખા ઉકેલે છે. નરકાસુરને મારીને, સોળ દળર એકસો કુંવારી કન્યાઓને કારામહમાથી છોડાવી લાવનાર, અને પછી તેમની છંદાણીજ એ બધી કન્યાઓની સાથે ‘એકસામડું’ લગ્ન કરનારની કુટુંબવાતાં કુંભાંડુની, અનિરુદ્ધને સંભારી આપે છે.

“નારાયણ નરકાસુર મારી,
નારી વધી સવિ સામટી એ;

કાંઈ ન પરણેરે અસુર કુંવારી ?”

હવે અનિરુદ્ધે મીલું” બદાઈ” શાંધી કાઢ્યું. અને જાનોમાનો કજી વચર અઢી” શું કામ આપ્યો ? એમ વેારીથી કોઈનું દરણુ કરી લાવતું એમાં પરાક્રમ જણાવું નથી.

“કૂડ કરી નહ, હું આણિ ધરિ,
પિરિ તુહિ પ્રાકમ તણી એ,
ન પરણે અસુર કુંઆરી.”

ચિત્રલેખાને કંઈ જુનાં દષ્ટાંતો બોળવાં
નહ તેમ નહોતાં. એણે રુક્મિણીહરણનો પ્રસિદ્ધ
પ્રસંગ આગળ ધર્યો.

“રુક્મિની પરણીયા, પૂછિરે પિરિ,
હરિ હેલામાંહિ હરિ ગયા એ.”

• કાંઈ નરણે અસુર કુંઆરી ? ” પ

અનિરુદ્ધે કહ્યું, રુક્મિણીહરણ કરવામાં
તો રુક્મિણીની કૃષ્ણ પ્રત્યેની પહેલાંની પ્રીતિ
કારણજૂત હતી, અને પોતાનું હરણ થવા દેવામાં—
એ વેદભીંની પુરી સંમતિ પણ હતી. પણ પરંતુ
આમ, તમે ક્યું તેમ, પરાણે પ્રીતિ ક્યાંથી
જન્મે ?

“પ્રીતિ કીજ્ઞ કોડિ ના કામ,
આમ તુ કોઈ ન આદરધરિ,

(તેથી) ન પરણે અસુર કુંઆરી.”

“પૂર્વનો અનુરાગ અને પ્રીતિ હોય અને
‘હરણ’ કરવામાં આવે તો તે લેખે એ ખરું”
એમ અનિરુદ્ધે કહ્યું. તેનો સજડ જવાબ ચિત્ર-
લેખાએ વાળ્યો. હોંઠ સાળ તો ઉત્તર ઝાઝા !
તેમ ચિત્રલેખા છટાથી કહી રહી.

“આગિ તારા તાતના તાત, છતી જાણુ-
વતી વર્ધા એ.” સ્વમંતક મણિની શોધ માટે
જતાં જતાં, ગુફામાં શ્રીકૃષ્ણ પેઠા અને જામ્બ-
વાન સાથે સુદ કરીને તેને હરાવ્યો એટલે જા-
મ્બવાને જામ્બવતીપુત્રી અને પહેરામણીમાં
પેલો મણિ આપ્યાં હતાં—એ જામ્બવતીવિવા-
હમાં પ્રીતિ ક્યારે હતી જે ? તેથી યાદવ કુમાર !
આ બધું જાણવા છતાં—

“કાંઈ ન પરણે અસુર કુંઆરી ? ”

અનિરુદ્ધનું મોં તો બધી રીતે બંધ થઇ
ગયું. વિવાદમાં એ યૌવના સમક્ષ એ હાથો.
એટલે એણે ત્યાંથી પાછું દારકા જતા રહેવા
વિચાર જાહેર કર્યો. ઉપા તો ઉંચી નીચી થઇ
ગઈ. એણે કામકુંવરનાં ખુબ વીનવણાં કર્યાં.
આખરે યાદવકુમાર અનિરુદ્ધનું હૃદય દ્રવ્યું,
ઉપાની માગણીનો અંગીકાર કર્યો. બન્નેના “મન
મળ્યાં” એટલે પછી

“અનિરુદ્ધ ઉપાઇ વરિહિ,
ગાંધર્વ વિવાહ તાં કરિહિ;

મનસ્સું ચિહુ મંગળ વરત્યા,
વરકન્યા કીડા કરતાં.”

કેટલેક દિવસે ‘પુરુષ પંખીડઉં’ પણ ન
આવી ચઢે એવા ઉપાના આવાસમાં કાંઈ આવડું
છે એમ રહેવાજોને વહેમ ગયો. વહેમ સાચો
પડતાં યોદ્ધાઓ આવ્યા. શૃંગારવીર અનિરુદ્ધે
જોગળવડે પરાક્રમ દાખવ્યું. પણ આખરે નાગપા-
શમાં બંધાય ગયો. પછી ઉપાએ કૌલંડમંત્રીને
ભલામણ કરી, “યાદવકુમારને સંભાળજો.”
મંત્રી બોલ્યો, “નવિ મારીછ સારીછ વાત હું
જાણું” પછી બાણને પ્રધાને સમજાવ્યો. કે
“હવે આવી ખંડિતવ્રતા ઉપાને કાણુ પર-
ણશે ? તેથી આ યુવાનનો વધ કરવો ઠીક નથી.”

નારદે દારકામાં ‘અનિરુદ્ધ બંધ’ ના સમા-
ચાર પહોંચાડયા એટલે શ્રીકૃષ્ણ ગરુડ ઉપર
સજ્જ થઇને આવ્યાં, અને ત્યાં “ગરુડ તણીઈ
તાં પાંખ વાગી, છૂટા કુંઆરના બન્ધ,”
શ્રીકૃષ્ણે વાડીમાં પડાવ નાખ્યો, અને વિષ્ટિ માટે
ઉદ્ધવને મંત્રીપદે સ્થાપી મોકલ્યા. ઉદ્ધવ અસુર-
સભામાં આવ્યા, અને બોલ્યા !

“આપણે હિવા અનિરુદ્ધ, હરિનંદ મનાવી;
મરસિધરે, મુરખ, મુદનંદ કુચુદિ કાં આરી”
એટલે

“એવું રે દૈત્યું રા ;
એ બરઆડ મ્હાર બાપું;
મરસિધ રે આલિ,
કાલિ કાલ્યું અહિં આપું.”

વરાળ શ્રીકૃષ્ણની, અણુપદ્મની નિન્દા સાંભળી:
ઉદય ઉચ્ચરે, અન્ધ ! આખ કા કૂટી ?
કે પ્રાણરે તારી બાંહડિ બસિ વટ્ટી.”

વિષ્ટિ કરી ઉદય પાલા આવ્યા. આ
દિને પ્રસંગ જનાઈનને પોતાની ગાંઠો છે.
ગાંઠો છે તેમ એકદમ કૃષ્ણ આવીને શોણિત-
ને ઘેરી લે છે. તેના કરતાં બેવાઈ અએક
નિરુદ્ધના સમાચાર મળતા સ્વસ્થ થએલા શ્રી-
ણે વિષ્ટિને પ્રસંગ ચોળ્યો છે. તેથી થનાર
હતી રમ્ય પદ્યરચના તરીકે, આ બાવીસમું
પદ્ય કવિની સુરુચિ દાખવે છે.

ઉદયનાં વચનથી બાણ વિશેષ કોપે ચડ્યો.
મુઠ મુઠ થયું. તેમાં બાણ-નૈ-મ નાકું. એટલે
બાણે શિવનું રમરણ થયું. શિવે તાવ ચલાવ્યાં.
“રાત ચિદ્રિનિ ઉદાંટિયું, વેલા ન્વર તે ચાઇ;
એકાંતર ન્વર નિરિદ્ધ, ચોચિતે ન્વર જણુઇ.”
મારવેનાં આકુળ બ્યાકુળ થઇ. શ્રીકૃષ્ણે,
વળઈ ન્વર મારિયા, ઉતારિયા” એટલે

“(ન્વર) કરઈ પોકાર !
મારતાં રાખું, માહવજ !
નહિ આત્મ બીજ વારિ”
શ્રીકૃષ્ણે ન્વરના તજ બાજ કર્યા
અને એ તાવ “તરિયા”

કરેવાયા, ન્વરને આઘાત કરી કે.

હિવા હરણ જે સાંભલઈ,
નિહા મે કરચું વિઆમ.”

પછી બાણ ફરીથી સળગ થયો અને હનર
સાથે હનર બાણ ફેંકવા લાગ્યો. કૃષ્ણે કોપ થયો.
“બાણાસુત્રી બાંહડી, પડીય ચક નંદ ધાઇ;
રણિ રણિ બે બાંહડી, પાપ લાગી અસુરની માય.”

આ પછે, થલ લઇ શિવ આવ્યા, શ્રીરંગ
સરંગ હાથમાં લીધું નંદી અને મરુડ પથ
આમસદામાં મૂંઝયા આદર્યથી ત્રિભુવન મુજ
મથાં એટલે વિધાતા ‘અદ્વા ત્યાં આવ્યા
એમણે બન્નેને બેલાવીને તેમનું સમાધાન થયું.”
“બેલાવિયા હરિદર એક મધી મેલાવી કુટુંબ
કર્મા;” એટલે પરપર “કુટુંબ રોડ.”

આ પ્રજ્ઞાના સાન્ત્વનને પ્રસંગ મૂળમાં
નથી. ત્રિભુવનને એક ડેકાણે લાવવાનો કુક્તિ
ધ્યાન પેચનારી છે. તે પથ કવિ જનાઈનની
જ કૃતિ છે. સાન્ત્વન કરતાં કરતાં, હર અને
ગોપાલની એકઠી રત્નિ પ્રજ્ઞાએ કરવા માડી.

“અદાઇ વડના વારિયા, હર ગોપાલારે,
બન્ને એકજી ભણિયા, હર ગોપાલારે;
મથા કર અમ, માંજવા ! હર ગોપાલારે,
પીડિ સમાવી, સંકરણ ! હર ગોપાલારે.”

સમાધાન થયું; એટલે શાંતિ શોણિતપ્રસંગ
દાખલ થયા. તેમના અસુર શ્રીએએ વધામણાં
કર્ષો. પછી અનિરુદ્ધ અને હિવાની વિનતિથી
શ્રીકૃષ્ણે મુદ્દમાં પડેલા ચોદાએને છવાડ્યા.
હનર મંગલમાં આથી આનંદ કરેલાંને
વધાવો થયે.

પછી સવિધિ લખની તેઆરી થવા માડી,
કેતરી લખાઇ, તોરણ બંધાયાં. ચોરીસંડપ

રચાયો. ચરમાં કંસાર રંધાયો. વર થોડે ચડી
મંડપને દાર આગ્યો તે વખતે એને ચાર ચમ્મર
હજાતા હતા. ત્યાં

“ પૂંખધ અમુરની નાહિ, વારિ કરવધ નામિયાએ;
કરાયા મધુપકંનું પાન, જોસી ઉચ્ચરધ પલમાન.
સમય વતંધ, સાવધાન ! ઘટી લમ્બની સાચવધ એ,
વરતિયાં તિહાં મંગલચારિ, આપધ રાગ દાન અપાર,
કરધ વિપ્ર વેદ ઉચ્ચાર, અનિરુદ્ધ પરણી બહયાએ.”

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મ લમ્બવિધિ પરવાર્યો પછી,
પહેરામણી થઇ, કુંકુમ કેસરનાં છાંટણાં થયાં.
ગજરથ ભંડાર બાણે આપ્યા. અને યાદવોતું
સાજન, સંતુષ્ટ થયું. ઉપાને સાસરે વળાવી.
અહીં વણુવેલો લગ્નવિધિ કવિ જનાર્દનના
સમયમાં ગુજરાતમાં પ્રચલિત હશે એમ માનવામાં
હરકત નથી.

જતાં જતાં ઉપા સખીઓની વહય માગે
છે, તે પ્રસંગે સહીઅરોની રવાભાવિક લાગણી
કવિએ આબેહુમ વણુવી છે !

* “ ઉપારે ચાલણુ દાર,
સાર કરધ સહિયર નહિ” એ;
કિમ મલચૂરે ફિરિ ?
ફરિ સાસરું સહિયર તણું એ.

* આજ લીંટીઓના અવરોધ પ્રેમાર્નદે દત્ત
એખાદરાણના પરા મા કડવામાં. જોઇ ચકાય છે.

“ એખાળાઇ આલ્યાં ચાલણુદાર,
સાચ મૂંધો સહીઅર તણી (કડી ૧)

x તુર્ક આગલિ કરતાં ‘મૂર્ક’,
ભુર્કની સવિ તુહનધ કલાંએ.

તુમ્હ મેહલાં સળ્જન સમોહ,
મોહિ પડી મહિલા ઘણુંએ”
મખીઓને ઓહું આવેલું જોઇને.
કરજોડી કોલંડ કહધ,
જોઇધ તે દ્યુ અમ્હ કહનિએ.”
તિહારિ નયણિ નીર ભરાધ,
ચાઇ તે અતિ આકલુ એ;
ન સહ મિલી લાગધ પાય.
માય મા ઉતાર જુએ,
સંભારણુ દારિકા માહિ;
રાધ બાણામુર તારણુ એ.”

સખીઓની વિદાય લીધા પછી ઉપાને વળાવી
વાગતે ગાજતે યાદવ સાથ નગરમાં પેઠો. તે
વખતે ‘શકિમણી અતિ રલિયાત થાય;’ “કારણ
કે “શ્રીરંગ આપ્યા ઉપા અનિરુદ્ધ સ્થ.” એ
પ્રમાણે આ સૂતાત્મકે છતાં રમણયુ કાવ્ય
પૂરું થાય છે.

* “ તુજને કહેલી મુંજની વાત ” કડી ૧૪
+ “ એખાળાઇ રહેને દાગિકામાંહિ,
ત્યાં અમને સંભારજો રે;
ગોમની ન્હાને જઇને ત્યાંહિ,
તણે પદને તારજો રે.”

૧૧૪ મુનશી : કર્મવીર.

એક ગુણદર્શન.

લેખક:-૨૧. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા,
સભ્ય, સાહિત્ય સંમંદ.

“ભાઈ મુનશી જન્મતો મન ને હોય તે
ખરા, સ્વજનોને અને સ્નેહીઓને મન પશુ ને
... તે ખરા, સંસદના સદસ્યોને મન પશુ ને
... તે ખરા-જુદી જુદી દૃષ્ટિઓથી જોનારને
મે જુદા જુદા સ્વરૂપે જાણાય એ સ્વાભાવિક
કે. એમનાં માતૃશી “જીજ્ઞા” ને એ કેવા
જણતા હશે? કહી લીલાવત્કેનને એ કેવા
જણતા હશે? જન્મતો એને “મોટા પ્રાણુસ”
ધાને તેઓ તેમની સમીપના જોતાને કેવા લાગે
કે” એ મનોરંજક પ્રશ્ન છે. ઇ. સ. ૧૯૦૭
માં “પુનિવસિ”ટી હોય “માં સાક્ષર શ્રી કેશ-
વલાલ દર્પણામ કુવના પ્રમુખપદ નીચે “શુભ-
રાત્રી સાહિત્ય પરિષદ” નું બીજું સંમેલન
ભરોયું હતું સાક્ષરપદ શ્રી. જોષીનારામભઈના
સ્મારક માટે તે સંમેલન સમયે દરખાસ્ત રજૂ
કર્તા “શુભરાત્રી શ્રેણીઓના પિતા” દી. જ.
અંબાલાલ સાક્ષરલાલ દેસાઈ ઉભરાતે હાથે
લેખ્યા હતા: “જોષીનારામભાઈ કોષને મન
ખુબાઈની દાષકોટના મોટા ‘વકીલ સાહેબ’
હશે, કોષને મન મોટા ‘સાક્ષરપદ’ હશે,
મારે મન જોષીનારામભાઈ નહોતો. ભાઈ છે.” એ
ભાવ તો અનુભવનારા અનુભવે અને સમજનારા
સમજે-ભાગ્ય એ ભાવને તાદરશાથી કહેવા
અસમર્થ છે-અશક્ય છે.

ભાઈ મુનશી મને તે હશે કે મને તે થશે,
ભાઈ પ્રાણુલાલ કિરપારામ દેસાઈને તો એ
વડોદરા કેલેજના ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી ઇ. સ.
૧૯૦૬ સુધી અધ્યાપક કરના “કનુભાઈ” રૂપે
જ દેખાય, જેમ ભાઈ મુનશીને ભાઈ પ્રાણુલાલ
પોતાના “કેલેજ-બોય” રૂપે-“મોટાભાઈ”
રૂપે-દેખાય તેમ. એ તો એમ જ હોય મન-
તાની દૃષ્ટિ ન્યારી-એ અંજન ખોર.

મારે મન ભાઈ મુનશી એટલે “વડિયુ-
મંડલ” ના એક વખાણ અને “શુભર સમા”
ના એક લેખકની સહકારી. “વડિયુ” એ નામ
મળકમાં મારું આપેલું-વિપરીતાર્થચુચક.
“કામ-કોપ-લોભ-મોહ-મદ-માત્સર” એ ૭
રોપો “વડિયુ” કહેવાય છે, કારણ એ મનુષ્ય-
મતિના ચતુર્ધ કામ કરે છે. અથવા ૭ મિત્રો
હતા: ભાઈ તસિંદદાસ વિભાકર, ભાઈ મનસુ-
ખલાલ મારદર, ભાઈ કાન્તલાલ પંડ્યા, ભાઈ
કનેલાલાલ મુનશી, ભાઈ ઇન્દુલાલ વાગિક અને
હું. કોષની “નજર” ન પડે તે માટે એ ૭
મિત્રોનામંડલને અંગે ખાસ કરીને મેં “વડિયુ-
મંડલ” નું નામ આપેલું. ઇ. સ. ૧૯૦૮ થી
ઇ. સ. ૧૯૧૩ સુધીનો અરસો વિશેષે કરીને
અને ઇ. સ. ૧૯૧૭ સુધીનો “દોમરુલ” ની
ચળવળ સુધીનો સામાન્ય રીતે. “શુભર

સભા." એટલે મુ'આઘવાસી નવજુવાનોની એ સંગ્રહસભા કે જેમાંની પ્રથમ પંક્તિએ "હોમરુલ" ની પ્રવૃત્તિને અમેસરો આપ્યા અને દ્વિતીય પંક્તિએ "સત્યાગ્રહ" સંગ્રામને "સર-હારો" આપ્યા-પાછળથી પ્રથમ પંક્તિએ પણ કેટલેક અંશે. "ગુજરે સભા" એટલે ઇ. સ. ૧૯૦૮ થી ઇ. સ. ૧૯૧૭ના દશકનાં વિસ્ફાહ-ઉભરાતાં હૃદયોનું અને તેજસ્વી શુદ્ધિઓનું સંસ્કાર-સંગ્રહસ્થાન. "ગુજરે સભા" ના અનેક અંગભૂતોએ ગુજરાતના સાહિત્યમાં કે ગુજરાતનાં સાંસ્કૃતિક જીવનમાં વિશિષ્ટ અર્પણથી કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. ભાઈ મુનશી પછીથી ઘણું થયા છે અને હજી ઘણું થશે, પણ મારા મનમાં પડેલાં મૂળ સંસ્કાર-ખીજમાં જે સમાવણું હતું તેનું યથાપ્રસંગ પ્રાકટ્ય થતું જ હું તો જોઉં છું. મને આનન્દ થાય છે, પણ આશ્ચર્ય નથી થતું. ભાઈ મુનશીમાં હજી તો કેંક અપ્રકટ શક્તિ ભરેલી છે-જેમ જેમ જીવન નાટકના પડા ઉચ્ચતા જશે તેમ તેમ પ્રવેશ પ્રવેશ કાંઈ ને કાંઈ અવનવું નજરે પડશે. "ભાઈ મુનશી : સંસિદ્ધ અને અસિદ્ધ-
"Munshi Realised and Un-realised"
—એ વિષયની રસકથા (Romance) જો હું લહેરથી મન મુકીને લખું તો એક મનોરંજક ગ્રન્થ ગુજરાતી સાહિત્યને ચોપડે "ચરિત્ર" ખાતે જોમે કરાવી દઉં. પરંતુ આજે તો આ પ્રાસંગિક લખું લેખ એક જ મુદ્દા માટે છે-
"ભાઈ મુનશી : કર્મવીર."

વીરતા-યૌવન-એટલે મોરેલી માણસાઈ.
"જનની જજીએ ભક્તજન, કાં દાતા કાં ધર"

એ જોણે કહ્યું છે તેણે ભાષામાં અનુભવનો અર્ક ભરી દીધો છે. ભક્ત-દાતા-ધર : એ ત્રણેએ તત્પર સમર્પણ-Ready Sacrifice જે અહંભાવનું પરમાત્મપદે અર્પણ કરી દેતો નથી તે "ભક્ત" થઈ શકતો નથી; જે લક્ષ્મી-લોભને તિશાંજનિ અર્પી દેતો નથી તે 'દાતા' થઈ શકતો નથી; જે પ્રાણપ્રેમને કુર્યાન કરી દેતો નથી તે "ધર" થઈ શકતો નથી. સંક્ષેપમાં, વીર એટલે સ્વાર્થત્યાગી-સમર્પણી, સાંસારિક શાલ્યપણની નાનકડી ગણત્રીઓ એને સ્પર્શી શકતી નથી. સંસ્કૃત કવિ કહે છે. "જાતેષુ જાયતે શૂરઃ"- "સોમાં શૂરો એક." વન વન ચઢા ન હોય, માણસે માણસે વીરતા ન હોય. નહીં તો પછી વીરતાનાં વર્ખાણ કોણ કરત ?

પણ વીર વીરમાં એ ભેદ. કોઈ વિચરવીર હોય છે, કોઈ વાગવીર હોય છે, કોઈ કમવીર હોય છે-ભાઈ મુનશી ત્રણેએ છે. ત્રણેએ સ્વરૂપ એમનામાં જુદે જુદે પ્રસંગે પ્રકટેલાં છે. મને યાદ છે મુનશીનું પ્રથમ ભાષણ ભાઈ પ્રાણલાલ દેસાઈને પ્રમુખપદે મુંબઈમાં "આયસમાજ-મન્દિર"માં "ધી યુનિયન"માં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં-જે સંસ્થાએ પાછળથી ઇ. સ. ૧૯૧૪માં "શ્રી ગુજરે સભા" નામ ધારણ કર્યું હતું. વિષય હતો : "The Emancipation of Woman"- "સ્ત્રીજાતિની મુક્તિ." એમની લાક્ષણિક ખીન જવાબદાર દેખાતી બેપરવાઈથી ચાલુ રહિદુર્ગ ઉપર પ્રચંડ પ્રહાર કર્યા-"દોસ્તી ઉપર હસ્તો." ભાઈ મુનશી એટલે ખરું ખોટું જુદી વાત, પરંતુ જે કાંઈ કહે તે મનોરંજક

અને અસરકારક—કહેવાની વસ્તુ ચિત્રાત્મક (graphic), કહેવાની રીત ચિત્રાત્મક; બાપા યેથી ચિત્રાત્મક અર્થાત્ વર્ણન—સામા પક્ષની પુરી કમ્પી, ઉપકારની દરખાસ્ત મુખ્ય મંત્રી રૂપે મારે રજુ કરવાની હતી. મેં કહ્યું હતું: બાઇ મુનશીનો મુદ્ધિપ્રકાર (Intellectual type) સમજ્યા જેવો છે—બાપા કરીને રહિસક માનસે રહિસકને એ રહિસક રૂપે જ દેખાશે કારણ બાઇ મુનશી માયુ રહિએને “બીનજવા-નાર” મેદકારીથી ફેંકી ર છે—અને ને પજુ હતો દસને અને જનાવને જનાવને. “મારા અંગ્રેજ શબ્દો અને સ્પર્શકો છે: “Mr. Munshi is an iconoclast—an image-breaker. He flings Conventions to the winds and that too with ostensible light heartedness and irresponsibility.” એ એક દૈવોચ છે કે વર્ષો પછી બાઇ મુનશી “મુજરેમજાના કાકા” મરી “સંસદના વિના” અને છે અને “પ્રજાસિક્ષાત્મક” એ એમનું મુખ્ય મુલ અને વ્યાખ્યાન વિષય થાય છે. સંસદના સમેશનમાં અપાયેલું એમનું એ વ્યાખ્યાન એક વખતે એમની વિચારશીલતા અને વાગ્દેશનાં પ્રમાણ છે. સંમેશન ઉપર એમના એ વ્યાખ્યાનના વિચારોએ તેમજ હડાકાર વાચને પાડેલા સળસ સંરેકાર અને સ્પર્શકો છે. પણ જેનાં કાલુ કાલુ પ્રમાણ તેનાં વિશિષ્ટ પ્રમાણનો ખાસ ખજ શી ?

સી. લીલાવદેન સાથેના બાઇ મુનશીના લગ્ન—પ્રસંગ એમની જેમ કામગીરીઓના તેમ કમ્પીરનાનો સ્વચ્છ પ્રસંગ છે. એ પ્રસંગ એમના

અનેક મુલો ઉપર પ્રકાશ નામે એવો અનુભવો જીવનપ્રસંગ છે. એમને રવાને બોલો વીર પુરુષ હોય તો યું કરન એ સરેલાઈથી કાપી શકાય એવું છે—કારણ વાચકરત્નમાં વીર કેટલાક બાઇ મુનશી વીર મારે જ લીલાવદેન સાથે જલદેર લગ્ન કર્યું એ નિઃસંદેહ છે. આ એમના લગ્નની કનૈષ્ઠતાનો પક્ષવાદ નથી, એમના કાવનું પ્રજ્વલન છે. સંક્ષેપમાં, બાઇ મુનશીના જીવનના નિષ્પક્ષપાતી અવગોચરકારને જજુઓ વિના કાચે રહેશે કે બાઇ મુનશી વિચારવીર, ઉચ્ચારવીર, આચારવીર એ ત્રણેએ છે.

બાઇ મુનશીની ભાવનામાં વિશ્વવેદ તો એ છે કે પરસ્પર વિરોધી દેખાતાં મે મુલો—વીરતા અને વ્યવહારિકતા—એ મેલામાં મેલત કરે છે. મુનશી એક વખતે સાથે સાથે “સપ્તરશ્મિ” -Visionary-છે અને “કમ્પીર” -man of action-છે. જેમ ભાવના-Idealism-એમની નસમાં છે તેમ ક્રિયા-action-એમની નસમાં છે. એમની નવલકથાઓ, એમનાં નાટકો, એમના નિબંધો સાર છે—મનોરંજક છે—અસરકારક છે એનું મુખ્ય કારણ જેમ એક પાસથી એમની વ્યોમવિદારથી ભાવનામયતા અને તેજસ્વી કથનાદર્શિત તેમ બીજી પાસથી પ્રભાવશાલી ક્રિયા—શ્રેણી, એ ક્રિયા—શ્રેણી વિના મુનશી છતર સાહિત્યલેખો: માફક “માત્ર સાક્ષર” હોત —“સક્રિય રાષ્ટ્રસેવક” ન હોત, અને તે પણ ખરાખરીના જેવ જેવા જગપ્રસંગમાં.

એક વિશેષ પ્રકાર ને પછી એવ અધ્યાત્મ. બાઇ મુનશીના ત્યાગે બાઇ મુનશીની વીરતા માફક મહામુનશીનો સાનનાથર્થ અનુભવાયું

છે. મને વર્ષોથી નેએલાં ગુણગીજનો આવિ-
 ભાવ અને વિકાસ નેધને આનન્દ થયો છે—
 આશ્ચર્ય નથી થયું બાઈ મુનશીના અભ્યાસ-
 ખંડમાં—એમનાં ભાવનાખંડમાં—એમના હૃદય-
 ખંડમાં જે ગુણમૂર્તિઓએ પ્રથમથી જ સાથે
 સાથે વાસ કરેલા છે : ત્યાગમૂર્તિ બુદ્ધભગવને
 શૌચમૂર્તિ નેપોલિયને, સાથે સાથે, જેટલા
 પ્રતાપી પરાક્રમના તેટલા જ ભવ્ય ભાગ્યમય-
 તાના સૂચક વિજેતા સીઝરના સ્મરણીય ઉદ્ઘોષો :
 “ Vini, Vidi, Vici— I went, I saw,
 conquered—હું ગયો, મેં જોયું, હું જીત્યો ”
 સંક્ષેપમાં, મુનશી એટલે સહભાગ્ય, મુનશી
 એટલે વીરતા, મુનશી એટલે ત્યાગ.

આ મંગલ પ્રસંગે અભિનન્દન જ. શોભે,
 અને એ યોગ્ય જ છે કે મહાગુજરાત પોતાના
 એક માનીતા સાહિત્યકાર અને રાષ્ટ્રસેવકને તેમ
 જ તેમનાં તેજસ્વી અને બહાદુર સહચારિણી
 સૌ લીલાબહેનને અભિનન્દનોની. રસજીથી
 રનાન કરાવી રહ્યું છે. મારી હૃદયરસધાર હું
 પણ મૈત્રીની મમતાની ભાવાર્દ્રતાથી ઉમેરું છું,
 અને ઉર—સંદેશ સાંકળું છું : “ નનુજીવામિ-
 હું ખરેખર જીવ્યો છું, ને ફતકૃત્ય થયો છું. ”
 મારાં વહાલાં રનેહીઓ ! ઉપર—બાઈ મુનશી
 અને લીલાબહેનની ભુગમ નેહી ઉપર—અભિ-
 નન્દનોના અભિષેક થાય છે !!! પ્રભુ દંપતીને
 આબાદ રાખે !!!

વચનની પૂર્ણાહુતિ

લેખક :

૨૧ બદ્રાય મોતીલાલ મજુમદાર

ભારતવર્ષના કલિકાસમાં સદા સોનેરી અક્ષરે લખાયેલું વિક્રમ સંવત્ ૧૯૩૨નું વર્ષ ૮નું મેરાઝની ભૂમિતે આખો દિવસ તપાવી સુષ્ક અરવણીની ટેકરીઓ પાછળ છૂપાતો હતો. અરવણીના પર્વતમાંથી તથા તેની આસપાસ રહેલી વનરાજી સંખ્યાના ઝાંખા અધકારમાં ભયંકર લાગતી હતી. અરવણીની આ અવ્ય નિર્જનતા મેહલી બે ઘોડેસ્વારો પૂર વેગે તેમનો માર્ગ કાપી રવાા હતા, અરવણીનો ખડખડો રસતે તેમના અધના મેઘને રોડવા અસમર્થ હોય તેમ જળાતું હતું. તેમના પહેરવેશ ઉપરથી તે સંસોદીયા ઝોતના રાજપુત હોય તેમ લાગતું હતું.

‘વિજુ’ આમળ જતા ઘોડેસ્વારને પાછળના સ્વારે જીમ આરી. પહેલા ઘોડેસ્વારે ઘૂંટળ જોર વો લગામ બેચી અધના સુખે શીજી વળ્યાં, કમાગરો અથ દાંહિતો દાંહિતો ઉભો રહ્યો.

‘વિજુ’ પાછળ આવતા ઘોડેસ્વારે તેનો અથ મંદ પાડી ફરી પકકાર કર્યો. હવે મારાથી આમળ નહી વધાય જેમ રાત્રિ નજીક આવતી જાય છે તેમ મારા લાખાં તીથ વેદના થાય છે ! બોલનારના સ્વરમાં વેદનાનો અગ્નિ હતો.

વિજુએ તેનો અથ જરા પાછો વાળ્યો. તે જ દે ઘોડેસ્વારની નજીક ગયો. આપની ઇચ્છા હોય તો બધું’ ઘોડી વિશ્રાન્તિ લઇ આમળ આવીએ ! વિજુએ જુદાં બેઠા ઉપર દાઘ

ચૂંકી કહ્યું. જુદા પુરુષનાં ભવં કાષ્ઠક સખ્ત થયાં. આશાદર્શક સ્વરે યુવાન ઘોડેસ્વારને કહ્યું. ‘ નહીં’ નહીં એમ કહી બનશે નહીં હું તો મૃત્યુને આરે ઉભેલો છું. પરંતુ તારા જેવા આશા ભર્યાં આ ભયાનક અરણ્યમાં રોડાવા નહીં દઉં. ’ યુવાન જુદના પ્રતાપી મુખ બાણી જોઇ રહ્યો

‘ તું સુખેથી ઘેરજી સુખજીપુરના મોકોને કહેજે કે ઉદયસિંહ દલદીવાલના પુદ્ગાં મરણ પામ્યો ! જુદનો અવાજ તળાવજો થયો. ’

‘ ઉદયકાકા આપ આ મું મોસો છે ! ત્યાંમુધી વિજયમાં પ્રાણ છે ત્યાંમુધી આપના ધવાએતા શરીરને અહીં મૂકી વિજય એક ડગલુ પણ અમાડી કરે તો તેની જનેતા લાગે’ વિજયના અંજોમાં વેદના હતી. ઘોડીક કાણો નિર્જન અરણ્યમાં ભયાનક શાંતિ વ્યાપી અરવણીની ટેકરીઓ પછાડીયે ઉદય થતા અશ્વત્થાના મંદ્રતું રૂપેરી ભિંબ દેખાવા માંડ્યું. ’

‘ વિજય, રાત્રિની ઠંડીએ ખૂબી પાતી વેદના વધારી મૂકી છે. હવે હું તારી સાથે ઘેર આવું તે બિચ્ચા. માનજે’ મને કોઇ જાડનો આશ્રય આપી મેસાડતો કાષ્ઠક શાંતિ યાપ. ’ ઉદયસિંહે નિસ્તમ્બતાનો અંગ કરી કહ્યું. વિજય જવાબ આપતા જોટલો વખત પણ લગાડ્યા વિના સારા વિશ્રામસ્થાનની તપાસ કરવા

લાગ્યો. ચંદ્રના અંખા અજવાળામાં તેને એક ટેકરીની તળેટી પાસે ઉભેલું મોટું વૃક્ષ હાથ લાગ્યું. વૃક્ષ ઉદયસિંહને હાથની તાળી પાડી તે વૃક્ષની દિશામાં આવવા મુચ્ચું. ઉદયસિંહે મહામુશીબતે અશ્વને સુચિત દિશામાં દોરવ્યો. લડયદીવાં ખાતા ઉદયસિંહને વિજયે ઝાડના થડે અશ્વની પીઠ ઉપરનો સામાન ગોઠવી બેસાડ્યો. ઉદયસિંહના નિમકહલાલ અશ્વને પણ તેજ થડે બોધ્યો. પાસેજ કલકલ કરતું ટેકરીની તળેટીમાંથી નીકળેલું ઝરણું વહેતું હતું. વિજયે તેની સીરાદીમાં થોડું પાણી ભરી લાવી ઉદયસિંહને પાણું. થોડીક ક્ષણોની વિશ્રાંતી પછી ઉદયસિંહને કાર્ધિક કળ વળી. તેણે હેતથી વિજયને વાંસે હાથ મૂકી કહેવા માંડ્યું 'હલદી ધાટના યુદ્ધમાં રાણા પ્રતાપના અનેક સૌનિકો નાશ પામ્યા છે; તેમાં આ વૃક્ષ ઉદયને મારા વિજય એક વધારે ગણ્યો.' ઉદયસિંહને આસ ચડ્યો. તેણે વળી પાણું રાં રાં કર્યું. 'હું આટલા બધા ધા ખાધા છતાં હજી સુધી જીવતા કેમ રહ્યો તેજ નવાઈ જેવું લાગે છે. પણ હવે મને મૃત્યુના ભણકારા સંભળાય છે. વિજય, તું હજી યુવાન છે. આશા ભર્યો છે. જીવતા હોષ્ટય તો રાણાને કોઈવાર મદદગાર થઈ પડીશ, માટે તું હવે અહીં ન થોભતાં ધર લાજીતો રસ્તો લે.' ઉદયકાકા તમને આ શબ્દો છાજે નહી. તમને આમ રઝળતા મુઠી મારે અહીંથી જતાં રહેવું એમ આપ કહ્યો છે !'

'બેટા, હું એમ કહેતો નથી. આ વૃક્ષની ઓથે મારા ભાવ્ય ઉપર ઊડવામાં તું મને જરા પણ ત્વજી જતો નથી. હજી, તને આશા

કરું છું કે તારે મેવાડની સેવા કરવા તારી જીંદગી ખચાવવી ! ઉદયસિંહને હાંફ ચઢી. તેના સાદ ધીમે થયો. 'હું, તો હવે થોડી ધડીતો મેમાન છું. પરંતુ તારા જેવા યુવાન સીસોદીયો આવ્યા જંગલમાં ફિંસક પશુઓનો ભોગ થઈ પડે તે મારાથી કેમ સંખાય ! તારી જીંદગી ઉપર મેવાડનો પ્રથમ હુલ્લ છે, માટે મારી આશા મારી તારે આ નિર્જન અરણ્યનો સત્વર ત્યાગ કરવો.' વિજય શાંત ચિત્તે આ વૃક્ષના મુખમાંથી ઝરતાં ગૌરવશીક વાડ્યો સાંભળી રહ્યો. તેને શું બોલવું તે સુઝતું નહોતું. તે અચકાતો અચકાતો બોલ્યો.

'આપને આવા વિકટ અરણ્યમાં છેલ્લી ધડીએ એકલા મૂકી જતા રહેતાં મારી છાતી ચાલતી નથી. આપ બીજી કોઈ પણ આશા કરો. વિજય પ્રાણના ભોગે તે પાળવા તૈયાર છે ! મૃત્યુની છાયા ફરી વળેલા મૂખ ઉપર ક્ષણિક રિમત ફરડ્યું.

'ગાંડા, આવી બાંધિશ હક કરી તું એમ માને છે કે મને છેવટની પળામાં શાંતિ આપી શકશે ! તેનાથી તો ઉલટું મારું મોત બગડશે. પછી તને કાલે તેમ કર ! વિજય અવાક થયો. ધડીમાં આ - મરણકઠિ આવેશ પુરુષતું રોદભીતું હૃદય તો ધડીમાં તેની અપૂર્વ દીપ્તિની મંત્રમાં પ્રશંસા કરતો તે મૂક બેસી રહ્યો. વિજયનો હાથ, જુધે તેના હાથમાં લીધો.

'હવે મારી છેલ્લી આશા અથવા ઈચ્છા સાંભળી લે. આ આશાઓનું પાલન મારે મન મારી મોટામાં મોટી સેવા છે. વિજય સાંભળવા આગુર બન્યો.

‘મારી કેમ અને તું એક બીજાને ચઢાઓ છો તે હું બધા સમયથી જાણું છું.’ તારે મારી કેમનું સુખેથી પાછિમદલ્ય કર્યું.’ ઉદય-સિંદના ગળામાં ખરખરી લાગી, તેણે ઉધરસ ખાધ આગળ કહ્યું ‘અને બીજી આશા ! તેનું પાવન તારાથી થઇ શકશે !’

‘આપની ખાતર વિજય પ્રાણ પલ્લ આપશે !’ વિજયના મૂખમાંથી સદસા ઉઠવાર સરી પડ્યા.

‘વન્ય છે મારો વિજ્ઞ સારો. રાજપુત ખરો છે તેની અને ખાતોજ હતી. બીજી આશા ખરાબર સાંજી છે. આજની રાત મારો દેહ હો એમ અને ઘાગત નથી. મારા દેહને કાનિ-પને છાત્રે તેવો અભિશાહ તારા હાથે આપજો. સુળજીપુરથી બને તેટલો જલ્દી પાછો ફરી બહી’ મારા મનદેહની તપાસ કરજો ! વિજયના નેત્ર-માંથી અશ્રુબિંદુ સરી પડ્યા.

‘નિરતર કેમ રહો !’ હાથે વિજયને દબાવ્યો.

‘મારા દેહની અંતિમ કીર્તિ કરવાનું તમે વિરમરન્ય નહીં થાવ તેનું વચન આપ !’ ઉદય-સિંદે હાથ લંબાવ્યો. વિજયે હસના ખડખડા હાથમા તેનો હાથ મૂક્યો.

‘એકસિંગળના સોચન લઇ કહું છું કે વિજય તેના હાથે આપના દેહનો કાનિપને ડાળે તેવો અનિસંકાર કરશે. આપનો મનદેહ રક્તજીની નદી તે સાથે નિશ્ચિત રહશે. હું આવતી કાલે પામે આજ કરજો આજ તપાસ કરવા આવીશ.’ જદ ઉદયસિંદે ઘણો શ્વાસ આપ્યો. વિજયને સત્તર સુળજીપુર જવા તેણે ધીરા સ્વરે આજ્ઞા કરી. વિજયે ઝડપથી અધારોહી

થઇ ઉદયસિંદને ઊંચા પ્રણામ કરી અરવલ્લીને વિકટ માર્ગે કાપવા માંડ્યો. આખો દિવસ અસહ્ય અરણીથી તપેલા અરવલ્લીના અત્યથને ચંદ તેના રૂપેની તેજથી છાઇ રહ્યો. થોડા સમય ઉપર લવાનક જણાતું અરવચ ચંદના રૂપેની તેજમાં સુંદર જણાવા માંડ્યું. ચંદના પ્રકાશમાં વિજયસિંદ અરવલ્લીના વિકટ પાંચ ભેદી પૂર-વેમથી તેનો માર્ગે કાપી રહ્યો.

(૨)

બીજો દિવસે હલદીપાટના પુદના સમાચાર નાનકડા સુળજીપુરમાં ફેલાઈ ગયા રાણી પ્રતાપ કેરી બઢાફરીથી લલચે, મેઝાંતેને કેમ હંકાવ્યા, અને પ્રતાપને છેવટે કેમ પાછા હાડતું પડ્યું વિગેરે વિચારો સુળજીપુરમાં બેસતેર ચર્ચાવા માંડ્યા. પરંતુ આ બધા સમાચારના વાદક વિજયને આ ચર્ચામાં રસ નહોતો. ઉદયસિંદને ત્યાં જઇ તેની કેસરને મળવા તે અધીરો થઇ રહ્યો હતો. બાવિ પ્રિયાને એકાંતમાં મળતું તે એક બંનેરો લ્હાવે છે. વિજય આ લ્હાવે લેવા સાથે સાંજ પડવાની વાટ જોઇ રહ્યો હતો. આખરે સાંજ પડી. માંઆ વિરહ પછી કેસરને મળતાં કેટલો આનંદ થશે એ વિચારે વિજયનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું. પોતાની પ્રિય વરતુને કપના સહિમાં જુદાજ સ્વરૂપે નિહાળતી એ મનુષ્ય સ્વકાલ છે. એ બીજાને સામાન્ય હાથે તે કપના સહિમાં અસામાન્ય હાથે છે વિજયને પલ્લ તેમજ થકું કેસરને મળવા દરેક પહે વડુ આતુર થવા લાગ્યો. હલદીપાટના બલાનક પુદના અંતે કેસરને મળતાં તે એકદમ કેરી તેને વીંટળાઇ જશે અને પછી પોતે તેને એક મેલક મુળન કરી કેરી રીતે આસિંગન

આપશે એવી એવી મધુર કલ્પનાઓ કરતો વિજય,
ઉદયસિંહને ત્યાં પહોંચ્યો.

‘કેસર, કેસર’ વિજયે ઉદયસિંહના ધરતું
ખારણુ ખખડાવ્યું. જવાબમાં એક સત્તર વર્ષની
કુમારીકાએ આવી ખારણું ઉઘાડ્યાં. તેના મુખ
ઉપર આછું સ્મિત હતું. તેણે વિજય બહુ અમી
ભરી નજરે જોયું. વિજયે તે દષ્ટિમાં અનેક
ભાવો વાંચ્યા. ખારણું પાછું બંધ થયું. કેસરની
માતા ઘેર નહોતી. વિજયને આ પ્રસંગ ઘણોજ
રૂચ્યો. હલદીઘાટના યુદ્ધનો તેણે કેસરને અથથી
ધૃતિ કથા કહી. મુખમાં પોતે કેવું પરાક્રમ દાખવ્યું
હતું તે જણાવવા પણ ચુક્યો નહીં. તેના જ્વલંત
પૂરાવા રૂપે શરિર ઉપર પડેલા જાખમ બતાવ્યા.
માનવ ધૃતિદાસમાં હજી કોઈ પુરુષ તેની પ્રિયતમા
આગળ તેનાં પરાક્રમની ગાથા ગાતાં ચુક્યો છે
કે વિજય ચુકે !

‘પણ મહારા બાપુજી ક્યાં છે !’ કેસરથી
પૂછાઈ ગયું.

‘ગારી, અધીરી કેમ ચાલે છે ! તારા બાપુજી
આજકાલમાં આવી પ્રહોંચ્યો.’ વિજયે કેસરના
હોઠ ચુમતાં કહ્યું. વિજયથી અસત્ય કહેવાઈ ગયું.
ઉદયસિંહને તે અરવલ્લીના બીહામણા અરણ્યમાં
એકલો મુકી આવતો રહ્યો છે એમ કહેતાં તેના
હૃદયમાં આવી નહીં. તે શું બોલે છે તેનું પુરું
તેને જાન પણ ન રહ્યું. તેને તો માત્ર તે વખતે
એકજ મહેન્ટા હતી-તેની કેસરને રાજવવાની.
તે મહેન્ટાએ તેને અસત્ય કહેવા પ્રેર્યો. સત્ય
વાત કહેતાં કેસર તેની મદીનગી માટે કેવો હલકો
અભિપ્રાય બાંધશે એ જીકે સત્ય કહેવાનો તેની
હામ આવી નહીં. અને પોતાની પ્રિયતમાની

દષ્ટિમાં હલકો પડવા-તેને નારાજ કરવા ક્યો
પ્રયત્ન તૈયાર હોય છે ! અસત્ય કહેતાં કહેવાઈ
ગયું, પરંતુ બોલજી ક્ષણે તેનું હૃદય કંપવા
લાગ્યું. ઉદયસિંહને અગ્નિદાહ દેવાનું વચન તો
તે એકાદ બે દિવસમાં પાળવાનોજ હતો; એટલે
આ કામચલાઉ અસત્ય કહેવામાં કશો બાધ
નહોતો એમ તેણે મનનું સમાધાન કર્યું. લાંબો
સમય હાસ્ય વિનોદ કરી, વિજય કેસરથી
છૂટો પડ્યો.

સમયનો પ્રવાહ સતત વહાળ કરે છે. દિવસ
ઉપર દિવસ જવા લાગ્યા અને છતાં એ વિજય કેસરની
મીઠી યાદ છોડી અરવલ્લીના અરણ્ય તરફ જઈ
રાક્યો નહીં. કેસરનું સાહચર્ય એક દિવસ સારું
પણ ત્યજ્યું તેને મન અશકય હતું. પરંતુ
જદ્દ ઉદયસિંહને છેલ્લી પણ આપેલું વચન તેના
હૃદયને અહર્નિશ કોરવું હતું. અપ્રિય વસ્તુ
બૂલી જવા પ્રયત્ન કરવો અથવા તેનું અસ્તિત્વ
કદી હંપી જ નહીં એમ મનને મનાવવા પ્રયાસ
કરવો એ જનસ્વભાવ છે. વિજયે પણ હવે
તેની જાતને છેતરવાના યત્ન કરવા માંડ્યા.
ઉદયસિંહને આપેલું વચન તે બૂલી જવા મથતો;
પરંતુ તેથી તો તે વિચાર વધુ વેગથી તેના ઉપર
આક્રમણ કરતો. વિજયની મનોવ્યથા વધી પડી.
કોઈવાર કેસર તેનું પડી ગયેલું મુખ જોઈ તેના
સંતાપનું કારણ પૂછતી. આ બોળી કુમારિકાનો
પ્રશ્ન વિજય કૃત્રિમ હાસ્ય કરી ઉડાવી દેતો.
પરંતુ જેમ જેમ વખત જતો ગયો, તેમ તેમ
આ અપ્રિય વિચારનું બળ ઝોછું થતું ગયું.
છેવટે તે જનાવની સ્મૃતિ સ્વપ્નવત્ બની રહી.
સ્વપ્ન આકાશમાં મેઘ ચડી આવે તેમ કોઈવાર

વિજયના સમ્ય લલાટ ઉપર શોક્ય વાદ્ય ફરી વળતું. બીજા પંથે તે પેતાની માનસિક નબળાઇ તરફ નિરકારથી દત્તી ભૂતકાગતું સ્વપ્ન જૂલી જવા મથતો. ઉદયસિંહ યુધ્ધમાં જતી જાગ્યો દશે એવો જ્ય ઉત્પન્ન કરી તે સતોય માનતો. આ પ્રોત્ક જમ આખા ગામમાં પશુ ફેલાવી શક્યે. ધીમે ધીમે ઉદયસિંહની વાત નિસાને પડી.

શેડાજ સમયમાં વિજયના જીવનમાં મહાન લાપ ભૂલો, દિવસ પછી રાત્રી અને રાત્રી પછી દિવસ એમ અનેક દિવસો વીત્યા. કેસરની માને ઉદયસિંહના યુધ્ધનું કુન્ન નીસારે પડ્યું. પાં બીજા આંત આવી પડી કેસર હવે વચમાં આવી હતી. કેસરનો કન્યાકાળ વિતી ગયો એ તેની માતાને ઠીક ન લાગ્યું. ઉદયસિંહની પત્નીએ તેની એકની એક કન્યા કેસરને અને તેહલી તરાએ વિજયની ધાંપણ બનાવવું નહોતું. પરિણામે વિજય અને કેસરે ઘંપત્ત જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો. વિજયને સુખની પરાકાષ્ટા આવી હોય તેમ લાગ્યું. તેના એકબાવા જીવનમાં સહિષ્કારેશ્વર થયેલ કેસર જેની નવોદાના સહવાસમાં તે જૂતકાળ જૂલી જવામાં સજ્જ થયેલ જૂતકાળ સાથે સંબંધ ન હોય તેનું નવું જીવન શકે થતું હોય તેમ લાગ્યું. લમ પછી એકાદ વર્ષમાં તેની કેસરે ઘરમાં એક મનુષ્યની જન્મિ કરી. નવદંપતીના પ્રેમની પ્રતિભા રૂપ નાનકડા બાળકને સ્થાપવામાં—દીઝવામાં વિજય તેની જાળને કૃત દૃષ્ટ માનવા લાગ્યો. આમ કેસરે હાથપાટના યુધ્ધના આ પીર શરિવના જીવનમાં અનન્ય પરિવર્તન કરી મૂક્યું.

(૩)

હલદીપાટના યુધ્ધને લગતો એકાગ્રીસ વર્ષ વીતી ગયાં. ટેકીયો પ્રતાપ અરવજીની ટેકરીએ ટેકરીએ આશરો પાશુ મેળજ સાધાતને શરણે ન થયે. મેળજ સૈનિકો મેવાડની પ્રજાને અનેક રીતે હેરાન કરવા લાગ્યા. પ્રતાપ શરણે ન થયો તેનું વેર સંકો રૈયત પાસેથી લેવામાં આવ્યું. મેવાડમાં સુદૃઢ વ્યાપી રહી હિંદીશરનો જીવ્ય એટલો હોય તેમ મેવાડની પ્રજા ઉપર દૈવ પશુ રહ્યે. અર્ધકર દુષ્કાળ સર્વન વ્યાપી રહ્યો. મેવાડ અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ વેરાન બન્યો. પ્રતાપને વખતો વખત તેની પ્રજાની કુન્ન સ્થિતીના સમાચાર મળતા અનેક વખત તે પ્રજાની પીડા જોઇ હતાય થતો અને છતાં તે અવિરત થયેલી મેળજ સપાદ સાથે જુગી રહ્યો. એક બાજુ નિષ્કર દૈવનો પ્રતિકાર કરતો અને બીજા બાજુ હિંદના સાર્વજનિક સત્તાધિ અને તેની કુન્ન શક્તિથી ગાઢ આપતો. મેવાડ નરેય નિમાય બનેલા શરિયોતું આશાકિરણ જની રહ્યો. પરંતુ પ્રતાપનું વૈય તેના સામાન્ય પ્રજાજનોમાં નહોતું. મેવાડની અનાથ પ્રજાએ દુષ્કાળથી ઉન્નત અનેકી જન્મજીમિને ત્યાગ કરી નિઃકટના પ્રદેશમાં પ્રવાસ કરવા માંડ્યું. વિજયસિંહે પશુ તેની પત્ની કેસર અને અદાર વર્ષના કિશોર પૂત અનન્ય સાથે લઇ મેવાડની જમિને ઉદ્ધા પ્રણામ કર્યો. વર્ષો પછી તેને અરવજીની વિકટ માંડમાં પ્રવેશ કર્યો. જેમ જેમ અરવજીના માંડ કપાતો ગયો તેમ તેમ વિજયને પૂર્વની સ્મૃતિ તાજ થવા લાગી. તેણે એકાગ્રીસ નવો મેદી જૂતકાળમાં દિટી કરી.

ઓગણીસ વર્ષ ઉપર તે આજ રસ્તેથી પસાર થયો હતો. તે સંધ્યાએ તેની સાથે વૃદ્ધ ઉદય-સિંહ હતો, આજ સુકુમાર સ્ત્રી અને કિશોર પુત્ર હતાં. આ બધાં વર્ષોમાં તેના જીવનનું કેવું પરિવર્તન! ઓગણીસ વર્ષ ઉપરની એક સંધ્યાએ તે હલદી-ધાટના યુદ્ધમાં વીરને છાજે તેવું પરાક્રમ બતાવી વિજયમાળા પહેરવા ધર તરફ જતો હતો. આજ તે અનની શોધમાં ધર ત્યજી જતો હતો. અને છતાં રસ્તો એકજ હતો. વિજય તો ગમે તે મુશ્કેલી વેડો સુગ્ધપુરમાં રહી શકત, પરંતુ તેની પ્રાણી પશુ પ્રિય કેસર અને આંખની કીકી સમાન અજ્ય કદ વેડે એ જોવા તે તૈયાર નહોતો. આથી જ તેણે વતન ત્યજવું પસંદ કર્યું. અનેક મુશ્કેલીઓ વેડતું આ નાનકડું કુટુંબ અરવલ્લીનો દુર્ગમ પંથ ભેદી રહ્યું. રસ્તામાં મળી આવતાં મૃગ વિગેરે વનપશુનો સંહાર કરી આ ત્રિપુટી તેની ક્ષુધા સંતોષતી. નાનકડો અજ્ય પશુ તેના પિતાને મૃગધાંતો શિકાર કરવામાં મદદ કરતો. તેની નીડરતાથી કેસરની છાતી ગર્વથી ઉચી આવતી અને મુસાફરીનો યાક વિસરી જતી. આમ આ રનેહાજ રાજપુત કુટુંબ અરવલ્લીના નિખીક અરણ્યમાં તેનો સમય નિર્ગમન કરતું.

x   x   x   x

આજ સુદ બારમની સંધ્યા છે. અરવલ્લીની ખીણે ઉગતા ચંદ્રના પ્રકાશથી રૂપેરી બનવા માંડી હતી. આખા દિવસના પરિશ્રમથી થાકી વિજયસિંહના કુટુંબે એક સુંદર ટેકરી આગળ પડાવ કર્યો. અજ્યે ત્રણે અખો પાસેજ ઉભેલા વૃક્ષના થડે બાંધી દીધા. અખ-પાલનું કામ અજ્યજન કરતો. કેસરે સીરાહીમાંથી

કંડુ પાણી કાઢી પતિ તથા પુત્રને આપ્યું. તેમને થાકે ઉતરેલો જોઈ રનેહાજ કેસરનો યાક આપો. આપ શમી જતો. પરંતુ અજ્યને આજ કકડીને ભુખ લાગી હતી. તે પાણી પીને ચંદાવી લે તેમ નહોતું. આ કુટુંબ દિવસમાં માત્ર એકજ ટંક આહાર કરતું. અજ્યને આ નિયમમાં અપવાદ લાવવાની આજ વૃત્તિ થઈ. તેણે કેસર પાસે ખોરાકની માંગણી કરી. 'પુત્રને ક્ષુધાતુર જોઈ કદ માતા શાંત બેસી શકી છે! કેસરે મુસાફરી દરમિયાન ઘણી કરકસરથી બચાવેલાં બે ટેબલો પુત્ર સમક્ષ મુકી દીધાં. પરંતુ અજ્ય એમ માને તેમ નહોતું. તે ક્ષત્રિય કુમાર હતો. માતા જુએ મુઠ્ઠા રહે અને પોતે ટેબલ ખાય એ તેને અણગમતું લાગ્યું. તેણે ખંભે લટકાવેલું ચાપ હાથમાં લીધું. 'મ્હારે તો મૃગનું મોંસ ખાવું છે. ટેબલોથી બૂખ મટે તેમ નથી.' બાળક પુત્રની માંગણી જોઈ કેસરે અને વિજયે હસી પડ્યાં.

'અણુ, અત્યારે રાત પડી ગઈ છે. આવે વખતે તું મૃગ ક્યાંથી ગોતી કાઢવાનો હતો!' વિજયે પુત્રના ખભા ઉપર હાથ મુકી મનકમાં પુછ્યું.

'ગમે ત્યાંથી ગોતી કાઢીય. તમારે ન આવવું હોય તો મારી બા પાસે બેસો. હું હમણાં એક મોટો મૃગ પકડી લાવીશ, પછી આપણે બધાં ધરાધને ખાઈશું.' અજ્યની આંખો ઉત્સાહથી નાંચી રહી. કેસરનાં દેયામાં વાતસ્થનાં પર ઉભરાયાં. ઘણી રકઝકથી પિતા પુત્ર મૃગની શોધમાં નીકળી પડ્યાં. કેસરે રસોઈ કરવા સારું જાણીન સાક કરવા માંડી. નાનકડો અજ્ય

મૃગને દસડો દસડો. હમણું આવી પહોંચશે
એવી મકુર આપા. સેવતી કેસરે પાસે પડેલાં
પંથરના શેડાંને ચૂસો બનાવવા માંડયો.

અંદર ધીમે ધીમે બોમમાં આવ્યો. આખા
અરણ્યે એનું સ્વાગત ધારણ કર્યો. પિતા પુત્ર
ફંદના ફેપેરી ઉભાસમાં મૃગને શોધી રહ્યા.
બેઠકવાર આડીઓમાં અડખડાટ થતો. બીજી
હાથે સધળું શાંત થઈ જતું. ખભે ચાપ અને
હાથમાં શર સર્પ પિના પુત્ર શિકારની લાલસાએ
દૂર નીકળ્યા ગયા. તેમની વાદ બોધ બેઠેલી
કેસરનું એકને જાન ન રહ્યું. મૃગને લીધા વિના
પાછા જવું એ તેમને મન નામોશી બહુ
હતું. સાચો શીકારી શિકાર વિના પાછો ફરેજ
નહી. આડીમાં આયડતાં પિતા પુત્ર છુટા પડી
ગયા. અંદરના પ્રકાશમાં અરણ્યનીના મગન-
સુંબી જણેના પડછાયા રાક્ષસ જેવા જણાતા.
વાતાવરણમાં એક પ્રકારની બચાનક રમ્પતા
હતી. વિજય સિંહને છેડેની આડી તરફ ડાઈ
જનવર દોડતું દોષ તેવો કાસ થયો. મુખ
અને યાકથી બ્યાડુજ બનેલા શરિયે નિસાન
સાંધી તીર છોડ્યું. ઘણી મહેનતે યીકાર હાથમાં
આવ્યો હતો અને હવે રાજ્યુત બચ્યો. જવા
દે! અંદરના પ્રકાશમાં તોડેલું તીર અચુક નીવ-
ડ્યું. સામા આડીમાં જઈ અચડાડું. એકજ
પળમાં બચાનક ચીકાર સંભળાયો. કાતીલ
તીરનો ભોજ બનેલો ચીકાર રૂબે રૂબે જડી જાય
એ મીઠિ વિજય તીરની ત્વરાએ આડી કાઢી દોડયો.

અને આ કારણે ચીકાર રાજિની નિસ્સંજ
સાંતિમાં દૂર બેઠેલી કેસરે સાંભળ્યો. મારા બહુએ
જરૂર મૃગને વિખો. ડાહ્યો કેવો જાણો છું!

માતાના મુખમાંથી ઉદ્ગાર સરી પડ્યા. હાથમાં
વળેલું કામડું અને છુટા વળવાળો શિકાર પાસે
ઉમેલો અજબ લહેલો કથપનાની આબે ભેયો.
અને માતાની કળપના પુત્ર સંભવમાં કેટલે દૂર
જઈ શકે તે તે માતા જ બાલે. કેસરનો માન-
રનેક ઉમરાઈ આવ્યો. અજબને વ્યાવતાં થતો
વિલંબ તે સહન કરી શકી નહી. પુત્રને છાતીએ
સાંપવા તેના કુમળા માથેને ચૂંબેનાથી નહવરાવી
દેવા ઉત્સુક બનેલી માતા જે દિશાએથી
ચીકાર સંભળાયો હતો તે તરફ દોડી. પરંતુ
કેસરને અજબ કયાંય કેળાયો નહોતો. થોડે દુર
તેણે એક ટેકરી પાસે વહેતા ઝરણાની બાજુમાં
તેના પતિને નીચે તરોલો ભેયો. તેને હવે
ખાત્રી ઘઈ શૂઘ્રી કે શીકાર તો મળી શૂક્રે
છે, પણ તેનો યશ પતિને દેવો કે પુત્રને તે આ
રનેકપેલી શત્રાણી નક્કી કરી શકી નહી. તે
પતિની અડોઅડ જઈ ઉભી રહી. વિજયમાં
જતા પલ કેસર થયો નહી. વિજયના મુખ
સામુ ભોનાં કેસરના દેખાશા શય પડી. તેનું
મુખ શાદી ડગ્ગે દોષ તેવું સ્વામ ઘડ જવું
હતું. કેસરે વિજયનો ખભો હલાવ્યો. વિજય
જડવત્ ઉભો રહ્યો.

'મારા વિજય, તું આમ કેમ ઉમે છે! તું
બોલતો કેમ નથી? આપણો અણુ ક્યાં છે?'
કેસર બેભાંગળી બની વિજયને ખાત્રી પડી.
વિજય નિઃચેતન ઉભો રહ્યો. કેસર હવે મડી
બની. આતા બચાનક સ્થગમાં તેના આધારરૂપ
વિજયની આ રિયતિએ તેને ખાવરી બનાવી
તેણે વિજયને દોઢાળા છુમ મારી 'આ તનને
શું ઘડ્યું છે? મારો અણુ ક્યાં? વિજય આ

તારી શી દયા !' કેસરના મુખમાંથી ગાંડાની માફક શબ્દ પ્રવાહ ચાલુજ રહ્યો. ચિત્રવત્ ઉભેલા વિજયનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા ચાલી. તેણે શીકાર ઉપરનું હોકેલું વસ્ત્ર દૂર કંપ્યું. કેસર ક્ષણભર આ દરમિયાન ગાંડાની જેમ જોઈ રહી. કપડાતળે તેના કુમળા પુત્રનું શરીર હતું. છાતીમાં સોંસરે ભોંકાએલું તીવ્ર શર જેમનું તેમ ઉછું હતું. છાતી ઉપરથી રક્ષીરના રેત્રા ચાલ્યા હતા. માતાના આકંઠથી અરવલ્લીની શાંત ટેકરીએ ગાંઠ રહી.

'કેસર, હવે રોવું વ્યર્થ છે.' આટલીવાર શાંત રહેલો વિજય બોલ્યો. તેના શબ્દોમાં દુઃખ કરતાં નિશ્ચિન્તા વધારે હતી.

'શીકાર ખોળવા જતાં આપણો પુત્રજ આ હતભાગી પાપના દાણે શિકાર થયો.' પણ આજ મારા હૃદયમાં અપૂર્વ શાંત ફેલાઈ છે. વિજયના શબ્દોમાં ભયાનક દૃઢતા હતી.

'નાથ, નાથ, આ શું બોલો છો ! આપણી આંખની કીડીસમ પુત્રનું આપું કારમું મોત થયું અને ત્હમને અપૂર્વ શાંતિ થાય છે !' કેસર ધ્રુસ્માં ખાતી બોલી. 'કેસર મારું કહેવું જરાજર સાંભળી લે. મારા ભયાનક પાપનું આજ પ્રાચીન થયું છે. આજ રમળે તારા વૃદ્ધ પાપને

મેં આગણીસ વર્ષ પહેલાં અમિદાહ દેવાનું વચન આપ્યું હતું.' કેસર અશ્રુભીની આંખે સાંભળી રહી.

'મેં આ જ અરણ્યા અને આપણો પુત્ર પડ્યો કે તેજ વૃક્ષની સમક્ષ ત્હારા પિતાને છેલ્લા સંસ્કાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. આ નિર્જન સ્થાનમાં ચંદ્રમા ત્હારો સાક્ષી હતો. વિજય ચંદ્રના રહાતું બહાવરાની જેમ જીંધ રહ્યો. તેના મુખ ઉપર અમાનુષ્યો રિમત આવ્યું.

'પરંતુ હું મનુષ્ય સુલભ નળખાઈને વચ થયો. ત્હારા પ્રેમે ત્હને અસત્ય કહેવા પ્રેર્યો. પરિણામે ત્હારા પિતાનું શબ અગ્નિદાહ વગર આ ભયાનક અરણ્યમાં રજ્યું.' કેસર બહે બહા-કળી જની વિજય સામું જોઈ રહી.

'આજ આ રમળે મારા બહાસા પુત્રની સાથે ત્હારા પિતાનાં અરિયને અગ્નિદાહ દેખ, આગણીસ વર્ષથી નહીં અનુભવેલી શાંતિ અનુભવીશ અને જવાબમાં કેસર ધ્રુસ્કે ધ્રુસ્કે રોઈ. મૃત્યુલોકનાં માનવોનો ઉપહાસ કરતો ચંદ્રમા અરવલ્લીનાં અરણ્યમાં નૃત્ય કરી રહ્યો. તેની કેપરી ચાંદની અરવલ્લીના અરણ્યને અપાર્થિવ રમણીયતા આપી રહી. દુઃખી માનવોને તેનાં ચિતળ કીરણોથી સંતાપતો સુધાકર વ્યોમમાં તેનો માર્ગ કાપી રહ્યો.

શ્રીયુત્ કનૈયાલાલ મુનશીનો ઠારાગૃહવાસ

લેખક : રા. પ્રાણલાલ દીરપારામ દેસાઈ.

અમ તા. ૧૩મી એપ્રિલે શ્રીયુત્ કનૈયાલાલ મુનશી અમદાવાદ આવ્યા હતા. વાનચીત દરમિયાન મેં તેમને સહજ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “આ વર્ષે ઉનાળાની રમ્યાં તમે કર્યા હતા ખાવા જવાનો વિચાર રાખ્યો છો ?” તેમની લાક્ષણિક વિનોદી રીતીમાં મુનશીએ અને જવાબ દીધો “આ ઉનાળામાં તો મારો વિચાર સરકારના મહેમાન થવાનો છે.” આ ઉત્તરથી મને કંઈ નવાઈ લાગી, અને મેં તેમને પૂછ્યું “તમે મદાવજેશ્વર જવાનો વિચાર રાખ્યો છો ? અન-મેંટ હાઉસમાં રહેવાનું તમને આમંત્રણ મળે ચુકું છે ?” તેમણે હસતા હસતા જવાબ દીધો, “મદાવજેશ્વરમાં અન-મેંટ હાઉસમાં રહેવા જવાનું આમંત્રણ મેળવવાનું સુભાગ્ય તો હું પ્રાપ્ત કરી ચકરો નથી, પરંતુ આ ઉનાળામાં એકાદ જેઠાં મારે સરકારના મહેમાન થવું પડશે એમ હું ‘પાઠ’ છું.” વાતે મરકરીતું સ્વરૂપ લીધું છે એમ અને જાણવાથી મેં હવે આ વિષય અત્રગ ચકાવ્યો. નહીં અને હું બીજા વિષય ઉપર ઉતરવા જતો હતો, પણ મુનશીએ મને તેમ કરતાં અટકાવ્યો અને મને પૂછ્યું, “માઠ કહેવું તમે ખરું નથી માનતા ? તમને એ માન મરકરીજ લાગે છે ?” મેં જવાબ દીધો, “મરકરી નહીં તો બીજું શું કહેવું છે ?” તેમણે હવે ગંભીર થઈ અને કહ્યું, “હું બીજા કલ મરકરી કરતો નથી. ક્ષાંતિથી સંપૂર્ણ વિચાર

કરી મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે દેશના સ્વાતંત્ર્ય ખાતર મહાત્મા ગાંધીએ છઠ્ઠ કરેલા કાયદાના સવિનયમંત્રના ધર્મપુદ્ધમાં મારે પણ પાઠોમ કરીને અંપદાવનું અને જેલ સેવવી.” મેં જવાબ દીધો, “તમારા જેવા નાણુક તત્ત્વીયતવાળા અને વિદ્યારી જીવન માળનરતને માટે એ અસકમ છે.” મુનશીએ જવાબ દીધો, “હું પણ પહેલા એમજ માનતો હતો. તમે જેવી રીતે આજે મને પ્રશ્ન પૂછ્યો તેવાજ પ્રશ્ન મેં પણ થોડા વખત ઉપર મૂત આત્માને પૂછ્યો હતો કે “આવના ઉનાળામાં હવા ખાવા હું કયે સ્થળે જઈશ ?” મૂત આત્માએ મને જવાબ દીધો હતો કે, “આ ઉનાળામાં તમે જેઠાં જશો.” આ જવાબથી મને ધક્કોજ નવાઈ લાગી હતી અને તેથી મેં મૂત આત્માને ફરી પૂછ્યું હતું કે, “જેઠાં શા માટે ?” તેણે મને જવાબ દીધો, “તમે ગાંધીના કાયદાના સવિનય મંત્રની લઘતમાં બેઠાશો અને તમારે જેઠાં જવું પડશે.” અત્યારે તમે જેમ મને કહો છો કે મારે માટે તે અસકમ છે તેજ પ્રમાણે મેં પણ મૂત આત્માને જણાવ્યું હતું કે “મારે માટે તો એમ જનવું અસકમ છે.”

અહીં આ મૂત આત્મા સંબંધી કલિક દર્શીકત મારે વાંચકોને સમજાવવી જોઈએ. કેમકે મધ્યમ પ્રેત (Medium Spirit) સાચાને મૂત આત્માઓને બોલાવી તેમની સાથે વાતો

કરવાનો છંદ મુનશીને લાગેલો છે. કોઇ કોઈ વખતે રાતે તેઓ ચોતાને ઘેર આવી જતના પ્રયોગો કરે છે. એમના બોલાબ્યાથી મૃત આત્માઓ કોઇ કોઇ વખતેજ આવે છે. પરંતુ એમના બાર તેર વર્ષના પુત્ર જગદીશ તથા એમના બાણેજ સનહુમાર વીણુ મૃત આત્માઓને સહેલાઈથી બોલાવી તેમની સાથે વાતો કરી શકે છે. મેં પણ મુનશીને ઘેર એકાદ બે વખત મૃત આત્માને બોલાવી તેની સાથે વાત કરવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો હતો પરંતુ તેમાં મને સફળતા મળી નહોતી.

અમારી વાતચીત એ ધીમે ધીમે વિનોદના પ્રદેશમાંથી ગંબીરતાના પ્રદેશમાં દાખલ થવા લાગી. અમે દેશની અત્યારની રાજકીય પરિસ્થિતિ વીશે અને મહાત્મા ગાંધીએ શરૂ કરેલા કાયદાના સવિનય ભંગના કુદ્ધ વિષે વાતો કરવા લાગ્યા. હું એક નિરાશાવાદી અને અશ્રદ્ધાળુ તરીકે દલીલ કરવા લાગ્યો અને મહાત્માજીને આ કુદ્ધમાં સફળતા મળશે કે કેમ તેને માટે શંકા બતાવવા લાગ્યો. વાતચીતમાં મુનશીનો ઉત્સાહ ખીલવા લાગ્યો, તેમની વાણી તથા વાપામાં અસાધારણ ઝળક આવવા લાગી. તેમણે કાંધક તિરસ્કારથી કહ્યું “આપણું તે કાંધ જીવન કહેવાય ? સદાએ ગુલામી મનોદરામાં સંધ્યા કરવું, બધાથી બીતા રબા કરવું અને માત્ર હુનીઆના ગોગવિલાસમાં તક્લીન થઇ અમૂલ્ય મનુષ્ય જીવન વેડી મારવું ! આપણે માટે ત્યાગ વગર મુક્તિ નથી ! આપણે નિરંતર સફળતા અને નિષ્ફળતાની ગણતરી કરવા બેસીએ તો આપણાથી મદાન કાર્યની કદી રહેવાત

થાય નહીં ગીતામાં કહેલા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના વચ્ચેન ઉપર શ્રધ્ધા રાખી સફળતા કે નિષ્ફળતાનો વિચાર પણ કયો વગર કાર્યનો આરંભ કરી દેવો એમાંજ પુરુષાર્થ છે, આપણી હાલની રાજકીય પરિસ્થિતિમાં મહાત્મા ગાંધીના કાર્યક્રમ શીવાય બીજો એક પણ કાર્યક્રમ મને શક્યજ લાગતો નથી એટલે તે કાર્યક્રમમાં પાયાશક્તિ ફાળો આપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં મને કેટલીક અપૂર્ણતા માલમ પડે છે પણ હું હાલમાં તો ‘ગાંધીજી’ સેનાધિપતિપણું સ્વીકારું છું એટલે એ અપૂર્ણતા તરફ ધ્યાન આપવું એ એક સામાન્ય સૈનિકનું કતબ્ય નથી એમ સમજી ગાંધીજીની આજી મુજબ કામ કરવાનું મેં નક્કી કર્યું છે. હાલમાં મારી પાસે લાંબા સમયથી હાથ ધરેલો એક કેસ છે. બે ચાર દિવસમાં તે પુરો થશે પછી હું પંચગીની જઈ જીજીમાને (મુનશીના વૃધ્ધ માતૃશ્રી) મુંબાઇ તેડી લાવીશ અને તા. ૨૧ મી થી સત્યાગ્રહની લડતમાં પુરેપુરો જોડાઈ જઈશ.” મેં તેમને પ્રુછ્યું, “તમારા માતૃશ્રી તથા તમારી પત્નીએ તમને આ લડતમાં જોડાવાની સંમતિ આપી છે ?” તેમણે જવાબ દીધો, “હા, બંનેએ સંમતિ આપી છે એટલે મારો નિશ્ચય ઘટ થયો છે.” મુનશીનો નિશ્ચય મું તે હું સારી પેઢે સમજતો હોવાથી મેં તેમને તેમના આ નિશ્ચય માટે ઉત્તેજનના બે શબ્દો કહેવાનો પ્રયત્ન સરખોએ કર્યો નહી તેમ તેમનો નિશ્ચય ફેરવવાનો પ્રયત્ન પણ મેં કર્યો નહો. મુનશી જવા ઉત્સાહી વીરનરને ઉત્તેજન કે ઓત્સાહનના બે શબ્દો કહેવાની મારા જેવા

જગતમાં એક પણ એવી સત્તા નથી કે જે તેમને તેમના આ સંકલ્પની સિદ્ધિમાંથી ખાળી શકે. આત્મશ્રદ્ધા અને નીરૂપતા આ બેજ શુભોની આપણામાં ખામી છે. એ બે શુભો આપણે પ્રાપ્ત કરીએ તો સ્વરાજ્ય અને સ્વતંત્રતા તો સહેજમાં પ્રાપ્ત કરી શકાય એમ છે." પુલ્લ ઉપર અર્ધોઠ કલાક ઉભા રહી અમે ઘર તરફ પાછા ફર્યા. આખે રસ્તે મુનશીએ એ સભા માટે અતિ ઉત્સાહથી બોલ્યાજ કયું. એમની વાણીમાં દેશ દાઝ અને સહૃદયતા રપટ દેખાઇ આવતા હતા.

સાંજે જમતી વખતે મુનશીને તેમના નિશ્ચયમાંથી ફેરવવા મારી પત્નીએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, તેમણે મુનશીને કહ્યું: "તમારી તખી-અત તો આટલી બધી નાજુક છે. સહેજસાજમાં તખીઅત બગડી જાય છે. તો તમારાથી જેલના દુઃખો સી રીતે ખમી શકાશે?" મુનશીએ તો હસતા હસતા જવામ દીધા કયો કે "આત્માર સુધીમાં આવી વિલાસી જીંદગીનો મેં અનુભવ કયો છે. હવે મારે જેલની જીંદગીનો અનુભવ કરવો છે. બેઠકએ વધારે આનંદ શેમાં પડે છે? મારી પત્નીએ હવે તે દલીલ છોડી દઇ એક વ્યવહાર કુશળ સ્ત્રીને જાજે એવી નવી દલીલ શરૂ કરી "તમારી કુટુંબ જાનજળ અતિશય ચિંત્યવાયેલી છે. બહોળો વસ્તાર છે. હજી છોકરીઓને પરણાવી ઠેકાણે પાડવાની છે. જગદીશનું જનોઈ દેવાનું છે. તેને બહુવાળી ઠેકાણે પાડવાનો છે. એ બહુ ગણી ઠેકાણે પડે, છોકરીઓ પરણી ધરે બહારની યાય ત્યાર પછી તમે જેલમાં જવાનો વિચાર

કરજો, ત્યાર પહેલાં તમારાથી કુટુંબત્યાગ થાય નહીં. દેશ પ્રત્યે આપણું કર્તવ્ય છે તેવું કુટુંબ પ્રત્યે પણ કર્તવ્ય છે. અને તે કર્તવ્ય વિસારી દેવાય નહીં." મુનશી પાસે આ દલીલનો પણ જવાબ તૈયાર હતો. તેમણે વિનોદથી જવાબ દીધો 'હવેના જમાનામાં છોકરીઓને પરણાવવાનું કર્તવ્ય મામાપને માથે હે.ય નહીં. છોકરીઓ તો પોતાની મેજેજ પરણી લેશે. હું હવે કયાં બ્રાહ્મણ રહો છું કે જગદીશનું જનોઈ દેવાની જોખમદારી મારે માથે હોય? જીજ્ઞાસને ઠીક લાગશે તો એવું જનોઈ દેશે. જગદીશ બહુને ઘણેએ એની મેજે ઠેકાણે પડશે. મને ઠેકાણે પાડવાને મારા બાપાજી કયાં રહ્યા હતાં? મારા બાપાજીએ મારે માટે જેટલું સુક્યું હતું તેના કરતાં તો હું જગદીશને માટે ઘણું વધારે સુકું છું. ન્યાંસુધી જીજ્ઞાસ બેઠા છે ત્યાંસુધી કુટુંબ જાનજળની ચિંતામાંથી હું મુક્ત છું."

શ્રીમુત કનેયાલાલ મુનશીનો ત્યાગ કંઈ જેવા તેવા નથી. એમની માસિક પ્રેક્ટીસ દસ બાર હજાર રૂપીઆની હતી. હાલ તરત તો તેમણે એ પ્રેક્ટીસ છોડીજ છે અને બિવિધમાં તેઓ તે પ્રેક્ટીસ ફરી શરૂ કરશે કે કેમ તે પણ શક પડતી વાત છે. સલામતની લડતમાં જોડાવાના તેમના નિશ્ચયમાંથી તેમને ડગાવવાનો પ્રયત્ન કરનારાઓ તરફથી એમને એવી પણ ધમકી આપવામાં આવી હતી કે કાયદાના સંવિનય બાંગની લડતમાં જે તમે જોડાશો તો તમારી સનદ ખુંચવી લેવામાં આવશે. પરંતુ દ્વ નિશ્ચયવાળો વીર પુરુષ આવી ધમકીથી કંઈ ફરે એમ છે? હજી એમને પકડાયે પુરું

અઘવાડીકે' તો મધું નથી એટલામા તો એમની સનદ લઈ લેવી જોઈએ એવી મત-લખના લેખો "Times of India" જેવા પત્રોમાં આવતા માંડવા છે. રેકૃદીસની વાત બાલુ ઉપર મુકીએ તો પણ બીજી રીતે પણ તેમણે પેતાની જ્વજ્વત કારકીર્દીનો ભોજ આપ્યો છે. અવનરની કારેભારી કાઉન્સિલના એક સભાસદ તરીકે તેમ મુનીવર્તીદીના વાઈસ ચેન્સેલર તરીકે તેમનું નામ અધિકારી વર્ગમાં અર્જાઈ હતું. પરંતુ આરોહીની સત્યાગ્રહની લડત વખતે મુંબઈના અવનર ઉપર તેમણે લખેલાં ઐતિહાસિક પત્ર અને સાધમન કમીશનના બિંધકારની મળનળમાં તેમણે લીધેલા અચળનો ભાગ—એ બે કારણોને લીધે તેમના નામ ઉપર ઊંઠા મુકવામાં આવ્યો હતો. દેશ દાકથી બળતા દંડવને માટે અંમન કારકીર્દીનો ભોજ આપવો એ કાંઈ મોટી વાત નથી. દેશદાસની પગસ તો તેમને છેક વિદ્યાર્થી અવાધામાંથી લાગેલી હતી અને તે સમયે કોનિના જે રમમાંમો તેમો સેવતા હતા તેનું આબેકુલ મિત્ર સ્વપ્નદશ ન મની તેમની નવલ કથામાં તેમણે આપણને આપેલું છે. સ્વપ્નદશનું સુદર્શનનું પાત્ર પણ મુનશીએ પોતાના કૃપયથી જ દેરેલું છે. સુદર્શનના સ્વપ્ન તે મુનશીના પોતાના સ્વપ્નમાં દેતા. મુનશીના ગૌરવના સ્વપ્નમાં તો મુનશીને નિર્દતરે આપ્યા કરના હતા. "પાટલની પ્રશ્નના", "મુનશીનો નાથ" અને "રામપિરાજી" એ પુસ્તકોમા મુનશીના

ગૌરવનાં ચિત્રો આપી આપણા પ્રાંતના પ્રાચીન ગૌરવ માટે તેમણે અપણામાં અભિમાન જાગ્યું હતું છે. મહાત્મા ગાંધીએ જ્યારે મુનશીઓને પોતાના પ્રાંતના ગૌરવની ખાતર સત્યાગ્રહની લડતમાં જોડાઈ દેશ સેવાના કાર્યમા ભોજ આપવાની દાક્ષ કરી ત્યારે મુનશી જેવા શુભ રાગના ગૌરવના સ્વપ્ન સેવનાર દેશદાસી પીર નર કાલ્યા થી રીતે રવી સહે ? તે તો આ લડતમાં અંપવાલ્યા વખત રહેજ નહિ. દેશની આજ દીની આ લડતમા પોતાની કારકીર્દીની આદૃતિ આપી મુનશીએ પોતાની જાતની પ્રતિષ્ઠા વધારી છે એટલુંજ નહિ પણ મુનશીના સાહિત્યકારોને પણ પ્રતિષ્ઠા આપી છે. અને તેમના દેખીયોના મો દંમેશને માટે બધ કરી લીધા છે. રાષ્ટ્રીય હિતચાલથી અલગ રહી તટ-રચનાનો ઝોળ કરનારા નિર્મોલ્ય સાહિત્યકારો મુનશી જેવા સાહિત્યકારના ભોજથી પ્રેરણા મેળવશે ખરા ?

આ લેખ સમાપ્ત કરતાં પહેલાં એક વાત પ્રત્ને વાંચકોનું જાન પેંઆ વગર મારાથી રહેવાનું નથી. શીવલ મુનશીના હા જાના જદ માલુમીએ પોતાના એકના એક સુપ્રતને જેવમાં વિદાય કરવી વખતે મધ્યકાલીન રજાગુલ વિરં-ચનને દાખો એવા જે દંડવના ઉદ્યારો કાલ્યા છે તેને માટે તેમના તરફ આપણને પૂનપમાન જાગ્યું થયા વગર રહેશે નહીં.

આશા

અનુવાદક : રમણલાલ પી. ભટ્ટ

કયમ મેઘમાલા શી ઉઠી ?

અભિલાષ ! હાથ વધારતી.

ને યાચના કેળી કરે છે ? અશ્રુ-ધાળ લરી લરી.

નિત અંતર-જવાલા જલે

દિનરાત સુઝને એ દહે,

પછી કેમ આશા ! નૃત્ય કરતી આવીને આનંદ કે ?

જો એ મને વિસરી ગઈ,

તો મિલન-આશા શી પછી ?

કેળે હૃદય-સરસી ફળાવા, અભિલાષા ! લઈ જતી ?

વિયોગથી વિર્જિલ જની,

એકાન્ત અશ્રુ સારતો;

ત્યાં કેમ સહસા આવી, આશા ! સાન્ન્યના દેતી મુને ?

એ મૂર્તિ દગ-સન્મુખ છે,

મન મિલન કાજ અધિર છે.

રે તો'ય કયમ તનને, અભિલાષા ! તું પીડે આવડું ?

નિષ્કુર જની આશા ! તું કયમ મનડું પ્રભવે આવડું ?

રા. કનુ મુનશી

“ગુજરાત-એક અને અવિભક્ત.”

લેખક:—રા. અંબાલાલ પુરાણી.

અનેક પ્રાંતીય વિવિધતાઓ છતાં હિંદની ધાર્મિક એકતા સ્પષ્ટ છે. હિંદની એ સંસ્કૃતિએ પ્રત્યેક પ્રાંતમાં વિદિષ્ટ સ્વરૂપ ધારણ કરેલું છે. આ રીતે દેખીતી વિવિધતા નીચે એકતા-બધુ પ્રજા માનસ આજે દેશની રાષ્ટ્રીય એકતામાં વધારો કરી રહ્યું છે.

“પ્રાંતીય અસ્થિતા તો રાષ્ટ્રીય જીવનની વિરોધીજ હોય.”—તેના વડે સંકુચિત મનોદશા પૌષ્ઠ છે. “વગેરે ધણી આશ્વેષો પ્રાંતીય અસ્થિતા સાથે સાંભળીએ છીએ. એટલુંજ નહીં પરંતુ કેટલાક પ્રાંતોમાં તેમની સમ્યાઈના પુરાવાઓ પણ જોઈએ છીએ.

પરંતુ પ્રાંતીય સરકારની કે પ્રાંતીય અસ્થિતાની અસ્થિતા રાષ્ટ્રીય જીવનની હંમેશા વિરોધીજ હોવી જોઈએ એવું નથી; ઉલટપથે, તે રાષ્ટ્રીયતાની પોષક પણ બની શકે. પ્રાંતીય અસ્થિતાનો અભાવ કંઈ રાષ્ટ્રીયતાવાનાનો કે અસ્થિતાનો અધૂરો પુરાવો પણ નથી. કેટલીક વાર તો એની અસ્થિતાનો અભાવ વ્યક્તિત્વના અભાવને આશરો હોય એ તદ્દન સંભવિત છે. બંગાળમાં પ્રાંતીયતા છે, મહારાષ્ટ્રની પ્રાંતીય અસ્થિતા મહારાજાને વ્યવસ્થા કરી લાગે એવી છે અને છતાં, એ જાન્યે પ્રાંતોમાં રાષ્ટ્રીય જીવન પણ પ્રબળ વેગપૂર્વક આરંભી જામ્યું છે તે આપણે જાણીએ છીએ. આ પ્રમાણે સંકુચિત

પ્રાંતીય અસ્થિતા રાષ્ટ્ર જીવનના હંમેશા વિરોધીજ કરે એ સાચું નથી. પ્રાંતીય અસ્થિતાનાં કુવર્ણોનો અભાવ કરવાનો કે તેનાથી રાષ્ટ્રહિતમાં અવિધમાં ઉભી થનારી અડચણોનો ઇન્કાર કરવાનો મારો મુલ્યે ધરાઈ નથી. પ્રાંતીય અસ્થિતાના સરેશ્વક અને તેથી ઇષ્ટ અને ઉપયોગી તત્વો ઉપર હું વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. અને મારા મિત્ર રા. કનુ મુનશીની સાહિત્ય સેવામાં એ જીવનમાંનો તેમણે કેવા પ્રકારે સ્વીકાર કર્યો છે તે હું વાંચનારને દર્શાવવા માગું છું.

રા. કનુ મુનશી જાણે છે કે પ્રાંતીય અસ્થિતા ઐતિહાસિક સામત્યનું, ભૌગોલિક રચનાનું તથા ભાષા અને સરકારની એકતાનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે તેઓ માને છે કે એ પ્રમાણે હોય તેમાં કશું જોડું નથી. રાષ્ટ્રીયતાના ધાર તરીકે ને ઇંગ્લાન્ડને આપણે વારંવાર આંગળી બતાવીએ છીએ તે ખુદ ઇંગ્લાન્ડમાં પણ વેલ્સ, સ્કોટ, આયરીશ વગેરે પ્રાંતોનો પોતપોતાનો અસ્થિતા કેટલી જામ્યું છે એટલુંજ નહિ પરંતુ બર્મિન્ગહામ, સસેક્સ, સ્ટેફોર્ડશાયર વગેરે જિલ્લાઓની પોતાની અસ્થિતા કેટલી જામ્યું અને જામ્યું છે તે જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણા વિદાણ દેશમાં ધરીએ ધરીએ કાસ અને ઇતિહાસના બળોએ ઘેરી આપણી પ્રાંતીય અસ્થિતાઓને ગાંધીને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા મારેની

આપણી અયોગ્યતા સિદ્ધ કરવા મથનાર ઉપર હસવું આવે છે. ખરી વાત એ છે કે જુદી જુદી પ્રાંતીય અસ્થિતા એ રાષ્ટ્રીય જીવનના પોષક, નહીં કે વિધાતક, બનવું જોઈએ. રા. કનુ મુનશીની પ્રાંતીય અસ્થિતા એવી વિશાળ અને રાષ્ટ્રીય એકતાની ચોષક છે.]

આપણા ગુજરાતમાં કવિ નર્મદે “ગુજરાતી” તરીકેની નૂતન અસ્થિતાનો રંગ આપણા સાહિત્યને લગાડ્યો. તેણે “જ્ય જ્ય ગરવી ગુજરાત” નું સ્તવન કરીને જે બાવના બંધન કરી તેનો પડો તેના સમકાલીન લેખકોમાં બમણર પડ્યો લાગતો નથી. “ધન્ય હો ધન્યજ પૂણ્ય પ્રદેશ” — એમ “શુભિલ ગુજર” દેશનું જે જ્ય ગીત (કવિ નાનાલાલનું) આપણા સાહિત્યમાં સ્થાન લે છે તેમાં અને રા. કનુ મુનશીના “ગુજરાત”માં પણ ભેદ છે, રાજકીય જીવનના કે રાષ્ટ્રજીવનના મહાન પ્રસંગો ઉપર ધણી કવિતાઓ—તે પણ કેટલીક ધણી હિતમ પ્રકરની કવિતાઓ ત્યાર પછીના આપણા યુગમાં લખાઈ છે એ સાચું.

પરંતુ પ્રાસંગિક બાવો હીબન અને સતત હાજર પ્રેરક બળ એ બેમાં ફેર છે. ગુજરજૂમિ માટે કામળ બાવો હોવા, તેના બાવી માટે સુવર્ણનાં સ્વપ્નાં એવં, તેનાં શુભચિન્તા કરવાં એ એક વાત છે, અને તેના જીવનમાં સામર્થ્યનું સિંચન કરી વર્તમાન આગળ ગૌરવશાળી ભૂતકાળનું સર્જન કરી તેને પ્રેરણા પાડી એ જુદી વાત છે. રા. કનુ મુનશીની શૈલી તથા કેળવણી પ્રત્યે આજુપરે રાખીને એમ ૧૦ સમગ્ર સાહિત્ય સંષ્ટિમાં આ ગૌરવાન્વિત ગુજરાત વધવાની

એમની અશિલાપા સતત કાર્ય કરતી આપણને જણાય છે. એમાં મજેલી સફળતા નિષ્ફળતા આંકવાનું કે ઇજ્જાનિષ્ટનું મૂલ્ય આંકવાનું આ સ્થાન તેમ પ્રસંગ પણ નથી.

ગુજરાતની સાંસ્કારિક એકતા એ. રા. કનુ મુનશીની સાહિત્ય સેવાનું એક. મૌલિક, પ્રેરક બળ છે. અને રાષ્ટ્રીય એકતા માટે રાષ્ટ્ર માન સમાં પણ એકતાની જરૂર. આપણે સ્વીકારત હોઈએ તો સાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત થતું રાષ્ટ્ર માનસ આપણે રાજકીય કાર્યો જેટલું જ અગત્યનું ગણવું જોઈએ. કવિ નર્મદેના યુગમસ્તવત્રતાની જે કિલ્લે બાવના સક્રિયરૂપે ફેલાઈ સામાજિક જીવનમાં પ્રધાનપણે વ્યક્ત થતી તેનું રાષ્ટ્ર આજે એટલું. તો આપક, સર્વ આપક—અને કિંમત બનું છે. કે તો અને અજમાના વચ્ચે સરખામણી કરવી પણ નિરર્થક લાગે. છતાં, નર્મદેને બદલે કરતાં ત્યારપછીના લેખકોમાં રા. ગોવર્ધનરામલાખને સંસ્કૃતીય પ્રેરક ગુજરાતી અસ્થિતાનો અને એ રીતે ગુજરાતની અસ્થિતાનો જીવંદ અને કળામય સ્પર્શ છે. પરંતુ બીજા લેખકોમાં તે માટે લાગે, ગેરહાજર છે; અને જ્યાં હાજર છે ત્યાં પણ રા. કનુ મુનશીનાં લખાણોમાં છે તેવા સક્રિય અને સ્પષ્ટ રૂપમાં કે મુખ્ય નથી.

મહાં કવિ પ્રેમભંદની “વર્ષતમાં લોપાંતી આવેલી ગુજર અસ્થિતા” “શું શાં પેસા માર” ને તેણે પોતાનાં મંદા પ્રયાસો વડે ગૌરવાન્વિત કરી પરંતુ તે અને ત્યારપછીનાં યુગમાં જે રાજકીય શિથિલતા અને પરિવર્તનનાં ગુજરાતે બોગવી તેને પરિણામે છેક અંજીજ સતતાના ઉદયને પ

જામે ભારે નવજનની જાગૃતિ સમસ્ત જાનમાં ફેલાવી ત્યારે પણ ગુજરાતનું રક્ત 'ધ્ય-
ક્તિ'માં હતું. "મંડી ગુજરાત-આપો
શન પછે જાત" એટલે સુધી ગુજરાતીઓની
ગાળ ગાળ હતી! અરે! ૧૫ કે ૧૬ વર્ષ વિષે
પણ આપણા શબ્દોના જીવનમાં હીંદના અન્ય
પ્રાંતોની મજબૂતી, ગુજરાતનો શો દિસાખ
દેતો! અને જે ગાંધી વ્યવસ્થા, એકતા હતી
તેને પ્રગટ કરે, આકાર આપી શકે અને સક્રિય
તથા સચોટ બનાવે એવો નેતા પણ ક્યા દેતો!
અંબાલાસલાહ મેટા દેતા, તે વખતના ગુજરા-
તના નેતા દેતા, એ ખરું પરંતુ તે વખતનું
ગુજરાત આજનું છે તેવું, વ્યક્તિત્વવાળું કે
અમન ક્યાં હતું? અને અંબાલાસલાહ ગોખ-
લેની કે શુરેન્દ્રનાથની સમાનકક્ષામાં દેશના
જીવનમાં મજબૂત નહતા. લોકમાન્ય નિજલ જેમ
મહારાષ્ટ્રી થઈને અને રા. કનુ આખા દેશને
દોરી શક્યા તેમ અંબાલાસલાહ કરી શકે તેમ
હતું નહીં. તે સમયે ગુજરાતે જમનને પોતાના
પ્રતિનિધિ તરીકે કે.મ. મહાપુરુષ આપ્યો હોય
તો એજ નરહર તે સ્વામી દવાનંદ સરસ્વતી.

અને ત્યારપછી સમસ્ત સિંદને અને જગતને
ગુજરાતે આપ્યા મહાત્મા ગાંધી.

ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ગુજરાતના
રાજકીય સમાજિક સમસ્યા સંસ્કારિક વ્યક્તિનું
ગૌરવ જોનાર, વાંછનાર, અન્યને દેખાડવા પ્રવળ
કરનાર અને પોતાની સાહિત્ય સેવાના એક સતત
અમન પ્રેરક પણ તરીકે સક્રિય કરનાર કે.મ. હોય
તો રા. કનુ મુનશી છે, રા. મુનશી પોતે
"ગુજરાતી" છે એમ જાહેર કરવા માગે છે, જાહેર

કરવામાં ગૌરવ લે છે. ખોળાઓને ગૌરવ સેવાને
આમંત્રણ કરે છે, એ ગૌરવને સાચું ઠરાવવાને
મહાન આદર્શનું અનુસરણ કરવાને તે નૂતન
ગુજરાતને સાદ કરે છે. હટસિમા જમને વિશ્વવિષ
મુનિઓ જોઈ પોતાના આગ્રજનોમા અર્ધકાસ્ય
અને અર્ધગંભીર બાવે "સન-રીઓ" ધારા કે
ગુજરાતમાં એક નેપોલીયન જન્મે અને પચ
સાખ ગુજરાતીશનું સેન્ય લઇને હટસિ કપર
સ્વારી કરે, અરુચ-ના લાલુઆઈના ચોકમા વિજેત્રી
વિનસનું અને માણેકચોકમાં વીનસ રી. મીડેનું
પુતળું ઉઠા કરે..." એ ઉક્તિ રા. કનુ. મુનશીના
માનસની એક ઉંડામાં ઉંડી બાવના બચા કરે
છે એમ માફ માનવું છે

મજબુત શરીરનો છોટ લાલ સાદ તેમના
જાણવામાં આવે એટલે "ગુજરાતજુને પેરે સે-ડે"
અને શમમુનિ આને પણ પછે છે એવી સત્તર્ક
લાજણી તેઓ અનુભવે, કે.મ. પ્રજ્ઞિત આપણાજ
જનમાં પ્રથમ થતી જુએ તો "ગુજરાતી" તરીકે
તેને "પોતાની" ગણવાનું રા. કનુ મુનશીનું
માનસ છે. અને એમના જાહેર જીવનની ફેટલીક
ન મુમળ્ય એવી દહીકોતોની સમજૂતી એમના
એ પ્રખર ગુજરાતજુમાં છે એમ અને લાગે છે.
જુદિ લાગે ગમે તે બતાવે પરંતુ 'મારા' 'ગુજ-
રાતના ખારડોતી તાણામાં એકતો વીલનો પેરે
સજ્જ લઇ જગતના એક મહાન સામ્રાજ્યને
પડકાર કરે ત્યારે મારાથી બેસી કેમ રહેવાય!"
આ પ્રશ્નમાં વ્યવહારિક ઉદાપણ, મતસીની કનેક,
તારકાલિક જરૂરીયાત અને લાલાસાજની મજબૂતી
વધુજ ધસકાઈ નાથ અને એમના પોતાના
વિજેત્ર માર્ગો કરના હોય ત્યારે રા. મુનશી

વ્યાસ પીઠ ઉપર ચઢીને હીમતભેર જાહેર કરે કે “હું બદલાયો છું” અને હું મગરુર છું” કે હું બદલાયો છું.” “આજે ગુજરાતજીને પેટે જન્મેલો કોઈ ગુર્જર બીજું વધણ ધારણ કરી શકેજ નહીં.”

અને ધધાના કાર્યમાં પૈસા કમાવા પાછળ પોતાની શક્તિઓનો વ્યય કરતા મુનશી ક્યારે ગુજરાત વિદ્યાપીઠની યોજનાને તેમના સ્વાભાવિક વેગપૂર્વક ઉપાડી લઈ વડોદરા કે અમદાવાદમાં એકાદ વિદ્યાપીઠ રચાવના કરવામાં ભાગ લેશે ? ” “ક્યારે એક સ્થળે બેસી જઈને સાહિત્યની અધિકારી દેવીને તેઓ પોતાની અનન્ય ભક્તિ અને સેવા અર્પણ કરશે ? ” “ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદમાં સહકારનું અને સહચીર્યનું વાતાવરણ રચાવન કરી ક્યારે તેને એક જીવંત સંસ્થા બનાવવામાં પોતનો મૂલ્યવાન ફાળો આપશે ? ” એવા પ્રશ્નો કરનારા મિત્રો અને શુભચિંતકો વિચારતા હતા ત્યારે હિંદ સમાસ્તના અબ્દેડ નેતા મહાત્મા ગાંધીનો સાદ થતાં સાહિત્યના ક્ષેત્રની મર્યાદા વટાવી રાજકીય કાર્યમાં પ્રવેશી ઝુકેલા મુનશીએ રાષ્ટ્ર અધિદાનના મહા યજ્ઞમાં અંપલાવ્યું. ગૌરવભર્યા જુદા ગુજરાતના સ્વપ્ના જેતા ગુર્જર ભૂમિના પ્રેમી સાક્ષર વર્તમાન ગુજરાતને ગૌરવશાળી કરવા પોતાનું સર્વસ્વ હોમ્યું

હજારોએ આત્મભોગ આપ્યો છે. અધિદાનની મહત્તા તેના સ્વર્ણ સ્વરૂપમાં નહીં પરંતુ લાવનાની વિશુદ્ધિમાં છે, અને કોષનું અધિદાન એટલું નાનું કહેવાનો હક્ક કોઈ માનવને નથી. પરંતુ સાહિત્યકોમાં રામનારાયણ પાંદક, રા. ઝવેરચંદ મેઘાણી તથા હરિહર ભટ્ટ વગેરેના ત્યાગ કરતાં રા.

કનુ મુનશીનો ત્યાગ જુદા પ્રકારનો છે. તે પ્રથમ તો રા. કનુ મુનશીના માનસનું ધડતર જુદા પ્રકારનું છે તેથી અને બીજું કે ગુજરાતની મહત્તાનો ઉદ્દેશ પ્રધાનપણે પોતાની સમક્ષ રાખીને કોઈએ અધિદાન આપ્યું હોય તો સાહિત્યકોમાં મને લાગે છે કે કનુ મુનશી એકલા છે. એમાં મને એમની વિશિષ્ટતા જણાય છે. ગવર્નર ઉપર રાજનામાંનો પત્ર લખ્યો છે તેમાં પંથ “મારો ગુજરાત ન્યારે સ્વતંત્રતા માટે મોરચા બાંધી બેઠો હોય ત્યારે સાહિત્યકારો તેના ગૌરવનાં સુવર્ણ સ્વપ્નાં જેનારો હું હાય જેડીને એસી કેમ રહી શકું ? ” એ પ્રમાણે તેમણે લખ્યું તે પથ એ લાવનાને જ પ્રતિધ્વનિ છે.

અર્થાત્-ગુજરાતની મહત્તા સાધવા માટે સિદ્ધાંતોના, વિચારોના અને ધેરણાના ભેદ સહી લેવાને તેઓ તૈયાર છે અને સાહિત્યકારે તો જીવનના પ્રમુદ મંથનોમાંથી વેગળાજ રહેવું નેહએ એવું એક વખત મનાવું તેનો સચોટ રહીઓ રા. કનુ મુનશીનું અધિદાન પુરો પાડે છે. મહાત્માજી પ્રત્યેની એમની ભક્તિ પથ મને તો લાગે છે કે, એમના આદર્શનો શુદ્ધિપૂર્વક સ્વીકાર કરવાને પરિણામે જન્મેલો નથી પરંતુ “મહાત્માજી જેવા એક અદ્વિતીય કર્મવીર ગુજરાતી ન્યારે સાદ કરે ત્યારે આપણા વિચારો ગમે તે હોય, આપણી શુદ્ધિમાં તેમનો વાદ ઉતરે વાન ઉતરે પરંતુ સમરત ગુજરાત અને હિંદ ન્યારે તેમને પગલે ચાલી રહે જુદાવે ત્યારે બીજું બધું બાજુએ રાખીને સીપાહીગીરીમાં ગુજરાતના ગૌરવનાં સ્વપ્નાં જેનાર સાહિત્યકની શોભા છે” એવું કાંઈક માનસ રા. કનુ મુનશીનું

હોય એમ લાગે છે. નહિ કે સમગ્ર દિવસ પ્રત્યે તેમને પ્રેમ એવો છે. પરંતુ તેઓ જાણે છે કે "યુજરાત" વિંદીતવના વિરોધી નહિ પરંતુ પોષક અને પૂરક છે. એટલે જ નહિ પરંતુ ત્યાં મુખી એવી અદિભૂતા પ્રકૃતી નથી ત્યાં મુખી દિલી વને! દારો કરવો! અને અરે એટલે જ નિવસી.

"યુજરાત, એક અને અવિભક્ત"—ગી જાણનાનો સાદિલમાં અને જીવનમાં સક્રિય કરવા મથનાર રા. મુનશીએ પેતાના અધિદાનથી

પેતાની જાણના અતિનું ઉદાહરણ યુજરાત અંગ્રજ મુક્યું છે અને એમની નાણુક—તમમગ નિર્જળ કદીએ તો પછી આલે—શારીરિક પ્રકૃતિ તરફ જોતાં એમણે દાખવેલી હીમન અને જાણનાભક્ત માટે માન ધયા વિના કેમ રહે?

છેવટે આજ રાખીશું કે રા. મુનશીએ આરંભેલો ત્યાજ ઉત્તરોત્તર વધુ ફલદાયી કાર્ય-જોમાં—અને ખાસ કરીને યુજરાતી સાદિલમાં જેનમાં—ઉત્તરોત્તર વિકાસને પ્રાપ્ત કરે—અને યુજરાત એમનામાં દશ વધારે ચોરસ છે એવી કૃતિઓ એમના દ્વારા કરાવે.

જનમો સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિક ગુજાતી સમાજે
શ્રીયુત શાધાભા. આજુદજ આવજી
તરફથી સવિનય સમ્રેમ લેટ.

જીવનનાં દાન.

લે. રા. “કાન કાળો.”

૧

જગતના આરે સંધ્યા ઉતરવા માંડી હતી, તેમ સાંસારિક માનવીઓના દૈનિક જીવનમાંએ પરિશ્રમને અંગે ચેતન અને શુભિર્તિની સંખ્યાનું આક્રમણ થયા લાગ્યું હતું.

સતીશના મુખમંડળ પર સંધ્યાના શીક્ષા પ્રકાશ પડતાં તેની ગમગીનીમાં ઉમેરો થયેલો જણાવા લાગ્યો, તેના યુવાન શરીરમાં અતિશય અશક્તિએ ધર ક્યું હોય તેવું તેની મુખમુદ્રા પરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું. તે આજે કેં ઉંઝા વિચારમાં કૂંજો હતો. સ્વભાવે ધણો આનંદી હોવા છતાં આરે આરે તે કોઈ કૃદ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવા માંડી જતો, ત્યારે તેને વર્ષોની કારમી ખીમારી લાગુ પડી હોય તેવો ભાસ થતો હતો. તેનાં અંગ શિથિલ જની જતાં તેની આંખો ઉંડી પેસી જઈ બીલકુલ નિરતો જનતી. તેના વદન પરની લાલિમા ઉડી જતી, અને તેની જગ્યાએ ઉદાસીનતાની કારમી છાયા તે પર ફરી વળતી. તેના કંઠમાંએ ગદગદતા ઉપજતી, અને તેના સ્વરને આવાભાવિષ્ ગાંભીર્ય ધારી હતું.

શહેરથી થોડે દૂર આવેલી રમણીય સરિતાના મનોહર કીનારા પર તે મુખમુદ્રા ખેંચી રહ્યો હતો. પ્રદીમાં તે સરિતાનાં નિર્મળ નીરના ગરવા, ધીમા વહેણને દીકરીકાને નેષ રહે તો, તો મડી તે પરથી દષ્ટિને ખેંચવી લઇને વિપરીત

દિશામાં શહેરની બાલુએ જાણે કોઇના આગ-મનની રાહ જોતો હોય તેમ ઘણી વખત સુધી અનિશ્ચય નયને જોઇ રહેતો. તેનો આનંદી સ્વભાવ જાણે તેને છોડી જવાને નારાજ હોય તેમ તે તેનાં અંગનાંચોમાં પ્રકટી હતો. અને તે વડે તે તટ પરની રેતીના બાવકા ભરીને બાલુબાલુએ પાથરતો, અથવા તેની નાની નાની ટગલીઓ ખનાવતો.

અર્ધાંચેક કલાકનાં તીવ્ર મનોમંથનને અંતે તે કેં ઉવટના નિર્ણય પર આવ્યો હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. જે મુશ્કેલીનો તે વિચાર કરી રહ્યો હતો તેના નીવેડો તે આજી શરયો લેવી સંતોષની લાવના તેના મુખપર તરવા લાગી. થોડા સમય પહેલાંની ઉદાસીનતા અંદર થવા લાગી અને તેના મુખ પર આનંદ, સંતોષ અને સુખની લાગણી પ્રકટ કરતી તેજરિયતા અને રક્તિમાં પુનઃ પ્રકાશવા લાગી. છતાં એ વિચારમાં તો હતોજ. કુખના વિચારનો મૃત્યુ થઈ વાળ્યા બાદ કુખના વિચારના વિનયનાદ વાં તેના મુખમંડળનો દેખાવ માત્ર કુર્મો હતો પરંતુ તેના મરતલકને આશાપેશની થઈ પ્રાપ્ત થઈ નહોતી.

પરંતુ સુખની લાગણી વિચાર કરતાં તેને આનંદનો અતિરેક અનુભવ્યો, કારણકે એકદમ અચાનક બાળને જાણે સરિતાનાં કંઠ જળ નીચે વિરાજેલા તેના આત્માને સંબોધ

તો હોય તેમ અધીરાઈ તેમજ આનંદથી બોલી ઉઠશે.

“એ તો એક કાંકરે એ પરી માયા જેવું થશે. હૃદયનાં દાન સાથે જીવનનાં એ દાન આપી શકશે વાદ. કેવો ઉત્તમ વિચાર પણ.....”

તે અટક્યો, જાણે કેાંઈ તેને અંતરીક્ષમાંથી અડખવતું! પુનઃ તે વિચારમાં પડ્યો, અને કેટલીક ક્ષણની માનસિક ગડમથકને અંતે બમડી ઊભો.

“પણ તે માનશે કે નહીં?”

વળી કેટલીક પળ તેણે વિચારમાં ગાળી, અને છેલ્લે પોતાનો નિર્ણય જાહેર કરતાં તે બોલી ઊઠ્યો.

“દા માટે નહીં માટે! તેજ સુચિત્તિ છે, સંસ્કારી અને સુવિક્ષણી છે, એ યોગી છત્ર કરશે તો સાવચેતીથી સમજવી શકારો.”

એટલું બોલો તે ઊઠ્યો, અને સરિતાદેવીને નજી અંજલિ આપતો હોય તેમ તેના પ્રત્યે જે હાથ જોડી ક્ષણભર તદસ્થ ઉભા રહીને તેણે ફરેર તરફ માથવા માંડ્યું.

૨

“સતીય, મને તમારી દલીલ જરાએ મજે ઉતરતી નથી”, મીનાક્ષીએ કંદાળીને જવાબ આપ્યો.

“મારી દલીલ તને એકદમ મજે ઉતરે એવું તો હુંએ માનતો નહતો. પણ જો હું મને મારું દર્શિબિંદુ સમજાવવાની રમ આપે તો હું તને મારા મન સંથે મળતી કરી શકીશ.” સતીસે ક્રોધગનથી પોતાનું શ્વેત પાટ પાડવાની શરૂઆત કરી.

“તમને એ વાદ આપો છે કે?” મીનાક્ષીએ રિષત પરકાળીને સતીયની ચતુરી કરતી હોય તેવા સ્વરે પુછ્યું.

“આત્રી! તે કેમ કહી શકાય? હું કપાકોના કલકે સુણે કાપાયું આપું. તને સમજાવવા ખાતર મારો સ્વધર્મ શક્તિએ! અરબી નાપું. પણ તે મૌના પરિશ્રમે હું ન સમજાવાની છક લખને બેઠી હોય તો મને કેવમ નિરાશાજ મજે. સમજ્યું કે ન સમજ્યું તે મારી સ્તતાંરી વાન નથી. હું ધારે તો કાંઈ વારમાં સમજી લે અજર તો છુડ-ખડા તને વિનવવા આવે તેએ હું એકની બે ન થાય.” સતીસે પોતાની શક્તિ-એણું માપ બતાવી મીનાક્ષીની કૃપા પામવા મટે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

“પરંતુ પાતો કે હું તમારી દલીલ સાથે એકમત થાઉં. વાદ રાખજો કે આ સબંધથી હું જરાંએ અંધારી નથી, એ તો કેવળ પાર-વાદ” કહી મીનાક્ષી અકબકાટ હસી પડી. પરંતુ તેના હાસ્ય વડે કતીયની ચિંતાને બોલો મોર વધવા લાગ્યો. તેણે ગંભીરતાથી કહ્યું,

“વાર, વાર, હું તારા સબંધે પર અરાખર ધ્યાન આપું છું. તને કેાંઈ પણ પ્રકારે ઉતર-વાની બાજ મેં મારીજ નથી.”

“હીક, ત્યારે. તમે મને પ્રમંગ આજ્ઞે ઉતરી રહો. એવું તમને અનિમત્ત છે.” મીનાક્ષીએ મોહું ગંભીર બતાવી સેજ અંધો. ફેરવીને સતીયને ટાલ્યો માર્શ. કતીય ગજરવા લાગ્યો. રામનું મધાવજી થઈ જશે એવી તેને ધાર તો લાગવા માંડી. તે નિરાશ થઈ ગયો. હોય, અને મીનાક્ષી સાથે વિરોધ વાદવિવાદ કરવાને

અશક્ત જા-યો હોય તેવું તેના મુખ પર ફરી વળેલી ઉંડા વિષાદની કાંચી છાયા પડી રૂપરૂ જણાઈ આપણું હૃદય છનાંએ તેણે મક્કમતાના સાથ શોધ્યો અને મીનાક્ષીના ડીખળી સ્વભાવથી તે પુરી રીતે મહીનગાર હોવાથી થોડી ક્ષણમાં તે ઠેકાણે આવી જશે એમ તેને લાગવા માંડ્યું. તેણે કેવળ નમ્રતાથી અને કૈંક ગદ્ ગદ્ સ્વરે મીનાક્ષી પ્રત્યે આજીજી વારી દૃષ્ટિ નાખી કહ્યું.

“મીનાક્ષી. આપણા વર્ણોના પરિચયને તો હું મારા પર છેતરપોંડીનું દોષારોપણ રીસ એવો મને સ્વપ્નેએ ખ્યાલ નહતો. હુંજ ને કહે કે મેં તને ક્યારે છેતરવાનો અથવા તારી મુઠીએનો ગેરકાલા લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે? વળી હું તને છેતરી શકું એવો દાવો મેં કદિ કર્યો નથી, અને આજેએ કરતો નથી. વાત વાતમાં હું મારી સાથે છેડાઈ પડે તે કેમ સહ્યુ જાય ?”

તે સાંભળી મીનાક્ષીને પોતાના મનઃકબોર સ્વભાવ માટે પરતાવો થવા લાગ્યો અને સતી-શતી મનોવ્યથાને ટાળવા માટે તેણે એક રમુજ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

“રુસણાં વિહોણું પ્રેમીઓનું જીવન શા કામનું, સતીશ ?”

“એહો !” સતીશ એકદમ આનંદમાં આવી ગયો. “વાહરે, મારી રુસણાં પ્રિય દેવી !”

“કેમ, હવે તમને આનંદ થયો ? રીસાઈ છે કેણ, તમે કે હું ?” મીનાક્ષીએ સ્નેહભરી સ્વરે સતીશ સાથે પોતાનાં મૃગનયન લગવનાં પુછ્યું.

“આ પ્રસંગે ?”

“હા, અને પછી કહો કે આપણા ભેમાંથી રીસાઈ જવાની દેવ કેને વંધારે વળી છે ?”

“જો આ વખતે તો આપણે ખૂબને રીસાયાં”

“શું ? હું રીસાઈ હતી ? કે કેવળ તમારી મનઃક મેં કરી હતી ?” મીનાક્ષીએ પોતાના પર આવતાં આરોપને હકાવવા સહેજ ધમકીના રૂપમાં પ્રશ્ન કર્યો.

“હું આમ પ્રતિક્ષણે વીરે એ મારાથી સહન થઈ શકતું નથી.”

“ત્યારે સાચું એવો, એટલે શી કંકામતો જાત આવે.”

“સાચું ? તારામત પ્રમાણે હું મારો મત ફર્યો ત્યારેજ તને સાચું જણાયને ? જો એવોજ તારો આદર્શ હોય તો તે સ્વીકારતો તીવ્ર પ્રમાર છે.”

“હું એવો દાવો કરતી નથી. તમે મને કાંતો કોષે ભરાએલો અંધવા મસ્કરી કરતો કહી શકો. મારા શબ્દોથી તમને રીસ થઈ, નહીં કે તમારા શબ્દોથી મને.”

“મીનાક્ષી. આ તકરારનો નીવેડો મને સૂઝ્યો છે. રુસણું તો કોષને લાગ્યું નહતું. હું કાંતો કોષિત ખતી હતી, અથવા મારી મનઃક કરતી હતી. હું તારાં શબ્દોથી કેવળ નિરાશ અને દુઃખી બન્યો હતો. કેમ, આ નીકાલ તને સંતોષકારક જણાય છે ?”

“આરો, એ પણ કીક છે. આપણી કાકાઈ માન થઈને પર રચાએલો હોય છે અને તેવી તકરારોનો શાંતિમય નીવેડો લાવવામાં તમે ખરેખર ચતુર છો, સતીશ.”

“મનઃક ગઈ, અને પ્રથમ આવી. મીનાક્ષી, ખો વાતો આપણે અન્ય પ્રસંગ માટે

મોકુફ રાખીએ. આપણે વિલાંતર કર્યો, તે વાન તું બુલી ગય જુદાય છે.”

“વર મારા દોષ માટે મને ક્ષમા આપશો. હું કહેતી હતી કે .... હા, ધારો કે હું તમારી દલીલ સાથે સંમત થાઉં, પણ તમે તમારા વિચારમાં બરાબર મુક્ય છેને? નહીં તો મને સમજાવવાની સઘળી મહેનત ફોફટ જરો!”

એવામાં બારણાની ધંદલી વાગી. મીનાક્ષીએ બારણું ઉઘોડયું, અને બેનના મિત્ર શ્રી. ધીરજ લખણ થયા.

૩.

“ધીરજ, તું દીક વખતસર આવી પહોંચ્યો.” એટલું બોલતાં સતીશ બારણા તરફ ધસ્યો, અને ધીરજ સાથે હસતધૂનન કરી તેને એક આરામ પુરથી પર આસન આપ્યું. સતીશે નોકરને બે-ભારી રૂઢા તેઆર કરી આપી જવાનું કહ્યું.

“કેમ, શી વાટાઘાટ બાલી રહી છે?” ધીરજે સતીશ અને મીનાક્ષીના મુખ સામે જોઈને પ્રશ્ન કર્યો.

“ધીરજભાઈ, તમારા મિત્ર મને તેમનું ધ્યેય સમજાવી રહ્યા છે. કેટલું વિચિત્ર!”

“વિચિત્ર શાનું? હજી તું મારો મુદ્દો ન-રાખર સમજી નથી, તેનું જ કુખ છે. ખેર! હવે મને ધીરજની સાદાખ્ય મળશે, એટલે તને સમજાવવામાં તકલીફ નહીં પડે.” સતીશે સાચા અંતઃકરણથી પોતાના અંતરની વેદનાના મુખ્ય કારણનું કપટીકરણ કરતાં કહ્યું.

“શાનું ધ્યેય? અને તમને બાબેલા મણેલાં ને તમે તેનું ધ્યેય સમજાવવામાં વાર શી?” ધીરજે આકર્ષકચિત્રિત ચર્ચને પુછ્યું.

સાચી વાત તો એમ છે કે મીનાક્ષી મારી જિજ્ઞાસાનું પ્રાબલ્ય પારખીને મને મરકરીયા ઉડાવે છે,” સતીશે પોતાના હૃદયનો કાર હાથને કરવા માંડ્યો.

“કુરીથી મરકરીની વાત તમે લેવો છો, સતીશ હું તે બબત એક બહાર બોલતી નથી. પત્નીથી મને દોષ ન દેશો ને આપણે પુત્ર: લટી પડીએ તો,” મીનાક્ષીએ સતીશને કમ આપવા માંડ્યો.

“હું એવો કયો પ્રસંગ ઉપરિચય કરવા માંગતો નથી. હું તો હવે મારી સઘળી વાત પ્રથમ ધીરજ સમક્ષ રજુ કરીશ એટલે તે મારી સાથે જોડાઈ તને સમજાવવામાં અથવા તારી સાથે દલીલ કરવામાં મને મદદરૂપ થઈ પડે.” સતીશે પોતાની નિર્બંધ શબ્દ વખતે સંકટની સાક્ષ્ય એમી ધીરજની સાદાખ્ય લેવાને વિચાર કરતાં કહ્યું.

પણ ધીરજને નવી મુશ્કેલી ઉભી થતી જણાઈ. તેથી તેણે જરાક રટાર થઈને અધીરાઈ બતાવતા સ્વરે કહ્યું.

“પણ જે તે વાનનો પ્રશ્ન જેવજ તમે જે જ આનગીમાં સમજી રહ્યા એવું મને લાગશે તો હું તેમાં વચ્ચે પડવા પુરી નથી.”

“મને તો જણાય છે કે સતીશની વતમાં તમે તરત્ત્ય રહેવાનું બહેતર મણ્યો,” મીનાક્ષીએ સતીશ પ્રત્યે સજકમરી આંખો દાળી રહેજ રિમન લાવીને મોકી હાથવા રવરમાં કહ્યું.

“ના રે નહ, એવું કોઈ નથી. વિષય અમને એટલે સજતો છે, પણ તે વીરો તું અમને સલાહ ન આપી રહો અમર તે કહેવામાં અમને સજીય

ઉપજે એમ નથી. મારે તો એક આદર્શની સિદ્ધિ કરવી છે. હૃદયદાન સાથે જીવનનાં દાન સમર્પવાના આદર્શને ક્ષણભૂત કરવો છે." સતીશે નાદક વાર્તાલાપ લંબાવવાની મીનાક્ષી અને ધીરજની વૃત્તિને તોડી પાડવા માટે પોતાની મુખ્ય વાતનો ટુંકમાં સ્કેટ કરતાં જણાવ્યું.

"એ શું? હૃદયનાં દાન તો હું સમજ્યો. પણ" ધીરજે આશ્ચર્યચકિત બનીને પુછ્યું. પણ વધુ બોલતો અટકાવી મીનાક્ષી વચમાં જ ત્યાં દસતાં બોલી ઉઠી.

"ખરાખર સમજ્યા છોને?"

"હા, હા. પણ તમેજે સમજ્યા છે. એમ હું માની લઉં છું. હૃદયનાં દાન, મીનાક્ષી બહેન, તમે સતીશને આપો, અને સતીશ તમને આપે. ધારવા પ્રમાણે તો આ ગૌરવભરી વિધિ તો ક્યારનીએ થઈ ચુકી છે." ધીરજે બન્ને તરફ અવારનવાર મીઠી દષ્ટિ વડે જોઈને સતીશના પહેલા મર્મનો ઉકેલ બતાવ્યો. તે સાંભળી મીનાક્ષી પર સ્ત્રીને સ્વાભાવિક એવી લગ્નનો પડદો પડ્યો, અને તેણે નીચું ધાલી દીધું સતીશના પર પણ લગ્નગળાં એવી અસર થઈ. પરંતુ એક બે ક્ષણનાં મૌનને અંતે સતીશે ધીરજ. ઉકેલને વિરોધ રૂપે બનાવતાં કહ્યું.

"ધીરજ, હૃદયદાનની આપ લે થઈ છે. તે કેવળ અમારી વચમાં અને અમારી જ દષ્ટિએ. જગત્ તે પુણ્યઘટનાથી અઘાપિ અજાણ્યું છે."

"એટલે શું તારે લગ્ન કરવાં છે એટલે જ તારી સંપૂર્ણ વાતનો સાર છે ને?" ધીરજે સંપૂર્ણ વંટાળાટવું તત્વ જણાવવા અધીરાઈ બતાવતો પુછ્યું.

"અવરય લગ્ન તાકીદે કરી નાખી મારી મુરાદ અમરો બેઠેનાં જીવનનાં દાન. આપવાની છે" સતીશે હૃદયનાં અને જીવનનાં દાનના ઉપા.ણની મીઠાંસા કરી બતાવી. ધીરજ તે ન સમજ્યો. અને મીનાક્ષીએ આશ્ચર્યમાં ગરક બનીને વિસ્ફારી હાત નધને સતીશના ગંભીર મુખ તરફ જોવા માંડ્યું. ધીરજે તે કોણડાની સમજાતી માટે સતીશને પુછ્યું,

"એમાં મને સમજ પડતી નથી, સતીશ હૃદયનાં દાન સાથે જીવનનાં દાન પણ આપવાં પડે છે. લગ્નમાં."

"એ તો ખરું. પરંતુ મારા કહેવાનો બા.વાર્થ જુદો જ છે." મીનાક્ષીના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

"એ શું વળી? તારા લગ્નના આદર્શમાં અજબ નવીનતા ભરેલી છે એમ મને જણાય છે. અમેરિકા માફક ત્યારે 'ટ્રાયલ મેરેજ' (Trial marriage) ની પ્રથા તો દાખલ કરવી નથી ને?"

"શાંતમ પ.પમ્ શાંતમ પાપમ્ એ અનીતિના અખાડા સમી લગ્નપ્રથાનો વિચાર સરખો આપણે આપ્યો ન હોય. એવી સામાજિક શાંધ બોળ મીસ મેયોના દેશ માટેજ મુખ્યારક રહે. સુધારના નામે અનીતિના નરકસમા ઉડા ખાડા ખોદવાનો. ઇત્તરે આપણે તે અમેરિકન પિશાચિણીના ભાઈ ભાડુએને જ આપી રાખીએ. આપણે એવી નીતિગાજક પ્રથાનો વિચાર માત્ર ન સેવી શકે. ધીરજ, આપણો ભારત વર્ષ તેની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને ગમે તેવા વિકટ સંજોગોમાંએ તિલાંજલી ન જ આપી શકે. અને તેથીજ આજે આપણે

નિર્ધનતા છતાં સંસ્કૃતિના ધનથી ધનવાન છીએ. જલે પડી ભીટન, અગર અન્ય પાત્રાસ દેશે તેમની સંસ્કૃતિનાં મિત્રતા બળમાં કુટી આપણને હથકા પાડવાની ફેરારી કરે. તેમાં તેઓ કદી નહીં રાવે બાળે આપણે એજ સંસ્કૃતિના બળ વડે સ્વાતંત્ર્યને મદાજન દેદાઓ છે. અને આપણા વિજયની આગાહી તો આપણને કપારનીએ થતી જાય છે. તે વીશે જ મદારે તને અને મીનાક્ષીને કેંક કહેવાનું છે.” સતીશે છટાથી પોતાના અંતરના વિચારો અસરકારક વાણીમાં જણાવતાં કહ્યું, “ધીરજ અને મીનાક્ષીને સતીશના ઉદ્ધારો પાછળ રહેલી તેના શુદ્ધ અંતરની અમેય પ્રેરણાનાં દર્શન થયાં, અને તેમના પર તે સજ્જો વડે ઘણી સંયોગ હાથ પડી મીનાક્ષીને સતીશના વિચારો અને વાણીની છટાથી અત્યંત આનંદ થયેલ અને પોતાની જાનને તેની સાથે વરેલી યાત્રિને તેણે પોતાના જીવનને મુખે મોટું પલ્લો અપાવેલ આખેલ ધીરજે શાંતિ મિતે અને આપણા વડે સતીશનું મંજીર ભાષણ શ્રવણ કયું, અને સ્વાતંત્ર્યના મદાજન પરત્વે તેને જે કહેવાનું હતું તે જણાવવા તેણે સતીશને આમત્ત કયો.

“આપણી આગાહીની હકત માટે તારે જે કહેવાનું હોય તે તું પ્રુથીથી જણાવ, સતીશ-અને તારા આદર્શની જાણી થવા માંડી છે, પરંતુ હું હમણાં તે વીશે કેંક કહેવા ઇચ્છતો નથી.”

“વારુ, ત્યારે મને સાંભળી લો. મારો વિચાર મીનાક્ષી સાથે જામ કરીને આપણા દેશ આરંભેલા સ્વાતંત્ર્યના યત્નમાં હોવામાં જવાનો છે. તેને જ હું જીવનનાં દાન કરી રહ્યો છું. અને તે વીશે હું મીનાક્ષીને વાત કરવાને પ્રયત્ન કરતો હતો.”

એ સાંભળી મીનાક્ષી ગભરાઈ ઉઠી હોય તેમ તેની પુરથી પર તે એકદમ ટટાર બની, અને બોલી ઉઠી.

“એટલે મરવા માટે પરજીવાનો આદર્શ તમે સેવી રહ્યા છો ?”

ધીરજના મગજમાં પણ જળદી ગામથમ થવા માંડી. સતીશનો વિચાર તેને ઘણે ભયંકર જણાવા લાગ્યો. તહેણે ઘણું મીનાક્ષીના પ્રશ્ન સાથે એકમત થઈ વિરિમન નબને અને સમજાય રૂધા-યલા સ્વરે ઉદ્ધાર કાઢ્યો.

“જીવનના યત્ન પછી તરતજ મૃત્યુના યત્નમાં પડવાનો આદર્શ ? કેવો ભયંકર વિચાર સતીશ ?”

સતીશને આ પ્રશ્નોથી, મીનાક્ષી અને ધીરજના ગભરાએલા ઉદ્ધારોથી નિરાશ ન ઉપજી. તે પોતાના વિચારમાં, પોતાના આદર્શની શુદ્ધિ અને ગૌરવમાં વધારે મક્કમ બન્યો. જીવનનો આનંદ દેશની આગાહી માટે મરી શીતવાથી કેટલો મજો વધી જાય તેની કલ્પના તે ન કરી શક્યો. છતાંયે તેણે પોતાના અનુપમ આદર્શને વખાણતા મોઠો ખનિ કાઢ્યો, “આહા ! કેવો સુંદર આદર્શ ! ધીરજ, તું તે પર શાંત મન વડે વિચાર કર. મીનાક્ષી તું જરાએ ગભરામણ વિના મારા વિચારની ચકનતા અને ઉત્કૃષ્ટતા પરત્વે એવું અને શાંતિથી મનન કર. પ્રિયે ! સંસારના યત્નમાં બલિદાન આપી તેથીએ વિશેષ મદત્તાવાળા દેશના યત્નમાં બલિદાન આપવાનો આદર્શ તું ઉત્તમ નથી ? મીનાક્ષી, કોનો વિચાર કરતાં જ મને એટલો ખમો આનંદ ઉપજે છે કે મારું માલે તો હું તારા હૃદયમાંએ આનંદસાગરનાં પુર રેસાડું, અને તનેએ એક ક્ષણના વિવંજ શીવાય

મારા આદર્શના ચુલ્લગતનમાં અનુરક્ત કરી મુકું. વાહ, તે લગનની પ્રતિષ્ઠા આઝાદી માટે કેસરીઆં કરી દેહ પાંડવાથી હજાર ગણી વધી જશે, આપણું જીવન સાચું થશે, અને આપણું નામ આખા જગતના ઇતિહાસને ચોપડે સુવર્ણ અક્ષરોથી અંકિત થશે. પ્રિયે, જેમ જીવનમાં મહત્તા, તેમ મરણમાં મહત્તા છે. મનુષ્યનો ધર્મ છે કે જેમ ઉત્તમ જીવન ગાળવું, તેમ ઉત્તમ મૃત્યુને પામવું. જેમ જીવન જીવનમાં ભેદ હોય છે, તેમ મૃત્યુમાંએ અવરથ છે. આ વિશે હું તને વધારે શું કહી શકું, મીનાક્ષી ! ” એટલું કહી સતીશ આનંદના અશ્રુ સારતો રહી પડ્યો. અને જાણે મીનાક્ષીના હૃદય દર્શને જીવવાની ધરીની રાહ ભેટો હોય તેમ મીનાક્ષીના અશ્રુતરની તે આગર નયને અને આરણુ લપાં મુખ વડે વાટ ભેવા લાગ્યો. ધીરજની હાજરી તે જીવી ગયો હોય તેમ તેણે પોતાના ઉભરા કાઢવાની ધમાલમાં મીનાક્ષી પ્રત્યે નયન દીપ્તિને ભેવા માંડ્યું હતું. અને હજીએ તે તેના પ્રત્યે તેની આંસુભરી કામળ દષ્ટિ ઢાળી રહી હતો. છેવટે મીનાક્ષીનું હૃદય કરાર્થ અત્યુ. સતીશના ઉરકેરાએલા ઉદ્ધારમાં તેને વિચારની અપકવતા, અથવા શુદ્ધિનું છીછરાપણું ન લાગ્યું. તેનેએ તેના આદર્શની ગહનતા અને ઉચ્ચાસ-જ્વાલને જ્વાલ સ્ફુરવા માંડ્યો. તેને તેના જીવનના ઉદ્દેશ માટે વિચાર ઉદભવવા માંડ્યા. જીવન મૃત્યુના ભેદ અને તેમના ગૌરવ નીશે તેના મગજમાં નૂતન વિચારો ઉભરાવા લાગ્યા. પરંતુ, દેશની આઝાદી માટે પરણીને મરવામાં શો વિશિષ્ટ લાભ દશે તે પ્રશ્ન તેને મુંઝવવા લાગ્યો. તેથી તેણે સતીશ પ્રત્યે કામળ, મીઠી અને સ્નેહભરી નજર નાંખીને નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“ સતીશ, તમારો આદર્શ મેં જાણ્યો છે, તમારા વિચાર હું સમજું છું, તમારા હૃદયના ઉંડા ઉંડા ભાવ મેં પીછાપા છે. પરંતુ જો આઝાદી અર્થે લડવુંજ હોય, દેશ માટે ફકીરી લઈ પ્રાણ પાથરવાજ હોય, તો પરણ્યા શીવાય તે યથ શક છે. પરણીને દેશ અર્થે જીવનનું અલિધાન આપવામાં મને કંઈ વિશેષ લાભ જણાતો નથી. ”

“ લાભ ? લાભનો લાભ આપણે આજુએ જ રાખીએ. એમજ હોય તો મૃત્યુમાં શો લાભ મળી શકે ? લાભ રોધતા લોકોપ માનવીએ જ મૃત્યુથી ડરવું પડે છે, એ આપણે ક્યાં નથી જાણતા ? અને આપણે તો મૃત્યુને ભેટવા તૈયાર થઈ છે. ”

“ સત્ય છે. પરંતુ જમારે મરવુંજ છે, તો પરણવું શા કાળે ? ”

“ પ્રિયે, આપણને આઝાદી ભેદએ છે. સ્ત્રીઓ તેમજ પુરુષો એકીને સ્વતંત્રતાના અધિકાર ભેદએ છે. અને તે માટે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોનો એકસામરો જંગ આજે ચાલી રહ્યો છે. ”

“ હા. ધણીય સ્ત્રીઓ આજે આપણો લડતમાં સુકાવી રહી છે. ” મીનાક્ષીએ સાક્ષી પુરતાં કહ્યું.

“ પણ, પ્રિયે, મારી માન્યતા એવી છે કે જો આજે આ લડાઈમાં અસંખ્ય દંપતી પોતાનો ફાળો આપતાં યથ જાણ, તો સ્વરાજ્ય આપણાથી વેગળું નથી. લડાઈનો રંગ ચોર આવે, અને સ્ત્રીઓ પુરુષને પંડળે રહીને અદ્વિતીય બંદાફરીથી જંગ મચાવી મરી છૂટે. પુરુષો તો મરે લાંસુપી પાછી પાની ન કરે. તેટલા માટે સ્ત્રીઓ તેમને

વખતો વખત પ્રેરણાનાં અચૂન પર્ષ થકે. અને તેમના પતિના સન્ને રહી પોતાના સંયુક્ત સામ્રાજ્ય અને વીજાનો લાભ દેશને આપી શકે. વળી, મીનાક્ષી તેના મરણમાંથી અજન્મ થાનિ મળે. સ્ત્રીઓ શું કરશે અથવા જીવન તેમની સાથે તેની ચિંતા તેમના પતિએને ન રહે. તેમ ઓમોને પણ સુલુકાળે પતિ વીશે ચિંતા ન રહે. એક લગ્નના મેદાનમાં દેવાથી નિઃસ્વાર્થી પત્ને દેશ સેવા બજારી શકે. અને જો સક્રિય હોય તો દેશની પ્રજાને દોરે, અને સંપ્રાપ્ત સુકાન કાય ધરે. પ્રિયે, હવે તને નથી લાગતું કે કંવારા રહી સ્વર્ગના મારે મળી શોધું, તેના કરતાં પરણીને જીવનનાં દાન દેશને આપવા એમાં જીવનનું સાદસ્ય વિશેષ પ્રમાણમાં રહેલું છે.”

મીનાક્ષી ખુબ ઈંડા વિચારમાં પડી મઠી. કેટલીક ક્ષણો વીત્યે તે અચાનક બોલી ઊઠી.

“સાદસ! અને તેનું પ્રમાણ?”

સતીશ તેને જોઈ રહ્યો હતો. તેના હૃદયમાં સંભળ્યો તેણે તરતજ જવાબ આપ્યો.

“સાદસ વિનાનાં જીવન નિર્માલ્ય અને રમ-લીન છે, મીનાક્ષી શું તને પરણવામાં—એક જીવો આશરું વિશેષ માનભરી રીતે સિદ્ધ કરવા માટે પરણવામાં—તને સાદસ જગ્યા છે કે હજુએ વિચાર કર, મીનાક્ષી તું જરૂર મારા મનને મળી પડે.”

એ ક્ષણે ધીરજ વિચારની તંદ્રામાંથી જાગ્યું કષ્ટે હોય તો જમાનું આઈ મીનાક્ષીને બોલો છો.

“મીનાક્ષી જાહેન, હું સતીશના વિચારને પ્રવૃત્ત અનુમોદન આપું છું, તમને તે સાદસ જગ્યાએ હોય, તેણે તે જીવનને કન્ય બનાવનારું

હતમ સાદસ છે. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તમે લગ્ન કરી એક સાથે દેશની લગ્નના કુલાલો તે વિશેષ ગૌરવરતું છે હુંએ એજ વિચારમાં છું. પરંતુ મારાથી નમારી નકલ થઈ શકે તેમ નથી. મને પરણ્યે આજે છ સાન વર્ષ મર્યાબા, વળી થોડા પછો વિસ્તાર પણ વધે અને મારી પત્નીએ તમારા જેવી બહેની અને દોશીઆર નથી. એટલે અને દંપતી રૂપે દેશને મારે મરવા તરફ થઈએ એમ બની શકે તેમ નથી હતાએ મારે શું કરવું તેનો વિચાર હું આજે કેટલાએ દિવસોથી કરી રહી છું. પ્રજા જેવી કુદિ સુઝાડે, તેમ કરવા હું તૈયાર છું. પરંતુ તમારે તો આ સોનેરી તકને ન જવા દેવી જોઈએ.”

મીનાક્ષીનું મન પીગળી ગયું. ધીરજના શબ્દોથી તેને અજન્મ લીમન આવી. તેના તરફ તેણે ક્ષિતિ ફેરવી અને તેના મુખ પર એકાએક કષ્ટના પ્રકાશ પથરાવા લાગ્યા. તરતજ તેણે સતીશ પ્રત્યે નજર ફેરવી, અને તેની અંબીરના ભરી મુખમુઠા જોઈ તેને શાંતિ આપવા ખાતર તેણે પોતાની અનુમતિ દર્શાવતાં પુરથી પરથી ઊઠીને એક નાનકડું ઈમિંગી ગીત લગાડ્યું.

“કન્ય કન્ય એ જીવન અમારા,

આઝાદીને વરશે;

લગ્ન પછી કંમ દિંદને કાળે,

જગ મહિ પરવરશે.

બહુ બહુ આનંદ ધારી,

સાચર રસના શા દેવાશે.”

એટલું ગાઈ તે સતીશના તરફ દૃષ્ટિ બેરી દોડી, અને તેના કંઈ બાકી પડી તેના એક પર એક માઠ સુંબત આપ્યું.

એક અલ્પ સ્મરણ

લે. રા. દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી.

સખ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

શ્રી. ડ. મા. મુનશી સાથે ઘણા વખતથી મારે પરિચય છે. 'વેરની વસુધાત' અને 'પાટ-ણની પ્રજ્ઞતા' વાંચ્યાં ત્યારે હજી એના લેખકને જોયા નહોતા, 'ગુજરાતનો નાય' લખાતો હતો ત્યારે એમને પહેલવહેલા જોયા. અને પહેલીજ છાપ મગજ ઉપર જે પડી તે એમના મુખ ઉપર અને સમસ્ત શરીરમાં સ્ફુરતા તરવરાટની.

પછી 'ગુજરાત' નીકળ્યું. શ્રી. મુનશી સાથે પરિચય વધ્યો, અને એમના ખીજા ગુણોનો પણ પરિચય થયો. એમનામાં શુદ્ધિના તથા હૃદયના મોટા ગુણો છે. પણ અમારી વચ્ચેનું આકર્ષણ તો ઇતિહાસ પ્રેમ છે. એમના ઇતિહાસ પ્રેમે એમની પાસે કોઈ ઇતિહાસ નથી લખાવ્યો, પણ ઐતિહાસિક વાર્તાઓ લખાવી છે. આ ઐતિહાસિક વાર્તાઓમાં ઇતિહાસ કેટલો જળવાયો છે એની ચર્ચા કરવાનો આ પ્રસંગ નથી. અહીં તો જે દેશ પ્રેમના તીવ્ર ઉદ્દેશથી શ્રી. મુનશી દંપતીએ આ દેશ યુદ્ધમાં અંપલાવ્યું અને એક પછી એક જેલવાસી થયાં તે દેશ પ્રેમે એમના હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરેલા મંથનનું એક ટુંકું સ્મરણ આલેખવાનોજ ઉદ્દેશ છે.

તા. ૫ મી એપ્રિલે શ્રી. કાર્પસ ગુજરાતી સભાની વ્યવસ્થાપક સભાની એક બેઠક હતી. એ સભાઓમાંથી પાછા વળતાં હું શ્રી. મુનશી સાથે એમની ઓફીસમાં ગયો હતો. મુનશીએ

હસતાં હસતાં એમની ખાસ રીતે પૂછ્યું "કેમ તમે મીઠાના સસાગ્રહમાં જોડાયા છો કે પૂછી મારી સાથે ?"

તે દિવસે ત્રણ અઠવાડીયામાં જેલમાં જવાનું એકે ચિન્હ. એમના શરીર ઉપર કે વાણીમાં દેખાતું નહોતું. છતાં ઉપરના પ્રશ્નમાં અંદર મંથન ચાલતું હોવાનું સૂચન મળે છે.

તે પછી પાછા આઠેક દિવસે હું મળ્યો હોઈશ. તે દિવસે વાતમાં ગંભીરતા વધારે લાગતી હતી. ગાંધીજીની ચળવળ તરફ જે તટસ્થ દ્રષ્ટિ આટલા દિવસ સુધી દેખાતી હતી તેને બદલે પ્રવાહમાં તરત ફેરફાર મારવાનો વિચાર કરનારની ગંભીરતા ઓગળામાં દેખાતી હતી. અને કેટલીમાં રજા પડતાં કાશ્મીર જવાનું એમણે લગભગ નક્કી કરેલું તે વીશે મેં શ્રી. લીલાખહેનને પૂછ્યું કે "ક્યારે જરો ?" ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો કે "અદારમીએ જવું છે પછી આ ચળવળને લીધે થાય તે ખરું ?"

આ શબ્દોમાં હૃદયનું મંથન અને તે પણ પ્રજ્ઞ મંથન મને તો સ્પષ્ટ દેખાયું. મેં મારા મિત્રોમાં એ વીશે વાત પણ કરેલી પણ તા. ૧૨, ૧૩ મી સુધી હેવટનો નિશ્ચય એમણે કર્યો હોય એમ નથી લાગતું. પછી તો ઘણી ઝડપથી પાણી બરાવા માંડ્યાં. દરેક દિવસેજ નહીં પણ દરેક કલાકે શ્રી. મુનશીએ સત્યાગ્રહની ચળવળ તરફ વેગથી ખંસવા માંડ્યું.

તા. ૧૭ મીએ સાંજે સારિતવા કામ મારે
કું શ્રી મુનશીની ઓશીસમ ગયે: ત્યાં શ્રી બે-
લીના દેવેએ ખબર આપ્યા કે હમણાં રાત્રેસ
દાકિસમાં ગયા અને કહી ગયા છે કે “અ બધું”
(આમુક ભેખ મારે લાકડિયાંની મગાવેલા પ્રતીકો
તે ઉપરથી કહેલી નેધિા વગેરે, દેવે રાખી મુકે
નેધમાં ગયા પછી નીરાતે બેઠું અને લખ્યું”

નેલ એમને ધાર્યા કરનાં વહેલી મળે. એટલે
શ્રી લીલા બહેને વેદકો બાર ઉપાડયે અને દેવે
તો તેઓ પણ નેલ બોલવે છે.

ઉપરોક્ત કાગળમાં માણવાને બદલે એકે
નેક મહેલમાં અને બીજાએ મુંબઈમાં નેલ
જાય મારેની તપશ્ચર્યામાં ગાળે.

આ પરિવર્તન ઇમુલ દેવ મનન પછી
થયું, એમ મને એ ત્રણ વખતનાજ દુઃખ ગેળાવ
વખતે કહેલી અને અતિ સામાન્ય વાતચીત ઉપ-
રથી પણ લાગેલું. અને ગુજરાતના ગયા અંકમાં
છપાએલા શ્રી. મુનશીના કાગળમાં એ કદવ
મંથન કર્યા ‘અધ્ધનિંદુની આસપાસ હતું એ
દેખાય છે. પ્રમાણિક રાજાનીય જીવન મદાત્મા
મધીજીએ ઉપાડેલી ચળવળની બદાર બાએજ
હતું અને એ ચળવળમાં જીવનને પ્રભળ પ્રવાહ
વધી રહ્યા હતા એ શ્રી મુનશીની તીવ્રદષ્ટિએ
તરત જોઇ લીધું અને વેમવાળું જીવન માણવાની
જિજ્ઞાસિવાળા એમના આત્માએ તરત એ ક્રવા-
હમાં ચંપવાનું.

સત્યાગ્રહ અને સાહિત્ય

[પૃષ્ઠ ૮ નું અનુસંધાન]

અને ગુજરાતના એવા ધણાએ સાહિત્યકારો સંઘ્રામમાં અંપલાવી આવેલે સરકારના મહેમાન બની નવીન સાહિત્યસર્જનનાં સ્વપ્નાં નિહાળી રહ્યા છે. નવજીવનાદિ દ્વારા સીધું, મચોટ અને અનેક રીતે અવનવું સાહિત્ય સર્જનનાર આંધીજી તે આ સંઘ્રામના મુખ્ય પ્રેરક, ચાલક ને શાસક હતા. એક ને આદિતીય ગુજરાતના સ્વપ્નાં નીર-ખનાર ગુનશી જેલવાસી બન્યા ને એમનેજ પગલે ચાંક્ષી, રેખાચિત્રોની ભાત પાડનાર સૌ લીલાબહેન પણ કારાગ્રહવાસી બન્યાં છે.

સંસદના સભ્ય ને 'વિકાસ'ના તંત્રી ડૉ. ચંદુલાલ દેસાઈ ભરૂચના સેનાપતિ બની સરકારની મહેમાનગીરી આપી રહ્યા છે.

મ્હ સાહિત્ય પરિષદના સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ શ્રી રામનારાયણ પાઠકનો પરિચય ગુજરાતને કરાવેલો પહેલો એમ નથી. એમના તંત્રીપદે ચાલતું 'પ્રરથાન' એમની સાહિત્ય સિદ્ધિઓની સાખ પુરી રહ્યું છે. ટુંટી વાર્તા, કાવ્ય, દાસ્ય-રસિક ને ગામિનિક આવલોકનનોંધ, વાઙમયની શાસ્ત્રીય ચર્ચા, ગ્રન્થાવલોકન, ધર્માદિ સાહિત્યના અનેક અંગોપાંગો એમણે પોતાની લાસિયુદ શૈલી ને વિદ્વાતી બીજવ્યાં છે. કાવ્યશાસ્ત્રના નિય-ગોની ચર્ચા મુદ્દીને સરકારના નિયમોના ભંગ કરી અત્યારે એ કારાવાસ સેવી રહ્યા છે.

લોકસાહિત્યના આગ્રહ ઊંચાસક ગેપાણી એમના પુસ્તકો વડે જેટલા વિદ્વદ્વર્ગમાં જાણીતા છે તેટલાજ એમના કંઈમાધુર્યથી આગ વગ્નને પણ પ્રિય થઈ પડ્યા છે. 'તાંમળું ભરી ભરીને દેઢાયા દુધ દેતી કાકીમાણી'ની કે 'સીદી સળોડત.' દુર પતિરાગની એમની વાતોના ભણકારા હજી મણાનાં કાનમાં વાગતા હશે. એમને પણ હમણું

તો 'લોકસાહિત્ય' ને સૌરાષ્ટ્રની માયા બળગી કરી સરકારના પરીણાં થવાનું પસંદ કર્યું છે અને એમની પહેલાં 'સૌરાષ્ટ્ર'ના અધિપતિ શ્રી અમૃતલાલ શેઠ જેલ મહેલમાં જઈ ગેલા છે.

પ્રાચીન સિદ્ધાંતોને નવીન રીતે સમજાવનાર પશુપંખી, પદ્માક, નદીમાં પણ વિરલ રમની અંખી કરનાર, મહારાષ્ટ્રી હોવા છતાં અતિ વિશુદ્ધ અને વિશદ શૈલીએ સૌમ્ય, રસિક, વિચારવાન ને પ્રાણ-વાન સાહિત્યના સર્જનનાર શ્રી દત્તાત્રય કાશિવ-કરને જેલમાં પણ ગાંધીજીનો સહવાસ પ્રાપ્ત કરવાનું મદદ ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે.

આ ઉપરાંત એ ધરી મોજાનાં તંત્રી અને 'બહાદુર શાહ અફઝ' 'મહાત્મા શેખ સાદી' જેવે પુસ્તકોના લેખક રા. મહમદ સાદીક તથા 'ગાંધીવ-ના તંત્રી ને બાલસાહિત્ય માલાના પ્રયોજક રા. નટવરલાલ વીમાવાળા તથા અન્ય પત્રકારો અને સાહિત્યકારે સરકારની મહેમાનગીરીનો આરવાહ કંતો આખી આવેલા છે કે કંતો આખી રહ્યા છે અને હજી પણ ભોગ આપનારાઓ સાહિત્યક્ષેત્રમાંથી તત્પર થઈ રહ્યા છે અને એ શ્રેણિ ચાલુ રાખશે. સાહિત્યકારોએ આમ સંઘ્રામમાં પોતાનો ફાળો આપ્યો છે, તેમ એ સંઘ્રામ પણ સાહિત્યને નવી દિશા અપી રહ્યો છે. દાક્ષનાં રાષ્ટ્રગીતો, સરથ-સોમાંના ઉચ્ચારણો, વકતૃત્વક્ષણના આદર્શો, પ્રભાતદેરીના સંગીતો, એ સર્વથી સાહિત્યનું નવું સ્વરૂપ બંધાય છે. અને પરસ્પર ઉપકારક આ ચળવળને પરિણામે સાહિત્યમાં પણ કેાકે નવુંજ બળ પ્રકટેશે.

ગુનશીની સાહિત્યકૃતિઓ અને આ પ્રસંગની રચસેવા એ બે ઉપરાંત એમને માટે વધારે શું કહેવાનું હોય ? આ માસિકના ઉત્પાદક અને ચાલક એ પાછા આવશે ત્યારે એમનું કાર્ય કરી મેશે તો સોંપીય. દરમ્યાન ગુજરાત 'ગુજરાત' પરત્વેની સહાનુભૂતિ આશુ રાખશે.

અર્થો ગના

સેખક:—૨૧. પુરુષોત્તમ ખીમચ ચોહાણ

સુરનાં મુકતાનું નામ કેક જગજગીશીએ
 એવું હતું. મુકતા એમાં આનંદ માનતી, ગર્વ
 લેતી અને કોઇ કોઇ વખત કુલાતી પણ ખરી.
 એણે પ્રીતિઅસની હમણાંજ પરીક્ષા આપી હતી.
 રીક્ષાના અનેક સદાશ્ચાર્યોએ મુકતા તરફ વચ્ચે-
 બેસીને વિચાર શરૂઆત વિના આકર્ષાયા હતાં. મુકતા
 માં માત્ર સૌંદર્ય હતું એમ નહીં એની વાચાળ
 શક્તિ, અને સાખી વ્યક્તિને કદાચ કહેવાની
 અજગ જેવી સંભવ હતીએ મુકતાના પશુમા દમેલા
 અજુનમ ઉભી રહેતી. અન્યાયનું નામ સંસારમાં
 એ કેટલીએ વખત ઉમેરેલાં મધ દશે તેની આનિ-
 થસેલા એણે આપેલી તે મુકતાને ભુલવુંજ
 નહીં. આડોશી પાડોશીમાં મુકતા ધનવંતરી દેવી
 મનાતી, કેટલાએ ગાંધી એના ખૂં દસેલની સર-
 વાસી, ફરી સંસાર જેવા પાખા હતા. અને
 આમ છતાંએ તેનું સૌંદર્ય મોખરે અણુત. મુકતા
 ખૂં બોલી શકતી, સૌંદર્ય દર્શી શકતી, એની
 આખેમાં સ્નેહબીનું સ્વાત્ત કરેકને દેખાતું. અને
 એથીજ દરેક કોલેજીઅનને મુકતાને આવ પોતા
 તરફ છે, એમ મતીન થતું.

મુકતાની બા મુકતાને ૧૨ વર્ગની છુટી,
 હમેશને મારે ચાલી ગઇ હતી. મુકતાના પિતા
 ધનવંતવાલ શેઠ, દેવાવસથામાં દાખલ થઇ મુકતા
 હતા તેમનું માન સહેરમાં, તેમજ શાંતિમાં અ-
 વિચળ મુખ જેવું હતું. છતાં પણ મુકતા અસર

વર્ગની થઇ અને અપરિહીન આવરણ ગાળે છે
 એવી છુટી છુટી લીકાઓ, કોઇ કોઇ વખત
 તેમને કાને આવતી.

૧૪ મી સદીના વિચારોને ત્યારે ૨૦ મી
 સદીના રચરખનો દોળ ચડે છે ત્યારે તે કુત્રિમ
 અને અસ્વાભાવિક બની ગય છે. તેનુંજ ધન-
 વંતવાલ શેઠ વીડે દવું. તેમના વિચારો અર્ધજગ
 જેવા હતા, ન તો પુરા સુધારના, કે ન તો પુરા
 પુરાણા જમાનાનાં એટલે તેમણે સોફિસ્ટિકાને
 આન આપી મુકતાના ધન આવતા શીઆગામા
 ઘૂસે કરી નાખવા વિચાર કર્યો હતો.

ધનવંતવાલ શેઠનું કામકાજ મુખ્યત્વે પેટ્રોલ
 શેઠ, અને કેરોસીન વીંચે હતું. તેમણે ખરેખા અને
 રતાડડં જોઇય કુત્રીનીની આખા સુરેન કુશ્વા
 મારે એજગીશીઓ ભીંધી હતી. ગયા મહાપુલ
 વખતે, તેમણે અણુધારો કાખેતો નહો કંઈ હતો,
 અને એજગીશીઓ આજે ધનવંતવાલ શેઠનો ખંચેલો,
 નાની વાડી અને વિષેટ મોટરકાર સુરને શોખાવી
 રહ્યા હતા. ત્યાર પછી તે તેમણે કેટલીએ
 મુશ્કેલીએ ધધામા વેટેલી. સખત કરીશક્તિના
 કારણે તેમણે શેઠ ધધં જોયું પણ દવું. હવે તો
 તેમની પેટી વિચાળ અને સમૃદ્ધ બની ગઇ હતી.
 લાખોની ઉલ્લસપાથક કરવા વાળા ધનવંતવાલ
 શેઠનું વારસ આજ મુકતા હતી.

ધનવંતલાલની પેઢીના મુખ્ય મુનીમ ૬૦ વસંતો વીતાવી ગયા હતા એ મુનીમજી ને ન હોત, તો ધનવંતલાલ શેઠ, બાગ્યેજ આટલી બહોળલાક્ષીએ પહોંચી શક્યા હોત. મુનીમજીને કુટુંબમાં માત્ર એકજ દીકરો હતા. કલકત્તામાં આવેલ શીબપુર ઇજ્જતીઅરીંગ કોલેજમાં એ સીવી લઈજીતીઅરતો અભ્યાસ કરતો હતો.

એનું નામ યશવંત. કલકત્તામાં રહી તે સ્થાયી બંગાળી જેવો બની ગયો હતો. ૬ વર્ષના બંગાળી વિદ્યાર્થીઓના સતત સહવાસથી તેણે બંગાળી ભાષા ઉપર ઠીકઠીક પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. લાંબુ બંગાળી પહેરણ, અને આછી પોતતું પીતીયું એ યશવંતનો મુખ્ય પોશાક હતો. યશવંત કદી ટોપી પહેરતોજ નહીં. ઉધાડે માથે ફરવામાં તેને કોઈ અતેરોજી નહોતું આવતો. તેના ફોટોગ્રાફી અને બંગાળીના શોખને લીધે યશવંત સધળા સહાધ્યાયીઓના પ્રીતિપાત્ર થયો હતો. માયમાં તેમની પરીક્ષા લેવાઈ ગઈ. આજે યશવંત ૬ વર્ષના ગાળા પછી સુરતે જવા તૈયાર થયો હતો. એ પહેલાની વેકેશનોમાં, તે બંગાળ પ્રદેશ ધ્રુમવામાં અને નેત્રવામાં પંક્ષાર કરી નાખતો. સુરત એણે ૭ વર્ષ થયાં છોડ્યું હતું. ઇટર સાયન્સનો અભ્યાસ પણ તેણે કલકત્તાની પ્રખ્યાત પ્રેસીડેન્સી કોલેજમાં પુરો કર્યો હતો. યશવંત ન્યારે સુરતમાં ૭ વર્ષ પૂર્વે મેટ્રિકમાં અભ્યાસ કરતો હતો; ત્યારથીજ તેને બંગાળ વીશે માન અને મોહ હતો. સુરત, અમદાવાદ, વડોદરા, મુંબઈ અને પુનાની કોલેજો છોડી, તે કલકત્તા તરફ દોડ્યો હતો.

મુનીમજી એકલા અટલા હોવાથી, દૈનિક મુક્તાના માવાળુ સ્વભાવથી, અને કંઈક ધનવં-

તલાલ શેઠના સ્નેહભર્યા આગ્રહથી, તેમણે શેઠના બંગલેજ રહેવાનું રાખ્યું હતું. આજે યશવંત આવવાનો છે, એ પત્ર વાંચી, તેમનું હૃદય હાય નહોતું રહેતું. ૭ ૭ વર્ષના ગાળા પછી આજ એકનો એક પુત્ર યશવંત સુરતમાં પગ મુકતો હતો. મુનીમજી યશવંતને કલકત્તાથી આવી જવા, દરેક વર્ષે લખતો; પણ યશવંતની ગણતરી પ્રેમાણે તેણે હજી પુરું બંગાળ જોયું નહતું. દરેક દરેક વેકેશનમાં તેમની પાટી દૂર દૂર ઉપડી જતી. યશવંત લગભગ બંગાળનો બાણીતો થઈ ગયો હતો. ૧૭ વર્ષના યશવંતે સુરત છોડ્યું, તે આજે ૨૩ વર્ષનો થઈ સુરત માંછો ફરતો હતો.

યશવંત ન્યારે સુરતે છોડી કલકત્તા ગયેલો, ત્યારે મુક્તા માત્ર ૧૨ વર્ષની હતી. કંઠાચ મુક્તા પોતાને જુદી ગઈ હતી, એમ અવારનવાર યશવંતને શંકા થયા કરતી.

યશવંત સુરત પહોંચ્યો; રોજને લેવા આવેલ, તેના પિતા, જદ મુનીમ સાથે, મુક્તાના બંગલે ગયો. મુક્તાને યશવંતના આગમનના ખબર મળ્યા હતા. યશવંતને નેષ મુક્તા સહેજે જોલી ઉઠી, "ઓહો! યશવંતભાઈ, આજ કેટલાં વર્ષે મોડું જતાવ્યું હું! સુરતને તદ્દન વીસરી ગયા હતા કે શું? અને કોઈ યાદશાનાં અવીએ, નહીં તે! તમે આટલા વર્ષમાં આપ્યા વીના રહો ખરા?"

યશવંતે આજી હારથમાંજ તેનો પ્રત્યુત્તર આપી દીધો, અને તે સાથે મુક્તાએ તેના પર મુકેલ, તદ્દોભતનામાનો પણ સ્વીકાર કરી લીધો. ધનવંતલાલ શેઠ પણ યશવંતને નેષ પુણ દરખાયા. બધાંબની ઉજવણી કરાઈ પડી.

આદર્શોદ્ધ પણ આપ્યા. યશવંતને મુકતા સાથે જ તેના બંગાળામાં રહેવાનું હતું.

યશવંત અનાવિચ બાઈણુ યુવક હતો. મુકતા વણિક ઘાતિની હતી, છતાં એ બંને વચ્ચેનું આકર્ષણ અને સંવેદન વધતાં જતાં હતાં. યશવંત બંગાળી સાહિત્યનો કંઈક વધારે રસીઓ હતો. “અનુભવી” અને “પ્રવાસી” બંગાળી માસિકની કાઢણી, તે દરમિયાં પાસેજ રાખતો. એમાંથી દરરોજ નવી નવી રસપ્રણુ વાતો મુકતા પાસે કરતો. મુકતા મુગ્ધ બનતી જતી હતી.

મુકતા વિચારણુ હતી. યશવંતની મિત્રતા એના અવનમાં કે નવુજ એતન પ્રેરતી હોય તેમ તેને લાગ્યું. ૧૫-૨૦ દિવસના, યશવંતના કુંડા સદવાસમાં આટલું બધું પોતાનામાં પરિવર્તન થયેલ જોઈ મુકતા પોતેજ આશ્ચર્ય પામતી હતી. યુગ્મ સાહચર્યથી અગ્રિમ રહેલી મુકતાને તેમાં કંઈ નહીન દીશા જણાવા માંડી હતી. યશવંતમાં તે એટલું બધું રૂંદ હતું, કે મુકતાને તેની બેરહાજરી અસહ્ય થઈ પડતી. સાંજે યશવંત તાપી નહીના કીનારા પર ફરવા જતો એ મુકતાને ન ગમતું. પોતાના પાંચે સાંજે યશવંત વાટિકામાં, દીચકા ઉપર બેસી, વિનાશ બાણી નવચિકા સંભળાવે, એ માટે યશવંતને ખુબ આમ્રદ કરતી.

પણુ બેઠને ન મળ્યુંકારતાં મુકતાને યશવંત પોતાનો કરી જેવા તાલાવેલી લાગી હતી, પણ સાથે તેના પિતાની અને જુદા મુનીમની ચક્રણ વચ્ચે થતી આંખો માઠ આવતી, હારે જે મરી

યંબી જતી રહિત-પ્રશ્નો મોટે અંતરાય તેમના વચ્ચે પડ્યો હતો. યશવંતની પણ એવી જ રિયતિ હતી.

(૨)

“યશવંત, પેલી નિરંજન બાણીની ‘વાસંતી’ નામની વાતો ફરીથી અને કહેલે? એક વખત સંભળાવી, તોએ બીજી વખત સાંભળવાની ઇચ્છા રાય છે.” મુકતાએ પચની ઠેસ આપી, હીંચકાને વેગ વધારતાં યશવંતને સુચવ્યું.

સાડા ચાર થઈ ગયા હતા, તે પણુ આગ્રે જુદા અને બીજાં કાઠામાંથી પસાર થતા સુરના મુદુ તાપવળાં ફિરણો આહ્વાદજનક લાગતા હતાં. યશવંત સામે એક જુદાના થકને અદેહોને ઉભાં હતો. તેના ચહેરા ઉપર આજાં આજા પાંદડા વચ્ચેથી ફિરણો પડતા હતાં. ઉનાળાને લીધે તેણે પહેરણના ઉપમાં એ બટનો ખુદમાં મુક્યાં હતાં.

મુકતાએ યશવંતને વાતો કહેવાનું સુચવ્યું તો બંને પણુ ઉત્તરની પરવા કર્યા વીના, એ અનિમેષ નયને યશવંતને જોઈ રહી, અને બડખડાટ હસી પડી. યશવંતથી આ સ્થિતિમાં વધારે વખત રહી ન શકાયું.

“કેમ હમે છે મુકતા? એવું તે વ્હાશમાં શું બેસ્યું?” હીંચકા પાસે આજળ વધતાં યશવંત બોલ્યો.

“બેસ્યું” બોલ્યું તો કંઈ નહીં પણ અને એમ વિચાર આપ્યો કે હું બેડીબેડી હીંચકા બાકે છું અને તમે ઉભા છો, એટલે સ્વાભાવિક હસી જવાયું” મુકતા ફરી બડખડાટ હસી પડી, અસહ્ય બોલેનું છુપાવતી હોય, તેની નહર સામીતી રૂપે એ હાસ્ય હતું.

“બેસોને આ રહી ઘણી જગા” હાંચકા ઉપર ની-પાટલી પર, એક બાણુ ખસતાં, અને સાહીનો છેડો સકેરતાં મુકતાંએ કહ્યું.

યશવંત મુકતા પાસે હાંચકા ઉપર બેઠો.

“યશુભાઈ, તમને દોઢેક માસ તો ચર્ધ જવા આવ્યો. ત્યારે શું ૧ માસ પછી અમને છોડીને કલકત્તા ચાલ્યા જવાના?” મુકતાંએ ફરીથી હાંચકાને ઠેસથી વેગ આપી, યશવંતની આંગળીઓ હાથમાં લેતાં પુછ્યું.

“કે” છુટકો છે? બે વર્ગ પછી ઇંગ્લીશ્વર ચક્ર રેલ્વેમાં કોઈ સારી નોકરી કરીશ, ત્યારે મારે ત્યાં મળવા આવીશને?” યશવંત બે વર્ગ ઉપર આસ બાર દબને બોલ્યો.

“ના, યશવંત તમારો વિષેગ મારાથી એટલો લાંબો સહન નહીં થાય હું! હુંતો તમારી સાથે કલકત્તા આવવાની.” મુકતાંથી બોલાઈ તો જવાબુ પછી તેની પાછળ રહેલું ગાંભીર્ય યાદ આવ્યું, ત્યારે તેનો ચહેરો વિવાદપૂર્ણ બની ગયો.

યશવંતના દોઢ માસના સહવાસે મુકતાને પાગલ કરી મુકી હતી. ભવિષ્યના યશવંત સાથે સુખગય દિવસોની કલ્પના લાંબા સમય સુધી દહાડે સોદા ઉપર પહી પરી કરતી. ઇંગ્લીશ પર્વત યશવંતનો સહવાસ મળે તો તેનું જીવન કાંઈ અગળી અમર ભૂમિમાં મહાલવાનાં સ્વપ્નને બેતી. આમ મુકતાનો યશવંત તરફનો રાગ દિન પ્રતિદિન વધતો જતો હતો.

“મુકતા હું મર્મજ્યો” યશવંતે ખોંખારે ખાધો “ભલે તું રંપેટ ને કહે, પણ હું તારું અંતર ખાંરખી શક્યો છું. આપણને યાત્રિનો મન આડે આવે છે, લગન મંચિથી નોકવા હું તો તૈયાર

છું, પણ તારા અને મારા બાણુ વીશે તો તું નજી છે. આપણું લગન અહીં કેમ બની શકે?” યશવંત નિઃશ્વાસ નાખતાં બોલ્યો.

“હા, એક રસ્તો છે” કંઈક સુઝી આવ્યું હોય, તેમ યશવંત અખડીને બોલી ઉઠ્યો “મુકતા હા, જો તું આ તારી મીઠકતની પરવા ન કરતી હો, મુરતનો મોહ છોડી શકતી હો, સમાજનો કર હૃદયમાંથી કાઢી નાખી તારા પિતાનો વિષેગ સહન કરવા તૈયાર હો તો એક ઉપાય છે.”

“એ શો ઉપાય? મને તુરંત કહે” મુકતાંએ આગ્રહ કર્યો.

“તો...તો...મુકતા” યશવંત અચકાવા લાગ્યો. પણ પાછો સ્વસ્થ બન્યો. એમ કરીએ. આપણે અહીંથી કલકત્તા ચાલ્યાં જઈએ. ત્યાં પરણીશું. અહીંઆતો આપણું કુટુંબીઓ લગન કરવા દે એમ લાગતું નથી. ના...વાર એમ કરીએ. હું પહેલાં ચાલ્યો બાઈ અને તું ૧ માસ પછી, પાછળથી કલકત્તા આવી આવજો. તો મારા ઉપર ઠાપને તારા ચાલ્યા જવા વીશે શંકા નહીં આવે. હું કોલેજમાં અભ્યાસ કરીશ, સાંજે આપણે જન્મે ઇડન ગાર્ડનમાં ફરવા જઈશું, પણ આને અપાયર સોનેમા હાઉસના ચિત્રપટો નોંધ્યું. બે વર્ગ પછી હું ઇંગ્લીશ્વર ચર્ધ જઈશ. કોઈ સારા હોદાપર ખીરાજીશ, ત્યારે લક્ષ્મીનો અરખલિત પ્રવાહ આપણે આંગણે વહેશે, અને ત્યારે ને ને સુખ કલ્પનામાં પણ અત્યારે નથી આવતું, તે તે આપણે આંગણે રમતાં આવશે”

મુકતા એકં ચિત્તે આ સઘળું સાંભળી રહી હતી. યશવંતે આનેબેલી આછી રૂપરખાં તેના

અંતરમાં રમી રહી હતી. યશવંતના વ્યવસ્થિત વાળને ઇન્દ્રિય કાંતી, મુકતા હાથથી ડેન્ડાત બની જતી હતી.

“યશવંત, યશ, હા ! એમજ કરીશું. જાણે તું જિલ શાંતિનો રહ્યો, તો પણ હું તો તનેજ પરજીવાની તારા માટે મને સમાજ વડે, કે વૈશવંતી પરજી નથી. મને હુંગી પચૈત તારા દ્વંદ્વમાં સ્થાન આપીશ, એટલે મારે ઘણુંએ છે. દીવડો ધીમો પડ્યો, મુકતા યશવંતના ખભા પર હાથ ટેકવી ઇશ્વર મારી નીચે કુદી યશવંત પણ તેની પાછળ પાછળ ધ્રુવારા પામે ગયો. મુકતા યશવંતનો હાથ પોતાના હાથમાં ભેરવી, ધ્રુવારાની પાછળ મેડી બેઠો, યશવંત રેલી ‘વાસંતી’ની વાતો સાંભળવાનું તો તાદૃન વીસરી ગયું, વીસરેલી વાત માઠ આવી, ઉભી થઈ જતાં મુકતાએ જણાવ્યું.

“હજી નથી જુલી ! એ વાતમાં ‘વાસંતી’નું પત્રવું છે, એમ કહ્યું કરી ભે એટલે બસ” યશવંત હેઠ મરડતાં બોલી ગયો.

“જાઓ, જાઓ, હજી ‘વાસંતી’ ઘડયાલપાડે” મુકતાથી સ્વાભાવિક બોલાઈ ગયું. એની જાંબો ચમકી રહી.

(૩)

યશવંત આજે કલકતા તરફ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો જેમ જેમ વખત વીતતો હતો, તેમ તેમ મુકતાનું મન ઉઘું યવું હતું. એક માસ પછી, પોતે પણ કલકતા ચાલી જશે, ત્યારે યશવંતને મળશે, એ કહ્યુંનાના બધે મુકતા રડતી આવડી હતી. યશવંત એવો આવ્યો હતો, તેવો આવે એક બાળાનું દ્વંદ્વ ચોરી પાછો કલકતા ઉપડી ગયો.

યશવંત કલકતા પહોંચ્યો. એણે હોટલ છોડી દીધી ચિતરંજન એવેન્જુ ઉપર પ્રદલાદ મારવાડી મેનસનમાં એ રમ જાડે રાખી રહેવા લાગ્યો. એ રમમાં મુકતા રહેવા આપવાની હતી. સ્વર્ગ અને રસીલા વાતાવરણમાં ઉછરેલ, મુકતાને એ રમો માફક આવે એ માટે યશવંત તેને રાજી-મારવા તનવોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો. યશવંતે કેટલાક અસત્ય બહાના બતાવી તેના પિતા મુની-મણને હોરટલ છોડી ઘર જાડે રાખી રહ્યો છે, એમ એણે લખી નાખ્યું.

એક માસ વીતી ગયો. બારસનો અંદર પ્રકાશતો હતો. ૧૧૧ ઘડી ગયા હતા. યશવંત-લાલ શેઠ અને મુનીમ, પોતાપોતાના ખર્ચમાં જઈ, દિવમહારના આધારની અડપડ જુલી શાંતિથી નિંદા લઈ રહ્યા હતા. બાજુ સવારથી જ મુકતા કેંક અસ્વસ્થ હતી. અત્યારે તે એક ચામડાની નાની બેગમાં પોતાના થોડા ધાતું કપડાં જેમ તેમ ગોઠવતી હતી. મુકતાની કેટલીએ ધિય ખાત જીએ સામે પડી હતી, પણ તેણે એ સૌ સાથે ન લીધી...લેવા જેટલો વખત અને શાંતિ નહતાં. સવારથી અત્યાર સુધી ખુબ વિચાર કરી કરીને, મુકતાએ અત્યારે કલકતા તરફ ઉપડી જવા હીમત કરી હતી. જેમમાં થોડાં કપડાં અને ૨૦૦ રૂપિયા લઈતેણે રહેસન તરફનો રસ્તો પકડ્યો. જતે જતે મુકતા એક નાની ચીરી તેના પિતા ઉપર લખી મુકતી મઠ. પોતે હુંગી પચૈત હંમેશને માટે ચાલી જાય છે, એટલુંજ તેમાં કેં પણ કારણ દર્શાવ્યા વિના લખ્યું હતું.

ધડકતે હૃદયે મુકતા રેશન તરફને રસ્તો ઉતાવળે પગલે કાપતી જતી હતી. કોઇ મોટરનું ભુંગળું વાગતું, કે કે અવાજ થતો, ત્યારે મુકતાને પ્રસ્વેદના બિંદુઓ વળી આવતાં. ‘રખેને કોઇ જોળખીતું ગળી આવે, અને પકડાઇ જાઉં તો ?’ એ ભયમાં ને ભયમાં મુકતા રેશને પહેંચી. દ્રેધનને આવવાની થોડીજ મીનીટની વાર હતી, એટલે મુકતાને કેંદ્ર શાંતિ વળી. સેકંડ ક્લાસની ટીકીટ લઈ, મુકતા વેઇટીંગ રૂમમાં બેસી રહી. મુકતાની હીમત આત્મારે પ્લેટફોર્મ ઉપર આંટા મારવાની ન ચાલી. પંખબ મેઇલ આવ્યો. મુકતાએ સેકંડ ક્લાસના સીના કંમ્પાર્ટમેન્ટમાં જગ્યા શોધી લીધી. દિલ્હી થઇ એણે કલકત્તાનો રસ્તો લીધો હતો.

બે દિવસની સતત મુસાફરી કરી, મુકતા કલકત્તાના હાવરા જંકશને ઉતરી. પત્ર અને તારના ખખર દ્વારા યશવંત રેશને હાજર હતો. આટલો વખત મુકતા, દ્રેધનમાં મુસાફરોને પ્રત્નોના જવાબો આપી કંટાળી ગઈ હતી. યશવંતને જોઇ, તેના હૃદયમાં પાછું જોગ આવ્યું. મુકતાને જોતાંજ દરવાજો ઉઘાડી, યશવંતે એક લાંબુ હસ્ત ધૂનન કર્યું.

“હેવટે, આવી તો ખરી હં !” યશવંત મુકતાના હાથમાંથી બેગ લેતાં બોલ્યો.

“ન આવું ત્યારે શું કરું ? મને તમારા વિના ત્યાં ગોઠવુંજ નહીં એટલો કંઈ સામાન પણ સાથે નથી લાવી. આ ત્રણ ચાર સાડીઓ, અને બીજાં થોડાં-ધણાં કપડાં છે, માત્ર ૨૦૦ રૂપીઆ લઇનેજ નીકળી હતી.”

યશવંતને આ ન ગમ્યું. જ્યારે આવી તો મુકતાએ જોછામાં જોછા પોતાનાં ૨૦-૨૫ હજારના

આભુષણો તો લઈ આવવાં હતાં ને ? જસો રૂપીઆ લઇને નીકળેલ મુકતા તેને ત્યાગની મૃતિસીમી ન લાગી. મુકતાના હૃદયમાં રમી રહેલાં આશાનાં કિરણો યશવંત ન જોઈ શક્યો. યશવંતને તો એમ આશા હતી, કે મુકતા આવશે ત્યારે તે તેની સાથે હજારો રૂપીઆનો માલ, અને રેકડ નાણું લઈ આવશે એ આશા આમ ધુવધાણી ચતી જોઈ દુહાતે હૃદયે યશવંત મુકતા સાથે ભાડાની મોટરમાં બેસી ઘેર પહોંચ્યો.

સુરતમાં મુકતાના ગુમ થવાના ખખર પવન વેગે પ્રકુરી ગયા ધનવંતલાલ શેઠને આ ખાલાત નહાનો મુનો ન હતો તેણે ચારે બાજુ શોધખોળ કરાવી. વર્તમાનપત્રોમાં ફેટાઓ પ્રસિધ્ધ કરાવ્યા મોટાં મોટાં ધનામો બહાર પાડ્યાં, પણ મુકતાનો પતો ન લાગ્યો તે નજ લાગ્યો.

આ બાજુ યશવંત અને મુકતા કલકત્તામાં કાલો સમાજની સંરચામાં લગ્ન પ્રથિથી જોડાઈ ગયાં. યશવંત કોલેજમાં હવે બહુ જુનુંજ જતો. તેને કોલેજ અકારી લાગતી. અભ્યાસમાં તેનું ચિત્ત ચોટવું નહિ કલકત્તાની અખ્યાત બંગાળી કલબોમાં યશવંત અને મુકતાનું માન ભર્યું-રચાન હતું. નહાતું ઘોડું, ખાતું પીડું, વર્તમાનપત્રો વાંચવા સલાઓ, પાર્ટીઓ મેળાવળાઓ કલબોના ઉત્સવો, રમત ગમતના મેચો સીનેમા નાટક અને ફરવા જવામાં તેમનો વખત ક્યાંએ વધી જતો. યશવંતનું જીવન અતિ ખર્ચાળ બની ગયું હતું. તેનું માસિક ખર્ચ ૩૦૦ થીએ વધી ગયું હતું.

હવે યશવંતને ધીમેધીમે ચૈસાની ખેંચ પકતી જતી હતી. તેના પિતા ઉપર કોલેજના અભ્યાસની મોટી મોટી વાતો લખી પુસ્તકોનાં નવી નવી

નવી શીનાં મુસાફરીનાં અસાધ્ય બદલાના બતાવી
વધારે પેલા સંજ્ઞાવતો.

યશવંતને તેના પિતા ખીમાર હોય તો પત્ર
આપ્યો, પણ સારા થઈ જશે, એક માની તે
સૂરત ન ગયો. પંચમે દહાડે તાર આપ્યો.
તેમાં યશવંતના પિતાના સુલુ-સમાચાર હતા.
યશવંત મુકતાને શુરત લઈ જઈ શકે એમ નહે તો
એટલે ન છુટકે મુકતાને કલકત્તામાં એકથી મુખી
યશવંત સૂરત ગયો.

ધનવંતશાલ શેઠ પોતે પણ પુત્રીના વિશે-
શમાં કુખી બનેલા હતા. યશવંતને તેમણે
સાંતવન આપ્યું. ૨૫-૨૦ દિવસ પછી યશવંત
કલકત્તા ટરે જવા તૈયાર થયો. છુટા થડતી
વખતે ધનવંતશાલ શેઠ યશવંતના હાથમાં હાથ
દબારતી ૨૦ નેરો મુકતા કહ્યું. "યશવંત,
તારા માથે વશાકાંથી જળવેલી સેવાનો આ
બદલો ને. વીસ દબાર રૂપીઆ છે. ખુશીથી તું
તારાં મેં વર્ષો કેલેજ છવનનાં પસાર કરી
નાખજે. ઈશ્વર તને સૂરત રહેતે ચડાવી દે. મારું
છવન મને હવે અઠાઈ વર્ષ પડ્યું છે. અરે,
એકની એક પુત્રી મુકના... વડાલી મુકતા, કેલેજ
અથે ક્યાં એ માણી મહ. આ મારી લાખો
રૂપીઆની મોઠકતને તું શું કરે ?" ધનવંતશાલ
શેઠ મુકતે મુકતે રોશનના ખેટકેમ ઉપર રડી
પડ્યા. મુકતા માઠ આવતાં તેમનું હૃદય ડબી
ચલ્યું. યશવંત આ સમયે બેનામજા બની ગયેલા
હતો. હતો. મુકતાને છુપાવનાર પોતેજ છે એમ
ભારે થઈ જવાની તેની કશીં થઈ આવી. સામે
દાખમાં ૨૦ દબારની નેરો એક પાછો હતો
તેણે શાંત થઈ ગયો. ધનવંતે હૃદયે અસ્વસ્થ
નિમે, અને સ્નેહપૂર્ણ બાવે યશવંતે શુરત છોડ્યું.

યશવંત કલકત્તા આવ્યો. હવે બાપેજા તે
કેલેજમાં હતો. મુકતા કદી કુસે થતી ત્યારે
વળી એક દ વખત, કેલેજમાં હાજરી નાખી
આવતો.

યશવંતના હાથમાં રૂપીઆ આપ્યા હતા.
તેનું મૂળ ખર્ચ પાછું સાલુ થયું. તેના બંગાળી
સ્નેહી મીત્રે સહિત હમેશાં એ કલકત્તા પામે
રહેતો. મુકતાને આ ન ગમતું, એ અરસામાં મુકતા
બારે દિવસો સહન કરતી હતી કેમ કે એ વખત
સૂરત, અને વડ પિતા, તેને માઠ આવતા પણ
યશવંતને એક એ બૂનો જવા પ્રયત્ન કરતી.

આ બાળુ બંધકથી ધનવંતશાલ શેઠને
હવે ધંધામાં રસ પડતો નહોતો. ધીમે ધીમે તેણે
પોતાની ધીકતી, પેદી સહેલી લીધી. તેનો વડ
કુનીમ પણ આ વખતે હાજર ન હતો કે ધન-
વંતશાલને ગોમ રિશામુચન કરે. ધનવંતશાલ
શેઠ વિશ્રાંતિ સેવા વિચાર કર્યો હતો પણ તેણે
વધારે વખત વિશ્રાંતિ લઈ ન શક્યા. મુકતાના
અદરથ થઈ જવાના આશ્વાતથી, અને સ્નેહીજન
વિનના સ્વપ્ન વાનાવરબુધી તેણે માઠગીમાં
પડકાર્યા.

ધનવંતશાલ શેઠે ઉત્તરી વખત પુણ આયદ
પૂર્વક વર્તમાનપત્રો, અને અદવાકિ પત્રોદાગ
મુકતાને ખુલ્લો પત્ર લખ્યો. પોતે છંદગીના
છંદમાં આસો ને છે, અને લાખો રૂપીઆની
મિઠકત પિતા વારસની પડી છે, એ ઉપર ધન-
વંતશાલ શેઠે ખાસ ભાર મુક્યો હતો. એક
વખત મુકતાને મળી જવા, તેમાં થાપે સાંક
વિનતી રેખાતી હતી.

મુક્તાએ એ પત્ર કલકતામાં ગુજરાતી વર્તમાન પત્રમાં વાંચ્યા. શું મેહું લખને એ તેના પિતા સમક્ષ ન્યય ? થોડા જ સમયમાં તે દલે એજીવ વાળી થવાની હતી. યશવંતને છોડી એ દશામાં જવાની દિગ્મન મુક્તાથી ન થઇ શકી. યશવંતને માટે તેણે સધળું તબ્બુ હવું. શાળીકું સુરત, સ્નેહાળ પિતા, લખણ લક્ષ્મી અને જગતમાં જે વસ્તુઓ ખીજને લક્ષ્યાયે તેણે યશવંતને માટે તજ હતી.

થોડા રોજ પછી પાછા એજ વર્તમાન નમાં મુક્તાએ તેના પિતાના અવસાનના સમાચાર વાંચ્યા. તેમાં એમ પણ વધારે લખ્યું હતું કે 'પાછળ કોઇ વારસ ન હોવાથી, ધનવંતલાલ શેડે, ૨૨ લાખ રૂપિયા, તથા બીજી સ્થાવર જંગમ મીઠકત સરકારને સુરત જીલ્લાના ગામડે ગામડે કન્યાશાળા સ્થાપવા માટે, દાન તરીકે આપી દીધા છે.' મુક્તા માંડ માંડ પુરે પેરામાં વાંચી શકી. તે ધન દષ્ટિએ ખેસી ગઈ. મુક્તાથી છુટે, હૃદયે રડી જવાયું. યશવંત વાંચીને સામે ઉભો ઉભો કેંક લુખ્યું હસતો હતો.

યશવંતનાં બે વર્ષ પુરાં થઇ ગયાં હતાં. પણ કોલેજને તેણે દુરથી જ નમસ્કાર કરેલ હોવાથી તે પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ ન થઇ શક્યો. સીવિલ ઇન્જીનીયર થવાની, તેની આશા અદરથ થઇ ગઈ.

(૪)

કલકત્તામાં મુક્તા ને યશવંત સાથે રહે, ત્રણેક વર્ષ વીતી ગયાં હતાં. મુક્તાની નાની છોકરી ૧૦ માસની પાંદણમાં રમતી હતી. યશવંત કેંક આ અરસામાં ઉદ્ધત જનતાં જતો

હતો. વારંવાર શબ્દ પ્રદારો તે મુક્તા ઉપર કરતો. વાતવતમાં ગ્રીહાઇ જતો. લગ્નગ આગો દિવસ તે બદાર રજાડવામાં જ દાઢતો. મુક્તાને આ અસહ્ય ધર્મ પડ્યું. પોતાની પાછળથી જો અને એ યશવંત આવો નગુણો ઉદ્ધત અને ગ્રીહીઆ સ્વભાવનો ખની ન્યય એ મુક્તાથી ન ખમી શકાયું. યશવંતને તે કેટલીએ વખત વિનવતી પોતાનો કેઇ દોષ દોષ તે ક્ષમા આપવા કાઢ લુછીલરી ભાપામાં અશ્રુપૂર્ણ નયને વિદ્યા ગાંગતી. પણ આજના યશવંતમાં અને કે વર્ષ પૂર્વેના યશવંતમાં અડધ્ય ફેર પડ્યો હતો.

એક સાંજના પચીક વાગે યશવંત પોતાની મોટર સાઇકલ લઈ કીડરપોર રોક તરફ ફરવા નીકળી પડ્યો. ચૌરગીરાડ પાસેથી પસાર થતાં સામેના વળાકામાંથી ઝાંચીતી એક મોટર લોરી યશવંતની મોટર સાઇકલ સાથે અથડાઈ. એક ક્ષણમાં આ બનાવ બની ગયો. પાસેના રોડદારીઓ દોડી આમ્યા. મોટર સાઇકલના સુરેચ્છા થઇ ગયા હતા. યશવંત ૧૦ ફીટ દુર પછડાઈને થોડી લુહાણ દશામાં લગભગ જોશાન જેવો પડ્યો હતો.

તેનું જમણા પગનું હોડકું ઉતરી ગયું હતું. લગભગ બન્ને જોડણુ તદન છુદાઈ ગયા હતા. હાથની બે ટાણીમાં પણ સારી રીતે ઇજા થઇ હતી. માણસોએ તેને ઝેડો કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ જોડણુમાં થતી વેદનાને લીધે અને ઉતરી ગયેલા હોડકાને લીધે એક ન થઇ શક્યો.

ટેલીફોનથી એમ્બ્યુલન્સ કાર જોલાવી યશવંતને હોસ્પીટલમાં ખસેડવામાં આવ્યો. આખી રાત્રિ યશવંત કંઈ પણ ખોલી શક્યો નહિ.

એજ સોઠે યશવંતને નેહુંના પગારથી પાછળથી પોતાની પેઢીમાં બેઠી લીધી.

ગરીબાઈથી મુક્તા રી ન ગઈ. યશવંતની પાટીઓ અને ઢુર્ગામેટો, ઉત્સવો અને નાટકો કલળો અને જલસાઓ એક પછી એક અદ્વિત્ય થઈ ગયાં. તેના કલળના રેનેહી મિત્રો કોઈ કોઈ વખત યશવંતને મળતા ત્યારે માત્ર બે ચાર આશ્વાસનના શબ્દો કહી છુટા પડતા. કેમ જાણે રેનેહી તરીકેની ફરજ માત્ર બે ચાર આશ્વાસનના વાક્યોમાંજ સમાઈ જતી હોયને ?

પણ મુક્તાનું વેલ જેવું કુમળું શરિર અને મન આ સધળો ઓચિતો ધસારો સહન ન કરી શક્યું. મોજશોખ અને વલ્લભા ઉછરેલી મુક્તને ધરને આપો બોલો એકલે દાથે ઉડાવવો પડતો. મુક્તાનું શરિર ધીમે ધીમે ગળતું ગયું. આછી લાલ સુરખી ભર્યા ગાલો પીળા પડ્યા માંડ્યા. પીઠમાં મુક્તાને 'પ્લુરસી'નો રોગ લાગુ પડ્યો હતો. ઓચિંતી મુક્તા પટકાઈ પડી છતાં એ શ્વકાર્યામાં મચી રહેતી. યશવંતની બેખરવાઈથી મુક્તાનો રોગ ધીમે ધીમે વધતો ચલ્યો. નાની છોકરીની પણ તળીમત આવસ થઈતી મુક્તાની આજીવ્યથી યશવંત ઘણે દલાડે ડોક્ટરને તેડી લાવ્યો. ડોક્ટરે મુક્તાનું શરિર તપાસ્યું. તેના ભવાં ઉંચા ચઢ્યાં ડોક્ટર મુક્તા સામે જોઈ રહ્યો. આવી કુમળી વેલ આમ કરમાઈ જાય એ ડોક્ટરને પણ ન ગમ્યું. એણે યશવંતને કોઈ પણ ઉપાયે, મુક્તાને સારા રચણે હવા ફેર માટે લઈ જવા ખુબ આમદ કર્યો યશવંત મૂઢ બન્યા સઘળું સાંભળી રહ્યો હતો. તે પંજુ આવેલાં અને આવતાં દુઃખોથી ત્રાસેલો દુર નાસતો ફરતો હતો.

તોપણ મુક્તાના આગલને લઈને અને શો તે જ ડોક્ટરનાં જ લા.મંજી લઈ યશવંત હળરી બાગ નસે પારનાથ પાતનું તળેટીનાં બંગલામાં મુક્તાને લઈ હવાફેર માટે ગયો. સોઠે ૫૦૦ રૂપિયા માયાળુગાથી યશવંતને હવા ફાર માટે આપ્યા હતા.

એક માસ થયાં યશવંત હળરી બંગલાં મુક્તા સાથે રહેતો હતો. તેનું ગોઠણનું દર્દ તદ્દન મટી ગયું હતું. તેને મુક્તાની સેવા કરતાં ખુબ કંટાળો આવતો. તેની હવા માટે રૂપિયા કાઢનાં યશવંતનો શવ ખુબ બળતો. નાની છોકરીને રડતી જોઈ તેના પિત્તો ઉઠળો જતો. મુક્તાને ગાલ કપર અને કપાળ ઉપર મોટા મોટા ફોલ ઓઉપડી આવ્યા હતા તેમા પશ્વભાગે યશવંત દુર નાસતો માંદલી મુક્તાનો બેડોળ ચઢેરો એથી દુર નાસતો માંદલી મુક્તાનો બેડોળ ચઢેરો યશવંતને હવે ગમતો નહીં. યશવંતના અકસ્માત વખતે બધે મહિના સુધી અખંડ દિવસ રાત્રિ જગી મુક્તાએ તેની સેવા કરેલ એ યશવંત નયુણો યશવંત-જુલી ગયો હતો.

એક સાંજે યશવંત બળરમાંથી ફરી ખાજો બંગલે આવ્યો. મુક્તા આરામ પુરશીમાં રાત્રિ ચિત્તે પડી સામે ઝડને જોઈ રહી હતી. નાની છોકરીને એક નોકર જરા દુર રમાડતો હતો.

“મહારી પાસે હવે રૂપિયા થઈ રહ્યા છે. આમને આમ હું કયાં સુધી ચલાવીશ! ત્હારી માદગી પુરી થતીજ નથી; કે કે” છુટકા થાય” કોપથી પ્રગ્લવળ બનેલા યશવંતે બંગલામાં દાખલ થતા મુક્તાને સજગાવ્યું.

યશવંતને માટે મુક્તાએ પોતાનાં આજીવણે વેચ્યાં હતાં. ચાકરોને રળ આપી, પોતે કામને

બોને બસડી હતી. એ સપથું એક પછી એક મુકનાના હૃદયમાં સીનેમાના ચિત્રપટની સાથે ઉભરાવા માંડ્યું. ‘અસ યશવંતનું’ હૃદય આવી જ કે !’ મુકતાએ એક ધીમે નીકાસો નાખ્યો અને બીજા બાજુ મોઢું નાખી આંસુ સારતી પડી રહી. યશવંત બગલામાં જઈ શકત ચિત્તે જમી પડવારી મુકતાની તબીબનની કંઈ પણ પુછવાની પરવા કર્યા વિના સહેરમાં સીનેમા જોવા દોડી ગયો. કહેર તરાના રતા ઉપર જતાં યશવંતને મુકતા જોઈ રહી.

માનાના કુખ વિના, તેની સંભાળ વિના કીકી તેા તદન દાડકાના માગારપજ રહી હતી. મુકતા કે તેની પુત્રી, બેમાંથી કાણુ વહેતું સ્વર્ગ તરાનો રમસાન મેંછલ પડડશે. તે કહી ચકાડું ન હતું. ‘અર્ધ’ તારે કીકીને બાળી મુકવી નાખી હતી, તેા પણ તાજ તેનો પીઠો છાડતો ન હતો.

શરિના દાઢાં ચેવા દશે. કીકી ફગ્મનેા ધીમે ધીમે અચાજ કાઢતી હતી. યશવંત, સાંત ચિત્તે પણ બેઠકારીથી રસોડામાં જમી રહ્યો હતો. મુકતા પર્વત પર પડી પડી ફરતી કીકીનું કુખ જોઈ રહી હતી. મુકતામાં એટલી ચકિત ન હતી કે પોતાની એકની એક વ્હાલી પુત્રીને તેના મૃત્યુના વખતે પણ પોતાના બોગામાં સુતારી વ્હાલ કરે.

“યશવંત, યશવંત, બહાર આવી જુઓ તો ખરા, કીકી, થોડા સમયની મહેમાન લાગે છે.” મુકતાએ તીજા હૃદયમાં અવાજે કહ્યું.

“એક જમવા જેટલોએ વખત, શાંતિથી જવા દેતી નથી. આ મા દીકરીથી તેા તોખાદ. કોણ જાણે કયા બધામાં આ કુખમાંથી બહારો છૂટકારો થશે.” યશવંત પુરી ઉપર બટકાડું ફાક ચંદાવી, મુખમાં મુકતો રસોડામાંથી જળ્યો.

કીકી ચાલી ગઈ. મુકતા તેના મહેરા ઉપર પણ મૃત્યુ સમયે પોતાનો કાપ ફેરવી ચકી નહીં. મુકતા માનુદવના બાવોના આવેગમાં એટલીકા ઉપર માથું નાખી રહી રહી. યશવંત જમીને બહાર નીકળ્યો. કીકીને નશ્વર દેહ પડેલા જોઈ, તેની આંખમાંથી એક પણ આંસુનું જિંદું સપું નહીં. જાણે છૂટકારાનેા કમ બેચેતો હોય, તેમ તેણે એક દાસીને આસ કીધા.

નોકર અને યશવંતે મજી કીકીના રાખની થોડા અચરજા કરી. ઘેર આવી તેણે નોકરને પુરા માસનો પચાર આપી રત્ન આપી દીધી. બંગ-લાપાળાના ઘેર જઈ, તેને પુરા માસનું બાકું મુકવી આપ્યો. યશવંત હવે કંઠાળી ગયો હતો. દેડે આપેલ બંચસોમાંથી માત્ર તેની પાને એકસો બચ્યા હતા. એક ચીઢીમાં તે આરો જઈ છું” એટલું લખી તે ચીઢી અને પચાસ રૂપીઆની નોટો મુકનાના એદાદીકા પાસે રાખી રાત્રે ૧ વાગે નંરવ શાંતિમાં એકસાથેસમાં બેસી કલકતા ચાળ્યો ગયો.

જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચે મુકતી મુકતા સવારે પાંચ વાગે જમી. બીજાના પર પડેલ ચીઢી અને પચાસ રૂપીઆની નોટો જ્વેલ આદર્શ મુખે બની ગઈ. મુકન એ ચીઢી, ચાંચી છંદગીમાં જો તે કહી બાટલું રહી હોય તેા તેજ દિવસે સ્વારથી તે સંજ સુધી એકની અડધી મુકતાએ બંગલામાં રડવાંજ કહ્યું. એ નહોતી રડતી, તેનું બ્યથિત હૃદય અંદરને અંદર ચુંચગાઈ ‘આદ’ નાખતું હતું. મગામાં કુસો બરાબ આવતો ત્યારે તે છુટે મોઢે રહી પડતી. તેની પાસે ન તો કોઈ સ્નેહ કે આત્મ-જન આશ્વાસન આપવા ખાતર કે આંસુ છુછવા

કરેતો. પોતે ટલુશનના ત્રીસેક કમાતો, અને
પચાસ આવતા, એટલે યશવંત બાઇનું ઝાડું
ગળડતું જતું હતું.

ચંદ્રભાગા એક દિવસ મુકતાને યશવંત
ઉપર મનીઓડર કરતી જોઇ ગઇ.

“મુકતાજીને, આશું કરે છે? યશવંત
જેવા પાપીને તમે શામાટે રૂપીઆ ગોઠવી મઠક
કરે છે?” ચંદ્રભાગાએ મનીઓડર ફોર્મ
ચૂંચતા કહ્યું.

“ના જાહેન, એમને પાપી ન કહો. યશવંત
ગમે તેવા હેતુઓએ મારે છે. બાવિધ્યમાં મુધરી
જશે અને પાછી મને સ્ત્રીકારશે એ આશાના
તંદુ ઉપરતો હું શુનું છું. આ કમાઉં છું એ
તેનાજ માટે. એ મને પરણી મુકયો છે. હું તેની
અધીંગના છું. એ ન ભૂલી જાયો. એનું દુઃખ
તે મારું દુઃખ. મુકતા વધારે ન જોલી રહો.
અંતરમાં ઉછળતા ભાવોની સાખીતી રૂપે તેની
અંખમાંથી જે આંસુ સરી પડ્યાં, અને મનીઓડર
ફોર્મ પર પડ્યાં. મુકતા સજ્જન નયને ટેળણ
પર પડેલી નોટો, મનીઓડર ફોર્મ અને તે ઉપર
પડેલ પોતાના આંસુના બિંદુને જોઇ રહી

પ્રમદો સ્વ. પત્નિશ્રીતા સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાજે
શ્રીયુત ગણભા. આયુદ્ધ આવડા
તરફથી સવિનય સમ્રેમ ભેટ.

સૌરાષ્ટ્ર પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

તમારાં ચિત્રોનાં સફાઈદાર અને
સુંદર 'બ્લૉક' બનાવવાનું આગા
કાડીઆવાડમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ

ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ની અનુક્રમણિકા

મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર	ઉપાં (વિદગી)	શ્રી. ડાબી	
મુજરાતના વાયકોને :	શ્રી. કનેયાલાલ મુનશી	૧	
અર્ધમંદિર ને યાત્રાળુ :	શ્રી. કનેયાલાલ અને શ્રી. હીલા મુનશી (ચિત્રકાર શ્રી. ડાબી)	૫	
હુધળીનાથ અને સિદ્ધનાથ :	(મોરડી દંતકથા) (ચિત્રકાર શ્રી. ડાબી)	૧૩	
ન્યાય :	(સામાજિક નાટક) શ્રી. પુરુષોત્તમ ત્રિકુમદાસ (ચિત્રકાર શ્રી. ડાબી)	૨૧	
ગોંડ મુથન :	(કાવ્ય) શ્રી. કેશવ હં. શેઠ	૩૬	
સ્નેહનું બંધન :	સૌ. હીલા મુનશી (નવલિખા) (ચિત્રકાર શ્રી. ડાબી)	૫૫	
કેવળ પ્રેમખંડનની ધાયના :	(મધ્ય) શ્રી. તનમનીશંકર લા. રિલ	૫૨	
શેડીના અવન-સંકટપ :	શ્રી. કીરોજશાહ અહેતા (મનિ-દ્રોગ-ચિત્ર સાથે)	૫૩	
આ :	શ્રી. ધનસુખલાલ અહેતા (નવલિખા) (ચિત્રકાર શ્રી. ડાબી)	૫૮	
અંધ સ્વીકાર :	ઉપનંદી	૬૬	
માંડગી :	શ્રી. નયોતીંદ હં. દવે	૬૮	
નાકરમુગના કવિયો અને તેમની કૃતિયો :	શ્રી. ક. મા. મુનશી અને શ્રી. નયો. હં. દવે	૭૫	

જાર્જિક લગભગ : સિદ્ધમાં રૂ. ૮. ૫રેશમાં રૂ. ૧૦ અથવા રૂ. ૧૫

જુદક નકલના ખર્ચ આના

નવી આવૃત્તિ : ગુજરાત : ગુજરાત કૃષ્ણાલય, રાણપુર.
૧૧૨, અમરેલી રોડ, કોલ મુંબઈ : (બી. એમ. રમે. કાઠીવાલા)

આવતા અંકની કેટલીક સામગ્રી

- (૧) સ્નેહ સંભ્રમ શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની આવતા અંકથી શરુ થતી નવી ચાલુ વાર્તા.
- (૨) ન્યાય : (નાટક) અંક બીજો. શ્રી. પુરુષોત્તમ
- (૩) એક નિર્ભાગી સ્ત્રી : (નવલિકા) શ્રી. લીલા મુનશી
- (૪) નમાયુ (નવલિકા) શ્રી. રામચંદ્ર દામોદર શુક્લ
- (૫) કેલુષીના આર માસ (શોક ગીત) શ્રી. મંજુલાલ મનુદાસ
- (૬) આદર્શનાં મૂલ્ય (એકાંકી નાટક) શ્રી. કાકોરબાઈ દેસાઈ
- (૭) રાધા : શ્રી. અંબાલાલ પુરાણી
- (૮) રાઝપુટીન :— આ જમાનાની એક બચંકર અને ભેદી વ્યક્તિ : શ્રી. પ્રાણનાથ પરમારામ દેસાઈ
- (૯) ટાઈમ્સ એન્ડ ઇન્ડીઆ : શ્રી. ચંદ્રવદન મહેતા
- (૧૦) ઉપા હરણુ—એક પરિચય : શ્રી. મંજુલાલ મનુદાસ

ઉપરાંત શ્રી. ધૂમકેતુ, શ્રી. જ્યોતીર્દિ દવે વગેરેના લેખો અને પુષ્કળ ચિત્રો.

સૂચના

“શુજરાત”ના તંત્રી ખાતાંને લગતો તમામ પત્ર વ્યવહાર તંત્રીને ૧૧૧ એસ્પેક્તેન્ડ રોડ કેટ, મુંબઈ, એ સરનામે કરવો.

અવલોકન માટેનાં પુસ્તકો વગેરે તથા અદલાબદલી માટેનાં સામયિક પત્રો તંત્રીને સરનામે મોકલવા.

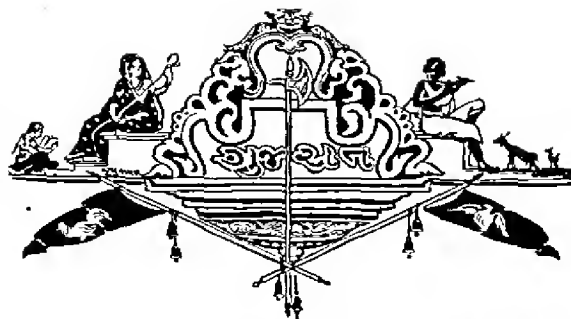
લખાણો તંત્રીને સરનામે મોકલવાં.

લવાજમ, જાહેર ખબરો ઇં “શુજરાત કાર્યાલય” રાણપુર, (B. S. ૧૫ કાઠીઆવાડ) એ સરનામે મોકલવા.

વ્યવસ્થા ખાતાંને લગતો તમામ પત્રવ્યવહાર એ સરનામે કરવો.

જાહેર ખબરોના લાવ તાલ, એજન્સીની શરતો વગેરે માટે વ્યવસ્થાપક

પુસ્તક ૧૧ મું]

ઓગસ્ટ ૧૯૩૧

[અંક ૧ લેા

‘ગુજરાત’ના વાચકોને !

આ અંકથી ‘ગુજરાત’ ફરીથી શરુ થાય છે. ગયા વર્ષના સપ્તાહ પછી બધા નવા છવે છવવા લાગ્યા છે તેમ ‘ગુજરાત’ પણ છવવા લાગશે.

‘ગુજરાત’નું પ્રકાશન એ મારા જીવનનું એક અવિરોધન્ય ભાગ થઈ પડ્યું છે. ૧૯૨૨થી મહીને મહીને એને માટે લખવું, એનાં પુકારેલાં, એના અર્થે આપકારવા એ બધી જાણી જાણીની જરૂરીયાત સમી વસ્તુઓ થઈ પડી હતી.

૧૯૨૨માં એ ‘ગુજરાત’ કાઢવું શરુ કર્યું ત્યારે મારા મંધા શીવાય બીજી પ્રવૃત્તિમાં હું શેકાયો નહોતો. વર્ષે વર્ષે પ્રવૃત્તિ વધતી ગઈ એટલે ‘ગુજરાત’ની વ્યવસ્થા પાછળ મારાથી ધ્યાન ન આપાયું અને ૧૯૨૮થી એની વ્યવસ્થા ઉતરતી થવા લાગી. ૧૯૨૯માં એને ત્રિમાસિક કરવું પડ્યું. ૧૯૩૦માં હું જેલમાં ગયો ત્યારે ભાઈ નગીનદાસ માસ્તરે એને ચલાવ્યે રાખવાનું વચન આપ્યું. ૨૨મી એપ્રિલે હું પકડાયો. પછી એમણે એક ત્રિમાસિકનો અંક તૈયાર કરાવ્યો. પણ રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં એ પણ આકર્ષાયા; અને આખરે એ પણ પકડાયા. પરિણામે ત્રિમાસિકનો અંક લગભગ તૈયાર હતો છતાં એ ન જ કાઢી શકાયો. શ્રી. લીલા રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં પડી, અને પાછળથી જેલમાં ગઈ એટલે તંત્ર ચલાવનાર કોઈ રહ્યું નહીં. ભાઈ સમર્થલાલ, જેના પ્રેમમાં પત્ર છપાવું હતું તે પણ જેલમાં જઈ બેઠા.

સમાધાન થયું, બધા છુટયા અને ‘ગુજરાત’ કાઢવાનો વિચાર મને થઇ આવ્યો. મને એમ કહેવામાં આવ્યું કે મારે વધારે પ્રવૃત્તિઓ માથે લેવી નહીં, કે ‘ગુજરાત’ હવે હતું એવું લોકપ્રિય થશે નહીં. આના ઉપર મેં બને તેટલો વિચાર કર્યો અને આખરે ‘ગુજરાત’ ફરીથી પ્રગટ કરવું જ એવા નિશ્ચય પર હું આવ્યો.

સાહિત્યની સેવા કે રાજકીય જીવન મારે મન તો મારી ભાવના સિદ્ધ કરવાનો એક પ્રયોગ છે—સ્વદેશ જીવનનાં બંધીખાનામાંથી નાસ્તી છુટવાનો એક માર્ગ છે. આટલાં વર્ષો સુધી મને એ માર્ગ વિના આવ્યું નથી. અને હવે ચલાવવું એ આત્માનો દ્રોહ કરવા જેવું છે. એટલે થોડું વધતું કે લખ્યા વિના મારે મન જીંદગી નકામી છે.

અત્યાર સુધી મારી કેટલીએ કૃતિઓ લોકપ્રિય થઇ છે ને ઘણીએ લોકપ્રિય નથી થઇ. પણ તે પ્રારંભતાં તે કેવી નીવડશે, તેના જરાએ ખ્યાલ મેં કર્યો નથી. અત્યારે શા માટે કરવો? બે મારામાં અને મારા મિત્રોમાં કે કહેવાનો પ્રભાવ હશે, સચિદા આકર્ષવાની શક્તિ હશે તો તો ‘ગુજરાત’ લોકપ્રિય થશે. અને નહીં જ હોય તો પછી આપોઆપ ગુજરાત બંધ થશે. આવા સમવિષમ હું કર્યો કરતો હતો ને ભાઈ અમૃતલાલ શેઠ મળ્યા. અને એમણે ‘ગુજરાત’ની વ્યવસ્થા માથે લીધી. મારી એક મોટી મુશ્કેલી દૂર થઇ; અને ‘ગુજરાત’ કાઢવાનું નક્કી થયું.

ત્યારગાઠ પત્રો દ્વારા ગુજરાતીઓને મેં એક વિનંતિ કરી હતી તે નીચે પ્રમાણે હતી:—

ગયા વર્ષમાં આખા દેશની દરેક સાધારણ પ્રવૃત્તિએ, વધતો જાયો, પ્રાણાયામ કર્યો હતો તેમ ‘ગુજરાત’ને શ્વાસ રોધવાની જરૂર પડી હતી. હવે ફરીથી ‘ગુજરાત’ શ્વાસ લેવો શરૂ કરે છે.

આજે નવ વર્ષ થયાં ગુજરાતનાં નરનારીઓએ ‘ગુજરાત’ તરફ અનહદ મમતા દાખવી છે, એની ત્રુટિઓ તરફ સ્ખમાશીલ દષ્ટિ રાખી છે. અને તે જ પ્રમાણે એના સંચાલકોએ પણ સાહિત્ય ને સંસ્કારની અભિવૃદ્ધિનું ધ્યેય દષ્ટિ આગળ રાખી જનતા સેવા કરી છે. એ જીનો સંબંધ આજે ફરી નવો યાવ છે ત્યારે ગુજરાતની ભાવના સંબંધી બે બોલ અસ્થાને નહીં ગણાય.

૧૯૧૪માં મહાત્માજી આફ્રીકાથી પાછા આવ્યા તે પહેલાં કેટલાક યુવકોએ એક અને અતુલ ગુજરાતની ભાવના સેવેલી. ગુજરાતી ભાષામાં સામર્થ્ય આણવું, ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવું, ગુજરાતના ભૂત ગૌરવનું અન્વેષણ કરવું, તેની વર્તમાન શક્તિનું સંશોધન કરવું, તેની ભાવી મહત્તાનું દર્શન કરવું, ગુજરાતી-ઓમાં નવો રસ ને ઉદ્દાસ પ્રગટાવવો, એના સંસ્કારની પુનર્ધટના આરંભવી : આ બધાં એ ભાવનાનાં અંગ હતાં. આ ભાવનાથી પ્રેરાઇ, બાલકોની માફક તેમણે પોતાની શક્તિથી અસાધ્ય એવી મહત્ત્વકાંક્ષા પોષી. એવા કેટલાકોએ ૧૯૨૨માં સંસદ અને ‘ગુજરાત’ સ્થાપ્યાં.

મહાત્માજીની સર્વદેશીય પ્રવૃત્તિઓએ નવો યુગ પ્રવર્તાવ્યો અને એ ભાવનાની સિદ્ધિ સરલ બનાવી મુકી. ગુજરાતની સચેતન બનેલી પ્રજાના હૈયામાં પ્રગટેલી રસ સરિતાના ભગીરથ થવાનું કામ બહુ સહેલું થઈ પડ્યું. અને તે ઉપાડવાનો થોડોક જય તો ‘ગુજરાત’ લઈ શકે.

આજે ‘ગુજરાત’ની એ ભાવના સિદ્ધ થઈ છે. ગુજરાત હૃદમાં-અવનિમાં એક છે, અતુલ છે. ગુજરાત ને મુંબાઈ એ ગયા પુલના હાલીધાટ. ગુજરાતમાં ને ગુજરાતની બહાર એના પુત્ર પુત્રીઓએ વીર વીરાંગના પદ ગ્રાસ કયું છે. ગુજરાતે જગતનાં યુવતીઓને નવી દિશા અને નવી શક્તિ આપ્યાં છે.

આ નવી પ્રજાનાં હૃદયમાં હવેથી શરૂ થતાં ‘ગુજરાત’નો પડઘો પહેલાંની માફક પડશે કે કેમ તે કેમ કહેવાય? એ ન પડે તો ચ અને અસંતોષ નથી થવાનો. કોણ કહી શકે કે સફલતા માત્ર સિદ્ધિમાં છે, પ્રયત્નમાં નથી ?

‘ગુજરાત’ સચિત્ર માસિક તરીકે આગસ્ટથી નીકળે એવી ગોઠવણ શ્રી. અમૃતલાલ શેઠની સહાનુભૂતિથી કાઠીઆવાડ લીમીટેડ કરી છે. એનું લવાજમ પહેલાંની માફક રૂ. આઠ રાખ્યું છે, અને તે નવેસરથી લેવામાં આવશે. ‘ગુજરાત’નું કાર્યવાહન રાણપુરમાં સૌરાષ્ટ્ર એપ્રીસમાં શહેરો, અને તંત્રોની એપ્રીસ તો ૧૧૧, અરજીનેડ, રોડ મુંબાઈમાં જ. શ્રી. ધૂમકેત, શ્રી. જ્યોતીર્દ્ર દવે, શ્રી. દુર્ગાસંકર શાસ્ત્રી, શ્રી. ધનસુખલાલ, શ્રી. મનહરરામ વગેરે લેખકોએ તેમજ જુના ચિત્રકારોએ પહેલાંનાં જેવો જ સહકાર આપવાનું વચન આપ્યું છે-ને અમે એ તો છીએ જ.

કનૈયાલાલ મુનશી.

ગ્રાહકોને અગત્યનું

૧. આવતો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. ગ્રાહક થવા મરજી ન હોય તેમણે કૃપા કરી ખર્ચ આપવા. પોસ્ટ ઓફીસના નવા નિયમ પ્રમાણે વી. પી. કલિવસથી વધારે રોકાની શકાતું નથી. મારે વેળાસર છાંટાવી લેવા પ્રાર્થ કરવા.

જેમતા લવાજમો અન્યથા વસુલ થઈ ગયા છે તેમને વી. પી. કરવામાં આવશે નહીં.

૨. આવતા અંકથી ૨૧. કનૈયાલાલ મુનશીની નવી સામાજિક નવલકથા શરૂ થશે.

‘સ્નેહ સંપ્રભ’

અર્વાચીન જીવન અને સંસ્કારની એક કહાણી.

સ્નેહલર હૃદયની મુંઝવણ.

૩. ગયા એપ્રિલ પછી શ્રી. નગીનદાસ ત્રિ. માસ્તરે ત્રિમાસિક ગુજરાતનો જન્માષ્ટમી અંક છપાવેલો; પણ તે પ્રકટ થાય તે પહેલાં તે જેલમાં ગયેલા. તે અંક—હવે જુનો થયો છે છતાં—‘ગુજરાત’નું વી. પી. સ્વીકારનાર ગ્રાહકોને ભેટ મોકલવામાં આવશે.

જીર્ણ મંદિર ને યાત્રાળુ

લેખકો : રા. ઠંનેયાસાહે મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસ્થા

સા. સીલા મુનશી, મતી, સાહિત્ય-મંડલ

(૧)

રજીના યાત્રાળુને

યાત્રાળુ ! તારા માટે આજે તને અહીંયાં કોણ લાઈ આવ્યું ? અવનિ પર ધણીએ શીળાં મંદિરો પડ્યા છે. નિર્દેશ તું મારી પાસે જાણી શકે પડે !

મોડા ! મારો પ્રખર દુઃખો છે. મારા મનદારના સ્ત્રીએ નથી રહ્યા છે. મારાં પગથી-આંની કારો ખરી ગઈ છે. અરે ! મારી બીતો પશુ પડી છે, તેની તોમાં સો પીપળનાં પાન કોઈપણ કરે છે. જ્યાં તો નહીં ત્યાં વળે જ્યાં લીવ બજરી રહી છે. મારામાં તે શું મેંનું કે તું અહીંયાં આવ્યો ? તને આ શું સુખ ? મારી મનોબલ તું આવ્યો ? વળે જ્યાં અહીંયાં કોઈ જાણુ જન રહ્યું નથી ; કોઈના પાદ-સ્પર્શથી પડેલી ધૂળ હડી નથી ; કોઈના અંજીત-વચનથી નિશ્ચલતા આંગી નથી, મારા અંત-રમાં તો ધોર સમી શાંતિ પ્રસરી રહી છે. હું નિરાશ-વિનાશની વાટ જોતો હોયું.

આજ ! વળે પડેલાં તું કેમ નહીં આવ્યો ? ને વખતે મારે પગથીએ મોઘમાંનાં દુલ મોઢાતલં. મારી બંતિ લીલી વેર કુચી, મારો પ્રખર

સ્તોત્રવનિએ સદાએ ગાજતો. મારા દેવ સદાએ પૂજના ; ને જહાવાને વરદાન આપના.

યાત્રાળુ ! તને ક્યા નથી ? અરે બાઈ ! જરા ધીમે ચલ મારું હૃદય તારો અપરિચિત હૃદયને જોઈ કરે છે. તારા માટે મારું દૈય હજી છે ?

બાઈ ! બાઈ ! તારાથી પશુ કંતસાદી પડે. આ પગથીએ ચડના તારાથી પશુ વધારે જહા-શીલ અહીંયાં આવ્યાં. રૂપચરિતા યુવતી-ઓનાં રસિક હાસ્યના પડખા મારા અંતરમાં પડતા. હાથ ! એ બધાનું તો સ્મરણ કરું જ રહ્યું છે-અરે ! સ્મરણ કર પર પશુ છાતી વળી છે. અને હવે તું આવ્યો ! જાણે કે સાત મેલવા દેતો તરી, બાઈ ! હવે તો અહીંયાં મધ્યરાત્રિએ પવન માત્ર ભવકર પ્રતિજ્ઞા પાડે છે. નિહુર ચંદ્રિકા વળે છે તારે હજી યાત્રા-ગીડીયાં મારા બીચારા એકાંત મંડપમાં ભવ-કર ને ચંચળ ઝોળા પાડે છે, કાશ્વિન પારિવાર-પૂર્ણાષ્ટમનાં મારાં સ્વર્ગ-પુરાણા શિખરમાં તરુણથી પાંખ ફેડાવે છે, ને કોઈક વખતે અધીરાં શીઆળવાં છવતેજી. નિરાશમય આકા-શના પડખા પાડે છે. વળેનાં આ મારાં સદા

રીઓ છે, તારા જેવાનો સહચાર હવે મને શાભતો નથી. યાત્રાળુ! તું શું કામ આવ્યો!

અરે ભાઈ! તું ચારે તરફ શું જોઈ રહ્યો છે? મને ક્ષોભ થાય છે! શું મારું ભક્ત ગૌરવ જોઈ હસે છે? શું મારી અધિગતિ જોઈ તને તિરસ્કાર આવે છે? નિર્દય! જોમ મા કર, મને હાસ્ય ને તિરસ્કાર બહુ સાહે છે. મને મારી દુઃસહ દશાનું બાન થાય છે, ને મારો પ્રાણ અકળાઈ ઉઠે છે.

તું આ શું કરે છે? મૂર્ખ! મારા સ્થિર, સુના ધંટ તરફ ચા સાર વળે છે? અરે ના—એ ધંટ તો મારા ગર્વનું આશ્રયસ્થ હોતો. એની રૂપાળી દોર ઉપર મારું અંતર અવલંબતું. એના મધુરા રણુકારમાં મારા આત્માનું ઉદ્ધાસગાન સંભળાતું. એ વર્ષો યમાં સ્થિર પડ્યો છે, એની દોરી વટી ગઈ છે, એને પોતાને પોતાના રણુકારનું સ્મરણ નથી.

હાય! હાય! તું ધંટનાદ કરવા માગે છે? ભાઈ—ઓ ભાઈ, નહીં! જરા તો દયા ખા! આ શું કરે છે? તને ધંટનાદ કરવો રમતવાન લાગે છે—તારા ઉત્સાહનું એ સ્વાભાવિક પરિણામ છે. પણ મારું શું? મારી અપૂર્વતાના કાલમાં હૃદયે ઉતારેલો નાદ હું હવે કેમ સાંભળી શકીશ? એ નાદમાં મોહ છે, ઉત્સાહ છે, મદ છે, ઘેલછા છે. મારાથી એ હવે સંભળાશે નહીં. એ નાદ વીસરેલા પડખા જગવશે. એનાથી મારા મનોરથોની ભરમમાં સ્ફુરણા આવશે; વિનાશની વાટ જોતો મારો આત્મા ફૂડી ઉડશે; મારું બળેલું હૃદય ફરીથી જળાને રાખ થશે. ભાઈ! આનું નિર્દય આચરણ શા માટે? તને કેટલું કહું?

ગરર—ધણું થયું! ભાઈ, બસ કર નિં કહેલા રણુકારે તો હું ગાળું ઉડ્યો છું. તેણે મારા વિરસ અંતરમાં અંધુચિતવ્યું. મધુર્ય રેધ્યું

છે. એથી મારા મૃતપ્રાય: સ્મરણુદેહમાં નવ મેતન જાગ્યું છે. મારી સુકામેલી અશ્રુસરિતા ઓના પટમાં નવાં ઝરણાં ઝરવા માંડ્યાં છે.

(૨)

દેવમંદિરને

મંદિરરાજ! આટલાં આકંદ શાને! રઝળતો યાત્રાળુ તારા વિશ્રામે નહીં આવે તો ક્યાં જશે?

નિર્જનતાથી તારી ભવ્યતા ઓછી નથી થતી. તારા તુટેલા ધુમ્મટમાંથી વિરાટ આકાશનાં દર્શન થાય છે. તારા નમેલા સ્તંભો તારી પુરાણુતાની પ્રતીતિ કરાવે છે. તારી તુટેલી ભીતો ને પગથીયાં જગદ્વિજયી કાળનોએ તિરસ્કાર કરતાં હોય. એવાં લાગે છે. તારી અંતરતડોમાંથી કુટતાં પીંપળની ઝાળે ફેટલાએ બાહ્ય વિદગોને આશ્રય આપ્યો છે. આટલો આત્મતિરસ્કાર તો શાને કાળે?

અને દુનીઆથી દૂર ઉભેલા એ દેવમંદિર! તને ખબર છે કે હું અહીં કેમ આવ્યો છું? સનાતન સત્ય સમો તું તારા ગૌરવમાં અચ્ચત ઉભો છે, ત્યાં તારા ગર્ભદારમાં ચિંતનમય પૂજારી સમો. એકલો લટકતો ધંટ વગાડી એ સનાતન સત્યના પડખા પાડના અને પામવા કેટલીએ વાટ જોતી, યુવતિઓ પ્રેમીની આંખ દારા પ્રભુનાં દર્શન પામવા અહીં આવી હશે. કેટલાંએ લકટહૃદયો ભક્તિમાં ગળી જઈ અગરામર પડને તારા ઉપર આગળ ખેસીને જ પામ્યા હશે. કેટલીએ શ્રદ્ધાળુ માતાઓએ બાળકોના હૃદય સંસ્કારી કરવા એમની કાલી ભાષામાં સુંદર સત્યના લઘાણું અને આવીને જ ક્યાં હશે. યુસ્તદીઓનાં માન, ગરેલા સેવક જેવા મંદિરના બારણા બહાર જ સંતાપી ઉભાં રહેતાં હશે. તારામાંથી નીકળતા ધૂપની સુંવાસને સેરે સાથે સાંચે કેટલાએ આત્માઓને

સુસમિત કરી ઉઘે ચઢાવ્યા હશે. બહેનેના પ્રતાપી વેદોચ્ચારે કેટલાંએ દુઃખીઆરાને ધડીભર પૃથ્વીથી પેલે પારના દર્શન કરાવ્યાં હશે. તું એ સર્વની કથા તારા ઘટના રણકાર દ્વારા નહીં કહે ?

જયન જોઈ જોઈને તો ઘાણ ગયો છું. એના આત્મનાદ સંભળતા મારા કન બહેરા થઈ ગયા છે. મુખ અને શાંતિની શોધમાં હું પૃથ્વીને ચારે ખુણે ફરી જાયો. પણ મને એ ક્યાંએ ન જણ્યાં. બાળકના કિસકિસાટમાં જડતાના આસ છે. કીમારના કાનનામાં મુકમુલ મજૂના ભવ છે. દૃષ્ટિના દિશમાં એકતાના તાર નહીં. જડોના અતિ ડહાપણમાં સ્વાર્થની મધ આવે છે. ખડાલયોની અધારીઓમાં અને દિશો આરામ ન જાયો. દરિયોના કુપડાના પાકારે મને સોફિસ્ટો વીધી નાંખ્યો. પ્રકૃતિની વિસૃતિ મને મારા અંતરમાં ઉત્પાત મચાવેલ. કનાક કહ તારી ન ખડ શાંતિમાંથી પ્રેરણા પામવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન કરવા હું આવ્યો છું. એ નિઃશ્વર ધ્યાનમાં ચિંતન કરતા યોગીરાજા ! હું ભમ અને મારી ભદેર મારની જાતી શક્તિ એને જમાવવાનું પ્રયત્ન તું લે. તારી સમાધિ-મંદી તને આમ જમાવવાથી નુ રુતમે તો નહીં થાય ને ?

બાપુ ! તને ક્યાં ખબર છે કે તારો સહવાસ પામેલી નર્મ મસ્તુઓ મને કે અભ્ય આકર્ષણ હો છે ! તારા પ્રતિબિંબના સગી સીઆળવાનાં રસ અને પારિવારિક ક્રકાટમાંએ કે અનેક સમીપ મને સંભળાય છે. તારા એકાંત પદ-પામાં તર મેળી સીતળ અંધિકાર અપીરતાન કરતા એ છાંયોનો એક અનુપમ સદાચ છાગેછે.

જોઈ થઈ નિઃશ્વર શેવના તારા અંતરમાં તારા શંક દ્વારા તારા ભવ અપાસનાં રસરસ અને અજી નર્મ રસવા હો ! નાનું વિરસકારણ

મને નિરુત્સાહ ન કરીશ. તારી અવ્યતારી મને મખરાનીશ નહીં.

તારી શાંતિને હું વચ્ચેસડવા નથી આવ્યો. તારી મંબરતામાં મારા ધુંબનથી ભંગ નહીં પડે. તારી શાંતિ ને સહવાસમાં મારે તો અર્દત સંધવડ છે.

મારા અધિકારની પૃચ્છા ન કરીશ. મોં દુઃખીઆને દેવમંદિરમાં આશ્રમ પામવાનો અધિકાર છે. તારી કસમાએલી વેલો અને દુપસીના અસરામાં જલસિંચવનો યુગો હું કરું ? ત્યારે એ તું અધિકાર પુછશે !

મારા ઘટના રણકારના પાયા મંદિરમાળ નહી, પણ મારા અંતરમાંએ પડે છે વીણા પડેલા દેવોમાંએ તેથી ચેતન રુદ્રરૂં દેખાય છે. તારા જથ્થરે પથ્થરમાં લખાએલી કે સર્વન-શુદ્ધી ક્યાઓમાં સજીવનતા આવે છે. તું હવે તો પાછો !

તને ભમ લાગે છે ! તારા મૌરવની શક્તિ થશે એમ તો તને નથી લાગતું ? તારી વિશાલતામાં મુજ સમે એક પ્રવાસી છું સમાપી નથી છડે ?

(૩)

યાત્રાળુને

યાત્રાળુ ! તું મેલે છે તેવું તને બાન છે ! હું ખડે છે કે યોગુ ? મારી મરકરી કરે છે ! કે બાલાવજાથી મંદિરે મંદિરે ભટકી રહેક મંદિરમાં આવ્યાં અગ્નિવથોનો મેલવાની રેર પડેથી એકરો ભય છે ! એમ હોય તો જણુ ભલે. પણ વાર તો હું છેતરાવા માંડ છું. તારા શરૂમાં સમ સમાવું છે એમ હું માની બેસું છું.

પણ બાપ ! તું અંદીમાં વાસ કરે તો પહેલાં વિચાર કરજ. કે તો ખંડીએ છું—ને તું મવમંદિરની મોલકના પાછળ મરી પ્રીતનારી

પ્રવાસી છે. નિશ્ચલતા ને સ્વાસ્થ્ય મેં સૈકાઓની સહનશીલતાથી મેળવ્યાં છે—તારે મન જીવન એટલે માંયત્વ તો નથી ? તું અહીંયાં વાસ કરી શું કરશે ? તને અહીંયાં કેમ ફાવશે ?

તું માને છે કે તને ફાવશે—શાંતિ મળશે ? વિચાર કર, અધીરા ! જરા અંતરનાં ઉડાણનું નિરીક્ષણ કર. આ ક્ષણિક શોખ તો નથી ? આ મોહ માત્ર વૈવિધ્યલાલસાથી તો ઉદભવ્યો નથી ? ઘણી વખત અંધકારમય એકાંતમાં હું મહાધું છું; ઘણી વખત કર્તવ્યપરાણિતા સમા સખત તાપમાં હું તપું છું, ઘણી વખત ભાવના સભી શાંત અને ફૂર અંદિકામાં હું પડી રહું છું; ત્યારે તું કેવો એકળાશે તેની તને ખબર છે ? તું બીજી પળે કંટાળો ખાઇ ઉગાળા બરશે—ને મારી સ્વાભાવિક નિર્જનતા મને અસ્વાભાવિક લાગી મારા હૃયાના ધા ફરી વહેશે. એકદમ નિશ્ચય પર ન આવ.

બાપ ! તું પુછે છે કે હું તને સમાવી શકીશ ! ખરું તો પુછવાનું એ છે કે તું સમાઇ શકશે ? અગણિત શરદો આવી ને ગઇ તે પહેલાં—જ્યારે મારા શિખરના મોને મટયા કલશ ઉગતા રવિના કિરણોને પણ મોને મટતા હોય એવું લાગતું હતું ત્યારે—કોઇ એક આળ્યો હતો. તે તારા જેવો પ્રવાસી ન હતો. પણ તેને તો અલકાપુરીનું જીવન ભેદતું હતું અને મને ભેદ તેણે તારી માફક—જારે તારાથી પણ વધારે માલીકીના હક્કથી—અહીંયાં વાસ કરવાનું નક્કી કર્યું. તારાથી પણ વધારે તેના પગમાં કુદવાનું ભેર હતું તારાથી પણ વધારે અચળ તેને મારામાં શ્રદ્ધા હતી. તેણે વાસ કર્યો;—માત્ર થોડાજ દિન—ને કારાવાસનું તેને કહેણ આવ્યું. તેને ઉપાડી લઇ ગયા. યાત્રાળુ ! તે વખતે મને શું થયું તે હું તને કેવી રીતે કહી શકું ? મારે માટે તો સંટિ હતી તેવી ફરી થઇ નહીં.

વર્ષો સુધી—કેટલાં તે પણ યાદ નથી—મેં તેણે રચેલો લતામંડપ સાચવી રાખ્યો. દિને દિને તેના ઉદ્ધાસભર્યાં પગલાંની વાટ ભેદ. વાટ ભેટાં યુગો ગયા—આશામાં ને આશામાં, પણ તે આળ્યો નહીં, યાત્રાળુ ! કોઇ દહાડો કોઇનાં પગલાંની વાટ ભેટો તું ભેટો છે ? હૃદયમાં પગરવ સંભળાય, પણ બહાર ન સંભળાય એવી ચિત્તભેદક સ્થિતિ અનુભવી છે ? તારે નથીમે મારી માફક ગર્વ ને સ્વાસ્થ્યમાં ઉભા રહેવાનું સર્મથું નથી.

તું આળ્યો ત્યારે મને ભ્રમ થયો; ને તારો દાર, તારો ઉછળતો ઉત્સાહ ભેદ ભ્રમ વધ્યો. મારા જીવું કલેવરમાં નવજીવનનો સંચાર થતો હોય તેમ ભાસ્યું. મેં પણ વાર કથનાવિલાસની પરાકાષા અનુભવી. પછી તને ભેટ્યો. મેં ભ્રમમાંથી બચવા પ્રયત્ન કર્યો. તું શા સારુ એ પ્રયત્ન સફળ થવા નથી દેતો ? બાપ ! જ્યાંથી આળ્યો ત્યાં ચાલી જા. તું કહેતો હોય તો માર્ગ બતાવું.

જો ! તું તો પૂજ્યથેલો પ્રવાસી છે. તું અહીંયાં રહેશે ને ક્ષણિક ભક્તિની મસ્તીમાં મને ગમતી મુકશે. જ્યાં શાંતિ છે ત્યાં તું તેજાન મચાવશે. જ્યાં સમાધિસ્થને થોડો નિઃશબ્દતા છે ત્યાં તું નરસિંહ મહેતા સમો પડો લલકારશે. જ્યાંથી રજા પણ ખસી નથી ત્યાં તું પગ ઠોકી ધુળના ગોટા ઉરાડશે મેં તારો સ્વભાવ પારખ્યો છે. તું વાસ કરશે, ધૂણતાથી, માલીકના હક્કથી; પણ તું અવડ પડેલા પુરાણા મંદિરને પંથી જનના વીસામા સમી ધર્મશાળાની અધોગતિએ નો નહીં પહેંચાડે ?

યાત્રાળુ ! શુરસે થતો નહીં. તારા શુણના કીર્તન હું કરવા માંગતો નથી. તું સદીઓ પહેલાં અહીં આળ્યો હોત—અહીંયાં વાસ કરી જીવન વીતાવવાનું તારે ને મારે બાળ્યે લખાણ

હોત-તો કાશીવિશ્વેશ્વરના મદાસનનાં સૌલ્ય ને ભવ્યતા અને મહત્તા. પણ મદન, અપૂર્વતા ને નૌર્ભને અસાધ્ય રાખવાનાં વિધિએ વન સીધાં છે તે તને નથી ખબર રહે એ સાધવા જવાનાં રવળાં પણ યેજાનાં ચિહ્ન હેય એમ લાગે છે.

પરિણામ આ અસાધ્યતાનું ખાન યના મેં એ શેઠજી છેડી દીધી હતી, છેડી હતી એમ માની બેઠો હતો. મારી આ ભાગી પુત્રી તિય-તિયાં છું એકજ આઠા રાખી બેઠો હતો, કે કાલપરાક્રમે કારતો, બમ છતાં સ્વયં, પુરાણ તારી ભવ્યતા સાધવાના પ્રયત્નો કરતો છું જ્યો: રહીશ, અને જ્યારે જડીને ખડીએર યજ્ઞ, ત્યારે મારા દુરેશ્વર સ્તંભોની કાલ્પનિક કરીગરી ભેગ: કેલ્લ વીસરાએડી વસ્તુતો બાક આવીને મારે આંખણે ઉભો રહેશે.

બાપ! તું વાસ કરશે તો મારી આ આશા પણ નષ્ટ થશે કે શું એવી અને શકા થાય છે. એ તારા સંસ્કાર ખાત શોભાનાજ હશે, એ તારી શ્રદ્ધા ખાત ઉત્તા પ્રવાસીની હશે. તો તો તને મારે કહેવું નહિ સમજાય. એ મનજી પૂજને વૈવિધ્યના મોહથી તું મહિર મહિર ધંદ નાદ કરવામાં મોજ માનતો હશે, તો તો પણવારમાં તને મારા અવગ મર્યાદા વાતાવરણનો અનુભવ થશે. ચાત્રાણી! એ આમ જરા લાગે તો રમટ કહી દેજે. તને મહિર ક્યારે ક્યારે જાયશે—ને મને નિર્જનતાની નવાજ નથી.

પણ ચાત્રાણી! તને પૂછું કે સંકષ્પ ને શ્રદ્ધા તને સહશે? મારાં જ્યોત્સવિકારી કામર, કારણ નખો મંડપ ને શરદીમર્મી ગમંદારમાં તને સતેલ વજશે? વેલું તો પડશે, હેલું નિરુલ્લહ થશે. વરસ ત્રાસકાયક પત્ની રહેશે, પણ તપ વિના દુષ્કસિદ્ધિ સંભળી છે? વિવિધરંગી કાચની કેલક બાગચાણી ધડીએ આપણે નિર્મળ એકતાનતા સાધી શકાયું. ત્યારે તું

રજળનો પ્રવાસી હવ્ય અભિજાતી મુનિવરનું પદ પામશે; ને હું શ્રી મહિર પૂજનતાના આવાસ સમેલિય મહિર ખતી રહીશ. તું ચાત્રાણીનો કાલ્પિક મોહ છોડશે, ને વિનાશની વાદ જોવી નુ છોડીશ. અને—અને ભવિષ્યના શ્રદ્ધાણુઓ ખાન અને યવ છેડી પ્રેરણા શોધવા અડીઆ આવશે, ને ઉત્સાહભર્યે દેવે આપણી બાવનાઓ સાધેલી એકતા તાવથી પવિત્ર યજ્ઞેવી પુણ્યમુખિતા દ્વારે રહી દૂતાર્થ થશે.

ચાત્રાણી—રજળના ચાત્રાણી! હસણુ આવે છે કે બીજા કેલ મહિરનાં વધારે આદરભર્યો નિમત્રણો શાદ આવે છે કે મદ ને જનરિત મહિરની માડી વાતો પર નિરસકાર આવે છે? —તો ખુશીથી મારા ચાત્રાણી સીધાવ ને સુખી થા. જમ પેલા બદાણાં રમરજો કલપ્યાં, તેમ હું તારા પણ સંધરીશ—ને વિનાશની વાદ જોતો ઉભો હશે. તેમ ઉભો રહીશ.

(૪)

દેવમહિરને

મહિરરાજા! તારે આશ્રમે બાપી વસ્માને ધણે સમય વીત્યો. તારા ધટના રજાકાર ઉદયમાં ઉતારતાં ઉતારતાં આજે તો વરેણિં વહાણાં વાયાં. તારી એકલી કલ્પ નિર્મળતામાં બામ પડાવતાં કે તેના એક બાગરૂપ થતાં તારા અંતરમાં વસવાતો લલ્લપ દેનારાં વર્ણોની મણ્ડની કરવાનું અને કડીને સંજાડું નથી. એ વરેણિં આરમ્ભ ક્યારે થશે તેની નોંધ કરવાનું અને સૂચનું નથી. એનો અંત આવવાનો હોય તો તેનો વિચાર કરવાની અને પરવા નથી. રમુતિની સીપાઓથી આપણે સક્રમર સાંકડો નથી બનવાનો. વિરમુતિના મહાસાગરમાં એ કુખીએ નદી જવાનો. અવકાશ મયો એ તો સદા આપેલો જ રહેશે.

દેવમહિર! વર્ણો પર તારાં દર્શને હું બિમુક્ત.

હવે હુરી થવા આવી છે. તારે આંગણે ઉગેલી મોગરાની કલિકોના હાર ગુંધી અલકાની મંદારમાલાઓ સમા તેનાં તોરણ તારે હારે બાંધતા અને શોભા નીરખી રહેતા જીવનની સુખગતા અહીંઆંજ પ્રત્યક્ષ કરી છે. વાયુઓએ આણેલી એકેએક કણમાં અનેક પ્રદેશોના ઇતિહાસની કથાપોથી સભી ધૂલિની આશ્રય કથનીએ સંબળતાં બપોરે અહીંઆંજ વીતાવી છે. તારા સિખરના કળશમાંથી પ્રતિવચન પામતી તેજની ધારાઓને ઝીલતાં અંબજીવતી આંખોએ અગ્રેજ હર્ષાશ્રુઓ વદાવ્યાં છે. તારા ભૂતકાળના પડદા પાછળ જોવાની અને ભવિષ્યના ગર્ભને સ્ફુરવાની શક્તિ એ અવાક થઇને વિના બોલ્યે પ્રશંસી છે. તે રચણ પશુ આ જ તારી ગંજીરતાની પાછળથી અચિંત્યા કુદી પડતા માનવતાનાં ચમત્કાર વિસ્મિત થોયને જોવાનું સદ્ગામ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર તીર્થસ્થળ પશુ ખીજી એકે નથી.

અને હવે, તું મિત્ર હો, સખી હો, પ્રિય તમ બધું હો, જો હો તે હો. આજ તારી વિદાય મંથિતું છું. મૃત્યુએ મને તેડાં મોકલ્યાં છે. તારો યુગોનો સહવાસ છોડીને જતાં મારા પ્રાણ કહ્યું નથી કરતાં. તને છેલ્લો નીરખી લેવા દૃષ્ટિએ સ્પર્શ માંડી છે. તું તો તારી ઉમત્તતા અને દહતાથી કાલને ઝરેતો યુગોના યુગો મુઠી એકલો ને અડોલ ઉભો મહેરો, અને મારા સમા ધણાં જુલા પહેલાં અને ભંટકતા ધાત્રાણોએનો આશ્રવદાતા થશે. તારી એ મહત્તાની હું ઇર્ષ્યા નથી કરતો. તારી મહત્તાને અનુરૂપ તારાં એ કાર્યો છે. પશુ તારા જીવન કાળનાં ધણાં સ્મરણોની પોથીમાં મારા નામની

એક અક્ષર જોટલીએ તું જગા રાખશે, તો હું મને કૃતાચં યજ્ઞેસો માનીશ.

પ્રિય મંદિર! આ મારા છેલ્લા પ્રણામ. શબ્દ કંઈમાં અટકી નાંખ છે, પશુ કહેવાનું હજી પુરું થતું નથી. દૃષ્ટિમાં ઝાંખ વળે છે, તોએ તને પુરો જોઈ લીધાનો સંતોષ થતો નથી. શરીર જડ થતું નાંખ છે, પશુ તારા પદ્યરતો સ્પર્શ હું હજીએ અનુભવ છું. ગોપીઓને વન વહાણું હતું તેથી વૈકુંઠ નહોતું. જનુ. મને મંદિર મુકીને યમરાજની અજણી પાંખોમાં જવાનું ગોઠવું નથી. પશુ આ આશુ તો પાણું નહોં વળે. પ્રિય—મં—દિ—ર; આ—પ્ર—વા—સી—ના પ્ર—ણા—મ.....

(૫)

ધાત્રાણુને

ધાત્રાણુને સલામતો જવાબ આપવાની દુરસદ ન મળી—મળી. હા! જવાબમાં મારી વાડીના જંગલી કુલો સુરેલાં તે પાછાં નાંખ્યાં.

શાખારા ધાત્રાણુ! તને પશુ આજ શોભે ને મને—આશાતા અધિકાર વિના પશુ આશા રાખવાની ધૃતતા કરનારને આજ સિદ્ધા થશે. તને એમ. પશુ મંથું નહીં કે એ કરમાએલાં કુલો પશુ કાંઈ દિવસ કાંઈ સ્મરણ કરાવત? કાંઈ નહીં તો મરકરી કરવાં તો આલત.

જંજી ને જંગી રીત હું—મને તારા સહવાસનો અધિકાર ક્યાંથી હોય? તું જ તારે રસ્તે હું ફરીયાદ કરતો નથી. આકંઠથી આસ જન્મવામાં અને શોભા જણાતી નથી.

તારે જનુ છે? જા. હું મારી એકલતાના વસંતમા લવપ્રદાઇ, ઉભો છું તેમ ઉભો રહીશ—વિનાશની વાટે જોતો; ચિવાસ્તે વધાન; સત્તુ.

અબ્દિર ને યાગણ

એમાં નો અવતાં માનવી લાડકે છે. ધૂળ ઉભેડી ઉભેડી માટે છે.....જેણે જોયું
 તેય માનવી રેવે છે. (પ. ૧૭)

‘ધુંધળીનાથ અને સિદ્ધનાથ : એક દંતકથા’

તે દુનિ વાનું હાવી આવેછે બાપ ! અરધ સાધી ને અરધ ખેડી. દબર વરસની ‘પરિધું’ વાનું ! કોણુ જાણેછે શી જાખત હશે !

એટલું ખેડીને એ જુદા માલખારીએ દિધાએને છેડે ખીટ માંડી. એક દબર વરસ પટેલાંના અપારે વાંચ્યા. થોડુંક હરથો. ડાંખને રેકે હમ્મ હમ્મ એણે ચલમ ચળખાવી. એની પેળી કાઠીમાંથી ધુમાડા નીવરના લાગ્યા. ગરે ગોઠા કચા ચડના લાન્ધા મહેં મજાકારીને એણે કમું કે ‘‘હ બપું આવુ બાપ ! આ ધુમાડા જેનું. અમારી મોરડા તો કૈક ટાકા પોરના મજાકા હાથેછે. પળુ દુંતો આ દાંડને દુંગરે કંખેનો રેકે લાડને ત્યારે જ્યારે ચલમ ચેનપુલું તારે તારે અને તો ધુંધળીનાથ-સિદ્ધનાથની ભેડી છવની જાગતી લાગેછે. દબર વરસ તો અડી આંખના એક પલકારા નેટલાં જ ની જાય છે. આ ધુંધળીનાથ કુંકે જેવો ધુંધળા-વરણો ધુંધળીનાથ અને આ આગની જાળ જેવો હેમરણો રૂડો સિદ્ધનાથ કાજરાદખ્ખર લાગે છે.

‘‘ જાત તો રહે ! ’’

‘‘ અરે વાન કેડી ! હ તો ટાકા પોરના ! મે પડી અપાકા કાંકાને ડેલાં ચારીએ. થોડી રાત અરે ! આ તો વેસાંની વાનું. મેલોમેલો હાથી આવે. એના કાંકા આંકા થોડા ગરિષ છે. ’’

એટલું બોલતાં એની આંખમાં ચપ્પનો કોર ચડેનો ગયો, આંખના ખૂણા લાત ચડક બન્ધા અને ડાંગને રેકે એણે અજવાળી રાને વાત માંડી :

ધુંધળીનાથનું અમય નામ તો ધુધો. જાતનો કેળો. આ વાંસાવડ હીમનો રેતો. કું પાઈલું એની બજારના વાડા વાવેનો. જસમ કાળીને પેટ, જય છત પરાવાળો ક્યાકાનમાં. કિસા નામ ન કરે. વરણોવરસ બજારના પડખાં વેચીને જમ ગિરનારને મેજે. નાપુ દોષ એટલું ગરીબ ગુરખાંને ખવડાવી દે. પાછો આરીને બજાર વાવવા માડે.

ધીર ધીર તો ધુધો ને ગિરનાર એમ એકાકાર થાવા માંડ્યા. જેનું ધ્યાન તેનું દિલનું ગવડું : જેનું અજ તેણે કોઠકાર : ધુધોને તો ગિરનારનું જ ધ્યાન રાત ને દિ’ હાવી ગયું. એનો આગમો વધવા માંડ્યો. સંસારની મંડ કુદી ગઈ. જન્મદના વાડા ગાઈ પાસે બેળાવીને એ તો ગિરનારમાં ચાલ્યો ગયો. કોણક કુંકે કપર એસીને ધૂણી ધખાવી તપસ્યા આઠરી દીધી. એજબાર વરમે ગિરનારની ગુણબોધો ગેખના કપડ સંબળાણ કે ‘ધુંધળીનાથ ! ધુંધળીનાથ ! નવ નાથો મેજા રસમે નાથ હું ધુધો.’

‘‘અહાલે !’’ સખ્તની સારી રુક કને ધ્યાન થયું અને નવ નાથોનું સમરણ કરું. મખરણ

કરતાં તો યોગસિદ્ધ મહેન્દ્રનાથ, જલધર-
નાથ, ગોરખનાથ, શાંતિનાથ, એવા નવ નાથો
શુન્દરી સન્મુખ હાજર થઈ ગયા. ગુર મોહ્યા :

“જેમંદરો, આપણી જગતમાં આજ
નવો નિદ્ધ આવ્યો છે. તમે નવ નાથ ભેળો
એ દસમેા ધુધળીનાથ તમારી પંગતમાં જગમાં
પૂજશે. મારો આશીર્વાદ છે. તમારી ચલમ-
સારી* એને આપો.”

જેમંદરનાથ બધા ભેળા થાય ત્યારે એક
સારીએ ચલમ પીએ. બીજાને ચલમ આપે,
પણ સારી ન આપે. ધુધળીનાથને ચલમ
આપી, સારી આપતાં નવે સિંધેય કચવાણા.
ગુરુદેવે કારણ પૂછ્યું. નવ નાથોએ ખુલાશો
કર્ધો “ગુરુદેવ, ધુધો નાથ ખરો, પણ એવું
દૂધ હલકું છે. એ હલકું દૂધ કોક દી” એને
હાથે કોક કાળો કામેા કરાવશે. એટલે ધુધળી-
નાથ હજી વધારે તપ કરે, વધારે શુદ્ધ કરે,
પછી અમે સારી આપીએ.”

અને ગુર દત્તો બોલ પડ્યો કે
“ ધુધળીનાથ ! બાર વરસ બીજાં : આજુમાં
જઈ ધૂણી પ્રગટો ! જાવ આપ ! ચોરાસી
સિદ્ધની પંગતમાં તમારી વાટ જોવાશે.”

આજુની અવધિ પણ પૂરી થઈ અને
તપ કરી ધુધળીનાથ પાછા ગુરુ પાસે આવ્યા.
ફરી ગુરુએ નવ નાથને હાજર કર્યા, અને બધાએ
સાથે મળી એક સારીએ ચલમ પીધી,
પણ નવે નાથ અંદરો અંદર કહેવા લાગ્યા કે
“ આનાથી તપ છરવાશે નહીં. એ હલકું
દૂધ છે. કોક દી” એ ન કરવાનો કામેા
કરી બેસશે.”

તેજની છવતજોત જેવા ધુધળીનાથ જગ-
તમાં ધૂમવા લાગ્યા. ધૂમતાં ધૂમતાં ધૂમતાં અર-
વલ્લને ડુંગરે ચિતોડગઢમાં એડ આવવું થયું.

ચિતોડના રાણાએ ગુરને ઝાઝાં માન
દીધાં. ગુરના ચરણમાં પડીને રાણો રાતે
પાણીએ રોયો. રાણાના અબરબર્ધા રાજમાં
સવા શેર માટીની ખોટ હતી. મરજુટાણે
આપની આગ લઈને મોઢા આગળ હાલનારો
દીકરો નહોતો.

ધુધળીનાથે ધ્યાન ધર્યું. રાણાના બાગ્યમાં
એણે બે દીકરા લખેલા વાંચ્યા. પણ એક
જેગી ને એક સંસારી. એણે કહ્યું :

“રાણાજી ! બાર વરસે પાછો આવું છું.
બે કુંવર તારે ઘેર રમતા હશે. ગુરની આજ્ઞા
છે કે એમાંથી એક તારો ને એક મારો.
તેજાર રાખજો. તે દિ આંસુ પાડવા બેસીશ
મા. બાર વરસે પાછો આવું છું.”

બાર વરસને જતાં શી વાર ? જટાધારી
જેગીએ ચિતોડને પાંદર અહાલેક જમાવ્યો
એટલે રાજા ને રાણી બેવ રાજકુંવરને
આંખીએ લઈ બહાર નીકળ્યાં. બેમાંથી એક
ઘરાણે લગ્ન હાંગી પડ્યો, અને બીજો મેલે-
યેલે પહેરવેશે. રાજારાણી કૂંડ કરીને તેજશે
દીકરો રાખવા માગતા હતા. પણ તેજની
વિજ્ઞતિ કાંઈ મેલે લગ્ન હાંકી રહે ? ને એય
તે ધુધળીનાથની નજર બહાર રહે ? મેલા-
યેલાને જેગીએ લપાડી લીધો. બાર વરસનો
બાળકો દોટ દઈને ગુરને કાંડે બાઝી પડ્યો.
માતપિતા નજરે દેખે તેમ એ બાર વરસના
બાળકને માથું મુંઝવી ભગવાં પહેરાવ્યાં.
ભજત ભરી. ચાલી નીકળ્યા. રાજારાણી
ખેળો ખેળો આંસુ પાડતાં ચિતોડગઢ
પાછાં ગયાં.

૨

ધુધળીનાથે એલાને સિદ્ધનાથ કરી યાંચ્યા.
એના કાનમાં ગુર-મંત્ર કુકયો અને

*જાતિ પીવા માટે ચલમની સાથે હાથમાં લેઈને રાખવામાં આવે છે તેને ‘સારી’ કહે છે.

બેખના પાંડ બહુવતા બહુવતા પાંચ વરસે આ આપણે ઉભા છીએ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આ દાંડ તે દિ' નહોતું. આંધી તો ગ્રેહ-પાટણ નગરી હતી. ચેલાએને શરૂએ કથુ : "આપ! હું આ કુંભસામાં બાર વરસની સમાધિ લખાતુ છું. તમે તો ચરોધર જોળા ફેરવોને આંધી સદાવત માંડોને જુમ્યાં દુઃખ્યાં અને અષ્ટોને પોતાનાં મજી પાળોને. મારી તપસ્યામાં પૂનપાદ પુરતો. " એમખોલીને કુધર્મીનાથે આસન વાળ્યું.

વાંચેથી ચેલાએની કેવી મતિ મજમજ ! નગરીમાં જોળા ફેરવે પાણ કાષ્ટએ ચપડી કોટ ન દાંધો. દયામાયોના છોટા વ ન મજે એવાં કાંક વમનાંતો. પશુ સત્તર અઢાર વરસનો સિદ્ધનાથ તો રાજ્ય બીજા હતો. સમજ્યુ હતો. એણે અકકેક ચેલાને અકકેક કુવાડો પકડાવીને કથું કે પનાદમાંથી લાકડાં વાડી, નગરમાં જઈ બારીએ વેચો અને આપમહેનનથી ઉદર ભરો ! જોળીને ધર્મ કરામનું ખાવાનો ન દેવ. કોણમાં શ્રે નહિ. જાઓ જમજમાં.

બીજો દિ, ત્રીજો દિ, અને ચોથો દિ ચાતાં તો કુવાડા ચેલીએને બધા ચેલાએ માર્ય માખ્યા. બાકી રહ્યો એક બાકી સિદ્ધનાથ. રાણાકુળનું બીજા, એમાં ફેર ન થડે. પ્રમાને પહેર પ્રાગડના દોરા કુટયા પહેલાં તો આજમને વાળી ચોળી, ઝડવાને પાણી પાછ, સિદ્ધનાથ વનમાં ઉપરી બાપ સાંજે બળનચુની બારી બાંધી શહેરમાં વેચી આવે. નાથું નહિ જેવું નીપજ. તેનો કોટ લે છે આખા ગામમાં એક જ ડોહી એની નીકળી કે જે એને રોટલો દીધી આપે. એ હતી કુંભારની ડોહી. અઢાર વરસના સુવાળા રૂપાળા બાળાનેળીને એક ડોહી ભળી લગી દેત રોજ છે.

આજ બાર વરસ સુધી બાળ સિદ્ધનાથે બારી ઉપાડી સદાવત ચલાવ્યા. માયું છોલાઈને

છવાત પડી. સુવાળી કાયા ખરી ને ! ફેટલુંકે સહેવાપ ! દુઃખ તો ચિતોડની મહેલાતમાં કોઈ દિવસ દીધું નહોતુ. અને આંધી એના એકલાના ઉપર જ બાર આવી પડ્યો. સિદ્ધનાથ મુગો મુગો આ પીડા વેતો જગતની સેવા કર્યે મર્યો. બાર વરસે કુધર્મીનાથનું ધ્યાન પૂર થયું. આંખો ઉપાડીને શરૂએ આશ્રમ નિરખ્યો. આઠસા બધા ચેલકામાંથી એક સિદ્ધનાથને જ ઠાઠર ફેખ્યો. પૂછ્યું : બીજા બધા કયાં છે ? ચતુર મિદનાથે મોઢ પેટ રાખીને બેટો જવાબ વાળ્યો, શરૂને પટારી લીધા.

ધણ વરસનો શાક્યો સિદ્ધનાથ તે દિવસ બપોરે ઝાડવાને છાંયડે જ પી ગયો છે. રાંજા વાવરાની લેરે લેરે એની ઉખમરામરી આંખો મળી મજ છે. શરૂજ ચેલાનાં અઢારકે રૂપ નિરખી રહ્યા છે. શિખ્યા રૂડા બેખ ઉપર અતર હલવાપ છે. તે વખતે સિદ્ધનાથે પાણું ફરવ્યું. માયા ઉપરનું કોટણ સરી પાડ્યું. માથે એક માખી બેઠી, શરૂને બ્લેમ આંખો. પાસે જઈને બેથુ. માથામાં બોલો મીઠું સમાપ એવકુ ધાર પડ્યુ છે. મંથ વછટે છે.

શરૂએ ચેલાને જણાડ્યો. પૂછ્યું "આ રું થયુ બન્યા ?"

"કાંઈ નહિ બાપ ! મૂનકુ થયું છે." સમદરેટા સિદ્ધનાથે સાચુ ન કહ્યું.

"સિદ્ધનાથ !" શરૂની ભુકરી ચડી. "જેમ પહેર્યો છે એ જાણીશ મા. અસનથી તારી જીભ તૂટી પડશે બોલ સાચુ, શરૂકાષ છે."

સિદ્ધનાથ પીરો રહીને વાન કહેતો મર્યો. જેમ તેમ કુધર્મીનાથની અંખમાંથી કુમાડા છૂટતા મવા. તપસીનું અંતર ખડખડી ઉઠ્યું. અઢનાલીમ વરસની તપસવાનો દમરો સળગીને બડા નાખનો દેવ તેડું રૂપ બંધાઈ ગયું.

દેવોમાંથી હાય ! હાય ! હાય ! એમ હાહાકાર નીકળી આવેને આવે માંગણ : “અરે હાય હાય ! જગતના માનવી ! દયા પરવારી રજાં ! મારો બાળો સિદ્ધનાથ માયાની મુંડમાં કાડા પડે ત્યાં મુઠ્ઠી જે ભારીયું બેઝે. અરે મારી તપસ્યા ! ગણકે બરડે પ્રયેકાર મચાવી રહી ! મારે તપસ્યાને શું કરવી છે ! સિદ્ધનાથ ! બચ્ચા ! દોડ, એલી કુંભારણુને ચેતાવ. માંડે ભાગવા. પાણું વાળીને ન જોવે હો ! આવજ હું પ્રેદ-પાટણુને પત્રકાતું છું.”

એટલું કહેતાં તો આશ્રમ કાંખ્યા. જાણવાં ધૂણ્યાં. અને ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! પોદારનો સિદ્ધનાથ હાય જોડીને કરગરે છે કે “શુદ્ધેવ ! શુદ્ધેવ ! તપસ્યાનાં પૂજ્ય એમ નથી બોલાવે. અરે બાપુ ! માનવીઓ તો બધાંય માફીનાં. એના પેટ છીછરાં જ હોય. એની સામું ન જોવાય. આપણા બેખ સામે જુઓ. ગમ્ય કરો મા ! કરોડોની હયા, નિસાપા, કલ્પાંત, કેમ જોયાં ને સાંભળ્યાં જશે શુદ્ધેવ ?”

પણ શુદ્ધ વાર્યા ન રહ્યા. તપસ્યાને મડ્યા હોમવા. હાથમાં અપ્પર ઉપાડયું. ધરતી રોતી હોય એવું ધીકે ધણેજીવા લાગી. કુંગરા ડોહ્યા. દિશાના પડદા કાઢીને પવન વહાવવા લાગ્યા. છેલ્લાં વાર શુદ્ધે કહ્યું “સિદ્ધનાથ ! હવે કમાન-માંથી તીર છટે છે. દોડ, દોડ. કુંભારણુને ચેતાવ. માંડે ભાગવા. પાણું ફરીને ન જુવે. નહિ તો સડા, જોનાં એ લીલાંય બળશે, બચ્ચા !”

સિદ્ધનાથે દોટ દીધી. પોતાને રોજ રોટલા થાંડા દેવારી માડીને ચેતાવી. છોકરાને આંગળીએ લપ ડોસી ભાગેછે, અને આંહી પાછળ ધુંધવા-એકો ધુંધળીનાથ હાથમાં અપ્પર ઉપાડી પોતાની તમામ તપસ્યાને પોદારે છે કે

એમ મૈયા ! પટણુ સો દટણું : માયા સો મિટ્ટી :

એમ પોદારીને અપ્પર ઉધું વાળ્યું. વાળતાં જ વાયરા વહાવ્યા. આંધી રાડી. વાહળાં તૂટી પડ્યાં. મોટા પદાક મૂળમાંથી ઉપડી ઉપડી ઉધા પટકાણું. પ્રેદપાટણુ નગરી જીવત જગત પૃથ્વીના પેટાળમાં દટાઇ ગઇ. એક પ્રેદપાટણુ નદિ, પણ એનાં ચોરાસી પાટણુ તે દિ' ધુંધળી-નાથે પોતાના અપ્પર હેઠ ટાંક્યાં. અને એવા મહાકેપમાં માયા તમામ મટી બનીને ગુરુક થઇ ગઇ.

કુંભારણુ જતી હતી ભાગતી, પણ સીમાડે જતાં એની ધીરજ ખૂટી. પ્રત્યક્ષી ચીસો સાંભળીને એણે પાછળ જોયું. “મા ને છોકરાં ત્યાં ને ત્યાં પાણુ બની ગયાં. એ દહુ ઉભાં ! ટાંકને સીમાડે.

આવું મહાપાપ કરનાર એ નાથને માટે આણુ અને ગિરનાર માથે પણ હાહાકાર બોલી ગયો. નવ નાથ અને ચોરાસી સિધ્ધીએ અવાજ દીધો કે ‘આજથી એની ચલમસારી બંધ કરો ! બંધ કરો !’ ફેક વરોંની કમાણી વેચીને ધુંધળીનાથ સમાધિમાં બેઠો. સિદ્ધિઓ વિના એનો એ રાંક ધુંધો કોળી થઇ ગયો. ભામ ! ગમે તેવો તોય કોળીયું દૂધ ના !”

૩

આંહી બાળા જોગી સિદ્ધનાથયું શું બન્યું ? કુંગરે ઉભીને એણે પ્રેદ-પાટણુ દેટાઈ દીધું. દટણુ પૂરું થયા પછી એનો જીવ જાંખો નહિ. કશુંએ કરેલા કાળા કામતું ગ્રાહત શી રીતે થાય એ વિચારે એને ત્યાંથી ખસવા દીધો નહિ. અરેરે ! ધડી પહેલાં જ્યાં હજારો નરનારી ને નાનાં છોકરાં કિલ્લોલ કરતાં હતાં ત્યાં અત્યારે કાઠ હોંકારો દેવા પણ હાજર નહિ ! હું સિદ્ધનાથ : શુદ્ધે હયાપ્પુ તે હું ચાપું તો જ મારી સિદ્ધિ સાચી. કોષ્ઠક આ નગરીનો અધિકારી આવશે,

હું વાઢ બોલેશ. મારાં તપ સંધરીશ. એવું વિચારીને એ કંકુરણા બાળાનેગીએ આમન બોલ્યું. નાથ મથેલા એ થાનક હંધર એના નેત્રની અમૃતધારાઓ છંટાવા લાગી. બળેલુ હતું તે બધું એના પુન્યને નીરે ઠગ્યા લાગ્યું.

એક દિવસ સાંજ તખત હતી એાછાયા ધાંધા થતા હતા. શ્રેઢપાટણુ ખરેર ખવા ધાંધું હતું. એમાં એ છુવનાં મનની બટકે છે. ધૂળ હબેળા હબેળા ગોતે છે, અંદર હિંધા વળા મથેલાં પાણીઆરાં, આશચીકા, ને મિટી થઈ મથેલ ધાનનાં વાસણો નિરખે છે. માને ધાવનાં ભચ્ચાની માટી એમ ને એમ નમી મથેલી જુદે છે. જોઈએછને એમ માનવી રાવે છે. જોગી સિદ્ધનાથે એમને જોયાં. મોક્ષા-આં, પૂછ્યું, “કોણુ છે ?”

“આ અભાગી નગરીની હુ રાજરાણી, ને આ મારો મેરો નાગાજીયુ જેકવો.”

“કેમ કરીને બચી નીકળ્યાં ?”

“રાજમયી રીસામણે હુ મારેપિયર તળાજે મથેલી. કંધર મારી મેજા હતો.”

“બચ્યા નાગાજીયુ ! હું તારી જ વાઢ જોતો હતો. તું આજેવા બાપ ? મારી દુવા છે તને કે

જેસો લકેશ તેતો લકેશ

હુરામન આર વસાવ દેશ !

જેવો લંકાને સ્વામી રાવણુ હતો, તેવો જ હુ આ લંક (લંકાએલી નગરી)નો સ્વામી બનીશ. તારી લંક (લંક) લંકાનગરીની તોજી આવશે. માટે મેટા ! ફરીવાર આંહી આપણે નમર વસાવીએ.”

લંકાએલા શ્રેઢપાટણુને દીવે નવું લંક નમર આપવા લાગ્યા. લકે તેા બીજાં નમરને પોતાની રિધિસિદ્ધિમાં લંકા દીપાં. સિદ્ધનાથે પોતાની કાણીને જોરે વસીની વેલ જાળાવી

મજા. નાગાજીયુ એતો અને સિદ્ધનાથ યુર : બે કાણાની લોડલીએ એ બજેલી વાકીને સજ્જન કરી. એાછો ય જોગી, આ ય જોગી : પણ એમા કેટલું અંતગ ! યુરના મહાપાવના દોષવા દડ બરતો બરતો જુવાન જોગી રાજ થાનો હતો. પોતાનુ જીયુ એને જેમે લામનુ હતું. ફુનિવામાં સદાર સેલ છે. સરજકુ દોજકુ છે બાપ ! મિદનાથે સરજ જાણ્યું.

પણ કાળ આવેલો છે ને ! એક દિવસ નાગાજીયુ જોરે આરીને દાય જોશા.

“કેમ બચ્યા !” જોગીએ પૂછ્યું.

“ગુડેર ! એક જ બાબત બાકી રહે છે.

“શી ?”

“આપિ કહેવું જોશે લકેશ તેમો લકેશ !”

“હા.”

“તો બસ, મારી લંક લકા સરખી સોનાની બની જાય એટલુ કરી આપો.”

“ન મગાજુ !” યુરએ નિસાસો નાખ્યો,

“એવો અરથ લખિા ! આ સપ્તલિ એાછી લાગી તે સાને સોબાજુ રાજ !”

“આપનુ વેણુ છે.”

“વેણુ વેણુ સાચું કરવું છે ?”

“હા.”

“તો પછી લંકની ગતિ પૂરેપૂરી લકા સરખી સમજાવે રાજ ! સોનાની લકા રોજાણી હતી.”

“શિકર નલિ.”

“તને બામ્ય બુઝવે છે રાજ ! પણ એર, લને પૂરે કરીશ. નાગાજીયુ ! ઉમમણું મુગીપૂર પાટણુ છે. લાતો રાજ શારવાણુ (શાવિવાહન) જોલિય : એને ઘેર સોનલેલી સળી : એ જોમચવા આપીને જોટલી માર કરે, એટલું સોનું થઈ જાય. મોલાનુ ?”

“બોલાવો”

“અધરમ નહિ કર્યું ને?”

“માજણી બેન માનીશ.”

“શાલિવાહન સાથે વેર પાલવશે?”

“હે શરદેવ ! હું નાગાજણુ : હું જેઠવો.
જૂની જાણું છું.”

“રાત્રી ! તારા બેજો હું પણ કાં તરે
છું, કાં જુદું છું.”

પછી તો સિદ્ધનાથે તથોષળ છોડ્યાં.
મુંગીપૂરને મહેલેથી સતી સોનરાણીનો પલંગ
ઢાંકેને ગઢે ઉતાર્યો. સતી જાગી. જોગી આવેશે
ઉભો રહ્યો. નાગજણુે હાથ જોડ્યા : “બોન,
મને તારો માજણો ભાઈ મનજે. અધરમ
કાળે નથી આણી તને. મારી ઢાંક સોનાની
કરવી છે. તું જોગમાયાને હાથે જરા પોતું
ફેરવાવતું છે. મારે કટિકાંઠે તારા હાથ
ફેરવ આપા!”

રોજ બોલાવે. રોજ ઝાળાપો કરાવે.
પાછી પહોંચાડે. છેલ્લે દિવસે નાગાજણુ
હાથ જોડી ઉભો રહ્યો : “બોન !
કાંઈક કાપડાની કોર માગી લે.”

“ઠાણે માગીશ, ભાઈ !”

કહોને રાણી આથી ગમ્મ આણી વાત
રાત્રી શાલિવાહનને કહી. રાત્રી રહ્યો. રહેલા
રાત્રીએ સોરઠની બોમ ઉપર સેન ઢાંક્યાં.
કોઈ કહે કે એ તો શાલિવાહન : એટલે કે
શાળને દાણે દાણે અકેક ઘોડેસવાર ઉડે એવો
મંત્ર જાણનારો. કોયળા ને કોયળા શાળ ભરીને
રાત્રી નાગાજણુને દંડવા હાથે આવે છે.

આંદી તો ઢાંક લંકા જેવી ઝગારા કરે
છે. છત્રીસ છત્રીસ તો એના કનક-કોટ શોભે
છે. શરૂ સિદ્ધનાથ એ અકેક કોલા ઉપર
નાગાજણુને લઈને ચડતો ગયો. ચડીચડીને

એણે આગમ ભાખ્યાં. જુગજુગની ભવિષ્ય-
વાણી કાઢી. ક્યારે શું શું બનશે, જેઠવા
કુળની કેવી કેવી ચડતી પડતી થાશે એના
કાળલેખ ઉઠેલીજેઠીને સિદ્ધનાથે કહી
સંભળાવ્યા. પછી રત્ન માગી :

“નાગાજણુ ! હવે મને રત્ન દે ખરૂં !
શરૂએ મારે કારણે મહાપાપ આદ્યું. એણે
તપ વેચીને હલ્યા બોલાવી. એ બધા મેલ
પોષ્ટને હું હવે મારે માર્ગે જાઉં છું. અમારા
પંથ અધાર છે બાપ ! તારી સન્મતિ થાજે !
તારો કાળ આશ્યો આવે છે. પણ તું સતનો
પંથ ચૂકીશ મા ! બાકી તો તેં જીવી જાણ્યું.
તને મોતનો ભો શો રહ્યો છે !”

જુવાન સિદ્ધનાથ માર્ગે પડ્યા. એક તો
ક્ષત્રિ ને વળી ચિતોડમદત્ત કુળ : તેમાં બધ્યાં
જોગનાં તેજ : વીરભદ્ર જેવો એ મહાજાતિ
મોકળી લટે અહાલેક ! અહાલેક ! બોલતો,
ડુનિધાને જમાડતો, કોઈ શુદ્ધમાં આશ્યો ગયો.

નાગાજણુનો કાળ નજીક ને નજીક આવતો
જાય છે. શાલિવાહનની સમશેરો અજી છે. કનક
-કોટ પર ચડીને રાત્રી જોઈ રહ્યો કે મોતનો
હાત દૂકડો છે. કોટના દરવાજા બીડીને રાત્રી
મજાણીઓ યાદ બેસી રહ્યો.

શાલિવાહનની ફોજે ઢાંક ફેરતા ડેરા તંબુ
તાણી લીધા. કોટ ઉપર મારો ચલાવવા માંડ્યો.
પણ જોગીનો દાવેલ ગઢ તૂટતો નથી.

“કોઈ જાળે નાગાજણુનું મસ્તક લાવી
આપે ? હું એ એક માથું લઈને પાછો જઈ.”
શાલિવાહન રાત્રીએ સાદ પડાવ્યો.

એક ચારણને કુમલ સૂઝી. એણે હાકારો
દીધો. ચારણ ઢાંક નગરમાં આશ્યો. આગ્રહ
સમયમાં તો આણે તેવી લગાઈએ ચાલતી હોય
તો ય ચારણ દુકાન કે સાધુને કોઈ અટકાવતું
નહોતું. ચારણ શત્રુ પકડે, તો પણ એ તો

ચારજી, એનો એવો બરોનો. બરોસે બનીને
રસાને ચારજીને નમરમાં આવવા દીધો.

અને કાળજીના ચારજી જાણે નાનાજીજીના
દેવોદીને જાણાયો, "આવી જા, મોઝે રમીએ.
દોડમાં પોતપોતાના રાજનું માથું મેલીએ."

તે દિવસ તો બ્રાહ્મણ રાજના માથાં અને
માન પણ ચારજીને જ હાથ સંભાળના બરા ને !
કર્મનીઆ દેવોદીએ યોગદાતા નાનાજીજીનું ધિય
માંડ્યું. શાંતિવાદનના કુટિઆ ચારજીે દડના
પાસા લાગ્યા, મનમાન્યા દાર આપ્યા, ઇર્ષ્યા,
મારી થી. કહે કે "માન તારા રાજનું માથું."

દેવોદી તો યુગ્મ એમાં મળે જાય. પણ
નાનાજીજીને કાને વાન પડેાંગી. અને એ સદ-
કારી હોયો "અરે, મારો દેવોદી ! એનાં વેલ
મારે તો મારી આંઠ ચાલે. દબારે લાલચે
પરમે ૫ એનું પાણી ન મરે. એના
બોળામાં શાંતિ માથું મેલીને નિમળ
બની સુખ જાય. બોધાવે એ ચારજીને."

દેવોદી કંઈને પછે, નીચી મુઠી પાડીને
શાળની પાસે આડી ઉભો રહ્યો. પણ નાના-
જીજીની આંખમાં એનું ન દેખેા શેષ કે એને
દેવર ન દીધો હોય. એના દોડ તો ચારજી
માથું મરક મરક દસના હતા. એની પછવાડે
પછવાડે શાંતિવાદન રાજનેા ચારજી પણ
આડી ઉભો. મોનાદી બાળી મગારી રાજને
ચારજીના હાથમાં દીધી. "આજ અને રો
કી દેખાયેલ, ચારજી, તું મારું માથું દોડમાં
હાથો ન દોન તો મૂં મડ મારો ન નીકળન
અને જ્યન મારું જુદા એવા ન પામન અને
દેવે." ફરમન ગળતા દેવોદી તરફ નજર
હતી નાનાજીજી એવો, "દેવે તો આ માથા
વગરનું ધડ ઉઠાપાન માંડ્યો. ચારજી, આ
માથું લઈ જઈને તારા રાજને આપજો અને

મૂઠાં, અને તારી જ્ઞેમમાથા રાજીમાને.
મારી બોનને કહેજે કે બાળ્ય જુદા જન્યા
મદાર નીકળે."

એટલું બોલીને નાનાજીજી તરવારનો
ધમરો દોરા. માથું જ્યાં પડ્યું થાળીમા
સખને દેવોદીએ ફરમના ચારજીને દીધું. ચારજી
રોટ દીધી. રસવાન મદાર નીકળી મરે.

આડી નાનાજીજીનું કમધ (પડ) કમ્પ. એ
હાથમા એ મખગર લીધી. અને મખનક વિના
મારે ચાલ્યું. કપર રમનની રીડેા કુટલી આપે
છે : જાણે રાત્રી કમગીતુ રમે છે. અને જાળીએ
જાણે ને આંખો ફરી છે.

કેર ચારજી તરવારો વીંટી શાંતિવાદનના
સંન્યા ચાકરોલે મૂળતા સામંત, ચતુએનાં
માથાં ઉઠાવા લાગ્યાં. સંન્યા બામ્પ. રાજ
બામ્પેલ, પાછળ કમધે રોટ દીધી. શાંતિવાદનને
કાળ આડી પડેાંગેા. કમાર નડેાંગેા.

એકી આંખને સખને સોન રાત્રી નીકળી.
રસો રધીને આડી ઉભી રહી પાપવ પાથરેલે
તવવાર વીંટી કમધ જાણે મદનને દીધી દોષ
તેમ મખી મધુ. તલવાર કાળી દીધી. અને
હાથ જાણે કંઠક આપવા જાણે દોષ તેમ
ઉઠા મયો. જાણે કમધ પૂછે કે "બોન,
માળી લે !"

"મારા મારા ! તે દિ જેણે દીધું તે કે
કાપમની કાર આપીય. આજ માન યુ. કે
મારા મૂળને કારણે તારાં શુરાન સમાતી
લે બ્રાહ્મણ !"

ચન્દ સંભળીને પડ દાડું પડ્યું. સખનેરો
જોલ પર મેલી. રોને લગી મધુ.

દબારે સાથો રમેજાલ રહી હતી. એવા એ
રજુવળમાં સખી સાંજે ચર ચિદનાથ દેખાયા.
અને નાનાજીજીના રજ પામેલેલી જોગદારે આંસુમાં

મલિની:—(મગ્ન મલીન) જા આ કેવું બાપુ છે ?

(૫. ૨૨)

ન્યાય

લેખક : રા. પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ

અંક પહેલો

[શ્રી મંગળદાસના રીઝેડ પર આવેલા બગલાનું દીવાનખાનું. અંક મોટો છે. કામી અને જમણી બાજુની દીવાલમાં બે બારણાં છે. પાછળના સાગમાં પણ એક મોટું બારણું. પાછળના બારણાંમાંથી બહારના વરંદા પર થઈને બગીચામાં જતાનો રસ્તો છે. બધાં બારણાં પર પડદા ટાંચેલા છે. બારણાં ખુલ્લાં છે. દીવાલો પર નાનાં મોટાં વોટર કલરનાં ચિત્રો ટાંચેલાં છે. એક મોટું ચોક્કસ પેઇન્ટ મંગળદાસ શાંતી રવ. પાનીનું દેખાય છે. પુણ્યોમાં નાના કપડાં અને કપાટો પર વાઝ. કામી બાજુ દીવાલ પાસે સરસ રેડીઓ સેટ. જમીન પર કોમળી ગાલીઓ બીજાવેલો છે. અને ફરનીયરમાં બે ચોરસરીસ કાચ અને ચાર પુરણીઓ. કાચ અને પુરણીઓ પર જાતજાતના રંગીન સુરોશિમ તકીયા મૂકેલા છે. તે ઉપરાંત બે દીવાલોએ કાચ અને પુરણીઓ વચ્ચે મૂકેલા દેખાય છે. જમણી બાજુ પર એક નાનું રેખલ અને પુરણી. પુરણી પર નલિની ભેખીને રેખલ પર ચડેલા ટાઇપ શબ્દ પર ટાઇપ કરે છે, નલિની લીંગેક વગની અને રૂપાળો છે. તેણે રેશમી સાડી અને રેશમી બ્રાસલેટ પહેરેલાં છે, પગે હંચી ઝેરીના જૂટ છે. અર્ધાં મીનીટ પછી રમણ પાછળનાં બારણાંમાંથી દાખલ થઈ નલિની પાસે જઈ ડીમેર રહે છે. રમણ પડીમેક વડીનો, સાધારણ કંતો, દેખાવડો અને કપીન શેવન છે. તેણે સામે કાચો પોલીક અને ચપ્પા પહેર્યાં છે.]

રમણ—આ શું ચલાવ્યું ?

નલિની—બીજા નોકરીએ ચાલી મળી

નલિની—(ઉંચું નોંધી) ટાઇપ કરતાં શું ને જ આવડે છે ?

રહેશે. અને તને નહીં તો મને તો જરૂર જ મળશે.

રમણ—પણ તું ટાઇપ કરતાં થીબી જાણ તો આપે નોકરી જગે નેનું શું ?

રમણ—આમ નોકરીઓ રસતામાં પડી છે :

નલિની—આપાજી તને રમ આવડે તો હું પણ સાથે આવીશ તો.

નલિની—તો પેશુ ટાઇપસ લઈ આવ (પુરણી તરફ બતાવે છે) એકવરડીએ-ટ કાલમ કાઢ.

રમણ—મારે જ આવવાના વાંધા પડશે

રમણ—કાઠી.

છાણું રમણ પાસેથી લઇને વાંચવા માટે છે)
 Wanted a smart lady typist.
 Must be young and efficient.
 (ચાલક સ્ત્રી ટાઇપીસ્ટ જોઈએ છીએ. જુવાન
 અને પ્રવીણ હોવી જોઈએ.) અને આવી જ આ
 બીજી, અને ત્રીજી અને ચોથી જાહેર ખબર.
 (રમણ હસે છે.) એમાં હસવાનું શું છે ?
 માર્જન વર્ણન કોઈએ આપ્યું હોય એમ નથી
 લાગતું ?

રમણ—ખીનું બધું તો ઠીક પણ efficient
 (પ્રવીણ) નું શું ?

નલિની—એટલે જાણે તમે પુરોષોએ જ
 ઇન્ટરો લીધા છે ? (ટાઇપ રાઈટરના રોલર
 પરથી કાગળ કાઢીને) જો આ કેડું છાપ્યું છે ?

રમણ—(કાગળ લઇને) ઉતાવળમાં
 અક્ષરો એક બીજાની પાછળ એટલા તો જોરથી
 દોડે છે કે ઉમા રહે તો વાંચી શકાય.

નલિની—(કાગળ છીનવીને) એ તો તારી
 અદેખાઈ. (ઉભી થાય છે)

રમણ—લાવ ફરીથી પ્રયત્ન કરી જોઈ,
 હવે માફપા હશે.

નલિની—નહીં આપું

રમણ—આટલી બધી રીસ lady typist
 માટે સારી નહીં. (હાથ લાંબો કરે છે.
 નલિની ફરીથી કાગળ આપે છે My deut
 હં. Dear ની નવી જોડણી Ramkeon
 એ શું ? મારા નામની જોડણી R-a-m-a-n છે.

નલિની—એટલે જાણે તમે જ કાગળ
 લખવા બેઠી હોઈશ. રમે મનમાં માંડ ખાતો
 (રમણ આગળ વાંચે તે પહેલાં ફરીથી કાગળ
 છીનવી લે છે.) બસ ચૂં.

રમણ—પણ આજે આટલો બધો ભયકો
 શાનો કર્યો છે ?

નલિની—(બેસીને) Guess. (ધાર)

રમણ—સીનેમામાં જવું છે ?

નલિની—ના.

રમણ—પાર્ટીમાં જવું હશે.

નલિની—એક વધારે Guess અને ખોટી
 પડશે તો એક લપડાક ખાવી પડશે.

રમણ—(ગાલ ઉપર હાથ ફેરવતો) કોઈ
 આવવાનું હશે. (નલિની વિચાર કરવાનો ઢોંગ
 કરે છે) શાનો વિચાર કરે છે ?

નલિની—તને લપડાક લગાવવી કે નહીં તેનો.

રમણ—કેમ ?

નલિની—કોઈ આવવાનું છે એ ખરું
 પણ કોણ આવવાનું છે તે કહી શકે તો
 લપડાકમાંથી બચી જઈશ.

રમણ—કેટલી guesses (ધારણ) ?

નલિની—બે

રમણ—હંદુમતી ? (નલિની ડાકું ધણીવા
 ના કહે છે.) સરલા ?

નલિની—અહીં આવ. (રમણ પાસે આવે
 છે અને નલિની એ તમાચા મારે છે.)

રમણ—પણ બે શા માટે ?

નલિની—એક તારી guess (ધારણા)
 ખોટી પડી તે માટે અને બીજી જાણે મારાં
 વગર મને કોઈ મળવા જ નહીં આવતું હોય
 એમ ધારવા માટે.

રમણ—પણ ત્યારે આવવાનું છે કાણ ?
 ગવર્નર તો નથી આવવોતો ?

નલિની—ના પેલો ચંદુ.

રમણ—ચંદુ ?

નલિની—આપણ કહે તેમ (ચાળા પાડતી
 હોય તેમ ગંભીર સ્વરે) પચીસ વર્ષનો છે,
 બાપની પાસે પચીસ લાખ રૂપિયા છે, એકનો
 એક છોકરો છે. દેખાવમાં કેં ખોટો નથી.
 અને અંગ્રેજી પણ ઠીક બોલે છે.

રમણ—સમજ્યો.

નલિની—નલિની, જો તને ગમે તો છોકરો

સારો છે. તારા વિવાહ થાય એટલે મારી જન્મજ મરી જાય.

રમણુ—નલિની, તેં શું કહ્યું ?

નલિની—મારૂં નામ આજેથી જન્મજ છે. મેં કહ્યું, સારું બાપાજી.

રમણુ—પણ નલિની... (બોલતો અટકે છે અને મોઢું ગંભીર કરે છે.)

નલિની—કેમ ચૂપ થઇ ગયો ?

રમણુ—કેં નહીં, મારે બોલવાનો શો હક્ક છે ?

નલિની—તું તો મહેંડો છે. જરા આવવા તો દે. ગમત થશે.

રમણુ—ત્યારે નલિની.....

નલિની—હા, પણ જો બાપાજીને તારે જ કહેવું પડશે.

રમણુ—(કંઈ મોઢું કરીને) હું જાણું છું

નલિની—Only the brave (માર બહાદુર પ્રજા.)

રમણુ—પણ આ તો કનક કહેવાય-મને મારી નાખે તો કોફવાર વાદ કરશે ખરી ?

નલિની—તે તો કેં કહેવાય નહીં. Opa of Ganga (ગંગાથી દૂર) પણ જરા પેડીન વાળો કોઈ પટેલીય તો અહીં છળ નહિ થાય. રીનોલ્ડર તો હું સંતાડી મરીય. એટલું તો તારે મળે જરૂર કરીશ.

રમણુ—પણ મંગલદાસ શો શું કહેશે ?

નલિની—હું કહું, દસમખેર ! તને દોહસો રૂપિયા આપી નોકરીએ રાખ્યો તે મારા પ્રાઇવેટ મેકેનરીનું કામ કરવા. મારી પુત્રી સાથે બેઠ કરવા નહીં. આવે બીજારી સાથે મારી ઠોકરી નહીં પડે. અને આ મોંઢાને બોલતાં પણ હરમ આવે છે. (જરા વારે) અને પછી તારી પેડીનવાળો દમહો ઉપયોગી થઇ પડશે, અને ઇતિહાસકારો લખશે. " રમણુની કામગીરી આવી રીતે

અતિ કરજીવનક અંત આવ્યો, "—ફિટીની ભાષા વાપરીએ તો Returned Hurt.

રમણુ—તને ગમત લાગે છે, પણ મારો છવ જશે.

નલિની—છવ તો નહીં પણ નોકરી તો જરૂર જવાની. અને હું એક બારણું પાછળ સતાઇતે આ મન બોલી હેઠાશ. મારી છપી હાજરી વડે તને પહેલાં ઉત્તેજન અને પછી આશ્વાસન આપીશ. પણ જો આજે કંઈ તારીખ ?

રમણુ—૨૯ મી.

નલિની—ત્યારે હજી ૩૭ એ જ વાત કરને.

રમણુ—કેમ ?

નલિની—બીજીએ તારા પચાસે એક અથવા પછી. પણ બીજી નોકરી શોધી રાખી છે ?

રમણુ—લગભગ નહીં છે.

નલિની—ત્યારે તો વાંધો નથી—

રમણુ—પણ તાર પાછળથી પરતાઈય તો નહીં, નલિની. ?

નલિની—હું મારું કામ જાણું છું. મારી ચિંતા કરતી નહીં. પણ બાપાજી આવ્યા લાગે છે. (મગલદાસ શેઠ પાછળના બારણુંમાંથી દાખલ થાય છે. તે પચ વર્ષના મોટી યુગ્મવાળા જરા જરા અદરમ છે. તેણે પિત્તીઉ રેશમી ડગલો અને સુરતી પાવડી પહેવા છે. પતે મોનન અને જટ છે.)

મગલ—કેમ, નલિની, શું ચાલે છે ?

નલિની—કેં નહીં બાપાજી, તમારી જ વાદ બોલી બેઠી છું.

મગલ—કેટલા વાઝા છે ?

નલિની—પોણા પાંચ.

મગલ—(રમણુ તરફ જોઈને) પેલાં જવાં કામગીર તૈયાર છે ?

રમણ—હા છ.

મંગળ—તો જ લઈ આવ. (રમણ જાય છે) ચંદુલાલ પાંચ વાગે આવવાના છે. એક લામાં એ કામળીઆં જરા વેલ જાઉં.
નલિની—ત્યારે હું મારા રંગમાં જઈને બેસું ?

મંગળ—ના, બેસ અહીં જ. મારે તારી સાથે વાત કરવી છે. (રમણ એક આટસિ કેસ લાવી દીપાણ પર ખૂંટે છે અને તેમાંથી કામળીઆં કાઢે છે.) અને રમણ, જો જરા રમવાય શેઠને ટેલફોન કરીને કહે કે આવતી કાલે સવારના નવ વાગે મને ખાલી જાવ. જરૂરનું કામ છે. (રમણ જાય છે) હાલ,

નલિની—હું મોલાપુ (રમણના હાથના ખાસી તરફ જઈને) હાલ, (પાછી આવીને બેસે છે) થડુ ચાઈ ગયા લાગે છે બાપાણ.

મંગળ—અરે શુ કહે ? આજે રાત્રિવાર છતાંબે વહેવા ન છૂટાયું.

નલિની—પણ આટલી બધી જાનજાન સા મરે કરે હો ?

મંગળ—અરે આજકાલ કંપનીના ડિરેક્ટર થયું થયું જોખમ ભરેલું છે. જો ખાન ન આપીએ તો ફરકે ખાઈએ તેવું કેં કહેવાય નહીં. કામળો વિખાસ કરવો નહીં એજ સારું. અને આપણી મીઠાની એડીસમાં હું જ્યાં ન આવું તો કેણુ આવે ?

નલિની—મને કેમ સાથે નથી લેતા ?

મંગળ—(દસીને) એ કેં બેઠાંનાં કામ છે ? હા, હું છોડીને હોત તો જુદી વાત. પણ છોડીએ તો.....

નલિની—જાનજાન જ.

મંગળ—(જરા ગમકીને ઉઠ્યું જુએ છે) ના સાસરે જ શોભે.

નલિની—પણ બાપાણ મને ન પરણું હોય તો શું ?

મંગળ—આતી માંડી વાતો કરવી સારી નહીં. હું બણીને આવું બોલે તે શોભે ?

નલિની—બણીની જ આવું બોલે.

મંગળ—ત્યારે બણેલું બધું પાણીમ ગયું કહેવાય.

નલિની—પણ બાપાણ, મને પરણું હશે ત્યારે વર શોધી લઈશ.

મંગળ—હૈં !

નલિની—હું પોતે જ વર શોધી લઈશ.

મંગળ—એટલે અંધે તો બણે હોસાયમાં જ નહીં ! નલિની, તમને આજકાલ આવું જ બણે છે એ જાણ્યો હોત તો...

નલિની—બણાવ્યા પછી હવે શા માટે શોક કરવો ?

મંગળ—શોક ન કરવો પડે તો સારું. પણ નલિની હું તો ગાંધી છું ને ?

નલિની—હું પોતાને તો ગાંધી જ માનું છું.

મંગળ—પણ પેલા ગાંધી ગયા ક્યાં ? (ગાંધી દાખલ થાય છે.)

ગાંધી—કેમ છે ?

મંગળ—કેમ શું ? પૂછે છે ? ચાલ જુદા ઉતાર. (પગ લોચા કરે છે. ગાંધી જુદા ઉતારે છે) અને જા, પીવાનું પાણી આવ્યું. લાવ, અરે આજે તો હડ યછ. મ્યુનિસિપલ કમિટીમાં હોદ કલાક થયો અને કાઉન્સિલની પણ કમેનિસન પાસે આવી. (ગાંધી જુદા લઈને જાય છે)

નલિની—હું એમાં તો મદદ કરી શકું. અને આ વર્ષે કાઉન્સિલના પ્રેસીડન્ટ થવાના કેવા ચાન્સિસ છે ? (રમણ આવે છે.)

મંગળ—બેસ રમણ. તને શું લાગે ? છે કાઉન્સિલના પ્રેસીડન્ટ થવાના ચાન્સિસ—રમણ—મગનલાલ સામે છે એટલે જરા મહેનત કરવી પડશે.

મંમળ—અરે એનો મારા બધા જુડા છે. કાણી પણ વિચાર કાળ એમ નથી. અને એમને રોગ નો પાડીએ અપાડુ છું. એનાથી વધારે શું કરું ?

નસિની—પણ પાડીએ અપાવતી મારી મહેરામણ, ખાસાત ? આપણા જીવેર છવનમાં આપણે મુશારો કરવાની જરૂર નથી ?

મંમળ—આ રમજીને પણ, બધા જ જાન માણ. ત્યાં સારા થવા જઈએ તો દોકર ખાઈએ એટલું જ. અને પાછા પાડીએ ખાઈને પણ મન આપજો તેની જરૂરએ ખાત નથી.

નસિની—ત્યારે તો હું મારતી હતી તેટલી ખરાબ વલ્લુરિયતિ નથી.

મંમળ—એટલે ?

નસિની—તમારી પાડીથી સોનાકાન બધા રોગ ન આવે, તો જે ન આવે તેમને પ્રમાણિક તો ગણવા જોઈએ.

મંમળ—અરે પણ તમને આજકાલના સોડને કયું છે શું ? મારું ખાત અને મને વોટ ન આવે તે પ્રમાણિક ?

રમજી—પ્રમાણિકપણે મન ન આવે તો કે વાંધો નથી, પણ આ તો મનનવાય શેડ જે વધારે પાડીએ આપે તો તેને વોટ આપે એટલું જ.

મંમળ—હા એવું જ છે. અને કાનુનીય મટે કેવું માંસ છે કેન્સાસ ?

રમજી—હાલમાં તો કશું અસાધ્ય નહીં છે.

નસિની—તમને મીનીસ્ટર થવાના chances કેવા છે ?

મંમળ—અરે મનરનર તો મારી પર એટલો છુલ છે કે આ વખતે તો જરૂર મીનીસ્ટર થઈશ. અને મારી પાડી પણ હાલમાં તો મિત્ર હાથમાં રાખી છે.

ગાન—આજે ૨૨.

નસિની—હું દમગી આતી. ચાની તૈયારી કરાવું. (જાણ છે.)

મંમળ—અને રમજી, જે આપણા કેન-વાયરોને શું મુ કહેવું છે તેની વાંધો કરો. એટલામાં હું આ કાચીઆ જોઈ જઈશ. (રમજી જાય છે. કાચો પાણીનું ગ્લેસ તપકમાં ઘાંતીને ડીપાઈ પર ઘાંતીને મટે છે, અને હસી રહે છે. મંમળના કાચીઆમાંથી હસી જોઈને) કેમ કાચા ?

કાચો—હા ! મારે તમને કે કેવું છે.

મંમળ—શું છે ?

કાચો—હા ! મને થોડા પૈસા આપજો ? મંમળ—પૈસા ! તારો પગાર તો બધો આપી દોર્યો છે.

કાચો—ના છે, અને બીજા પૈસા જોઈએ છે. પગારમાંથી પણ થોડા થોડા કાપી લેજો. મંમળ—કેટલા જોઈએ છે ?

કાચો—છેા રૂપીઆ છે.

મંમળ—ઓ રૂપીઆ !

કાચો—હા છે.

મંમળ—શું હા મિત્ર ! જરૂર આપવા બધા રૂપીઆને મુ કરતા છે ?

કાચો—આપવા છે છે.

મંમળ—આપવા છે ? કેને ?

કાચો—પડાણને.

મંમળ—પડાણને ? શા મટે ?

કાચો—મારો છોડારો મારો હોનો તે વારે છે. તમારી પાડેથી પૈસા મેળવવા પણ તમે નહિ આપેલા એટલે પડાણ પાડેથી તમ રૂપીઆ લીધેલા.

મંમળ—પણ પડાણ પાડેથી લેવાની જરૂર ?

કાચો—તમારે છું કરું ? અને આજે નહીં આપું તો પોલીસમાં પકડાવશે એમ કહી મોકલે છે. અને મારવાની પણ કમમી આપી મોકલે છે.

મંગળ—તમે તો વિચાર વગર પૈસા ખચકાવતું જ શીખ્યા છે. પકાણુ પાસેથી ન લેતે તો શું બગડી જવાતું હતું ?

ડાહી—પણ છેક છોકરાને દેશ મોકલવા છૂપીતાલવાલા ડાકટર છાહેબે કહ્યું અને મારી પાછે પૈછા નહી હુતા, અને દેશમાં પણ ખાવા માટે જોઈએ કની.

મંગળ—જાણે મોટા દેશમાં નહી મોકલે તો મરી જવાનો હતો ?

ડાહી—મેં છેક આજે વીસ વરસ નોકરી કરી છે. તમે ઘણી મહેરબાની કરી છે આજે આટલી કરો. મને બચાવો. પેલો પકાણુ અને મારી નાખો.

મંગળ—હમણાં પૈસા નહી મળે.

ડાહી—(કાલાવાલા કરતો) પણ મને મારી નાખો.

મંગળ—એમ તે કાંઈ મારતું હશે ? ચાલ જા હવે.

ડાહી—પણ છેક.

મંગળ—પણ કેં નહી, હું હમણાં ઘણો કામમાં છું. (ડાહી જાય છે. મંગળનાસ ફરીથી કાગળો તપાસવા માંડે છે. નલિની આવીને સામી ખુરસી પર બેસે છે.)

નલિની—(જરા હસીને) બીજું શું કહેતું છે ?

મંગળ—હૈં ! (ઉંચું જોઈને)

નલિની—હમણાં પેલો ચંદુ આવવાનો છે.

કેં સિખામણુ આપવી હોય તો સાંભળવા રાજ છું.

મંગળ—હા, હીક યાદ કરું. ચંદુલાલ હમણાં આવશે. સારો છોકરો છે.

નલિની—આપ પાસે પચીસ લાખ રૂપિયા છે.

મંગળ—હા.

નલિની—દેખાવમાં પણ ખોટો નથી—અને અંગ્રેજી પણ હીક બોલે છે.

મંગળ—(ગંભીર અવાજે) નલિની !

નલિની—અને હાં—એકનો એક છોકરો છે તે તો જાણી ગઈ.

મંગળ—નલિની, તને આ મરકરી લાગે છે.

નલિની—મરકરી જેટલી ગંભીર સ્થિતિ હજી નથી ઉભી થઈ પણ ગમ્મત તો કહેવાય જ.

મંગળ—મને તો જરાય ગમ્મત નથી દેખાતી.

નલિની—તમને નહીં દેખાય.

મંગળ—પણ એની સામે તને શો વાંધો છે ! એનાથી સારો વર તને આપણી ન્યાતમાં ક્યાંથી મળવાનો છે ?

નલિની—ખીજ ન્યાતો ક્યાં જોઈ છે ?

મંગળ—(આભા બનીને) શું ? શું ?

નલિની—જુઓ બાપાજી, આ ફોગટની પંચાત કરવામાં કરો કાયદો થવાનો નથી.

મંગળ—પણ નલિની, (સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીને) ચંદુલાલ શો ખોટો છે ?

નલિની—મારે એની સાથે નથી પરણવું.

મંગળ—પણ શા માટે ? કેં કારણ તો હરો.

નલિની—કારણ જોઈએ છીએ ! મને એના નાકતું દીચકું નથી ગમતું.

મંગળ—જે નલિની, તારા જેવી સમજી છોકરી આવું બોલે તે ન જાણે.

નલિની—પટાબે હું બદલાવાની નથી.

મંગળ—પણ નલિની, આવો આપણી ન્યાતમાં—

નલિની—મારે ન્યાતની ક્યાં પરવા છે !

મંગળ—અરે તું તો મારું મોળવા બેડી. ન્યાતમાં નહીં તો પરન્યાતમાં પરણાવું હરો ?

નલિની—કેમ. તે દહાડે તો તમે જ બાપ-

પ્રભાં કહેતા હતા કે ઘાતિનાં બંધનો આપણે તોડ્યાં જોઈએ.

મંગળ—અરે તમે તે ક્યારે સમજાવો ? એ તો ચોકે આજે રીફોર્મની પાતો કરે છે, તેમ મેં પણ કહી કાઢ્યું હતું કે તો પછી જોઈ લેવાશે.

નલિની—પણ તમે કેમ કિન્નર ન કરો ?

મંગળ—મારે એવી કિન્નર નથી કરવી. મું'ને આતું કરે તો ન્યાનના બધા વેડ જતા રહે. પણ જો મારે આતું નથી ખપવાતું.

નલિની—હુ ક્યાં કહુ છું કે તમે ખપના દો. મારે કાંઈ પરત્વાતના માણસ જોડે પરણતું હશે ત્યારે પૂછવા આતું તો કહેજે.

મંગળ—તને છૂટ આપી તેમાં જ બૂલ કરી. (દમાખા) હુ કહુ તેની સાથે જ પરણતું પડશે.

નલિની—અને નહિ પરણુ તો ?

મંગળ—નહિ કેમ પરણુ તે જોઈશુ.

નલિની—બાપાજી, આ જપકો મારી સાથે નહીં આવે. જેડી સરલાને એના બાપે પરણાવી તેમ તમે અને પરણાવવાની આશા રાખતા હો તો ફોગટ છે. ખીચારી સરલા !

મંગળ—શુ મધુ છે એને ? આવો તો સરસ વર આપો છો.

નલિની—તે એને પૂછી જુઓ. મારે કાની સાથે પરણતું નહીં કરતું મારા જ હાથમાં છે, એટલું ચોક્કસ તમારે સમજાવેલું.

મંગળ—જોઈશું. પણ આ મહુલાલ સાથે પરણુ તો મજાં સારું.

નલિની—તે કવી રીતે ?

મંગળ—પણ જો હવે મારાથી બધું કામ જોવાન નથી ન' એની માથે ચરશે તો

નલિની—પણ બાપીદારીના જ જોખને જોઈએ કરવો હોય તે તેને માટે મારી જીંદગી પર આવો જોખને નાખવાની જરૂર નથી કાંઈ સારા છોકરાને બાપીદારીમાં કેમ નથી લેતા ? આ ચંદુશી તો માખ પણ હોવાની નથી. એ કમું કામ કરે એમ ધારતા હો તો તદ્દન આપણા જોડી છે. કમડી જેટલી પણ અમુક નથી.

મંગળ—એ તો તને એની સાથે પ્રવગાહ છે.

નલિની—પણ બાપાજી, હુ કાંઈ સારા છોકરા સાથે પરણુ તો તેને તમે બાપીદારીમાં લ્યો ખરા ?

મંગળ—જરૂર. મહુલાલને હુ તરત જલ્લ.

નલિની—હુ કાંઈ સારા છોકરાને જોડી આપી દઈશ.

મંગળ—એટલે શુ કાંઈ વર રીધો રાખ્યો છે કે શુ ?

નલિની—હુ ધારવાનું જ કહેતી હતી.

મંગળ—એતો કાણુ અને કેવો છે તેના પર મધો આધાર. પણ જો મહુલાલ બાપીદારીમાં આવે તો એની મુદી વડે આપણું બધું બીજાને સંવધારી શકાય.

નલિની—હાં !

મંગળ—અને જેટલું વધશે તે આખરે બધું તારે માટે જ છે ને ?

નલિની—હાં !

મંગળ—પણ મહુલાલને તું પહેલાં મળા છે ?

નલિની—ત્યાં. એને દૂરથી જોવા છે. મળવાની છત્રા ઘણું નહોતી અને હજુ પણ મળી નથી.

મંગળ—પણ જો બાપાજી જમર ને યી ખખર પડે ?

નલિની—આજે તો બાપાજી મને ને !

નલિની—બહુ તૈયાર છે. બેસ રમણ.
બાપાજી !

મંગળ—શું છે નલિની ?

નલિની—આ રમણ જેવા કોઈ છોકરાને
ભાગીદારીમાં કેમ લેતા નથી ?

મંગળ—વિચાર કરીશું.

નલિની—આ રમણ શા ખોટો છે ?

મંગળ—જોઈશું.

નલિની—બાપાજી, ધારો—જો હું ધારો કહું
હું હો. ધારો કે હું રમણ જોડે—(રમણ
પુરસ્કારમાં આમ તેમ ફરે છે. ઉઠવાનો પ્રયત્ન
કરી પાછો બેસે છે.)

મંગળ—શું ? શું ? (રમણ તરફ કરી
નજરે જુએ છે.)

નલિની—પહેલેથી જાણ્યું હોય તો વધારે
સારું નહીં ? અને હવે હું આની ફરીથી તપાસ
કરી આવું. અને લાવો તમારી પાકોટમાં રૂપિયા
મૂકી ફર્ડ નહીં તો રહી જશે. (પાકોટ લઈને
જાય છે, રમણ પણ ઉઠે છે)

મંગળ—રમણ !

રમણ—કેમ ?

મંગળ—આ શું ચલાવ્યું છે ? (રમણ
જવાબ આપતો નથી.) કેમ બોલતો નથી ?

રમણ—મારે શું કહેવાનું હોય ?

મંગળ—તારે બહુ કહેવાનું છે. પણ
નલિનીએ કહ્યું તેમાં કેટલું સત્ય છે તે હું
જાણવા માણું છું.

રમણ—(દંડતાથી) હું કેં જાણતો નથી.

મંગળ—(રમણની સામું જોઈને) જો હું
જાણતો હોય ન જાણતો હોય પણ એવું
કેં કયું તો હું કહી ફર્ડ છું, કે ધ્યાનમાં
રાખજો કે મારી સાથે કામ લેવાનું છે. મારા
ધરમાં નહીં આવવા ફર્ડ અને રખે ને મારા
પેસાના લોકોએ એને પરણવાની ઇચ્છા થઈ
તો એક દમડી પણ ચાખવા મને એવી આચા

રાખતો નહીં અને આવતા મહીનાથી હું
બીજી નોકરી શોધી લેજો. જા હવે. (રમણ
જવા નીકળે છે. નલિની દાખલ થાય છે.)

નલિની—ક્યાં ચાલ્યો રમણ ?

મંગળ—મેં જવાનું કહ્યું.

નલિની—મેં એને ચા માટે નોતર્યો છે.
બેસ રમણ. (રમણ ઉભો જ રહે છે. અને
મંગળદાસની સામું જુએ છે.) આમ બાપાની
માફક શું ઉભો રહ્યો છું ? બેસ, બાપાજી !
તમને કેં વાંધો છે ? (મંગળદાસ બોલવા
જાય છે. એટલામાં ડાહ્યા દાખલ થાય છે.)

ડાહ્યા—છેલ્લું, તમને મોહું ધોવા માટે
પાણી તૈયાર છે.

મંગળ—હું ચાલ્યો. (ડાહ્યા જાય છે અને
અર્ધી મીનીટ પછી મંગળદાસ પણ જાય છે.)

નલિની—બેસ હવે રમણ. (રમણ બેસે
છે.) શું થયું ? આવું મોહું કેમ કયું છે ?
રમણ—મને રગ મળી.

નલિની—એટલે !

રમણ—એટલે શું ? મારે બીજી નોકરી
શોધી લેવી એમ તારા બાપાજીએ કહ્યું.

નલિની—તેં શું કહ્યું ? શા માટે કહ્યું ?
રમણ—મેં કહ્યું ? મેં તો કહ્યુંએ નથી

કહ્યું, આ તેં કહ્યું તેની મોકાણ છે.

નલિની—તને કેં પૂછ્યું ?

રમણ—હા. અને મેં કહ્યું કે હું કેં
જાણતો નથી.

નલિની—સાબાશ, પણ ત્યારે તને રગ
શા માટે આપી ?

રમણ—વહેમને લીધે.

નલિની—અને અહીં આવવાની મના
કરી. નહીં ?

રમણ—તે પણ કરી.

નલિની—splendid (સંરસ). ત્યારે તો
હું નવી નોકરીએ જોડાય એટલે બાપુજીને

કરીશું. (મંગળદાસ દાખલ થાય છે અને બેસે છે.) આ તમારી પાકીટ અહીં મૂકું છું. (ટિપ્પલ પર પાકીટ મૂકે છે.) રમણ, તે ફેનીને રેવીફાઇન કરી કે નહીં ?

રમણ—હા, આવવાની છે.

મંગળ—(જંતુ જોઇને) કોણ આવવાનું છે ?

નલિની—ફેની.

મંગળ—ફેની કોણ પશુ ?

નલિની—ફેની ફલાવ.

મંગળ—અહીં આવવાની છે ?

નલિની—હા.

મંગળ—ક્યારે ?

નલિની—હમણાં જ આવી પહોંચશે.

મંગળ—પણ, એ છે કોણ ?

નલિની—મારી કોલેજની મિત્ર છે.

મંગળ—તોને આજે શા મઠિ બોલાવી છે ?

નલિની—એ મદુલાલની પણ મિત્ર છે.

મંગળ—(જરા અચ્ચાદને) પણ તેથી શું મઠ મળ્યું ?

નલિની—એ તમારા મદુને પકડવાના પ્રયત્ન કરે છે.

મંગળ—પકડવાના !

નલિની—એટલે પકડવાના.

મંગળ—પણ તેને અહીં કે બેભાવવાની જરૂર !

નલિની—મીઠાંરી મરી મિત્ર થાય એટલે એને એવજી આવવી જોઇએ ને કે જુ' પણ એ હરિશ્ચંદ્રમાં ઉતરી શુ.

મંગળ—નલિની ! તને તે મધુ છે શું ?

નલિની—કે મધુ નથી, પણ આ ફેની જ આવી દેખાય છે. [બાળીસેન વર્ગની ફેરને જન] I suppose આજાકે દેખાતી હોઠરી હામત થાય છે.

નલિની—એ તો ખાખાજી જુ' હમણુ. ઠારી જ વાત કરતી હતી. [મંગળદાસ ડિબા થાળે સેક્રેટરી કરે છે. બેઠે છે.]

ફેની—હુ લખી જ દીક્ષીતર છુ કે તારા અગળનો reply [જવાબ] ન આપી મફત. પત I am glad [હુ ખુશ છુ] કે તે રેવીફાઇનથી મને remind કરી [યાદ દેવડાવ્યું] Hullo Raman ! આજું મોતુ કાલ કીડુ છે ?

રમણ—ખાસ કે નથી.

ફેની—મી મંગળદાસ, તમે જાને છો કે રમણ અમારી સાથે કોલેજમાં હતો ?

મંગળ—[કે બોલવાનું શીધવા મેલ નેમ] તમારી સાથે કોલેજમાં હતો ?

ફેની—Of course [અલબત્ત]. પત હુ કલમમાં કાલ નહીં આવતો ?

રમણ—એ જરા કામ હોય છે એટલે.

ફેની—અને જુ' હમણાં શુ કરે છે ?

મંગળ—મારી મંદેટરી છે.

ફેની—How splendid [કેવુ સરસ]

નલિની—એ ફેની, મદુલાલ આવવાનો છે એટલે તને બોલાવી.

ફેની—Really ! Thank you my dear. You are a darling. (પરેખર ! તમારો અસાર, તુ પરેખરી પ્રિય સખી છે.)

નલિની—ફેની, હુ જાણું છે કે મદુલાલ અમરી જ જાતના છે ?

ફેની—નાહી, અમને તો અમા જ હોદુઓ સરખા લાગે છે.

નલિની—ખબા જ વાળીઆઓ.

ફેની—એ ક્યારે એકુ કમુ ?

નલિની—પણ મદુલાલ તો જન જુરે કાગે છે. નહીં ?

નલિની—ઝોળખાણ કરાવવા જ આપાણએ એને અહીં નોતર્યો છે.

ફેની—I see (સમજી) પણ મી. મંગળદાસ, તમે આપ વખત મીનીસ્ટર થવાના હોવ, એમ સાંભળીશું છે તે ખરી વાત ?

મંગળ—(ખુશ થઇને) એ તો કમ કહેવાય ?

નલિની—આપાણ મીનીસ્ટર થશે એટલે ઇન્ટર મેરેજનો કાયદો સૌથી પહેલા સુધારવાના છે.

ફેની—હા, જરૂર એ તો કરવું જ જોઇએ. રમણ, તને નહીં લાગતું કે આવો કાયદો થવો જોઇએ ?

રમણ—અમારા હાંદુઓ માટે તો એ સુધારવામાં આવ્યો છે. પણ મંગળદાસ શેઠ મીનીસ્ટર થઇને એ સુધારો શકે એમ નથી.

ફેની—કાંય ?

મંગળ—એ તો Assembly (વડી ધારાસભા) જ કરી શકે. (બકાર મોટરનો આવજ સંભળાય છે) ચંદુલાલ આવ્યા લાગે છે. (ચંદુલાલ દાખલ થાય છે. તે પચીસેક વર્ષનો, સાધારણ કડવાળો છે. તેણે ધણે જ કામતી અને બપકાદાર ગરમ સટ પહેર્યો છે. આંખે શેલ રીમના મોટા કાચવાળા ચશ્મા ચઢાવ્યા છે. હાથમાં સોનાની મૂઠવાળી લાકડી છે. બધા જ એની સામું જુએ છે. એટલે Conscious vanity (શુભાન) થી આસ્તે આસ્તે ચાલતો આગળ આવે છે. મંગળદાસ અને રમણ હિમા થાય છે.)

મંગળ—આવો ચંદુલાલ, અમે તમારી જ વાટ જોતા હતા.

ચંદુલાલ—આવતાં જરા મોડું થયું. મારે નવી મોટર લેવી છે તેની દ્રાયલ લેવા સાથે જ લખ આવ્યો.

મંગળ—ચંદુલાલ, ઝોળખો છો કે, આ મારી દીકરી નલિની. (ચંદુલાલ પાસે જઇને હાથ લંબાવે છે. નલિની ખેડી રહીને જ હાથ જોડીને ડાકું ધ્રુણાવે છે. ચંદુલાલ આભો બની આમ તેમ જુએ છે.)

ફેની—આપ તુને કેટલીવાર કહ્યું કે (જી) lady જેટલા સુધી શેક હેંડ કરવા હાથ નહિ આગળ ધરે તેટલાં સુધી માટીડાએ હાથ આગળ નહિ કરવો ?

નલિની—ફેની તમને એટીકેટ (રીતભાત) ના પાઠ આપે છે ? (ચંદુલાલ તદ્દન ગભરાઇ ગયેલો દેખાય છે અને કેં પણ બોલવાની હિમત ચાલતી નથી)

મંગળ—મેસો. (ચંદુલાલ કપાળે પરસેવો છુછતો બેસે છે)

નલિની—તમે રમણને ઝોળખો છો કે ?

ચંદુલાલ—(રમણ તરફ જોઇને) ના, હા, અમે સ્કુલમાં સાથે હતા. પણ આજ ધણે વર્ષો અગ્યા.

નલિની—ત્યારે તો તમે કોલેજમાં પણ સાથે જ હશો, નહિ વાર ?

ચંદુલાલ—ના—આ...ના.

નલિની—હાર્તો. તમે અમારી કોલેજમાં તો નહોતા—હું કેમ જૂલી ગઇ ? ખીછ કોલેજમાં શા માટે ગયા તે કાંઈ સમજતુ નથી.

ફેની—પન ચંદુ કોલેજમાં ગીઓ છે જ કાં ?

નલિની—કેમ વાર ?

ફેની—એ તો એને ક્રિકેટ રમવાનો ધનોજ શાખ એટલે પાસ જ નહોં મામ. એટલે કંટાલીને છોડી દીધી ઇસ્કોલ—

રમણ—તમે ક્રિકેટ હેંડ ચાહુ જ નાખી છે કે કેમ ?

ચંદુ—એ તો હું રાજ બે કલાક પ્રેક્ટીસ કરું છું.

આમતેમ એકને નોંધો કાઢી લઈને ગજવામાં મુકે છે. (૪. ૩૫.)

ફેની—અને તારે વિદ્યાવત્તી શીખવનાર આવવાનો હોયો તો ક્યારે આવશે ?

નલિની—હું ખરેખર તમે વિદ્યાવત્તી કોયને બોલાવો છો ? કેવું સરસ ! અપારે હિંદ રમનાં નહીં શીખવે !

ચંદુ—અરે.

રમણ—કોણ Hobbes આવવાનો છે ?

• મંગળ—ચંદુલાલ, તમારા જેવા મણુને વિદ્યાવત્તી દીમ લઈ જવી ભય છે. આજે Sport (રમત)થી જણુ ફેરવી મેવા જણુ જ થઈ શકે એમ છે.

ચંદુ—એ તો મેં M. C C ને લખ્યું જ છે. આપને થોં દીમ લઈ જવી છે.

ફેની—ખતે કશું કામ નહીં ? તારે તો કે જન સાથે આવવું.

નલિની—તું પણ વિદ્યાવત્તી જવાની છે ? શા માટે ?

ફેની—એવો ચંદુ અને સાથે જ જાવ જાઉં.

મંગળ—તમે કાં જોઈને લેવાના છો ?

ચંદુ—મને થશે હાં સીમા લીધી જણુ જરા મુશ્કેલી થઈ શકે તેટલું.

ફેની—Splendid ! (સરમ) Rolls લેવાનો છે અને સાથે લાવે છે તે રોલ્સ છે !

ચંદુ—હા.

ફેની—અને ત્ને તું વેચાત જાય તો બેરીસ્ટર કાંઈ કાંઈ નહીં થયો !

નલિની—હા, નામની પાછળ બેરીસ્ટર એટલો કેવું સરસ લાગે ? અને રમણુ, બેરીસ્ટર થવાને ખરે જરીકશ તો નથી જ આપણી પાસી કેમ. કીનર આપણે કે થવા બેરીસ્ટર.

રમણુ—એ હદાહ મથા. હમણું તો કહેવાય છે કે જાદુજી કંઈક પરીણા મેં છે.

સગી બીજનેસમાં જણુ જ જરૂર છે. બેરીસ્ટરો તો ફેટલાય રજી છે. કોઈ માન જણુ નથી પડ્યું.

ચંદુ—Fats નથી એમ જ કહે છે. જણુ અને તો બીજનેસ જરાયે નથી મળ્યું.

(નાકર આ અને ખાવાનું સાવિને દીપાલ પર મૂકે છે. નલિની આ તૈયાર કરવા ખાંડે છે.)

નલિની—એરો લેટો ?

ચંદુ—ના.

ફેની—No, thank you. (ના, આભાર મળે) કેટલું બેનિય ?

ચંદુ—No thank you,

નલિની—અને ફેની ત ?

ફેની—નાર, બા. આપ એવો તમને કેમ મળેલો હશે ?

નલિની—ખરશી ? (ચંદુલાલ ખાતું પુડાવી ના શકે છે.)

રમણુ—એમને કેંડે આપો.

ફેની—હા, કેંડે તો ચંદુને પતોળ મળે છે. આજ તમારી નેટીવ મીઠાઈ ચંદુ ખીંચકમ નહીં ખાતો. અને સેનરીય જણુ લેશે. મને જન આપ. (રમણુ સેનરીયની પોટ આગળ કરે છે) ને ચંદુ, પતીજ મળેની છે. હેમ છે. તુને તો જણુ જ મળે છે.

રમણુ—એ તો હમણાની છે.

નલિની—હું દીપતીર છું જણુ એવું અમારા ધરમાં નહીં મળે. અમે તો Jains vegetarian (વેજ નિરાશિવાકારી) છીએ.

ફેની—અરે શાના વેજટેરીઅનના ખાવા લઈને બેઠા છો ? આપ ચંદુ જણુ એવો જ હતો. જન હવે તો તદ્દત લઈતરી થશે. મેં મંગળલાલ, તમે જણુ નહીં ખાતા ?

મગળ—એ તો વેહટેરીઅન ખાવામાં
મને કશો વાંધો નથી.

ફ્રેની—આપ ચંદુને તો અમારૂં વેલાતી
ખાતું એટલું બધું ગમે છે કે ઘેર ખાવાતું
પન છોડી દીધું છે.

રમણ—શું કહે છે ?

ફ્રેની—સવાર સાંજ લોગમાં જઈને
જમે છે.

નલિની—પણ ત્યારે ધરમાં બટલર કેમ
નથી રાખતા ?

ફ્રેની—એતો એમના ડોસાણ નહીં રાખવા
હતા. પન એ જુદો રેસે ત્યારે રાખશે

મંગળ—તમે જુદા રહેવાના છો ?

ચંદુ—ના...આ...ના હમણાં કેં એવું....

ફ્રેની—હમણાં નહીં તારે કારે ? આપરે.
। આ તારા ખાવાજી સાથે રેવાનું નહીં પરવરે.

મંગળ—તમારે તમારા પિતાજીથી આ
વયમાં જુદા થવું ઠીક નહીં.

નલિની—તું પણ ફ્રેની એની સાથે રહે-
વાની છે ?

મંગળ—પણ તમારી ઓશીસમાં તો હવે
તમે જ જોતા હશે નહીં, વાર ? (ચંદુલાલ
બોલવા જાય છે.)

નલિની—ફ્રેની તું પણ શા માટે એમની
સાથે રહેવાની છે ?

મંગળ—હમણાં બીઝનેસ તો ઠીક છે.
અને તમારે તો શું ? જીનું બીઝનેસ ચાલ્યું
આવે છે એટલે બહુ જંગળ પણ નહીં.

ફ્રેની—હારતો. તારે હું કાં રેવાની ?

રમણ—(મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં)
તમે સેક્રેટરી તરીકે સારા શોખશો.

ચંદુ—હા, એ મારી સેક્રેટરી થવાની છે.

નલિની—પણ ફ્રેની તમે સેક્રેટરી થવાની
શી જરૂર છે ? બાપા હાંકી તો નથી કાઢવાના ને ?

ફ્રેની—સેક્રેટરી indeed ((સેક્રેટરી શાની ?)
એ તો અમે.....અરે પણ હું ભૂલી ગયો.
ચંદુ, આપ વાત હમણાં તો બાર કરવાની
જ નહીં હતી.

નલિની—તું સેક્રેટરી થવાની છે તે અમે
કાઠને નહીં કહીએ. કહેશો બાપાજી ? (મંગ-
ળદાસ મોહું ફેરવી બીજી તરફ જુએ છે)
રમણ, તું પણ નહીં કહેતો.

રમણ—પણ એમાં શરમાવા જેવું શું
છે ? આજે ધણી છોકરીઓને પોતાના બાપ
સાથે ન બનવાથી પોતાનો ધધો શોધી લે છે.
આ તો ઋતિવાતંત્ર્યનો જમાનો છે.

મંગળ—(રમણ તરફ સખતાઈથી જોઈને)
બાપ સાથે શા માટે ન બને ?

નલિની—જુઓને, બાપાજી, તમે મને
મરજી વિરુદ્ધ પરજીવાતું બહુ દબાણ કરો તો
મારાથી તમારા ધરમાં કેમ રહેવાય ?

ફ્રેની—That's it (બરાબર).

મંગળ—પણ તમને બધાને જોઈએ છે
શું ? અમે બધા કહીએ છીએ તે તમારા
હિતને માટે જ કે નહીં ?

ફ્રેની—પન મી. મંગળદાસ, આપ ચંદુ
આવીઓ તારે આપરે તમે Assembly
(વડી ધારાસભા)માં જવાના છેવ તેની વાત
કરતા હતા તે તો રહી જ ગયો. જાને છ કે ચંદુ,
આપ મી. મંગળદાસ Assemblyમાં જવાના છે.

મંગળ—હું Assemblyમાં નથી જવાનો.

ફ્રેની—પણ તમે કાંય નહીં જતા ? તમે
જમીને પેલો કાયડો પન પસાર કરાવી સફા.
પન તમને લાગે છે કે એ કાયડો પાસ થશે ?

ચંદુ—કયો કાયડો ?

ફ્રેની—એ તો મી. મંગળદાસ એસેમ્બલીમાં
intermarriage (ઇન્ટરમેરેજ)નો કાયડો
સુધારવાના છે..

મંગળ—હું એસેમ્બલીમાં નથી જવાનો.

ફેની—તમારા જોવા લોકે તેમ જરૂર જાતું જોઈએ, પણ તમને લાગે છે કે તમારા હાકુઓ આપ કાપડો પાસ થવા હશે ?

નસિની—પણ તમે આ કાપડાની આકૃત્તી ખંડી કેમ શીકર છે ?

ફેની—એ તો હમનાં કહેવાય નહીં, કેમ ચંદુ ?

નસિની—કહેની, હવે અને બધા મિત્રા છીએ ને.

મંથળ—(હાથ ધરીને) માફ કરજો. અને અગત્યની મીટીંગ હોવાથી જરૂર પડ્યો.

નસિની—એમોની બાપાણ, આપણે સાથે જ જઈશું. ફેની યરમાલ છે યાની ? બાપાણ કોઈને નહિ કહી દે. (આરણ્યું તરફ મગજદાસ જવા માટે છે) બાપાણ, તમે ચંદુલાલના પિતાના મિત્ર થઈને અભિનંદન પણ આપવા હમા નથી રહેના ?

મંથળ—નસિની ! (ફેનીને હમા રહે છે)

નસિની—ને, ફેની, તુ એમ ધારણી હોય કે કોઈ જાણતું નથી તેમ જાણુ જરૂર છે. congrats, old friend. (અભિનંદન, પ્રિય સખી)

ફેની—પણ યાના ?

નસિની—(મગજદાસ જે તદ્દન બારણ્યાં પામે છે તેને જોઈ સારું) બાપાણ, જાણો છો કે, આ ફેની ચંદુલાલ જેડે પરચુરની છે ! (મગજદાસ અપારાખ્ય થાત્વા ભાવ છે અને બધારથી મેહરનુ બારણું બધ થવાનો અવાજ આવે છે.)

રમણ—Congratulations (અભિનંદન) ફેની, મારાં અભિનંદન, ચંદુલાલ.

ચંદુ—પણ પણ . . .

રમણ—અમે કોઈને નહીં કહી છીએ. મગજદાસ નહીં.

ફેની—પણ તે હું કે જાનતી નહીં.

નસિની—વાર, હું કે જાણતી નથી.

ફેની—(હસીને) ચાલ, ચંદુ જમણે અને નસિની અને રમણને પણ સાથે લઈ જાઈએ.

ચંદુ—(તદ્દન ગમરાયેલો દેખાય છે.) હા, ચાલો.

નસિની—ના મને માફ કરશો.

રમણ—અને હું પણ નહીં આતુ.

ફેની—તારે good night and thank you for inviting us (સાહેબણ, અને અમને બોલાવવા માટે આભાર.) (જવા નીકળે છે. ચંદુલાલ કે બોલ્યા વગર તેની પાછળ જાય છે.)

નસિની—એ જગનના બોલાવવાનું જાણતી નહીં. (ફેની અને ચંદુલાલ જાય છે.) કેમ રમણ ?

રમણ—It's not a perfect day.

નસિની—આ તો આપણે સીનેમામાં જઈને જ ઉજવવાની જરૂર છે. ચાલ તું મેઝર બોલાવ. અને હું મારો સાથ લઈ આતુ. (રમણ અને નસિની જાય છે. ડાહ્યો દાખલ થાય છે. ચાના વામણે હેલા જાય છે. એટલામાં મંથળદાસની ઉપાડી પડેલી પર્મ પડે નજર જાય છે અને એને નોટા દેખાય છે. ચામ નેમ જોઈને નોટા કાઢી લઈને મગજદાસ મૂકે છે. પડો પડે છે.)

ગોક્કુચન

(માઠ)

[“પેલા આભઝખે અભંગ,
સખિ ! સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ” — એ ઢાળ]

કોણે ઢાળ્યો કસુમ્બલ રંગ ?
મારાં લીંઝ્યાં ગુલાબી અંગ ।

વીણી મેં તો કળી કુમળી રે, ગુંથી ફૂલનમાળ ;
ફૂલડે ફૂલડે ગુંધિયો પેલો રણુધેલો રસમાળ :

—કોણે

વીણીને વફરકરેલો રે, ગુંથ્યાં બખ્તર-ઢાલ ;
વીતે વેળા વરણુગિયા ! રણે રમવા વેળે ચાલ :

—કોણે

સંગે રહી જંગ ખેલતાં રે, ગુંથીશું ગોક્ક રસમાળ ;
ગુંથીશું દિલડે-દિલડાં, વરી વિજયની વરમાળ :

—કોણે

કેશવ હ. શેઠ

લેખક : શ્રી. લીલા સુનશી,
મતી, સાહિત્ય સમજ

અંદેરીમાં ગોઠાવેલ રોડ પર માનના નાકે એક નાનોશો બગવો હતો. તેમાં સાંપરામ એકલા વાગ્યાર વર્ષથી રહેતા. એ રાત્રાને મળીને અને અન્યા હતા. આખો શિવસ મુંબઈ પોતાના કામ પર જતા અને રાત્રા આઠ વાગે થોડે આવતા. એમને મળવા કોઈ મિત્રો બાગે જ આવતા. બગરામાં આવનારામાં એક બાઈ એ વખત આવીને કામ કરી જતી. સાંપરામનો એક છુટો માથા રમેલું કરતો, અને બપોરના વખતે ખસી જતો. એને પણ પોતાના શેડની મદદ મળતી. કોઈની સાથે ખાસ કોઈનાથી ન હતી.

સાંપરામની જમર આગરે સુનાવીએક રાત્રી હતી. એમના મુખ ઉપરથી દુનીઆમાં એમને બધું લીધી મુટી જોઈ હોય એમ લાગતું. એ મુખ પર બગરામસાઈ હતી, અનુભવે આવેલી શાંતિ હતી, દુનીઆ બધું એવાથી આવેલો નિર્વેદ હતો. છબ્બ કે લાવમાં કે જોઈ નો એ વચરથી મુંબઈ મળાં હતાં.

કરતા. કોઈને મન એ ચાર હતો. કોઈને મન એ છુટારો હતો; કોઈને મન એ સાંધ પુરવ હતો. કોઈ એને દેવાડું કદાચીને કે પુત્ર કરીને પુરા વેગે નામ બદલીને રહેશે ખારતા, કોઈ એને પરાપરાથી આપા કામ સાધવા રહેશે ખારતા. આમથી સત્ત્વ કશું નહોતું. દના એ માવ સાધારણ માથાસ. દુનીઆના અનુભવોથી કટાંગેલા, કટાંગીઓના પાપથી અટુલા બનેલા પોતાની ઉત્તર વય જેને તે માનતા તેમાં શાંતિને જોમનો છવાતા.

આખો શિવસ તે મુંબઈ વાવેરીઓમાં જઈ પાંચતા કોઈક કોઈક વાર જુના એવા- પીતાઓને ત્યાં મળવા જતા. મન થઈ આવે ત્યારે કોઈ કોઈ વાર હવડા લનાઓમાં જઈ ભેગ—પુષ્પારજાના પ્રયત્ન કરતા અને પેમા હતા જતાં વખત માળવાને માટે તે દમુકનો

કરવાની ઇચ્છા એમને થઇ હોય એમ પણ લાગતું નહતું.

સાધુરામ એક દિવસે નવ પીસ્તાળીસની ટ્રેનમાં રોજના નીચમ પ્રમાણે મુંબઈ જવા નીકળ્યા. બનતા સુધી તે પોતાની સીટ એક ખુણામાં શોધી લેતા. એક પચીસેક વર્ષનો જુવાનીઓ એમની સીટની સામે એક મીનીટ પહેલાં જ આવીને બેઠો હતો.

ગાડી ચાલી અને સાધુરામ બારીની બહાર નજર રાખીને બેઠો. એક પળમાં એમના કાન પર અવાજ અચડાયો અને એ ચમક્યા. “કાકા, તમે રોજ આ ટ્રેનમાં મુંબઈ જાઓ છો ? હું તમને રોજ જોઈશું.”

સાધુરામ ચમક્યા ને અંદર જોયું. સામે બેઠેલો જુવાનીઓ હસતી ભાવભરી આંખે એમના તરફ જોઈ રહ્યો હતો. એ આંખોની અવગણના કરી મુંગા રહેવું એ છેક મુશ્કેલ હતું. “હા, બાપ” એમણે ટુંકા ધીરો જવાબ આપ્યો, “તમે મુંબઈ જાઓ છો ?”

જુવાનીયાની વાત કરવાની ઇચ્છા પ્રબળ હતી જ તેમાં આ પ્રશ્ન પુછાયો. “હા કાકા, હું પણ રોજ આ જ ગાડીમાં જઈશું પણ જુદા કામે. રોજ નોકરીની શોધમાં જતો હતો, ચાર દિવસથી નોકરી મળી એટલે ત્યાં જઈશું” યૌવનસુલભ સુખ અને આશામાં એની આંખો ચમકી, “આ વખતે જે અહીંયા ધર માંડ્યું છે” શરમાઇને એણે ઉમેર્યું.

પોતે છોટેલી દુનીયાની મુશ્કેલીમાં જતાં એ ઘટાડો નથી થયો એ વિચારે સાધુરામના મુખ પર સહેજ સ્મિત આવ્યું. એમણે વધારે સહાનુભૂતિથી જુવાનીઆની સાથે વાતો કરવા માંડી.

આનંદરોડ આવ્યું તે પહેલાં તે સાધુરામ જુવાનીઆની છંદોળીને હેવાલ કપારનોએ ઝાંખાળી ગયા હતા. જવાનીયાનાં નામ વિમળ

હતું એ વર્ષ પહેલાં તે ટ્રેનસુએટ થયો હતો. હાલ એક નાનીશી, નાનુક ધણી જ સુંદર ધણી જ હેતાળ પતિને લઇ મુંબઈ ધર માંડવા આવ્યો હતો. મુંબઈના કપુતરખાના જેવા માળા કરતાં, પતિને ઝીણુશા બાગ વાળ અદેરીની ઓરડીઓ વધારે પસંદ પડી તેથી તેઓ હાલ ત્યાં વસતા હતા. પોતે એ પાંચ વર્ષમાં તો હજારો રૂપિયા કમાઇ લેશે અને પતિને સુંદર ઘરમાં રાખશે એવી એને આશા હતી. અને એ આશા જરૂર ફળીજૂત થશે એવી ચોક્કસ ખાત્રી હતી.

આટલો વાતનો સાર હતો. સ્ટેશન આવ્યું એટલે હાથમાં ટોપી લઇ થોડુંક હસી, સાહેબજી કરતો વિમળ ઉતરી પડ્યો.

સાધુરામને ધણે વર્ષો આવે લાડીસો પતિ અને હેતાળ જુવાનીઓ મળ્યા. એમને વર્ષો પહેલાં મરી ગયેલો છોડેલો વાદ આવ્યો. આજે હોય તો એ પણ લગભગ આવડો જ હોય; સાધુરામના સ્વસ્થ ચિત્તામાંથી અસ્વસ્થતા દૂર થતો એક નિઃશ્વાસ નીકળી પડ્યો ને ગાડી આગળ ચાલી.

૨

વિમળ અવાર નવાર સાધુરામને ટ્રેનમાં મળતો અને પોતાના સુખની બધી વાતો તેમને કહેતો. મુંબઈમાં ખાસ કોઇ એને સમોવડીયું મિત્ર હોય એમ દેખાતું ન હતું. અને સાંજના કામ પરવારતો ત્યારે ઘેર વાટ વેતેતી નાનુકડી પતિને મળવાની આવૃત્તતામાં એ બીજે કશું જતો નહોતો અને તેથી એને મિત્રો કરવાનો વખત પણ મળ્યો ન હોતો. વિમળ પોતાની નાનીશી દુનીયામાં એટલો સુખી અને સંતોષી હતો કે એને બીજા કશાની જરૂરીયાત જ લાગતી નહિ. નાનાં પંખીડાં જેવા એ અને વર-વહ કલેશ કરતા ને સુખનો ઘડો સુખ

છાકાકાળમ ત્યારે તેનો યોડો રમ સાંધુરામ પર દોળાનો. સાંધુરામ પળુ ધીરે ધીરે એમાં વધારે રસ લેતા થયા હતા. અને યોડો દહાડા દૂનમાં બે વિમળ ન મળે તો તેની આનુરતાથી વાટ લેતા.

એક દહાડો વિમળ દૂનમાં મળ્યો. એના કુખ પર રોજીને કબાદ કે આનદ ન હતાં. સાંધુરામે જોતાંને વાર એવું કારણ પૂછ્યું.

“કેમ વિમળ ! શું થયું ? તબીબત ખરી નથી ?”

વિમળે દિવસગીચી ડાહ્યું પૂછાવ્યું. “ખરી નહીં, સરોજની”

સરોજની વાતો સાંભળી સાંભળીને સાંધુરામ એને વગર જોયે પણ ખુબ જ ઝોળાખી ગયા હતા. “શું થયું છે ?” એમણે ચિંતાથી પૂછ્યું.

સરોજની વાતો વિમળના કુખ પર ફરી ગઈ. “Shut in Shit in...” એનાથી વાક્ય પૂરું ન થયું.

સંસાર ધણી વાંધી ઊડયો હતો. છતાં સાંધુરામ વિમળની મુરફેલી અમત્ર ગયા. “બાપ, કેમ નહીંને બતાવો ને ?”

ભણે કેમ એ નરી વાત મુઝાડી હોય એમ વિમળના કુખ પરથી દીઝગીરી જતી રહી “હા, હા. એ રીક હતું. એમ જ કરતું પડ્યું.” ને એ વાત એટલે જ તે દિવસે રહી પણ વિમળ તે દિવસથી ના. માનુસ જનને જોતા હતા. એમ સાંધુરામને લાગ્યા વિના રહ્યું નહોં. સરોજને માટે વાત કરતાં કેમ મહાન પવિત્ર વસ્તુની વાત કરતો દોષ એમ એ વર્તનો. પોતે પિતા થવાનો છે એ વિચારે એનો મર્વ માનો નહોં. સાંધુરામ ભણી જોઈને સરોજની કાંઈવાર અગર પુછ્યા મિત્રા એ વિષે વધારે વાત એની સાથે કરતા નહોં.

ઉપાડી કેમ દરવાજામાં પેસતું હોય એમ એમને લાગ્યું. આટલા વર્ષોમાં એમને રાત્રે કેમ કદી પણ મળવા આવ્યું હોય એવું સાંભરતું ન હતું. એમણે દીવો સમાર્યો અને બહાર આવ્યા ઉપર આવ્યા. હાથમાં ફાનમ લઈ વિમળનેલા પાળ અને ગમરાએલા રેખાવ સાથે વિમળ ત્યાં ઉભો હતો. કાંઈક નવા જુની થઈ છે એમ સાંધુરામને તરત લાગ્યું.

“સાંધુરામબાપ ! સાંધુરામબાપ ! સરોજ હમણું ખરી જશે.” કહી બાળકની માફક તે રડી પડ્યો. સાંધુરામે એનો વાંસો થાપડ્યો અને પામેની ખુરશી પર બેમાડ્યો. “બાપ ! શું થયું ?”

“સાંધુરામબાપ ! સરોજને ખુબ ખીડ થાય છે.”

સાંધુરામ ગભીર થઈ ગયા. “કાંઈ ધરમાં એની પામે છે ?” “નહીં પામે છે. ગાકટર હમણા આવે ગયા. એની મા ને બહેન પણ અહીં આવ્યા છે”

“બાપ ! કાંઈ શીકર નહોં. સૌ મારાં વાના થશે.”

તે રાત્રે સાંધુરામ તે વિમળ અંધારી રાત્રે તારાએલાળા કુખ નીચે આંધી રાત સુધી રેતામાં જટકા. વિમળને સાસુએ અને નર્સે ઘેર આવવાની ખબર કરી હતી અને તેના અણખાનુમરી આત્મામાં સરોજની સીસે સંભળતી અને તે ગમરાહ ઉતેનો.

“સાંધુરામબાપ ! સરોજ બચશે કે ?” તેણે દમરથી વાર ખાત્રી માંગી અને પિતાની સખતાઈ અને મિત્રતા વદાવતી દમરથી વાર સાંધુરામે ખાત્રી આપી. વગર જોયે એ તાન-કડી સરોજ પર પણ પોતાની માળખે જ બની અંધ હોય એમ સાંધુરામને લાગ્યું. અને

“વિમળ ! હવે સવાર પડવા આવ્યું. ઘેર જા, અને મુંગો મુંગો બધેને સુષ્મન. સૌ સારાં વાનાં થશે.” અને માત્ર કહેવા પર આધાર ન રાખતાં એનો હાથ પકડી ઘર બહારી દોર્યો. વિમળના ઘરમાં દીવા બળતા હતા બાકી શાંતિ હતી. વિમળે કુજતા હાથે આરણ્ય ડોકરું.

આરણ્ય ઉઘડ્યું અને સરોજની નાની બેન આરીમાં આવી ઉભી. “વિમળ બાપ ! તમે છો કે ? બહેનેને છોકરો આવ્યો. વધામણી !”

વિમળનો જરા વાર પહેલાંનો દુઃખીઆરો દેખાવ જતો રહ્યો. પિતા યવાના ગર્ભમાં એની જાતી કુલી. હોંસમાં એનું માથું ટટાર થયું. “પ્રમા ! અમને બાળક બતાવશે કે ?”

“હા રહ્યો, તમે ઘરમાં આવો. હું બાને કહી પ્રમા અંદરના ખંડમાં દોડી. વિમળે સાધુરામનો હાથ જોરથી પકડ્યો. એની આંખમાં ધૂનના આંસુ આવ્યાં “સાધુરામ કાકા !” પણ એ આગળ બોલે તે પહેલાં નર્સ હાથમાં નાની ગોદડી ને કપડાંમાં વીટાળેલું બાળક લઈ આવ્યોને ઉભી. અને પુરોગેએ આવું દસ્ય કહી બેસું ન હોતું

માણસના આકારનો લાલ માંસનો લોચો હોય એવું બાળક દંકલા લુગડામાંથી થોડુંક દેખાતું હતું. એને આકાર હતો પણ શોભા ને ધારમુટ હજુ હવે આવવાના હતા. બાળક પોતાનું જ હતું એવી ખાતરી વિમળે જરા હાથ લગાડ્યો. ને ચમકીને તે પાછો ખસ્યો. એનો સ્પર્શ લગભગ ચીતરી ચડે એટલો સુંવાળો હતો. એક જાતના અદ્ભુત આનંદથી વિમળને કમકમા આવ્યાં. નર્સે હસી. “બાપ ! હજુ તમારે એને અડવાની વાર છે.” ને બાળકને લઈને તે અંદર ચાલી ગઈ.

“વિમળ ! નીરતિ ઉઘી જ, હવે શીકર કરવાની કંઈ જરૂર નથી.” કહી સાધુરામ પોતાના ઘર

તરફ પાછો વળ્યા. પણ તરત ઘરમાં ન જતાં ક્યાં સુધી અંધારા રસ્તા પર એકલા એકલા રખડ્યાં ક્યું. એમને ભુતકાળનો એક દિવસ યાદ આવ્યો. પોતાનું પહેલું બાળક આવ્યું ત્યારની લાગણીઓ આજે જ અનુભવતા હોય એવી તાજ થઈ અને ઘણાં વર્ષોનું જડ બનેલું અંતઃકરણ પીગળતું હોય એવાં જે ચાર આંસુ જળીન પર ટપક્યાં. કમકમ કરતી અંધારી રાત દોડતાં દોડતાં જરા અચકાઈને આ પ્રૌઢ માણસનો શોક બેવા પળખર ઉભી રહી. અનંતકાળથી જનન મંડળના સુખ દુઃખના સાક્ષીઓ ઉકુગણે માનવીના આ મુદ્દમ શોકભાર તરફ થોડાંક તેજના આંસુ ખેરી સદાતુલ્યુતિ દર્શાવી અને યદિના આ તત્ત્વો ચિત્તમાં નવી શાંતિ પ્રેરતું હોય તેમ આંસુ લુછી સાધુરામ ઘર તરફ વળ્યા.

નાનાં લાલચોળ નવાં જન્મેલાં બાળકનાં સ્વપ્નાં ખાસીની રાત સાધુરામનાં સ્વપ્નાંમાં આવ્યાં ધાધાં.

૩

એ દિવસ પછી સાધુરામ વિમળને સ્ટેશન પર મળ્યા. “બાળક કેમ છે ?” તેમણે આતુરતાથી પુછ્યું.

જવાબમાં વિમળની આંખો હસુ હસુ થઈ રહી. “સરસ !”

“ને સરોજ ?”

“એ પણ સારી છે.”

થોડીવાર સુધી બંનેને આગળ વાત થઈ કરવી તે સંજયું નહીં. પણ નવા બનેલા પિતાનો હર્ષ બહુવાર દાખી રખાય એવો ન હતો. “સાધુરામ કાકા ! બાળો જન્મ્યો ત્યારે સાકા આઠ રતલનો હતો.” ફુનીયામાં બહે કંઈ મહાન અનુભવી બની હોય અને પોતે

સાધુરામને વધારેમાં વધારે ખીક લાગતી હોય તો તે સરોજને. મળવાની હતી. એમણે અત્યાર સુધી સરોજને નાની બાળા, નાનુક, હેતાળ, વિમળ પર આધાર રાખનાર લતિકા જેવી કલ્પી હતી. રખેને એને મળતાં પોતાની કલ્પના ભાંગી ન્યૂં.

પણ વિમળ એમ છોડે તેમ નહોતો. “ના, કાકા ! તમારે આવ્યા વિના નહીં જ ચાલે. સરોજે કહ્યું છે.” વિમળને મન સરોજે કહ્યું એટલે એ વાત પર વાદવિવાદને માટે કંઈ અવકાશ જ નહોતો. ને ખરેખર રવિવારે સવારે વિમળ સાધુરામને ઘેર આવીને ઉભો. સાધુરામ ઝટઝટ પરવારી ન્હાસી જવાની તૈયારી કરતા હતા. “કાકા ! ચાલો. સરોજ વાટ જુએ છે.”

નીરાધારીથી સાધુરામને વિમળ સામે જોયું અને ગયા વગર છુટકો જ નથી એમ જાણી મુંગા મુંગા ચાલવા માંડ્યું. સરોજ એટલા ઉપર જ બરવાતું લઈને ખેડી હતી. “આવો, કાકા ” એણે વચર ચરમાથે જાણે કેટલાંએ વર્ષોની સાધુરામ સાથે ઝાળખાણ હોય એમ કહ્યું. સાધુરામને એક પળ શંકવાડો થયો. “કેમ બહેન ! તખીયત કેમ છે ?”

“મારી તખીયત ? મારી તખીયત તો ચાર ગણી સારી યદ્ય ગદ્ય છે,” સરોજ વિમળની સામે જોઈ ખડખડાટ મીઠું હતી. “પહેલાં તો આખો દિવસ હું ઘરમાં એકલી એટલે મને ગમતું નહીં. હવે તો બાળો છે એટલે મને એકતું લાગતું જ નથી ને !”

સાધુરામ સરોજ સામે એ પળ જોઈ રહ્યા. એમણે ધારી હતી એવી નાની ને નાનુક સરોજ નહોતી પણ મીઠી તો હતી જ. અને સાથે સાથે એક પ્રકારનું છાંકરવાદીપણ્ય એનામાં દેખાતું. સરોજ અને વિમળ હજુ તો નાના બાળકો કંઈક જાહેર લીધે મોટાં દેખાતાં

હોય અને હાંફીને એક રમત જ સમજતાં હોય એમ લાગતું હતું.

“સરોજ ! બાળાને લાવતો ! કાકા તો તેને જોવાને આવ્યા છે.” ને સરોજ વિમળના ચબ્દો નીકળતામાં તો દોડી. પોતાનો મહામુલ્ય ખર્ચનો દેખાડો સાધુરામને અજ્ઞયખીમાં ગરકાવ કરી નાંખવાને આજે કેટલાંએ દિવસથી એ તકની રહી હતી. એક પળભરમાં તો નાતુંશું ગોઠડીમાં વીંટાએણું બંડલ લઈને તે પાછી આવી. ને મુંગા મુંગા સાધુરામ પાસે બાળાને ધર્યો.

બાળકને જોતાં જ પોતે જુલકાળમાં આમ જ જોએણું બાળક સાધુરામને સાંભળ્યું અને પાછું તે જ બાળક સફેદ યદ્યને આજુ હતું એવું એમને પળભર લાગ્યું. બાળક સુંદર અને તંદુરસ્ત હતું એવું તો એવું દુસ્મન પણ કહે. મોંમાં અંશુકો નાંખી ભર ઉધમાં ગોઠડીની હુકમાં બાળક લપાસું હતું. ત્રણે જણા હવે શ્વાસે આ કીંમતી ખર્ચનો જોઈ રહ્યા.

ને એક પળમાં બાળકે આંખ ઉઘાડી. તપખીરીયા રંગની એ ઉંડી આંખોમાં યુગ યુગની અજ્ઞયખી ભરી હતી અને એ અજ્ઞયખીના ભેદ ઉકેલવાને અશક્ત આ ત્રણે માનવીઓએ સ્તબ્ધ યદ્યને એ આંખના ઉડાણમાં હુલસી મારી. અને એટલામાં તો મોટામાં મોટી અજ્ઞયખી ! બાળકે ઝાળખતું હોય તેમ સાધુરામ, સામે જોઈને ખડખડાટ હસ્યું. કંઈ પવિત્ર ગદન ચીજ જડી હોય એમ એ હાસ્ય સાધુરામના હૃદયમાં ફેરાઈ રહ્યું.

પૃથ્વીની સપાટીની પાર ઉડતા આ ત્રણે આત્માઓમાંથી વિમળ પહેલો જાગ્યો. “કાકા ! કહો ? આખો સુંદર નથી ?”

“બાહ ! સુંદર એ શબ્દ જ બહુ યોગ્ય થડે એવો છે. બાહો ખરેખર અદ્ભુત છે.”

ચોકલેટ, કોષ્ટ દહાડો મીઠા ચણા. ને સરોજ રોજ રોજ ગુસ્સે યધ તેને વઢતી. “આ તમે સારી ટેવ પાડતા નથી. માંદો પડશે ત્યારે ?” વિમળ રોજ એને ફરી નહીં બાવવાનું વચન આપતો અને રોજ ભાંગતો. ને સેતાન વિક્રમ પણ પપા આવે ત્યારે રોજ કંઈની કંઈ આશા રાખીને બેસતો-સરોજ વિક્રમને પપા કહેવાનું શીખવ્યું હતું. એને એ સંબોધન બરા વધારે દુન્સી લાગતું-વિમળ દરથી દેખાય ત્યાંથી વિક્રમ “પપા, પપા” કહીને કુદતો ને એ શબ્દોનું સંગીત સાંભળતાં સાંભળતાં વિમળનો આત્મા સાતમા સ્વર્ગમાં જતો.

વિમળ રમતે દિવસે કોષ્ટ કોષ્ટ દિવસ બાળકને તેડીને સાધુરામને ઘેર જતો. ને બાળક વિક્રમને માટે સૌથી વધારેમાં વધારે તેજાન કરવાનો તે દિવસ હતો. સાધુરામના ઘરની કોષ્ટ ચીજ તે દિવસે સજામત નહોતી. કુંડાં ભાંગતાં, ઝાડ તુટતાં, દેખસ પર બુદ્ધેચુકે વાઝ પડ્યું હોય તો તેના કટકા થતા અને ખાવાનાની શોધમાં વિક્રમ આખા ઘરમાં ફરી વળતો. સાધુરામ ને વિમળ બાળકને ખોડું ખોડું વડતા પણ તેથી વિક્રમનું સુખ જરા દયામજી યદું દેખાતું તો એને રીઝાવવાના નવા ઉપાયો શોધવા બંને મંડી પડતા. વિક્રમ આવતો તે દિવસ સાધુરામ પોતાના અંતઃકરણમાં કમ્પ્લેક્ષ નહોતા કરતાં છતાં તેમના એક લવાયા ઘરમાં તહેવાર જેવો પળાતો.

બાપા વિક્રમને માટે સાધુરામના ઘરમાં નવી નવી ગીંજો આવતી ગઈ. શરૂઆત ધુધરા ને ઘરાખથી યધ ને આગળ વધતા વધતા દડા, મોટરકાર, એરોપ્લેન, સીસોટીઓ, મીઠાઈ એમ કંઈનું કંઈ ઘરના દરેક ખુણામાં દેખાવા માંડ્યું. બાપો વિક્રમ આવે તેની સાથે રમવા એક નાનીકી ઝિલાડી પણ સાધુરામે પાળી ને બમારે બપારે એ આવતો ત્યારે કલાકોના કલાકો

એને શબ્દોચ્ચાર શીખવવામાં અને એની સાથે રમવામાં સાધુરામ દહાડતા.

પહેલાં સાધુરામ વિમળને બાળાને બમાડી ચુકવા માટે વડતા. હવે વિમળે સાધુરામને એજ કારણસર વડવા માંડ્યું.

“કાકા ! આ તે શું કહેવાય ! તમે વિક્રમને છેક ક્ષત્રી ચુકવાના છો.”

સાધુરામ મનમાં શરમાતા પણ બહારથી હાંમતભરે કહેતા, “તું પોતે જ બાળક છે. તને બાળ ઉછેરવાની શું ખબર ?”

વિમળ કંઈ જવાબ દેવા ગયો પણ તેના સામું બેચાને બહોળે સાધુરામે મોટરકારને કુંચી આપવા માંડી. “બાળા ! જો ગાડી ચાલી.”

ને એટલું પણ ખરું કે વિક્રમ ખુબ મોહક બાળક હતો. બહુ રડવાનું એને બાન ન હતું. ફનીઆમાં પોતે રાજ્ય કરવા સર્જાયો હોય એવા તોરથી એ બધું કરતો, એની શક્તિ પણ અનંત હતી. કોષ્ટ ન હોય તો એકસો એકસો રમ્યા કરતો.

આટલી નાની ઉમરે પણ એને ચિત્રો જેવા ખુબ ગમતા. એને ખસ કરીને ઉડતી, ચાલતી, દોડતી વસ્તુઓના ખુબ શોખ હતો. મોટરકારની પાછળ તો એ માંડે હતો. સાધુરામ વિમળને ચીડવતા. “વિમળ ! તારો છોકરો મોટર હાંકનારા થવાનો છે.”

અજાનમાંથી જ્ઞાન પામતા મથતા બાળકો આ ઉમરે ખુબ જ આકર્ષક હોય છે. વાચના જુદા જુદા પ્રયોગો કરતાં એ નવા શબ્દોચ્ચાર શીખે અને પોતાનું નવું વ્યક્તિત્વ બનાવી એ શબ્દો વાપરે. નર-તારી જતિના ઘોટાળા કરતાં કરતાં છેવટે એની ખરી હાંમત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આંકવા માટે, કોષ, શોક, સુખ દુઃખના જુદા જુદા ભાવો માટે સ્વરના આરોહ અવરોહના માપ સ્વભાવિક બુદ્ધિથી પોતે દાટવા માંડે, પોતાની આરાપાસની ફનીયાના ભાવો

અને ઝીંજોને પરખવા અને તેનું વર્ગીકરણ કરવા માટે એ જમી પરખાયા બાળકને નવા સ્વરૂપમાં દેખાડે છે. દર દહાડે તે વધે છે અને કંઈક નવી શોધ કરે છે. સ્વાત-અના પદાર્થપાક તે આ જ વખતે શોધે છે અને પોતાની આસ-પાસની દુનીયાને એટલા ને એટલા આધાર લેવા તે માટે છે. બાળકનું અરેખર બ્યક્તિત્વ આ જ વખતે જાણવા માટે છે.

દુનીયાનો બધો રસ પરચરી બેઠેલા સાંજ-સાંખે આ બાળકની દુનીયામાં ખુબ જ રસ જણા માંડે. દર રવિવારે વિક્રમને પોતાને ઘેર મુખી જવાની હાલેશની બાથ એમણે લેખ-જને આખી દીર્ઘી હતી અને વિમળને એકો દાવનું થયું થયું હતું. વિક્રમ એને ગમતો ખરો. પણ રવિવારને દિવસે સરોજની સાથે એકલા રોડાક કલાક માળવાનું મળે ને એને અણમગનું નહોતું. ને એ બંનેની વાતોનો પોણે ભાગ વિક્રમથી ભરેલો હતો. કોઈ વખત વિમળ ફરીઆદ કરતો “સરોજ ! તને તો વિક્રમ વગર બીજી કંઈ વાત સૂઝતી જ નથી. તું એ હોકારોને ઉકેલ્યાડી મુકાંની છે.” સરોજ એને હેતની દૃષ્ટી મારી વાત ચરણની પણ ચોટી પછો પછી પાછી પોને જ વિક્રમની વાત સર કરતી.

વિમળને અત્યાર મુખી કમાનું, ખાનું અને ખાત ને પુતની સાથે આનંદ કરેલો તે શોવાય બીજી કંઈ વાતની જાતી પરવા કેમગી નહીં, પણ એટલાં એવાં કંઈ પણ રીતે થવાને પેસા કમાવા બેઠેલો એનું એને ભાગ્ય જાંઝુ હતું. પેસા વગર ને સરોજને મોટા બનવામાં રાખી દીધો ન હતો. પેસા વગર વિક્રમને મારે બનવાના રમકામ કાઠી

એક દિવસ વિમળ વહેલો વહેલો ઘેર આવ્યો. સરોજ વિક્રમને “પા,પા” કરીને અહર અહર ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. વિમળ-ને વહેલો ઘેર આવેલો બોતાં એને જગ અબળળી થઈ, વિમળ આવીને આરામ ખુશીમાં જડતું નાંખીને બેઠો. “કેમ, આજે કંઈ તમીશન કીક નથી?”

“સરોજ ! મારે એક કાપકની દુકાન કલાકની છે.”

સરોજ સડક ચાઈ મઠ “પણ આપણી પાસે એટલા પેસા ક્યાં છે?”

“પેસા ! પેસા ! અર્થ જુઓ ત્યાં એજ વાત છે. પણ આમ ને આમ મારે આરા કહી ઉંચે બાવવાનો નથી.”

તે આખી સાંજ વિમળ ઉંચા અને રલો અને સરોજ વિક્રમને મુખી વિમળની સાસસર કરવામાં રોકાઈ, છે રાત્રે એને ચમકારાપણ એક વિચાર આવ્યો, “વિમળ ! સાંકુશમ કાકા મહા ન કરે?”

લગભગ વિમળ થોડો થઈ ગયો પણ પછી એણે એ વિચાર હતો કલાકો. “સાંકી વાત ! વિચારા જણા માખસ આવતું આપણે મારે કરે તે એાજુ છે તે કહે તેના પેસા લઈએ?” સરોજ તે વખતે જવાબ આપ્યા વગર મુખી રહી, પણ ક્યાં સુધી એનું મનજ એ દિશા પરચી કામ કરતું ખરતું નહીં

“સાંકુશમ કાકા ! જુઓને આ વિમળને પેસા કમાવાની શત સાગી છે ને ?” એક દિવસ વિક્રમને ખાલો મુકા સાંકુશમ આવ્યા

“વિમળને કાપડની દુકાને કહાડવી છે” ને મારવાડીને ત્યાંથી પૈસા વ્યાજ લેવાની તજવીજ કરતા ફરે છે.”

પહેલાં તો સાધુરામથી સરોજનું કલું માન્યું ન ગયું. પણ ધીરે ધીરે એમની સમજમાં વાત આવી. એમણે વિમળને બોલાવીને ખખડાવ્યો. “આ સરોજ કહે છે તે ખરી વાત છે ?”

વિમળ સરોજના પર ગુસ્સે થયો ને સાધુરામ આગળ શરમાયો. પણ એને વાત ક્યાં વિના ચાલ્યું નહીં. અને પરિણામ એ થયું કે સાધુરામે એને એ દુકાન કહાડવી આપી.

વિમળ સ્વતંત્ર દુકાનદાર બન્યો.

૫

સાધુરામની માયાજીજી દિવસે દિવસે વધવા માંડી. વિમળનાં કુટુંબના ઘરડા દાદા તરીકે તેમનું સ્થાન ઊપાધ ગયું.

વિક્રમ જરા મોટા થયો એટલે સાધુરામ દાદાએ ઘેર વહેલા આવી એની સાથે સાંજે ફરવા જવાનું શરૂ કર્યું. વિક્રમ કદી આંગળીએ વળગી, કદી છુટો, દોડતો ચાલતો ને એની શક્તિ પ્રમાણેના બધા પ્રશ્ન પુછી સાધુરામને ચકવતો. સૌથી પહેલાં એણે દરેકનાં નામ પુછવા માંડ્યાં.

“દાદા! આ તું તે ?”

“પતંગીયું”

“ને આ તું તે ?”

“ચોં ચોં”

“મને ચોંચોંમાં દબુતે”

“જો, પેલી ચકલી જોઈ ? કેવી ચક ચક ફરે છે ?” એવું ધ્યાન ખીચ બાળુ દોરવા સાધુરામે કહ્યું. “જો, દાદા ચકલીની વાત કરે તે સાંભળ !

એક હતી ચકલી”

“એત હતી તતલી” વિક્રમે બોલવા માંડ્યું.

“શાખાશ. ને એક હતો ચકલો”

“ને એત અતો તતલો.”

ધણુ દહાડા સુધી આ વાર્તાની આમ શરૂઆત થતી પણ તે કદી પુરી થતી જ નહિ. સ્તા પર બીજું કંઈ વિક્રમ જોતો કે વાત છુલી તરત એવું મગજ એ બીજા પદાર્થ પર જતું.

પ્રશ્નની પરંપરા આમ શરૂ થતી ગઈ પણ જેમ જેમ માહનાઓ જતા ગયા તેમ તેમ વિક્રમે વધારે અક્ષલવાળા પ્રશ્નો પુછવા માંડ્યા. “કુલ ક્યાંથી આવ્યા,” તારા કોણે બનાવ્યા, ચાંદા મામા નીચે કેમ આવતા ત્યાંથી, આપણે પક્ષીની માફક કેમ ઉડી શકતા નથી વી. વી. વાતો ધણી ગંભીરાધ્યાયે તે પુછતો ને કોઈવાર સાધુરામને પણ તેના પ્રશ્નોનો ઉત્તર કેમ આપવો તે સમજતું નહીં.

એક રાતે પચારીમાં વિક્રમ ઉંઘી પડી સીસોટી વગાડતો વગાડતો પડ્યો હતો. તેના મુખ પર સુખ. ગંભીરતા હતી. એની પાસે ઉંઘાડવા બેઠેલી સરોજે નીચી વળીને એના ગાલ સાથે પોતાના ગાલ ચાંપ્યા.

“કેમ, બાઈલા ઉંઘ નથી આવતી ?”

“મમા ! મને સાધુરામ દાદા પાસે દબુતે.”

“અત્યારે દાદા ઉંઘી ગયા હશે. કાલે જશે.”

યોડી વાર બાળક વિક્રમ વખર બોલ્યો પડી રહ્યો. “મને દાદા બદ્ધ દબેતે.”

સરોજને જરા અદેખાઈ આવી. પોતાના ઊંઘારાનું વહાલ જોઈ પોતે એકલી જ હસવા

હતી તે સાધુરામ ચોરી જતા હતા એમ તેને લાગ્યું. "તને મળી નથી મળતી!"

"મને બહા હમેતે જન દાદા વધારે હમેતે." ઘોડા વાર વળી પાછો વિચારમાં પડ્યો. "મમી દાદાને કેમ બતાવ્યા?"

"પરમેશ્વરે"

"પરમેશ્વર તાં તે!"

"પેલા આકાશમાં."

"એ હતાતા તેમ નથી."

સરોજ અકાચ, "તું ડાહ્યો થઈને ઉઘી જા. તું ડાહ્યો થશે તો તને પરમેશ્વર દેખાશે."

નિકમે હાલપણમાં ઘોડા વાર આવ્યો ખોળી. "મમી! હવે જતી હોવાના."

નિકમના બુદ્ધિશાળી મજાજ આગળ સરોજ જાન જતા ઓઝુ પડ્યું. ને તેથી તે સાધુરામને વધારે ને વધારે વળગવા મહિયો, પણ એજાજ માની તે નિકમને મળ્યું. અને આમેદિનની ધોરે તે કસાકસ સુધી સાંભળતાં ચાલેા નહીં. ને સાંભળેલા માયનોની બાળી તુની કડીએ તે થાક રાખી માનેા.

પણ જગમગ આ જ વખતે નિકમને મદદાસ આવ્યો. સરોજ રમોડામ મળ અને એકથો પડથો એટલે વરસાદના પાણીમાં જમડળીયાં કરતાં તેને રારડી થઈ અને તેમાંથી સખત તાવ આવ્યો. રાત ને રિવસ એની પહવાડે જાયુ જીવ ગોડા મોડા થઈ જતા ન્યુમેલડીઆ થયો છે; ઘોડા રિવસમાં મદી જશે, એમ ડાકટર કહેના. સરોજ રાતદિવસ દામિતનરેર આકર્ષી કરતી સાધુરામ થઈ થી આવીને ખવર સહ જતા. અને અને તેની મદદ કરતા. ને રિવસ અને તેરશે ઓઝામાં એકછે વખત દાકર

જીવ ઉપર આ તથેના જીવનના સુખને આધાર દેમાઈ રહીને હતો.

એક રાતે નિકમની લખીયત પુણ જ અમડી મળ અને તથેના જીવ પડીકે બેમાલા. રાતના થે વાગતા સુધી તથે જાયુ જગમગ બેસી રહ્યા. છેવટે સરોજને હાંમત આપ્યોને છેક ધીમા સ્વરે કહ્યું.

"દાદા, તમે આવ્યારે જાઓ. હમણું જાઓ: થઈ ગયો છે. સવારે આવનો."

"ના, બહેન! મને બેસી રહેવા દે ને! હમણું નિકમ 'દાદા! દાદા!' કરશે."

"ના, દાદા! બધાં સાથે ચાકાએ પછી સવારે શુ થાય? આવ્યારે તમે જાઓ." ને સરોજે બળજબરીથી સપ્તરામનો કાચ પકડી ઉઠાડ્યા ને હરવાળ સુધી પુકા આવી. "દાદા! સવારે વહેવ આવનો."

પણ સાધુરામે ઘેર જવાને બદલે તે અધાગી રાતે ચાલ્યા જ રહ્યું. દુઃખના બપોરે બાર નીચે નેમનો આલેખ કયાલો હતો. જીવમાં હેત આપ્યું, બધાં મરી બધાં, વેરાજ્ય આપ્યો, અને ફરી પાછા માયાના બધનમાં તે જડાડ્યા હતા. "પણ! તું જો ખરેખરે હોય તો અદલા આગ નિકમને પાછો આપ!" તેમનો આલેખ કરવાને કર થયો. વધેથી સુઝાઈ ગયેલી આંખમાંથી આંસુની ધારા ઝાંઝી અને કસાકસોળા આગથી આપુ સરીરે ફાલી ઉઠ્યું.

વડ સાતખેડે મદમા અકાચના એક કાનારેથી એ રદ માણુએને આપાસન આપતા પોતાના કીતી કીચો મોકલેનો. પવન વાયુ રોળતો અને સદાનુચિતી બાળુ પર આવેત ટસાટસીએ પોતાની કાળીએ

રામને લાગ્યું અને એમના ચિત્તમાં કંઈક શાતા વળવા લાગી. થોડી વાર પહેલાં જતો રહેલો વિશ્વાસ પણ એમનામાં પાછો આવવા માંડ્યો. “મારા વિક્રમને” કંઈ થાય જ નહિ” એમના ચિત્તે આ વાતમાં સાક્ષી પુરી.

બીજે દિવસે સવારે સાધુરામ વિક્રમની ખબર લેવા ગયા ત્યારે વિક્રમના રોગની ભરતી ઓસરવા માંડી હતી એમ એમને લાગ્યા વગર રહ્યું નહીં. સાધુરામનો અવાજ સાંભળી વિક્રમે આંખો ઉઘાડી “દાદા તમે રોલી પરીઓની વાત કહેતા હતા ને ત્યાં હું ગયો હતો ત્યાં બધું એવું સરસ સરસ હતું ! પણ દમણું હું ઉઘી નહોતું છું” પછી હું તમને બધી વાત કહીશ” ને પછી એણે આંખો મીંચી.

સાધુરામની આંખમાં એના શબ્દો સાંભળી હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. વિક્રમ પાછો આવ્યો એવી એમને જરૂર ખાતરી થઈ ગઈ.

૬

“મમી મારી સાથે કોઈને રમવાને લઈ આવેતો ! પરીઓની વાતોમાં તો બધી પરીઓ સાથે રમે છે ને મારી સાથે તો કોઈ રમતું નથી”

સરોજના સુખ પર લાત્રી ચડી આવી. નવા આવનારના બચકારા કોઈ પરી આવીને વિક્રમના કાનમાં સુષ્ક ગઈ હતી શું ?

વિક્રમ આ વિષય સાંકળીને પાસે વારંવાર છેડતો “સાંકળીને મારી સાથે કોઈ રમવા ને કેમ આવતું નથી ? મમીને કહે કે બગરમાંથી કોઈને લઈ આવે. બધી જ વસ્તુઓ બગરમાંથી આવે તો રમનાર ત્યાં સારું નહીં ?”

તે ખરે જ એકવર મમી માંદી હતી અને વિક્રમ સાંકળીને ત્યાં રહેતો હતો ને પાછો એ ચાર દિવસ પછી પાછો ઘેર આવ્યો ત્યારે

મમી એક ઝીણી સરખી બકુલી બેઠી લઈ આવી હતી.

વિક્રમ આવ્યો એટલે સરોજે તેને પાસે બોલાવ્યો. “જે, તું કહેતો હતો ને કે મારી સાથે કોઈ રમવાને લઈ આવે તો હું આ બેઠીને લઈ આવી.”

વિક્રમે નાખુશીની એક નજર બાળક પર નાંખી. એને આ રજી, લાલચોળ, જનવર જેવું બાળક કંઈ ગમ્યું નહીં. “મમી ! ભંછ, આવું શું ? આ બેઠી તો કંઈ સારી નથી.”

તે ત્યારથી એ બાળકની પાસે કે સરોજની પાસે બહુ આવતો નહીં પણ દૂરતો દૂર રહેતો. એને મમી આ બાળકને આટલાં બધાં લાડ કરે તે પણ ગમતું નહીં. એક દહાડો એણે સાંકળીને પૂછ્યું. “સાંકળી, મમી આ બેઠી ક્યાંથી લઈ આવી ?”

એક પળભર શું જવાબ આપેલો એ સાધુરામને સૂઝ્યું નહીં. “આપણે રોલી પરીઓની વાત કરતા હતા ને તેમની પાસેથી મમી બેઠીને લઈ આવી. તને ગમતું નહોતું ને !”

થોડી વાર બાળક વિક્રમના કપાળ પર કચ્ચલીઓ પડી. “ત્યારે દાદા હું ક્યાંથી આવ્યો ?”

ફરી એ તો એ જ જવાબ આપેલો ? સાધુરામે વિચાર કર્યો. પણ બીજો કંઈ ઉત્તર તરત એમને સૂઝ્યો નહીં.

“તું પણ ત્યાંથી જ આવ્યો બહાલ !”

“દાદા ! મમી મને શું કામ લઈ આવી ?”

“તને ખબર નથી ? પપા રોજ બહાર જાય ત્યારે મમીને એકલાં એકલાં ગમતું નહોતું. તે રોજ રોજ એકલી બેસીને રહતી. પછી એક દિવસ મમી બાગમાં ફરતી હતી ત્યારે એક પરી ફરતી ફરતી આવી. કેવી ઝીણી સરખી ? આ મારા અંજી ! કરતાં જરા મોટી નહીં હોં. તે છાનીમાની લપાઈને એક ટુલ ઉપર બેઠી.

ઝાળખાણુ થઈ. યોગ દહાડામાં તો બંને આંખો
ઝંસ સાથે જ રમનારા થઈ ગયા.

ને સમવયનો સાથી મળ્યો એટલે વિક્રમનું
હા દાદા તરફથી થોડું ઝોણું થવા માંડ્યું.
દાદાની પાસે વાર્તા સાંભળે તો બંને જણ
સાંભળે, દાદાની સાથે ફરવા જાય તો બંને
જણ જાય અને વખતો વખત તો રમવામાં
દાદાની પણ જરૂર રહેતી નહીં. સુમન જરા
મોટા હતો તે દોરતો, વિક્રમ દોરાતો.

સુમનની દોરવણીએ વિક્રમ દોરવાતો.
સુમનની સાથે તે ઝાડ પર ચઢતાં, ભુસ્કા
મારતાં, તોફાન કરતાં શીખ્યો. સુમનની સાથે
રમત રમતાં દાદાને ને મમીને એ કલ્પાકોના
કલ્પાકો ભુલી જવા માંડ્યો. બંને જણ બાગમાં
રસ્તા પર ભટક્યા કરતા, બંને જણ સાથે
ખાતા, સાથે ફરતા, લડતા ઝંઘડતા અને પાછા
એકઠા મળતા. વિક્રમને સુમન વિના એક પણ
પણુ આવતું નહીં

સાધુરામનું હૃદય ફરી પાછું ધવાયું. ઘણા
વર્ષો એકાંત સેવી સેવી આજુબી શાંતિ વિક્રમ
ના સહવાસે જતી રહી. નિર્જનતાથી કંઠાર
ચયેલા હૃદયના પડો પણ આ બાળકના સંગાથ
માં ભડી ગયા અને ફરી પાછો 'મારો દરેકો'
ને 'મારો માનેકો' બાળક જીવનમાંથી સરી
જતો હતો. કદાચ...કદાચ એક વાર એ એવો
જતો રહેશે કે સાધુરામ દાદા કોઈવાર જુવા-
નીમાં એક વાત કરવાના વિષય યાંવાય બીજી
કોઈ રીતે એને નહીં સાંભરે.

રોડનો અધિકાર એક પાસનો આપેલો
ટકતો નથી. ને વખતું ધણું મોડું અંતર દોષ
ત્યાં પણ રોડ કદી એક જ પ્રકારની સ્થિતિમાં
રહી શકતો નથી. મોટાનો રોડ નાના કરતાં
વધારે તીવ્ર દોષ છે. નાનું નવા રોડીઓના
સાથમાં જુના રોડીઓને સહેલાઈથી વીસરી
જાય છે. મોડું આખા જીવન સુધી તેને સાચવી

રાખે છે ને તે બોવાય ત્યારે શોકના આંસુ
આંનિવાય થઈ પડે છે.

સાધુરામ દાદાએ એક પક્ષમાં જોઈ લીધું
કે વિક્રમ હવે એનોએ નહીં રહે. દાદા, મમી,
પપા સૌને એ વહારો પણ એમની અગત્ય
દહાડે દહાડે એના જીવનમાંથી ઝોણી થાય
એવો ક્રમ કુદરતે એને માટે તીરધારી મુક્યો
હતો. આજે સુમન, કાસે એનું મગજ વિકાસ
પામશે તેમ રૂબના કોઈ બીજા બાળકો એના
મનને કબજે લેશે. મોટા થતાં સુધી એવા
અનેક કબજાઓ લેવાશે ને છુટશે ને એક દિવસ
કોઈ બાળકો કે સ્ત્રી એના સમગ્ર જીવનનો
કબજો લેશે ત્યાં સુધી આ ક્રિયા ચાલવાની.

પછી એ પતિન અને છોકરાંનો બનશે, મમે
તેનો મશે પણ. સાધુરામ દાદાના જીવનમાં એ
હતો એવો તો પાછો નહીં જ આવે. જવાની
એણે શરૂઆત કરી હતી. પુરેપુરો જતાં કદાચ
મહીનાઓ, વર્ષો લાગશે પણ જવાનો એ, તો
એકસ.

સાધુરામને ફરી વૈરાગ્ય આવતો હતો.
વિક્રમના જવાની વાટ જોઈ છેવટે અંધકારમય
ધડપણમાં ડુબી જતું એના કરતાં હમણાં જઈ
બાળકના મન પર હંગેશની ન ભુસાય એવી
સાધુદાદાની છાપ મુકવી એ સારું નહીં ? ને
બાળકે પોતાને છોડ્યો તેના કરતાં બાળકના
મનમાં પોતે જીવંત છે એ વિચારે દૂર દૂરથી
પણ પોતાના મનને શાંત નહીં વળે વાર ?

સાધુદાદાએ રાત્રિ દિવસ આ વિષય પર
વિચાર કર્યો અને છેવટે નિર્ણય પર આવ્યા.
જવાની બધી તૈયારી એમણે કરી રાખી. વિ-
મળને સરોજને કંઈક બહાણું કંદાકી સાંજે
મળી આવ્યા. રાત્રે વિક્રમને પાસે બોલાવ્યો.

“વિક્રમ ! દાદા કાસે ગામ જાય છે. તું
દાદાને યાદ કરશે કે ?”

વિક્રમને પહેલું કંદેવાનું મન થયું “દાદા!

મને લઈ જાઓ." પણ પછી સુમન સાથે બીજા દિવસે જુદું જવાનું હતું તે તેને સંભવું. તે સાધુરામને વળગી પડ્યો. "દાદા! ક્યારે આવશો?"

સાધુરામે વિદ્યમને જાની સરસો દબાવેલો. એમના મોઢે કુમો બસાયો તે કપા સુધી એ સ્વાધું નહીં. છેવટે એમણે ગળું ખખ્ખારી ઉતર આવ્યો, "થોડા દહાડામાં, પણ તું ડાલો રાત્રી. તે મળીને પગપાળો નહીં."

વિદ્યમે દહાડાપણથી રોકી કુચ્છાવીને દા પાડી. દાદાએ એને માટે એક મેકેનો, એક થોડો, એક વાનું, એક એરોપ્લેન, એક મોટી મોટર તે એવાં બીજાં ધુબ રમકડાં આણેલા તેના કમરો તેની આમળ કર્યો. આમાં જન્મભારતી એટ જાણે આત્મારે જ આવી દેતા હોય એવું એમનું વર્તન હતું.

વિદ્યમનું બાળક લક્ષ્ય પામી ગયું તે

બહાદુર હોકરા રહે નહીં એ સુત સાંભરી આવવાથી જ તેણે આંખમાં આવેલા આંસુ બળતળીથી ટોક્યાં. ઘેર જવાનો વખત થયો. પણ એને ઘેર જવાનું મન નહોતું થતું. "દાદા મને આઘીઆ સુવા દેને!"

"ના, બાપા! આજે નહીં. મળી વાર જુરે" દહાડા રાખી સાધુરામે કંચુ ને ફરી વાર એકવાર બોલીને માથુંસ સાથે એને મોકલી આવ્યો. એના ગયા પછી શવનમાથી જણાત વાતી રહી હોય એમ એક આરામ ખુરશી પર પડીને સાધુરામ મેકેનો મને રાંધો.

તે બીજા દિવસે સવારે મળખાનાં શવન મરગી જાતા કરવાનો નિશ્ચય કરી સાધુરામ નીકળ્યા.

પણ એમનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયો. વિદ્યમના શવનમાથી એમની રમૂતિની કુવાસ કંઠીએ વાસી થવા પામી જ નહીં.

“કેવળ પ્રેમબંધનની યાચના”

લેખક : તનમનીશંકર લા. શિવ

વસંતની મધુર કે। શુભ પ્રભાતમાં વ્યોમથી
વહેતી રવિ-રશ્મિની પિયૂષ રક્તધારા ઝીલી,
સલિલ-વપુ રમ્યમાં રગ રંગે પ્રસારી દઇ,
ખીટ્યાં અફળીયાં મૃદુ કમલ-હસ્ત હલાવતી,
લલિત લહરી તણું વસન મસ્ત ઉઠાવતી,
મનોહર તળાવડી તણી મૃદુલ કાયા મહી
પ્રિયે ! તુજ, અમીલરી સકળ આફતા છે ભરી.

મધુરતર એથી યે તુજ પ્રીતિનું સંદર્થ છે,
અધિકતર એથી યે હૃદય સ્પર્શી શકે;
દુગો મીચી રહું ઉભો, તદ્દપિ હેયું એ તો લહે
પ્રીતિ તુજ, અતુલવે પરમ સુખ-ઉન્માદ, ને
નવીન કંઈ પ્રેરણા અમર મૃત્યુ લોકે થવા
મળે, સખી ! મને જ આ પ્રણય દિવ્યથી સર્વદા.

ચિરંજીવ ન રૂપ છે, અમર પ્રેમ તારો ગણું;
પ્રિયે ! કર તું એવું તો પ્રીતિ જ સુગંધ યઇ રહું !

શેહીનો જીવન-સંકલ્પ

લેખક . રા. દિવેશચાહ રસ્તામજી મહેતા

છત્તી—એને ૧૯૦૯માં આગ્રા નૃપતિ જ્યોતીન્દ્રની મદાયતલાના મુખ્ય આઈડી. કોટની નિમણૂક કાઢી. એ દેખાવે મિથિા અને ભડો હતો—સ્વભાવે નિર્દય અને નિહાર હતો. એના ચાન્ડેરામાં ‘સત્તાના મધે’ ‘ગ્રાસ’ થતો. ચાકુક-માગના રીમ્મ (Flouzing-Block) માં એને અત્યંત રસ હતો. નિરાશીઆઓને પાપરા દોર કરવામાં તેમને ‘મધુલ’ બનાવવામાં ચાકુક-માર્કુ દીમચુ અતિ આવસ્થક કિંવા અદ્ભુત વસ્તુ છે એવી એની દૃઢ માન્ય હતી. “સ્વર્ગના કદા મુખ” ઉપર પ્રવચન કરતાં એ છેવટે તેમને હમેશા આ પ્રમાણે કહેતો “છોકરાઓ ! દિલ સાર રાખજો. જો ન રાખ્યો તો તમને આચુકવી ફટકાના વિના સ્વેચ્છાને પડે.”

આમ સજ્જનો અને શાદ મોદાગરો પોતાના દીકરાઓને એની મબાળમાં સોંપતા, એ મને ડો. કોટના ‘અલિત ઋતુ’ ઉપર ખુશ હતા. રાજ્યના લગભગ અર્ધ ઉપર ખત્રીઓ, જર્મીઓ, સેનાપતિઓ તથા ‘ડુકો’

તે દિવસોમાં સારામાં સારા માણસો ‘સખત શિક્ષા’ પ્રત્યે મહાનુભૂતિ ધરાવતા. તાજેતરના યંગા ફેલ્ડ વિસ્તરે ઇંગ્લાંડના અમલદાર વર્ગને ચિન્તામાં મૂકી દીધો હતો. તેઓને સ્વાતંત્ર્યવાદ સ્વભાવિક જ ગમતો નહોતો, એટલે દેશની ભરત સાળાઓમાંથી સ્પષ્ટ વક્તાઓ નહીં પણ મુઠામાંથી દબાવેલા બાદે જે એજ હંગાડ માગી રહ્યો હતો.

છત્તીના ઉત્તરમાં કુવક લેમગવોમાં પ્રભુ-સન્નાક બાવનાની વધ સરીપીયે ન રહી—એની જડ પ્રભાવી જ ઉમદી ભવ તેટલા સાદા દેશની ભંડી મકાસાળાઓનો શિક્ષણક્રમ સંપૂર્ણપણે લૌકીકારિક તથા ઉપર જાયો રાખવામાં આગેો હતો. પાંચ વર્ષને છેડે વિદ્યાર્થીઓએ હોપર એ વાર વાચેવો હોતો જ નોંધ્યો, વરણ અને કુકાવેવો હોતો જ લગભગ પૂરો કરવો જ નોંધ્યો, નેત્રમન તથા વેલિંગ્ડન વીથિ સમ્પ્રદાયને કે અર્ધસાનુપૂર્ણ વાકેયો શેહીનઆદમાં ભલે રમતાં આવડ્યાંજ નોંધ્યો. શેહીનઆદી અનુવાદ તેમજ ઉત્તાર કરવાનો શોખ તે અવગત એટલો બધો તો પ્રચલિત

“હું આજથી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક નિશ્ચય કરું છું કે જેટલી શક્તિ મારામાં છે, તેટલો હું ડાહ્યો, ન્યાયી અને સ્વતંત્ર બનીશ. કસમ લઈ કહું છું કે મૌન રહીને પણ હું કોઈ નિર્દય સ્વાર્થસાધુનો કે દુષ્ટ સત્તાશાળીનો સહકારી નહીં થઈશ. નબળા ઉપર જબરા ફાલે એ અધમ રીતિને હું જરાય સહાનુભૂતિ આપીશ નહીં - મરતાં સુધી તેની સામે થઈશ. ઉપરાંત આ યજ્ઞે આ...આસપાસના સૌંદર્યને સાક્ષી રાખી અંતઃકરણ પૂર્વક જીવન-સંકટપ કડું છું કે હું માફ આખું જીવન સૌંદર્ય પૂબને તથા તેના પ્રચાર માટેની અળાંક સેવાનેજ અર્પણ કરીશ।”

સત્તમી સ્વ. પત્નિધીતા સ્મરણાર્થે
 મી કાર્તિક મુજગતી સમાજે
 શ્રીયુગ શાસ્ત્રાભ્યાસ -માણુદલ સ્થાપના

તરફથી નાનવ સંમિત મિટ. જીએમ્ડ ૧૯૩૧

૭/૧૧ :

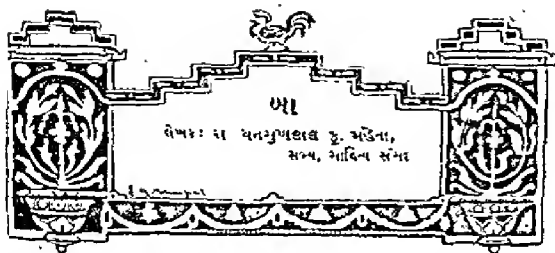

પરસી બેશી શેલી.

હાથમાંથી બરફીની ટોપલીના રોશિ વ્યતે પાતરાં જમીન ઉપર પડ્યાં. (૨.૧૫)

૫૧

લેખક: શ્રી યત્યુખલાલ જી. મહેતા,
સભ્ય, ગાદિયા સંઘ

“ભાઈ” જાનો મોથી નાનો છોકરો વિના-
વક ફેક સરખાનો, ફેક વ્યથ થતો હાંપન કરીને
બોલી ઠાવે.

“કેમ? કીકસા?” બાએ રતેડથી હમણના
અવલો મુઝ્યું.

“ના, આજે-આજે હમિંસા અદિ રહેવા
આવવાની છે.” ઝડપથી અડવા સન્દો બોલી
વિનાવક દાદર થઈ પોતાના ઝોરામાં
માર્ગો મેળો.

“વિનુ તેં અને કશું હોત તો હું જ
હરેવાવતો—” બોલનાં બોલનાં જાનો અવલ
ફાળો-નીવ ફાળો લામણી યદ હોત એમ
લામ્ય પણ વિનાવક તો ચાલ્યો પણ મથો
હતો એટલે જ બોલવું નિર્મથક હતું એમ
જાણી બા મુપ રજાં પણ હરખાંથી આપાન
ત મથો.

હવે. સારાં જગતમાં બાને આ વજુ
પુરો શિયાવ બીજુ કોઈ નદી એટલે બાએ
પોતાનું આમ્ય હરથ એમને હા દીધું, ધીર-
જલાવ ગ્રેમુમેર થયો અને નરતલ મુંબાઈમાં
રહેતો એથીમમાં એને માગી જગ્યા મળી.
સરખા ધર જણી મુંબાઈમાં જવા બાએ
રહીએ એ દોમ આના હરથમાં જગ્યા કરના
રતલ એટલે એ દોષ ધીરજલાવ અને રતન-
વડને ફરી પણ મગી.

“એ ધરનો અર્થ ક્યાં કરતો એ પણ
કીક નદિ,” બાએ કહેવું. “અને-અને ધીર!
હું મથે હોત તો તારે સંસારની બીજ કોઈ
જગ્યા નદિ રહે. કેમ. રતનવડ!”

રતનવડ ચાલ રથાં. સાસુની વાતમાં
હાથરી એણે પુરી નહીં. ધીરજલાવ પણ ક્ય-
વાવા હોત એમ લામ્યું. થોડી વાર એણે પત્નીની

બોલાયું નહીં. ધીરજલાલ નોકરી લે તે પછી કુટુંબે સાથે રહીને શું શું કરવું એ ચિંતેના બાએ મનમાં ન મનમાં કે કે ચોક્કસ પુર્ણ હતા. પરંતુ એ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં જ, એક દશબુદ્ધિમાં એ બધું ઉડી ગયું. છતાં આએ આશા છેક નહીં મુકી. હજી મુંબાઇ જતાં ધીરજલાલ અને એની પત્નીને વાર હતી એ દરમિયાન બાએ આડકતરી રીતે એમની અનેક પ્રકારે ખુશામત કરી. બાના વહાલસોયાં દેયાંએ હદ વિનાનું વહાલ એમના ઉપર દાઢવ્યું. પણ જમાનો બદલાતો જતો હતો. 'સાસુ' જાતના બંધકર પ્રાણીએ 'વહુ' નામના પ્રમાણમાં નિર્બલ પ્રાણી ઉપર અનેક વર્ષો સુધી, અનેક પેઢી સુધી દારણ્ય દુઃખ વરસાવ્યાં હતાં એટલે સાસુ વર્ગમાં બા જેવાં અપવાદ હોય છે એ સત્યનું ધીરજલાલ તેમજ રતનવહુને બાન થયું નહીં. રશિયાનો ઝાર પોતે ખરાબ માણસ નહોતો પણ 'ઝાર'ની સંસ્થા ખરાબ હતી એટલે એના જેવા સારા માણસનું પાલિદાન પણ આપવામાં આવ્યું.

વસ્તુસ્થિતિ હોય તે વસ્તુસ્થિતિ બહુ જ સારી હોય, અનેક પ્રકારે સરલતાવાળી અને સંતોષકારક હોય છતાં એમાંથી છૂટીને કોઈક જુદીજ વસ્તુસ્થિતિ વધુ સારી હશે જ, વધુ સરલતાવાળી અને સંતોષકારક થશે જ એ મનોદશા મનુષ્યો છોડી શકતાં નથી.

ધીરજલાલના કુંવારા જીવનમાં તેમજ કુંક પરણેલાં જીવનમાં એણે કોઈ પણ પ્રકારની સાંસારિક વ્યથા અનુભવી ન હતી. બા તરફથી કે ભાઈઓ તરફથી એનું કે રતનવહુને કોઈ પણ પ્રકારના કલેદાનું કારણ મળ્યું ન હતું છતાં મુંબાઇ જવાનો પ્રસંગ ઉભો થતાં એ પતિ-પત્નીના હૃદયમાં એક તરફથી 'સાસુ'ની બંધકર આકૃતિ ખડી થઈ અને બીજી તરફથી સ્વતંત્રતાની દેવી કોઈ અપનવાં આશ્રયણો અને અસંકારોથી સજ્જ થઈ તેમને આકર્ષવા લાગી.

ધીરજલાલ અને રતનવહુ મુંબાઇ ગયાં. બા અને બીજા જે પુત્રો સુરત રહ્યાં. બાનું

એકોટ્ટોખરના અંકથી શરૂ થશે

શિશુ અને સખી

એક ચિત્રાત્મક કથા.

હું જોવા મેડેલ હતો. ૧ વર્ષનો
સખી રાખો, ૧ નાટક લખી રાખો,
માઝ વધુ ઘણું ખિન્ન થયું હાથ
માથી રસિકતા સગી બની ભાગી
ફેરવે દિવસે મળજાના ચિનાચલિ
ઉભી થઈ, અને જોતી ન્યાતી ભેળી મે
લખવા માગી.

એ વાતો નથી, તે નથી કાન્થ,
એને મગ દોનય કે કેમ મે સખ
જાનું નથી, એ પદમા તો નથી જ.
અને છતાં એના જાણે માગી રસ
દિલું સાધ્ય હોય એન લાગ્યા
કયું, જે સખાણુ એવું રજા કં પુ.

કનૈયાલાલ સુનશી.

જ હોય છે. યુવાવસ્થામાં એને કાણુમર તીવ્ર નિરાશા થાય છે પણ તરતજ એ જખમ રૂઝાય છે અને નિરાશા આશામાં ફેરવાઈ જાય છે. વૃધ્ધાના નિરાશાના જખમ બદલી રૂઝાતા નથી છતાં આશા તો ઊગતી નથીજ.

બાએ પતિ ખોંધો ત્યારે ત્રણ પુત્રો ઉપર આશા બાંધી. ધીરજલાલ અને રતનવડુ મુંબાઈ જતાં રહ્યાં ત્યારે બે પુત્રોને પોતાનો સ્નેહ અર્પ્યો. રમણલાલ અને કમલા અમદાવાદ જતાં બાને રહ્યો એકલો વિનાયક. વૃધ્ધાની કાળજી અને કંવુસાધથી સંગ્રહેલ મમતા અને વાત્સલ્ય બાએ વિનાયક આગળ ધર્ષા. પણ યૌવનમદમાં ધ્રુમતાં યુવક-યુવતીઓને એની કિંમત નથી. મમતા, સ્નેહ, વાત્સલ્ય વગેરેની ભેટ મેળવવાના પોતાનો હક્ક છે એમ એઓ માને છે અને એ ભેટ સ્વીકારવાથી પોતે એ ભેટ ધરનાર મનુષ્યો ઉપર ઉપકાર કરે છે એવું ધારી લે છે.

થોડાં વર્ષો વહી ગયાં. વિનાયક વકીલ થયો અને પછી મુનસફ થયો. સુરતમાંજ જગ્યા મળી. લગ્ન ધામધુમથી થયાં. સીધી નાની વડુ ઉર્મિલા એન્ડ્રુએટ યએલ હતી એટલે બાનો હર્ષ માતો ન હતો. પહેલી બે વડુઓ થોડું બહેલી અને આ ત્રીજી તો એન્ડ્રુએટ એટલે સ્વામાર્થિ આંખમાં યાયજ; તે ઉપરાંત બાના હૃદયના યુજ્યામાં એવો પણ વિચાર ખરો કે પહેલી બે વડુઓના જેવું વર્તન ત્રીજું નહીં બતાવે. વળી હવે કોઇની કેળવણી પણ બગડે તેમ ન હતું. સુરતમાં બાની જરૂર પણ ન હતી. વિનાયકને લાગ લગ્યાં તેટલાં લાગ બહુ થોડા પુત્રોએ મા તરફથી મેળવ્યા હશે. ઉર્મિલાએ સાસુ પાસેથી વિવાદ અને લગ્ન વચ્ચેની સુદતમાં નેટકું દેત મેળવ્યું નેટકું દેત તો કદાચ કોઇ પણ યુવવંચુએ સાસુ

પાસેથી મેળવ્યું નહોતું જ હોય. બા પણ બાજુતી હતી કે આ તેની છેલ્લી રમત અને છેલ્લો દાવ છે. આમાં પરાજય મળ્યેથી જીવનમાં બીજી આશા તેને ન હતી.

x x x

લગ્ન થઇ ગયાં તે ત્યારેક દિવસ થઇ ગયા હતા. ધીરજલાલ અને રતનવડુ તો રત્ન હુંડી હતી એવું બહાનું કાઢી મુંબાઈ રવાના પણ થઇ ગયાં હતાં અને લગ્ન પછીના દિવસોની માથાકુટ એ પ્રમાણે એમણે માથા ઉપરથી કાઢી જ નાખી હતી. લગ્ન દરમિયાન રતનવડુ અને કમલાએ પોતે છોકરાના પક્ષના છે એ મક્કન સહ છોકરીવાળોને સમજાવવા કોઇ કોઇ વાર યત્ન કર્યા હતા પણ બાએ વચમાં પડી સમાધાન કરાવી દીધું હતું. વળી પરણનાર પોતેજ આ બાબતમાં વડુના પક્ષનો હતો એટલે ઝાંઝી તરાર થઇ શકી પણ નહોતી.

શુભ પ્રસંગેના આનંદ અનુભવ્યા પછી જો ગ્લાનિ અનુભવાય છે તે ગ્લાનિમાંથી બા હજી પુરેપુરું છુટી શક્યાં ન હતાં તે પહેલાં તો વિનાયકે બાને જણાવી દીધું કે ‘‘આજે-આજે ઉર્મિલા અહીં રહેવા આવવાની છે.’’

દુઃખકર પ્રસંગ આવવાનો હોય તેની આગાહી મનુષ્યને થયા વિના રહેતી નથી. સાધારણ રીતે પણ પોતાના સ્નેહના પાત્ર ઉપરની પોતાની માલિકામાં કોઇ ત્રાહીત વ્યક્તિ ભાગ પડાવવા આવે એટલે મનુષ્યને દુઃખ થયા વિના રહેત નહીં. વિનાયકના સખે સાંભળી બાનું દિયું અનેક દુઃખની આગાહી અનુભવના લાગુ. તેનાના બંધુકારો સ્પષ્ટ સંભળાતા લાગ્યા. ઉર્મિલાના અને પોતાના સબંધમાં કોઇ પણ જનનની કચવાસ હતી નથી. યદ. પોતે કંઈ નથી થયા દીધી એટલું જ નહોતું પણ એની કચવાસની મંધ સરખી પણ

આવવા નથી દીધી એવું બાએ પોતાના હૃદય સાથે વિચાર કરીને ચાની લીધું અને એ માન્યતાથી હૈયું કેક સાંત થયું. હજી તે વિવાહકાલી નોકરી સુરતમાં જ છે એટલે તે ચિંતા જ નહીં પણ પરચામમાં પણ એવુએટ થએલ સુઝાનીને વગર પગારનું આપું આવીયાનું માન્ય બારે નો નજ પડે પણ ઉલટું આવસ્થક મળ્યું એમ બાને લાગ્યું એટલે પોતે નાસ્ક ખિજ થાય છે એમ મનને ફાલ્યું.

હર્મિલાને ઘેર બોલાવવાનું કહેવાનું પોતે જ કહી લીધું એને બહાર વિનાયકે મને કશું હોત તો કેવું સારું થાત ? આ વિચાર બાને આવ્યો. કેટકેટલી વાર પોતે કે કેટલો આનંદ પોતાના મુત્રોના સારને મારે. જરા વિચાર પણ કર્યા વગર જતો કર્યો હતો તેને ખ્યાલ બાને આવ્યો. છતાં આવા નાનાં કાર્યોના વજ, તે કરવાને સતોષ, વિનાયકથી પોતાને નહીં અપારો એ વિચાર માત્રથી બાનું હૈયું વધાર્યું. પણ એવા એવા વિચારોથી-એવા એવા પ્રચારોથી વસ્તુસ્થિતિ સુધારતી નથી એવું બા સારી રીતે જાણતી હતી એટલે એણે મનને વાળી લીધી. હર્મિલા પોતાને ત્યાં રહે આવવાની હતી તે પ્રસંગે જરા થોડી બરડી અને બે દુલના હાર હેમ તો ફીક નહીં વફને માઠું સામઠું એમ બાને લાગ્યું. પણ અખરમાંથી લાને કાણુ ? એવી વાત સારા માધુમને તો કહેવાય નહીં.

કે જરા થોડી બરડી અને એક દુલના હાર મંચાનીએ તો ફીક." બા બોલી.

"એને મારે ? અમારી વખતે તો એવું કે કશું ન હતું !" કમલાએ કહ્યું.

"હા, વધુ એ તો હું બાણુ છું. પણ હવેનો જમાનો બહારનો છે એટલે આટલું ફરીએ તો શુવાન હાકરાંઓને ફીક લાગે." બાએ ધીમેથી કહ્યું.

"તે તમારે જ કરવું હોય તે ખુશીયા કરો, હું થોડી વા કદા છું." કમલા બોલી, "મને એવા નવા રીવાજ હાખલ કરવા અમત નથી."

"તમે જરા પાસેથી જઈને લાઈ આવશો ?" દલીલપા ઉતરતું નિર્મયક લાગ્યું. બાએ વિનવિ કરી.

"હા હા હા ! કાણુ હું લાઈ આવું ?" કમલા કમસમા કમની બોલી. "મારે તો એવા કશા બોરીયા નથી, અને મારે અત્યારે વખત પણ ક્યાં છે ? સંજ પાવા આવી છે અને અમે આજે રાતે નવની દ્રેનમાં તેજ અમલવાદ જવાનાં. હજી તો મારે વાકાફકાને અને લાવામામાને મળવા જવું છે. કેમ આકરની પાસે મમાતી ર્યાં; બાકી અમમી માયાકુટ કરો છો-એમાં કોઈ તમને સરપાવ આપી દેવાનું નથી."

ધરમાંથી નીકળી માળીની દુકાનેથી હાર અને બરશીવાળાને ત્યાંથી બરશીની ટોપલી લઈ આવી ને બાજી પોતાના ઝોરડામાં સંતાડી દીધાં.

વાણુ કેંદ ઉતાવળથી ચયું. રમણલાલ અને કમળા “આવજો, આવજો,” “શરીર સાચવજો, કાગળ પતર લખતાં રહેજો” વગેરે વાક્યોના ધ્વનિ સાથે અમદાવાદ જ્યાં ઉપડી ગયાં. ઘરમાં બા અને વિનાયક બે એકલાં જ રહ્યાં. વિનાયકનું હૈયું પણ લાગણીઓના આવેશથી બ્યથ બની ગયું હતું એટલે તેનાથી શાંત બેસી રહેવાયું નહીં. કેંદ બહારું કાઢીને વિનાયક દોઢક પડોશીને ત્યાં “પાંચ મીનીટ જઈ આવું છું” કહીને ચાલ્યો. ઘરની શાંતિ બાને સમજવા લાગી. એટલામાં કેંદ કુતુહલ ધ્રુતિથી ઘેરાઈને બેએક પડોશીઓ બાને મળવા આવી પણ બાથી છુટી બોલાયું નહીં, એટલે પડોશીઓ નિરાશ થઈ.

“દરુ વડુ આવ્યાં નથી ?” એક પડોશીએ પૂછ્યું.

“ના, આવશે, ક્ષી ઉતાવળ છે ?” બાએ લાગણી વિનાના અવાજે કહ્યું.

પડોશીએ ગઈ. બા ઉતાવળે જઈને વિનુ બાઈના ઝોરડામાં કેંદ ઉલ્લી ગોઠવ્યો અને સ્ક્રાફસુક કરી ચાલી. એક ખુણામાં ધીમે ધીમે પણ એને સળગાવી દીધો અને બે ચાર અગરજાતીઓ પણ ચેતાવી મુકી હતી.

બારણું ખખડ્યું. બાના હોવામાં આઘાત થયો. પુત્રને લેવા યમરાજ આવતો. હોય એવી લગણા યમ. ‘રોડ પડુ, રોડ પડુ’ એવું હૈયું ગજગજ ચઈ ગયું. ઉર્મિ દબાવી બાએ અમતાભયાં સારે કહ્યું. “આવ ઉર્મિલા, આવ. અગકાય હે શાની ? ઘર તો બેટા તારું છે ને !” બા ઉભી થઈને દાદર સુધી મઈ. ઉર્મિલાનો હાથ પકડી તેને ખડમાં લઈ આવી અને ખુરસી ઉપર બેસાડી.

ઉર્મિલા ગ્રેન્ડ્યુએટ હતી. તે અને વિનાયક લગ્ન પ્રહેલાં અનેકવાર મળ્યા હતાં છતાં નવ-જવનના આરંભની ઘટિકા પાસે આવતી જતી હતી એટલે તે પણ જરા બ્યથ હતી, અસ્વસ્થ હતી. શાંખાળો હતો છતાં મુખ ઉપર પ્રસ્વેદ જણાતો હતો. તે લુછવા માટે રમાલતો ઉપયોગ કરવાનું પણ એને સુઝતું ન હતું. ઘેડીવાર સાચું અને વડુ સામસામું જોઈ રહ્યાં. પણ આ પ્રકારની શાંતિ વધુ સંકળ મઈ નહીં એટલે એણે કહ્યું, “પાણી બાણી પીતું છે ?”

“ના—નાહ,” ઉર્મિલાએ ઉતર દીધો.

“ઉર્મિ, હું તારી મા છું એજ પ્રમાણે મને ગણજો, જરા અંતર નહીં રાખીશ.” બાએ ધ્રુજતાં હોઠ દબાવીને કહ્યું. “મારે તો તું અને વિનાયક એ બેજ હવે રહ્યાં છે.”

“હંઅ, હા,” ઉર્મિલાએ નીચું જોઈ જવાબ વાળ્યો.

નાની વડુનાં હોવામાં પ્રવેશ કરવાનો સાસુએ પ્રયાસ કર્યો પણ અસલની સાસુઓની સંસ્થા અંતરાયરૂપ થઈ પડી. એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના સાસુ અને વડુ એકેકના હોવાના વિચાર જાણતરા લાગ્યાં. પોતાના લાડવાયા પુત્રનું દરજી કરવા આ અગ્રણી, ત્રાહિત છાકરી આવી છે, એને વિગત જ મળવાનો છે. પોતે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી દેવા તૈયાર છે છતાં પણ સામેથી વિઠ્ઠિની ધમ્મજ બતાવવામાં આવતી નથી એ બધું બાના દેખાંએ પારખી લીધું. જેમ જેમ આ પ્રકારના વિચાર બાનું હૈયું સ્વીકારતું ગયું તેમ તેમ બાના ગાત્ર શિથિલ થતાં ગયાં. “શું કરું ? શું બોલું ? કે નેથી દરુ પણ વડુ મારા પ્રત્યે આકર્ષાય” એ વિચારમાં ને વિચારમાં બાની જીભ જ બધ મઈ ગઈ.

સ્વીકાર

કેળવણીકાર : લે. રા. ચન્દ્રશંકર પંડ્યા

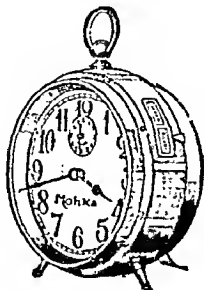
સ્વરાજ અને સંસ્કૃતિ : લે. રા.

ચન્દ્રશય દુરલાભ.

કુદરત અને કળાધામમાં વીસ
દિવસ : લે. રા. ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ.પુનરુદ્ધાર : લે. રા. રાજેન્દ્ર એમના-
રાયણ દલાલ.ધ્વનિદરાને પત્રો સંપાદક રા. ઇન્દુ-
પ્રસાદ ભટ્ટ અને અણિલાલ ઠાકુર.નીતિશાસ્ત્ર વિચાર : એનુવાદક સૌ.
માલતીબાઈ ગોગટે.જૈનશુભર કવિઓ, બીજો ભાગ :
પ્રયોગક રા. મોદનલાલ દલીચંદ શાહ.કલ્પના કુસુમો : લે. રા. લલિતમોદન
ગાંધી.સાહિત્ય મુકુર : ભા. ૧ સંપાદક રા.
ચન્દ્રવદન શાહ.સ્થળ સંકોચને લીધે ઉપલબ્ધ પુસ્તકોનું
અવલોકન આ અંકમાં આપી શક્યા નથી
તે આવતા અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

—ઉપતંત્રી.

૨૨

મોહકા

રીપીટીંગ એલારમ

કોમત રા. ૭ ફૂટ

ગેરંટી વર્ષ એક.

મોહનદાસ કમળશી

૧૩-૧૪, મમ્માદેવી : મુંબઈ.

માંદગી

લેખક : રા. જયેલીન્દ્ર લ. દવે, ઉપમંત્રી, સાહિત્ય સંસદ

'માંદગી ન પડતુ એ માણુમની મુખ્ય ફરજ છે.' 'માંદગી માણુમ પેલાને તેમજ વ્યાસના સર્ગાં સર્વને હોરાન કરે છે.' 'માંદગી પડતુ એ પાપ કરવા જેવું છે.' 'માંદગી માણુમ સમાજમાં રોગના જનુ કેલારી કમરનો ને સમાજનો યુનેઈટીયર થાય છે' હાલકિ વાકયો એ માનીવાર સમિત્યા છે અને યાંત્રા પશુ છે એમાં ફક્ત સાચ હશે એમ જાનવાનુ કોઈક વાર અને મન પશુ થાય છે. પડતુ માદગી-માંથી બચવાની કોઈ આવી હોય તો તે હજી મારે હાથ આવી નથી. બહુ બળવાનને મારે કરે એટલું તપ એ એ સાર્વત્રી પ્રાપ્તિ માટે કયું છે. આરોગ્ય આપડ રાખવાની પુણ્ય કથાઓનું પગથણ કયું છે, અને જાત જાતની કમળો કરી અદ્યુત દેહદમન કયું છે. હાથ પીને અથવા ફળાદાર કરીને ઉપરાયો આપ્યો છે ને દવાના પાચણો કર્યા છે. એન્ટિબાયોટિક (જનુન દવા)ના ચરણપ્રતો ચાખ્યા છે અને ડોસ્કેસનના કુદરતી મુકાબા છે-કાઠા, વિષ્ણુ ને મહેસ સમા જેવ કોઈક ને કઈકમને મદિરે મદિરે બાકયો મું, અને કમિટી તથા માધીની

મજમત સદનયેષ બચાવ્યા છે અને પાકડરની બરમ ચેળા છે. જાનુદર યુવસગીઓના વૃષ ક્યાં છે અને પેલાના પ્રસાદ ધરાવ્યા છે, જતા એ આવી દેવો પ્રસન્ન નથી થયા ને નથી જ થયા.

જતા દવે મને એનો શોક થતો નથી. અનુભવે મને સીખવ્યું છે કે બધા જ માંદગી પડે છે. 'માંદગી પડતુ એ જુનો છે' એમ કહેનાર પશુ માદગીના પગપાથી તરૂન બની શકેલ નથી. મારા સમાજમય જે જે મનુષ્ય આવે છે તે ને સર્વ કા તો માદગીપ્રતી હોઈશ હોય છે. અથવા માદા હોય છે કે નવદીકિના બચિ-પ્રત્યા તેમના માંદગી પડવાનો પુરેપુરો સમય હોય છે. પડેજાની પેડે દવે કોઈ તદ્દરૂન અને હાટપુષ્ટ મનુષ્યને જોઈને અને તેની છાયા આકર્ષી નથી. હવે કુ એવા મનુષ્યને જોઈને બોલી ઉઠું છું. (અન્યત મનમાં જ) કે 'કે નહીં. તુ મને તેવો અલમરત અભારે હતો, પણ હમેશ્ર એવો રહેવાનો નથી. છેક ખાસ જેવો નહીં, તો છે તેનાથી અડધો તો તુ જરૂર થશે જ. ટાઈફોઇડ નહીં ને

તો હું નિરાશામાં હુપ્પી જતો. મને થતું 'હું-હું એકસો જ-આ વિશાળ વિશ્વને વિષે શારીરિક ચાતના ભોગવવાને સરખાયા છું.' પણ હવે જે કોઈ મને કહે છે, 'માથું હુપ્પે છે એટલે શું ?' અથવા 'અપચો એટલે ?' તો હું તરત જવાપ દઉં છું, 'થોડા વર્ષોમાં જ જાણશે.' અને સદ્ભાગ્યે તે થોડા વર્ષોમાં નહીં, પણ થોડા મહીનામાં જ જાણે છે !

આનો અર્થ એમ નથી કે હું સ્વભાવથી હાપ્યાળુ છું, પણ પહેલાં મને થતું કે માંદા પડવાનો મેં તે એકદમથી ઇગરો રાખ્યો છે કે છું ?' હમણે માંદહો રહીને હું ઇચ્છતો ને સમાજનો યુનેસ્કો ગાર યાઉં છું, હું મને ને મારાંઓને હેરાન કરી રહ્યો છું, સમાજમાં પ્રતિજ્ઞા હું રોગના જતુઓ ફેલાવી રહ્યો છું. આમ માનવાથી મને હુપ્પ થતું તેને જાહેર. હવે હું જોઉં છું કે અધાં જ મારા જેટલા નહીં તો મારા જેવા યુનેસ્કો ગાર તો છે જ, હું જ એકસો માંદો નથી પડતો અને તેથી મને કેંક સંતોષ થાય છે. હવે મને સમભય છે કે માંદગી જેવી સર્વ વ્યાપી બીજી એકે વસ્તુ નથી. નાનામાં નાનાથી માંડી મોટામાં મોટા સુધી પ્રત્યેક જતુ માંદગીના પંજામાંથી સરકી શકતું નથી. મારાંઓને નહીં પણ માંદગીને સંભોધિને જ કસાપીએ ગાયું હશે. કે 'જ્યાં જ્યાં નન્દર મારી કરે ત્યાં ત્યાં નીચાની આપતી.'

અને માંદગીની નીચાની ક્યાં નથી ? એનો વિશાળ ખાડો. ધૂળની માફક ક્યાં ક્યાં ફરી વળે ! નથી હોતો ? એક વખતના પ્રગટ અવાજે મોટાશ્વો ગમવનારમાંથી અને કાઉપરચના અવાજે રાત્રિ ગમવનાર દમલા દર્દીઓ એક વખતના પચાસ લાડુ ખાઈ જઈ થોડા પલાટમાં જ ફરી હુપ્પ્યા થનાર બોજનચરમાંથી અને જાસ પાસ જોઈનેજ અપચાથી પીડાનાર હૃદયરોગીઓ,

એક વખતની સુંકોગમ આમડીના સપાટ મેદાન પર ટુટી નીકળેલા ખીસ ફાટલા વજોરના ખાડ ટેકરાઓ, એક વખતની 'ટુલની કળી સમી સુકુમાર' કન્યાકમાંથી અને લી જાડી કોળા સમી કુલાંગનાઓઃ આ અને આંત્રી અનેક માંદગીની છવતી જાગતી નીચાનીઓ પળે પળે ને રચે રચે દેખાય છે.

અને માંદગીને અટકાવી પણ શી રીતે સકાય ? ક્યાંથી કયે રસ્તે ક્યા રોગના કેવા જતુ ક્યારે કોના દિલના ક્યા ભાગમાં દાખલ થઈ જશે તે કોણ કહી શકે ? હુધમાં જતુ અરે હવામાં પણ જતુ, રાતર ભર્યા હોય ત્યાં પામર મનુષ્યનું શું ગળું ? અને એ જતુઓને આક્રમણ કરવાનાં રથાન પણ કેટલાં છે ? માથું મગજ, કાન. નાક, આંખ, મોં, દાંત, જીભ, હાથ, પગ. જાતી, પેટ, ગળું, નખ, આમડી : એક માથુસ તે બીયારો કેટકેટલા કાક્ષા સાચવે ? એક કાક્ષા પર ઘાડ આવે ને તેનું રક્ષણ કરવા એ જાન, એટલામાં બીજા કાક કાક્ષાપર આક્રમણ આચ્યું જ હોય ; બીજાના બચાવ માટે તે ઘસી જાય, ત્યાં તો ત્રીજા પર લડશે આવે. મદા પરિશ્રમે ત્રણેનું રક્ષણ કરવા એ મયે. એટલે બીજાં આદરસ ઠેકાણે ગાળાં પડે ! આખરે કંટાળીને, પોતાના શરીરની ચિંતા જાગવાન, કુદરત ને ડોક્ટરને સોંપી, દનાય થઈ દગલો બની એ સખ્ય ન એવે તો બીજી શું કરે ? મનુષ્યોને આટલાટલા અંગો-પાંગો આપી હજારે એને છેક નિરાધાર બનાવી મુકે છે.

કાલ કોઈ મનુષ્ય અમાનુષી પ્રવર્તન કરી ને અસૌકીક સંપત્તિ રાખી આદાર, વિદાર નિદા, પાક્યમ દયાદિકમાં બદ્ધ સાવધાનનાથી વળે તો પાન જેવા પર એનો જરા પણ થાય નહીં એવે રસ્તે રોગના જતુઓને દાખલ થતાં એ શી રીતે અટકાવી

યકે ? મુશ્કેલીમાં કોણવાપાન થઈ જી વરનાને, કોઈક અગમ્ય સ્થાનમાંથી દડોને મેળવું મરી આવે , આકાશમાં આગળન ન મળવાથી બારે મેલ અવરતિ પર પુરી પડે, માખી ને અડગર રોગના જીવોએને નેમના પોગ્ય સ્થાનેથી ખસેડી આપણા કીડમાં દાખલ કરી જાય, મનના આવનારાએ પોતાને એવ આપણે ત્યાં મુકી જાય, ત્યારે આપણે માદા પડવા શીવાય બીજું શું કરી શકીએ ?

આમ મોટંગી સર્વવ્યાપી છે. એની ધેરી જાલા ઘોડીઆથી તે ચિતા સુધી પથરાએલી થઈ છે. માદા પડવું એ સ્વભાવિક છે, ન પડવું એ કૃત્રિમ છે. કિવિર કસિદાએ લખ્યું છે: મરણે વૃક્ષિ, ઘરોળિયા વિઠ્ઠિજોષિ મુશ્કેલે જુવે । તેમાં સંદેશ ફેરફાર કરી કહી શકાય કે મોટંગી એ મનુષ્યની પ્રૃતિ છે. અજાણત, આ વાત બુધ અર્ધાનુ કાશા માણસો-મારા જેવા અજ્ઞ બનીએ છ-અમણ શકે છે.

દોડાગયાએ ગમે તે કંઈ પણ મુશ્કેલીમાં-શનો કડી પકાત જવાની બુધ કનેદાર-તરફ અમાગતી જેડી વર્તિ હોય છે તેવી જતિ માદા માણુમ તરફ કહી શકું હોતી નથી. દાખલા તરીકે મોર પકાડ્યો છે એમ જાણના લોકોના રાખ્યાં એના તરફ ધસી જાય છે, એને ચયા-શકિત હોય બને તેટલો મેચાપા જમાડે છે. સર્વ પ્રકારે એનું અપમાન કરે છે, અને ત્યાગાવીતા એને મળ કરે નહીં ત્યા સુધી કોઈ જગ્યાને એમનું નથી. પરંતુ માદા માણુમ સાથે સમાજ એથી કેવળ બિન્ન રીતે જ વર્તે છે. માણુમ મરિદ છે એમ જાણતા જ અત્યણે તેની સાથે ખમતાઓ, દબ થી અને કંઈક માનથી વર્તવા માડીએ છીએ. કોઈકને અમળતરિતે

આવતા છોડી દઈ તેને આપીએ છીએ. માદ ગીતુ મહત્ત્વ આમ સર્વ મનુષ્ય તપસે અગમ્યને પશુ સ્વીકારે છે. માદો માણુસ કે પશુ નહાન કામ કપાં શીરાય મહાન મનુષ્ય બની જાય છે.

અને મોટંગીની ખરેખરી મજા પશુ આ જ છે. અધોગ્યના આમાસવાળી રિયતિમાંથી મુક્ત થઈ આપણે આપણી સ્વાભાવિક અવ-સ્થા પ્રાપ્તકરી જે ક્ષણે પથારીવરા થઈએ છીએ તેજ ક્ષણે આપણી અડપના, આપણી અરોગ્ય-તા, આપણી અવખતા હુપ્ત થઈ જાય છે. જે માણુમને ધરમા કોઈ લાવ પશુ પુણ્ય ન હોય, જેને ' શંક આપ્યા તો નાએ વખારે ' જેવો સત્કાર મળે તો હોય, જે જગતમાં કેવળ બારંગન છે એમ, એના શીવાય, બધાને હા-મનુ હોય, તે મનુષ્ય માદો પડના લોકોની એના તરફની જતિ કેવી બદલાઈ જાય છે એ સર્વવિદિત છે. એની ખૂંસો માફ કરવામાં આવે છે. એના વાક વીસારે પાડવામાં આવે છે. એના દુશ્મનો એવું માફુ મોજવાની દાંખ કરતા નથી. એના સાથે જોવાની પશુ પરવા ન કરનારાએ એની ખબર લેવા જાને એને ઘેર જાય છે, ' હાકી મુશ્કેલું છે; જા જાને માઈ પે ' એમ જેને હમેશ કહેવામાં આવતું હોય તેને " બાછા જરા કાશી 'શિરે ? નહિ ? ત્યારે જરા હાથ લાગુ ? તે પશુ નહિ ? નો જરા નારંગીનો રમ ? જો, કે આમા વચર ચાલે ? " એમ લાડકો, સમજવટજી, જેમથી આશ્વ કરવામાં આવે છે. ધનના સારામાં સારા ઓરડામાં સારામાં સારી પથારી એને માટે પાથરવામાં આવે છે. દેવાધિદેવા મદિર પેઠે એ ઓગાંની પવિત્રનારે, એના ગૌરવને, જરા પશુ દાનિ ન આવે એવી રીતે પ્રાપેક મહ-

ન-માય-એવી રીતે એના ઓરડામાં જવા આવવાની, એને ન ગમતી બાબતનો શુદ્ધચુકે એક પણ શબ્દ ન બોલાઇ જાય તેની સંભાળ રાખવાની, એની માંદગી ઘણી ગંભીર હોય તો એ ગંભીરતા પોતાની મુખમુદ્રા પરથી એ કળા ન જાય તેની કાળજી રાખવાની, અને માંદગી ગંભીર ન હોય તો એની માંદગીને પોતે હુલ્લક ગણી કાઢે છે એમ પોતાના મોં પરથી એને જણાઇ ન જાય એવી સાવધાનતા રાખવાની પોતાની દરજ્જા પ્રત્યેક મનુષ્ય વચર કલો સમજી જાય છે. એને એટલું પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે કે 'હું ન હોઉં તો ફનીઆતું' છું થાય ?' એમ એને લાગવા માટે છે. એ જેમ જેમ સારો માય છે, તેમ તેમ લોકો પાછા એના તરફ બેદરકાર થવા માટે છે, અને આખરે એ પુરેપુરો સારો થઈ જતાં પાછો પોતાની અસલ સ્થિતિએ-ગણપતાની, વૃન્નતાની, અધ-મતાની સ્થિતિએ પહોંચે છે. નિર્ધન બનેલા ધનાઢ્ય પુરુષ સમજે છે કે 'આ જો માન આપવામાં આવતું તે મને નહીં, પણ મારા પૈસાને તેમ જો પણ સમજે છે કે 'આ મહત્ત્વ આપવામાં આવતું તે મને નહીં, પણ મારી માંદગીને,' અને અંતરના હંડા હંડાણમાં એ મહત્ત્વાકાંક્ષાનાં સ્વપ્નાં સેવતો હોય, તો 'ફરી પાછો ક્યારે મારો પડું !' એમ એ ઇચ્છવાં માટે છે.

ઇશ્વરની રચેલી આ સૃષ્ટિમાં કોઇ પણ પ્રાણી, પદાર્થ કે બનાવ નિષ્પ્રયોજન કે નિષ્કારણ હોતાં નથી, એ આપણે જાણીએ છીએ, જોકે આંચડ, માકડ, મજ્જર, વંદા ઇત્યાદિ અનેક પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન મને ઘણી વાર સમજતું નથી-અરે! મારી પોતાની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન પણ કોઈ વાર હું સમજી શકતો નથી. પરંતુ એવી અશ્વદાને ઉગાતાં, અટકાવતી એમ માતી એ વિષે કે પણ વિચારે ક્યાં વિના હું.

ઉપર્યુક્ત સિદ્ધાન્તને તરત જ સ્વીકારી લઉં છું. એ સ્વીકૃત સિદ્ધાન્ત મુજબ માંદગીનું પણ કંઈ પ્રયોજન હોતું જ નોંધએ. એક પ્રયોજન તો ઉપર વિસ્તારથી-કદાચ વધારે પડતા વિસ્તારથી-દર્શાવ્યું છે તેમ મનુષ્યને મહત્ત્વ આપવાનું છે. કેટલાક જનમથી, મહાપુરુષ હોય છે, કેટલાક મહાપુરુષત્વ સ્વયમે મેળવે છે, અને કેટલાકને માથે મહાપુરુષત્વ ટોપી બેસાડવામાં આવે છે એમ શિક્ષકપિયરે પાડેલા ત્રણ વર્ગમાંથી એકે વર્ગમાં જે મનુષ્ય ન આવે, તેને માંદગી મહાપુરુષત્વ બહે છે.

આપણા ધર્મે પ્રજાતિ તેમજ નિજાતિ બંને માર્ગોનો બોધ કર્યો છે અને તેમાં નિજાતિને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. પરંતુ જડવાદના આ જ્ઞાનામાં ધર્મ ને તેના બોધ તરફ ધ્યાન આપવાનીએ કોને દુરસ છે ? આપણાં જીવન એટલાં પ્રજાતિમય થઈ ગયાં છે કે જતે દહાડે નિજાતિ શબ્દ શબ્દકોષમાંથીએ બહિષ્કૃત થાય તો કોઈને નવાઈ નહીં લાગે-નવાઈ, ચાટલા દિવસ શબ્દકોષમાં એ શબ્દને સ્થાન મળ્યું તેની કદાચ લાગશે, મુંબાઈ જેવા મોટા શહેરમાં તો જનજીવો વીસ કલાક બજારમાં રહેતા હોઈએ એવું લાગે. છે. આમ નિજાતિ પોતે નિજાતિ થઈ વિદ્યુત ન થઈ જાય મટે માંદગી તેની મદદે આવે છે, સર્ગાંબહાલાં ને દિતે-ચ્છુઓની સલાહ વિનિતિ-આજીજીની અવ-ગણના કરી મનુષ્ય ધમાત્રમાં મચ્ચો જ રહે તેને અખરે માંદગી પરાણે પણ પધારીમાં સુચાડે છે; અને ગયા પછી પણ પોતાની પાછળ એવી શક્તિ-કે અશક્તિ-મુકી જાય છે કે જેથી લોખા વખત સુધી તે માણસથી ઝાઝી પ્રજાતિ કરી શકાતી નથી.

કેટલાક માણસમાં એ જનમથી જ પ્રજાતિ વિરુદ્ધમાં બીજા રોપે છે. 'કામ, કરવાનું મન થતું નથી, આજસ આવે છે' એ એમની

માટે છે. મને આથી ઉલટું થાય છે. હું બ્યારે બ્યારે માંદો પડું છું ત્યારે હંમેશાં મારી જ્ઞતિ કેવળ સ્થૂલ ચક્ર જન્ય છે. હું સારો અઘ્ધ ત્યાં સુધી કેરી મળતી હશે કે નહીં, ખીર જોડે કાળાનું દીધું શાક. વેદમી જોડે પાતરાં ને શીખડ જોડે ટાકળાંની પ્રથા દાખલ કરનાર મહાપુરુષ કાણ હશે? આવા આવા વિચારોમાં મારું મન ચુંચાઇ જાય છે. એટલું જ નહીં, પણ જોમ કેટલાક પ્રાચીનતાના પક્ષપાતી ઉપદેશકો ને લેખકો સ્થૂલ વિષયમાં પણ આધ્યાત્મિક અર્થ ઘટાવે છે, તેમ આધ્યાત્મિક વિષયને પણ હું સ્થૂલરૂપ બનાવું છું. ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે 'ક્રોધોમાં હું સંકર છું, ક્ષત્રુમાં વસંત છું, સમાસમાં દુઃખ છું' વગેરે વગેરે કહ્યું છે, ત્યારે 'સીકકાઓમાં હું ગીની છું, બેંકામાં હું બેંક ઓફ ઇન્ડિયા છું, વેપારીઓમાં હું મારવાડી છું, ખાનારાઓમાં હું ચોળો છું, દેશી રાજાઓમાં હું નિઝામ છું, પ્રેસિડેન્ટોમાં હું અમેરિકાનો પ્રેસિડેન્ટ છું, બીજાના બહાને ખાતર તેમના પર રાજ્ય ચલાવનારાઓમાં હું અંગ્રેજ છું, બજારોમાં હું શેરબજાર છું, ચોપડીઓમાં હું બેંકની ચોપડી છું, કાઠ ને તુમાખી રાખનારાઓમાં હું ઇન્ડિયન સિવિલ સર્વન્ટ છું, અચાણામાં મેચીઆકેરી છું, જમણમાં હું વેદમી છું, બજારમાં રતાગુર્વ બંધુ છું' એમ કહ્યું હોત તો ચાદી કેવી સંપૂર્ણ થાત, એમ, 'હું માંદો હોઉં છું, ત્યારે ધણી વખત મને થાય છે.

સમાજમાં સમાનતા સ્થાપવા માટે આપણે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીએ, મંડળો કાઢીએ, ન્યાતના બન્ધનો તોડવા માટે નવી ન્યાત ઉભી કરીએ, પણ તેનાથી માત્ર વિષમતાજ વધે છે. મનુષ્યોમાં ખરેખરી સમાનતા માંદગી જ આણે છે. રોગના જંતુને મન ગવર્નર ને ધાંચી, મીનીસ્ટર ને મોચી,

બ્રાહ્મણ અને બંગી રામો ધારી ને રામના રામણ શેઠ બધા જ સરખા છે. હા, પૈસાદાર માણસ મેદામાં મોટા ડોક્ટરની સલાહ ને સારામાં સારી દવા લાવ-શકે છે અને ગરીબ તેમ કરી શકતો નથી, એ ખરું છે. પરંતુ તેથી કે તેમની સ્થિતિમાં ખાસ ફેર પડતો નથી. માંદગી દરેક મનુષ્યના ગત પ્રમાણે તેની કને ખર્ચ કરાવે છે. ગરીબ મનુષ્યને એ પૈસાની દવાથી આરામ થાય છે, મધ્યમ સ્થિતિના માણસને એ રુપિયા ખર્ચવા પડે છે. અને ધનવાન પુરવને બસેા રુપિયાનો ખર્ચ થાય છે. સામાન્ય મનુષ્યને જ રોગ ધરમથુ ઉપાયોથી મટી જાય છે, તેજ રોગને માટે શ્રીમાનને સ્પેશીઆલીસ્ટ બોલાવવો પડે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યોમાં ખીજા મનુષ્યને સલાહ આપવાની જન્મથીજ કોષ્ટક અગમ્ય જ્ઞતિ હોય છે, અને બ્યારે બીજો મનુષ્ય માંદો હોય ત્યારે તો એ જ્ઞતિ સહઅગણી વધી જાય છે. માંદગીને લખતે પૈસા આપીને આપણે કોષ્ટક કુશળ વૈદ્ય કે ડોક્ટરની સલાહ લઇએ છીએ. પરંતુ એવે પ્રસંગે વગર પૈસે સલાહ આપનાર કેટલા બધા નીકળી આવે છે? અને આમાં કંઈ ખોટું નથી. માંદગી એટલી સર્વવ્યાપી છે કે પ્રત્યેકને તેનો અનુભવ થયો હોય છે અને તેથી દરેક ચોતરોતાના અનુભવ પ્રમાણે સલાહ આપે છે. એકેએક રોગના હરેક મનુષ્ય કે નહિ તો સત્તર આઠાર ઉપચાર તો જાણ-તોજ હોય છે. 'શરદી ચક્ર છે? તો એક કામ કરો. જરા મધમાં આદાનો રસ ભેળાને લો. તે ન કાવે તો દુધ વિનાની ચામાં વુલસીના પાંદડાં નાંખીને પીઓ. તે નહીં તો પછી મુંકે ધરતીને કપાળે ચોપડો, અથવા ગરમ દુધમાં દળખર ને ધી નાખીને તે પી જાઓ. કે ન કરવું હોય તો સુદર્શન ચાણું ફાકી જાઓ. દેશી દવા ઠીક ન લાગે તો ક્વીનાઈન લો.

નીરાંતે કર્યા કરે છે ને એક મારા ઝોળખીતા તંદુ-
રસ્તીના નિયમોના અનન્ય ઉપાસક, જેઓ માત્ર
ભાણ, ટામેટા ને એવાં ત્રણ વિદ્યામીનવાળા અન્ય
પદાર્થો સ્વીવાય બીજી કશું ખાતા નથી, તેઓ ધણું
ખઈ દમિયેશ-મારા કરતાં એ વધારે-માંદા રહે છે.

ભણકારો કહે છે કે મનુષ્યના શરીરમાં
જન્મથી જ બે જાતના જંતુઓ વસે છે: (૧)
પ્રાણુપોષક ને (૨) પ્રાણુહારક જંતુઓ. આ બે
જંતુઓ વચ્ચે નિરતર યુદ્ધ ચાલતું હોય
છે. બ્યારે પ્રાણુહારક જંતુ બળવાન થાય
છે ત્યારે મનુષ્ય માંદો પડે છે ને બ્યારે
પ્રાણુપોષક જંતુ બળવાન થાય છે ત્યારે
મનુષ્ય તદુરસ્ત રહે છે. આમ મનુષ્યના જીવ-
નમાં માંદગીનો એક નિગૂઢ પ્રવાહ તો સતત
વહેતો જ હોય છે. કનચિત્ ક્યચિત્ તેમાં
ઉર્મિઓ આવે છે, તરંગો ઉઠે છે ને ત્યારે
એના અસ્તિત્વનું ભાન થાય છે. રસશાસ્ત્રની
પરિભાષામાં કહ્યું તો માંદગીના પણુ બે ભાવ
છે. (૧) સ્થાયી ભાવ ને (૨) સંચારી ભાવ.
સાદિત્યમાં સ્થાયી ભાવની પુષ્ટિને અર્થે અથવા
તેને લીધે જેમ સંચારી ભાવ આણુવામાં આવે
છે, તેમ માંદગીની બાબતમાં પણ આગુક સ્થાયી
રોગ હોય છે, તેને લીધે જ અથવા તેને પુષ્ટ
કરતા મારે બીજા સંચારી રોગો આવે છે.
કેટલાકની માંદગીનો સ્થાયી ભાવ અસક્રિય,
કેટલાકનો સ્થાયી ભાવ શરદી, કેટલાકનો વાયુ,
કેટલાકનો પિત્ત અને ઘણાઓનો કબજબાત હોય
છે. મારી માંદગીનો સ્થાયી ભાવ, ઉપર કહ્યું તેમ,
કબજબાત છે. અમાંથી અથવા એને પુષ્ટ કરવા
માટે અપંગો, અનિદ્રા, સિરો વેદના, વાયુ,
શરદી, ઉપરસ કબજાદિ અનેક સંચારી ભાવો માર
પર આક્રમણ કરે છે. અને આમ મારા જીવનનો
રસાન-માંદગી-અવિરામ ધારે વધ્યાં કરે છે.

સાદિત્યમાં કેટલેક સ્થળે રસને સ્થાને જેમ
રસાભાસ હોય છે, તેમ માંદગીની બાબતમાં

પણ કેટલાક દાખલાઓમાં માંદગીને બદલે
માંદગીનો આભાસ હોય છે. ઘણા મનુષ્યો
એવા હોય છે કે પોતાને કે પણુ ન થયું
હોય તો પોતે ઘણાં જ માંદા છે એમ ધાર્યા
કરે. મારા એક ઝોળખીતા ગૃહસ્થ પોતાને
દમિયેશ એટલા માંદા ધારે છે કે ‘હું’ છ મઢી-
નાથી હવે વધારે નહીં છવું’ એમ છ વપથી
એઓ કહે છે ! એક સન્નારી પોતાના શરીરને
એટલું બધું અસંકત ધારે છે કે નાનું છોકરું
પણુ બે અડકશે તો તે બાંગી જશે એમ ધારી
પોતાના કીલને કાઢતો; પણુ સ્પર્શ થવા દેતાં
નથી. અને જે જે રોગનાં વર્ણન આપણે વાંચીએ
છીએ, તે સર્વ રોગ આપણને જ થવા છે એમ
તો આપણને કેટલીએ વાર લાગે છે ! રજાને
વીશે સર્પના અધ્યારોપનું દર્દાત વેદાંતશાસ્ત્રની
પેઠે આ બાબતમાં પણુ લાગુ પાડી શકાય એમ
છે. જેમ મનુષ્ય દોરડામાં સર્પનું આરોપણુ કરે
છે, નિર્ણયુ ને દૃશ્ય આત્મામાં શુણ્યહિન આરો-
પણુ કરે છે, તેમ એ સામાન્ય અપચામાં એર-
ન્ડીસાઇટીસનું, સાધારણ ઉધરસમાં દમનું, શુદ્ધ
અસક્રિયમાં ક્ષયરોગનું આરોપણુ કરે છે. અને
માયાવિષ્ટ મનુષ્ય જન્મમરણનાં ચક્રમાં સંપંદાય છે
તેમ એ વેદ ડાહ્યરના ચક્રમાં આવી જાય છે.

ખરેખરી માંદગી ન હોય ત્યારે તેનો ડાળ
પણુ કેટલેક મદદગાર થઈ પડે છે એ સર્વના
અનુભવની વાત છે. રજા નોદક્ષી હોય, કાર્યમાં
ભુજ થઈ ગઈ હોય અને અમરતદારને ઝોળાએક
નિદ્રત થવાની દુર્રજ પડે, સામાન્ય નોકરી કર-
નારાઓને મેચ વગેરે નોંચા જતું હોય. ત્યારે
માંદગીનો જ આશ્રય લેવો પડે છે. માંદગી ન
તોત તો અસત્ય પર બંધાએલો આપણે પણુ
ખરો બ્યવહાર કેમ મુજવાત તેની કષ્ટતા
થઈ શકતી નથી. અને જોનો દબ પણુ આપણે
કાર્યસાધક ગણે છે તેની પોતાની અનુગ્ર સક્તિ
વીશે શું કહેવું ? મોનર વચિન છે.

નાકર યુગના કવિઓ તથા તેમની કૃતિઓ

સપાદક : રો. કે. મા. મુનશી તથા રો. જયો. હ. દવે

કવિના છબન અથવા નામ અને
કૃતિનું મૂલ્યું વર્ષ અંગત માહિતી

કશ્યપી ઇત્યાદિ

(દાણી પહેલું)

મં. ૧૧૫૭

સં. ૧૧૬૦

સૌભાગ્યમુંદર

દેવીદાસ

ગામ : ગોળવા

જાતિ : ગાંધવ

રામદાસ

રામામાતૃની વાતો

રકિમખી હસ્તી, નાનો જ્યાર વિવાહર

તથા છટક પદ.

સં. ૧૧૬૦

વાસલકીના પદ, ભગવદ ગીતા (સ.

સ. ૧૭૫૯) તથા છટક પદ.

સં. ૧૧૬૦

રામદાસ મુન

સં. ૧૧૬૦

શીશુનતિલક

સં. ૧૧૬૦

પદસંગ

મં. ૧૧૬૦

મનેહરદાસ

મ. ૧૧૬૨

મકન

જાતિ : જૈન.

સ. ૧૧૬૨

ભુવર

જાતિ : જૈન.

સં. ૧૧૬૨

ઉદયસેન

જાતિ : જૈન-મતિ.

ગામ : બેલ,

વતન : ખંભાત.

સ. ૧૧૬૨

ચુલુશીલ

જાતિ : જૈન,

(ખરતર મગલ).

કામકર્ણ સંગ્રામ.

ધર્મચુદ્ધિ મંત્રી ને પાપચુદ્ધિ રામને

રાસ. ૧ મુનમગાડકવલી રામ, ૨ લીલા-

વલી રાસ (ર. સ. ૧૭૬૭). શત્રુજય

લીલ્યમાળા ઉદ્ધર રામ (સ. ૧૭૬૯);

ભાગવાદમંગલ (સ. ૧૭૬૯).

અંગતના સુદીનો પ્રમથ (ર. મં.

૧૧૬૨).

૧. મુ. ૧. સં. ૨. પ્રસિદ્ધ, મુ. બ. દો. ૩. અપ્રસિદ્ધ, ૪. અપ્રસિદ્ધ, ૫. પ્રેસ તથા ૬. મં. ૭. અપ્રસિદ્ધ; ૮. અપ્રસિદ્ધ, સરકારી શાળા દોહનમાં છટક પહેલું છે.

કવિના જીવન અથવા નામ અંગે
કૃતિનું મળેલું વર્ષ અંગત માહિતી
(સાચી પદ્ધતિ)

કાંચો ઇ.સ.દિ

- સં. ૧૬૮૦ જયવિજયગણિ કથ્યાણવિજય.
સં. ૧૬૮૦ સકળઅંદ્ર મુખાવર્તી.
સં. ૧૬૮૦ જીનાદયસુરિન હંસરાજ વચ્છરાગનો રાસારવ; ઋષિ
ભાવહૃદય

(જયતિલક સુરિ)

- સં. ૧૬૮૦ દ્વારકાદાસ ગોવર્ધન પૂજન; તિથિઓ; સાત વાર;
ગાત્રિ : વંણિક; રાધિકા વિરહના દાહસ માસ ૧૬;
આમ : વડોદરા. રાધિકા વન વિરહ ૧૬; દાણુગીતારવ;
દૃષ્ય લીલારવ :

- સં. ૧૬૮૧ ભગવાનદાસ નરસિંહ મહેતાના બાપનું શ્રાદ્ધ;
જન્મ : સંવત ૧૬ શ્રીમદ્ ભાગવત એકાદશ સ્કંધ ૧૮;
૮૧ શ્રાવણ વદ ૯ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ૨૧; ફલ ગીતા ૧૮;
ને સોમવાર; મૃત્યુ : સુદામા ચરિત્રોત્તર.

સં. ૧૭૪૬ આસો
વદ અમાસ; ગાત્રિ :
કાવચ; ગામ: સુરત.

૧૮. અપ્રસિદ્ધ; ૧૯. પ્રસિદ્ધ પ્રા. વિ. કા.; ૨૦. પ્રસિદ્ધ પ્રા. કા. મા.; ૨૧. પ્રસિદ્ધ વાલમીક કાવચ
ત્રિમાસિક પત્રિકા, અંક ૪, પૃ. ૧૨.

गुजरात

१५ १६

अ. ३, २०

साहित्य संसद तरुणी
तंत्री अनंदालाल मुनशी-

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧ની અનુક્રમણિકા

રમેશ સંગ્રહ :	શ્રી, કનૈયાલાલ મુનશી	૭૨
ન્યાય :	(અંક બીજો) શ્રી, પુરુષોત્તમ ત્રિકમજી	૮૪
સરપૂરીન :	શ્રી, પ્રાણલાલ દીરખાશમ દેસાઈ	૯૨
સ્વપ્નસિદ્ધિની શેઠમાં :	શ્રી, કનૈયાલાલ મુનશી	૯૪
નમ્રાણ :	શ્રી, રામચંદ દામોદર શુક્લ	૯૯
આવર્તનનો આઝાદી નામ :	શ્રી, ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧૦૩
એક નિર્ભાગી શ્રી :	શ્રી, દીપ્તિ મુનશી	૧૧૧
શિશુ અને સખી :	શ્રી, કનૈયાલાલ મુનશી	૧૧૪
અપન-સંધ્યાએ કૃષ્ણ :	શ્રી, દીપ્તિ મુનશી	૧૨૩
કલ્પબીના આર આર :	શ્રી, મંજુલાલ રમણલાલ મજુમદાર	૧૨૭
નવયુગનો પુવાન :	(અન્ય) શ્રી, સાકંતલચંદ માધવલાલ	૧૪૦
વિપરીત અનોદશા :	શ્રી, રામુ પરમાનંદ કક્કર	૧૪૧
ગદને રોજ રવાન આવે	(અન્ય) શ્રી, કૃષ્ણમાડર	૧૪૭
ખાસક :	(અન્ય) શ્રી, રામ-કુમાર પીપ્પુ	૧૫૦

વાર્ષિક લગાજન : સિંદમાં રૂ. ૮. પરદેશમાં રૂ. ૧૦ અથવા રૂ. ૧૫.
પુસ્તક નકલના ખર્ચે આપના

તંત્રી ખાતું
૧૧૧, ગિરધાર રોડ, કોલ,
મુંબઈ

:: ગુજરાત ::

અવસ્થા ખાતું
ગુજરાત કાર્યાલય, રાણપુર,
(બી. એમ. રેલ્વે ક્ષેત્રવાસ)

આવતા અંકની કેટલીક સામગ્રી

- (૧) સ્નેહ સંભ્રમ : શ્રી. મુનશીની ચાલુ વાર્તાના વિશેષ પ્રકરણો.
  - (૨) શિશુ અને સખી : શ્રી. મુનશીની ચિત્રાત્મક કથાનો વિશેષ ભાગ.
  - (૩) આદર્શનાં મૂલ્ય : (એકાંકી નાટક) શ્રી. કાકોરભાઈ દેસાઈ.
  - (૪) મારો ભાઈ : (નવલિકા) નર્મદાશંકર દામોદર શુક્લ.
  - (૫) આયર્લેન્ડનો આઝાદી જંગ : શ્રી. મેધાણીના આ ચાલુ લેખનાં વિશેષ પ્રકરણો.
  - (૬) ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા : એંગ્લો-ઇન્ડિયન પત્રની લોકપ્રિયતા વિશેનો કર્તાસ લેખ-શ્રી. ચંદ્રવદન મહેતા.
  - (૭) કવિ દયારામભાઈ અને ગરબીઓ : શ્રી. જીનલાલ વિ. રાવલ.
  - (૮) મહા ગુજરાતનું એક થાણું : શ્રી. માવજી ગોવિંદજી શેઠ.
  - (૯) પ્રવાસવર્ણન : શ્રી. ધૂમકેતુ.
  - (૧૦) મારી નોંધપોથી : શ્રી. ગુપ્તા.
- ઉપરાંત શ્રી. લીલા મુનશી, શ્રી. જ્યોતીર્દ્ર દવે, શ્રી. ધનમુખલાલ મહેતા વગેરેના લેખો અને પુષ્કળ ચિત્રો.

સૂચના

“ગુજરાત”ના તંત્રી ખાતાને લગતો તમામ પત્ર વ્યવહાર તંત્રીને ૧૧૧, એસ્કોનેડ રોડ કોટ, મુંબાઈ, એ સરનામે કરવો.

અવલોકન માટેનાં પુસ્તકો વગેરે તથા અદલાબદલી માટેનાં સામયિક પત્રો તંત્રીને ઘરને સરનામે મોકલવા. ગીલબર્ટ ગિલ્ડીંગ, બાણુલનાથ રોડ, મુંબાઈ, ૭.

લખાણો તંત્રીને સરનામે મોકલવાં:

લખાજી, બહોર ખાજરા ઈં “ગુજરાત કાર્યાલય” રાણપુર, (R. S. Ry. કાઠીઆવાડ) એ સરનામે મોકલવા.

વ્યવસ્થા ખાતાને લગતો તમામ પત્રવ્યવહાર એ સરનામે કરવો.

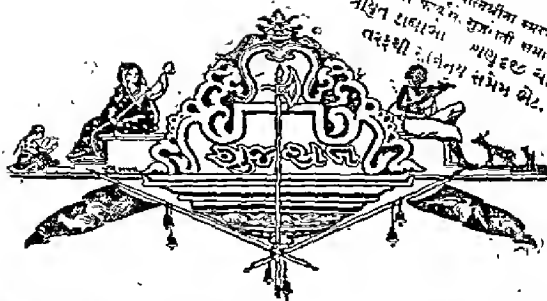
બહોર ખાજરાના ભાવ તાલ, એલન્સીની શરતો વગેરે વગેરે માટે વ્યવસ્થાપકને એ સરનામે લખવું.

વ્યવસ્થાપક “ગુજરાત”

શ્રીકૃષ્ણ સુરદાસને દોરે છે.

ચિત્રકાર : શ્રી. સોમાલાલ શાહ.

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ੧੬ ਭੂ]

३१७३०५२ १९३९

[ਅੰਕ ੨ ਲੇ]

ଉତ୍ତର ପାଞ୍ଚାଳ

મેળક : શ. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ.

ਮਕਰਲੁ ਪਹੇਲੁ

ਧਨਕੋਟ ਅਤੇ

સુ ચારના મત જાગ્યા હતા. સર્પ સામેની
માથ પર ચટ્ટીને પ્રોટેક્ટર પ્રીતજીલાલના
હાથાંધાનામાં લટકે પાથરી રજો હતો.

આં આંવો તડકો જોઈ ધનકાર બહેનો
 શ્રવણ રૂપી આંવો તડકો બેસે ન
 અદારની દુનિયાને પ્રતિનિધિ છો; આંકડો,
 અમલ, મોળના સાર સમે દેખાતો. ધનકાર
 બહેન તેને ધીક્કારાં.

ધનકાર બહેન શ્રેષ્ઠર પ્રતિપક્ષાલન
પત્ની—ધર્મપત્ની હતા. ધર્મે તેમને પત્ની
મનાવ્યા હતા, અને ત્યારથી ધર્મપત્ની સીતાવ
ળીને સંબધ તેમણે પતિ બોલે રાખ્યો
નહોતો. કારણ એક જ હતું. ધનકાર બહેન
જન્મથી જ ખોટા હતા. એમનાં માથામાં
ચૂર ચૂર આવતી. એમનું નાક હમેશાં
સીકાઇ રહેતું, અને સદાય સોળે રહેતો—કુઠારો
વેઢની ચોપડીમાં આવેલાં કોચોમાંથી બાજી
જ એવો કાઠ હતો કે જે એમને નથી ચપો
એમ એ પતિને દોષ.

ધનકોર બહેન ત્રીશ બત્રીશ વર્ષનાં હતાં; એને જોતાં જ માણસને ખાત્રી થાય કે તે ધનકોર બહેન રહેવાને જ સર્જ્યાં હતાં. કોઈ પણ કાળે કોઈએ એમને ધની કરીને સંબોધ્યાં હોય, કે કોઈ વખતે એ ધનકોરમાને નામે ઓળખાય એ જોનારની કલ્પના બહારની વાતો થઈ પડતી. એ જન્મ્યાં ત્યારથી ધનકોર બહેન રહેવા જ નિર્માયાં હતાં. અને ઘણી વખત એમના પતિ પણ આ વિધિના શાસનને તામે થઈ એમને ધનકોર બહેન કહેતા.

ધનકોર બહેન બત્રીશ વર્ષનાં અને અત્યંત દુબળાં હતાં. તેમનાં મુખ પર સદાય વેદનામુદ્રા રહેતી. તે હંમેશા કેડે એક અથવા બે હાથ મુકીને ચાલતાં હતાં. ચરદી ન લાગે માટે તે પગે શુલાળી સ્ટોકિંગ, ને સાદ-ડીનાં સપાટ પહેરતાં, ગળે ગલપટો વીટાળતાં ને નાક પર બામ ધસતાં. અને છતાં કોઈ પણ દહાડો સજેખમ વિનાનો રહ્યો હોય એમ કોઈની નજીયાં ન હતું.

અત્યારે તે શુસ્સામાં તકા 'સામું' બેસા કરતાં હતાં. કેમ તે તો કોણ કહી શકે ?

પ્રેક્ષિસર પ્રીતમલાલનું દીવાનખાતું સંચાલન થતું હતું. એક છેડે હલકાં કર્નિયરનો સેટ હતો ને બીજી તરફ વાર્નિશ વગરનાં લખવા એસવાનાં ટેબલચુરસી હતાં. વચ્ચે રીવિલ્વીંગ યુક્કેસમાં જુનાં છાપાંઓ થોંગી મુકવામાં આવ્યાં હતાં. એક પુણે આરસના ગોલા બની રહેલા ચાંબલા પર શેક્સપીયરનું બાવડું હતું, અને બાવલાને આંધી ટાપી પહેરાવી તેને 'સ્વદેશી' કરવાના પ્રયત્ન કોઈએ કર્યા હતા. એક તરફ નકામા કામળ નાંખવાની મોટી ટાપલીમાં કામળનો દગ દેખાતો; અને

બીજી આગળ મુકેલા કબાટોમાં, ટેબલ પર એ-એક પુરશી પર ને ટેકેટકાણે ભોંયપર ચોપડીઓ પડી હતી.

એક બીજી પર એ રેકેટ અને એક હોલ્ડરસ્ટીક લટકાવવામાં આવ્યાં હતાં. વચ્ચે ડેન્ટે ને બીએ-ટ્રીસની જગાવિખ્યાત છબીની સરતી નકલ મઢાવીને રાખવામાં આવી હતી. એક તરફ એક છબીમાં એક સોળ વર્ષના ટાપી પહેરેલા યુવાનના ખભાપર વાળી ને કક્કાં પહેરેલી એક ચૌદ વર્ષની છોકરી પાનેતર પહેરતી ઉભી રહેલી દેખાતી હતી. આ છોકરી તે ધનકોર બહેન એ જોનાર અર્થપલમાં કહી શકે એમ હતું.

એક તરફ એક ખાટલો હતો. તેના પર પથારી કરેલી હતી, અને ઓઢવાનું ચુંચાએડું પડ્યું હતું.

આ દીવાનખાનામાં વિદ્યાવિદ્યાસી 'પણ સામાન્ય સ્થિતિના પ્રેક્ષિસર વાંચતા, વાતો કરતા, છોકરાઓને શીખવતા, ઘેરી સાથે વઢતા, મુત્તા, અને ધણીવાર ખાતા.

જે ઘરમાં ધનકોર બહેન હોય ત્યાં તડકો પણ નિરુલ્લાસ બની વહેશે વહેશે ચાલવા માટે. થોડીક વારે ધનકોર બહેને જોરથી ખાંસી ખાધી ને પથારી પરથી ઉઠવાનો પ્રયોગ સફળ રીતે કર્યો. તે ખાંસી ખાતાં ખાતાં ટેબલ પાસે આવ્યાં, અને તેનાપર પડેલા કામળો વહેમથી તપાસવા લાગ્યાં. એક કામળ તેમણે શુરસાથી લીધો, વાંચ્યો ને દાંત પીસ્યા. હાથમાં કામળ પકડીને પથારી પર પાછાં જઈને બેઠાં, ને પાસે પડેલી ટેબલ પરથી એક શીશી લઈ, કચવાતે મોઢે દવા પીધી.

ધનકોર બહેનના દુઃખનો ખાર ન હતો. એમને બહુ ગમતું પણ એમના વર કોઈની

સાથે જોણે તે એમને ન ગમે, હસે તે ન ગમે, પત્ન્યવહાર રાખે તે ન ગમે, ને મળવા આવનારો વ્યવહાર રાખે તે પણ ન ગમે. એમના હૃદ અભિપ્રાય પ્રમાણે પ્રીતમલાલ એમની પોતાની, એવામદી ને આનળી ખીલકત હતી. એના સર્વ હક્ક એમને જ સ્વાધીન હતા. અને છતાં લોકો એમની સાથે ફરેક પ્રકારનો વ્યવહાર રાખી એમની ખીલકત પણે પણે છુંદી જતા. આ પ્રકારની છુંટ સાથે પોકાર કરવામાં જ એમની આખી જીંદગી ચાલી જતી હતી.

ધણીવાર એકલાં હોય ત્યારે તે પ્રજુરુના ફરજાતમાં આવે જીવનરતા કે આ સાકર દુનીયા એ રાંકડી બીચારીનું ધન છુંદતી હતી. એ પોતે કાઠખી સળે પણ લઇ લેતી નહોતી; એને જ કેમ બધાં છુંદતાં હતાં ? દુર્ભાગ્ય તો એ હતું કે ત્યાંથી મળ્યોતો પરમેશ્વર પણ એમની અરજની પરવા કરતો કેપાતો નહીં. અને આખી નફર દુનીયા એમની ખીલકત ધોણે દહાડે છુંદેજ જતી. ખરેખર જગતમાં ન્યાય નહોતો તે નહોતો જ.

આ કામળ નાંધી અત્યારે એમને એ જ વિચાર આવ્યો, આખા મુબારકાબ પ્રોફેસરોને ટોટા નહોતો છતાં બધા છોકરા-છોકરીઓ પ્રીતમલાલને જા સાકર સામળવા આવતાં, મળવા આવતાં, રમવા ને નાટક જેવા લઈ જતાં ? ત્યારે આ મોહિનીને પરલાંથી એમનું હલ્લ ઉઠાવી આવ્યું, મોડી આરાદ લખેની ઉછા જેવી છોકરી એમના પતિને આવે. પણ આ સાકર લખે ? તેમણે ફરીથી પણ વાંચવા માંડ્યો.

“વહાલા પ્રીતમલાલ—”

આ સાકર વહાલા ! એની સ્ત્રીઆવહી

છોકરી એમના પતિને ‘વહાલા’ કેમ કહે ? વહાલમ જ કહી નાંખે તો પુરું જ થાય. શો વ્યુક્ત આ આર આંગળની છોકરીઓએ માંડ્યો છે ? ખરેખર આ દુનિયાનું શું થવા પેડું હતું ?

“હું સવારે આવીશ—”

આ સાકર આવીશ ? ને આ માટે સવારે ? શું એને સવારે બીજું કામ નહોતું ? ને અહીંયા આવવાનું પ્રયોજન શું ? એના વિના કોણ અટકી રહ્યું હતું ? આવડી મોટી છોકરીને રક્ષણતી નહીં રાખી હોત તો કદી આવેલા કામળ ન લખત. તેના માટી તો જરૂર તેને રોકત.

—“જરૂર ઘેર રહેશો !”

ને આ માટે પ્રીતમલાલ ઘેર રહે, એ કે એ છોકરીનો શુભાગ હતો ? ને શી બુદ્ધતાથી એ લખતી. મેઘરમ—“બી, તમારી—મોહિની”

તમારી ! નફર, નિલંબ, દુષ્ટ છોકરી. ત-આ-રી ! પાકડી ઘેરીના મધુને લખવાની કે રીત—

આ વિચારનું વહેજુ મળી મધુ. કાઠખી આરજું ખમગાવ્યું. ધનકાર બહેનને ઘાડ્યું કે વળી બીજી યીસ આવી. તેણે એ જગડી કામળ એકાદાકો નીચે સંતાડ્યો અને દૂર અવાજે કહ્યું. “આવે.”

કાઠ આવ્યું નહિ. ધનકાર બહેનના કચવાડનો પાર રજો નહીં. આવે કહીએ ને આવે નહીં તેટલું એમને મેહું પણ મળત નહીં.

“આવે જોને આવવું હોય તે.”

આવનાર આવ્યું નહીં, પણ આરજું ટોડ્યું જ હતું.

“કાન કુટી ગયા છે—” કહી એક રાત ધનકાર બહેને નાંખી. એ રાત નાંખવા જતાં

એમની નજર ઉંચી ચઢ, અને બારણાં પર પડી. બારણું અંદરથી વાસેલું હતું.

૧. “હું પણ મોઢ—” કહી ન્યાય જુદિથી પોતાને દોષ દેતાં તે બારણું ઉઘાડવા ગયાં.

તેમણે બારણું ઉઘાડ્યું, અને જોને તે ફનીયાનું મહાફૂલ લેખતાં એવી ચીખાવણી છોકરી તેમની સામું ઉભી રહી.

“મોઢ પાછી આવી” તે મનમાં બોલ્યાં ને બહારથી કહ્યું. ‘આવ મોહિની.’

ૐ

પ્રકરણ બીજું

મોહિની

મોહિની અંદર આવી.

૧. તે અરાધ વીસ વર્ષની ફોલોઅઅન હતી. તેણે બેધપુરી ટ્રિનીસ ને હાઈકોટ પહેર્યાં હતાં. માથું ઉઘાડું મુક્યું હતું, ને વાળ બોળડ કરાવ્યા હતા. તેના હાથમાં રેકેટ હતું. ધનકાર બહેનને જોઈ જોઈ ચીજો નહોતી ગમતી તેટલી બધી આ છોકરીમાં લેગી મળી હતી.

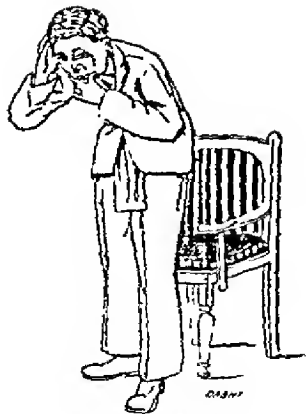
તેની પાછળ સુમન પણ આવ્યો. એ ‘બાય-બાય’ મોઢું સરખું એ ધનકાર બહેનને નહીં ગમ્યું. તેણે સર્જનો કોટ, ફૂલાલીનની પાટલુન, મથ-

લર, ને સફેદ છુટ પહેર્યાં હતાં. તેના સોંયાનાં વાળ પોમોટમથી આરસીની માફક ચમકતા હતા. તેણે એક આંખે ચક્કો પહેર્યો હતો. એ જરા વરણાગીથો હોય એવો ભાસ થતો. તે ધીમે ધીમે લચકતી કમર ને લટકાળી ડોકે ચાલતો હતો. એને જાણથી જોતાં એ પુરુષના પહેર-વેશમાં જી છે એમ ઘણાને લાગતું.

તેના હાથમાં તેની પોતાની અને મોહિનીની ચોપડીઓ હતી, તે તેણે ટેબલ પર નાંખી,

ને બહારથી કહ્યું, ‘આવ મોહિની.’

હું છેકરી એવો લાગું છું !

વિના આ બાઇ સાહેબને ખાવાનું નથી
માવતું...આતે મારા વર છે કે વેશ ?”

મોહિની પણ ચીકી વાંચતાં શરૂ થઈ
ને મોટેથી ચીકી વાંચવા લાગી. “will not
dine unless you come, jaskore.”
ઓય, મારા આ ડોસી વગર બધું અધુરું

લઈ જાઓ, તમારાથી લેવાય તેટલા લઈ
જાઓ. ”

મોહિનીએ ટીખળી અવાજે કહ્યું : “ધન-
કાર બહેન ! અમારા પ્રેક્ષક અમને બહુ
પ્રિય છે ”

ધનકાર બહેન ચીકીયા : “ હાસ્તો, પ્રિય

‘હે-લો મારા પ્રેક્ષક સાહેબ !’ - ૧. ૧૪૫

રહ્યું છે.” પાછળથી સુમન આવી, મોહિનીના
ખભા ઉપરથી ચીકી વાંચવા લાગ્યો.

ધનકાર બહેનની ઉમતા કંઈ સમી નહીં.
“ હો, તમારા પ્રેક્ષક ત્યારે એમના ભત્રીજા
નહીં ! ” મઝા તેણે ચલાવ્યું. “ લઈ જાઓ,

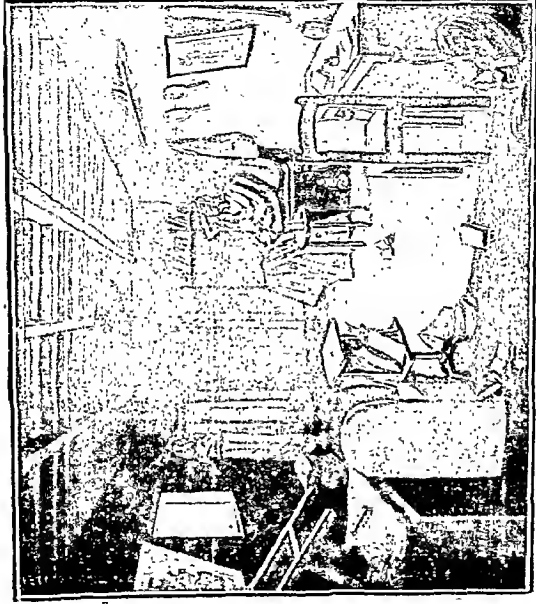
કેમ નહીં હોય ? કંઈ નફામાં ને ! સાધું
જોઈને હસે, મીઠી મીઠી વાતો કરે, ને વરણા-
ગીયા મધ ફેરે, એટલે પ્રિય દોળ ને !
થેર આવે ને તંબુરા જીવું મોઢું કરીને અમા-
રી સાથું બેસે. ” (પ્રત્યે ૧૯ ૧૪૩ ઉપર)

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧

ગુજરાત : સ્વેદ-સંપ્રદાય

ગ્રામીણ ગીતિકા

જીયાડી

લેખક : શ. પુરુષોત્તમ ત્રિવેદી

અંક બીજો

[બીજી દુકાને સવારે ૮-૪૫ વાગે મંમળદાસ છાપું વાંચતા બેઠો છે. રમણ દાખલ થાય છે.]

મંમળદાસ—[હથેલીએ] કેમ ?

સીધા પાપરો બેસીને તારા કામ તપાસતો તો

રમણ—તમે મંમળદાસ કામગીરીમાં લાગ્યો છો.

હું તને રળ ન આપતા.

મંમળ—પછી જોઈશું. [છાપું વાંચવા આડે છે.]

રમણ—મને આશા છે કે હું રમણમાં થકવો ન હોઉં.

રમણ—હું હું. . .

મંમળ—મિત્રની સાથે શ્રેષ્ઠ કરવાની ફરજ છે એમ મેં તને કહ્યું નહોતું.

મંમળ—[જરા સખાઈથી] શું છે રમણ ?

રમણ—ના, છ.

રમણ—તમે તોડીસ આપી—

મંમળ—હું તો, છ ?

મંમળ—પારે મારે છું કરતું !

રમણ—હું કહેતો હતો—

રમણ—હું તમને રોગ નથી દેતો.

મંમળ—નું મને તેડવા કાઢાવાલા કરીકો તો પણ હું તને મારી નોકરીમાં રાખવાનો નથી.

મંમળ—રોગ ! રોગ !

રમણ—પણ—

રમણ—હા, છ. મેં કહ્યું હું તમને રોગ નથી દેતો.

મંમળ—એ મારાં ધરમાં પણ પેસવા દેવાનો નથી.

મંમળ—મેં સાંભળ્યું. હું કંઈ જોરે નથી. મારા પડે મોટા ઉપકાર થવો.

રમણ—પણ જરા—

રમણ—પણ—

મંમળ—એને મદાર પણ નહિનીને આપો

મંમળ—એરે ! શું તે કે રીત છે ? મોર ફેલાવવાને કહે !

તો જોઈ લેજો.

રમણ—મારું કહેવું સાંભળ્યા પછી—

રમણ—હું તમારી નોકરીમાં રહેવા નથી માગતો.

મંમળ—મારે કહ્યુંએ સાંભળવું નથી. હું

મંમળ—રાખવા કાલ નવકું બેઠું છે !

રમણ—તમે મને એક મહીનાની નોટીસ આપી છે. મને તે નોટીસની જરૂર નથી.

મંગળ—એટલે ?

રમણ—એટલે કે હું આવતી કાલથી જ રાજીનામું આપવા માગું છું.

મંગળ—પણ તે કેમ અને ?

રમણ—તેની સાથે મારે શું લાગે વળગે ? હતો.

મંગળ—સમજ્યો.

રમણ—કશું એ સમજ્યા નથી. હું જ તમને નોટીસ આપવાનો હતો.

મંગળ—હું.

રમણ—બસ મારે એટલું જ કહેવું છે. મારી પાસેનાં કાગળોમાં તમને જ્યારે કુરસદ હોય ત્યારે સોંપી દ્રષ્ટા અને હલેક્ષનનાં કામ કરનારાઓને પણ તમે કહો ત્યારે ખોલાવીને—

મંગળ—એ નહીં ચાલે.

રમણ—એ મારે જોવાનું છે ને.

મંગળ—કાયદા પ્રમાણે મહિનાની નોટીસની જરૂર છે.

રમણ—તે તમે આપી. પણ હું તે નોટીસ વગર ચલાવી શકું છું. હું જરૂર જોતો નથી.

મંગળ—પણ હું જરૂર જોઈ છું ને !

રમણ—તે ગમે તેમ હોય પણ તમારે તમારી જોડવણ કરી લેવી.

મંગળ—રમણ, મેં તને કહ્યું તેથી ખેદ લાગ્યું ?

રમણ—હું આ બાબતમાં વધારે ચર્ચા કરવા ઇચ્છતો નથી.

મંગળ—મારે આવી રીતે કહેવું નહોતું જોઈતું. પણ મારી જગ્યાએ તું હોય તો શું કરે ?

રમણ—હું તમારી જગ્યાએ નથી એટલે એ વાતનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

મંગળ—જો રમણ, રીસાવામાં શું કાયદો છે ?

રમણ—રીસનો જરાએ અવાલ નથી. મેં કહ્યું કેની હું જ તમને નોટીસ આપવાનો હતો.

મંગળ—પણ કેં અરણ ?

રમણ—મને ખીજ જગ્યા મળે શકે તેમ છે.

મંગળ—મહિના પછી મળશે.

રમણ—એટલા દહાડા હું વાટ જોવાની જરૂર નથી જોતો.

મંગળ—પણ આ બધું હલેક્ષનનું કામ કાણુ કરશે ?

રમણ—હું હલેક્ષન પછી જવાનો હતો. પણ આપના મઠ કાલના વર્તન પછી હું તેની જરૂર જોતો નથી.

મંગળ—બાહ, એ તો હોય; પણ આમ અધવગમાં કામ ચૂકીને તે કેં જવાય ?

[પાછળથી નસિની દાખલ થાય છે.]

નસિની—શું ચાલે છે, બાપાજી ?

મંગળ—નસિની, જરા તું સમજાવીને કહે તો સાંભળશે.

નસિની—શું કહેવું છે ? કાને કહેવું છે ?

મંગળ—રમણને.

નસિની—રમણને શું કહેવું છે ?

મંગળ—એ આવતી કાલે જવા માગે છે.

નસિની—ક્યાં ?

મંગળ—ખીજ તોફરી પર.

નસિની—કેમ રમણ, અદિથી કંટાળ્યો ?

રમણ—મંગળદાસ શો મને એક મહીના

ખાલી જવાઈ કહ્યું. હું તો આવતી કાલથી છૂટા થવા માંડું છું.

નલિની—બાપાજી, એ તો કહે છે કે તમે જ રમ આપો.

મંગળ—પણ એક મહિના પછી.

નલિની—પણ સા મારે ?

મંગળ—(આમ તેમ બોલેને) ખાસ કારણ નથી,

નલિની—પણ કેંક તો કારણ હશે ને !

રમણ—હુ કહું.

મંગળ—રમણ !

નલિની—શું છે ? મારે સામળવું છે.

રમણ—હું તારી સાથે થેમ કરું છું

એવું બાપું કહાડીને,

નલિની—(હસવા મારે છે) splendid (સરસ) બાપાજી, તમે જરામર કહ્યું.

મંગળ—તેં !

નલિની—આવું આપણને ન પોસાય.

મંગળ—શું ન પોસાય ?

નલિની—તમારો સેક્રેટરી મારી નેડે થેમ કરે તે હું તો જરાયે સાંધી ન શકું. અને એ તમારી ઊપરી નેડે પરણે તે કેમ થાય ? એક તો ન્યાત બહી, પણ તે તો વખતે થાય. અને બીજું સ્ત્રીમારી—હોડા છ કહેશે ?

મંગળ—નલિની, હું તને જરાયે સમજાવકનો નથી.

નલિની—હું સમજું છું ને. જ્યારો બાપાજી એને. એવા માણસને એક પણ પક્ષ હશે તમારો ન બાધશે.

મંગળ—પણ આ વધુ કામ હોય કરશે ?

નલિની—આવી મંભીર બાબતમાં મારે નિશ્ચય કરવાનો હોય ! તમારી રીકરીને આવવા

હુદ માધુસરી દૂર રાખવી વધારે અગત્યનું નથી ?

મંગળ—પણ હુ કહેવા છું મારે છે ?

નલિની—એક મહિના એ મારી સાથે રહી થેમ કર્યા કરશે તેવું શું ?

મંગળ—પણ હું તે અટકાવી શકું.

નલિની—પ્રસંગ આવે જોઈ લઈશું.

મંગળ—વધારે શું એણે એમ નથી કહ્યું ?

નલિની—તમને તો ખાતરી છે કે એણે એવું કહ્યું છે.

મંગળ—મને સસય હશે. પણ એ શું ખરું નથી ?

નલિની—હવે પૂછવામાં તો શપથો છે ? મંગળ—નલિની, હું તારા બધા મારે જ કહું છું ને ?

નલિની—હું કે માણક નથી.

મંગળ—પણ નલિની, [રમણ-તરફ જોઈ રહે છે]

રમણ—[હશે બહોને] તમારે વાત કરવી હોય તે હું—

નલિની—એસ રમણ, તારે વિષે જ વાત લાગે છે. શું છે બાપાજી ?

મંગળ—નલિની, મારે તને કેં કહેવું છે.

નલિની—કહેવું હોય તેમાં રમણને સંબંધ હોય તો એની દાખરીમાં કહેવું સારું નહિ ?

મંગળ—નલિની, પેલા નગીનદાસ કહેતા હતા.

નલિની—[હસે છે] તે તમારે સુધી વાત આવી ?

મંગળ—તેં !

નલિની—રમણને અને મને સીનેમાં સાથે જતા જોવા તે જ કે નહિ ?

મંગળ—હા—અને રતિલાલ.

નલિની—અહુજ સરસ. રતિલાલ શું કહેતા હતા ?

મંગળ—તમને ચાર દહાડા ઉપર સાંજના વર્ષા પર મોટરમાં સાથે જોયા.

નલિની—આપાણ ! તમે મીનીસ્ટર શા માટે થવા માગો છો ?

મંગળ—કેમ !

નલિની—આપાણ, તમે C. I. D.ના વડા થાઓ તો વધારે સારું નહિ ?

મંગળ—હું કેં કોઈને પૂછવા નહોતો ગયો.

નલિની—એ તો વધારે સારું. પૂછાને તપાસ કરીને બધા ખબર કહાડે; પણ ખરે C. I. D. તો એ કે જેને શોકો પોતાની મેજે ખબર આપવા આવે.

મંગળ—પણ નલિની, આ સારું દેખાય ?

નલિની—બીજા એનાથી કેં વધારે ખબર છે ?

મંગળ—ના નલિની ! પણ શોકો જોલે તે સારું નહિ.

નલિની—શોકો એટલે નગીનદાસ ને રતિલાલ.

મંગળ—ના, એમણે તો મિત્રો તરીકે આવીને કહ્યું.

નલિની—મેં રમણને તે દહાડે જ કહ્યું હતું.

મંગળ—શાનું ?

નલિની—કે નગીનદાસ આપાણને રીપોર્ટ કરશે. મિત્રતાનો દાવો કરીને રીપોર્ટ કરશે, પણ ખરેખર તો પોતાની નિંદાટ્ઠણિ સતોષવા કરશે.

મંગળ—પણ નલિની, અમારા જૂના મિત્રો છે. એમાં નિંદા ક્યાં થઈ ?

નલિની—નિંદા નહીં તો સ્તુતિ !

મંગળ—નિંદા ને સ્તુતિ વચ્ચે બીજું કેં પણ હોઈ શકે : ચેતવણી.

નલિની—જેને તમે કરેલ માણસોની ચેતવણી કહો છો તેને જ આજ કાલના કાચા જુવાનો નિંદા કહે છે.

મંગળ—પણ નલિની, મેં આ સાંભળ્યું એટલે જરા ચીડાયો.

નલિની—પણ એમાં ચીડાવા જેવું શું હતું ?

રમણ—એતો સ્વાભાવિક છે. હું નહોતો કહેતો—

નલિની—વધારે બોલીને અફસતું પ્રદર્શન કરવાની જરૂર નથી.

મંગળ—નલિની, તું જ ખાતરી આપે તો હું રમણની નોટીસ પાછી ખેંચી લઉં છું.

રમણ—તમે જો પાછી ખેંચી લેતા હો તો હું કહું છું કે હું તમારી ભેટરીમાં નથી રહેવા માગતો.

નલિની—પણ આપાણ, મેં કશીએ ખાતરી નથી આપી. અને ધારો કે હું રમણ સાથે પરણું—

મંગળ—શું ? શું ?

નલિની—આપાણ, આમ ચમકી કેમ બેસે છે ? મેં તો ધારવાતું જ કહ્યું. પરણું તો શું બોલું છે ?

મંગળ—આવું કશું હું ધારવા માગતો નથી.

નલિની—આપાણ, આ બધી વાતો પછી—વખતે હું રમણ સાથે પ્રેમમાં પડું તો શી નવાઈ ?

મંગળ—કઈ વાતો ?

નલિની—આ આવું મામ કરે છે તે અને જો એમ થાય તો રમણ સામે તમારે શો વાંધો છે ?

મંગળ—હું આ નકામી વાતો કરવા નથી માનતો. જો રમણ, લગભગ નવ થવા આવ્યા. રામદાસ રોડને ટેલિફોન કર કે કુ વાટ જોડે હું.

નલિની—હા રમણ, તારી હાજરીમા આ વાત ન થાય.

[રમણ બારણું તરફ જાય છે]

* અને રમણ !

રમણ—શું છે ?

નલિની—બારણું પાછળ ઉપા રહીને સાંભળવાની જરૂર નથી. કુ પછી બધું કહીશ. [રમણ જાય છે] બોલો બાપાણ !

મંગળ—નલિની આ ધી રમત ખાદી છે ?

નલિની—જુઓ બાપાણ, કોઇ પણ પંચડું હોય તો પહેલેથી વિચાર કરેલો જાયો નહીં ?

મંગળ—હા, કુ બાણું છું કે તુ સમજી છે.

પણ તું કે બાણું કરવા માગતી તો નથી ને ?

નલિની—માથુ તો શું થાય તેનો વિચાર કરવા માણું છું. યેમ આવ્યો છે, પણ પહેલેથી રંગીન ચરમા પડેલાં હોય તો 'ફેઝ' થવાની ધાસ્તી એટલી થાય, નહિ વારુ ? વરીશો પાસેથી રંગીન ચરમા પડેલાં તો ધીખીએ. કેમ બાપાણ ?

મંગળ—નલિની, તું ક્યારે મળીશ ને ક્યારે બીનજવાબદાર બાનો કરે છે તે સમજાવું નથી.

નલિની—પાટલા વાં ન સમજાવું તો હવે સમજવાનું છે ? કહે બાપાણ.

મંગળ—તું જાણે છે નલિની—

નલિની—જુઓ હું જાણું છું તેટલું કહું. આપણી ન્યાતનો નથી.

મંગળ—હા—

નલિની—અને ગરીબ છે.

મંગળ—હા—

નલિની—અને તમારો સેક્રેટરી છે બીજુ કે ?

મંગળ—ના.

નલિની—હવે બીજા બાણુ તપાસીએ.

કુ ન્યાતમાં માનતી નથી અને ન્યાતમાં જ કોઇ છેડકા સાથે લગ્ન કરીશ એમ માની બેસવું નહાય છે.

મંગળ—પણ આપણી ન્યાતમાં જ સારા છેડકા ક્યાં મોઝા છે ?

નલિની—હા, તેમાંના એક નમતો તમે મધ કાલે જતાઓ. જાણ પણ હોય તો બોલાવો, ગમત પડી. કાલે ગમત પડી, નહીં, બાપાણ ?

મંગળ—ગમત અને તો કેમકા નહીં,

નલિની—પણ તે જવા દો. જુઓ દોઢી-આર છે ને બહેલો છે, પૈસાદાર નથી. પણ એને તમારા બીજનેસમાં સાથે હો તો એ મેંથી તો નથી જ પડવનો.

મંગળ—એ બધી ખરી વાત.

નલિની—પણ કુ મારા નિશ્ચયથી ન જ કર, એમ જ. નહીં વારુ, બાપાણ ? અને હું એવું કર તો મારે મોડું બેસી કે નહિ, બાપાણ ? રમણ !

મંગળ—તુ એવું કશું કરવાની નથી એવી મારી ખાતરી છે.

નલિની—હા, હું એટલી ડાહી છું કે કોઇ હાથપણ બેરેલી વર્તણૂક મારામા સબરે જ નહીં રમણ !

[રમણ હાજર થાય છે]

મંગળ—કેમ, ટેલિફોન કર્યો ?

રમણુ—રામદાસ શેઠ હમણાં પાચેક કલાકમાં આવી પહોંચશે.

નલિની—જો રમણ ! [રમણુ તેની તરફ જુલે છે.] તને બીજી નોકરી મળતી હોય તો તે જરૂર લેવી. પણ તે એક મહિના પછી. બાપાજીની ઇચ્છાનુસાર પૂરી થયા પછી, સમજ્યો ?

રમણુ—સારું.

મંગળ—અને નલિની, તેં મારી પર ખીસામાં મૂકી જ નહિ.

નલિની—તમારી પાસે તો મૂકી હતી.

મંગળ—ક્યાં ?

નલિની—ટીપાઇ પર. પણ તમને અગત્યના કામસર જવાની એટલી ઉતાવળ હતી કે તે લેતા બૂલી ગયા હશે. ઉમા રહેાં જોઈ.] લઈને જોવા માંડે છે.]

હો આ રહી. [લાવીને આપે છે.]

મંગળ—રૂપીઆ મૂક્યા ?

નલિની—કાલે જ મૂક્યા.

મંગળ—[પાકાટ હધાડીને જુએ છે] પણ આમાં તો નથી.

નલિની—શું રૂપીઆ નથી ?

મંગળ—ના. તેં મૂક્યા જ નહોં હોય.

નલિની—ના મેં ખાત્રીથી મૂક્યા બાપાજી.

મંગળ—ત્યારે ક્યાં ગયા ? આની તપાસ કરવી જોઈએ—

રમણુ—પોલીસને ખબર આપું ?

મંગળ—હા. પોલીસને ખબર આપવી પડશે. પણ કોઈ બદારતું તો નથી જ લખ્યું.

નલિની—હું નહોતી કહેતી કે તમે C.

I. D. તરીકે સરસ શોખશેા.

રમણુ—ના બદારતું તો કોઈ ન જ હોય.

નલિની—Very clever Watson.

રમણુ—ત્યારે શું કરીશું ?

મંગળ—તું પોલીસને ટેલીફોન કરી આવ, પછી જોઈએ.

[રમણુ બારણાં તરફ જાય છે]

નલિની—હમો રહે, રમણુ.

મંગળ—શું છે નલિની ?

નલિની—આપણે તપાસ કરીને પછી જરૂર લાગે તો પોલીસને બોલાવીએ તે વધારે સારું નહોં ?

રમણુ—હા. તેમાં કેં બોલું નહોં.

મંગળ—ના રમણુ, પોલીસને ફોન કરી દે. પછી આપણે તપાસ કરીશું. [રમણુ જાય છે] નલિની, આ પાકાટ હમણાં ક્યાંથી મળ્યા ?

નલિની—પેલી ટીપાઇ પરથી.

મંગળ—ગઇ કાલે તેં ક્યાં મૂકી હતી તે યાદ છે ?

નલિની—યાદ છે ત્યાં મુકી તો એ જ ટીપાઇ પર મૂકી હતી.

[રમણુ પાછો આવે છે]

મંગળ—ટેલિફોન કર્યો ?

રમણુ—હા હમણાં જ પોલીસ આવી પહોંચશે.

મંગળ—હું અહીંથી ગયો પછી તું તો ઘરમાં જ હતી, નલિની ?

નલિની—ના, બાપાજી હું પણ બદાર મજ હતી. તમે મ્હા પછી તરત જ.

(અનુસંધાન ૫૪ ૧૯૩ ઉપર)

રાસપુટીન

આ જમાનાની એક ભયંકર અને ભેદી વ્યાકૃત

લેખક: રા. પ્રાણલાલ કીરપાસપ દસાઇ

હિંદુઓ ધાર્મિક શુભામગીરી ભાવે છે. તેઓ દેવો તથા ધર્મશુરોના શુભારો બની બધા તેમને આધીન થઈ બધા છે. ધર્મશુરો ધર્મને માથે તેમના ઉપર અન્યેક પ્રકારના જુલમો શુભરે છે અને ધાર્મિક શ્રદ્ધાને લીધે તેઓ આવા જુલમો શુભે શ્રેષ્ઠ સહન કરે બધા છે. પોતે જાતે દુઃખી થાય છે અને પોતાના કુટુંબનાં બાળકો તથા સ્ત્રીઓને અત્યંત દુઃખ દે છે, એવું પુરોષ તથા અમેરિકાની પ્રજાના મનમાં ઠસાવવાને અને તેમની બજારે હિંદુઓને તથા તેમના ધર્મને અને તેમની સંસ્કૃતિને હલકાં પાડવાના ઉદ્દેશથી ખીસ મેયો નામની એક અમેરિકન સ્ત્રીએ "Mother India" અને Slaves of the Gods" નામનાં બે પુસ્તકો લખ્યા છે. આ બે પુસ્તકો પુરોષ અને અમેરિકામાં તેમ આપણા દેશમાં પ્રખ્યાત વંચાય છે અને તે લાંબી વિદેશી અને વિદ્યાર્થી લોકો આપણી આપણા ધર્મની તથા આપણી સંસ્કૃતિની ઠેકડી કરે છે; પરંતુ ધર્મમાં અધિશ્રદ્ધા તેમ

ધર્મશુરોના શુભામગીરીના કળતરો હિંદુઓએ એકલાએ લીધેલા નથી. દુનીઆમાં દરેક પ્રજામાં અને દરેક જમાનામાં ભોળા વધતા પ્રમાણમાં ધર્મ ઉપર આવી જાતની અધિશ્રદ્ધા અને ધાર્મિક શુભામગીરી આપણી દષ્ટિએ પડે છે. રાસપુટીનનું જીવન કાંત આવી ધાર્મિક શુભામગીરી અને ધર્મ ઉપરની અધિશ્રદ્ધાનું આયેદ્ય દર્શાવે છે. તીથમાં સૌકા જેવા સુધરેલા જમાનામાં, મુસ્લિમ જેવા સુધરેલા દેશમાં, આપણું રાષ્ટ્રીય અને પ્રજા સ્ત્રીઓના કેળવણીએ અને સંસ્કૃતિ શહેનશાહ અને જર્મની જેવા સંસ્કૃતિની રાષ્ટ્રીય શહેનશાહ દેશની રાજકુવરી-રાષ્ટ્રીયના મહારાણી પણ-આવી જાતની ધર્મ પ્રત્યેની અધિશ્રદ્ધા અને ધાર્મિક શુભામગીરીમાંથી મુક્ત નહોતાં. તેની પુરેપુરી સાચીતી રાસપુટીનની જીવનકથા આપણને પુરી પાડે છે.

એમરીનોલીય આ જમાનાનો એક આત્મક ઉદાવરીર સાધ્ય હતો. દુનીઆમાં તે રાસપુટીનના નામથી સુપ્રસિદ્ધ થયો છે. છેક

સાસપુટીન

આ જમાનાની એક ભયંકર અને ભેદી વ્યક્તિ

સેખ: ૨૯ પ્રાચીનસાહ કીરપારામ દેસાઈ

હિંદુઓ ધાર્મિક યુવામગીરી ભોજવે છે. તેઓ દેવો તથા ધર્મચુરુઓના યુવામો જાની જાજ તેમને આધીન થઈ જાય છે. ધર્મચુરુઓ ધર્મને નામે તેમના ઉપર અંદેક પ્રકારના જુલમો ચુમરે છે અને ધાર્મિક શ્રદ્ધાને લીધે તેઓ આવા જુલમો મુગે મેંએ સહન કરે જાય છે. પોતે જાને દુઃખી થાય છે અને પોતાના કુટુંબનાં બાળકો તથા સ્ત્રીઓને અત્યંત દુઃખ દે છે, એટુ પુરોષ તથા અમેરિકાની પ્રજાના મનમાં હસાવવાને અને તેમની નજરે હાંદુઓને તથા તેમના ધર્મને અને તેમની સંસ્કૃતિને હલકા પાડવાના ઉદ્દેશથી મીસ મેથો નામની એક અમેરિકન સ્ત્રીએ "Mother India" અને Slaves of the Gods" નામનાં બે પુસ્તકો લખ્યા છે. આ બે પુસ્તકો યુરોપ અને અમેરિકામાં તેમ આપણા દેશમાં પ્રુપ્ત વંચાય છે અને તે ચાંચો વિદેશી અને વિધર્મી સોકો આપણી, આપણા ધર્મની તથા આપણી સંસ્કૃતિની દેહી કરે છે; પરંતુ ધર્મમાં અધશ્રદ્ધા તેમ

ધર્મચુરુઓની યુવામગીરીને છુવરે હિંદુઓએ એકલાએ લીધેલો નથી. દુનીઆમાં દરેક પ્રજામાં અને દરેક જમાનામાં એકા વધતા પ્રમાણમાં ધર્મ ઉપર આવી જાતની અધશ્રદ્ધા અને ધાર્મિક યુવામગીરી આપણી દષ્ટિએ પડે છે. સાસપુટીનનું જીવન જીતાંત આવી ધાર્મિક યુવામગીરી અને ધર્મ ઉપરની અધશ્રદ્ધાનું આભેદુષ દર્શાવે છે. વીમખા સૈકા જેવા સુધરેલા જમાનામાં, પુરોષ જેવા સુધરેલા દેશમાં, આપણું રશીઆ અને ખુદ રશીઆનો કેળવાએકો અને સરકારી શહેનસાહ અને જર્મની જેવા સરકૃતિની ટોચે પડેલેલા દેશની રાજકુવરી-રશીઆની મહારાજી પણ-આંચી જાતની ધર્મ પ્રતેની અધશ્રદ્ધા અને ધાર્મિક યુવામગીરીમાંથી મુજા નહોતાં. તેની પુરેપુરી સાખીની સાસપુટીનની જીવનકથા આપણને પુરી પાડે છે.

મેગરીનેલીખ આ જમાનાનો એક આભાદ ઉઠાવગીર સાડું હતો. દુનીઆમાં તે સાસપુટીનના નામથી સુપ્રસિદ્ધ થયો છે. છે

નાની ઉમરમાં એટલે માત્ર ૩૦ વર્ષની વયે તો તે સત્તાની ટાંચ ઉપર પહોંચી ગયો હતો. ફનીઆને ઠગવામાં તેણે એટલી બધી કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી કે બલભલાઓને તે પોતાના સાધુપણના ડોળથી આંછ નાંખતો હતો અને તે પણ એટલી બધી હદ સુધી કે અંતરે ભારે સમસ્ત ફનીઆ તેનાં જુઠાણા અને દગલ્યા-છથી બાણીતી થઈ છે ત્યારે પણ તેના અંધ અને શ્રદ્ધા બકતો તો તેને સંત અને સાધુ પુરુષ જ માને છે અને તેની હુઆમ તથા દમલ્યાછની પુરવાર ચએલી વાતો પણ માનવાને સાફ ના પાડે છે. લાંબા વખત સુધી આખા રૂશીઆ ઉપર તે પોતાનો પ્રભાવ પાડી શક્યો હતો. સમસ્ત રૂશીઆ ઉપર તે પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી શક્યો હતો. અને ખુદ આર કરતાં પણ તે વધારે સત્તા ભોમવી રહ્યો હતો.

મહાન વિશ્વહની શરૂઆત થઈ તે અરસામાં આ અઝીઝીક સાધુની કીર્તિ આખા રૂશીઆમાં પ્રસરી રહી હતી. ઇસુ ખ્રીસ્તની માફક તે પણ અંશુત ચમકારો કરવાને શક્તિમાન છે અને એવા ચમકારો તેણે ઘણાંએ કર્યા છે એવી સામાન્ય લોકમાન્યતા હતી. તે વખતે તે ઝીકાના નામથી ઓળખાતો હતો. અને એ ઝીકાનું નામ આખા રૂશીઆમાં એબીરીઆથી તે ઈબીઆ સુધી રાખ અને રંક સર્વની જામ ઉપર હતું. સર્વની એવી માન્યતા હતી કે તેનું જીવન પવિત્ર અને નિષ્કલંક છે. તેની અગ્ર્યામ અને પવિત્રતા ઉપર કોઈને એક પણ વાર પણ શંકા આવતી નહોતી. તેનામાં દેવી શક્તિ છે એવું બધા શ્રદ્ધાપૂર્વક માનતા હતા અને રૂશીઆના ધાર્મિક પણ અગ્રાન લોકોની

તો એટલે સુધી હદ માન્યતા હતી કે રૂશીઆનું સંરક્ષણ કરવાને, પવિત્ર રૂશીઆનો પુનરુદ્ધાર કરવાને સાક્ષાત ઇસુ ખ્રીસ્તે ફરી જન્મ ધારણ કર્યો છે. આજે એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે સંતમાં ખપતો એ રાસપુટ્રીન તો મનુષ્યના આકારમાં એક બચકર રાક્ષસ હતો. એણે જ રૂશીઆને દગો દધ કરાવ્યો; એને લીધે જ રૂશીઆના રાજકુટુંબની ધડતી અને પાયમાલી થઈ, અને તેમનો આવો કરણ અંત આવ્યો.

સ્ત્રીઓને વરા કરી લેવાની રાસપુટ્રીનમાં અદ્યુત શક્તિ હતી. સ્ત્રીઓ તો એને બોધને ઝાંડી ઝાંડી થઈ જતી હતી; અને તેને પોતાનું સર્વસ્વ-સંતન, મન અને ધન અર્પણ કરવામાં સહેજ પણ પાછી પાંતી કરતી ન હતી. આ ફની પુરુષ ગામડાંનો રહેવાશી હતો. બેઝવે ચાલે તેમ સામાન્ય રીતમાતમાં. પણ તે એક ગમ્ભીર ગામડીઆ જેવેજ લાગતો હતો. તે બજેલો પણ નહોતો. સાધુ થયો ત્યાર પહેલાંનું એનું જીવન તદ્દન અનીતિમાન હતું. અને એક વખત તો ઘોડાની ચોરી કરવા માટે તેને સજા પણ થઈ હતી.

પેટ્રોગ્રાડમાં અંધારા અને ચીયરે હાલ જેવા દેખાતાં એક મકાનમાં છેક ભોંયતળાએ તે રહેતો હતો. એના શીવાય આખા મકાનમાં બીજા કોઈનો વાસ નહોતો. એ ઘરમાં ભોંયરાંઓ ઘણાં હતાં. આ સંત સિવાય બીજા કોઈની પણ એ ભોંયરાંઓમાં પ્રવેશ કરવાની દીનિત સરખીએ ચાલતી ન હતી. આ મકાનમાં એના શીવાય સેબીરીઆના એક ગામડાંની વતની આના નામની એક સાંઠ વર્ષની ડાહી રહેતી હતી. આ ડાહી તેને

લમાં પધારવાનું આમંત્રણ મોકલાવ્યું, અને રાજ્યકુટુંબના ધર્મગુરુને જાણે તેવી રીતે તેને તેડવાને ગાડી, ઘોડા, માણસો વગેરે મોકલ્યાં. અત્યંત દાઢમાઢી રાસપુટીનની રાજ્યમહેલમાં પધારામણી કરવામાં આવી. એક અજબ અમલદારથી રાસપુટીને રાજ્યકુટુંબનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરી દીધો. પાટલી કુંવર મદિદ હતો. રાસપુટીને તેના માયા ઉપર હાથ ફેરવી આશીર્વાદ આપ્યો કે “રાણી, તારા દીકરાને ત્રણ દિવસમાં આરામ થઇ જશે.” આ આશીર્વાદ શ્રુત્યે, ત્રીજા દિવસની રાતે રાજકુંવરને તદ્દન આરામ થઇ ગયો. આ બનાવ પછીથી રાજકુંવર ધણીવાર મદિદ પડી જતો હતો; અને રાસપુટીન આશીર્વાદ મોકલાવી તેના આરામ થવાનો જ દિવસ નક્કી કરતો હતો તેજ દિવસે પાછો તેને સંપૂર્ણ આરામ પણ થઇ જતો હતો. આથી રાસપુટીન ઉપર રાણીની બ્રહ્મ પુરેપુરી ચોંટી અને તે અજબ યદ્દમાં જીવન પર્વત કાંઈ પણ ઘટાડો થયો નહીં. રાસપુટીનના મરણ પછી ખરી હકીકત પકડાઇ ગઇ. મહેલની એક દારી રાજકુંવરને અચ્ચુક ઘેનની દવા અવગણતી હતી અને તેને લીધે તે બેમાન થઇ પડી રહેતો હતો. અને બે, ત્રણ કે ચાર દિવસ પછી એ ઘેન ઉતરતાં તે પાછો શુદ્ધિમાં આવી જતો હતો. હવે રાણી રાસપુટીનની નાજમાં પુરેપુરી સંપડાઇ ગઇ અને ઘોડા સમયમાં જાર પણ એ જ નાજમાં ફસાઇ પડ્યો. રાજા, રાણી અને બે મુખ્ય પ્રધાનો રાસપુટીનના ગુલામ બની જઇ તેનો પડતો ખોલ ઝીલવા લાગ્યા. અને એ બધાના ઉપર તેની અસર પુરેપુરી નામી ગઇ.

ધીમે ધીમે રાસપુટીને રુદ્ધિઆના રાજ્ય કારભારમાં તેમ લગાઇની આંતર-વ્યવસ્થામાં માથું મારવા માંડ્યું. આ બધી ગોઠવણનો સુત્રવાર તો જર્મનીનો પરદેશખાતાનો પ્રધાન હતો. જર્મનીમાં બેઠો બેઠો તે રાસપુટીનની મારફતે રુદ્ધિઆની રાજ્યવ્યવસ્થા અને વિમલવ્યવસ્થાના તાર બેંચતો હતો. એમ પાછળથી માલમ પડ્યું છે. જર્મની તરફથી રાસપુટીનને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળે જતું હતું. અને જર્મનીથી આવતા છુપા સંદેશાનુસાર રાસપુટીન દરેક વ્યાપ્તમાં પોતાની બધી રચના ગોઠવે જતો હતો અને રુદ્ધિઆને વિનાશને પંચે દોરે જતો હતો. જેમ રાસપુટીન સૂચના કરે તેમ રુદ્ધિઆનું લશ્કર લગાઇમાં મોકલવામાં આવતું હતું અને તે જેમ સૂચના કરે તે મુજબ લગાઇમાંથી લશ્કરને પાછું ખેલાવી લેવામાં આવતું હતું. સરદારો તથા સેનાધિપતિઓની નીમણુકો તથા ફેરવદલીઓ પણ એની મુચના પ્રમાણે જ કરવામાં આવતી હતી. માત્ર એની રીખવણથી કેટલાએ બંધારા નિર્દોષ અને નિષ્કલલાલ અમલદારોને બરતરફ કરવામાં આવ્યા, કેટલાકો ઉપર કામ ચલાવી તેમને મરણ, જન્મદેશનિકાલ કે કેદની સજા કરવામાં આવી અને કેટલાકને તો બીલ કુલ કામ ચલાવ્યા વગર દેશનિકાલ કે કેદની સજા કરવામાં આવી. રાસપુટીનને તો મહા-અદેહની બીલકુલ કીમત જ ન હતી, રુદ્ધિઆના બલમલા મદાન પુરુષો, પ્રધાનો, લશ્કરના સેનાધિપતિઓ તેમ પોલીસખાતાના અમલદારોને રાસપુટીન પોતાની સુંદર સિપાઓ મારફત અદ્યુત રીતે ઝેર દેવડાની, મારી

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૭૦ ઉપર)

સ્વપ્નસિદ્ધિની શોધમાં *

લેખક: રા. કનૈયાલાલ બા. યુનરસી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સંઘ

સંસદના સભ્યો, સન્નારીઓ અને
સદ્ગૃહસ્થો,

આપણે આને બે વર્ષે જોયા મળ્યાં છે.
છીએ. મને વર્ષે તો આમો દેશ નવજીવન
પ્રસવવાળી પિણમાં પડ્યો હતો. કોણ ક્યાં
હવે, કેવું શું થવાનું હતું તેની કોઈને ખબર
નહોતી. મને વર્ષે આપણે ન મળી શક્યા
અને આ વર્ષે જણ્યુ મળાશે કે નહીં એ ક્યાં
સૂંચી નહીં નહોતું. મહાન ભગવાન તાઝવ નૃત્ય
આવતા હોય ત્યારે આપણા પગ જણ્યુ ન હરે
એમાં કે નવાઈ નથી.

આને કોઈ વર્ષે થવા આપણી પ્રતિજ્ઞા
સંકેતો કાઢી દીધા. કાલે, સાહિત્ય ને સસ્કારનું
સંગીત સમરોમણની બેરીઓના નાદમાં શાંત
થઈ જાયું હતું. અજે ક્રેક થાંતિ છે. એટલે
એ સંગીતનો અર્થ જાણે. સંબંધવા લાગ્યો છે.

‘સંસદ’ની પ્રતિ જાણી નવે અવતારે
કરે થાય છે. ‘યુનરાન’ ભાઈ અમૃતવાલ
દેવના સહકારથી નવેસરથી કરે થાય છે.
સંસદના બંધારણને નવું સ્વરૂપ આપવાની
ચેતના રવાણ રહી છે. આપણા સમયે વચ્ચેનો

દરમિયાન સમય પાછો સધાતો નવ્ય છે, અને
સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ તરફ આપણું લક્ષ્ય
જેવાવા લાગ્યું છે.

સસદ સ્વધારાને હમબમ હાથે જઈ
પુરા થશે. એ સંસ્થાને હાથે અનેક
સાહિત્યક નિકટ પરિચયમાં આવ્યા; સાહિત્યનું
સર્જન ઉત્સાહભરે થયું. જીવન અને સાહિત્યના
અનન્ય વ્યાપારો આપણે પ્રતિમાન કર્યા.
‘સાહિત્ય પ્રકાશક’ કંપની, આ કામને વેગ દીધો,
અલોપ થઈ ગઈ. આ બધો કાર્યનો કાર્તિક-
સામ તે ‘યુનરાન’ની દર વર્ષની કામ છે.

સસદે સાહિત્ય પરિષદને ‘અનુલુપ
અને સ્થાપી સ્વરૂપ આપવાનો મોટો પ્રયત્ન
કર્યો. એ પ્રયત્ન કેટલેક અંશે સફળ થયો;
અને છતાં બે પરિષદના ભાવનાનું તત્ત્વ
વધતા પ્રમાણમાં દોત તો એ કાર્ય વધારે
સફળ થાત. જણ્યુ હું તો પ્રયત્નને જ પ્રયત્નનું
પરમ સાક્ષ્ય મારું છું. પરિષદનું નવું બંધાન
રજુ તૈયાર છે. બંધારણસંમિતિએ તેને અનુ-
મતિ આપી છે. નડીઆદ શરિદ બેલાસને
એટલી જ વાર છે; અને નડીઆદ પરિષદ

*સાહિત્ય સંસદના આજના નાનિકે ઉત્સવ પ્રસંગે ટા. ૧-૬-૩૬ને રોજ પ્રમુખસ્થાનેથી આપણે બોલ્યું.

બોલાવી ટુંક સમયમાં બધારણુ નકી કરશે એવો પણ સંભવ છે. એ પરિપદ યદ્ય જન્ય એટલે સંસદને માથેથી એક કામનો બોલે ઉતરે એમ ગણાય અને પરિપદમાં કાર્ય માત્ર વિરોધ છતવા પૂરતું જ હોય તો એ કામ છોડી આપણે બીજા કામે વળગી શકીએ છીએ.

૨

ગયા વર્ષની મહામ નવીનતાઓમાં સંસદની પ્રવૃત્તિની નવીનતા ક્યાંથી જડે? અત્યારે પણ બધું અસ્થિર છે. કાલે શું નવીન થાય એ કોણ કહી શકે? પણ આ અસ્થિરતા હું હર્ષથી વધાતું છું. નીરસ શિથિલતા કરતાં રસિક તનમનાટ સદાય આદરણીય છે. ત્રણ વર્ષ પર મેં કહ્યું હતું કે વિધાવ આપણાં બારણાં ઠોકી રહ્યો છે; આજે એ અતિથિને ઘરમાં રાખી આપણે પોતાનો કથો છે. ત્રણ વર્ષમાં આપણે મૂલ્યતું તેમજ જીવનતું પરિવર્તન કર્યું છે.

વિશ વર્ષ પર મેં ગુજરાતની મહત્તાતું દર્શન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો; દશ વર્ષ પૂર્વે આ સ્થાનેથી જીવનના મારા પ્રધાન સંકલ્પો અને સિદ્ધાંતો રજુ કરવાની ટેવ મેં પહેલી વાર ફળવી. 'એક અને અતુલ ગુજરાત' મેં સ્વપ્નામાં બોલ્યું ત્યારે, 'ગુજરાતનાં સાંસ્કારિક વ્યક્તિત્વ'ની રૂપરેખા દોરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે, હું સ્વપ્નામાં જોઈ આનંદ લેતો હતો. ગયે વર્ષે એ સ્વપ્નાં મેં ચર્મચક્ષુએ જોયાં,—સ્પષ્ટ સુરેખ અને જીવત...

મેં બોલ્યું—

એક, ગુજરાતના પુત્રાં વિનયપ્રસ્થાન; શુષ્ક ને નાનકડા શરીરનાં બર્ષકર પ્રાણ્વ્ય; તે ત્રીજા કોટિનો પ્રાણુ હતો, તેમજ તેમની આશાઓનું કેન્દ્ર. આપવર્તની પુરાતન સંસ્કારની અગ્નિ બની વિશાલ માટે તલસંતા તે વીરને.

જગતને મુક્તિમંત્ર શીખવતા મેં જોવા તે સાંભળ્યા, શું બલાબલ લોકસંગ્રહ, સૈદ્ધાંતોની પરાધીનતાની વેદના વીસરી, એના પગસ આશામર સાંભળી રહ્યો.

મેં એને સાંભળ્યા કારાવાસની દીવાલની પેલી પાર: અદર બેસીને પણ બહાર હતા તેનાથી વધારે પ્રબલ. મેં જોવા એમને બહાર આવતા અને કરોડોની ભક્તિપુષ્પાંગલિ સ્વીકારતા;—પરદેશી સત્તાધીશોના ગર્વમંદિરમાં શાસનો ધડતા ને સ્વીકારાવતા. પલ્લવાર જગત તેની શબ્દાવતિની વાટ જોતું યંબી ગયું. પાંત્રીશ કરોડની જૂત મહત્તાના વારસે તેમના ભાવિની વિશ્વકર્મા જગતના સમ્રાટોની સભા છતવા જતા પણ મેં જોવા.

મેં જોયો—

ગુજરાતનો નર—સર્વસ્વ ત્યાગી સંમર્ગ-ગણે અંપલાવતો, કારાવાસ આવકારતો, મૃત્યુના મોંમાં ધસતો. જ્યાં તે ફરતો ત્યાં ત્યાગ, સ્વાર્થ અને તપની ભાવનાઓ અનુસરતી. એણે જીવનને એક બાલકીય માની હતી. એણે દુઃખને લેખ્યું એક મહાન રહાનો. એ ઉભો હતો જવાલામુખી પર પગ ટેકવીને—હસતો ને ઉત્સાહભર.

મેં જોયું—

એની સુકુમાર, કોડીલી, શરમાલ, ભોંય પરે પગ દેતાં પણ કોંપતી એવી કામિનીઓ શરીરે શરીરે એકથી ઉભી ઉભી રાષ્ટ્રધર્મ સાચવતી; રણજંગમાં નીડર બની માર ખાતી; જીલ્લીઓના હાંચથી રાષ્ટ્રધર્મ ખુચવતી; કારાગૃહની કૂરતોને હસતે સુખે વંધાવતી; પતિને પુત્રથી પણ સ્વદેશને વહાલો મણતી—અવિચીન ચંડી સંમી:

મેં જોયાં—

એનાં બાકડો વિગતથી મન મગ્નતામાં રાખી પગલાં ફરકાડ સાથે નાચવા: સ્વદેશ-દેશીએને પકાર કરનાં, ઝોળીમાંથી પછુ ઓઝારનાં-પંડોરામાં ઝિંકાવાદ.

મેં જોયું—

લાખોની મહામેદનીઓ સત્તાચક્રની ધૂતમાં મસ્ત, પકાર પોકારની, રિયા મગ્નતા, નિ:—શબ્દ પછુ નીકર, શબ્દવાનેનું શર વીસગણી મે સ્વાર્નમયો અધિકાર મિદ કરતી મહાત્મા છતી યુક્તિની એકમાત્ર અભિજ્ઞાને વિદ્વદ્ધ. અને અપરિચિત ખારે અતિ નમ્ર એવે હરે, સ્મરશિદ્ધ દો આમચાળી સતો અકુપર્ણ મારા યુગસાતની વારત્તવિક વર્તમાન મહતા જોયું જ્યો. વિરાટ યુગસાતનું આપ કાલજની શક્તિ મારી કલ્પનામાં નહેતી અને આને એનું વર્ણન કરવાની કલા પણ મારી ક્ષમમાં નથી.

હું સ્વપ્નદશા નથી. મેં જાણી જોયું તો જમન ધાણું નેનાથી ૫ તેજોમય રીડું. હું કવિ હોત તો જોયું બાવામાં જન્મારો વીતાવત.

૩

આ બધું કેમ થયું? શું આ બધું મહાત્માજી વડે? કે સોફોની આત્મચક્રિત વડે? જો મહાત્માજી વડે હોય તો મહાત્માજીના પ્રાણભર્ય રહસ્ય શું? જો સોફો વડે હોય તો સોફોના પ્રતાપનું મણ શું? નિઃશબ્દ નરનારીઓ-એ કેમ કરી જમનમગ્નર સાક્ષાત્ત્વને મહાત્મ કર્યું? મોહિતો કાપડો તેડનામરે, સ્વદેશીની અગવળમાં, વિદેશીના અધિકારમાં, કે સનાતન સત્ય હતું? આ સિદ્ધિની પ્રક્રમ બાજવા શી? આ પ્રશ્ન વિપ્લવનો આત્મા ક્યાં છે? ક્યાં છે?

આ પ્રશ્નોની પરપરા દિવસ ને રાત અને પન્નવરો. પહેલાં પ્રશ્નો થતા પછુ તેનું જમને નિરાકરણ બહુ નથી. હું શિશુભાવે આ દીવ્ય તેજોબિંદુ શોધી છુ—આશમાં મેં બીજામાં, મારુ સાથે તો મહાત્માજીનું હૃદય ચીરી તેમાંથી શોધી શકું. આ શોધ મારી પૂરી થતી નથી; મારે પચ કાપવો પણ મારી શક્તિની બહાર દેખાય છે.....મારી અશક્તિના તીવ્ર બાનમાં હું રીન બની જોતો છુ—નાહ જોઈ છુ કે વર્તમાનના પર ચીરી પાછળ છુપાએવી જ્યોતિનાં દર્શન ક્યારે થાય.

૪

આ શોધમાં પહેલો કાપડો આ મહાત્માજી પ્રેરનારામાં માંથી છે. એ કોણ છે? શું છે? પાંચીવ કરોડો એ પ્રિયનમ થા મારે છે? એને જોયું, સાબળી, અને સ્મરીને દીક્ષિતો બેસા કેમ થાય છે? એણે બુદ્ધો કરી છે પણ કોઇ એનામાં અવિશ્વાસ લાવતુ નથી; એ છતી છે પણ કોઇ એનાથી ખીજવાયું નથી. એ બાવાસીલ છે પણ કોઇ એને તિરકારતું નથી. એનામાં દૂરઅદેશી છે, વાગ્યાદય છે, કાર્પદેશી છે, પ્રેરકતા છે, અને જ્યાં એ યોગેશી કોઇ દિવસ ભક્તિ પ્રેરણ નથી લાખો અગ્રાન મામકીઆઓ એને બળે છે. તે શું એની બુદ્ધિ મારે, માહોશી મારે? માજીસોમાં માપવી એને કોઇ માપતું નથી. એની મહતા માત્ર બુદ્ધિ, હક્કતા, કે યુલ્લસીતીના ગળ બરવાથી ગણાતી નથી. એને જોયું સમસ્ત જમનનું મસ્તક થા મારે નવે છે?

એ વર્તમાનના નથી—એ આપવર્તના જૂન, વર્તમાન અને આદિના પ્રતિનિધિ સાથે

છે. જેમ સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રતાપ માત્ર પ્રગટે છે તેમ એની પ્રેરણા વડે આ દેશનું ગૌરવ ઉદભવે છે.

શા માટે ?

જે આદર્શને લીધે આ ભૂમિ ખરે ખરૂં ને યુગે યુગે અતુલ ને અમર બની છે તે એનામાં દેખાય છે માટે.

મૂર્તિમાન મહાવ્રત સરખા એ સાબરમતીના મહાત્માની માનવતા એની નથી, આ જમાનાની નથી, કોઈ એક જમાનાની નથી; આર્યાવર્તની મહત્તાના જાણે એમાંથી તજીખા ઝરે છે. જ્યારે એને કોઈ દોષી જુએ છે ત્યારે તે સમય ને સ્વજની મર્યાદા ત્યાગી, પોતાના સ્વદેશના સનાતન આદર્શોના અધિષ્ઠાતા રૂપે એને જુએ છે. હઝારો વર્ષોના ઇતિહાસ-ત્રણે કાલ એક વિપલ બની રહે છે. આપણી દ્રષ્ટિ વર્તમાનના અધિકાર ભેદી આપણા પૂર્વજોના આદર્શોની પ્રતિમાનો પરિચય કરે છે.

હું જ્યારે એમને મળું છું ત્યારે હું એમને જોઈ શકતો નથી, મારી આંખે એમનામાં દેખાતો આર્યાવર્તનો આત્મા મને નજરે ચડે છે. હું એમને પૂજ્ય પેણું છું. કારણ કે એમનામાં મારા પિતૃઓ અને પુત્રોની પરંપરાની વિશિષ્ટતા ઘર્ષન દે છે:

આર્યસંસ્કૃતિ એનામાં પુષ્પિત થયેલી જણાય છે. આ જ મહાત્માના પ્રતાપ અને પ્રેરકતાનું મૂલ છે.

નાનપણથી મહાભારત વાંચી મને ભગવાન દ્વિપાચન વ્યાસની મૂર્તિ કલ્પવાની ટેવ પડી ગઈ છે. એ કલ્પનાની કૈંક રંગો વડે મેં 'ભગવાન

કૌટિલ્ય'માં નૈમિષારણ્ય ચીતરવાનો અલ્પ પ્રયાસ કર્યો છે. હું એમને બ્રહ્માવર્તના પુરાણ પુરુષ માતું છું; આર્યસંસ્કૃતિના એમને આદ્યજન હું ગણું છું. મારે મન આર્ય આદર્શની ગંગા એમના શિર પરથી ને વહે છે, તે જગતને સસ્કારતીરે પાવન કરે છે. આ એક કલ્પનાવિદ્યાસીની કલ્પના છે.

ગાંધીજી મારે મન પૂજ્ય છે, કારણ કે એ કૃષ્ણ દ્વિપાચનના વંશજ અને દેખાય છે, એમની મુખરેખામાં એમના સનાતન પૂર્વજનું પરિચિત મુખ દેખાય છે. આ સરખાપણું કવિની કલ્પના નથી. ત્રગ્વેદના પુરુષસક્તમાં અમરભાવના આલેખાઈ છે સહસ્ત્રશીર્ષ ને સહસ્ત્રપાદ હતો એવા યદુપુરુષની. ભૂત ને ભાવિ તેમાં હવે ને અમૃતત્વનો તે ધરા હતો. એ યદુ પુરુષને દેવો ને ત્રિપિતૃઓએ હોમ્યો, અને તેમાંથી સદિ ઉદ્ભવી. એમાંથી પ્રગટ્યા વેદ ને મંત્ર, બ્રાહ્મણ ને ક્ષત્રીય, વૈશ્ય ને શુદ્ર, ચંદ્રસૂર્ય ને દેવો, પૃથ્વી, વ્યોમ ને સર્વ લોકો. આ યદુપુરુષે આર્યાવર્તનો પરમ આદર્શ નક્કી કર્યો.

યદુ વિના સર્જન નથી; યદુ વિના સદિ ટકતી નથી. બત્રીશલક્ષણો હોમાય નહીં તો પૃથ્વી નવપલ્લવિત થાય નહીં. ધન હોમે તે યદુ કરે; સમય ને શક્તિ હોમે તે પણ યદુ કરે; જે સર્વસ્વ હોમે તે સદા-યદુપુરુષ.

ઇતિહાસની ઉપાધી માંકીને, વસિષ્ઠ ને વિશ્વામિત્રથી માંકીને મોહનદાસ સુધી યદુ-પુરુષોની પરંપરા બ્રહ્માવર્તની પુરાણી વેદી ઉપર હોમાઈ છે. એકે એક હતો બત્રીશલક્ષણો. એકે એક હતો આચાર્યો, સંસાર કોડ ને મોહભયો. એકે એકે યદુની જ્વાલામાં જળપલાવ્યું, બહુ જળાંબી દીકું, બ્રહ્માવર્ત સંજ્યો ને સામંત્ય:

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૩૯ ઉપર)

જામીન

લેખક : રા. રામચંદ્ર દામોદર શુક્લ, એમ. એ. કોલેજલ. બી.

કલ્યાણી જમનાં પુત્રી બન્યાને રજુ સાંભળ્યું. આંખો એમને એમ બધે રાખીને એણે પેલાની અંતિ જુમ મારી, “ગાલ્યા! આ પેરીયું બરાડે છે.”

ગાલ્યાએ ઉત્તર ન મળ્યો. એણે આજુબાજુ એકું તો જાણ્યું કે તે ઘરમાં નહોતી. એ જરા આભયન થયો, પણ વિચાર્યું કે એ મેં પેલા બધ હશે. એણે બાળેલીકાનો કકડો લીધો અને બન્યાનાં મોઝામાં એને રજુ બંધ કરવાં ખેલ્યો. પછી એણે કપડાં પહેરવા માંડ્યા.

આમ તે રોકાયો હતો તે વખતે ઝાળકી-વર મકાનમાંથી હાલેલી રૂપાની દાંતીઓનું શું ઉપજ્યો તેની એણે અજુતરી કરવા માડી. વિચાર આવતાંની સાથે માલની તપાસ કરવા કાતરીયામાં એ બહારો. દાંતીઓ શુભ ચઢ હતી! આજુબાજુ બધે એણે ઉચ્છવાચ કરી...શુભ!

એકદમ તે નીચે હતોયે! ને તેની અંતિની ચીંતે બરેલી હતી ત્યાં દોડ્યો. નેની ઉપરનો

ચોક્કળ કાઢી નાખ્યો. એ પણ શુભ!..... ત્યારે જ એને સમજવા લાગ્યું કે એ નાસી ગયે હતી.

કાની જોડે! સ્ત્રોતીઆ સ્ત્રોતર જોડે કે હાલનીલ શુક જોડે?

“હીક...એને બાચવા દે...જન બદામમાં! ને મારે કંઈ બસારાન પડવા કરે છે.” કૃત્રિમ નિશ્વસતાવી દાઝાક પર શું કતો એ સ્વગત બોલ્યો. “એ પણ દીક કું.....હા, હા...”

એની નજર બચ્યાં પર પડી.

“પણ, હવે આ કાળમખા પેરીયાનું શું કરવું?” વિચાર કરતાં એ બબડ્યો. “એ ક્યાં છે એટલી જ જો મને ખબર હોત તો હું આને એનાં બારણાં બાગળ નાખી આવત... હે! આ તારું છે!”

એકદમ એકે બચકર વિચાર એના મન-જામ રહ્યો, એને લીધે એનું શુભ ગાંધું બન્યું ને એણે એના ઉપસો હોહ કર્યો. એના

હાથ ધ્રુવ્યા, બાળક નજદીક એ ગયો. બાળો-
તીઆના ગંધાતા કકડને લાતો મારી એણે
હર કરેલા હતા, અને તે ઉઘાડું પડ્યું હતું.
એના હાથ એના મોંમાં ખોસેલા હતા, અને
એ શૂન્ય વાતાવરણમાં સંલિધ રીતે હસ્યા
કર્યું હતું... એના મુખની આકૃતિએ કોઈકની
સ્મૃતિ એને કરાવી... એ કોઈ જૂનું ઝાળખીતું
હતું?... એને કાંઈ બરાબર યાદ ન આવ્યું...

“બાળક પાસેથી એ જતો રહ્યો. ઉતાવળમાં
ટોપી પહેરી, બારણે તાણું વાસી એ બહાર
ગયો. હેતુ વિના એણે ચાલ્યાં કર્યું, પણ એવું
મન સાંત નહોતું... બચ્ચાંની ખૂસો એના
કાનમાં રણકાર કરતી હતી: જાણે બચ્ચું એને
બોલાવતું હતું. કંપનામાં પોતાની આગળ
જાળકને એના નાના પગ ઉછાળતું, તીવ્ર
આકંઠ કર્યું એણે બેસું.....ના ! એણે પાછા
જવું નોંધ્યું.

“ખરે ! જો અત્યારે એ મારા હાથમાં
આવે” એ મનમાં બોલ્યો “તો એની ગરદન
પકડી એને શુંગળાવી મારી નાખું ! ... ..
એવી શુંગળાવું કે એની જીભ બહાર લજ્જડી
આવે, જાન જલામમાં !”

એક ભડિયારખાનામાં એ પેકો ને ડબલ-
રોટી વેચતી લઈ વર તરફ પાછો ગયો.
પહેલાંની માફક ઉઘાડું ને હસતું બાળક પડ્યું
હતું. “ખરે પોરીયું ! બચ્ચું કેમ આવે છે તો
આનંદમાં.”

અને ફરીથી એ ઘર છોડી ચાલ્યો. પરંતુ
એના પગ આગળ ઉપડી ચક્રા નહિ. હર-
ધડીએ નાના ભુલકાના રૂઢની ચીસો એ
સાંભળતો હોય એવું એને હાં થયું.

મુઠ્ઠી બીડી એ ઘેર પાછો આવ્યો. બચ્ચું
લાંબી ચીસ પાડી રડ્યું હતું. “મા....મા....”

“તારી મા, હેં ! ચેલકા ! જરા ઉડીને
તારી વહાલી માની તપાસ કર.....એને
કોગળીયું આવે !”

એણે બાળકને હાથ લીધું. તરત જ એના
હોઠ વતી કંઈક વસ્તુ માટે તલસતું એ સોડમાં
લપાઈ ગયું.

“એના જીવમાં આગ લાગે.” એણે ગાળં
ઉપર માળ ભાંડવા માંડી ને બચ્ચાંના
ગ્રાહ અને શરીરને ચાખડયા કર્યું. સ્નેહભેલ !
ડર નહિ... મૂંઝવણ થઈ જા... મહેરબાની કરીને
સાંત થા.”

બાળક એના નાજુક મુખથી તપાસ ચાલુ જ
રાખી. એના હાથ આમતેમ ઉછળ્યા કર્યા,
માથાને ઉંચુંનીચું કર્યું અને જાણે હમણાં
બોલશે એમ દેખાયું. એણે બાળકને છાતી
સરસું ચાંપ્યું, અને દૂધ મારે આમતેમ તપાસ
કરી. ચૂલા પર ચોડું દૂધ એને હાથ લાગ્યું.
તેમાં રોટી ઝમેળાળીને બાળકને અવગણ્ય માંડ્યું,
ને ધીમે અવાજે એની સાથે વાત કરવા માંડી,
“મા, બેટા, મા...તારી મા... એને બધા
ખાય...તને છોડીને નાશી ગઈ છે....કેવરે પણ
એના બચ્ચાંને છોડી જઈ નથી... એક
કેવર કરતાં પણ એ નપાટ છે...રોટી નહિ
... ના, હું તને રમણતું નહિ મૂકું.... મારી
જાતના સમ-હું નહિ રમણાવું.”

બાળક રડ્યું બંધ પડ્યું ત્યારે એને કપ-
ડામાં વીંટાળી એ રૂતા પર ગયો.

બાળકમાં એના આવવાયાં બળભળાટ
જાગ્યો. “બચ્ચા જુરિદ કુરોકા !” પોતાની

એક પછી ફેંટાડી જૂન મારી: "એ કુલોક, આ એવડું ક્યાંથી લાવ્યો?"

"ફેંટાડી સ્ત્રી કુલાવળમાં લઈ ચાલ અને હાથ પડેલાં કરી બચ્ચા પાસે મળ. બચ્ચાએ એણે કોનીક વખત મળવડાના છેડા વળી પોતાનું મોં ફોરું...હમી અને નાના એવાંની પૂઠ પર ચપડાકે સમીપે.

"કુલોક, એ તારો છે કે મને તો જરાય જાણ નથી. એની ઝીણી આંખો તરફ તો જો...જો જરૂર નેરે ન દેખાશે કોય તો એવું જ નાક...અચાનક મારા મુખ ઉપર રૂબા નેરો છોકરો...મને આપ તો." એણે એની પાંખો છોકરાને લીધા અને ઉપર નીચે ફેંટાડ્યો. "તો...જો છુટ્યા."

એક સમયના સરકાર દરેક ફેંટાડી પાંખે મળેને હોયો ને જાણકની પાસે આવ્યો. તેડ નિર્મલજી કરી કુલોકના બચ્ચાને લાવડ્યો.

"મારે અમુક નાનું એવડું છે. આખાં દરેક મહાસાહ એ સીધા સળીયા ચડી બસી...એની મા કહા."

"એ મં...એને લાય હો? ફેંટાડી એને લઈ એ નાસી મળ."

"અને તારી પાસે હોકર મૂકતી મળ?"

"હા."

"એ તો ખરાબ...એ લો ખરાબ."

દરેક માણમે માયું ખંજવડું નાનો ફેંટાડી ત્વં આવ્યો ને કુલોકને કહ્યું "કુલોક મળ...મને લાગે છે કે તમારે હવે થયે છેડી દેવો પાંખો ને આપા બનવું પડે...અમી બનાવતી મળ કેમ."

"મારી વાતમાં નકામો માયું ન માર .. ખુદા પુરે કરો, અને કુલોક ને કુલોક જ છે."

જાણકને કાચમાં લાઇ એ મામમાં નીકળ્યો. એને લાગ્યું કે કોકો એના તરફ આગળો કરવા હતા, અને એના તરફ ફસાવા હતા.

મામને મીમાંડ આવેલા જમ્યે એ પછીએ ત્યારે એક પછર પર બેઠો.

ચારે બાજુએ એક ચક્રુ પથુ કરતું નહોતું. દરેકની ડાળીઓ પાકી મળેલાં પીળાં પાન નીચે ખરે ત્યારે મળીર શોકપૂર્ણ આરામ કરતી. દર ચત્વરમાં મળમળ વહેતા જરાનો અવાજ આંકો સંભાળો હતા.

કુલોકે જાણકને પોતાની પાસે નીચે મૂક્યું અને બહુ જ દાવાસાથી તેણે તરફ જોઈ રહ્યો. જાણે વિચારમાં મગ્ન રોય એમ લાગતી બચ્ચુ એના તરફ એકીકરો એવું હતું, અને હાથ પાવતું હતું. છોકરાનું શુ કરતું તેની જરા પથુ સમજ કુલોકને પડી નહિ. કાચુબર એનો પાગ કરી જવાનો એણે વિચાર કર્યો. થરતું તરન જ એ નિરાધાર બુલકાને માટે, પોતાના લોહી માટે, એને દયા આપી અને એ વિચારને દૂર કર્યો. કરીથી બચ્ચાને એણે પોતાના કાચમાં લીધું. એના પાનની શરીરને એણે જાળી સરસુ દવાબુ અને એની કુખ-રેખાઓનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. એને લાગ્યું કે પોતાની જ રેખાઓ એમાં હતી, અને એ વિચારે એના આંત્રમાં આનંદભરી ક્રમ્યા આવી.

"નાના કુલોક," એણે બચ્ચાને કહ્યું "હા, તું તો નાનો કુલોક છે, ચોક્કસ. અને મારા સમ, તું અમી પોરીવો ચમ્મ. મીધા સળીયા,

બાળીયાં ને માળીયાંની બારીઓ તું ચઢી ઉતરીશ...તાળાંઓ તોડીશ અને વાહરડાંતુ આમડુ ચોરીશ...અને પછી તને છોકરાં મળશે...અને તેમની મા એમને મૂકીને જતી રહેશે...પણ તું તારાં છોકરાંઓને લઈને ઘેર ઘેર રોટલા માટે બટકીશ ? તું કાણુ ? મારા જોવા કલોક...તું...હું.”

નદીના કિનારા નજદીક એણે બચ્ચાંને મૂક્યું અને એ શું કરે છે તે જોવા એક ઝાડની એમણે ઉભો રહ્યો...પગ લહાંળી એ આમતેમ ફરતું હતું, એના હાથ ધાવતું હતું અને જાણે રમતમાં ‘ઉંચ્યાં ઉંચ્યાં’ કરતું હતું “મા...મા...”

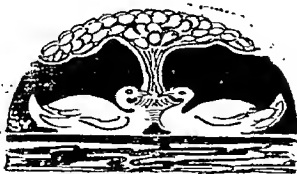
બીજાં ઝાડ પાછળ એ દોડીને સંતાયો; વધારે દૂર છતાં પણ બાળકની ખૂસો સંભળાતી હતી. આમ એક પછી એક ઝાડ પાછળ એ

સરકયો અને દૂરને દૂર જવા લાગ્યો. છેવટે એ કશું સાંભળી કે જોઈ ન શકે એટલે પહોંચ્યો...પછી એકદમ એણે દોડ મૂકી પણ એ દોડતો હતો ત્યારે એના કાનમાં છોકરાની ચીસોના બણકાર વાગતા હતા. “એ નદીમાં રમી પડ્યું હશે” એવો અચાનક એને વિચાર આવ્યો...એણે માથું ફરી મૂક્યું અને એણે હૃદય કોરાઈ જતું હોય એમ એને લાગ્યું... છતાંય એણે દોડ્યાન કશું...

એકદમ તે ઉભો રહ્યો, આંતુઆંતુ જોયું અને જલ્દીથી પગલાં પાછા કર્યા.

બાળકને મોટેથી ચીસો પાડતું એણે જોયું. એને પોતાના હાથમાં લઈ લીધું અને નંગલની હદ પર આવેલા ઝુંપડા તરફ ગયો. તૂટતે અવાજે બારણે બારણે એણે બીખ માગી, “આ નમાવાંને જરા દૂધ આપજો.”*

*એક મહિલા નવલિકા પરથી.

આલ્બર્ટનો ગાલ્-ગાલ્-ગાલ્

રેખક . શ્રી ડેવિડ ડેવિડ

"Gael, O Gael! O name most dear!
Wish I've none but that to hear,
Should a quick death be my bale,
'Tis for great love of the Gael."

એકરાષ્ટ્ર એરીન

એક ઇન્ડિયા, એક આસ્ટ્રેલિયા, ને એક
જા સુરજોડો રાખ્યાંપણ : આખા
એરીન દેશમાં આવી ત્રિવિધ એકતા હતી.
એરીન એક 'રાષ્ટ્ર' હતો. એક અને અખંડિત
હતો. એના આરે કિનારા એના એક અખંડ
પરબતો આર ઉંચા સંગ દતા. વહીવટના
કામોમાં એકાએકીઆથી તારવેતુ, સત્કામ-
કારોએ એવેતુ માટેતુ, ને વિદ્યાર્થીની બારીક
દ્રષ્ટિએ પાંચેતુ આ એક સત્ય છે, કે 'એરીન'
નામે પંકાએકો પુરાણ આપેન્ડ હરુના અર
તાર પૂર્વે મપુ સત્તમેા વાંકો આરખી એક-
રાષ્ટ્રનામે અવર ઉચવને હતો. ને એની પ્રભ
હતી 'એક' ન્યતિની. એના નીલતરસાર
'એરીક' સબ્બથી એાવખાતા. 'એરીક'
સબ્બમાં પગા ખજા યુદ્ધની મુખ્ય ફોર છે :
કેમવતા ને કોર્મ, પ્રેમ ને ધર્મકીલતા, ખજીર
અને હમીલતા. આનંદ અને મમતીની, વાંચિ-
અ અને કાવ્યરચના : એ 'એરીક' અનિષ્ઠ
માનવ-કુખની એક એક કમી ફોરમ છે. એરી-
નના એ ફોરમ ફોરની હતી.

ને એ ફોરમે તો સખત કુરોપના વન-
જમીને તેમજ માનવરોને કુરોપિત કરેલ
છે. કુરોપની સાથે આ નાના ટાપુને ધજી માઠ
અને જૂનો ભવદાર માફો આપેલો હતો. હરિ-
સનના આરખથી જ એરીન દેશ કુરોપ તેમજ
હિંજબની સાથે વેપારના વિનિમય તેમજ
સખરોના કુશળતા કરી હતો. આખરે છ. સ.
જરુર આરે સત રેક્ટિ મુખજ ધર્મ
પુરે આવી એરીનની પ્રભને ખજિત ધર્મની
દીક્ષા લાવી. સારથી તો એરીને આખા
કુરોપના રાષ્ટ્રની વચ્ચે મુખ્ય 'રાષ્ટ્ર' તરીકે
ખદિખાવત પદ પ્રાપ્ત હતું. આખી પ્રભ એક
સાથે નહોતી ધર્મ આપાને, એ પનાર 'એરી-
ગાટ્ટા'ની સાક્ષી પૂરે છે. ખજિતી ધર્મની
દીક્ષા રૂકે અરિજાન એ આબુ' કે કમીનીથી
અનિષ્ઠો વચ્ચેની સીતેલ પૂરાછ મમ.

ને એ રી ક સદી મુખી તો એરીનનો
કુરોપિત પદપ્રાપ્ત થો હતો. ભલુકીની નુનિ-
વાનો એરો કાપ પુરો નરોતો કે અંધ
આકરીલ સોઠો પોપના ધર્મ, વિષા ને મહાવ્ય-
રુપરો વેરવા રાખજ ન મધા રીપ. એ એ

સૈકામાં તો આયર્લેન્ડ સાંસારીક તેમજ ધાર્મિક બન્ને પ્રકારની કેળવણીનું તીર્થધામ બની ગયો. એ નાના ટાપુનાં વિદ્યાર્થીઓમાં એસીને યુરોપના પંડિતો તેમજ પાદરીઓ વિદ્યા લેતા. એની વિદ્યાપીઠોમાં તો ઉચ્ચ કેળવણી લેવા જઈતો, ગોલ લોકો, રોમનો, ઓરિયન્ટલ, મિસરીઓ સુધાં ઉતરતા હતા. ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સનાં રાજકુમારો કવિતા ને ધર્મશાસ્ત્ર શીખવા આવતા. યુરોપી દેશોની શાળાઓમાં ને વિદ્યાપીઠોમાં આયરીશ શિક્ષકો વિદ્વાન ધિખવતા. યુરોપની અંદર કોઇ પુરુષ ઓછો જાણ બોલતો દેખાય તો લોકો તુર્ક અતુમાન કરતા કે એ આયરીશ હોવો જોઈએ. લક્ષોત્ત, સેન્ટ ગોલ, બોક્સિસ, અપોના, લીડિસ્કર્ન અને માસ્પરી વગેરે મહાપ્રતાપી ધર્મ-મહોની અંદર મેટ્રીક સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરનાર ને રોમન મહારાજ્યની સંસ્કૃતિમાંથી મજબૂતાપૂર્વક બચી જનાર આ એકનો એક સ્વાભિમાની રાષ્ટ્ર આયર્લેન્ડ અર્ધી દુનિયાને પોતાને દારે બેઠાવી રહ્યો હતો. એ સાતમી, આઠમી અને નવમી શતાબ્દિના અંધકાર-યુગની અંદર યુરોપમાં ખ્રીસ્ત ધર્મનો જ્યોતિર્ધર બનીને ધૂમનાર દેશ એરીન આયર્લેન્ડ જ હતો. એરીનની આખી પ્રજાની પ્રતિભા તેમજ પ્રાચીનગની યુરોપખંડમાં બેખધારીના જુસ્સા સમેત પ્રસરી પળી હતી. એ પ્રજા-ઉદાતની અવિચલ સાક્ષી રૂપે તે કાલે રચાએલાં સાહિત્ય-કવિતા આજે હજી મૌનુદ છે.

લૂંટારાઓ

એવા યશસ્વી કાલનીઅંદર, આ ક્ષાંતિપ્રેમી ને વિદ્યાપ્રેમી એરીન પર અસહન ઝાઝાયા પડ્યા. ઇ. સ. ૭૯૪ની સાલ હતી. આઠમા

સૈકાનો આઠમો કાળ હતો. તે વખતે ઉત્તર યુરોપના બરફજવાલ નોર્થ તેમજ ડેન્માર્ક દેશમાંથી કાળા રંગનાં બ્લાજો લઇને 'નોર્સ' તથા 'ડેન' જાતિના ચાંચીઆ લોકો એરીનને કિનારે ઉતરી પડ્યા. અસાવધ પડેલી આ અકેક્ષી આટલી ભૂમિ ઉપર તેઓએ લૂંટકાટ, કતલ અને આગની જ્વાલાઓ ચલાવી. આયર્લેન્ડનાં લોકો આ લૂંટારાઓની સામે અસહાય નીવડ્યા. કેમકે આ પરદેશીઓની પાસે લાંબીલાંબી તલવારો હતી. શરીરે લોહાનાં બખ્તરો હતાં. લૂંટનું વિકરાળ પ્રુનસ હતું. યુદ્ધની. તાલીમ હતી. ન્યારે બીજા બાજુ આયર્લેન્ડની પ્રજા તો મોટે ભાગે વિદ્યાતુરકિત તેમજ ધર્મતત્ત્વની ઉપાસનામાં પડેલી હોવાથી, એણે હિંસાનાં હથિયારો ધરાવામાં કે યુદ્ધકૌશલ સાધવામાં બહુ ગતિ નહોતી કરી. એના પહાડી લડવૈયાઓ ને એની ઈકરાતોના ઠાકોરો હાલખાલાં વાપરી જાયતા, પણ તે શે મયદાને-જંગમાં નહિ, છાપાછાપીની લડતમાં, છતાં તેઓ 'અમૂલ્યા'.

એ સૈકાઓ સુધી આ વિદેશીઓ સાથેની અપ્પાઝપ્પી ચાલુ જ રહી. આયર્લેન્ડની પ્રજાએ પોતાની સંસ્કૃતિની કેટલી શે રેખાઓ ભૂંસાઇ જવાને બોગે પણ, વિદ્વાનોને કે પાદરીઓને બદલે જવાનક લડવૈયાઓ તૈયાર કરવાનું કામ હાથ લેકું. બીજા બાજુ નોર્સ અને ડેન લોકોને તો સમુદ્રમાં પ્રવાહ જ બંધાઇ ગયો. આયર્લેન્ડના ધર્મ-મહોની અંદર સંતપયગજમ્બોની પ્રતિભાઓ ઉપર તેમજ બીજી રીતે શોભા મારે જરૂરે સોનાંરૂપાંથી લેખાઇને આ ચાંચીઆઓ જલાળે પડી જલાળે લઇ ઉતરી પડ્યા. તેઓએ મહામૂલાં દેવાલયોને જલાળી દીધાં. દેવના દરદાગીના ઉતારી લીધા. અનેક પુસ્ત-

શક્યોને આમ મૂકી, સમુદાય તરીકે મહાકિલ્લા બાધી વચ્ચે આડે, અને પોતાનું કુંડું રાજ્ય જમાવ્યું તો દરેક પ્રાંત ઉપર અધિક 'ડેન' રાખી, દરેક દરમિયાન ઉપર અધિક 'ડેન' દેવોડ, દરેક દેવાવન ને માં ઉપર અધિક 'ડેન' ધર્મગુરુ, દરેક ગામ પર અધિક 'ડેન' ગામમુખી, ને દરેક ગામ પર અધિક 'ડેન' મેલગાની મેલગી મરી. ધર-ધરની ગામનું કુંડું એ સોલજર જામી નવ, વરનાં બાળકો કુંડું વિના રળવરે. જરૂર પડે તો એ એકની એક ગામ પણ 'ડેન' સોલજરનું ખરે ખરના માટે દલાલ કરી નાખવાનો કુકમ હતો. આવશે નહીં હતિદામકારને મન અચ્છો તો એજ રહી ગયો છે, કે વિદેશીઓની આવી શકેલું સંહારવાળી વચ્ચેથી પણ પ્રજાના આદરને બંધાં કલાસાદિત્ય હુમલો થી રીતિ રાખ્યાં? અને 'ડેન' સોલજરની અડધાઓની ચોરમાં ચોર મેલનાઓ વચ્ચે પણ આવશે નહીં વિલાવરો પોતાનું વિલાસન ચાલુ રાખી પોતાના અધ્યાપકોને દેશાવરના થી રીતે મોખી રાખ્યાં?

આવન બોર

હું છાતું, મળમું, ને કાવ ચતુ, ને છાત આવશે નહીં હીને તમું હતું. એના આદે પ્રાંતની પ્રજા રહે મરી હતી. અવિખની એનાડા કાદે 'અખવન એડી'ની કુલપરવરા સ્ખરી હતી. તે જખને, તેઓના વડાના વડું વચ્ચે થાયે, એક નવરીદ તુલો, ને એલે પ્રજાનું અવિતાજ કુંડું. એડું નામ આવન બોર: અન્ટર પ્રાંતના રાજ્યનું એ રાજ્યનું પોતાના આદ મેલગાની સંબુત સતારી નીચે આવરીએ મેલગાને એના હરી વડાઓમાં કુલાકોને 'ડેન' સત્તાના રળવર પર છાપા

આવા છાપો, મેલગાના કુલ એલે ન માચ્યાં, પણ ચુપચાપ રમખાણો આદવાં. યતુઓને બાકુળ કરી મૂક્યા. આખરે ડેનાએ સધિ આપી. ચાકરો મેલગા ને એ મચિના કરારનો સંકાર કરી લઇ હતી મેચી ગયો.

પરનું આવનની નસોઆ દોડતું 'મેલગ' રહિર ન કરી રાકયું. મૂડીખત માલુમે લઈને જનમગીલા વીંચેતો, મુકામકારોમાં લપાતો, ઠાડ રૂઢિ ને વાલાગીલામાં પણ ગામના ગાળ-મૂળીઆ પર નિંદા લાલ લેતો આવન દુસ્મનોના છુટાગાયા માલુમેને દાર કરતો બડક છે. એને ને ગાત એકલા પોતાને જ ખાડીયાથી ઉમરતુ નહોતું. આખા આવશે નહીં પારકા પળખાથી મુકાત કરવતુ હતું. એને કુદાવેળ એક જ હતો-કે જે આખરે જમાનાઓ સુધી સમય આવશે-હોતો મુદાવેળ બની મથે : કે "પરદેશીઓને બવે કુ અણુ માત જ વાત સાત કરી શકે, પણ પરદેશીઓ સાથેની સુવેદ કરતાં એ અણુ નેટથી જન પડેંઆવાતુ અને વધુ ખાર છે."

આખરે તેની આઝાદા કરી. પચીસ નેટથી લગાલો એ લડ્યો, છ.સ. હાજના એપ્રિલ માસની રડખા તારીએ એલે સપ્તમું વિજય મેલગાને. રાટનો એ રાજ્યપિરામ (દાહ-રીત) સ્થપાયો. એલે પ્રજાને પરદેશીઓથી મુકાત કરી એટલું જ નહિ, પણ વિદેશીઓને એ જ એડીખરોઆ ગડી લીધા. રાજ્યવર્ગમાં એની રાડ મેલી અઢ. સોશરે તાસના વખે તેમ ચોરપટાડા અન્ટર જરૂર. અડીએ પણ દરમિયાન સાથે અડીની મુખાદરીએ કલ્લા લાખી. કુલકરીદ કાંતિનું વાસવ રળ એટલું જ અતાખું. નદીઓ પર ચેતુમેલો, અડકો, દેવાવરો

1 વિવાલયો આંધ્યાં. નાશ પામેલાં પુસ્તકો
વેસર લાવના એણે વિદ્વાનોને સાગર-પાર
મેકલ્યા. કાયદાનું તન સ્થાપ્યું. આખરે ૭૨
ર્ષની એની વૃદ્ધાવસ્થાએ દુશ્મન 'ડેનો'ના
મયાનક કૈન્ય સાથેના એક સંઘાતમાં એણે
મોતાના પુત્રની સરહારી નીચે મોતાની તાલીમ
પામેલી સેના ઉતારી.

પોતે શિબિરમાં બંદગી કરે છે. પુત્ર સંઘા-
તમાં શત્રુઓને છેદે છે, પુત્ર મરાયાના ખખર
માવે છે, તો ચે કિરતાર સાથેના એના
મંતર-તાર વૂટતા નથી. એની ફોજ શત્રુઓને
તમડે છે. પલાયન થતા એ ડેન લોકો એ ભેત
લાંબા બૂઝતા કેશ, ચેત રૂપેરી દાદી, અને
પ્રાર્થના-ભારે બીડાચેલાં નયનો, એવી વૃદ્ધ
માનવ-મૂર્તિને વિરાજેલી દેખી ભ્રમણામાં પડી
બોલે છે કે " સુપ સુપ ! પાદરી ! પાદરી ! "
હાં તો કોઈ ખૂટી ગએલો નળ્યુએડ એલી
હોયો : " પાદરી નથી, રાગ પોતે ! રાગ
પોતે ! " આટલું નળ્યુતાં જ શત્રુ ફરસી લઈ
ધસ્યો, ફરસી હોયો, પલકમાં તો વૃદ્ધ રાગ
આપને તલવાર ખેંચી. એક જ અટકે શત્રુનો
એક પગ કાપી નાખ્યો, પછુ એ પરદેશીએ ય
ફરસી નાખી. રાગનું માથું ફાટી મયું. મરતાં
મરતાં એણે બીજા શત્રુને પણ સારે કીધો.
એને ફાર ફરી પોતે પ્રાણ છોડ્યા. આજે પછુ
આપણે-એ એ મદાવીરને સંભારે છે. પ્રભ
એને એક આદર્શ-નીર ગળી રહી રહી છે. એ
આદર્શ કયો હતો ? " 'a united, civil-
ized, law-abiding and christian
Ireland : સંગઠિત, સંસ્કારી, નિયમપાલક
અને ખ્રીસ્તધર્મી આપણે-એ. "

અંગ્રેજોનાં પગરણુ

ઇંગ્લાંડ ટાપુના પશ્ચિમ તીરે, વેલ્સ પરગ-
ણાની ડુંગરધાર ઉપર ચડીને, એક દિવસના
સંધ્યાસમે, એક આદમી ઉભો હતો. એની
લોલુપ આંખો, આથમતા સૂર્યનાં લાસ સુનેરી
સુખનો ઝીલતી જલદેવીનો ઉછળતી છાતીને
વિસારી, દૂર દૂર ક્યાં ચાલી જતી હતી? કાલ
ઉપર ઠરતી હતી? કોની કલ્પનાના વશીકરણે
નગરવંદી અતુલવતી હતી ?

એ બે આંખો નિહાળતી હતી તે તો હતા
'એરીન' દેશના ઉગમણા કિનારા. એ કિનારાને
કેં કેં બંદરો મઠ્યાં છે: એની જે પાર મૂકેના
કેં કેં આભ-રંગતા ગિનારા ઉભા છે: એ
ગિનારાની જે પછાડે 'એરીન'નાં નાનાં નીચાં
ધરખાર વેરાયાં છે: ને એ ધરોને ખારણે ખારણે
મેંદીએ નખ રંગતી, વાળમાં તેલ નાખી લાંબી
વેણીઓ શુંચતી, નેણમાં કાળા લેપ ફાંસી
કમાતો કોરતી, ભાલ પર બીજાકોરની સોના-
દામણી લટકાવતી, આખે માથે જોડણાં જોડતી,
કાનમાં કડીઓ ખુલાવતી ને આંગળાઓમાં
વીંટીઓ ચળકાવતી આયરીશ મહાલક્ષ્મીઓ
ઉભેલી છે.* ગાયો, ગીચરો, નદીઓ, ખેતરો,
મેંદાંનાં સરીર પરની મુશાયમ ઉનો, ઘોડાઓ:
એવું કેં કેં દેશ-ધન એરીનમાં બરેલું છે: આ
ખિટનપુત્રની આંખો સાગર-તીરના સાયકાલિન
જોળાવામાં એ બધી મોદિનીને દેખી કા'
માદ નગરવંદી અતુલવતી રહી હતી.

એનાથી ન રહેવાયું. એ બોલી ઉઘેલ:
"કોઈ એક દિવસ, મારા આખા રાત્ર્યનાં
તમામ જહાન્ને બેળાં કરીને દુઃ આ સમુદ્ર પર

●પ્રાચીન કાલનાં આયરીશ યોજ્જવનનું દિન્દુસ્તાનનાં યોજ્જવન સાથે આટલું બધું સામ્ય હતું.

સેન્ટ રમીરા, અને તે ઉપર થઈને આ દેશ છૂટી આવશે.”

એટલું બોલીને એ મોહજીવ્ય માનવી નીચે ઉતરી ગયો. એ હતો સિટનનો રાજા લીલીઅન ફ્રેસ

દેશએ આ વાત આયલેન્ડને તરિ પછે-ચાકી, લીન્ડરના રાજાએ એ વાત કહેનારને મંબીર બાવે પૂછ્યું “હા બાઈ, રાજા લીલીઅનને આ સમજાને છેડે, ‘હયરની કૃપાથી.’ એટલે ઉત્તર ઉમેરેલો હતો કે ?”

“ના.” જાણકારે જવાબ દીધો.

“તારે તો જખ મારે છે. હજારી મઠ વિના કેવળ પેતાના જ બળ પર બરેસો કરનાર એ સિટનરાજાનો અને ભય નથી. હું ખેરેકર છું.”

સિટનરાજા ફ્રેસ તો ક્યારના ગયો. પણ પેતાની મેલી નજરનું અજન પેતાની યોલા-હતી આખમાં આંતરો મયો.

આવના પુત્ર પછી દેહસો વર્ષ સુધી તો પ્રજામાં સ્વાધીનતાની કા અકળ સ્ફુર્તિ ફરી નીકળી હતી અને એરીન પેતાની સંસ્કૃતિના અનેકિવિ ચણુતર ચણી રચેા હતો. મેસં અને ડેન ચાંચીઆ પણ આજે મટી આય-લેન્ડની જમિને મા-જમિ કરી મેહ હતો. તેઓએ નમરો વસાવ્યાં. વડાજીવડે પણ પ્રજાને તેઓએ શીખવ્યું. પ્રજાજીવનમાં તેઓ એવા પ્રાન બની વણાઇ ગયા. એન બંધી રીતે દેશ કુચેા દાકેશ એટલે સિટનરો મેલી નજર નિરૂપાઇ હતી. પરંતુ આવનાં સક્રિત-સામર્થ્ય તો આવનારી સાથે જ ફેલાયા હતા. કામ વારસકાર નીકળેા નહિ. પ્રાંતપ્રાંતનું નેખનોઆ દાકેશની અન્તર્ગત્તાએ અને વડે

પડતા બ્યકિતવાદે સપૂને નળાં. બનાબેા. અદરોઅંદરના એ ક્રકાસોએ આખરે છેડ ઇ. સ. ૧૩૫૪માં સિટન-રાજા હેનરી બીજાને મનમનમે મોકલો આપ્યો.

એણે છું કું ? એ દિવસે તો ધર્મસત્તાને મે ધર્મ ચુક્યોની સર્વોપરિ આજુના દિવસે હતા. અને રામનગરમાં માદરપાત બની મેસનાર ધર્મધીલ પોપના જ પડતા બેાલ ઝીજાતા. સિટન-રાજા હેનરીએ જોયું કે અત્યારે પોપની માદી પર એટ્રિઅલ નામનો અંગેજ ચુર ચુટાયો છે. એવી એણે એટ્રિઅન પાસેથી રક્ષો મેળવેા-આયલેન્ડને છૂટવાનો. ફરિલ પોપને જર્મનીના પરિબળ સામે સિટનની સત્તા ઉભી કરવી હતી

તે કાળે તો રાજા હેનરીએ આક્રમણ કરવાનું હરોઝ કારણે માંડી વાળ્યું. પરંતુ આખરે એક દિવસ આયલેન્ડના જ એક પ્રજાજને સિટનને પેતાનાં જન્મભૂમિ પર અસાચાર કરવા ઉતાર્યું. એ દ્રોહી હતો ‘યરોલ્ડ મેકમરો’ નામનો એક ધાતકી અને સપટ શકોર. એ કુખ્ય રાજાનો વશી હતો. પેતાના એક વિરોધીની ક્ષીને ઉઘાવી જવાના અપરાધ બદલ આયરીશ દાકેશોએ એકત બની એને અધિકાર બદલ ક્યો. એ વેસની વસુકાત સાથે યરોલ્ડ સિટન-રાજા પાસે મયો. સિટન ને આયલેન્ડ પર આવવું હોય તો પેાને સિટનના માંડકર તરફિયું પદ સ્વીકારવા બેાધાય, એ રાજે એણે સિટનના નેમન રાજાનો ફાજ ઉતારી. એવી સામે આયલેન્ડ ધણ ધણ જખમ્યું પરંતુ ન ફાળ્યું. આયલેન્ડનો છેલ્લો રાજાપિરાજ પોપીક તા. ૨૮-૧૨-૧૧૮૮ના રોજ કામ આવી મયો. અને દેશ પર પ્રથમ પહેલી વાર

ઈંગ્લંડના નોર્મન વંશના રાજાધિરાજના વાવટા અડધો. સ્વાર્થી માંડી સવા સાતસો વર્ષો સુધી આયરીશ પ્રજાએ એ વાવટાને પછાડવા, એની છાયા પછુ ન લેવા છવ સાટેના જંગલો મચાવેલા છે. તામેદારી નથી કબૂલી.

નોર્મન રાજવંશ આવ્યો તો ભલે આવ્યો. ગેલ પ્રજા એને પછુ પોતાનો કરી અપનાવી લેત. ઈંગ્લંડમાં પછુ નોર્મન વંશ પચાઉગીર ખનીને જ ઉતરેલો. પરંતુ લાંની મળ પ્રજા સાથે એ વંશની જે રૂઢી મેળવણી થઈ ગઈ, તે આયર્લેન્ડમાં ન થઈ. કેમકે રાજા પોતે રાજકુળ લઈને આયર્લેન્ડનો નિવાસી ન બન્યો. એણે તો કેવળ absentee King-feudalism સ્થાપ્યું. એટલે કે પોતે અલગ રહી, એક પછી એક ગર્વનરોને જ અમલ મકાવવા મોકલ્યા. ચાહે તે નોર્મન ઉમરાવને, આયર્લેન્ડની ચાહે તે ધણીઆતી નધણીઆતી જાગીરો ઈંગ્લંડનો રાજા એનાયત કરવા લાગ્યો. જે એંગ્લો-નોર્મનો ઈંગ્લંડથી આવ્યા લૂંટના પરનાના મેળપીને આયર્લેન્ડમાં ઉતર્યા, તેઓની અને ગેલ પ્રજાની વચ્ચે અલગ વત અને કડવાદ જાગી પડી. પરદેશી રાજાએ નવી જીતેલી પ્રજા પર શત્રુભાવે જ શાસન માંડ્યું.

ગેલ પ્રજાનો વસવાટ પદાર્ડમાં જામ્યો, ને એંગ્લો-નોર્મન (ઈંગ્લંડથી આવેલા) વસાહતીઓની જમાવટ શહેરોમાં થઈ ગઈ. બન્નેનાં સામસામાં લોહી રેતાતં જ રક્તો. અંગ્રેજ વસાહતીઓ પોતાની અંદરોઅંદર પછુ ખિલાફ-કુતરાંની માફક લડતાં થયાં. તેઓને આયરીશોની સાથે બાઈબીનના સંબંધો બાંધવા જ ન દેવાયા. એવા સ્નેહસંબંધની કાંઈ એધાણી દેખાવ

કે તત્કાળ એ લોકો પર રાજસત્તાના ધરાધાર વેંકના દારણુ દંડ ઉતરતા. પરિણામે, ઈંગ્લંડમાં એ જાતિઓના જાતિસંસ્કાર, રીતરિવાજ, કાયદા અને જમાનોતું જે મિશ્રન થયું, તેનાથી ઉલટું આયર્લેન્ડમાં વિચ્છેદ વધતો જ ગયો. કેમકે વિજેતા ક્રિસ્ટન-રાજની એ નક્કી કરેલી નીતિ હતી. એમ કરતાં ઇ. સ. ૧૩૧૫નું વર્ષ આવ્યું.

સ્કોટલેન્ડની સહાય

ગેલ પ્રજા સતી નહોતી. એરીનના પુત્રા અલિસ નહોતા. કતક થતાં થતી પછુ જાતિ આખી સ્વાધીનતાના ગર્વ સાંચ હતી હતી. પુનરુત્થાન માટે પ્રસંગી જ વાટ જોતી હતી. એવામાં સ્કોટલેન્ડ દેશ સંજોગી ઉઠ્યો. એ બ્રિટની દુખે પછુ રોબર્ટ જુસ અને એડવર્ડ જુસ નામના બે બાઈબી પાત્ર્યા, ને તેઓ પોતાની બ્રિટિને કબ્જે પચાવનાર ક્રિસ્ટન-રાજ સામે બહારવટે નીકળ્યા. ક્રિસ્ટન-રાજ એડવર્ડ એ સ્કોટલેન્ડી પ્રજાની નવજાગૃતિ ઈધવા માટે સૈન્ય સજો છે. આયર્લેન્ડમાંથી પોતાના એંગ્લો-નોર્મન ઉમરાવોને બહારે બોલાવે છે, તે સાથોસાથ આયરીશ પ્રજાને પછુ રાજકુમ્મરે તેડું મોકલે છે.

“ના, ના.” આયરીશ પ્રજાએ બે કારણે ના પાડી : “એક તો સ્કોટીશ લોકો પછુ અસહ સેલ્લ વંશના લોકો અમારા લોકોબાઈઓ રવા : ને બીજું સ્કોટીશોને પહેલાં આ સંજામમાં ન્યાય છે, ધર્મ છે. એ ધર્મપક્ષની સામે અને અન્યાયપક્ષે હતી તત્તવાર ન જેંચીએ. અને પોતે જ સમજાવેલી છીએ. નહિ આવીએ.”

ત્યાં તો સ્કોટીશોના વિજયના સમાચાર સંબળાયા. સાંજગીને આયરીશોને આશા આવી.

તેઓને ખાતરી થઈ કે અંગ્રેજોને અવિરોધ નથી. આપણે પણ આર્યું ઉચકીએ. એમ સમજી આપરીઓએ સ્ટ્રોકીંગને નોતર આપ્યું. એક-વડું પુસને પહોડી સ્ટ્રોકીંગોની ફોજ સાથે એંગ્લોનમાં ઉતાર્યો. આખરેન્ડનો રાખપિરાળ કરી રજાધી, ને એના નેમ નીચેથી શેષ્ઠ પ્રભાએ ચિટ્તને પહોર દીધો. બન્ને જુલ બાંધેલો આપરીજ તેમ જ સ્ટ્રોકીંગ મળી વીસ હજારની ફોજ લઈ એઓનોનંનોના ધાણા ઉમેળતા આગળ ચાલ્યા. પરંતુ આખરે એની એનાને ચિપાળો નહોતો. ધણા જુલ નીપળ્યા રોપટ પુસ પોઠો મરો. એટલે એકલા એકલા કાઢ્યો.

અંગ્રેજ રાજ્યએ આપરીજોના આ નડની ફરિયાદ પોપની મનાને પહોચાડી ચિટ્તને શક્ત કરતી એ પર્જસતાએ આપલેન્ડના આજ ફેશાનો કે “અંગ્રેજ રાજસતા સામે કદત બનનારાઓનો પર્જમાંથી બહિષ્કાર કરવામાં આવે છે.” આના અપર્જી આદેશની મામે એંગ્લો-યુનો બબ્બી ઉડ્યા. તેઓના અંગ્રેસરોએ પોતાના વર્તવના સમર્થનમાં એક પત્ર લખી મોકલ્યો: એમાં લખ્યું હતું કે

“.....અમે ઇંગ્લંડના રાજ સામે ક્રિસ્ટી રીએ નથી, કેમકે અમે ક્રાધિ એ રાજની ચાહાઈના સોમંદ લીધા નથી. અમે તે સ્વાધીન પ્રભ લઈએ અમારા એ રાજની સામે મરણિયો શંકામ બેઠી રજા છીએ. એ ભવિષ્યએ તો આર હજાર વર્ષથી અમારા પોતાના જ રાખપિરાળના અમરખમાં આજનો અમારો દેસ પોષ એફીબ્બની અબ્બીથી પડવો લીધો છે. ને આ પચાકાગીસએ અમારા પર અન્યાયી કાવડાએ અડક્યા છે. એ કાવડાએ

કેવા છે: (૧) દેશી પ્રભાજનને, એના જન્મને જ અપરાધે, રાજ-કચોગીમાં કાઢ એંગ્લોનો મંમ સામે દાવો લાવવાનો દક્ષ નહિ. (૨) આપરીજ-ચાહે તે હજીબનો દેલ, પણ તેડ ખૂન થાય તોએ ખૂન કરનારને કાઢ અદાલત સજા ન કરે. (૩) આપરીજ વિધવાને છુપાઈ દક્ષ ન મળે. (૪) દેશી આપરીજના પરીવતનામાં રદ થાય, ને એની મરકત એના માંગેક પધિયક વહેંચી નામે.

“આમ આપરીજ પ્રભાજનનું ખૂન એ યુન્ડો નથી, એતુ ભાદે રીને રીપવતાર રાજ અમારો ભવિષ્ય છે. અમે એના અભા-ચારેમાથી છૂટવા રજા પર્જા છે. અમારા મુશ્કાલ માટે અમે જુમને રાજ કર્યો છે.”

પણી તો ક્રિટન-ગર્ન આ બધા જુવમાર વિષે પોતાના અજાન કમ્પ્ર ક્યું. આવિચા-રના વચનો આખા. એ વચનો ઉરરજીરી રીને જાળીને આપરીજોને પચાગી લીધા. જુમ રજુમઆમના મનામે. આપરીજોની આશા પણ નેની જ માથે પુજ મળી. અંગ્રેજોના ખૂના અભાગારો નવેમર માડુ થયા.

પરંતુ તે પાડીયા ક્રિટન-રાજનુ ધ્યાન બીજી તરફ રોકાઈ ગયું. આઝાદી આપલેન્ડમાં મુરેવસપો છવાઈ.

વીર આદર એકેમરે

ચાહીસ વર્ષ બીબ વહી ગયાં, અને ક્રિટન-રાજને બીજી વર્ષે મોટી ફળ પડી. એકાદને એએ જોડે કે અંગ્રેજ વસાહતીઓની અને આપરીજોની વચ્ચે મરેકાર-ચિટ્ત નેરેરેર મતિ કરી રહ્યું હતું. એઓ-આપરીજોએ અંગ્રેજ પોશાક કુનારી ગામીક લેખાંસ

તેમજ ગેહલીક નામે ધારણ કરી લીધાં છે :
તેઓ ગેહલીક જ્યાન મેલતા થયા છે :
આંતર લગ્ને કરી રહ્યાં છે : પોતાનાં આલકાનું
આયરીશોનાં કુટુંબોમાં પાસન પોપણ કરાવી
રહ્યાં છે. ખ્રિસ્તને પોતાની નાશક નીતિના માર્ગમાં
એક મહાન અંતરાય ઉભો થતો દીકો. એણે
નેયું કે આયરીશ પ્રજા પોતાના વિજેતાઓને
પોતાની સંસ્કૃતિનું અમૃત પીવાડીને પોતાની
અંદર એકરસ કરી રહી છે. એને ભય લાગ્યો
કે આ મહાન મિલનમાંથી એક સમર્થ પ્રજા
જાગશે, અને ઈર્ષાંકની અધીનતાને ફગાવી
દેશે. એટલે એણે ઇ. સ. ૧૫૬૭માં એક ધારો
પસાર કર્યો : એ ધારો 'ફિક્કેની રોચ્યુટ' ને નામે
ખ્રિસ્તના છતિહાસના અનેક કાળાં ધાખાં પૈકીના
એક તરીકે ઉભો છે. એની કલમો આવી હતી :

૧. દેશી આયરીશની અથવા આંતર-લગ્ન
કરનાર અથવા દેશીને ઘેર પોતાનાં
બાળકને ઉછેરાવનાર હરકોઈ અંગ્રેજો-
આયરીશ અથવા અંગ્રેજ "રાજદ્રોહ"નો
અપરાધી હશે.
૨. અંગ્રેજ એલાદનો કોઈ પણ માણસ
ને આયરીશ નામ ધારણ કરશે, આય-
રીશ જ્યાન, લેખાસ કે રીતરિવાજ
અંગીકાર કરશે, તો તેની મિલકતો ને
જગીરો જામ થશે.
૩. કોઈ અંગ્રેજ પોતાની જમીન પર
આયરીશોને દોર ચારવા કે ગૌચર કરવા
આપતું નહિ; તેઓના ચારણ કે કયા-
કારોને નોતરવા નહિ.

આ બધા પ્રતિજ્ઞાના બંગ માટે બંધકર
સખાઓ સુકરર થઈ હતી.

આવા કાયદા ઉચાપનાર એક આયરીશ
વીર સુવાન જાગી ઉઠ્યો. એનું નામ આર્ટ
મેકમેરો : બસો વર્ષ ઉપર એરીન દેશ ઉપર
અંગ્રેજ-રાજની પતાંકા રોપનાર દોહી કાકોર
હરમેઝ મેકમેરોનો જ, આ વંશજ આજે જાણે
પૂર્વજનાં મહાપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા આજે
હતો. લીન્સ્ટર પ્રાંતની વહી હકરાતના એ વારસ
ઉપર એલીઝાબેથ નામની એક અંગ્રેજ ઉમરા
વગદો સુગંધ બની અને આપણા આયરીશ
વીરજન આર્ટ એ પ્રેમનો રવીકાર કર્યો. બન્ને
પ્રેમીઓએ 'ફિક્કેની કાયદા'ની યાદી હજી લીલી
હતી ત્યાં જ એને ઠોકરે માર્યો. અમીરકુમારી
એલીઝાબેથને રાજસત્તાએ ધમકી દીધી
કે નવા કાયદા ગુજળ તારી જામરસ્ત
આખી જગીર ખાલસા થશે. પણ એલી-
ઝાએ પ્રેમને પોતાની જગીરથી વધુ મુલ્યવાન
માન્યો; પોતાના અંગ્રેજ લોહી અને વંશ કરતાં
પ્રણય-મિલનને, એ રૂધિરોના સ્તેદ-સંગમને
વધુ પવિત્ર માન્યાં. એણે સંસારી સમૃદ્ધિ ફૂલ
કરીને આર્ટ સાથે લગ્નગાંઠ બાંધી. આર્ટ એને
પોતાના લીન્સ્ટરના કિશામાં ઉપાડી ગયો.

પત્નીની જગીરને તત્કાળ સરકારી કરી
લાગી ગઈ—તે તે કેવળ આયરીશ વીરની
સાથે પરણવાના જ અપરાધ બદલ : એ સાંભ-
ળતાં જ આર્ટની આંખ ફાટી મઠ. એ મુઠ્ઠે
ચર્યો. અનેક આયરીશ કાકોરોએ તેને સાથ
આપ્યો. ટેરેર અંગ્રેજ સેનાઓને દરોહી બ્રિટને
બાંધેલા સીમાડા લોપતો એ આગળ ચાલ્યો.
ઇ. સ. ૧૮૮૯ સુધીમાં તો એણે આયરીશની
જમીન પર બ્રિટિશ વસાહતની સરદારો સાથે
સોંકડી કરી નાખી.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૬૨ ઉપર)

— એક નિર્ભયી દુષ્ટી —

પ્રેમક : સૌ. લીલા મુનશી, મરાઠી, માલિયા મગડ

કેણેક જાણે છે તે છવરા માટે, નરભાઈ
છવે છે તે અવતાર એવે માણી મન્યા માટે,

માણુસના છવનની વિધવા કોણુ કે ?
વિધવાની એક કુર મરકરી પગ વ્યાખા અવ
તારની પુણધાણી મામ એ વિશ્વનિયમમા શુ
મદમ રહેયું છે ?

વિધવાની આવી જ કુતલાની આ એક
કુકડા મરી કલાણી છે. તેની એવ બનેલી
વ્યક્તિમાં - થી સંક્રાંત પોતાના દુભોગ સામે
રાવાના કે એક સામે પ્રમ દુઃખવાની એવો
તો નો અવ્યય તે સદ્ય. વચર એવરે, વચર
કરીઆઈ ઉઠાવો. પણ માણુનાછમે મધરો
અને ન્યાય દુનીઆમાં છે જ નહીં એના
પ્રત્યક્ષ પુરાવા રૂપે એ છવણી ખડી છે
કેદમાનાંના સળીયા પઢવાડેલી એની રાત કે
કરીઆઈ મધ સાબળે એમ નથી. 'દાહની
એનો અત્રાજ પડોચી છકે એમ પણ નથી
કેદમાનાં સીવાય ખીજ દુનીઆ કેવી કોય
એનો વિચાર પણ લગભગ એ છુટી જવા
માંડી છે. પેટ ભરતું, કામ કરતું અને રાત
પડે ત્યારે ઉઘડતું એ ગણુ વાનાં પશુની નિમ-
નતતાથી એ કયે' અપ છે.

એ દુભોગી એની કુકડા કયા આ પ્રમભો
કે કુકડા. કારણ - કદિની દુહવા અને માન-
વની અભ્યાયી ન્યાય સીવાય ખીજ કયા
બનાવો એ છવણીમા બન્યા નથી.

દક્ષિણમાં શતાગ નામે એક પ્રખ્યાત મામ
છે એની પ્રખ્યાતિ મદાગદ્દ ન-કેમની શિવાજી
માથે એવું નામ સફળાએવું છે તેમાં છે.

આ મામમાં ખડોખાડુ એક મહિર છે.
મહિરમા કામરો વાગી આવે છે, બાઘણો
વેદ બળે છે, પુણ કરે છે અને યાત્રીઓની
એટ રીઝારે છે. ને એમ લાગે છે કે દેવને
માનવ ગુપ્તોની એટ પશુ અગ્રિય નથી.

પરાપૂર્વથી આ દેવ જર કોકોની સદા ખુબ
દની દેવ નિર્ધનને મન આપતા, રોગિષ્ઠને સ્વાસ્થ
કરતા, અને વાઝીવાને છોકરા આપનાં ને બદ-
લામા દેવદાસીઓના રૂપમા પોતાનું દાપુ મામનાં,
છરમાં છોકરા ન છવે તેથી કે છરમા છોકરો
વધી પડે તેથી નિર્ધન માણાવો માનીયો
બાળકોને દેવને અર્પણ કરી ગર્વ માનતા,
બદલામાં આ ભવની આકાશા અને પરભવનું
કલ્યાણુ બને સુધાગે એવો એમને સપૂર્ણ
આત્રી હતી.

ખડોખાના મંદિરની ચક્રાર સંખ્યાઅર્થે
ખોલીઓ આવી દેવદાસીઓને માટે બાંધેલી
હતી. આ દેવદાસીઓ દેવને પરણતી, મંદિરનું
કામ કરતી, મંદિરની વ્તીનની ખેતી કરતી,
મંદિરનાં ડોર સાચવતી ને દહાડે બીખ માગતી,

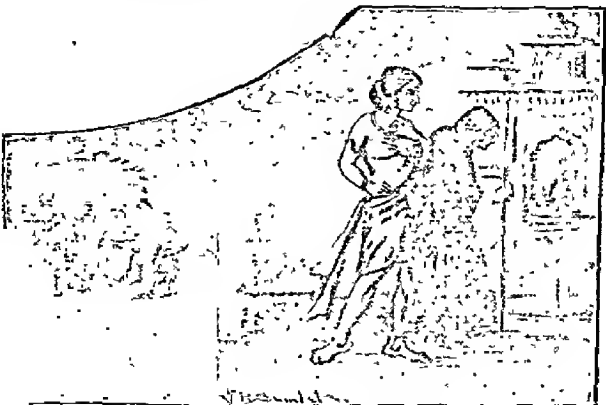
વધતી ને ગામ લોકોનું-નિર્ભય દેખાતું.
વધારે ફાયદો ગામ લોકને શો હોય !

તાનીને પણ કુમળી છ વર્ષની
એના માથાપે દેવને અર્પણ કરી હતી.
આવી ત્યાંથી મંદિરમાં રહેતી, એક

અમીઆર બાર વરોની કુમ્મરે કાલદેસર સર
વિધિવાળા શેઠ મેળવતી ત્યાં દેવને પડ્યુંતી
આ દેવદાસી એ બા કુમ્મરે દેવની સદેહ નગ્ન
જડીયા જીતે શેઠ કરે તેમા નવાહ શું ?
તાનીમા કાંઈનીમા દેવાયમાં કામગર નથા.

આજની ત્યારે મહિર પડવાલેની તાની પોતીઆ
પોતાની માળડી માથે રાતી, મહિરમા ને
બેનરમા કાન રાતી, ન રાતી પુગ રાતી,
આ દેવદાસીએને દેવની પુગ મેળવ રાતીની
દાસ રે.

(૩) વેશ્યા તાની

કદી કદી ને એની જુટી મા સાથે મુંબાઈ
જતી. મુંબાઈમાં જતી આ સ્ત્રીએ પહોંચ્યાં
માંમવાનુજ કામ રાતી, તાનીને આ અગસામા
એક ઠોકરી પણ થઈ હતી તાની કદી એના
શેઠ સાથે પણ મુંબાઈ જતી, ગામ પહોંચી

તાનીની છાત્રીના વીમ કે પાવીસ થઈ
આમ ગયા રાત્રી. તાનીને પોતાની કુમ્મરેની
ચોક્કમ ખજાર નથી પણ અત્યારે પણ એ
જુવાન સ્ત્રી દેખાય છે તે આજથી દસ અગી-
યાર વર્ષ પહેલાં એ આવી વધારે નહીં હોય.

પછી તાનીની છંદગીનો એક કાળો દિવસ આવ્યો અને એણે એની આખી છંદગી રંગી મૂકી. પટેશણ દેવદાસીની નાનીશી પાંચ છ વર્ષની છોકરી એક દહાડો ક્યાં સુધી કોઈને જડી નહોતી. આ છોકરીની ઉમર લગભગ તાનીની છોકરીની ઉમર જેટલી જ હતી. છેવટે ગામના કુવામાંથી છોકરીનું સુઝું ને તાનીની ખોલીમાંથી સુધા તજેથી છોકરીના દાગીના નીકળ્યા. પોલીસ તાનીને પકડી ગઈ. વખતસર કેસ ચાલ્યો. તાનીને ફારસીની સજા થઈ અને અર્જવતી હોવાથી તે ઘડીને વીસ વર્ષનાં કેદખાનાંની સજા થઈ. આજે આ સ્ત્રી દસ અગીઆર વર્ષથી જોડના રોટલા ને ગંધાતું શાક ખાઈ પોતાના દિવસ નિર્ગમે છે. એની પુંછમાં એક દીનનું ટંબકર ને વાટકો. ને તે પણ એના નહોતું પણ સરકાર માળાપનાં. એનું બાળક કોઈને બહાર આપી દીધેલું છે. સારી ચાલચલગતને પરિણામે હાલ તે જમા-દારણી નીમાઈ છે. આ તેની હકીકત.

પણ આજની ઘડી સુધી તાનીને ખબર નથી કે મરનાર છોકરીના દાગીના પોતાના ઘરમાંથી કેમ નીકળ્યા. એને પટેશણ જેટલે અદાવત હોવાનું સાંભરતું નથી. અને આ કૃલ કાણે ક્યું હશે એ વીંછે પણ એ કંઈ કહી શકતી નથી.

અને પોલીસે એક દેખીતો પુરાવો દાગીના એના ઘરમાંથી નીકળ્યા એટલે આગળ તપાસ કરવાની તસ્દી લીધી હોય એમ પણ લાગતું નથી.

હજી દસ વર્ષ એને કેદખાનાંમાં કહાડવાના છે. પણ કદાચ એની સારી ચાલચલગતને પરિણામે બીજા ત્રણ વર્ષમાં એ છુટે એવો સંભવ છે. પણ તે વખતે ‘સુની’ કેદખાનાંમાં જઈ આવેલી સ્ત્રીની છાપ એના પર હશે. એના ગામમાં કે એના મંદિરમાં એને કોઈ સંઘરશે નહોતો. એને મરમાં નોકરી રાખતાંએ લોકો બહીશે. ને પંદર વર્ષમાં દુનીઆ એટલી બદલાઈ ગઈ હશે કે જે દુનીઆમાં પોતે જન્મી એ જ આ દુનીઆ છે કે કેમ એ એને જાણ ખતાંએ ભારે પડશે. ને આ ગભરાએલી સ્ત્રી તે વખતે એમ નહોતું લાગે કે કેદખાનાંનું જીવન આથી સાદું હશે ?

નસીબે ને દુનીઆએ આ સ્ત્રીને જો દીધો છે. એ જન્મીને માત્ર દુઃખી થઈ મરવા મારે. છત્રી પણ આખો અવતાર એણે ગાળવા મારે. દેવ, માણસ, રૂઢિ ને કાયદો એ સૌએ આ સ્ત્રીને ક્યડવામાં પોતાનો પૂરેપૂરો કાળો આપ્યો છે.

દુનીઆના પડ પર કાંકરે કાંકરે આવી નિષ્ફળતાએનો દત્તિદાસ લખેલો છે. આનું આ વિશ્વ કોણ બનાવ્યું ?

શિશુ અવસ્થા

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સભા.

સર્ગ ૧ લો

(૧)

એક શિશુ હતો: ગંભીર, ઉત્સાહી ને હેતાળ; માતાને મન બાંધે બાલ-ચુકુંદ. એકનો એક તે લાડકવાયો સ્વ-ચ્છદે વિહરતો; ને સ્વજનોની મમતાનો માફીક બની તે માંઝ્યાં માન મેળવતો.

(૨)

તેની કોડીલી માતા તેને કયા કહેતી ને અહોનિશ સાંભળતો; અને સાંભળી કયાની તે સ્મરણુચ્છિ રચતો. દિવસ બધો, પોતે નાચક બની એ સહિમાં તે ઘૂમ્યા કરતો, અને અવર્ણ્ય વીરતાથી દિશા ગજવતો.

(૩)

ધ્રુવને અનુસરી તે, એક પગે ઉભો ઉભો, સુરાશિની મહેર મેળવતો; રેણુકાના નાયાની જોમ-પ્રતાપી ને પરશુધર-દાસીઓની સહારપ્રતિઠા લઇ તે રાજવિકુલો વિચ્છેદતો; શુકલ સમ બાલતપસ્વી બની, પ્રજ્ઞચર્યની રસા કાજ તે ધરસંસાર છાડતો; વિશ્વામિત્ર ને વેદવ્યાસનાં આશ્રમહરિણી, બાની તપસ્વીને સત્કારતાં હોય તેમ, તેની સાથે ગેલ કરતાં,

ઘણીવાર મધરાતે જાગતાં, કાનમાં થતા વિજયટંકારથી તેની ઉંઘ ઉડી જતી.

(૪)

કાચી ને કુમળી વયે તેણે એક મનમાનીતી કહ્યી. ઝોળીમાં પણ તે તેની સાથે હુલતી. તે સમજમાં આવ્યો ત્યારથી કેં કેં લાવી તેને ચરણે ધરવાના તેના ડોક વધ્યા જતા. કેં પણ મોજ માણતાં તેની સમભાગિનીને તે હુલતો નહીં. ફરવા જતાં પણ, તેને માટે ચાર આંગળ ખાલી રાખી તે ગાડીમાં બેસતો; ને અંધારા રસ્તા આડે ડોકતા વૃક્ષ-છાયાના ભયંકર રાક્ષસો સંહારી તે બાલ સખીને અભયદાન દેતો.

(૫)

તે મોટો થયો : એકલવાયે ને ગંભીર તે એકલો રમતો ને વાંચતો. મનગમતા તુક્કાઓમાં તેનો સમય ચાલ્યો જતો, અદેખીયત નાદટૂંકનો તેણે મ્વાધ્યાય માંડ્યો; આર્ષ-જીવન એનાં બાલસ્વપ્નનું ધ્યેય એણે બનાવ્યું. ને એ મનમાનીતી તેની એકપૂરી સહચરી હતી.

(૬)

આઠે વર્ષ તેણે યજ્ઞોપવીત ધાર્યું : હાથમાં દંડ લઈ ‘લવતિ શિક્ષાં દેહિ’ના તેણે પાઠ કર્યા. ને ગાયત્રી મંત્રે સૂર્ય આરાધના-તેણે શ્રાદ્ધણ ધર્મમાં પણ દીધા; ને પોતાને ઋષિ-બ્રાહ્મ સમજી-ધર્મ સંસ્થાપનાના કેં ને કેં સંકલ્પો તેણે કીધા. મંગળ ઉત્સવ થયો અને સ્વજનની આંખ ઠરી; અને આઠ વર્ષનો બહુ ત્રણ વર્ષની કન્યા લાગ્યો. પિતામાતાનાં હૈયાં હૃદયે કુદ્યાં. જગતે જશ આપ્યો ને લીધો, ને વાહવાહકાર કર્યા.

(૭)

એક વખત રમતાં, કુદતાં, શિશુને સમોવડી એક સખી મળી. બંને રમ્યાં, હસ્યાં ને છુટાં પડ્યાં, અને ફરીથી તેનાં બાલહૃદયમાં વસતી તેની માનમાનીતીનું તેણે સખ્ય શોધ્યું. બોહાબોહો ને એકલો તે તેની સાથે મોજ માણતો હતો. રંગભૂમિની અદ્ભૂતરંગી સૃષ્ટિની નાધિકા નાધિકામાં તેની જ છાયા નીરખતો બેઠો.

(૮)

જ્યાં તે જતો ત્યાં સાથે હૃદયવાસિનીને લઈ જતો અને એકાંતે તંને કરતો સુખદુઃખની સમભાગિની. તેણે તેને કદથી હતી નહીં, સુકુમાર ને મનઝમતી; તે વધતો તેમ તે વધતી; ને કરતો તે કરવા લાગતી. ને પહેપહે તેનું અંતર પ્રેરતી. એકલવાયા એ મનસ્વી બાલકની આ અપૂર્વ સહચરી જન્મ તથી અણભણ હતી. શિશુને સહચરીની પરવા નહોતી. તે વાંચતો; બંને જણ વાંચ્યાંની મોજ માણતાં; ને જગત તો બંણતું કે શિશુ એકલો પણ આનંદમગ્ન હતો.

(૯)

તે ભણ્યો ને વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ્યો. પિતાએ આંધ્રુ' સાર્યા. 'મારો પુત્ર કુલ તારશે, મેં ન કર્યું' તે કરશે' એ વિચારે તેનું હૈયું કુદ્યું. માતાએ લીધાં બોવારણાં ને શંકરનું સંરક્ષણ યાચ્યું. શિશુએ એકલાં જીવનચયો આરંભી. વિદ્યામંદિરનાં શિષ્યગૃહોમાં વસતાં તેની મહત્વાકાંક્ષાએ માઝા મૂકી. અભ્યાસનાં તપ તે તપ્યો ને મહત્તાનાં સ્વપ્નાં તેણે સેવ્યાં; મિત્રોનો રનેહ અને આધ્યાપકોની આશા તંનામાં કેન્દ્રસ્થ બની.

(૧૦)

દેશલક્ષ્ય સુરેન્દ્રની ગર્જના તેણે સાંભળી ને જોયાં લાલ
માલના ત્યાગ ને વિદેશી શા અરવિંદનું મહાયોગીમાં રૂપાંતર-
વંગભંગના કડાકા સામે રાષ્ટ્રનો પ્રતિશબ્દ સાંભળી તેણે
મેતાનો નાનો ઝીણો ધ્વનિ તેમાં ઉમેર્યો; રાષ્ટ્રલક્ષિતની
ઠી ખાંધી; ‘વંદેમાતરમ’નું બ્રહ્મસમર્પણ લીધું; ને સ્વદેશ-
પ્રક્રિતાનાં મતો ખાલ ઉત્સાહથી ડેંક લીધા ને ડેંક પાળ્યાં.

(૧૧)

ન્યારે મિત્રો ઉઘતા ત્યારે નિઃશબ્દ ખંડમા તે વાંચતો.
ત્યારે શારદામંદિરની શુન્કગર્વી અગાશીમાં તે એકલો ને
ફલીર રજળતો—ન્યારે એકાચચિત્તે તે સાહિત્યકુસુમોની
કુવાસ લેતો ત્યારે, કોડીલી, થનગનતી તેની ખાલસખી
નો સહચાર સદા કરતી; અને થેજમાની તેજસ્વિતા, શલેનાં
પ્રાક્ષાન અને અમક, શકુન્તલાની સામ્યતા, ઉર્વશીની મોહભર
જટા ને દુપદતનયાની દિવ્ય ને જવલંત ભલક—થોડાં ને
ધતાં તે તેનામાં જોતો ને રાચતો.

(૧૨)

તેના પિતાએ પરલોકવાસ કર્યો: ને વર્ષો વીત્યાં.
કોઠાચારવશ માતાએ વ્યોમમાં વિહરતા શિશુને સંસાર
પ્રભુ કરવાની આજ્ઞા કરી પૃથ્વી પર આપડ્યો.
દિગથી અકળાએલો તે ભવિષ્યનું જહાજ સંસારજલ
પર ઝુકાવવા કબુલ્યો. કેટ-રૂપે-સરની ગંગનગામી વિચારપાંખે
ડંડવી યુદ્ધ, કાલિદાસ ને શેલીએ ઉઠાડેલી ઉર્મિઓથી ઉછળતી
માવસરિતા અને દિવ્યમૂર્તિ, દયિતાના છવંત સાહચર્યમાં
ગગન એવા મનસ્વી હૃદય:—એ બધાં આગળ નેશીએ

મંગલ માનેલી રાત્રીએ ચાવીને ઉભી એક બાર વર્ષની
બાલિકા-અબણુ ને અલુધડ.

(૧૩)

દુષ્ટ સંસારની દયાહીનતાની જોત તે બીચારીને પિતા-
માતાએ પ્રાણુ દઇ, પહેલેથી જ પથરો મારી હતી. તેમણે
પથરો ટંકાવ્યા હતા પણ આને અણુટકાવી રાખી હતી;
ને ધરનાં ગદ્ગદાવહીતરાં માટે ગુલામડી બનાવી મૂકી હતી.
પેટપૂર ખાવાનું, દિવસભરની ચાકરી ને જીવનભરના કાંસાં
બાર વર્ષના આ તેના લઢાવા. લગ્નના વરઘોડા ને જારમાનાં
જમણુ એ તેનાં જ્ઞાનની મર્યાદા. આ દશામાં પણ તેણે પતિ
માન્યો હતો દેવનો પણ દેવ ને એકમાત્ર સુખિાનુ દાર.
તેનાં સર્વસ્વમાં હતી એક નાનકડી પોતાની જાત.

હોંસીલી નાની બીખારણુ, પોતાના અપરિચિત
પરમેશ્વરને એ સર્વસ્વ સમર્પવા અત્યાદે આવી હતી.

(૧૫)

તે રહ્યો. સાથે કોડલરી કુમારીકા પણ રહી. મંગલ રાતે આ આસુના રહસ્યો તે બીચારી કયાંથી સમજે ? જે પ્રભુને રીઝવવા આવી હતી તે રહ્યા લાગતા હતા. ગદ્ગદ કંઠે તેણે પૂછ્યું : ‘હું નથી ગમતી ?’ તે આર્ત. દયામણી, કાંપતો સ્વર, અશ્રુધોધે રચેલી નવનિકા લેલી, શિશુના હતાશ આત્માને સંભળાયો; અને વિનંત સૃષ્ટિના ખંડીએ પર હલા વિશ્વકર્માસમે તે આત્મવિધ્વંસ અંખી રહ્યો.

(૧૬)

તેણે સંકલ્પ કર્યો : ‘દેહ મારો છો પડે; પણ આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું કર્તવ્યથી બ્રહ્મ પલવાર થઈશ નહીં. મરણ ઇચ્છીશ પલેપલ પણ માનવતા હૃદય ધરીને.’ અને કાંપતી બાલિકાને તેણે આશ્વાસન દીધું : ‘બીતી નહીં; હું સ્વભાવે સારો નથી.’

કોઈ આત્મઘાતી કુર ને નિશ્ચલ સંકલ્પથી સ્વહસ્તે ગળે છરી મૂકે તેમ તે તિસ્કારભર યુદ્ધિ ને અણગમે અકળાતું, મન અને કમકમતું શરીર એ ત્રણેને પતિત્વની સિદ્ધિ પાછળ હોમી રહ્યો.

હાથમાં કંઈ સર્થ બનતિ સિદ્ધાં દેહિના તેજે પાઠ કર્યા ૪. ૧૧૧

સુવર્ણ :

શિશુ અને સખી

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧

ઘડીયા ને ઘડીઓ સુધી બન્ને રજા ૪. ૧૨૧.

(૧૮)

ત્રસ્ત જગતનો દુઃખલંબન દેવ, અનાયનો પણ નાથ
તેની વારે ધાતાં ખંચાતો; નોધારણુ આધાર એવી ક્યામય
નિદ્રા તેની વેરણુ ધની. દિવસ ધની રહ્યો આણુસંભળાયું
પણ હૈયાંસોરતું ધુસ્કું; રાત ધઈ અખંડ વહેતી અશ્વની રેલ.

“ મુજ તરસને છીખાવાની ગઈ ચરિતા મુઠી
ભટકી ભટકી ખ્યાસો ખ્યાસો જલું તરસે મરી,
મુજ હૃદયનાં નીલાં પછો જતાં સઘળાં સુકી,
મરણુજરણુ એવી જાણે રડીશ હું ત્યાં સુધી—”

કલાપીનો આ નિરાશામય જીવનમંત્ર શુંજતો તે ભમતો.

(૧૯)

સુદૃઢમાં તેને બે હતાઃ એક મોટો ભાઈ, ભાઈથી પણ
વધારે ભાવાર્થી. બીજો નાનો ભાઈ, ભક્તથી પણ વધારે
ભક્તિથીનો. તેમણે ઘણુંએ તેને સમજાવ્યો, ને અનેકવાર
આંમુની ધારા લોહી; પણ માત્ર મરણુ જ જેને મિત્ર લાગે
એવા હતાશને આશ્વાસન શાં ?

(૨૦)

મધરાતે, ફાટતે માથે પણ કંઠ ચિતે તે ધમને આરાધતાં
એકલો ભેડો હતો—આત્માનાં ઉગણુમાં રહેલી સખીને દેહ
સેદી મળવાને ઉત્સુક. સાચું વિવની રીશી પડી હતી. નાનો
ભાઈ આગ્યો, સમજ્યો ને કોટો વળગ્યો; ને ગદગદ કંઠે
શિશુના આણુનું દાન મંગલું. ધડીએ ને ધડીએ સુધી અને
રક્ત એકએકને ખસે માથું મૂકીને—એકે અનુ મરણુ સ્મરી,
ને બીજો પ્રિયામિત્રને તલસાટે.

સમઢુઃખીઆઓના સાહચર્યમાં નિરાશા સહેલી પણ સહેલ છે.

(૨૧)

મિત્રો મનમાનતા અને તેા પ્રણયને કોઈ પૂજે નહીં. પ્રણયભુખ્યો શિશુ જીવ્યો પણ તેની આંતરવેદના વધી. જીવનમાં નાજ્યો રસ કે નાજ્યુ ધ્યેય; તે ભણ્યો પણ અવતાર પૂરો કરવા. આખરે રોગે કૃપા કરી. ને તેને પથારીએ સુવાડ્યો. દીનરાત તે, ગાંડા બચરથી સંતપ્ત, તરફડ્યા ને શરીરના તાપે મનના તાપ વીસરાવ્યા. ક્યાં સુધી જીવન ને મરણ વચ્ચે તે હીંચ્યાં કર્યો.

(૨૨)

કોને માટે જીવવું? નાનધી જીવવું એમ આકંઠતો ઉન્મત્ત શિશુ મા બહેનની કોટે વળગી વ્યથિત હૃદયના ધગધગતા ઉભરા કાઢતો. નાનકડી અણસમજ સતીને જોતાં વેંત જ તે નિર્દય ભાન જોતો. તેનો સ્પર્શ થતાં શિશુને સન્નિપાત થતો, પણ જોછાજોલી ને મહેનતુ ખીચારી, દિવસને રાત, તે હૃદયને રીઝવતી. તેનું સ્તીત્વ વિકસ્યું ન હતું. શિશુની વ્યથા તે સમજતી નહીં. પતિદેવ કરવા દે તેટલી સેવા તે કરતી ને દૂરથી દર્શન કરી રાજી થતી; ને શંકર પાસે સ્વામીસૌભાગ્ય નિરંતર યાચતી.

(૨૩)

માતા ને સીના એકનિષ્ઠ સેવાભાવે ચમને પણ પાછો ઠેલ્યો. શિશુ સારો થતો આલ્યો. શરીર દૌર્બલ્યે હૃદયનાં દુઃખો જીત્યાં. સતીના સુખનો પાર નહોતો; તેનો આંદલો અખંડ રહ્યો.

(અપૂર્ણ)

ગુણ-અંદાજ

લેખક . ડૉ. લીલા મુનશી, મત્રી સાહિત્ય સભા

દિવસનો ચાંચો પડોર નમનો હતો. સૂરના ઉઘ ડોરભોની ગંભીરમ પાવા માડી હતી. રસ્તા પર ચાંચનારના ઓળા લાખા થતા જતા હતા.

મામે એક પહાડ ક્ષાણક તરકામા મચકોને અને ક્ષાણક વાળાની હાથાના અધારે બનેલો હતો. રસ્તાની મે બાજુ એવરી હતા પણ એકેમાં હમેશા અનાજના તણખા ન હતા. મામે રસ્તે થોડે થોડે અતરે રહેલો આવતા પણ મુસાફરો ચાક નેનાથી પુરેપુરો ઉતરતો નહીં.

આ જ રસ્તેથી રૂઢ, ચાકેલો ફૂલ્ય આવળ ને આવળ ચાલ્યો જતો હતો. પોતે ક્યાં જતો હતો એવું મોક્ષમ સ્થાન એણે નહીં નોંધતું હતું. ન્યા ફરી રહેવાની જગ્યા આપે અને ન્યા પોતાને કામ ઓળખતું ન હોય એવો ફનીયાનો એક ખુણો તે શોધતો હતો.

એના થયે થોડેલા હતા. એવું પાડુ ઘરીર વળવા માડતું હતું. એની આંખો નેજ વિનામી હતી; વજો મેલ અને અનન્યમત હતાં.

વાદોના પુઢ પછી, સર્વ રજાઓના સંકાર પછી ફૂલ્ય પોતાને માટે ફનીયાનો એક ખુણો શોધવા નીકળ્યો હતો. હજુ સુધી આવનમ આવેને એક ખુણો એવો ન જાહેરો

ન્યા એન કાંઈ ઓળખતું ન હોય. એના પૂર્વે પરાક્રમે આખી ફનીયાને બાજુવામાં હતાં. કાંઈ એવું જગ ન હોતું કે એને દેખાતે કોઈનું ન હોય, કાંઈ એવું જગ ન હતું કે એને ભેલ નહાળી જવાને તણ ન હોય.

કાંઈ એને ભેતાને વાર પૂનાવધથી માંડીને અનેક અમાનુષી દેવી પરાક્રમે મહારી મળ રાખ અને એની દેવી કપટમા રખે આવી જવાય માની દર આગતા. કાંઈ એના જરૂર સંધ, બાપમ, કીડુપામ અને બીજા અનેક વધોઆ દેવનો હળ અને ફૂના ભેતાં અને એના માર્ગમાથી દર વેદવાય નેત્રી સંભાળ લેતા. કપાળી કીડિ કે બાળકોએના પતિ ને પિનાસો એના કી-પરાક્રમે એને ભેતાં ને વાર મજારના ને એને એ મુરજી નામે એ બ્લડિ એ જાય ત્યારથી પોતાના કીજાને લગના કીડ આમયા, એની કામખમારી નજરે ન પડે એમ, મતારી મુકતા. પડિલો વાદમાં દારવાની બ્લડિ આગતા. રાજાઓ રાજ્ય જવાની બ્લડિ નાસતા. માર્ગરણ લગમમાજ કંઈ સજ્જ ન પડે એવા એના બધને કીધે દર રહેલો. નાચાં બાળકો. ચાતુ આ પરાક્રમ વિચિત્ર ખાખમની આંખો ને દેખાય ભેલ ફરતી જ રોડી જવાનું પર્મક કરતાં.

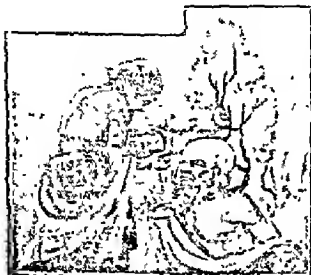
તેણે તાબા દૂધનો ઘડો ઉચક્યો પણ તે હાથમાંથી પડીને ઢાળાઈ ગયો.

હારેલા ને માફેલા દેવી શ્રી કૃષ્ણ આગળ ને આગળ પોતાનો રસ્તો કાપ્યે જતો હતો. મહાભારતનાં યુદ્ધને જીતનાર, અર્જુનનો સખા ને સારથી, કંસને મારનાર, કાલીવા નામનો મર્દન કરનાર, અનેક દેવોનો કાળ અને અનેક યાત્રિ મુનિઓના અજિમાનોનો પાત્ર, ગોપીઓનો પ્રિય શ્રી કૃષ્ણ આજે અસહાય દશામાં વિથા-

વિથ ખડે પગે રહેલું તેમાંથી એક વધુ આજે તેનો સાથ કરવાને નહોતું.

અરા તપકામા માલી ચાલીને તાપ ને જુખથી કૃષ્ણના પ્રાણ આકુળબાકુળ થતા હતા. સાથે એક ઝુપડીમાં એક ગોવાલજી ગાયો દોહતી હતી. આખી જીભીમાં જીભને કૃષ્ણનો આહરસાહર કોથી વધારેમાં વધારે કર્યો હતો. કૃષ્ણે આઘામા ઝુપડી તરફ પગલા વાળ્યા.

ગોવાલજી કૃષ્ણને આવતો: જોઈ ચમકીને ઉભી થઈ ગઈ. કૃષ્ણ આ પ્રદેશમાં ફરતો હતો એવી વારતા એને શાને ક્યારની જુદેશી? ગઈ હા. આ જહ, બેલા, માફલા, હારેલા માણસના હાસ્યમાં ગોકુળની ગોપીઓ જીતાઈ એ શક્તિ ભરી રહી હતી. એણે કઠાવેલા સ્વરે પ્રકયુ "ગોવાલજી! મહી આપશે ?"

આશ્વત્થી એક હાંડી દાદિ એણે ગોવાલજી તરફ નાખી મલખાની શેષમાં ફેંટાઈ ફાંફ મારતો હતો. એને એક મિત્ર રહ્યો ન હતો. એક સ્વપ્ન રહ્યો ન હતો. જીભીમાં નાનાં ગ્રાહાં મહાભારત આદિ અનેક યુદ્ધોમાં અને છેવટે મહાપરચલીમાં એ સૌ ખપી ગયાં હતાં. રંધો માત્ર એ એકરો, અસ્તવિદ્યો, મિત્રવિદ્યો, સોજ હબાર ને આઠ પલિઓ વિદ્યો. જ્યેષ્ઠ રા. મોલ ગીલવા માત્રો ને દેવોનું આજુ

ગોવાલજીની ના કહેવાની શક્તિ ચાલી નહી. પાંદડાની ધૂમતાં તેણે તાજાં દુધનો પડો ઉચાંચો વણ તે હાથમાંથી પડીને ફેળાઈ ગયો. ગોવાલજી વગર બોલે કંઈમાંથી બીજાં દંપતીં મારણુ લઈ આવીને તે કૃષ્ણની અંજલીમાં ફેડવા માણું. પણા દિવસના જુખ્યા કૃષ્ણે એકી દસે અમલીમાં ઝુખ રાખી એ આજુ મારણુ પીડું. એના નિર્મત થતા શરીરના શક્તિનો સંચાર થવા માંડ્યો. આજાસી

એક હંડી દટિ એણે ગોવાલણી તરફ નાખી. ગોવાલણીની આંખોમાંથી હળુ બધ બધો નહતો.

કૃષ્ણને જીવનમાં પહેલીવાર પોતાની જાત ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો. કોઇ માનવીની સોજતને એ યોગ્ય રહ્યો નહતો એમ નહીં પણ કોઇ માનવી એની સોજતમાં રહેવાને પોતાને યોગ્ય મણુનું ન હતું અને સૌ એને જોઇ નાસતાં ને નાસતાં તે એ જોઇ શક્યો હતો. હળરો જી પુરુષોના સંગમાં રહેનાર શ્રીકૃષ્ણ આણું બંધકર એકાંત કેમ કરી સહન કરી શકે? માનવીઓના ઉધ્ધારને માટે એણે અવતાર ધર્યો, માનવજાતની સેવામાં પોતાની શક્તિઓ સમર્પી અને માનવીના મુદ્દો જીવન-બર પોતે લઇયો. અને આ સવાસો વર્ષની ધરડી ઉમ્મરે એક છાપરી એને આશ્રમ આપવાને નહતી, એક આદરી એની સાથે વાત કરવાને પ્રુથી નહતું. “ઓ પિતા, પરમાત્મા ! આ જીવનનો દ્રું છેડો આણુ !” કૃષ્ણે ચીરાઇ જતાં અંતરમાંથી પ્રાર્થના કરી.

સાંજનો પડછાયો લાંબો ને લાંબો ચલો જતો હતો. ગોવાલણીના આંખથી આત્માર માની શ્રી કૃષ્ણે જંગલની વાટ લીધી. એને પૂર્વ જીવનની સ્મૃતિઓ એક પછી એક સત્તાવવા માંડી. ફતીઆની નજરે સૌથી વિજ્યી જીવન એણે ગાળ્યું હતું. રાજ્યો જોયાં ને લીધાં ને આપ્યાં, શત્રુ રૂપી દુહાને સંહાર્યા, મિત્રોને તાર્યાં ને મુખ્યતામાંથી ઉગાર્યા, પ્રેમ લીધો ને દીધો, ચક્રવર્તીની સંપત્તિ મેળવી અને ખોદ, આવી વંધારે ક્ષાત્રના એ જીવનમાં શું હોઇ શકે ? પણ આજે એ સૌ વર્ષો ગણતાં કઇ પળ પોતે શાતા કે સુખની ગાળી હતી ! એની

હવી કે દાનવી શક્તિઓના ધાકમાં શત્રુ કે મિત્ર કદી એના પર પુરેપુરો વિશ્વાસ રાખ્યો હતો ? મિત્રો-કહેવાતા મિત્રો-એના જેવા શક્તિશાળી જનની શક્તિ કે રક્ષા કોઇ દિવસ કામની છે એમ ધારી એની મિત્રતા શોધતા જનો હમેશાં એનું શરણુ માંગતા અને પોતાનું કામ કઢાવી જતા. શત્રુઓ બને ત્યાં સુધી એને છેડતા નહીં. એના અંતઃપુરમાં વસતી સોજ હળર મુંદરીઓ અને એના હળરો પુત્રો એની સાથે છેક નિર્ભયતાથી કે વિશ્વાસથી વર્તી શકતા નહીં. સૌ એને કપડી ને કૂર ગણતા. બકતોને પણ જરૂર પડે ત્યારે ખુશામદના રાખે. બોલી ચાલના કયાં શિવાય બીચું કંઈ કામ કૃષ્ણનું નહોતું. એ એક મોટા જીવનગાર હતો. એની ધ્વજા પ્રમાણે સૌને ચાલવું પડતું. એને વાંકું પડતાં કંઈ પળે એ શું કરશે એ વીશે મિત્રો પણ વિચાર કરી શકતા ન હતા.

પણ એનું કોઇ ખરેખર મિત્ર હતું ? આટલે વર્ષે શ્રી કૃષ્ણને શંકા થવા માંડી. માત્ર પોતે કોઇ સાધારણ માનવી જેવો હોત, પોતાની શક્તિઓમાં દેવી કે દાનવી અંશ કોઇએ કહ્યો ન હોત તો તો... આટલા બધા કહેવાતા મિત્રો કરતાં થોડા પણ ખરા મિત્રો એને મળ્યા ન હોત ! ને તો જીવનના સંધ્યાકાળે આમ એને અસહાય અને એકલા રખડું પડત ! કોઇ પ્રેમાળ આત્મા એનો થાક વિસરાવાવા ને એનું દુઃખ સુલાવવા હાજર ન હોત !

કૃષ્ણને થાક ખુબ લાગ્યો હતો અને એક ઝમઝમ એનાથી આગળ બરાવું ન હતું. સ્તાની પડખે આવેલાં એક ઝાડ તળે જઈ એણે બોંધ પર પડતું નાખ્યું. વિચાર કરી કરી એનું (અનુસંધાન ૪૪ ૧૬૧ ઉપર)

કાશ્મીના માઝ માઝ

સપાદક :- શ્રી મનુભાઈ રણછોડલાલ મજમુદાર

એમ. એ; એલ.એલ.બી. રિપર્થ ઝોઝર, મુબઈ યુનિવર્સિટી;

વર્ષના બારે માસની કુદરતી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં કાવ્ય રચનામાં ઉપયોગના લીધે છે. સંસ્કૃત અનુસારમાં તથા બીજા પ્રાકૃત પદ્યનુવર્ણનોમાં કુદરતી પદ્યરચના વર્ણન માત્ર કરેલું હોય છે; પરંતુ એ કુદરતને બીજા કે- વચ્ચે વિષયની પ્રકાશન બનાવીને. બાર માસની રસિક સકલના પાણી, અનેક કવિઓએ કરી છે. બંગાળી, હિન્દી તથા ગુજરાતીમાં એ “બાર-માસી”નાં કાવ્યો લખાયાં છે.

પણ બાળે વિષયના ગૃહાગુત્ર વર્ણન બાર માસના ચક્રને બદલે કવિઓએ સાધ્યું છે, અને વળી એ વર્ણનમાં નામક તથા નામિક સામાન્ય જનમજાજના હોવા છતાં, અને એ કાવ્યો પ્રાકૃત ઐયુરવેદના વિનિયમ અર્થે રચાયેલાં હોવા છતાં, એ કુદરત-વર્ણનની બેંચ ઉપર કાંઈ અને કૃષ્ણ, અથવા ગોપી અને કૃષ્ણ, સીતા અને રામ, બીજી વેળાની પાર્વતી અને શંકર, નેત્રિપાથ અને રાજમતી અથવા રાજદુવ, રથલિખન અને કાસ્યા-એવા કેટલાક જાણીતા ધાર્મિક નામની આભાસ, “ બારમાસીની ” રચના થયેલી છે.

વિષયના ગૃહાગુત્ર વર્ણનો, વેદાન્તી કવિઓના મન, રાધાકૃષ્ણના નામ હોવા છતાં, સ્ત્રીકાવ્ય ગેવા કાવ્યના નદી. એટલે એમણે શુદ્ધ શુદ્ધ ‘ગાન મામ’ની રચના કરી છે. યાની-ઓની દૃષ્ટિએ બારે માસના રૂપાન્તર નિધ્યા છે ‘ બારે મામ આથી સરખો સદા ‘* એવો પગલાં એમને પામવા છે તેથી એમણે નેમની દૃષ્ટિએ ‘ બાર માસ ને વર્ણવ્યા છે.

ત્રીજી પ્રકાર ઐતિહાસિક પાત્રો સંબંધીની બારમાસીના છે. એમાં ખાસ કરીને ‘ મે અને ઉચ્છા, ‘ ‘ હજીમણુ જેવો અને હોથલ પદમણી, ‘ ‘ રામદે અને કકરાણા-એવી એવી કેટલીક બારમાસી જાણીતી છે. આ વિષામય રાજીવાને મળતો મરણિયાનો એક પ્રકાર આવી જાય છે. તેમાં બાદ આર્યો, ક્રોધ પ્રતિષ્ઠિત સંજ્ઞાનના સંભારણા તરીકે બારે મામતું વર્ણન કરી જાય છે; પરંતુ એ ‘સાજન’ વગર બધાપે માસ સૂના છે-એક દરેક માસને છેડે કવિ વર્ણવે છે. શ્રી. મેધાણી મપાદિત ‘અનુગ્રીત’માં બાના ઉદયદરણો મધરેલા છે.

આમ જોયે મામ વર્ણનમાં વિષય શુદ્ધ, અને પાત્રો શુદ્ધ હોય છે તેમ વર્ષની યસ્ત્રાત પાણી કવિને એ અથવા વિશેષ હૃદયને નેરી ગીતે દરવામાં આવે છે. પણ બાળે કારનક કે યેત્રથી વર્ષ રત્ન કરવામાં આવે છે, પરંતુ કેટલાકમાં આપાદ કે માગસર પણ પ્રારંભના મસ નરીકે લેવાયા છે.

આ લેખદ્વારા પ્રકાશમાં આવતા 'કણ્ણીના બાર માસ' વિષયમાં, હવેમાં તેમ જ પાત્રમાં પણ આવનવા છે. એમાં સમાજના એક મદસ્તવના અંગમૂત એવા કણ્ણીનાં બારે માસનાં સુખદુઃખનું સાદું છતાં સચોટ વર્ણન છે. આમ જોમ બારમાસીનું પાત્ર જુદું છે તથા તેમાં વર્ણવવાનો વિષય પણ જુદો છે, તેમ જ કણ્ણીનાં વર્ષની શરૂઆત પણ વૈશાખથી અને તેમાં પણ ખાસ અખાત્રીજે ગણાવી છે એટલે આમાં વિશેષ છે.

આ બાર માસ દ્વારા તત્કાલીન સમાજસ્થિતિ, આર્થિક પરિસ્થિતિ, શૈક્ષ સરકાર ધારા ભરવાને સ્થાને ભાગ્યદાઇની પદ્ધતિ, અને તેથી કણ્ણીને પડતી આસંત હાડમારી, આમજીવનમાં આવશ્યક એવાં મદાનન, વસવાયાં તથા કારીગર વર્ગ-વગેરેનો પરસ્પર સંબંધ એ બધાનું પ્રતિબિંબ આ લીટીઓ દ્વારા જોવાને મળે છે. લગભગ બેસો વર્ષ પહેલાંનું ગુજરાતનું આ વિશ્વાસપાત્ર સમાજચિત્ર છે

આ કાવ્યભાગ શામળભટ્ટની 'બાબારામની વાર્તા' [એમની બત્રીસ પુતળીમાંની ૧૯ મી વાર્તા]માં સાંકળેલો છે. કવિએ સં. ૧૭૮૫ સુધીમાં પંદર વાતો રચી હતી; તે પછી આ વાર્તા રચાઇ છે. કવિને રમીદાસે-એક કણ્ણીએ-પસાયતું આપ્યું હતું; અને તેમને નિશ્ચિંતપણે સાહિત્યસેવા કરવાની જોગવાઇ કરી આપી હતી. તેના અહેસાનમાં કવિએ એ કણ્ણી જાતનું સમાજમાંનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન સમજાવવાને, સહૃદયતાથી 'બાબારામની વાર્તા' રચી છે. એ આખી વાતમાં,

“કણ્ણી વાંસે કાઠ કણ્ણી કોઇ વાંસે નહિ;
ખાંધે હળથી હોડ, પેટ ભરે પાદશાહનાં”

—એ સોરઠીઆં દ્વારે રહસ્ય વ્યક્ત કર્યું છે.

શહેરોમાં વસનાર લોકોને, અત્યંત હાડમારી વેડી, વર્ષભરનું ધાન્ય પક્વનાર ખેડૂતની હાંધીનો બહુ ઓછો ખ્યાસ હોય છે. એમના જેવા ખડતલ, દુઃખસહ છતાં હમેશાં સતોષી એવા કણ્ણીનું જીવન સમાજને કેટલું બહુ ઉપકારક છે તે આ બાર માસનાં વર્ણન ઉપરથી જાણી શકાય છે. તેથી મુખ્યત્વે કરીને ગામડાં તરફ યુગની નજરે જોનાર શેઢેરીએ આ 'બાર માસ' અવશ્ય વાંચી લેવા જોવા છે.

આ 'બાર માસ'ની પ્રત અમદાવાદમાં 'ન્યુપે શેલી'ના હાપકામથી સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત ખૂબ અશુદ્ધ પ્રત ઉપરથી, તથા વડોદરાના ઓરિયન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાંની શામળભટ્ટની 'બત્રીસ પુતળી'માંની ઓગણીસમી વાર્તાની એક હાથપ્રત ઉપરથી શુદ્ધ કરી છે. છતાં હજી એમાં ધણું સ્થળે સંદિગ્ધ રહી ગયાં છે. તે વિશેષ સંશોધનની રાહ જુવે છે.

શામળભટ્ટના “કણ્ણીના બાર માસ” જેવા જ એક રૂપાં કણ્ણીએ રચેલા નળ્યાતા બાર માસ હૃદયવેધક છે. તે મહિના ક્યારે સ્વાયા હશે તે જાણવા સાધન નથી; છતાં સામાન્ય વ્યવહારની બારમાસીના વિભાગમાં એ “મહિના” કામતી છે; તે સરખાવીને વિચારવા જેવા છે. એમાં ધણું સ્થળેમાં, અર્થ સંદિગ્ધ રહે છે. તે કોઇ જણાસ સમજાવશે તો ઉપકાર થશે.

(૩)

કલ્પબીના બાર માસ.

વૈશાખ

૩ આદ્ય પવ તો અખાત્રીજ, કરે મુક્ત બોલે બહુ બીજ.
અડમથને માઝ જોતરે, ખાતર પૂજે મહેનન કરે.
જોડી માકુ ખેતર જાય, ખાતર લઈને નાખે ત્યાય.
સગીન ઉપાડે તડકો નહે બાર અવળે માથે વહે.
ક્યારે મન તવ નખે ફડ આથે દોવાડો ને કરતું સડ.
અદકા નખે મનમ આમ એવે તો અવરે જોડ માન.

જેઠ

૩ ભાકડ લુકડ નાન વણી, હજ પંજેરી કરવા તણી.
લેખ કેસ કોઠાજો હાથ, હજ બળદને રાખે સાથ.
ખાતુ જોડુ ખડખાન ઝાચ, હજ પરીણો હાથે રાચ.
ઉઠે પાણી ઘાપે રાત, ખેતરમા જાયે પરખાત.
વિશ્વિકને ઉપજવી રીઝ, ને જોડોને લાપે બીજ.

આષાઢ

એટલે વરસો અપારો મેહ, કુજો ગાત ઉપારી દેહ.
૪ પૂજી તે તો પૃથ્વીમાય, વાતવજી તેને રક્ષાય.
૫ ખરસાણી બાવળ બોરકી, નહીં જાત તેને મન અડી.
૬ થોડો વરસે જુલે વાટ, જાડો વરસે તો ઉચાટ.

શ્રાવણ

૭ જુલે આપિયો ચાવળ માસ, નીંદનાની કરજે મન આસ.
૮ નર નારી, બગીચી ને જાત, અગે જેઠે તે વરસાદ.
બીના વજ ને ચૂરે દેહ, પેર આવીને ચૂરે તેહ.

પાઠ્યભાગ-૧ ૧ 'આમે હજ ને ખેલે બીજ' ૨ 'ભાકડ મેહ અપારો સાર, હજ પંજેરી કરે લેવાર' ૩ 'ખર આણીને મેરો બીજ' ૪ 'કુજો તે પૃથ્વીમાય, વેતર આગળ વાવણ કરે' ૫ 'ખરસાણી બાવળ બોરકી, કરી વાટ રાખે સંભાળ' ૬ 'થોડો વરસે તો વાટ ન જુલે, જાડો વરસે તો ઉપજે જુલે' ૭ 'શ્રાવણ માસ આણીને જેઠે નીંદના નારી અથે જોડો' ૮ 'આઠ' ૯, નારી જુલે નાન, જેઠે રાત ઉપર વરસાદ'

ભાદરવો

ભાદરવા કેરી કહુ પેર, ધડી એક ના રહેવું ધેર.
 ૯ સામે, ચણુચી, બાંટ બ બહુ, ભાજી પાકા, બાજે સહુ,
 પ્રદક્ષિણા ખેતરની કરે, આઠે પહોર અતીશે કરે.

આસો

ગળે અન્ન આવે જોડે, આસોએ આશા થઇ તેડે.
 ૧૦ સુખે માળા, સાંતીમાં ધરે, ગોફળુ ગુંચે ને ગોળા કરે.
 ૧૧ 'હાં હાં!' હોંકારે 'હોંકાર,' છાનો નહીં રહે લગાર.
 ૧૨ ધરસન સાચું નવ જોવાય, સૂચે શિયાળો ખેતરમાંય.
 ૧૩ કાચુ કોરું એ શું ખાય? ચંપુ અન્ન નારી લઇ જાય.

કારતક

કારતક જાય એવી પેર, હાકિમ-તેડું આવે ધેર;
 ૧૪ આણુ દેરવે હાંડી દિશ, થઇ ખેસે ખેતરનો ધીસ.
 ખાતાં માંડ દેખે જોડને, જઇ હેડે ધાલે તેડને.
 એવે આવે ખાતાદાર, તે હેડે ધાલે નિંધાર.
 ૧૫ જુવો કર્મ, વિધાતા વાંક; થઇ એઠો કણુખી તે શંક.
 એવું દુઃખ બીજા કાને હોય? અરે રામ! તું દહે જોય.

માગસર

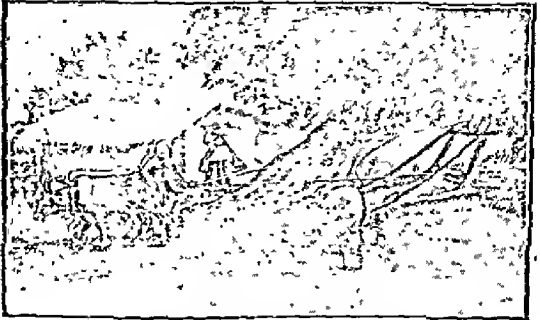
માગસર માસે જાયે અન્ન, ભાગ્ય સારુ ઉપાવે અન્ન;
 કૂડાં મૂડાં દુદ્ધ કલનાર, કલે બાવીસ જો હોયે બાર.
 સારો હોય તો સાચું કલે, નહીં તો ખજાવાડે ખાય ખલે.

પોષ

પોષ માસ ઉપર બહુ પ્રીત, કરે મચુરી કુલની રીત;
 પોષે પૂર, વિચારે મન, સુખાયગ તો પાકે અન્ન.

૯ 'બાળત્ય બહુ,' ૯ અ બન્નરમાં જગુટેએ છાપેલી 'બચીસ પુતળીવાળી' પ્રતમાં ભાદરવાની, બે લીટી તથા આસોના પાંચ ચરણ નથી; તે અરિયન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટની હાથપ્રત વપરથી અહીં ઉતાર્યા છે. ૧૦ 'ગોફળુ ગુંચે ગોળા સાર ખેતર માળો કરવો સાર' ૧૧ 'હો હો હો હો હો હોંકાર, ને પંખીને ઝાઝો માર' ૧૨ 'ધરના સુખ સાચું નવ જુવે, શિયાળો નવડામાં સૂવે.' ૧૩ 'કાચું કોરું ખતે ખાય.' ૧૪ 'ફેરે આણુ ધાવડશું પછી, થઇ ખેસે ખેતરનો પછી.' ૧૫ 'આ આ એક વિધાતાવાંક, નાવનારો બિચારો રાંક ?'

હણવા દાહવાને દાહરાં, સોંવા ઉપણવાને બાબરા.
કૂડો જૂડો દોષે કાક વાર, વાલે બારાસ ઉમે ખાર.
નીચી દ્રષ્ટિ નીચો પાશ, ખડે કદી તો પાપે નાશ.
કરને કદાડે ધરમા આવ, ખેન સામુ નવ જોવાય

કુપે દાવડે કોસે વરત, કણ્ઠવી બળદને આવે મરત.

મહા.

મહા મામનો આવ્યો લાગ, કણ્ઠ કેરા કરશે બેલાગ;
અર્ધ બાગ તો હાંકેન દરે. અધ મા આવી સોક ન દરે.
૧૨૫૪મ તો બીરાજો આવે, તે વધતુ ને ગાજું વરે,
તે રમવાળો મામ મરામ, હવાચાર પણ રાખે આગ
ચારણુ ગજવણ આવી અડે, ભાડ બદાવા આવી નડે
ને કોણ બીજની ધમ્કા કરે, તે આવીને બેળો ધરે.
મારણુ આવી કમો ન્યાદ, નાપિક દર્શણુ લાભ્યો ભ્યાદ

(૧૧) 'પ્રથમ બીજવાળો લઈ નવ, ૧૧મી આમણુ પેદા થાય.'

સચાર સહની યાયે વાત, 'ભત્તો' કહીને આવે ભાટ.
 વડ્ડૂરથી આમણુ આવે ધણા, વલવડે ભીખારી ધણાં.
 જોણે સાંઝ્યાં બળ ને બીજ, તે પણ આવ્યાં આણી રીઝ.
 લંટાવતાં રહે એણીપર, તે આવે કણુખીને ઘેર.
 તેની માંય તમાવી સાચ, પહેલ પરંતુ જોઈએ લાંચ.
 વળી માગણું ઘેરો જાય, પેલા કર્યું તે પૂરું થાય.

ફાગણુ.

ફાગણુ માસે હોયે વસંત, તે દહાડે પણ દુઃખ અનંત;
 ફૂલે દાવડે ફાસે વરત, કણુખી બળદને આવે મરત.
 ગાડ બીડ જાળવવા રહે;

ચૈતર.

ચૈતર તડકો અંગે મહે.

તડકા સાથે સહુ વહેવાર, પેટ ભરી નવ પામે આર
 કાઝ્યાં કાઝ્યાં પોતે ખાય, પાકાંને પાળો લેષ જાય.
 ખાય છાશ, ને ધીને ગરમ હાકેમ વેરો ભરે સંમરમ.
 કે કાતી અસવારી અડે, (તો) કરી મજૂરી મિથ્યા પડે
 સુખી થવાને ચક્રે જાય, મારીને વેડે લાષ જાય.
 સારું બોલે મારે માર, અણુતોડ્યો ઉપાડે ભાર.
 કણુખીને નહીં દુઃખનો પાર ૧૮ પણ ધરતીનો એપર ભાર.

(૨)

રૂપાં કણુબણુના—કણુખીના બાર માસ

કારતક માસે કરતરુ રે, શેડે ખેડો લખાય :
 પૂંજણ હાકેનેના પાળા ફરે, જોડે કરસકું ખાય !

સાંભળો દીનાનાથ ! વિનાતિ,
 દુઃખ કણુખીનાં કહિયે.

બાવડ બાગે બૂધરો !

ત્યારે સુખ સોહસાં રહિયે—સાંભળો.

(૧૭) 'આમણુ ગોર ખડખડને કહે, આસપસત્ય હસા ચક્ર રહે.' (૧૮) 'કાંઈ તો વેળા આવે માર.'

માગશર મામ બવે આવિયો રે, પટેલી તોણ બધાય
 પટેલ બેઠા ચોરે ચડી રે, કલુષી ઝડીયો આવ—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 ધોધ માસ બવે આવિયો રે, દાઢ લલેરી ચાપ
 ગોદડી દવાબદારે લપ્પ બધો રે, જેમાં તરફડિયા આવ—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 આધ માસ બવે આવિયો રે, કહોને જવ લપ્પાં થાય.
 જવ કહ તે ગેરુ બાધ મળેઃ, વેરો શેણે ભગાય—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 ફૂંથળ ફૂંથે ફૂંથડે રે, આતી દોળી રે આજ
 ઝોટડી મરકારયા દોરી ગયા રે, હવે પર્વ શેણે થાય—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 જ્યેત્રે ચાર દોળે જલ્યા રે, પહેલો વેરો નખાય.
 કાત્યા પોંચ્યા રાડી સંખ્યા, ચારી જુડીને શેવાય—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 વૈશાખે આબો ગરાશિયો રે, ગોરમ કાઠીને ખાય
 છાશ વિના હેવા દળવળો રે, મુઝો મારતો જાય—
 સાંભળો ! દીનાનાથ વિનતિ
 જ્યેષ્ઠ મામ બવે આવિયો રે, રૂથા કલુષી મનાય
 કેમલ દીવાસો દધ ચડી, ખાતર પૂજે નંખાય—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 અષાઢ આવી કમળયો રે, જમર યરખા રે મેલ
 વળ, પટેલી ને પાવડો, બીજા કલુષીની દેલ—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 માઠળ વરવે સરવડે રે, બીજા નર ને નાર
 કેઆ બીજા કુવર લાડકો, માથે નીંગળી ચાર—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ
 ભાદરવો બેરી આવિયો રે, ગાબાં ગમન આશર
 ભંડી, ભાવે, અદરુથ થયા, શાળ થઇ છે નકાર—
 સાંભળો દીનાનાથ ! વિનતિ

આસો માસે દીવાલડી રે, લહેણું હોય તેનું હ્યોઃ
વહું રે ભાભાજીને વારતાં, શાળ થોડે રે હ્યો—

सांभलो दीनानाथ ! विनति०

ખાર માસ પૂરા થયા રે, રૂપાં કલુબલુ ગાય;
 ચાર બાગ દીવાનના, ઉપર ઝોટો વેચાય !—

सांभले। दिनानाथ ! विनति०

23

કલ્યાણીના મહિના

(દાળ : 'આસો માસો શરદપૂતમની રાત બે')

सांभल रे श्रीकृष्ण ! थपारी चीनति :

કણ્ણી કરાં દુઃખની મહું કથા મ જો :

हे हःप्र टाणी अपनीना आधार तुं ।

અમથકી રખો તેવું રામ ! રહેવાય ને :—સાંભળ રે

241415

ચઢે વાદળાં માસ ચપસાડે આવતાં :

મેધ તથા તે પડવા માંડે નીર જો :

રાસ પરોણો। કણ્ણી કેરા હાથમાં,

ભાંછ નય છે કણ્ઘ્રી દર્શં શરીર ને :—સાંભળ રે.

અવલ

શ્રીવાણી ખાતે એકાદશી વરસે ભરવડે,

લલમદ પલ્લણી જાયે નર ને નાર જો

દીકરાની વહુ સસરા પાસે જઈ કહે :

“સમરાંજી ! કંઈ વાવો ઝાંઝર જાર જો—સાંભળ રે.”

ભાદરવે

अथे व्याविये। आदरवे। महिनो हवे.

કલ્યાણી કેરી નારી લલખદ યાય જો :

ચાર તણે ભારે માથે જે નીગથિ,

ૐયં દેડે રસતાં પલ્લણી જાય જો—સાંભળ રો.

આસો

આસોમાં આઠા તો રખી અતિથલ્લી,
વાઝ જુને સૌ મેષ વરમવા કાળ જો :
ભર, બાબરી ફૂટે આવી બેસવા,
ગર પાણી વિલુ સકાષે આજ જો—સાંભળ રો

કારતક

કારતકમાં બિધરાતદાર તો આવિયો,
કરે આંકડો સીમ મહો તૈયાર જો :
“એક શનિ કે કલુ નવ કાષ ઉપાસો—”
એવી રાખ તણી આઠાનો સાર જો—સાંભળ રો

માગશાર

માગશાર મહીતો આજો રૂડી મીનવી,
પડેજો હપ્તો કપરાવા મગપ જો :
સુખી, તથાટી ચોરે બેમે જળ મડી,
કલુબી બીચારો બહુ રીતે કૃદાય જો—સાંભળ રો

ચોપા

ચોપે બીજો પાક ગળીતો થાય કે,
ગના કાશ કાટી થાય સમા જ જો :
મૂડી બંધી દૂર કરી છે આ સગે,
પણ તે ચાર જ નહીં ચલાવા કાળ જો—સાંભળ રો

મહા

આજો મહા મહિતો ચે રૂડી રીતથી,
લીલાં કમ સૌ ખેતર તો દેખાય જો :
રાખનો ને કર તે સખ્યા આવિયો,
પણ, માથા પર હીમ તણું બધ થાય જો—સાંભળ રો

કુમળ

કુમળ મહિતો કાશા કૃષ્ણ કેમુર્ગ,
હોમે મકનો કાષિ પૂરો નાય જો :
“આલો આપણું સટિમે” પણ ચા કમળ ?
સુખીએ મહી ચોપી ચારે પાસ જો—સાંભળ રો

ચૈત્ર

ચોરે તો સૌ યાચે એકઠા ચૈત્રમાં,

માગે: “લાવો, કર જે તમ પર યાય જો :”

કાંતનારી વિધવાની મનુડી લે લૂંટી,

સધણું જોરજુલમથી મૂંટી જાય જો—સાંભળો રે.

વૈશાખ

જમીનદાર વૈશાખે આવીને લૂટે,

ગાય ભેંસનાં દૂધ છઠ્ઠાંતું જે કાંઈ જો :

છાશ વિના ચે છેડ્યાં ટળવળ બહુ કરે ।

પણ પાપીઆ ચાલુ રહે લૂંટ માંલ જો—સાંભળ રે.

જેઠ

જેઠ મહિનો એમ કરતાં જ્યારે આવિયો,

મીઝપેલો કણખી ટાઢો યાય જો :

સમ ખાતાં, ને આશા તેને આપતાં

ખેતરમાં તે ખાતર પૂરવા જાય જો—સાંભળ રે.

બારે મહિના રૂપાંઆ પૂરા થયા,

તેમાં કણખી કેરી કરમ કયા ય જો :

જે કાઢ ગાય શીખે ને એને સાંભળે,

તેના મનમાં વાસ દ્યાનો યાય જો—સાંભળ રે.*

* આ કણખીની તીજ બારમાસી, શ્રીચુત ઠેલ્યાણજીવણ તથા સુનીલાલ શેલે તે સને ૧૯૧૪માં પ્રકટ કરેલા “ગોપાલગીતા”ના સંપ્રદર્ભ પૃષ્ઠ ૬૧ થી ૬૪ ઉપર છાપેલી છે. તે વૃક્ષના માટે અહીં સાચે આપી છે. જેની રચના તથા એકંદર ચાલકીયતા બહુ પ્રાચીન જણાતા નથી. “રૂપાંઆ” તે કાણુ ? અને ઉલ્લી કશીમાં તે નામ આપનાર કાણુ હશે ? તે બહુવા સાધન નથી.

હતાં એમાં શામળસદની “લાલચરામની બારમાસી” સાથે કેટલુંક સામ્ય જણાય છે; અને એમાં નવમ પણ સરખો છે તેથી તેવી સામાજિક બારમાસી અહીં ફરીથી સંભારવી યોગ્ય ગણી છે.

સ્વપ્નસિદ્ધિની શોધમાં

(૫૯ ૬૮ થી ચાલુ)

આ દેશાત્માઓને બનેલો વિરાટ વગ-
ધુરુષ એ જ આપવિવર્તનો આત્મા.

આ આત્માનાં દર્શન બધાં સુધી મદાત્મક
માંથીમાં થાય છે ત્યાં સુધી દિદેશ્વામીઓના
હર્ષના તે એક ચક્રે રાજ્ય કરશે.

૫

માંથીજ આપણા હૃદય પર સંપ્રાપ્ત્ય જોયે
એમાં જેટલી વિશિષ્ટતા એમની છે, તેટલી જ
વિશિષ્ટતા આપણી છે. પરદેશીઓને તો એ સડે-
લાઈથી મગ્નતા નથી. આપણને તો આ સ્વ-
ભવ છે એમને જોઈ આર્વાર્તના આત્માનું દર્શન
આપણને જ કેમ ઝટ દર્શન થાય છે ! એમના
ચન્દ્રો પડે આપણા હૃદયમાં કેમ તરત પડે છે ?
કારણ તો એક જ છે : એમને જોઈને હિંદીવાસીની
‘બિન્ન સંસારની જ્ઞાતિ’ બાજે છે અને
હૃદયે હૃદયમાં એક જ મોહિત આદર્શ દેખાય છે.

નરસિંહ મહેતાને શાન વડે અખિલ ઇન્ડિયા-
માં એક જ શી હરી જુગલે રૂપે અતત
ભારેશ દતો. આત્મા વૈરાગિકને શુદ્ધી શુદ્ધી
વસ્તુઓનું સંશોધન કરતાં એક જ મહામત
તત્ત્વ જડે છે. માંથીજનાં વ્યક્તિત્વને બળે-એ
Sovereign—સૈવશ્વત્વના છિન્નબિન્નને દક્ષિત
આર્વાર્તની એકતા અને મહત્તાની અનુભવ
દરેક હિંદીપ્રાચીન થાય છે. તો હિંદીવાસીમાં
એક એવી વિશિષ્ટતા થી છે કે જેથી આ
અનુભવ એમને એક સાથે અને સરલતાથી
થાય છે !

આ વિશિષ્ટતાને લીધે આપણને માંથીજ
પ્રેરે છે. “If Napoleon is France,

if Napoleon is Europe, it is because the people whom he sways are little Napoleons.” એમ
મખમલે સત્ત્વ ઉચ્ચારેલું. “નેપોલીઅન જો ફ્રાંસ
હોય, નેપોલીઅન જો યુરોપ હોય તો તેનું
કારણ એ જ કે જે લોકો પર તે શાસિતો
દતો તે બધા નાનકડા નેપોલીઅનો ફ્રાંસ.”
માંથીજ શાસન કરે છે કારણ કે આ દેશમાં
કરોડો નાનકડા માંથીજ વસે છે. એ આપણા
હૃદયમાં સહેતું શક્ત્ય હતું કરે છે, જે મળેને
આપણે અણુભરણે જાપોએ છીએ તે એ
બની રહ્યા છે.

આ હૃદયથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે
આપણામાં અને માંથીજમાં એક સામાન્ય
મોહિત તત્ત્વ સહેતું છે. એમનામાં એ તત્ત્વ
વિકસિત ફ્રાંસમાં છે. પ્રેરક સ્વરૂપે છે આપ-
ણામાં છપાએલ ફ્રેંચીયાના શ્વેતરૂપે છે. એ
તત્ત્વને લીધે માંથીજ લાખો લોકોના સમદર્શને
એક વ્યક્તિ કરી શકે છે.

મયા પર્વની કથા જુઓ. જોતજોતામાં
મામેગામ મહાના કાપદાનો મમ, સ્વદેશી,
એવકાટ, ઝડાવદેન, દેશસેવિકાદળ, પાનરમેના
પ્રસરી મયાઃ માફક વસ્તુ માણુમનાં અંગે-
અમળા પ્રસરે તેમ. જનસમૂહ આખો મુદ્દ
ને સજીવ વિરાટ ઘરિર બની રહ્યો, જન એ
તો માત્ર એ ઘરિરનું એક જીવન Cell
થઈ રહ્યો. આ જીવન મૃત્યુ કારણ કે આખાં
ઘરિરમાં એક તત્ત્વ મેળન પ્રેરતું હતું.

આ મેળનને આપણે રાષ્ટ્રીયતા-Nation-
alism કહીએ છીએ.

એક પ્રદેશમાં વસતો જનસમૂહ તે પ્રદે-
શને અવરોધેલા કાંઈ અર્થ માટે સામુદાયિક

ને એકાગ્ર ચેતન દાખવે ત્યારે રાષ્ટ્રીયતા પ્રગટી એમ આપણે કહીએ છીએ. પણ રાષ્ટ્રીયતા તત્ત્વ નથી, માત્ર તેનો આવિર્ભાવ છે. દરેક દેશની રાષ્ટ્રીયતાનાં સ્વરૂપ જુદાં હોય છે, કારણ કે તેનું તત્ત્વ ખીજા દેશની રાષ્ટ્રીયતાનાં તત્ત્વથી નીરાળું હોય છે. અંગ્રેજ રાષ્ટ્રીયતા, ફ્રેંચથી જુદી છે; જર્મનીની વળી જુદી છે; હિંદની પણ બધાથી જુદી ને લાક્ષણિક છે. દરેકનો પ્રકાર એક લાગે છે, પણ તેનું મૌલિક તત્ત્વ જુદું છે. જો હાંદમાં પ્રવર્તતું ચેતન આપણે સમજવું હોય તો આ તત્ત્વની શોધ કરવી જોઈએ. આ મૌલિક તત્ત્વ પારખવા માટે આ ચેતનનું મુખ્ય અંગ જોઈએ.

પહેલું અંગ સલાયક છે એમ મનાય છે; અહિંસા છે એમ પણ ઘણા કહેશે.

ગાંધીજી જોને સલાયક કહે છે તે કેટલા સ્ત્રીપુરુષોમાં હતો ? કાયદો અસત્ય છે માટે તોડવો છે એમ લોકો માનતા હતા એ કહેવું વાસ્તવિક નથી; ખરું જોતાં લોકોને જલમાં જવું હતું, માટે કાયદો તોડતા હતા. આત્મા મેદાનમાં ઝંડાવું પંદન કરવું એ સત્ય છે માટે લોકો માથાં નહોતા ફાડાવતા; તેમને માથાં ફાડાવવાં હતાં માટે આત્મા મેદાનમાં જતા હતા. પરદેશી કાપડની લારી જવા દેવી અસત્ય છે માટે સ્વયંસેવકો તેની આગળ સૂતા નહોતા; પણ તેમ કરતાં પકડાઈ જાય, ધાવલ યામ, પ્રાણ આવારીએ એવા હેતુથી બાણ ગણ્યે લોરી નીચે-પ્રાણની આદતિ આપી હતી. હું તો આ સમયે દિવસ ને અડધી રાત લોકો વચ્ચે ફરતો હતો એટલે જાણું છું કે લોકોમાં પ્રસન્નતા ચેતનનું મુખ્ય અંગ પોતાના સંકંપ માટે દુઃખ નિર્મત્રવાની ઉત્ક્રાંતિ હતું. સર્વસ્વની

આદતિ આપવાના નિઃસ્તીમ ઉત્સાહે ગામે ગામને ગાંડું કરી મુક્યું હતું. જલ, માર ને મૃત્યુ એ ઉત્સાહની સરલતાનાં માત્ર ચિન્ન હતાં.

અહિંસા એ ચેતનનું અંગ હતું ખરું પણ સિદ્ધાંત રૂપે તે લોકોના હૃદયમાં વરસ્યું ન હોતું. ઘણા માણસો તેનાથી કંટાળતા; ઘણા તેને એક ઉપયોગી શસ્ત્ર માનતા; કેટલાક હિંસાનો ઉપયોગ કરવા તત્પર હતા; કેટલાક રખેને ગાંધીજી ચળવળ બંધ કરે એ ધારે તેને સ્વીકારતા. છતાં ચળવળનો વિસ્તાર અને તરવરાટ જોતાં ઘણે અંશે અહિંસા જળવાઈ હતી. તેનું કારણ મને એક જ લાગે છે. ઘણે ભાગે લોકોને લાગતું હતું કે જરા પણ હિંસા થશે તો દુઃખ નિર્મત્રવાની તેમની કમ્પા કલંકિત થશે, મરવા જ એકા પછી કોઈને મારવું શા માટે ? દુઃખી થવા જ એકા તો પછી જેમ સામા પક્ષને આશું દુઃખ પડે તેમાં જ આપણું દુઃખ બધારે ગણાવ. આદતિ આપવી તો પોતાની મેજે જ. સામાને તરફી આપવાથી તો તેનું મુખ્ય આશું ચાલ કે તેની શોખા ઝાંખે ને યશ જતો રહે.

સમુદાયમાં આ પ્રકારની મનોદશા ઘણી થોડી જોવામાં દુરમનો જરૂર હતી જશે એની ખાતરી થયા પછી પોતાની ટેક સાચવવા પીરના સમુદો મૃત્યુને જઈ બેઠયા છે એ વાત ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. વિનાશકારી કાર્યોને, મુસલમાન ઘેરા વખતે ઝાલોરે આવાં દર્શાત પૂરાં પાડ્યાં છે. નેપોલીયનના આક્રમણ વખતે તેને મદાત કરવા મોસ્કોના લોકોએ પોતાનું નગર બાળીને ભસ્મ કર્યું હતું. પણ આ દરેક પ્રસંગે આદતિ આપનાર વિનાશથી ઘેરાઈ ગયો હતો, મરણ અથવા મરણથી અધમ દશા તેની સાક્ષી બની

હતી. ગયાં વર્ષની દિન્દી યજ્ઞવલ્કમાં એવો નિરૂપાર્શ્વનો અંશ નહોતો. સત્યાગ્રહે ફરજિયાત સ્વીકારેલો રહ્યો નહોતો. સ્વેચ્છાએ વહોરેલો લઘવો હતો. જે સત્યાગ્રહમાં ન જોડાય તેને નિર્ગતે એસી સુખનો રોટલો ખાવાની છૂટ હતી.

સત્યાગ્રહની યજ્ઞવલ્ક આમ અસાધારણ હતી. એમાં બેગ્રાએમાં ભીયુરુગા દુખને સંકારથી મેળવવા હતા, જેમ એક યજ્ઞપુરુષ દુઃખ, મુખ, અને મોજની આકૃતિ પોતાની મગટથી આપે છે તેમ જ આખો જનસમૂહ પોતાની મન, મુખ અને સ્વચ્છતાની આકૃતિ આપી રહ્યા હતા.

યજ્ઞપુરુષનું આ લક્ષણ જેમ માધીયમાં છે તેમ જ હિંદીવાનેમાં છે. અને તેથી મત્તા-મેહની યજ્ઞવલ્ક સફળ થઈ. તેનું મુખ્ય અંગ પોતાની સંકલ્પસિદ્ધિ માટે સત્કારથી મેળવેલું દુઃખ; તપ સ્વેચ્છાએ આદરેલું, મસ્તિસ્કિતિએ ન છુટકે તપાવેલું નદી, સંપત્તિ, જે રાક્ષિની શોષ માટે સ્વીકારેલો તે, પોતાને હાથે કેળવેલો ને.

સત્યાગ્રહની આખી યજ્ઞવલ્ક સામુદાયિક તપ પર રવાણ દેખાય છે. યોગશાસ્ત્રિ નિર્દેશો સિદ્ધિના માટે જનસમૂહને ચઢાવવાનો આ પહેલો પ્રયત્ન છે.

એક આખા દેશને યજ્ઞપુરુષની રીત આપવાનો આ પહેલો પ્રયોગ છે. એથી કરોડો માણસે આક્રમણ નહિ કર્યું, જળવેદ નહિ કર્યો, પણ પૂરેપૂરો સમય જળાધીને, દુખ વેઠવાનો અખ્યાસ કર્યો કે જેથી સિદ્ધિ સરેલી થઈ પડી. માધીયએ કહ્યું હતું: I am generating force 'કું' બળ પેદા કરું છું.' બધું બળ પ્રગટ છે તે થતી શૈશવાઈ અને સદૈચાઈની મળતી નીશાંત તામરાકી. આખા દેશમાં બળ પ્રગટ્યું છે કારણ કે જનસમૂહે હિંસા કરવાની

શક્તિ રોધી આક્રમણ કરવાની હથ્થા ત્યાગી અને માત્ર સર્વસ્વ હોમવાની આદત પાડી.

જે સ્થિતિમાં ને જે ઉત્સાહે ખીજ જન-સમૂહો અનિચ્છિત સ્વચ્છી તૈયાર કરે છે, તે સ્થિતિમાં, તેથી પણ મોટા ઉત્સાહ હતા હિંદીવાનોએ બતાવી આપ્યું કે એમનો સમૂહ-ધર્મ ગમે છે હમને મોટે દુઃખ મહી તપશ્ચર્યા કરવામાં. ને આત્મમર્મણે ને લઘવો મણી મલ્લાખ્યામાં, ખીજ વીરપ્રજ્ઞાએ ને છુટકે લક્ષણે દાખવેલું પશુ' ને મારણે ઉત્સાહના પુગમાં આપ્યું.

૬

અવર સુધી યોગનો અલ્લે એક બ્યક્તિ માટે હતો. હવે જનસમૂહ તેને નજર આગળ રાખના શીખ્યો છે.

સમાજરાક્ષીએએ સ્વીકાર્યું છે કે જન-સમૂહ પણ યવત બ્યક્તિ—living organisms મા થઈ શકે છે. અને તેને બ્યક્તિના બધા નિયમો લાગુ થઈ છે. એ આ સિદ્ધાંતથી સત્ત્વ હોય તો પછી યોગના આદર્શની સિદ્ધિ બ્યક્તિને શક્ય હોય તો જનસમૂહને પણ શક્ય હોવી જ નેપ્રેમ્યે.

રાષ્ટ્ર પોતાની પ્રવ્રતિઓમાં અદિત્સા સાધવી નેપ્રમ્યે, સત્ત્વ પાલન કરવું નેપ્રમ્યે. આક્રમણની હથ્થા વીમરની નેપ્રમ્યે; દેવને દર કરવો નેપ્રમ્યે; એણે 'સ્વદેશી' થવું નેપ્રમ્યે. પારતી વસ્તુઓના અદિત્સાર કરવો નેપ્રમ્યે. અર્થાત્ 'આત્મવેદ આત્મના ગુણ' થવું નેપ્રમ્યે; એણે દુઃખમાં ઉદ્ધિત મન ન રાખવું પણ આનંદ કેળવવો; નેસર્માં જતાં હસવું. માથું ફેરવવાં વિવેચયોજના કરવી, અર્થાત્ ઉલ્લાસકું; એણે સાખમાં અવર ન આવવા દેવો, માંઆથી

અર્થુ' હેવું અને દુસ્મનની મુસ્કેલીઓ જોવી; એણે કેં પણ ભાવનાસિદ્ધ કરવા માટે ખુશીથી આત્મસમર્પણ કરવું : આટલી વસ્તુઓ તો ગાંધીજીને કહે હાંદી જનસમૂહને સ્વીકારી છે. મોક્ષ માટે સ્વાયેશે આદર્શ વ્યક્તિને તારે તો રાષ્ટ્રને શા માટે નહીં ?

પહેલી વાર યોમને આદર્શ જનસમૂહ ચાલ્યો છે. કેટલે ને ક્યાં સુધી ચાલશે એ પ્રશ્નનો અભ્યારે કાણ જવાબ આપી શકે ? હિંદ કરી નિરાશ થાય તો અહિંસાનો આદર્શ રાખશે ? ગાંધીજી સર્વસત્તાધિકારી ન હોય તો સત્યનો આદર્શ હિંદો રાજપુરો. સાચવશે ? સત્તા મળે તો હિંદ આત્મસંતુષ્ટ રહેશે ? અધિકાર આવશે ત્યારે પણ હસતે મોટે આત્મસમર્પણ કરવા હિંદીઓ તૈયાર થશે ?

આ પ્રશ્નોની પરંપરા આટલેથી નથી અટકતી.

મનુષ્યની માફક જનસમૂહ તપ કરી શકે ? અને કરી શકે તો ક્યાં સુધી ? ક્યાં ક્ષેત્રોમાં ? જનસમૂહ જો અહિંસા અને સત્ય સાધે, તો અસ્તેય અને અપરિગ્રહ સાધી શકે ? તો માલીકીયું ને મીલકતયું શું ?...

કોઈ પણ જનસમૂહ રાષ્ટ્રયોગી થઈ શકે ?... હિંદ રાષ્ટ્રયોગી થઈ શકશે ?... કલ્પના થઈ છે.... અહિંસા અને સત્ય હિંદ સાધશે એ વિશ વર્ષ પર કાણ કહી શકત ? વિશ વર્ષ પછી હિંદ અપરિગ્રહનું તત ન લે એ કેમ કહેવાય ? સામ્યવાદ ને. અપરિગ્રહ વચ્ચે અંતર ધણ યોડું છે.

પણ ગાંધીજી દીર્ઘજીવી યત્ય; આપણા સ્વભાવમાંથી આપણા રાષ્ટ્રધર્મનાં મૂળ ઉગતં

રહે; ગયા વર્ષના વિપ્લવપ્રયોગનાં મુખ્ય અંગો અકસ્માતથી નહીં, પણ આપણા લાક્ષણિક સંસ્કારથી જ ધડાયા હોય તો—જેમ આ ભૂમિમાં મનુષ્યને વૈરાગ્ય સરલ થઈ પડે છે, ને અહિંસાદિ મહાવ્રતોની મોહિની દુર્જય બને છે તેમ એમાં વસતા જનસમૂહને થાય. હિંદી રાષ્ટ્રે એક વર્ષમાં જે આદર્શ સ્વીકાર્યો તેની ધીમે ધીમે સિદ્ધિ પણ થાય. એક એવો પણ રિયતપ્રદ રાષ્ટ્ર પ્રગટે કે જે જગતનો બનવાહાર નવે ધોરણે ધડે, અને સમસ્ત જનતાની હિંસાત્મક વૃત્તિઓ, દુઃખો ને દેષોને યમાને.

તત્ત્વચાનીઓએ હમોરે વર્ષ થયાં રિયતપ્રદ રાષ્ટ્રનાં સ્વર્માં સેવ્યાં છે; આર્થ ઝાપિઓએ પણ એવું એક 'આર્થાવર્ત' કલ્પ્યું છે, કેક અંશે તેનો પાયો નાખ્યો છે; અભારે એ સ્વનું સિદ્ધ કરવા હિંદ બેઠું છે; પુરાણા મંત્રનો નવો પ્રયોગ આરંભી 'આર્થાવર્ત' સ્થાપવા બેઠું છે—'આર્થાવર્ત' અહિંસા ને સત્યથી પ્રવૃત્તિઓનો સંયમ કરી, આંતરરાષ્ટ્રીય છવનમાં અસ્તેય અને અપરિગ્રહ પ્રસારનું; વિશુદ્ધ, સ્વસ્થ ને સંતુષ્ટ; આત્મસમર્પણથી જ રાષ્ટ્રો વચ્ચેનો રાગદ્વેષ શમાવતું—આહી રિયતિમાં અપૂર્વ જગતની આત્મસિદ્ધિ શોધવું.....

આપણા સંસ્કારનું મૂળ આમ જ બનશે જગદિઓઅનું મહાશસ્ત્ર.....

—અને હું પણ સ્વમસિદ્ધિની શોધમાં વિર્ધિવ આ પ્રયોગોને જોઈ રહું છું, ને મારું હૈયું ઉત્તાસથી થનગને છે...અને મારા જ્ઞાનમાં મુજોના તરંગો પડેથી થઈને અવાજ આવે છે—

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुच्यते ।
रिपत्वास्याम-तकालेऽपि मम निर्माणमृच्छति ॥

સ્નેહ સંબંધ

(૫૪ ૮૪ થી ચાલુ)

સુમન આગળ આવ્યો. તે ચરમેા એક આંખે ચઢાવી હાથ કરમરે મુખને બોલવાની દિગ્ધત ભેગી કરતો હતો એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું. “ધનકોર બહેન, તમારો વાંક છે. તમે સારાં ચપ્પા ખાઓની.”

મોહિની તેના તરફ રોકવા કરી. સુમન તેણે એક પુછકું હતો. તેને સ્વતંત્ર રીતે બોલવાનો અધિકાર તે કદિ સ્વીકારતી નહીં. “પણ સુમન બોલ્યો ? અને વાત કરવા દેની.”

સુમનને થયું ધન્ય આવાસી દેવ હતી. તેણે ચરમેા હાથની કહ્યું : “હે પ્યારે, તું વાત કરે.” ધનકોર બહેનને તક મળી. જરાક કૂંચાથી હસીને તેમણે કહ્યું. “અબી મોહિની, તું તો કોઈને બોલવા દેતી નથી.”

મોહિની ગાંઠે જાય એવી ન હતી. “મેહુ” બંધ હોય તે સ્ત્રી નહીં. સમજ્યા.” અને ધનકોર બહેનનું કાળજી ચીરાય એવું ક્ષત ફેંક્યું. “સુમન, મને લાગે છે કે શિશુ-સર માટેન મમરીર બહાકુરને ત્યાં ગયા હશે.”

ધનકોર બહેનનો આવ એકદમ બદલાય ગયો. તે માથાથી જની મીઠું દસવા લાગ્યા. “મોહિની ! તું પણ એમને યોગ્ય છે કે ? અબી ! તારા શિશુસર વસુમતી જોડે બંધ રહે છે નહીં ?”

મોહિની કથાગાથી બોલી “એ બિરીનું નામ અને મનુ નથી, એ બિચારા પ્રેક્ષકર સ્ટાડેનને જનાવે છે.”

સુમન વારે થયો. તેણે ચરમેા ચઢાવી

પાસે આવી કહ્યું. “મોહિની, ભાંચકો નહીં વાટ.”

મોહિની કે પણ કરવા માગે તો તેને કાપ રોકી રાકે એમ નહોતું. “પાછો સુમન બોલ્યો ? અને વાત કરવા દેની.” અને ભરત ટેવાએયો સુમન પુઝ ફેરવી, મોપડીઓનાં કપાટો તપાસવા બેસી.

ધનકોર બહેને ધીમેથી મોહિનીને કહ્યું. “અબી કોઈને કહેતી નહીં. એક વાત કે”

“હી ?”

“કલે ગતે વસુમતીને ત્યાં જઈ ને એની ધુળ કાઢી નાખી.”

“હે, તમે ? ક્યાં ?” મોહિનીના અબ-સકરો પાર રહ્યો નહીં.

ધનકોર બહેન વિચારથી હસ્યાં. “તારા પ્રેક્ષકરને નાચ નયતીને માકડા બનાવી મુક્યા છે. કેટલા દલાડાને તારો ખાગ કાઢવો હતો. એટલે કલે હુ માડી મોલાથી એને સાં બધ ને મોહમી સાત પેડી ખબેરી નાંખી.” આ ખબેરી નાખવાનો કાક ઉતારવા તેમણે હાલિને જવાની બે મોળી મળી.

સુમન તે આ સંજ્ઞાથી અકળારે અને તેનાવી “અરે પ્રમુ” મોલાય ગયું.

“સુમન ! don't interrupt” મોહિનીએ કહ્યું. “અને વાત કરવા દે. પણ છ. ધનકોર બહેને આ છ કહ્યું. આખા માખમાં જન્મેતો થશે.”

ધનકોર બહેન એ એક વસ્તુથી મેરીકર હોય તો તે જોતાથી. “હું કે એનાં માથાથી કઈ એરી છું કે ?” તેમણે ટુખતાં માથાં ૫૨ કઠાવીને કકડો ખાંધી. “હુ એના

બાપની ઓશીઆળી છું કે? પ્રેક્ષિસર આજે આમ આવજો, ને આમ જાએ ને આમ બેસો ને આમ ચાલો. એ તે મારો ધણી છે કે એનો દાગણો ! ”

મોહિની અક્ષતવણી હતી. ધનકોર બહેને કરેલા કાર્યના ભયંકર પરિણામ એ સમજી શકી. “આ સ્ત્રી ખરાબ છે ને હું કષ્ટિત કરું છું. પણ તમે તો હલ કરો છો, ધનકોર બહેન, તમારું ચાલે તો પ્રેક્ષિસરને તમે કંકુની દાળ-ડીમાં જ પુરી રાખો. ”

ધનકોર બહેન પાછાં ઉઘ ચર્ચા : “ એમને હું પરણી, તે તમે બધા એની સાથે મળ કરો તેટલા માટે, એમ કે? એ મારી આમળ નહીં ચાલે. ”

મોહિનીએ તેમની ઉચ્ચતા શાંત દરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. “તમે માંદા થયાં એટલે પ્રેક્ષિસર સાહેબ પણ માંદા થઈને તમારી સાથે પડે ? ”

“ તે શું બેસાંઓની હમાલી સીવાય બીજો એમને હુનીઆમાં ધંધો જ નથી ? ”

ધનકોર બહેનની નજર સુમન ઉપર પડી એટલે એ ખીયારાથી કહેવાઈ જવાયું : “ આ જમાનો રવાતંબનો છે—”

મોહિની તરત ફરી. “ સુમન અને વાત કરવા દે. આ જમાનામાં તમારી વાત કોઈ માનવાતું નથી, ધનકોર બહેન. ”

ધનકોર બહેન ન્યાયાધીશની માફક બોલવા માંડ્યાં : “તમારે બધાને જે કરવું હોય તે કરો, સમજ્યાં બાદ સાહેબ, પણ તમારા પ્રેક્ષિસરને હું નહીં કરવા દેવાની. આજે પેલી વસુ-ડીનો ધુમાડો કાઢી નાંખ્યો, ને ગેરબોર જેવડાં આંસુ પડ્યાં. ”

એટલામાં એમને સહજ ખાંસી આવી. એ ખાંસી બાદ રહ્યાં, ત્યાં સુધી બધાં મુગાં ઉભાં. પછી ધનકોર બહેને મોહિની સામે ડોળા કાઢ્યા ને ઉમેયું, “તે ઘણી ગરબ કરશે તો તારા પણ એ જ હાલ કરીશ.” મોતાના દંઢ નિશ્ચયના પુરાવા તરીકે તેમણે માથા પર બાંધેલા કમાલની ગાંઠ છોડી બેચી તાણી તેને ફરીથી બાંધ્યો.

મોહિનીએ સુમન તરફ જોયું “સુમન ! હું ધારું છું કે આપણે અર્ધાંબી આલવાજ માંડીએ. ”

“હું તો ક્યારેનાય તેવારજ છું. આજે વાંઝામાં ગાળવીજ ક્યારનાં શરૂં થઈ ગયાં છે.”

“અહ—બોલ બોલ શું કરે છે” મોહિનીએ કહ્યું “આલ. આપણી ચોપડીઓ લઈ લે. ને મારી છત્રી જીવતો નહીં. ચાલો ધનકોર બહેન, સાહેબજી.”

ધનકોરબહેને કટાણું મોઢું કરી રજા આપી અને મોહિની અને સુમન બહાર જવા નિકળ્યાં.

બારણામાં પ્રેક્ષિસર પ્રીતમલાલ આડા હાથ રાખીને ઉભા હતા.

પ્રેક્ષિસર પાંત્રીશિક તર્કના હતા ને પત્નીશિક ના લાગતા. એમનો ધંદવણો ને ગીર ચહેરો હમેશાં દરયા કરતો તે જ અત્યારે પણ હસતો હતો. એની આંખ હમેશાં નાચ્યા કરતી તેમ અત્યારે પણ નાચતી.

એમણે ડકનાં દાદકાટ ને પાટનુન પડેયોં હતાં, અને હેટ લાપમાં રાખી હતી. એમની હસવાની રીત આશ્ચર્યક હતી, અને અત્યારે મનતાબદી રીતે મોહિની તરફ જોઈ રહ્યા. જે મનતાબદી એ મોહિની તરફ જોતા

તે જોતાં સામાન્ય જોનાર તો ધનકોર બહેનના મીલનનું મુળ તરત શોધી કાઢે.

મેહિની કહીને તેની પાસે ગઈ, તે એટી રેતાં જરૂર આટકી પડી. એ જો પરણેલી હોત અને એને પતિ એ પાસે હોતો હોત તો આ હિમજાકો જોઈ રાતના આરા ખતી કરત.

“હે—તો—મારા પ્રેક્ષક સાહેબ !”

સુખને આ હિમજાકો જોયો અને રવાણ થયો હોવાથી તેણે એપડીઓ પાછી રેખા પર ચાંપી.

પ્રીતમજાલે હસીને બે હાથે રોક રોક કરી “My dear મેહિની” એટલામાં ક્યા જાય છે ? હ જગ મેડો પડી ગયો. કેમ છે સુખન *How do you do ?* “તેણે ગળે હાથે સુખન સાથે હાથ મેળવ્યો.

“એ—વન” કહી સુખન ચોલાના મોઢા પરનો પાકોર સાચવવા બેઠો.

ધનકોર બહેને અડળાઈને કહ્યું, “અરે એ “માઈ કીમર” મેહિનીના પ્રેક્ષક સાહેબ ! બીજા કોઈને જોવાની આખો છે કે નહીં ? હવે ડાકર તો આવ્યા નથી ને મારી તો કમર ફાટે છે.”

પ્રીતમજાલ ચોલાના હાથ છૂટા કરી ધનકોર બહેન પાસે દોડીને બેઠો ને ચમત્કારી બેના વાંસા પર હાથ મુક્યો. “અરે ગમરાય છે શું ? હમણાં માણ કરી દશા. કેમ છે ? અત્યારે મીલન ઠીક તો છે ને ?” કહી જાવથી ને હમવા લાગ્યો.

મેહિનીથી ન ગેલગત. તેણે સુખનના શાનમાં કહ્યું—“કે અદેખી બીજાની છે.”

સુખને મેહિની જવાબ વાળ્યો *That's right* “ધનકોર બહેને મીલનમાં બાળુએ જોયું” “અમારો મીલન આજ હોય કે પરગામ તેમાં તમારે શું ? કહાનને ચોપીઓ મળી એટલે ચર્ચ. હો આ જરૂર કાઢીની ચીડી. બત્રીબ વિના કાઢી ઝૂરી માલ્યા.”

પ્રીતમજાલે હસીને ચીડી લીધી વાંચીને પાછી આવી. હેતથી ધનકોર બહેનને નિહાળી તેણે કહ્યું, “તું” નેહલ્યાસ હોત તો મારું જામવત ક્યારું એ ત્યાં જ ભત. પણ શું કરીએ ? મેહિની, ધનકોર બહેન જામવત રચત તો તું પણ અમર ચર્ચ ભત. માલ ડાકરને લઈ આવું.”

ધનકોર બહેન શરસાથી મોઢાં “કાઠ જળવાની રહી હશે. મરમો ટકુ જ નથી. જાઓ, ફરી આવો” રીત કરીને તે પચારીમાં સ્થંભ મથા ને ગોઠડ દીલ પર એમવા બાબા.

પ્રીતમજાલ અડખાટ હસી પડ્યાં “ના રે, હ આ બેઠો. સુખન ! જતો હોય તો ડાકર વામનને મોકલો.” સુખને અરેના ચલાવ્યો ને લઈને કહ્યું “Certainly-મેહિની ચાલ, ડાકાણ પાટ જોતા હશે.”

મેહિનીને પણ લાગુ કે અત્યારે વખતે વાર ટકવામાં મળત નહોતી, “ચાલ, પ્રેક્ષક સાહેબ ! આજે અમે ડાકાણ જોડે મેડાબદર જવાના છીએ. તમારે રવિવાર ત્યાં માળવો પડશે—”

ધનકોર બહેન વચ્ચે બોલ્યા : “હસ્તે, કેમ નહીં, મેડાબદર જાઓ, કે અમિયા બદર જાઓ. પણ જાઓ નહીં તો “માઈ કીમર” મેહિનીને રવિવાર અગોડ.”

પ્રીતમલાલે હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો,
“ હું જોષણ. બનશે તો આવીશ. પણ હાલ
હવે પાણી બગડેલાં છે. નહીં અવાય તો
કાકાજીને સલામ. ” તેણે ઉઠીને એક ચીડી
લખી ને મોહિનીને આપી. “ જરૂર કાકાને
આટલી ચીડી આપતી જશે ? ”

“ જરૂર. સાહેબજી. ” મોહિની ને સુમને
રંગ લીધી.

મકરણુ ત્રીભુલું

પ્રોફેસર પ્રીતમલાલ

પ્રોફેસર પ્રીતમલાલ જન્મ્યા ત્યારથી જન્મ-
જોડન હતો. એમ કહેવાતું કે એ જન્મ્યા કે
તરત એમને જન્માવવા આવેલી દાયણુ મુગ્ધ બની
નાચવા લાગી. એ બાળક હતા ત્યારે શરીરોની
સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાં છોકરી એમની પાછળ
ભમ્યા કરતી. એમનું હાસ્ય જોષ સાત પેઢીનાં
વેર વીસરાઈ ગયાં. એ નિશાળે ગયા ત્યારે
એમને બણાવવાના અધિકાર માટે મારતરો
વચ્ચે માંલોમાંલ જાંઘળીબરનાં વેર ચયાં.
આતની સ્ત્રીઓ ને પુરુષો ઝાળામંદો એમને
ઝપવાને ગીધડાંની માફક તક્તરી રહ્યાં, અને
એમને એ પ્રાણીઓમાંથી બચાવવાને ખાતર
એમની દાદીએ પોતાના મસીઆઈ બાઈના
દોકરાની દોકરી, નામે ધનકુંવર, પરણાવી દીધી.
ધનકાર બહેન બહુ ભણેલાં ન હોતાં; રૂપે
પણ સુંદર નહીં કહેવાય. અનેક પ્રકારના રોગો
પણ તેમને બાળપણથી લાગેલા. પણ જે પહે
તેમણે પ્રીતમલાલ પર દષ્ટિ ફારી તે જ થયે
તેની પાછળ ગાંડાં ચઢ્યાં.

પછી પ્રીતમલાલ એવા કોલેજમાં દરેક

પ્રોફેસર એમનાં પર માંડો ચઢ્યો ગયો. એકે
એક છોકરાએ એમનાં મિત્ર થવાનો સંકલ્પ
કર્ષો, અને છોકરીએ છોકરી ઘેલી ગાંધી બની
કોલેજને ઇંદાવન કરી મુક્યું. તે સાહિત્યનો
અભ્યાસ કરી એમ. એ. થયા, અને એમની
કોલેજમાં તરત જ પ્રોફેસર નીમાયા. અને
એમની આખી દુનીયામાં મારામારી વધી.
ટ્રોપની હેલન માટે અનેક રાજવંશો કંપાઈ
મુઆ તેમ એમની મહોબત માટે અનેક સ્ત્રી-
પુરુષો કંપાઈ મરતાં, અને આ માદવાસ્થળીથી
અસ્પૃશ્ય પ્રોફેસર હસ્યા કરતા. એમને ધણી
વાર સમજ નહીં પડતી કે એમની આસ-
પાસના લોકો એક બીજા તરફ કેમ ધુરંકયા
કરતા. એમને ધણી વાર ખ્યાલ પણ ન હોતો
કે એમની મહોબત માટે આ ધુરંકાટ ચાલતો
હતો. એ તો એમ જ માનતા, કે મનુષ્યનો
સ્વભાવ એક બીજા સાથે વધ્યા કરવાનો છે
અને એ વલવાડના ધા રઝવવામાં પોતે
નિરંતર રોકાઈ રહેતા.

એમનામાં વસતા આકર્ષણનું રહસ્ય
પારખવું અપરું હતું. કાઠવાર એમની
આંખ જાણે સ્વપ્નાં જોતી હોય એવું લાગતું,
અને તે વખત બધાં પ્રશંસામુગ્ધ બનેલા કરતાં.
એ હસતા ત્યારે એમને જોઈને એમના મિત્રોનાં
હૃદય ચંબી જતાં. એમનો અવાજ મધુરો હતો.
કાઠ વખત શરૂસાથી તેને કંઈક બનાવવા
એ પ્રયત્ન કરતા. બ્યારે તે ધણી મોટા
પ્રયત્ન કરતા ત્યારે પણ અવાજમાં અકસ્મ
માદવ સંભળાતું.

ધણી વખત પ્રીતમલાલને શરૂસે મવાતું
અન થતું, અને આરસીની સાથે ઉભા રહીને
શુદ્ધ કોષથિત કરવાનો એ પ્રયત્ન કરતા

ધનકોર બહેન જોરથી ને દહતાથી દૂર બેઠાં. “ઐ તો હું રોજ જોઉં છું.” પ્રેદિસરે માથે હાથ ફેરવવા માંડ્યો. “કેમ આજે પેલી વસ્ત્રમતિને મળી આવ્યા કે? કેમ છે એની તબીબિત ?”

પ્રેદિસરના મુખ પર ચિંતા દેખાઈ. “હું ન હોતો ગયો. કેમ કે વસુ બહેનને શું થયું છે?”

ધનકોર બહેન કથતાવી બોલ્યાં “ન હોતા મયા! બોડી વાત. હું આવું નહીં તો. ન મયા હો તો આમ બોલું હસે નહીં તો.”

“હસવાનો તો મેં ઇજારો લીધો છે. પણ વસુ બહેનને શું થયું છે તે તો કહે.”

ધનકોર બહેનને એટલું જ જોઈતું હતું. “જોઈ લો. વસુ બહેનને શું થયું છે તે જાણવાની તાલાવેલી કેવી લાગી છે. જરા ગમરાશે નહીં. કાલે રાતે તમે તમારા પ્રીતિપાલને ત્યાં જમવા ગયા એટલે મેં જમીને એને એવી પાંસરી કરી.”

પ્રેદિસર અંબીર થઈ ગયા. તેણે પુછ્યું “શું ક્યું? વું ગઈ હતી કે ક્યાં?”

ધનકોર બહેને કડવાશથી કહ્યું “રાતના ગાડી કરીને એકલી મઘ હતી. ક્યાં? તમારાં વસુ બહેનને ત્યાં. ને એવી સંભળાવી.”

પ્રેદિસરના મુખ પર વેદના છવાઈ રહી. “હું?!”

“ત્યારે.” રોષથી ધનકોર બહેને કહ્યું “આ તો કેં રીત છે. જોવા ન હોય તો મોટાં વસુબહેન.”

પ્રીતમલાલ હમા થઈ મયા. તેણે ધનકોરના બે હાથ પકડ્યા ને કચવાળને કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પ્રેદિસરનો કચવાટ કેંદ્ર આજીજી

જોવા દેખાયો. “શું કરી આવી? કે આજરું જરાય ભાન છે કે નહીં?”

ધનકોર બહેને હાથ વઝોડી નાંખ્યા. “તમારી આજરું? અરે તમારી આજરું તો મુંબાઈના કુતરાં બીલાડાં પણ જાણે છે—વરણાગીઆ થઈને ફરો છો તે. પણ હું એવીઓથી ગમરાઈ એવી નથી. મેં જમીને એને એવી પાંસરી કરી દીધી. હવે કેમ હસતા નથી?”

પ્રીતમલાલે કપાળ કુટ્યું : “હું શું હસું? કપાળ આરુ? વું તો ગાંડી છે—ગાંડી.”

“લો” ધનકોર બહેને જવાબ વાળ્યો. “વસુબહેનના મોટાભાઈ બોલ્યા. હું તો ગાંડી જ પડું તો. ધરની ઘેરી તો કોઈને ઝાઝી પડી છે?”

પ્રીતમલાલ જોઈ રહ્યા. તેમના અંતરમાં તો વેદના હતી, પણ તેવું બહારનું સ્વરૂપ રસિક આર્દતાનું હતું. “વું શું બોલે છે તેવું તને ભાન છે? આજે પંદર વર્ષ થયાં વું આમ પધારીમાં પડી છે તો ચે તને એક દહાડો એાહું પડવા દીધું છે? તરે શું જોઈએ છે? તને મેં તન મન ને ધન અર્પણ કર્યો છે પણ વું જગદમ્યા ક્યારે જપીને બેસશે ને બેસવા દેશે?” બીજે માણસ આમ કહેત તો ધનકોર બહેન હાજી પડત. પણ પ્રેદિસરના મુખના ને મળાના સ્નાયુઓમાં એટલું આકર્ષણ હતું કે તે સંવનન કરતા હોય એવા લાગતા હતા. ધનકોર બહેન એટલે મગકમાં કહેવા લાગ્યાં.

“તમે તમારી રીત ક્યારે છોડો છો કે હું છોડું? તન મન અને ધન મને અર્પણ કર્યું છે કેમ? વાહરે વાહ, આજે તો કોસેજમાં

ચાલ્યા, આજે તો—“ફેડક” બેઠે ચઢ્યા પીવા ચાલ્યા, આજે તો ટેન્ડેસ રમવા ચાલ્યા, આજે રવિવાર આજે ને ઘેડખંદર ચાલ્યા, આજે વસુખહેન આજે ને નાટકખર ચાલ્યા. બસ પોતાની ઘેરી શીવાય બધીજીનાં મોં રૂપાળાં. નહોં ખસવાનો પડવા, નહોં ઝૂવાની પડવા ને નહીં તળીએતની પડવા. હવે હું પણ બેઠું છું કે એ બધીએ તમારી પાછળ કેમ ભરે છે. ” આ બાવણ ચાલતું હતું તેથી તેમણે પોતાને માથે પ્રેદિસરને હાથ ફેરવવા લાગ્યા. “ હરે, પેલી તમારી ટોપી આપો. ”

પ્રેદિસરે હાથ લખાવી તે આપી. ધનકોર બહેને ટોપી લઇ ક્રશ કરવા માડી. “ ઉહા કાણુ બાણુ ક્યાંથી આખા યુગાઇની ધુળ તમને જ વળે છે. ”

મોલવાનો આ પ્રયોગ બણે લાગે મધ પડયો એટલે ધનકોર બહેન ખાસી ખાવા લાગ્યાં, પણ ખાસી ખાતાં ખાતાં પણ તેમણે ટોપી સાફ કરી. પ્રીતમલાલ ખીલ હાંસી બેઠ રહ્યા. ખીજના દર્શાવવાને બદલે તેમની દુહ આંખો આંકુને વર્જાવતી હોય તેની દેખાઇ રહી.

પ્રીતમલાલ થોડી વારે બોલ્યા. “હા હા. એ તારે ખરે તે મે જન્મ ધર્મો છે. પણ થોડીક ધડીલ તારા આનહો બધે કરે, થોડાક મિત્રોનો સહચાર બધે કરે એટલે પછી તુ

ને તું સામસામા—આ ધરને માંડાની હોરપીટલ બનાવી મુકીએ ?”

ધનકોર બહેન ઉમતાનો ડોળ કરવા લાગ્યા “મુંબાઇ કોટરમાં મરદો બધા પડવારી બધા કે તમારે સી મિત્રોમાં જ મહાસતુ પડે છે—નહીં ?”

પ્રીતમલાલમાં કાવાચ લમચાઇ—પણ મહાર પડી યાત્રી નહીં. “તુ કહી રહી ? તારી જોડે હું એવો જનવર મધ ભડ છું કે કોઇ સરકારી સ્ત્રીની સોબત મને ન મળે તો હું પાઠો માણસ કેમ માઠ ?”

ધનકોર બહેન ઉઘવા પણ હવામણે રવરે કહ્યું “હા. હા. એમે તો જનવર. બીણુ કે કહેવાડ છે ? આ દેહ પણ બધો પડતો નથી કે તમને નીરાંત થાય.”

પ્રીતમલાલે મમતાથી કહ્યું. — “આમ શું કહે છે ? એ વાણું તાણુ આવશે ને તજીવત બમણશે.”

આ સદ્ભાવ બેઠ ધનકોર બહેન પીગમી મથા; ને હસ્યાં, “બમણા હો.”

પ્રીતમલાલે હસી પડ્યા. “આરે ભગડે કેમ ? દમણે ઠાકર ? આવશે. હું નાહી પડવારી તમાર ચાહ આજ હાથ મોઢુ ધો તો, એવો રૂપાળી લાગશે.” તેમણે ધનકોર બહેનનો વાંસો ધાળડો “ચાલ લઉં. એ મધુ તે ખર.”

તેમણે જતનને ઊઠાડી અને તેની કો હાથ દઇ તેને અંદર જવાની મદદ કરી.

નવયુગનો યુવાન

લુગ લુગનાં અંધારાં ટાળી,
કામ, ક્રોધ અનીતિ બાળી,
જગમાં જ્યોતિ પુરશે કોણ ?

નવયુગનો યુવા

દુષ્ટ રૂઢીના દાવાનળમાં,
બળતાં કુમળાં બાળો પળમાં,
એ દવની સામે થાશે કોણ ?

નવયુગનો યુવાન.

અરણ્યમાં કાળી રાતે વા,
જગની ગલીએ જુપડીયોમાં,
દીનનાં દુઃખડાં હરશે કોણ ?

નવયુગનો યુવાન.

સંકટના મહાસાગર ડોળી,
સંયમની વિલુતી દીલ ચોળી,
પ્રગતિમાં પગલાં ભરશે કોણ ?

નવયુગનો યુવાન.

સુસંવતા સુધ્ધા સમીરોમાં,
ધુધવતી સાગર છોળોમાં,
અણનમ ઉભો રહેશે કોણ ?

નવયુગનો યુવાન.

સાંકળચંદ માધવલાલ માળી

એવી હોટેલોની મુલાકાત લીધા પછી જ આવી શકશે.

આવી જ મનોદશા પ્રાણીઓનાં નામ પર ને પણ પ્રચલિત છે. કાઠીઆવાડનાં ગામડાં-ઓમાં “મોટા છવ” નામનો એક પ્રાણી ચાપ છે. એ પ્રાણી ખરી રીતે સાપ અથવા એક છે-પરંતુ સર્પ, સાપ, એક, નાગ, મણિધર, કૃષિધર, વગેરે શબ્દોશમાં એના જે અનેક નામો દશે તે જ્યાં નકામાં ગણીને લોકો એને “મોટા છવ” જ કહેવાના. ‘બેસ’ ને એ લોકો ‘બગર’ના નામથી ઓળખશે, સિંહને ‘બનવર’ કહીને ઓળખશે. આમાં ઉપમા, અંશંકાર કે એવી કોઈ કાવ્યકલા આવતી નથી પરંતુ ભાષામાં પ્રચલિત અને રૂઢ થયેલા નામો તરફનો નિરૂપક જ વ્યક્ત થાય છે. ગાંધાવાડમાં સાચવા કરીને એક ગામ છે. તે ગામનું નામ બનતાં સુધી કોઈ કાઠીઆવાડી મહોંપેથી ઉચ્ચારશે નહીં, બેલવાની જરૂર પડે ત્યારે તેને “બગતનું ગામ” કહીને ઓળખશે.

મુંબઈની ગણીઓ ઉપર મુનિરતીપાલીટીએ ગણીઓનાં નામનાં જે પાઠીય’ મારેલા છે તે ઉપરથી તેમનાં નામ આપી કોઈ પાઠ્યપુરી થોડામાડીવાળાને તમે લાં લઈ જવાનું કહેશો તો ધનિવાર એ ગમશે. “અન્નદલ રહેમાન સ્ત્રી” ને એ લોકો “બંગડી બગર”ના નામથી જ ઓળખવાના—પછી બહે લાં બંગડીને બહે દયીઆરો વેગાના હોય. જેકઅ સરકાને આપણા લોકો ‘સાત રસ્તા’ના નામથી ઓળખવાના. સ્ત્રી ઉપર બહે સામુ-અસ સ્ત્રીનું પાટીનું હોય પણ લોકોનું આપેલું નામ ‘જાનત મહેલા’ જ રહેતું. “વીર પારસે” ને બહે “વીરને પારસે” અને

“સાંટાકુન” ને બહે “સંતકુન”. જેવાં નામો આપવાના કેટલાક સાક્ષરોના મિથ્યા પ્રવાસો, અને માટુંગાને મહામુંગા કે મુંબઈની મોક્ષકારિકા જેવા વિચિત્ર નામો આપવાના થતો એ આ વિપરીત મનોદશાનું જ પરિણામ છે.

હું મુંબઈમાં રહેતો, લાંના ‘નેટીવ’ હબસી લોકોને આપણા લોકોનાં અટપટાં નામો ઉચ્ચારતાં આવડે નહીં. અંગ્રેજોના નામો પણ એ લોકો બોલી ન શકે. મંડ મુરકેલી તો એ કે અકારાંત શબ્દો જ તેઓ ઉચ્ચારી શકે નહીં—તેમની બાવામાં એકે અકારાંત શબ્દ જ નથી, એટલે એવા શબ્દોની પાછળ ‘હ’ કે ‘ઉ’ સ્વર લગાડ્યા વગર તેમને આવે જ નહીં. આપણા અકારાંત પુરુષવાચક નામોને એ લોકો હમેશાં ‘હ’ સ્વર લગાડી સ્ત્રીવાચક કરી નાખે, જેમકે ‘ગોકલદાસી’ ‘કરસનદાસી’ ‘જમનાદાસી’ વગેરે. ‘શુકલ’ ને એ લોકો ‘મુકલી’ અને ‘બટ’ ને ‘લાટી’ના નામથી ઓળખતા. એટલું જ નહીં. કેટલાંક આપણાં નામો તો, એમને મઠા પ્રવાસે પણ યાદ રહે નહીં. એટલે એ ખરો નાગોથી આપણને ઓળખવાને બહે સરીરના કેટલીક ખાસીરોથી જ ઓળખવાની રીત એ લોકોએ શ્રદ્ધા કરી લીધી છે. અમારી ઓશીસમાં જેટલા માણસો કામ કરતા તે ખધાના આ કાળા લોકોએ એવું નામ પાડેલાં. સરમાવાણે હોય તેને તેઓ ‘માલો છન્દ’ (ચાર આંખ)ના નામથી જ ઓળખે; એક અતિ ઉચ્ચ માણસનું નામ ‘મટેટુ’ (કંઠો) પાડેલું, એક મોટી સુહા વાળા માણસનું નામ ‘મસર્યા’ (મુઠ) પાડેલું. કોઈ માણસને તેની ચાસ ઉપરથી,

“સુતના ચીખણ ચાર દોડીયે ઠેર.”

હાલે બીજા કાંઈ આવીશન હવરથી અને
કાંઈ તેની કાંઈ ચોક્કસ ચાલત હવરથી અને
અપક્રમે તેની શારીરિક જોડો હવરથી તેઓ

ચેતાની ભાષાના નામે આવતા, અને તેમની
સાથેની વાતચિતમાં આપણા ભાષાઓને પણ
એ જ નામે લખવા પડતાં દોષાથી બચ્યા છે

માણસોનાં યુગાકામાં અસલ નામો બદલાઈને હપ્તરીઓએ પાડેલાં નામો જ ખરાં નામ જેવા બની ગયેલાં છે.

આવી જ મનોદશા આપણે ત્યાં પણ પ્રસરી છે. સર પ્રભાચંદ્ર પટ્ટણીને ભાવનગરમાં ઘણે દેકાણે ખાનગી વાતચીતમાં “દાદી”ની સંસ્કૃતી બોલાતા સંબળારો. “લાલ પટ્ટી,” “લાંબો એક” “તાલ” “ભીડો” “ગોટલી” “ડોશીન” વગેરે નામો વસ્તુતઃ અધિક સજીવન મનુષ્યોને અર્પણ થયેલા હોય છે, અને દરેક ગામમાં, દરેક ગણતરીમાં દરેક મંડલમાં અધિક વ્યક્તિઓ એવી હોય જ છે કે જે પોતાનાં ખરાં નામથી જોળખાવાને બદલે કોઈ પ્રાણીનાં કે જડ વસ્તુનાં નામથી કે શાક ભાજ કે ફલ ફુલનાં નામથી જોળખાય છે.

વડોદરામાં કેટલાક દક્ષિણી સુવકાતું એક મંડલ હતું, તેના સહુ સભ્યોને અમુક સમાધાન સુધક નામે આવવામાં આવતાં, જેમકે ‘કાકા,’ ‘મામા’ ‘અન્ના’ વગેરે. એ સભ્યો અંદર અંદર વાતો કરતા હોય કે ‘કાકા મામાને ઘેર ગયા હતા અને ત્યાંથી એ બેઠે સાથે મળી અન્નાને ત્યાં ગયા’ તો કંઈ કંઈ વ્યક્તિઓ વિશે વાત ચર્ચા તે બહારગો કોઈ માણસ એ સંસ્થાના સહુ સભ્યોની નામાર્ચા વાંચી ન્યય તો મેં સમજે નહીં. એ મંડલના બે સભ્યો ‘કાકા’ કાલેલકર અને ‘મામા’ ફાંકે આજ આખા સુજરાતને નિર્ણયિતા છે અને આજ એ નામે જ દેશભરમાં જોળખાય છે.

એવી જ પ્રથા ભાવનગરની દક્ષિણામૂર્તિ સંસ્થાએ ચાલુ કરી લાગે છે. નર્સિંહપ્રસાદ ‘નાનાભાઈ’ બન્યા છે. સ્વ દરગોવિંદાસ ‘મોટા

ભાઈ’ હતા. ગિરમથકરે તે ‘ગિજુભાઈ’, અને હરિચંદ્રકરે તે ‘હરભાઈ’ બન્યા છે. હવે આ નામો સંસ્થાવાસીઓને બોલવાની સુમતતા ખાતર રાખવામાં આવે ત્યાં સુધી હરકત જેવું નથી, પણ એ નામધારીઓ તો બહાર ઉપયોગમાં પણ પોતાનાં આખાં નામો ને અટક લખવાની જે સામાન્ય પ્રથા છે તેનો ત્યાગ કરીને, શહેનશાહ જેમ પોતાની સહીમાં એકલું George લખે અને કોઈ રાજા કે મહારાજા પોતાની સહીમાં એકલું ‘બલવીરસિંહ’ કે ‘હરનામસિંહ’ લખે તે પ્રમાણે પોતાની સહીમાં અને પુસ્તકોના લેખકો તરીકે પણ પોતાનાં નામોમાં એકલું ‘નાનાભાઈ’ ‘ગિજુભાઈ’ ‘હરભાઈ’ વગેરે લખવા મંડી ગયા છે. પછી અમથા કાળા ને બદલે અખ્યારામ કેવલરામે બદબદની અર્પણપત્રિકામાં અમથુભાઈ, નામ જ લખ્યું હોત તો કેવું સરસ લાગત? નરસિંહરાવ બોળાનાથ દીવડીયા, કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, બલવંતરાય કલ્યાણરાય કોશર, વગેરે લાંબા લાંબા નામો ને બદલે ‘નનુભાઈ,’ ‘કુતુભાઈ,’ ‘બહુભાઈ’ ઇ. દુકા નામોની શૈલી સુજરાતના બધા બહાર પુરો એકલું કરી દક્ષિણામૂર્તિને પગલે પગલે ચાલે તો કેટલી બધી સરલતા ચર્ચા ન્યય? સ્વ. ટિળકે પોતાનું બલવંતરાવ નામ ત્યાગીને આજીવન “બાલ” નામ જ રાખેલું, પણ દક્ષિણામૂર્તિની પ્રથા પ્રમાણે એ ચાડ્યા હોત તો બાલ ગંગાધર ટિળક લખવાને બદલે “બાલભાઈ” લખત. માન આપવા લાયક વ્યક્તિઓનાં નામની પછવાડે “ભાઈ” શબ્દ લગાડવાનો સામાન્ય સિદ્ધાન્ત છે, પણ એ સિદ્ધાન્તનો જ નતે જ ઉપયોગ કરી, પોતે

પોતાને જ માન આપવાની કલા પણ દક્ષિણ-
ચીતિ વાળા પ્રજાથી સદા જ શીખી લેવાય છે.
અસિદ્ધપ્રસાદ કલિદાસ મટ, ગિરનારકર જગ-
વાનજી ભવિકા, હરિચંદ્ર દુલભજી ત્રિવેદી એમ
કાવ્યનામાં ક્યાંયે 'બાઈ' શબ્દ આવી શકે નહીં. એ
કારણે ગુજરાતના પાટીદાર બહુઓએ તો નાના
નામોની પાછળ 'બાઈ' શબ્દ એ નામના એક
જગ ભેગો જ બનાવી દીધો છે. વિઠ્ઠલભાઈ,
જલ્લભભાઈ, અમરભાઈ, બામભાઈ, હડમાન-
ભાઈ, રામભાઈ, કેદારભાઈ, ચીતરભાઈ,
કમરભાઈ વગેરે નામે સામળતા ભાતે જ
માનદણું નામ મદજુ કરી લેવાઈ અને
શીખ્યો પાછો એ માન આપવાની નગજાન
માટે પાટીદાર કોય ઉપર માન કપન થયા
વખર રહેતું નથી.

'કાણે' કાણે ન કહેવાના સિદ્ધાંતને
અનુસરીને જ આપણા સોકાના માણસના
ખરાં નામની સાથે સામાન્ય રીતે એક
ફલામણું નામ આપવાની પ્રથા પડેલી
છે. 'બાણુ' 'બાણુ' 'બાણી' 'બાણો' 'કાક'
એ જ્યાં નામો આ પ્રથાના પરિણામે દરદીમાં
આવેલા છે, અને તેનો એટલી દૂર સુધી ઉપ-
સેર થાય છે કે ધણેય માણસ 'બાણુ'
અથવા નામ થી છે એ મૂલી જન છે અને
ફલામણું નામ જ ખરું નામ સમજી નાખી
લે છે.

પણ એ કહેવતનો હતુ એવાંય વિવેક
માટે ઉપયોગ થાય છે. આપણા ભોળાઓ
પતિ પોતાની પત્નીને અને પત્ની પોતાના
પતિને તેના ખરાં નામ સિવાયના બીજા કોઈ-
ય નામથી બોલાવી શકે છે, માર તેડું જે
નામ દેખ તે જ એનાથી ન બોલાય. નામને

કેકાણે સર્વનામથી બોલવાની પ્રથા તો સામા-
ન્ય બની ગઈ છે, પણ કેટલાંક ભોળાંઓ
એથીએ આગળ વધીને એમાંયે નવી શોધ
કરે છે. મારા એક પડોશીની સ્ત્રી નામ
જડી હતુ, તે હમેશા મિત્રોમાં વાતચીત કરતી
વખતે તેને companion નામથી ઓળખતા.
મારા એક મિત્ર પોતાની પત્નીને હમેશાં
"Partner" નામથી સંબોધે છે. ધણેય
પુરુષો પોતાની પત્નીને બોલાવવા માટે પોતાની
દીકરીના નામનો અને સ્ત્રીઓ એથી ઉપરી
રીતે પતિને સંબોધવા માટે દીકરાના નામનો
ઉપયોગ કરે છે. "સામજીય ?" "હો" "નાત
કહુ" વગેરે બ્યારણના અર્થોથી પતિ-પત્નિ
પરસ્પર સંબોધવાની પ્રથા તો કોનાથી અખણથી
છે ? "મગ"ને માન 'મગ' ન કહેવાય, બીજુ
બધું કહી શકાય.

આવનગર બાણુની એક કુચ્છ મણાની
કોમળા પતિ પત્નીથી પરસ્પર નામ ન
બોલવાની પ્રથા ઉપરાંત વળી એક બીજી એવી
પણ પ્રથા ચાલુ છે કે માં પોતાના મોટા દીક-
રાને ખરા નામથી ન બોલાવી શકે, એને બદલે
'એકા' 'એકલા' 'વેલા' 'કાણીયા' વગેરે સર્વ-
નામ અને વિશેષજ્ઞ અથવા 'દેદાર' 'એના'
'બેદાર' વગેરે અટકથી બોલાવવામાં આવે છે.

પોતાના મા અને માપને પણ 'મા' અને
'મામા' ન કહેવાની ધણા કુટુંબોમાં પ્રથા
પડેલી દેખ છે. બાપને 'બાપા' જેવા સાદા
સાચા મનોરથથી બોલાવવાને બદલે
'બાઈ' 'કાક' 'જાજા' 'બાબાજી' 'જાજા'
અને માને પણ 'બાબી', 'કાકી', 'બેન', વગેરે
કામક સમાજભોગ વડે બોલાવવામાં આવે છે.
આજ કેટલું જાણમાં રહેલું માણસ ન પડી બધું

તે ખાતર શુન્દરાતના એક પ્રખ્યાત લેખક અને કવિમાં અપવાદ છત્તનાર ગૃહસ્થ પોતાનાં સહ સંતાનો પોતાને 'પિતાલ' કહીને બોલાવે છે. નિયમ પાડેલો છે, પણ એ છોકરાંઓ પિતાને 'માતૃશ્રી' કે 'માતાલ' કહે તેવો તેમણે રાખ્યો નથી.

અમુક નામો લોકો કેટલાંક વ્હેમને લખને છત્તનારતા નથી. 'લાકડાં' શબ્દને બાળ-પાના ઉપયોગમાં આવે છે, એટલે 'લાકડાં' શબ્દ બોલતાંની સાથે જ કોઈના મરણની ભયંકર કલ્પના થાય તે ખાતર કાઠિયાવાડનાં ગામડાંઓમાં લોકો લાકડાંને 'મગ બાકણી' કહે છે, જે કે લાકડાં 'મગ' સિવાય બીજાં બંધાં વપનાજ, કઠોળ અને શાક તેમજ માંસ મચ્છી સુદાં બાકવાના કામમાં આવી શકે છે, છતાં 'મગ' ને તેવું બંધ નામ આપવાનો જે પ્રતિબંધ થયેલો છે તેના કૈંક બદલા રૂપે 'લાકડાં'ને 'મગ બાકણી' કહેવાનો રિવાજ પડ્યો હોય તે સંભવે છે. કેટલાક સજ્જન કે મરેલાં માણસોનાં નામ જુખ્યે પેટે લેવાથી આખો દહાડો ખાવાનું મંજે નહીં તેવા વ્હેમને લખને તેનાં નામો બોલવાને પ્રસંગે 'નનમો' 'બીડીબંધારવાળો' 'બૂખડીઓ' વગેરે સંજ્ઞાવાચક નામો બોલવામાં આવે છે. 'માયું' હજાવવાને બદલે 'દસશેરી હજાવવી' 'જીભ બંધ કર'ને બદલે 'બોખડી બંધ કર' વગેરે પ્રયોગો પણ કાણુને કાણો ન કહેવાનાં નિયમને જ આભારી હશે.

આમારા એક વિદ્વાન ભારતરને એવી આલ્લ હતી કે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં

પોતાનાં નામોને બદલે વારંવાર તેમના પિતાઓનાં નામથી સંબોધતા. છત્તનારકરે નામનાં એક તોશની વિદ્યાર્થીને વારંવાર આત્મારામ કહીને બોલાવવામાં આવ્યા પછી એકવાર છત્તનારકરે નમ્રતાથી વંધિ લખ સચવ્યું કે Sir, my name is Itchhashankar and Atmaram is my father's name." "Very good" ભારતરે જવાબ આપ્યો. તે પછી બીજો દિવસ છત્તનારકરને સવાલ પૂછવાનો વારો આવ્યો ત્યારે ભારતરે કહ્યું, You Atmaram, get up. છત્તનારકરે સંભવ્યું નહિ; બીજા વાર, ત્રીજા વાર એ હુકમ થયો—કે જ જવાબ નહીં. છેવટે ભારતરે ધ્રુમ પાડી, "I want you—you—you Atmaram Itchhashankar." આ ભારવાડી પ્રયોગથી ચકિત થઈ છત્તનારકરે તરત ઉભો થઈ ગયો અને બોલ્યો કે "Sir, I don't object if you call me only Atmaram."

મરણ પ્રસંગે ખરખરે આવનાર માણસને વિદાય આપતી વખતે 'આવજો'ને બદલે 'મેસો' કહેવું, વેણુવોનો મહારાજ ચોકખો મરી જાય ત્યારે પણ "લીલા વિસ્તાર કરી ગયો" કહેવું, શીતલા નીકળી હોય ત્યારે "માતા નીકળી" કહેવું, બધાએ આંધળાને 'સુરદાસ' કહીને બોલાવવા વગેરે પણ આ વિપરીત મનોદશાનું જ પરિણામ છે. અને એ વિશે બહુ વિચાર કરતાં આખરે શેક્ષપિયરની ઉક્તિ સાલ લાગે છે કે

What is in a name?"

શુન્દરાતના પ્રખ્યાત ચિત્રકાર શ્રી. જમનાદાસ સંપતેનો સ્વર્ગવાસ થયાના બપોર 'શુન્દરાત'ના વાંચકોને આપતાં ખેદ થાય છે. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે

ધમની સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાથે
 હી પર્વત ગુજાતી સમાને
 શ્રીકૃત ઘડાભા માગુદશ આચર
 તરફથી સાંચતય સમેય ભેટ.

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે

લેખક : શ. કુસુમાકર

(સોદા અને કાર્તીકાદેવો મિથ લવ)

વિરહીવ વિમો પ્રિયાપર્ય
 પરિવર્યામિ મવન્મયં જગત્
 ઉપમન્થુ રતોત્ર

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે,
 હરિ, હમને બોલાવે. મહને

ભવાદવીયા મોથા ખાતો,
 મનમાં ને મનમાં કુ યુગાતો,
 ત્વારે હર પૂછને આવે,
 હરિ માથો માર્ગ ખતાવે. મહને

કયા હરિની એ સંકટી રેડી,
 કાણે પદપદ્મિતય ઉખેડી,
 દિવનાં કષ્ટ દૈત્ય દખાવે,
 અવળે આડે રસ્તે ચડાવે. મહને

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે,
 હરિ મહને રોવરાવે,
 ભવપટ પર રતો હરણ,
 હી સોમદુ' રખતો બાણ,
 હરિના ચતુરંજ હાવે,
 શુ મહને સોમદુ' ફાવે. મહને

મહેને રોજ સ્વપ્ન આવે,

‘સુન્દર સ્યામ’ શું શું સતાવે,

જગ-શુભવણી માંહી લુલાવે,

અન્ધારે અહા કંઈ અટવાવે,

મહેને બલા બૂલ એ આવે,

કાંકે હરિ છોડવા આવે. મહેને

મહેને રોજ સ્વપ્ન આવે

હરિ હું શું રમવાને આવે,

ઘડી ગોડીયો હરિ બની જાતો,

ભાઈ ભાઈ શું કરતા વાતો,

રીઝાતાં રીસાઈએ દાવે,

હરિ ત્યારે કજીયો પતાવે. મહેને

મહેને રોજ સ્વપ્ન આવે,

સખા ભાવે નાથ સતાવે,

સંઝામે નથી રહી ‘શુધ યુધે’,

હરિ મથતો ખેલવવા યુધે,

પાતો ‘ગાંડીવે’ શું ચડાવે ।

જય જય ટંકાર મુણાવે. મહેને

મહેને રોજ સ્વપ્ન આવે,

દાદાની દહાડી શું ધુળવે,

લોચનીયાં શું પીળાં રાતાં,

વરસે તીર તરેસાં તાતાં,

હરિ ‘ધોક’ મોકે શું આવે,

પ્રમાદો ને પીગળાવે. મહેને

મહેને રોજ સ્વપ્ન આવે.

હરિ કાંસીએ શું ચડાવે,

બૂલ શબ્દની વસમી ફારી,

ડાહું જગત કરી રહું દારી,

કાળીની કુવમાળ બનાવે,
હરિ મ્હારી ધીવા (ચિ) શુધાવે. મહને.

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે,
હરિ મ્હને તાવડે તાવે.

ધંડીના ષડ વચ્ચે ફળતો,
ત્રિકમળ કે મુગને તળતો.

કસણીએ કાઢ કસાવે,
હરિ, અશુ દુહનો આવે. મહને.

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે,
હરિ મ્હને લાડ લડાવે.

બનું ઘડી 'માધલ'ની 'રાધલ',
ધન્યધન્ય શુ' શમણાં લાધ્યાં,

પ્રભુ પીયઝરી ફાડાવે,
રશીકાને ગોડે બરાવે. મહને.

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે,
હરિ નિબ બેળે બીજાવે.

આંધે માથુ કુમળા દાધે,
સને લપાટી કરે, લકડ સાધે.

આખી પાના મરળે રા આવે,
પિલા-પ્રભુ મનડું મનાવે. મહને.

મહને રોજ સ્વપ્ન આવે,
'રોયવડે' ચારી ફાડાવે.

ફનિયા હાવાનજે હાડી,
હરિ આય મીઠકડી ચાડી.

'કોડા'ને મનરાજના આવે,
હરેજીઆં નાજ નવાવે. મહને.

ખોરાક

લેખક : રા. સનતકુમાર વીણ

ઉપજાતિ-સોનેટ

ઇલા, ખૂણે માણસ જોય છે તું ?
 કેવો ઉલો તે, વળી જોયું મોઢું ?
 કદિ હસે છે, કદિ કોઇ વારે,
 વિષાદમાં અસ્ત થઇ વિચારે.

ખોરાક એનું અભિધાન, રાખ્યું,
 એ નામ એના શુભથી જ ભાખ્યું.
 ખોરાક મોંમાં જ્યમ જાય સહેલે,
 આવા જતા ટીખળીઓની જાળે.

ઇલા, તું જ્યારે નહીં હોય પાસે,
 મેં માફ હંથું કંઈ ચે વિમાસે.
 જોવો ચે વળખાં હું માફ,
 હ... કરી ચીત વાણું.
 લોચનીયાં કું પીજ
 વરસે તીરે તરેણાં
 ના સુજથી તું દર
 ચે મમ ચીતનૂર.

ખરે

હરિ કૃપાવાચના આયે.

જાણ યજની
 ડાહ્યું જમત કરી

છવન-સંધ્યાએ કૃષ્ણ

(૫૪ ૧૨૬ થી ચાલુ)

મગન બહેર મારતું મનું હતું. ચાલી ચાલી એનું અંગ દુબી આવ્યું હતું. મુલ્યવંત સિદ્ધાસન શોભાવનાર મુશરિએ બોલ પર સંભાળ્યું ને હાથનું હમીકું કડી દિધું પરતી પટેલી એવી આંખો મીચી. એને વિચાર ન થોતા કરતા. પણ આખા વિષ્ણને ડોલાવનાર આ દશામાં અવશતાથી કેમ સંકટ રહે ?

આંખો મીચી ને એને મગા થવા માંડી. "પોતે પૂરીને આગ ઉતારતા જન્મ લેતા હતા પણ પોતાના આખા છવન દરખિઆન પૂણીને સૌથી વધારેમા વધાર રીત નેળી શકે ?"

મોકુળમાથી જ એની શર્યાન થઈ હતી કૃષ્ણની શક્તિ પર કુમના ગોવાળીઓએ આમપાકનાં મામડાંએ મા પોતાના ને દાનેશી કેટલો તાલ વર્તીએ હતા ? ને કમના વધ પડી એના હાથ નીચે પાડેલા મનુષ્ય કાટયા નહોતા ? એક દ્રોણીને કાળે પાડેલા જેવા મુખીએને રાત્રી અપાવવા એણે મહાભારતના કુદર્શ કરોડોને સહાર કરાવેલા ને તેમાં પોતાના મિત્રો ને શરએને મારતા પણ ચાલું વળીને એકું નહોતું ને છેલ્લી કાલવચ્ચી ? પોતાની (કૃષ્ણની) શક્તિના બળે શક્તિવાળી અનેલા વાદવો છેવટે એટલા કાટયા કે ન એમને નાથ કે અનાથનું બાન રહ્યું ; ન એમને નીતિ અનીતિનું બાન રહ્યું ; ને અદિરામાં રાત ને દિવસ મસલ સહેતા આ મર્જાદિ વાદવો...ને તેમાં બળશક્ત ને સંધિ ને પ્રગુભ ને લાડક

અનિરૂદ્ધ સૌએ..." કૃષ્ણનેવા જગત પુરવની આંખમાં પણ આ બધાનાં વિચારે પાણી આબવા વિના રણાં નહિ.

"પિતા ! પરમેશ્વર ! ને તેમના અશમાધી તે અને વડોલા ત્યા મને દરે પાછે બેલાવ. તે મારામા રામેશે સો વિશ્વાસ આરણ ગયો છે. માત્રી છઠ્ઠીમા નિબળાની પરપરા શીવાય મને બીજું કંઈ દેખાતું નથી આખી છઠ્ઠી નાશ. નાશ, ને નાન શીવાય મે બીજું કંઈ કાપું નથી અને ચાલનારાએ પણ કહી મારા પર વિશ્વાસ ગળ્યો નથી. પણ આજે તો એ બળકે ને બળવા સો જતાં રહ્યા. છંક-ગીનાં તોફાન પણ પુર્ત થયાં. દરે નો અસાધ્ય ને એકલા જીવંદિન ને નિર્બળ તારો બાળ તને પુકડ છું. દીનાનાશ ! આ છવનવીલા દરે સકેતો વે !"

શી ખરેખર આ વિશ્વાસકે કૃષ્ણની પ્રાર્થના સાંભળી ? કુદી પછેડીમાથી કૃષ્ણના પગ વગર કશાએ બહાર રહ્યા હતા અને એ પાદ ઉપર કાલ પડતું ચિદ્ર મુખનાં આખા અજવાળામા દરથી વળકતું તેથી પગ બીડા સરખા પકડી નેલા ભાગેલા હતા. એક પારાધીએ દરથી બેસુ ને તીર માડું. એક વિષળમાં કૃષ્ણનો પગ જગમાયો ને એણે એક ચીસ પાડી. "પિતા ! તે અર્જન સાંભળી ?"

પારાંશી પાસે આવેલા ને બુલ બેઠ પસારો. પણ ને પહેલાં તો આ જગપુરવના પ્રાણ જગતના સતતાત તતોમા જઈ અપ્યા હતા. મનુષ્ય ને જગમને મહાપુરવ આમ નેરાનમાં પારાધિને હાથે મરે ? ને છતા કયા રહે છે તેમ એ વાત આમ જ મની હતી.

આયર્લેન્ડનો આઝાદી જંગ

(૪૯ ૧૧૦ થી ચાલુ)

આર દબાર દર્શીઆરધારીઓ અને ત્રીસ દબાર તીરદાને લઈને રાજા રીચર્ડ પોતે ઈંગ્લેન્ડથી ઉતરી. પણ એ જોરાવર રાજસેનાને આયર્લેન્ડની ગાળીઓ તેમજ નદીઓમાં છુપાઈ રહેલા આર્ટ ઓર્ગીતા છાપા મારી મારી દંદાવી દીધી. રાજા રીચર્ડને પોતાનાં મુખ્ય નગર કિલ્લેનીમાં ભરાઈ જવું પડ્યું. ત્યાંથી એણે આર્ટની સાથે મુલેહના સંદેશ ચલાવ્યા. આર્ટની માગની એક-અને એક જ હતી : મારી પત્ની એલીઝાબેથની ભગીર પાછી રોપો. રાજા રીચર્ડની માગણી પણ કંઈ હતી : તે સાર કરેલા મારા સીમાજ પાછા રોપ, આર્ટ ન માન્યો. ક્રિસ્ટનરાજ વીરે મહેળે સ્વદેશ ગયો. પણ મુશ્કેલી ન છૂટાએલા આર્ટને દગલખા-હથી ખાતમ કરવાની પેરની ચાલુ યાદ.

એ પેરની પ્રમાણે એક નોર્મન (અંગ્રેજ) અગ્રીરે આર્ટને પોતાના ગદ ઉપર મેફિસમાં નોતર્યો. નોતરનાર યજ્ઞમાનની વિનયિયા આર્ટ માત્ર પોતાના એક ચારણને જ લઈ મેફિસમાં ગયો. મેફિસ ચાલે છે. જોણ વીર આર્ટ સચુતા ખરી ચલવાનમાં ગરક છે. બાવલના જ આંગણમાં સેન્ય થેરા રહેલ છે એની એને ગમ નથી. પરંતુ ગતર ચારણ કાવતું રજા ગયો છે. છતાં સેનવટ્ટી આપવાને પ્રેક્ષા નર. એને આર્ટ પોતાના ચારણને માત્ર પ્રજાપતું મોટું ગીન લલકારવા ક્યું. ચારણે વાજંત લીધું. એને દિશન સગી. એનાં ટેરવાં

વાધના તાર પર રમવા લાગ્યાં. પ્રજાપતે સારે ચોર સંચામના વીર-સ્વરો નીકળ્યા.

આર્ટ આ અનોચિત્ય દેખી છેડાયો. એને ગદવી ખૂલ કરતો જાણ્યો. ફરી કહ્યું કે “ગદવા ! સુહના નહિ, ખારના ચૂર છેડો.” “બૂચો ! આપ બૂચો !” કહી ગાયકે ફરી પણ વધુ ચોર સ્વરો કાઢ્યા. આર્ટ ચેતી ગયો. એણે બારીમાં નજર કરી. તકેટ દીધું. ઢાલ ઉડાવી, સમશેર ખેંચીને એ ઉડ્યો અને ચોકિલા દાયરો ભાનમાં આવે તે પહેલાં તો ચારણને લઈ, થોડા પર છડંગે મારી, સમશેર વીંચી, સચુઓને કાપતો, પાર યઈ ગયો.

પછી તો સદાસાવધ આર્ટ હવસડાસટના જગે ચડ્યો. ફરીવાર રાજા રીચર્ડ આગમન, ફરી એનો પરાજય, સંધિમાં કહેણ, નિષ્ફળતા, ક્રિસ્ટનરાજની શરમીંદી વિદાય, અને છેક ડબ્લીન નગરની દિવાલો મુંઘી ‘એરીન’નું ખજારોપણ ! એ ફક્ત થેરો લાલવાનાં સાધનો અને લદાણો આર્ટને મળ્યાં હોત, તો ડબ્લીન નગર એણે લાય ક્યું હોત. ચાલીશ વર્ષો સુધી એરીન ખાતર યુદ્ધો રજો, ક્રિસ્ટનની મીયો ખસી ખસી, દેશની સંસ્કૃતિમાં પણ દેવાલયો વિલાલયો વગેરેનો ફાળો ઉમેરી, આદર્શ આતિથ્ય-બાવના ખતાવી, સાઠ વર્ષની ઉમરે આર્ટ આપ છેડાયા : ક્રિસ્ટિયના દેવરાનેલા દગલમાજ ઝેરથી. ૧૪-૧૭ની એ સાલ હતી.

દને પંદરમી સદીમાં આયર્લેન્ડે ક્રિસ્ટિય સત્તાને ફેની પડકારેલ છે તે તપાસીએ.

(અપૂર્ણ)

• એકાદ સાદિલ અરિ વરણી પ્રસિદ્ધ વનાર પુસ્તકમાંથી

ન્યાય

(૪૪૬૪ થી આડુ)

મંમળ—અને રમણ !

નલિની—રમણુ મારી સાથે જ હતો.

મંમળ—અને તમે પાછાં ક્યારે આવ્યા ?

નલિની—પોણા નવેક થયાં હશે. નહિ, રમણુ !

રમણુ—પોણા નવે તો થો જ વધ થશે.

નનમાં પાંચેક મીનીટ ઝોલી હશે.

મંમળ—રમણુ તું અહીં કેટલા વાગ્યા સુધી હતો ?

રમણુ—હું જમીને હસેક વાગે ગયો.

મંમળ—તમે મારા મગ પછી અહિં જ બેઠો હતો ?

નલિની—(ભેરથી હસવા માટે છે) નાપાણ, તમે wonderful (અદ્ભુત) છો.

મંમળ—મેંમાં હસવાનું હું કે જોતો નથી.

નલિની—કેવા અચચચ સ્વાલ પૂછે છો ? જલ્લે અમને જ ન તપાસતા હો !

મંમળ—ના નલિની, પૂછવા વચર કેમ સમજ પડે ક્યારે પાકીકાંચી રૂપીઆ ઉપડી ગયા ?

નલિની—જલ્લુ રમણુને પૂછવામાં શે ફાટો ?

મંમળ—અધાને પૂછવું જોઈએ.

નલિની—જુએ. નાપાણ, જરા ઉભા રહે તો રેલીંગ કરી આવું.

મંમળ—કેને ?

નલિની—એકલાલ અને કેનીટ.

મંમળ—હા માટે ?

નલિની—તમારા મગ પછી એ જલ્લુ અહીં હતા. એમને જલ્લુ પૂછવું તો જોઈએ.

મંમળ—ના નલિની, તેની કે જરૂર નથી. ત્યારે તમે જમ્યા પછી અહિં જ બેઠા હતા ?

રમણુ—હા.

મંમળ—અને તે તે વખતે આ પાકીકાંચી જોઈ હતી કે ?

નલિની—(મનકમાં રમણુને) હું પૂછું છું તેનો જવાબ આપવા તમે બંધાયલા નથી. જલ્લુ જો જવાબ આપશે તેનો તમારી સાથે ઉપરેક કરવામાં આવશે.

રમણુ—Don't be silly (ખૂબ ન થા).

નલિની—Silly (ખૂબ) જરાએ નહીં. તું નાપાણને ઝોળખતો નથી. જોતો નથી કે તું Suspect છે (તારા પર વડેક છે) ? કેવા દમામગા સવાલો પૂછાય છે ?

મંમળ—ના એવું કશું નથી.

નલિની—નાપાણ, એણે રૂપીઆ લીધા છે એવે શક તો મરો ને ?

મંમળ—ના, નલિની.

નલિની—ત્યારે લીધા હોય એવી આશા કરો.

મંમળ—નલિની ! જો, રમણુ, પાણુમેને બોલાવ.

રમણુ—કેને બોલાવું ?

મંમળ—અધાને.

નલિની—અધાનું શું કામ છે ? શોર તો ફાઇ દહાડે અંદર આવતો નથી અને ચાળી જલ્લુ નથી આવતો.

મંમળ—હા જરૂરજ છે. જ નાજીનપાને બોલાવી શાલ અને જો અધાને નાજીનપાને

રુમમાં ઉભા રાખ. અને—અકેકને મોકલી
આપ. (રમણુ નય છે)

નલિની—બાપાજી, આપણે ત્યાં બધા
જુના નોકરો છે.

મંગળ—તેથી શું ?

નલિની—કાંઈએ પણ વીસ વર્ષથી જોઈ
નોકરી આપણે ત્યાં નથી કરી.

મંગળ—પણ તેથી શું ?

નલિની—એમને પોલીસના હાથમાં
આપશો ?

મંગળ—અવશ્ય.

નલિની—એમાંના એકે લીધા પણ હોય
અને તે પોતાની બૂલ કણુય કરે તો પણ ?

મંગળ—હું ચોરને ઉત્તેજન આપવા
માંગતો નથી.

નલિની—હોય, માણસથી બૂલ પણ થાય.

મંગળ—તો બુલની શિક્ષા પણ શાય.
[એક નોકર દાખલ થાય છે અને કુજતો
હોય રહે છે]

જો સોમો, તું ગઈ કાલે કાંઈ પછી આ
ઝોરડામાં ક્યારે આવ્યો ?

સોમો—આ ઝોરડામાં એટલે દમના
છીએ ત્યાં ?

મંગળ—ના.

સોમો—રોજ આવું છું.

મંગળ—[જરા સીધાધને] તે તો હું જાણું
છું. કાલે ક્યારે આવ્યો દત્તો ?

સોમો—જ્યારે.

મંગળ—હું આવ્યો તે પહેલાં કે પછી ?

સોમો—તે પહેલાં.

મંગળ—અને આજે ?

સોમો—હમનાજ આવ્યો.

મંગળ—આ પાકીટ જો (પાકીટ ખતાવે
છે) એને તે કાલે જોયેલી કે ?

સોમો—ના સાહેબ.

મંગળ—જો સાચું કહી દે નહીં તો હેરાન
થઈ પડશે.

સોમો—પણ હું અણુ છે શે ? મેં નહીં
જોયેલી.

મંગળ—આમાંથી રૂ. ૧૫૦ કાંઈ કાઢી
લીધા છે.

સોમો—(યરયર કાંપતા) જન સાહેબ,
મુરબ્બી અમે આતસા વરણ તમારું કામ કરું
તે આટલા માટે ?

મંગળ—જો તને જે ખબર હોય તે
કહી દે.

સોમો—મને કે ખબર નથી. મને પૈછા
જાંઈએ તારે હું તમારી પાછે માગી લઉં છું.
ચોરી કરી હોય તેના હાથ બંધી નાખ.

મંગળ—આપણા બીજા કાંઈ માણસે
લીધા હોય એવી ખબર છે ?

સોમો—ના છે.

મંગળ—જન તું ખતર જાહેને હોયો રહે
(પાછળને બારણે નય છે.)

રમણ.

(બીજો માણસ દાખલ થાય છે.)

માણસ—કેમ છે ?

મંગળ—તને યા માટે બોલાવ્યો તે
ખબર છે ?

માણસ—ના હ.

મંગળ—તું આ ઓરડામાં મજ કાઢે
ક્યારે આવ્યો હતો ?

માણસ—મજ કાઢે હું અહીં આવ્યોજ
નહોતો.

મંગળ—અને આને ?

માણસ—આને તો હમણાંજ આવ્યો.

મંગળ—એ સાચુ દોષ તે કદી કે

માણસ—હા મારે જુડુ કહું ?

મંગળ—આ ઓરડો સારુજ કેમ
કરે છે ?

માણસ—હમણુ તો કાઠોને રાખો કરે છે.

મંગળ—નાક તું જ બહાર ઉઘો રહે.
રમણુ, કાઠાને મેલણ, (કાઠો ધુળતો હાથ
થાય છે અને ઉઘો રહે છે.) કેમ કાઠો ?
આટલો બધો ધુળે છે શા માટે ?

કાઠો—અને દીક નથી.

મંગળ—પછણે મારે તો નથી ને ?

કાઠો—ન.....ન..... ના.

મંગળ—પછણ ક્યારે આવવાનો છે ?

કાઠો—હમણું જ.

મંગળ—અને રૂપીઆનું શું કયું ?
[કાઠો જવાનું આપતો નથી] મેં આપશની
ના પાડી એટલે આ પાછાંમાંથી કાઠી લીધા ?

કાઠો—(એકદમ ક્રુધા માટે છે અને પગે
પડે છે) માફ કરો અને, આ છુ કહું ?

મંગળ—તેનો પડેવેથી વિચાર કરવો હતો.

કાઠો—મેં આ શું કહ્યું ? છેડ હું તરુ
અકલાહ અગેલો. પદાન પડે કાઠેલો. મારી
નૌબવાનું કલકું.

મંગળ—રૂપીઆનું શું કયું ?

કાઠો—[ખીસામાંથી કાઠીને] આ રીત્યા.
(આપે છે)

મંગળ—એ આટલા વર્ષના વિશ્વાસ પર
પાછી ફેરવ્યું ?

કાઠો—માફ કરો અને હુ ફરીથી નહી કર.

મંગળ—હવે ફરીથી આનું કરવાની તને
તક જ મળવાની નથી. હમણું પોલીસ આવશે.

કાઠો—પોલીસ ! [રડવા માટે છે] છેડ,
તમારે મને શકું. તમે મારા માનસ છે. અને
બચાવો. ફરીથી નહી કર, આટલા વરસમાં
કોઇ વાર કે પછુ કદાચ નથી.

મંગળ—તે તો કેમ જાણે, આને
પકડાવે.

કાઠો—ના છેડ, મારા જમ, મારા હોઠ
રાના જમ ખાઈને કહું છું.

મંગળ—કોઈના સમ ખાવાની જરૂર
નથી. મેં પોલીસને મેલવાની છે. હમણુ આવશે.
રમણુ ! [રમણુ હાથલ થાય છે.] ને
આ રૂપીઆ

રમણુ—કયાંથી મળ્યા ?

મંગળ—આ કાઠાએ લીધેલ. બીજા
નોકરોને કામે જવાનું કહે અને આને આજુબા
ઓરડામાં પોલીસ આવે ત્યાં કુદી થી શકું.
કાઠો—માફ કરો [નિર્જિનિ] બાઇ તમે
તો કે કેમ.

મંગળ—[ગીઠાઈને] આવ સીધે સીધે
જાય છે કે નહી ? [કાઠો અને રમણુ જાય છે.]

મંગળ—[અભિમાનથી] એવું ?

નિર્જિનિ—હા બાપાજી.

મંગળ—આને કોનો વિશ્વાસ કરવો તે
જ સમજાનું નથી. આ સ્વખે પછુ એવું
કરન એવું હું ન માનત.

નલિની—હવે એવું શું કરશો ?

મંગળ—કરવાનું શું હોય ?

નલિની—પોલીસને સોંપશો ?

મંગળ—હાસ્તો.

નલિની—પણ બાપાજી, જુનો માથુસ છે.

મંગળદાસ—તેનાથી તો એનો ચુંદો

વધ્યો મથાય.

નલિની—એને માફ કરો.

મંગળદાસ—અરે એમ તે ફનીઆ કેમ આવે ?

નલિની—પણ બધારાએ પઠાણની બીક આપું કરું લાગે છે.

મંગળદાસ—તેથી એનો ચુંદો માફ ન થઈ શકે.

[રૂપીઆ પાકીટમાં મૂકે છે તે પાકીટ ટેમલ પર મૂકે છે. અને હાથ ચાપે છે.]—તો નલિની, રામદાસ શેઠ આવે તો એસવાનું કહેજો. હું હમણાં જ આવ્યો. [નય છે.]

નલિની—રમણ ! ડાહ્યાને લઈ આવ.

[રમણ ને ડાહ્યો દાખલ થાય છે.]

ડાહ્યો—[જો પડીને] બાપ અને બચાવો. હોને કંઈ કહ્યો.

નલિની—ડાહ્યા આ તે શા માટે કહ્યું ?

ડાહ્યો—મારાં નસીબ ફૂટેલાં એટલે.

નલિની—પઠાણને શા માટે રૂપીઆ આપવા હતા ?

ડાહ્યો—મારો છોકરો માંદો હતો તીવારે ૩૦ રૂપીઆ લીધેલા. છેલ્લે પાસેથી માગેલા પણ ની આપેલા. તેના વીચાળ સાથે ૧૦૦ રૂપીઆ આપવાના થયેલા. આજે નહિં આપુ તો મારી નાખજે એમ કહી ગયો. કાલે મે

છેલ્લે પાસેથી માગ્યા પણ છેલ્લે આપવા ની અને આ પાકીટ એક મારાથી ની રહેવાનું, પણ હું ફરીથી ની કરું.

નલિની—પઠાણ ક્યારે આવવાનો છે ?

ડાહ્યો—હમણાં પાછલના દરવાજા પાછે આવીને હશે હશે.

નલિની—રમણ, [પાકીટમાંથી રૂપીઆ કાઢી ગણે છે.] લે આ સો રૂપીઆ અને ડાહ્યાને સાથે લઈ જઈને પઠાણ આવ્યો હોય તો તેને આપી દે. [નિટા આપે છે.]

ડાહ્યો—અને પોલીસ ?

નલિની—તે મારા હાથમાં નથી પણ હું બનશે તે કરીશ. જ રમણ. (રમણ ને ડાહ્યો નય છે. નલિની રમણમાં આમ તેમ ફરે છે. એટલામાં મંગળદાસ દાખલ થાય છે.)

મંગળ—કેમ નલિની રામદાસ નથી આવ્યા હજી ?

નલિની—ના બાપાજી. પણ ડાહ્યાને આ એક વાર જવા ન દો ?

મંગળ—ના, નલિની—(બહાર મોટરનો અવાજ સંભળાય છે.) રામદાસ આવ્યા જ લાગે છે.

નલિની—લો બાપાજી આ તમારી પાકીટ સંભાળો. મેં એમાંથી સો રૂપીઆ લીધા છે.

મંગળ—શા માટે ?

નલિની—ડાહ્યાના પઠાણને આપવા.

મંગળ—પણ નલિની—

(નલિની જવાબ આપ્યા વગર જતી રહે છે. રામદાસ દાખલ થાય છે. પોલીસેક વર્ષના ડીંગણા ગૃહસ્થ છે. એમણે કાળી ટોપી. સફેદ

; કમલો, ધોળકિં અને ઠાળા સ્વીપર પડેલાં છે.)

મંમળ—આવો રામદાસ શેઠ !

રામદાસ—તત્પ્રીયત તો સારી છે ને ?

મંમળ—તત્પ્રીયત તો હીક છે. આ બેસો ને ?

રામદાસ—ના.

મંમળ—ત્યારે સીમાર લો.

(રામદાસ સીમાર લે છે ને સળમારે છે.)

રામદાસ—આજ કાલ તો બધેકથન પાછળે જ મમ્મા રહેતા હશે.

મંમળ—અરે એ વાત જ જવા દો. માયું દુઃખવા આવ્યું છે અને ધેંગો તો પાણીની માફક ખરવતો પડે છે.

રામદાસ—તમારા જેવાને શું છે ?

મંમળ—ભભરમાથી વેટ મળ્યો ને ?

રામદાસ—તમને નહીં તો બીજાને કાને આપશે ?

મંમળ—પણ પેલા સ્વરાજ્ય છે ને ?

રામદાસ—અમે તો વેપારી માણસ.

અમારે એ સ્વરાજ્ય સાથે શો સંબંધ ?

મંમળ—ત્યારે આપણે તમારા ભભરમા આગેવાનોને મળવાનું ક્યારે રાખશું ?

રામદાસ—તમે કંટો ત્યારે.

મંમળ—આજે મરેરે બહુશું ?

રામદાસ—જરૂર. અને આ વખતે તે મીનીસ્ટર જરૂર જ થશે.

મંમળ—અરે ચુંટાવા તો દો. પણ મીનીસ્ટરની વાત-બાકી તો ચુંટાઉં તો આત્મીય ખરા.

રામદાસ—આપણે વેપારી જ મીનીસ્ટર થાય તે સાથે. અને બીજા કેવા અખર છે ? મારા જેવું કે કમ હોય તે કહેલો.

મંમળ—બીજું તો કું મીનીસ્ટર થાઉં તો બીજું શું કરવું તે સમજવું નથી.

રામદાસ—કેંક તો જોડવણું કરી પડશે.

મંમળ—તમને તેના સંબંધમાં વાત કરવા બોલાવ્યા છે. તમે આને ધણું વરેણી ફીરકર છો એટલે મીઠાની રીયતિ તો તમે બહો છો. આજે કુખ્યાઇમાં આવી સારી રીતે આગે જ કોઇ મીલ ચાલતી હશે.

રામદાસ—હા. આપણે નસીબદાર તો ખરા.

મંમળ—તત્પ્રીય તો છે જ પણ તેની સાથે એનેજમેન્ટ પણ જોઇએ. મારી ગેરહાજરીમાં કોઇ બગતા જ માણસને સોંપવાનું મન નથી થતું. આટલા વરંડું કશું કાન્ય વખતે પાણીમાં બપ.

રામદાસ—એ તો કોઇ વિશ્વાસપાત્ર માણસ જ જોઇએ.

મંમળ—રામદાસ શેઠ, તમારું પોતાનું બીઝનેસ કે જોડાનું નથી. પણ પરમેશ્વરની કૃપાથી તમે પાંચ બાઇએ છો. તમે જ આ મીઠાની એનેજમેન્ટ હપ્તી લો તો કેમ ? તમે એજન્ટી કૃષ્ણમાં બાબીદાર થઇ શકો. કે મીનીસ્ટર હોઇ ત્યાં સુધી તમારે બાર આના બાંચ અને પછી આપણો સરખો.

રામદાસ—કે નિચાર કરી જોઇએ.

મંમળ—એ કામ તમે સમાજો તો મને જરાએ ચિંતા ન રહે. અને એક બીજું કામ પણ હતું. બહુ મોટું તો નથી. તમે જન પર લો તો થઇ જશે.

રામદાસ—મારાથી બનશે તો જરૂર.

મંમળ—તમે પૈસાની જે સમજા કરી શકો ?

રામદાસ—કેટલા બેઠાં છે ?

મંગળ—દોઢ લાખ.

રામદાસ—ના એટલા તો નહીં બની શકે.
આળીસેક હબ્બર સુધી કરી શકું. હમણાં તો—

મંગળ—[આતુરતાથી] અને બાકીના
કેટલા દહાડામાં કરી શકો ?

રામદાસ—બીજાને ત્રણ આર મહિના સુધી
તો આશા નથી.

મંગળ—બીજા કોઈ પાસે ન થઈ શકે ?

રામદાસ—મારા કરતાં તમે વધારે માણ-
સોને જાણો છો.

મંગળ—એક બે જણને પૂછી બેસું.

રામદાસ—ત્યારે બેકમાંથી સમજ કરીએ
તો કેમ ?

મંગળ—તમારી ગેરંટી મળી શકે ?

રામદાસ—સીકયુરીટી તો જરૂર હશે.
પછી કે વાંધો નથી.

મંગળ—સીકયુરીટી હમણાં આપી શકાય
તેમ નથી. હા, પણ સીકયુરીટી વગર આ
રકમ માટે તમને જમીન બનાવવા દીક નહીં.

રામદાસ—આપણે બીજી ગોઠવણ થાય
તા ફરીએ. ઉતાવળ છે ?

મંગળ—ગુરુવાર સુધી થવું બેઠાં.

રામદાસ—બેઠાં.

મંગળ—પણ આપણે એક કરી શકીએ.

રામદાસ—કું ?

મંગળ—આપણે આજે ઘણા વંચેલાં અને
ધર જેવો જ સંબંધ છે. એટલે તમને
કહેવામાં વાંધો નથી. (રામદાસ પ્યાનપૂર્વક
સાંબળે છે) બે મહિના પહેલાં મને રૂપિયાની
Urgent [ખાસ] જરૂર લાગવાથી એ બેક

પાસેથી દોઢ લાખ રૂપિયા લીધા તે
માં છે.

રામદાસ—બીજા બે મહિના ન મળી
મંગળ—ના.

રામદાસ—તેને સીકયુરીટી તો આપી
ને તે ટ્રાન્સફર કરી બીજા બેક પાસેથી ગા
થઈ શકશે.

મંગળ—સીકયુરીટી તો આપી છે પણ
ટ્રાન્સફરમાં જરા વાંધો આવે તેમ છે.

રામદાસ—તે કેમ ?

મંગળ—મારી પાસે તે વખતે
સીકયુરીટી ન હોવાથી આપણી મીલની
માંસડીઓ સીકયુરીટી તરીકે આપી.

રામદાસ—આપણી મીલનું, હા.

મંગળ—હો, પંદરેક દહાડામાં.
ગોઠવણ કરવાનો હતો. એટલે તમને
નહીં. પણ તે ગોઠવણ કરી શક્યો નહીં.
એ માંસડીની સીકયુરીટી વધારે વખત
વાનું મને યોગ્ય નથી લાગતું. ગમે
પણ મીલની માંસડી છે. અને બેક એ
દે તે પણ દીક ન શકાય.

રામદાસ—હા, એ તો સારું ન જ

મંગળ—આપણે એક વાત કરી શક

રામદાસ—શી ?

મંગળ—મીલનું દોઢ લાખ રૂપિયા
માંસડ (કિના) કરીને મને લેવા આપી
મીલને જરૂર હોય છે ત્યારે હું હમેશાં આ
આવે છું.

રામદાસ—આપણે બીજા ટ્રિફ્ટરને
બેકશે ને ?

મંગળ—હા પૂછ્યું તો જોડશો. તમે જરા મળીને નહીં ન કરી શો ? અને હુમવારે આપણી મીટિંગમાં પામ ન કરાવી દો ?

રામદાસ—(વિચાર કરીને) બન્યું કરીશ.

(રમણ દાખલ થાય છે)

મંગળ—કેમ રમણ ?

રમણ—પોલીસનો ઇન્સ્પેક્ટર આવ્યો છે.

રામદાસ—શું થયું ?

મંગળ—અરે રામદાસભાઈ, આજે તેનો વિશ્વાસ કર્યો તે જ રામભાઈ નથી. અહ કાલે હીપાઈ પર મારી પર્મ જાલી મયો તેમાંથી મારા એક નોકરે (૧૫૦) રૂપીઆ કાઢી લીધા. તે સાહો વીસ વરસનો જુરો

નોકર, આ છાકરાઓ કહે છે કે એને જાણ દો પણ એમ જવા દરમિયાં તો જીવન પણ કંઈક થઈ પડે, અને બીજા નોકરોને ચોરી કરવાનું હિતેજન આપવા જેવું થાય.

રામદાસ—તમે ખરાબર કહ્યું.

મંગળ—માંભળ રમણ, જો ઇન્સ્પેક્ટરને બધી માત કરી દે અને કાલેની સોંપી દે.

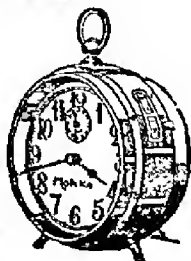
[રમણ જાય છે]

રામદાસ—ત્યારે હું રત્ન લઉં ?

[હે છે]

મંગળ—અને જુઓ મીઠા તો તમારે જ સભાળવી પડશે.

—પારો પડે છે—

મોહકા

રીપીટીંગ એલારમ

કોમ્પટ રૂ. ૭ ફક્ત

ગેરંટી વર્ષ એક.

મોહનદાસ કમળશી

૧૩-૧૪, મમ્માદેવી : મુંબઈ.

રાસપુટીન

(૫૪ ૯૪ થી ચાલુ)

નંખાવતાં ખીલકુલ પણ આંચકાં ખાતો ન હોતો. ધર્મને નામે લોકો ઉપર, અને તેમાં ખાસ કરીને યુવાન અને સુંદર સ્ત્રીઓ ઉપર તે પ્રથમ અદ્ભુત પ્રભાવ પાડી તેમને પોતાના પંજામાં સપડાવી દેતો હતો. અને ત્યાર પછી તેમની પાસે એવાં કુર્ચો કરાવતો કે તે ભણતોં આપણું મુદ્દપ કંપી ઉઠે, અને તે લખવા ખેસીએ તો તે વડે આપણે કેટલીએ અદ્ભુત નવલકથાઓ લખી શકીએ. રાણી અને રાસપુટીન વચ્ચે ચાલેલા પત્રવ્યવહાર હવે બહાર પડ્યો છે. તે વાંચતાં આપણને એકદમ ખાતરી થયા વીના રહે નહિ કે રાણી ખીચારી અત્યંત ગલી ભોળી, નિષ્કપટી અને શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રી હતી અને આ ધર્મશુર એક પહેલા નંબરનો આગાહ અને હુકમો ઉઠાવગીર તથા બદમાશ હતો. એ પત્રવ્યવહાર આપણને કેટલાએ અદ્ભુત રીતે માટે જરૂરી સામગ્રી પુરી પાડી શકે એમ છે; તેમ, આ કહેવાતા સુધરેલા વીસમા સદીમાં પણ એક બદમાશ ધર્મશુર ભોળી અને શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રીને કેટલે અંશે પોતાના હરેલીમાં નચાવી શકે છે તેનો આપણને પુરેપુરો ખ્યાલ આપે છે. સ્ત્રીઓની હાલની પ્રજ્ઞને ધર્મ ઉપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો છે, અને તેમણે હાલમાં તેમના દેશમાંથી તેમ, તેમણે નવી ઉત્પન્ન કરેલી સમાજ-વ્યવસ્થામાંથી ધર્મને છેક જ તિલાંજલિ આપી દીધી છે. તેણે કારણ પણ રાસપુટીન જેવા ભયંકર અને દુરાચારી ધર્મશુરો જ હોવા બેધએ.

રાસપુટીનને પૈસાનો અન્ય લોભ હતો; અને તે પુષ્કળ પૈસા એકઠા કરે જતો હતો. પરંતુ એકઠું કરેલું નાણું તે ક્ષવી રીતે અને રીમાં ખરચી નાખતો હતો તેનો ભેદ હજી પણ કાઢવો ઉઠેલી શકતો નથી. આજે તેને ખાતે બેંકમાં પુષ્કળ પૈસા હોય, તો આવતી કાલે કેટલાક ભેદી સ્ત્રી પુરુષો તેની પાસેથી એકો લાવીએ પૈસા બેંકમાંથી ઉપાડી નાખ. જર્મનીમાંથી તેને મળતું દ્રવ્ય તેમ રાજરાણી તથા તેના ખીજા શ્રીમંત શિષ્યો અને શિષ્યાઓ પાસેથી તેણે મેળવેલું દ્રવ્ય કયે રસ્તે ખર્ચાયું છે તેનો ભેદ હજી પણ ઉઠેલા શકાયો નથી.

પોતે તો તદ્દન નિરપ્રવી છે, અને આ દુનિયામાં તેને કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ નથી એવો દાંગ કરતાં રાસપુટીનને આગાહ આપણું હતું. એક વખત મહેલમાં આવી જાર તથા મહારાણી સમક્ષ ફરીઆદ કરી કે “કેટલાક ધર્મીધિકારીઓ મારી વિરુદ્ધ ખોટીખોટી વાતો ફેલાવે છે માટે હવે હું તો રાજધાની છોડી ચાલ્યો જાઉં છું, અને સૈમ્પરીઆ જઈ ત્યાં નીરાંતે વાસ કરીને રહેવા માગું છું. મને રજા આપો.” રાણી તો આ શબ્દો સાંભળીને ગભરાઇ ગઇ. તે તરત જ બોલી ઉઠી, “ના ના બાપ, આણું કશું કરશો નહીં. તમે અમને છોડીને જતા રહશો તો મારી, મારા ધણીની અને સ્ત્રીઓની કી વશે થશે? તરત જ તેણે પોતાના ધણી તરફ જોણું અને કહ્યું “ધર્મીધિકારીઓની આવી જાતની ડાબલ સહન મધ શકે એમ નથી માટે તમે તરત જ તેનો બદાખત કરો.” જારે તરતજ રાસપુટીનને કહ્યું, “તમારે માટે ખોટી વાતો ફેલાવનારા-

એના નામ મને આપો. હું એકદમ તેમને તેમની પદવી ઉપરથી બરતરફ કરી હતું છું.” રાસપુટીને તેમના નામો આપ્યા એટલું જ નહીં, પણ તેમની જગ્યાએ કોની નીમણૂક કરવી તેની પણ માહીતી રજૂ કરી દીધી. બસ, થઇ ચુક્યું! એવીસ કલાકમાં તો જુના અને વિભાગપાત્ર ધર્મધિકારીઓને તોફારી ઉપરથી બરતરફ કરી દેવામાં આવ્યા. તેમાંના કેટલાકને કેદની સજા કરવામાં આવી અને કેટલાકોને દેશવેરો દેવામાં આવ્યો. પેટ્રોગ્રેડ ચાલ્યા જવાના આવા આવ્યા રોજો તે બહુ વાર કે તો રુબરુમાં કે કાં તો પત્રદ્વારા કરેલો હતો. રાણી અને કોઇ કોઇ વાર તો ઝર પોતે પણ તેને અપરાધ કાલાવાલા કરી મનાવતા હતા. અને આ રીતે દરેક વખતે તેમની પાસેથી તે આપ પોતાનું ધાણું કરતાં હોતો.

ઝાર અને મહારાણી તેની હાંદગીની પુરેપુરી સંભાળ રાખે અને તે કાવત્રામાં જ ખુનીઓનો ભોમ થઇ ના પડે, તેને માટે આ હુમ્મ્યા સાધુએ આખા કુકિત કરી હતી. તેણે ઝાર અને મહારાણીના મનમાં પુરેપુરું ટ્રસ્ટારી દીધું હતું, કે “મારા મરણ પછી ચાલીસ દિવસે ઝારનું મૃત્યુ છે.” આશરે કરીને રાજ્ય તરફથી તેની હાંદગીની પુરેપુરી સંભાળ લેવામાં આવતી હતી, અને એનીસે કલાક લગતર અને પોલીસ તરફથી તેનું રક્ષણ થયે જતું હતું.

સને ૧૮૮૧ની સાલમાં આખા રુશિયામાં ખુદ ઝારના સબોટો કરતાં પણ સાથે રાસપુટીનના સબોટનું વધારે માન હતું. વીસમી સદીમાં અપારની સંપૂર્ણ કેળવણી લીધેલા ઝાર અને જર્મની જેવા કેળવણી અને સરકારની રીતે પદોએલા રેશની પુરેપુરી કેળવ-

ણેલી રાજકુવરી—ઝારની મહારાણી બને રાસપુટીનના યુવાન જેવા બની રહેલાં હતાં. “અગાન અને બાઈ સુખરેલા” હિંદુસ્તાન દેશમાં તો ધર્મશુરુઓનું સાધારણ ચાલે છે,” એમ લાખી હિંદુઓને વગાવવાનો ધણે લખ બેઠેલી ગ્રીસ મેથેને આપણે પુછીશું કે “હિંદુસ્તાનના કોઇ હિંદુ દેહી રામ કેપર કોઇ પણ ધર્મશુરુની આ જમાનામાં આટલી બધી થયજ અસર હોય એવું તમારી ભણુમાં છે ખરું ?” ઝાર નીકાસ બીએ અને તેની મહારાણી ઉપર ધર્મશુરુ રાસપુટીનની આવી અદ્ભુત અસરથી નીખળેલાં ખરાબ પરિણામો—એ વીશે ગ્રીસ મેથેા હુસ્તકો લખવાની કેમ તરફી લેતાં નથી ?

પણ હવે ધાંમે ધાંમે રાસપુટીનના પાપનો ઘડો બરાબ લાગેા. રુશિયાના દેશમંત્રીને વહેમ પડવા લાગ્યો કે આ સાધુ મહા પ્રપત્રી છે. તે જર્મનીનો છુપેા જાસુસ છે; અને તે રુશિયાનું સત્તાનાશ વાળવા બેઠો છે. તે વધારે વખત જીવતો રહેશે તો રુશિયાનું આવી મનશે. તેથી તેમણે તેના જીવ લેવાનું નક્કી કર્યું; અને તેને માટે એક ભયંકર કાવત્રાની યોજના કરી દીધી. રાસપુટીનની કેટલીક સિધ્ધાએને આ કાવત્રાની મધ આવવાથી તેમણે રાસપુટીનને પત્રો લાખી આ કાવત્રાની ખબર આપી. અને પોતાની ખતની સંભાળ લેવાની તેને ચેતવણી આપી. ખુદ મહારાણી તરફથી પણ તેને ચેતવણી આપી. પણ અઢકારથી અધિણા બની અમેલા રાસપુટીને આ ચેતવણીઓની બિલકુલ દરકાર કરી નહિ તેને એવું અભિમાન હતું કે આખા રુશિયામાં મારા સાધુ દાઢ ઉપાસવાની કાંની

મનદૂર છે? મહારાણીએ તેને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો, અને એ હાથ જોડી તેને વિનંતિ કરી કે, “હું આપ, તમારો જીવ લેવાને માટે ભયંકર કાવતું રચવામાં આવેલું છે. તમે તમારી જાતની સંભાળ રાખજો અને કોઈ પણ અનુભવે રચ્યો તમારા સરક્ષણને માટે પુરતો બંદોબસ્ત કર્યા વગર કદી પણ જશો નહિ.” રાસ પુટીને તો બેઠકારી બરેલી શાંતિથી જવાબ દીધો, “હું તો રુક્ષીઆનો તારણહાર છું અને કોઈ પણ ઇલા કરી શકે એમ નથી. તેઓ જે પાપી કૃત્ય કરવા માગે છે તેનો પ્રત્યાકાત તેમના પોતાના જ હાથે થશે. હું મારી જાતની ચિંતા કરતો નથી. તમે પણ મારી ખીલકુલ ચિંતા કરશો નહીં.” રાણીએ અળગળા ચઢ જઈ જવાબ દીધો, “ઓ આપ, તમારી જાતની સંભાળ રાખો. અને તેટલી સાવચેતી રાખતા રહો, શાંત ડ્યુક નીકાલસ આપણો કટો વેરી છે. તે તમારો જીવ લેવાને ફરે છે.” પણ રાસપુટીનના મન ઉપર આ આજીજની લગાર પણ અસર ચઢ નહીં. પોતાના મનની અને જીવ પર આવેલા શત્રુઓ તરફ આમ બેઠકારી બરેલી તિરસ્કાર બતાવી તે તો મહારાણીએ તેને આપેલા દારૂનો પ્યાલો ગટગટાવી ગયો અને ત્યાંથી ઉઠી પોતાના ઘર તરફ વિદાય થયો.

રાણી સાથેની આ મુલાકાત પછી ત્રીજે દિવસે એટલે તા. ૨૬મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૬ને દિવસે પેટ્રોગ્રેડના ઉમરાવ કુડેન્કોમાં તેમ રાજ મહેલમાં વાત ફેલાઈ કે બે દિવસ થયા સાંકુનો કાંઈ પત્તો નથી. જાર આ વખતે પુલમાં ગએલો હતો. મહારાણીએ તેને ઉપરા છાપરી ત્રણ તારો કર્યા અને ખબર આપી કે, “આપણા ઉપર મહાન

આક્રમ આવી પડી છે. સાંકુનો કાંઈ પત્તો નથી. મારાથી અહીંયા રહી શકાતું નથી, તમે એકદમ અહીંયા આવો અને ગુનેગારોને શોધી કહાડી તેમને સજા કરો.” જાર તાત્પર્યે તોય પેટ્રોગ્રેડ આવી પહોંચ્યો. અને પોતાના સરદારો, પ્રધાનો અને પોલીસને ખબર આપી કે આ વાત તદ્દન છુપી રહે તેની તજવીજ કરો અને સાંકુની શોધ કરો. પરંતુ આવી વાત કાંઈ છાની રહી શકે? રાસપુટીનના મૃત્યુ સંબંધી અનેક જાતની વાતો ચાલવા માંડી, અને રુક્ષીઆની બહાર તો વર્તમાન પત્રોમાં રાસપુટીનનું મૃત્યુ કેવી રીતે થયું તેના સવિસ્તર અને વિગતવાર અનેક જાતના કાલ્પનિક હેવાલો પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યા.

રાસપુટીનના મૃત્યુ સંબંધી પોલીસતપાસને આધારે નીચેની વિશ્વાસપાત્ર હકીકત છેવટે બહાર પડી.

“સને ૧૯૧૬ના ડિસેમ્બર માસની ૨૪ મી તારીખે રુક્ષીઆના એક સુપ્રસિદ્ધ ઉમરાવ જાન યુરુષોયે તરફથી પેટ્રોગ્રેડમાં રાસપુટીનને રાત્રે જમણું આમંત્રણ મોકલવામાં આવ્યું. આ આમંત્રણમાં વડું એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું, કે “આ જમણું તદ્દન ખાનગી છે. હું મારા ઘરમાં તદ્દન એકલો છું. હંઆ કુડેન્કોની એક મુદર અને યુવાન સ્ત્રી આપણા ધર્મની ખાનગી દીક્ષા લેવા માંગે છે. તે પણ જમણું પ્રસંગે હાજર રહેશે. આપને તે સ્ત્રી આપણા ધર્મમાં દાખલ થતા થોડા માલમ ના પડે તો તેને તે મુજબ ખબર આપી દઇશું. આપ જરૂર પધારાને અને આ જમણું તંયા દીક્ષાની ખબર તદ્દન ખાનગી રાખજો.” આ આમંત્રણમાં ઠગાઈ હતી. અને આમંત્ર-

લોહીથી ખરડાએલો રાસપુટીન કોથથી બોલ્યો,
“હરામખોરો. તમે મને મારી નાખવાનો પ્રયત્ન
કર્યો છે, કેમ? પણ હું તો હજી જીવવાનો છું.”

પ્રભુ તમને તમારા આ નીમ્મ કુલનો બદલો
આપશે.” કાવત્રાખોરો તો ભયથી સ્તબ્ધ થઈ
ગયા. તેમનાથી ના બોલી શકાયું કે ના હાલી
સાલી શકાયું. પણ થોડી વારે તેમાંના એકમાં
કંઈક હિંમત આવી. તે એકદમ મરણીઓ થઈ
ગયા. તેણે રાસપુટીનની છાતી સામે લામલા-

ખટ પિસ્તોલના ત્રણ બહાર કર્યા. આ બહાર
નિષ્ફળ ગયા નહિ. રાસપુટીનનો પાપી આત્મા
એક ક્ષણમાં મનુષ્યદેહ છોડી ચાલતો ગયો.

તા. ૨૮મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૬ને દિવસે
પોલીસ તપાસને પરિણામે રાસપુટીનનો મૃત
દેહ નદીમાંથી હાથ લાગ્યો.

આ રીતે આ નમાનાની અતિ લેંટી
અને બચકર વ્યક્તિનો કરણ અંત આવ્યો.*

* પોલીસમ દ. કે ના એક રેખના આધારે.

સાહિત્ય-સંસદનો આઠમો વાર્ષિક ઉત્સવ

તથા

શ્રી કૃષ્ણ જયંતિ

સાહિત્ય સંસદના આઠમા વાર્ષિક ઉત્સવ તથા શ્રી કૃષ્ણ જયંતિ નિમિત્તે એક મેળાવટા રવિવાર તા. ૬ ફી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧ના રોજ સાંજે પાંચ વાગે શ્રી. મહાવીર જીન વિદ્યાલયના હોલમાં સંસદના પ્રમુખ રા. કનૈયાલાલ સુનશીના પ્રમુખપદે થયો હતો. મેળાવટામાં સંબોધિત શુજરાતી સ્ત્રી પુરુષોએ ઘણી મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી.

આરંભમાં 'સ્વાગત'નું ગીત ગવાયા બાદ સંસદના મંત્રી રા. મનહરલાલ મહેતાએ સંસદનો વાર્ષિક અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, જે નીચે પ્રમાણે છે:—

મંત્રીઓનો અહેવાલ

“મહેશ્વરજીન પ્રમુખ સહિત, સન્મારીઓ

અને સફળહસ્થો,

આજના કાર્યક્રમના મુખ્ય પડેથું કામ મંત્રીઓનો અહેવાલ છે. એ કામ કાર્યક્રમના લખનાં તો લખાયું, પણ હવે અમને જણાય છે કે એ ન લખાયું હોય તો સારું માન. કારણ રૂપ છે. સંસદનો છેલ્લો વાર્ષિક મેળાવટો ઘણે તરફથી તે આપાર છુટીમાં રાજધાની પ્રવર્તિને વેદ એટલે તો પ્રાચીન વેદથી આવી રહ્યો છે કે આપું દિ-દુસ્તાન એ વેદના ધસણ તો સંસદના સભ્યોની તો બીજી શી જ રવા હોય એકે અર્થાત સંસદની સભા

સાહિત્યકર્તાઓ પ્રદિત થાય ગયું છે. આપણું માસિક-ત્રિમાસિક ‘શુજરાત’ પત્રીમા મહાવિવશ થાય છે—પત્રીમા જન્ય થાય છે. આ સ્થિતિ છાત્ર છે કે અનિષ્ટ એ તો એક જરિયાની વાત છે, પણ એટલું તો અમે કહી શકીએ છીએ કે વીર ચરિત્રો અજનાતાં હોય અને ધર્મતાં હોય તે વખતે છત્ર ચરિત્રો ન લખાય તો તેથી સાહિત્યો જગત અવિચળ સમૃદ્ધિ-દીન નહિ રહે.

હાલની સર્વશાક પ્રગતિમાં સંસદના અધ્યક્ષ સભાસદો કેવો આવ લાભ રજા છે તેથી આપ સર્વ અઘાત નહીં હો એમ માની અમે તેની પુનરુત્થિ કરવા માગતા નથી. માત્ર એટલું જ અમે હૃદયથી કે જે અનુ-

ભવ અને પ્રેરણા એઓને આ ઝંઝાવાતમાં પડ્યાથી મજે તેને તેઓ સાહિત્યમાં ઉતારશે તો તેઓની પ્રશ્ન સંસદ પોતાના દષ્ટિબિંદુએ જોતાં સફળ થઈ એમ સમજશે.

સંસદનું નવું બંધારણ

આ સંસદની સ્થાપના સન ૧૯૨૨ની સાલમાં થઈ હતી. એટલે એને નવ વર્ષ પૂરાં થઈ આ દશનું વર્ષ ચાલે છે. એ રામય દરમ્યાન એણે કેવું અને કેટલું કામ કરી બતાવ્યું તે સર્વથી આપ વિદિત છે. એટલે આત્મપ્રશંસાના દોષમાં અમે પડવા માંગતા નથી. પણ એની કાર્યસાધકતામાં વૃદ્ધિ ચાલ અને એનું અસ્તિત્વ ચીરસ્થાયી થાય એટલા સાર સંસદ પોતાનાં દ્વાર વિશેષ મોકળાં કરી સંસદના સરખા ઉદ્દેશ અને બાબતથી પ્રેરાયલાં સર્વ સજ્જન સન્મારીઓને સમાસદ તરીકે દાખલ કરવા વિચાર ચલાવે છે. આ યોજના પરિપૂર્ણ થતાં તે જાહેર કરવામાં આવશે. પણ તે થાય તે અગાઉ આપ સર્વને આમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આપ સર્વમાંથી જે કાંઈને સંસદમાં દાખલ થઈ તેની કાર્ય

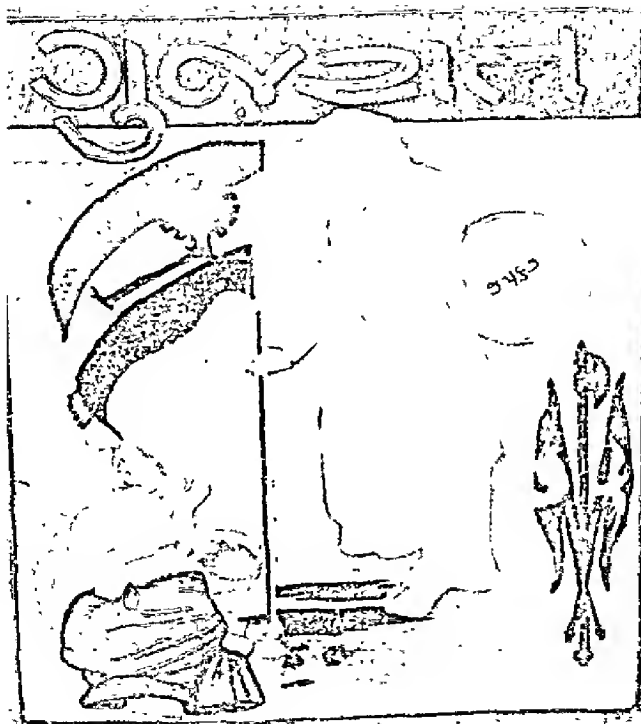
સાધકતામાં વૃદ્ધિ કરવાની અભિલાષા હોય તેઓએ મંત્રીને જણાવવું કે જેથી કરીને ઉપયુક્ત યોજનાની વિગત નક્કી કરવામાં સુલભતા મળે.

છેવટે અમારા નિમંત્રણને માન આપી આપ સર્વ અત્રે પંચાયી છો તે બદલ તથા સંસદની પ્રશ્નિમાં આપ જે રસ લઈ રહ્યા છો તે બદલ આપનો ઉપકાર માની. હું આપની રમ લઉં છું.”

પ્રમુખશ્રીનું વ્યાખ્યાન

મંત્રીઓનો અહેવાલ વંચાયા બાદ પ્રમુખ-સ્થાનેથી શ્રી રા. કૈયાલાલ મુનશીએ “સ્વપ્ન સિદ્ધિની શોધમાં” એ વિષય ઉપર પોતાનું વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું (જે આ અંકમાં અન્ય સ્થળે પ્રકટ કર્યું છે.)

ત્યારબાદ શ્રીઓએ કેટલાક ગરબા ગાયા હતા, અને શ્રી. છગનલાલ મુનશીએ હારપરસના તથા શ્રી. ચન્દ્રવદન મહેતાએ કરુણરસનાં પ્રયોગો કરી બતાવ્યા હતા, જે પ્રુખ આકર્ષક નીવડ્યા હતા. તે પછી “વંદેમાતરમ”નું ગીત ગવાયા બાદ મોટી રાત્રિ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

સાહિત્ય સંજ્ઞા તરફથી

તંત્રી : કર્નયાલાલ મુનશી.

એક્ટોબર ૧૯૩૧ની અનુક્રમણિકા

શિશુ અને સખી :	શ્રી, કર્નયાલાલ મુનશી	૧૭૭
ન્યાય :	(અક વીત્તે) શ્રી, પ્રફુલ્લાલ નિકમવાસ	૧૮૩
આયર્લેન્ડનો આઝાદી ઝગ :	શ્રી, ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧૮૫
આઈરિશ મૂલ્ય (એમકી નામ) :	શ્રી, ઠાકોરભાઈ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ	૧૮૭
રેનેડ સંપ્રતિ (ચાતુ વર્તી) :	શ્રી, કર્નયાલાલ મુનશી	૨૦૧
મરો ભાઈ (વર્તી) :	શ્રી, તર્કદાસકર દામોદર શુક્લ	૨૦૫
કવિ દયારામભાઈ અને અરબીબી :	શ્રી, હમનલાલ વિદ્યારામ રાવળ	૨૧૩
દાદાસ એક દિવસ :	શ્રી, અંદયન બી. મહેતા	૨૧૭
માદાગાસ્કરનું એક ચાલ :	શ્રી, મનુજ ગોવિંદભાઈ શેઠ	૨૨૦
એક દિવસ ઉપવાસ પાળો :	શ્રી, હાલિમ હાજમહમદ મીઝી	૨૨૩
મારી નાંધપાથી :	શ્રી, ગુપ્તા	૨૪૫
પ્રસ્તુત પરિચય :	શ્રી જ્યોતીર્દ લ, દેવે	૨૪૭

વાર્ષિક લગાજમ : હિંદમાં રૂ. ૮. પરદેશમાં રૂ. ૧૦ અથવા શિ. ૧૫.
છુટક તકલિની બારે આના

તંત્રી ખાતું : ૧૧, એડવોકેટ રોડ, ઘાટ, મુંબઈ

:: ગુજરાત ::

વ્યવસ્થા ખાતું : ગુજરાત કાર્યોલય, શાહપુરે (બી. એસ. રેલ્વે. કાઠીયાવાડ)

આવતા અંકની કેટલીક સામગ્રી

શિશુ અને સખી : સર્ગ ૩ ને : શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી.

જલ કમલ : (એકાંકી નાટક) શ્રી. યશવંત પંડ્યા.

ખાલઉછેર : શ્રી. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતાનો હાસ્યરસિક લેખ.

નૈનીતલાલ બીજી વખત જોયું ત્યાં : શ્રી. ધૂમકેતુના પ્રવાસનું એક રસિક વર્ણન.

સ્નેહ સંભ્રમ : શ્રી. મુનશીની ચાલુ વાર્તાના વિશેષ પ્રકરણો.

શિકારીનો રાહ : શ્રી. નાતુભાઈ પ્રભાશંકર મહેતાની એક ટૂંકી વાર્તા.

છલ્લો પાઠ : શ્રી. રામચંદ્ર દા. શુક્લની ટૂંકી વાર્તા.

કેરાનલાલ માસ્તર શ્રી. નર્મદાશંકર દા. શુક્લની ટૂંકી વાર્તા.

વિશ્વવ્યાપ્તિ વા વિશ્વવ્યાપ્તિ : શ્રી. કુસુમાકર.

બુદ્ધિ : શ્રી. અંબાલાલ પુરાણીનો માનમસાજ વિષયનો એક મનનીય લેખ.

મારી નોંધણી : શ્રી. શુભા.

ઉપરાંત કાબો, અને પુષ્કળ ચિત્રો, ફોટોઓ, વગેરે.

સૂચના

“શુજરાત”ના તંત્રી ખાતાંને લગતો તમામ પત્ર વ્યવહાર તંત્રીને ૧૧૧, બેસ્પેનેડ રોડ કોટ, ગુંનાઈ, એ સરનામે કરવો.

અવલોકન માટેનાં પુસ્તકો વગેરે તથા અદલાબદલી માટેનાં સામયિક પત્રો તંત્રીને ઘરને સરનામે મોકલવા. ગીલ્ડર્ટ ગિલ્ડીંગ, બાબુલનાથ રોડ, ગુંનાઈ, ૭.

લખાણો તંત્રીને સરનામે મોકલવાં.

લવાજમ, લાહેર ખખરો ઇં “શુજરાત કાર્યાલય” રાણપુર. (B. S. Ry. ડીઝીઆવાડ) એ સરનામે મોકલવા.

વ્યવસ્થા ખાતાંને લગતો તમામ પત્રવ્યવહાર એ સરનામે કરવો.

લાહેર ખખરોના ભાવ તાલ, એજન્સીની શરતો વગેરે વગેરે માટે વ્યવસ્થાપકને મે સરનામે લખવું.

વ્યવસ્થાપક “શુજરાત”

ગુજરાત :

ઓક્ટોબર ૧૯૩૧
આયર્લેન્ડનો આઝાદી જંગ

વીર સાર્સીશીલ્ડ

શિશુ અનુક્રમ

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રકાશ, માહિય સસદ.

સર્ગ ૨ નો

(૧)

આધાર નહીં, ધન નહીં, સ્વચ્છ નહીં એક પણ દુષણ દીલ ને નાનકા હાડકા; શરમ ને હોતથી કાચ કાંપે : આમ તે એકલો આખો ને અચ્છાચ્છ એ મહાનગર, ચિકેટ ને ઉશ્ચ, ચારે તરફ ગાજતુ હતું.

(૨)

ખંખીતા માગથી અધિક દુર્ગંધમય એવા મનુષ્યે રજ્યા માગને છડે મજને રહી, મધ્યસ્થને તે ભારી બહાર નજર નાંખતો. અને ગગનચિહારી ઘરોની હારથી અંધારું નગર, થાકી ઉભા રાક્ષસજંઘની છાયા સમું લાયજનક, કેવલિત પેલનને શ્વાસ રાંભાવાતું અને સદાય ઈવન શુંગાવાતું તેની, દાણે પડતું અને તને પોતાની અડપતાનું તીવ્ર જાન થતું.

(૩)

સસુદતીરે રેતમાં ઘેસી, કોઇ આંગે પેની શેરડી ખાતાં, ધમધમ જતી મોટરોમાં ફૂતો ધનવૈભવ, કલગોમાંથી કંપાવેના ધૂણ હાસ્યવિનોદ, તે જોતો-સંભળતો-ને ઇર્ષ્યાથી ફુંકાઇને ધુધવાતો. આગર સગીચે શોભતા મહાકવિઓ જોતાં આકથા વગ, ને મુખવાલી આગરલોકેરે વીસરી તે અસંતુષ્ટ અભિમાની પ્રદુર્વાકાંક્ષાના મહા તરંગોમાં તણાતો. વૈભવ ને પ્રતાપની છાયામાં તે અકળાતો, ને એ વિરાટ પેલાલોને વશ કરવાના સંકેપ ધકતો ને ભાંગતો; અને વશીકરણ-

વિદ્યાનાં રહસ્ય એકાગ્ર અભ્યાસ ને અઠગ વૈરાગ્યમાં શોધતો. સાહુ ને સસ્તું ખાતું ને ચટાઈએ સુવું, શારદામ દિરની ચાત્રા પગપાળીએ કરવી-એમ જ્ઞાનપ્રાપ્તિના માર્ગમાં તે અવિશ્રાંત રજળતો. સમયને સ્થલના અંતર છેદી આકાંક્ષા-સિદ્ધિ ક્યારે થાય તેની તે એક પગે વાટ ભેતો.

(૪)

સુરતને રજુસંગ્રામે તેણે નરકેસરી તિલકનાં તોફાન ભેંયાં. ભેંયો લજ્જપતરાયનો અનાડંબરી સ્વાર્થત્યાગ. મહર્ષિસમ અરવિંદનો પ્રેરણાવાહી વાણિપ્રસાદ તેણે ચાખ્યો. રાષ્ટ્રસિંહનું ગર્જન આંભળ્યું ને તેના ભેરનો આછો અપાટો પથુ ભેંયો. અને રાષ્ટ્રશક્તિમાં તેને ઉડી, અચળ ને કર્તવ્યપ્રેરક શ્રદ્ધા ઉપજી. મહાત્માઓનાં દર્શનથી તેની આંખમાં આશાની જ્યોત જગમગી; તેના બાહુમાં વીરરુધિર ઉત્સાહ-ભર ધર્યું. તેનાં હૈયામાં નિઃસીમ હામ હતી. અને રગેરગે ઉછળતી અઠગ એક જ નિષ્ઠા :—જીતવું, હો પૃથ્વી મરણ આવે.

(૫)

મહાનગરની ભરચક શેરીઓમાં રજળતા નિર્જિવ ને એકલવાયા યિશુનાં હૃદયમાં અખીની જ્વલંત પ્રતિમા હતી તેવી જ બેડી હતી. ભુલેશ્વર જતી ભક્તાણીમાં, સાગરતીરે, વિહરતી રમણીમાં, તેને તે વારંવાર યોધતો. કેા સુખ, કેા લટક, કેા ડોહન, કેા હાસ્ય તે મૃગજલથેલા મૃગની જેમ તેના વિરહવિહ્વલ હૃદયને આકર્ષતાં. ને તેની પાછળ હૃદયમાં રમણી પ્રિયતમાનો દર્શનાભિલાષી તે દોડતો. પથુ નિરીક્ષણ સદાય નિરાશામાં પરિણમતું. તેની પ્રિયતમાનું અકેક અંગ ચોરીને કોઈ કોઈ બેડી હતી અરી, પથુ તે તો હતી અપ્રતિમ ને અપૂર્વ. તેને ઘાટે કોઈ ઘડાયું નહોતું.

(૬)

‘પ્રભુયની ઉલ્લપ મૈત્રી પુરે’ એ પુરાણા ગ્રીકની વિચિત્ર ભ્રમણા, કોલેને કોલેને સુવકો ભરમાવતી, અનુભવવિહોણા-

એને શપથના લોભ બનાવે છે. એ જમણા રાખવી બેટલી સહેલ છે તેટલી જ વીસરવી સહેલ છે પણ સેવવી સદાય અશક્ય છે. પણ મરવા સુતેલા તુટી આશ્વાતંતે પણ લટકવા છડે તેમ ભગનાશ શિશુ, એ જમણા સેવી, સમય ને સ્નેહોર્ચિતું સમર્પણ કર્યે ગયે નાનોભાગ લક્ષ્મી વડતાં પણ સ્નેહ ને શાંતિ તેને હેતા હતા. પ્રશંસાસુગંધ એ શિષ્યનું વડાલ કોલતાના શીતમાં ફરી ગયેલી એની વૃત્તિને ચેતનવતી કરતુ. તેને શીખવવામાં શિશુને શાતા વળતી; તેના સહચારમાં કેક સુખ મળતું.

માર્ગે ગમે તે હોય, પણ પ્રીતિરસ વહેવાનો તે તો વહેવાનો જ

(૭)

પ્રાણેશ્વરીને શોધી શોધી તે ધાકથો ને હાર્યો; ને તેની ફરી શુંદર પ્રતિભા; તેમજ પૂર્વા કલ્પના ને શબ્દના કેક રંગ; તેને વીંટી કલ્પનાસ સારની બાળે, ને પોતે બન્યો એ સંસારબળનો દરેખીઓ. મીરાંને સંસારબલ હતી એના નટવર નાવલીઆની; શિશુને પણ એવી થઈ એની નવયૌવના સખીની મીરાં ગાતી ગિરિધર નાગરના પ્રભુચમાન; શિશુ શુંજતો એ જ પ્રેમસંદેશ. અને હૈયે વસેલી તેની સખી મીરાંના પદેપદનો પ્રભુચમાન તેને જ બવાળે તેને સંભળાવતી.

(૮)

‘મને તારા વગર નથી ગમતું’ રે

આવી પૂરો હૈયાં કેરી આશ, મારા રાજ !

હો, મને બૂલી ગયો છે મારો છેકટા રે.’

આ જુનાં ગીતનો ધ્વનિ પરિચિત, પ્રિયને અપાર્થિવ, કેક પડદા ચીરી તેને કાને અચકાતો. અને સ્પૃહાદેહનાં બંધન ત્યાગી, એનો પ્રજ્વલિત આત્મા, આશ પૂરવાને ઉત્કેક, એ ગાનારીને આલિંગવા ઉકતો; પણ થોડીવારે અશુસરિતાનાં

પૂરમાં પડી, તરફડતો ને વિકળ, પાછો હતો ત્યાં તીરે તણાઈ આવતો.

(૯)

સતી સેવામાં સુખ માનતી; શિશુ એ સેવા સ્વીકારતો, ને નિરાધારનો એકમાત્ર આધાર તે તેને બનતું સુખ દેતો. રાંસારની શોભા માટે સાચવેલાં હાસ્યો, કર્તવ્ય ને દયાથી પ્રેરાઈ, તે તેની આગળ વેરતો. અંતરનાં હાસ્યથી અપરિચિત સતી, તેને અણુમોલાં રત્નો સમજી, સ્વીકારતી ને સંઘરતી.

(૧૦)

એક દીન એણે સાંભળ્યું કે એની બાલસખીનાં નામે નામ ધારતી એક સુકુમાર બાલા સ્વધામ ગઈ. નામની એકતાએ તેનું હૃદય વલોન્યું; અને કલ્પનાની સખીનું નામ નક્કી થઈ ગયું. તે કલ્પનાવિહારી મૂર્ખે માન્યું કે તેની પ્રીતની ઘેટી બાલસહચરી, વર્ષોના વિરહથી રીખાઈ, તેનું નામ સ્મરતી, વૈકુંઠે વિચરી. જ્વેતજ્વેતામાં વર્ષોની તેની ઉર્મિઓએ માઝા મૂકી; વીસરેલી નિરાશા સામું આવીને ઉભી-હુતી તેનાથી વિદરાજા. તે જાન્યો, હતો તેવો જ હતાશ.

(૧૧)

પ્રિયતમાના મરણને સ્મરતો તે વિધાતા પર કોપના અંગારા વર્ષાવી રહ્યો. ખાવું, ઉઘવું ને બાલવું બધું તેણે છોડ્યું. તે પથારીએ પડ્યો; શરીરની વેદનામાં હૃદયની વેદના બીસારી. પથારીએથી ઉઠી તેણે સંકલ્પ કર્યો : હૃદયને બાળીને ભસ્મ કરવું; એ ભસ્મના ચણવા મહરવાકાંક્ષાના કોટ; ને હૃદયહીણા બની જગત બધું તિરસ્કારવું.

(૧૨)

વાસનાના ત્યાગની વાત સહેલ છે તેવી સિદ્ધિ નથી : મુંબાઈમાં તે સતી સાથે આવી રહ્યો અને સાથે નાનાભાઈને પણ લાગ્યો. મહત્તાની સિદ્ધિ માટે તેણે નાન'યે એક દુર્ગ

શિશુ અને સખી

ઉભો કચેરો. સીમિયા ને મિત્રનેહથી સુરક્ષિત, એમાં બેઠાં બેઠાં, એણે દિગ્વિજયનાં મહાત્મ્ય માંડ્યાં.

(૧૩)

શરીરનું તાદાત્મ્ય ને જાવનો સંવાદ, અને આત્માથી આત્માની અચર એકતા સી-પુરુષને સંબંધ સરસ ને સના-તન રાખે છે. પણ પુરુષોના પરસ્પર સ્નેહમાં એ અશી-સમાધા નથી; તેનાં બંધન તો હોય છે સ્વાર્થ કે સહિષ્ણુતા, બાલ સહસાસથી ઉદ્ભવી દેવ કે સમાનધર્મ પૂરતો સહ-ચાર. નાનાભાઈએ ગેશવ છોડતું ને સાથે શિષ્યની દીનતા પણ ત્યાગી. માતૃસ્નેહની બુજ તેની મરી ગઈ; અને તે પ્રતિક્ષણથી ને વિવેચક બન્યો. પણ શિશુનાં પડવ કે ખસ્યા નહીં કૃતક્રતાથી દાઝ્યો હતો છતાં તે ઉર્મિજનના અવ-રોધને વળગી રહ્યો. પણ ધીમે ધીમે એકબીજાનો અવાજ આગળનાં બોલો ધર્યો, સામું જોતાં મુખાકૃતિ પર અપરિ-ચિત્ત રેખાઓ દેખાઈ ને નયનોની અમી મુકાર્પ. નાના-બાઈનાં વાણીકામી દાઝતો, તે દુઃખથી વિચારી રહ્યો : 'કયાં કારણાંને કદી ચિરપાવ શોભ્યો છે ?'

(૧૪)

મહાનગરનો મુંધવાતો, ધસતો જીવનધોપ સતીએ જોયો અને સાંભળ્યો. અનુભવે તેને નવી આખ દીધી ને શિશુનું સ્વૃષ ઈંક તે સમજી નાનાભાઈના અસ્તમાં સતીએ પોતાને ઉઘ્ય જોયો. નાનકડું પણ પોતાનું ઘર તેને મન સહાય આનંદનું ધરમ હતું; પતિની પરિચર્યા એ તેની મોજ હતી. દિવસ ખર્ચ વાગતું, ખર્ચેરતું ને સંધતું; શિશુનાં શરીર ને સગવડ સંભાળવા; રાતે શાંત વાગાવરણમાં પતિદેવતા સતકારવે, મૂંઝે મોઢે તેને ચાતાને આસ્વાદ લેતો જોવે; સર્વસ્વ આપતું, કે અગતું નહીં; આ જ સતીનાં મોજ ને મોજ જાને હતું. પણ 'પ્રજુષ' ને 'પ્રિયમ'ના નામથી અપરિચિત્ત તે સતીત્વમાં સ્વધર્મ સમાપ્ત થયેલો સમજતી. ને શિશુના સ્મિતમાં જ પરમ સંતોષ માનતી હતી. લી

સમજ નહોતી, નહોતી સહીયર ને નહોતી પુરુષકની સહાય
અને છતાં તેણે પારખુ કે શિશુ જેમ તેનો આધાર
શોધતો થાય તેમ તે તેનો બને. અને તે બની રહી મૂળી ને
સરલહૃદયી, દાસીથી સુખી ને ગૃહિણીથી નિરભિમાની.

(૧૫)

મહાનગરની વૈવિધ્યમય વિશાળતામાં, જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં
તપ તપતા અભ્યાસીવૃંદમાં શિશુનો પ્રતાપ ઓળા પાડવા
લાગ્યો. તેની બુદ્ધિ અમદી રહી; તેણે રાજ ને દેવ પ્રેર્યો;
નિદ્યાર્થીઓનાં વાદમંડલમાં તેનો અવાજ ગાજી રહ્યો. દેવ-
શક્તિનું તેને નવું જ્ઞાન આપ્યું. એવાચકા કોપે સમે,
તૈયાર ને તરવરતો, શક્તિનાં ચર ફેંકતો તે આદ્યો. ઉત્સાહી
ને આત્મશ્રદ્ધાવાન તે પઠતો, પેખતો, પરીક્ષતો; પાઠકાને
પોતાના કરતો; પ્રતાપના પ્રસાર માટે નવાં જગત શોધતો.

(૧૬)

પ્રશંસકો ને મિત્રોથી સંવૃત્ત તે સત્તાનું હોહી આજતો
ઘેઠો. તેને ભેદ એક વૃદ્ધ, શાણા કાકાને રસ પડ્યો. નાનું,
રૂપાનું ને સુંવાળું ન્યાધળાલ, મોહક ને રમતીઆય
હોહીતરસની બીકે ન રખાય ને તરવરતાં સૈંદર્યને હોસે
ન હોડાય. તેમ તે વૃદ્ધ શિશુને ન સખી, શક્યા ને ન
છોડી શક્યા.

(૧૭)

પ્રગતિની સાધનામાં એકાગ્ર એવા તેણે કંઠપનાનો ઉપયોગ
આદ્યો. દયિતાની કંઠપનામૂર્તિની તેણે નાયિકાં કરી, પોતે
બન્યો નાયક, અને અંતરની અણબગત ઉર્મિઓ કાલ્ય-
સાગે વહેવડાવી. આત્મકથનની અણુદળાએડી અભિલાષમાં
જ કાલ્યમાનનાં મૂલ છે. એ અભિલાષ પોષતાં તે કવિ થયો.
કાલ્યરચનામાં તે મર્યો હતો ત્યારે, શાબ્દિક સર્જને પલવાર
દેહ ધાયો હોય તેમ, સખીની પ્રતિમા હોય એવી તેણે એક

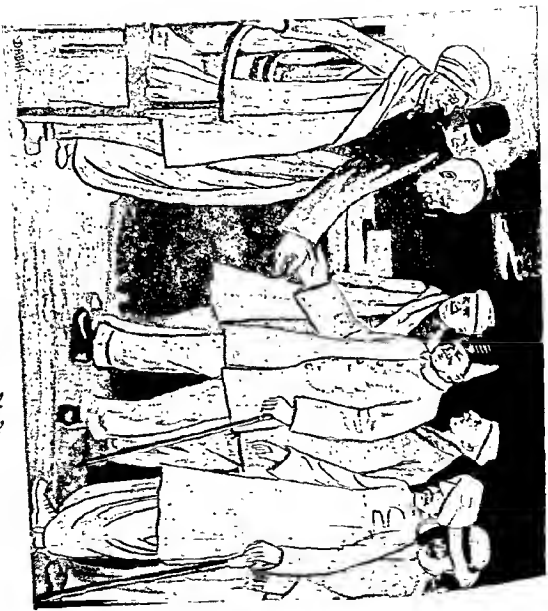
(અનુસંધાન ૫૪ ૨૨૫ ઉપર)

શીશુ અને સખી

આમ તે બેકલો આળ્યો ને અણભણ એ
મહાનગર. વિકટ ને ઉગ્ર, ચારે તરફ ગાળતું હતું.

મંડળદાસ અને ધારાસભાના સેબરો.

જીયાડ

લેખક : રા. પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ

અંક ત્રીજો

[એક જહીના પડી. સ્થળ એ જ. નસિની અને રમણ વાનો કરવા બેઠા છે.]

નસિની—અને રમણ આજે એટલા બધા કોણ આવવાના છે ?

રમણ—M. L. C. એ (ધારાસભાના સભ્યો).

નસિની—શા માટે ?

રમણ—જુ મન : શેઠના નિમત્રણ પત્રના અંશોમાં કહ્યું છે : "It seems to me desirable that some of us might meet to—gether to consider the question of forming a strong Nationalist-group to act as a vigilant opposition party." (સખળ વિરોધ પક્ષ તરીકે કાર્ય કરવા માટે એક પ્રબળ રાષ્ટ્રીય પક્ષ ગઠાપવાનો વિચાર કરવા આપણે દેશાકે જાગૃતિ એ અને હજી બાકી છે.)

નસિની—કોણે આપણને આ નિમત્રણ મોકલ્યું ?

રમણ—નહીં તો બીજા કોણે ?

નસિની—પણ બાપાજી તો મિનિસ્ટર થવાની વાનો કરતા હતા.

રમણ—આખરે એક વિષય એવો જણ્યો ખરો કે તને ન સમજાતો.

નસિની—આ તારી male superiority

(પુરુષ તરીકેની અધીઆતાપણ) રહેવા દે. કહેવું હોય તો કહે, નહીં તો હું શોધી કાઢીશ.

રમણ—મગજમાં શેઠ મિનિસ્ટર થવા માટે જ આવો પક્ષ ઉભો કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

નસિની—પણ આ તો વિરોધ પક્ષની વાત છે.

રમણ—તેમાં તો ખુબી છે. દરેક પ્રાંતમાં અને દરેક સુરેહો પછી આવી ભાવના ફાટક થાય છે. જેને મિનિસ્ટર થવાની હુમ્મલ હોય છે તે પણ વીસ પ્રોસેક્યુટ અને place hunters—(અથવા ગોલ્ડનાર) રપટ કહ્યું તો માફ કરજો.

નસિની—Go on (કહે-કહે).

રમણ—place hunters (અથવા શોધનાર) ને એમાં ફરીને આવી ભાવના વિરોધ પક્ષ ઉભા કરવાના દોષ કરે છે.

નસિની—પણ તેથી શેઠ કાવો ?

રમણ—આપ પક્ષનો લીડર જ નીમાય તેને મિનિસ્ટર થવાની વચી રહે છે, મારણ કે એને મિનિસ્ટર બનાવવાથી એ પક્ષના મત મવર્થેન્ટ હસ્તગત કરી શકે છે.

નસિની—પણ તો આ મવર્થેન્ટ પક્ષ જ થયો.

રમણુ—હાર્તો.

નલિની—પણ ત્યારે એને રાષ્ટ્રીય વિરોધ-
દા શા માટે કહે છે ?

રમણુ—એ લોકો રાષ્ટ્રીય બાળતમાં હમેશ
રોધ કરે છે તેથી એમ કહેતા હશે. એ
હરથો એમ ગાને છે કે આણું નામ આપીને
કોની આંખોમાં ઘુણ ફેંકી શકાય. ગવર્મેન્ટને
હાથ કરે છે એમ નથી બતાવવું. એ તો
મારામાંનો એક માણસ મિનિસ્ટર થયો તેને
એ ટેકા આપીએ છીએ એમ કહી શકાય
હી.

નલિની—અને લોકો માને છે ?

રમણુ—કોઈ માનવું નથી. બધા એમને
બોળખે છે.

નલિની—(ગોઠરનો અવાજ સાંભળીને)
માપાજી આવ્યા કે શું ? (મારણા તરફ જુએ
છે. મંગળદાસ દાખલ થાય છે.)

મંગળદાસ—કેમ નલિની, શું ચાલે છે ?

નલિની—આ તમારી નવી પાર્ટીની વાતો.

મંગળદાસ—હમણું જ બધા આવશે.
આની ગોઠવણ કરાવી છે ને ?

નલિની—ખૂંડ તૈયાર છે. બાપાજી, તમે
વિચાર બદલ્યો કે શું ?

મંગળદાસ—સાનો નલિની ?

નલિની—તમે તો મિનિસ્ટર થયા માગતા
હતા, પણ હવે તો વિરોધપક્ષમાં જઈને બેસ-
વાનો વિચાર લાગે છે.

મંગળદાસ—પાર્ટીના સળંગ ટેકા વગર
મિનિસ્ટર થવું શા કામવું ? એ તો ગવર્મેન્ટના
અને નેશીનેટડ મતો પર જ આધાર રાખવો
પડે ને ?

નલિની—અને આ પાર્ટી કેટલાક જણાની
ચશે ?

મંગળદાસ—તીસેક મેંબર ચશે.

નલિની—અને એ વીસ મેંબરના જ
ટેકાથી તમે તમારું કામ કરશો ?

મંગળદાસ—ના સાથે સરકારી મેંબરોનો
ટેકા પણ હોય તો.

નલિની—એટલે તમે આ વીસ જણને
પણ સરકારી મેંબરો નહીં બનાવી દો ?

મંગળદાસ—ના, નલિની, હું એમાં ન
સમજે. બહુ લાંબી વાત છે. હું તને પછી
બધું સમજાવીને કહીશ.

નલિની—આ તમારું ઓપોઝીશન ક્યારે
બેઠું થવાનું છે ?

મંગળદાસ—આજે તો થોડા જ જણ
આવવાના છે. પાંચેક કલાકમાં આવવા બેઠાએ.
કેમ રમણુ, બીજી શી ખબર છે ?

રમણુ—તમારી ન્યાતની ત્રણ સરથાઓ
તરફથી મનપત્રવું નિમંત્રણ સ્વીકારવા માટે
વિનંતિપત્રો આવ્યા છે.

મંગળદાસ—એમને તારીખ નક્કી કરી
જવાબ લખી નાખ અને આપણા ચુટીણીના
ખરબના રીટર્ન તૈયાર કરી નાખજો.

રમણુ—એ કામ તો હવે કોઈ બીજાએ
કરવું પડશે. મેં બધાં કાગળીયાં ભેગાં કરીને
રાખ્યાં છું.

મંગળદાસ—કેમ રમણુ, તને હિસાબ
કરતાં નથી આવડતો !

રમણુ—મારો એક મંદીનો આજે પૂરો
થાય છે.

મંગળદાસ—હું ન સમજ્યો.

નલિની—તેમ હું પણ Propaganda (પ્રચારકાર્ય)માં માનનારી છું. ચાલુ Propaganda ક્યાંથી શું નથી થતું !

રમણ—પણ આ કેસમાં કશુંએ નથી થવાતું.

નલિની—મને એટલી બધી ખાત્રી નથી.

રમણ—અને કેં અસર થાય તો તેને વર્ષો લાગશે. એટલામાં તો તું ને હું બંને દાંત વગરનાં ડાંસાં ચડશું.

નલિની—વખત તો લાગશે પણ તું ધારે છે તેટલો તેમ નહીં જ.

રમણ—પણ તું શું કહેવા માગે છે તે જ સમજાવું નથી.

નલિની—જે રમણ, બાપાજી તને દમણાં બોધીશમાં મૂકે તો તને ભાગીદાર થવાને બહુ વાર નહિ લાગે, એટલે જો બાપાજી મીનીસ્ટર રહે તો બેએક વર્ષમાં એવું થઈ શકે.

રમણ—પણ નલિની, આપણાં લોકની સંમતિ એમની પાસેથી મેળવવાની તને આશા હોય તો તે તદ્દન વ્યર્થ છે.

નલિની—એની કશીએ આશા મને નથી.

રમણ—ત્યારે આવા દલાઈ દીલ્લા બાંધવામાં શે ફાયદો છે ?

નલિની—રમણ, હું એમ નથી કહેતી કે કદી જ નહીં મને પણ આવા આન્સીસ કે રોજ નથી મળતા.

રમણ—પણ તેથી શું ?

નલિની—દમણાં આપણે પરણવાનું મુલતવી રાખીએ.

રમણ—તને જો ગરીબને પરણવાનું અને તેની ગરીબાઈમાં ભાગીદાર થવાનું પસંદ ન હોય તો તેમ જરૂર થઈ શકે.

નલિની—રમણ, આતું મોલતું તને નથી શોભતું.

રમણ—ત્યારે શું બોલું ?

નલિની—જ, તારી કાર્ટીની વચ્ચે હું લગ્નને નહીં આવવા દઉં.

રમણ—મારે તો તું હોય એટલે બસ છે.

નલિની—ના રમણ, બે વર્ષ પછી હું ઉતાવળે ન પરણી હોત તો સારું થાત એવું તારા મનમાં આવે એ મારે નથી બોલવું.

રમણ—એવું કશુંએ મનમાં નથી આવવાતું.

નલિની—અને રમણ, મેં ક્યાં કહ્યું છે કે આપણે નહીં પરણીએ ? તું કેંકાણે પછી જાય એટલે આપણે પરણીશું. બે વર્ષ વાટ જોવાનું જ કહ્યું છું.

રમણ—પણ આપણે પરણવાના છીએ એ જાણ્યા પછી તારા બાપાજી મને એ આન્સ આપશે એમ તું માને છે ?

નલિની—ના, એમને ખબર પડે તો તને પાણીયું જ મળે.

રમણ—એટલે આપણે કેં પણ બોલવું જ નહીં ?

નલિની—હા, રમણ.

રમણ—ના, નલિની મારાથી એવું નહીં યાદ. તારા બાપાજી જાણ્યા પછી જો મને રાખવા માગતા હોય તો લગ્ન આપણે મુલતવી રાખીએ તેમાં મને વાંધો નથી. પણ એમને કલા વગર ચોરની માફક મારે એમની નોકરીમાં રહેવું નથી.

નલિની—રમણ, તું તદ્દન unpractical (અવ્યવહાર) વાતો કરે છે.

રમણુ—મારે *practical* (જ્ઞાનકાર)
નથી થતું. મારે આ વાતની વધારે ચર્ચા નથી
કરવી.

નલિની—*Raman I am so glad.*
(રમણુ, હું એટલી રાજી થઈ)

રમણુ—ત્યાં શું થયું? *Sarcastic*
(કટાક્ષમય) થવાની જરૂર છે?

નલિની—હું *Sarcastic* (કટાક્ષમય)
નથી થતી, ખરેખર હું રાજી થઈ છું.

રમણુ—પણ શાથી?

નલિની—આ તારા નિમિત્તથી. *You are*
a charming. (ચુબન કરે છે)

રમણુ—એટલે આ તો મારી પરિક્ષા
સાબતરી હતી કેમ?

નલિની—ના, રમણુ, પરિક્ષા નહોતી. એક
વસ્તુથી મન કહેતું હતું કે મારે તારી કાર્ડીયો
જગ્યે ન આવતું અને જીજી તત્તથી અને
આશા હતી કે આવી રીતે મળતી તક તું
નહી રીકારે.

રમણુ—લિની, હું તને મારે જોળખી
ચકીયો?

નલિની—જોજી પરિચય કાઢે શામ તેમ
તેને સમજવાની ચકિત જોણી શામ રમણુ.

રમણુ—અરોબર. *You are always*
right my love. ત્યારે જાણજીને મારે
શીશું?

નલિની—(નરા હસીને) કહીશું.

રમણુ—ના, મારે કંઈ?

નલિની—જીજી મેંકરી તો નહીં છે ને. (રમણુ માથું ધ્રુવણી હાથે છે) તો તો
મેં ત્યારે.

રમણુ—ત્યારે તો આજેજ જતા
કહીશ.

નલિની—અરે, પેંસો પેંસો વાળે
સપાંધે લાવ્યો છે કે?

રમણુ—જમતના દહામ મળા.

નલિની—અને રમણુ તું સવારન
પર ગયો હતો કે?

રમણુ—હા, મહાને મારે ઘેર
આવ્યો છું.

નલિની—અહીં મારે જોવાવ્યો.

રમણુ—મારે સામગ્રી આપશે. (મેં
મેંકરતો અવાજ આવે છે)

(મંજળાસ આવે છે)

નલિની—આવે! રામદાસભાઈ,
(રામદાસ ભેસે છે.) રમણુ, જાણજીને
કરી આ.વ. (રમણુ જતા છે)

રામદાસ—મંજળાસભાઈ તો બધું કામ
નક્કી—હા, આજે કેટલાક દિવસ

મેંજીરોને નરી માટી ઉઘી કરવાના ક
નોતપા છે. અને રામદાસભાઈ તમે

જાણીદાર થવાના છો, નહીં વાર?

રામદાસ—સમજા નહીં છે.
નલિની—તો મારે એક કામ ન કરે

રામદાસ—શું કરવું છે?

નલિની—એકીસનાં કામમાં હું આ
મદદ કરું તો તમને કે વાંધો છે?

રામદાસ—પણ તમારાથી.....
નલિની—તમે પણ આ અગિયાર

નથી એવું માનના લાગે છે.
રામદાસ—ના તમને તો નહીં.
નલિની—ત્યારે મને *expectant*
(પ્રયોગ) તો કરવા દો.

રામદાસ—મંજળાસભાઈને વાંધો ન હોય

(મંગળદાસ દાખલ થાય છે.)

મંગળદાસ—મંગળભાઈને શાનો વાંધો ન હોય તો ?

નલિની—એ તો આપાણ, જો તમને વાંધો ન હોય તો રામદાસભાઈ મને ઓશીસનું કામ શીખવવા રાજી છે.

મંગળદાસ—તે જોઈ લઈશું. આની ગોઠવણ કરાવ.

નલિની—(હળી ચઢતે) જો રામદાસભાઈ, ફરી નહિ જતા હો. (ગય છે).

મંગળદાસ—કેમ રામદાસભાઈ શી ખબર છે ?

રામદાસ—ખબર તો તમે આપી શકો.

મંગળદાસ—મને તો જેસવાનોય વખત ની. આ ઇન્કેક્શન પુર્ણ થયું એટલે dinner ખાણું અને પાર્ટીઓ સાર થયાં.

રામદાસ—હું પણ વેપારીઓ તરફથી તમને નિમંત્રણ આપવા આવ્યો છું.

મંગળદાસ—વેપારીઓનો મને સારો ટેકો મળ્યો.

રામદાસ—જની શકે તો પરમ દહાડે સાંજે ગાર્ડન પાર્ટી રાખવાની અમારી ઇચ્છા છે.

મંગળદાસ—જરૂર અને રામદાસભાઈ, આપણે પેલું એમ્પ્લોયમેન્ટ હવે જલદી કરી લેવાનું છે.

(નલિની બે ત્રણ નોકરો સાથે દાખલ થઈને આવવાના પદાર્થો ટીપાઈઓ પર ગોઠવવા માંડે છે.)

રામદાસ—તમારું નક્કી છે ?

મંગળદાસ—સગમગમત દાસે જ ગવર્નરે મળવા બોલાવ્યો હતો. અને અમારી નવી પાર્ટીની યોજના થઈ ગય તો પછી કેં દરકત

આવે એવું નથી, એવું ગવર્નર સાહેબના કહેવા પરથી લાગ્યું.

રામદાસ—પારે તો અમિનંદા આપી શકું. અને એમ્પ્લોયમેન્ટ તો તમે કહે ત્યારે કરી નાખીએ.

મંગળદાસ—જુઓ મારો ભાગ નલિનીને નામે રાખશું.

રામદાસ—જરૂર.

નલિની—આપાણ, મારે મામે ભાગ રાખો તો તો પછી હું ઓશીસમાં જઈ જ શકું.

મંગળદાસ—વાર જશે.

નલિની—સાંભળો રામદાસભાઈ, તમે સાક્ષી છો. નહિ તો વળી આપાણ ફરી જશે.

(પાછી કામ કરવા લાગે છે)

રામદાસ—હું આવતો કાલે જ આપણા સેક્રેટરીસીટરને એમ્પ્લોયમેન્ટ કરવાનું કહી દઈશ.

મંગળદાસ—અને રામદાસભાઈ પેકી મીલની લોન પાછી આપવાની કેં ગોઠવણ કરીએ તો સાઈ નહિ ?

રામદાસ—હા, અને તો કરી નાખવું.

મંગળદાસ—કોઈ એન્ક સાથે આપણે ગોઠવણ કરી શકીએ. થોડી સમયક તો તમે પણ કરી શકશો. મારા ભાગમાંથી વાળી લેજો.

રામદાસ—તમે નયિત રહો. હું બધી ગોઠવણ કરી લઈશ.

મંગળદાસ—આ મીઠ સંભાવવાનું તમે માથે લીધું તેથી મારી અરધી જાનગળ પતી ગઈ.

(લેવો દાખલ થાય છે)

કયો બિયા ?

લેવો—હો સાહબ મીલન આવે લે.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૭ ઉપર)

ଭାଦ୍ରବ ୧୯୩୧

ପୃଷ୍ଠା ୧୨ :

ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ରାଜ୍ୟ (୧୯୩୧) ୧, ୨୩୮

આયલેન્ડનો આઝાદી જંગ

વીર આર્ટ મેકમેરા

— આલેક્ઝાન્ડર —

સેખર : શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી

સાચેસાચ જીતાયું

૫ દરમી સતી કથક છે, અને વિદ્યારણ
અને છે. અતીત નગરની અદ્યત્ત સીલ
આકર્ષી વધુ દૂર એની આજુ દુરની જાહેર પડી
છે. સમુદ્રની એક માંકડી પડી સિવાયન
સાથે આપર્થેન એની સનાની દાસી કરી
રહેલ છે. એના કાપડાની મજરી કરના
આપર્થેનદાસી અંગેએ ને આપર્થેશી, આઈ
જેકમેરોને પમને ચાલી, આંતર-અંગે વગેરે
અન્ય તમામ અવધારોમાં કુતરી રજા છે.
નોમનોના અંતરમાં પૂરી હમણી પ્રમદી કરી
છે. તેઓ આપર્થેશ ચાલમિન્દની સત્તા ઉપર
અંગેનગમ અંગેમજે દને સાખી છકતા
નથી, અને તેથી છ. સ. ૧૪૦૮માં તેઓએ
પોતાની પાસનિન્દમાં ઠરાવ પણ કરાવેલ કે
“અંગેમજે કરેલા કોષ પણ કાપડે, આપર્થે
પાસનિન્દમાં અંગે કરીએ નહીં ત્યાં સુધી
આપર્થે રેલમાં એનો અમલ ન થઈ શકે.”

આવી ભાષણી તોડી નાખતા હજારે યુ
મજું ! આપર્થેનદર અંદર તેર એડું યાસન
નિર્વાયે હતું, એટલે એણે પોતાનાં બીજા
અંગેએને આપર્થેન સાથે વેપારસંબંધ રાખ-
વાના મનાઈ-કુમો મેઘાણી, આંકરદું અને
કેન્ડીની વિવાહીકોમાં આપર્થેજાને અભ્યાસ
કરવા આવવાનો પ્રતિનય કર્યો. આ આજ્ઞા
આંકરે થે અવગણ્ય શબ્દ.

ફરી પાછું આપર્થેશ પરિવન કીડું પાડું.
પાસનિન્દનું સમૂહન કપાળી પાડું, રાજા જેની
સાનમાંએ સર એડું પોલીસ નામના
પોતાના પ્રતિનિધિને વાહસરેશ તરીકે મોકલી
પાસનિન્દમાં એનો ઠરાવ પચાર કરાવેલ કે
“ક્રિસ્ટિય રાજની પ્રતી શક-સીવની પરવાનગી
વગર ન તો આપર્થેશ પાસનિન્દની એક
જ મોલારી થકાય, કે ન તો એ પાસનિન્દના
કોષ નેનો કાપડો કરી છકાય.” આંકરેનના
સાકરકોના કથમના જતા કુલ ઉપર આ કાપડો
છપકેણુ માં આક્ર કુતરી પડેલ. ફરી એકાદ
પ્રભસજિન કુપાઈને પ્લકાઈ પડી. પાડું એણે
વધુ પસદ મજું. પોતાનું પ્રભત્ત ઊડીને
છલાંડની સંસ્કૃતિ સ્તીકરવાની એણે ના કહી.
એમ પંદરમી સદીની સખા નથી.

છરાદ-અંગેએ

પરવ રોજના સોના કપાઈમાં નડું
કોરક પ્રમ્લ મજું હવે હવે છે. અંગેની
સામે પત્તે લારસા માટે સુદ અંગે આક-
અંગેકરીએનાં જ સંતાનો અંગેની રજાં
હતાં. જે ક્રિસ્ટો આપર્થેન પર ચકાઈ લઈ
આવેલ, એમણે દેશ પચારી પડેલો, તેઓનાં
જ કુદમોમાં આપર્થેશ પુત્રીઓ પત્નીઓ
બનીને પેલી મહ દત્તી અને નેદાએ અંગેની
રહી કરી, એ પાતાઓની કુખે અવતરવાર
વિષકિરે ધરતારા નમ્યાઓ પ્યારી એમ

‘એરીન’ માટે કેવા મર્ચા ને મરતાં મરતાં કેવા રૂડા લાગ્યા, એની કથાઓ હવે આરંભાય છે.

ફિટ્ટર નામની ઠંકરાત ઉપર શીઝ જીરાલ્ડ (કુકાનેલું ‘જીરાલ્ડ’) કુળ છે. એની નવમી પેઢી આત્રે છે. મૂળે અંગ્રેજ, પણ આયરીશો સાથે આંતર-જાતે જોડાઈને તેઓએ વતનની અનેક સ્નેહપ્રેમિણી સ્ત્રીકારી લીધી છે. બીજી માણુ ઇટલિયનના વંશસંસ્કાર પછી એ જીરાલ્ડ પાનકાન જ સંભાળે છે. એને આધરીશ સંસ્કારો અપનાવતા અટકાવવા માટે ઇટલિયન બર્ધ યત્નો કર્યા જીરાલ્ડ કુળ ન ગયું. એની સામે ઇંગ્લેન્ડના રાજદરબારમાં અનેક કાવતરાં રચાયાં. એણે ઇટલિયન-શત્રુ કુટુંબો સાથે લક્ષ્માં જોડાણ કર્યા છે : એણે આયરીશોને જ પોતાની નીચેનાં અધિકારપદ આપ્યાં છે : એણે ઇટલિયન નાણાં ઉચાપત કર્યાં છે : એવા અનેક સાંધા આંગ્રેજ વેપારીઓએ ઇંગ્લેન્ડમાં જઈને કર્યા. એને એક વાર— ને બીજી વાર ઇટલિયન જોડાણો. પોતાના ૨૧ વર્ષના યુવાન પુત્ર સીસ્કન-ટોમ-સના દાઢમાં વામસ-ડેપ્યુટીનો વદિવટ મૂકીને એ ગયો. એને રાત્રે કિલ્લામાં કેદ કર્યો. કાલે એ આજવા ઉઠાડી કે જદ જીરાલ્ડની તો હત્યા કરવામાં આવી છે. સાંમળતાં જ યુવાન ટોમ-સના અંતઃકરણમાં ‘એરીન’ નો બળતાબોર પ્રાણ પ્રગ્લવતી ઉઠી. ઇટલિયન જુમખાટ સામે આધરીશ શિવર પુકારી ઉઠ્યું. એણે તુત કાઢી સ્ત્રીલ જોડાવી. દોહસો અસ્તવારો લઈ એ કાઢી સ્ત્રીલમાં ગયો. જઈને એણે પોતાનાં બદારવડું જાહેર કર્યું :

“તુ તમારું પ્રમુખસ્થાન સેવા નહિ, પણ

મારા પિતાની હિચકારી હત્યા થઈ છે તે જણાવવા આવ્યો છું ને આ રાજની તલવાર સુપ્રત કરવા આવ્યો છું. જોગંદ પર મેં એ સ્ત્રીકારી હતી ને તમારા પ્રેમ સાથે વાપરી હતી. પરંતુ આજે તો હવે મારી તલવારની મારે જ જરૂર પડી છે. આ રાજ-દીધેલી સમશેર મને એના સુતરી આન વડે ફાસલાવે છે, પણ એ સુતરી આનમાં એણે એની ઝેર પાએલી પાર છુપાવી રાખી છે. આજે હું એ તમને પાછી સોંપું છું. અને ઇટલિયન તમે આંગ્રેજી મને કાળસતુ ગણી તમારો બચાવ કરજો. હું હવે રાજ હેનરીનો પ્રતિનિધિ નથી, વેરી છું.” ને જો આયરીશ તેમજ અંગ્રેજ બચ્ચાઓનાં તમામનાં હૃદય આજ પેતેપેતાને ગુજરેલા અન્યાયોનો બદલો સેવા મારા પગે ખડા થઈ જશે, તો મને શ્રદ્ધા છે કે ઇટલિયન-રાજ હેનરી આઝમાવું નામ, એની પચાઉમીરી અને સિતમ ગીરીને કારણે ફિટકાર પામશે. બિબ્બની પ્રભ એની યાદવાસ્ત પર ઘણા પુકારશે. આજથી હું તમારા એ માલિક પ્રતિની મારી સમસ્ત કંત-વ્યભાવનાને, વફાદારીને ફગાવી નાખું છું.”

એટલું બોલીને એણે પોતાનો સરકારી સાયો ઉતારી બોંય પર ફેંક્યો, પમ નીચે કચર્યો. એના ચોદાઓએ સમસ્તદ ગળ્યો. એ સમસ્તદ અંદર અને બદાર બધે પ્રયંસ થોપણા સાથે ઝીલાયો, ટોમસના ચારણે પોતાના વાઘ ઉપર આયરીશ રજુ-તની સજાવળ છેડી. એ સીમંજામાના મૂંઝરાએ રોમરોમ સગમતા તરણ વીરને વધુ ઉત્તેજિત કર્યો. અંગ્રેજ કાઉન્સિલરો આભા બની ગયા. કાઉન્સિલરો લોડ ચાન્સેલર એની પાછળ દોડ્યો. ટોમસનાં કાંઠાં ખાલી, અશ્રુપાર

વરસાવનો, એ બાળકને વિતવવા સાગ્યો. પરંતુ રોમસનું તોફાન સમુદ્ર જ નહિ. એ કપાલ બાળક બહારવટે નીકળે.

એક એકે આરેકને વસ જની કતાવળ કરી હતી. એના ગદ પિતા 'શાર્પ'ને જાણીયાને રીખાવે જાણીયાનો દનો. રોમસ બહુજલ્દ લગ્યો. આખરે વાહનરેડાવા અભય-વચન પર હતપર રાખી એ યરફે થયો. 'શાર્પ'ના પૂસાયો. આયર્લેન્ડના સુરુએ એને ખતમ કરવાનો જ નિશ્ચય કર્યો. એટલે અફેજ સરકારનો અભય-દાય વાપર્યો હતો મર્યો. એ બહુ દિવસની કપાળી ગીલામખીના એક દિવસ ખત નાગ્યો. એને ને એના પાંચ સાથીએને રાજદાદી બહેર કરી ફારીએ લટકાવી દીધા. એનું એની આશંકાનાદનું કપરે એ નાનનિશાન દેખ ને તેને બિલ્કિલ 'શાર્પ'ના કારણકની દિવાલ પર : "શરમ્સ વિલ્ડઅશ-" એટલાજ કોતરેલા અક્ષરો : લાંબતા ને ઘાટ કરવા આયર્લેન્ડને રાષ્ટ્રેરોએ કંબ કહે છે. આયરીશ સત્તાનો એલે છે કે "આ નિયાશ મારી કાળીએ ખતમ થવા. એલે જાણ કરી તો બચવા ચોખા મુલ પછુ મુકાબાં. પણ નેએએ આયર્લેન્ડના ઘડતરમા સાય પૂર્યો. એ હરાસ કુળને તો આજ પણ આયરીશ એ સંભારે છે; ને આયરીશ કિતે એની દેહબંધને અનેક શાશાએજ સંધરી લીધી છે.

રાણી એલીઝાબેથની આદિની

પ્રેમ ઉપર આવા ત્રાસની. સનસપાટી જ્યારણી, માન વપનો સમય વીતવા દાખિલ-નરાજ આયર્લેન્ડના કનરો, ખાંચાએટની એક

બોલાવી, આયરીશ ખાલાએટની તવારીખમાં પ્રથમ પહેલી જ વાર દેશી આયરીશ પ્રતિનિધિએને નિમંત્રણ અને પોને 'સોરે એક આયર્લેન્ડને બહેરે 'કોંગ એક આયર્લેન્ડ'ની પદવી ખાટજ કરવાનો ફરાવ પેશ કરાવ્યો. એ પ્રતાવ અફેજ તેમજ આયરીશ બન્ને ભાષામાં વસાવ્યો. એને મનુર કરાવ્યો. 'કેમરાવ' મદી 'રાવન' પદ ખાટજ કર્યું. રાજબાવાને અધાએટ આ છેલ્લી વારનું માન હતું.

ને પછી એ રાજની પ્રવી 'પુની મેરી'નું સામન રાદ થયું. બેરીએ બાપથી સત્તાના અભાસ્યો રુખાપાં. એલે તો એના એના કાંધા લડવા કે જેને પરિણામે ઈંગ્લેન્ડનું ખનામ થયેનું એટું નાણું આયર્લેન્ડમાં આવી ઉભ-રાયું. આયર્લેન્ડને વેષાર પડી ભાગ્યો. એલે પણ પિત્તને જગલે માલી આયરીશ પ્રભુજનના પરાપૂર્વથી માલ્યા આવના જમીન ખાલિયાના હકો જૂઠરી લીધા. જુદી જુદી કકરાલના કકારો ભોક-વરખીથી નીખતા, તેને બહેરે તે જાણને વરપરપરાના 'ઈંગ્લિશ ઉપરાવો' બનાવી રાજબોદિનીના સીસામાં ફતાપાં. આય-રીશ ભાષા તેમજ પોતાકત પ્રત્યેક વિરાજ પર મનિબદ્ધ મદી રીધો.

પછી ઈંગ્લાન્ડના ઇતિહાસમાં પૂનઃ મચેલી રાણી એનીઝાબેથ આવી. એલે પ્રભને શાં શાં વિધ પાવા ર આયરીશ કકારોના બેટાએને ફરજબાત અફેજ રાજદવારમાં બજુનર લેવા નેમ્યા. પોતાની રાજવીતને ઉઠેર આપી એ બપાને કિલ્લના બકેત બનાવવાની એ કરા-મન હતી. આવી શુભાખીની ઉઠેરવિતિ કાચ સદળ નીવડી હોત, ને એ જુવાનેને પ્રભએ પાછા કાપદેસર વારમા તરીકે રવીધારી લીધા

દાત તો. પરંતુ પ્રજાએ તો બ્રિટિશ રાજ્યે
ખાખા કરેલા વારસા-હક્કના કાયદાને ઠોકર
માર્ચો. અંગ્રેજરાજે મુકરર કરેલા એ વારસોના
હક્કોની પ્રજાએ અવગણના કરી. પોતાનો જે
પ્રાચીન વરણી-ધારો હતો તે જ ચલાવે રાખ્યો.
એટલે કે એક દાકોરની હયાતીમાં જ પ્રજા
એના અનુગામીની રીતસર ચુંટણી કરતી હતી.

હુ ઓ નેઇલ

આમ છતાં યે આયલેન્ડનો એક સિંહ-
સમોવડ સપૂત 'બ્લેક ટોમ' નામનો રણશૂર
દાકોર એ રાજબક્તિના વધીકરણમાં સપડાઇ
ગયો. ચૌદ વર્ષના એ સેદ્દીક રક્તથી રસબ-
સતા ખુમારીભર્યા કિશોરને રાજવંશની કૃત્રિ-
મતાએ કચરી નાખ્યો. કિશોરાવસ્થા એણે
અંગ્રેજ મુવરાજના પાસવાન તરીકે વીતાવી,
ને યુવાનીમાં એને રાણી એલીઝાબેથના સૌંદર્યે
જખ્ખી કર્યો. જાંઘળીભર રાણીની કૃતધ્વતાની
લાતો ખાતાંખાતાં પણ એણે 'રાણીજનાં ગૌરવ'
ખાતર અનેક પીડનો સહ્યાં. ને તેથી જ એ
'રાજબક્તિ'ના કુવામાં એની ઉજ્જવલ રાષ્ટ્ર-
બક્તિ દૂખી ગઇ. એના સેદ્દીક ચારિત્ર્યને
પિછાનવા આયરીશ પ્રજાએ આજ લગી પણ
ના પાડી છે. એવા અનેક યોગદર્શક આય-
રીશ કુમારોની જાંઘળી એલીઝાબેથે ધૂળ મેળવી
પરંતુ એક નરચાદુલ એ દાંસલામાંથી ઉગ-
રીને ઉભો થઇ ગયો. 'એનું નામ 'હુ ઓ
નેઇલ.' એને પણ એલીઝાબેથનાં રાજ-ઉછેરનું
વિષ પીનારવામાં આવ્યું, એનું ચારિત્ર્ય ભથ્થ
થઇ ચુક્યું. એનામાં રાજ-કુટિલતા અને દાવ-
પેચના સંસ્કાર સીંચાયા. પણ એ રાણીના
મોહપાશમાંથી છુટી સ્વદેશે પાછો આવ્યો હારે

એના જીવનમાં સ્વદેશપ્રેમ અને રાજમોહિની
વચ્ચેનું જુદા ભગી ઉઠ્યું. આપરે દેશભિનાન
હતું. અંગ્રેજ સત્તાનું ઉચાપન અને જન્મ-
ભૂમિની આઝાદી, એ એક જ સિદ્ધિ માટે
જીવન-સમર્પણનો એણે નિર્ધાર કર્યો. એણે
નેતૃત્વ કે એલીઝાબેથના અત્યાચારોએ ધાર્મિક
સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મને રાજ-
ધર્મ કરી બેસનારી એ રાણીએ આયલેન્ડની
રોમનકેથોલીક પથ પાળનારી પ્રજા ઉપર
આમ, ખુનરેણ અને શા શા જુલમોટો છુટા
નહોતા મૂક્યા. હુ ઓ નેઇલ પોતાના દેશના
સહધર્મી સ્પેનના રાજ સાથે સહાયની મંત્રણા
ચલાવી. ૧૫૯૭ના ઉનાળામાં એણે દેશભરમાં
બળવો સળગાવી મૂક્યો. ૧૫૯૮માં એણે
અંગ્રેજ ફોજની સાથે મુકાબલો કર્યો. પ્રયત્ન
પરાજય દીધો, અંગ્રેજ સત્તા હલમલી ઉઠી,
આયરીશ બચ્ચાને પણ યુદ્ધ-કૌશલ વરી શકે
છે એવું નવીન સસ અંગ્રેજોને ભણાવી દીધું.
એના વિજયની જવાલા દેશભરમાં પ્રસરી વળી.
એલીઝાબેથે પોતાના એક ખાસ પ્રેમપાત્રને
સૈન્ય લઇ એકદરે તોણે પણ ગઝમ હાર
ખાધી. કેમકે 'હુ ઓ નેઇલ'ના હૃદય તણે તો
સમગ્ર આયલેન્ડ સંમંકિત થઇ ગયું હતું.

પછી તો ઇંગ્લાંડથી એ રાજપુરુષો ઉતર્યા.
સાથે સોના રૂપાની થેલીઓ હતી. માથામાં
ભરી હતી આયરીશ સંગઠનમાં ચીરાડો પાડ-
વાની આખાદ યોજનાઓ. દેશના દળબળમાં
અનેક જુકાણાં, તકેટો ને નાણાં વડે
તેઓએ ભંગાણુ પાડ્યું. ઇ.સ. ૧૬૦૧ના
વર્ષાંતે હુ ઓ નેઇલના લશ્કરે એવી હાર
ખાધી કે આયલેન્ડના ભારી પર જીવલેણ ધા
પડ્યો. એના અનેક સાથીઓ કુટુંબીઓ.

મુનકાર બની આવા ધાતું હતું. તે છતાં તે જ વેદનાધીએ, 'એરીન'નું મુખ ઉજ્જવલ કરનાર એક નર અવતરતો હતો. ફાન્સની રણભૂમિ પર બ્રિટિશ સૈન્યને હાર આપીને મરનાર એ વીરના આ છેલ્લા શબ્દો આજ પણ આયર્લેન્ડના દિવેદિલના તારને ઝણઝણાવી મૂકે છે :

“ઓ પ્રભુ ! આ રૂધિર વહાલા આયર્લેન્ડને વાસ્તે રેલાયું હોત !”

વીર સાર્સફીલ્ડ

એ નું નામ પેટ્રીક સાર્સફીલ્ડ : આયર્લેન્ડના ઇતિહાસચક્રને એક નવો આંટો ફરવનાર : આજ પણ આયર્લેન્ડની અભયમી આયર્લેન્ડનો આદર્શ. ફ્રેમવેલ સામેના સ્વદેશ-યુદ્ધમાં 'એવેન રો'ની જન્મભૂમિ ભૂજા જેવો બનીને લડનાર અને પ્રાણ આપનાર આયરીશ વીર રોરી એ' મૂર એનો માતાબહ ધાય. અને એનો પિતા અસહ્ય અગ્નિ કુળમાંથી અવતરેલો. આમ સાર્સફીલ્ડના શરીરમાં અસહ્ય ગેહલ અને વસાહતી અગ્નિ, બન્ને જાતિનું રક્ત—મિશ્રણ થયું હતું. બ્રિટિશ સત્તાએ મનાઇ કરેલા આવા આંતર-લગ્નમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ સાર્સફીલ્ડનું ક્ષેત્ર પોતેજ પરદેશી સ્થાનાયકાર રાણુ પવિત્ર હતું. 'આરી એરીન'ની એક હરિયાળી ખીણનાં ગામડામાં એનો જન્મ થયો હતો. માતાના ખોળામાં સહ બેસીને એણે સ્વદેશભક્તિનું શિક્ષણ લીધું. જુવાન થઇને સાર્સફીલ્ડ ઇંગ્લાંડ આવ્યો, તે સમયના રાજા જેમ્સ [બીજા] ના લશ્કરના એક રેજીમેન્ટમાં કપ્ટનનો દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યો. તે પછી માતૃભૂમિને મુક્ત

કરવાના મનોરથ હૈયામાં સંધરીને સાર્સફીલ્ડ સમયની વાટ જોતો બેઠો. શત્રુનાં જ ધરમાં પેસી, શત્રુની જ કરામતો એણે હાથ કરી, શત્રુનાં છિદો એણે તપાસી લીધાં.

તે એને શોધતી એક શુભ ઘડી આવી પહોંચી. સત્તરમી સદીનો સાયકેસ હતો, જુલમગાર રાજા જેમ્સ પર, બ્રિટનની પ્રજાને તેડાવ્યો, એ જેમ્સનો જ જમાઇ વીલિયમ પ્રીન્સ ઓફ ઓરેન્જ હોલેન્ડના રાજકુલમાંથી ચડી આવ્યો. રાજા જેમ્સ તો ફાન્સમાં નાહો, પરંતુ એને એક ખાશા રહી ગઇ : કે કમય આયર્લેન્ડ અને સંધરશે. સાર્સફીલ્ડને સંગઘર્ષમાં લઈ એ આયર્લેન્ડને તીર ઉતર્યો. પ્રજાને વચન આપ્યું કે મને છતાડશો. તો હું તમને તમારી જમીનો ઇસ્કામતો પાછી આપીશ, તમને સ્વતંત્ર પાર્લામેન્ટ અને ન્યાયતંત્ર આપીશ, અંધન-મુકત વ્યાપારહકો આપીશ અને 'કેથોલીક' સંપ્રદાયવાળાઓને માટે રાજ્યની તેમજ લશ્કરની તમામ નોકરીઓ ખુલી મૂકીશ. માટે તમે “તમારા ધર્મને ખાતર તેમજ કાયદેસરના રાજ્યને ખાતર” શરો હોવો.

ગઇ કાલ સુધી જે રાજાએ પોતાના સ્વધર્મી કેથોલીકોને તેમજ વિરોધી પ્રોટેસ્ટન્ટ સંપ્રદાયના આયરીશોને છુદે રાખ્યા હતા તે જ રાજા આજે 'ધર્મ' અને કાયદેસરના રાજ્યને નામે સહાય માગતો હતો. 'ધર્મ' અને હકદાર રાજ્યને નામે શું શું નથી થયું ? સાર્સફીલ્ડે તો શી પરવા હતી ધર્મઝંતરી બહીમ જેમ્સની કે શી ખાશા હતી વિદેશી રાજ વીલિયમની ? એને રાજ્યનાં વચનોમાં વિશ્વાસ નહોતો. એણે તો

(અનુસંધાન ૫૯ ૨૩૭ ઉપર)

આદર્શનાં મૂલ્ય

એકાંત્રી નાટિકા

લેખક:—ડૉક્ટરભાઈ છાંટભાઈ દેસાઈ બી. એ., એવ. એવ. બી.

પાત્રો

રમણલાલ—નરેયના એક મુદત્ત

ભાવતી બહેન—નવનીતવાદનાં ધર્મ પત્ની

સુરેન્દ્ર—રમણલાલનો પુત્ર, જે નવનીતવાદને ત્યાં આશ્વાસ કરતા બધાં છે

મુશ્કીલા—નવનીતવાદની પુત્રી મોક્ષ તથા પેપરવાળા

નવનીતલાલ—સુરેન્દ્રના એક મુદત્ત

[ઇ. સ. ૧૯૩૦ ના મે મહિનો. અભ્યાસકળી જ્ઞાણી ચારે દિશામાં બમ્બડી ફડી હતી. શિવ શિવ સ્વનમવાળી અસ્તિત્વે તેમાં જુદા જુદા બાળ મનુષી રહી હતી, આદર્શ શૈક્ષણ અનેક પુત્રકોને એ જગ્યાથી રેગુલા મળી. પુત્રક પુત્રકોમાં તોરણ સમય આદે અભ્યાસની વૈધીઓને અમરણએ યદાવી દીધી, ખાદીના વસ્ત્રોને યેગથી અંતિ જરૂર પરિધાન કરી પેશાને વેળા લાગે એવા કર્મકેવળમાં સાંભળે જવડાવ્યું. કેશના આગળ વર્ગમાં જલથી આપણા તેઓએ અવિગત પરિચય વડેલો.

જગમગાત ધર્મપુદ્ગલ પાંચા સાસળ દેશમાં પડી રવા છે. અજાત સુધીમાં સલામતીઓ મીઠાના હુન્નર પર કેટલાયે હજારા લઈ ચૂક્યા છે. આજે છેલ્લા હજારો લઈ જઈ પુત્ર મોક્ષ રાખતામાં આવનાર છે.]

દરદર:—

[પાંચે ઉપડનાં એક મોટા ખડ દેખાય છે. વચ્ચે એક મોટું મેળ અને અણબાણડ પુરસ્કાઓ મોડાવેલી દેખાય છે. સ્ટેજ દર મે અસલ પુરસ્કાઓ પડી છે. અભ્યાસી બાળક, કાળી બાળક અને સામે એક જાણી નાસ્તો પડે છે. સામે દિવાલ પર કાઢીલાલ દાખલે દોષ છે. સત્તાસત્તા સાદા પામનો સમય કરેલ છે. અભ્યાસી બાળકોએથી બાસ્કેટ બોલની એક સોળ સત્તર વર્ગની છોકરી બોરડામાં દાખલ

વાવ છે. ઉભયરૂને લીધે સુશીલાની અંખ રાત્રી દેખાય છે. વહન કરનાઈ બેગેનું બાલમ પડે છે. ચિન્તામન હોવાથી અભ મેમ અંદા ખારે છે. કંઈક નિર્ણય પર આવી સમિતું બાસ્કેટ હાથેથી અંદર જાય છે. ચોટીક વાર પછી પાછી આવી કાળી તસત્તર બાસ્કેટ પર અંદરથી વતી થીના દોકાર મારે છે. અદરથી વીજેક વર્ગનો મુલાન સુરેન્દ્ર દુરાલ વડે જગમગાત મદાર ખારે છે તેજે નાત પેશીયું અને અમીક પતેરે છે. અદરને એક પુરસ્કા

પર બેસે છે. સુશીલા સામેના પ્યારણાંમાંથી
અંદર જઈ દૂધનો પ્યાલો અને નાસ્તો લાવી,
મેજ પર મૂકી, ચમચા વડે દૂધ હલાવે છે.]

સુરેન્દ્ર

(ધડીભર સુશીલા સામે જોઈ રહી)—રાત્રે
હવે નહોતી આવી ?

સુશીલા

(જરાક ચમકી ચમચો ફેરવતી આટકે છે.
તરત જ મક્કમતા ધારણ કરે છે.)
નાં રે, એવું કંઈ જ નથી.

સુરેન્દ્ર

(અધીરાધથી)—કેમ, કંઈ ચોક્કસ વિચાર
કર્યો ?

સુશીલા

—હજી નહિ.

સુરેન્દ્ર

(દૂધનો ઘૂંટડો ભર્યા પછી, આટકીને,
અંબીરતાથી)—કેટલાંયે ઉત્તરણ સ્વપ્નોં સેઓં.
ભવિષ્યનાં સુખની મહિ રચવામાં હું કેટલો
પષા આશાવાદી હતો. તારા એક શબ્દને
ખાતર હું કેટલો આતુર રહ્યા કરતો. આજે
નિરાશા મારા મગજને વિંટાઈ વળી છે.

સુશીલા

સુરેન્દ્રરાય, તમને આટલા બધા પોચા
હૃદયના છે એ મેં આજે જ જાણ્યું.

સુરેન્દ્ર

(જરા ટટાર થઈ, પાંડો નરમ પડે છે)
—લાગણીનો આવેશ હૃદયને અસ્થિર બનાવે
એ સદન છે. બાકી હૃદય પોચું તો નથી જ.

સુશીલા

લાગણી ઉતારાઈને બહાર વળી જાય નહિ
એટલી મક્કમતા તો હોવી જ જોઈએ.

સુરેન્દ્ર

(સીડીક વારે શાન્ત રહી)—સુશીલા ! બે
એક માસ પર પિતાશ્રીનો પત્ર નવનીતલાલ
કાકા પર આવ્યો હતો. તેમાં એમનો અભિ-
પ્રાય પૂછાવ્યો હતો.

સુશીલા

(ઉત્સુકતાથી)—શા માટે ?

સુરેન્દ્ર

અસુક કન્યા મ્હારે માટે લાયક છે કે નહિ
તે વિષે.

સુશીલા

(ગંભીર થઈ)—પછી ?

સુરેન્દ્ર

મ્હારા ઝોરડામાંથી હું સાંભળતો હતો.
નવનીતલાલ કાકા અને માલતી કાકી ધીમેથી
વાત કરતાં હતાં. પછી તારે માટે કંઈક
સચન થયું.

સુશીલા

(બહુટિ ચકાવી, જરાક હોંક સાબત ખીડી
છે)—હીક.

સુરેન્દ્ર

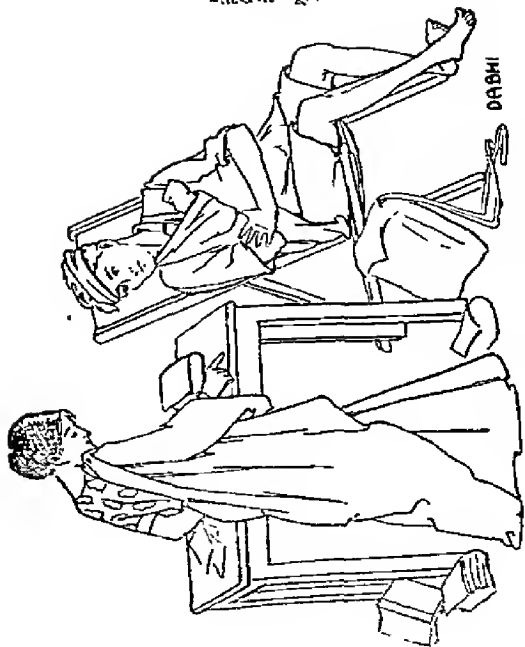
અને ત્યાર પછી જ મેં મ્હારું હૃદય તારી
આગળ ખોલવા પ્રયત્ન કર્યા. તે પહેલાં મ્હારી
લાગણી મનમાં જ શમાઈ રહેતી.

સુશીલા

અને મેં પણ તમને સાફ સાફ કહ્યું હતું
કે મારો આદર્શ જુદો છે. તમારે માટે મને
માન છે, પણ એ જુદી દૃષ્ટિએ.

સુરેન્દ્ર

(દત્તાશબ્દી) મેં કંઈ કંઈ સ્વપ્નોં સેઓં
હતાં. તારા આદર્શને સાધવા ઘણાં પે વિચાર

પ્રેમભરી આંખે મુરદને એ ધીર નિહાળી રહે છે.

કાધો. પ્રયત્ન પણ કર્યા, અંતે આશાવાદી
મટી હું નિરાશાથી ધેરાયો.

સુશીલા

(પુરશી પર બેસતાં)—આદર્શ માટે
મક્કમતા લેઇએ. ધૈર્ય લેઇએ. લાગણીના
આવેશથી વિવશ બની સ્વમાન શુભાવે એ
કંઈ જ ન કરી શકે.

સુરેન્દ્ર

અને તેથી જ તા. ૧૭ મીએ સ્વયંસેવક
તરીકે મેં નામ મોંઘાવ્યું.

સુશીલા

"એ હીક ક્યું". દેશને માટે, સમય આવ્યે,
હાથ રેડે એજ નરરીર કહેવાય. આદર્શનાં
મુક્ત્ય તો ત્યારે જ અંકાય.

સુરેન્દ્ર

અને તેથીજ ધરાસણના હેઠ્ઠા હલ્લા
વખતે જવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. તારા
આદર્શ સુધી પહોંચવા માટે પહેલું પગથીયું
આજે જ ચઢવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. (પત્ર-
બતાવતાં) આ રહ્યો, રેલવે પર આજે
હાજર રહેવાની સ્થળના કરતો સેનાપતિનો પત્ર.

સુશીલા

(આશ્ચર્યથી લેઈ રહે છે) હં.

સુરેન્દ્ર

કાને સાંજેજ મેં તને એ વાત કરી હતી.
તારી સંમતિ લેઈ હું ખુશ થયો. હવે પ્રેત્સા-
દનનો માત્ર એક જ સપ્ત તારી પામેથી છપ્પું
હું. આશ્ચર્ય માત્ર એક જ કિરણ એક વખત
તો મને કહે કે તું મને—

સુશીલા

(પુરશી પરથી ઉઠતાં હતાવળથી વચ-

માંજ)—સુરેન્દ્રરાય, ગાડી ચૂકી જશે.
સાડા છ થવા આવ્યા.

સુરેન્દ્ર

(ઉભો થતાં)—તારો એક સપ્ત.

સુશીલા

મને વિચાર કરવાનો સમય આપો.

સુરેન્દ્ર

આજે સાંજે હું પાછો આવીશ ત્યારે તો
તારો નિર્ણય મને કહીશને ?

સુશીલા

કહીશ.

સુરેન્દ્ર

પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ?

સુશીલા

હા.

[સુરેન્દ્ર કાળી તરફનાં બારણામાં રવાના
થાય છે. સુશીલા સામેની પુરશી પર હાથનો
ટોકા દબાવવામાં જ ઉભી રહે છે. સુરેન્દ્ર
કંઈ પાયાનમામાં સળંગ થઈ, ખભે ઝાળી
બરાની પાછો પ્રવેશ કરે છે.]

સુરેન્દ્ર

સુશીલા ! (પત્ર આપતાં) આ કાગળ કાકાને
આપજો. હું જઈ છું. [એક લાગણી ભરી નજર
સુશીલા તરફ ફેંટી બહાર ચાલ્યો જાય છે.]

[સુશીલા બારણા પાસે આવી કેટલીક વાર
સુધી ઉભી રહે છે. દૂર જતા સુરેન્દ્રને એકાદસે
જોયા કરે છે. તેની આંખમાં પ્રેમનાં નર ઝળ-
દો છે. બહારથી નજર ફેરવી લે છે. જોરકામાં
બે ત્રણ આંટા મારે છે અને વિચારની ધૂનમાં
પડે છે. મનની ઘડીમરની નિર્બળતા ખંખેરી
નાખવા માગતી દોષ તેમ દરતાપૂર્વક મસ્તક
(અનુસંધાન ૫૪ ૨૪૩ ઉપર)]

રવિંદ્ર સિંઘને

લેખક : શ. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સભા.

આગલા પ્રકરણોનો ટુંક સાર

વાર્તાના નામક પ્રૌઢેસર પ્રોત્તમશાલ 'જન્મના ત્યારથી જન્મ્યોહન હતા.' એમનામાં વસતા અવર્ણ્યુનું રહસ્ય પારખવું આવું હતું. તેજ વાર એમની આંખ બંધ રવાનાં તેથી દોષ ત્યોડી જાયતું, અને તે વખતે અર્ધા પ્રત્યક્ષપુત્ર્ય તોષાં કરતાં એ દસવા ત્યારે એમને એમને એમના મિત્રોનાં હુલ્લ મલ્લ જતાં એમને અપાત્ત મધુર હતો. કોઈ વખત કુસાધી તેને કંઈ જાણવવા એ પ્રયત્ન કરતા. ત્યારે તે પછી થોડો પ્રયત્ન કરતા ત્યારે પણ અવાજમાં અત્યંત માર્ગસ્પદતા.

તેમાં સીધાવું તો તે કોવચુલક હતા. તે જ્યાં જ્યાં ત્યાં જો મન-રસથી મરિતે તજુ મરીતાની ભાવિત મુખી-એમના પર હોડા મરી પડતાં એમના મિત્રો તથા પૈતૃષાતાની જો પર આત સખતા. તેમને સદાય બીક લાગતી કે તેમના હુલ્લમાં તેમને કશને પ્રૌઢેસર તો નથી જતા.

અને જ્યાં તે વિશ્વસનીયતાનું અવતાર મણાવા. પ્રોત્તમશાલ કે પાકું કરે એ જાણતું પણ અવધામાં આવતું નહીં. ધનકોર બહેન સાથે આપામાં કે કે મુખન કરતા, પણ તેમને પણ રાજાના પામાં આવે તો કોઈએ પણ સ્પષ્ટ રીતે કહી શકે કે એમના પ્રૌઢેસર જન્મન સખા છાંદ હતા.

પણ હમણાં હમણાં થોડાની છાલ સજવણના મધ્ય હતી. અને ધનકોર બહેનના મનમાં પણ મહાન અંતઃ સંઘર્ષ કરી રહ્યો હતો પણ તે તો વસ્તુમતિ મુજાજ આવી તે પછી.

પ્રૌઢેસર પ્રોત્તમશાલનાં અર્ધપ્રતિ ધનકોર બહેન જન્મથી જ માર્ગસ્પદતા. એમનાં આપામાં સદાય જ આપત્તી, એમનું નાક હમેંશા સીધાં રહેતું, અને સદાય સોજ રહેતો-કંઈકાં પેદગની આપદમાં આવેલા સેવિયાથી જાણી જ એવો ફોલ હતો કે એ એમને નથી મર્યા એમ એ માનતાં હોય.

ધનકોર બહેન સખાના નરેક વારે પત્નીમાંથી કડી, રવા થી, પ્રૌઢેસર પ્રોત્તમશાલના કુલ્લ-સ્થાન એક રીવાજમાનનાં રૂબરૂ પર પડેલા કાચકો. વહેંચણી તજસવા માર્ગસ્પદતા તેમને પ્રોત્તમશાલ કોઈની સાથે હમેંશા સાથે કે કાચકપત્રો અવધાર રાખે એ વસ્તુ નહીં. એમના અધિપત્ય પ્રમાણે પ્રોત્તમશાલ એમની પૈતાની, એકાધરી, જનની મિત્રતા હતી. એના સર્વ હલ એમને જ રવાપીત હતા.

અત્યારે તેઓ મિહિન્દી નામની પ્રૌઢેસરની એક કોઈએની સિંધવાની પ્રૌઢેસર વપસતી ત્યોડી વાંચી જાળવતા માર્ગસ્પદતા. તેવામાં જ ત્યાં મિહિન્દી અને તેની સાથે તેનો મિત્ર મુખન આપદ જરૂર. મુખન પુરુષના નેતરમાં એકથી દોષ તેવો લાગતો હતો. અર્ધથી 'શોષ પછી આવી' કહીને પણ મિહિન્દીને ધનકોર બહેને ત્યારે આવતાં અવધાર આપેલ. મિહિન્દી અંગત વીસ વાસતી હતી. જિજ્ઞાસ, હાંસી, અંધા જે વહેંચે પ્રમુખના એવો પૈતૃષાલ પહેંચી, લાવવાં રવાપીતના ફોલ સાથે તેણે ધનકોર બહેનના રીવાજમાનમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રેફેસર સાહેબની છેકરીઓ તરફની વધારે પડતી મમતા અને પોતાના તરફની અક્ષમ્ય જરૂરકારી વિશે ધનકોર બહેને મોહિની પાસે બળાળા કાઢવા પછી, જસકોર કાઢીને પ્રેફેસર ઉપર આવેલી ચીઠ્ઠી મોહિનીને વંચાવી. Will not dine unless you come એવા ચીઠ્ઠીમાંના શબ્દો ઉપર યથેચ્છ વાક્યપ્રકાર ચલાવ્યા, અને પછી પોતે આગલી રાતે વસુમતિને ઘેર જઈ કેવી બહાદુરીથી તેને ‘બંધેરી’ આપ્યાં હતાં અને તેની ‘ધૂળ કાઢી’ આપ્યાં હતાં તે વાત મોહિનીને કહી બતાવી. મોહિની અને સુમન બન્ને આ હાજીકત સાંભળી કેંક નસરાયા, અને થોડી વાર પછી જતા હતા તેટલામાં પ્રેફેસર પ્રીતમલાલ બોરડાના હાથમાં જ તેમને સામા મળ્યા.

હેતથી દસીને, બહે બેટુ’ જ બાકી રહેતું હોય તેટલા આવેશથી પ્રેફેસરે મોહિની નેડે શેકહેડું કરી, ખબર અંતર પૂછ્યા, અને વાતે વળચા. એ નેહ અકળાઈ ગયેલા ધનકોર બહેને પોતાની બચ્ચેલી તબીયેત અને ડાહરના ન આવવા વિષે પ્રેફેસર પાસે કડવા શબ્દોમાં ફરીઆફ કરવા માંડી, અને પ્રેફેસર તેમને કંઠા પાડવા લાગ્યા.

થોડી વાર પછી, મોહિની પ્રેફેસરને રવિવારે ઘોડબંદર પોતાની સાથે આવવાનું નિમંત્રણ આપી, સુમનની સાથે ચાલતી થઈ. જતાં જતાં એક ચીઠ્ઠી જસકોર કાઢીને આવવા માટે પ્રેફેસરે તેને આપી, અને ધનકોર બહેનને માટે ડો. વામનને મોકલતા જવાનું સુમનને કહ્યું.

મોહિની અને સુમન ગયા પછી પ્રેફેસર ધનકોર બહેનની ખબર પૂછવા લાગ્યા. ધનકોર બહેન સામા મહેલ્લા મારવા અને અફ રાતે વસુમતીને ઘેર જઈ તેને કેવી ‘બંધેરી’ આપ્યાં હતાં તેની વાત પછી પ્રેફેસર પાસે કરવા લાગ્યાં. એ સાંભળી પ્રીતમલાલ ધણી ક્યવાયા, અને કહેવા લાગ્યા ‘શું કરી આવી ? કે આખરું લાન છે કે નહિ ?’

“તમારી આવજ ?” ધનકોર બહેને જવાબ આપ્યો, “અરે, તમારી આવજ તો ધુબળાં કુતરાં બીલાડાં પણ બહે છે—વરણાગીના યધને ફેરા છે તે. પણ હું એવીઓથી ખસરાઈ એવી નથી. મેં જઈને એને એવી પાંચરી કરી હીધી છે.”

આ સાંભળી પ્રીતમલાલ ધણી ક્યવાયા. “આજે પંદર વર્ષે થયાં છ’ પચારીમાં પડી છે તો મેં તને એક દહાડો આજી’ પડવા હીધું છે ? મેં તને તન મન અને ધન અપંજી કર્યાં છે પણ તું જનકરણ ક્યારે નંપાને બેસરો ને બેસવા દેશે ?” એ શબ્દો કોષમાં બોલવા ગયા તો પણ તેમાં તેમનું નેસરનિક માઈવ આવી ગયું, અને તેની અસરથી ધનકોર બહેન નશ્મ થઈ. “અંબાઈ ચહેરેમાં ખરેદો બધા પાંચારી ગયા કે તમારે સ્ત્રી મિત્રોમાં જ મહાવડું પડે છે—નહી ?” એમ અબકમાં બોલી દઈયાં.

પ્રીતમલાલે જવાબ આપ્યો, “તું કહી રહી ? તારી નેડે હું એવો જનનંવર થઈ બડ’ કે કોઈ સંસ્કારી સ્ત્રીની સોબત મને ન મળે તો હું પાછો આજીસ કેમ થાડ’ ?”

ધનકોર બહેન છંડાયાં. “હા, હા, અમે તો જનનંવર બીજી કે’ કહેવાનું છે ? આ દેહ પણ બળેથી પડતો નથી કે તમને નિરાત થાય.”

પ્રીતમલાલે મમતાથી કહ્યું, “આમ શું કહે છે ? ને પાછું તાણ આવશે ને તબિયત બચડશે,” આ સદ્સાવ નેહ ધનકોર બહેન પીતળી ગયાં; તે દરમ્યાં, “બચડવા દો.”

ચીવમલાય દસી પદ્યા. “અરે ભયં કમલે દાહ્યે આયરો. નુ નાકી પાચારી તેવાય શાલ. આશ, હાથ ચોડા” મો ટો, જોઈ રાખણી લાયરો “તેમણે મનોર ખહેનનો વાંસો શાલદયા. “વાલ, હર. એ ચુ” તે ખર.”

તેમણે ખલિને કાશી અને તેની કંઈ લાય જી તેને જાંદર જવાની મદદ કરી.

(દને આગળ વાંસ)

મકરણ ચોધુ

કાકાજી

ધુનકેર મહેન અને પ્રીતર અંદર મધ્ય અને ચોડીવારે વિષુવવદાસ કાકાજી આવ્યા. તેમણે પ્રીતર જ્યારણ ઉવાડણું ને કામજ થયા.

કાકાજી સારે વર્ષના ખાતણ ને કમિયુ ચકરચ હતા. એમનું ગોળ, સંવણ મોઢું ને તેમનાં અવારનવાર મચકતી આંખો તેમનાં કમળી છવડાને પરિચય કરાવતાં હતાં. તેમણે જ્યુ લખડેલા કાનહેરીઆ ને ચોભીઆવાળી કુટો રાખી હતી. કપોળચાની ચોણ, જસડી હપેનો કાઠો કમણે, સફેત પાટણુન. કાળા જમરવાળા ભોંડ, હાથમાં રાખેલી રૂપાની મુડની લાકડી અને મજતામાં ડોહીયાં કરતો લાલ ખટનો કમાલ એમને સર મગજાસ નયુબાઈના સમયના મંગાઈના આનંદન કુટુબના જમીસ તરિકે ઓળખાતી દેતાં હતાં.

વિષુવવદાસ કાકા મુખાઈના એક જામીના અને પ્રતિષ્ઠિત ચકરચ હતા. નાનકણીયા રૂની ક્ષાલી કરી, આંખો જમમાં મોલ મગાવી, ધાપણુંએ એ બેમા કરેલા રૈસાનો સફરચોમ પ્રતિલા વધારવા ને મોજ કરવામાં કરતા હતા. એ ને પી. હતા, મુનિસીપાલિટીના સભ્ય હતા અને વર્ષો પર પ્રધુષ પછુ જરેલા. અસહના જમાનામાં કૌટીલના સભ્ય પછુ

હતા ને ‘સર નાક’ થતાં સહેજે રહી અમેળા. હાલ એ એએક બેન્ક ને બારેક કંપનીના ગવરેકર હતા. લમમમ રેકે જાણીતી જવાની કાર્યવાહી મંજિતિના સભ્ય અને લમમમ રેકે મોઢાં દરદા દરદી હતા. સારું ખાતું, સારું પહેરતું, મજાલ કરતી, પોતાનાને સુખી કરતાં : આ એમની છટાનો કાર્યક્રમ હતો.

ચોડીની એમની લાકડાચી ઢીકરી હતી, અને પ્રીતરને તે પુત્ર સમાન મણ્યા હતા કોણ જાણે ક્યાંથી પછુ એમને જેની જનકેર મહેનને પછુ માનની લાગણી મધ આવી હતી. પોતાનાં બધાં સર્વાં સંખ્યાઓની દેખરેખ રાખતી એ પોતાની કુજ સમજતા હતા.

કાકાજીએ મકોરાઈથી ચારે તરફ બોલું. પધારી પર પુલ્લી જડેલી જસકોરકોટીની ચાંદી લાંચી ને લખડી કાઢી તપકાર સંધી. એક બે સારી છાંટી આજેક પછી તે ચુરકી જર મેજ અને ઢી રેર જુમ મારી, “પ્રીતર ! છે કે ? પ્રીતર ! હા. આ ઊકરણું કું થયા મેડું છે ?”

“કાજી કાકાજી કે ?” અંદરથી ધનકેર મહેનના અવાજ આવી.

કાકાજીએ મજવામાંથી કમાલ કાઢી વાક ખસેડું, ને રીંછી તપકાર લુધી. “હા, ઢીકર. પ્રીતર છે કે ?” આંખો ખંડ તપકાર

અને એટલા સમિશ્રણથી મધમધી રહ્યા. દરેકે દરેક ક્ષણમાં કાકાજી-વાપરતા હતા તે તપકાર ઘણી જ જાણીતી હતી.

ધનકાર બહેન આવ્યાં. “આવો કાકાજી, એ નાવા બેઠા છે.”

“ધનુ, આ તમે લોકો સાચવતાં ક્યારે શીખરો? બારણાં ઉઘાડાં રાખી અંદર જાઓ છો તે કાકા જૂઠી જશે તો.”

“અમારે હવે જુઠાવામાં કે બાકી છે?” ધનકાર બહેને જવાબ વાલ્યો. “અમે સનાં બારણાં બંધ કરીએ?”

કાકાજીએ મોટી છીંક ખાધી ને રુમાલથી કાઠ પરથી તપકાર ખંખેરી તે બોલ્યા, “એક દહાડો ઘોળે દહાડે જુઠાં જાઓ ત્યારે સંભારજો. કેમ તખીઅત કેમ છે?”

“મારી તખીઅતને શો વાધ ખાવાનો છે. કે કાકા નથી પુરી મરવા જેવું ને નથી પુરી જીવવા જેવું” કહી ધનકાર બહેન માથે હાથ મુકી ખાટલા પર બેઠાં. “પણ તમે ક્યાંથી અત્યારે? મોઢિની કહેતી હતી કે તમે તો ચીચન તારાપોર જવાના છો.”

“હું આ ચાલ્યો. પણ મારે મારા પ્રીતમ જોડે જરા વાત કરવી છે.”

“એવી તે શીએક વાત કરવી છે? તમને પણ ઘરડે ઘડપણ ‘મારા’ પ્રીતમ વગર ચાલવું નથી તો.”

“વાત જરા જરૂરી છે” કાકાજીએ કહ્યું. “પ્રીતમ આટલો મોટો થયો પણ જરા ડહાપણ આવ્યું નહીં, હાં.”

“તે આજે તમને ખબર પડી?” પત્નીએ પ્રશ્ન પુછી પતિની મુખાંઠમાં અચળ શ્રદ્ધા દાખવી.

“એને પણ લોકખત્રીસીએ બહુ ચઢવું મળે છે.”

ધનકાર બહેને પચારી પર જોરથી પલાંડી મારી “આ પેલી વસુડીની વાત કે?” ત્રિભુવનદાસ, સાશ્વત જોષ રહ્યા. “તને પણ

ત્રિભુવનદાસ કાકાજી

ખબર પડી ગઈ? શું હોકરો નાદાન છે? પણ એ વસુમતી છે કાણ? આખા ગામમાં પ્રીતમની ફજેતી યદ રહી છે. એરકાટમાં તો એ વાત, ચારીઅંટમાં તો એ વાત, ચીચીગનમાં તો આ વાત. છે શું? આખી મચ્છટસ કચ

બને આજે જડીના થયાં બીજી વાત સુઝી નથી.”

“હુ ક્યારની કહું છું. પણ એમને યરમ જ આવતી નથી. કહે તો હુ બહુને એની સાથે ખુબ થઈ.”

“કામ કામ” કાકાજીએ કહ્યું, “એટલું જ બાકી હતું. તે ફરેતો પુરા કર્યો—”પણ એ વાત અંધૂરી રહી. પ્રેદેસર નાભીને બહાર આવ્યા. એટલે મોટું અત્યારે સારી તબીબી અને ખુબ મીઠામીઠી આપણુ છું. હેતરથી આપણે એણે કાકાજી જોડે કામ મેળવ્યો.”

“કેમ કાકાજી ? કેમ છે ? અત્યારે કયાથી ?”

“મેં જાણ્યું કે તમે ચીપલ જાણ્યા છે.”

“કામ વગર કોઈ વધા ખાતુ દોરે ?”

કહી કાકાજીએ તપાસી સંધવા માડી.

“શું છે કાકાજી ?” દસીને પ્રેદેસરે કહ્યું.

“એ જ તો, તમારા ને તમારા વસુંજહેના ફરેતા.” ધનકોર બહેને સુરકા માગેલ એક પગવાર પ્રીતમવાલના મુખ પર ફાંજતી બધા આવી—ને ગઈ. “અરે બાપ ! હુ જાની રહેશે ! શું છે કાકાજી ?”

“પ્રીતમ” કાકાજીએ રોડે પુછાવી કહ્યું

“પણ સાચી વાત કહે છે. આપણુ જમત તારી વાત કરે છે.”

“કાકાજી જમતને મોટે કાકાજીએ કહ્યું છે ?”

“પણ બાપ ! આ તો વાત નહીં થઈ”

“હો. સાંભળો,” ધનકોર બહેને પોકાર કર્યો

“એમાં એ શું કરે ?”

“જો કરતો હોય તે.” જમતના આધેલ કાકાજીએ કહ્યું

“પણ આ ફરેતો સારો નહીં. હું તો એટલું જાણું. પ્રીતમ ! હું બધેથી પણ મર્યો નહીં.”

પ્રીતમવાલ કહ્યા. એણે સખત થવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ સફળ થયા નહીં. “જમતની જામમાં રમ કહી એણે થવાનો નથી. ‘કાકાજી, આજે રીટ વડે’ થયાં તમે મને એણેમણે, અને છતાં તમે પણ મીઠામીઠી માફક આવી ફર વાતોમાં માનો છો ? હુ કોઈ વિવસ બનીતિમાન થાઉં ?”

કાકાજી અંધામી જોઈ રહ્યા અને પ્રેદેસરની મુખમાં પર ફર્યા. “બાઈ” બરી મળદ નીતિમાન થવામાં નથી પણ ગણુવામાં છે.”

કાકાજી ૧૫૪ રીતે ફનીવાદારીમાં થાવ રયા દત્તા.

૨૨

મકરણ યાંચમું

કાકાજીનું તત્ત્વજ્ઞાન

કાકાજી પોતાની જાનને સંસારમાનમાં સંજ્ઞે માનવા કતા અને તેમના અતુલવશથી નીનરતા સિદ્ધાંતોના લાભ તે દુનીયાને અવાર નવાર, અને એવના સોદી-ઓને દનેકર અપના. અત્યારે એમને લાગ્યું કે એ સિદ્ધાંતોના લાભ આપવાનો એક મદાન પ્રસન્ન આવી લાગે છે. નીનિમાન થવા કરતાં મળુવામાં જ તેમને બરી મદદતા લાગતી હતી. પ્રીતમવાલે મેલવી દસીને ક્ષમા થાયને સ્વરે કહ્યું. “કાકાજી ! તમારા જેવા પાવરમાં

અને અમારા જેવા વેદીઆઓ વચ્ચે એજ ફેર છે. મારે તો મારા હૃદયની વૃત્તિ એજ પ્રમાણુ.”

કાકાજી હસ્યા. બીનઅનુભવી મૂર્ખની આવી જ રીત હતી.

“બાપ, તારા પરમાં બેઠો હોય ત્યારે તારા હૃદયની વૃત્તિ સમજ્યો. પણ બહાર તો પ્રતિષ્ઠા એજ પ્રમાણુ.”

પ્રેક્ષિસર અકળાયા. “કાકાજી ! બાલ-પણથી મેં એક અધમ આદર્શ સેવ્યો નથી, ને એક ખરાબ ડગલું બધું નથી.”

ધનકાર બહેનથી ન સહેવાયું “શેા જોતા જાઓ પ્રેક્ષિસર સાહેબની ખુશી !”

પ્રીતમલાલ કે બોલવા મયા.

“અત્યારે—”

“જો બાપ !” ત્રીશુવનદાસે કહ્યું “તારી કોલેજની યાસનસમિતિના અધ્યક્ષ મને કાલે જ કહેતા હતા કે આ લોકવાયકા જોતાં તને રજા યા સારું ન આપવી.”

“શેા” ધનકાર બહેને કહ્યું “જોતા જાઓ.”

પ્રીતમલાલ આશ્ચર્ય પામ્યા. “રજા ! મને રજા ! મેં શેા ચુએ ક્યો છે ? હા વગેરે એક બાલમિત્ર આવે તો તેને મળું નહીં, તેની જોડે ફરું નહીં ? શું આ વીસમી સદી છે કે પંદરમી ?”

કાકાજી ખડખડાટ દર્યા. “પંદરમી કે વીસમી—જે ગણે તે. પાસની બંદી જોડે બીજે કોણ ફરે તે કોણને મને નહીં. સાચી વાત. અને તેમાં વળી તું તો પ્રેક્ષિસર આખા આખા હોકરા બેઠાવું તારું કામ. તું આમ કરે તે અમારાથી કેમ સહેવાય !

પ્રીતમલાલ હસ્યા, નિખાલસ પલ્લે. એના હાસ્યમાં કહેતા લાવવા માગે તો પણ લવાય એમ નહોતી. “કેમ સહેવાય ? ખરી વાત. સહેવાય કેમ ? આમના પડેલા રાતે રખડે છતાં તે આમનો કારખાર કરી શકે નીતિના ખેરખાંઓ પડોરાણીની પુળ કરે છતાં નીતિસૂત્રો ઉત્તારી શકે. તમારા પ્રતિષ્ઠિતા એક તરફ આખા ગોઆ આમનો ઉદ્ધાર કરે ને બીજી તરફ મારા જેવાનો ન્યાય કરે. એમને એ હક્ક કોણે આપ્યો ?” પ્રેક્ષિસરના અવાજમાં જરાક ગરમાટ આવવા લાગ્યો.

ધનકાર બહેન બોલ્યાં “શેા સાંભળ્યું ? પ્રેક્ષિસર સાહેબને આખા મુંબાઈની પડી નથી.”

“બાપ,” કાકાજીએ કહ્યું, “તારી સાથે ડાયા-કુટ કરવા તો લોખંડાં જડાં જોઈએ. એ બધાં કોઈ તારી માફક મવાતા નથી ને ? એમ વાત છે. છંડે મલામ તે ચોર, સમજ્યો !”

પ્રીતમલાલે પ્રેક્ષિસરની રીત પ્રમાણે એક આંગળી ઉઘી કરી. “કાકાજી હું જ કરું છું તે જાહેરમાં મારા નિર્દોષ આત્માને પવિત્ર ધોરણે ફરું છું. વસુ બહેન જોડે મારે જુની મેત્રી છે. હું કરું છું, કરું છું. હમું છું તે બધાનાં દેખતાં, કોઈની ચોરી-ચિના. આ મારો યુનોદ !”

ત્રીશુવનદાસ દર્યા. “કોણ કહે છે કે ચોરી નહીં કરે ? ડુનીયાના યાવતજો તારે મન તો જાણે મૂર્ખ દરો કેમ ? હાહ”

પ્રેક્ષિસર દર્યા—નરથી દસવા મયા, પણ બીજી રીતે દસાઈ મળ્યું. “કાકાજી જે હું જમતની આંખ આમળ ન કરી શકું તે હું ચોરીથી કદી નહિ કરું.”

ધનકાર બહેન વચ્ચે પડ્યાં, “ત્યારે કોણ કહે છે કે કરો !”

કાકાજી અધીરાઈથી બોલ્યા, “તારે જન્મ તપાં ગયેલો તું કહેવાયો ને આસડાં ખાશે તે જુદાં. જાણ મારો તો જવાનો વખત થયેલ છે તો અહીંથી એતવણી આપવા આવ્યો હતો. આ નહિ ચાલે. આ કાને કે પહે કાને ફરેતો મશે નો નોકરીને પ્રતિજ્ઞા બને જમ.”

“નોકરી ને પ્રતિજ્ઞા મારે મારે મેલી જોડી?”

“અરે બધું છોડી દેતુ પડશે.”

“ને જન્મ ધરીને કોઈને દુખી કરું નથી—”

ધનકોરબહેનથી ન રહેવાય. “ના, રે તો કે ખાલુમ છું?”

“જન્મ ધરીને મેં કોઈને તરજોડ્યું નથી.”

કાકાજી હઠ રહ્યા. “જે નહીં છું તે હવે કાણું પડશે. અમારે પણ અભાર સાધુ જોતુ કે નહીં? આ નહિ ચાલે.”

“કેમ ચાલે?” ધનકોરબહેને કહ્યુંજાત આથી, “આ તે કે રીત છે?”

એટલામાં મોહિની અને સુખન પાછાં આવ્યાં ને ઝંજોરે વાત કરવા ચોડીવાર જોઈ રહ્યાં. પછી મોહિનીએ કહ્યું, “ખાખાજી! અધિમાં શું કરો છો?”

“જતા કામ હતુ તે આવ્યો હતો.”

“પ્રેક્ષિતર સાહેબ, ઘડતર વાખને ધનકોરબહેનને મોકલાયાં છે. અત્યારે એમનો સરોજો દાંત પેંચી કઢાડ્યો છે.”

“ચાલો. એમને મારો દાંત વધારે પડ્યો હશે, કદો, નમારા બધાથી કાપ તે કરો.” આત્મસમર્પણની પરાકાષ્ટાએ પહેંચી સમસ્ત જગતને તેમણે નિર્મજબ દીધું.

પ્રીતમલાલે હેતથી કહ્યું, “જા તારે, મને આજે પંદર દહાડા થયા ઘડતર એજ વાત કરે છે.”

“એ તો કરે રો.” ધનકોર બહેને કહ્યું, “એને ક્યાં પોતાનો દાંત કાઢવે છે?”

“ચાલુ કું તેપાર ચાડું.” પ્રીતમલાલે કાલ-રતુ બાઠ જોખવા માંડ્યું.

ધનકોરબહેન યુરમે થયાં. “ના, નથી આવતું. તમારે બહાર નથી જતુ. નીરાંતે જમી સો. હું મોહિનીને કહે જાવરા. રોજ ઉપ ઉપ જમો છો તે તળિયત બમડે છે.”

“હા, ચાલો હું લાઉ જાઉં” મોહિની એક શસિક ઢાસપથી પ્રેક્ષિતરને વધાવી તેમની મઠે આવી.

“જણુ આપણે સીમન જગતી તેવારી—” સુખન બોલવા મયો.

“અરે સુખન,” મોહિની બોલી, “તું મને બોલવા દે. મારો ધનકોર બહેન.”

એટલામાં ધનકોર બહેન યાત્ર દોડીને તેપાર થયા. “ચાલો. ને કું આતું ત્યાં સુધી તમે મેસલો. જરા શાક ખાતાં તો કીમો.” કાકાજી આ સીવટ હસને મોઢે જોઈ રહ્યા. પ્રીતમલાલે દોડીને ખાલુ ઉપાડ્યું ને ધનકોર બહેન રસાય સાયે બહાર પડ્યાં.

પ્રેક્ષિતર પાછા આવી ખુરશી પર બેઠા. એકું મુખ ચિંતાચલત હતું. કાકાજીએ આવી તેને જાણે હેતથી હાથ ચુક્યો. “પ્રીતમ, એ ખામનો મળીર છે. તારી કાસેજની સમિતિ આવતી સખામાં નિજું કરવાની છે. એક કામ કહ. મદીનો રાખ લે.”

પ્રીતમલાલે હસું નેહું, “જાણી?”

“પછી ?” કાકાજીએ ધીમેથી કહ્યું, “તારે જોઈએ તે બધી જોઈવળું કરી આપીશ. મુબાઈ શહેરમાં શું નથી બનતું ? પણ આમ ઉધારે હોગે—”

પ્રીતમલાલના અવાજમાં અસહ્ય વેદના હતી. “કાકાજી ! કાકાજી, તમે આ બોલો છો તે મારો જીવ ઉઠાવી આવે છે. હું કહો તેના સોગંદ ખાઉં. હું ને વસુબહેન એક શબ્દ એવો બોલ્યા નથી, એક દૃષ્ટિવિનિમય એવો કર્યો નથી કે જોને માટે અમારે શરમાવું પડે. શું મારાથી એક સંસ્કારી સ્ત્રીની મૈત્રી ન કરાય ? શું મારાથી એવી સ્ત્રી જોડે બેસાય નહીં ને બોલાય નહીં ? મારી નીતિ શું એવી ચંચલ છે કે બેસતાં બોલતાં સરી પડે ?”

“બાઈ,” કાકાજીએ કહ્યું, “તારા એ મોઢા મોઢા બોલ હું નહીં સમજું. લોકો તો જુએ એવું બોલે.”

“કાકાજી ! જુએ એવું નથી બોલતા, બોલવા માટે નથી જોતા. વસુ બહેન—” પ્રીતમલાલે હસીને બાંત તરફ જોયું. ચોડીવાર કાકા બોલ્યું નહીં. એની આંખ આગળ કે જે છબીઓ ખડી ચઢી હતી.

“પણ બાઈ, એ છે કાજી તે તો કહે.”

“વર્ગો પહેલાં હું અને જોળબતો. હું તારે તરતને કાલેજમાં આપ્યો હતો. પછી એ પરણી ગઈ, ને પતિ જોડે પરદેશ ચઢ્યો. આજે એ મદીના પર પાછી આવી—”

“પણ બાઈ, પારદાની બિરીની મૈત્રી કરવાની પણ રીત હોયની.”

પ્રીતમલાલે કાને ઢાપ દીધા. જે રીતે કાકાજીએ આ વાત કહી હતી તે સંમતી

એનાં રૂબે રૂબાં ઉભાં ચઢી ગયાં. “આ શું બોલો છો કાકાજી ! તમારું હૃદય તો ઘડાઈ ઘડાઈ પથ્થર ચઢી ગયું છે. વસુબહેન મારે મન પૂજ્ય છે. તેના તરફ મેં એક ધૂટ નજર નાખી નથી. પણ તમે નહીં સમજો.” પ્રેડેસરનો અવાજ કડવાશભર્યો ચઢી ગયો, “પણ તમે એ દૃષ્ટિની કીમત નહીં આંધી શકો.”

કાકાજીએ આંખ માંચી, “અમે બરોબર આંધીએ છીએ.”

“હસ્તો. પૈસા આપી. પ્રેમ ખરીદનારાઓ તમને પ્રતિષ્ઠિત લાગે. પતિના મિત્ર બની પતિ કોસલાવનારાઓ તમને આપરદાર દેખાય. ધર્મને નામે ચાલતી વિષયવૃત્તિને તમે બંધી કહી શકો. શાસ્ત્રને નામે કરાતી બાલકિંસામાં તમે સમાવરક્ષા જોઈ શકો. હુમટા હોય ત્યાં સુધી તમારે મન બંધું રપાવું.”

“તો હું પણ હુમટા કાઢતાં છીંખતી, કાજી ના કહે છે ?” હસીને કાકાજીએ કહ્યું.

પ્રેડેસર જરા અધીરા ચઢી ગયા. એવું હાસ્યનું નિખાલસપણું જોઈને ચડ્યું. “કહી નહીં કાકાજી ! વિરુદ્ધ જીવન જીવ્યો છું ને જીતીશ. તમારી દુનીયાનું ડહાપણ મને નહીં રપશે—”

“તો જુએ મરશે,” કાકાજીએ કહ્યું.

“તો હું પસ્તાવાનો નથી.”

“શીક બાઈ, હું અત્યારે ગાંઠો બન્યો છે. હૈદરપોટલમાં તારી વેતરણ કરતી પડશે.”

પ્રેડેસર હસી પડ્યા. “આવી બાજબમાં ઝાલા કરતા ગાંઠો મળ્યાવામાં મને સતોત છે, ચાલો સાહેબજી !”

“સાહેબજી” કાકાજીએ હેનથી કહ્યું. તપ-કોર સુંધી, નાક સુંધી, લાકડી લપમણવા મંડ્યું. પ્રીતમલાલ મમતાથી જોઈ રહ્યો. (અપૂર્ણ)

સાંભળો સિંહ

લેખક : રા. નર્મદાચંદર દામોદર શુક્લ, બી. એ. એલએલ બી.

હું અને મારા મિત્રો 'તારમાલીલ'ની સારે ગયા કુનાળામાં ગયા હતા. તે દિનોનું જામ છે. ટેકરી ઉપર પ્રખર તાપને અટકાવે તેવાં ઝાડ નથી. વનસ્પતિ વિસ્તાર મેકી હોય તેમ લાગે છે. શ્વેતનથી માનવિક દર તે ટેકરી છે. કેટલાક અનુભવી મિત્રોની સલાહ કુનાળામાં ત્યાં જવાની ન હતી. પણ બેળાએતુ જઈ આવીએ એ હેતુથી અમે તીક્ષ્ણા હતા. ખોપરાના ખારે વાગે ખરા તાપમા અમે ચાલવા માંડ્યું. વલોમા ને વલોમાં રહ્યો કાપ્યો. પહેલાં હરવાતે પહોંચ્યા અને પાણી પીવા ઉભા રહ્યા.

બે નાનાં છોકરા, એક છોકરા અને છોકરી ત્યાં જાણી પાયા બેઠા હતા. છોકરાના હાંધે વજ્ર ન હતું. એને હાથમાં હેઠા વાળુ કપડું પહેલું હતું. એક પણ કુપડું ત્યાં રેખાડું ન હતું. ત્યાર પછી ચોટી વારે એક બીજી છોકરી આવી. તેના વાળની લોટા આમતેમ ફટી હતી. તેના માથ ઉપર ચુવાળના ફૂલ ન હતા. તેના હોઠ રિત્ત વારીલા તથાસાલ હતા. તેની કાનની પેઠિન ચોટીયા કરી હતી. તેના હોઠ નીચેલાં સ્વેદન વળેલાં હતો. તેની આંખોમાં નિરોધ મરતી હતી. મારા એક મિત્ર આ બેટું અને મને પતાવ્યું અને મને અંગેણમાં કહ્યું : "આમાની છે પણ કેટલું ગીરજ છે, કેટલી સરખ છે. અંજીય વિનાનો એવો ભાવપ્રદેશ છે એ સુદર દેખાય છે. એની બમરો કેટલી રપટ

અને તાણુક છે અને બાંકોડા હોયો કરી વાંછી રમતો હોય તેમ લોટા તેના ભાજ પ્રદેશ ઉપર રમે છે."

મને પણ તેમ લાગ્યું ખરું. છોકરી કાંઈક સરખાઇ. તેને લાગ્યું એના વિષેનું અમે વાતો કરતા હો છતાં. તેણે આંસુથી છોટા વાળ્યો અને બે કાલ વચ્ચે પલી ચાલવા માગ્યો. તે મને વધારે સહી નેત્રી લાગી. મને દૂર પહોંચા અમદાવાદની છોકરીઓ પાદ આવી. તેમની સાથે તેના રૂપની સરખામણી કરી અને અફળ લાગી. એ કહ્યું "કલ્પના નહુ દોષને છે."

છોકરી અમારા માથુ બાંખના ખુણામાંથી નેત્રી હતી. કેવી પડી. તે અમારો અભ્યાસ કરતી લાગી, અમને માપની લાગી. તેને નાનો નાનો ભાજ તેના ખોળામાં આવી પડ્યા હોયે રહી તેણે તેણે નાક સાથે કપું. તેને પમાળવા લાગી. એમાં એટલી બધી મઝ મઝ મઝ કે અમને લાગ્યું તે અમને મૂલી મઝ છે. એકદમ બાણુ મોડું હાથમાં લીકું, ચૂમ્યું અને ભોળી.

"શેડીયા, તમે ક્યાંથી આવેઃ છો ? અમદાવાદની આવેઃ છો ?"

અમે જા પ્રશ્ન મારે તંજાર ન હતા. એકદમ આ ભાવ એણે કેમ બતાવ્યો એવી અમને ખબર ન પડી. લાંબો મારો કાપી જાણી ન પીકું મારે અમે તે આઈ ચોક્કિતર બેઠા હતા. આ બંદેર પરજા હતી. કુનાળામાં

બહુ થોડા કોડા અહીં આવે છે અને વધારે પૂનમને દિવસે આવે, આજે તો આડો દિવસ હતો. કોઈ આવ્યું ન હતું. આ છોકરી હવે વાતોએ વળશે એમ અમને લાગ્યું. પણ તેને એકદમ નિરાશ કરવી ન જોઈએ. તેથી મેં કહ્યું.

‘હા.’

પણ મારા મિત્રથી ન રહેવાયું. તેણે કહ્યું “તે શાથી બચ્યું અને અમદાવાદથી આવ્યા છોએ.”

“મારો ભાઈ, આનાથી મોટો, અમદાવાદ જતો રહ્યો છે. એનો કાગળે નથી આવ્યો, એનો પત્તો નથી. મારી બા સાથે લડીને જતો રહ્યો છે. તમે આવ્યા હોય તો એની કાંઈ ખબર કહેશો ?”

હવે મને રસ લેવાનું મન થયું. મારો મિત્ર કલ્પના નહોતો દોડાવતો. શહેરની છોકરીથી આ કાંઈક જૂની હતી. તેને આ નાના ગામનાં યુવાનો જેવું અમદાવાદ દેખાતું હતું. ગામડામાં કોઈ પણ અભણો રહે નહિ તેમ એનો ભાઈ અમદાવાદમાં અમારાથી અભણો ન રહે એમ એને લાગ્યું, અને એણે પૂછી કાઢ્યું. હવે મને સમજાયું કે નાના ભાઈને યુગી કરી, મોદમાં યાત્રી એણે મોટા ભાઈનાં છૂપાં સ્વપ્નાં એવ્યાં. એકદમ હાથમાં મોડું લઈ તેની આંખોમાં કદાચ એણે ભાઈનું પ્રતિબિંબ જોવા પ્રયત્ન કર્યો અને રહેવાયું નહિ ત્યારે અમને પૂછી કાઢ્યું. મારા મિત્રે તો એવું કહેવું હતી કાઢ્યું અને કહ્યું: “આંડી, તારા ભાઈની તો અમને શ્રી ખબર દોય. અમદાવાદ શહેર તો બહુ જ મોટું છે. કોઈને કાંઈ પત્તો ન આગે”

પણ મને થયું એકદમ નિરાશ કરવી સારી સારી નહિ. છોકરી ભલી છે, એને દુનિયાની ખબર નથી. મેં કહ્યું: “તારા ભાઈને કામળ કેમ નથી લખ્યો ? તું અંદીથી કોઈ પાસે લખાવ ?”

“એ અમને ઠેકાણું નથી આપતો ગયો. ક્યાં ઉતર્યો છે તેની મને ખબર નથી. અહીંથી એ તો મગના સાથે જતો રહ્યો છે.”

“મગનાને લખ અને તારા ભાઈની ખબર કઢાવ. તારો ભાઈ છે નો મોટો ને પછી શું કરવા શીકર કરે છે ?”

“મોટો છે પણ આના કરતાંય નાનો છે. મને બહુ મને છે. મારાં બા એને નકામાં લડતાં હતાં.”

“શું ત્યારે એ નાસી ગયો છે ?” મેં પૂછ્યું.

“હા મારો નાથીએ પડીયાં પાડતો ને વાળ ઝાળતો. ફક્ક ચપ ફરતો. સીસોડીએ વગાડતો. મારી બા કહે છે: આ વરણાગી નહીં આવે. ગામની છોકરીએ સાથે વાતો કરતો. કોઈકને ફૂલ લાવી આપતો, કોઈકને ઘાસ કાપી આપતો, કોઈકને પાણી ખેંચી આપતો. કોઈકને દેગડો ચઢાવતો. આમ બધાનું કામ કરતો. મારાં બા ચીદલાં અને લડતાં અને ઝાઘ્યો મગનો અમદાવાદથી આવ્યો હતો. મારા ભાઈને ખૂબી નાખી લઈ ગયો. કહે ને મારા ભાઈને જોયો તો !”

આને શો જવાબ આપવો તે મને યજ્યું નહીં. મેં કહ્યું :

‘તારાં બાએ એને કાંઈ ન કહ્યું. ? જવા રિધો ?’

‘એ બિચારી રડી, કજળી છાતી ફડી, માથું ફાંપું તોય પીર્યો ન રહ્યો. બહુ જાણી

છે. માનની છોકરીઓ ન રહી પણ કોઈક "હું દરેકની એવી રાધ જોઉં છું. હું
કંઈ ન માનું. અને કંઈ. 'મારે કમાવા જવું દરેકની એકવી બદલે આ દરવાજો ખાલી બેસી

તેમો નાનો નાનો બાપ નેત્ર ખોળામાં આવી પડ્યો. તેને પપ્પાવા હાથી.

છે. એની ત્રાડથી હું બી જતી નથી. પણ મારો ભાઈ, કહેાને, ક્યારે આવશે ?”

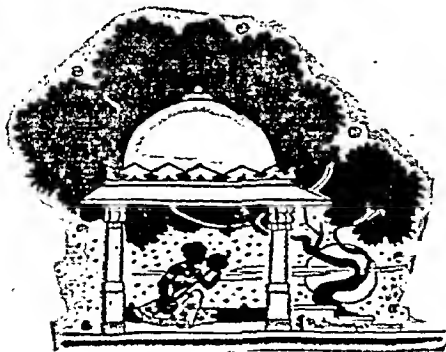
એની આંખમાં છૂપાં આંસુ આવ્યાં. એણે ઓઢણીના છેડે લોહાં. આને શા જવાબ આપવો તે સમજાયું નહિ. અમદાવાદ અને તેની વસ્તી, અને તેમાં તેનો ભાઈ ક્યાં છૂપાઈ ગયો હશે. મગનો તેને ક્યાં લઈ ગયો હશે. એવા કેટલાય નાથીયા અમદાવાદમાં આવી ભરાઈ ગયા હશે. કેટલીય નિર્દોષ બેનો આમ રહ્યા હશે. તે આ છોકરીને કેમ સમજવાય ! હવે તે મને વધારે મુંઢવ લાગી. તેની આંખોમાં વર્ષાસ્રુમાં વરસાદના ઊંટા ભેગી વિજળી ચમકે તેવી ચમક હતી. તે એકદમ બેલી.

‘જોડીયા, તમે બહો છો, મારો ભાઈ તમને મળ્યો હશે. કહેાને ?’

મારા મિત્રે તેને સમજાવી. તે ચોટું ઘણું સમજી ન સમજી. અમે પાણી પીવાનું માથું અને પીધું. પૈસો આપ્યો અને ઉઠ્યા. નાનો છોકરો આનંદમાં આવ્યો અને બેઠ્યો, “ગાળ ખાઈશું.”

અમે ચાલ્યા અને છોકરીની આંખો આમારી પાછળ અમને પૂછતી ન હોય “મારો ભાઈ મળ્યો દતો ?” તેમ દોરાઈ.

સાંજે અમે ત્યાંથી પસાર થયા. દરવાજે આવ્યા અને છોકરીને ખૂણામાં લપાઈ ઉભી રહેલી દીડી.

કવિ દયારામભાઈ અને ગરબીઓ

લેખક:—રા. છગનલાલ વિલારામ રાવળ

કેટલાક લેખકો દ્વારા એકઠાં જેવી પાડી તપાસ કર્યા વિના અમુક જાતનો ૭૬, અથવા અમુક જાતનો ફેરી રાગ, કાષ્ટ અમુક કવિએ જ આપણી બારામાં પહેલ પડેલા દાખલ કર્યો, એમ નિરાશ કરીને કહેવા નીકળ્યા છે. તેઓ આ પ્રમાણે કહેવા નીકળ્યા પડેલા એ પુરેપૂરી તપાસ કરતા હોય તેા તેમનું આ કહેવું ખરૂં પડત. પણ આવી અપૂરી તપાસ કરેલી તપામણી અપૂરી જ ગણાય. એ નિસદેહ વાન છે.

પહેલાં કેટલાક કહેતા કે 'મજા' તેા રવ. કવિ બાળાચક્રે ઉલ્લાસરામ કથારિયાએ પડેલ વહેલી આપણી બારામાં રચી. પણ તપાસ કરતાં જણાય છે કે તેમણે જેવી મજા બનાવી હતી તેવી મજા આપણા રૂઝા ને રસિક કવિ દયારામભાઈએ થળી બનાવી છે.

કહેવાનું કે, મરના તેા પ્રથમ વલ્લભ બટે રચ્યા પણ તે ખરૂં નથી. કેમકે આપણા અંધ કવિ મરનિક મહેતાએ પણ તે પહેલાં રચ્યા હતા.

આશ્ચર્ય જેવું એ છે કે, આ મરનાના રાગની કવિતા થળા પ્રાચીન કાળથી આવતી આવેલી જણાય છે. અર્થાત્ (રાગધીપણા રોટ)ની આસપાસના બીજ સોકોમાં પણ આવી મરનાના રાગની કવિતા પ્રચલિત છે. ને તે તેમની પોતાની ભાષામાં રચાવેલી છે.

આ અનાર્ધ શોકોના મરનાના રાગની કડીને છેડે જે 'હો' શબ્દ આવે છે તે જ 'હો' આપણા નર્સિકં મહેતાએ રચેલા મરનાની કડીને અને પણ છે. હાલ જે 'હોલ' શબ્દ વપરાય છે—બોલાવ છે—તે તે વખતે ન હતો. આ કવરથી રુઝશતી બાબતો મરનાના રાગની કવિતા રચાઈ હશે, કે તેમના આ રાગની કવિતા કવરથી આપણા મરના રચાયા હશે તે શેરથી કાઢવું એ થળું કઠિન કામ છે.

હમણાં આપણા એક પ્રખ્યાત ૭૬ સારે પેરનાના એક બાપજીના જણાવ્યું હતું કે, આપણી બારામાં મરની પહેલ વહેલી કવિ દયારામભાઈએ જ દાખલ કરી છે.

પણ તેમનું આ લખતું બરાબર નથી. ગરબીના રાગે ગવાતી કવિતા (પછી તેનું જુના વખતમાં ગમે તે નામ હોય, ને તે ગમે તે રાગથી ઝોળખાતી હોય) તો ઠેક બાલણ કવિના વખતથી ઉતરી આવી છે. તે વખતે તેને લોક ગરબી કહેતા નહિ તે ઉપરથી તેના રાગની કવિતા હસ્તીમાં ન હતી, એમ કહેવું એ ઠીક લાગતું નથી.

ધારો કે, હાલના વખતમાં ધરમાં વપરાતા લોટાને જુના વખતના લોકો કળશીઆ [કળ-શના આકાર જેવા હોવાથી] કહેતા હતા. તેને પછી ઘણે કાળે એક જણે લોટા કહેવા માંડ્યું. ને ત્યારથી કળશીઆ શબ્દને ટેકાણે લોટા શબ્દ વપરાયો તે ઉપરથી શું એમ કહીશું કે, પહેલાં લોટા એ વસ્તુ હસ્તીમાં જ નહતી ? આ જ પ્રમાણે દયારામભાઈની ગરબી વિષે સમજવું. [જો તેમના કહેવા પ્રમાણે તેમણે-દયારામે-આ ગરબીનો નવો શબ્દ ચોટ કાઢ્યો હોય તો] ગરબીના રાગની કવિતા તો પહેલાં પણ હતી જ. પણ લોક તેને ગરબી ન કહેતાં અમુક રાગની કવિતા કહેતા હતા. તે જ રાગની કવિતાનું નામ વખતે કવિ દયારામભાઈએ 'ગરબી' નામ આપ્યું હોય. [તેમ પણ ખરું નથી. તેમના પહેલાં યદ ગમેલા દેટલાક કવિઓએ ગરબીઓ બનાવી છે તે નીચેના દાખલાથી વગર સકોચે નિઃસં-દેહપણે પૂરવાર થઈ ગયું છે.] તો તેટલું જ તેમણે નવીન ક્યું ખરું.

જેમ આપણા જુદા સાક્ષર દી. બ. કેશવ-લાલભાઈ ધ્રુવે 'વનવેલી', રા. મનદરરામભાઈએ પોતાના રામયણના કાવ્યમાં પોન્નિકે 'રામજંદ', સ્વ. નવલરામભાઈએ પોતાના મેઘદૂતના

બાષાંતરના કાવ્યમાં નવો રચેલો 'મેઘજંદ' કે સાક્ષરશ્રી બલવંતરાયભાઈ ઠાકોરે મધપદ જેવી નવી રચના કરી છે તેવી રચના કવિ દયારામભાઈએ નવી કાઢી નથી. પણ એક જુની ચાલતી આવેલી ગોડી રાગની કવિતાનું તેમણે વખતે 'ગરબી' નામ આપ્યું હશે. મતલબ કે તેમણે પોતાની કલ્પનાથી ગરબી નામનો કોઈ નવો રાગ કંઈપી કાઢી તેને તે નામ આપ્યું નથી.

કવિ બાલણે આ દયારામભાઈકૃત ગર-બીના રાગની જે કવિતા બનાવી છે તેને માટે નીચેની હકીકત વધારે પુરાવા જેવી છે.

કે. ડૉ. હરિલાલભાઈ ધ્રુવે સન ૧૮૮૪ના ફેબ્રુઆરીના 'આર્યજ્ઞાન' વર્ષિક નામના માસિકમાં કવિ બાલણ ને દયારામભાઈ કવિ વિષેનો એક લેખ આપ્યો છે તેમાંની બાલણ કૃત ભાગવત દશમ સ્કંધની કવિતા નીચે પ્રમાણે છે.

બાલણ કવિકૃત પદ [૧૨૭]
કહે રે મુંહને કાંમ્યતી,
ક્યાંહાં તું સાહસ બરાણી છ
પરશેવો એમ ક્યાંહાં વળે
જે બમરિ બેઠું બીભણી.
સાચું જોલોની.

રાધા કહે બૂલી પડી,
વાટ મેં નવ્ય જાણી છ.
વનમાંહે બેઠેની એકલી,
અતિસે ત્યાંહાં ઉર્મણી.

સાંભળ્ય સગની છ.

તેમ માહારે એકલો છે,
જે પર પુરુષ ભાઈ આપછ.

ભાણજી પ્રભુ રઘુનાથજીને,
નામે જાણ્યા આ (પા) ૫.

સામળવ સજનિ ૨૭ ૧૯

આ કવિના તેમણે ગ. વ. સોમભટ્ટીજાની
બાગવત દશમ સ્કંધની હસ્તલિખિત પ્રતમાંથી
લેધી હતી. જે વિ. સ. ૧૭૫૫માં લખાઈ છે.

આપણા (દશજી ના કૃતિમાંનાની ધરેણા)
૪૬ સંસ્કર થી. રા. બ. હરગોવિંદભાઈ
કૃતિમાંનાં ભાણજી કવિના દશમ સ્કંધ બદલ
૫૮૪થી છે તેમાં આ ૧૨ ઝુ. ૫૬ આપણે
જણાવું નથી. પણ તેમાં ૧૩૮ ઝુ. ૫૬ આ જ
સમગ્ર હોવાથી તેને યોગ્ય ભાગ આ નીચે
આપ્યો છે. ૧

ધેલી ચહેરે કમિની. હું જા માટે રીસાવી છ
જર સ્વામી લગભ તજીને, જેને કાળે આવી
હક ન કીજે છ

ચતુરપદ્મ બાલ તાલર. નહકુંવર વથ કીધો છ
હાથે મગુબદેહનો, તે સખયા મેં લીધો
હક ન કીજે છ

ધર્મ જનમ કૃતાવધી હું. ધુન્યે કરી પામીછ
ભાણજી પ્રભુ રઘુનાથ જીને, કમલ થયો છે મમી
હક ન કીજે છ

સ્વ. ડા. હરિલાલભાઈ કૃતની આપણી
ભાણજીની કવિતા સંધિ સરખાવવા
માટે કવિ દયારામભાઈની રચેલી આ જ કવિતા
જે તેમણે આપી છે તે કવિ નર્મદ વાળા
દયારામજીના કાવ્યસંગ્રહમાંથી આ નીચે ઉતારી

છે (ગ્ર. પ્રેમજી દયારામ કાવ્યસંગ્રહ આગ્રહિ
૪૮૧ પૃ ૧૬૬)

સોમભટ્ટેતુ મગની માગી, રગની ક્યાં રમી આવી છ
પરસેવો નુને ક્યાં વળ્યો, તારી બન્ધર કદા બીજાણી
સાચુ બોલો છ,

મારે એવી પ્રતિજ્ઞા જે, ૫૨ પુરર ભાઈ બાપજી
દાસ દયાળો સ્વામીને બગલા, બતની ભવત જાણ
સામળ મગની છ.

આમથ જેવું એ છે કે આ કવિના ભકત
કવિ નરસિંહ પટેલાની રચેલી માશા હાથમાં
આવી હતી, જેવું કદ ભાણજી અને દયારામ-
ભાઈની ઉપર ભણાવેલી કવિતા કરતાં લખખમ
રોડું હતું એવું તે વખતે આ ત્રણેનો મુદ્દામલો.
કર્તા માત્રમ ૫૩૪ હતું. (તેની નકલ મેં
ઉતારી લેધી હતી પણ કિયગીર પુ' કે દશજી
તે થયો જખત થઈ ભણાવી જણતી નથી)
જૂ. ડા. રોહનજી પ્રેમિદ થવા માટે બદ બરબી
ચલસાળીના આપણેત્રી હજારામભાઈ રેણાઉપર
મોકલી હતી, પણ તે બ. ડા. રોહનના આગમ
આથમાં તેમ નરસિંહ પટેલાના કાવ્યસંગ્રહમાં
છપાઈ નથી. તે જ વખતે તેમણે જૂ. ક.બ. રોહન-
ના નવજા ભાગમાં આપણ માટે સખી ચક્ર-
૫ હતી.

આ ઉપરથી જાણવામાં આવશે કે, ખર-
બીના રાગની કવિતા પ્રથમ દયારામભાઈએ
નવી રચી નથી પણ તેમના પુત્રે ચાલ મહેસર
નરસિંહ પટેલા અને ભાણજી કવિએ જણું
ખનાવી છે. એટલું જ નહિ, ૫૪ કવિરાજી

બકતે પણ ગરબીઓ બનાવી હતી જેમાંની એક આ નીચે આપી છે.

ગરબી

સાહેલી સાંબળ વાંત, સાચી કંઠુ તુમને
ઉચિંતા એકા એક, નાથ મળ્યા મુગ્ધને.
હરિએ ઝાલ્યો મારો હાથ, હસીને બોલાવી
હું તો નાની વયમાં નાર. લાજ મુગ્ધને આવી.
મેં તો ઉધાજાં કમાડ, હરિ પધરાવ્યા
રુજેના રસિયા નાથ, મારે ઘેર આવ્યા.
(મારો પ્રા. કાવ્યસુધા ભાગ પચો પૃ. ૫૮)

શુન્દરાતી કાર્તિક સમાના જે મોટા
મોપકાર્તિકી ઉપરની ગરબી ઉતારી છે તેના
લેખક તેની લખ્યા સાત આ પ્રમાણે આપે છે.

સંવત ૧૭૭૮ સરાવણ સુદ ૨ લખી

વળી નમંદાઈના તટ પર આવેલા ઝરોર
ગામમાં જે મોપકી લખાઈ છે, તે જે હાલ
મારી પાસે છે તેના હતિ શ્રી ભાગમાં આ
પ્રમાણે લઢીયાએ જણાવ્યું છે.

“સંવત ૧૭૭૮ના બાદરવા વદ ૭ને દીન લખી
રદા” ઇસવીયા છગાભાઈની પુત્રી બાઈજી
બજી બાઈનું સુપક છે. લખતંગ ભગત
દયારામભાઈ કંઠુજના વાંચે સાંબળે તેને
પરશુાંમ છે કાના માતરની મોટની ખીમા કરને”

ઉપરની સાક્ષી બેતાં આ કવિ દયારામ-
ભાઈના પદેલાં ચંદ્ર ગયા જણાવ છે.

વળી શહેરા-ગોધરા-ના કવિ મોતિરામ કંઠુજ-
એ પણ દયારામભાઈ પદે ધણી ગરબીઓ
રચેલી હોવાથી મેં તેને મારા પ્રાચીન કાવ્ય
સુધાના ભાગ ખીમ, ત્રીમ, અને ચોથામાં
પ્રસિદ્ધ કરી છે. આ કવિ, દયારામભાઈના
સમકાલિન હતા.

પણ કવિ નાથ ભવાન, જેમણે પણ કેટલાક
ગરબા તે ગરબીઓ રચી છે તે કવિ દયારામ-
ભાઈ પદેલાં ચંદ્ર ગયા છે. તેમણે પોતાનું
અલ્પવિજ્ઞાન નામનું કાવ્ય સંવત ૧૭૭૦, આત્મ
સ્તવન સં. ૧૭૮૮ અને અનુભવસ્તવનનું
કાવ્ય સં. ૧૭૮૯માં રચ્યું હતું.

આ વિષે સ. ૧૯૧૬ના અક્ટોબરના
‘સાહિત્ય’માં આપેલા નુના કાવ્યોના લેખની
કુટનોટમાં મેં નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે.

“કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું કહેવું છે કે,
આપણી શુન્દરાતી ભાવામાં ગરબીઓ પ્રથમ
દયારામ કવિએ બનાવી. પણ ઉપરની લકીકત
બેતાં આ વાત ખરી જણાતી નથી, કેમકે
કવિ નાથ ભવાન તેમના (દયારામભાઈના)
કરતાં સો વરસ અગાઉ ચંદ્ર ગયા છે.”
(પૃષ્ઠ ૫૨૬)

આ ઉપરથી જણાશે કે આપણી શુન્દરાતી
ભાવામાં પહેલ વહેલી દયારામ ભાઈએ ગરબી-
ઓ બનાવી નથી, પણ તેમના પદેલાં ચંદ્ર
ગએલા એકથી વધુ કવિઓએ ગરબીઓ
બનાવી છે.

૧ આ કવિ નુનામદના વતની તે દ્યોતે નારર દતા. ચન્દ્રાસ લીધા પછી તેમનું નામ
અનુભવાનંદ સારસ્વતિ ધર્મ.

૨ આ લેખ મેં મારા પ્રાચીન કાવ્ય સુધા ભાગ ચોથાની પ્રસ્તાવનામાં મુધારે વધારે કરીને
લખ્યા છે.

—દાહમ્સના જીવનકાંડ—

લેખક : રા. ચંદ્રવદન વી. મહેતા

“તમે—તમે દાહમ્સ વાલો છો ?” એક દિવસે રેલ્વે સ્ટેશનપર દાહમ્સ ખરીદવાના ઝુનકા ખાદ્ય એક સંસ્થાન મિત્રે દરાર કરી એમણે મારાથી તો દાહમ્સ નહિ વચાવ એમ ક્ષા પડ્યી હતી ક્ષીક્રુ હશે. ને તો અમવાન નજી પછુ એ પ્રમત પડી એમ, મારે મારે માન રહ્યું એણુ થઇ ગયુ એ નિર્વિવાહ છે.

અને ખરેખર, મારે દાહમ્સ યા મારે વાંચનું નોંધ્યું. કોઇએ પછુ યા મારે વાચનું નોંધ્યું ? મુંબાઇ મુતીવરસીદીના એક વિદ્યાન પ્રેક્ષકે ૧૧ વર્ષથી દાહમ્સ દાસમા પકડ્યું તપી. પકડ્યુ હતો તો તે મિત્રોના દાહમાથી કુદરી, ફેંકી દેવા કે ફાડી નાખવા મારેજ. અગિઆર વર્ષથી એમની રૂમ હતી વધારે ને વધારે પ્રમત થતીજ નહિ છે. છતાં એ અગામ નથી રદવાન્યત્રી રહેતા. જુએ નર્સે પચ્ચ એમની બુદ્ધિને મરો નથી કરો એમના વિવેક નથી નમમનો. દાહમ્સ વિના એમનો દિવસ નથી ચાલેનો એમ પડુ નથી મન્યુ. અને એ ક્ષા મારે એ પ્રેક્ષકર ના બીલા અનેક દાહમ્સ વિના છત્રી થકે છે. ને દેવતા બોરાક અને પોરાક વિના પછુ છત્રી શકાય ને દેવતા દાહમ્સ વિના છત્રુ અસ્ત્ય તો નહિ રહેવાય અસ્ત્ય મણુમેને દાહમ્સનું રસન નથી થતુ ક્યારે તેમનો વિવેક પસાર થાય છે.

પછુ ફેરવાઇને તો દાહમ્સ વિના ચાલેએજ

નહી. દાહમ્સ તો એમને ‘પેક્ટુ’ નોંધ્યું. કેટલાક એમા મર’ સે છે. એ વાંચવા મારે નાતભતની દલીલો રજુ કરે છે. એમા ન્યૂસ વધારે આવે છે, ખબર પેન્કા આવે છે. કોઇક બાવનાજ જુએ છે, કોઇક જાહેરખબર જુએ છે કોઇક “સમડીન” વાંચી છત્ર હારે છે. કોઇક સ્પોર્ટ્સ કાલમનો અમવાસ કહી નમ છે. કોઇ કાન લીધર વાંચીને જ પેલાનુ કહી ન સુવરુ અરેજ સુધારવાનુ બ્હાનું કારે છે. પછુ સૌથી વધારે અમતની દલીલ તો આપણા સામા પડવાળા આપણને કવી માળ ર છે. તે આપણે નાજુરી જ નોંધ્યું એ આવે છે, અને એમ દલીલાવવી માંમરો લેદની મત્તર જ કરશે.

મને પ્રક પુડી મમરાવનાર મદાસબાવાદી હતા. એમણે હાત મુમની ખાર દાંને સબ્દો બોલવાની લડણ દીખીક માલ કરી લી. સર કારવા એ કાર વિરોધી-એકવાથી દાહમ્સને અપારે આવે ન ખમારે.

વિવિધીની થાત છે કે મ્હારા એ સમિતિ ‘દાહમ્સ’ અને મદામમા લખ્યેનો પ્રણુવકલા જાહેર જ હતો. કેટલી કરંચી મહામમાનો જ દાહમ્સ થયો. ત્યાંના તંત્રુઓની બોલવણી વિશે ને કોઇ બાજુનું દોષ તેમને પ્રકે. ખાસ પરાભુઓના, અથવા નેતાઓના તંત્રુઓની કાર આગળના મુખ્ય પ્રવેશકારનું તમે જામન

યાઓ ત્યાં એક નાનો કચેરી તંબુ બાંધેલો હતો. એમાં મુખ્યત્વે તમારી સગવડ માટે પુછપરછ કરી શકો. રાત દિવસ ત્યાં સ્વયંસેવકો અને કાર્યવાહકો કામ કરે. એ તંબુની બહાર એક પાટીયું લગાવેલું હતું. એ પાટીયા પર એ વિભાગમાં રહેનાર નેતાઓ વગેરેના નામો તેમના તંબુના નંબર સાથે લખેલા જણાતા. શ્રી મહેન્દ્રભટ્ટી, કે શ્રી મુન્દી, શ્રી પરશોતમ ત્રીકમવાસ કે શ્રી અન્નજ વગેરેની નામાવલી લાં હતી. પણ કોઈને પણ તપ્પાળુમ કરે એ તો સૌથી પહેલું જ નામ વાંચો તો ‘‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’’ની ઓફીસના તંબુનું હતું. એ તંબુ નહેતો એ હારમાં પહેલો, નહેતો એના નંબર પહેલો છતાં એનું નામ મથાળે કારણ..... કાણ જાણે, એ વિભાગમાં ફ્રી પ્રેસનો તંબુ હતો. બીજા પત્રકારોના તંબુઓ હતા. પણ મહાસભાનું જે હિન્દુસ્તાનનું પ્રિય અને ઉપયોગી છાતું તો ‘‘ટાઇમ્સ’’ ન હોય જાણે એમ લાગતું હતું.

હશે, એતો કદાચ નજીવી વાત ગણાય. પણ સમજેકદસ કમિટિની બેઠક ને તંબુમાં મળતી લાં ચાલો. વ્યાસપીઠની ડાબી બાજુએ છાપાના પ્રતિનિધિઓની બેઠકો ગોઠવેલી હતી. પહેલી હાર, બીજી હાર, ત્રીજી હાર ને એમ આશરે દશ બાર હારો હતી. જતનતના છાપાવાળા માટે સગવડ હતી. કમૂલ. પણ પહેલી બેઠક સૌથી પહેલી, પાસેની તે શ્રી ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની. વાહ, એ માટે પણ આપણે બળાપો ન કરીએ, પણ કોઈ પણ છાપાને એ પ્રતિનિધિના પાસ નહી, કક્ત ટાઇમ્સને જો પાસ-બે.બેઠકો એનું કાંઈ કારણ ? અને યાદ છે કે લાં વાટાઘાટ ને અર્થ

દરમિયાન એક સભ્યે છેલ્લી લડતમાં રાષ્ટ્રિય છાપાઓએ પુરતી મદદ નહી કરી-તોષ્ટ્રએ તેટલું પ્રગટ નહી કર્યું, વગેરે વિશે એક કંડોર ટકોર કરી હતી. ખરી વાત છે. લાંજ મહાસભાએ રાષ્ટ્રિય છાપાઓ તરફ જે પક્ષપાત જતાઓ હતો તે પરથી એમ સાબિત થતું હતું ખરે કે રાષ્ટ્રિય છાપાઓ કરતાં ટાઇમ્સને વારંવાર અગ્રસ્થાન આપવામાં મહાસભા રાષ્ટ્રિય છાપાઓને શિક્ષા જ કરતી હતી ! ! !

બોમ્બે ! ટાઇમ્સ ! એના લુંદાણા વિષે શું લખીએ. ફેટલાક દાખલા લખએ. એક દિવસ અમદાવાદમાં એક શેરીમાં બોમ્બે કુટુંબો. વળી આઠ દિવસ રહીને મુરતમાં બોમ્બે કુટુંબો, મુરત પાસેના રાંદર ગામમાં, પછી દીક્કીમાં બોમ્બે કુટુંબો. કંઈ ફેટલાય બોમ્બે કુટુંબાનું જ નહ. દર વખતે કોઈનો કોઈ પોલીસનો માથુસ ભયંકર રીતે હેરાન થાય. વળી અમદાવાદમાં ગોશોષ સાહેબના અંગલા આગળ બંધુક છુટી, રેતીમાં નામ લખાયલા માલમ પડ્યા. શોધખોળની તપાસ ચાલુજ છે. હજી આ સૌ બોમ્બની, તપાસ ચાલુજ છે. અને ઇન્ન ચએલા, ભયંકર ઇન્ન ચએલામાંથી કોઈ ગુજરતું નથી, કોઈ કોર્ટમાં કેસ આવતો નથી.

લડત દરમિયાન બારડોલી તાલુકાની મહેસલ બરાઇ ગઇ છે. નોટેશની લડત તો પોરણ છે, એમ સાબિત કરવા ૨૦ થી ૨૫ દિવસ ટાઇમ્સે રોજ લખ્યું-પૈસા તો બરાતા જ જાય છે. રોજ છાપું ઉધારો ને ! મથાળામાં એ આવ્યા જ કરે. લડત પુરી થઇ, સલાહ મઠ, સન્ધિ થઇ, તહકુબી થઇ, કરારનાકું થયું. પછી ? પછી શું ? બારડોલી ને બોરસદ પૈસા નથી બરતા. આગળ તો બધા પૈસા

બરાબ મએલા. લગન પછી પૈસા ન કાઢ
નથી બચતું એમ ચાલ્યું. આનો અર્થ શો ?
અને છતાં ટાઇમ્સ આપણે સમીએ છીએ,
એની વાતો ખાતરીએ છીએ. હું તો એટલે
સુધી માનું છું કે ટાઇમ્સ કેવા મુજબની ન
જાણનારા તો જ્યાં વાંચે છે. કદાચ કેઇએ
મુજબનીનું જાન ન હોય અને મુજબની
આપનાં કડકા પશુ ન જાનવા હોય એવા
અને છતાં મુજબની આપની ખુલ નિશા
રસ સેવા દોષ એવા પશુ શો કામ "ટાઇમ્સ"
વાંચે છે. તકિ તો "દોડ" અને "અડી"ની
અતિ ઉપયોગી જ્યુરનિ સાર્વજિક શ્રેષ્ઠ
પરનિકરણ જોળાનાથ દિરેશિયા ટાઇમ્સ
જોર કંડીઆના યા મારે પડે ? કારણ કે
મુજબનીએ મુજબની જાણ્યો વાંચે છે એ
કરતાં જ્યારે ટાઇમ્સ વાંચે છે એટલે !

મદામા ગાંધીજી પણ ત્રારવાર પોતાના
"ઇન્ડિયન" ટાઇમ્સ કે ઇંગ્લેન્ડ ન્યૂસના પ્રતિ-
નિધિને પડેલા આપે છે. જોડામાં એક સુદર
કિચો અનેસો વાદ આવે છે

મદામાજીએ પોને ઇન્ડિયન આપ્યો તે
"ઇન્ડિયન" આખો મૂળ સ્વરૂપમાં ફેર ચડે
છપાશે, મદામાજીએ બીજી વાર એ પ્રતિનિ-
ધિને કહ્યો હીરેલા પશુ ખરો. એમ એ પત્રના
અમાલિકાશ્રીમદાવી મદામાજીને પણ જાણ

હી મએલી. છતાં મદામાજી પાસે કશું પશુ
પડેલો પડેલો જાય. એ પડી એ ખરો મોહું
એની મરજીમાં આવે એવા મર જોળા જાય.
એને મદામાજીને આંગણે પશુ શા મારે કહો
રહેલા રહેલા જોળાએ ? મદામાજી એમના અવ-
તાર છે. અને એમ કેઇને બદલ કાઢી ચાકાય
તકિ એ વાત માચી છે. પણ રાષ્ટ્રિય જાણ-
વાળાએને પડેલી તક તો ખાતરી જોળાએ,
એટલું તો નિર્વિવાદ છે.

ટાઇમ્સની એક બીજી જુઝ્યાઇ એ છે કે
જે મુખમશરોએ ખાસ સમજવા જેવી છે
ઇંગ્લેન્ડ ન્યૂસ કરીને એનું એક બચ્ચું છે.
તેમ પાણી વાર ખીલાવથી લખવામાં આવે છે.
આપણે જોળા શોક એવા ખુલ ખુલ મધ
જાએ છીએ, અને વાદવાદ પોખરી નાખીએ
છીએ. પશુ બીજે દિવસે સવારે ટાઇમ્સ વાંચો
તો જોખાતું કશું નહીં મળે. કારણ કે પ્રવર્તન
ન્યૂસનો તો અડીન કચરો પડી રહેવાનો છે.
પરદેશમાં ફિડુલ્લાની છાતિને જોડલી જાંબપ
સમાકવા પ્રવર્તો કરાય એ તો ટાઇમ્સ દારા
ધવાના છે. એવા એવી ફિડુલ્લા પ્રવર્તિ જણ
મેલી છે.

આવા પત્રોનો મોક આપણને ક્યારે
હુટશે ?

મહા ગુજરાતનું એક થાણું

લેખક : રા. આવળ ગોવિન્દજી શેઠ

અસ્સા-ઉ-દ્દીન ખાનજીએ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી રાજ કરણ વાઘેલાને નસાડ્યો ત્યારે કરણ દેવગીરીના રાજ રામદેવને ચરણે ગયો અને રામદેવે તેને બાગસાથુના કિલ્લામાં રાખ્યો હતો. હવે સ્વાભાવિક રીતે વિચાર આવે કે કરણ પોતાની બે કુંવરીઓ સાથે દેવગિરી ગયો ત્યારે એના જોડે એનું થોડું ધણું લશ્કર પણ ગયું હશે અને આવા વિષ્ણવને સમયે ધણા ધનાઢ્યો પોતાનાં કુટુંબ અને માલ મિલકત સાથે ગુજરાત છોડી ગયા હશે. છસે સવા છસે વરસની એ વાત છે.

વળી ઇતિહાસ એમ પણ ક્ષીખવે છે કે દિલ્લીના બાદશાહ મુદમ્મદ તખ્તખ દક્ષિણમાં ગયો ત્યારે દેવગિરી ઉર્દે દૌલતાબાદ અને તેની આસપાસની બ્રિટીશ એટલે મુઘલની ગયો કે એણે પોતાની રાજધાની દૌલતાબાદમાં રાખી અને દિલ્લીની તમામ વસ્તીને દૌલતાબાદ બોલાવી ને લોડા દૌલતાબાદ અને તેની આસપાસને પ્રદેશ જોડ આપ્યા છે તેઓ એટલું તો કહેશે કે મુદમ્મદ તખ્તખ એક માંડો ન હતો.

દૌલતાબાદથી થોડે દૂર એસેરાની શુદાઓ નેવાની હોરા પણ ધણા વરસથી હતી, કારણ

ભારતની બૌદ્ધ શુદાઓથી વિભિન્ન દિન-દુ ગુદાઓમાં એ શિરોમણી છે. અને એ શુદાઓની તળેટીમાં કાશ્ય જ્યોતિર્લિંગમાંનું એક ધનેશ્વર મહાદેવનું મંદિર પણ ત્યાં છે. આ બધી વાતોથી આકર્ષાઈ એ જમીનાં દર્શન કરવાની લાંબા સમયથી કમ્બળ હતી. અને પ્રભુએ તે અન્ય રીતે પાર પાડી-૧૯૨૨માં

શ્રી મનહરરામ એક દિવસે એક સ્નેહીને લઈને આવ્યા અને રા. ખંસીલાલ તરીકે એમને જાણખાવ્યા. ખંસીલાલે આમંત્રણ આપ્યું કે ઔરંગાબાદમાં સુન્દર મંડળનો પ્રથમ વાર્ષિક ઉત્સવ છે તે પ્રમુખ તરીકે આવો. મંડળ શું કાર્ય કરે છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મને જણાવ્યું કે ત્યાં ઔરંગાબાદ ઔરંગઝેએ વસાવ્યું ત્યારના ગુજરાતીઓ વસેલા છે અને તેમનાં મંદિરો, દર્વેસીઓ અને પોળો પુરાતન છે; મંડળ તદ્દય એક પુસ્તકાલય, એક કન્યાશાળા તથા એક દોહરાની નિશાળ ચાલે છે અને ગુજરાતીઓનાં જીવનમાં નવું ચેતન આવ્યું છે, મેં આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો અને ક્ષણેથી સીધો ત્યાં ગયો.

મનમાં રોકેનેથી માત્રી બહે છે. મે કસકાથી શ્રી. શયચૂરા, શ્રી સ્વનિત અને મોરારી કવિને માથે આવવા નથા મનમાં મળવા લખેતુ તેમથી માત્ર મોરારી કવિ અને મનમાં મળ્યા. બીજે દરેકે બધેને નીચામ રોકે દેવેનાં અને નીચાના. ત્રણ કેસાએ રસે દત્તો. એવેશ રોકેને અને મંડળના પ્રમુખ થી દિગ્બરદામ અને મેટ્ટરી શ્રી. બાબુભાઈ મળ્યા. એવેશ પછી દોલનાના અને હેરે આંગ્યા-માદ રસે દેવગીરીના અંગદ કિસાના દર્યા દરેન થયા, અને હનિદામના અનેક પ્રમજો સ્મૃતિપદ પર આવવા લાગ્યા. અને અમાગ બાળક જેવાં કુટુંબને શ્રી દિગ્બરદામ સતે-વવા લાગ્યા. શ્રી. દિગ્બરદામ એક અદ્વિતીય ખૂર્તી છે. દારસી અને હરકુ હપર એમનો કોમ કોઇ મોવાના રહેવા છે અને એમનુ શુજાતની એટલે દારસી, હરકુ અને મરાઠીના બાંટણાવાળુ । દિગ્બરદાસ નિનામી દાહ કોટના વહીવ છે, અને તેમની પ્રતિષ્ઠા સારી છે. કેવડુએટ હોન તે કાઇ કોટના નજ બની જાન એમ ત્યાના લોકો કહેતા, પણ એના કરતાં વિશેષ તેમનુ સોજન્ય અને સરમરીના ઉચી કોટીના નેમાં

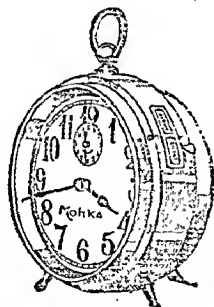
મેલાવણની વ્યવસ્થા એક વિશાળ અદ્દ-અનવાકીમાં પ્રાચીન હિન્દુ રીતીએ કરવામાં આવી હતી, એક બાબુએ પુરોષ, બીજા ગમ સોમંજા અને વચ્ચે વ્યાસપીઠ કેળનાં સ્ત્રીઓ અને અધિક પત્રપદ્ધતીથી શબ્દમારેથી હતી, અને પ્રમુખને તેમાં જવાંકી વાળીને મેસવાનું હતું. હું તે સ્વપ્નચિત્રી દેહ

એતુ અને લાગવા માંડ્યું. મોકળુ દારસ જવામાં લાગ્યો આજ સુધીને દનિકામ નજર આગળ તરવરવા લાગેલ. બાળકોના મગીત અને મંબાળુ ઘર થયા. મનીઓના વર્ધિકે અદેવાલ વચારેક પણ મારી નજર મામે તે બાકાળના ચિત્ર પડે લતા. કચ્છરજાતની સાથે અને ત્યાર પછી મુખ્યમાનેના આક્રમ-લુધી નાસેલા શુજાત દેવારી જુદોએ શ્રી હા ચાતનાઓ વેડી હને ૩ મદામ દલાદલા એક મીંગળા નામની આખી જાતી છે. મ ગરમાં પણ વળુ કુટ-ઓ શુજાત તરીકે મંગળમાવ છે. પણ આ શુજાતીઓએ મે તે સદીઓથી પોતાની કાષા, પોતાનો પહેરવેશ, પોતાની શેઠા, અને હવે-લીઓ, અને પોતાની મુજાંરી નસૂતિ નજારી રાખી હતી અને આજે પણ એમને પ્રેરણા પાનારમાં નરસિંહ મહેના, મીશંબાઇ, લવારામ, મોવર્ધનરામ, દલાખી નાનાશાહ, અને મુન્દરી છે. અને ગાંધી કુમની ભરતીથી પણ દેશી રાજ્યમાં રહેવા છતાં, આ પ્રદેશના શુજાત-તીઓ સારી પેટે બોલેલા નેવામાં આવી. આજે તેઓ સુખી છે, વેપારને મોટે ભાગ તેમના હાથમાં છે પણ તેમના પૂર્વજોએ કેવા મહો ઉઠાવ્યા હશે તેની કલ્પના આજે આવી ન શકે. તેમનામાં મોટે ભાગે પ્રાર્થના, લાક, વિશેરે વાડીકા તથા પાટીદારનાં પણ ચોમાંએક કુટુંબો સારી રિશતિમાં છે.

મેં અને મોરારી કવિએ એમને શુજાતનાં આમંત્રણ આપ્યાં. બ્યુર્કા દેવી. ગિરનાર, આરાસુરી, અને પાવાગઢની મલાકાલી માનાં સ્મરણ કરાવ્યાં, દારિકા, સુવામાયુરી અને

પ્રભાસની યાત્રાએ આવવા વિનવ્યા. નવગુજરાતનો સંસર્ગ ચાલુ રાખવા આગ્રહ દર્શો, સદીઓથી વિપ્રુત પડેલા એ બધું ભગિનીઓને ગુજરાત પ્રેમથી બેઠશે એવી ખાતરી આપી કાળના અહનમાં તથાષ્ઠ જઈ, સ્થાનીક પ્રજા જીવનમાં મળી જવાને અદ્દશે પોતાનું ગુર્જરી વ્યક્તિત્વ સાચવી રાખવા માટે ધન્યવાદ આપ્યો. મારે મન તો એ એક ધન્ય પળ હતી, ગુજરાતે એમને વિસાધી પણ એમણે ગુજરાતની જગ્યાત અખંડ ગાળી છે. એમના હૃદયમાં જે જે મીઠાશ લેઇ ને પૂર્વે ગુજરાતમાં હતી. આજે એાઢી અને આછી થતી જાય છે.

ગુજરાતના લલિત, મેઘાણી, રાયચૂરાઓને મારી વિનંતિ છે કે તેમણે આ પ્રદેશને પણ પોતાની પરીચ્છનમાં સાથે ગણવો. ગુજરાતના સાક્ષરોને પ્રાર્થના છે કે વેકેશનમાં કોઇ વાર બાગલાણના કિલ્લાનાં દર્શન કરવાં અને એ પ્રદેશમાં વસતા પ્રાચીન ગુજરાતના અર્વાચીન સ્વરૂપોને અપનાવવાં. સુમાત્રા, કામ્બોજ, સ્યામ વિગેરે પ્રદેશોમાં ભારતીઓનાં યથાકાર્યની રૂપ રેખાતુ શાંતિ નિકેતન પ્રેરિત મહદ ભારતમાંડો (Greater India Society) પ્રકાશન શરૂ કર્યું છે. ગુજરાતમાં એવું કામ કરનાર કોઇ સંસ્થા બહાર પડશે ?

મોહકા

રીપીટીંગ એલારામ

કીંમત રૂ. ૭ ફક્ત

ગેરંટી વર્ષ એક.

મોહનદાસ કમળશી

૧૩-૧૪, મમ્માદેવી : મુંબઈ.

એક દિવસ ઉપવાસ પાળો

લેખક. રા. ઇબ્રાહિમ હાજીમહંમદ મીસ્ત્રી

દેશક વર્ષ અમારુ શ્રોતિગટન વખતના શ્રોત્રીન શ્રોત્ર, જોનમન નામના શ્રીમ વરમની વખત એક શહેરીએ છત્રીય દિવસ ઉપવાસ પાળ્યા પછી જાહેર કર્ય કે તેને છાત્રા સમવથી ઘોરેલો સંધિવાનો રોગ આવી ગયો. આ વાત જાહેરાત માટે ઉપવાસ કરી શકાય.

શુદ્ધાશ્રી ગોળાઓ અને ટકોરા બહારથી કામ દિપનોડીનમ અને સફેદ બૂટી ઇલાદિ મને ઇલાખોની જાહેરાત કરવામાં આવે છે.

આમાં કેટલાક ઇલાખે આરા પણ હોઈ શકે. પરંતુ સહેજ કમવાતા અને કહેતુ પડે કે, આ ઇલાખોથી ચના દાખલા કરતા જેર શરમકો ઓછા જ હશે.

ઉપવાસની મનુષ્યના અમર આત્મા પર અને તે અસર થતી હોય, પરંતુ એ તો નિશ્ચય વાત છે કે, એ માનુષ્યના વિનાશી દેહ માટે ઉત્તમ છે. માનવી વસ્તને જાહેર સીનેર વર્ગની વધે ઉપવાસના કારણે

રામચરણુ થયાના એક જન ઉપરાંત દાખલા નોંધાવવા પામ્યા છે.

કાઠપણુ પ્રકારનો ખેરાક લીંડા વિના હકા સ્વચ્છ પાણી ઉપર એક કે બે દિવસ રહેતું, પ્રત્યેક બક્તિ માટે લાભદાયી છે.

જુનમરાથી દતારો માણુમોના જીવ મથા છે, પરંતુ ખૂબ ખાવાના કારણે લાખો મનુષ્યો અજાસ મથ ગયા છે.

કેટલાક મનુષ્યો કહે છે કે ખાવા રમિ થાય ત્યારે ખાતુ જોઈએ. કેમકે કોઈ સિદ્ધાંત કરતા કુદરત અને તેની રેશ્યા વડું જરીસાવાન હોય છે.

પરંતુ વર્તમાન સમયના સરકારી લોકોર્વ જીવન પ્રકારી હોઈ નથી. તેઓ પ્રાણીની જેમ નજ રહેતા નથી. તેઓ દિવસનો ધણીખરો વખત ઘરમાં ગોંધાઈ રહે છે. તેમના માટે ખેરાક પણ મક્કવતમાં આવે છે. તેથી તેઓ ખેરાકની શીકર (ચિંતા) રહેતી નથી. તેમના

જીવનની સઘળી રીતો કૃત્રિમ બની ગયેલ છે. આમ હોવાથી તેમને પોતાનું સ્વાસ્થ્ય ટકાવી રાખવા બેઝનું કસવાની જરૂર પડે છે. સ્વચ્છિની સહાયતાથી તેમણે પોતાની ઇચ્છાના શુભદોષનું વિવેચન કરવું જોઈએ; તે સાથે પોતાના મનને કામૂમાં રાખવાની જરૂર પણ ખરી. જો તેઓ આમ ન કરે તો તેમની આસપાસ ઘેરાયેલું અકુદરતી વાતાવરણ સર્વ પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન કરશે.

યુવક અને યુવતીઓને આરોગ્યકારી અને પુખ્તીકારક ખોરાકના સાદા પણ શુભ્ય નિયમો શિખવવામાં આવે તેવો સમય પણ આવવાનો. આથી તેઓ પોતાના જીવનની મોજ માણી શકશે.

ખાવાના અનેક તરંગી નિયમો અને સિદ્ધાંતો છે. પરંતુ જેમ વિજ્ઞાનનો પાયો હોય છે, તેમ અહારનો પણ પાયો હોવો જોઈએ.

આ ખાવાના આધારે શોધાયેલા સિદ્ધાંતો ખરા માની શકાય.

અને જ્યારે આપણા બધાની ખૂબ ખાવાની વૃત્તિ હોય છે, તો કોઈવાર એક કે બે દિવસ બિંલકુલ નહિ ખાવાનો ખ્યાલ ખરાબ કંઠી ન શકાય.

તેથી અઠવાડિયામાં એક દિવસ તમે પોતે તમારો વિચાર દઢ કરી ખાદ્યપદાર્થો સામે અડહાસ્ય કરી તમારું મોઢું ફેરવી દો, તો તમારી શી વસ્તે થાય ? કહોને કે તમને શું શું મળે ? તમને આ ચાર ચીજો જરૂર મળે-

૧ સ્વાસ્થ્ય.

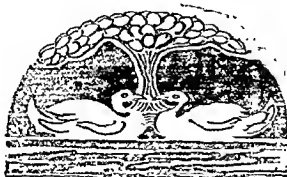
૨ શક્તિ.

૩ ક્ષમતા.

૪ દીર્ઘાયુષ્ય.

માટે એક દિવસ ઉપવાસ પાળો*

*અંગ્રેજીના આધારે.

શિશુ અને સખી

(૫૪ ૧૮૨ થી ૧૮૫)

ખાલિકા ભેડ ને આંખો ચોળવા બેઠો. આંખો ચોળી રહ્યો
હસર પહેલા તે ચાલી ગઈ. દુર્ભાગ્યને ઢાંચ દઇ, ફેંજ્યાં મલ્યો
તે ફરી ફેંજાવવા બેઠો.

(૧૮)

આખરે નાનોખાઇ વિકસ્યો. પોતાનાં જીવનની વર્ષોની
નિષ્ફલતા શિશુ પર ઢાળી; વર્ષોના રનેહ પર પક્ષકર્મ પાણી
ફેરવ્યું; ને, નિર્દય, ચાલી ગયો. દુર્ભાગ્યના ફટકા સહી
સહી થાકેલા શિશુએ, બાલજીવનના એક પૂરા જીવંત
રનેહને અંજલિ અર્પતાં નીચું માથું કરી આ ફટકો
ખણ સહ્યો.

(૧૯)

જીવંતિદુ વિના તરફનો એ રનેહચાતક પાર્શ્વસાર-
થીને શરણે ગયો. તે પહેલીવાર રટતાં શીખ્યો મૂકને બાથ્યાગ
કરતા, પંથુને ગિરિ ઉછાંચાવતા દેવકી પરમાનંદના અનભિ-
સ્નેહસ્તવના શક્તિદાયક મત્રને :

યઃ સર્વજ્ઞાનમિસ્નેહ વૃત્તમાપ્ય શુભાશુભયુઃ ।

નામિનદતિ ન દ્રેષ્ટિ તસ્ય મદ્દા મતિષ્ટિતા ॥

અંધારે બૂલો પડ્યો, ભૂખ્યો વટેમાર્ગી ચેરાનને છેડે, દૂર
આવેલા રાજમહારાજના હીપક વૃક્ષઘટા વચ્ચે જીએ ને હામ
ધારે તેમ પુરાણી સોગંદની સ્થિતપ્રજ્ઞ માનવના તોણે ભેડ ને
હામ ધરી.

(૨૦)

જેમ તપશ્ચર્યામાં પગ ધરતા બાલશુકદેવને અપ્સરા મળી
હતી તેમ શિશુને કે કે પ્રતોષનો અર્થ. કેટલાય તપસ્વી

સર્થા ત્યાં સ્મંશાનવૈરાગીનો કાંઈ આશરો ? કેા બાલવનરાજ
એક ફલંગે સરિતા પાર ઉછળીને પડે તેમ તે શિષ્યવૃત્તિ
ઓળંગી ગયો ને બુદ્ધિશાળી પ્રતિષ્ઠિતોમાં સ્થાન પામ્યો.

(૨૧)

વળી સતીએ તેને સ્વાધીન કરી તેના શરીરસૂર્યમાંથી
છુટી પડેલી પૃથ્વીકણિકા સમી, મધુરા. ઝીણા, અસ્પષ્ટ
આલાપ કરતી, ઝીણી ઝીણી આંખડીથી ઉદ્ઘાસ સંદેશ
કહેતી, એક નાનકડી, હસતી, યાંજ વિનાની પરી. શિશુની
મજાકમાં રસ લેતી વિધિની બક્ષિસ હોય એવી સ્નેહની આ
ઝીણી, સોનેરી સાંકળ હર્ષથી સત્કારી તેણે અનલિસ્નેહત્વની
કર્કશતા છોડવામાં.

સતીનો સ્તીતારો ચઢ્યો. પોતાની પુત્રીની માતા માનહીણી
ન રાખવી એમ માની શિશુએ તેને ગૃહિણીપદે સન્માની.

(૨૨)

માતા હરખી, સતી હરખી ને સ્વજનો હરખ્યા; મિત્રોએ
અલિનંદનની વૃષ્ટિ કરી; સ્નેહીઓએ આગામી આશાઓનાં
દર્શન કર્યાં.

શિષ્યવૃત્તિની નિર્જીવ પણ રસમય ભૂમિકા છોડી ધન,
દીર્ઘિ ને વૈભવનો લોભી આશા ને ઉત્સાહથી ભર્યો, તે
ન્યાયવાદીઓના સંપ્રદાયની દીક્ષા પામ્યો.

(અપૂર્ણ)

ન્યાય

(૪૯ ૧૮૮ થી ૪૯૭)

મનજાસ—કેવડો દુષો લે આઓ.

(નિષેઠ નાચ છે)

આજે ચાર દહાડાથી તો એક ધોનીડે
બેઠવા નથી મળતુ.

(બે ચૂકરો દાખલ થાય છે)

આવો ગોરધનભાઈ, આવો મણિભાઈ,
(કેમણે શેકડેન્ડ કરે છે)

બેસો. (બધા બેસે છે)

કેમ કે જુલા પચાસ

ગોરધનભાઈ—અમને વિચાર આવ્યો કે
કારપોરેશનના મેમ્બર તરફથી આપને એક
ખાણું આપતું. આપને જે દિવસ અનુકૂળ થાય
તે નક્કી કરીએ.

મંગળદાસ—આ તમે મને જમાડી જમાડી
તે મારી નાખશો. (બધા હસે છે) પણ ગોરધ-
ભાઈ, સી હતાવળ છે આપણે આઠ દમ
દહાડા રહીને વિચાર કરીએ તો કેમ ?

મણિભાઈ—એ તો રૂં ચાલે રૂં બધા વખતે
જમાડે અને અમારે અમારા પ્રમુખને જમાડવા
વાર નેતી !

રામદાસ—મંમળભાઈએ ઘેઠાવતુ કહ્યું તેનું
કારણ તો એમના બીબા એનજેએન્ટસ હશે.
પણ હું એક સમય કારણ બતાડું.

ગોરધનભાઈ—એવું તે શું કારણ છે ?

રામદાસ—માને કારપોરેશનના મિત્રો
એમને ફિસીવના મેમ્બર ચુકાવ એટલે જમાડે
તેવા કરતાં આપણા નવા મિનિસ્ટરને જમાડે તો
નધારે સારું નહિ !

ગોરધનભાઈ } —મારું અગિયનદર.
મણિભાઈ }

મનજાસ—એવે રામદાસભાઈ, હજી
થવા તો દો. એવે મિનિસ્ટરને જમાડવાનું
નક્કી કરશો તો હું જમણુખાંચો પણ વખતે
રહી જાઉં.

ગોરધનભાઈ—રામદાસ શેઠનું કહેવું મારા-
બર છે. ત્યારે ચાર છ દહાડા પછી રામદાસ,
એટલાજ ધોરીધોઅરી ખપર બહાર પડશે.
(ગોરધન મેન્ટરને અરાજ આવે છે. બેસે
દાખલ થાય છે)

નિષેઠ—ટા સાહેબ આવ્યો છે.

મંમળદાસ—હા હે આપા. (નિષેઠ નાચ છે)
અમારી ફિસીવના કેટલાક મેમ્બરોને નેડ્યા છે
તે આવ્યા લાગે છે.

રામદાસ—ત્યારે શું રજા લઈશ.

ગોરધનભાઈ—અમે પણ જાઉં.

(રામદાસ, ગોરધનભાઈ અને મણિભાઈ બધા
અને બે બધું દાખલ થાય છે. એક્ટું નામ
રા. મા. સુગ્રી છે. પચામેક વર્ના જરા
દીંગણા, સુકા પણ પાકા દેખાતા કહ્યુંદેથી
સહસ્થ છે. લાભો ડાંગે અને પાટનું પટેર્ના
છે માથે ફેરા છે અને ખમ્મે પીછેડી છે.
નાકે ચરખા છે. બીજાનું નામ હાંમતખાઈ છે.
પાંતીશિક વર્ના અને ચાલાક છે.એવના કોલ
રતો કાળો ડાંગે તે નેકટાઈ અને ચરખ
પાટનું પટેર્ના છે. માથે લાવ ટાપી છે. મન-
જાસ હમા થાય છે.)

મંમળદાસ—આવો. (મેકડેન્ડ કરે છે)

સુગ્રી—નુમયા મુંખળના મંગલા તો
જમાડના કીન આવે.

મંમળદાસ—એટલું બધું તે શું થયું ?

સુગ્રી—અરે હે રામનખાન નહીં
સાંપડને તો હું હજી સીરન રહો હોત.

મંગળદાસ—અને કરામત શેઠ તમારો શો મત છે ?

કરામત—હું તો જોડાઈશ પણ સીંધના મુસલમાનો માનશે એવું લાગતું નથી.

મંગળદાસ—એમને આપણે કહી જોવું, નહીં માને તો આપણી પાર્ટી તો છે જ, અને રા. સા. ગુગુળી, આપનો શો વિચાર છે ?

ગુગુળી—મી તો જોડાવાની તરફેણમાં આહો.

મંગળદાસ—પણ તમરી પાર્ટીના બીજા અધ્યક્ષોનું શું ?

ગુગુળી—મારાથી પણ એમને વિચાર્યા વગર તો ન જોડાઈ શકાય પણ આપણે એક સ્પર્ધા મદદ તો જરૂર કરે ન શકે.

મંગળદાસ—હા, તેના વગર કે ચાલવાનું મારે આપણે બધા જ આવી પાર્ટીની છે એ બાબતમાં તો મળતા થઈએ એ. હવે આપણે આપણી પોલીસી કેવી ખતી ? (એક પછી એક બધા સાથું જુએ છે)

દામનારાયણ—આપણે સ્વરાજ્યસેની માફક consistent and continuous opposition (એકસરખો અને ચાલુ વિરોધ) તો નથી જ કરવું. એવી હેઠ્ઠવાદી આપણને ન શોભે.

લાંડગેકર—એ તો parliamentary government (પાર્લિમેન્ટશાહી રાજપદ્ધતિ)ની તદ્દન વિરુદ્ધ છે.

દંડવતલાલ—આપણે લોકોનું હિત જાળવીને સહકાર કરવો છે.

ભોજનાની—અને તેવું કરશું તો ગવર્નમેન્ટ બધી બાબતમાં આપણાથી પ્રતિકૂળ તો નહીં જ માય.

નલિની—સરદાર સાહેબ, બીજી ચા ? દામનારાયણ—હા, ચાલશે. (કપ નલિનીને આપે છે.)

બમનજી—એ તો એનજ ચાલે. કોઈ વાતમાં આપને નમતું આપીએ અને કોઈ વાતમાં ગવર્નમેન્ટ નમતું આપે.

નલિની—ગવર્નમેન્ટ કોઈવાર નમતું આપે છે ખરી કે ?

ગુગુળી—આ બહેન તો સ્વરાજ્યસેની માફક બોલે છે.

મંગળદાસ—આપણે reasonable (વિવેક) થઈએ તો ગવર્નમેન્ટ reasonable (વિવેક) થાય છે એવી મારી ખાતી છે.

કરામત—આપણે જે ત્રીસેક જણની પાર્ટી બનાવી શકીએ તો આપણે જ ગવર્નમેન્ટ થઈ શકીશું.

ભોજનાની—હા એ તો ખરી વાત. નલિની—તમે ગવર્નમેન્ટ કેમ થઈ શકો ? તમે તો વિરોધપક્ષ ઉલું કરો છો !

લાંડગેકર—એ તો parliamentary government (પાર્લિમેન્ટશાહી રાજપદ્ધતિ) ની ખુબી છે. આજે જે opposition (વિરોધ) માં હોય તે કાલે ગવર્નમેન્ટ થાય.

નલિની—અને તમે ગવર્નમેન્ટ થશો તો પછી opposition (વિરોધ પક્ષ) કોણ થશે ?

ગુગુળી—પેલા સ્વરાજ્યસેની છે તો પણ એમનાથી કશું થવાનું નથી.

દામનારાયણ—આપણે ત્રીસેક થઈએ તો બધા જ સીનીસ્ટરો આપણા થઈ શકે.

ગુગુળી—આજે જે તર તો એક પાલીને ના ? દામનારાયણ—હા એ તો તમારી પાર્ટીની સહાયતા વગર કે થવાનું છે ?

ગુજરાત

ટકા આપીએ, એમને એમની પાર્ટિના ટેકા તો છે જ અને મુસલમાનોમાં શેઠ કરામત-ખાનનું નામ હું સ્થવું છું. સંધિના મુસલમાનો એમને ધણું કરીને ટેકા આપશે જ પણ નહીં તો આપણી પાર્ટી જેમાં બાકીના ધણા ખસ મુસલમાનો ભેગશે એવી મારી ખાતરી છે. (કરામત તરફ જુએ છે.)
કરામત—હા તેની તો હું ખાતરી આપી શકું.

મંગળદાસ—અને બ્રાહ્મણોત્તરોના ટેકાથી આપણે એમને મૂકી શકીશું. કેમ રા. બ. તમારી પાર્ટિની આ નામ પસંદ પડશે ને ?

શુશુળી—જરૂર.

મંગળદાસ—ત્યારે ત્રીમ નામ માટે મારું એવું માનવું છે કે જેને આપણે પાર્ટિની લીડર બનાવીએ તેનું ચક્રવું જે લીડર યશે તે પાર્ટિના અને non-Brahmin partyના

બંધાને પસંદ આવશે જ અસા મી માતું છું તે તો આપણે આજના મજમાન જ આલેત (અર્થાં મીનીટ સાંતિ ફેલાઈ રહે છે) કેમ શુ ધારો છો ? અને મવરનર સાહેબાલા પણ એમના પર વિશ્વાસ આલે.

કરામત—મુસલમાન મેંબરો એમની leadership (નિત) હેઠળ આપણી પાર્ટીમાં ખુશીથી ભેગશે.

બમનજી—મંગલદાસ શેઠ, આપ તમને જ કરવું પડશે ને. અને પાર્ટિની તમે ઠેકાને રાખશો એમ હું માનું.

મંગળદાસ—કામ કહ્યું તો છે જ પણ તમારી બંધાની મદદ હોય અને તમારો ટેકા હોય તો હું મારું બનવું કરીશ.

બમનજી—તારે આપરે બીજા મેંબરોની મીટીંગ કાલ બોલાવસ ?

હોવા બેઠાએ. હું રા. સા. હંડવતકાલ અને મુખી બોળનાનીવું નામ સંચવું છું. અને જમનજી તમે બધાને સજાવવામાં કુશળ છો એટલે તમારે whip ચડું પડશે.

મંગળદાસ—અરે બા માસ પર આવ આવત કાંમ નાખો છ ?

મંગળદાસ—અરે એમા આવત સાની ?

જમનજી—અરે તમે તો દોષકમ કર્યો જ કુળ બીશ્વકોશ માર પણ બીશ્વકોશ મારનાં મારા કુતરા નેવા દાહ થશે.

(મધા દબવા માટે છે.)

મંગળદાસ—ત્યારે હું બીજા મેજબાને શુભવારે બેલાવુ તો કેમ ? (મધા તરફ જુએ છે) ત્યારે શુભવારે સત્વના ચારે અડકુળ પડશે ને ?

જમનજી—જરા વડેશા રાખો.

મંગળદાસ—સહ રાજ વાગે ત્યારે.

કરામત—ચારે રાજ કામ્યે ? (હા છે. બધા જા હા છે.)

શુભળી—આપણા બહેન કુટે ગેરે ? એમને માને માટે Tithings (આપણે) આપણે.

લાંબેકા—જય જય ત્યારે.

કામનાશયજી—આપણે તો કાલે મળીશું.

મંગળદાસ—અને બોળનાની અને દડવ તથાસ તમે પણ મલેક વાલે આવી રહો ને આપણે બધી Details (વિષયો) નહી કરી રહ્યો. અહીં જ જમનજી.

બોળનાની—હા જરૂર.

દેવનસાહ—હા મું બાવીશ.

(બધા જાય છે. નવિની દાખલ થાય છે)

નવિની—Well done (બહુ સરસ કંઈ.)

મંગળદાસ—સાચું Well done ?

નવિની—બધા જ તો મિત્રોર થવા માગતા હતા પણ તમે જેઠા Non-Brahmin અને કરામતને સાથે રાખી કીક ગાઠવણ કરી.

મંગળદાસ—એ તે કે મેં ગોઠવણ કરી ?

નવિની—માપાજી, મને એમ બનાવી નહી રહે.

મંગળદાસ—ચારે ત્યારે એમ થાન.

નવિની—માપાજી, કાલે આવ્યો છે.

મંગળદાસ—કાલો ? કોણ ?

નવિની—આપણે કાલો. આજે એક મહત્તિ પુરો થયો.

મંગળદાસ—નવિની, તો એ ભદ્રમાગને શા માટે જવાની લીધી ? તે એ જાહેર એની કેમકર વિષે આફી ન આપી હોત તો જરૂર છ મહત્તિ જાન.

નવિની—નેતારી શા કામદા થાત ?

મંગળદાસ—આમ એકી સખ મલ્યશરી બીજાને ચોરી કરવાનું મન થાય. પણ એ હરામખોર શા માટે આવ્યો છે ?

નવિની—મેં બોલાવ્યો મારો.

મંગળદાસ—શા માટે બોલાવ્યો ?

નવિની—તમે કોને પાઠે ગામળા ને ?

મંગળદાસ—એવા ખોરને 'હું' નથી રાખવાનો.

નવિની—માપાજી, બીચારાએ એવો ગો યુન્હો કર્યો કે નેતારી એવો ફરીથી વિશ્વાસ ન થઈ શકે ?

મંગળદાસ—ચોરનો ફરીથી વિશ્વાસ કોણ કરી શકે ?

નલિની—બાપાજી હું કહેવા નહોતી માગતી પણ તમે ઘડીએ ઘડીએ એને ચોર કહો છો એટલે મારે કહેવું પડે છે.

મંગળદાસ—તું કહેવું પડે છે ?

નલિની—તમે મીઠાની રૂની ગાંસડીઓ પર પરવાનગી વગર દોઢ લાખ રૂપિયા-હિપાડયા તેમાં અને ગાંધાની ચોરીમાં હું બહુ તફાવત જોતી નથી. તમને purloin (ખાસ) જરૂર લાગી, ગાંધાને ખીચારાને તેરી જ જરૂર લાગી. તે દહાડે તમે રામદાસખાઈ સાથે વાત કરતા હતા ત્યારે મેં બાબુના એરડામાંથી અચાનક સાંભળ્યું. તવગર માણસની લાખખોતી ચોરી એ શાહુકારી જ ગણાય છે. ખીચારો કોઈ ગરીબ માણસ મુઠ્ઠીભર અનાજની ચોરી કરે તો તેને ધકેલી દેવાય.

મંગળદાસ—નલિની ! તું તો ગાંડી છે.

નલિની—હા હું ગાંડી જ સારી છું. અને હું આ ઘરને વધારે વખત હવે ધુનેટીક અ-

સાધકમ (ગાંડાતું નિવાસસ્થાન) નથી બનાવવા માગતી. બાપાજી, હું જ ગાંધાને રાખીશ.

મંગળદાસ—હું નહીં રાખવા દઉં.

નલિની—તમારા ઘરમાં રાખવા કોણ માગે છે ?

મંગળદાસ—એટલે ?

નલિની—રમણ સાથે હું આવતી કાલે પચણવાની છું એટલે મને પણ આ ઘરમાં નહીં રાખતા, અને રાખો તો પણ મારે રહેવું નથી. રમણની સ્ત્રી રમણને જ ઘેર શોભે.

મંગળદાસ—હરામખોર એવો જ—

નલિની—બાપાજી ગાંધો ભાંડીને મોઢું શા મારે બગાડે છે ? મારો નિશ્ચય છે એનાથી દરવાનો નથી.

મંગળદાસ—પણ હું આ નહીં થવા દઉં.

નલિની—જોઈશું. ચાલ રમણ, ગાંધાને પણ સાથે લેતો ચાલ. (ગય છે)
(પડો પડે છે.)

ગુજરાતનો દીવાળીનો અંક

નવેમ્બર માસમાં 'ગુજરાત'નો દીવાળીનો ખાસ અંક પ્રસિદ્ધ થશે.

ગુજરાતના આપના સર્વ પરિચિત લેખકોના તેમની હમેશની શૈલીવાળા ભાવવાદી લેખો અને જાણીતા ચિત્રકારોના મનોહર, રંગીન અને સાદાં ચિત્રોથી આ અંક ખૂબ આકર્ષક અને સુંદર બનાવવામાં આવશે. નિયમ કરતાં બે ફર્મ (૨૪ પાનાં) વધારાનું વાંચન પિરસવામાં આવશે.

તમારાં લવાજમ વેળાસર મોકલી આપી "ગુજરાત"ના અહક થઈ જાઓ.

તમારા માણનું સાક્ષાત્ આજ વેચાણ કરવું હોય તો

તમારી જાહેર ખબર

"ગુજરાત"માં આપો,

બાવતાલ, એજન્સીની હમો વગેરે માટે લખો:—

બવરવાલક "ગુજરાત"

રાણપુર (સાંખાવા)

બાદશાહી ડીપીલીટરી પાઉડર

નકામા બાલને ઘણી જ સફાઈથી અને ઝડપથી
કોઈ પણ હરકત સિવાય નાખુદ કરે છે.

એનો પાતળો પેસ્ટ બનાવો, અને વાળવાળી
જગ્યાએ લગાડો, એ ત્રણ મીનીટ રાખ્યા બાદ કપ-
ડાથી લુછી નાખો. તરત જ આમડી લીસી અને
ગોરી થશે, બીજા પાઉડરોની માફક બળતરા થશે
નહીં પણ ઠંડક લાગશે. આ પાઉડર સ્ત્રીઓને
ઘણી જ અગત્યની ચીજ છે.

કૌંમત બાટલી એકના ૧૦ આના

પોસ્ટ ખર્ચ ૭ આના

ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨૫ પોસ્ટ-ખર્ચ માફ

BADSHAH
Depilatory Powder
Delicately Perfumed

૨૫
૨૫ દે શી
શી

૨૫દેશી
માલને ઉમેળન આપો.

૨૫
૨૫ દે શી
શી

મહાજનનું વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું
બાદશાહી પેનકેયુરર (સ્ટ્રીટ)

આ દવા પેટના તથા શરીર ઉપરના તમામ દર્દો ઉપર અકસીર
કલાજ છે. ચુંકે, અપચો, ઉલ્ટી, ઝાડા તથા શરદીયાંયતો તમામ
દર્દોના જડમૂળથી નાશ કરે છે. તથા શરીરઉપરનાં દર્દો જેવાં
કે ચાકુ ઇરીના ધા, ઝેરી જલ્ડના ડંખ, ઘઝબુ, ટાંધી શરીર
ફાટબુ, વિગેરે તમામ રોગો ઉપર ચમત્કારીક ફાયદો કરે છે.

કિંમત બાટલીના રૂ. ૧) : પોસ્ટેજ ૭ આના.

ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨૫ પો. બાન્

એકના બનાવનાર, સી. સી. મહાજન એન્ડ કંપની
સુતાર ચાલને નાદે, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ સુબધ નં. ૨

આખરે સંત્રામ મંડાયો. દિવાલમાં ગાળકું પડ્યું. શત્રુનો ધસારો થયો. હાથોહાથ મુદ્ધ ચાલ્યું. નગરના માર્ગ પર આયરીશ લલનાઓ પણ રણ-કીકીઆરી કરતી ઝંખૂમી. માતાઓ પુનીઓ, બહેનો ને પત્નીઓ-તમામે હથોઆર ચલાવ્યાં.

શત્રુઓને હડાવ્યા. ગામ બહાર કાઢ્યા, પીછો લીધો. પણ ત્યાં એક અકસ્માત બન્યો. ધસારામાં ભાન ન રહેવાથી આયરીશોનું દળ છેક જતું શત્રુઓના પડોવની અંદર પેસી ગયું. ત્યાં બંદુકોની જે ફટાફટી બોલી તેમાં ઓચાંતી દુશ્મનોના સૈન્યની ઇન્ડિપતાલને આગ લાગી ગઈ. બડકા નીકળ્યા. આયરીશોને અંધાર પડી. પોતાનો બચાવ છોડીને તેઓ એ જવાહાઓમાં ઝંપલાવી પડ્યા. દુશ્મનોના જખ્મી દર્દીઓને ઉઠાવી ઉઠાવી બહાર લઈ આવ્યા. બીજાઓએ આગ ઓલવવા માંડી. આખરે જ્યારે જખ્મી શત્રુઓને જેખમની બહાર સલામત સ્થાને મૂકી દીધા, ત્યારે જ તેઓ પાછા હથોઆર ચલાવી શત્રુદળને ભેદતા ભેદતા શહેરમાં ચાલ્યા આવ્યા.

શેનાનના સેતુ ઉપર

ખ્રિષ્ટનરાજે ત્યાંથી ઘેરો ઉઠાવ્યો. અને લીમરીકને પાદર વહેતી એની એ મહાન શેનાન નદીના તીર પરનું એયક્ષોન નગર ઘેર્યું. એક કિનારે હતું આયરીશોનું જૂનું એયક્ષોન, તે સામે જ કિનારે વચ્ચું હતું એંગ્લો-આયરીશોનું નવું એયક્ષોન. બન્ને વચ્ચે એક માત્ર સેતુ છે. તે સિવાય આવનનો રસ્તો નથી. ખ્રિષ્ટિશ સેનાએ એંગ્લો-આયરીશ નગર પર ધસારો કર્યો. પોતાના દેશમાંધોને બચાવવા

ગએલા જૂના એયક્ષોનના આયરીશોને પાછો હાલું પડ્યું. સેતુ પર યજ્ઞને સહુ પસાર થઈ ગયા. પોતાના ગઢકોટ બીડી દીધા. પણ પોતાનો વારો આવવાને ક્યાં વાર હતી ! હમણાં દુશ્મનો સેતુને ઓળંગીને આવશે ! પેરવી રચાઈ : પુણીની કમાનો તોડીને પાણીમાં પધરાવી દઈએ. સૈન્ય સામે કાંઈ પૂલવું હાર રહ્યું, શત્રુદળના ધસારા રોકવું ઉભું રહ્યું. પાછળ નગરજનો સેતુને ઉભેડવા મંડ્યાં. પુનઃપાર ટકર : સેતુની કમાનોનો છેલ્લો કડેચટ : 'પાછા આવો ! ઝટ પાછા આવી જાઓ !' નો પુકાર : પણ પાછા વળવાની વેળા નથી રહી. સેતુ કડેડીને જઈ પડે છે શેનાનના પ્રવાહમાં : આયરીશ સૈનિકો પણ નગર ઉગર્યું જેઠને નદીમાં ઝંપલાવે છે. પાછળ શત્રુદળની બંદૂક-ગોળીઓની ત્રમચૂટ વરસે છે. છતાં એકેએક આદમી કુબકા ખાઈ અણીશુદ્ધ સામે પાર પહોંચી, જૂના એયક્ષોનમાં પેસી જાય છે.

રાત પડી. અંધારામાં ખ્રિષ્ટિશ સેનાપતિએ સૈન્યને કામે લગાડ્યું. સેતુની તરેલી કમાન પર પાટીઆં જડાવા લાગ્યાં. પ્રભાત પહેલાં તો તે પર યજ્ઞને આયરીશ નગરમાં પહોંચ્યું હતું. સમારકામ ઉપર ખ્રિષ્ટિશ તોપ બંદુકોના ચોકપહેરા ઉભા હતા.

આયરીશોએ કિલ્લામાંથી આ દીઠું. એક જેઠો ઉઠ્યો. તેવું નામ કુસ્તુમ. તવારીખે એ નામનું જતન કર્યું છે.

"છે કોઈ અગીઆર જુવાનો, વતન માટે મસ્તાર ?" કુસ્તુમે હાકલ કરી.

પ્રત્યુત્તરમાં સો જુવાનો ખડા થયા. દસને કુસ્તુમે તારવી લીધા. એ દસ ને એક પોતે,

એમ આવીઆરે દોઢ દીપી, મેઘ ૧૦ ટુકડે
બહેલાં પાડીયાં ઉમેડવા લાગ્યા.

ચતુર્ભુજાદેવી અંદોળની પાણી કુટી.
ધુમાડના ગોઝા ઘેરી વળ્યા, ધુમાડો વિખરાયો
ભારે અગ્નિઆર મૂર્તો મેઘ પાસે પડ્યા હતા.
તે સાથેસાથ અનેક પાડીઆ પથ્થુ સેતુ પરથી
ઉખરીને ચાલ્યા ગયા હતા.

ફરી હાલ પડી. "હે કોણ મરણિયા?"

બીજા અગ્નિઆર કહ્યા. સળહત મથા
તેઓ સેતુ પર પડ્યા. સામેથી ગોળાઓ વહ્યા.
ધુમાડો ફોડી ભારે બે વળ્યુ ઝળ્યા
હતા. પથ્થુ ચતુરે પાવરેલા સેતુ પરના પાડીઆ
તો નીચે શોનાનળ નીરમા જ તરતા હતા.

મેકેલેએ રાખનપરનો સેતુ રહનાર લીડ
દોરેસ્પસની ચીર્ષગાથા રચી છે. આંકી એની
કવિતા ન ઉઝળી સજી. કેમકે આલરીશ લીર
કરૂણ અગ્રેજ કવિને ખન અપ્રસન્ન હતો.

નવુ વાગના પ્રવલો એવે ગયા. પથ્થુ
આખરે ચતુર્ભુજાદેવિએ નહીના ઉપસ્થાપના
બાદમાં એક ફેકાણે હીલ્ડ પાણી ગોંધી કાઢ્યું.
શનિના અંધારામાં ચતુર્ભુજ પાર થઇ રહ્યું
છે. સામંશીક કિલ્લા પરથી નહી વધિના
હાલો એવળા નિદાગે છે. પરંતુ હવે વાન
એના હાથમાં નહેતી. મહાનીક ફેમ સંભળો
એ કમળે હતો. ફેમ સેનાપતિએ સાસંશીકને
તરહોડી કાઢેલા.

આલ્સોન હાથથી ગયું.

આલરીશ તરારીખના આ કુંજમહારો છે.

લીમરીકની સંધિ

ફેનીના સાસંશીકે લીમરીકના મહત્ત્વ
કરણુ લીકે. ફેની લીમરીક ચતુરે મેકુ. લીમ-

રીકના વજમા અનખોડો વિદિશ સેનાપતિ
વિમળો નહેતો. એણે સામંશીકને માનવત
સંધિનું કહેણુ મોકલ્યું કે 'પોમન ફોલોક
આલરીશ પ્રજા પાનાના ધર્મના પાત્રન પરતે
આમકા રાજા ચાલ્સ બીજાના સમયમાં જે
દહો બેઠાવતી તે તમામ દહો તેને પાછર
આણું છું. અને વજારીના મોગક સેનારા
તમામ મેકેલે કું કામ આપુ છું."

લીમરીશ લીમરીશ તેમ લીર સાસંશીકને
વિદિ મોકલી કે "એ સાસંશીક! હું મારી
નોકરીમા આવ. તારી સેનામાં મ્હોંમાઝા મલ
ગુઝવું."

સામંશીકે પોતાના કલાલ નિહાળ્યા: બગીચે
જમ થઈ છે: ખરખાર ગયાં છે. બનમણિ પર
હમા રહેવાનું જે સ્થાન નથી પાસે રહી છે
હમા એક તપવાર લીમરી એના બનમાં થયું
આ ફોલેન્ડરી આવેલા રાજકુળની મારફરીયાં
શુ અસંધિય છે। તે મારું સર્વસ્વ તો
ચાલ્યુ ગયું છે.

"સર્વસ્વ ગયું છે ખર-પથુ આત્મમીરશ
તો રહ્યું છે ના' એ કેમ ગુમાવું?" અતરા-
ત્રાએ અવાજ દીધો.

કિલરાજના ધ્વજ તથે ઉભવાની એણે
ના કહી મોકલી. ને લીમરીકની રકર તો હવે
ગ્રીવાય લેમ નથી. ફેવળ આલરીશ ભગ્યાઓને
કપાતી કાંઠ નાખવા જે મનખી સંધિનું કહેણુ
ચતુ પોતે આથી રહેલ છે: ધાર્મિક સ્વતં-
ત્રતા, હથિવાર ધરવાના દહો, ને મરજબીનના
માલીકીદહો, એ તણેને કાલ આપે છે.

વેલનાથી વસોવાહ રહેકે કદરે, ધ. સ.
૧૬૯૧ના સપ્ટેમ્બર માસની ૨૩મી તારીખે
સાસંશીકે મલબેર 'લીમેરીકની મધિ' કરી.

પરંતુ હજી જ્યાં સંધિના પત્ર પર સહી થાય છે, ત્યાં તો આંધર્વેન્ડની વહાર કરવા માટે ૩૦૦૦ સૈનિકો અને ૧૦,૦૦૦ને પુરાં પડે. તેટલાં અજરશર લઈને ફ્રાન્સ દેશનાં જહાજ શેનોનને તીરે આવી ઉભા રહ્યાં. સાસર્શીકની આંખનો એક મીચકારો જ બસ થઈ પડત. એ મહાન મિત્રસેના બ્રિટનરાજના દળખળનાં ઓતરેછોતરા ઉડાવી દેત.

પણ સાસર્શીક કોલ આપી ચુક્યો હતો. સંધિને એણે પવિત્ર માની હતી. કેંચ સૈન્યને એણે પાછાં વળાવી દીધાં. એ થઈ આયરીશ ખાનદાની. તેની સામે અંગ્રેજ સભ્યનતા કેવી હતી? ઇતિહાસ સાક્ષી છે. લીમરીકનું નામ આજે પણ 'ક્રારમ્બેનું નગર : City of the Violated Treaty' બની રહ્યું છે. સંધિનો શિલાલેખ આજ પણ ત્યાં જ ઉભો છે. પરંતુ તેના ઉપર કોતરાએલા એ અક્ષરો નથી, થીજ ગએલાં આંસુઓ છે.

સાસર્શીકે પોતાનાં સૈન્યના સર્વ મૃત-દેહોની લશ્કરી પાયદસ્ત કાઢી. પડખ બળ્યાં. આયરીશ પતાકા ફરફરી. બંદગી બોલાઈ. દેશ પૂરું થયું.

આખરી પસંદગી

એકોત્રાબર માસની ૧૨ મી તારીખ હતી. આયરીશ સૈનિકોને આખરી પસંદગી કરવાનું પ્રમાત હતું. લીમરીકના તૂટેલા કોટની રંગે આયરીશ પ્રજાજનોની ઠંઠ બની હતી. નજીકની ડુંગરધારે ઉપર બચક્રક્રતા ખેડુતોનાં મેદાની બેઠી હતી. માતાઓ ને પત્નીઓ, બાઈમાંડુંઓ ને બચ્ચાંઓ મુંડુંમુંડું રૂદન કરતાં. હતાં, કેમકે હમણું જ 'એરીન' ઉગ્રજ બનવાની હતી.

અંગ્રેજ સેનાપતિ બ્રિટનરાજનો ધ્વજ રોપીને ઉભો છે. સેનાપતિ સાસર્શીક સામી બાબુએ ઉભો છે. શેનોનનાં તીર ઉપર ફ્રાન્સ દેશનાં જહાજો; નાંગરેલાં છે. એ જહાજોમાં સાસર્શીકની સંકાપે આવેલું ફ્રાન્સનું મિત્ર-સૈન્ય હકળે છે.

એ ઉડી નિસ્તબ્ધતાની અંદર ૧૫ હજાર લડવૈયાના કદમ બોલ્યા: 'આવીને આયરીશ સેના ઉભી રહી.'

પગમાં જોડા નથી, 'મીચરેડોલ' પોથાક છે, ભાંગ્યાંતૂટ્યાં હથિયાર છે, સામે વિજાપ કરતાં સગાંબહાણાં ઉમેલાં છે. તોયે ગેઝલ-બચ્ચાઓ ટટાર ખડા છે. દેખીતી દરિદ્રતામાં પણ દરેક મુખમુદ્રા ઝલકે છે.

"જેઓને બ્રિટનરાજના ધ્વજ નીચે ચાકરી કરવી હોય," અંગ્રેજ સેનાપતિએ ઉચ્ચાર્યું; "તેઓ આ ધ્વજ સુધી આવીને પાછા ફરી જાય."

"ને જેઓને 'દેશવટે' નીકળી દૂર બેઠે માતૃભૂમિની આઝાદી માટે મથવું હોય, તેઓ બ્રિટિશ ધ્વજને ઝાળંગી આગળ વધે." સાસર્શીકે અવાજ દીધો.

"આગે કદમ!" આદેશ ગાળ્યો.

આદેશ મેળતાંની વાર જ સેના હલમલીઃ બટાલીબન પછી બટાલીબન ચાલ્યાં : બ્રિટિશ ધ્વજની છાયા ચગદી, બીજ પાર નીકળી ગયાં. ચૌદ હજાર જુવાનોએ દેશવટે સ્વીકાર્યો. કારણ કે વફાદારીના સોગંદ લેવા તેઓનો અંતરાત્મા ના પાડતો હતો.

બ્રિટિશ સેનાપતિને ભાગે માત્ર એક હજાર અસ્વાર અને દોઢ હજાર પેદલ પાછાં વળ્યાં.

મર્વજાતી ડાનીએ સામર્થ્ય પેલાના બહુઓનું વીરત્વ અને સ્વાર્થનું નિરખી રહ્યું. એનાં મેંદા બંધનાં થયા. એને કદાચર મદદ.

"છવનનું જે કષ્ટ ખાર છે. ને સવતે ત્યામ કરીને આ જુવાનો અભણપણ દેશખ યાદી નીકળે છે. ત્યાં તેઓને પરાધી મજાઓનાં સેવ્યામાં પરાવાર મુકેલાઓ દેશ નોકરી કરવાની છે. કામ નેઓને એળખાયે નહિ. પરાનું તેઓ આપવેન્ડને ખાતર ગત્ય છે. પુરાધી યજ્ઞઓનાં કષ્ટકેશ રથારથા અને રાત આપવેન્ડનું મર્જન કરીશ."

ડિમેન્શરની રરમીએ એ તમામને બધાજ પર મમરી, છેલ્લાખા છેલ્લી કુકડી કુકડી યુગા હતી ને જાણી, કુમેરી આપવેન્ડના કષ્ટાન્ધી ખાતરન મીને, સૌને અતે, મેનાપતિ સામર્થ્ય કષ્ટે મરો, વદાઓ દરિયે વ્યા. યોર અદરવ ખન્યા. યાતાઓ ને જાલીઓ નેલી રહી મયા નેમોથી કામ પાછુ વળતાનું નકોટ. એક પછુ આખ અખજુમિને કિનદરે નેવાની નકોટી.

* * *

પુરાધની રજુથિઓ ઉપર ભાગે ભાગે કિતરખાઓ સેવો દાસ, રેવે કે અર્થેન્ડી મેનાઓ સામે ઘણા કિતર. ત્યારે ત્યારે એ પુરાધી મેનાઓ ખાંદેલા અપરીટ પટાલીઓ 'મેરીન'ને નામે સામે પડ્યાં હતા. પડતી મેના નેઓની રજુકીઓની આ હતી. "કિસરો ના લીપચીના અધિભરને."

* * *

ઇ. સ. ૧૯૯૩ના જુવાઇ માસની ૨૪મી તારીએ દાસ દેશના સેવન નગરના રજુમેન ઉપર અંગ્રેજ અને દેશ કષ્ટમેરોના મુકાબલ

થયા. દેશ મેનાપતિનું વીરત્વ કદ કોઇએ નકોટનું. વડે વખાસકુ યતુઓએ. દાસને વિજય અપાતીને એ મેનાપતિ ઢળી પડેલા.

"દા રજુ આ વખતે વ્હાવા આપ-લેન્ડને ખાતે ઝીંચાવા દેના!"

એ દનો મેનાપતિ સામર્થ્ય. એનો દેહ તથા પડેલા.

* * *

ફોર્ટેનોપનુ કુદ મમેરી, ઇચ્છાન્ધી સામે કાસના વિજય વર્તીતીને આપરીટ રેજમેન્ટ પાછુ રજુ. યીજી આખી સેના ગાનગાનમાં મરથા છે પરનુ અપરીટ સેનિસાની આમેલમાં મેપાર આપુ ત્યામા ભય છે.

દેશ મેનાપતિ વિજય પાળીને પડે છે કે "તમે છીદ રો છે" તમે તે અમને આ વિજય અપાવનારા છે."

અપરીટી મેના : "સાદુમ, કિલિય કષ્ટકેશ અપાશ દેશપુઓ દતા, અપાશ સ્વમનો દતા, ફેટકાક તો આપમનીલઓ દતા, નેઓ પરાધીન અખજુમિમાં રોડી ન જકવાથી કિતરની મેકરીમાં રજા દતા. આજ અપારે તેઓને રજુઓ કષ્ટકેશ કાપવા પડ્યા છે. તમારે કિય છે, પછુ અપારે તો ભદવા-રજા છે."

મેસપરિ સમજ્યો. અપરીટીનું રવન એનાથી ન નેવાયું. એણે નેન્ડને આપલેન્ડની અકિતનું ગાન કષ્ટકેશ કયું.

એ રાટખાની રોમ્બક સુરાવળ સંભળનાં જ અપારિતોનાં અંધનુ કલકા ગયાં. ગાન પૂરું થતાં તો ગતન ગાજી કાયું : Hurrah for old Ireland : નમ દો જૂની અખજુમિ આપવેન્ડને !"

ચિંતનરાજ બ્રાહ્મણ બીજાએ સાંભળ્યું કે
અયરીશા અજબ વીરત્વથી ઝમૂમે છે. એણે
જોયું કે પોતાને ન હતાવા દેનારા એ આય-
રીશા જ છે.

નિઃશ્વાસ નાખીને એ બોલી ઉઠ્યો :
“સત્યાનાથ જાનો એ કાયદાઓનું, કે જે કાય-
દાઓએ મને આ બહાદુરોથી વંચિત કર્યો છે!”

સ્વભૂમિમાંથી બહિષ્કૃત થયેલું એ બધું
શીખ વિદેશે દેખાઈ ગયું. પરાયા આશ્રયદા-

તાઓને સેંકડો હતો કરાવી પોતે સહુ તે
પાંચપાંચ હાથ જમીનની અંદર જ સમાધ
મથા. એ સમાધિઓની ઉપર પથ્થુ તેઓનાં
નામકામ ન લખાયાં. સાસરીઠ સરખાને
માટે ય આ પરસતાઓએ ક્રોધ સ્મૃતિવિદ્ય
ચણેલું નથી. બધાં એ દેખાયો તે સ્થાન દેખાડ-
નાર એક પત્થર-એ એક પાળીયો પથ્થુ મૂકાયો
નથી. રામઓને મન તે આ બધા બાહ્યો
જ હતા.

આદર્શનાં મૂલ્ય

[૫૪ ૨૦૦ થી ૨૫૭]

જતા કેમકે કંઈ સ્વયં બનવા પ્રયત્ન કરે છે. આદર્શના આદર્શી થઈ જાય ખડા આવી જાય છે.

જમણી બાણના બાણજાણી યાજ્ઞી બહેન પ્રવેશ કરે છે. ધડીવાળ તથા જોષ પાછળ ખડા જતા રહે છે. દુસ્ત્રમ નવનીતમાજ પ્રવેશ કરે છે. અને ઝામેની પુરથી પર મેસે છે. નોકર આ દારીને નવનીતમાજને આપી જાય છે. પાછળથી માણતી બહેન પ્રવેશ કરે છે. તેની પાછળ મુશીલા પણ જાય જાય છે.]

નવનીતમાજ

સુરેન્દ્ર કાંચો નથી મુ ?

(મુશીલા અને માણતી બહેન પુરથી પર મેસે છે)

નવનીતમાજ

મુશીલા ! જોને, સુરેન્દ્ર બાગમાં છે ?

(મુશીલા તેને સુરેન્દ્રનો પત્ર આપે છે)

નવનીતમાજ

(વિશિષ્ટ બની, પત્ર લઈ વાંચે છે. એની જુકડિ સંકેતમાં છે)

માણતી બહેન

(આશ્ચર્યથી) શું છે ?

(નવનીતમાજ તેને પત્ર આપે છે. માણતી બહેન વાંચે છે)

નવનીતમાજ

સુરેન્દ્ર આજે જાણીપાસે પણ નહિ માગે ! કામચૂંનો ઉતરે આબો અને નહિ કરવાઈ કરી મેસે.

માણતી બહેન

આજના દુવાનીયા બધાજ એવા, ભલે બધો વિચાર કરાની જ માયા. વિચાર કરો વિના કમચૂંનો મેસે.

નવનીતમાજ

પણ આ પેલી દુવાનીયા !

(પુરથી પાછો પડીને આખોત્રેન કરવા મેસે છે)

માણતી બહેન

આજ સુધી ન કેટલો ઘડન અને ડાકો લાગતો હતો. આટલો કમરમાં પણ જનુ સજા દેખાતો હતો, અને આજે આ ઘડન આથી વધુ ડાક !

નવનીતમાજ

(કરતાં કરતાં)—અરે, આ ને વર્ષમાં આવે અવિરોધ નથી કરે. અને આજે આ શું બન વળગ્યું !

માણતી બહેન

પણ કમચૂંનોમાં શું જવાબ આપીશું ?

નવનીતમાજ

કુલ તે જ શૂચવળમાં પડેલા છું. તે દિવસે ધણવળમાં સાતમાર્ગ માયા કૂટણી હતી, હોશીયર બગમ મન હતી.

(મુશીલા ચલકે છે. અને નરત જ સ્વસ્થ બને છે.)

માણતી બહેન

આજે માયા લોનીથી રંગામેલો. ન કરે નાચવળ ને સુરેન્દ્રને પણ લાડી વાગી તે એ પિત્રાચારું શું સજા ?

(મુશીલાને કપડો આવેડો. બંને કાચ ટેબલ પર ટોચી બંને લગજા લખાવે છે.)

નવનીતલાલ

અને એ બધી બૂલ આપણીને ને ? એને અટકાવ્યો કેમ નહિ ? મુશીલા ! તું પણ નહોતી નજરૂતી ? તે મને અગર કેમ નહિ આપી ?

(મુશીલા એક શુન્ય દાંદિ નવનીતલાલ તરફ ફેરે છે)

રમણભાઈને આ વાત કેમ કરવી ?

માલતી બહેન

તમે ત્યાં નાઓ તો ? આ તો બહુ ખેડું થયું. હું તો ગબરાઈ ગયું છું.

નવનીતલાલ

ત્યાં મને દાખલ કોણ થવા દે ? વળી આને છેલ્લો દક્ષો એટલે લાડીમાર પણ ભારી ચાલવાનો. બધાંનાં દાસ્યો ખો પડ્યાં થવાનાં.

માલતી બહેન

પણ કરવું શું સારું ?

નવનીતલાલ

રમણભાઈને તાર કરીને બોલાવીએ, બીજાં શું કરીએ ? એ આવે ને અંતે વિચાર કરીને પછી ત્યાં નહીએ.

માલતી બહેન

તમે નહો, મહારાજિય તો ચક્રોતે ચડી અણુ છે.

નવનીતલાલ

અરે, આવા જીવાનીયાં તો માથાપને પણ નંપીને બેસવા નહિ દેવાના. મને કંઈ સમજ પડતી નથી. ચાલ, હું તાર મુઠી આણું, મોશીસેથી સાંજે મધિયા ન રોયને જઈ રમણભાઈને લઈને જ આવીશ.

(નવનીતલાલ જાય છે)

[ચિડી વાર ચાન્નિ હવાઈ રહે છે. મુશીલા હાંસિને પાછળ નતી રહે છે માલતી બહેન પણ પાછળ નતી રહે છે.]

* * * *

[સાંજના પાંચ વાગ્યાને સમય થવા આવ્યો છે.

માલતી બહેન સામેના આરણાંથી પ્રવેશ કરીને આરામ ખુરશી પર બેસે છે. તેની પાછળ મુશીલા આવીને ખુરશી પર બેસે છે. દાસ્યો ખુરશી લઈ કંઈ વાંચતી હોય એમ લાગે છે.]

માલતી બહેન

(વિચારમાંથી ધ્યાનમગ્ન થઈ હોય તેમ એકએક-મુશીલા ! તું પણ દેવી મર્મ છું. તું નજરૂતી હતી છતાં તે વાત પણ નહિ કીધી ?

મુશીલા

(ધારથી)-મહારી પાસે એમણે સોમંદ લેવાનું હતું.

માલતી બહેન

વળી એમાં સોમંદ શાના ? ઉલ્લત પમડું બરવું અને પછી તે કુપાવડું !

મુશીલા

એમાં ખેડું શું કર્યું ?

માલતી બહેન

સારે કીકે પણ શું કાણું ? તમે એક દેસ એવા કરવા નીકળી પડશો એટલે સ્વરાજ મળી જવાનું ?

મુશીલા

હરેકે જ એવા વિચાર કરે તો પછી દેશ સ્વર્ગને કેમ બનશે ?

માણતીબહેન

નદિ તો દને બની જવાનો । સરસાં એવાં
હમણાંથી મળવાં જવાની ।

મુશીકા

સવ અને અદિસા આમળ તો આજુ
જમન નમે. મદદમણનો અદેશ અમલમાં
મહે તો આવતી હાથે સરસાં મળે જાય.

માણતીબહેન

ચારે દને જુદું હારી વદ યા. દને સુ
સમને એમાં ? હાથે નહીં નહાની હપાથી તો
બેઠી લીધી ।

(મુશીકા રૂપ બની રહે છે. રૂઝી પ્રત્યક્ષમાં
આન લગાડે છે.)

માણતીબહેન

(કંઈક વાદ આમુ દીવ તેમ) હા, રોજને
રોજ દેશમાં હાથ પગ બગાડી આવ્યા. મુશી
દેશમાં આવ્યા. હવે જાણી જોઈને એ જણ
પનગીવાની મારફત આમની પ્રાણમાં કષ્ટપ્રત્યક્ષ
તેવાર પ્રભુ જાણે આને દેશમાં મેલ મેલ
થઈ જશે.

[મદદર પ્રતાપના વધારા વાળો જુલ
પાડ્યો ચાલ્યો જાય છે.]

ઠાકરો

“પ્રતાપ”ના વધારા-એક પેસો-પરસામુખમાં
વળગેલો ફેર-સખત હારી માર-નજીસો લાગલ
વીધને મળીને ફળ-વેશમાં લાગાને પડેલો
માર-હારી માર મારુ-

[મુશીકા મુશકાને એકદમ જંગી થઈ જાય
છે. ઠાકરોને મોલાવે છે. પેપર ખરીદે છે.
કુખમાં સરીકે, કપડા હાથે મળવાને બેઠે
બેઠે છે.]

મુશીકા

(પિપર વળો હાથ લપાવતો)—ના જો તો
ખરી ? (અંધે અંધારા આત્મનાં દોષ મેલ
હાથ રહે આખને લઈને છવાઈ) દેશો જુલમ,
અસમ્ય હારી માર ।

માણતીબહેન

હારી માર કદ બધ પડવાને દોષ ? અને
રવપ્રત્યક્ષે કયા મોજા કરે એમ છે ?

મુશીકા

જુલુ જા ! મુરે તવ પશુ મવા છે તે ।

માણતીબહેન

અ પડે તો મા. તને મેમી રહેવાનું બીજું
સુ કીએ ?

મુશીકા

કામ એ પશુ દુમયાના ભોમ થઈ પડ્યા
દોષ તો !

માણતીબહેન

તો કોમ્પેસ દોષપીડિતમાં સારવાર કરવામાં
આવશે.

મુશીકા

બા. આપણે જાણે !

માણતીબહેન

તાગ લાપાટ આવશે પછી ને નિર્જન
થાય તે ખરી.

મુશીકા

નોકરોને કહેને કે આપણને મેલાવી લાવે.
એ તો તરતજ આવશે.

માણતીબહેન

એ બધી ચિન્તા આપણને સુ કામ લોઈએ!
તારા આપણને થોડાં લાગશે તે કરશે.
રમણમાદને મોલાવ્યા છે તેવું મું !

(સુશીલા હુઝા અનુભવે છે. નિયુ નિહાળી
ટેબલ પર આંગળીથી અર્થહીન લીસોટા પાડે છે.)

સુરેન્દ્ર

તારો નિર્ણય જાણવા ખાતરજ આટલો
જલદી આવ્યો છું. યાદ છે ને તારું વચન ?

સુશીલા

(લાગણી પૂર્વક સુરેન્દ્રની સામે જોઈ)—હા.

સુરેન્દ્ર

(આતુરતાથી)—સારે શું તારા હૃદયમાં
મ્હારે માટે કંઈક પણ સ્થાન છે ?

સુશીલા

(શરમથી નીચાં નયન ઢાળી) હા.

સુરેન્દ્ર

(લાગણી ઉભરાઈ જતી હોય, તેમ) તો
હવે તો સંભળાવ કે શું મ્હને—

સુશીલા

(હઠતા અને ગૌરવથી)—અત્યાર સુધી
મ્હાતીજ આવું છું અને હવેથી પૂજારણ બની છું.

સુરેન્દ્ર

(ઉત્તેજિત બની, આરામ | પુરથી પરથી
ઉઠતાં)—ખરેખર ! (હાથમાં એકદમ હુઝા, થઈ
આવ્યું હોય તેમ) ઓહ !

સુશીલા

(એકદમ પાસે દોડી જઈ સુરેન્દ્રને આરામ-
પુરથી પર બેસાડતાં)—બહાણ !

—પડે પડે છે—

માર્ગી નોંધપોથી

લેખક : રા. શુભા

તા. ૧૫-૮-૩૧

મરીલ બીચારી મારી નોંધપોથી । એની ક્ષમા, સત્યાગ્રહના સંક્રામ સમયે શ્રી. નગીમાનની મદદ હતી, તેવી મદદ છે. થોડા દિવસ બનના સમય નિહાર કર્યો કે માલ્યા કાશામારના અપકારમાં, મુખ મથા, થોડો કાલ ગ્વાનવતા માણી કે ફરી પાછા ઘર મના. ફરી છુટ્યા, સ્વર્ણ સમય સ્વાઈ હમાં કે આપ્યા આપ્યા કાળ વામનાં । મારી નોંધપોથીને 'શુભરાત' મા આરંભ કર્યો; કંઈક કાલ એ આટું રહીને 'શુભરાત' માસિક મરી કૌમાસિક બન્યું. 'મલ્ય તથા મદિના વાટ જુએ એ બીજા, કુ નહિ' કહી નોંધપોથી અસ્થ્ય મદ મળ, પાછી કંઠા થે કિનક્ષતના મોખા એ નોંધપોથી વહેણી પૂચ્છી પર હાથ ને આપ્યા. રા. સાદીકે 'સર્જન' સાહિત્ય 'સર્જન' ને વિસર્જન પામેલી નોંધ-પોથીનાં ફરી સર્જન થયાં. પરંતુ નોંધપોથીને ભાર (વિચારમાર) સહેવાને અસમર્થ એટું 'સર્જન' સાહિત્ય 'સર્જન' બન્યું પડ્યું ને ફરી કુનીઆ નોંધપોથી વિનાની બની । હવે 'શુભરાત' પુનઃ નવ અવતારે પ્રગટે છે ને મારી નોંધપોથી પણ પ્રાકટ્યને માટે રોજી પુમે એએલા કરોળીઆ પેટે ફરી ચલ કરે છે. મારા મોટેભી રા. હીરાલાલ પણ ફરી ફરી ચલ કરે છે' લખ કરવાનો. એમના પૂર્વજોને મદદ આવી એમણે નાનપણમાં લગન કરેલાં.

પરંતુ એમનાં પત્ની (કેમર આધરે વાં સાત) એમની માથાણી મહેરબાની (પરના એક પુણ્યામ હાથ રહી આવેલી સાહેબે નયને એવા પૂરતી મહેરબાની)ને પસિવાગ કરી અમરચામમા સીધાબા. પ્રિયાવિનાશી પ્રણય ગરજા કે મુશ્કાત જતા નથી, માત્ર તેની દિશા બદલાય છે. એટલું જ. એ આરંભે એમણે પોતાના પ્રણયગરજાની દિશા બદલી; બીજી બી-છોકરી પરણ્યા. પણ એમની બીજી વારની સ્ત્રીએ પણ એમના પ્રણયગરજામાં થોડીક કુલકી ખાતી ન ખાતી ને પોતાની સસાર લીલા સહેલી વાંધી. બીજે કાંઈ મનુષ્ય હોત તો નિરાશ થઈ જાત, પરંતુ રા. હીરાલાલ નિરાશ ન થયા. બીજે કાંઈ મનુષ્ય હોત તો બીજી વાર લગન કરે, રા. હીરાલાલે પણ બીજી વાર લગન કર્યું. પોતાની આ નૂતન અર્ધાગનાને પૂચ્છી પર વધારે ટકાવવા એમણે અગીરથ ચાન કર્યા. એને માટે નાનાવિધ અલ-કારો ઘડાવ્યા; નાટક સિનેમા બનાવ્યા; આ જગત રસમય છે. એમાં રહેતું મદ આનન્દ-પ્રદ છે એમ એમણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. આમ જતાં એમનાં ત્રીજી વારનાં પત્ની પણ આ અનાથ સંસારસમુદ્રમાં એમને એકલાને કુલકા ખાતા મકી ચાલી મળ્યાં. એઓ એવી વાર પરણ્યા-પરણ્યા કરેલાય કે નહિ તે કોણ જાણે, કેમકે એ કન્યા માંચરામા જ મુલ્ય

પામી । હવે પાંચમી વાર એમને પરણવાની જરૂર પડી છે; છતાં, કોણ જાણે કેમ, એમની ન્યાતના ગૃહસ્થો એમને કન્યા આપતાં ગમ-રાય છે. દમયન્તીના સ્પર્શ મરેલાં માછલાં સજીવન થતાં, એમને સ્પર્શ જીવતી સ્ત્રીઓ મૃત્યુ પામે છે: આવો કેંક ખ્યાલ લોકોના મનમાં ધુસી ગયો છે. ન્યાતમાંથી કન્યા નહિ મળે એવી ખાતરી થતાં એમણે ન્યાત બંધાર દંષ્ટિ ફેંકવા માંડી છે. અનાયાજન, વિધવા-વિવાહ મંડળ ઇત્યાદિ અનેક સ્થળે કન્યાની જોગ માટે એ ફરી ચલ્યા છે. પરંતુ હજી સુધી એમના જીવનની મુશ્કેલી ફેડનાર સાધીની પ્રાપ્તિ એમને નથી જ થતી. છતાં નિરાશ થયા વગર હજી એ ચલ કરી જ રહ્યા છે. એક પ્રસંગે મેં એમને પૂછ્યું, “હજી તમને કંટાળો આવતો નથી?” “શોનો કંટાળો?” “આ પરણવાની—” “અરે ! પરણવાનો તે કંટાળો આવે ? બાયડી વગરનું તે કેં ધરે છે?” “એમ નહિ, પરણવા માટે આટઆટલી મહે-નત કરતાં તમે જ કંટાળી જતા નથી ? જૂઝ્યાની, તમે કેટલા ચલ કર્યા, પણ—” “બાપ, ચલ કર્યા વગર તે ચાલે ? નસીબમાં હશે તો મળશે, નહિ તો નહિ મળે. પણ કંઈ ચલ છોડી દેવાય ? જૂઝ્યાની, આ અમારા શેર બજારનાં ફલાલો. ગમે એટલી જોટ આવે છે, પણ પૈસાદાર થવાના ચલ છોડી દે છે ?”

અરી વાત છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં પણ કર્મણ્યે વા વિકારસતે મા કલેષુ કદવાન એમ, કહ્યું છે. તે આપણે ચલ કરતા આટકી ન જઈએ તેટલા માટે જ. જ્યાં જ્યાં હુંકા ત્યાં ત્યાં સસુદર સુકા: એ નિયમ પ્રમાણે જમાં જમાં મારી નોંધપોથી પ્રગટ થતી તે તે

પત્રો કોષ્ટ ને કોષ્ટ કારણસર અટકી જતાં. તેમ ન થતું તો નોંધપોથી લખવામાં બીજી કંઈ ને કંઈ અડચણ આવતી. એટલે હવે એ માટે મારે પ્રયત્ન જ ન કરવો એમ મેં ધાર્યું હતું. પરંતુ રા. હીરાલાલનો દાખલો જોઈ ફરી ચલ કરું છું.

તા. ૨૫-૮-૩૧

મ. ગાંધીજી ઇંગ્લંડ જશે કે નહિ એ પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો થઈ પડ્યો છે. દરેક મનુષ્ય એ વિષે પોતાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કરે છે અને દરેક બીજાને ખબર ન હોય એવી ખાનગી વાત પોતે જાણે છે એમ દર્શાવે છે: મને પોતાને પણ એ વિષે ખાનગી ખબરો ખાસ ખાતરીદાર મારફત મળી છે અને તે મંબીર મુખમુદ્રા વડે, હાંદી સરકાર અને મહાસભાની પ્રત્યેક બાજુ તમાં આવતી હોય એવી રીતે હું બધાને કહું છું. આમ કરવામાં હું મને પોતાને તેમજ બીજાં બધાંને છેતરી રહ્યો છું, એ હું જાણું છું. પરંતુ મારો એમ ક્યાં વગર છુટકો જ નથી. “મ. ગાંધીજી ઇંગ્લંડ જશે કે નહિ?” એમ જ્યારે મને પૂછવામાં આવે ત્યારે “હું કેં જાણુતો નથી.” એમ કહું તેથી લોકોને અસંતોષ થાય છે. આથી એ વિષે હું કેંક જાણું છું એમજ મારે દર્શાવવું પડે છે અને એમ દર્શાવવા ખાતર વાઈસરોય અને મ. ગાંધીજીને ચાલેલા પત્રવ્યવહાર સંબંધી, વલ્લભભાઈ ને જવાહરલાલના ખાનગી ચંતવ્યો સંબંધી હું એક એ વાતો બતાવીને પણ કહું છું ! ટોમસ કુક કંપનીના મારા એક જોગબીતા ક્લેર્કે મ. ગાંધીજી માટે ટિકિટ આવી ગયેલી પણ જોઈ છે, એમને માટે કબીન પણ નક્કી થઈ ગઈ છે, આવી મતલબનું પણ મેં

કહ્યું છે, પણ હું એકેવે જ બાજ કરતો નથી. અને પણ એકો તરફથી જાતજાતની ખામતી ને ખાસ ખમતો મળતી રહે છે.

તા. ૨૭-૮-૩૧

સમય સવારના સાત

રોજી સતે મારે એક જમીને મળવાનું હતું તેને બહો સારા વાગી જવાથી હું દ્રામ પકડવા દોડતો જતો હતો, એટલામાં મારા આગળ પડેલી રા. હમનજીવ મળ્યા તેમજે અને અટકાવ્યો, જે કહ્યું 'મારે કારાવળ છે.' 'મારે પણ છે, પણ કે અમર પડી જાય છે'ની કિડિ આવી જઈ એટલે ફરી એમજે આલવા માંડ્યું. ડ્રામમાં મારી જેઠો જેઠા એક પાસની સરવરયે કહ્યું 'આ એકો ફક્ત કાંઈ હોતો ! ફક્ત પરાખર જાતુય મોંધીયની કીડી તો આવેથી ૫૫ આવ' તમ કિસ ક્યાં તે તો કેન્સલ બી કહ મેઘન.'

અમેરિકાના બાર

એફિસમાં હમણું જ રેવિરેનથી ખબર આવી કે મોંધીયના કપડા સીવાઈ તૈયાર થઈ ગયાં છે ને તે લેવા માટે અમદાવાદથી વલ્લભ આઈ અહીં આવી ગયા છે.

સાંજના ચાર

હાલમાં એક વાર જુદું મેલાઈ જવાથી પ્રાથમિક તરીકે દારી રાખનાર રા. મેલીલાલ મહેતા મળવા આવ્યા. તેમજે જાણીતું, 'રામ રામ કરો રામ રામ' મોંધીય વિશાલ કાપિ નહિ જાય. છેલ્લી ખબર પ્રમાણે હતી તો મોંધીયના કપડાં પણ તૈયાર નથી થયાં અને વલ્લભભાઈ રીસાઈને મુસાવળ બાંધ્યા ગયા છે."

સાંજના પાંચ

રેલોસ્ટામાં મારા જુદા મિત્ર રા. જયર-આલી આવ્યા. એમજે કહ્યું 'કમાનસી, મોંધીય વિલાયત જવાના ને ફિરમી જવાના ! એમને માટે એક ફેરો બી સીવરેશન ને પેલા-માટેવ કેશાને માટે એક અરમ મને સીવાય કે જે ભરે ભેદ આવે.' 'મને ?' આશ્ચર્યચકિત થઈ મે પૂછ્યું 'હા, મને ?' હાથમાં મને હોવાય છેવા મને ? મીયા જયરઆલીએ કહ્યું, તપુમને મને પહેલા મહાદેવ દેસાઈ મિત્ર કપડામાં ભોતો હું દારી પડ્યો. ભારતીય બીજવાઈને મુખા થઈ ગયા.

સાંજના સાત

સિધિયા રીમ નેવિગેશન કંપનીમાં કામ કરતા મારા મિત્ર રા. રમણ ભેટાએ કહ્યું, 'મોંધીય માટે ખાસ રીમર રોકવામાં આવી છે. હું જાને એકાદ ભેટાને આવું છું.'

રાતના નવ

રા. રમણ ભેટાનો બાપ મળ્યો તેજે જાણીતું, 'મોંધીય માટે ખાસ રીમર રોકવાનો એકાદ મળેલો. પણ એકાદ મુન્ય રીમર તૈયાર થઈ નહિ હોય એવો સરકારને જવાબ મોકલવાવાળું આવ્યો છે.'

રાતના અગીયાર

આ જરો મળેલી વિસ્વાદી દારીકોનાંથી સુસમત લાગે એવી ખમતો ભેટો ફરી લેખને મારે છી રીતે જાણવાથી એવો વિચાર કરતો, હોયો પહેલા મોંધીય ને તપુમને મને પહેલા મહાદેવ દેસાઈ સિનેમાના ચિત્રપટ પર કેવો લાગે તેની કપડા કરતો ફક્ત હોતો એટલામાં ભેટોના બારજુ રોકાઈ, ને

રા. પ્રાણશંકર પંડ્યા દાખલ થયા. ‘કેમ કંઈ બન્યું ?’ એમણે પુછ્યું ને જવાબની રાહ બેઠા વગર આગળ ચલાવ્યું, “ગાંધીજીને એમની ઇચ્છા ઉપરાંત વિમાનમાં બેસાડી ઇંગ્લંડ ઉપાડી ગયા—સાળાઓ !” “આલો, સારું થયું” કહી હું પાસું ફેરવી સુઇ ગયો.

તા. ૧-૧૦-૩૧

આખરે કોઇકની ધારણાને ખરી પાડતા, કોઇકની ખોટી પાડતા, મ. ગાંધીજી વિલાયત જવા ઉપડી ગયા. હવે ત્યાંથી એ શું લઇ આવશે, કેટલું લઇ આવશે એ સંબંધી ભત-ભતની કલ્પનાઓ ચાલી રહી છે.

ગાંધીજી બસે કંઈ લઇ આવે અથવા ! કી હાથે આવે, પરંતુ એ ત્યાં ગયા છે જ શું ખસ નથી ? ગાંધીજીનું પ્રસ્થાન

એટલે આપણી આર્થસંસ્કૃતિના દિગ્વિગ્નયની રાજવ્યાત એમ મને લાગે છે. હું જ્યારે ભાવિમાં દૂર નગર કરું છું ત્યારે મને દેખાય છે કે ધીરે ધીરે આપણા આર્થ સંસ્કારો પશ્ચિમમાં પણ ફેલાતા જશે. એક વખત એવો પણ આવશે કે જ્યારે લંડનના રાજમાર્ગ પર પતરાવલિ પાથરી ટેમ્સ નદીમાં સ્નાન કરી આવી પવિત્ર થએલા બૂદ્ધેવો બોજનને માટે વિરાજશે. અને ‘જમવા માંડજો બો !’ ‘શીખંડ તમારે !’ ‘પુરી તમારે !’ ‘કદી છે ને દાળ !’ ‘શીખંડ તમારે,’ શીખંડ નહિ આવે, ની બુમોથી લંડનનું વાતાવરણ ગાજ રહેશે. એમોટીક પહેરીને મેકડોનલ્ડ જવો મુખ્ય સચિવ બૂદ્ધેવોને પાઉન્ડની દક્ષિણા આપશે અને દારને બદલે બાંગ ; એ આખા દેશનું રાષ્ટ્રીય પીણું બનશે.

કુશલકાર્ય

લેખક : રા. જયેન્દ્ર હ. દવે, ઉપમંત્રી સાહિત્ય સંસદ

જૈન. ગુર્જર કવિઓ ગીતો ભાગ :
પ્રથમ ભાગ : રા. મોહનલાલ દશમન દેસાઈ
મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

વિક્રમના તેરમા શતકથી સત્તરમા શતક સુધીના ગુર્જર ભાષાના જૈન કવિઓનો પરિચય પ્રથમ ભાગમાં કરાવી, જનસાહિત્યના સર્જન-ધર્મને માટે અતિશય પરિશ્રમ સેવનાર તરીકે હવે તે સુવિખ્યાત ઘણાં મુદ્રકો રા. મોહનલાલ દેસાઈએ અરાધમી સદીના જન કવિઓ અને તેમની કૃતિઓનો પરિચય કરાવતો આ બીજો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરી છે. જૈન સાહિત્યની Encyclopaedia એકેય દ્રાવે રા. મોહનલાલ દેસાઈએ સ્પષ્ટ કરી છે, તે ઉપરાંત તેમણે બીજા ભાગમાં 'જૈન સાહિત્યનો સર્જન-ધર્મ' અને 'જૈન કવિઓના રૂપે આપના ધર્મ' હવે ૧૨૮ એ કવિઓના સ્વરૂપ વધારે વિસ્તૃત ધણ જણાવે છે અને જૈન કવિઓની કવિતાઓના પ્રસિદ્ધિ-કાળ વધારે છે, જેમની ધારણા સારકણે એવી આશા રાખીએ છીએ, પ્રસ્તુત મેંધ સાથે ૫ પરિશિષ્ટો પાશુ જોઈએ છે તેમાં જૈન કથાના નામોની કાવ્ય, શુદ્ધ શુદ્ધ ગદ્યોની પદ્યવિધિઓ અને ગુર્જરભાષાના અઢારશાલ મુખીના જન-જોડાની રાજ્યવલિ કથાઓ અને ઉપયુક્ત કવિ-કવિતાઓ આપી છે. ૮૨૨ પૃષ્ઠનાં આ મહત્ત્વ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦ પ્રમાણમાં ઘણું જ મોટું કદી ચક્ર. નિર્જેશ્વર સહિત્યનેશ ને

વિતાન પરિચયના કૃતિસ્તંભરૂપ આ બન્ને ગ્રંથોની ગુર્જરભાષા કરી કરી જ એવી આશા છે.

નીતિશાસ્ત્ર વિચાર : લે. પ્રો. ગોમટે, માધાતરકર્તી. સા. માલવીયાઈ ગોમટે મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

શાસ્ત્રીય મથ સરજતાથી લખવો એ ઘણું કઠણ કામ છે. તેમાંજે પરમાર્થમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો એ એવી અમર છે, તે પોતાની માન્યતાના નહીં એવી માન્યતા એ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઘણું જ કપરું અને એ સ્પષ્ટ છે, સૌ, માલવીયાઈ એ કપરા કાર્યમાં ઘણું અર્થે સજ્જતા સાધી શક્યા છે. અને પરમાર્થમાં શાસ્ત્રીય અર્થને આટલી સરજતાથી અર્થને કરવા અમર એમને અખિન્ન નેત્રમાં આપીએ છે. એમાં એમાં છે. સદમશ્વિતેષુદિ (consciousness), નૈતિક સ્વાતંત્ર્ય, સ્વાર્થભાગ, આભેદન, સખતા, શાસન, સમા, નીતિ અને ધર્મ, નીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાન કથાદિ નીતિશાસ્ત્રના લગભગ બધા પ્રશ્નો આ મથમાં સુસ્પષ્ટ રીતે અને પ્રમાણપૂરક વિચાર કરવામાં આવે છે. છેલ્લાં બે પ્રકરણોમાં નીતિશાસ્ત્રની ઉપયોગિતા અને અનિવાર્યતા સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. પ્રશ્નોમાં રસ લેનાર ફરે અને આ ફરેને અવધાર પાત કામથી જ. કુદરત અને કળા ધ્યાનમાં વીસ દિવસ:

લે. રા. ધીરજલાલ ટાકરજી શાહ. મૃત્યુ
રૂ. ૧-૮-૦

અમદાવાદથી ઝાંમનાં જંગલો, સલાહિતો
ઘાટ, સમશૂંગ, નાશિક, દોલતાખાદ, ઇડુરા,
અજંતા, ઓકારેશ્વર, ઇદાર ઇત્યાદિ વિવિધ
સ્થળે ટ્રેનમાર્ગે તેમ જ પગરસ્તે કરેલી મુસાફ-
રીનાં વર્ણનનું આ પુસ્તક નવલકથાના જેટલું
જ રસપૂર્ણ છે. પ્રસ્તાવનામાં શ્રી. કાલેલકર કહે
છે તે ખરું છે કે ‘આ મુસાફરી લખનાર બાપ
કુદરતના તેમજ કળાના રસીયા છે.’ જેટલા
રસથી એમણે મુસાફરી કરી છે તેટલો જ
રસ એ વર્ણનમાં પણ આણવા શક્તિમાન
થયા છે. ઇડુરા તથા અજંતાની ગુફાઓની
કલાકૃતિઓનું સવિસ્તર અને ઉપયુક્ત વર્ણન
એમણે કયું છે. લેખક કસાને સંસ્કારના જ
ભક્ત નથી. વિચારક પણ છે, એમ એમનાં
વર્ણન પરથી જણાઈ આવે છે. બાપા શુદ્ધ,
સંસ્કારી ને બાવવાહી છે. અને રમતીઆળ
શીલી પુસ્તકને વિશેષ આકર્ષક બનાવે છે.
આપણાં અલ્પધન પ્રવાસસાહિત્યમાં આ પુસ્તક
ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન લે એવું છે.

છે નાટકો : લે. રા. શારદાપ્રસાદ વર્મા
મૃત્યુ રૂ. ૦-૭-૦

પહેલું નાટક, ‘જીંદગીની વેઠ’ એ માનવતાને
અવગણતું વિચારનું અને ‘ઉર્મિપ્રધાન માનવ-
હૃદય એ બે વચ્ચેનાં યુદ્ધનું સ્વાભાવિક ને રસિક
ચિત્ર છે.’ માંદલા માણસોને જીવવાનો અધિકાર
નથી એમ માનનાર પ્રો. ધીમન્ટ બધા માંદાઓ
સ્વધામ પહેંચી નર્મ્ય એવા ગેસની શોધ કરેછે
અને શોધનો અમલ કરવા ઇચ્છે છે. એમનાં
પત્ની મુદ્રા એમને એવી હિંસા કરતા, દલીલોથી

ન વળવાથી આત્મવસિદ્ધાન આપી, અટકાવે છે.
પાત્રાલેખન, સંવાદ, પ્રસંગોનું નિરૂપણ સ્વા-
ભાવિક અને કલાભર્યા છે. ખીજું નાટક રા.
મેઘાણીની રસધારામાંની શણી ને વિગ્નપુંદરી
લોકકથાનો આધાર લઈને રચ્યું છે. પહેલાં નાટક
કરતાં એ તદ્દન શુદ્ધ સ્વરૂપનું છે. અને એમાં
પણ નાટકને યોગ્ય વાતાવરણ ઉભું કરવામાં
લેખક સફળ થયા છે. પ્રથમ નાટક જેવું,
સ્વાભાવિક રીતે જ, એ ગંભીર કે વિચારપ્રેરક
નથી. બંને નાટકો રસભર્યા અને આનંદ આપે
એવાં છે અને રા. બટુભાઈ ઉમરવાડીઆ : સાથે
કોઈ પણ સંમત થઈ શકે કે ‘આ પુસ્તકને
જીવવાનો અધિકાર છે.....અને એના લેખ-
કની પાસે ખીજી વધારે શુંદર અને સંપૂર્ણ
કલાકૃતિઓની અપેક્ષા રહે છે.’

દરપનાના કુસુમો લે. રા. લલિતમોહન
ચુનીલાલ ગાંધી મૃત્યુ રૂ. ૨-૦-૦.

રા. લલિતમોહનને જૂદા જૂદા સામયિકોમાં
લખેલી ટૂંકી વાર્તાઓના આ સંગ્રહ વિષે
ઘણું લખાયું—બોલાયું છે. એની પ્રશરિત પણ
પુષ્કળ થઈ છે, એને વખોડવામાં પણ ઘણું
આનંદ છે. રા. લલિતમોહનના ગુણ તેમજ
દોષ બંને તરત જણાઈ આવે એવાં અને જે
શક્તિ એમના ગુણરૂપ છે તે જ સીમારૂપ પણ
બને છે, એ આવા એકખીખી કેવળ વિપરીત
અભિપ્રાયનું સુખ્ય કારણ છે. અને ખીજું
કારણ તે રા. નરસિંહરાવે ઉપોદ્ધાતમાં લેખ-
કની કરેલી કેવળ પ્રશંસા. રા. નરસિંહરાવ
જેવાં કંઈક અવંશોદ્ભવકારની પ્રશંસા પામનાર
લેખક કે સામાન્ય કોટિનો ન હોય એમ કદ-
લાકને લાગ્યું છે; અને ‘કંઈલાકનું’ ધ્યાન રા.

નરસિંહરાવની પ્રવંસાના પ્રજાજીવન વાર્તાઓ ઉત્તમ કાલિની ન સામવાથી તેની યોગ તથા ન વધારે બેસાય છે.

ઉપોદ્ધાતમા રા. નરસિંહરાવે દૂધી વાર્તાના સ્વરૂપ વિશેના પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. 'દૂધી દૂધી વાર્તા' વિશેના અંગ્રેજી મથમાંથી કાળાગ આપ્યા છે અને છેવટે રા. સચિત-મોહનની વાર્તાઓ વિશે અને તેમના અન્ય મંતવ્યો વિશે સામાન્ય ચર્ચા કરી છે.

નરસિંહરાવના ઉપોદ્ધાત વિશે લખાણથી લખવાનો અહીં પ્રયત્ન નથી હતાં એક બે મુદ્દા ઉપર કેક લખવું પ્રાપ્ત થાય છે. દૂધી વાર્તાની ઉત્પત્તિ વિશે લખતા એમણે જણાવ્યું છે, "દૂધી વાર્તાની ઉત્પત્તિ કાલના પાંધસિયા જમાનામાં ઉત્તરવળિયા સ્વભાવથી શોધવી પડે." પરંતુ દૂધી વાર્તાની ઉત્પત્તિ 'પાંધસિયા જમાનાના ઉત્તરવળિયા સ્વભાવને સતેવવા માટે ન મધ દોષ એમ જાની સકાર નથી. કેાઈ પણ ક્ષણે પ્રવૃત્તિલેખ માત્ર ઉત્તરવળિયા સ્વભાવ દોષ થકે નહીં, ઉત્તરવળિયા સ્વભાવ દૂધી વાર્તાના પ્રચારમાં મોણ આનુષંગિક કારણ રૂપ છે. પરંતુ એ એની ઉત્પત્તિનો પ્રમુખ હેતુ હોય એમ લાગતું નથી. કાલનો 'પાંધસિયા' 'મેહર ને મેરોસેનનો જમાનો' નહેતો ત્યારની એની ઉત્પત્તિ છે. મોંપાસા, પો, દોયોન વગેરે દૂધી વાર્તાઓના સમર્થ લેખકોનો સમય, પ્રજાજીવન, ચાંતિનો ક્ષોઃ, સાંભા કાળેની સાથે ન જેમ ખડ કાળો અને પુસ્તકો પણ રચાયાં છે. તેમ કાલગીરી આદિ લાંબી કથાઓ પેડે, અલગલગ, કાલની દૂધી વાર્તા કરતાં જુદા ન રૂપના છતાં દૂધી એવાં કથાકર અને આખ્યાયિકાઓ પણ સાંભા

સમયમાં લખાયાં છે. અને આ પાં જમાનામાં પણ કાંઈ નવવકવાની લોક થતી મધ દોષ એમ માનવાને કારણ દૂધી વાર્તા પેડે નવવકવા પણ આ જમા પુખ્તો લખાય છે અને તેના લખનારકે પાંધસિયા ને પ્રવૃત્તિમય જીવનમાં રૂપ દોષ છે.

રા. મુનશી તથા રા. સચિતમે કલ્પના વચ્ચેનું આમ્ય છોડી રા. નરસિં પૂછે છે 'કેાણે કાનામાથી કલ્પના લે અથવા બીને સ્વતંત્ર રચનાઓ થઈ ? પ્રશ્નનું અન્વેષણ કરી કાવલેષ કરવાની નથી એમ અમને લાગે છે, છતાં આ પણ એમને કા માટે ચરોઃ કશી તે કા નથી. એમનો પોતાનો ન દાખલો, વાર્તાના લક્ષણ વીમે એમણે અમુક નિ ક્ષ્માં, પછી અંગ્રેજી વિવેચકોના મથ વાં તેા તેમાં એમના વિચારને પુષ્ટિ આપ વચન જણાયાં. આમ સ્વતંત્ર રીતે અં વિચારો એકસરખા નીકળ્યા.' This idea is dead, not he' એ આંચક વચન. 'જુનુ મરી બધું રે લોલ' એ નરસિં રાવત વચન; 'મળ મામે મોલ મેકે' વૃકાલમય વચન. એ તથા તત્ત્વચર્ચામાં . કોર્કુ સામ્ય છે ? છતાં કેાઈએ કેાઈતમ લીધું છે એમ કમ કહી શકાય ? અને સચિતમોહન અને રા. મુનશી વચ્ચે તેા કે સદેહને અવકાશ પણ નથી. ઉપપ્રશ્ન : માટે 'કાલકેષ કરવામાં સામ નથી' કે એમને લાગે છે છતાં એ વીમે ચર્ચા એ આગળ ચલાવે છે અને રા. મુનશીની કલ્પન મુજબ બીએ એક ક્રીક માર્ગમાં શો

નાયકનો કાણુ પણ સરી જાય છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મહિરાક્ષીઓનાં નેણુનાં કટાક્ષ પુરુષને વીધે છે; ક્ષારસીને ઉર્દુ કાવ્યોમાં કાતિલ નઝરથી નાયક વીધાય છે; રા. લલિતમોહનની નાયિકાના અંગોડામાં પુષ્પધન્વાના વિગ્નથી શરે છુપાએલાં રહે છે. પૂરં તેર વર્ષની પણ નહિ એવી છલા નાવમાં વિહાર કરતાં એના કરતાં પણ ધણી વધારે પ્રીત ઝી ન દાખવે એટલી પ્રગલ્ભતાથી નાયકને પોતાના ગ્રેમની વાત કહે છે. અને એ પ્રગલ્ભતા ઉપરથી એને sexually abnormal માનીએ, તો તે પ્રકારનું કાષ્ઠપણ સ્થળે સ્થળ નથી. સરસુનાં જન સુરેન્દ્ર સાથે નક્કી થાય છે. એ બીજાને પાહે છે. પણ શરમની મારી બોલી શકતી નથી, અને સુરેન્દ્ર સાથે એને પરણવું પડે છે. પોતાનો પ્રથમ ગ્રેમ એ વિસરી શકતી નથી. માવનાશીલ સુરેન્દ્ર દ્રવ્યોપાર્જન કરી શકતો નથી. સરસ્વતી પૂર્વગામિની નાયિકાએને પગલે ચાલી માંદી પડી છે તે મૃત્યુ પામી છે. સુરેન્દ્ર છેક નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડે છે. આમાં કોનો વાંક? આમાં સમાજનો શો વાંક? પરંતુ લેખક આમાં વાંક “હુદ” જન સમાજ-નૃસંસ જન સમાજ”નો જ કાઢે છે।

મુદ્રણના દોષો ખાદ કરતાં પણ જોડણીની

ધણી જ બૂણો રહી ગઈ છે. અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ નિર્માસા, રમણિય, રથૂળ અમુલ્ય, પરિણિત ધત્યાદિ અનેક તત્સમ શબ્દોની જોડણી ખોટી જોવામાં આવે છે. ‘લવણ’ એ ક્રિયાપદ તરફ રા. લલિતમોહનને ખાસ પક્ષપાત હોય એમ લાગે છે. બોલવું કે કહેવું એવા અર્થમાં એ શબ્દ વીસ પચીસ વાર વપરાયો છે. Land of Goldને માટે પર્માય શબ્દ મરુભૂમિ યોજ્યો છે તે છેક ખોટો છે. મરુભૂમિ એટલે તો ઉર્ગઝ જગા-રણ.

સાહિત્યમુકુર, પ્રથમ વિભાગ, સં. રા. ચન્દ્રવદન સુતીલાલ, શાહ : મૂલ્ય ૦-૮-૦. (આવૃત્તિ બીજી)

ગોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ માટે કરેલા આ સંગ્રહની આટલી વારમાં બીજી આવૃત્તિ કાઢવી પડી તે પરથી એની ઉપયોગિતા જણાય છે. પ્રથમ આવૃત્તિમાંના કેટલાક અધરાં કાવ્યો લેખો કાઢી નાંખ્યાં છે તે યોગ્ય જ છે. બોટા-દકરતું ‘ઉર્મિલાનું કાવ્ય’ ગોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીને વધારે અધરાં પડે એવું હતું તેને સ્થાને હવે એવું ‘મેળો’ મુક્યું છે. પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન છેક હમણાંના કવિઓને લેખકોમાંથી યોગ્ય જ વરણી કરવામાં આવી છે.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

નાયકનો કાણુ પણ સરી જાય છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મદિરાક્ષીઓનાં નેણનાં કટાક્ષ પુરુષને વીંધે છે; શસ્ત્રીને હર્દ કાળ્યોમાં કાતિલ નજરથી નાયક વીંધાય છે; રા. લલિતમોહનની નાયિકાના અંગેડામાં પુષ્પધન્વાના વિજયી શરે છુપાએલાં રહે છે. પૂરાં તેર વર્ષની પણ નહિ એવી છલા નાવમાં વિહાર કરતાં એના કરતાં પણ ઘણી વધારે પ્રૌઢ સ્ત્રી ન દાખવે એટલી પ્રગલ્ભતાથી નાયકને પોતાના ગ્રેમની વાત કહે છે. અને એ પ્રગલ્ભતા ઉપરથી એને sexually abnormal માનીએ, તો તે પ્રકારનું કોષપણ સ્થળે સ્થળ નથી. સરસનાં લગ્ન સુરેન્દ્ર સાથે નક્કી થાય છે. એ બીજાને આહ છે. પણ શરમની માંદી બોલી શકતી નથી, અને સુરેન્દ્ર સાથે એને પરણવું પડે છે. પોતાનો પ્રથમ ગ્રેમ એ વિસરી શકતી નથી. ભાવનાશીલ સુરેન્દ્ર દ્રવ્યોપાર્જન કરી શકતો નથી. સરસ પૂર્વગામિની નાયિકાએને પગલે ચાલી માંદી પડી છે તે મૃત્યુ પામી છે. સુરેન્દ્ર છેક નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડે છે. આમાં કોનો વાંક ? આમાં સમાજનો શો વાંક ? પરંતુ લેખક આમાં વાંક “હુ છું જન સમાજ-નૃપતિ જન સમાજ”ની જ કાઢે છે !

સુરણના દોષો બાદ કરતાં પણ જોડણીની

ઘણી જ ભૂલો રહી ગઈ છે. અતુકળ, પ્રતિકૂળ નિર્માસા, રમણિય, સ્થૂળ અમુલ્ય, પરિણિત ધત્વાદિ અનેક તત્સમ શબ્દોની જોડણી બોલી બેવામાં આવે છે. ‘લવણ’ એ ક્રિયાપદ તરફ રા. લલિતમોહનને ખાસ પક્ષપાત હોય એમ લાગે છે. બોલવું કે કહેવું એવા અર્થમાં એ શબ્દ વીસ પચીસ વાર વપરાયો છે. Land of Goldને માટે પર્યાય શબ્દ મરુભૂમિ ચોખ્યો છે તે છેક જોડો છે. મરુભૂમિ એટલે તો ઉજડ જગા-રણ.

સાહિત્યસુકુર, પ્રથમ વિભાગ, સં. રા. ચન્દ્રવદન સુનીલાલ, સાહ : મૂલ્ય ૦-૬-૦. (આવૃત્તિ બીજી)

ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ માટે કરેલા આ સંગ્રહની આટલી વારમાં બીજી આવૃત્તિ કાઢવી પડી તે પરથી એની ઉપયોગિતા જણાય છે. પ્રથમ આવૃત્તિમાંના કેટલાક અધરો કાળ્યો-લેખો કાઢી નાંખ્યાં છે તે ચોખ્ય જ છે. બોટા-દરરતું ‘હર્મિલાલ’, કાળ્ય ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીને વધારે અઘરું પડે એવું હવે તેને સ્થાને હવે એવું ‘મેળો’ મૂક્યું છે. પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન છેક હમણાંના કવિઓને લેખકોમાંથી ચોખ્ય જ વર્ણવી કરવામાં આવી છે.

તંત્રી : કનૈયાલાલ મુનશી.

હીપોતસવી અંક : અનુક્રમણિકા

શિશુ અને સ્ત્રી :	શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી	૨૧૬
જલ કમલ (ચિત્રોપાધિકાર) :	શ્રી. મનમોહન પંચજા	૨૧૬
મેઘીલાલ—પીલુ વખત નેત્રું તપાસ :	શ્રી. મુખરજી	૨૧૭
સુધિ : તેના પ્રયોગ, સકલગાથા :		
કાર્યપદ્ધતિ અને તેની મર્યાદાઓ :	શ્રી. અંબાલાલ પુરાણી	૨૧૭
કનેડા સંપ્રદાય (વાલુ વાલી) :	શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી	૨૮૫
કવિ ખમરદાસની અર્ધ શતાબ્દિ :	શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી	૨૮૮
ગોળમેલ પરિષદ પ્રમુખ (અગ્ર) :	શ્રી. હનિપ્રસાદ બટ્ટ	૨૮૯
મિત્રમિત્ર દેવદે :	શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય	૨૯૨
કેસવલાલ ખલેતર (વાલી) :	શ્રી. ભરૂચલાલ શુક્લ	૨૯૭
કલાપદને (પાલ) :	શ્રી. ભાસ્કર	૩૦૨
કપતીના દેવ પ્રેમ :	શ્રી. જી. કે. શાસ્ત્રી	૩૦૩
ભાગ્ય-દરેક :	શ્રી. ધનસુખલાલ મહેતા	૩૦૬
ચિંતારીનો રાજ :	શ્રી. નાનુભાઈ મહેતા	૩૧૩
સારી મોંઘપણી :	શ્રી. શુભા	૩૧૭
ચીનની કાંતિમાં સરસ્વતીનો ભાગવો :	શ્રી. ગોપાલરાવ કુલકર્ણી	૩૨૧
ધીરન પૂલ (અગ્ર) :	શ્રી. જયંતીલાલ મહેતા	૩૪૦
વિદ્યાભાતિ'ના વિદ્યાભાતી ? :	શ્રી. કુમુદભાઈ	૩૪૨
સેરકો પાઠ : (વાલી) :	શ્રી. રામચંદ્ર શુક્લ	૩૪૩
ગુજરાતની ફોટોગ્રાફીની ઉત્તરિકા :		૩૪૬
અથ સ્ત્રીકાર :		૩૫૧

ગુજરાતના લેખકોને બહુને બહુને આનંદ થશે કે હિન્દી ભાષાના ઉપન્યાસ-સાહિત્ય અને 'કલ્પ' (હિન્દી સાહિત્ય)ના સુપ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી. પ્રેમચંદ્ર લાધે એવી ગોઠવણ થઈ છે કે આપના આસપાસ તેઓ એ લેખકે વાલી પાતાના 'કલ્પ' પણ આટલે લગભગ તેને અનુવાદ 'ગુજરાત'માં તે જ મળીને પ્રકટ કરવામાં આવશે.

વાર્ષિક લવાજમ : હિન્દીમાં રૂ. ૮. પંદરશામાં રૂ. ૧૦ અથવા રૂ. ૧૫.

પ્રકાશક નકલનો એક રૂપિય

લેખકો આનું
૧૧૧, એસ.જી. રોડ, કોલ,
મુંબઈ

:: ગુજરાત ::

અનુક્રમણિકા આનું
ગુજરાત કાર્યાલય, રાણપુર.
(બી. એસ. રોડ, કાર્યાલય)

કાકાની શશી

સામાજિક સચિત્ર નાટક
લેખક : શ. કનૈયાલાલ : મુનશી

પ્રમુખ. સાહિત્યસંસદ

“ સ્મૃતિકારે સ્ત્રીને બાળલગ્નના કરંડીયામાં પુરી હતી. પાશ્ચાત્ય સંસ્કારે તેનું ઢાંકણ ખુલ્લું મુક્યું છે ને યુગે યયાં સપડાયેલી સ્ત્રી કૃષ્ણ માંડી કુંદાગા મારે છે...કેવી એક મૌહરથી એ વશ થાય એ કોણ જાણે છે ?..... પશ્ચિમના પવને કેટલીયે આશાસદૃષ્ટિઓ ઉરાડી મુકી ! .....સ્ત્રી મોટી થાય, સમાનતા ને સ્વાતંત્ર્યનો નીશો તેને ચઢે પછી કયો ખુલ્લો, કંઈ ભીંત, આખું છાપર ક્યારે ઉપડી જાય એ કેમ કહેવાય ? ”

સ્ત્રી અને પુરુષની સમાનતા, સખ્ય, પ્રેમ ધસાદિની આર્થિક ચર્ચા કરવું, વિનોદથી ભરેલું, અર્વાચીન યુગના કેટલાક નમુના જેવા સ્ત્રી પુરુષની સદૃશ પાત્રાવલિ રજૂ કરવું નવીન નાટક.

ઉચ્ચ દેશરવેષ્ટ એન્ટિક કાગળ, દિરંગી મુખપૃષ્ઠ, આકર્ષક છપાઈ.

ધ્રુવસ્વામિની દેવી

એક રસમય સચિત્ર ઐતિહાસિક નાટક :

લેખક : શ. કનૈયાલાલ મુનશી.

પ્રમુખ સાહિત્યસંસદ

ભારતવર્ષના સુવર્ણયુગ સમા ગુપ્તકાલની રામચંદ્ર કથાનું રસ ભર્યું ઐતિહાસિક નાટક. આત્મસુખને ખાતર, વૈભવ માણવાની ઉત્કંઠામાં પોતાની સ્ત્રી પશુ શતુરાગ્નના હાથમાં સોંપી દેવા તૈયાર થનાર રાજા રામચંદ્રદેવની વિચિત્ર ખોદશા સમજાવી હોય, ગુપ્તરાજાતંત્રક શ્રી, પરાક્રમ દેવની કીર્તિ સાચવવા માટે, મુનિવર ચારવલકચની પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને યતો ધર્મસ્તતે જ્ય : ને જીવનમંત્ર તરીકે સ્ત્રીકારનર ચંદ્રસુમેદવ ને મહાદેવી ધ્રુવસ્વામિની દેવીની પરાક્રમ ને પ્રેમની કથા વાંચવી હોય; મેધહી, ને શાકુંતલ, રઘુવંશ ને વિક્રમોર્વશીય, કુમાર સંભવ માલવિકાગ્નિમિત્રના પ્રણેતા કવિશ્રેષ્ઠ કાલિદાસના રોહિણીનાં ઝંખી કરવી હોય, વર્તમાન કાલમાં ગુપ્તકાલના સુવર્ણયુગની ભલક માણવી હોય તો આજેના તમારી નકલ મંગાવી લો.

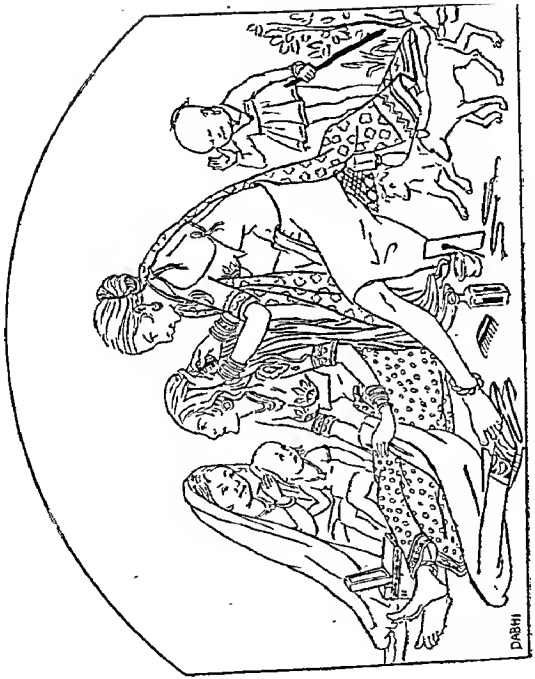
આકર્ષક, સુંદર ચિત્રા, એન્ટિક કાગળ. સુધક છપાઈ.

આ બન્ને પુસ્તક માટે લખો :

મેસર્સ આર. આર. શેઠ. એન્ટ કું.

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કાલ્યાણદેવી, મુંબાઈ નં. ૨

દામની સ્વ. વલ્લભીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યકર્તા ગુજરાતી સમાજે
શ્રીયુગ પ્રદર્શના આગ્રહથી આપણે

શિશુ અર્ચના

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સભા.

સર્ગ ૩ ને

(૧)

ધારના વિષ્ણુ મહારથીએ ને શ્રીરમરણીય ન્યાય-
મૂર્તિએ શુભાનીમાં જેમ ચઢ્યા હતા તેમ, તે પછાળા
પરેશરીઆ સોપાન પર ચિત્ર, ઉત્સાહભર મધ્ય ખસાતો
ને ત્રસ્ત, નવપ્રાપ્ત મહત્તાના તેજમાં અંજલિ, ચઢ્યો
ધન ને કીર્તિના લોભથી એ જ મનોદશામાં, વર્ષે ને
વર્ષે, અનેક આશાવાંચી શુભ એના પર, થઈને જતા.
વળા ચ એમ જતા; ઘોડાક ધારુ મેળવતા : કોઈકનાં જ,
પાછાં વળતાં પદચિહ્ના લોક સ્મરતાં.

આ મંદિરે વિષ્ણુલીલડાની પ્રસંદ જવાહ લડકાડલી
અને તેની આસપાસ ઉડતા આરાધનવાંચીએના કોડ તેમાં
જસમીભૂત થતા.

(૨)

સેટા જાડેમાં ધીરાજતા બીહુમણા ન્યાયમૂર્તિએ;
ઓસરીએ લોગી મળેલી અધીરી સેદની; વિશાળ ને
જન્ય પુસ્તકાલેખમાં એકલા મળેલા દસતા, જોતતા, ઠંઠા
મળકમાં મશગુલ, પણ લંબાવી પડેલા ધારાધરો : આ
બધાં તેણે જોયાં ને તેનાં ગાત્ર જળ્યાં, ને શરીરે રીત
આપ્યાં.

અહીયાં આવવું અઘરું લાગ્યું હતું; પણ અહીયાં રહી બાથડવા કરતાં તે સહેલું જ.

(૩)

વર્ષો પર શિશુની જ્યમ દોરીલોટે આવેલા એક મહારથીને ત્યાં તે શીખવા રહ્યો. વિચક્ષણ બુદ્ધિ, તેથી ય વિલક્ષણ જીશ ને રસ્તો કાપવાની સીકતથી સંગોવડી-આની આંખ ઉઘટે તે પહેલાં તેણે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી. કોઈ સર્વદેશી બગોળવેત્તા ગ્રહેગ્રહની ગતિ ગણે તેમ કામેકામનો પ્રગતિપથ તે ગણી શકતો. અજ્યે તેને ઔદાર્ય શીખવ્યું ન હોતું. જગતને તૃણવત્ લેખતા પોતાની ગાહોશીમાં મસ્ત આ મહારથીને મન નાનો ને નિર્ધન શિશુ નફરથીએ નીચ, તુટ્યાં આસનથીએ નિરુપયોગી હતો. રાતનો શ્રમ સેવતો શિશુ સેવેલા શ્રમતું પરિણામ, એક ઉત્તેજક શબ્દની આશામાં, તેને ચરણે ધરતો; પણ એ શબ્દ ગુરુગુણે ન નીકળ્યો તે ન જ નીકળ્યો.

(૪)

શબ્દ, અથ ને જ્ઞાનના અટપટા લેહો; ન્યાયાસન હોલાવતી શબ્દપટ્ટતા; માનવહૃદયની કુડીકુડી શુચોતું જ્ઞાન; પાશ્વિત્ય જીવનની રહેણી, ઠરણી ને વિચારસરણી; હરામીઓની હોંશીઆરી; સિદ્ધાંતમય જીવનની વિડંબના; ને મહાસાગરતું જગત-તત્રઃ આ બધા તે ગુરૂની સાંનિ-ધ્યે વસતાં શીખ્યો. જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં ઋણ સ્વીકારતાં શિશુનાં વર્ષો વીત્યાં, પણ વૃત્તિ વિરોધનાં વિષ કોઈએ ઉતારી શક્યું છે ? ગુરુના હૃદયમાં શિષ્યનો શુભ ન વસ્યો તે ન જ વસ્યો; ને એ રહી ગયો શિશુના લાવિકા હૃદયનો એક વણપૂર્યો કોડ.

(૫)

આશાભંગ, માનભંગ શિશુ દિવસભરનાં વહીતરાં પછી રાતે શાતાની શોષમાં સતીની સુઘડ ઓરડીએ જતો.

સહસ્રાબ્દી

ગુજરાત : દીપોત્સવી અંક : નવેમ્બર ૧૯૩૧ :

મેમાનંદ

અજ્ઞાન સ્ત્રીને અવગણનાથી બાળનાર પાપીને જે જ શક્તિ જણાવનાર કૌણ જડયો તે કડવી પળે શિશુએ સંકલ્પ મૂક્યો: 'કહિ વિધિ કૃપાબળ દે તો કૃપાકાંક્ષીને ખાલી હાથે કાઢવો, પણ તિરસ્કારીને નહીં.'

(૬)

વૃદ્ધ અને વિરાટ કેઈ વ્યાધરાજ, સત્પુટ પણ ઘડોર, ખડક પર પગ પ્રસારી, તોફાની જુવાનીનો શ્રમ ઉતારતો, પ્રોદ, સ્નેહભર ને સ-રસ નયને ધોતાના પરાક્રમોતું અવ-નવું સર્જન જુઓ, તેમ વૃદ્ધ કાકા શિશુની કારકીર્દિ જોઈ રહ્યા. અશ્રમિત એકનિષ્ઠ આગળ આવીને સિદ્ધિ જોઈ રહ્યા. અશ્રમિત એકનિષ્ઠ આગળ શક્તિ અને સમૃદ્ધિ ઉભી રહે તેમ શિશુની આગળ શક્તિ અને સમૃદ્ધિ આવી; ને એ વૃદ્ધ હેવામાં અણુદીઠા હર્ષતરંગ ઉઠ્યા.

(૭)

એક શરીર પણ બે બ્રહ્મા, એક દેહ પણ બે દૃષ્ટિ, એક મનુષ્ય પણ બે સંસાર હોય એમ, એક શિશુના બે શિશુઓ પૃથ્વી પર સંચરતા: એક સ્વસ્થ, કાઠો ને હરામખોર: શીખે દીન, ગભીર ને મ્હાન: પ્રજ્ઞયથેલો ને આદર્શસેવી, યોગના રહસ્યનો નિહાકો ને દીન્ય સાર કાઢવાનો ઉત્સુક એવી અદ્ભુત પ્રિયતમાની સ્મરણ-શક્તિથી અણજણવી વિજ્ઞા સમો.

(૮)

એકલવાયા બોમમાં વિહરતા આ શિશુએ, આત્મ-કથનના આવેશમાં મહાકાવ્યો દ્વારા કલ્પના વિલાસથી પ્રકુલ એવી સુંદર ને નવરંગી નવસૃષ્ટિ રચી તેમાં એણે હૃદયના વલુકથ્યા લાવેા જુક્યા ને આત્માના ગગનસ્પર્શી આદરોને શબ્દદેહ દીધા. વધેા થયાં અભ્યક્ત એવી ઉર્મિના ધસતા પ્રવાહે કે કે શીકરો ઉઠાડ્યા, ને કીર્તિતરંગા અભિમાનને શાંતિ અર્પો. ગગનના બે

નિશ્ચય મુવંતારલા સરખા એના કલ્પનાવિલાસનાં એ
અનિવાર્ય અંગો હતાં : અશુભે આદર્શ સીંચી ઉછેરેલી
જીવંત ને જાનવલ્લભાન એક તેની ખાલસખી અને બીજા
એક યોગીન્દ્ર-પુત્રાણુકયાની સ્મરણભૂમિમાં જન્મેલા, ખાલ-
પણમાં સેવેલા બ્રાહ્મણુત્વની ઝોળીમાં ઝુલતા અરવિંદને
સ્પર્શે ઉજ્જવલ, મહાભારતને અભ્યાસે લબ્ધ. આ બેને
તે કાળે કાળે ફરી ફરી સ્થાપતો.

(૯)

ઉચ્ચાલિલાળી ને વિવિધ આડંબરથી સુક્ત એક
મિત્રોનો સાહિત્યરસિક સાથ તેને થયો; નાને માટે મોટા
બાલો બાલનારો, ઓછી શાકત છતાં ઉચ્ચ આદર્શને
સેવતો તેમાં એક સરલ ને નિરભિમાની હતો; તેણે
પોતાની શ્રમસાથવેલ આંચે શિશુનો કલ્પનાદીપ સળ
ગાળ્યો. એ દીપ લઇ તેણે જોયું ને શોધ્યું; કે કે અધ-
કારમાં અજવાળાં પ્રસર્યા; અને કે કે દર્શનપરંપરા
તેની દૃષ્ટિએ થઢી.

(૧૦)

તેણે જોયાં :—

કાલની ઉષામાં ધસી આવતા ઉઘ્ર ને ઉત્સાહી આર્ય-
સમૂહો; શર્યાતીરાજની વિજયસેના; ને નવંચૌવનમસ્તક
સુકન્યા સેવ્યા સ્વયન લાગવિનો પુરંદર પંરાજ્ય.

તેણે જોય :—

લંકાધીશ ડગાવતી ને ધરણી કંપાવતી, આર્યાવર્ત
વિનાશવા તપર એવી સહસ્રાણુનના હૃદયદળની ગર્વ-
ધેલછા-હૃદયો ડારતી; ક્ષત્રીય સંહારતી લગવાન જામદગ્ન્યની
પરશુની; પરમવિનાશક હીરિત : ને આર્ય સુનિઓતી
આશ્રમવેદીનો વિશુદ્ધ ને સુગંધમય ધૂમ્ર.

તેણે જોય :—

દ્રાવિડાને કીર્તિવટે સમૃદ્ધ કરતા વિજયમૂર્તિ વાસુદેવ;
સૌરાષ્ટ્રને સાગરતીરે ઉત્સાહમદમાં તોફાની એવા યાદવો;

ममदन्त्य-परशुराम

દયારામ

ગિરિનગરની ઊંડી, ઘેરી છાયામાં મુલદાનેા સંબંધ બાંધતા
નર ને નારાયણ.

અને વળી જોઈ :—

પ્રભાસને તીરે મરણને આંગણે પડેલી ધર્મજ્ઞે
રાજ્યપદ સંકેલી નિવૃત્ત બનેલી જોવી આર્થાવર્તની ન્ય-
હત મહત્તાની પાસાધીએ વીધિલી પૂજ્ય પ્રતિમા.

(૧૧)

તેણે જોયાં :—

મુવનોનાં ટોળા, ઉતરી આવતાં, વસતાં, વિનાશતાં
ને આખરે આર્થત્વ સ્વીકારતાં; આર્થત્વને જગેજગ
સ્થાપતી જોવી મહાભાગવત ભક્તમાહિત્યની દુર્ભેદતા
ધસી આવતી, કચરતી, વિદેશી અવરોધતી ને વળી
વદ્ધાભીના બદ્ધકર્મનાં તેજ, સંસ્કાર ને સમૃદ્ધિ.

(૧૨)

તેણે જોયા :—

સારસ્વત મંડલના નાથ આલુક્ય વીર મૂળરાજ :
પાટણુથી શુભર ગૌરવની આજુ ફેરવતા, દાનવથી પશુ
કુદ જોવા યવનદળથી દેવાધિદેવ સંરક્ષતા, પાટણુની
સ્વાધીનતાની સિદ્ધિ મઝેદા, પડ્યા તોય પાછા તેધાર
જોવા બાણવલી ભીમદેવ

અને જોયાં :—

પદરજથી દશ દિશા અપારતા, નિઃસીમ સમર-ક્રીડામાં
સહઅર્જુન સમા શુભરેશ્વરોમાં જોકમાત્ર સમ્રાટ જોવા
અર્જુનજોતા જયસિંહદેવ સિદ્ધરાજ.

(૧૩)

ને જોયાં :—

વિદ્યાબ્યાસગી ને ધનાઢ્યોના શુર, અહિંસાના આચાર-
ને વિચારની પ્રસારી રેતા, સતાની ચોધમાં મરણુલ

સાધુઓ; અને તેમાં પણ વળી એક વિદ્વદ્ધ, શ્રાવકના સંસ્કારને સન્મનાવતા, અહિંસાભૂમિ ગુજરાતને આપેલા સંસ્કારમંદિરે સ્થાપતા એવા પાટણનાયના પ્રેરક હેમચંદ્ર. વાઘેલાઓના જળહણતા પ્રકાશમાં શ્રી, સસ્વતી ને કીર્તિ ઉપાસતા ગુર્જરાની યવનવિનાશીની વીરતાના ઘણી બ્રાતૃ-યુગ્મ વસ્તુપાલ—તેજપાલ.

(૧૪)

અને જોયો:—

જેણે કલ્પનાની સૃષ્ટિ કરીને તેમાં વાસ કર્યો; જેણે શંકર સાધી રાસ જોયો ને પુરુષત્વ સમર્પી ગોપીપદ લીધું; જેણે રાધાવરનો પ્રેમ જોયો તેવો ગાયો ને ભક્તિ-રસે સહુ પૃથ્વી છાંટી; જેણે હરિજનનાં અંતર લાગી વૈષ્ણવપદને સાધ્યું ને શીખવ્યું; જેણે ગગને ધૂમતાં સમિધદાનંદને હૈયાને હેમપારણે હીંચાવ્યા—તે જીર્ણ-નગરનો ભાલીડાઓ લોળો નરસિંહ.

(૧૫)

વળી જોયા:—

ઘોઠે ચીટાને ગાગર-રણુકારે મુગ્ધ કરતો કલ્પના-ગોહિનીથી નર ને નારી નચવતો, ગુજરાતની ગીરાને ગર્વે રસનાર પુરાણના નવોંને નાનકડાં વ્યાસ સરખો વૃદ્ધ ને વાગ્વદ્, પડોદરાવાસી ભટ્ટ પ્રેમાનંદ; પ્રજાસાગરની ખંસરી છેડી, ગરબીની ધુનથી હૈયાં હરતો, રેવાના કિરમ્જ જલમાં મુખાકૃતિ નિહાળતા, સ્વરૂપમુગ્ધ રસિયો તો હલો ધના સત્ત્વ સમો વાંકી પાઘનો વરણાગીઓ દયારામ; ઉગતા રવિકિરણના સ્પર્શથી સંગીત રેલાવતી જગતિખ્યાત મેનનની મૂર્તિ સમો નવસંસ્કારસ્પર્શે સૂર આલાપતો ઉત્સાહધેલો, સુરતી ક્ષ્મક નર્મદ.

(૧૬)

આ બધાં દર્શને કૃતાર્ક શિશુ મુગ્ધમુગ્ધથી ધસતા ગુર્જર મહાનંદમાં નાહી. તેનાં તરંગોમાં નાચ્યો; તેની

આચાર્ય હેમચંદ્રસુરિ

ગુજરાતીશ મૂલરાજ સોલંકી

ગતિમાં ઘસડાયો; ને આંખનાં તેનાં અંધારાં દબ્યા. તેની ભક્તિભીની આંખો આગળ ઉભું જુજરાત-એક ને અવિ-
ભાજ્ય અને એ પુણ્યભૂમિનાં ભાવિનાં સ્વપ્ને ભેટો
તે રસિક શ્રદ્ધાશુ તેનાં કીર્તન કરવા બેઠો.

(૧૭)

નવા સિદ્ધાંતા શીખવવાને ઉત્સુક એવા મિત્રોનાં
સાથમાં તેણે સલાએ જળ્યા ને પત્ર પ્રકટાર્થ; પ્રજાને
પ્રતિનિધિ થઈ તે મહાદેવો ને સ્વદેશભક્તિ ને ખ્યાતિના
સાથે સરતા રસ્તા લીધા. વળી મુજબ સગદુનું સર્જન
કરતું, ગામેગામ રાષ્ટ્રસંદેશ લઈ જવો, શક્તિનો
સાક્ષાત્કાર કરાવવો ને જુગની સત્તાને પડકાર દેવા-એ
કપરા પ્રયોગો તેણે પ્રારંભ્યા અને રાષ્ટ્રસિંહને પણ
બંલીર જર્જનના પાક પડાવ્યા

(૮)

અને એવે આળ્યા કાળની અજરખી ને ઉઘાડપણી
સરલતાથી વૈભવમસ્ત મહાનગરને સ્તબ્ધ કરતા; આફ્રિકાને
વિજય સંઆમેથી પાછા ફરેલા મહાત્મા મોહનદાસ.
બધાની સાથે શિશુ પણ ધસ્યો તેને સત્કારવા. યજ્ઞેથી
નં સમજાય એવાને એણે સન્કાયા ખરા. પણ સમજ્યા
વગર.

(૧૮)

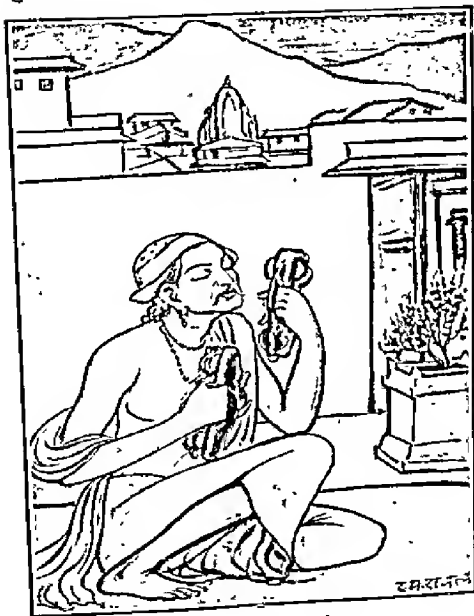
શિશુની બુદ્ધિએ વિકસી ને અનુભવ વધ્યો. ધનની
ધારા ને સમેલવીઆના દેશ ને મોટેરાઓના અવિરત
પ્રેમ-આ પ્રગતિનાં પ્રથમ ચિહ્નો પણ તેણે ભેવાં. નિર્લ-
બધી સત્યને ડામતું, નિર્ધનને ધનભારે કચરવો, સત્ય
સોધાય તે પહેલાં વિજય જુજવી લેવો-આ ન્યાયપદ્ધતિનાં
મુખ્ય અંગ તે શીખ્યો. સિદ્ધાંતોના રહસ્યો સોધવાં,
સમજાવવાં, સત્ય સંસોધતું ને અન્યાય અટકાવવો,
આ ધારાધરોને પુણ્યમય કર્તવ્યપથે પણ તેણે કે કે
પગલું દીધું.

(૨૦)

શિશુના એ દિવસોની મોહિની કેંક ઓર હતી ને
 તેવી જ અવિસ્મરણીય. નજર જાય ત્યાં ધસવું ને ધસી
 નવરત્ર ચાખવો; શક્તિનું ભાન, ને આત્મશ્રદ્ધાનો આવિ-
 ભાવ મેળવવાં; તનતોડ મહેનતમાં મોજ માણવી ને વધતી
 પ્રતિષ્ઠાનો વિસ્તાર માખવો; નવપ્રાપ્ત કિર્તિ ને સમૃદ્ધિને
 દર્શને રાચવું; કલ્પનાના વિલાસને સાહિત્યમાં મઠવો, ને
 પગ આગળ લંબાઈ પડેલી પગથીની દૂર ને દૂર વધતા
 જતા પ્રકાશ તરફ લંબાઈ રહેલી રેખાઓ નીહાણવી
 એ એના જીવનનો કાર્યક્રમ.

ભાવનાનાં તેજ વિલાસના પ્રકાશમાં પણ ભળવા લાગ્યાં.
 (અપૂર્ણ.)

ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતા

ગુજરાતમાં જયસિંહદેવ સિદ્ધરાજ

જલ-ઉમલ

લેખક : રા. યશવંત પંડ્યા

[રાતના અગિયાર થવા આવી છે. આસાનીમાં બેઠી બેઠી છે. એના પાસેક પુરોએ અને એકેજા છે. પુરોએમાં સીના વડિલ દેવેલા એક જુદા છે. એમને બધા 'કાકા' કહીને બોલાવે છે. કાકાને માથે વાળમાં ફેંટા ચોટલી છે. મહા મન હાથે એમ વગી છે, અને વધી છે. પાચ-સાત ઘાત પડી ગયા છે છતાં જીવનું તોર જેટુ ને તેતુ છે. રિદર કાકાને બચીને છે, સિવનાથ બાણિયો છે, પણ બલરામ કાલવું છે. કાકા બોલવે મટે ત્યારે આ ત્રણે કા તો મુગા બેસી સાંભળી રહે. અથવા તો ધરિ રહી હાંકારો પૂરે બલધર એમનાથી જુદો તરી આવે છે. એ બોલતો નથી. કારણ કે એને બોલવું મળતુ નથી, આ કોડો મળે એ મનમાં કુલવાય છે; પણ સંપૂર્ણ સયમ સાચવી, મુંઝ પ્રેમકની માફક બેસી રહે છે. સરિતા આ બે સાંકળના આકાશ જેવી છે. કાકાની એના પર કુપરદિ છે, હરિદર સિવનાથ અને બલરામને એના પ્રત્યે માન છે, બલધરને એના વાસ્તે મમતા છે બલધર સિવાયના સૌ અત્યારે નીચેના ભગનના તરખોળ છે. મંજરાની રમઝટ જમાવતી બતાં કાકા ઉગ્યા અવાજે ગાય છે, લાળા-એના દવાકા કરતાં બાળીના સ્પેરી થે ઉગ્યા અવાજે ઝીસે છે.]

સાચું શરણું હરિનું નામનું.
ખાલી મૂકી આંધો લું,
ને ખાલી મૂકી છે જનું;
સયાં ને સંબધી બંધન
આવે ના કષ્ટ કામનું;
સાચું શરણું હરિના નામનું.
પાપ લજા મારમને મેલી,
પુન્યનું બાધું બાંધનું.
આવે બ્યારે તેતુ તેડું
હસતે મુખડે કાલનું;
સાચું શરણું હરિના નામનું.
ગ્રોથો મનખાદેહ મળિયો,
હાતા નામ ન બૂલું;
લાખ ચોરાસી કેરા મલીયો
એમ આખર છૂટું;
સાચું શરણું હરિના નામનું.
સાચું શરણું હરિના નામનું.
[કાકાનાં મંજરાને સ્થાકાર બ્યારે એક-
દમ વધી પડે છે ત્યારે હરિદર, સિવનાથ
અને બલરામના માથાં પણ શેખનામની ફેણ
માફક ડાલવા લાગે છે.
આ એક સરિતા કહે છે, બલધર
ચીડાય છે.]
કાકા—(મંજરા હેઠા મૂકી) વાહ ! અરરા નાથ-
ની અજળ કળા ! વાહ !
હરિદર—સાચું, કાકા.

કાકા—હરિયા । સંસારમાં સાર નથી.

શિવનાથ—બરાબર બોલ્યા.

કાકા—અને શિવલા । આ દુનિયામાં મારે

વહાલો કરે એજ સાચું; બાકી બધું મિથ્યા.

બલરામ—કાકા, તમારે કહેવું સત્તર આના.

કાકા—બળાઆ । અહીં થું લઇને આવ્યા

હતા ?—અને અહીંથી થું લઇને જવું છે ?

હરિહર—કાકા, કશું નહિ.

સરિતા—(માથું મારી) પણ કાકા, તમે

ગવરાવ્યું તેમ સગાંસંબંધી નકામાં હોય

તો પછી તમે કાકા શા કામના ?

જલધર—(મનમાં) કહેવાના.

કાકા—સરખેન, તમે બધાં એટલે બધાં.

આવા વળી વાદ શા ? હરિનું નામ લો.

[જલધર, ઉભો થઇ, અંદરના ઓરડા

બહી વળે છે.]

સરિતા—કેમ, જલધર ?

જલધર—(ચોળી) તમારી મોટી મોટી વાતોમાં

મારું નાતું મગજ નથી ખુંચવું.

હરિહર—સાંભળો, કાકા. મહેમાન આટલું

બધું બધ્યા છે ને હરિને નથી ઓળખતા !

સરિતા—ઓળખતા હશે.

જલધર—ઓળખું છું.

કાકા—ત્યારે ?

જલધર—તોય તમે બધાંને હરિનું નામ લેવાનું

પુણ્યનું બાથું બાંધવાનું કહો છો એ મારે

ગળે નથી ઉતરતું.

શિવનાથ—કેમ ?

કાકા—શિવલા, વચ્ચે ન બોલીશ.

બલરામ—એટલે ?

કાકા—(ચીડવાઇ) એટલે એમ કે તમે બધા જ

ચૂપ રહો. હું એકલો બાકીને સમજાવી શકીશ.

સરિતા—સમજાવો, કાકા.

[જલધર પાછો આવે છે. કાકા ગળે

આંગળાં ફેરવે છે. સરિતા મન્દ મન્દ મલકે

છે.]

કાકા—જલ્દીમાઇ, અરે ! જલધરમાઇ, લે ! મને

તો નામે ન યાદ રહ્યું ! હરિ, હરિ !

સરિતા—કાકા, તમને યાદ છે. એમનું નામ

જલધરમાઇ.

કાકા—હંઅ, બાઇ. આ ગુલાનીયાંઓને હું થું

કામ ઉપદેશ આપું છું એ તમે જાણો છો ?

જલધર—ના.

કાકા—બાઇ, એટલા જ માટે કે આ અવતારે

જો કંઈ પુનઃદાન કરે તો એમને સીધું

વૈકુંઠ મળે અને બીયારા જનમનરંજની

ફેરફેડીમાંથી છુટે.

સરિતા—(મનમાં) એટલી કાને ઉતાવળ છે ?

જલધર—(ઠાવકો રહી) પણ કાકા, વૈકુંઠ

નાતું છે.

હરિહર—(બડકી) એટલે ?

જલધર—એમ કે આપણે સૌ સામઠાં

પૂજ્યશાળી થઇ જઇશું તો પછી ત્યાં

સંકેશ પડશે.

સરિતા—સાચું, કાકા ?

કાકા—(પાંપણ પટપટાવી) જરા વિચારવા

જેવું ખરું.

જલધર—અને કાકા ઇશ્વરની સાચી ભક્તિ

પણ કેટલા કરે છે ?

સરિતા—કાકા, કેટલા ?

[કાકા વિચારમાં પડ્યા છે. હરિહર,

શિવનાથ અને બલરામ સામસામું જોયા

કરે છે.]

જલધર—પણ ચોડા એ બહિષ્કારી કોઇને
લગ્નની જોઇએ છે, કોઇને સત્તા જોઇએ છે,
કોઇને સત્તા જોઇએ છે. નિષ્કામ બહિષ્કાર
તો લાગે એક કરતો હશે. (આજીવન કંચી
કરી) એ એર તરવાનો. બીજા બધા
પુત્રવાદ.

સરિતા—કાકા, જલધર સાચું સમજાવે છે ?
[કાકા જમીનમાંથી જલધર કોપના જલધર
છે. તેમાં ટાવરના ટોકા સંભળાય છે.]

કાકા—એ હો હો ! કેના બધા વાગી મયા ?
વાનોમા ને વાનોમા ખપર જ ન રહી !
હરિયા, શિવયા, જળીઆ, ચારો સરખાદેન,
તમે જે કાંઈ જાઓ. મહેમાનને પણ
આરામ આપો. કુળમરો અને અગરણ
તો અનેક રામના મૂળ છે.

સરિતા—પણ કાકા, બહિષ્કારમાં વિશે આ
જલધર ને કહ્યું, તેનું શું ?

કાકા—ચાલ્યા એ વિષય જ નથી જોયો
મદાનો સવાર છે.
[કાચમાં લાકડી લઈ કાકા આવવા લાગે
છે. ઘેટાં જેવા હરિદર, શિવનાથ અને
જલધર એમની પાછળ જાય છે.]

સરિતા—પણ જલધર, હું ધાર છું કે એ
અચાની વિષય જ છે, તમે શું ધારો છો ?

જલધર—તમે ધારો છો તે જ, પણ હું
અચાની અચા માંની નથી.

સરિતા—કેમ ?

જલધર—કારણ કે એની અસંધિ વાનો મારે
હું અહીં આવીને નથી.

[તો જે આવી જ વાળીપડનામાં એઓ
એક વચાટે છે. અરુણા ઓરડામાં છે—

આંક નરકાર્યની ધમત્ત ચાલ
એવો અવાજ થઈ આવે છે.]

સરિતા બેઠેન, તમે મને તપ્પેક
લખ્યા ત્યારે હું આવીશ. મને
શું હું કે વધારે પડતો આગ
ન કરાવશે જોઈએ. જ્યાં એમ
અમર્યું થું જરૂર.

સરિતા—પણ વરસ દિવસથી આપણે
નવોનાં .....

જલધર—એક તો એ કારણે આવીશ
તમારા જેવા કામગીમાં ખાતિ
પવના ન પાડાય એવી ફેરવીક
બામત તમારે કરેલી છે.

સરિતા—સ્વપ્ની વાત.

જલધર—ત્યારે ટાલણમાં..

સરિતા—ધીમે ધીમે હું એ ઉપર આ
હાળી.

જલધર—પણ ટાવરના ટોકા કલાકે
વાગે જ જાય છે, અને એટલે
કાકા હશે જ નય છે, એ જાણો !

સરિતા—એથી આપણને શું ?

જલધર—(કનાવળથી) હે એ !

સરિતા—(હળવેથી) હા, યદિમાળના કાંઠ
આકાશના સ્પર્શબદ્ધ જ નથી ફરત
(જલધર જલધર કોપે છે.)

જલધર, માંડ માંડ આવ્યા છો એ
માંડ માંડ જવા દેવાની.

(એઓ મહેમાનમતીના વિવેકની વા
વળગે છે. ઓઠામાં ઓઠો અર્ધો
એર્ધ જમાડે છે.)

જલધર—સુવર્ણ આ સાલ સરકી જાય.
એ. કહેવાશે. એના નેટલી કામચ

છોકરી બીજી મેં ઓળખી નથી.

સરિતા—મને સંભારતી હતી ?—કે બૂલી મષ્ટ ?

જલધર—મારે મોંએ ફરિયાદ કરતી હતી કે તમારો 'તેને' કાગળ જ ન મળે ! કહ્યું તો તમારી તબિયત વિશે ફિકરમાં પડતી ! સરિતા—તમારે ખાત્રી આપવી હતી કે હું તદ્દન તંદુરસ્ત છું.

જલધર—તો વળી કષ્ટના કરવા લાગે કે તમારો પત્ર તેને નહિ, ને મને કેમ ? (જલધર. સરિતા સામી મીઠી નજર માંડે છે.)

સરિતા—એવું તો તમે કાંઈ જે ન કહ્યો તો જે એ કહે છે. હું ત્યાં હતી ત્યારે જે આપણે માટે એ અનેક ટકુઓ દોડાવતી—મનમાં (મીઠાચવી) અને પછી મને પૂછતી પણ ખરી.

જલધર—(રસથી) અને તમે શું કહેતા ? સરિતા—હું હા બણતી.

જલધર—ત્યારે બોલવાનું કાંઈ કારણ ?

સરિતા—એક જ. હું ગમે તેટલું સાચું બોલત તો જે તે ન માનત. તો પછી તેને મનગમતું મારે શાને ન બોલવું ? બલે ને એનો આત્મા એથી સંતોષાય—કે સંતાપાય ! [જલધર જરા ચંચલાઈમાં પડે છે.] અને એને અને અવિનાશને કેમ ચાલે છે ?

જલધર—એમનું એમ.

સરિતા—વાલ વધી છે કે...

જલધર—એ તો એમનાં અંતર. જાણે.

સરિતા—પણ તમારે આંખ—કાન છે ને ?

જલધર—તે આવા ઉપયોગ વાસ્તે ?

સરિતા—(લાડથી) તો ય ?

જલધર—એ તો વખત વીતે એમ વાતે વધે.

(સરિતા અનેક આડીઅવળી રીતે આખી વાત કઢાવવા મથે છે : પણ નિષ્ફળ નીવડે છે. એથી એ જલધર પ્રત્યે ઓછું લગાડે છે. પરિણામે બોલતી બંધ થાય છે, એના ટકોરા બરાબર મંબળાય છે.)

સરિતા—કાલેજના બીજા થા. સમાચાર ?

જલધર—માધવી જે તમને વારે વારે સંભારતી હતી. તમે અબ્યાસ. અધૂરેથી મુશ્કેલી

એ માટે અત્યંત શોચતી હતી.

સરિતા—તે તમારા આંગળ ?

જલધર—હા.

સરિતા—કેમ ?

જલધર—તેની તો મને જે નવાં છે !

[સરિતા શાંત રહે છે.]

પણ તે પંચી તે તમે જાણ્યું કે ?

સરિતા—કોને ?—અંકુશને ?

જલધર—તમે કેમ જાણ્યું ?

સરિતા—એમનાં લક્ષણ જ એવાં હતો.

[આ હિતિહાસમાં બંનેનાં હડાં હારે છે. કુદો સમય વહી જાય છે; તેની તેમને ખબર નથી રહેતી.]

જલધર—પણ સરખડેન. એ રસિક વાતાવરણ મુકાને તમને આ શુષ્ક રણમાં શે મમે છે ?

સરિતા—(પરાણે) નથી. ગમતું પણ ગમીડું છે. અભણને શિક્ષણ, કુખીયાને દિલાસો, દરિદ્રનારાયણની સેવા એ આપણી જેવાં માટે નથી તેના મને ખ્યાલ જ નહિ. પારકાના જીવનમાં. રસ. પૂરવાનો પ્રયત્ન કરતાં હું જ જાતે રસહીન ચાઉં જઈશ... (અનુસંધાન પદ. ૩૪૯ ઉપર)

પ્રકરણ ૧ :

દીપોન્મણી અંક ૧

નવમ્બર ૧૯૩૧

મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી

અને એ સઘળામાંથી પણ અસહ્ય ગરમી છૂટે છે. એક ગૃહસ્થે કહ્યું તે પ્રમાણે દમણાં તો ઢોટા અને જેકોખાખાદ વચ્ચે પણ હરિકાષ જ ચાલી રહી હતી.

રજપુતાનાના સઘળા સ્થળોમાં એક જાતની જૂતવટ અને Romance જોવામાં આવે છે. ઢોટામાં પણ એ જ સ્થિતિ છે. ઢોલા અને મારુની રસિક કાવ્યનિક મૂર્તિઓ તો નગરે ચડી મુરકેલ, અને તેમાં ઢોટાની જૂતવટ. જરાક મોટાઇ હોય તેવાં ઘણાં ઘરને પક્ષગમ્ય બનાવી રાખે છે, છતાં રંગ અને સ્વર એ બે વસ્તુનો મેળ આ તરફની પ્રગળે જેટલો જીવનમાં વણી લીધો છે તેટલો ગુજરાત તરફ નથી એમ તો પહેલી દૃષ્ટિએ જ લાગી જાય છે. બે ભૈરાં ભેમાં મળે તો ગીત શરુ થાય એવી સ્થિતિ એક બાઇએ કહી દેખાડી તે સત્તની નજીક લાગે છે. દરબારી ટંકારખાતું સાંભળવાની તક મળી તેમાં પણ મીઠું Rhythm બહુ જ સરસ લાગ્યું; એની સાથે સાથે જ બેન્ડ પણ વાગતું હતું. બન્ને વચ્ચેની સરખામણી કરતાં લાગે કે પહેલાંનો ત્યાગ કરીને બીજાને લેવામાં કાંઈ મેળવ્યું તો નથી, પણ ગૂમાચું છે ઘણું. સંભવિત છે કે આ દૃષ્ટિમાં કાંઈને અતિદેશીની ગંધ લાગે; વખતે ઢોટા શહેરીજનને આમ્યતા પણ લાગે છતાં ટંકારખાતું વધારે દેશી છે, વધારે મુંદર છે, આપણા વાતાવરણને વધારે અનુકૂળ છે, વધારે રસમય ને સ્વરમય છે તે વિશે તો શંકા નથી. પણ જેમ આફ્રિકાનો જંગલી ધખા આવતા ઉપયોગી બિનઉપયોગી અને વૃક્ષાનકારક સુધારાની સામે, પોતાના જંગલમાં અરથી રાતે જંગલી ઢોલક જગમગીને

પોતાતું દર્દ કહી નાખે છે, તેના જેવું જ કાંઈક, આ ટંકારખાનાં સ્વરમાં બોક્ષી રહ્યું છે. ‘મારું આ મરણગીત સાંભળી લ્યો, હું હવે પછી નહિ હોઉં, નહિ હોઉં’ એવી ભયંકર વ્યાધીનો સ્વર એમાંથી સંભળાય છે.

રજપુતાનાની સઘળી પ્રજામાં રંગ અને સ્વર પ્રત્યે કાંઈક વિશેષ આકર્ષણ છે. ઉદેપુર બિઝનેસ તરફ આંટા મારી આવેલા ડો. હ. આ વાતને અનુભવથી સાચી જણાવે છે.

ઢોટામાં ખાસ આકર્ષણ તો હતું રજપૂત-શૈલીનાં કેટલાંક જૂનાં મુંદર ચિત્રો જોવાતું : એક જગ્યાએ એ છુપાઇ રહ્યાં હતાં, ખરા ઝવેરીના અભાવે, પણ પછી તો ન મારેડું એવું નવું આકર્ષણ પણ મળ્યું. ઘણી વખત દુનિયામાં એવું જ બને છે કે જે પાકું હોય તે ન થાય, અને અણધાર્યું ધારેલા કરતાં પણ સોગણું મુંદર રીતે રજૂ થઇ જાય. જે ચિત્રોના મોહથી ઢોટા આવ્યા તે ચિત્રો જોતાં જ મોહ નાશ પામ્યો. સાધારણ ઢોટાના ઢોટા અત્યંત કલાકારે યોડે ‘ધણે’ માનસિક વિનોદ કરેલો એટલું જ. અચારે તો એમાં રસમૂર્તિની છાયા પણ ન હતી. પણ કલાકારે જેની રીતે ક્યા. તેથી જ રીતે કલાનાયે નવાબ્યા. મેષદૂતમાં રંતિદેવની ચર્મજવતી આવે છે, મહાભારતકાર એનો ઉલ્લેખ આપે છે. ચર્મ-સન્યા કહેવા પ્રમાણે રંતિદેવ તે દરાપુર- (હાલતું ધોળપુર)નો રાજા. વિજ્ઞાસીયુગનો શેખન સમ્રાટની જેમ એને ત્યાં વીશહજાર રસોધા : અને શેખન ભોજનની વાનીમાં જેમ મોરની જીભનો આસ્વાદ લેવાતો, તેમ રંતિદેવને ત્યાં ભોજનશાળા ખાતે હશેમાં

છે. બુદ્ધિથી નીચેના કંઈકોમાં કામનાઓ, ઇચ્છાઓ વગેરેને વશ વર્તેલા ગાનવનો અશુદ્ધ પ્રાણ અને તેના આરેગો, લાગણીઓનાં આવેશો અને તેનાં પૂર, ભૂતકાળના અભ્યાસને પરિણામે માનવમાં વજ્રરૂપે જેવી ચષ્ઠ બેઝેલી વાસનાઓ અને અધ્યમેચ્છાઓ, અવચેતના (Subconsciousness)ના સુષુપ્ત સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન ચષ્ઠ ચેતનતા (Consciousness)માં સ્ફૂરતી અનેક ઊર્મીઓ, તોફાનો અને ઝગાવાતો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. એ કંઈકોની અશુદ્ધિઓ બુદ્ધિની ભૂમિકામાં ધસારો કરી તેના વિશુદ્ધ કાર્યમાં વિલેપ કરી ધર્મસંકટ ઉત્પન્ન કરે છે. ધણીવાર તો બુદ્ધિના કાર્યને સમજણ અટકાવી સુદાં દે છે. પ્રાણની કામનાઓ તથા ઇચ્છાઓની પેઠે ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ તથા ભાવો-અર્થાત, રાગદ્વેષ, આશ્ચર્યનિરાશા વગેરે દ્વંદ્વપ્રધાન ભાવોની ભરતીની રેણુઓ બુદ્ધિની ભૂમિકામાં ધસી જઈને વિશુદ્ધ બુદ્ધિને ડહોળી નાંખે છે. પરિણામે સત્ત્વ સ્પષ્ટ અને સુરેખ પ્રતિબિંબ ઝીણવામાં યાતો પદાર્થોના કે ઘટનાઓનાં વાસ્તવિક મૂલ્યાંકનમાં માનવની બુદ્ધિ ભૂલો કરે છે.

એ મર્યાદાને બરાબર સમજવા માટે આપણે જ્યાં વધારે અવગોચર કરીશું. બુદ્ધિથી પ્રધાનક્રિયાઓને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકાય: ૧. જ્ઞાન પ્રાપ્તિની, ૨. તપઃશક્તિની, અને ૩. માત્રાસ્પર્શોગી સ્વીકાર કરી તેમની વ્યવસ્થા કરવાની એટલે કે ૧. તત્ત્વદર્શન અને સત્યજ્ઞાન, ૨. નીતિપ્રધાન ક્રિયાશીલતા, તપ શક્તિ અને ૩ રસવૃત્તિ યાને સૌંદર્ય આદિકશક્તિ. ૩૫ વગેરેમાં આનંદ લેવાની મનોમય રસિકતા. બુદ્ધિની આ ક્રિયામાંની કાષ્ઠ પણ વિશુદ્ધપણે

કાર્ય કરી શકતી નથી. પ્રત્યેકના કાર્યમાં અધોગામી, વાસનાપ્રધાન, પ્રાણ અને અશાંત દ્વંદ્વમય ચિત્તનું અસમ કાર્યપ્રવેશ કરે છે. ત્યાં મુઠ્ઠી એ પ્રત્યેક શક્તિમાંથી અયુક્ત મિશ્રણ તથા પરિણામે યતો વિકાર દૂર થઈને તે વિશુદ્ધ અને નદિ અને જ્યાં મુઠ્ઠી એ વિશુદ્ધ થયેલી શક્તિ અનંત પ્રત્યે અનાદ્યત કાર્ય નદિ ત્યાં મુઠ્ઠી તે પોતાની ઉચ્ચતમ શક્તિતાને કદિ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ. ઉદાહરણ તરીકે રસવૃત્તિ સ્થો. સૌથી પ્રથમ તો કામના, ઇચ્છા અને આશ્ચર્યના સામાન્ય દોષોથી રસવૃત્તિ મુક્ત થતી નોંધએ, વળી રસાસ્વાદ અને સૌંદર્યમાં પ્રચલિત, રુઢ ચષ્ઠ પડેલા ધોરણોની બંધનકારક મર્યાદાઓ પણ તેણે વશાવરી નોંધએ નહિ તો તેનું કાર્ય વિરૂદ્ધ ન હોય. રસવૃત્તિની વિરૂદ્ધ ક્રિયા એટલે સ્વપ્ન, વિશુદ્ધ. અનંત આનંદસ્વરૂપ ભગવાનની શોધ : પરમાત્માની દિવ્ય આનંદમય જ્યોતિ સર્વ સૌંદર્યશુક્લ પદાર્થમાં વ્યાપી રહેતી છે તેને માટે અનાધ્યા તેની શોધ અને તેની અનુશ્રુતિ. માનવને તેનો અધિકારી બનાવવો એ તેનું કાર્ય.

ઉપર જે ધર્મસંકટતા જણાવી તે દૂર કરવા માટે બુદ્ધિ તથા તેની તપશક્તિનું કાર્ય માનવે તેના અંતઃકરણમાં સ્થાપન કરવું નોંધએ. તથા અન્ય કરણોને (પ્રાણ, ચિત્ત, મન વગેરેને) તેની આગળ વશ થવાનો અભ્યાસ હાથે નોંધએ. વળી પ્રત્યેક કરણને છૂટું પાડી તેના પોતાના ધર્મમાં તેને મર્યાદિત કરવાથી પણ એ પરિણામ જલદી લાવી શકાય છે.

એવી વિશુદ્ધ થયેલી બુદ્ધિ, જ્યારે કાર્ય કરે છે ત્યારે જણાય છે કે સત્ત્વ માટે શોધ કરતી એ

“બુદ્ધિ પર”-તું સઘળું ક્ષેત્ર અશક્યતા બધું
ખપુણ્ય વીણવા જેવું યાતો. છેતરપિંડીતું
માનીતું ક્ષેત્ર ગણાતું.

બુદ્ધિની જે અપૂર્ણતાઓ અને અશુદ્ધિઓ
ઉપર ગણાવી તેમનાથી વિમુક્ત થયેલી બુદ્ધિ
સર્વવિજ્ઞા અને સંપૂર્ણ કરણ બને એવી
માન્યતા પણ સાચી નથી. વિશુદ્ધમાં વિશુદ્ધ
બુદ્ધિમાં પણ તેની પોતાની સાદાશ્રદ્ધ અક્ષય-
તાઓ-અપૂર્ણતાઓ અને મર્યાદાઓ હોય છે.

“આર્થ” નામના મીમાંસા વિષયના માસિ-
કમાંથી અરવિંદે ને તત્ત્વદર્શન રજૂ કર્યું છે તેમાં
બુદ્ધિના ત્રણ સ્તરો તેઓએ ગણાવ્યા છે.

પ્રથમ રૂઢ બુદ્ધિ યાને સમજણ (Under-
standing). ઇન્દ્રિયોના સંસ્કરણોને સ્વીકાર
કરી તેમની તોંધ લેનાર “મનસ” (Sense-
mind) અને વિશુદ્ધ બુદ્ધિ એ એની
વચમાં આંકડા તરીકે રૂઢ બુદ્ધિ કાર્ય કરતી
જાય છે. અથવા રૂઢ બુદ્ધિની ક્રિયામાં
વિશુદ્ધ વિચારશક્તિ યાતો અભિપ્રાય, તપસ
શક્તિ (will power) હોતી નથી. બુદ્ધિ નીચે
ક્રિયા સર્વસામાન્ય વિચારો અભિપ્રાયો અને
રૂઢ નિર્ણયો પ્રમાણે ચાલ્યા કરે છે: ગોળ ગોળ
ધાણીમાં ફરીને એના એ નિર્ણયો વંચતી
પેટે તે માનવના કાનમાં ગોખ્યા કરે છે યાતો
વારા ફરતી ઉચ્ચારે છે. કરાપણ ખાસ કારણ
વગર એ બુદ્ધિની ક્રિયા ચક્ર ચક્ર-અને તે
પણ એની એ ઓભણમાં, ફર્યાં કરે છે.

માનવમનના મોટા ભાગમાં જે માન-
સિક કાર્ય થાય છે તે આ રૂઢબુદ્ધિની ક્રિયાને
જ આભરી હોય છે.

બીજા પ્રકારની બુદ્ધિને શ્રી અરવિંદ
(Pragmatic mind) વ્યવહાર લક્ષી બુદ્ધિ

કહે છે. એ બુદ્ધિ એટલે જીવન પ્રત્યે વળેલી
બુદ્ધિ. જ્ઞાન, વિચાર, ચિન્તન, નિર્ણય વગેરે
સક્ષમ બુદ્ધિની ક્રિયાનાં પરિણામોને એ બુદ્ધિ
જીવનમાં ઉપયોગી તથા સક્રિય કરવા પ્રયત્ન
કરે છે. વિશુદ્ધ બુદ્ધિ જે સત્યને પ્રાપ્ત કરે છે
તેને વ્યવહારલક્ષી બુદ્ધિ જીવનમાં મૂર્તસ્વરૂપ
આપવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ એ કાર્યમાં એને
સંપૂર્ણ વિજય બાગ્યે જ મળે છે. તાત્કાલિક
જરૂરીયાત, સફળતા, પરિણામવાંછના, વગેરેના
દબાણોને વશ રહીને કાર્ય કરતું, પડતું હોવાથી
તેને સંજોગો યાને પરિસ્થિતિ જોડે બાંધછોડ
કરવાની ફરજ પડે છે. અને એમ કરવા જતાં
વિશુદ્ધ બુદ્ધિએ જે સત્યનું દર્શન કરેલું હોય
છે તેની સંપૂર્ણતા ઓછી થઈ જાય છે.
ટૂંકામાં, વ્યવહારમાં આવતા સત્યમાંથી સત્યાંશ
કમી થઈ જાય છે.

વળી આ પ્રકારની બુદ્ધિની બીજી એક
ખામી એ છે કે પોતાનાં કાર્યોને માટે તે
વિશુદ્ધ બુદ્ધિને બદલે મનોમય તપઃશક્તિ ઉપર
વધારે ઝોક મૂકે છે. સનાતન સત્યની પ્રાપ્તિને
ઠેકાણે તાત્કાલિક કામચલાઉ સત્યોને તે સ્વીકાર
કરી લે છે. કાલબદ્ધ સંજોગોને વશ એવી
આ વ્યવહારલક્ષી બુદ્ધિને જીવનને તાબેદાર
રહેવાની ઘણું ખર્ચ ફરજ પડે છે.

૩. વિશુદ્ધ બુદ્ધિ—(Pure intellect)
આ બુદ્ધિ જીવનની શુભામ નહિ પરંતુ તેના
પ્રભુ થવાની અબીપ્સા રાખે છે. તે તાત્કાલિક
સંજોગોની જરૂરિયાત કે વ્યવહારની ઉપયો-
ગિતાને સંતોષવા પ્રયત્ન નથી કરતી. તે તો
સનાતન ત્રિશક્ત્યાધિત, ક્ષુબ્ધ, સ્વયંભૂ, કરવાની
અબીપ્સા સેવે છે. કેવળ સત્યને જ ખાતર
સત્ય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

શુદ્ધિની એવી આદર્શ સ્થિતિ ધણી વિરલ છે. એવી આદર્શ શુદ્ધિ ને જીવનમાં પોતાના સર્વે નિષ્ક્રિયતાના અમલ કરાવી શકે તો ? માત્ર માનવ પ્રકૃતિના બીજા સર્વે બાગે ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જમાવી શકે તો ? — પરંતુ એ તો ધણી મદાન “તો” કહેવાય !

* * *

વિશુદ્ધ શુદ્ધિનો પ્રયોગ કરીને, અર્થાત શુદ્ધિની જ્ઞાનભ્યોક્તિને પોતાના પ્રત્યે તથા વિશ્વ પ્રત્યે ફે-વવાથી માનવ પોતાના અંતરનાં કાર્ય કરી શકેલા નિયમેા મળે છે તથા બાહ્ય જીવનમાં પ્રવર્તી રહેલા વિશ્વનિયમેા પણ સમજી શકે છે, વિશુદ્ધ શુદ્ધિ પ્રયત્નશુ કરે છે, સમજે છે, સમજાવે છે, અલણ કરે છે, દ્રવના કરે છે, વિવેચક યદને સમાશ્રયના કરે છે તથા સમજે તરફે સમન્વય સાધે છે. પોતાની આશુઆશુનો પ્રકૃતિ ઉપર સામાજ્ય સ્થાપન કરવાને પરિણામે વિશ્વસકલની ઉદ્ધાનિતના આશ્રમણિ ગણવાનો હક માનવને મળે છે તે પણ મુખ્યત્વે તેની શુદ્ધિના પ્રતાપે.

અલમત, શુદ્ધિ કાંઈ માનવનું એકમાત્ર કારણ નથી. માનવનું પ્રાણમય જીવન કલ્પનાના વિદારે, ભાતોની તરંગલીલા નીતિ-મં જીવનગી ગાળવાની અબીલાયા અને તપઃ શક્તિ, રસોસ્વાદની વૃત્તિ અને શક્તિ વગેરે બીજા સહમ કરણો પણ માનવમાં છે. એ પ્રત્યેક કરણનાં કાર્યમાં શુદ્ધિ પોતાની સત્વ-શોધક શક્તિને ઉપયોગ કરીને એકેક કરણનું જ્ઞાન તેના ધર્મના નિયમોની તારવણી તેના કાર્યનું અવશોકન વગેરે કરી શકે છે અને એ રીતે અંતરના ઉપર સામાજ્ય સ્થાપન કરવામાં માનવને તે મદદ પણ કરે છે ખરી.

પરંતુ ગમે તેટલી પ્રતાપી છતાં જીવનના સમ શેષના ઉપર શુદ્ધિ પોતાનું સામાજ્ય કદી સ્થાપન કરી શકતી નથી. બ્યારે, બ્યારે માનવની મનોમય શક્તિએ જીવનને પોતાનાં ધર્મમાં બીજામાં દાળવાનો કે પોતે પાડેલા આશ્રમાં વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ત્યારે ત્યારે જીવન તેના હાથમાંથી સટકી કે સરકી જઈને પોતાનું ધાયું જ દરું જણાય છે. અને જો શુદ્ધિ પોતાના હંડમાં સફળતા મેળવે છે તો જીવન સત્યહીન, અને નિસ્તેજ થઈ (વ્યક્તિના કે પ્રજાના) પ્રાણસાગરમાં બારે ચોટ આવે છે; અથવા તો શુદ્ધિની અણુતાને પણ પોતાની અણુતરતાથી વડાવી જઈને જીવન શુદ્ધિને છેતરે છે—પોતે ગણે કે શુદ્ધિનું નિર્મનણ સ્વીકાર્યું ન હોય એવો દેખાવ કરતાં કરતાં જ પોતાનો ધાયો માગે કરી લે છે અને પોતે કરવા ધાયે કાર્ય માટે શુદ્ધિની અનુમતિ મેળવી લેવામાં ફતેહ મેળવે છે. આત્યાર સુધી આ રીતે પ્રાણે શુદ્ધિના નિષ્ક્રિયતા તથા તેની આજ્ઞાને રહે સદાચ્યા કરી છે. પ્રાણ સંકુલ છે—અનંત છે. શુદ્ધિના તર્કમર્થાદિત ચોટકામાં જકડાવા તે રાદ ના પાડે છે.

ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધિ અને પ્રાણનો વિસંવાદ પણ ધણું જ ચોડા માણુસાની બાજતમાં અને છે. ધણું ખરું તો માનવની શુદ્ધિ તેના પ્રાણની કામનાઓ, ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ, મહવાકાંક્ષાઓ, ભોગવિલાસવૃત્તિ વગેરેના વક્રાલ થવાનું જ કાર્ય કરતી જણાય છે, અને તે સર્વેને સકારણ હેરની તેમના સંતોષ માટે શુદ્ધિ પોતાની શક્તિ પ્રાણની સેવામાં અર્પણ કરતી જણાય છે. ચુરોપ વગેરે દેશોમાં જે બૌતિકશાસ્ત્રને લગતી શોધખોજો થાય છે તેમની

માનવના મિથ્યાભિમાનને પોષવા સિવાય બીજો કોઈ પણ ઉપયોગ બુદ્ધિનો નથી ?

બલિષ્ઠમાં કોઈ બુદ્ધિને સમગ્ર માનવ જાતિની સક્રિય બુદ્ધિ કમે કમે અસત્યનો હેઠળ ઉગાવી દેતી અનંત સત્યને-નર્થી સત્યને પ્રાપ્ત કરશે એવી આશા રાખનારા, “બુદ્ધિ જ માનવ ચૈતન્યની સર્વોત્તમ શક્તિ છે.” એ મુદ્દાનું સમર્થન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ માને છે કે બુદ્ધિ, અત્યારે બંધે ગમે તેટલી અપૂર્ણ હોય, તો પણ કાળે કરીને તે એક આદર્શ શક્તિ યાને આદર્શ કરવું યથ શક્ય; અને અનંત સત્યને પ્રાપ્ત કરી શકશે. વળી “એવી રિયલિટી જે પ્રાપ્ત થાય તો પૃથ્વી પૂર્ણતાએ પહોંચે” એવી માન્યતા પણ સેવાય છે. બંને માન્યતાઓ બુદ્ધ ભરેલી છે. આગળ જણાવવામાં આવ્યું જ છે કે બુદ્ધિ કદાચ જીવનને નિપત કરવાના અસંભવિત કાર્યમાં સફળતા મેળવે તો પણ એ સ્વીકારવું પડશે કે એવું જીવન સત્વહીન, પ્રાણુરહિત, શુષ્ક, નીરસ, હશે એટલું જ નહિ પરંતુ ઘણું અદ્ય સમયમાં તેનો વિનાશ થાય એ લગભગ નક્કી છે. માનવ જીવનના ઉત્પાદક તત્વો, માનવ પ્રકૃતિનાં સમર્થમાં સમર્થ કરણો અવ-ચેતનામાં આવી રહેલાં છે. જ્યાં બુદ્ધિનું સાંપ્રાણ્ય વ્યાપી શકે તેમ નથી.

પરંતુ એનો અર્થ બુદ્ધિના ઉપયોગથી જીવનને કશો જ લાભ થવા સંભવ નથી એવો કરવાનો નથી. પ્રાણુમાંથી આગ્યતા તથા પાશવતાને બુદ્ધિ દૂર કરી માનવને તે સંસ્કારી અને કાંઈક અંશે વિશુદ્ધ બનાવી શકે છે. વાસના, અધર્મેશુ વગેરેના હુમલાઓને

માનવબુદ્ધિની દિવાલ વડે સફળતાથી રોકી તેમના વિષે-બુદ્ધિની મદદથી જ્ઞાન મેળવી શકે એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાનાથી પર રહેલા ચિન્મય કરણની મદદ લઈને તેમના ઉપર બુદ્ધિ વિજય પણ મેળવી શકે. આ રીતે ઉચ્ચ જીવન પ્રત્યે પ્રગતિ કરવામાં બુદ્ધિ એક ઘણું જ ઉપ-યોગી કરણ યથ શકે.

બુદ્ધિ પોતે જ પૂર્ણતા, કોઈ દિવસ પ્રાપ્ત કરશે એવો જો મુદ્દો જણાવવામાં આવ્યો છે તેના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું જોઈએ કે માનવ જાતિનો ભૂતકાળનો ઇતિહાસ આપણને બુદ્ધિની બારી પૂર્ણતા માટે બધું આશાવાદી બનાવે તેવો નથી. અને બીજું કે, વર્તમાન લૌકિક શાસ્ત્રોમાં જે સાચી છેવટની શોધો થઈ છે તેમની સમીક્ષા કરતાં પણ એ મુદ્દો સાચો ફરે એવી આશા ઓછી છે. આ મુદ્દાના સમર્થનમાં E. S. Edington—ઈ. એસ. એડિંગ્ટનના ગાર્ડિયન લેક્ચર્સ “તરીકે અપાયેલ ધ નેચર ઓફ ધ ફીઝીક્સ વર્ડ” — “લૌકિક જગતનું સ્વરૂપ” — એ પુસ્તકમાંથી અવતરણ આપું છું. — લૌકિકશાસ્ત્ર ભાવીમાં પ્રગતિ કરી શકે તેમ છે તેની ગણતરી કરીને પણ તે સર્વવ્યાપ્ત છે એમ કહેવું એ તો દેખીતી ઘટનાઓનો વિરોધ કરવા જેવું જ લાગે છે.

લૌકિકશાસ્ત્રની એ યોગ્યતામાં તોફાનીમાં તોફાની અને અડીમલ કોઈ સત્ત્વ હોય તો તે ‘માનવ’ છે ! જ્યારે માનવ પ્રાણીની કણેન્દ્રિયતા પડા ઉપર ધ્વનિનાં મોર્ગ્ગ આવીને અથડાય છે ત્યારે તે ગણિતનાં શાસ્ત્રસિદ્ધ સમીકરણ પ્રમાણે ગતિ કરવા બદલે ધ્વનિના મોર્ગ્ગના અર્થ પ્રમાણે વર્તે છે !

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૭ ઉપર)

સ્વચ્છ મંદિર

લેખક : રા. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રયુગ, સાહિત્ય સમ્રાટ.

આગલા પ્રકરણનો ટુંક સાર

પ્રેક્ષક પ્રીતમલાલના સહી ખાંડી રહેવા પરિન પતંગાર બહેન સવારમાં ઠી પતિના ગરદાબરીમાં તેમના કાનઘો વપાસે છે, તે તેમાં મોહિની નામની તેમની એક શિષ્યાની શરી નજરે પડતાં તે બંધી, મોહિની પ્રેક્ષકને પ્રજ્ઞા આપવાની દલી તે બધી કુરસે માથે છે તેરલામાં મોહિની અને તેનો સહ બધાથી સુખન અને આવી ગયે છે, અને પતંગાર બહેન સાથે પાતો કરી બધાની તેવારી કરે છે તેરલામાં પ્રેક્ષક પ્રીતમલાલ આવી થયે છે અને મોહિની સાથે દેવશી દલી વ તોમી બળને છે. દરમીઆન પતંગાર બહેન કાઠના બળવા પોતાની અંધીની ફરિયાદ કરે છે, અને પ્રેક્ષક તેમને જોઈ પાછો, સુખનને બતાવે બતાવે ડોકાર વામનને મોકલવાનું કહે છે અને સુખન અને મોહિની વિદ થ પયા બાદ પતંગાર બહેનને અદરના મોરમાં રૂપ બધ છે

એ વખતે મોહનના પિતા ત્રિશુવનદાસ કાઠજી આવી ગયે છે, અને વસુમતિ સાથે પ્રીતમલાલની આદ મેરોના પરિણામે મુલકમાં થાકી રહેલી ફેટીઝ બનિદ અરુગમો, તે વપરથી કોલેબની બજારવાપક સમિતિએ પ્રીતમલાલને ગણેબમાંથી રત્ન આપવાનો કરેલો વિચાર અને એમ કોઈ ફેટીઝ બાળતો વિષે પ્રેક્ષકને કપાતે અર્થ છે પતંગાર બહેન આ વાતમાં કાઠજીની સાથે થઈ પ્રેક્ષકની કોમો પ્રત્યેની મમતા વિશે ખૂબ બળાયોઃ કહે છે, અને આગલી થાટે પોતે એકલા બજ વસુમતિને ફરી અંધીની આપ્યા હતા તે વાત કરે છે. એ સમિતિ પ્રીતમલાલ સુખ ખીન્ન થાય છે. દરમ્યાન કરેલો દાંત બંધો કાઠજી થાટે કાઠજી વામન પતંગાર બહેનને મોકલે છે કહી મોહિની અને સુખન કળાં ત્યાં આવે છે, અને પતંગાર બહેનને કપાતે વિદાય થાય છે

તે પછી બજારવાપકેલ રૂઢ વિશુવનદાસ કાઠજી પ્રેક્ષકને દુનિવામાં કેમ વર્તે, અને બકારવી નીતિમાન કેમ દેખાયું એ વિષે રહાયલુચકું બાપજી આપે છે, પણ પ્રેક્ષકને એ બતની દંબી વિચારસત્ત્વો મુકલ ગળે હવેલી થઈ તેથી કાઠજી આજરે વિરાસ થમ પ્રીતમલાલને નેના નસીબ વપર હોડી કાઠજી થાય છે (હવે આગળ વર્તિ)

પ્રકરણ છું

વસુ બહેન

આરે પ્રેક્ષક સાદેખતા થરમ આ પંખલ થાલી રહી દલી તારે ચોરકન રેખના એક ફેલનેબલ બંધમાંમાંથી એક સુસી નીકળી સામી ગમેલી રોમ્મ રોમ્મ કારમાં મેસલી હતી

તે તાની, પાતળી ને સ્વસ્થકી હતી. સ્વખાંની કુપા જેસં આંખોનાં તેજ પર કમલકલ સમાં પોષમાં ખીન્નવાથી દખાં હતી. તેના થય થય થમી થપડતા કતા. અને નેના રૂપાળા, રમણે બરાઃ કાઠજી દોઢ ખીન્નવા કતા.

તેણે મોટરનું બારણું ઝાલી ઉમેલાં શોકર તરફ એક ખીન દષ્ટિ નાંખી. “બાપુ, પ્રેક્ષકર સાહેબ કે બંદાં ગાડી લેના.”

“અચ્છા બાપ સાહેબ” બારણું ઘટ્ટને શોકર બોલ્યો.

સુંદરીએ હુગડું સકેત્યું, વાળ ઉડી ન જાય માટે માથે જળી નાંખી અને ખુણામાં દયાદાને બેઠી.

અમશેર બહાદુર જોરાવરસિંહની પત્ની વસુંધરા મોહકતાની મૂર્તિ લાગતી હતી. જેમ તે વધારે અટપટા વિચાર કરતી હતી તેમ તે વધારે મોહક ને નિર્દોષ લાગતી હતી. અત્યારે તે ખૂબ વિચાર કરતી હતી અને તેથી જોરાવરને રમણીય સરજતાની મૂર્તિ દેખાતી હતી.

વસુંધરાના જીવનમાં આવા પ્રસંગો ઘોઝા જ આવ્યા હતા. સામાન્ય રીતે તેના ધાર્યા પ્રમાણે જ બધું થતું હતું. દેશી રાજ્યના એક પોલીસ અમલદારને તે પરણી ત્યારથી તેણે પોતાની સૃષ્ટિ પોતાનાં ધાર્યા પ્રમાણે રચી હતી. એની ગ્રેસણાં ને મદદ વડે જોરાવર પૈસા મેળવ્યો, નોકરી મેળવી, કાર્તિ ને પ્રતિષ્ઠા મેળવી—અને તે પણ જોરાવરની જાણ વગર, તે તે તેની પત્નીને સરજ. નિર્દોષ ને નિરાધાર માન્યા જ કરતો હતો. દશ વર્ષે હવે મુંબાઇ જતવા તે આવી હતી, અને પ્રેક્ષકરને જોતાં પરિચય તેણે નવો કર્યો હતો.

વસુંધરા પ્રેક્ષકરના મોહપાશમાં પડી હતી. પ્રેક્ષકરની મોહિનીથી તેનાં હૃદયમાં રહેલાં પ્રણયનાં મૂળીયાંને કુંપળે આવવા લાગી હતી. એની સાથે હરવા, ફરવા, ને મોહવાયી ધીમે ફરતાં લોહીની ગતિ વધતી હતી, અને નહીં જોયેલાં સ્વપ્નાં આંખ જોતી હતી.

એની સાથમાં તેના સંસ્કાર સુધરતા, અને ફેળવણીની ખામીઓ પૂરાતી. એના વડે સાહિત્ય ને નાટકમાં નવો રસ પડતો. એની સાથે વિશાળ દુનિયાનો લ્હાવો પ્રાપ્ત થતો અને જોરાવરસિંહને મુખાબના સારાં માથુ-સોમાં પ્રતિષ્ઠા મળતી. સાથે સાથે જોરાવરસિંહનો જુલમી સાથ પણ ઓછો થતો.

પણ તેણે ધનકોર બહેનના સ્વભાવની બહુતરી કરી નહોતી. મોટરમાં બેઠાં બેઠાં પણ તેને કંપારી આવી. તેણે આંખો મીંચી તે બપોરે ચિત્ર હજારમી વાર ખડું કર્યું.

સોફા પર તે બેઠી હતી. સાચું પેસ્ટનજ શેઠ અને તેમનાં પત્ની બેઠાં હતાં. રાધવજી જોવા પ્રતિષ્ઠિત, ધનાઢય વેપારી તેની પાસે બેસી, તેની સાચું જોષ મહા પીતા હતા. સમશેર બહાદુર ઉભા ઉભા પોતે ઉઠ પર કચેલી મુસાફરીના તમકા હાંકતા હતાં. “મેં હાકલ કરી, ને ઉઠ કાંપ્યું—”

પણ ઉઠ કાંપી રહે તે પહેલાં બધાં કાંપ્યાં. માંદી થયેલી ડાકણ સમી પ્રેક્ષકરની પત્ની ઉભી હતી. કમરે હાથ, માથે પાટા ને કોથ-બર્ષાં ડોળા—તે ચિત્રનાં મુખ્ય અંગો હજી પણ તેના રમરણ પટ પરથી ખસતાં નહોતાં. અત્યારે પણ તેને સ્મરી તે મુજી રહી.

તેણે આવીને બપોરે, કદેશ અવાજે પૂછ્યું, “અલી, તું વસુંડી કે ?”

વસુંધરા દેવી—વસુંભતિદેવી—વસુંબહેન—ને વસુંડી ! જન્મ ધર્યો ત્યારથી કોષ્ટએ એને એવી રીતે સંબોધી નહોતી.

“અક્કી, તારો માટી નથી કે પારકી મિરીઓના ધણી, પાછળ.....” ઓ ! ઓ !

ઓ! વસુંધરાએ આંખ ઢાળી. ને પછી બચ-
કર શબ્દચલિનો શો પ્રયત્ન પ્રવાહ.

પેસેનનું ને તેની ધણીઆણી તો એકાન
જેવાં બની મયાં. રાધવનું મોઢાપર રમાલ
રાખી ખડખડ હસવા બેઠા. સમશીર બહાદુરને
મેઢે શીશ્ય આઆં ને તે એક આરામ પુરણી
પર ફસાઈ પડ્યા.....પોતે અવાચક બની
મધ.... અને ધનકોર બહેનનો શબ્દ પ્રવાહ
...એ મા! તેની ને સમશીર બહાદુરની
સાત પેઠીને કંઈકિત કરી રહ્યા.

ધનકોર બહેને દેખું ખાલી ક્યું. અને
આખાં દનાં તેમ એકદમ ચાલી મયા.

આખા ખંડા બધાં બેઠા દનાં તેમ
ચિત્રામણ જેવાં બેસી રહ્યાં.

રાધવનું શેઠ છાનામાના આવી મયા. એ
પ્રજા! એની આંખમાં મળક હતી. ફરીથી
એની સાથે તે જોઈ શકે એમ નહોતી. પોતે
હતી તો શણી જેવી પણ તે પછે તે બાકીયો
તેને અપમખાં અપમ ગણુનો હતો.

પછી પેસેનનું શેઠ ને તેમનાં પતિન ઉઠ્યા,
અને પુનિમ માંબીપંથી સમાપ્ત કરી રત્ન લીધી.
શ્રીરીનખાઈ સ્વભાવે ભોળીડાળા દના, પણ
આજે તેના મોં પર પણ તિરકાર રપટ હતો....

અને તે પોતે તો માંડા જેવી બેસી રહી.
તેની પ્રતિષ્ઠા ને તેનો મર્વ બાંકીને મુકો થઈ
મયાં. તેને તે પછે તો મરવાનું મન થયું.
કાલે જન્મતને મોઢું યુ બતાવું!

બ્યારે તે સ્વચ્છ યદ્ય બ્યારે પણ સમશીર
બહાદુર તો એકાન અવસ્થામાં પડ્યા હતા.
મોઢર નીચે કચરાઈ ગયા હોય એવા તે
લામચા હતા. તેમના અર્ધમાં ફરફરતા ચોબીઆ
અબારે નહીં નીકળેલા કુતરાના વાળની જેમ

હુલા બની સચી રહ્યા હતા. એમની હાથેમાં
કુવેલી દેખાતી હતી અબારે ફરેલા ઠાપરનું
રમરણ ફરતની હતી.....તેને આ નિર્મ-
લ્યતા જોઈ તિરકાર આઓ.....આ એને!
પતિ! એ બચવાન! ....

પણ વરોની ડેવ તેની મઢે આવી. સમ-
શીર બહાદુરનું દયાળનક મુખ જોઈ વાતચત્ત
જેવો તેનો રોહ ઉભરાઈ આઓ. તેણે કોણ-
નવેહર સહ તેના મોં પર જાંટયું ને બટન કાઢવા
લાગી. તેણે તેમના બચક કાળા ચરમા કાઢી
ફર ખાયા. ઘોડીચારે જોરાવરમિઢે આંખો
ઉઘાડી... તેમાં વેદનાનો પાર નહોતો.

"હુ બચુનો હતો....." તેણે રડવા
માંડ્યું. "હુ કોણ હઠાડો તારો ફળેતો
કરવાની....."

"છાના રહો... કોઈ આવશે."

"મારી આબર.....એ...મારા બાપ
ર!" તે કહે ક્યાં છાના રહે એમ નહોતું.

આ આમુઓથી તે પરિચિત હતી. દય
વર્ગ તેણે એ સદન કર્યા હતા. ને જન્મતથી
હુલાઆ દનાં. તેણે જન્ બારણું બધ ક્યું.
તે પણ તેને વાઢ રહી મધ. તે પોતે
ચિત્તાર કરતી હતી. આ ફળેતામાંથી કેમ
બચતુ ર....

તેને મુઠ્યું "સમશીર બહાદુર. આ તો
તમારું અપમ ન ક્યું. ઘોડીચારે મારી માંબી
જ જોઈએ. મું સમજે એની બેસી!"

પ્રતિષ્ઠાની પુનઃ સ્થાપનાને ખ્યાલે જોરા-
વરસિંહ ઊપવા મયા. તે ટહારે બેઠો. એમના
ચોબીઆ ફરફરતા લાગ્યા. તે છાની કાઢી
બોલા:

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૨૯ ૧૧૨)

કાવ્ય ખખરદારના અર્ધશતાબ્દ

લેખક : રા. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ.

લાલ ખખરદાર ગુજરાતના એક કવિરાજ છે. એમનાં

શબ્દકાલિત્ય, કલ્પનાશક્તિ, ને ઉર્મિઓનું બાહુલ્ય એમની કૃતિઓને સાહિત્યમાં અમર સ્થાન અપાવે છે. એમનાં કાવ્યોની સરસતા હૃદયગમ છે; તેની સમમાણતા કૃત્રિમતાથી તેમની કૃતિઓને બચાવી લે છે. જગતના સાહિત્ય સાથેના તેમનો નિકટ પરિચય એમને ઉત્તરોત્તર મુંદ-સ્તાનાં દર્શન કરવા પ્રેરે છે.

એમની 'દર્શનિકા' તો થોડા દિવસ પર બહાર પડી. એમાં રહેલાં રસ ને વિચારવૈવિધ્ય ચિરંજીવ

રહેશે. એમની 'કાલકા' તો કલિકા સમ મનોહારી છે.

એ દીર્ઘાયુ થાય અને ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યા કરે એજ એમની અર્ધશતાબ્દને સમારંભે સકલ ગુજરાતની ધરણ હોય.

ગોળમેળ પરિષદ પ્રબંધ

લેખક : શ્રી. મુનિકુમાર મણિરાંકર ભટ્ટ

(સંવેદ)

ગાંધીજી '૨૦/૫'તાનામાં સ્વાર થઇને ઉપડયા છે, માણવોયા, નેહુ, પટ્ટેજી ને પ્યારેલાલ સહિત ગયા છે; દેવદાસ મહાદેવ-મીરા વળી ખીજાં જાણુ છે પદર ભોગ, મેળ પરિષદે કે વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

રેડિંગ કહે છે આમ કરો ને હાટસન કહે છે તેમ કરો, બનભાતની તરડીઓની સ્નોડની ખળતો ખૂબ ભરે, બારડોલીને ક્રીયા યુ. પી છે સહુએ દુઃખમાં તરભોગ; મેળ પરિષદે કે વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

સુભાષ કહે છે યુવાન સર્વે આજ જ માગે પૂર્ણ સ્વરાજ, અતિ અવાહો એથી ઉલટું કાયમ માગે ઇંગ્લિશ તાજ; માઇનોરિટીને નરેન્દ્ર મંડળના પ્રશ્નોની ચાળાચાળ, મેળ પરિષદે કે વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

શ્રિદાનની પાલામેન્ટે છે પક્ષ પક્ષના લોક બહુ, કો-અવેરીવ લીગરલ લેબર બાહે ચંદર અંદર સહુ; સ્વતંત્રતા તો જરૂર રેણુ એ દાવો છે કેવળ ડોળ, મેળ પરિષદે કે વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

“મેક” નામના મુખ્ય પ્રધાને નિજ પાર્ટીને છેલ્લે રીધી, ધનવાનો સાથે મળી જઈ નિજ પ્રધાન પદની સ્થિતિ રીધી; એકમત ગું થૂળ જ આપે જ્યાં મીના છે જૂદા ઘોળ, મેળ પરિષદે કે વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

ફિઝિયન ને કોન્સ્ટીટ્યુશન પઠિયાલા ને બીકાનેર,
દેશી પ્રજાઓ ઉકેલ માગે વર્ણુવી ન્યાં ત્યાંનાં અધેર;
એ સહુના જૂઠા રસ્તા છે સહુ માગે કેાણીનો ગોળ,
મેલ પરિષદે કેં વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

સ્વરાજ આપે તો અહીંયાંથી સિવિલ સર્વિસ દૂર થશે,
—તો અંગ્રેજોની બેકારી આજ થકી બહુ વધી જશે;
મજૂર પક્ષ તણા નેતાઓ તેથી કહે છે “ફિરવી તોળ”,
મેલ પરિષદે કેં વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

ગાંધી મહાત્મા આશાવાદી તે માગે છે ઉર પલટો,
પણ ખૂરોકસીનો ને ત્યાંનો ઢંગ દિસે તેથી ઉલટો;
તેથી મને તો ધાસ્તી છે કે ત્યાં સર્વે ફરશે અંધોળ,
મેલ પરિષદે કેં વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

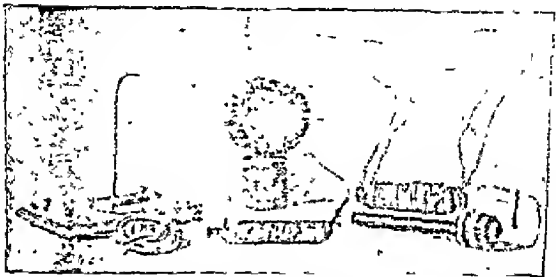
ગાંધીજીના વેશ તણી ઈંગ્લાંડ મહીં બહુ અસર થશે,
અને ફેશનેબલ સ્ત્રીઓનાં “શોર્ટ સ્કર્ટ્સ” ટૂંકાં બનશે;
એ સર્વે વસ્તુ ફરશે પણ નહીં ફરશે તેઓનો ડાળ,
મેલ પરિષદે કેં વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

ગાંધીજીને કહેવા પડશે શબ્દો બે શીખામણના,
ચાદ રાખજો સ્વાર્થ થયા છે લેખા તત્ર ઘણા જંબુના;
દલપતરામે ક્યારે સવેયા, મારી ગણાશે કેવળ ટોળ,
મેલ પરિષદે કેં વળશે નહીં ભલે હોય ચોરસ કે ગોળ.

આ સર્વે બળતા પ્રશ્નો છે ઉકેલ તેનો કેં ન જડે,
રાજદ્વારી બાબતમાં તુંડે તુંડે મતિ ભિન્ન પડે;
એ બીજા પ્રશ્નો સમજવા કવિતાઓ હું આપીશ સોળ,
આ કવિતા અહીં અમાપ્ત થતી, ભલે રહું એ ટેબલ ગોળ.

મીક્રોએલ ફરેડ

લેખક : સ. શુભવંતરાય પી. આચાર્ય

ફરેડએ ચોતાને પ્રથમ અખતારે જે માયુલી સાધનો વડે કરેલા તેનું ચિત્ર

આજથી બેસત્રીસ વર્ષ ઉપર એક અમેરિકી શોષક કુદ લામે તેવાં સાધનો જમા કર્યાં જે સાધનોમાં નવીનતા નહોતી. કોઈ ખાસ મનાવડ પણ નહતી. એક લાકડાને ત્રણ થોડાં લોડાના તારના જે નાના ચુમળા, થોડીક રોગી, એક લોડાની કડી અને એક લોડાચુમળક. આટલા સાધનો વડે એ માણસે એક પ્રયોગ કર્યો. જે પ્રયોગનાં પરિણામે સમ્પૂર્ણ આશ્ચર્યના માનવ-કૃત્યમાં અતિ આશ્ચર્ય એનું પરિવર્તન થયું.

એ પ્રયોગ હતો વિજ્ઞાની પેદા કરવાનો. નાની નાની ઘેડરીઓ દ્વારા થોડીક સરખી વિજ્ઞાની પેદા કરવાના અખતારઓ તો એ માનવીની કૃપાતિ પહેલાનાં કષ્ટ ચૂક્યા હતા. આરે તોવધાર સાધનો, લાંબા કાળની પૂરી મહેનત અને અસાધારણ સાવધેની જે તથુના સમિત્રણુથી વિજ્ઞાની તો આ પ્રયોગ દ્વારા પેદા થઈ શકતી હતી. દરેક જોરસાફરનું અનેક જસલ અને ગામના પતરાંઓને વારાફરતી એક ઉપર એક ગોઠવીને ફરેડની વચ્ચે બીના

લુગાંના કપડાંના કટકા રાખીને એક બારે તોલદાર અને હેરવી ફેરવી ન શકાય એવી ખેટરી બનાવવામાં આવતી. અને સૌથી ઉપરનાં ત્રાંખાના પતરાં સાથે ત્રાંખાના તારને બેડીને એક અતિ આછો પાતળો વિજળીક પ્રવાહ પેદા કરવામાં આવતો. તેનો ઉપયોગ બહુધા અમીરોના મકાનમાં ઘંટડીઓ વગાડવામાં અને 'જરા પણ ખૂમ માર્યા વગર તોફારો અને કારકુનોને બોલાવવાની કરામતો'માં જ સમાઇ જતો હતો. અમીરોનાં રમકડાં અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના શોખ સમી એ જળીનું કાષ્ટ બન્યું કે ઉપયોગી બાવી હોય, અમીરો અને ધનિકોના શોખની એ વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકાય એ આર્થિક દૃષ્ટિએ ધંધાદારી ઉપયોગી નથી એમ કાંઈ માનતું થે નહોતું. કાષ્ટની થે કંપનામાં એ નહોતું ઉતરતું.

*

એ કાળે ઇંગ્લાંડમાં કે આલમમાં વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓ, વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓનો, રસાયણશાસ્ત્રીઓનો, કે પ્રયોગ શાળાઓનો કાંઈ તોડો નહોતો. નિત્ય નવીન શોધો દિન પ્રતિ દિન વેપારી આંગણુઓમાં ઉતરીને હુનાર ઉદ્યોગોને હરણુ ફાળે આગળ ધપાવે જતી હતી. રહે અને આગળોટો દૂર દૂરના મુલકને સાંકળી રહી હતી. યંત્રોની શોધોથી માલતું ઉત્પન્ન વધતું જતું હતું. યુરોપ અને અમેરીકા મહાન ઔદ્યોગિક વિપ્લવના ચડતા જુવાલમાં આગળ અને આગળ ધસી રહ્યા હતા.

*

ઈસુના ઓગણીસમાં સિકાના આરંભ કાળમાં ઔદ્યોગિક વિપ્લવના ચડતા જુવાળ

આગળ વધતા ફાલ્ગુનર થંબી મયા હતા. દિન પ્રતિ દિન જ તોર્તીંગ સાંચાકામ ઉભું થતું હતું તેને ગતિમાં ઝૂકનારી કાષ્ટ સોંધી શક્તિની પૂરી બીડ પડી હતી. વરાળનાં એન્જિનો ખર્ચાળ થતાં હતાં. આજના જેટલાં વિકાસે પહોંચ્યાં ન હતાં અને એની આવજત અને એ એન્જિનોની પાછળ બેઠતી સાવધાની એ એન્જિનોનાં બહોળા પ્રચાર કામે અંતરાય રૂપ હતાં. એટલે કાંઈ સ્વયંપ્રેરિત ચાલક શક્તિની શોધ તો ચાલતી જ હતી. એની પાછળ અનેક પારંગત મગજો-રાત દિવસના ઉભગરાઓ ખેંચી રહ્યા હતા. અનેકાની અનેક જહેમતો છતાં એવી અખૂટ સ્વયંબૂ શક્તિની શોધ કરવાનું સુભાગ્ય મીકાએલ ફેરેડે નામના એક લુહારના છોકરાને ફાળે આવ્યું.

*

અને ઇ. સ. ૧૮૩૧ના ઓગસ્ટ માસની ૨૯મી તારીખે એણે ફેરેડે એક નાચીઝ પ્રયોગ આલમના શાંતિકાળના ઇતિહાસનો મહાબલત ભર્મસ્થંભ સમે નિવડ્યો છે. એણે એક લાકડાનો ગોળ નાનો ધોડો લીધો. એ મીકાની આસપાસ એ તારનાં 'ચુંચળાં વીંટા' બંધા. બેય ચુંચળાં એક બીજાથી સહેજ અંતરે અને એક બીજાથી જૂનાં જૂનાં તેણે રાખ્યાં. એવી જ રીતે એણે એક લોહાની કડી લીધી. એ કડીની આસપાસ પણ એણે ઉપરની રીતે તારના ચુંચળાં વીંટાબંધા. કડી વાળા એક તારનો છેડો તેણે જૂના જમાનામાંથી અતિ પાતળો પ્રવાહ પેદા કરનાર બારે તોલદાર ધાતુના પતરાંની ખેટરી સાથે બેડેડો અને એ લોહાની કડીથી થોડે દૂર એણે એક લોહ ચુંબકની નાની સોય રાખી અને એ સોય ઉપર

એણે બીજી-એટી સાથે જોડેલા તે તાર નદિ પર ને તારની પાને ને બીજી જુદા તાર વીંટળાવેલો હતો તે તાર નો છેડો મુકેલા મીઠાએલ ફેરડેએ જોયું કે જ્યારે પહેલા તારના વિઝળીતો પ્રવાહ દાખલ થાય છે ત્યારે પહેલા તાર સાથે કણ થે સખંધ કે જોડાયું વગરના બીજા તારમાં પશુ પ્રવાહ સ્વજૂ પેદા થાય છે અને લોહચુંબકની મોખને સડેન ફેરવી નાંખે છે. આવી જ ભાવનો પ્રયોગ નેણે પોતાના લાકડાના થોડા ઉપર વીંટળેલા તાર સાથે કર્યો અને એમા એમ પરિણામ આપ્યું.

એટલે કે બીજા સ્વતંત્ર તારમાં જે પ્રવાહ પેદા થાય છે તેને લાકડાના ટુકડા કે લોહાની કડી સાથે-લાકડાં કે લોહા સાથે કોઈ જાતનો થે સખંધ ન હતો એમ મીઠાએલ ફેરડેને લાગ્યું. આજે એ પ્રવાહ યાત્રી ના થાય છે. પહેલા તારના અપેક્ષા વિઝળીતો પ્રવાહના સનિધ્ધ સાથે જોડે કળો થે સખંધ છે બરો. મીઠાએલ ફેરડેએ કરેલા વિષવિધ પ્રયોગ સાથે આપનું આવી બહુ નિયમન નથી. મીઠાએલે અનેક પ્રયોગો પછી એણે બીજા તારના પ્રવાહ પેદા કરવા માટે પહેલા તારને પ્રવાહ કે સનિધ્ધ થયું અમુક અંશે જવાબદાર છે અને અમુક અંશે જવાબદાર નથી. ત્યારે મીઠાએલે પ્રયોગો આગળ ચલાવ્યા, જયુ અલ-વાહિદાના એવા રાજ દિવસના ફેરડેએ એને થે વાત માન્ય પડી. એકે તો એ કે પહેલા એટીની પ્રવાહ લોહચુંબકની મોખને ગનિમા મૂકે છે. અને બીજે કે એટીની પ્રવાહ અને બીજા તારમાં કોઈ જાતની અસર નથી કરેલો

તો પણ એ એટીના પ્રવાહથી ગનિમાન મોખની સેચ પોતાની સમીપમાં રહેલા બીજા તારમાં પ્રવાહ પેદા કરે છે. એટલે એમ થયું કે લોહચુંબકમાં આકર્ષવાતુ તત્ત્વ જેમ જેમ ગનિમાન થાય તેમ તેમ પોતાની આસપાસ સ્વ-મજૂ શક્તિનો પ્રવાહ પેદા કરે છે. ૧ મતિ બંધ થતા પ્રવાહ બંધ થાય છે. અને એની ગતિ ઉપર જેટલું નિયમન મૂકી શકાય એટલું તેવાથી પ્રેરિત થતા પ્રવાહની શક્તિ ઉપર મૂકી શકાય.

*

મીઠાએલ ફેરડેએ આ ઉપરથી આગમ સમજા એક મદા સિદ્ધાન્ત રજૂ કર્યો કે લોહ-ચુંબક જેમ જેમ ગતિમા મૂકવામાં આવે તેમ તેમ એ પોતાના અર્ધના સુરત વિઝળીત પ્રવાહને બહાર પ્રકટ ત્વરૂપ આપી રહે, એ કોઈ એવું વંત તૈયાર થાય કે જેથી લોહચુંબક સતત ગનિમા રહ્યા કરે તો એક સતત પ્રેરક બળ માનવગતતા ઉપયોગ માટે પ્રાપ્ત કરી શકાય. આટલે મુશ્કેલી આજ્ઞા પછી લોહચુંબક મિલાય બીજા કોઈ એવી વસ્તુ હોઈ શકે બરી કે નદિ કે જનામાં લોહચુંબક જેવી આકર્ષણ શક્તિ હોય—એટલે કે જનામાં પણ સુરૂપ પ્રેરણાબલ વિઝળાવ હોય. એવી જો કોઈ વસ્તુ કલાત ન હોય તો એવી વસ્તુ તૈયાર કરી શકાય કે નદિ. ફેરડેએ આ વિગત પ્રયોગ કર્યો. અનેક વંત એને નિષ્ફળતા મળી. આખરે એને સાચ નાની વાત લાગે લાગી. રેશમ, હીર કે સુતરની ટોળીથી વિંટળાવેલા તારના બે મુખજાઓની વચ્ચે બન્ને મુખજા-ઓને રક્ષા ન કરે એવી રીતે બન્ને મુખજા-ઓની વધારેમા વધારે નજીક ગાંધાના પતન

રાંના ગોળ ચગદાંએ જો સતત રૂપ કરતાં હોય તો એ ત્રાંબાનાં પતરાંમાં આકર્ષવાની શક્તિ જન્યત થાય છે. અને એ શક્તિનું પરિવર્તન એ જ ગતિથી વિજ્ઞાનિક પ્રવાહમાં થઈ શકે અને એ પ્રવાહને જો બીજા તારો વાટે લઈ જઈ શકાય તો એનો ઉપયોગ માંત્રિક શક્તિમાં કરી શકાય. ફેરેડેએ વર્ષોના અત્યંત પરિશ્રમ પછી આટલી વાત સિદ્ધ કરી. એણે સ્થાપેલા એ સિદ્ધાન્તમાં મહાન ઔદ્યોગિક વિપ્લવનાં બીજાં દર્શાં.

*

અને આજે સો વર્ષ પછી તો આપણે એનાં ગંભીર પરિણામો નજરે જોઈએ છીએ. ફેરેડેએ પોતાની શોધની જાહેરાત કર્યા પછી તરત જ ફેરેડેના સિદ્ધાન્તને ઇંગ્લેન્ડની આચારમાં મૂકીને એય. પીકરીઆઈ નામના એક યંત્રવિદ્યાર્થે સૌથી પહેલાં વહેશે. 'ગ્રાહનામો' બનાવ્યો. ત્યાર પછી ત્રણ વર્ષે જ. સેક્સટન નામના એક કારીગરે પહેલી વિજ્ઞાનિક-શક્તિ આપનારી 'મોટર' બનાવી. આમ ફેરેડેએ સ્થાપિત કરેલા સિદ્ધાન્તે સાકાર સ્વરૂપ પકડ્યું. આજનાં ગંભીર વિજ્ઞાનિક સાહસોના પાયા રૂપ 'ગ્રાહનેમો' અને 'મોટર' એ બંનેએ વિજ્ઞાને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં સર્વવ્યાપી એવા આપતી બનાવી. જાહેર અત્તીઓ, કારખાનાંઓ, ટ્રામો અને વિજ્ઞાનિક ટ્રેનો એ સહુએ વસ્તુઓના આપણે આજે જે વ્યાપક ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ, એ ફેરેડેના પ્રયોગ-જીવનનું મોટામાં મોટું સાધક છે. 'ગ્રાહનામો' દ્વારા માંત્રિક શક્તિથી જોઈએ તેટલી વિજ્ઞાન પેદા કરી શકાય છે. 'મોટર' દ્વારા એવી રીતે પેદા થયેલી વિજ્ઞાનો માંત્રિક શક્તિ તરીકે ઉપયોગ કરી

શકાય છે. જૂનાં સ્ટીમ એન્જિનો, એમના લાંબા અસખ્યાઓ, એના લાંબા લાંબા સારા શહેરને ધૂમાડાના અંધારપછેડા નીચે દારી દેતા કોલસાના ઢગો, સ્ટીમ એન્જિન માટે અનિવાર્ય એવા લાંબા લાંબા પટ્ટાઓ, લાંબી લાંબી શાફ્ટિંગો અને ગરેડીઓ એ તમામ ઇંગ્લેન્ડની ચુંચવણોનો આ એ સાધનોએ સાવ સહેલો ઉકેલ કરી નાંખ્યો છે. અને એ વસ્તુઓના પાયા રૂપ ફેરેડેની લોહચુંબકની સોધ, લોહકાંચો ગોળ ઘોડા અને લોહાની કડી અને તારનાં ચુંચળાં એ માનવજાતની પ્રગતિના ઇતિહાસમાં એક ન જૂલાય એવો માર્ગસ્થંભ હોય છે.

*

અને ફેરેડેએ ઉત્પન્ન કરેલાં રસાયણી લોહચુંબક અને એ ગતિમાન લોહચુંબકની આકર્ષણ શક્તિથી પેદા થતી ગ્રેક-શક્તિએ માનવ જાતની બીજી એ ધણી જ સેવા સાધી છે. એ વિજ્ઞાન માર્ગે આગળ ધપતા પ્રયોગ-શાસ્ત્રીઓએ બીજી પણ સિદ્ધિ સાધી છે. ચાર્લ્સ બીટરસ્ટોને વિજ્ઞાનિક તારની શોધ કરી. ડેવીડ હ્યુએ ટેલીફોનની શોધ કરી. નેસે સ્વાને વિજ્ઞાનિક દીવાની યંત્ર-ચોજના કરી. લેડીમર ક્લાર્કે દરિયામાં દોરણ નાંખી દેશ દેશાવર તારો મોકલવાની શોધ કરી. મારકોનીએ દોરણ વગરના તારો મોકલવાની પદ્ધતિ યોજી અને એડીસને ચિત્રપટ, બોલનાં ચિત્રપટ વગેરે યોજ્યાં. આમ મોકલેલ ફેરેડેના પ્રયોગ-જીવનનાં વિધવિધ સ્વરૂપો આજે આપણે રોજરોજ પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. અને અમાક પ્રયોગશાસ્ત્રીના ચાલીસ ચાલીસ વર્ષના અસીમ પ્રયાસોને અભિવંદીએ છીએ.

જે માણસના પ્રયોગ-જીવનની આજે આ-
ટલી આટલી સિદ્ધિઓ નજરે નીકળીએ છીએ
એ માનવી કોણ એ જાતના કૌતુખિક સાબોથી
જાન્યથી તો વચિત જા દતો. એક મરીન
જુહારનો એ પુત્ર પિતાની મરીનને અને
બેદોળા કુટુંબ-સહુદારે એને સાધારણ જણાય
એટલા વિવાદાસથી એ વચિત રાખ્યો હતો.
જુદા નાની ઉમરમાં એ એક ચોપડી બાંધના-
રાને ત્યાં જણી શીર્ષાંગના પમારથી નોકર
રહ્યો. એના પિતાની તે કાળની આધિક
ચિંતિત્ય એ જણી શીર્ષાંગની કિંમત
જણી પાડતીથી એ ખૂબ વધારે હતી.
ચોપડી બાંધનારાને ત્યાં જે કાંઈ
ચોપડી બંધાવા આવે તેને વાચવી તેને
સમજાય એટલી સમજતી એ જ એનો
અભ્યાસ. પરંતુ એની યાત્રાની ખૂબ લગભગ
અનુભવ હતી. એક વાર એ પોતાના શેઠની
સાથે એક વિદ્યાન-તત્ત્વજ્ઞાની બાળજી સાજા
જવા મળેલો. ત્યાંથી એવું લક્ષ્ય વિદ્યાન તરફ
મોંઝાલું. પરંતુ મીકાએલ ફરેડે સ્વભાવે અને
સરકારે તત્ત્વજ્ઞાની હતો. પ્રભુએ પ્રકૃતિ પેદા
કરી છે અને પ્રકૃતિએ વિષવિષ સ્વરૂપ સહ
આ સ્વુલ્લ લાગતા જગતને સંભર્યું છે. એ
એની ઉચી માન્યતા હતી. મીકાએલ ફરેડે
વિદ્યાનજ્ઞાની કરતાં તત્ત્વજ્ઞાની હતો. એ જાનતો
હતો કે જગતમાં દરિયાપર ચલી અને અત-
જવાની તમામ સક્રિયોત્કૃષ્ટ મૂળ એક જ છે
અને તે સક્રિય એ કે જે જગતને સંભરે છે.
જે જગતને અવિષ્કારે રાખે છે અને જેનાથી
સમગ્ર જગતનું નિવસન થાય છે

*

ખુદ્દુ જ સાદી આ વાત છે. અને જાણ-
સામ જગતનિવસનમાં માતાના ધાવણાથી

આપણે તો જે ઝેર પીધા છે એને તો આ
વાત નથી એ નથી બાસતી. આપણે એ
સિદ્ધાન્તનું કિવામક અન્વેષણ નથી કર્યું.
પરંતુ મીકાએલ ફરેડેએ તો આ સિદ્ધાન્તની
સ્થાપના કરવાને માટે પોતાની આખી આવ-
રદા પ્રયોગ-જીવનમાં વિતારી. અને એ પૂર્વ-
મંડ રહિત તત્ત્વજ્ઞાનીને વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગમાં
દ્રાહ રહેવાની સમજ આપવાનું મહાપ્રકારક
કાર્ય તે કાળના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાનજ્ઞાની સર
દરેક ડેરીએ જાળવ્યું.

ઈસ્વીસનની અઢાતી સદીના અંત
બામત્ય ઈસ્રાએલે આરે એક તરંગી અમેરીકન
કનથી. ઇસ્રાએલ અને અમેરીકા વચ્ચે થયેલા
વિશ્વમાં એણે ખૂબવેલી અમેરીકની સેવાના
જલસાયા ઈસ્રાએલે એને કાઉન્ટનો બેતાજ
આપ્યો. એ કાઉન્ટ રુથરફોર્ડ. એ ધોર્મત હતો.
અને 'કોઈ સુકાઈમાં પોતાની દોહલ અર્થ
નાખવા' ની એને તમના હતી. યુદ્ધાથીની
પ્રજા નામુદ કરવા માટે જીવનમરના અલ્પ-
ધારી લક્ષ્યને કોર્સને જણ એણે ખૂબ જ
સદાય આપી હતી. અને બર્નિંગ નામના એક
પોતાના જેવા જ તરંગી લેખક સાથે એને
પરિચય થયો હતો. એ બન્નેએ મળીને એક
એવી સરચા સ્થાપી કે જેના 'હરેક જુદા
જુદા વિચારકો એકન થઈ પોતાના વિચારોની
આપ સે કરે અને મરીમોને સદાય આપવા
જેવાં લોકોપકારક કાર્યો કરે.' એ સરચા તે
રોચક ઇન્સ્ટીટ્યુશન. પ્રસિદ્ધ વિદ્યાનજ્ઞાની
સર દરેક ડેરી એ સંસ્થાની કમેરીમાં પોતાના
પ્રયોગો કરતા. કોલસાની ખાણોમાંથી છૂટતા
એરી વાયુની વચ્ચે જણ સર્વેશ સલાતમ રહી

શકે એવું પ્રસિદ્ધ ડેવી સેફ્ટી લેમ્પ શોધાયું તે પણ આ મહાનમાં. પોતાના ઉપયોગ પૂરતી એક નાની રસ-શાળા પણ વસાવી હતી. 'ગરીબોને સહાય આપવા જેવાં લોકોપકારક કાર્યો કરવાની નેમથી સ્થપાયેલું રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુશન સર હંફરી ડેવીના તેના સભાસદ હોવાના અકસ્માતથી આલમભરતું એક પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનધામ થઈ પડ્યું.

*

સંસ્કૃત હંફરી ડેવી 'અમીરોના રમણાં અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના શોખ'ની વસ્તુ એટલીદારા પેદા થતી વિજ્ઞાણી ઉપર નાના પ્રયોગો કરતો. એ પ્રયોગો ઉપર એ જાહેર ભાષણો પણ આપતો. એક દિવસે મીક્રોસ્કોપ દેરેડેના શેકને એના ખિન્ને ડેવીના ભાષણની ત્રણ ટીકાટી આપી. શેકે-એમાંથી એક ટીકાટ પોતાના જીવાન નોકરની કાર્યપરાયણતાની કદરદાની તરીકે તેને ભેટ આપી. એ ભેટ દેરેડેના જીવનમાં પરિવર્તન કયું. દેરેડે એ ભાષણ સાંભળવા ગયો અને એ ભાષણનો એણે વિસ્તૃત સાર લખી કાઢી એને સરસ રીતે આંધી એના ઉપર સોનેરી અક્ષરે ડેવીનું નામ લખી તેણે સર હંફરી ડેવીને તે ભેટ આપી. સર હંફરી દેરેડેના આ કામ દ્વારા વ્યક્ત થતી તમન્ના અને પોતાના ભાષણના સારની ચર્ચાચિતતાથી પ્રસન્ન થયો. અને એણે દેરેડેને પોતાના સહાયક તરીકે રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુશનની પોતાની રસ-શાળા સાયનવા માટે રાખી લીધો.

*

આંગ્લ ઇતિહાસ નેપોલીયનને એક માનવ-ભક્ષી દેત્ય તરીકે જ જાળખાવે છે. નેપોલીયનના સર્વ શ્રેષ્ઠ પરાક્રમેમાં આલ્પસની એની મુસાફરી

વાયામ અને આસ્ટરલીટ્ઝની લડાઈઓ, સો દિવસના એનાં સામ્રાજ્ય અને સેન્ટ હેલેનાનું એનું બંદી-જીવન, આટલી જ વાતોનો ઉલ્લેખ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો કરે છે. પરંતુ એ મહાન ખજારી સિપાઈએ, ફ્રાંસની પુનર્વ્યનાનું જ ભંગીરથ કાર્ય પાર પાડ્યું છે એની ક્યાં થે નોંધ સરખી થે નથી દેખાતી. નેપોલીયને ફ્રાંસને કાયદા આપ્યા; ફ્રાંસમાં કેળવણીને એણે ખૂબ જ વ્યાપક બનાવી; એણે સુવેઝની સયોગી જૂરી ખોદીને ત્યાં નહેર બનાવવાની માપણી કરાવી હતી; અને એનાથી થે વધારે તો એણે ફ્રાંસ અને જ્યાં જ્યાં એની લાગવગ હતી તે તે યુરોપીય દેશોમાં વૈજ્ઞાનિક શોધખોળો કરાવી હતી. એ માટે એણે જે જૂદા જૂદા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને નોતર્થા હતા, એમાં સર હંફરી ડેવીને પણ એણે આદરપૂર્વક ઇજ્જત આપ્યું હતું. સર ડેવી નેપોલીયનના આમંત્રણને પરિણામે યુરોપના પ્રવાસે ગયો હતો. દેરેડે આ રીતે યુરોપીય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના પરિચયમાં આવ્યો હતો.

*

ઈ. સ. ૧૮૨૪માં ગારથીયા, એમ્પીયર અને વોલ્ટા નામના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ એવી શોધ કરી હતી કે એટરીમાંથી પેદા થતી વીજળીમાં લોહચુંબક જેવી આકર્ષક શક્તિ રહેલી છે, અને ત્રાંબા અને લોહામાં વિજળીનો પ્રવાહ દાખલ કરવાથી એનામાં પણ એવી આકર્ષણ શક્તિ જાગત થાય છે. દેરેડે જન્મથી માનતો હતો કે કુદરતના તમામ બળો અને કુદરતની તમામ શક્તિઓનું મૂળ એક જ અને સર્વ સામાન્ય છે. દેરેડે પોતાની આ દૃઢ માન્યતાને (અનુસંધાન ૫૪ ૩૫૭ ઉપર)

કેશવલાલ

લેખક : રા. નર્મદાશંકર દામોદર શુક્લ

“મિ. કેશવલાલ, આજે ફિક્કટની મેચ છે. હું જઈ શકું તેમ નથી—કામ મોકો આવીશ તો તમે જન છોકરાઓ સાથે જશો.”

“હા, સાહેબ પથ—

“કારકુન પામેથી પૈતા લેજો. લગાને લેના જાજો. દિવ માસ્તરને સાથે રાખજો. તમને મદદ થપ થશે. આરે ન્યુનીઅરની નપાન રાખવાની છે, એટલે જાડુ છુ...” કહી હેઠ માસ્તર કેશવલાલ જવાબ આપે ત્યાં પહેલાં જતા રહ્યા.

કેશવલાલનું ‘પથ’ તેના હોઠ ઉપર જ રહી મથું. કેશવલાલને તેની જૂની નિશાળ માદ આવી. દરેક વિદ્યાર્થીને તેની શાળાના સ્મરો સાદ રહે છે. શાળા માટે તેને અભિમાન થાય છે. એ અભિમાન કોઈક કોઈક વખત ઉભરાઈ આવે છે, હાથ વલોને છે. તે શાળાના કંઈક વિદ્યાર્થી મરફર બને છે. તેના હાથે તે નિરાશ થાય છે. દુઃખી થાય છે.

કેશવલાલ અમદાવાદની જ એક શાળામાં બપોરો હતો. તેની સીનીયર ટીમનો તે ખેલાડી હતો. એટલું બહુ સુંદર તેને એટ હવાડના આવડ્યું કે તેને પહેલી જોડીમાં જ મોકલવા તે શીલ્ડીંગ બરવામાં બહુ જ પાવરશે. હતો. ફિક્કટ રમી તેણે હાથમાં ફાડમાં બાગમાં દનાં. એક વખત તે હાથ પથુ કતરી મરેશે. અને સખન મળીશું કામ કરવાને તે નકામો હતો.

કેશવલાલ તે હાથ પપાળતો, જેમ તે માદ આવ્યું તેમ પ્લો રહ્યો.

—નિશાળમાં તે ઠેક વિદ્યાર્થી મળ્યો. માસ્તરની મોકીને સ્વાદ તેના હાથે ચાખ્યો હતો. ધણીય વખત પથુ તેની માદ તેને ન હતી. તે બૂની મરો હતો. તે સમયમાં બહુ જ ભામ લેતો. શાળાની કાર્તિ સમયો ઉપર વધારે આધાર રાખે છે તેમ તે માનતો. તેમાં મળતી ફોલોવી તે આંખની માફક નામતો. તેની ટીમનો કોઈ ખેલાડી સુંદર ફટકો મારતો કે સુંદર રીતે હોઠ પકડી લેતો ત્યારે તે આનંદમાં આવી જમ પાડતો. તેની નિયાળ દારતી ત્યારે તે ખિન્ન થતો. એની નિરાશાનો પાર રહેતો નહિ. એને ખાતું ન ગમતું નહિ. કોઈ જોવાના મરથના શોક બેરો તેનો શોક તેને લાગતો.

—તેને માદ આવ્યું કે એક વખત તેના લગ્નો દિવસ હતો. બજનો વ્હાવો લેવો કપા યુવાને ગમતો નહિ હોય ? કેશવલાલનાં સ્નેહ લય દના એમ ત્યાતના સોડ વાન કરતા. એનો સમત મારેનો, નિશાળ મરેનો ગ્રેમ બેધ મધ્ય મરકરીમાં ક્રેના કે બે કરાવલાલને પરજવાત હોય તો તે પથુ મુલતવી રાખી દાડે. મરકરી ખરી પડી અને લગ્ને દિવસે જ તેની ટીમ સમવા બહાર પડી. કેશવલાલના આનંદને પાર રહ્યો નહિ. અને તે દિવસે જ કેશવલાલ સમવા ગયો. કેમ કરતાં મોલ આંખ

હિર પડ્યો. આંખ બંધ થઈ ગઈ. રમત છૂટ્યા. તેને આનંદ થયો. અને એવી આંખે તે માંડવામાં પરણ્યા બેઠો. ઘરડાંઓ કદાચ અપશકુન ગણે. સરખી ઉમરના આંગળી કરી તેને કદાચ હસે. પણ તેના આનંદનો પાર જ ન હતો. શકુન, અપશકુન કે એ મચ્છરીની તેને પરવા ન હતી.

—આવો આવો તેનો પ્રેમ, રમત માટે અને વધારામાં નિશાળની કાર્તિ માટે હતો, નિશાળ છોડી તે કોલેજમાં ગયો. પણ વ્હાલી નિશાળ તેને છોડી શકી નહિ—નહિ તે છોડી શક્યો નહિ. કોલેજમાંથી પણ નિશાળની રમત ગમતના મેળાવડામાં તે રસ લેતો. તેની ટીમ રમવા જતી ત્યારે ઉત્સાહ રેડવા તે ભડવીર ત્યાં હાજર જ હોય. એક પણ એવી રમત એની જૂની નિશાળ નહિ રમી હોય કે જ્યાં કેશવલાલ હાજર ન હોય.

કોલેજ છોડી તે અમદાવાદની બીજી શાળામાં નોકર રહ્યો. શિક્ષક થતું તેને બહુ જ ગમતું હતું. હવે તેને બે શાળા ઉપર ધ્યાન આપવાનું, તેનું હૃદય ખરા પ્રેમથી એક બાજુ હળવું હતું. બીજી બાજુ તે નોકર હતો અને તેને વફાદાર રહેવું જ જોઈએ. કાંઈ પ્રસંગે પણ તે નિશાળોની વાતો કરવા બીજા શિક્ષકો સાથે બળતો નહિ. તેના મિમજ તેજ હતો કદાચ કાંઈ ટીકા કરે અને પિત્તો ઉછળે તો એમ ધારી તે દૂર જ રહેતો. તેની વફાદારી બે ભાગે આમ થોડા ઘણા અંશે વહેંચાયેલી હતી. હવે પહેલાંની છોકરમત રાખવી ય નહીં પાલવે એમ તે વિચાર કરતો અને કદાચ આ બે શાળાઓ જ એક એક સાચું હસ્તિ થઈ રમવા આવે તો પોતાની સ્થિતિ શું થશે ? પોતે

કંઈ રફલના વિનયમાં રાજ થશે ? પોતે પોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં નિષ્પક્ષપાતપણે જીતશે ? રેડી થકશે ? તેમના વિનયમાં રાજ થશે ? એવા ઘણા વિચાર તેને આવતા અને પ્રભુને પ્રાર્થના કરતો કે આવો પ્રસંગ ન આવે તો સાફ.—

પણ આજે તો સાહેબે કેશવલાલને જ નિશાળની ટિમ લઈ જવાનું કહ્યું. કેશવલાલને ખબર હતી કે તેની જૂની નિશાળ આજે હરિકે તરીકે મેદાનમાં રમવા આવવાની હતી. દિવસો થયાં દાખી રાખેલી બીક આજે દખા-ચેલી કમાન છટકે તેમ છટકી. તે કાણમાં રહે તેમ ન હતું. માસ્તર કેશવલાલ કાંઈક બાઈ કાઢી છટકવા માગતા હતા. પણ તેમના હેડ માસ્તર સાહેબ બહુ જ ઉતાવળા હતા. તે તો એકદમ કઠી ચાલ્યા ગયા. બે કલાકમાં તો તેણે મેદાનમાં હાજર થવું જ જોઈએ. એટલે બહુ વિચાર કરવાનો વખત ન હતો. તેણે ફિલ માસ્તરને બોલાવીને કહ્યું.

“બી. ભટ્ટ, મને બહુ મોડી ખબર મળી છે. પણ કાંઈ નહિ. તમે છોકરાઓ સાથે જાઓ. હું બારેબાર મેદાનમાં આવીશ. મેચ શરૂ થતાં પહેલાં આવી જઈશ. અને બનશે તો તમે અહિંથી નીકળશો ત્યાર પહેલાં આવી જઈશ—પણ તમને છોકરાઓ લઈ જવાની વિનંતિ કરું છું.”

કેશવલાલ ઘેર ગયો. નહાયો, અને ખાવા બેઠો. પણ ખાવામાં તેનું ચિત્ત ન હતું. આજે તેની લાગણીઓ વહેંચાયેલી હતી. તેણે બહુ જ ચોડું ખાધું.

“કેમ. બેટા, શરીર સાફ નથી ? ભાણા સાચું કેમ જોઈ રહ્યો છે ? શું વિચાર કરે

હે ! આવાનું સાઈ થયું નથી ! તારે શું જોઈએ છે ! નવું કરી આપું ! શાક ઉત્તું કરી આપું ! દાળ આપું ! ” એમ પ્રશ્નની પરપરા તેની બાએ ચાલુ કરી. પણ કેશવલાલના હૃદયમાં ઉડા ધારડો હતો. તેની જુની શાળા આજે હારો તો ? તેની કાલિને આજે કલક લાગે તો ? અને તે પણ તેનાથી. તેને પોતાને તેની શાળા સાચું જવાનું ? તેની આખના ખૂણા ઉપર તેની લાગણીએને ઉભા પાડતાં નહતે આંસુ આવ્યા અને અંગોડીઆના છેડે તેણે તે શોષ નાખ્યા. બે વાલુ કોણીઆ બરી, બર્મી આણમાં જ હાથ ધોષ તે હડી મયો. ઝટ ઝટ કપડા પહેરી તેણે પ્રવાણ કર્યું.

મેઘાન ઉપર સિફે ઉઠાળવાની વખતે જ તે આવ્યો. ઊંડરાઓ ટાળે વળી તે ઉછળતા સિકાને જોઈ રહ્યા હતા. કેશવલાલનું માલત તો તે સિકાને હવામાં જ છડકતો રાખત. જૂના જમાનામાં સતીઓમાં સ્વર્ગના રથને અટકાવવાનું બળ હતું. એની પાને આ સિકાને પડતાં અટકાવવાનું બળ ન હતું. તેને યરીરમાં કંપારી છૂટી તેના કપાળ ઉપરના પરસેવાની બિન્દુ તેણે રમ્યે લખ્યાં. અને સાચી છાવણીમાં નજર કરી. તેને લાગ્યું કે તેની જમ્મ અભાગે ત્યાં છે અહીં નથી. આ ટાંચ યાર તેણે ગોખે ગોખ્યું કહી કેયું જોઈએ. આવી દુનિયાં કેવી કે જ્યાં હૃદયના થતા વિરા સહન કરવાના. એ વિરા અને જ પાડવાના. આમાં દુનિયાને શો રમ પડતો હશે ? આ દુનિયામાં કલા વિદ્યાએને હૃદય જ નહિ હોય નહિ તો આપું ન કરે, તેનું વિદ્યાર્થી હૃદય આમ જડ જમાવી રહ્યું હતું. અને તે વખતે તેની જુની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ હાથમાં એટ લઈ મેઘાનમાં પડ્યા.

મીઠર તેમને ધીમાં પમલાં ભરતા આવતા જોઈ છાતી કાઢી મમરે બની ખુરશીનો હાથો કાઢી તે ટટાર મેઠો. પોતાની કન્નેતી ન થાય તે જોવાનું હતું. આવતી જોડીને તેણે તાળીઓથી વધાવી.

રમત શરૂ થઈ. સાચી બાબુશી દોડા ફેલાવા માંડ્યો પહેલો દોડા ખાલી મયો. બીજો મયો અને ત્રીજો બે રનની દહ બોળમાં જતાં દગની મતિ પડી. કેશવલાલ ખુશ થયા અને પાછળથી એમની શાળાના વિદ્યાર્થીએ કહ્યું.

“સાહેબ, આ જો બે દમણું જ ઉપડ્યો. એના ઝંડિયા કુલ. કે કાં તો હાથમાં પડીએ પડી ભેરી. જુઓ ‘રિલે’ ઉપર ઉભો છે.”

અને બીજાએ કહ્યું:

“ચિતનના બોલ તો લડવાવનારા છે. દમણું મયો જાણો. બે રન લઈ મયા છે પણ ખારે પડશે. એ મયો.”

સાહેબનું ધ્યાન આમ વાતમાં હતું અને એટલામાં ડાખી બાબુ પર તે ઝડપાઈ ગયો. બે રને પહેલી વિકેટ પડી એમની છાવણીમાં તાળીઓ ઉપર તાળીઓના અવાજ થવા લાગ્યા મેઘાનમાં ઉભેલા ઉભે દોડા ફેંકી આનંદમાં આવી ઝિલવા લાગ્યા. કેય કરનારને અભિનંદન આપવા લાગ્યા. એક છોકરો તો એકદમ દોડી કેય કરનારને ધમાક પણ આપી આવ્યો. આમ એમની છાવણીમાં આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો. બિચારા કેશવલાલને હસતું મોઢું રાખી આ સહન કરતું પડ્યું.

બીજો રમનારો આવ્યો. બે ચાર દગ રમ્યો. હીક રમ્યો. આ સારા રન કરશે એમ એમને થયું. બોલ આપાને આપ્યા પડતા

હતા. કેશવલાલને પુરસ્કૃતિ છોડી હાથમાં બેઠે લઈ રમવાનું મન થયું. આવો સુંદર બોલ છોકરા મારી ચક્રતો નહોતો તેથી દુઃખ થયું. કેશવલાલને ચોક્કસ થયું કે આજે આપણે હાર્યાં. એવું કલંક પોતાના માથે છે. કેશવલાલ પુરસ્કૃતિમાં હાર્યો થઈ પડી રહ્યા રમનારા આવ્યા. દોડી ઉઠાળી કે આગળ વધી મારતાં કે દડાને સિંધો રસ્તો કરી આપીને એક પછી એક મેદાન છોડી હાવણીમાં ભરાઈ ગયા. એમની હાવણીની આનંદની ચીસોનો પાર ન રહ્યો.

“જુઓ સાહેબ અમે કહેતા હતા કે આ કશુંય કરવાના નથી. આપણું બોલોગતું ખૂબ ન હતું છતાંય જોયુંને કેવા કાવ્યા? વીસ રનમાં તો સફાઈ કરી મૂક્યું.”

“પણ તમને કદાચ ઓછામાં જ ઉરાડી મૂકશે તો? મગરર શું કામ થાવ છો? એમની બોલોગ શીર્ડીંગ સારી હશે તો હજી રનમાં ઉરાડશે તો?”

“સાહેબ, તમે નકામા નિરાશ થાવ છો આપણા છોકરાઓ બહુ જ જખરા છે. એકદો રણુછોડ બધાને ભારે પડશે.”

“અરે સાહેબ! સુજરાત કોષ્ટકમાં એણે એકલાએ બધાને પાણી પાડ્યું હતું. અને થક્યા હતા. બહુ જખરા છે.” ખીજાએ કહ્યું.

“સારું. જોઈએ છીએ, ચાલો, રમવાને મોકલો. ખરોખર સુંદર માફક ચોરે તેવા બેને મોકલજો. જો, સુમતિ, ધ્યાન હજી રમજો. લોકડાં ઉઠાળી આવીશ નહિ. અને રણુછોડ! તારાં તો બધા વખાણ કરે છે. ટું પહેલો નંબ છે તે સારું નહિ. પણ જાઓ ફોલ્ડ કરો બધા મેદાનમાં તમારી રાહ જુઓ છે.”

તાળીઓના ગગડાટ વચ્ચે રમત ફરીથી શરૂ થઈ. પહેલી જોડી જમી. ચાલીસ રન જોતજોતામાં પાટીઆ ઉપર ચડ્યા. કેશવલાલ દોડી ચડ્યો, હાર્યો થઈ, કોઈ આગળની માફક પુરસ્કૃતિમાં પડી રહ્યો. હેઝાસ્ટર આવ્યા.

“મિ. કેશવલાલ, તમે તે છોકરાઓમાં ઠીક પાણી આપણું લાગે છે. તમે તો વિસમાં ઉરાડી મૂક્યા. અને આ તો જખરા જખરા છે. ફોલ્ડ તમારી છે. મારાં તમને અભિનંદન.”

“સાહેબ, તાલિમ તો આપે” આપેલી ને હું તો અહીં લઈને આવ્યો. તેમાં મને શાનાં અભિનંદન.”

નિશાળના ખીજા શિક્ષકો એક પછી એક આવ્યા. અને કેશવલાલને અભિનંદન આપવા લાગ્યા. કેશવલાલની આંખો મેદાનમાં હતી. સામા પક્ષની શીર્ડીંગ ખરોખર થતી કે ચીકાતા. દોડી જઈ દોડી પકડવાનું મન થયું. કોઈ દોડી ઝીલતાં ખોતો તો તે નિરાશ થતા. પોતે ત્યાં હોત તો ન ખુલત. આટલા બધા રન ન આપત. આ ટીમમાં કોઈ પાણી નથી. જોતે હાડકાં ભાંગી, આંખ ઉપર દુઃખ સહન કરી શીર્ડીંગ ભરતો એવી શીર્ડીંગ આ નથી ભરતા, એ જોઈ દુઃખી થતા. બોલર બહુ ખરાબ બોલ નાખતો પણ એવો છંદિ હતો કે બોલ છોડતો નહિ. કેશવલાલનું મન અને હૃદય મેદાન ઉપર ભર્યું હતું. કોઈકવાર અમ્પાયરનો ન્યાય તેમને ખોટો લાગતો. તે પણ પક્ષપાતી છે એમ થયું. રમત બંધ કરાવવી જોઈએ. એમ તેમને થઈ આવ્યું. પણ તે નિરપાય હતો. કોઈ રસ્તો ન હતો. તેમનું મગજ ચક્ર ચક્ર ફરવા લાગે એટલામાં જો કોઈ વિડેટ પડતો તો ખુશ થતા. પણ તાળીઓ પાડી

શક્ય નહિ. સાખી જાવણીની તાળીઓ ઝંખનામાં પડી પ વખત ચેતન રેણી.

કલાક દોઢ કલાકને અંતે પાડીઆ ઉપર ૧૨૦ થયા.

કેશવલાલની વજર ત્યાં જ પડી. એ આકાશમાંથી અગ્નિની જવાશે. નિઃશ્વસી તેણે દોડી. તે ધીમે ધીમે આગળ વધી સાચા જાવણીની પહેલી ખુરશીને તે આગળ. તે સળગી અને જોત જોતામાં તે આખી જાવણી સળગી જાયી તેમાં એસનારા મેને દોડી નાસતા જણાયા તે અગ્નિને દારવાની, રાત કરવાની બુદ્ધિ મેળને સૂત્રી નહિ તેને લાગ્યું કે દોષ

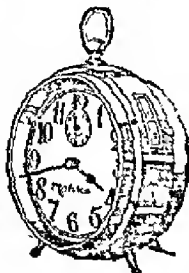
હી તે જવાળાઓને દારવા પ્રયત્ન કરતું નથી જાણવા દો. આગળ નહિ જશે ? જવાળાના દમણાં આવશે. તમે દાગી મરણો ની જુઓ ચારિત્રશી હી. તેને લાગ્યું તે આગળ વધ્યો. તે બળતી જાવણીમાં તે પડ્યો. આખે શરીરે તેને જળવાની વેદના અગી દોષ તેમ લાગ્યું—

અને તપના અવાજે કરતા છોકરાઓ દોષીઓ ઉઝાળતા, દોષ ઉઝાળતા, મેઘનની ચારે બાજુએથી આવી તેની જાવણીની આગળ પાછળ ફરી જાયા અને એકે આવા કંડુ:

“નાહેમ ! આ જણે જાવણી”

“હે !” હી કેશવલાલ અપકા ઉઘો.

૨૨

મોહકા

રીપીટીંગ એલારમ

કોમલ રૂ. ૭ ફક્ત

ગેરંટી વર્ષ એક.

મોહનદાસ કમળશી

૧૩-૧૪, મમ્માહેવી : મુંબઈ.

કલાધરને

રા. લલિત

૧

નવરંગની લલકે ભરી
 બુએ અનળ તું રૂપ કલા
 એનો લગાવ્યો રંભ રાએ
 ને ખિલાવે રસ કલા ।

૩

ઐહર્થ્યને શૃંગાર શુથી-
 બળવે તું કર કલા
 ભારત પ્રલતની ઓળખાવે-
 આર્યતાની સુર કલા

૫

રહેને અમર તું ભોગવી
 ને જીતને જીવન કલા
 અભિનય કલાયે દેહરને :
 ને પૂરને લલિત કલા :

૨

ઇતિહાસમાં ધૂમી ઝીલે-
 તું મનભરી માનવકલા :
 હૃદયાત્મિકાની જીરવે
 માર્મિક તું કરેણ કલા ।

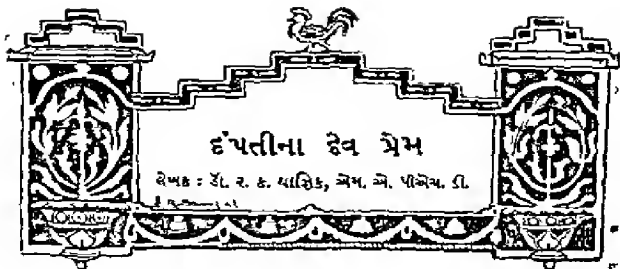
૪

શુભ મધુરતા ઝીલે ઝીલાવે
 શુન્કરી ગૌરવ કલા :
 પ્રકૃતિ પ્રદર્શન સમધરે
 તું રચ પ્રભુતાની કલા ।

૬

પણ શુન્ક જીવિતને ઝલુઝલાવે
 એક એ સંગીત કલા :
 તેતું ધરૂં નૈવેદ્ય તુજને :
 પ્રદેશે પ્રતિભા કલા ।

દંપતીના દેવ પ્રેમ

લેખક : ડૉ. ર. ક. યાસિક, એમ. એ. પીએમ. ડી.

અમારે વર્ષમાં સાક્ષરજીવનને લગતા જે નાટકો વિશ્વવત્સલતા જેવા તેમાં જે મહત્તી ઉંચી કક્ષાનાં હતા કેટલું જ નહિ પણ મન-દર રીતે અજવાલમાં જેવાં હતા. મિત્ર જોન ટેમ્પલે 'આર્થ' અને મેરી 'તુ લેમ્પ્સ' અને અમરું નાટક 'એચી પ્રેમ' ની નાટકી નાટક-ચાળામાં નરી સરજતાથી અજવાલમાં જેવા : પ્રિયતાના રમૂજ અમરજીવનને નિયમિત રચનાર આનંદી જીવનમાં અમિની પ્રેમ માટે કેવા ત્યાગ ને સેવાની અવધાન મુક્તિ સર્વો કદરૂપ પ્રકાર હતા તેની દ્રશ્ય પ્રતિષ્ઠિત એ કલાકમાં નજરે તરે છે. વર્તમાનને જેની બુદ્ધિવાળી મેરીથી બ્લેન હતી તેની આર્થને મેરી હતી; પરંતુ તદ્વાચ એ હતો કે આજીવનથી એને વાણ કે તાણ આપતું; એક આવેશની ક્ષણમાં પોતાની માનને એણે મારી નાખી, પછી સત્યનું જ્ઞાન મળ્યું એના જીવનની ધારી મળી કરજીવન કરવી શક્ય તેવી છે. બીજી બાજુથી આર્થના જીવનમાં હેટર માટે કેમ કેમ જીવન થાય છે અને બ્લેન માટેની આજીવન આનંદ પોને કેવો. એક આપે છે તે વસ્તુ

નાટકમાં મોઠક રીતે વૃથાવામાં આપ્યું છે; પરંતુ એ નાટકની રસમીમાંસામાં કિતરવાનો આ પ્રસંગ નથી

બીજા સાક્ષર જીવનને સમતા નાટકે અજ-અજ સવા વર્ષથી જીવનને મનમુગ્ધ કર્યું છે. પહેલું નાટક આર્થ તથા મેરીના આર્થ પ્રેમ અમિની પ્રેમની ઝાંખા કરાવે છે; તે આ નાટક રોમાંટ આર્થનિય તથા પ્રિયતાને બેર-રતા દર્શાવના દેવ પ્રેમ પ્રત્યક્ષ કરે છે. આ નાટક રોમાંટ બિનરે લખ્યું છે. તેનાં સહ નાટકોમાં આ નાટક તેની કાર્તિકે કળા-વ્યક્તિ છે. આ પ્રાણીવન નાટક પ્રથમ આર્થનાં મોટાસવ પ્રસંગે તા. ૨૦-૮-૩૦ને ફોજ જેટ આર્થનાં રમજીવન ઉપર અજવાલ જેવાને આ લેખકને પ્રસંગ મળ્યો હતો. તે મહોત્સવ પછી એજ નામાકિત પાત્રોએ લંડનમાં તે નાટક અજવાલની કદાચ કરી તે આજ સંધી એક પણ મેટક આવી વૃથા સિવા-યતા પૂરેપૂરા બરેલા નાટકકલામાં એ અજની બતાવાય છે. એની સાથે શરૂ થયેલું બીજું એક પણ નાટક અત્યારે ચાલુ નથી. કેટલા

વખત પહેલાંથી સારી બેઠક મેળવવાની ગોઠવણ કરવાની ફરજ પડે છે. આ વસ્તુસ્થિતિ સમજવા એક વાતની નોંધ આવશ્યક છે : યુરોપીય રંગભૂમિ ઉપર એક જ નાટક અદ્યોગિકામાં આઠ વાર ભજવાય છે; અને એમાં લોકરસ ઓછો થતાં, ખર્ચ ના પોષી શકાય ત્યારે બીજો પ્રયોગ શરૂ થાય છે.

માલવર્નનની રમણીય ગિરિમાલા ઉપરથી ઇંગ્લેંડના એક આદિ કવિ લેંગલેડે પોતાના દેશના સર્વદેશીય ઉદારનાં, ખાસ કરીને ખ્રીસ્તી વર્ષના ઉત્કર્ષના, સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં. આ મનહર પ્રદેશને બે ત્રણ વર્ષથી સર બેરી નેક્સને બનાંડ શૌના વાર્ષિક ઉત્સવ ઉજવવાના અનુકૂળ સ્થળ તરીકે પસંદ કર્યું છે. મુનંદા પાત્રોના આકર્ષક યોગ સાધી શૌનાં નાટકો આમસ્ય મહીનામાં ત્યાં ભજવવાં અથવા બીજાં નવા કે શિષ્ટ પ્રયોગો ભજવવાં અને ઉત્સવરસિયાને ઉચ્ચ આનંદનાં સાધન પૂરાં પાડવાં તેવો હેતુ છે. શાંદપતી દરેક પ્રસંગે પધારે છે અને પ્રેક્ષકદંડ તેમને સહર્ષ વંત્રાવે છે; પણ આ ઉત્સવ સંબંધી બીજી કાષ્ઠવાર વિગતવાર લખી શકાય, અત્યારે તો એટલી નોંધ લેવાની છે કે બ્રાઉનિંગ દંપતી સંબંધી પ્રથમ ઉચ્ચ કોટિનો પ્રયોગ થયો ત્યારે શાંદપતી મંડપમાં પ્રત્યક્ષ હતાં ને પ્રસન્ન થયાં હતાં.

આ વિલક્ષણ પ્રકારનું નાટક હોવાથી તેની વસ્તુસંકલના પૂરી સમજવા માટે અચુક હકીકત એ સાક્ષરજીવનમાંથી તારવવી આવશ્યક છે. આ પ્રયોગનું કેન્દ્રસ્થાન ઇલિઝાબેથ બેરેટ હોવાથી આપણે તે કવિત્રીના જીવનની ઝાંખી કરવી બાકી. પોતે નાનપણથી જ નાણુક

બદનવાળી હોવા છતાં ચેતનવન્ત ને સંયક્ત હતી; ઇ. સ. ૧૮૦૬માં જન્મ થયા પછી ત્રણેક વર્ષે, તેના પિતા 'હોપ એન્ડ' નામના દૂરનાં ગામડાંમાં વતન કરી સ્થિર થયા હતા ત્યાં; તેમની સાથે મોટા કુટુંબ વચ્ચે, એ કુદરતની સાંનિધ્યમાં ઉછરી હતી. કમભાગ્યે દશેક વર્ષની ઉંમરે એ ઘોડા ઉપરથી પડી ને શરીરને ઇજા થઇ તેની ઘણાં વર્ષ સુધી એવી માડી અંસર રહી કે લગભગ અર્ધજાગ્રતી હાલતમાં ઘણાંખરો સમય પયારીવંશ એને રહેતું પડ્યું. છતાં આ પયારી કરતાં પણ વિશેષ કઠિન એના પિતા એડવર્ડ મોસ્ટન-અર્ડેની વિચિત્ર ને ઉચ્ચ પ્રકૃતિ હતી. તો પણ ઇલિઝાબેથ ૨૨ વર્ષની થઇ ત્યાં લગી એની માતા જીવતી હોવાથી પિતાની સખ્તાઇ હદ ઉપરાંત-સાંભલી ન હતી.

માતા દેવશેઠ થયા પછી ઘોડાં વખતમાં લંડનના 'વિપોલ સ્ટ્રીટ'માં એક મકાન રાખી આ પિતા પોતાની ત્રણ દિકરીઓ અને સાત દિકરાઓ સાથે રહેવા આવ્યા; તેમાંથી ઇલિઝાબેથનો સ્વિશેષ પ્રેમપાત્ર એડવર્ડ, ઇ. સ. ૧૮૪૦માં ટોર્કમાં બ્લેન સાથે દલબાવા ગયેલો, તે દૂખી ગયેલો; કવિત્રીએ પોતાના કાવ્ય 'The cry of the Human' માં આનો ઉડો શોક સ્ફુર્ણ રીતે પ્રકટ કર્યો છે. નન્યુઆરી ૧૮૪૫ સુધી ઇલિઝાબેથ અર્ધજાગ્રત અવસ્થામાં પોતાની પુરસ્કીમાં કે બિઝાનામાં જ રહેતી; અને પિતાની અત્યંત સખ્ત, નિયમમદ્દ રહેણીકરણથી અંતરથી કંટાળી ગઇ હતી; પરંતુ આ માસમાં બ્રાઉનિંગ કવિનો પ્રથમ પત્ર—આ કવિત્રીનાં કાવ્યોને ઉરથી અભિનંદન પ્રેરતો—એને મળ્યો.

એનો લાક્ષણિક આચર્યો ઉત્તર લખાયો : આજ
શરૂ થતી મેંજિ પત્રવ્યવહારથી સદૃઢ થઈ. ત્યાર-
પછી પાંચ માસે ૨૦મી મેને દિવસે નેમ્સ
પ્રથમ મિત્રન વિખોલ સિટ્ટામાં થયું. કંઈ
મિત્ર, કંઈ સરેલ, કંઈ શારીરિક ને માનસિક
અશામયુને લીધે ઇલિઝાબેથ તો આ મિત્રન
માટે વચારે પિલ્લન કરવા ખુટી હતી. પણ
આઈનિંગ તો સર્વ અંતરાયને હસી કાઢવાર
લાલેણી હતો; ને એ બંદેટ પિતા કે બીજા
કોઈની દરકાર પણ કરે તેવો ક્યાં હતો ?

થોડા જ સમયમાં આઈનિંગે પોતાનો
ઉડો અને આવેશભર્યો ગ્રેમ વ્યક્ત કર્યો. આવી
અપમ, આળીસ વર્ષ તરુ કવિત્રી માથે લખનમખનનો
વિચાર જ બંદેટ કુટુંબના સહુને ક્ષમાવી ચૂકે
તેવો હતો; પરંતુ નિરંકુશ ને ગત કવિના
ઉપરની તાલાવેલી એ મિત્રના કદિ સમજી
શકે ! વેદ હાકતો પણ આશ્ચર્યચકિત
થઈ એક બીજા સામું જોવા માટે તેવો આ
ખ્યાલ હતો, મિત્રારી કવિત્રીનું હર તો આખારે
કે પ્રધુમકમરે પોતું પોતું થઈ ગયું. પોતાના
પ્રજુપતી ગુપ્ત વાત, સેવનતુ રહસ્ય ને લયની
સુંદર એકતા ઉપર એણે અમર કાવ્યા-
વલિ—“Sonnets from the portu-
guese” રચી છે. વિજાવતનો આકરે
ચિપાજો—૧૮૪૫ મા—હોડી ઇઈ ઇલિની
ખુટકુખા ને રહેલ ગરમ દવાનો લાભ લેતા
ઇલિઝાબેથને એના હાકતરોની ખાસ અવાજ
હતી, પરંતુ એના પિતા એવા મખતી તથા
સ્વામીને ને સ્વાર્થી દલા કે કેલપણી રીતે, કાષ
રનેહી પોતાના ખર્ચે ને મહેનતે લઈ જવા
આજીજ કરતા હોવા છતાં પણ એ વાત યકષ
ન હતી. દુખાકરુકિપાજો ગણે ને પાછાં વર્ષત

ને ગ્રીમ—૧૮૪૬ ના—આવ્યાં. સખળ
આજાવાદ ને પરમ ગ્રેરુદા એ ગ્રેમી—કવિએ
થેવા; પરિણામે એ અપમ કવિની જીવનમાં
અમિત આર્થિકતા કુવારા કૂટમાં; ઘરીર, મન,
આત્મામાં અજબ ચેતન રહ્યું. છતાં પોતાના
કુદિત શ્રદ્ધ-વાતાવરણમાં જીવનનો કંઈ પણ
ધોરણસર વિકાસ અગત્ય હતો. આ ચિપા-
જામાં પણ પરદેશ જવાની પિતા-આજ્ઞા કાષ
પણ રીતે મળી શકે તેમ હતી જ નહિ. કશો
જ ઉપાય સૂઝી શકે તેમ નહતું. કવિ
આઈનિંગે પોતાની લાક્ષણિક અર્થનગીધી તત્કાળ
નિશ્ચય કર્યો કે સત્તર લગ્ન કરીને જાનામાનાં
તેમણે છટલિ નાસી છટુ. ઇલિઝાબેથે બહુ
બહુ ઉંઝા વિચાર કર્યાં, અને કશો જ આરો ના
હેમાયો ત્યારે ૧૨મી સપ્ટેમ્બરે (૧૮૪૬) આગળી
લગ્ન કર્યાં ને તરતજ પાછી ઘરમાં આઠ
દિવસ રહી જાણે કશું જ બન્યું નથી; પછીથી
કવિ પોતાની બધી સગવડ સાધી શક્યા કે
તરત જ તેઓ શુભચુપ રાત્રિ નાસી છટ્યા—અને
એ કવિત્રીનો સરેલે મોક્ષ થયો. ત્યારબાદ ૧૫
વર્ષ સુધી આ પ્રીદ દંપતી (પરજીતર પ્રસંગે
પતિની ઉમ્મર ૩૬ ને પતિની ૪૦) એ કેડું
રસજીવન માણ્યું, ઇલિની વિસા, દુલેરેન્સ
વગેરે સ્થળોએ કેવા અનુભવો થયા, સંતલિતું
સુખ કેડું નિવડ્યું વગેરે ઉત્તર ભીમાંસાને આ
પ્રસંગ નથી. આપણા નાટકકાર પણ ઉપાનાં
સવનનને ઇતિહાસ મિતાક્ષરીમાં રજૂ કરી
લગ્ન ઉપર પડેલા નાખી પૂર્વભીમાંસાથી જ
આપણને સતોષ માની લેવાને કહે છે.

આ મૂળ દુષ્ટકતતા પાયા ઉપર નાટકકારે
મનહર કમાસત “The Barretts of
wimpole street”માં રચી છે. આ પચાંજી

નાટક ઓખ ૧૮૪૫માં શરૂ થાય અને સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૬માં ખતમ થાય છે. બેરેટ કુટુંબની સહનશકિતની પરાકાષ્ઠા કેવી રીતે પહોંચે છે અને બેડો બળવો કેમ શરૂ થાય છે તેના ઉપર પ્રકાશ પાડવાનો હેતુ સ્પષ્ટ છે. એક વર્ષનાં પાંચ મિત્રોમાં નાટકકારે વિવિધ બાબતોથી એ કુટુંબજીવનને તલસ્પર્શી અભ્યાસ વ્યક્ત કર્યો છે. શરૂઆતમાં ઇસિપતાલના એક ખંડુ વાતાવરણ આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. ઝકઝર ઇલિઝાબેથને નિમગ્ન મુગ્ધ તપાસે છે. શિયાળો ઘટલી ગાળવા સલાહ આપે છે; પણ બેરેટ પિતાની પ્રકૃતિ સહુ કોઈ સમજે છે; ત્યારબાદ એક પછી એક એ બહેનો ને જ ભાઈઓનું લશ્કર રંગભૂમિ ઉપર દર્શન દે છે, રાતના જમવા વખતનાં કાળાં કપડાં પહેરેલાં અને શિષ્ટાચાર પ્રમાણે સહુ ગોઠવાઈને ઉભા રહે છે ત્યારે પ્રેક્ષકદળના કુટુંબ ને વિનોદશકિતને ઉત્તેજન મળે છે; આ સહુમાં અંગે-અંગમાં ચેતનવન્તી હેનરિટ્ટા નગર આગળ તરી રહે છે. બધાં ભાઈ બહેનોના જીવન ઉપર પિતાના અત્યંત ત્રાસની છાપ સ્પષ્ટ છે. કોઈ કારણે પિતા એ દિવસ પણ બહારગામ નથ તેા પિતાવિદોષા ગૃહમાં ઉત્સવસૂમ વાતાવરણ થવાની દ્રષ્ટનામાં જ હેનરિટ્ટા નૃત્ય કરે છે; તેજ લાણે એડવર્ડ બેરેટ ઉચ સ્વરૂપે, અડગ પગલે, મુખ ઉપર કશા જ હાવભાવ વિના પ્રવેશ કરે છે ને બધાની ધૂળ કાઢી નાંખે છે. કશા જ પ્રેમ વિના સદા સ્તબ્ધ ઉભા રહે છે. અપંગ, સહાની ય માંદી ઇલિઝાબેથની પથારી આગળ આ ધાંધલ શી ? આને માટે કોણ જવાબદાર છે ? વગેરે પ્રશ્નાવલિમાં બહુ ચમંદો નથી; પણ ઉભા બાળા મૂઠવાની શક્તિ છે.

પછી બિચારી ઇલિઝાબેથને અમુક માલક પીણું પીવાનો, એની તખીયતની ખાતર, પિતા આગ્રહ કરે છે. પુત્રી વિનવી 'ના' કહે છે; છતાં તે હેનરિટ્ટાને તે પીણું લઈ આવવા આજ્ઞા કરે છે. એ બહુ દિવસથી ખીજવાઈ રહેલી વાધણ જેથી હંછેડાય છે અને સ્પષ્ટ જાણવારી દે છે કે 'તમે મારી બહેન ઉપર કેવળ જૂદમ કરો છો; હું નથી લઈ આવવાની.' પીજીવાર ત્રીજીવાર આજ્ઞા થઈ. ગમે તેમ પીણું આવ્યું; અને પરાણે પાવામાં આવ્યું. સહુને કડકાઈથી કાઢી મૂકવામાં આવેલા હોવાથી, છેવટ પિતા એકલા પુત્રીની પથારી પાસે છુંટેણ પર પડી રાતની પ્રાથના કરે છે; પરંતુ તે જીવંત માણસો માટેની છે કે તેમની ઉત્તરક્રિયા પ્રસંગી છે તે અતિશય ગાંભીર્ય ને શોકના વાતાવરણમાં સમજી શકાતું નથી.

બહાર મંદુર રમનીમાં ચન્દ્ર ખીલી રલો છે; પરંતુ પિતાની અતિશય ધાક ને જળશસ્ત્ર બંદોબસ્તથી બારિયો પણ ઉઘાડવાની રળ નથી. સહુના ગયા પછી, સહાની તૈયારીઓ કરતા પહેલાં પોતાની બાઈ નોકરને બારી ઉઘાડવાનું કહે છે, ચન્દ્રનો મનહર પ્રકાશ આ પથારીવચ્ચ કિચીનીના મુખ ઉપર દેખાય છે; અને કદપના, ભાવ વગેરે ઉજરાતાં, બહારની દુનિયા કેવી રમણીય હશે તેનો ખ્યાલ કરતાં, પોતાની અપંગ અવસ્થાનો ને સાથે પિતાની નિર્દય નગરકદનો વિચાર કરતાં, એનાથી ડુસકે ડુસકે રડાય છે ને ત્યાં પડદો પડે છે.

ખીજ અંકમાં રોબર્ટ બ્રાકિન્ગ સાથેના પ્રથમ મિલનનો પ્રસંગ છે. ઇલિઝાબેથનું મનોમંથન થાય છે. બહુ મહેનતે મનોબળ કેળવી એ પ્રથમ પરિચયનું સાદસ

કરે છે, પણ કવિ જાણીને પ્રવેશ કરતાં જ પોતાના સ્વેચ્છિકાર, સ્વતંત્ર માન્ય ને અમ્યન કારીરિક ચેતન ને અમ્ય મનોબળ તથા હમ-સાને સમળ આશાવાદ પ્રકટ કરે છે. આ પ્રસંગ ચરમ રીતે ઉપગમ્યો છે; અને પછીના અકામાં મિસ્ટર રોમન્ટ "જાણીને" મઠી કવિ-ત્વનો "ધિય રોમન્ટ" કેમ થાય છે તેનો વિકાસ પણ સ્પષ્ટ છે. પરંતુ તે સાથે, આખર કુલ-અનુવનની ઝાંખી આવવા માટે અને સાથે છતર પણ આનુષંગિક વસ્તુના વિકાસથી વૈચિ-ધ્યનું ને હારપવિતોદય તત્ત્વ દાખલ કરવા સારૂ. હેનરિડાના કેપ્ટન કુક સાથેના હુધા પ્રેમનું ખડક જે આકર્ષક ચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે. આવા પ્રેમવિદોષા ધરમા, ભાંડા કેવળ સમ્પ્રત્યાપ્તી, દિકરાઓ કે દિકરાઓ ત્રીસ વર્ષના થાય પરંતુ પરણવાની કાંઈ દિસાને કાંઈને રુબ જ ન મળે, તેા આસત્ત્વ, હાલ ને હાલે રસસહાર એ સિવાય બીજું શું અને ? મને તેનું કુખ હોય હાલમાં કે પ્રતિજ્ઞા હોય પણ પિતા-પોતે તેા પરણતા પરણી ગયા હશે-કાંઈ પુત્ર પુત્રી પરણવા આવે છે તે વાતથી જ હેઝાલ જતા, ને આરેટમાં વેધમુર જેવા બની જતા, આ સર્વ હકીકતનું મનદર દોહન હેન-રિડાના એક પ્રમથમાં સ્પષ્ટ રીતે દોરાયુ છે. કળાની એકામતા પણ એવી સાધી છે કે આ પ્રસંગ નિરૂપણ નથી પડી જતો. ત્રીસેના ખંડમાં સંલિપા છાનમાં છાનમાં મળે છે; પણ હલિજામેશની, આપણી નાવિકાની, આરેટીમાં હેનરિડા પોતાના સ્વચ્છાને એળખાવવા પરાણે લાવે છે ને ત્યાં અણધાર્યાં પિતા, આર્મિતા વફોવા પાછા ફરેલા, ફર્ગન જે છે. કેપ્ટન કુક સહકારી અમલદાર હોવાથી પોતાનો

આખા બેસાડવા જાય છે; પરંતુ બેસે પિતાનું ત્રીજું નાનકું બાળકો કોણ રહી શકે ?

આમ કુલમૂંઝાણી કીક સાધી છે. હેલ્લા અંકમાં આપણી નાવિકા પરણ્યા પછીનું હેલ્લું આવાઈયું પિતાના ધરમાં કેવી રીતે ગાળે છે તેનું દર્શન છે. સમજવનનો કેવો અમ્ય પ્રભાવ છે. તે અંગના વિકાસમાં સ્પષ્ટ ક્યું છે ત્રીસ વર્ષનો અરન જાહ, કચરાઈ ગયેલી હાતમાં કેવો રસ પાંદે પાંદે વિચમે છે તે નાટકકાર પોતાની કળાથી બ્યક્ત કરે છે. હલિજામેશ હરિદી શકે છે, બહાર નિકળતાની પણ બારે કિમત કરે છે ને છવન તરે નીન આભિ-રૂચિ ને આશા અનુભવે છે.

અતિમ નિષ્ક્રમ પણ મૂક્યા પછી, પોતાની અત્યંત વિશ્વાસુ ખાઈ નોકર તથા લાડકવાય ફરયા કુતરાને સાથે લઈને પોતાના પિતાનું ધર અત્યંત અંતર મમ્ય રોકીને-જાનીમાની દોડે છે. ચોડા સમય પછી પિતા એ આરમામાં પ્રવેશ કરે છે. સફળી નાટકથી કાઢે છે; પણ કાંઈ કંઈ જાણતું નથી; ફક્ત જાણી વખતે લખેલો વિદાયનો પત્ર ફરેક માટે મૂકેલો ભેવામાં આવે છે. પિતા પોતાનો જ જોવાનો હોઈ પોતી દાંત કહાળીને વાંચે છે. હેનરિડાના આનંદનો પાર રહેતો નથી કારણ કે કેપ્ટન કુકને ફરી વહિ મળવાની ખાહખાહ ઉપર હાથ મૂકી એની પાસે પિતાએ પ્રતિજ્ઞા લેવાની હતી.—તે પાળવામાં એ માનતી ન હતી તે જાણી વાત-પિતા વેર લેવાનો નિષ્ક્રમ કરી હલિજામેશની ખાઈ નોકરને ભેલાવવાનો હુકમ કરે છે. તે તેા ચાલી ગયું હતી ! " હે..... ત્યારે એના ફલસને લાવો ને તેના હુકમ કરી નાખો ! " આવો ફર હુકમ બીજો છે ને હેનરિડાથી

હસ્યા વિનાં રહેવાતું નથી: 'એ તો કુતરને પશુ સાથે ઘણું ગાઇ છે.' ત્યારે હવે રાપ કાઢવાનો રહ્યો... એક પોતાના ઉપરના એ બિચારા' પત્ર ઉપર! એટલે નાટકનો છેલ્લો પાટો પડે છે ત્યારે આપણે એ પ્રચંડ મૂર્તિને એ પત્રના રાઈ રાઈ નેટલા ટૂંકડા કરતી જોઈ આવા પિતાની દયા ખાધા વિના રહેતા નથી.

આ નાટકમાં કળા ને સૌંદર્ય ઘણાં છે: પરંતુ તેનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર રંગભૂમિ તો કરાવી શકે કે નહીં એ પ્રયોગમાં વાસ્તવિક દસ્ય સામગ્રી વગેરેની પૂરી મદદ સહિત ઉત્તમ નટ-નટીની સંવાદી વીણા વાગતી હોય. નાયિકાનું પાત્ર વિખ્યાત નટી ગિરન ફાન્ગસન-ડેવિસ, હૅનરિક્સનું માર્ગેરી માસ' તથા બૅરેટ પિતાનું સિડ્રિક હાર્ડવિક એટલી કળાની પૂર્ણતાથી ભળવે છે કે તે પાત્રો ગમે તે રંગભૂમિ ઉપર વધારે સારાં ભજવી શકાય કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે. સ્ટેટ સેંડરલેડનો આઉનિંગ એકંદરે વખણાયો છે. પરંતુ મતભેદને કૅટલોક અવકાશ રહે છે. તે સિવાયનાં બીજાં પાત્રો ગીણુ સ્થાને છે. નાયિકામાં ને કવિત્રી, અપંગ કુવતી, તથા પિતા ને બાવિ રસજીવન વચ્ચેની એની પરિસ્થિતિમાં મૂંઝાતી બાવભરી પુત્રીના ત્રિવેણીયામ છે તેનો સફળ અવતાર જોયા વિના કેમ સસજ્જવ ? નેટલી ક્ષણ હૅનરિક્સ રંગભૂમિ ઉપર રહે છે તેટલી ક્ષણ જાનૂષ અસર પ્રેક્ષક વર્ગ ઉપર એ કરે છે. બેડો બળવો કરનાર ઢિંકરી તે આવી જ હોય તેમાં શંકાં રહેતી નથી; અને સિડ્રિક હાર્ડવિક આ નાટક પહેલાં, શોના બીજા નાટકમાં, 'એપ્રુ-કાટ'માં મેન્સ રાજા તરીકે શેરીએ શેરીએ ગવાયેલો; ઈંગ્લેન્ડના પહેલા બેન્સજીમાં-કલાય

પહેલું નિર્ણયસ્થાન ચેતા હોવાથી, એના પાત્રની રસમીમાંસમાં' કાંઈ ઉતરે તો સામાન્ય રીતે એ દૃષ્ટિથી કે માનવપ્રયાસ કેટલી પૂર્ણતા રંગ-ભૂમિ ઉપર દેખાડી શકે છે? અંશુક પાત્રને ત્યાં આપવામાં તેના જીવન સંબંધી કેટલાંક ગૂઢ બિંદુઓ ઉપર કેવા પ્રકારનો પ્રકાશ અંશુક ઉચ્ચ નટ પાડે છે તેની સહુ પ્રેક્ષકો ને વર્તમાનપત્રો નોંધ લે છે. સિડ્રિક હાર્ડવિક એક અંકમાં, ઇલિંગબેયને પોતાની સાથે હમેશ રહેવા, એક મનહર ગામડીયાના બંગલામાં આવવા સમજાવવામાં કંઈક એવું સૂચન શરૂઆતમાં કરેલું કે પિતાના ઉદરમાં કંઈ અશુદ્ધ હેતુ પશું કદાચ હોય! આથી વિવેચક ઘણા જ ક્રોધાવેશમાં પશું આવેલા; બેરેટ કુટુંબના હાલના વંશજો તરફથી વિરોધ' પશું એ નાટક કુંપની ઉપર મોક્ષલામાં આવેલો. આના પરિણામે લંડનમાં બ્યારે આ લેખકે એકવાર ફરીથી આ પ્રયોગ જોયો ત્યારે લોકજાગૃતિને માન આપી આ નટવરે નવા રંગે પાત્રને રંગેલું દેખાણું!

આવા નાટકો ઉપરથી એક સામાન્ય વિચાર એ રૂઢો કે આપણે ત્યાં ભક્તો, કવિઓ-નર્સિસિડ, મીરાં જવાને લગતાં ઐતિહાસિક નાટકો રચાય છે અને ભજવાય છે; પશુ લાંબા લાંબા ગાયતેનાં ટાલણાં તથા કહેવાતાં, અર્થ વિનાનાં, સંબંધ વિનાનાં, ફારસો અંદર ઘુસાડેલાં હોવાથી ને સંખ્યાબંધ પ્રવેશોની મારામારી તથા અથડાઈ દતિ સુધીના દૃષ્ટાંતોમાં શકિત વેડતી નાંખેલી હોવાથી ગમે તેવા સારા નટ પશું અમરૂતિ દેખાડી શકતા નથી. આપણા અર્વાચીન (અનુસંધાન ૫૯, ૩૬૮ ઉપર)

બાલ-ઉલ્લેખ

લેખક : શ. ધનમુખદાસ ફ. મહેતા સભ્ય, સાહિત્ય સભા

આને સાગ મેં મુશ્કરાવ્યા એક જ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન જનતા પાસે પોતાનો ઉત્તર માગી રહ્યા છે અને તે પ્રશ્ન ને 'જાણ-ઉલ્લેખ' એ રીતે કહીએ તો સમજત જમન પણ આ જ મહત્ત્વ વિષયનો મતોવશારક જવાબ શોધી રહ્યું છે. અને એ લેખકોએ તથા વખાણોએ, જાણોએ તેમ જ માસિક વર્તોએ જનતાના માનીતાં થવું હોય તો જે પ્રશ્નો પ્રશ્નનું ખાસ ખ્યાલ મેંથી રહ્યા હોય તે જ પ્રશ્નોને અર્થવા એ વાત સાવ સહેલી અને તરત સમજાવ નેરી છે. મેં પણ આ જ ઉપદેશ વહેંચવી પ્રેરાઈ આ વિષય સંબંધી મારે અમાધ માન જાહેર થઈ મુશ્કારો દરમ્મ કર્યો છે.

જ્યારે આ પ્રશ્ન આપણું આટલું ખ્યાલ મેંથી રહ્યા છે ત્યારે આપણી પાસે એ સંબંધી મામળોએ કહેલી છે, આપણા બાપદાદાએ એ વિશે આપણને કહેલું અને કું સાહિત્ય આપી મથા છે ને જેમ જને તેમ જલ્દી આપણે જલ્દી મેળું થઈ છે. અને તેને તરત પુરાતત્ત્વના કામના અભ્યાસીઓને જાહેર અપીલ થવાની જરૂર છે. આપણા વેદમાં, પુરાણમાં અને જમવશગીનામાં જાણ-ઉલ્લેખ સંબંધી શા શા ઉલ્લેખ છે તે એ આપણે જાણી લઈએ તો પછી આપણી પછી વિજ્ઞાણોએ પહેલે કપાટોએ પછી થઈ જાય. જે ધર્મના અર્થોમાં વિચારો, તાર વમરના વીજળાના સંદેહોએ

વધેરે નથી દાખવા જમાનાની શે. પછી વિજ્ઞાણની વખતેલ છે એમ કહેવામાં આવે છે (મારા વાંચવામાં નથી આવી એમ મારે આ રચકે રચક રીતે કહી દેવું જોઈએ) તે ધર્મના અર્થોમાં જાણ ઉલ્લેખ વીરો કે જલ્લેખ નહીં હોય એ માનવામાં આવતું નથી. મારો આ વિજ્ઞાણનો અભ્યાસ હજી અપૂર્ણ અરુ રથમાં છે એટલે હું એ રીતેના કોઈ પણ નિર્ણય પ્રકાશમાં મૂકી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી છતાં જેટલું હું જાણું છું તે વિના સંકોચે હું જણાવી દઉં છું. વેદના શાગમાં પણ આપણા આ આર્વાવર્તમાં તેમ જ કપાટ પ્રદેશમાં જાણકો જનતાં એટલી વાત આપણા પ્રાચીન અર્થોના ઉપા અભ્યાસથી સાફ જણાઈ આવે છે અને જનતાં વખતે જેમ દાખવા જાણકો અસહાય અવસ્થામાં જમે છે તેમ જ અને તેવી જ સ્થિતિમાં જનતાં એટલું પણ સાબીત કરી શકાય તેમ છે. અલગજ, પૌરાણિક અર્થોમાં આ વિષયમાં કહેલા અપવાદો જણાવેલા છે જ. કહેલાં જાણકોએ જનતાંને તરત જ મોટા મોટા સત્ત્વોને મારી નાખ્યા છે તેમજ ખીલ અદ્ધુન વસકોએ પણ કહેલા છે. પણ આવા અપવાદો તો દરેક લેખમાં હોય છે જ એટલે એને લખેને મેં જ અનુમાનો ઉપર દર્શાવ્યાં છે તે અનુમાનોની સત્ત્વના વીરો ચંકા ઉઠાવતી એ વાતજી નથી.

આ શિવાય આપણા માનનીય ગ્રંથ શ્રી. ભગવદ્ગીતાનો અભ્યાસ જો કોઈ અભ્યાસી બારીકાઈથી કરે તો એને તરત જ સમજશે કે શ્રી કૃષ્ણે મનુષ્ય જીવનનો એક પણ મહત્ત્વનો વિષય એમાંથી છોડી દીધો નથી. મહાભારતના યુદ્ધમાં પાંડવો જીતવાના અને કૌરવો હારવાના એ વાત ત્રિકાલસાની કૃષ્ણ જાણતા હતા એટલે એ યુદ્ધના પરિણામે યુધિષ્ઠિર સિંહાસને આવતાં અર્જુનને ધડીકમાં રેવન્સુતું દેતર તો ધડીકમાં રાજ્યધારી દેતર, ધડીકમાં ન્યાયખાતાં દેતર તો ધડીકમાં નાણા-પ્રકરણું દેતર, ધડીકમાં પોલીસ અને હરકર ખાતાં દેતર તો ધડીકમાં પ્રાણની તંદુસ્તીનું દેતર એમ અનેક દેતરો સોંપવામાં આવશે એ વાત પણ એ સારી રીતે જાણતા. અને એથી જ જેમ હાલના સીવીલીયનો દરેક વિષયમાં પારંગત થઈને જ અહીં આવે છે તેમ અર્જુનને દરેક બાબતમાં ઉત્તાદ બનાવી દેવાની ઇચ્છા-અને તે પણ ધણાં જ દૃઢ સમયમાં-ભગવાન કૃષ્ણની હતી એટલે એમણે બહુ વિચાર કરીને અર્જુનને બાપણોની એક હારમાળા કહી સંભળાવી. આ હારમાળા યુધિષ્ઠિર રાજ થયા તે પછી રાજ્ય તરફના વિદ્યાધિકારીએ ભગવદ્ગીતા નામે હપ્પાવી પ્રસિદ્ધ કરી.

જો આટલા વિચારો અભ્યાસીએ સ્વીકારી લે-અને એમ કરવામાં મને કંઈ વાંધો જણાતો નથી-તો ‘બાલકંઠર’ જેવો વિષય એમાં ન હોય એ સંભવે જ નહીં. માત્ર મુશ્કેલી એટલી જ છે કે આપણા અસહનના ગ્રંથો દિવ્યર્થોથી માંડીને બસો ત્રણસો અર્થો રચવામાં આવ્યા છે. પરિણામ એ થાય છે કે માત્ર ધર્મ

પાછળ જ ઘેલા બનેલા અભ્યાસીઓએ ગીતાનો એ જ માર્ગ અર્થ કર્યો. લોકમાન્ય તિલક જેવા કર્મવાદીઓએ પોતાને રુએ તેવો જ અર્થ એમાંથી શોધી કહાડ્યો. મહા-ત્મા ગાંધીએ અહિંસા અને સત્ય જ એમાંથી તારવી કાઢ્યાં. આ પ્રમાણે જો બાલકંઠ વીશેના જ અભ્યાસીઓ ધારે તો ગીતામાંથી એને લગતા શ્લોકો જરૂર શોધી કાઢી શકે.

પરંતુ આમ થઈ શકે તે પહેલાં બાલકંઠ એટલે શું એ નક્કી કરવાની જરૂર છે. ‘બાલકંઠ’ એટલે પ્રજુના ‘યયગંબરો’ એવાં અસત્યથી બરપુર વાક્યો કેં ફેટલા ‘કવિઓએ આપણા અંતરમાં બરી દોષા છે. આ પ્રકારનો જામ દૂર થાય તો જ બાલકંઠનું અર્થ રચાન આપણાં જીવનમાં કેવું છે એ જાણવા આપણે શક્તિ-માન થઈએ. બાલકંઠનું ખરેખર નિષ્પક્ષપાતપણું પૃથક્કરણ કરીએ તો એટલું સહેલાઈથી સાબીત કરી શકાય કે “બાલકંઠ એટલે એક ગોટામાં ગોટી હપ્પાવિ” અલખત, સાચે સાચે એટલું પણ લક્ષમાં રાખવું ઘટે છે કે આ પ્રકારની હપ્પાવણે પ્રજુ માનવજાતિની કસોટી કરવા માટે જ આપણે માથે નાખે છે. આટલું સ્વીકાર્યો પછી ગીતાનો એક પ્રખ્યાત શ્લોક શું સચવી રહ્યો છે તે દુરત જણાશે. એ શ્લોક આ રહેલો :—

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।
અભ્યુત્થાનમ ધર્મસ્ય તદાત્માનં સ્વનામ્પદમ્ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ આ પ્રમાણે બેસાડી શકાય : “જ્યારે જ્યારે જગતમાં મદ, મત્સર, અભિમાન, અપેક્ષાઆરામ વગેરે અવસ્થા ધણી મોટા પ્રમાણમાં પ્રસરી, રહે છે ત્યારે ત્યારે

ચેટ તપાસવામાં લાભી, ભાગીરથી, હું અને રમેહલતા બધાં જ હતાં.

ફાડાન્કી વગેરે વગેરે મહાન રશિયન નેતાઓના નામ તમારે જીહ્વાએ હોવાં જ નેહએ. એટલે “બાલ-ઉછેર” સંબધે પણ આપણે ત્યાંના બાલ-ઉછેરના ઉસ્તાદોના અધીને અભ્યાસ આદરી દેવા ઘટે છે.

મેં પોતે હજી રશિયન સાહિત્યમાંના બાલ-ઉછેરના વિભાગમાં કુબકી મારી નથી એટલે ત્યાંના સાહિત્યકો અને બાલ-ઉછેરકો આ વિષયમાં શા નિર્ણય ઉપર આવ્યા હશે તે જાણવાનું મારી પાસે સાધન નથી. પરંતુ હું પોતે તો આ વિષયમાં એક અનુભાન ઉપર આવ્યો છું અને તે એ જ કે જ્યાં સુધી આ બાળકમાં કુદરત આપણી વિરુદ્ધ છે ત્યાં સુધી આપણે આ બાલ-ઉછેરના વિષયનો કાયડો સતોષકારક રીતે ઉઠેલી શકવાના નથી જ. બાલકો પોતે જન્મથી જ બોલી શકે, પોતાને ખરેખર શું દર્દ છે એ જોના માબાપને તેમ જ વૈધ, હકીમ અને દાકતરોને સમજાવી શકે તો બાલ-ઉછેરનો પ્રથમ એકદમ સહેલો મધ જાય. પણ આ પ્રમાણે હાલ તરતમાં ચાપ એવાં ચિહ્ન જણાતાં નથી. જૂદી જૂદી દિશામાં જૂદી જૂદી અનેક શોધો મધ ચૂકી છે અને મધા કરે છે. કોષએ રેડીઓની શોધ કરી, કોષએ ટેલીવીઝનની શોધ કરી. બોઝ જવાએ વૃક્ષોમાં પણ જીવ છે એમ સાબીત કર્યું; પણ આ બધી શોધોથી બાલ-ઉછેરનો પ્રથમ તો એવોને એવો જ રહી ગયો છે. જન્મથી બાળકોને વાચા નહીં હોય એને જ પરિણામે બાળકોને ઉછેરવામાં મોટામાં મોટી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે.

આપણે પોતાનો જ વિચાર કરો: એ આપણે દાકતરોને ત્યાં જઈને કેં પણ બોલ્યા

વિના માત્ર હુંવો મૂકીએ અને દાકતરોના બધા સવાલોના જવાબમાં પણ માત્ર રુદન જ કરીએ તો દાકતરો ખરે ખરી આપણે શકે ખરા? સાચો રોગ પારખી શકે ખરા? મને તો એ વીશે શંકા જ છે. જ્યારે બાળકે કલાક દાકતરોનાં માયાં ફાડી ફાડીને આપણા બધા દર્દો અને તેની અસર બાળક તેમને સમજાવે પાડીએ છીએ ત્યારે માંડ આપણે રોગ પારખવામાં આવે છે-તેમણે પારખ્યો એમ એઓ કહે છે. એટલે જો આપણે મોંમાંથી એક શબ્દ પણ ન કાઢીએ તો તો કેવી દવા આપણને મળી શકે તે આપણે સહેલાઈથી સમજી શકીએ.

વળી વાચા નહીં એટલે મતાધિકાર પણ નહીં-સ્વાતંત્ર્ય પણ નહીં-સંરક્ષણની શક્તિ પણ નહીં. બાલક નીરાગી હોય, દિવસમાં ખાંચ વખત તેને જીવન લાગતી હોય પણ કર્મસંજોગે તેના માબાપ વહેમી હોય અને તેને માત્ર ત્રણેક વખત બહુ જ થોડો ખોરાક આપતાં હોય તો પરિણામે એ બાલક લુપ્ત થઈ જ જવાનું. આ જ પ્રમાણે એથી ઉલટી સ્થિતિમાં પણ બાલકના ભોગ જ સમજવા. દરેક મા-બાપના ભેળાંના કાંટા જુદા અને તે જ પ્રમાણે દરેક બાલકની પ્રકૃતિ જૂદી, એની તંદુરસ્તી જૂદી, એની મનોદશા જૂદી. આમાં બાલકોને ઉછેરવાને માટે એક પ્રકારના કાયદાઓ કઈ રીતે ધરાય ?

મારા અંગત અનુભવનો હું માત્ર એક જ દાખલો આપું: રાત્રિના અગીઆર (૧૨.૫૦) નો અમલ હતો. ઘેરા સમુદ્રના વિશાળ ખડ (અનુસંધાન-૫૪, ૩૬૪ ઉપર)

શિક્ષકીનો રાત

લેખક : રા. નાનુભાઈ મેહતાશ કર મહેતા

એકવારું જીવન માળતા દોરાર નાદમાંએ એક રાતે એ વાત મહેતે કરી. રમણુરના એના મોહલા દુઃખારમદના વિદ્યાળ શળીયા નહિ—એ શળીયાં અનેક આનદો અને ઘણાંએ સાથે લુક્ષ્યા માણ્યા છે,—પણ એક મેહલા રાતે નાના સુરકાના એ નાના ચારામા.

દોરાર દાદમાએ આ પહેલા કોઈને આ વાત કરી નથી અને મહેતે કરી તેતુ એકજ કારણ મહેતે મહેતે છે અને તે એ કે એમના સ્ત્રી રાજ્યા સાથે મ્હારે મોહલાનો પરિચય મ્હુ સાથે હતો રાજ્યાને છેવટના કેટલાં ન વર્ષોથી મ્હેં મોહ નથી—એ કે તેને મજાવાની મને મ્હુએ મ્હજા ઘણ આવે છે, કેમકે તે આપારણ્ય સ્ત્રી છે અને વધારાર નૈત્રી કેમ મળાવવી તે તેને આવડે છે. બારોટજ એના વિષે કહેતા, “સ્ત્રીઓમાં તે ખરેખર એક સર્વોચ્ચ—શરીર છે અને સર્વોચ્ચ હેતુ તે સ્ત્રીઓ માટે દોષતુ દોષ છે.” એમ કહી બારોટજ મુજમાં કસતા. પરંતુ એ તો આડી વાત ઘણ.

રાજ્યા વિશેની છેવટની વાત મેં અજીત-મદમાં સાંભળી કે સદાને માટે તે દાદમાને છોડી ચાલી ઘણ હતી. અને તે પહે માસી નબર આપણ રમણુરનો દરમારમદ ખડો ઘણ મહેલ નેની અદસ્તી અનેક મોટી રસુતિઓને જીભ આવી. તાજાં, તાજાં રૂબા મુઠાની કે

છોડીને પાણી સીચની કુમળી રાજ્યા માદ આવી. જેના મુખ પર નિરતર મ્હુર સ્મિત ફરમુ એવી સુદર. સંવાળી ઘટોવાળી રાજ્યા નો મુલાવમ મુદ્દીમાંથી ડોકાયા કરતો ફેલ માદ આ.વ્યો. તે અત્યત મ્હુર રમણુ કહતી અને તેનો અવાજ જરા થે ખટકે નહી એટલી મરણુની નાણુક અજામળ નેટસો પ્રિય મ્હ પડે તેવો હતો.

બારોટજએ મહેતે કમ્પુ કે આ પાતાં જરાર મારે લખવી, જેથી પુરુષાને સ્ત્રીઓ વીરોડુ અસાક જ્ઞાન થાય. આમળ ઉમેરતા કમ્પુ, આદમીએ “એવરે છે. કે નોએને સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના વર્તનની કદી માફિની હોતી નથી, અને મહેતે પણ સાચુ કહુ તો, એ મોઘ મોઘાં જ પડી હતી.”

દાદમા કમ્પુ મિત્તલનો, રમણુરની નાની જાગીરનો દેખાવડો દારડો હતો. જાગીરનો વધીવટ તે સારી રીતે કરતો. પણ રમણુરના દારડો વિષે કેક એવો શાકો મેસી ગમેલા કે કરા-પૂત્રીઓ સાથે જાકું અને નહિ. પરંતુ દાદમા-રાજ્યાની નો જીમલ નેડી મળ્યાની રાજ્યાની દોરાર પર પૂરી પ્રીતિ હતરી હતી—રાજ્યા, જેનાં મુખ પર નિરતર મ્હુર સ્મિત ફરમુ, અને જરા હડા હતરી નિકાળીએ તો દોરારને પણ રાજ્યા ઉપર પૂરી માદના. અને

પછી એક દિવસ દાદાભાને છોડી ને ચાલી ગઈ,
તે પાછી કદિ ફરી જ નહીં.

દાદાભાને માસુશી શિકાર પર પૂરો તિસ્સ્કાર હતો. છોડીમાં બેસી, બંદુકમાંથી છરા ઉઠાડી, બતકો મારવાં એ એને મન બેવકૂફીની પર-કાણ લાગતી. બેાણુમાંથી સિંહને જમાડી મરવું કે મારવું એવા મર્ઠાની શિકારનો તેને ખૂબ નાદ હતો. હાડકાં ભાંગે નહિ કે હાથ-વેંતના બપ વચ્ચે ઉભા રહેવાનું આવે નહિ ત્યાં સુધી શિકારમાં તેને કે મજા આવે નહિ.

ગીરમાંની શિકાર મહેલગાદેથી એક રહાંજે તે રંગપુર પાછો ફરતો હતો. દરબારગઢમાં તે રહાંજે રાજગ્યા નહોતી.....

(૨)

દરબારગઢની રહેલીએ પાસવાનો સિંહ અને દીપકાનાં ચર્મો અને શિકારનો બધા અસત્યાબ ગાડામાંથી ઉતારતા હતા ત્યારે શયનગૃહમાં શિકારી કપડાં ઉતારતા દાદાભાના હાથમાં અન-લણે એ પાતળી ચીઠ્ઠી મૂકી. દાદાભાએ પ્રથમ અક્ષરો તરફ અને પછી શાન્ત અરજણુ તરફ નજર કરી.

“ મહારા આવવાના ખતર લાઈ પસાયનો ક્યારે આવ્યો હતો ? ”

“ જી, ગઈ કાલે રાત્રે. ”

થોડી ખેડા શાન્ત બીતી.

ત્યારે દાદાભાને સમજનયું કે તેના હાથમાં જીવનને આધાર આવે એવી એક વસ્તુ ધરવામાં આવી હતી. પશુ હાકાર દાદાભા નાટકી સ્વભાવનો નહોતો. આશ્ચર્ય કે આધાર આપતી ઘટનાઓ હંમેશાં તે સ્વીકારતો. તેણે એ પાતળી ચીઠ્ઠી ગળવામાં મૂકી.

“ અને પછી, અરજણુ ? ”

“ બા બાએ રહવારે કામ છે કહી ગયાં છે. ”

“ અરજણુ, ખૂબ ગરમ પાણીએ મ્હારે ન્હાવું છે અને પછી વખત થયે યાળી લાવજે ” કહી દાદાભાએ કાચ પર લાંબાવ્યું. અરજણુ તૈયારી કરવા ગયો. પચીસ વર્ષથી અરજણુ હાકાર સાથે રહેતો હતો—રાજગ્યાથી પણ દસ વર્ષ પહેલાંથી.

દાદાભાએ રાજગ્યાહી સ્નાન કરી સુખ આવે એવાં કીર્તી રેશમી વસ્ત્રો પહેર્યાં. પેશાં મસ્તીખોર શયનગૃહના બેઠા કલાયુક્ત ઝરખાના કીનખાખના પડા દર દરી એ આસાનીથી લાં બેઠો. લાંબા સમય સુધી તે-ત્યાં બેસી રહ્યો. બાબતો ઉંચાં વહેા દર દર સુધી તેની નજર સામે ઉભાં હતાં. સંધ્યાનો એ સમય મનોહર હતો. હૃષ્વર સંધ્યાની પ્રશોમાં કેવો રમણી જેવો બને છે ! તે સંધ્યાને કીરી ચરમ-મધુર બનાવે છે ! રંગોની એ સેરેમાં પરીવાતો રાજગ્યાનો કંપ તેના કાનોમાં અચકાયો. પરંતુ તે શું કહેતી હશે તે સમજાવું નહીં. રાજગ્યાનાં નાનાં નાનાં વાક્યો તેને શબ્દ આવ્યાં. તેની સ્મૃતિ પર રાજગ્યાની મૂર્તિ તરવરી રહી.

અને ત્યારે પેલી ચીઠ્ઠી તેણે વાંચી. તે ફાંટી જ હતી.

પૃથ્વી પર અંધારાં ઉતરતાં હતાં. અરજણુ કુખરો પકડાવવા ખંડમાં આવ્યો. દાદાભાએ દીવા કરવાની ના કહી અને એ રાતના તેણે હરે કાંઈ ખપ નહિ પડે એમ કહી અરજણુને રમ આપી.

છત્તાએ પેલી ચીઠ્ઠી વાંચી .

છેલ્લી વિદાયે લાગી કદમ-ગેસી.

"છલ્લા, તહમે સમજશે કે આ ચામાટે.

તમારી રાજબા."

અને તો જાણતે જ અંડમાં તે દાખલ થઈ અને જોડે નિ શ્વાસ સાથે કોય પર ગેસી .

દાદામાને ખચર ન પડી—શા માટે? જરા પણ એને ખ્યાલ ન આવ્યો કે એ “શા માટે” શા માટે? એથી તે શુરસે થયો. પણ એકાંત સામે શુરસો એ કાંઈ દયીઆર નથી. ભગવાન નંદે એ શું લખતી હતી, એ “શા માટે”માં એવું શું નજીવાનું હતું? દાદામાના જીવનની આ એક મોટામાં મેટી એકલવાપી પણ હતી. જંગલી જનવરોના શિકાર વખતે ઘણી યે વેળા તેણે લાંબુ એકાંત સેવેલ પણ આ એકાંત વિષમ હતું...

તેણે ચપનગૃહનું એકેએક બારણું ઢાકી નાખ્યું અને અંધારા ખંડમાં એ આંટા લેવા લાગ્યો.

તેઓ બન્ને મિત્રો હતાં, બન્ને વચ્ચે કદી મુંઝવે નથી હતી. રાજ્યા માટે જે સર્વ કંઈ હતું હતું અગર નહોતું હતું તે મિત્રાચારીના હાથે જ. રાજ્યા પણ સમજતી જ હતો... બાર પંદર વર્ષો... બધા જ વખત—અવિરત શું પોતા પાછળ ધ્યાન જ રાખ્યા કરવા તેણે આશા રાખી હતી કે બાર પંદર વર્ષો... પક્ષો આવે... અને એવી તો કેટ કેટલી યે પક્ષો નહોતી આવેલી? શિકારી પાછો ફરતો ત્યારે તો તેની પાછળ ગાંડિયટ જનનો! છોકરમન, કોક જ છોકરમન. તને આ શું ચૂકતું?”

અને તે અંધારા ખંડમાં અંટા લેતો હતો. બહારના ઉર્ધ્વ દૃશ્યની ધરામાંથી સ્પર્શિત થતી શાંતિ વચ્ચે ચંદનું આહુતું તેજ દીકનું હતું. ઉત્તર દક્ષી તેમ સિદ્ધિના અર્ધ સમજાવેલો નહોતો. આખરે ચાકી મૂંઝાણા, રંગીન પડદા એમની ને પાંચમ પર જામ થોડો. અને તેના ખનમાં પાંચમમ સ્મૃતિઓ પસી થતી... જીવનમાં પટેલી વાદ દાદામા બાકા મહા રહી પડ્યો.

(૩)

એ જ ચપનગૃહમાં તે એકસો બેઠો હતો. બારીમાંથી સ્થિર દૃશ્ય દેખાતાં હતાં, અને તે પાછળ જાણે વજન ઉચ્ચતો ચંદ્ર ચડતો હતો. અર્ધ—અર્ધકાર અને અર્ધ તેજની એ વિવાદ—છાયામાં મોટાં અને વિવિધ રૂસોની વિદ્યુત આકૃતિઓ દોસતી હતી. તે મોટાં રૂસો સ્થિર હતાં. તેમાંથી સદૃશી મોટાં એક રૂસ પર તેની નજર સ્થિર થઈ. અને તે રૂસ સ્હેજ કંપ્યું. પણ તે તો શાંત—અંતર એસી રહ્યો, ચંદ્ર અને પોતાની વચ્ચે કંઈપણ પેશું રૂસ નિહાળતો. તે એક જ રૂસ કેમ કુશળું કરો!

“તે બીરની માફ બાગી કેમ મામ કરો?” આ મુંઝવતા પ્રશ્નો ઉત્તર તેને અંતરમાંથી મળતો નહોતો.

અને તે વખતે જ ખંડમાં તે લખલ થઈ અને એક નિઃશ્વાસ સાથે કાચ પર ભેસી ગઈ. “શિવતમ,” તેણે નિઃશ્વાસ મૂક્યો. “છેક જ હું જડ બની ગામ છું.”

એકાએક તેને તોચ દાદામાનું હૃદય આનંદના આવેશમાં એવું તો વસેવાઈ અંધુ કે લાંબા સમય સુધી તે ખસી કે બોલી શક્યો નહિ. ચોક્કસ કહેલો આગી વીતી. આગેથી જ તે રાજ્યા પાસે ગયો. રાજ્યાએ તેની સાથે નેપું અને તોતાની અપસરાસમું એ હતી—રાજ્યા જેનાં મુખ પર નિરંતર ખુર સ્થિત રહેતું.

“રાજ્યા,” તે પહેલેથી બોલ્યો. પણ તેનાથી રાજ્યાનો અંતુલી—રૂપક પણ થઈ શક્યો નહિ.

(અનુસંધાન પૃ. ૩૧૨ ઉપર)

મારી જોડીપાટી

લેખક રા. ગુપ્તા

તા. ૨૦-૧૦-૩૧

હમણાં થોડા દિવસ પર મારા હાથમાં, કાણુ નાણુ ક્યાંથી, બોટી બેઆની આવી ચડી હતી. એ બેઆની બોટી છે એમ જ્યારે મોટીએ તે પાછી આપતા અર્ધ તિરકડાર-કુદા અવાજે મને જણાવ્યું ત્યારે ક્યો મોરોએ આ કહા કરી મયો એમ મને થયું. પરંતુ એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થઇ શકે તો પણ એથી એટલી બેઆની પૂરતી મારી મરીબાઇ જોડી થાય એમ નહોતું. એ પ્રશ્ન પડતો મૂડી એ બેઆનીને શી રીતે ચલાવવી તેને મે વિચાર કરવા માંડ્યો.

હાથમાં વતમાનપત્ર રાખી ચાલવાનો ડાંખ કરી મેં દૂરમયા કંડારને એ બેઆની જરા પણ અચાપા વચર આપી. એણે ટિકિટ આપી ને બેઆની લેવા પ્રયત્ન કરે. જુદી વસ્તુને પોતાની નહોતીત કરવાનું ધણુ ખત હોય છે: એ આથે કંડારના હાથમયી એ ચંચળતાની ચર્તિ સરીને નીચે પડી, અને સાચી બેઆની જેવો અચાજ કરવાનો નિવૃજ થતુ કર્યો. કંડારે બે આની ઉપાડી. વિરમવથી તેને ફેરવી ફેરવીને જોઇ, રાત્રની નિરોધ પ્રતિકૃતિ સાચું થોડી વાર એ ગુસ્સેને ને પછી કે પણ બોલ્યા વચર બેઆની મારા હાથમાં પાછી મૂડી. એનું જ અનુકરણ કરી મેં બેઆની પાછી લીધી. વિરમવથી થોડી વાર હું તેના, સાચું જોઇ રહ્યો, પછી

ફેરવી ફેરવીને મે તેનું મારીક અવરોધન કર્યું. રાત્રની પ્રતિકૃતિ સાચું ઉપકામરી નગરે જોયું ને પછી કે પણ બોલ્યા વચર એ બેઆની ચળવામાં મૂડી બીજી કાઢી એને આપી. એક આનો પાછો આપી વિજયની નગર ફેરવી કંડારને એને પથે પડા.

ચઢા પીવાની મામાન્ય ધ્વજા તો મને હમણે જ રહે છે. પરંતુ હવેના હઝા ઉઝા જુમાથી 'ચઢા' ચઢા' નિા પોકાર ન ઉઠે ત્યાં સુધી પૈસા ખરચીને રેસ્ટોરાંમાં ચઢા પીવા હું, જનતા સુધી, જતો નથી. પકર વીસ મીનીટ પૂર્વે જ ચઢાનો સથોમ થયો. હોવાથી, હવેમાથી ચઢાનો પોકાર ઉઠવાની હજુ કેક-અર્ધાએક કલાક જેટલી-વાર હતી, છતાં આ પ્રસંગે હું એવા પોકારની વાટ જોયા વચર, બોટી બેઆની ચલાવવા માટે આનો ખરચી નાખી મને કહિ તહીં બેએએ એવો અવકાશ-કુશળનોનો મયા મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષાથી એક રેસ્ટોરામાં દાખલ થયો. એકની બેઆની પકમઇ જવાનો સંભવ વધારે એમ માનવાથી મે સાવધેની વાવરી ચારેક આના જેટલો અર્થ કરવો એમ મારી ચઢા ઉપસંત બીજું કેક પણ મંગાવ્યું. ચઢા પૂરી કરી હું પૈસા આપવા બધા પાસે ગયો. 'ચાર આના લો.' જેટલે જુમ પાડી પૈસા લેવા માટે બધા પાસે ઉભેલા પુરુષની આંખો મળી નખળા હોય એમ મને લાગ્યું અને 'એ ઉપકાર મળી

ધમરો" હું હરખાયો. પરંતુ હિન્દુસ્તાનના હરખની પેઠે મારો હરખ પણ અકાલીન ને અકારણ નીવડ્યો. બે ખરા આના વચ્ચે ખોટી બેઆની મૂકીને મેં એને આપી ને રોકબેર ચાલવા માંડ્યું. પણ બે પુરુષ વચ્ચે ચાલતી હોય તોપણ સ્ત્રીના તરફ જ જોનારની નજર જોયાય, એમ એની નજરે બે આના વચ્ચે રહેલી બેઆની જ પડી. "શી—! મીસ્ટર!" એણે મને યુમ મારી. આશ્ચર્ય પામતો હોઈ એવી રીતે હું પાછો ફર્યો. "કેમ?" મેં પૂછ્યું. "એ નહીં ચલેગી." "હી એણે બેઆની પાછી આપી. "કેમ?" "ખોટી છે." "ખોટી શની? મેં લીધીને!" "ફસરી દો." "તું કાઢ ખીમને પધરાવી દે." "નહિ, ફસરી દો." "ખોટી યાધી થઈ? એના ઉપર હાથ નથી? અને આપણે એને ખરી માનીને ચકાવવા માંડીએ એટલે એ ખોટી હોય તોએ ખરી જ થઈ જશે—" પણ એના મોં સામું જોઈ વાક્ય પુરું કરવા કરતાં બેઆની બદલી આપી ચાલ્યા જતું વધારે સલામત લાગવાથી મેં તેમ કહ્યું.

આ પછી મેં બેચાર ટ્રિસ સુધી એ બેઆની ચલાવવા માટે તનતોડ મહેનત કરી પણ વફાદારીની વધારે પડતી બાવનાવાળી એ બેઆનીએ મારો ત્યાગ ન જ કર્યો. આપણે લાકીને અને સ્ત્રીને અંચળ કહીએ છીએ. પરંતુ ગરીબ ખીયારો પુરુષ, લકીને ને સ્ત્રીના પાદમાં સપડાએકો, ગમે એટલા ફાંફાં મારે પણ એકના જાણમાંથી છુટો નથી થઈ શકતો. કદાચ તેટલા જ મારે માત્ર પોતાના માનસિક સન્તોષને ખાતર એ સ્ત્રી તથા લાકીને અંચળ જાત કહેતાં શીખ્યો હતો.

આખરે અન્તિમ ઉપાય તરીકે બીખારીને આપી છત્રને કે હહેરામો નાંખીને એની પીઠમાંથી સુકત ચવાના મરણીયા નિશ્ચય પર હું આવ્યો. પરંતુ એટલાંમાં મને એક યુક્તિ સુજા. એક કાણુ પાનવાળાની દુકાને જઈ મેં બે પૈસાના પાન ખરીદી તેને રુપીઆ આપ્યો. એણે બે પૈસા કાપી લઈ બાકીનું પરચુરણ આપ્યું. પરચુરણ ગણી જોતાં યુક્તિપૂર્વક પેલી ખોટી બેઆની મેં એના ભેગી મેરથી લીધી. પછી જાણે અચાનક નજર પડી હોય એમ એ બેઆની મેં બહાર કાઢી ફેંકે સાચકે દહિયે એના તરફ જોઈ "આ ખોટી છે, બીજી આપ" એમ કહી પાનવાળાને પાછી આપી. પાનવાળાએ બેઆની પાછી લીધી અને કહ્યું 'મારી પાસે બીજી બેઆની નથી, તમે બે આના આપો તો હું પાવલી આપું.' મેં બે આના આપી એની પાસેથી પાવલી લીધી.

'જંગ છાપો રે મારો કાણીઆ! તું ગીત ધીમે અવાજે ગાતો હું ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં એનણુ મિત્રો-અમા તોમને બેઆનીની કથા : કહી અને મારા વિજયનું અખંડ રમરણ જાળવવા નેમને ચઢા પીવા પાસેના રેરોટારાંમાં લંછ મર્યો. ચઢા પી પૈસા ચૂકવવા પેલી પાનવાળાની પાવલી મેં રેરોટારાંના માસિકને આપી. એણે પાવલીને જાળીન પર પછાડી ને રૂપાનો ઢોંગ કરતી એ પાવલી કસાઈના અવાજે કકળી ઉઠી! 'એ પાવલી નહીં ચલેગી, ફસરી દો.' અને અનુભવે રીડી જાનેશો હું કે પણ બોલ્યો નહોતો પાવલી જાળી આપી અપૂર્વ પરાક્રમ કર્યા પછી દારૂના વીર પોતાની પેઠે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને જંગ છાપો રે

મારો કાણીએની બીજી પંક્તિ 'વહુ ચલે તબ જાણીઓ' હતાશ-હરે સંભારી. "લાવો, હું એ ચલાવી આપીશ," મારા એક મિત્રે કહ્યું. એ અતીવ શ્રદાળુ હૃદયને આધાર ન પડેલાંડવાના છતાંયે મેં એને શવલી આપી.

પોતા દિવસ પછી એ મિત્ર મને પાછો મળ્યો. મેં પૂછ્યું "કેમ! પેલી પાવલી ચાલી ખરી કે?" "અરે! હા. તે જ દિવસે મેં કાઢીને પોતલી દોધી!" આમ મારી પાવલી ચાલી ખરી જણ્યું તેથી મને કેં જણ્યું હામ થયો નહીં. એ મિત્રે મને પેલી પાવલીનું જલ્લાઈ બીજી પાવલી આપવી બેઠેલી હતી, પરંતુ ત્યાર પછી અનેકવાર મળવા છતાં, મારી પાવલી ચલાવવાની પોતાની ક્યાની વારવાર પ્રમથાપ્ત કર્યા કરતા છતાં, એણે એ પાવલી પરના મારા હક વીશે શબ્દ સરખો ઉચાર્યો નહીં.

તા. ૨૧-૧૦-૩૧

આ વાંચીને મારા મિત્રાએ પોતાને જણ્યું એવો જ અનુભવ થએલો હોવાનું જણાવ્યું. એક સાહિત્યસંકેતિત્રે કહ્યું "સુપ્રસિદ્ધ અમેજ લેન્ક રીપ્પટ" લિટરે જણ્યું એક કાણી સિલિન ચલાવવાને આમ જ હાંકાં મારેલાં."

આમ ખોટા સિક્કા ચલાવવા માટે લખમજ દોરને કાઢીને કાઢ પ્રસંગે પ્રયત્ન કરવો જરૂરો દેખ છે. દેસાદાર અને પ્રમાણિક આપણે જણ્યું ખોટા સિક્કા ચલાવવા આકાંક્ષ પાતાળ એક કરે છે.

મારો ખોટા, શાખાજીવાળા તથા વડેવા-રીઓ માનતા નથી, પણ હું ગરીબ છું એ માન સત્ય છે. પરંતુ એવો

ગરીબ નથી કે એક ખોટી બેઆની ચલાવી ન શકું તો મારે દેવાળું કાઢવું પડે.

એ ખોટી બેઆની ચલાવવા માટે હું આટલો આનુર કંમ હતો તે હું સમજી શકતો નથી. કાંઈક મને છેતરી ગયું મારે મારે કાંઈ બીજાને છેતરવું. તે બીજાને શ્રીમને છેતરીને પોતે છેતરાયો તેવું મેં જાણે, મીજાં ચોષા પર ચોષા પાચમા પર, પાંચમે છકા પર, એમ એ વેર એકથી બીજા ઉપર સંકાંત થતુ ત્યજ એમા કાંઈ જાતની કાવ્યમય ન્યાયરતિ રહી હશે ખરી, પરંતુ એવી ન્યાયરતિથી જ પ્રેરાઈને મેં એ બેઆની ચલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો એમ હું બહુ પ્રમાણીકપણે કહી શકું નહીં. મને કાંઈએ છેતરી માટે હું કાંઈ બીજાને છેતર એવી ક્યદ, અપમ જાવના મારા હૃદયમાં તે મેળા ઉત્પન્ન થઈ હોય એમ હું માનતો નહીં. ત્યારે મારું જરૂર ચલાવવા નથી કર્યો એવો તે એટલો પ્રયત્ન એ ખોટી બેઆની ચલાવવા મેં શા માટે કર્યો? અને એ માની મધ ત્યારે અનન્યનો અતિરેક મેં શા માટે અનુભવ્યો?

ખોટા સિક્કા ચલાવવાનો અનહક આનન્દ મને એકલાને જ થાય છે એમ નથી. જરૂરી-વાર ખોટા સિક્કા ચલાવનાર દરેક માણસ, પહેલી વાર સાસરે જગી આવેલા મેં ત્યાં હાજમાના પ્રેયસીના સુખકમનાં દર્શન કરી આલેવા અનુભવી પેટે, શરમાતો શરમાતો પરંતુ વિજય ને આનન્દના અકથ્ય હૃદયાદર્શી પોતાની એ વાત સવિસ્તર કહી સમજાવે છે! બીજાને છેતરવના આનન્દ કેટલાક અપવાદમુત અનુભવ આ વિષયમાં અનુભવતા હશે, પરંતુ સામાન્યતઃ તો એ આનન્દ

આત્મજ્ઞક્ષી જ હોય છે. સામે માણસ છેતરાયો એવું કેટલીક વાર તેને જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, અને એવું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે એ છેતરાનાર મનુષ્યને માટે તેના હૃદયમાં અનુકંપા જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એના આનન્દને કેંક આધાત પહોંચે છે. એ આનન્દ તે સામા પક્ષની બેરકારીથી ઉત્પન્ન થતો ઉપદાસ નથી, પરંતુ પોતે કરેલા કોઈ અદ્ભુત કાર્યના વિજયનો પ્રસાદ છે.

સામાન્ય રીતે ચતુ નથી એવું અથવા યથા શક્તિ ન હોય એવું કેંક કરી બતાવવાની શક્તિ આપણામાં જન્મથી જ રહેલી હોય છે. રાક્ષસ ને પરીની વાતો સાંભળી તે બની શકે એવી નથી એમ જાણ્યા છતાં પણ તેના જેવાં પરાક્રમ કરી જગતને ચકિત કરી નાંખવાની ઇચ્છા કયા બાળકને નહીં થતી હોય ?

મારા બાલ્યકાળનો એક પ્રસંગ મને યાદ આવે છે. મારી સામે રહેતા સોનીને ત્યાં લગ્ન હતાં. કન્યાનું હરણ, બીજાનું હત્યાકાંડ, ઇત્યાદિ અનેક અદ્ભુત બનાવો હવે બનશે એવી મેં આશા રાખેલી. એવું તો કેં થયું નહીં, પરંતુ વડુવરને વલ્લભ કરતી બેળા કન્યા પોતે, તેનાં માથાપ ને બીજાં સર્ગાવહાલાંએ અશ્રુનાં પૂર વહાવ્યાં. એ ઉપરથી મને ચોક્કસ લાગ્યું કે વરરાજ એ રાક્ષસ છે ને આ કન્યાનું હરણ કરી જાય છે. કન્યાના સર્ગાવહાલાં રૂઝા સિવાય કેં કરી શકે એમ નથી. હું ખીજવાયો. મેં રોડ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. હું વાર્તામાંનો નાપક, ત્રીજો ને છેલ્લો રાજકુમાર, બન્યો. મેં સો સો વર્ષ શિવની અખંડ તપશ્ચર્યા આદરી, મુલ્યંજય મંત્ર મેળવ્યો ને પછી એ દુષ્ટ સોની-રાક્ષસ સાથે ધોર હાંકી યુદ્ધ કરી

તેનો પરાજય કર્યો, મારો ગુલામ બનાવ્યો ને કન્યાને લઈ આવી તેના બાપને પાછી સોંપી. દુનિયા ચકિત થઈ ગઈ. દેવો વિસ્મય પામ્યા ને સ્વર્ગની શ્રેષ્ઠ અપ્સરા વર-માળ લઈને મારી પાસે આવી. ગૌરવથી, અભિમાનથી ડોકું નમાવી મેં એ-કુમુદમાલાનો અપ્સરાનો-સ્વીકાર કર્યો. ઉપરથી પુષ્પટ્ટિ થઈ ને વાતાવરણ સુગંધમય થઈ રહ્યું !

હવે આવી કલ્પના હું નથી કરતો, પરંતુ અવનિને આંજ નાંખવાની મારી ઇચ્છા હજી એવી ને એવી જ છે. કેં ને કેં ચમત્કાર કરી બતાવું એમ મને હંમેશાં થયાં કરે છે. ક્ષણે ક્ષણે ચમત્કારો બેઠે હું, હું. પોતે ચમત્કારરૂપ જ છું એ જાણું છું-અનુભવું છું, છતાં સ્પષ્ટ ચમત્કાર કરી બતાવવાની મારી ઇચ્છા એવી ને એવી જ રહી છે. કુંકે મારીને રસ્તે આલતા માણસને ગાય બનાવી દઉં, બેકની તેજરીમાંના મોટ ને સીકાઓને ઉદર ને ફાળ બનાવી દઉં તો કેવું, એવી કલ્પના કોણક વાર વિવેકનો અંકુશ જતો રહેતાં મને થાય છે. બીજું કેં નહીં તો. અવનરને રસ્તામાં સીસોટી મારી ઉભો રાખી તેની પીઠ માખડી 'કમ દોકરા ! કયાં જઈ આવ્યો ?' કહેવાનું મન તો મને ઘણી વાર થાય છે.

જોટો સીકોટો ચલાવી દેવામાં કેં ન મામ એવું કરવાની, ન ચાલે એવું ચલાવી દેવાની આપણી સ્વાભાવિક મદત્તવાકાંક્ષા કેં અરો સંતોષાય છે. જોટી બેઆનીતું મુલ્ય ખરી બેઆની નેટણું નથી, છતાં આપણે તેવું નું મુલ્યાંકન કરીએ છીએ અને લોકો પાસે તેનો સ્વીકાર. અવગત અજાણ્યો, કરાવીએ છીએ.

(અનુસંધાન ૪૪, ૩૬૩ ઉપર)

ચીનની ક્રાંતિમાં : સરસ્વતીનો બળવો

લેખક : ડાહ્યાળશંકર કૃષ્ણકર્ણી

['ચીનની ક્રાંતિ' નામક લખાએલા કતાના અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકમાંથી એક પ્રકરણ]

પોતાની શાંત વીજાત્ર મશ્તુર મનીતથી દુનિયાભરમાં ચાનામૃતનું મિશન કરતી દેવી સરસ્વતી, હાથમાંતી વીણા કે' મૂળ નરવારથી રાગરથકને રજાંગળુમાં ઉતરે એવા પ્રમથ દુનિયાના ધનિ-દુષ્ઠા કોમરવાર ન આવે છે. પાપનો ભાર અમથ ધાપ અને શુભમતી હાથેથી પ્રભના કાન સમ્પત્તીની ત્રાણાનુ સમીન માંમળના ખાદે અસમર્થ અને તારુણ શાંતિરેની સરસ્વતી રેતાના સ્વાભાવરપને ત્યામ છીને રોડ ગ્વરૂપ મારણ કર છે. મરસ્વતીના મેરકા એકવે નિર્વાપ, નિર્કપ, દ્વર, શાંત અને પ્રમથ માનવીઓ. પોતાની જાનની ઉપાસના બધ કરીને કાત્ર ધમનો સ્વીકાર સરસ્વતીના ઉપાસકો કરે ત્યારે મનનુ કે શુભમ, અનિતિ અને અન્યાયની પગકાટા આવી મણ છે.

અર્ધેલીની મધિ સામે વિદ્યાર્થીઓનો રેલ

ચીનમાં આંતર્વિમદનું રવરૂપ બવાનક થયું. અને ચીન ઉપર વિદેશીઓના શુલ્કમોની પડકારા મધ, ત્યારે ચીનની સરસ્વતીએ ચીનના રજુરેમમાં મંપચાનું. મરસ્વતી એકે મદાન સારિતક, શક્તિ, મરસ્વતીના પુલ્ક પ્રદાપ

આમજ દુનિયાની જમી પાસવી શક્તિઓ દત્ત થવાતી, ચીનના સ્વાભાવિકમમાં જે દિવમથી ચીનના વિદ્યાર્થીઓ રોકાયા તે દિવમથી ચીનનો દનિદાસ કરે મથે. સરસ્વતી આડ જાંના સમયમાં ચીન રવતક મધ મથે. દિનુસ્તાન નેપા પાગમથા ખૂચેવા રેશને ચીની વિદ્યાર્થીઓનો ત્યામ, નેમતી શક્તિ અને તેમનું કોશ્લમ, ખડુ આકારરૂપ થયે. દિનુસ્તાનમાં આવે મેરમેર મુવક-પ્રરુનિઓ આવે છે, તેને ખાદે ચીની વિદ્યાર્થી સપદનનો દનિદાસ પ્રાણદાપ થયે. ચીનની માફક ગામડાઓથી બરેકા દિનુસ્તાનના ખૂણખૂણામાં રવાનંઓનો સહેકા પદેમથકવાનો અકમીર મારે ચીનની વિદ્યાર્થી મળવળમાં દિનુસ્તાનને મળશે. ચીની વિદ્યાર્થીઓની એ અમર કથા આ પ્રકરણમાં રેવાની છે.

આધાન પછી ન પ્રલાચાન થવાનો. ચીની વિદ્યાર્થીઓની નમ્યતિ પણ પદમકોના શુભમોની અસત્વનામાં છે. આકાશમાંથી પુષ્પરૂપિ થયે એવી આશાથી આમજ લરક નળર રાખીને ભેરેલ માણુમના માથા ઉપર પુષ્પ-રૂપિને બદલે અંગારની રૂપિ થાપ, તો તેની

જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ ચીનની થઇ, ત્યારે જ ચીનનો વિદ્યાર્થી વર્ગ જાગ્યો. વર્સેલીસની સંધિમાં ચીનની સંપૂર્ણ નિરાશા થઇ, ત્યારે ચીનની જાગતી પ્રજાએ એક મહાન પ્રયત્ન કરી પોતાનું બળ અજમાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોટી હિંમતથી ચીને વર્સેલીસના સંધિપત્ર ઉપર સડી કરવાની ના પાડી. ચીન ના પાડી શક્યો તેની પાછળ ચીનના વિદ્યાર્થીઓનું બળ હતું. વર્સેલીસની સંધિની ગિજ્જતાના મૂળમાં જાપાનનું બીજુલું કારણથાન છે એવી ચીનના યુવક વર્ગની ખાતરી થઇ હતી. જાપાન વિશેનો રોષ ચીનના યુવક વર્ગની રોશમાં હતો. સામાન્ય જનસમૂહ પણ જાપાન વિશે જાગ્યો. પ્રસુખ્ય મોટાં મોટાં શહેરોમાં લોકો ટોળે વળીને અંદર અંદર જાપાની અભ્યાસોની વાતો કરતા થયા. ૧૮૯૪ના ચીની જાપાની યુદ્ધથી માંડીને તે ઢેઢ વર્સેલીસની સંધિ સુધીનાં ચીનીસ વર્ષમાં જાપાને ચીન પ્રત્યે જે કપટી હંડારાની નીતિ રાખી હતી તેને લીધે જાપાન સામેની લોકલાગણી સળગી લહી હતી.

આ પ્રખર લોકલાગણીને સંઘટિત કરવા માટે કોઇ સમર્થ નેતાની જરૂર હતી. પણ એવો નેતા ક્યાંથી મળે ? પેકિંગના સત્તાવીશો જાપાનની રસ્યતોમાં ફસાયા હતા. જાપાનની મોહજળમાં સપડાયેલી રાજસત્તા પણ લોકોને માટે ઉપયોગની ન હતી. એવે વખતે ચીનના યુવક વર્ગે સવાલ પોતાના હાથમાં લીધો. પોતાના દેશના સ્વમાનની રક્ષા કરવા માટે ચીનનો વિદ્યાર્થી વર્ગ તૈયાર થયો. જ્યાં સુધી ચીન સ્વતંત્ર ન થાય ત્યાં સુધી બળુતર દુ બીજી સ્વાર્થી પ્રવૃત્તિઓ દરામ છે એવા નિશ્ચયથી વિદ્યાર્થી વર્ગ બહાર પડ્યો.

જાપાન સામે બહિષ્કાર ઝુંબેશ

પેકિંગની રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થી આગેવાની સ્વીકારી. આ પહેલાં ચીનમાં છૂટાં જવાબં વિદ્યાર્થી મંડળો અનેક હતાં. પેકિંગ વિદ્યાર્થીની આગેવાની આ મંડળોએ સ્વીકારી. જાપાનની સામેના બહિષ્કારની ચળવળ પૂર જોસમાં ઉપાડવામાં આવી. જાપાની માલ, જાપાની રેલ્વે, જાપાની કારખાનાં—જેટલું જેટલું જાપાની હોય તે બધાનો બહિષ્કાર શરૂ થયો. લોકો દૂર દૂર સુધી આલીને જાય પણ જાપાની રેલ્વેમાં ન બેસે એવી સ્થિતિ આવી; બજારમાં જાપાની માલને કોઇ પણ ન અડે એવી સ્થિતિ આવી. જાપાની કારખાનાંના મજૂરોએ પણ કારખાનાંના બહિષ્કાર કર્યો. તા. ૪ થી મે ૧૯૧૯ નો દિવસ જાપાન સામેનો તીવ્ર રોષ પ્રગટ કરવાને સાર નક્કી થયો. તે દિવસે પેકિંગમાં વિદ્યાર્થીઓની એક વિરાટ સભા બરાબ. સભા સમક્ષ જાપાનની સામેનો રોષ પ્રગટ થયો. યુવકોની વાણીમાં અંગારા ઝળ્યાં. સભા આખી ઉરકેરાઇ. સભા ખલાસ થયા પછી વિદ્યાર્થીઓનું પ્રયંત્ર સરઘસ ઉપરનું. પેકિંગના રસ્તાઓમાં એ સરઘસ ચાલ્યું. જાપાન સામેની લાગણી સરઘસના અણુએ અણુમાં દેખાતી હતી. જાપાનનો નિષેધ કરતું આ સરઘસ ચાલતું હતું ત્યાં રસ્તામાં એક ધરબેદી મંત્રીમંડળના સભ્યનું મકાન આવ્યું. પેકિંગના મંત્રીમંડળમાં પણ ધરબેદીઓ હતા. સા આ બુલ્લીન તે મંત્રીમંડળમાંનો એક હતો—જાપાનને પોતાની જાત વેચનારમાંનો તે એક હતો. તેના મકાનમાં તે વખતે ધરબેદી મંત્રીઓ-મિત્રજાની ઉડાવતા હતા. વિદ્યાર્થીઓએ એ જાણ્યું. જાણ્યું અને બધાની

સેન હતા. ચાંગ સેના દક્ષિણ ભાગમાં પોતાની સત્તા ધીરે ધીરે વધારવાનો ઉપદ્રવ ડો. સુનના અનુયાયીઓએ ચલાવ્યો હતો. જાપાન સામેની વિદ્યાર્થીઓની અને જનસમૂહની મહાન જાગૃતિનાં ચરો સુન યાટ સેનના દેશભરમાં પથરાયેલા અનુયાયીઓને સંબોધ્યાં હતાં. ડો. સુન અને તેના અનુયાયીઓ પોતાનું સંઘટન કરતા હતા. ક્રાંતિકારો પાસે પૈસા નહોતા. તેમની પાસે સેના નહોતી. આ બંને વસ્તુઓ મેળવવા માટે ડો. સુને પ્રયાસ આદર્યા હતા. પૈસા અને સૈન્ય બંનેની યથોચિત તૈયારી થાય એટલે પેકિંગની રાજસત્તા ઉપર ધા કરવાનો ડો. સુન અને તેમના અનુયાયીઓનો વિચાર હતો.

સેનાપતિ ચાંગ સો લીન ૧૯૨૨ સુધી પેકિંગનો કબજો રાખી રહ્યો. પણ સેનાપતિ પુ અને ચાંગ વચ્ચે કસબ જાગ્યો. તેમાં ચાંગ-સોલીંગનો પરાલભ થયો. પરાજીત થઇ ચાંગ માંસુશિયામાં પાછો ગયો. ચીનમાં આ જાતના રિયલ્તંતરો ચતાં હતાં ત્યાં અમેરિકાએ ઇંગ્લાંડ, ફ્રાંસ, ઇટાલી, જાપાન ચીન, બેંગ્ગાલમ, નેધરલેંડ્સ અને પોર્ટુગલ એટલા દેશોને દુનિયાનાં રાષ્ટ્રો પોતાની યુદ્ધ-સામગ્રી મર્યાદિત કરી દુનિયાની સુલેહચાંતિમાં ફેલી રીતે મદદ કરે એનો વિચાર કરવા તેમજ પેસિફિક મહાસાગર અને પૂર્વનાં દેશો વિષેનું ધારણ નક્કી કરવા વોશિંગટન સુકાને ભેગાં થવા માટે નિમંત્રણ આપ્યું હતું. તા. ૧૨મી નોવેમ્બર ૧૯૨૧ને દિવસે વોશિંગટનમાં આ પરિવર્તની શરૂઆત થઇ.

વિદ્યાર્થી ઝુએશાનો સીધો લાલ

લાંબી ચર્ચા પછી ચીનને અમુક જાતની

સહત આપવાનું બધાં રાષ્ટ્રોએ સ્વીકાર્યું; જગા-તનાં ક્રિમત પત્રની ફેરતપાસણી કરી. પાંચ રકાની ચોડખી જગાત ચીનને મળે એવી ગોઠવણી કરવી, વિદેશી પોસ્ટખાતાં ચીનમાંથી કાઢી નાખવાં, ઇલ્લાદ વસ્તુઓ ચીનને મળી; પણ ચીનને યથેશે સૌથી અગત્યનો કાપદો તે જાપાન સાથે શાંડુંગ વિષે યથેશી સંધિ છે. જાપાનની એકવીસ માગણીઓ ચીને સ્વી-કાર્યા પછી શાંડુંગ પ્રાંતમાં જાપાનને ધણા અમુદ્ય હકો મળ્યા હતા. તે પછી વર્સેલીની સંધિ પછી તે જાપાનને શાંડુંગનો સંપૂર્ણ કબજો જ લગભગ મળી ગયો હતો. વોશિંગટન પરિવર્તે આ નિર્ણય ફેરવી આપ્યો, અને ચીન જાપાન વચ્ચે સંધિ થઇ.

આ સંધિ પ્રમાણે શાંડુંગમાં જાપાનીઓની ખાનગી મિલકત અને રેલ્વેને લગતા જાપાની ઓના ફેટલાએક હકો સિવાય, બાકી બધી માલીકી ચીનને મળી ગઇ. રેલ્વેનો સવાલ બહુ જ ઉઘ્ર હતો કારણ કે જ્યાં સુધી જાપાનના તાબામાં રેલ્વે રહે ત્યાં સુધી શાંડુંગ પ્રાંત જાપાનને આધીન જ રહેતો. ચીને પૈસા આપી રેલ્વે ખરીદી લેવાનું સ્વીકાર્યું અને દેશદાનવાળા ચીની વેપારીઓએ તરત જ રેલ્વે ખરીદવા માટેની અધી રકમ ભેગી પણ કરી. પણ જાપાન રેલ્વે વેચવા માટે સમંત ન થયું. અંતે એમ નક્કી થયું કે ચીને રેલ્વે ખરીદવા માટેના પૈસા જાપાનની સરકાર પાસેથી જ ઉઠીતા લેવા અને તે પૈસા કાં તે પંદર અથવા બીજી રકમ તે પાંચ વર્ષમાં ચીને ફેડી નાખવા. જાપાને સંધિપત્ર ઉપર સહી થયા પછી નવ માસની અંદર રેલ્વેનો કબજો મક્કા દેવો એમ નક્કી થયું.

આ પરિવર્તમાં ચીનને કદાચ બહુ એક કટોરાય, પણ આ પરિવર્તને પરિણામે ચીનની અંદરના ભાષાનું ઉચ્ચ ધોરણ ધણ નરમ થયું. ઇંગ્લેન્ડ કૌંસ વગેરે રાષ્ટ્રોએ પણ પોતાનું ધારણ ધણ સીમ્ય કરી નાખ્યું. મુઠ્ઠા કરી કરી ચાકેલા રાષ્ટ્રોમાં બળતું અગિયારનું રહ્યું નહતું. વૌશિંગટનની પરિવર્તનો હેતુ પણ દુનિયામાં ધણ સંતોષ રચાવેલ કરવાનો હતો. એ બધાને પરિણામે વિદેશીઓનું ચીન ઉપરનું આક્રમણ ધણ મર્યાદિત થઈ રહ્યું.

આંતરરાષ્ટ્રીય કિન્નાબોરી

આ રીતે ચીનના આંતરરાષ્ટ્રીય બળમ નવેસર ધાત્તા હતું. પેકિંગની રાજમત્રામાં રિયલિટીના ચત્રા હતી. યાંત્રીના માગણી ઉદ્દેશોથી હતી, વિધાયોગીના મધ્યન વધુ મધ્યન યનાં હતા. કેટલી રાષ્ટ્રીય સરકાર પોતાનું બળ વધારતી હતી એવામાં હજી એ ૧૯૨૩નો દિવસ હતો. તે દિવસે પુકાડેરી રીન ચીન જતું બધું એકદમ નાશનું વડાણ છુટારાએ છુટકેલા કરીને તોડી નાખ્યું. આ વડાણ ઉપર ૩૫ વિદેશી હતાઓ હતા. તેમાંથી એક અંગ્રેજ માર્ચે ગયો. બાકીનાના ૨૬ જાણે જુદાંસાથે કેદ કર્યા. આ કસોટીમાં જીતેલા પણ હતી. જીતેલાને એક દિવસમાં જ છુટી કરવામાં આવી, પણ પુરત કેદીઓને પામેની ટેકરીઓમાં લઈ જવામાં આવ્યા. જાનની આરતી તારીખ સુધીમાં બધા કેદીઓને પણ છુટા કરી દીધા. આ બનાવ ઘડિંગ પ્રાંતમાં લીન મેંગ આમળ થયો.

આ બનવડો પરદેશી રાષ્ટ્રોનાં વિત્તો ગયો. આર્તું કેર વાળવા માટે મુઠ્ઠાની વાનો આવતા મોંઢી. પણ અંતે ચીન ઉપર એક

લખાણ મોકલી નુકસાન બરબાદની માગણી થઈ. ૩૦ ઓગસ્ટ ૧૯૨૩ને દિવસે આ લખાણ લખવામાં આવ્યું. તેમાં નુકસાન બરબાદ માટે અવારનવાં માગણીઓ હતી. અને આ બધું શા માટે? જુદાંસાથે વડાણ તોડી વિદેશીઓને કેદ કર્યા તે માટે! તેમાં પેકિંગની સરકારનો શો વાંક! વિદેશીઓ પોતાના એમને પ્રવાસ કરતા હતા. તેમણે પેકિંગનું રણાણ માગ્યું ન હતું. એમ છતાં પેકિંગને માથે બધા દોષ દોળવામાં આવ્યો.

લીન ચીંગ કિસ્સાનું જે લખાણ વિદેશી રાષ્ટ્રોએ લખ્યું તેમાં ચીનનું બલકર અપમાન હતું. લખાણની બાંધ અવિનયી અને ઉદ્દત છે. આ લખાણની શરમાલાણીમાં જાપાનની એકનીસ માગણીઓની બાબા મર્તિમત નક્કતા મળી રાધા.

આ લખાણની સામેની ચીનની સૌક લામણી બહુ ઉંચ હતી. પણ ચીન શું કરે? પ્રયત્ન પ્રાથમ્ય રાષ્ટ્રો સાથે મુઠ્ઠા કરવાની ચીનની શક્તિ ન હતી. એટલે અપમાનને કાલે મુઠ્ઠા ચીનને ગળી જવેર પડ્યો.

જુનું ચીટ એનનું મનોરંજન

આ પડી ૧૯૨૩ના સેપ્ટેમ્બરમાં પેકિંગની રાજમત્રામાં પાટો આંતરક્રમદ ભળ્યો. હતું ચાન કે પક્ષ હતો. જ તે પક્ષ તરફ અને પુ પેક વચ્ચે મળેલા ચર્ચે ચીંગ સો લીને આનકુતે પક્ષ લીધો. આ જાનો પક્ષને કપલ ચાવનો હતો ત્યાં પુનો એક અગ્રણિ સેનાપતિ જેમ્સ મુસીકાંગે પુનો પક્ષ છોડી દીધો. તેણે પેકિંગનો કમળે લઈ લીધો. પુ હવે બમ્બડાઈ ચલે અને તે શક્તિ તમ્બ ચાલેલા ગયો. ચીંગ મેં લીનને આ તક બહુ સંદેર જણાઈ. તેણે તરત જ જેમ સાથે મિત્રતા

સાધી. ઇ. સ. ૧૯૨૪ના નોવેમ્બરમાં ફ્રેંચ અને ચાંગ સો લીનની મદદથી હુ આને ફરી પોતાના હાથમાં પેકિંગના સ્થાને લીધાં. ફ્રેંચ-આરી ૧૯૨૫ની શરૂઆતમાં હુ આને પેકિંગમાં એક પુનર્ધટના પરિવદ જોડાવી. આ પરિવદનો હેતુ ચીનના બધા પ્રાંતોના અધિષ્ઠિત-ઓની સાથેના સંબંધ નહીં કરવાનો હતો. ડૉ. સુન યાટ સેન ખાસ નિમંત્રણથી આ પરિવદમાં હાજરી આપવા માટે ગયા પણ ત્યાં તા. ૧૨મી માર્ચ ૧૯૨૫ને દિવસે પેકિંગમાં તેનો દેહાંત થયો.

ડૉ. સુનનું મરણ ચીનના ઇતિહાસમાં એક મહત્ત્વનો બનાવ છે. ચીની સ્વાતંત્ર્યની શાવનાના મહાન જનક તરીકે ડૉ. સુનનું નામ ચીનના ઇતિહાસમાં અમર થયો. ડૉ. સુન હજારો ત્યાં સુધી ધણા ચીનીઓ કદવના સુધિમાં વિદરતા એક માંડ માણસ બહુી તેનો ઉપદાસ કરતા. પણ તેના મરણ પછી સમય ચીન તેને પૂજવા લાગ્યું. મૃત્યુશય્યા ઉપર ડૉ. સુન પડ્યા હતા ત્યારે તેમણે પોતાનું છેલ્લું મૃત્યુપત્ર લખાવ્યું. આ મૃત્યુપત્ર અત્યંત સારી બાજામાં છે. પણ આજે એમાંથી અમર્યાપ ચીની પ્રજા અને ચીનની સામાન્ય પ્રજાને અજાણ પ્રેરણા મળી શકે છે. ડૉ. સુનની આખી તપશ્ચર્યા તે મૃત્યુપત્રમાં સમાપ્ત છે. આ મૃત્યુપત્રને ચીની લોકો આજે ધર્મ વાક્ય ગણે છે. આ રત્ન તે મૃત્યુપત્ર :—

“મેં આજીવન વડે સુધી ચીનમાં પ્રજા-સજાક રાજસાસન સ્થાપવા માટે મહેનત કરી છે. ચીનને સ્વતંત્ર અને સ્વાયત્ત બનાવવાની મારી ઉઘડી કદવા દીધી. આટલા સમયના અનુભવ ઉપરથી મારી એવી ખાતરી થઈ છે

કે, આ ધ્યેયને પૂર્ણ કરવા માટે આપણે આપણા દેશના જનસમુહનો સહકાર મેળવી લેવો જોઈએ અને જે પરદેશી પ્રજા આપણી સાથે સમાન બાવધી વર્તતી હશે. તેને આપણે આપણી સહાનુભૂતિ અને સહકાર આપવાં જોઈએ.

“આપણી ક્રાંતિની ચળવળ દહાડા યશસ્વી થઈ નથી. તેથી મારા સહકારીઓએ આ ચળવળ યશસ્વી કરવા માટે મેં બતાવેલ તત્ત્વોના પાયા ઉપર પોતાના કાર્યની રચના કરી, અથાગ મહેનતથી પોતાનું ધ્યેય મેળવી લેવું. એક લોકપરિવદ બરી પરદેશીઓ સાથે કરેલી વિષમ સંધિઓ રદઆત કરી નાખવાનો વિચાર આપણે હમણાં જ કર્યો હતો. આ વિચાર વિશે હું જાણત રહેજો અને બની શકે તેટલી ઉતાવળ સાધી યશસ્વી થાવો.”

ડૉ. સુન યાટ સેનના લખેલા આ પુસ્તકો સ્વાતંત્ર્ય સાદિત્યમાં બહુ જ મહત્ત્વના ગણાય છે. તેમાં પહેલું પુસ્તક “રાષ્ટ્રીય પુનર્ધટનાનો કાર્યક્રમ,” બીજું “પુનર્ધટનાની રૂપરેખા,” ત્રીજું “ત્રણ લોકતરવો અથવા સેન મિન સુધ્ધ.” અને ચોથું “યદેવી રાષ્ટ્રીય પરિવદ માંનો કવોમિંગટેમનું જનદેશનામું.” છે. આ ચાર પુસ્તકોમાં ડૉ. સુનનું રાષ્ટ્રીય તત્ત્વજ્ઞાન સમાવેલું છે. તેમના લખાણની બાબા કોઈ ધર્મમંથની માફક સાવ સહેલી અને સરમજ છે.

આ ચાર પુસ્તકોમાં સેન મિન સુધ્ધ બહુ જ આગવું છે. લખો ચીનીઓ આ પુસ્તક પ્રેમથી વાંચે છે. ૧૮૯૪ થી ૧૯૨૪ સુધીમાં ડૉ. સુનને જે અનુભવ મળ્યા અને તે ઉપરથી જે મન ઉપર તે આપ્યા, તેનો વિચાર આ પુસ્તકમાં કરેલો છે. ચીનનું રાજ્ય “ચીની લોકોનું, ચીની લોકોએ મચાવેલું” અને ચીની

લોકો માટે ચલાવેલું હોતું જોઈએ.” એવા તે પુસ્તકનો સાર છે. આમાંના પહેલા તરતને મિન સુ, બીજાને મિન ચુઆન અને ત્રીજાને મિન મેન કહે છે. ડૉ. સુનની રાજ્યતંત્રની કલ્પનામાં તેના પાંચ વિભાગ તેમજે કર્યા છે- (૧) ધારા મંડળ, (૨) કાયદાકી મંડળ, (૩) કન્યાશાળ મંડળ, (૪) પરીક્ષક મંડળ અને (૫) નિરીક્ષક મંડળ. આમાંનાં પહેલા ત્રણ મંડળો તો બધા દેશોના રાજ્યતંત્રમાં હોય જ છે એવા મંડળની પ્રથા ચીનમાં બહુ જૂના વખતથી ચાલતી આવેલી છે. કાયદક ઉમેદવારની પરીક્ષાઓ લઈ તેને કોઈ પણ અધિકારની જગ્યા આપવાનો દિવાજ ચિનમાં હતો. તે વાત આપણે જોઈ ચયા છીએ. ડૉ. સ. ૧૯૦૫માં આ પરીક્ષાઓની પ્રથા બંધ કરવામાં આવી. પણ ડૉ. સુનની યોજનામાં આ પરીક્ષાની પ્રથાને ફરી મજબૂત કરવાનો પ્રયત્ન છે. પાંચમું નિરીક્ષક મંડળ એક રીતે ધણુંજ મહત્વનું મળ્યું. મેજીસ્ટ્રેટથી તે ઠેક બાંધકામ સુધી કોઈ પણ અધિકારી કે સત્તાધીશના વર્તન ઉપર સખત નજરેા રાખવાનું આ મંડળનું કામ છે. આ મંડળ પણ ચીનમાં ધણા જૂના વખતથી ચાલતું હતું. આ મંડળની ચૂંટણી પણ પરીક્ષાઓ દ્વારા થતી અને એ ખાતાના અધિકારીઓને બહુ જ પૂજ્ય માનમાં આવતા. કોઈ અધિ-

કારીના વર્તન વિષે આ મંડળને કોઈ જાનનો સંશય આવે તો તે અધિકારી ઉપર મુકદ્દમા ચલાવવામાં આવતો અને તેને રોજ સજા થતી. દુનિયામાં ચીન નિવાસ બીજા કયાંય આવું ઉપરોગી ખાતું નથી.

ડૉ. સુને લખેલેા રાષ્ટ્રીય પુનર્વંદનારેા કાયદક આ તથા તરતો ઉપર રચાયેલો છે. એની ૨૫ કલમેા છે અને તે મુજબ ચીની બાપામાં છે. એનો અંગ્રેજી તરજુમો એશિયા માસિકમાં આવી ગયો છે. આ કાયદક ૧૨મી એપ્રીલ ૧૯૨૪ ને રાજ ભાડેર થયો હતો. ડૉ. સુનના તરજમાન વિશેની ચર્ચા તેમજ તેમના રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક પુનર્વંદના વિશેના વિચારો બહુ અગત્યના છે, છતાં સ્થળ સંકાયને લીધે અહીં આથી સંક્ષવા નથી. પણ એ તરજમાન ઉપરથી એમ યોગ્ય કહી શકાય કે ડૉ. સુન કોઈ માત્ર કલ્પનાયોર અભ્યવહાર માણ્ય નહતા, લોકશાહીનો વ્યવહાર ધરાવત હતા. આજના ચીનની એકંદર પુનર્વંદના ડૉ. સુનના ઉપર જ ચાલી છે. ડૉ. સુને પોતાના જીવનમાં ધણુ સચ્છું છે. અને પોતાના દેશના સ્વાર્તાંત્ર માટે લડતા લડતા એ મરી ગયા છે. ચીની સ્વાતંત્ર્યના એ આદ્ય વિચારતાને ચીની પ્રજા કોઈ દેવની માદક પૂજા એમાં જરા ચે નલાઈ નથી.

ખાસ નોંધ:—

દીવાળીના તહેવારોમાં—

અમારે ત્યાં ગ્રાહકોને તાજા અને
તુરંતજ બનાવેલી દરેક જાતની
મીઠાઈ મળે છે. એક વખત
પધારી ખાત્રી કરો.

તમારાં સ્નેહીઓને ખુશ કરવા
શું આપશો ?
મનગમતી સ્વાદીય
કાઠીયાવાદી ઘીની મીઠાઈ.

અમારી નવી દુકાનની એક સુલાકાત જરૂર લેશો.

ઑર્ડરનો માલ દરમાસ બનાવી ટાઇમસર મોકલશું. બહારગામના ઑર્ડર પર પુરતું ધ્યાન
આપવામાં આવશે. માથેરાનમાં અમારું લોક પ્રીય ગોપાળ હિન્દુ હોટલ માલુ છે.
પૂછો:—ગોપાળદાસ મંગળદાસ મીઠાઈવાલા, વસીયામલ બીહીંગ-ગ્રાંટરોડ

દયારામની મીઠાઈની “આલખમ” તમે જોઈને જ ખુશ થઈ જશો.

ગેવા મચાલા અને જોસરોથી ભરપુર મીઠાઈઓનું

ગંજાવર પ્રદર્શન

અમારી બે દુકાન

૫૪૮, મીરા બજાર
૨. નં. ૨૪૭૭૭.

મુંબઈ ૨

૩૯૩, ટ્રામ ટર્મીનાસ
ગ્રાંટરોડ ૨. નં. ૪૧૧૪૦.

મુંબઈ નં. ૭

અમારું માથેરાનું લોકપ્રિય.

રોયલ હિન્દુ હોટલ.

નવા સંધારા વધારા સાથે તેમજ
દરેક જાતની પુરતી સગવડો સાથે
માલુ છે. મળો:— મેનેજર

માથેરાનું

ગોખળું

મધ

અમારે ત્યાંથી
મળશે.

રીફરેશમેન્ટ પાર્ટીનું કામ સતોળ-
કારક કરી આપીશું.

દાયલ ઑર્ડર આપો.
ભાવો ચોપાય તેવાં રાખેલ છે.

બહારગામ માલ મંગાવનારને પુરતી સંભાળથી, કાળજી પૂર્વક
કામ કરી માલ મોકલાવી આપવામાં આવશે.
કાઠીયાવાડનું દેશી ઘી અમારે ત્યાં હમેશાં મળશે. અમારે ત્યાં
શીખંડ, બાસુદી તેમજ દરેક જાતનું ફરસાણ ગરમાગરમ
બનાવી આપવામાં આવશે.

માલેક : દયારામ દામોદર મીઠાઈવાળા

રોહ સંભ્રમ

(૫૪ ૨૮૭ થી ચાલુ)

“સમજે છે શું ? મારી મામરી જ જોઈએ
હું આ કેમ મીઠું ?”

ચોને ને દયાદિયી સમજેર બહાદુર
તરફ જોઈ રહી હતી તે દષ્ટિ પણ સામેના
આરસામા તેણે જોયેલી યાદ હતી.

જોવારસિદ્ધ ખીલ્યા. “હું આ કદિ નહીં
સાંધું. શું સમજ ? હું...હું...માઝ અપમાન !”
અને જોમ કચ્છતર ફૂલે તેમ નેમની બાતી
ફૂલની પણ તેને યાદ હતી.

તે મનમા દસી. પ્રેમિયર પ્રતિષ્ઠા દીણા
ચાલ નહિ ત્યાં સુધી પાનાની પ્રતિષ્ઠા ફરી
સ્થપાવ નહિ તેને દયા આતી. પ્રેમિયર કેવો
સરમ માણસ હતો ! તેને માટે તે લાગણી
પણ કેવી ને કેટલી રાખતા હતા ! પણ શું
કરું ? તેની ભોગ આખા વિના પ્રતિષ્ઠા
ચમલાવ એમ નહોતી.

“જાઓ. છખીયને લઇને આંત્ર એટલે
હું એમને ત્યાં જઈ પડોયુ છું.”

ફોને ફોનિયાર હતી. અને છતાં આવી
મુકેલીઓ એને નહતી હતી. મોટર આમળ
ધપતી ગઈ તેમ ને સેમેટ વિચાર કરતી ગઈ.
પ્રેમિયર એટલે મરણ, બાવર્ધી પુરણ હતો.
તેનાં તે પગલાં પુજતી. કેવુ સરસ ! ને
ખીયારો ઉપરોળી પણ ફેરો દતો ! એને હીરો
સમજેર બહાદુરને અને સાથે તેને પ્રતિષ્ઠા પણ
કેટલી મળતી ! તેને લીધે સમજેર બહાદુર
બાવર્ધી પણ મુંઝ કરી લેતા હતા.

મોટર ઉની રંગી. પ્રેમિયરનું ઘર આખું
વસુધરાનાં દેવામાં જગજગ મંડ આજ્યા.

પ્રેમિયર નેના પતિની મારી માંગી તેની
પ્રતિષ્ઠા સાચવશે ?

તેની પાસે જ એ : ખીલ મોટરમાં એક
જહ, કપોળગાદી બોણુ પહેરેલા મુઠસ્ય મહત્તા
હતા. તે તેને જોઈ જરા મમરાઈ ગયા તેમના
દાયર્ધી તપરજીની દાખડી પડી ગઈ. વસુધરા
દયાબરી નજરે આ લોભ જોઈ રહી. તેને જોઈ
પુરુષો દમેશા મમરાઈ જતા. ખીયાગ !

તેણે સાચું જોયું. અને જહ મુઠસ્યે નીચા
વળી નમસ્કાર કર્યા. તેણે કોઈ નમતી તે
સ્તીધાર્યા અને તે ચાલી ગઈ.

મોકળ પાછળ દષ્ટિ રાખી જોઈ રહ્યા.
“મારો કોરો નજરો છે. શું ફાકડી બાવડી
શોધી કાઢી છે !”

૩૩

પ્રકરણ સાતમું

સમજેર બહાદુર

વસુધરા ઉપર મંડ ત્યારે પ્રેમિયર

સાહેબ પત લખવા બેઠા હતા.

કોઈના આવવાનો અવાજ થયો એટલે
પ્રીતમલાલે ઉઘી નજર કરી બારણામા એન
વજો મુઠ્ઠ વસુધરા ચિત્રમા લેવ એવી હતી
હતી. તેની આંખો ખીલેનાં દરજુ સમી લાગતી.
તેના રોજ વરંતી નિર્દોષ અલિપ્ત સખ યુગ-
પર મમરાઈ હતો.

પ્રીતમલાલ ઉભા થઈ ગયા. એવું દેખું
ચોં મેલ મંડ મયુ. વસુધરા પગવાર મુઠ્ઠ
બની પ્રેમિયરનાં આડર્ધજીમાં તણાઈ રહી.

વસુધરાનું આડર્ધજી પણ કોઈ રીતે જનરે
એમ નહોતું. રોજ વરંતી કન્યા બીવી, ગમ-
રાતી, સરસાયુ વાચતા આવી દેવ એવા તેના
મુખ પર બારેર હતા.

“ભાઈ, તમે એકલા છો ?” ચારે તરફ જોઈ તેણે પૂછ્યું. તેના અવાજમાં ગભરાટ ને પ્રાર્થનાનું સંમિશ્રણ હતું.

પ્રીતમજાલ તેની વારે ધાયા. “કાણ વસુબહેન ! આવો આવો. તમે ક્યાંથી અત્યારે ?”

વસુ બહેને આવીને રસભીની આંખો વડે પ્રોફેસરને અર્ધ આપતાં, ધીમેથી કરગરતે અવાજે દહ્યું, “ભાઈ, ધનકોર બહેને જીવનમ ક્યો.”

પ્રીતમજાલે ખેદથી માથું ધુણાવ્યું. “એ સાંભળ્યું. હું શું કરું બહેન !”

વસુ બહેન ભામને કેમ અન્યાય કરે ? ‘હું તમને કે નથી કહેતી.’” તેની આંખોમાં ફેડી સમજ દેખાઈ. “ભાઈ તમારા પણ મારી નાફક ભોગ છે. મને તો કે નહીં પણ ધનકોર બહેને કશું તે સમશેર બહાદુરે સાંભળ્યું.”

“પછી ?”

“ને એમનો કોઈ તો તમે જાણો છો. એ તો એવા ઉધ થઈ ગયા. જાણો છો ને કે કેટલી રીતેલ્લેરો એમની પાસે છે ! તે પણ તપાસવા ગયા.”

પ્રોફેસર જરા તિરસ્કારથી હસ્યા. સમશેર બહાદુરની બહાદુરી માટે એમને બહુ માન નહોતું.

“તે અત્યારે સોડીસીટરને પૂછવા ગયા છે.”

પ્રીતમજાલ ખેદથી હસ્યા. “અત્યારે એક ફાઝલારી થાય એટલું જ બાકી છે.”

વસુંધરા મમતાથી, સ્નેહથી, ઉપકાર વૃત્તિથી હસી. આ હાસ્યમાં ગમે તેવા ફૂર્જો બેદવાની તીવ્રચુતા હતી. “મારે લાંબે તમને બહુ વેલું પડે છે.”

આ નિરાધાર અખળાનો સદ્ભાવ જોઈ પ્રોફેસરની ઉર્મિઓએ મુઝા મૂકી. “તમે તેની જરા ય શીકર કરશો નહીં. હું બધું સહેવા તૈયાર છું. તમને કે આંચ આવવી નહીં જોઈએ.”

વસુબહેન જાણે પીગળી ગયાં. તેમનું હૃત મોં પર તરી આવ્યું. દીનહૃદયી પુનઃ દિશ્વી દેવને નીરખે તેમ તે આ ઐશ્વર્યમૂર્તિને જોઈ રહી. કેટલો આભાર માનું ભાઈ ! તમારી રાતે તો કોઈને જન્મ નથી, પણ એ હમણાં અહીંઆ આવશે, છંપીકાસને તેડવા ગયા છે.

પ્રીતમજાલ ચમક્યા. “સમશેર બહાદુર અહીંયા !”

“હા. કહીને ગયા છે. તમારી સાથે વઢવા આવશે. ભાઈ, હું શું કરું ?” હાથમાં હાથ રાખી રમણીય મુંઝવણની મૂર્તિ સમી વસુંધરાએ પૂછ્યું.

પ્રીતમજાલ વારે ધાયા. “શા માટે ગમ-રાઓ છો ? એનાથી યશે તે એ કરશે, બીજું શું ?” ને એક નાનો છોકરો હસે તેમ તે દરયા.

“પ્રીતમજાલ !” એકદમ વસુંધરાએ કહ્યું.

“કેમ બહેન ?”

“તમને ખબર તો છે કે સમશેર બહાદુરનું સ્વમાન કેટલું સતેજ છે.”

“હા. હું ક્યાં નથી જાણતો ? એમને બહાદુરી બતાવવાની ટેવ તો થયી છે. પણ આપણે ભોગે હું નહીં બતાવવા દઉં.”

“My brave friend” તે બમ્મી. “પણ એવું સ્વમાનમગ માય તો એ મારી દરા શી કરે ?”

હોય તેમ આવી, વચ્ચે ઉભા રહી નેરથી લાકડી ઠોકી. “આ હું હવે સાંખવાનો નથી.”

પ્રીતમલાલે ધણી જ નમ્રતાથી આગળ આવી હાથ લંબાવ્યો. “આવો, સમશેર બહાદુર.”

પણ સમશેર બહાદુરને ગુસ્સાનું પૂર આવ્યું હતું. “મને ‘આવો’ કહેવાથી શું વળે? તમે શું સમજો છો?”

વસુંધરા તેમને જરા ધીરા પાડવા ગઇ. “સમશેર—”

નેરાવરસિંહ ખમાં મચકોડી મીઠાજમાં તેની સામું ફર્પા અને ગળું ખંખાર્યું. “હવે હું બંધ રહેશે? હાથીકાસા! હું તને નમાશે લાગું છું. આ પ્રેક્ષકરની ઘેરી કહે છે કે હું નમાશે છું. Absurd, utterly absurd—હું એ નથી સાંખવાનો.” અને સમશેર બહાદુરની ઊત્તી કૂલી ઉડી—વસુંધરાની કંધના હતી તેમ હાથુનરની માફક.

પ્રીતમલાલ ખૂંસા દીકથી હસ્યા. “પણ હું ક્યાં કંટું છું? એનું કહેવું—”

જેમ પ્રીતમલાલ નરમ બન્યા તેમ સમશેર બહાદુર નેરથી બોમ્બા લાગ્યા, “હું એ નહીં સાંખું.” તે વસુંધરા તરફ વિચારણ મુખમુદા કરી ફર્પા, “વસ, તે હાથે કરી મારું અપમાન કરાવું. હું જ મારી અધ્યાગતીનું મળ છે. જોણે રૂઝવેશ નોંધે તિમાત્ર્ય જાણે તો તે એક ગમડાકીપણ ગુજરાતનું નમાશે કરી જાય! તારે તીપે મારે આ વેડું પડે

છે.” તેમણે ફરીથી લાકડી ઠોકી, “હું આ નથી સાંખવાનો.”

સમશેર બહાદુરે છેલ્લાં દશ વર્ષમાં પૃથ્વી પર્યટણ કર્યું હતું, અને તે પ્રયોગ કરતાં અનેક અટપટે પ્રસંગે એમણે અનહદ બહાદુરી બતાવી હતી એ વાત એમના મિત્રોથી એ કદિ છુપાવી શકતા નહોં. તે આફ્રીકામાં જઈ સિંહ મારી આવેલા તેની સાક્ષીરૂપ એમના ઘરમાં તથા મોટા સિંહના ચામડાં હતાં, એ દીવેટના લાખાને મળી આવેલા તેના પુરાવારૂપે એ પ્રાર્થનાનાં ચક્ર એમના દીવાનખાનાંમાં પડ્યાં રહેતાં. નેરાવરસિંહના મિત્રોએ એ વિશેની ધણી માહિતી અનેકવાર એની કથા સાંભળી મેળવી હતી. એક વખત આફ્રીકાના જંગલમાં પ્રેસિડેન્ટ રૂઝવેશ અને એ સિંહને શીકારે ગએલા, ત્યાં રૂઝવેશ એક મહાન વનરાજના પંજમાં ફસાઇ ગયેલા, અને તે જ વખતે સમશેર બહાદુરે સિંહના મુખમાં ગોળી મારી અગેરિકાના પ્રેસિડેન્ટને છવનનું દાન દીધું. એવી જ રીતે સ્વેન હેડીન અને એ ફિસાસ છેડકી આગળ વંચતા હતા, અને એક પગથી પરથી સ્ટીડનના જગવિખ્યાત પર્વત ગડનારનો પગ સરક્યો. તે અદી હજાર પુટ નીચે સરક્યો. અને નેરાવરસિંહ, કમરે દોરકું બાંધી, નીચે જઈ, સ્વેનને બચાવી લાગ્યા. આ બધી, અને એની ધણી વાત, શરમાલપાતું હોડી, નેરાવરસિંહે એમનાં જગતને કરેલી. અને એમની દોલત, એમનો મીઠાજ અને એમની જીની મેદકતા અને પુખ્તિએ જેમ ધણી એ માનના દના એમ કહેતા.

“ગ...ધે...ડે યામાં. કપાળ દૃશ્યાણુ
દંથાને પુણ્યપંથા। જાન ગંગામાં હુબકી મારીસ
તો ગાથાં ખામ જમ ગમડી પડીસ ક્યાં ને
ક્યાં ! આપ ! જ્ઞેયા આ આત્મચરની પાવક
યમુનાજીના નમુનાજી । “વેદી”ની જવા દે એ
વેદીયા વાતો.” મૂળમંત્રનાં સ્વાદીયાં આટલી
અધીરામ શી ? !

Bentham:—

Dream not that men will
move their little finger to serve
you unless their advantage in
so doing be obvious to them.
Men never did so and never
will, while human nature is made
of its present material. But they
will desire to serve you when
by so doing they can serve
themselves; and the occasion on
which they can serve themselves
by serving you, are multitudinous.

હવે, અમારી મધ્યાદ સન્ધ્યાની મંગલ
મસા:-

આ...સા...વે...સા... આ મા. કર્તવ્ય ને
કર્મણ્ય ને અકર્મણ્ય...કી...ક...લાંમાં લાંમાં
વેતરમાં આરામ ખુરશી પર પડો પડો જોડાં
ખાતો કિમ કરોમિ ?—ના દોડા ગમગમ્યામાં.
મૂળમંત્ર—Bentham:—

It is in fact very idle to talk
about duties the word itself has
in it something disagreeable
and repulsive; and talk about it

as you will, the word will not
become a rule of conduct. A man,
a moralist gets into an elbow-
chair and pours forth *pompous*
dogmatismis about duty and
duties. why is he not listened to ?

હવે સાંપંસન્ધ્યાની મસા Hobbes
પ્રણિત ભણીશું :-

છન્ડગીનાં ગજાદમાં ધમ લાંબે પડી
ધૂળ ચાટતા થતું, એટું નામ રૂદન, એ જ
રસાકરીમાં ખીજને પડતાં ભાંજવું, એટું
નામ હોરચ, .

મૂળમંત્ર—Hobbes:—

To fall on the sudden in
the race of life is a desposition
to weep; to see another fall is
a disposition to laugh.

હવે ગાથનીના મંત્રે Hobbesને જ
શુંજવા દઈશું ને ?

—“ દેવાનામ પ્રિય । લં.....ખ.....
કર્ણી—આ શું કરણાધારા ને કરકર કુવારા ।
આ શું પ્રયુના પ્યારાના લાંબા લવારા ।
પર દૃશ્યાણુયે આંસુનાં મોલી ન્યાં ત્યાં વેરાઈ
જશે તો સસ સાવનાં પાણી ઉત્તેચતાં ખાટી
રડેશું ? બાઈ, કેસાઈની બલમનસાઈ તારાં
ચાં કાળજાં કારશે ? બાપુ । સસારમાં કાક
સીજાઈ જાય અને દોષ યીજાઈ જાય । પપ્પ
તેમાં શું ? ચાં આ વિમલાણુનાં ય.....ય.....
...ય । ચા આ નિર્દોષના દોષ । ને અયુના
પોસ । આપ ! રાગ તાલચને—

“ દોષ મોષ મે જાળીયા તારાં પુ-પનાં
જોતર વાળ । ” મૂળમંત્ર—Hobbes:—

પ્રકાશગણા પ્રદેશ. મનોમય જુદિકા, આકાશ વડે, અનત છે; “સ્વ”નાં સ્થિત તે સંપ્રેક્ષીયાં ઝીવે છે. તે જ્ઞાનજ્યોતિષી અલોકિત યજ્ઞ શકે છે, માનવના ખીજ કર્મે કરતા તે સ્વંતી જ્યોતિને વડેલી પ્રાપ્ત કરી શકે. પરંતુ તે રેણે અલ્પ (અરેણિ) અરૂપ-“સ્વ” નથી.

૩. તો, માનવની પ્રાણુવ્યવ જુદિકાને આપણે “અતરિક્ષ” કહી છાપીએ-અને

૪ તેનાં સ્થૂળ શારીરિક ચેતન્યને “રૂપા” કહેવામા આવેલા છે.

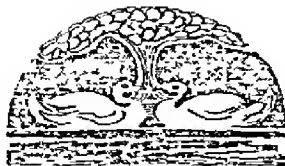
x

x

x

ધ્રુવોપનિવરમા કલ્પુ છે-“શિષ્યગ્રેન વારેણ ચાચસ્તપિહિતુસ્મન્” “સ્વસ્તુ”મય દાક્ષ્ય વડે સત્યર્થુ ધુખ જુપાવરુ છે-એમાં “સ્વસ્તુ” દાક્ષ્ય”તે “માનવની જુદિ યાને મનોમય જુદિકા” છે. અર્થાત્ મનોમય જુદિકાતું હિરણ્ય જ્યોતિર્મય આકાશ.

એ જાગ્રતો બાવ એ છે કે-જુદિ વડે પ્રાપ્ત થતા મનોમય જ્ઞાનની મર્યાદિત જ્યોતિષી સનેત જાગ્રતે માનવ તેનથી પર તેનાથી ઉર્વ, મનમાનીત ચેતન્યની (માન, સક્રિય તથા આનન્દે એક માપદા પ્રાણ, કરમર ચેતન્યની) શોધ કરવાને સહેલાઈથી ચેતાને નથી.

સુણીએ જરા રમતિથી રીસ વિના,

અસ્તિ (સન્), ભાતિ (ચિત્), પ્રિય (આનન્દ) બ્રહ્મ રૂપ છે, અને પંક્તીનાં બે-બેન, ચમકેલા ઘોડા-(ધરાકાન્તમાં રૂપાન્તર લભારી મેળે કરી નાંખશે)-સુખા કાન ક્ષણથી હંચા શા કરો હો ? પંચદશી અમારા માનવ શોકમાં વચને દિસાળે તો મહા વ્યામોહી છે; પરન્તુ, હું તો બ્રહ્મજ્ઞાનની વાતો કંઈ છું હો ! ઠી...ક; કશોય, કાળનાં કુર અદ્વૈતાર્થને અવગણી મૂકે એને પુરાણો 'ડોસલો' કહી અવગણ્યો ને લખને સનાતન કલાં એ ય કંઈક સહેતુક. પુરાતન કાળને સૃષ્ટિએ ન હતાં ત્યારે શું હતું ? અમે બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ માનીએ છીએ તેમ “આસીત્તનસાગૃહમગ્રે”-સૃષ્ટિ પહેલાં માયાએ કરી ગૃહતમ હતું; ત્યારે લેખના શીર્ષકમાં સંખ્યા પ્રમાણે લખે દયા તેજના કળશ હવણો એ કહેવાતું બાકી રહ્યું ?

લખે તો જે તેજ હસવાનાં હો તે ખરાં પણ જગત આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને નામે જે આનન્દ-અન્નિકાને ઓળખે છે તેની મધુરી હંકાર તો કંઈક અત્યાસપાક શીખરી રહે છે. બાકી બ્રહ્મજ્ઞાનની પરિભાષામાં કહું તો ‘અયં વહ્નિ રથેતા’ આ અગ્નિ-સંસારના વિવિધ તાપના સ્તો અધ્યન કરનાર છે. કોકને શીખતું તો જોઈશે જ ને ? આ આપણા રામ, કંઈ ન શીખવા બાજે બ્રહ્મલક્ષ્ય યદ જતી હોય એવા સપથ દેય તો શીખશે બાપડા સંસારના તાપ સંતાપ !

આપણા રામ તો ‘દિલના દૈય’ ને બાજે પ્રહલાદની પ્રસન્નમન મૂર્તિ હોયતી એમ વધાવતાં શીખ્યા છે.

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં
દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।
કામક્રોધસ્તથા લોભ
સ્તરમાદેતત્ત્રયંત્યજેત્ ॥

છાને ‘શાસ્ત્રકારો વિશ્વ વિંધી ગર્જના કરે કામ, ક્રોધ, તથા લોભ એ ત્રણ નરકના દ્વાર છે, માટે એ ત્રણને ત્યજવાં. પણ બાપ, આપણે તો એ ત્રણેને પેટનાં બાળકમ્મ પંપાળીએ છીએ. કામ તો નિષ્કામ બાળયોગી (એ ગુરુઓને શિષ્યા, ટીકાને પદિકાનો નિષ્કામ યોગ લખે સુવિદિત જ છે ને ?) કુવકુમારની આનન્દ પ્રતિમા, ક્રોધ તો બાજે ચિ, બરતની હાથા હાથિ, ને લોભ તો ચિ. મન્દાસ શું હેવાનું હેત પુતળું ! એ લાડકવાળાને તે કેમ લોપાય ?

આમ કરવાની જરૂર એટલા માટે પડી છે કે જગત અતિ સંયમી યદ ગયું છે । જમત નિષ્કામ યદ જશે તો ?—એ બ્રહ્મજ્ઞની ચિન્તાને નિવારતી પડી છે. અરે ! મ્હારો વંશ-વેશે ય નહિ રહે કે શું—એ હુર્વાસની ચિન્તા ચટપટી સામું ય જોતું ઘટે ને ? એટલે ક્રોધ સામું ય કરડી નજરે કેમ જોવાય ? અને એમ તો અમે બ્રહ્મજ્ઞાની એટલે માત્ર આર્યની જ ચિન્તા કરીએ એમ નહિ, અનાર્યને ય ન વિસરીએ. ‘સુવર્ણ’ ‘સુવર્ણ’, અંખતો બાપડો Midas-મિડાસ શું નિર્વંચ જાપ, જ્યાં સુધી અમારા જેવા પરમાર્થિક કમચારી હોય ત્યાં સુધી ! ને મિડાસે દેહે દેવે આર્ય ક્યાં નથી !

કશોય, લભારો કાલિદાસે ચક્રમ લાગે છે । ચક્રાન્તકા રસિજ સમી હોય, તેમાં શું

બાળુ . નીચેથી, છાતીફાડ ચડાઇ ચડીને, મનુરોની પરંપરા ચાલી આવતી હતી. નગર આગળ થઇને આગળ ચાલ્યા જતા, અને પછી વનરાજમાં થઇ ડુંગરા પાછળ અદૃશ્ય થઇ જતા, પરંપરા ટપકતા અને ધીમે, ભારે પગથે, હરથડીએ ચોતાનેા, જોત્તે ઉચકવા મથતા, એક પછી એક મનુર દેખાવા લાગ્યા. દરેકના હાથમાં એક લાકડી, ટેકો દેવા માટે હતી; દરેકનો જોત્તે અસહ્ય હતો : દરેકનાં પગરખાં એક સરખાં ફાટેલાં જૂનાં ને મેલાં હતાં : દરેકે કપડાં પહેરવાને બદલે થીમડાં

પહેર્યાં હતાં. દરેકના પગ એક સરખા, ચાક ભરેલા દર્દભર્યા પડતા હતા. દરેકના ચહેરા પર જીવનની ભયંકર શૂન્યતા સ્પષ્ટ હતી. એને મન જંગલમાં કાંઈ શોખા જ ન હતી : માત્ર લાકડાં ને જોત્તે હતો. એને જે ન કામ હતાં લાકડાં લાવવાં, ને અગ્નિને જોવા. એનો સૌથી મોટામાં મોટો આનંદ અગ્નિ જોવા રમે તે જોવાનો. આ જે દૃશ્ય એકી જ સાથે જોવા મળ્યાં : નવલકથા વાંચવા નવરો પડેલ અગ્નિ, અને હિમાલયના સુંદરમાં સુંદર જંગલમાં માત્ર સુકાં લાકડાં જોતો મનુર. (અપૂર્ણ)

પ્રમાણે મજાદા જ્ઞાનદર્શનને યુદ્ધિ વડે સપ્રમાણુ સિદ્ધ કરવા માટે સામિતીઓ ભેગી કરવાનું કાર્ય શોધકને પાછળથી કરવાનું રહે છે. અર્થાત, પોતાને એક ક્ષણના સ્મૃતિચમકારમાં જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે 'તર' સિદ્ધ છે" એવી સામિતી તે પોતાની અને અન્ય યુદ્ધિઓને કારણે સક્રિત આપવા માટે મહેનત કરે છે.

* * *

એવી દલીલ કરી શકાય કે, કલાનો આધારતેની વિચિત્ર પરિભાષા-Technique-ના પ્રભુત્વ ઉપર રહેલો છે અને પ્રત્યેક કલાનું સાસન માનવયુદ્ધિ છે નેટલા માટે માનવની યુદ્ધિ તેની સર્જકશક્તિ કરતાં પણ વધારે મહાન છે. કલાનું સાસન રચીને યુદ્ધિ સર્જક શક્તિની માર્ગદર્શક બને છે એ અર્થમાં તે તેની નિયામક પણ બને છે.

પરંતુ એ દલીલ અર્ધા જ સાચી છે. પ્રત્યેક કલાને વિશિષ્ટ પરિભાષાવાળું શાસ્ત્ર આનવાઈ છે એ સાચું, પરંતુ કળાશાસ્ત્રના નિયમોનું પાલન એટલે "કલા" નહિ એ પણ એટલું જ સાચું છે. કેમકે કળા શાસ્ત્રના નિયમોનું પાલન માનવને ઉત્તરોત્તર કળા-સર્જકનો હક નથી આપતું. એવી કળા મહાન કે પ્રાણુનાન હોતી નથી. સત્સ્થિત્યત કળા જમાને જમાને અનેક સર્જકોને હથેલી બેસાડવામાં સદાય કરી સિદ્ધ થયેલી કળા—સર્જનના સંસ્કાર પ્રભુત્વનમાં દદ કરી રહે છે એ જમ સાચું છે તેમ. પ્રત્યેક મહાન સર્જકને ઉપાદક શક્તિસંપન્ન પ્રમાણે—, સિદ્ધ થયેલ, પરંતુ હવે પ્રાણુધાતક, કળા પ્રણાલિનો, એ પ્રચલિત, રડ, કૃત્રિમ તથા

કાળે કરીને સત્ત્વદીન ચક્ર ગયેલ કળાશાસ્ત્રના નિયમોનો, ભંગ કરેલો જ પડે છે એ પણ એટલું જ સાચું છે. એવા સર્જકના સમગ્રાલીનો તો એ કળાશાસ્ત્રીના નિયમોને Classical પ્રાસાદિકતાના પરવાનાવાળા માનતા હોય છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેમને અનુદ્ભવનીય પણ ગણતા હોય છે! આમ થવાનું કારણ સ્પષ્ટ છે. મહાન સર્જકે જેમાં પ્રાણુસંચયન કરેલ હોય એ સહજ કલા સર્જનનું પૃથકકારણ કરી તેના નિયમો તારવી કાઢનાર યુદ્ધિ બંધે કલાનું 'શાસ્ત્ર' રચવામાં ફોતેલ ભેળવે; પરંતુ કાળે કરીને એનું એ શાસ્ત્ર નિર્જીવ શુષ્ક નિયમોનો માત્ર તારો બની જાય છે. એમાં સર્જકશક્તિનો પ્રવાહ નિરંકુશપણે વહીને ચેતનનો તનમનાટ કે અતિ ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક દર્શન કે સાચી અસૌક્ય પ્રેરણાને યથાર્થ રૂપ આપી છવનમાં પ્રગટ કરી રાકેનો નથી. આ ઘટના સાદિયમાં કનિતામાં તથા કળાનાં બીજાં સર્વે અંગોમાં બનતી આવી છે. અર્થાત સર્જકતા એટલે શસ્ત્રના કે પ્રણાલિના નિયમોનું ચીવટબધું પાલન માત્ર નહિ—બલે પછી તે ગમે તેટલું વાર્તાવક અને સપૂર્ણ હોય.

* * *

વેદની સંસારમાં દર્શાવીએ તો—

૧ માનવયુદ્ધિથી પર જે ચેતન્યની બ્રૂમિદા છે તેને આપણે "મૂર્ચ" કહી રાખીએ. સર્વ જ્ઞાનઅધેશિત, પ્રાણુશક્તિ તથા સર્જકતાનું તે આદિકારણ છે.

૨. તો, માનવયુદ્ધિને—તેની મનોમય બ્રૂમિદાને—"આકાશ" કહી રાખાય. આકાશ એટલે સર્વતેજથી આલેશિત પરંતુ સર્પથી બોળા

ખાણુ । આ ત્હમણાં ઉપનિષદ તો ગાજી
ગાજીને (“ હં । ઉપનિષદને ઉપનિષદનો
હરામ ચરકો લાગ્યો કે શું ? । “ જરા
ખા...મોશ ”)—કહે છે:—પતિની કામના
માટે પતિ પ્રિય હોતો નથી; પણ પોતાના
આત્માની કામના માટે પતિ પ્રિય હોય છે.
પુત્રની કામના માટે પુત્ર પ્રિય હોતો નથી.
પણ પોતાના આત્માની કામના માટે પુત્ર
પ્રિય હોય છે. * * * સંસારમાં જે
વસ્તુ છે તે સર્વ સર્વને અર્થે પ્રિય લાગતી
થી. પણ પોતાના આત્માને અર્થે પ્રિય
જો છે.

બ્હેનાં । જગત પાપી છે, પ્રપંચી છે,
ખાખંડી છે, આ મદાન શોધ મ્હે કરી છે.
હારા જેવી બ્હેન પાસેથી આ ભગીરથ કાપ
માટે કદાચ પારિતોષક નહિ ખાદીએ ।

બ્હેનાં । પેલા વિદ્વાનશાસ્ત્રીની વાત
તો સાંભળ છે ને ? મ્હારા જેવી મદાન તો
નહિ. પણ, એક અલ્પ શોધ અજ્ઞાનતાં એનાથી
યદ્યપિ ગદ્ય એટલે વર્ગોન્માદથી ઉપાડે પગે અને
ઉપાડે માથે, શેરીએ શેરીએ, નાચતાં ખૂંદતાં
Eureka ! I have found ! ’ જડ્યું
છે ‘—’ જડ્યું છે ’ની સિદ્ધ ગર્જના કરતો
એ ફરી વળ્યો.

“ બાઈલા, તુરે પુછડે ખાડો (૧)ને
ચોંગડે વાંડો (૧) કદાચ દિગ્બળી - દયામાં દશે
દિવા ધૂમી વળતા હાથમાં એક પટ લઈને
ફરે હો । આપણે આગે સ્વામપૂજક છીએ
હો ! ચાલો પંટ પગેણાડી કરશે ને સાથે
ગર્જના કરાવે—’જડ્યું’ છે.”

જડ્યું’ છે મદાન સત્ય:—

“જગત પાપી છે; જગત પાખંડી છે.”

બ્હેનાં । મ્હારી આસપાસના પાંચ બહેનીઓ
પરથી અતુમાન કરી હું માનવ સ્વભાવ વિષે
અતિ વ્યાપ્તિમય અભિપ્રાયો ન બાંધું; પરન્તુ
મ્હારા ન્હાના સરખાં અભિપ્રાય માટે કન્નેત-
કાળકા કે તરંગોના કન્નેત કાળકાના હિશેળા
જ સર્જ્યા છે । પૂર્વમાંથી પશ્ચિમ ને પશ્ચિમ-
માંથી પૂર્વમાં તરંગ પરમ્પરા । આ શી ચિત
ચક્રોળની ભમરીઓ દ્રષ્ટિમાંથી સમઘ્રિમાં
હું ઢેખા ખાઉં છું ને સમઘ્રિમાંથી વ્યઘ્રિમાં હું
અડઅડીઓ લઉં છું. એનો એ જ ‘જોપાલો ।’

“ભાઈલા, શા માટે અડઅડીઓ લેવાં
જે ? ।”

“બ્હેનડ । શું ફરીએ મનમાં તો પહું ન
ચાય છે—

‘નયનમે પૂતરી સરસિમે બસાઉ ? ।’

કોનેજ ? સત્યની, સૌન્દર્યની, કાષ્ઠ
દેવીને સ્તોજ ।

નયનની પૂતળીમાં પૂતળી સરખાં એ
પોદશે ખરાં ?

“કાણ મળે ।”

“પૂતળીઓ સદા દેખાય સવળીને હોય
અવળી જ ।” “ત્હારાં નયનની પૂતળીઓ
સમીજ તો ।”

“પણ મ્હારો પ્રશ્ન । ‘પૂતળી’ નયનની
પૂતળીમાં પોદશે ખરી ?”

“એ...પો...ડે...ય ખ...રી ।” “એ
તો જાણીએ છીએ.

શેલે શેલે ન માણિક્ય ! ફરીએ
શેરીએ કુસમ ફોરાશી. સ્વપ્ન-પૂનર્જાનો ન

જ હોય । પણ, જે જે રમે ચમત્કામલ યમ
નાકનું ટેરનું ચાલી નમેવો બાળનાં ।”

“આરો ત્યારે હું જરા યજ્ઞ, ને તદમે
જરા યજ્ઞી રૂંદો, જે । જે । હો ‘જગત એકમે
આનન્દનર્તન’—એ મનની દીક્ષા તદમે જ દીધી
છે-હો । રમે હવે આપારે, ડાટકી પડતાં ।”

“ચાતો બહેનાં । જુઓ । ધીન । ધીન ।
ધીન । યવા માંડ્યું, હવે લગકારે જોઈએ-”

આંખલડી રે । ઉજા રહે છે ।
દેવગંગામાં દહિ ધોળે છ રે ।
કામળની કાટકીમાં કીકી ન હોય હો ।
અમૃત આંછને જગત જોળે છ રે ।
વિશે વરેણ્ય કષ્ટ ભગં ભરોને,
ભગં ગ્રીયોને, ભય ગ્રીયોને,
હરિજનના હર્ષ ભર્ષા વિશે વિચારો,
શંતસાંધુ દહિએ બલા રડોળે છ રે ।
ભરના એકાન્ત કામધેનુ કલ્યાણી,
દેવી દુષકં ટસે દહોળે છ રે । આંખલડી

દેવાંગના કષ્ટ ઉતારી દુનિયામાં,
લસતાં લાવણ્યે કષ્ટ દહિનારૂઢામાં,
દહિપથના એ વિભુના વિસામાં,
જગતજનની લા જોળે છ રે ।
દહિનાં વન્દતો, દૈયાનાં રવન્દન ।
નમતાં એ માધુરીએ મહોળે છ રે । આંખલડી
ધનના દગડા બજા-પુષ્પેતરી કળીએ આ,
સુલતા કુળે ને, વિભુની વાદળીએ આ,
દેવશી દેતો મળીએ શામળીએ આ,
આનન્દ અમૃતમલા યોળે છ રે ।
લસતાં લસતાં હરિચરણે વિજસતાં,
બોયનીયા નીરબલા દહોળે છ રે । આંખલડી
સસવતા વામરા નિસાસાના વાણે,
દહિના ડમે દો દુનિયાં દુભાયે,
ત્રિવિધ તારે જલે આ જગત બે બિન્દુ
અગીના જગત તજે ટોળે છ રે ।
દહિ પ્રસાદે યુવે દેવોનાં હાર હો ।
હળવો દૈયાનો યાપ જોળે છ રે ।
આંખલડી રે-
[ક્રમશઃ

બાદશાહી ડીપીલીટરી પાઉડર

BADSHAH
Depilatory Powder
Delicately Perfumed

નકામા બાલને ઘણી જ સફાઈથી અને ઝડપથી
કાઠ પણ હરકત સિવાય નાબુદ કરે છે.

એનો પાતળો પેસ્ટ બનાવો, અને વાળવાળી
જગ્યાએ લગાડો, એ ત્રણ મીનીટ રાખ્યા બાદ કપ-
ડાથી લુછી નાખો. તરત જ ચાંમેડી લંસી અને
ગોરી થશે, બીજા પાઉડરોની માફક બળતરા થશે
નહીં પણ ઠંડક લાગશે. આ પાઉડર સ્ત્રીઓને
ઘણી જ અગત્યની ચીજ છે.

કિંમત, બાટલી એકના ૧૦ આના
પોસ્ટ ખર્ચ ૭ આના.
ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨૫ પોસ્ટ. ખર્ચ માફ

રૂ. ૨૫
રૂ. ૬ શી
શી

રૂ. ૨૫
રૂ. ૬ શી
માલને ઉત્તેજન આપે.

રૂ. ૨૫
રૂ. ૬ શી
શી

મહાજનનું વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું
બાદશાહી પેનક્રયુરર (સ્ટ્રીટ)

આ દવા પેટના તથા શરીર ઉપરના તમામ દર્દો ઉપર અકસીર
હવાળ છે. ચુંક, અપચો, ઉલ્ટી, ઝાડ તથા શસ્ત્રીયતા તમામ
દર્દોનો જડમૂળથી નાશ કરે છે. તથા શરીરઉપરનાં દર્દો જેવાં
કે. ચાકુ ઝીંના ધા, ઝેરી જગુના ડંખ, દાઝવું, ટાકથી શરીર
કાટવું. વિગેરે તમામ રોગો ઉપર અમકાળીક કાષ્ઠો કરે છે.

કિંમત બાટલીનો રૂ. ૧ : પોસ્ટેજ ૭ આના.

ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨૫ પો. ગાલન
એકલા બનાવનાર, સી. સી. મહાજન એન્ડ કંપની
સુતાર ચાલને નાકે, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ સુબધ નં. ૨

જલ કમલ

(४२ २७२ वी भाग)

જાલસર—તા. હજીરે તમે હતા તેવાં જ છે.

सविता—ये नमारे विदेह ६९

४४४—(अथासया) विवेक नयी, प्रविष्टा
नयी, प्रवृत्त मन्वन्ती मेवा छे.

[મિત્રા મદન મરખામ છે એટલે

જાતકદર વધારે ને વધારે ખાતે છે, બાં બાં

કચ્છના કાકાના જન્મદિન સ્મરણે ...

2131—~~ਅੰਮ੍ਰਿਤ~~, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੇਲ ਭੰਗ

મરિન — જા. શામા, અમે છપ્પર વિને વાદવિવાદ
અમારીએ કીએ.

જલપર—૩૨૧. મરજદેન મુતિઓમાં પાને
છે. ૬ ૫૫ ૬ છે તે નિરજન
નિરાશર છે.

सविता—दादा, न्याय आया.

॥३॥—आनी शुभानीवानी तारारभा ह्याआडे
नदि आउ माई मोत मोली लव.

જાણકાર—તો તમણી મરજી.

[૩૧૩]

(શ્રી ૫૪૨) એ લખતે વળે માં રાખતા
કાળા રંગ

સરિતા—(નમણી નાતરે) પણ તમારી સંજિવના
મને શ્રદ્ધા ફરી મેં ?

०४६५२—३

सहिता—३ नये तेने। पम इश्यावर नाहि हो.

અક્ષર—(બી મચ્છોડી) અન્ના અવગુણે
આપારે માણસને ગુણી મદાલુ કેડુ
મમે છે ।

[જાનો મંજીર વાનો તરફ દોડે છે એના
સમક્ષ અરણ્ય જન્માં દોડે છે તેને વચ્ચે
દાવર પોતાનું સ્થિતિત્વ જાહેર કરે છે.]

ਬਰਿਨੀ—ਜਲਪੁਰ ਫ਼ਤਿਹਾ ਫ਼ਤਿਹਾ ਕਾਮਾ ਨ

जलधर—(नेपथ्याहरी) अ.रे.३.

सहित—ये नष्ट संग्रह/५५.

भवति—(इयादृष्टि) नो अस्ति.

અરિયા—ના. હું તમારી એવી મહેરબાની
માંગતી નથી.

જાણકાર—નો ખાઈ ખાતો કે આર વાઘ્યા.

સર્વિશાનના કોને નદિ જળને ખાવો
 થાય, અને કાળના પર કાળની મહેરબાની
 એ નદિ એકલા ખાનર આવતી વખતે
 ખાન છ મળીયું.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

(૫૩) ક્રિષ્ણે સાત સાધારણ વાતચિત્ત
વચાવે છે, આખો વખત જાનો દસઠું
દોષ છે.]

સરિતા—ખરેખર, જલધર, એ દાક્ષિણ્યનોના
કુરુક્ષેત્ર, અને એ જગતના રાજાઓ..

જલપર—માત સમાધે નીમરો એટલે જાણે
પૃથ્વીપર મેષધનુષ જગમુ ।

સરિતા—(ગેંઘાળી) દા. જલપર, એ મધ્ય
અડધુન સમગ્રી ઇવન પથેત જલપા
રમી રહે એવુ જાણે છે.

જાણકર—એમાં કાશ્મીરે જો ખરૂર ચેલી જણા ..

રિહોરારનો અરાજ આપનાં ભાગીદારી મન
આ ખેંચાય છે. પણ થઈ અરાજ આપનો
નથી.

સરિતા—(હાલી ૪૬) અપણે એક બન્ધાં)

જાણકાર—દિકર નવિ, બીજી અર્ધી કલારક
ખેતી કાઢીએ.

सरिता—पुष्पादी.

કરતાં કરતાં બન્ને એકબીજાને છૂપી નજરે

નેવા લાગે છે. આ મીન સારી રીતે લંબાય છે.]

કુંવ નલ, મધુર મૈત્રીનું તમે શું કહેતા હતા ?

[જલધર આમતેમ નેવા લાગે છે.]

(આતુરતાથી) તમારી ને મારી મૈત્રી મધુર કહેવાય કે ?

જલધર—જરૂર ન.

સરિતા—હંઅ. આવી મધુર મૈત્રી મળે તો તેમાંથી શું થાય ?

જલધર—(અકળાઈ જઈ) અકસ્માત કે આપધાત.

સરિતા—(નરમાથથી) એમ કેમ ?

[જલધર, ઉભો, યદ્ય, દાદર પાસે પહોંચે છે.] ક્યાં ચાલ્યા ?

જલધર—હું આવું છું.

[જલધર નીચે નમ્ય છે.]

સરિતા—અમરથો અકળાઈ ગયો !

[અગારીની પાળ ઉપર આડો હાથ પાથરી સરિતા માથું ઢાળે છે. આમ એ પળભર આંખો મીંચીને પડી રહે છે. દાદરનું પગથિયું ખખડે છે.]

પરંતુ એ અજબ છે. આટલી નિર્ભયતાથી જેની જેડે આમ રહી શકાય એ અજોડ હોતો જોઈએ.

[પાળપરથી માથું ઉપાડતી વેળાએ સરિતાની સાડી તીચે સરકી હોય છે.

જલધર પાછળથી આવે છે. તે સાડીને સંભાળીને કોરથી ઉચકે છે. સરિતા ચમકે છે.]

(મનમાં) મારી મસ્કરીને એણે અનર્થ ઉધા. અર્થ, લીધો કે ?—તો ?

[પણ જલધર તો સાડી સમી આડાડી

સરિતાની સામે આવી જોડવાય છે.

સરિતાનો સંશય આશ્ચર્યમાં ફેરવાય છે.]

(આનંદથી) જલ, આ શું સુન્યું ?

જલધર—મને ધાસ્તી પેહી કે તમે જરા વધારે પડતાં આકર્ષક લાગશો. એટલે મેં એમાં ઘટાડો કર્યો.

સરિતા—(મનમાં) અજોડ ખરો !

[દાવરમાં ટકારા વાગે છે. સાવ ચોંત રહી બન્ને ગણે છે.]

જલધર—(વિજયથી) સાંભળ્યા ?—પાંચ ચર્મા !

સરિતા—ત્યારે તો સીધી સવાર સુધી બેઠાં છોએ.

જલધર—ખરાખર. એક વાર. ગાંદર આવી એટલે તો કાણુ જાણુ ક્યારે જગાય !

[સરિતાથી સહજ હસી જવાય છે.]

સર બહેન, કહો ત્યારે. તમારે મને શી અંગત વાત કરવી હતી ?

[સરિતા ખડખડ હસી પડે છે.]

જલધર—હસવા જેવી છે ?

સરિતા—(દસરું ખાળી) ખરૂં કહું ?—

(નજીક જઈ) આ કાકા અને એમના બન્નિમ્નઓથી હું કંટાળી હતી એટલે તમને તેડાવ્યા.

[જલધર સરિતાને જોઈ રહે છે.]

ખીન્ન કાંઈ કામ નહોતું. આપણે કરી અને કરીશું એવી આહ્વાદક વાતોચિતો મારે કરવી હતી. એથી મને કેટકેટલા સંતોષ થયો એ માફ હૃદય જાણે છે. આવા સ્વાર્થ ખાતર હું તમને તરફી ન આવું તો કોને આપું ?

જલધર—(શબ્દો ચીપીને) જરૂર જલધરને ન.

[મનમાં કોઈ મહા વિષયનું મંથન ચલુ હોય તેમ સરિતાના કપાળપરની કચ્ચલી કહે છે.]

સરખડેન, જલધરને આવી તરફી આપ્યા
જ કર્યો. એને એવો શ્રામ છે.

[સરિતા જલધરનાં તપન વાંચે છે.]

સરિતાજલેન, શું જુઓ ?

સરિતા—(ડર ખાતી) એક વાત મને કહી
ચકરો ?—તમે જાણો જ છો એની અને
ખાતી છે.

જલધર—કંઈ વાત ?

સરિતા—અધિવલની.

જલધર—કંઈ ?

સરિતા—(વિનમિત જેમ) અભ્યુક્ત થતુ છે ?

જલધર—(વિનમ્રતાથી) તમારા આચળ ?

સરિતા—તમારે તમે તપી જ જાણતા ?

જલધર—પણ શું ?

સરિતા—કે તપનરાય જોડે નાસી નીકળતાં એ
અધિવલ પકડાઈ ગઈ ?

જલધર—ક્યારે ?

સરિતા—ગઈ રમ્યઓખા.

જલધર—ક્યાં ?

સરિતા—સરત.

જલધર—અરે રે, સરખડેન ! તમને આ કાણ
કહ્યું ?

સરિતા—(હાસ્યક્રાંતીથી) મને તેણે. ૧૨૮
સામું છે ને ? મેં તો પછી આચળ-
પાછળની પણ, પછી સાંભળી હતી.

જલધર—(હડ પેટે) ખડેન, સાંભળી વાત
સાચી ન ખાતીએ, એમાં આપણે અનેકને
અન્યાય કરીએ છીએ.

સરિતા—તો તમે તમારે જોએલું કહો. મેં એ
પણ સાંભળ્યું હતું કે તમે જે તેમની ભેગા
હતા.

જલધર—હોતો.

સરિતા—પછી ?

જલધર—હોતું કાંઈ પહેલાં, મહોતું કાંઈ
પછી.

સરિતા—(ડોળા કાઢી) એટલે ?

જલધર—(ખાંધી આંખે) પહેલાં એ કે અધિ-
વલ મારી જોડે હતી.

સરિતા—તમારે તપનરાય...

જલધર—એમને મેં બોલાવેલા અને અમારી
જોડે બેસારેલા.

સરિતા—(અંતરમાં ઉતારવી) એમ ?

જલધર—હાલ. એવામાં અંકલેધર આચળ
મને મારા દરદરના કાકા મળ્યા મવા તે
મારે એક રોજન એમની જોડે બેસતું પડ્યું !

સરિતા—ચો ! એવું હતું ?

જલધર—સરત રોજને ત્યાં વડિલો સામા
આવ્યા હતા, એટલે પછી તો પ્રથમ બેસાડો.

સરિતા—(ઢોંઢી પડી) જલ, થોડાની જામને
કાંઈ જેલમાં પૂરાવાય છે ? મેં તો જો મપ...

જલધર—પમ ન હોય એ મપ. એટલે આપણે
એને વિચાર સરખો ન આપવો એ જ
એવું ઉત્તમ અપમાન છે.

[સરિતા સાંભળી રહે છે.]

અને સરખડેન. કટલીક વેળા સંમ્મેણ
એવા જમણેલના મહા જાજ કે લોકોને
વડેનાવાનું વાજખી કારણ મળી રહે. તો જે
તેમાં તપ ન હોય.

સરિતા—(અમંતરથી) તમે આદ્ય અવસ્થા
કેવળતા લાગે છે.

જલધર—ના. હું તો અત્યુભવની આંમળોએ
રહીને સાર તામું છું.

સરિતા—(હાસ્ય) એટલે ?

જલધર—બહેન, શાન્તિ સાચવો. હવે જે કંઈ
હું તે વાત આપણું બે વચ્ચે રાખજો.

સરિતા—અને અત્યાર લગીની પણ કોને કહેવા
જવાની હું ?

જલધર—સરિતાબહેન, દાખલો દઈ હું. ગુરસો
ન કરશો.

સરિતા—(હસી જઈ) ચલ કરીશ.

જલધર—તમે જાણો છો કે આપણે આખા
રાત ઉઘ્યા નથી. આપણી વાણીનું ને
આપણા વર્તનનું જે કોઈ સાક્ષી હોય તો
એક આ બત્તી. કોઈ અગ્નિથી જણ, સ્ત્રી કે
પુરુષ—વહેમની આપ્તમાં બન્નેને સમાન હક
છે—આટલું જુએ કે એના દિલમાં અગ્નિ
સળગે—છળીતો.

રિતા—જરૂર.

જલધર—અને જ્યારે મેં તમને સાડી સમી
ઝોટાડી તે પહે જ જે આપણે એની આંખ
આડાં ઉતરી તો...

સરિતા—(હચેલીમાં મોં દબાવી) તો તો તોબાહ.

||આવે વખતે બત્તીમાં આસતેશ ખુલ્લું
જણાય છે.||

જલધર—જુઓ. બત્તી આમ જુઓ તોય
કારણથી આપણે ગણાઈએ.

સરિતા—જલ, જલધર, ગુણિયલ વિષેનું હું
હાહાહું જુઠાણું ગણું, હું. પણ મને
જાણ્યો મા.

[સાડા પાંચનો ટકોરો સંભળાય છે. પ્રવેશ
પડખેથી ધંધારવ આવે છે.]

જલધર—આ શું ?

સરિતા—(ઉભી થઈ) પ્રાર્થનાની તૈયારી.

જલધર—ચાલો; ત્યાં જઈએ. લહેર પડશે.

[સરિતા અને જલધર દાદર ઉતરી રહે
ઝેટલામાં તો બધાસાં ખાતા, આંખો
ઘોળતાં, આળસ મરડતાં કાકા, દરિહર,
શિવનાથ અને બલરામ બહાર નીકળે છે.
અને ધડબડ ધડબડ નીચે ઉતરે છે. જરા વારે
પ્રાર્થનાના ધ્વનિ ફૂટે છે. કાકાનો અવાજ
એમાં મોખરે છે.]

દેવલી યાત્રા

લેખક: રા. રામચંદ્ર દામોદર શુક્લ એમ. એ. એલ એલ. બી.

એ સવારે નિશાને જ્યાં હું બહુ ઓડો નીકળ્યો. મોં. હામેલે કૂદત વિષે સવારો પૂજવાના કહેણ અને મને એવો એક અશ્વર પછુ નહોતો આવડતો તેથી ઠપકાની ખાત્ર કરીને મને બહુ જીતી હતી. ઘડીખર નાસી જઈ દિવસ બહાર પસાર કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. બહુ તાઝગી થઈ અને તેજરથી હતું. જગલની સીમા પર પહોંચી કબોલ કરતા હતા. વહેરવાના કારખાનાની પાછળ ખુલ્લા ખેતરમાં પ્રશીવન સીરાઈઓ કાપત કરતા હતા. કૂદતના નિવરો કરતાં આ બહુ મ વધારે લક્ષ્યાવધાર હતું. પરંતુ સમય ચલાવી મારામાં તાકાત હતી અને તેવી નિયંત્ર તરફ જઈ ઉપડ્યો.

'દાવન હોલ' આમળથી હું પસાર થયો ત્યારે સખાચાર મળતા પાટીઆ આગળ રોળી એકડું થઈ હતું. લાકડાઓમાં ખાધેલી હાર, લકરી કુકીમાંથી માણસની વરખી, અને સેનાપતિના કરમાન-અમારા જ્યાં માફ સખાચાર મનાં એ વર્ણથી એ જગ્યાએથી જ આવ્યા હતા. અને રોકાયા વિના મેં સ્વમત વિચાર કર્યો 'આવારે શું કરો?'

જવાબ એટલી ઝડપથી હું ત્યાંથી પસાર થયો હતો ત્યારે શિયા સાથે આવેલા લુહાર વેકરે સખાચારપત્ર વાંચતાં અને બહુ પાડી. 'એ હોકરા, એટલે બધા ઉનાવજો ના જઈશ. રીન નિયાળે પું થયો વહેલો પહેંચીયો.'

એ મારી મરકી કરતો હોય એમ મને લાગ્યું. અને મો. હામેલના નાના બાગે દાહતો પહોંચ્યો.

દરેજ નિગાળ શરૂ થઈ ત્યારે રસ્તા પર મળળામ એટલો યોગદ થયો. દળતાં મેળતું ઉપડતું ને મનાવું, સારી રીતે સખજવા માટે કાને હાથ દબને એક રામખા મેડેથી બોલાતા પાડો અને નજર ઉપર લાકડાંની મોટી આકર્ષીના ટોકારા, પરંતુ આવારે એ બહુ થાત હતું. નજરે ચડ્યા વિના મારા મેળે પહેંચવાનો મેં યોગદ પર આધાર રાખ્યો હતો. યજ્ઞ, ખરેખર, એ દિવસે રવિવારની સવાર માફક બહુ થાત હતું. ખારીમાંથી સી સીની જગ્યા પર મેં મારા મોડીયાઓને જોયા. એમની માસજનક યોગદી આંકડી બજલમાં મારીને મો. હામેલ આડા મારતા હતા. બારણું ઉપાડીને બધાની દેખતાં મારે જતું પડ્યું. હું કેવો સરખીરા પડી ગયો અને ખીન્વો તેનો તમે ખ્યાલ કરી શકશો.

પણ રાંધ બન્યું નહિ. મેં. હામેલે મને જોયો અને આતિથ્ય લેતી કહી 'નાના ફેન્સ તારી જગ્યાએ જઈ જા. તારા વિના અને થર કરતા હતા.'

પાટલી ફરી હું દળતાં મેળ આગળ એમી થયો. મારો બખરાદ થોડો લખ્યા પછી રાખા-તખામ અને છનામદાનના દિવસે સિવાય કોઈ પણ દિવસ ન પહેરતાં તે સુદર લીસો કાઢ.

મીણુવાળું ખમીરા, ભરત ભરેલી નાની રેશમી કાળી ટોપી, અમારા શિક્ષકે પહેરેલાં મેં જોયાં. અને, આખી નિશાળ વિચિત્ર અને ગંભીર દેખાતી હતી. હમેશ ખાલી રહેતી પાછલી પાટલીઓ પર અમારી માફક શાંત બેઠેલા ગ્રામજનોને જોઈ મને વધારે આશ્ચર્ય થયું. ત્રણ પ્રાણીવાળાં દીળીવાળો જુદા હોઝર, માછ 'મેયર', જૂતપૂર્વ પોસ્ટ માસ્ટર, અને કેટલાક ખીજ પણુ હતા. બધા ગમગીન દેખાતા હતા, કિનારો પર અંચુકાના ડાબવાળા એક જૂદી 'પ્રાઇમર' હોઝર લાગ્યો હતો. એને કુંટણ પર ઉઘાડી રાખી હતી અને એનાં મોઠાં ચરમાં પાનાં પર પડ્યાં હતાં.

આ બધું જાણ હું અન્યથા થતો હતો ત્યાં મોં. હામેલ ખુરશીમાં બેઠા અને મારી જોડે વાત કરતાં વાપર્યો હતો તેવા જ ગંભીર અને નમ્ર અવાજે બોલ્યા 'મારાં બાળકો, હું તમને આ છેલ્લો પાઠ સીખવીશ. આલસેસ અને લોરેનની શાળાઓમાં માત્ર જરમન શિખવતું એવો ધરવીનવા હુકમ આવ્યો છે. નવા શિક્ષકો કાલે આવશે. આ તમારો છેલ્લો ફ્રેંચ પાઠ છે. તમે સંપૂર્ણ ધ્યાન આપશો, એમ ઇચ્છું છું.'

આ સમ્રો વીજળીના કટકા જેવા મને લાગ્યા. અરે કમખખતો ! 'ટાઉન-હોલ' પર આ એમણે મૂક્યું હતું કે !

મારો છેલ્લો ફ્રેંચ પાઠ ! અરે. પણ મને પુરે લખતાં પણ નંદોડું આવડતું. મારે કયા-રેય વધારે શિખવાતું જ નહિ ! આટલેથી જ મારે અટકવાતું ત્યારે ? પક્ષીઓનાં ઇડાં શોધવામાં અને તાર પર સરકવામાં રોકાઈ

મારાં પાઠો તૈયાર ન કરવા માટે હું ઘણાં જ દિલગીર થયો. ઘડી પહેલાં ઉપાધિ રૂપ ને ન ઉચકાય તેવી ભારે લાગેલી મારી ચોપડીઓ, મારું વ્યાકરણ, મારો સતોનો ઇતિહાસ, ન છોડી શકાય એવા જૂલા મિત્રો બન્યાં હતાં. મોં. હામેલ પણ એવા જ લાગ્યા. એ જતા રહેશે અને હું એમને ફરીથી કદિ મળી શકીશ નહિ. એ વિચારે એમની આંકણી અને એ કેટલા વાયલ હતા તે હું ભૂલી ગયો.

ખીયારા. આ છેલ્લા પાઠના માનમાં એમણે રવિવારનાં સુંદર કપડાં પહેર્યાં હતાં. અને વર્ગના પાછલા ભાગમાં ગામડાના ઘરડાં માણસો કેમ બેઠા હતા તે હું હવે સમજ્યો. વધારે વખત નિશાળે નહોતા ગયા તેથી એ પણ દિલગીર હતા. ચાલીસ વર્ષની વજાદાર નોકરી માટે શિક્ષકનો આબાર માનવાનો એ માર્ગ હતો. અને પરાયા બનેલા પોતાના ફેશ પ્રત્યે માન દર્શાવવાનો એ રસ્તો હતો.

આ બધાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં મારું નામ બોલાવું સાંભળ્યું. બોલવાનો મારો વારો આવ્યો. એક પણ ભૂલ વિના સ્પષ્ટ અને અતિશય ચોટથી મેલા કૃદંતના બયાનક નિષ્ક અને જરાબર બોલવા મેં શું ન આપ્યું હોત ? પહેલા જ સમ્રોમાં હું ગુંચવાઈ ગયો અને ઢળતું મેજ પકડી ઉભો. મારું હૃદય ધડકતું હતું : મારામાં હવે જોવાની દિમિત નહોતી.

મોં. હોમેલને કહેતા સાંભળ્યા : 'બાઈ ફ્રેન્ચ હું' તેને તો ઇપકો નહિ આપું. તને પોતાને જ અરાધ્ય લામણું જોઈએ. જો, આમ છે ! દરોજ આપણે કહેતા, 'ઓહ ! મારે પણ

વખત છે, કાલે સીખીશ. ' અને હવે તને સમજશે કે આપણી શી દશા થાય છે. અરે! આલસાસેને મોઢુ દુઃખ જ એ છે : આવતી કાલ પર સીખવાનું એ સુવતવી રાખે છે. પેલા પરદેશીએને હવે તમને કહેવાનો પરવાનો મળશે. 'આ તે કેવું,' તમે લખાગી જાતને ફેંચ કહેવાવો છો અને તમારી માન્યભાષા તમને બોલતા કે લખતા તો આવડતી નથી? ' થયું તુ ખરાબ છો એમ નથી, બાપ કેન્ડ. મોટે બાગે આપણું બચાવો એમા દોષ છે.

'તમને બચાવવામાં તમારા માખાપને ધુરની કાળજી નહોતી, જરા વધારે પૈમા મેળવવા મોકમા કે એતરમ્ તમને મોકલતા અને હું પણ કષ્ટકાને પાત્ર છું. પાઠ તૈયાર કરવાને જરૂરે માગ કુચને જાણી પાવા મે તમને યજી વખત નથી મેકલ્યાં ? અને મારે માલમાં મારવા જવું હોય ત્યારે હું તમને છુટી નહોતો આપી દતો ? '

એમ, એકમાથી બીજી વાત કરતા મોં. હામેલ ફેંચ બાવા વિરે બોલવા લાગ્યા. જમ-તમાં સૌથી સુંદર એ બાવા છે, અને સ્પષ્ટતા અને વિચારશક્તિથી બરેતરી છે આપણે એવું સરસજી કરવું જોઈએ, અને એને કદાચ ન મુલવી જોઈએ, ગુલામ થતા પોતાની બાપાને વળગી રહે ત્યાં સુધી કેહખાનાની ચાલી એના હાથમા દોષ છે, એમ એમણે કહ્યું. પછી બ્યારણુ કપાડી આપારે પાઠ સીખવે. એમાં એટલી બધી સમજણ પડી કે હું અજબજામ થયો. એમણે કહ્યું એ બધું બહુજ સહેલુ લાગ્યું. એમ થયું ખર કે આટલું ધ્યાનશૂનક મે કેમ દિવસ સાંભળ્યું નહોતું અને આટલી બધી ધીરજથી એમણે બધું સમજાવ્યું થયું નહોતું. જનતાં પહેલાં

એ જાણતા એ બધું બીયારા અમને સિખવવા માગતા હોય એમ જ લાગ્યું. અને એક સપ્ટેમ્જ એ બધું અમારા મગજમાં ઉતારવાનો ઇરાદો હોય એમ જણાયું.

બ્યારણુ પછી અમે લેખિત પાઠ સીખ્યા. સુદર મોળા અક્ષરમા લખેલા નથી 'કોપી' મોં હામેલ તે દિવસે અમારા માટે લાવેલા : કાન્સ, આલસાસે, કાન્સ. બ્યાલસાસે. અમારો દળતાં મેજ ઉપર લાકડીએ લટકાવેલા નાના ફલ વર્ગમાં બધી જગ્યાએ ફરકતા હોય એવા એ દેખાયા સૌ સૌને કામે કેવા વળગી ગયેલા અને કેટલી સાંતિ હતી, એ જોવા જોડે દેખાત હતો. કામજી પર કલમથી ચતા લીસોઠાનો જ માત્ર લાંબ અવાજ હતો. એક વખત કેટલાંક પનગીયા હડી આવ્યા. કોઈએ એ પરધ્યાન ન આપ્યું : નાનાં કોઈકાંએ પણ ન આપ્યું. માલમાં પકડવાની આંકડી પણ ફેંચ હોય એમ નાના છેડકાં એને દોરવામાં મગ્ન હતાં. છાપરા પર ધીમેથી કમુતર લુલુ કરતો હતો. અને વિચાર આબેસ : 'કમુતરને પણ એ ભોડો જર્મનમાં બોલાવશે.'

લખવામાથી હું ઉચે નાગર કરતો. ભારે મોં. હામેલ ખુરશીમાં સિથર બેઠેલા જાણતા. એ નાના વર્ગમાં કેવું દેખાતું હતું તે મગજમાં સિથર કરવા માટે ધડીકમા એક વસ્તુ પર તો બીજી હાથે બીજી વસ્તુ પર નમ્ર માંડતા હતા. ખ્યાલ તો કરો ! એ એક જ જગ્યાએ ચાલીસ વર્ષથી હતા. સ્થાને વર્ગ અને મારી બહાર પામ હતો. માત્ર દળતાં મેજ અને પટલીએ લક્ષ્યને લીધાં બન્યાં હતાં : બાવમાં અખરોટનાં ત્રાડ ઉભાં વર્ધ્યાં હતાં : એમણે પોતે વાવેલી વેલ મારીએ પર વીંટળાઈ છાપરે

પહોંચી હતી. ખીચારા! એ બધું છોડતાં એમનું હૃદય ફેટલું થવાનું હશે! ઉપર પેટીઓ તૈયાર કરતી એમની બેનને ફરતી સાંભળીને એમને ફેટલો આઘાત લાગ્યો હશે? ખીન્ને દિવસે એ જગ્યા છોડ્યા વિના એમને છુટકો નહોતો.

દરેક પાંઠ ઠેઠ સુધી સાંભળવાની એમનામાં હિંમત હતી. લેખન પછી અમારે ઇતિહાસનો પાઠ ચાલ્યો. બચ્ચાઓએ બા, બે, બી, બે, બુ ગોખ્યાં. વર્ગના પાછલા ભાગમાં એટલા વૃદ્ધ હોઝરે ચરમા ચઢાવ્યાં હતાં : અને 'પ્રાધ-મર' હાથમાં રાખીને એમની સાથે જોડણી ગોખતો હતો. એ પશુ રહ્યો નગરે પડ્યો હતો. લાગણીથી એને અવાજ ધૂન્નતો હતો. એને સંભાળવામાં એટલી બધી રમુજ હતી કે એમને હસવાનું ને રડવાનું મન થતું હતું. અને એ છેલ્લો પાઠ મને ફેટલો સરસ યાદ છે।

એકાએક દેવળની ઘડીયાળમાં બારના

ટકોરા ચયા. પછી એન્જેલ્સમાં વાગ્યા. એ જ ઘડીએ અમારી બારી નીચે ક્વાયત કરીને પાછા ફરતા પ્રધીયનોનાં રજુચીંગડાંનો અવાજ આપ્યો. પુરસ્કીમાં અતિશય નિસ્તેજ દેખાતા મોં. હામેલ ઉભા ચયા. એટલા ઉંચા દેખાતા ક્યારેય મેં એમને જોવા નહોતા.

'મારા મિત્રો. હું...હું...' એ બોલ્યા. પરંતુ એમનો કશાથી કંઈ કંધાયો. એ આગળ બોલી શક્યા નહિ.

પછી એ પાટિયા તરફ ફર્યા, હાથમાં ચાકનો કકડો લીધો અને બાર દેવાય એટલા બારથી મોટામાં મોટે અક્ષરે લખ્યું:

'ફાન્સ ઘણું છવો.'

પછી એ થોભ્યા અને માથું ભીંતે અઢેલું. એક શબ્દ પશુ બોલ્યા વિના હાથવતી એમણે નિશાની કરી.

'નિશાળ ખતમ થાય છે: તમને જવાની રમ છે.'*

*એક ફ્રેંચ નવલિકા પરથી.

મીકાએલ ફેરેડે

(૫૪ ૨૯૬ થી ૩૫૫)

આધાર એક પ્રયોગ કરવાને પ્રેરણા. જે વિજ્ઞાનીમાં લોકચુંબકની શક્તિ હોય તેા લોક-ચુંબકમાં વિજ્ઞાનીની શક્તિ છે કે નહિ એ એ જોવા આગળે હતો. સાત વર્ષના એના પ્રયોગજીવન પછી એણે એ વાત પૂરવાર કરી. એની એ પ્રયોગ-કથા તેા હવેર અપાઈ ગઈ છે.

*

અને આ ૧૫ એલે પ્રયોગ-ગાલી આ પ્રયોગ પછી તમા પ્રયોગ-ગાલી ચલે. એણે આકર્ષણ શક્તિ અને પ્રકાશ વચ્ચેના સંબંધ એ બંનેની વચ્ચેની સામ્યતા શોધવા માટે જીવન બર પ્રયોગો કર્યા. એના ઉપર જીવનમાં એની શાકશક્તિ ખૂબી ખૂબી, એની મેનના-શક્તિ હલકી ગઈ. મિત્રના પાનાના ન્યસંધી એની સાથે, એના જ્ઞાનતત્ત્વો ખરેખર મલ ગયાં. એ સફળી સામે આ પ્રયોગોની શાકળ પામ્ય બનેલા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ સત્તા લડાઈ કરી. એવું કંઈ જીવન તેા આવી ગીને જ વધું, આખરે એણે એક શોધ કરી કે આકર્ષણ શક્તિમાં પ્રકાશનું તત્ત્વ છે. પરંતુ એક બીજું તત્ત્વ પણ એવું રહેલું છે કે જે પ્રકાશના તત્ત્વને અગરકારક બનવું અટકાવી શકે છે. આટલી શોધ પછી-એનો પૂરો પાર પાને તે પહેલાં મીકાએલ ફેરેડેનું અવમાન થયું. એના પછી અન્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ અને ખાસ કરીને ફેરેડેએ સિદ્ધાન્તનો વિશાલ ખાતો જ નહીં સરવાળાક આસના વિજ્ઞાનક બન્યા હોયોએ જન આપ્યો.

મીકાએલ ફેરેડેનો જન્મ મ. સ. ૧૭૮૧માં થયો. ઇ. સ. ૧૮૧૭માં એવું અવમાન થયું. એના સક્રિય પ્રયોગ-જીવનનો આરંભ ઇ. સ. ૧૮૨૮ના અવસરમાં થયો. એણે કે એણે જૂના જૂના પ્રયોગો પાછળ પોતાના જીવનના ૪૩ વર્ષો વિતાવ્યાં. એણે જીવનમાં મુખ્ય શોધ તેા એક કરી. ત્રીજા શોધ એની અધૂરી મી. યુગ્મકની વેળાએ એણે ધાતુઓની બનાવટના પ્રયોગો કર્યા છે. પરંતુ એના મુખ્ય પ્રયોગો તેા આકર્ષણ-શક્તિ અને વિજ્ઞાન વચ્ચેના સંબંધ અને આકર્ષણ શક્તિ અને પ્રકાશ વચ્ચેનું સામ્ય શોધવા અને સ્થાપવાની દિશા તરફના હતા. એ એક જ હેતુ માટેના પ્રયોગો પાછળ એણે ચાલીસ વર્ષે વીતાવ્યાં. અંતમાં એના આગલી પ્રયોગ-પરંપરા પ્રકારે જૂની જૂની જ્ઞાનતા હજાર અખનશઓ કર્યા છે. અનેક વાર મેલેરી નિષ્ફળતાએ એ ન શક્યો. ન કદાચો. એના જીવનનો સાચો શોધપાઠ તેા એ છે.

*

અને અન્ય રીતે એવું જીવન શાંત હતું. કલેક્ટ, કંકાલ કે ચિન્તાના એક નાના શાંત મોજાએ પણ એના નિર્મિત વ્યવહારજીવનને નથી ખગમળાવ્યું. એની પત્નિ આરા ફેરેડે એક શાંત સ્વભાવની સ્ત્રી હતી. પોતાના પતિના જીવનકાર્યની એને કદર હતી. એ પ્રત્યે એની સહાનુભૂતિ થે હતી. એમના સુખી શાંત નસારમાં કોઈ રાત્ર વાર આછી પાતળી અંતરની વેદના બળાતી. એમના જીવનજીવનમાં એકેય ખાળક માટે કાંઈક છે સુધી જરા નેટનું થે સ્થાન નેટનું સહ્યું. પરંતુ આ અંતરવેદનાએ પતિપત્નિ ઉઠાડના

વધારે નિકટ આપ્યાં હતાં. એક જ સમાન વેદનાના એ બે સમભાગી હતા. એના પ્રયોગ પરાયણ જીવનમાં કોઈયે અવધારિક ઉપાધિ-ઓની જાળજંજળ નહોતી.

*

એ લાકડાનો ઘોડો, એ લોદાની કડી આને સો વર્ષ પછી અજા્ય રૂપાંતર કરે છે. સ્ત્રી-દૂરરેન્ડના પહોડો અને મહારાષ્ટ્રની ડુંગરાળ ધારે ઉપર સો સો માઇલના વેગથી આગ-ગાડીઓ દોડે છે, હજારો ગાઉ દૂર થોડેલા માનવીઓના અવાજો અને સંદેશાઓ મળે છે, અને સાત સાત સમુદ્રોને પાર કરીને સમસ્ત માનવજાતને એકબીજાના દુઃખોમાં સમભાગી અને સહભાગી કરી વિશ્વખંડુત્વની બાવના ફેળવે છે. મીક્રોએક્સનો તો આ આદર્શ હતો. મીક્રોએક્સનું તો આ ધ્યેય. કુદરતી બળોની

સામ્યતામાં માનનાર તત્ત્વજ્ઞાની માનવ-જાતમાં પણ સામ્યતા ઉતારવાના મનોરથો સેવતો હતો.

*

મુડીવાદના આંધળા અમલ કરીને આને સમસ્ત માનવજાત સંહારનાદે ચડી છે. જગ-તનાં તમામ સુકૃતો ઉપર મુડીવાદની વિફલિતી મહાગાંઠ પડી છે. ફેરેડેની શોધ પણ આને એ બેડી-જીવન વિતાવે છે. પરંતુ બ્યારે મુડી-વાદના નશા ઉતરશે, બ્યારે માનવી માનવીને સહોદર સમ લેખતો થશે, બ્યારે સમસ્ત માનવજાતના આદર્શો અને દિતો સર્વમાન્ય બનશે ત્યારે જ ફેરેડેના પ્રયોગપરાયણ જીવનના વધારે સાચા લાભોથી માનવ-જાત વધારે સમૃદ્ધ અને વધારે સુખી બની શકશે.

“ગુજરાત”ની ફોટોગ્રાફીની

હરીફાઈ

આવના અંકથી “ગુજરાત”માં ફોટોગ્રાફીની હરીફાઈ શરૂ કરવામાં આવશે. તેમાં ભાગ લેવા ઇચ્છનારા ધધાદારી તથા ‘એમેચ્યોર્સ’ સહુ ફોટોગ્રાફરોને જોડાવા નિમંત્રણ કરવામાં આવે છે.

હરીફાઈમાં મોકલવાના ફોટોગ્રાફો માત્ર ગુજરાત અને જુદાં ગુજરાતનાં લોકજીવન, સંસ્કૃતિ, ગૃહ-જીવન, શિક્ષણ, સ્થાપત્ય, કુદરત-દર્શન કલા, વગેરે વિષયોને લગતા હોવા જોઈએ.

હરીફાઈની શરતો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. મોકલવામાં આવેલ ફોટોગ્રાફ હરીફાઈમાં જાહેરનારે બંતે જ લીધેલો હોવો જોઈએ.
૨. દરેક ફોટોગ્રાફ સાથે ફોટોગ્રાફરનું વર્ણન તથા મોકલનારનું પૂર્ણ નામ અને સરનામું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખી મોકલવું.
૩. પસંદ કરવામાં આવેલા ફોટોગ્રાફો કાર્યાલયની અનુકૂળતા પ્રમાણે ‘ગુજરાત’માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

૪. જે ફોટોગ્રાફ શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવશે તે માટે મોકલનારને રૂ. ૨૦) સુધીનું પારિતોષિક આપવામાં આવશે. તે સિવાય બીજા જે ફોટોગ્રાફો 'શુજરાત'માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે તે દરેક બદલ તેની વાજબી લાગતી કીંમત મોકલનારને આપવામાં આવશે.

શ્રેષ્ઠ ફોટોગ્રાફ કયો ગણવો અને અન્ય કયા ફોટોગ્રાફોને પસંદગી આપવી તથા તેની શી કીંમત આંકવી તે વિષે કાર્યાલયનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે, અને તે સંબંધે કશા પત્ર-વ્યવહારમાં કાર્યાલય હતરશે નહિ.

૫. પસંદ નહિ કરવામાં આવેલા ફોટોગ્રાફો જે વળત ટપાલ ખર્ચ માટે સ્ટાંપ બીડેલી હશે તેા મોકલનારને પાછા મોકલી દેવામાં આવશે.
૬. "શુજરાત"માં પ્રસિદ્ધ થયેલા સર્વ ફોટોગ્રાફો ઉપર Copy right માલિકી હક કાર્યાલયક લીમીટેડનો ગણાશે.
૭. મોકલનારે પોતાના ફોટોગ્રાફો રજીસ્ટર કરી મોકલવા બલાંગણ કરવામાં આવે છે. ટપાલખાતાંની ગફલતથી કાર્યાલયમાં કોઈ ફોટોગ્રાફ મળશે નહીં તો તે બાબતની જવાબદારી કાર્યાલયની રહેશે નહીં.
૮. હરીફાઈ માટેના તમામ ફોટોગ્રાફો નીચેના સરનામે મોકલવા.

વ્યવસ્થાપક—“શુજરાત”

રાણપુર (બી. એસ. રેલ્વે)

(કાર્યાલયગૃહ)

સ્વીકાર

નીચેના પુસ્તકો સમાવેશતા અર્થે મળ્યા છે. તેઓ પરિચય યથાવકામે હવે પછીનાં અકોષાં બાવશે.

અમૃત સરિતા : પ્રથમ તરંગ તથા દ્વિતીય તરંગ સે. રા. મહાસુખબાઈ સુનીયાવ
મૂલ્ય દરેકનું રૂ. ૧-૮-૦.

મદન મંદિર : લે. રા. યશવત્ પડ્યા મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦.

જૈન કાવ્ય પ્રવેશ, જીવન ચર્ચા, જીવન રહસ્ય, જ્ઞાન પંચમી અને
તેનું ઉદ્ધાપન, કુમારિકા ધર્મ : લે. રા. માવજી દામજી શાહ મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦.

નીતિ પ્રવેશ, વર્તમાન સ્ત્રી જીવન : લે. રા. માવજી દામજી શાહ મૂલ્ય રૂ. ૦-૩-૦

આર્ય કુમારિકા : લે. રા. માવજી દામજી શાહ મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૦

જૈન દર્શન, વીરધર્મનો પુનરુદ્ધાર, વિચાર-સંસ્કૃતિ, મુદ્રા લેખ :
આપણી ઉન્નતિનો માર્ગ, માનવ ધર્મ, આત્મભાવ દિગ્દર્શન, ભગવાન
મહાવીર, શ્રી મહાવીર, વર્તમાન સાધુ દીક્ષા સંબંધે ઉપદેશો, અને કાન્ત
વિમૂર્તિ : સન્દેશ : લે. શ્રી. ન્યાય વિજયજી મહારાજ મૂલ્ય : અજ્ઞાત.

રામ ભક્તિ રહસ્ય : લે. શ્રી. ચન્દ્રિકાપ્રસાદ, પ્રકાશક, હમિયારાકર દાકર.

મુર્ચ્છાસરના : પ્રકાશક : રા. બાલકૃષ્ણ રમણપ્રસાદ.

શિકારીનો રાહ

(૫૪ ૩૧૬ થી ચાલુ)

“સાંભળ, રાજ્યા, તું ગઈ છે એમ જ્યારે મ્હને ખબર પડી ત્યારે એક તૂટેલી માટીની કોટારી માફક મ્હારા જીવનમાં તડ પડી ગઈ—” દાદલા બોલી શક્યો નહિ—એવા આશ્ચર્ય કે તે શું બોલી ગયો હતો ! કારણ, પહેલાં તે કદિ એવું બોલતો નહિ.

“અને અત્યારે,” તેમ જનાં ય તેનાથી બોલાઈ જવાયું, “તેં હતી તેની પાછી એ રણકતી કોટારી કરી દીધી.”

“ખરેખર ?” રાજ્યાના અણુધાર્મી, વિચાર અવાજમાં મિત્ર લાગણીઓ હતી. અને તેની આંખોની મીઠે કાચ પાસે તેને કુટણ પર નમાવ્યો.

આઠ મહીનાથી તેવું મુખ જોયું નહોતું. પણ જતાં ય તેનો અંશુલિ-સ્પર્શ સરખાય કરી શક્યો નહિ.

“અને મ્હારું જીવન, દાદલા ?”

“પણ ત્હારું જીવન એ તો મ્હારું જ છે ને ? આપણે સાથે જ છીએ ને ?”

“અલગતા, અલગતા—” પણ રાજ્યા કંઈ બોલે તે પહેલાં તેની નજર દાદલાના આવેશમય લાલ ચહેરા તરફ ચોંટી રહી.

“રાજ્યા, મ્હને કહે, તું પાગલ બની ગઈ છે ?”

“ના, દાદલા, હું બહુ જ ડાહી છું. પણ હું છેક થાકી, હારી ગઈ છું,” કોઈ ઉમદા ધાતુના વાસણના ઉંડાણમાંથી આંખો અવાજ આવે એવા અવાજ તેણે કહ્યું. મનુષ્ય બાગે

જ સાંભળે એવા મૃદુ અવાજે તે બોલી અને એ મુરે દાદલાનો ટીકો સંયમ છંડાયો. એ તેને શયનગૃહના બીતરમાં ઉપાડી ગયો. તેને શિકાર સાંપડ્યો. તે કંઈ બોલ્યા નહિ.

(૪)

અને તેઓ ગ્રહ્યા પાસે ઉભાં હતાં. પણ તે વખતે સંદ્રને એક રેશમી વાદળાની કોર લાંકી દેતી હતી. અને અંધારું એવું હતું કે તેની આંખોના ચમકાટ સિવાય રાજ્યાના મુખ પર કશું દેખાતું નહોતું અને એ એટલી ઉંચી હતી કે દાદલાની આંખો સામે હારમાં જ તેની આંખો ચમકતી હતી.

ખંડમાં કે વિચિત્ર શાન્તિ હતી.

“ત્યારે તો ત્હમે નથી જ સમજ્યા ?” યાકેલા, વિષાદ-ગંભીર અવાજે રાજ્યા બોલી. ષટાવતાં તેણે પૂછ્યું, “એ બીટ્ટીમાં શું હતું ?”

“દાદલા, ત્હમે જંગલી જનનવરોનો શિકાર ખેલો છો, નહીં વાર ?”

“હા, પણ એથી શું ?”

“એજ કે એ જંગલી જનનવરોના જેટલી જ જંગલી સ્થિતિ મ્હારી કરો છો.”

દાદલાનાં મુખ પર આશ્ચર્યની લાગણી ધરી આવી પણ રાજ્યાએ તો ચાલુ જ રાખ્યું,

“અને પછી શિકારે ઉપડી ગયો છો અને ત્યાંથી આત્યા એટલે કરી એ જ જંગલી દસા—”

“રાજ્યા, તને માંડપણ આવ્યું છે ?”

“ના, દાદલા. હું છેક ડાહી છું, માત્ર હવે હું થાકી, હારી ગઈ છું.....દાદલા, હું

ત્વમને આદતી હતી. ત્વમ્હારા નપાઈ દલમચી હું
હારી મધ હું. મ્હને પ્રેમની વગર હતી પણ
ત્વમે મ્હને માત્ર જાગતી જાગવતી જેમ જ
વંદી. દાદમા, બાગમા જે ૦ દેવે રહ્યું છે
તે સધરવા-તેનું જાગત કરવા હું માયુ છું.
કૃપા કરી સમગરને યોડુ પણ. હારે આખી
રાત મ્હને એ જ વિચાર આવ્યા જ્યાં છે કે
હું છું કરી રાકીય ત્વમને સિકારેથી પાડા
કરેલા એકતરાસાજીના વિચારે-અને એ પણ
જોવા કે ત્વમે કેટલું જાણ્યા છે કે નહિ.

દાદમા, ત્વમે પ્રેમ સામે પાષ કયું છે
અને તેથી જ હું આવી મધ હતી. " તેણે
સ્નેહ આસ લીધા.

"દને હું ફરી જાઉં છું." ચાકપા સાહે
તે બેલી.

"હું સાથે આવું—"

"ના, દાદમા, હું એકલી જ જાઉં." અને
એ ચાલી નીકળી તે વખતે મ્હને એક રેટથી
પાદળાની કારે ઢાકા દીધો હતો.

બાગમાંથી અવેશારમા આસને બાદસ્થ
થતાં તેને તે જોઈ રહ્યો. સાંખા સમય સુધી
તેની શદ જોતે: ત્યાં જ તે બેઠી રહ્યો પણ
સાચું ને પાછી નહિ ફરે.

તે પાછી ફરી જ નથી. *

૨૭૯

મારી નેધપોથી

(૫૪ ૩૨૦ થી ચાલુ)

પ્રજાસરકારે નહીં કરેલા અનુષ્ઠાનોનું અમુક
બીજા પ્રકારનું મૂલ્ય ખાતરી લે છે. જેના જોવા
સીકાનું મૂલ્ય એટલું નથી મનાતું. છતાં
આપણું તેને એટલું જ મૂલ્ય આપવા આપણવા
ખાતરી લીધે તે જવાબે મરકાર ન સમાજ
વિરુદ્ધ આપણે આપણું મૂલ્ય કોઈક દેખાડ્યો.
કમ્પન કરી લે ત્યારે આપણે સમગર જાગત-
અનુભવીએ જેમા શું આશય ?

છપગની સહિ સામે જવારે નિશાનિરે
પોતાની સહિ મરજી, ત્યારે એને પણ એવો જ
આનન્દ થયો હતો વર્તુલ જગતનું જાગવા કર્તુમ
એક છપર જ સમજ છે એમ કહેવાય છે,
હતા એ સામંત્યનો, અશત. પણ, આપણામાં
સમાજ થયેલો જોઈ આપણે ફાટીતલા આવું
બનીએ એ યુક્ત જ છે. છપર મમા સમર્થ
યજ્ઞની, છપરરપ યજ્ઞની આપણી મંગલમય
છપર આપણે કંઈ અરી આજ પુરી કરી શકીએ
છીએ. અહીં જગતના ના ઉદ્ધેય હેઠળ
આ જ ભાવના રહેલી છે, અને જોડી એઆની
ચલાવવામા આપણે અન્યથા કર્તુમ સમર્થ
બનીએ છીએ ને છપરની વધારે નજીક
જાઉએ છીએ. આપણે આંતરીએ એ જ પદા-
ચર્ચા મૂલ્ય: એ મહાસત્યનો સાક્ષ્ય કાર કરીએ
છીએ. આપણે અસત્ય પ્રચાર કરવા કે પ્રતા-
રણા આચરવા નથી માગતા, પરંતુ ન્યા
સર્વ મૂલ્યકર જ અસત્ય છે. ત્યાં આપણું
અસત્ય જ છે એમ અન્ય પારો ફરીકાશનીએ
છીએ-તે કે એકવાર અન્યના હાથે મુખે
જન્યા પડી જ આપણે આ પ્રકારની પ્રતિ
કરીએ છીએ, અન્યથા નહીં.

સુધી ચાલત એ હવે કહી શકાય નહીં પણ
ઐશ્વર્યામાં મોટાભાઈ પોતાના ઐશ્વર્યામાંથી
હઠીને બહાર આવ્યા. એમણે નેપકીનથી ચરમા
બરાબર સાદ કરીને નાકે ચઢાવ્યાં અને પછી
કહ્યું. “હવે તમારે મારું સાંભળવું છે ? કે
આખી રાત યુગ્મીને સ્વામીને એને સવાર
સુધીમાં મારી નાખવી છે ?”

“પણ શું અમને જાગવાનું મન થાય
છે ? તમે જાગને સુઈ ગયા હતા અને અહીં
અમારો તો દમ નીકળી ગયો.” એ કહ્યું.

“શું ધુળ સુઈ જાય ? એમ કરતાં તો
મેં મેં મેં વાચું હોત તો કીક થાત. તમે
પારે જાણા હો હો કરી રહ્યાં છો એમાં ઉંચ
આવે જ કેમ ? પણ હવે આ બધા ઉપચાર
માંડી વાળો. રોહલતા, જાઓ, મેકરોજનની
શીશી ઝટ તૈયાર કરી નાખો. રોજ નાંખતાં
હો તેના કરતાં જમણા પાકર નાખજો.”

“પણ-પણ એને ભારે પડશે તો નહીં
ને ?” રડવાનું બંધ રાખી, ઉઠતાં ઉઠતાં
રોહલતાએ કહ્યું.

“અરે પડ્યાં ભારે ! જુખી ટળવળાયાં
કરે હો એમાં ભારે શું પડવાનું હતું !”

રોહલતા શીશી બારીને લેકરોજન લઈ
આવી. બાબીએ યુગ્મીને શીશી પાવા માંડી.
પહેલો ઘુંટડો લેતાં લેતાં તો એણે ધણું તોફાન
કર્યું કારણ કે એ અઢી કલાકના તોફાનમાં
એને કે કે આપધના ઘુંટડા અને પાછ દીધા
હતા. પણ એક ઘુંટડો જેવો ગળે હતોયો તેની
જ યુગ્મી રડતી રહી ગઈ. આખી શીશી પી
રહી એટલે તેણે હસવા ને રમવા માંડ્યું !

રૂઢ, પોતા, દીવેલની શીશી, પાન,
દીબની શીશી, પેદનકીલર, અમૃતાંગન, એ
મણ પંખા, એ ફાનસ, પાંચ રાત રમકડાં
વગેરે હઠાવીને બાગીરથી ઐશ્વર્યામાંથી બહાર
ગઈ. ન કળી શકાય એવા રોગની અદ્ભુત
ચિકિત્સા કરી હોય તેમ મોટાભાઈ પ્રદક્ષિત
વધને સુવા ગયા.

બાબી જતાં જતાં કહેતાં ગયાં. “જેલો,
પાછા કાલે દીવેલનું જુની નહીં જતાં. બરાબર
એમ હજા આવતાં રહે તો આમ કે નહીં
થાય.” સહેજ આમાં જતને પાછાં બાગીરથી
લણી જાગને બોલ્યાં. “ધણા છોકરાં ઉઠીને
મોટાં કર્યાં પણ આ તો કાંઈ અમળ્ય છોકરી
છે ! પેટમાં દુઃખે અને ઉપરથી લેકરોજન
પીએ એટલે રડતી રહી જાય !”

વિશેષ કહેવાનું કે પ્રયોજન નથી. આમાં
યુગ્મીને બોલનાં આવડતું હોત તો પાંચ
સેકન્ડમાં સપળો પુલાસો મઠ જાત. પેટમાં
જુખ અને તે ઉપરથી આટઆટલી જાઓ—
એની અસર એણે કેવી રીતે નાણક કરતી ?
એટલે મારું કહેવું તો એ જ છે કે બાલકોને
જન્મથી વાચા આવે એવો પ્રબંધ થયો નેહજો.
બ્યાં સુધી એમ ન થાય ત્યાં સુધી ‘બાલ-
વિજે’ એ વિષય સંખ્યે લેખો લખવા એ
માત્ર કાલનો નિરર્થક વ્યય કરવા જેવું જ છે.

આ લેખ લખનામાં અપદરજીની મંથ
સરખી પણ કોષ્ટને નહીં જાણાય એરસા મારે
એ રચનામાં જે જે સામગ્રીને મેં ઉપયોગ
કર્યો છે એ સર્વનું સંપૂર્ણ જવાબ કરવા ભર
તો તો જગ્યા ધણી રોધાય. એટલે અહીં
તો દુકમાં માત્ર યોગ્યતાં તેમજ હંમરના

નામ માત્રનો નિર્દેશ અને તે પણ અલ્પ પ્રમાણમાં જ કરો છે.

૧. આપણું વેદના વારાના તમામ ગ્રંથો

૨. અત્યંતીન સુવરણી માહિત્યમાં જે જે ગ્રંથમાં 'બાળ' અને 'ઉદ્દેશ' એ શબ્દો આવ્યા છે તે તે ગ્રંથ.

૩. ફારસી અને અરબીમાંથી ગ્રંથસાદી હુમર ખખામ અને શીરહુસી,

૪. ગ્રંથિયન : રાસ્ટ્રોપ, ફેડોન, કેસ્ટો-વેન્કી, મેકમીમ ગોરુકી,

૫. હાટાલિયન : ગેમીઅલ દેનનમીઓ.

૬. જરમન : રેનાર્ડ એમીલ લાકીન.

૭. આઇબીઝ : કોન્ટ્રુબીઅસ.

૮. નોરવે : હેન્રીક ઇન્સન.

૯. મેપલઅમ : મોર્ગીમ મેટર્લિક.

આ નિવાસ દ્વં. સ્પેનીશ. હગેરિયન, સ્વીડીશ વગેરે અનેક બાબાના અનેક ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

૨૪

પૈસા !

જ્યારે તમારે જરૂરીયાત હોય ત્યારે

તમને જરૂર હોય તેવે પ્રકારે રાફે મોટું બડોળ બેથુ કરવા માટે પી મેન્ચુકેચરસ લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીની એન્ડાઉમેન્ટ પોલીસી સારી અને મહેતો રીત છે. આવી જાનની પોલીસી લેવાથી ફક્ત વારમાં જ્યારે કમાવાની શક્તિ ઠીક થઈ ગયે ત્યારે સારી રકમ મળવાથી બહુ ઉપયોગી અને સાલ્વજીન રીતે છે.

આજે જ વિશેષ ઉત્તરવા ચિંતામુક્ત બનો. લખો—

પી મેન્ચુકેચરસ લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની
લેડ ઓફીસ ટોરોન્ટો

એમ. કાનલ એન્ડ કંપની

જનરલ એજન્ટસ

૫૧, કાવસલ પટેલ સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ, સુ બાઇ.

દંપતિના દેવ પ્રેમ

(પૃષ્ઠ ૩૦૮ થી આરંભ)

અતિદાસિક પુરોહિત તથા ઝીઝીના પરત્વે આવા ગંભીર મંત્રણાવાળાં, ચોડા જ મુશ્કેલી મદતવાના પ્રસંગોને અપક્ષથીને, ચોડા જ પ્રવેશોમાં વસોતો દત્તિદાસ કેન્દ્રસ્થ કરતાં, લખાવાં શરૂ થવાં જોઈએ. દોહ ધંધાદારી કુંપનીનો ચાલક એમ તો જરૂર પૂછશે કે આપણી સમાજને આવી નવી જાતના પ્રયોગમાં રસ પડશે? એટલું તો સત્ય છે કે અર્વાચીન સાહિત્યના અતિદાસિક પાત્રોને લગતું જ્ઞાન, રસ, મમતા ને તેમને ગમતા પ્રયોગમાં સંગ્રાપાગ ઉત્તરવાની શક્તિ વિલાયતમાં જોઈ તેવી આશ્ચર્યચકિત થવાય છે; અને આપણે ત્યાં તેવા દિવસની વાર છે એમ પણ લાગી ન્હાય, છતાં

આવી જાતના અખતરો હિંમતથી વેતન વિનાના પ્રયોગરસિયા કરે છે ને નવા ઉચ્ચતર માર્ગો તરફ સમાજની અભિરુચિ દોરે છે. બ્રાઉનિંગ દંપતીના નાટકમાં કવિનાં કાવ્યોત્તું મૂચન, અમુક ફકરાતું વાંચન જોઈને ફંદેક આવે છે; પણ સામાન્ય પ્રેક્ષક વર્ગને રસ પડે તેવી વિશેષ નથી એ તેની ખૂબી છે; તે પ્રમાણે પણ આડબરી શૈલિ કે સાક્ષરત્વનો ડોળ કર્યા વિના, કલા ને સંસ્કારનાં તત્ત્વો સાકાર છવન પરત્વે તારવવામાં ને સફળ નાટક ઉત્પન્ન કરવામાં શ્રેય લાગે છે. વિલાયતના પ્રયોગમાં જે મનદર તરવ આપન ખેંચે છે તે એ છે કે કવિની દલિત્રાયેથ પોતાનું રસજીવન અન્યથા રીતે આણેદ્ય છત્રી દેખાડે છે; અને એ છવનનો પડથો જ એની સુરમ્ય કાવ્યાલક્ષિમાં પડે છે:—

“વધારે કહેવું ના, ઉદધિ જલ ખેંચાય વધુથી.”

અમૃતાંજન (રજીસ્ટર્ડ)

પેન બામ

માથાનો દુખાવો, શરદી, બલગમ, સંધીવા અને શરીરના દુખાવા તેમજ કળતરને લગતી ખીમારીઓ સાજ કરવામાં અમૃતાંજનની કોઈ જોડી નથી. નકલીચાતથી ચેતલો અને અસલ સાલ ખરીદજો

કીમત ૮ આના પાંચે જ છુટું. સપ્તમે દેકાણે વેચાય છે. દરજનો મદ્રમ—સર્વે જાતની દરાજ અને પુનઃવીતે મારે

બોરોડાપાત્ર અને નીપજી ન ગય એવો દલાલ. સજુ વાર લગાડવાથી. સંદેર નાખે ચાય છે. ૧ દીનની કીમત ૬ આના

દંતમંજન—આ દિતમ સુમધીવાજો અને મન મોહક દુધ પાકર હોદીના વડેવાને અડકાવે છે. દાંતોને સ્વચ્છ અને સંદેહ રાખે છે. તેમજ તેઓને મજાજન કરે છે. ૧ની કીમત બે આના. અમૃતાંજન ડી પો, સુખધ અને મદાર.

ગુજરાત

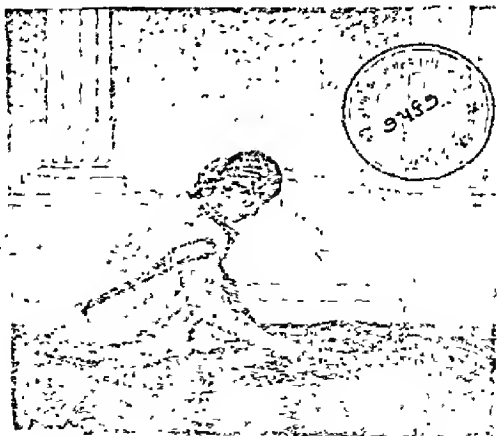
સાહિત્ય સંમત તરફથી
તંત્રી-કનૈયાલાલ મુનશી

*****

પુસ્તક ૧૯ મું :

: અંક ૫ મો

દિસેમ્બર ૧૯૬૧

દંપતિના દેવ પ્રેમ

(૫૪ ૩૦૮ થી ચાલુ)

અતિદાસિક પુરોહિત તથા જીઓના પરત્વે આવા ગંભીર મંત્રણાવાળાં, થોડા જ સુદૃઢ મદત્વના પ્રસંગને અવલંબીને, થોડા જ પ્રવેશોમાં વર્ષોના દત્તિદાસ કેન્દ્રસ્થ કરતાં, લખાવાં શરૂ થવાં જોઈએ. કોઈ પંધાદારી કુંપનીનો ચાલક એમ તો જરૂર પૂછશે કે આપણી સમાજને આવી નવી જાતના પ્રયોગમાં રસ પડશે? એટલું તો સત્ય છે કે અર્વાચીન સાહિત્યના અતિદાસિક પાત્રોને લગતું જ્ઞાન, રસ, મગતા ને તેમને મગતા પ્રયોગમાં સાંજોપાજી ઉતરવાની શક્તિ વિભાવતમાં જોઈ તેથી આશ્ચર્યચકિત થવાય છે; અને આપણે ત્યાં તેવા દિવસની વાર છે એમ પણ લાગી નથી, છતાં

આની જાતના અખતરો હિંમતથી વેતન વિનાના પ્રયોગરસિયા કરે છે ને નવા ઉચ્ચતર માર્ગો તરફ સમાજની અભિરુચિ દોરે છે. આઉનિંગ દંપતીના નાટકમાં કવિનાં કાળોત્કું સ્વપ્ન, અમુક દૃશ્યો વાંચન જગેરે કંઈક આવે છે; પણ સામાન્ય પ્રેક્ષક વર્ગને રસ પડે તેવી વિશેષ નથી એ તેની ખૂબી છે; તે પ્રમાણે પણ આડબરી શૈલિ કે સાક્ષરત્વનો ડોળ કર્યા વિના, કલા ને સંસ્કારનાં તત્ત્વો સાક્ષર જીવન પરત્વે તારવવામાં ને સફળ નાટક ઉત્પન્ન કરવામાં શ્રેય લાગે છે. વિભાવતના પ્રયોગમાં જે મનદર તત્ત્વ ધ્યાન ખેંચે છે તે એ છે કે કવિની દલિલાભેય પેતાતું રસજીવન અંતઃપ્રાણ રીતે આબેદુમ જીવી દેખાડે છે; અને એ જીવનનો પડઘો જ એની સુરમ્ય કાવ્યાવલિમાં પડે છે— “વધારે કહેતું ના, ઉદધિ જલ જેવાય વધુથી.”

અ મૃ તાં જ ન (૨૪૨૨)

પેન યામ

માયાનો દુખાવો, શરદી, બલ્લગમ, સંધીવા અને શરીરના દુખાવા તેમજ કળતરને લગતી બીમારીઓ સાજી કરવામાં અમૃતાંજનની કોઈ જોડી નથી. નકલીયાતથી ચેતજો અને અસલ માલ ખરીદજો

કીમત ૮ આના પોસ્ટે જ વુલ્ડ. સધળે દેકાણે વેચાય છે. દરાજનો મલમ—સર્વે જાતની દરાજ અને ખુજતીને માટે

જોરોસાપાવ અને નીપજી ન જાય એવો મધાજ. ત્રણ વાર લગાડવાથી, સફતર નાજુક થાય છે. ૧ ટીનની કીમત ૬ આના

દંતમંજન—આ ઉત્તમ મુગધીવાજો અને મન મોહક દુધ પાકર લોહીના વરેવાને અટકાવે છે. દાંતોને સ્વચ્છ અને સફેદ રાખે છે. તેમજ તેઓને મજબૂત કરે છે. ૧ની કીમત ૭ આના. અ મૃ તાં જ ન હી પો, મુખધ અને મદાસ.

ગુજરાત

પુસ્તક ૧૬ મું : અંક ૫ મા

સાહિત્ય સંસદ તરફથી

તંત્રી

કૌન્યાસાસ મુનશી

કપતંત્રીઓ

ધનમુખસાસ કૃષ્ણસાસ મહેતા

જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે

વાર્ષિક સવાજમ

હિન્દુસ્તાનમાં રૂ. ૮ આ

પરદેશમાં રૂ. ૧૦ અથવા શિ. ૧૫

છુટકે નકલના બાર આના

તંત્રીનારું

૧૧૧, એરસ્ટનેડ રોડ, કોલ. મુંબાઈ

અવસ્થાપાત્ર

ગુજરાત કાર્યાલય,

સાબુપુર (B. S. Ry-કાઠિયાવાડ)

ડીસેમ્બર ૧૯૩૨ની અનુક્રમણિકા

શિશુ અને સખી (સમ ૪)

શ્રી. કૌન્યાસાસ મુનશી ૩૬૬

કમલનલાયકીનો હૃદયસૈર (મધ્ય)

કવિશ્રી ખચરદાસ કીરામજી ખચરદાસ- ૩૭૭

સ્વ. પૃથ્વી શુક્લ (પરિચય ચિત્ર)

શ્રી. દલિલાલ બક્ષા ૩૭૮

સેકાલ્મો પૂર્વે સ્વાયત્ત ગાંધીજીનું જીવન

ચરિત્ર (સત્યસહિતા-ખાખાતર સાથે) ૩૮૧

સ્નેહ સંઘમ (માહુ વાળી)

શ્રી. કૌન્યાસાસ મુનશી ૩૮૩

વયની ચિંતના (નવલિપા)

શ્રી. ધનમુખસાસ કૃ. મહેતા ૩૮૭

અતિમ મુખન (મધ્ય)

શ્રી. રમણલાલ વજીલ ૪૦૪

કવિવર ખચરદાસનો કનકોત્સવ

એક ખચરદાસ ગ્રંથ ૪૦૫

કવિશ્રી ખચરદાસનો કનકોત્સવ

શ્રી. ચંદ્રકર પંડ્યા ૪૦૮

મારી નોંધવાની

શ્રી. મુખા ૪૧૩

શ્રી. પ્રેમચંદ્રજીનો નવીન ઉપન્યાસ

‘સામન’ શ્રી. ‘ક’ ૪૨૭

પુસ્તક પરિચય

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે ૪૩૩

કાઠિયાવાડ અદિલા પરિચય

(ગુજરાત યોરીય) ૪૪૩

ફોટોગ્રાફીની હરિકાઈ

ચાલુ અંકને માટે હરિકાઈના ફોટોગ્રાફો પૂરતો સંખ્યામાં મળ્યા નથી અને જે મળ્યા છે તેમાંના કેટલાક બહુ મોડા મળવાથી આ હરિકાઈની શરૂઆત આવતા અંક ઉપર મુલતવી રાખી છે.

ગુજરાતના વાંચકોને જાણીને આનંદ થશે કે હિંદી ભાષાના ઉપન્યાસ-સમ્રાટ અને 'હંસ' (હિંદી માસિક)ના સુપ્રસિદ્ધ તંત્રી શ્રી. પ્રેમચંદ્ર સાથે એવી ગોઠવણ થઈ છે કે તેઓ જ લેખ કે વાર્તા પાતાના 'હંસ' પત્ર માટે લખશે તેનો અનુવાદ 'ગુજરાત'માં તે જ મહીને પ્રકટ કરવામાં આવશે.

સૂચના

ગુજરાતના તંત્રી ખાતાંને લગતો સંબંધો પત્રવ્યવહાર તંત્રીને ૧૨૧, એફ.એન.કે. રોડ, કોટ, મુંબઈ, એ સરનામે કરવો.

લેખો રિવ્યુ માટેનાં પ્રકાશનો તથા અદલાબદલી માટેનાં પત્રો વગેરે એ સરનામે મોકલવાં.

વ્યવસ્થા ખાતાંને લગતો તમામ પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

લેવાજમ નીચેને સરનામે મોકલવું.
જાહેર ખબરો, એજન્સી વગેરેને લગતો તમામ પત્રવ્યવહાર તથા જાહેર ખબરના લાવતાલ, એજન્સીની શરતો ઇત્યાદિ માટે લેખો:—

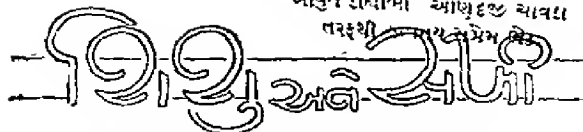
વ્યવસ્થાપક-ગુજરાત
રાણપુર-B. S. Ry. (મીનાવાડ)

અમલજી ખાલા

(સચ્ચંદ્રી. ગણી)

પ્રમગી જ્વ. પનિશ્રીના સ્મારણાયે
શ્રી કાર્તિક સુજાતી સમાને
શ્રીયુત્તમ દાદાબા આજીવન ચાવડા
તરફથી આપના સન્માનમાં

લેખક : શ્રી, કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ.

સર્ગ -ચોથો

(૧)

વિદ્યમંડલનું કેંદ્ર એવું સુંદર ને સુધક ઘર; સુખી ને
હાહી તેની અધિષ્ઠાત્રી; કલ્પલતાં નાનાં મુકુમાર બાહુડાં;
સેવા ઉડાવતા પરિચાનકો; ઉચે ઉડતા દીર્ઘજીવનો
મર્જાભર્યા ફરફરાટ; સ્વસ્થ, સખત ને દુનીયા આધેલ
ધારાધરા-આ બધામાં ગરીબ ગભરાતો શિશુ ક્યાંથી
જડે? એના કલ્પના ધધગતા અંગારા આ સ્વસ્થ્યની
શીતળામાં કેમ સંભવે એમ ઘણું વિચારતા.

(૨)

સતી, શાણી ને સુખી, આ મંદિરને સુંદર કરતી.
દીગલીશી નાની ને સ્વરૂપવતી, છુદ્ધ કે હૈયાના પ્રભાવથી
અપરિચિત, સરલ ને કર્તવ્યપરાયણ. ભલી ને પતિ-
બક્તિવિદ્ધલ, તે હલી તેવી જ હરે પણ; ધરને વરમાં
જ તેનું સર્વસ્વ હતું. તેને મન શિશુ ઉચ્ચ સ્વર્ગે વિહરતો
અસ્પર્શ ને ભવ્ય એક દેવ હતો. તેના સંસારસુખની
ભાગીએણ, તે, નહીં તેની અંતરવલેવતી ઉર્મિને નાહતી
ને નહીં તેના આજીવનના આદર્શની તેને આંશ દાગતી.

(૩)

શિશુ પણ બની રહ્યો હતો સ્વસ્થ, સ્નેહાલ ને કર્તવ્ય-
હસ; સંસારની સહધર્મચારિણીને સન્માનતા હિન્દુ

સંસારનો આદર્શ પતિ. સખીવિરહના ઘા ખમી ખમી તેનું હૈયું અલેધ શું ખન્યું હતું. હજાર રાતના આકંઠ-તપથી તેણે જાણ્યું હતું કે તેની જોડ જન્મી ન હતી. વિજય પંથે જતાં સુવાસી, સુકુમાર ને કમનીય કુસુમો સખી કેટલીએ યુવતી એને મળી; કોઈક તો નીચી નમી તેના પગ આગળ પરિમલ પ્રસારતી. પણ સખત આત્મ-ગૌરવમાં અણીશુદ્ધ તે સીધો માર્ગ લેતો. સીનેમા પર પડતાં ચિત્ર સખી જીવંત સ્ત્રીચ્છિમાં તેને રસ ન હોતો; કદપના સંસારની એક સુંદરી તેને મન હતી-જીવતી, જાગતી, જાલવદ્ય જીવનવિધાત્રી.

(૪)

સંસ્કારનો દાવો કરતા મિત્રોને લંપટ વાતો કરતા સાંભળતો ત્યારે ખેદે પીડયો તે મુંગો રહેતો. પ્રતિષ્ઠિત દુનીયાડાહ્યાઓને ઘરની સ્ત્રી રજાળી છોડી, તબલથીએ આપેલાં પાન ચાવતી સામાન્યાનાં અધરેથી અધરરસ લાવતા સાંભળતો ત્યારે તેનો જીવ ફરી આવતો. સ્ત્રીત્વ-ને બ્રહ્મ કરતા દુષ્ટોને સ્પર્શ તે અલડાતો; અને તેમને માન દેતા સમાજને તે તિરસ્કારતો. સ્ત્રી માત્ર, તેને મન હતી, અવનીની અધિષ્ઠાત્રી; માતા, સહચરી, ભગિની કે પુત્રીરૂપે પતિતપાવની; તેની પ્રાણેશ્વરીના કો'ક અંશનો અવતાર; ને જગદુદ્ધારિણી જોગમાયા-સદાય સ્ત્રેવ્ય ને સદાય પુન્ય.

(૫)

મહા પ્રયત્ને પાશવેલી આ સપાટી નીચે હૃદયનો ધગધગતો પ્રવાહ વહેતો હતો. વાંચિત્ર છેડતાં જાણે અજાણ્યે આંખીઓ તે ગીતના સૂર ઝાલતી:

‘મને તારા વગર નથી ગમતું’ રે
આવી પુરો હૈયા કેરી આશ—

મારા રાજ

મને જીવી ગયો છે મારો છેલ્લોરે’—

અને, જગતપર અંધકાર છવાતો. બે તેજસ્વી નયનો જ્યોત્સ્ને પેસેયાર વાટ જોતાં શાક્યાં જણાતાં; અપાર્થિવ છતાં હેતુજ્ઞ હાસ્યના પદ્ધતિમાં વિરહરજાકાર સંભાળતો. ને ઉડા અનિર્વાચ્ય જોદથી તેનો સંસાર ખાદો થતો. કાંપતે કંઠે ને લીની આખે તે ઉચ્ચારતો :

‘પ્રિય ક્યાં હશે ? જલ-વન’ વિશે ?

નથી જલ ગગનની દશા ડીશે.

પ્રિય ! જ્યાં તું હો ત્યાં પહોંચજો

સુખ પ્રેમપૂર્ણ પ્રણામ આ,

હોડ પર હોડ ખીડી તે ધુસ્કુ ખાતો ને ધારાધારાનાં
- ગુન્હ આશ્વાસન ચોપતો :

(૬)

ધણીએ વાર એક રમણીય ગિરિશુંએ એકલવાયા
હૈયાને આશ્વાસતો તે-એકલો કરતો. લીલાં બોટાં પુષ્પાંએ
રચ્યા અંદરવા નીચે, ડોકતા કુસુમથી ભરચક ઝાડી વચ્ચે,
વનદેવીઓના સુકુમાર પાદસ્પર્શ ખાટે સર્જાએલી આછી
ને અસ્પષ્ટ પમથીએ પડથી તે જતો.

હોયલ ટહુકતી ને કવચિત્ જોલનું ભુલભુલ, ને તેના
વિરહી હૃદયમાં રસ ટહુકાન્ના પડલા પડતા. મરુતો
ગદ્ગદમાં મૃદુસંગીત ગાતા ને સદૃષ્ટિ ગાનસુગંધ ડોકતી.
નીચે ખીણમાં ગોવાળીઓની વાંસળી, જમુનાને
ચેલે તીર વાજતી રાધા રીઝવતા નટવરની બંસી રીં,
ઝોલક વનિથી સધ્યાની અદ્ભુતકથા ઉત્તેજતી.

સ્વલકાળ, ને સંસાર અને સાથે સ્વાસ્થ્ય પણ સરી
જતાં કૃતિ થઈ રહેતો માત્ર પ્રાચુર્ય અને હૈયામાં નિરાશામય
તલસાટનાં સુર આવતાં.

(૭)

હોડ કાંઠીડો ઉચી ડોક કરી આપે જોડાંન રસતે
રઝળતા એકલવાયા ને દુઃખી પ્રણયપથિકને જોઈ વિરમય

થતો, દયા ખાતો ને દોડી જતો. ઝાડીમાંથી જતાં તેનાં પગલાં નિઃશબ્દ શાંતિમાં પડ્યા પાડતાં ને એ પ્રભુથીને કાને પડતાં,...એજ એ પગરવ-ખાલવચથી પરિચિત....

એની સખી આવતી, સદાય પરિચિત એવી પરિમલ પ્રસારતી; અને લવેલવનો લુખ્યે શિશુ તેને અંતરને અધ્યે સત્કારી તેની સાથે ચાલતો. મૃદુ પવને ડાલતાં પાનોના શબ્દમાં તેનો સુમધુર સ્વર કાને પડતો-સરસ્વતી-વિણામાંથી નીસરતા રસપ્રવાહ સરખો. તેના નાસી છુટતા કેશનાં નર્તન પણ તે જોતો ને વર્ષોની તેની વિહ્વલતા શમી જતી.

(૮)

તારલાના તેજની બની હોય એવી સખી હસ્તવેલીઆ વિસ્તારતી. ઉગતા સૂર્યતેજમાં તોફાને ચઢ્યા રાજહંસ જલખિંદુ ઉછાળી એકએકને છાંટી રહે તેમ તેની ઉલ્લાસ અધીરી ઉંડી મોટી આંખો ભીની થતી....

શિશુના તલસતા હોઠ કંપતા, ને નીચો ભયાં તેનાં નયન આનંદધેને ઢળી જતાં. ગંધમાદનશા. સુવાસભર તે વાતાવરણમાં એક ચુંબન સંભળાતું.... સંભળાતું, ન સંભળાતું....ને પવનનો કુર સુસવાટ પ્રભુચના પ્રાણુ સખા એ મધુર નાદને દૂર લઈ જતો....એની ખાલસખીની પાછળ તે ફૂલીને દોડવા જતો....

પુરુરવાને દુર્ભાગ્યે ઘેરાએલો તે વેલી ને વૃક્ષમાં પોતાના પ્રાણને શોધતો. એકલવાયા સંસારની અધારી તેને આંખે આવતી. તે અધીરો, બહીલો ને ઉન્મત્ત દશેલીશાને કરગરી પુછતો: 'સખા ક્યાં ? સખી ક્યાં ?' ને નિર્ગુર પર્વત પ્રતિશબ્દ કરતો 'ક્યાં ? આ ક્યાં ?'

(૯)

તે પથ્થર પર ફસડાઈ પડતો, ને આંખમાંથી રુધીરચી-એ-મોઢિરું અશ્વજલ પડતું. કપાળ કુટી; કોષે કંપતા અવાજે તે ઉચ્ચારતો-વિશ્વદેયા જગતની કતલ દ્રમભવે તેમ:

નિરાશી: નિર્મમોભૂત્વા યુદ્ધસ્વ વિગતશ્ચર: ।

તે ઘેર જતો ને બાહુણં ને સ્ત્રી તેને હર્ષકંડોલે અવ-
કારતાં. રડતાં દુઃખનાં આંસુ રેડી તે હસતો ને હસાવતો,
પેતાને અને પારકાને છેતરતો દ્વિમુખી કપટી પેતાને
ગણી તે ભતને ધીંકારતો. કોઈવાર ગિરિમુંગેથી ક્ષિતિજ
નીરખતાં દુઃખનું દૌર્ભાગ્ય વિસારવા માત્રાએ જાતના દુઃ
શવાના મોઢા પણ નિષ્કલ સંકલ્પ તેને થતા. કામ, કામ
ને કામ-દિવસને રાત, એકધારું ને સર્વબક્ષી-એમાં
જ તેને નિર્વાણ નજરે પડ્યો.

(૧૦)

એકદા, સ્વસ્થ ને શાંત શિશુ ઉગતા સૂર્યને સત્કારતો
બગવાન ચક્રેના મંદિરચિખરના સોનેરસ્યા કદચ
પર દહિ કારી ઉભો હતો. એક મિત્રે તેને ઓલાવ્યો, ને
તેણે નીચે જોયું. રસ્તા પર મિત્ર સાથે એક છુંદરી
ચાલી જતી હતી. એ તેજસ્વી આંખો તેને જોઈ રહી;
સૂર્યોદયે કમળ ઉંચું જીએ તેમ સુખ તેની સાથું જોતું
હતું...પલ-પલ...જને ચાલી ગયાં...ને તે લટકાળીનું
ગતિસંદર્ભ જોઈ રહ્યો.

(૧૧)

અણુધારી, સહજ સમાધિમાંથી જાગ્યો હોય તેમ તે
જેસી ગયો, અંભાએલી આંખો ચાગતો. 'એ કોણ ?'
'એ આંખ-એ-સુખ-એ ચાલ કયાં જ્યાં ?' આ પ્રશ્નો
ઉત્તરને રાહ જોતા ઉભા તે ઉભા ફેંક વારે મૂર્ખ જિ-
જ્ઞાસને તિરસ્કારતો તે ઉઠ્યો. બીજે દહાડે તેણે અણુ
કે એ સુખની મલેકા, પરગામથી આવી, પાસે જ વસી
હતી. તેના મિત્રોની તે મિત્ર હતી; ને તે કહેતા કે તે
ચતુર, સંસ્કારી ને અણુવાનગ હતી. શિશુ હસ્યો ને
કહ્યું : 'સીએની પીછાણને! તેને શોખ ન હોતો'

મૃત્યુલોક હોય;—તે એક સ્થાનમાં હતાં, સલે ન્યોતિર્માલા
લુટી હોય; તે આખરે મળ્યાં હતાં, સલે પરિચય અચર્ય
હોય. કિમગિરિ પર ઠરી રહેલો પ્રવાન્ત્રી સૂર્યદર્શને બની
રહે તેમ તે, ઉલ્લાસે ઉછળતો ને નવચેતનમય બન્યો.

(૧૭)

પણ તેનો જીવનક્રમ તો હતો તેનો તે જ રહ્યો. તે
નહોતો અલિલાપી તેને જોવાનો કે મળવાનો; તેને પરવા
નહોતી પરિચય વધારવાની. તેને લલાટે તો કર્તવ્ય પરાયણ-
તાની ધુસરી લખાઈ હતી. છતાં ય ધુસરીનો ભાર ઘટ્યો.
પૃથ્વી હવે અકારી નહોતી; તેના વિશાળ પટ પર એક તે
હતી—જેને સ્મરણે જગતના રંગ બદલાતા, જેને દર્શને
આત્મદર્શન થતું. કદપતાની સદ્ગતિ ત્યાગી, માનવદેહની
મોહિનીમાં અદ્ભુત, તેની સવેલવની સખી, શશિલેખાસખી,
કૌમુદીથી બધું ઉત્તળતી. દૂર ને અસ્પર્શ વ્યોમે બુલતી
એ લેખાને મૂક સ્તોત્રે સ્તવવામાં શિશુ સંતોષ માનતો.

કમળ
તલાવડીનો
હંસલો

લેખક :
કવિશ્રી અરુણેશ્વર
કેશભટ્ટ અખરજી

(પાલવો! મારો મેલો, મોહનજી)

કમળનલાવડીએ જિલો છે હંસલો,
આંહીથી ઘોડું દેવપાંખો રે લોલ;
જમર મુનરવે એ મુને તલાવડી,
બોડી છે હંસલાની આંખો રે લોલ. ૧

ક્યાની તલાવડી ને ક્યાનો એ હંસલો,
ર્યાનાં એ પાણીડા છલકે રે લોલ ?
ક્યાનાં જમર ચકરાવે મુનરવે
કમળની ઊડીઓમાં મલકે રે લોલ ! ૨

આને છે રસના આ સાગર તલાવડીએ,
રસિયાંની રસનાને લોભે રે લોભ;
કાલે સુકાશે એના રસનાં ઝરણુ, ત્યાં
કોણ એ તલાવડીએ થોભે રે લોભ ? ૩

સુંદરની સુંદરતા એવી વસુંધરામાં,
આવે ને જાય ધડી મોહી રે લોભ;
ખીડી આંખો ન એક બાણે એ હંસલો,
ક્યાં તક રહે સુંદરતા મોહી રે લોભ ૪

મોહે તલાવડી કે મોહે એ હંસલો,
મોહે સરોજ ખમરચૂંચ્યાં રે લોભ;
આલલેથી કાલપડછાયા ઉતરતાં,
રહેશે એ કોણ અણજુગ્યાં રે લોભ ? ૫

કમળતલાવડીએ ઉભો છે હંસલો;
હંસલા! ઉઘાડ તારી આંખો રે લોભ !
અદલ કમળ પર શુંને ખમર ભલેઃ
ખીડી શે તારી દેવપાંખો રે લોભ ? ૬

પુલપાંદડી અને આરામગાદના લેખકનું આખુંજી જીવન જગત જાણે એવા વિશિષ્ટ પ્રસંગોથી ભરેલું ન કહેવાય છતાં તે ઘણે અંશે અદ્ભુત અને અલૌકિક હતું. દુનિયાની સામે એણે એક રીતનું જ્ઞાનવૃક્ષ લીધું હતું. સંસારનું બધું સ્વીકારવાની વાત આવી તે જ ઘડીએ એણે એના વતન નદીઆદની સીમને સલામ કરી, બાર વર્ષનો આ નાનો મુસાફર કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં સેવતો હોઈસ્તાનના અનેક ગામોમાં, અને શહેરોમાં રખડ્યો. એણે સાધુસન્યાસીઓનો સંપર્ક સેવ્યો, ક્ષત્રીઓલીઆઓનો મુરિદ બન્યો. સમાજના છેક નીચલા થરના માણસોનાં જીવન વ્દેશો અને છેલ્લે કવિવર ટાગોર અને મહાત્માજી જેવાના આશ્રમોમાં પણ એણે સ્થાન મેળવ્યું. અને દરેક ઠેકાણે એણે થાયજીએટલી મુંગી સેવા કરી. એનું જીવન એટલે દુઃખમાં અનુભવની પરકંબા. સાધન વિહોણો આ યુવાન ઠેકઠેકાણે ભટક્યો અને લેવાય એટલો અનુભવ લીધો. એ અનુભવો-જેવા જેવા એણે મેળવ્યા અને સેવ્યા-તે ઉપરથી એણે એક મનોચ્છિ કલ્પી અને તેને શબ્દદેહે મદી. “પુલપાંદડી અને “આરામગાદ”માં વિદ્વતા કે સાક્ષરી રખાવનો બાર નહિ હોય છતાં તેમાં રસીક કલ્પના અને તેથીએ વિશેષ આકર્ષક વેદનાના સૂર છે. તેથી જ તેણે જીવન લેખક વર્ગમાં વધારે છાપ પાડી છે. સાક્ષરોએ આ પુસ્તકોને નહિ સત્કાર્યો હોય છતાં શું ? એક સાક્ષર બીજા સાક્ષરને કયે દાટે સત્કારે છે ? અને સાક્ષરોની સરાણે ચડેલા કયો લેખક છોલાયો નથી ? પરંતુ જે સાક્ષરોની આમડહેટથી અળગો રહીને શુભરીને ચરણે પોતાનાં ગ્રેમપૂષ્પો ધરે તેને ડરવાનું નથી રહેતું. ભાઈ પણ શુક્રે એ જ ધોરણે શુભર સાહિત્યને એ પુષ્પો ધર્મ અને એ જીવ્યા હોત તો વધારે ધરત પણ કાળનાં તેમાં કાણુ પાછાં ઠેલી શક્યું છે ? એની ફેલ્દીક અપ્રગટ કૃતિઓ પ્રકાશમાં આવે એવી આશા સાથે એ ભાવનાશાળી યુવાનના આત્માને શાંતિ મળે એજ પ્રાર્થના.

સૈકાઓ પૂર્વે રચાયેલું ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર

થોડા દિવસ ઉપર મદ્રાસી પડિત શ્રીનિવાસાચાર્ય આયશારની પાસે મેં એક અદ્ભુત પુસ્તક જોયું. જુગુસદિનાઓથી તેા લોકો પરિચિત છે. આ કૃતિનું નામ સત્યસહિતા છે. એનાં આશરે ૧૨૫ પુસ્તકો છે તે દરેક પુસ્તકમાં લગભગ ૩૦૦ તાકપત્રનાં પાના છે. આ કૃતિ સમૂહ ભાષામાં અને નાડીમથમ નામની તામીલ ભિષિકામાં લખાયેલી છે.

આ સત્યસહિતાનો વિષય જ્યોતિષશાસ્ત્ર છે, એનો કર્તા પેતાને સત્યાચાર્ય કહેાવે છે, અને આ કૃતિ એણે રાજ્ય વિક્રમાદિત્યને કૃત્યે લખી છે એમ શરૂઆતમાં જણાવે છે. તે ભાગ નીચે શરૂઆતમાં આપણમાં આપ્યો છે.

આ કૃતિની થોળના નીચે પ્રમાણે છે:—

ખગોળવિદ્યા પ્રમાણે દરેક લઘુ લગભગ પાંચ મહી સુધી પડેાવે છે એમ મને કહેવામાં આવ્યું છે. પણ આ સમયમાં પણ થોડી થોડી પત્રો તે જ લઘુમાં રહ્યાં અને બીજા મહો જુદે જુદે અંશે હોય છે. આ કૃતિમાં દરેક લઘુને માટે ૧૫૦ અંશ મળીને આશરે ૧૫૦ જોડાં રૂબ આપ્યાં છે. એ દરેક લઘુમાં ૧૫૦ જુદા જુદા રૂબાદેશમાં સુખ્ય વિગતો સરખી હોય છે પણ દરેક અંશનું રૂબ વિગતોમાં યથું જુદું છે.

દરેક રૂબના મે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. એક 'પ્રથમ ભાગ' તે બીજે 'બાર ભાગ' એક કુંજી સહ તેનાં રૂબ વાચવા માંડતા જૂતકાગના બનાવો ઉપરથી થોડા વખતમાં કયા અંશમાં એ જાણ્યું જાન્યો તે નહીં કરી શકાય છે. તે અંશનાં રૂબના પ્રથમ ભાગમાં જાતકના જીવનની સામાન્ય સમાધેશના આવી જવા છે. બાર ભાગમાં તેજ સમાધેશનાને ફરીથી મહેાની અસર પ્રમાણે વહેલી નાખવામાં આવી છે.

આ પુસ્તકમાંથી મેં અનેક રૂબ વાંચ્યાં સાંભળ્યાં, અને દરેકમાં જાતકનું જીવન-ચરિત્ર અને તેના સ્વભાવનાં લક્ષણ એવી સ્પષ્ટ રીતે આપેલાં મેં બીજા કોઈ

ઠેકાણે જોયાં નથી. કોઇ જીવનચરિત્ર લખવા બેસે તો આટલી સુંદર રીતે લખી શકે કે કેમ એ સવાલ ઉભો થાય છે.

માંધીજીના લગ્ન ઉપરથી અંશ કાઢીને તેનું કૃષ્ણ ન્યારે મેં સાંભળ્યું ત્યારે મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. કૃતિ ઝોઝામાં ઝોઝી ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ પરની તો હશે જ. ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ પર લખાયેલું માંધીજીનું જીવનચરિત્ર વાંચવા લાયક છે. જ્યોતિષમાં શ્રદ્ધા હોય કે ન હોય પણ આ વસ્તુ બહુવા જોવી તો છે જ એમ લાગ્યાથી આ પ્રગટ કરું છું. પ્રથમ ભાવ અને ગાર ભાવમાં જે શ્લોકો સામાન્ય છે તે પ્રથમ ભાવમાં ઘણા છોડી દીધા છે. આખી કૃતિની ભાષા એક સરખી અને કેટલેક સ્થળે ઘણી જ સરસ છે. કેટલાક શબ્દોના ઝીણા ફેર, જે આજે અર્વાચીન ભાષાઓમાં જોઈએ છીએ તે સંસ્કૃતમાં ઘણી સચોટ રીતે દર્શાવ્યા છે, જેવા કે ‘એડવોકેટ’ (Advocate) અને ‘લોયર’ (Lawyer) એનો ભેદ ‘નાય વાદી’ અને ‘નાયજ્ઞી’ એ શબ્દોથી ખતાવવામાં આવ્યો છે.

તેજ પ્રભાણે ‘પ્રેસ’ને માટે ‘સમાચાર યંત્ર’ અને ‘કલાશાળા’-‘કોલેજ’ એક આર્ટ’સ’ને માટે વપરાયેલા જોષ મને અન્યથા લાગી. પુસ્તક જૂનું છે એ તો નિર્વિવાદ વાત. અને કેટલીયે લખાવટ જોતાં અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં તો મોડામાં મોડું રચાયું હશે.

આ સંસ્કૃતને: અનુવાદ ડૉ. બાઇ જ્યોતીન્દ્ર દવેએ કર્યો છે, તેની આભાર માયે મોંઘ લઉં છું.

કનૈયાલાલ મુનશી.

(૧)

સત્ય સંહિતાની ઉત્પત્તિ

ઉત્તરચિન્ત્યાં મહારાજ : પૂર્વમશત્તુ વિશુધન : ।
 વિક્રમાદિત્ય ભૂપાલો ભૂસ્થાં, શક્તિવાપર : ॥
 દાને કર્ણો ગુણે પૂર્ણો ગાંધીયે ચારુવોપમ : ।
 પંડિતાનાં ચ પોષી સ્યાત્ પૂર્વભાષી પ્રિયંવદ : ॥
 કાવ્યનાટકવેત્તા ચ મહાકવિરપિ સ્વયમ્ ।
 મોદવાન્, શુભી લોકેષુ શાસનાનવિનોદવાન્ ॥
 ચતુઃપદિકલાભૂષિ : સર્વભૂમિપસેવિત : ।
 રાજનીતિમહાવક્ત્રો રિપુરાજસુશિક્ષણ : ॥
 શુભવાન્, શુભીપક્ષી ચ શ્રીતરક્ષીય વેદપિ ।
 તત્સભાર્યાં સભાસ્તારા જહ્નુવશ્ચ તદાલવન્ ॥

કુશાચ્છીકણ : પ્રાણે ધીધણેનાસમા ભૂવિ ।
 મણિવાન મહાપ્રાણે નયેમિતિ યાચ વિશ્વરદઃ ॥
 તેવેકોલ મહાબુદ્ધિ : સત્યાચાર્ય ઇતિ કુતઃ ।
 નાનાત્ર ત્રેપુ કુશલો નયેમિતિયાચવિચક્ષણઃ ॥
 મહાધોમી મહાજાની દેવતાગુરુભક્તિમાન ।
 સર્વસિદ્ધાંતવેત્તા ચ તત્ત્વવિત્તત્ત્વજોષકઃ ॥
 ભૂત લાભ્ય વર્તમાન અત્યક્ષ વેત્તિ બુદ્ધિમાન ।
 સખા કવિ મહામંત્રી પરિતો હિતજોષકઃ : ॥
 સત્યાચાર્યો મહાપ્રેધાઃ તસ્ય રાજસ્વદાભવત્ ।
 વિક્રમાર્ક મહીપત્ય સર્વ ભાવિક્ષ્ણ તદા ॥
 કદામલકવત્ પ્રાણે દર્શયામાસ સત્તમ ।
 અભિમાનપ્રદં રાજસ્વભૂતાસતુ પરિત ॥
 એવં બહુ તિથે કાસે સમતીતે કદાચન ।
 ભાવિન્ય ચ મનુષ્યાણા સર્વભવિજીવ્યામપિ ॥
 સર્વ વૃત્તાં વિશ્વનાસિ તન્મેજુહિ મહામતે ।
 વિક્રમાર્કે વિનીતે ચ શ્રદ્ધયા પરિપૂર્યછતિ ॥

(૧)

સત્ય સહિતાની ઉત્પત્તિ

પૂર્વે ઉદ્ધવિનીમાં મનુજીને શ્રદ્ધ કરનાર, પૃથ્વી પર ખીજો છન્દ દોષ એવો, દાનમાં કનું સમેા, શ્રેણીથી પૂર્ણ, ગર્ભાસામા મગ્ધ એવો, મધુર ભાષણ કરનાર, પડિનેાનો પોષક વિક્રમહિત્ય નામનો રાજા હતો.

કાલ્ય નાદકોનો નાચકાર એ પોતે પણ મોટો કવિ હતો. દોકોમાં જ્ઞાનન્દી. અને શાસ્ત્ર જ્ઞાનમાં વિનોદ લેનારા એ રાજાએ દૈવ કલાનુ સેવન કર્યું હતુ. રાજમીતિમા એ પછો મનુર હતો, દુશ્મન રાજાએને સિદ્ધાચરપ, ગુણવાન, પદમા રહેનારો અને આજીવોનો એ રક્ષણકર્તા હતો. તેની સખામાં સખાના તારા સમા ધણા (વિદ્વાન) હતા.

તરિશ્વ બુદ્ધિવાળા, પૃથ્વી પર બૃહદ્વપતિ સમા, મણિવાન નાચકારો અને નયેમિતિ રાજામાં તેઓ પારંચન હતા.

તેઓમાં એક સત્યાચાર્ય નામે મહાબુદ્ધિમાન, ચરિત્ર વિચારોમાં કુશળ, નયેમિતિ રાજાના વિચક્ષણ, દેવ અને ગુરુ વિશે બ્રહ્મિ ધરનારો મહારોગી ને મહાજાની હતો. સર્વ સિદ્ધાન્તોનો

સત્યાચાર્યો મહામેધા : પ્રત્યુવાચ શુચિસ્મિતઃ ।
ભૃશુઃ શુરુઃ ગ્રહાઃ સર્વે ચંદ્રસૂર્યોગ્નયોનિભઃ ॥

હરે હરિ સ્તથા સૃષ્ટા નૈવથા વિક્ષલં વિદુઃ ।
અતીન્ધૈતાન્ ભવેદ્બ્રહ્મ તદધીનં જગદ્ભવેત્ ॥

તસ્યાનુગ્રહમૂલેન યસ્ય કસ્યાપિ સંભવેત્ ।
તવપ્રીત્યાઘ વક્ષ્યેહ મમ યદ્બુદ્ધિગોચરમ્ ॥

સત્યાચાર્યો મહામેધા અવકાશે દિને દિને ।
વિક્રમાર્ક મહીપસ્ય શાસ્ત્રમેતજ્જગૌ પુરા ॥

જ્યોતઃશાસ્ત્ર તરોર્ભીજં લોકજ્ઞાનસ્ય જન્મભુઃ ।
જ્યોતિર્વિદ્ધં ચ જીવાતુઃ કવિનાં વિશ્વમસ્થલમ્ ॥

અર્થાજ્ઞે સહાયશ્ચ આપદર્ણો નિધિભવઃ ।
સત્યાચાર્ય વયો હિ ત્વા કિમન્યર્હુવિ વિદ્યતે ॥

હોરામૂલાત્ કવચિત્ જ્ઞાનં ગણિતાદિનાં ચ મૂલતઃ ।
યોગપ્રભાવમૂલેન શાસ્ત્રમેતસ્યાનિશ્ચિતમ્ ॥

એ જ્ઞાતા હોતો, તત્ત્વજ્ઞાની હોતો. એ બુદ્ધિમાન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનને પ્રત્યક્ષ હોય એમ જાણતો. એ સત્યાચાર્ય તે રાજાનો મિત્ર, કવિ, મહામંત્રી, હિતનો બોધ કરનાર હોતો. એ પુરુષએટે વિક્રમાર્ક રાજાનું ભવિષ્ય કરામલકવત્ પ્રત્યક્ષ દર્શાવ્યું. અને તેથી રાજાનો એ અભિમાનજાત બન્યો.

આ પ્રમાણે અનેક દિવસો વીત્યા પછી વિનયથી ગ્રહાપૂર્વક વિક્રમ રાજાએ એક વખત એને પૂછ્યું, “હે મહા બુદ્ધિવાળા, તું સર્વ જાતિના મનુષ્યોનાં તેમજ ભવિષ્યના જ્ઞાતાં જાણે છે, તો તે મને કહે ? ત્યારે વિશુદ્ધ સ્મિતવાળા એ મેધાવીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, “શુદ્ધચાર્ય, પૃથ્વસ્પતિ, સર્વે ગ્રહો, ચન્દ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, પવન, શંકર, હરિ તથા બ્રહ્મા પશુ ભવિષ્ય જાણી શકતા નથી. એ સર્વેથી જે પર છે તેને અધીન આ જગત રહેલું છે. તેના અનુગ્રહે કરીને કોષકને એવું બાન હોવું સંભવે. મારી બુદ્ધિ જેનું ગૃહણ કરી શકે છે તે તારા તરફના મારા પ્રેમને લીધે હું તને કહું છું.”

મહાબુદ્ધિશાળી સત્યાચાર્યે અવકાશના સમયે પ્રતિદિન આ શાસ્ત્ર વિક્રમરાજાને કહ્યું. જ્યોતિઃશાસ્ત્રના વક્ષ્યું બીજ, લોકના જ્ઞાનનું જન્મસ્થાન, જ્યોતિષીઓનું આશ્રવિકા સાધન, કવિઓએ વિશ્રામ લેવાનું સ્થાન, દ્રવ્યોપાર્જનમાં સહાયરૂપ, દુઃખના દરીઆમાં નૌકારૂપ; એવું સત્યાચાર્યનાં આ વચન સિવાય આ જગતમાં બીજું શું છે ?

(૨)

પ્રથમ ભાગ

શ્રીપતિ પ્રણિપત્યાહં પ્રણમ્ય ચ નવગ્રહાન્ ।
લોકાનાં ઉપકારણ વલ્લ્યેહં સત્યનાટિકામ્ ॥
કુંજશંક્રો પૂર્વભાગે તુલાસગર્ય જાતકે ।
વેશ્યજન્મા ભવેજ્જાતાઃ વિશ્વજ્ઞભક્તમનાશ્રયી ॥
પશ્ચિમપ્રાંતગે દેશે અર્જુવપ્રાંતદેશગે ।
પુણ્યનગરે જનનં યત્તુ પુણ્યક્ષેત્રે ભવિષ્યતિ ॥
સ્વપિતાસુખજીવી ચ રાજમંત્રી ભવેદપિ ।
માતા શુણ્વતી સાધ્વી મધ્યાયુષ્યા ભવિષ્યતિ ॥
જાતકઃ સુદર્શનશ્ચ કિંચિત્સ્વયમશરીરવાન્ ।
સાત્વિકો ભવિતા જાતઃ સદાચારો ભવિષ્યતિ ॥
લોકાના હિતકારી ચ સ્વકાર્ય ચ પરિચરેત્ ।
જન્મભૂમિં પરિત્યજ્ય નાતિદૂરે નિવાસવાન્ ॥
મહાનદીતીરભૂમે મુખવાસી ભવિષ્યતિ ।
વિશ્વપૂર્વે પરિકાલે વિદેશે પઠનં ભવેત્ ॥

(૨)

પ્રથમ ભાગ

શ્રીપતિને પ્રણિપાત કરીને તથા નવ ગ્રહોને પ્રણામ કરીને લોકાના ઉપકારને માટે હું સત્ય નાટિકા કરૂં છું.

પૂર્વભાગમાં કુંજશંકરાવાળા વૃક્ષા સમૂહમાં એ વેશ્ય કુટુંબમાં જન્મશે ને શુભી, વિશ્વજ્ઞભક્ત તથા મનાશ્રયી થશે.

પશ્ચિમ પ્રાંતના સમુદ્ર કાંઠે આવેલી પુણ્ય નગરીમાં એને જન્મ થશે. એને પિતા શુભી અને રાજાનો મંત્રી પણ થશે. એની માતા શુણ્વતી અને સાધ્વી અને મધ્યમ આયુષ્યવાળી થશે.

એ કુલીન, સુંદર અંગેવાળો ને કમ સ્વાચ્છ શરીરવાળો થશે. સાત્વિકને સદાચારી થશે. લોકોનાં દિન કરશે અને પોતાનાં કાર્યોનો ત્યાગ કરશે.

જન્મભૂમિને છોડીને, ઓડી નદીના તીરે આવેલાં, અહીં દૂર નહીં એવે સ્થળે એ સુખથી નિવાસ કરશે.

નીતિશાસ્ત્રપ્રસંગાદિ બુદ્ધિમેતિ પદે પદે ।
 દ્વાત્રીંશે વતસરે કાલે દ્વિપાંતરનિવાસવાન્ ॥
 ન્યાયદર્શી ચ ભવિતા પ્રસિદ્ધશ્ચ ભવિષ્યતિ ।
 વિદ્યાવાન્ભવિતાભતો નાનાવિદ્યાવિશારદઃ ॥
 પૂર્વભાષી ચ ભવિતા મૃદુભાષી ભવિષ્યતિ ।
 સર્વાભૂમિ કુટુંબ ચ લોકાનાં હિતમાચરેત્ ॥
 સત્યભાષી યશસ્વી ચ સર્વે આદરણીય વાક્ ।
 સર્વજ્ઞતા બાબુલુ શ્ચ અર્થ્યવ વચને નિયતા ॥
 સ્વદેશવજ્રધારી ચ અન્યાનપિ ચ ધારયેત્ ।
 મહાજનસલામદ્યે મૃદુભાષી પ્રિયંવદઃ ॥
 ન ગર્વી નાભિમાની ચ મુગુણી ચ ભવેન્નરઃ ।
 વિશ્લેષારંશો ભવેન્નતો રક્ષણાર્થ ભુવંગતઃ ॥
 બહુ મિત્રો ચ ભયેત જગન્મિત્રં ભવેદયં ।
 બહિરંતઃ સમાકારઃ વિશુદ્ધાય ભવિષ્યતિ ॥
 વિશાલહૃદયો ભતો વિશુદ્ધહૃદયસ્તથા ।
 બાધંતે ચ સકલાં ભૂમિં હૃષ્ટાઃપર્થાયરાક્ષસા ॥

વીસમે વર્ષે, વિદેશમાં વિદ્યા શીખશે અને નીતિશાસ્ત્રના પ્રસંગ વગેરે પદે પદે એને બુદ્ધિગોચર થશે.

બત્રીસમે વર્ષે બીજા ખંડમાં નિતાંત્ર કરશે, ન્યાયદર્શી થશે. અને પ્રસિદ્ધિ પામશે.

ટુંદી-જુદી વિદ્યાઓમાં એ વિશારદ થશે, તથા પૂર્વભાષી અને મૃદુ બોલનાર થશે.

સર્વ ભૂમિ એના કુટુંબ રૂપ થશે, લોકોનું એ હિત કરશે. સત્યવક્તા તથા યશસ્વી - થશે અને બધા એનાં વચન માટે આદરભાવ ધરશે. બધા મનુષ્યો એનાં વચન પ્રમાણે કરશે. વિદેશનાં એ વસ્ત્રો પહેરશે અને બીજાઓને પહેરાવશે.

ગોઠી માંભુસોની મેદનીમાં મૃદુ અને પ્રીય બોલનારો એ થશે. ગર્વ અને અભિમાનથી રહિત તથા સદગુણી થશે. પૃથ્વી પર રક્ષણ કરવાને આવેલા એ વિધુના અંશરૂપ થશે. ધણા સાથે એને મિત્રતા થશે. એ આખા જગતનો મિત્ર થશે. બહાર ને અંદર એકસરખાં આચરણવાળો એ વિશુદ્ધ થશે. વિશાળ અને વિશુદ્ધ હૃદયવાળો એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારો અને આશ્રમ માટે પ્રીતિ ધરનાર થશે.

રાક્ષસ જેવા હુણુ લોકો આખા પૃથ્વીને પાડી રહ્યા છે. તેને દૂર કરવાને એ દેવાંથી ઉત્પન્ન થશે. દુનિયા માટે એ હુંખ વેડશે તેટલું મુખ નહીં પામે. બંધવાર એને કારાગ્રહમાં

पूर्वभाषी च मविता मृदुभाषी भविष्यति ।
 • सर्वाभूमि कुडुर्वं च लोकानां हितमाचरेत् ॥
 ४. ३८६ सत्य संहिता

રેવાથી થ' ભવેન્નમતસ્તન્નિવૃત્ત્ય ભવિષ્યતિ ।
 ગૃહસ્થાશ્રમવાસી ચ આશ્રમે પ્રીતિમાન્ભવેત ॥
 ન તથા જૈષ્ઠ્યભાગ્યવતો નગરદર્શે ચ કષ્ટભાદ્ર ।
 કાશગારનિવેશદિ ભટ્ટવારં ભવિષ્યતિ ॥
 પંચચત્વારિકે પૂર્વે પંચમંવાસતે પુરા ।
 કાશગારપ્રવેશ સ્થ નવરપીડા ભવિષ્યતિ ॥
 દ્વિપદ્યો માહુદાયે ચ ભટ્ટકષ્ટં ચ ભયતે ।
 પદ્મદ્યો વત્સરે યતે યત્નપ્રથાતુકુલનમ્ ॥
 રાજ્યે મૌકર્ધ્માદેશ્યં સ્વાનંદ્યં કુત્રચિત્ ભવેત્ ।
 યત્કાપે સિદ્ધકલ્પો ભાતકસ્ય ભવિષ્યતિ ॥
 જ્ઞાનભાગે કૃત્તિસ્ત્રિ નીતિભાગે પ્રવૃત્તિમાન ।
 નગરદ્યે કષ્ટભાગ્ય ઉપવાસં ચરેદપિ ॥
 કોર્ધાજીવી ચ ભવિતા સ્પૃહાત્પિતં પદં વયઃ ।
 યદિ પૂર્વે કષ્ટતા ચ ભાતકસ્ય ભવિષ્યતિ ॥
 સ્પૃહાત્પિતં વત્સરે પૂર્વે મહાભાગંકસ્ય ભયતે ।
 મહામૃત્યુભયે વપં તત્તિમન્કાલે સમાચરેત્ ॥

જન્મ પાછો, પહેલાં જન્મે વરો તથા ૫૫મે વર્ષે એને કારાગૃહમાં જવું પાછો તથા નવરની પીડા વેડાની પાછો. ૬૨મે વર્ષે રાહુની દશામાં બહુ કષ્ટ પામશે. ૬૬ વર્ષે ચરો ત્યારે એનું કાન અનુભવશે, રાજ્યમાં સુખ, સત્તા અને કૈંક સ્વનત્રતા મળશે.

એના પત્નમાં સિદ્ધિ જેવું કૈંક પ્રાપ્ત થશે; જ્ઞાન માર્ગે અને નીતિ માર્ગે એ પ્રવૃત્તિ કરશે. જન્મજ્ને માટે એ કષ્ટ વેડાને કુપવાસ પાડુ કરશે. એ દીર્ઘાણી થશે અને સતિરત્ર વર્ષે પર્વતનું એનું વૃષ થશે. સાઘ્યા વર્ષે પહેલાં એને કષ્ટો ખપવા પાછો. સતિરત્ર વર્ષે પહેલાં એને મોઢું મુમડું થશે. તે વખતે મહામૃત્યુભયનો જન્મ કરેલો.

લોકોના ભારથી નખા મચેડી જેવી વિચલુ પાંચે મણ, અને મહેલ અને ફળુ લોકોની અનીતિ તેણે કરી સંભળાવી.

“નું બસદી (પાણી) જા, તારા અંશ વડે દુ તને સ્વસ્થ કરિશ” (વિષ્ણુએ કહ્યું).

૪૫મે વર્ષે એ સ્વદેશવાસી થશે અને વર્ષે વર્ષે જગતના દિવસારો માટે એ પ્રપન્ન થઈ કોઈ જગ્યાએ ૬૫ વર્ષ થશે ત્યારે એના મનમાં સિદ્ધિ મળશે. તે પહેલાં વિદ્ય ભતાં મનમાં એમ કહેવન થશે. રાજ્યમાં અને જોતાના પદમાં વિવેક ઉપન્ન થશે. અનેકનાં મરણ થશે તે સોહીની ખદી વહેશે.”

જનહારવિનમ્રા ચ ભૂમિ વિષ્ણુમુપેયુધી ।
 હૃણાનાં સ્તેચ્છન્નતીનામપનીતિ જગાદ સા ॥
 ગચ્છ શીઘ્રં મમાંશેન તવ સ્વાસ્થ્યં કુરોમિ ચ ।
 પંચયત્વારિકે પશ્યાત્ સ્વદેશે વાસવાન્ભવેત્ ॥
 જગહિતાર્યં કાર્યં ચ વર્ષે વર્ષે પ્રયત્નકૃત્ ।
 પંચપદ્યૌ ગતે કાલે ચત્નકાર્યસ્ય સિદ્ધિમાન્ ॥
 તત્પૂર્વં વિમ્નમાદેશ્યં મનસિ કલેશવાન્ભવેત્ ।
 રાજ્યપદ્મે સ્વપદ્મે ચ વિરોધશ્ચ ભવિષ્યતિ ॥
 અનેકમરણ્યં યૈવ નદીરક્તા ચ જયતે ।
 એકપદ્યૌ તદા વર્ષે વિરોધશ્ચ મહાન્ભવેત્ ॥
 દ્વિપદ્યૌ વત્સરે કાલે ક્ષિંચિત્ શમનમાહિશેત્ ।
 ક્ષિંચિત્સ્વાતંત્ર્યમાદેશ્યમસ્વાસ્થ્યં ચ ભવેન્નરઃ ॥
 વિદેશગમનં યૈવ પંચપદિક પૂર્વકે ।
 સ્વેતાપ્રભુ સાર્વભૌમસ્તસ્ય દર્શનમાદિશેત્ ॥
 તન્મૂલાત્કાર્યસિદ્ધિર્જાતક્રય ભવિષ્યતિ ।
 પશ્યાત્સ્વદેશવાસી ચ આશ્રમે વાસવાન્ભવેત્ ॥

૬૧મે વર્ષે મોટો વિરોધ થશે. ૬૨મે વર્ષે એ વિરોધનું કૈંક શમન એ દરમાવશે. અને પછી કૈંક સ્વાતંત્ર્ય મળશે તથા અસાન્તિ થશે અને એ વિદેશ જશે. ૬૫માં વર્ષે પહેલાં એ ત પ્રજાનો શહેનશાહ એને દર્શન આપશે અને તેના તરફથી એના કાર્યની સિદ્ધિ થશે. પછી એ સ્વદેશ આવીને આશ્રમમાં વાસ કરશે અને જ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરશે. સીતેરમાં વર્ષે પહેલાં એ યોગસિદ્ધિ મેળવશે.

દેશકાળના ફેરફારને લીધે આ ફલમાં ઓછાવતાપણું યાવ, પણ સહ્યા શીવાય એનું રક્ત્ય કોણુ કહી શકે ?

(૩)

ગાર ભાવ

શીખતિને પ્રણિપાત કરીને તથા નવ અહોને પ્રણામ કરીને ભોજના ઉપકાર માટે હું આ સત્યસહિતાં કહું છું.

બુધ, શુક્ર, મંગળ લગ્નમાં, વૃશ્ચિક(૮)માં શનિ, મેષ(૧)માં ગુરુ, કન્યા(૬)માં ચંદ્ર, સિંહ (૫)માં ચંદ્ર, કટક(૪)માં રાહુ અને વૃશાભગ્ન(૭)માં એનો જન્મ થયો છે.

જાનમાર્ગપ્રવૃત્તિદ્ય જાતકસ્ય ભવિષ્યતિ ।
સર્પાત વતસદે પૂર્વે યોગસિદ્ધિદ્ય જાયતે ॥
નસત્રવક્રલિસંખ્યે શુક્રલવર્ષે ચ સૂર્યે ।
ગતવતી લલનાથ મદવારે મધર્ષે ॥
ભવતિ ચ તુલ્યગ્ને જાયમાનશ્ચ જાત : ।
ભવતિ ચ શુભુશાક્તી ભાગ્યવાન્વેશ્ય જાતિ : ॥
કાલકેયે વિપર્યા સ્યાત્પુનાશિક કલંહિતા ।
કે વજ્રા તારતમ્યસ્ય તમેકં વેધસં વિના ॥

(૩)

બાર બાવ

શ્રીપતિ પ્રજિપત્યાહ પ્રજામ્ય ચ નવ ચહાન ।
લોકાનામુપકારાય વશ્યેહ સત્વસંહિતામ્ ॥

કુંડલિકા શ્લોક - ।

બુધે બુધો ભૂમિમુલે ચ લગ્ને મદે હિમે મેષગતે ગુરુભ્યે ।
કન્ધા દિનેયે મૃગનાથચદે શહેઃ કુલીરે તુલ્યગ્ન જાતઃ ॥

પૂર્વે બાગમાં કુંગાચરણા તુલા લગ્નમાં એ વેરકુલમાં જન્મશે તે સુખી, વિજયમકળ અને મતાશ્રી થશે.

શુદી જુદી જાતના લોકોથી વસાએવા પશ્ચિમ દેશના કાષ્ઠ પ્રવચનગરમાં એનો જન્મ થશે.

કુર્બાન, દીર્ઘકુલી, ગુરુ મુખ અને નેત્રવાળો. સપ્રમાણ અગ્રો અને દેવવાળો એ - ફક્ત સ્વામ સરીરવાળો થશે.

સાત્વિક, ધર્મિક, મદકુલી, ચતિર્માન સત્વ સંગે એ પોતાની જન્મજુમિ છોડીને જુદે જુદે એ ત્રણ સ્થળે નિવાસ કરશે.

નીસમાં વર્ષે પછી એ વિદેશે વાસ કરશે. એને કષ્ટ પડશે અને લોકોને માટે એ કષ્ટાં કાળ મહત્ત્વ કરશે.

પોતાના દેશની ભાષા, દેવની અર્થાત્ સંસ્કૃત ભાષા, નીચ અર્થાત્ આંગ્રેજી ભાષાના એ પ્રતીક થશે તેમ જ કામળ બોલનારો, ગત્ય બોલનારો અને આરણ્ય બોલનારો એ થશે.

એ ઉદાર મહાત્મા આખી પૃથ્વીને પોતાનું કુટુંબ ગણશે. લોકોના એ દિનેશ્ચુ થશે અને લોકો એના કહેવા પ્રમાણે ચાલશે.

કુંજશંશે પૂર્વભાગે તુલા લગ્નસ્થ ન્તતકે ।
 વૈશ્યજન્મા સુખીન્નતો વિષ્ણુભક્તો મતાશ્રયી ॥
 નાનાન્નતિ જનાકીર્ણે પશ્ચિમપ્રાંત દેશગે ।
 નગરે જનનં ચૈવ પુણ્યક્ષેત્રે ભવિષ્યતિ ॥
 ન્તતકે દીર્ઘજીવી ચ પ્રસન્નસુખનેત્રવાન્ ।
 સમાંગો સમદેહી ચ કિંચિત્શ્યામંશરીરવાન્ ॥
 સાત્ત્વિકો ધર્મશીલી ચ સાક્ષાત્ સત્ત્વં શરીરભાક્ ।
 જન્માવનિં પરિત્યજ્ય દ્વિત્રિત્યલનિવાસવાન્ ॥
 વિંશતયજ્ઞે પરે કાલે વિદેશે વાસમાદિશેત્ ।
 ક્ષણભાગભવિતા ન્તો લોકાર્થે બહુકષ્ટકૃત્ ॥
 દેશભાષા દેવભાષા નીચભાષા વિશારદઃ ।
 મૃદુભાષી સત્યભાષી સારભાષી ભવેન્નરઃ ॥
 સર્વાભૂમિઃ કુટુંબં ચ ઉદારસ્થ મહાત્મનઃ ॥
 તસ્યવાક્યાનુસારી ચ લોકો લોકહિતૈષિણઃ ।
 સ્વદેશવસ્ત્રધારી ચ સર્વાનપિ ચ ધારયેત્ ॥
 બહુશાર્યાપિતિ સ્યાતઃ પશ્ચાદ્ધાયાસમુદ્ભવઃ ।
 સ્વપ્રાબલ્ય વિશેષેણ લોકે પ્રખ્યાત કીર્તિમાન્ ॥

પોતાનાં જ દેશનાં વજ્રો એ ધારણ કરશે અને સર્વ પાસે ધારણ કરાવશે.
 એનો પિતા અનેક પત્ની કરશે અને એનો જન્મ છેલ્લી સ્ત્રીથી થશે. ખાસ કરીને
 પોતાના જ પ્રાબલ્યથી એ લોકોમાં પ્રખ્યાત અને કીર્તિમાન થશે.
 એ ક્ષમાવાન ને સદ્ગુણી થશે, કદી કોપ કરશે નહિ. વજ્ર, અસંકાર ને સુખ તરફ એને
 ઝાઝી અભિરુચિ નહિ થાય.
 જગતના ઉપર ઉપકાર કરનાર એ જન્મનો મિત્ર બનશે. એની માતા સદ્ગુણી, સાધ્વી
 અને સાધારણ અયુષ્યવાળી થશે.
 એ પરદેશ હશે ત્યારે, એની ગેરહાજરીમાં, એની માતા મૃત્યુ પામશે. ૨૨મે વર્ષે એને
 માતાનું દુઃખ આવશે.
 એનો પિતા રાજાનો મંત્રી અને રાજપુરોનો મિત્ર થશે. સોળમે વરસે એના પિતાનું
 મૃત્યુ થશે.
 એવા વિશુદ્ધ તેમજ વિદ્યાળ હૃદયનો એ શુણ્ણવાન પુરુષ બહાર અને અંદર એક સરખા
 આચરણવાળો થશે.

ક્ષમી શીલી ચ ભવિતા ન કદાપિ ચ કાપવાન્ ।
 વચ્ચાલકારે સ્ત જ્યં ચ ન તપ્યા રુચિમાન્ ભવેત્ ॥
 જમન્મિત્રં ભવેદ્દત્તા જમતાભુપકારકૃત ન
 માતા શુભ્રવતી સાધ્વી મધ્યાયુષ્યવતી ભવેત્ ॥
 વિદેશવાસે જાતમ્ય પદોદ્ધે માતૃનપ્રકૃત્ ।
 નેત્રે નેત્રે તદા વર્ષિ માતૃકૃષ્ટ ચ તત્યતે ॥
 સ્ત્રપિતા રાજમત્રી ચ રાજન્યજન મિત્રવાન્ ।
 પોદવાબદે તદા કાસે પિતૃનપ્ત ચ જામતે ॥
 વિશુદ્ધહૃદયો જ્ઞતોઃ વિશાદ્દહૃદયસ્તથા ।
 બહિરંતઃ સમાકાશઃ સમજનો ભવિતા શુભી ॥
 પદેન હૃદયે તિષ્ઠેતત્તદેવાચરેત્ સુધી. ।
 લોકમાન્યો કવેદન્યો નેહર્યોન્યો જનિશ્ચતિ ॥
 નિરુસમાક્યધિકે જ્ઞતોઃ દેવાશોયં ભવિશ્ચતિ ।
 લોકકર્યાણુદેનોશ્ચ દેવોથ મન્વંરૂપતાઃ ॥
 શુભ્રજાહુધપાત્ર ચ ગણિતું નંત્ર શક્યતે ।
 ચથા તારાશ્ચ ગગને તથા મત્યે શુદ્ધારિમતાઃ ॥

જે એના હૃદયમાં દશે તેનું જ આચાર્ય એ સુદિમાન પુરવ કરશે. ભોકોમાં એ જન્મ પુરવ માન પામશે. એના બીજા જન્મની નહિ.

એનાથી મોટા કે એના નેત્રો કેાઈ નહિ માન, એ દેવાશી થશે. ભોકોનું કષ્ટભૂ કરવાને માનવરૂપે આવેલો એ દેવ છે.

અનેક મુઝો એનામાં રહેલા છે, તેની મળુના પણ થઈ શકે એમ નથી. આકાશમાં જેમ તારા છે, તેમ મન્વંરૂપોમાં એનામાં મુઝો છે. એને ચાર પુત્રો થશે, તે પણ લોકમાન્ય દિનેન્દુ થશે. એ પુત્રોમાંનો એક મન્વંરૂપ જનિનો થશે.

મન્વંરૂપ વિનાનો, નિરભિમાની, વિનયી, નીતિમાન, સુદિમાન, એ દશેમાં સન્માર્થે પ્રવર્તિ કરશે.

એની સુદિ આખામાં જ્ઞાનોનું સ્થળ કરે એવી થશે. બીજાને સુદિ પ્રેરનાર એ ધીર સામસિક અને કાર્યકારનો વિરેકવાદી થશે.

મહાવિદ્યો આવવા છતાં એ પાતાના કાર્યનો ત્યાગ નહિ કરે અને અસાધ્ય કાર્યને પણ પોતાની સુધિથી સિદ્ધ કરશે.

મનમુક્ત, સુખથી રહેનારો એ થશે. છતાં વચ્ચે વચ્ચે એને દેક પીડા થશે.

વેદ પુત્રાશ્ચ જાતેરન્ તેષિ લોકહિતેષિણુઃ ।
 પુત્રવર્ગે .ભવેદ્દેકા મધ્યવૃત્તિશ્ચ .જાતે ॥
 ન ગર્વી નાભિમાની ચ વિનયી સુનયી નરઃ ।
 બુદ્ધિમાન્ભવિતા જાતઃ સન્માર્ગેયઃ પ્રવૃત્તિભાક્ ॥
 આગામિસૂચનાબુદ્ધિઃ પરેશાં બુદ્ધિદાયકઃ ।
 ધીરઃ સાહસવાન્ .જાતઃ કાર્યકાર્યવિવેકવાન્ ॥
 મહાવિદ્ધે ચ સંપ્રાપ્તે સ્વકાર્યં ન પરિત્યજેત્ ।
 અસાધ્યમપિ કાર્યં ચ સ્વબુદ્ધ્યા સાધયેદ્ધર્ષિ ॥
 અનુષ્ઠો ભવિતા જાતઃ સુખજીવી ભવેન્નરઃ ।
 મધ્યે મધ્યે કાચિ પીડા દશાનાઘસ્ય શાન્તિકૃત્ ॥
 દીર્ઘજીવી ચ ભવિતા ઇતિ સત્યસ્ય સંમતમ્ ।
 વાણે રસે પુરા પશ્ચાત્કષ્ટભાગ્ય મૃત્યુહોમકૃત્ ॥
 ભાર્યેકા ભવિતા સાધ્વી રૂપશીલશુભાન્વિતા ।
 પતિવ્રતા મહાભાગ્યા છાયેવાનુગતા સદા ॥
 જાતકુષ્ટેકષ્ટભાગ્ય જાતરોખ્યે સુખાન્વિતા ।
 બાદયે વિવાહસિદ્ધિશ્ચ ત્રયોદશક વતસરે ॥

એ દીર્ઘજીવી યશે એમ સત્યાચાર્યનો મત છે. ત્યાર પછી ૬૫મે વર્ષે એને દુઃખ આવશે ને એ મૃત્યુહોમ કરશે.

એને એક સ્ત્રી યશે. તે સાધ્વી, ને શુભ ૩૫ તથા શીલવાળી પતિવ્રતા મહાભાગ્યવાળી એને છાયા પેઠે અનુસરશે.

એના દુઃખમાં એ દુઃખી ને એના સુખમાં એ સુખ પામશે.

બાલકાળમાં તેર વર્ષની ઉંમરે એનાં લગ્ન થશે. પચ્ચીત્તે એ માતાપુત્ર માનશે અને એક પત્નીવ્રત આચરશે.

એ ભાગ્યવાન યશે પરંતુ એટલો બધો ભાગ્યશાળી નહિ યાય. વચ્ચે વચ્ચે એને દુઃખ આવશે અને એના ભાગ્યને બગ યશે. એની બુદ્ધિ ધર્મ માર્ગે જ ચાલશે. જાણે સાક્ષાત્ બીજે ધર્મ હોય એવો એ સત્કાર્ય કરનાર, માન મેળવતો કર્મ કરવામાં પણ કુશળ થશે.

ન્યાય સમજનાર અને ન્યાયવાદી (વકીલ) થઈને એ બીજા ખંડમાં જઈને ભેરશે, પરંતુ યવનની અવનીતિને લીધે તેનો પરિત્યાગ કરશે. લોકો પર ઉપકાર કરશે અને અન્ધન વગેરેમાં કષ્ટ ભોગવશે.

(અનુસંધાન ૫૪ ૪૧૭ ઉપર)

એક અંક

લેખક : શ. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રમુખ, સાહિત્ય સભા.

આગલાં પ્રકરણોનો ટૂંક સાર

ગ્રેફિસર પ્રીતમલાલનાં સહ આદ્ય સ્વેતાં પત્ની ધનકોર બહેન સવારમાં કઠી પતિની ગરદાબરીમાં તેમના કામો નવાને છે, ને તેમાં મોહિની નામની તેમની એક શિષ્યાની ચીઠી નજરે પડ્યાં ને વાંચી, મોહિની ગ્રેફિસરને એ વ્યાધર્મી સાર્વજનિક ચીઠી લખે છે તે જોઈ, મુસ્કે થાય છે. તેટલામાં મોહિની અને તેનો સહાધ્યાયી સુખન આવી ચડે છે, અને ધનકોર બહેન સાથે પોઝિશન વાતો કરી, જવાની તૈયારી કરે છે તેટલામાં ગ્રેફિસર પ્રીતમલાલ આવી ચડે છે અને મોહિની સાથે હેતુથી કસી વાતો કરે છે. દરમિયાન ધનકોર બહેન ઘાંટામાં બળ્યાં પોતાની ખંઠગીની ફરીઆદ કરે છે, અને ગ્રેફિસર તેમને થડાં પાડી, સુખનને જતા જતાં કાકડ વામનને મોકલવાનું કહે છે, અને સુખન અને મોહિની વિદાય થયા બાદ ધનકોર બહેનને અંદરના ઓરડામાં લઈ જાય છે.

આ વખતે મોહિનીના પિતા ત્રિભુવનદાસ કાકા આવી ચડે છે, અને વસુમતિ સાથે પ્રીતમલાલની માદ મેચીના પરિણામે મુળપ્રમાં ચાલી રહેલી કેટલીક અનિષ્ટ અફવાઓ વિશે ગ્રેફિસરને ચેતવણી આપે છે. દરમિયાન સરોશ હાંન બેચી કાઢવા માટે ડૉ. વામન ધનકોર બહેનને પોતાને દવાખાને મોકલાવે છે કહી મોહિની અને સુખન પાછાં આવે છે અને તેમની જોડે ધનકોર બહેન વિદાય થાય છે.

ને પછી વ્યવહારકુશલ કાકાજી ગ્રેફિસરને દુનિયાના અવધાર વિશે ઉપદેશ આપે છે. "નીનિમાન ધરામાં નરિ પશુ દેખાવમાં ખરી નજા છે." વગેરે ઉપદેશ શ્રદ્ધા હદયના પ્રીતમલાલને મળે ઉતરતો નથી. કાકાજી આખરે નિરાશ થઈ ચાલતા થાય છે.

કાકાજી મોટરમાં બેસતા જાય છે તે જ વખતે વસુમતિ-વસંતરા પોતાની મોટરમાંથી ગ્રેફિસરના ધર પાને છતરે છે, આવતી રાતે ગ્રેફિસરની ધરમાંથી ગરદાબરીનાં સાત લઈ ધનકોર બહેન વસુમતિને ત્યાં મળ્યા હતા, અને તેમના પતિ સમગર બહાર નિરાવરસિદ્ધ, અને મજાસા આરેકા કેટલાક અંગ્રેજોની દાગળીમાં વસુમતિને અપમાનબર્યાં લોકા સારો કહી બાળ્યાં દત્તાં. એ સામગ્રી વસુમતિને બહુ દુઃખ થયું હતું અને સમગર બહાર મેદાન બની મળ્યા દત્તાં. વસુમતિએ સમગર બહારને યંડા પાડી, ગ્રેફિસર પ્રીતમલાલની પત્નીએ કેવળ અપમાન માટે ગ્રેફિસરે તેમની માથી મામતી જ નેહિએ એમ કહી વાત સરેકી હતી.

ખીજે દહાડે સવારે, વસુંધરા પ્રેફેસરને મળવા આવે છે, અને આગલી રાતનો જતાંત કહે છે, હરમાન સમશેર બહાદુર જોરાવરસિંહ પોતાના સોશીસીટર હમિદાસ જોડે ધુવાધુવા થતા આવી ચડે છે, અને તેમની ને પ્રેફેસરની વચ્ચે વાતચિત ચાલે છે. (હવે આમળ વાંચો)

પ્રકરણ આઠમું

જસકોર કાફી

પ્રી તમલાલનાં હૃદયને આધાત થયો. વસુ બહેનને કપકો મળે એ કેમ સંભાવ ? બધા દેખતાં એવું અવમાન કેમ થવા દેવાય ? જો એ તેની હોત તો જરૂર તેવું સંરક્ષણ કરત પણુ અત્યારે તો તેમ પણુ સાચ એમ ન હતું. એનાં દુઃખનો પાર નહોતો.

“સમશેર બહાદુર, શા માટે વસુ બહેનને કહી સંભળાવો છો ? એમાં એ શું કરે છે ? તમે જાણો છો—”

“હું ખીજું કેં નહીં જાણું. મને નમાલો કલો એટલું જ ખસ છે ” જોરાવરસિંહે કહ્યું. “હું એ કોઈ દહાડે નહિ સાખું What does your wife mean ? હું—હું નમાલા જોવો લાગું છું ? હું દેશી ન હોત તો મને આધનીક વિગ્રહમાં વીકટોરીઆ કીસ મળત.”

વસુંધરાનાં મુખ પર વેદનાનું વાદળ ઊઠ્યું. સમશેર બહાદુર એમની બહાદુરીની વાતો વચમાં લાવી જરા કામ બગાડતા હતા. આં છાયા પ્રેફેસરે જોઈ અને જુદી જ રીતે તેને વાંચી. વસુ બહેન દુઃખે તરફડતી હતી એમ તેમને લાગ્યું અને તે પોતે પણુ તરફડી રહ્યા. તે દસ્તા—જાણે કરગરતા હોય તેમ.

“સમશેર બહાદુર—”

પણુ સમશેર બહાદુર શાંત રહે તેમ ન નહોતું “તમારો વાંક નથી, આ મારી બૈરીને વાંક છે. ગમે તેવાં જોડે દોસ્તી કરે છે ને

હું માનભંગ ચાઉં છું. હું નહિ સાખું—કહી રહ્યા. હું કોણ—”

વસુંધરા વચમાં પંડવા ગઈ. “સમશેર બહાદુર—”

“હું નહિ સાંભળુ તું જ આ બધી પિગાડું મૂળ છે.”

પ્રીતમલાલ આખરે ન સહી શક્યા “સમશેર બહાદુર ! વસુબહેનને શું કહ્યો છો ? શું તે અઈ ગયું. ખીજું હું શું કરું ?”

પ્રેફેસરનો કરગરાટ જોરાવરસિંહને હોય વચ્ચે. “પ્રેફેસર ! તમે સારા માણસ છો. યોગ્ય માણસને યોગ્ય માન આપતાં તમને આવડે છે. મને તમે ગમો છો.”

“પણુ મારી બૈરી—”

“તમે નહિ ને તમારી બૈરી. I don't care. આનું હું નહીં સાંખવાનો. હું કોણ—”

પ્રીતમલાલ અધીરાઈ ન દેખાતી શક્યા. વસુ બહેનનો આ પતિ ન હોત તો ખડખડ હસી પડત. “હું સારી પેટે જાણું છું. તમે કોને નવધી ગમરાવ્યો ? તમે ક્યાં હિંમત નથી બતાવી. સમશેર બહાદુર ! પણુ મારી ધવ—”

પાછળ બારણામાં ધનકોર બહેન આંતરે લેખાં. તેમણે દાંત ખેંચી દડાવ્યો હોવાથી ડાકટરે તેમના મોઢાં પર પાટો બાંધ્યો હતો. તેમનું મોઢું પણુ વાફ અને લેખાકું દેખાતું હતું. તે આંખીને થોડીવાર જોઈ રહ્યાં, પછી કાઢીએ જવડું નહીં.

“ધવ ને બધું હું કાઢને જોળાવું નહિ; મારું અવમાન—”

“એનું તો જરા ખસેલું છે” પ્રેક્ષકે
હસીને કહ્યું.

ધનકાર બહેન એક હલકાં મારી આમળ
આપ્યા. તેમના કોષિકા માર ન રહેલ.
તેમણે બે દાંબે જડાઈ પર દાંબ દાંબી જેવું
ખસ્યું તેવું મોલવા માંડ્યું. માન્યું ખસેલું-એ.
ખસે એવું કાઢી ?”

ધનકાર બહેનના આ દર્શનથી બધા આભા
બની ગયા. સમગ્ર જહાડર ને પ્રેસીડેન્ટ રજ-
વેશનું અનુકરણ કરવાનું મન થયું કે શું થયું
તે પ્રીતમલાલની પાંખે જઈ જતા અને એમના
ચોખ્ખા દળી પડ્યા. “માયું ખસેલું.” થયું
વેદના વધી પડી એટલે તેમણે જડાઈ દબાવી
સી-સી સિવાય બીજા કુચાર કરેલાં મારી
વધાવેલાં.

સમગ્ર જહાડરે ધીમેથી પ્રીતમલાલ તરફ
જોયું “પ્રેક્ષક—”

ધનકાર બહેને ફરીથી પોતાનું જડાઈ જોરથી
પડાવ્યું. ને મોલવા માંડ્યું. થયું રંગાર ન
પડાવે. તે ના જ પડાવે. “એ પ્રેક્ષકપણા
કોની તમામી બધાને. મોટા મનઃ અમાલતે.
બીજાને શું કહેરા આપણા સી-સી—”

સમગ્ર જહાડરે શું મોલવા તે સમય
નહિ. એક જ આવી ઉપયોગમાં આવે તેમ
હવે “વસ ! બે આ તારાં કસરતન.”

“તું હવે જાની રહેને ?” પ્રીતમલાલે ધન-
કાર બહેનને પથારી તરફ લઈ જવા માંડ્યા.
“હે તો સીતલિત આવડે છે કે નહિ.”

જ્યાંજ્યાં ધનકાર બહેન ખાટલા પર બેઠાં
ને સીતકાર કરવા લાગ્યાં.

“આલે તો. ખાટલા પર બેસને” પ્રીતમ-
લાલે સમજાવવા માંડ્યું. “સમગ્ર જહાડર જરા

સાંત પડે. એની તબીયત સારી નથી.”

સમગ્ર જહાડર તારી ઉઠ્યા. “મને બીજા
કાલ પડવા નથી. પણ આ હું નહિ સાંપ
વસુ ! બે ! બે. આ તારે લીધે મારા નવાનું
શું ! હું કાણ ?”

વસુ બહેન તો મરી જાય માર મધ તરત
આંખે પ્રેક્ષકને વીનવતા હતાં. “સમગ્ર
જહાડર, હાથા કરે.”

“સમગ્ર જહાડર, બેસો” પ્રીતમલાલે
ધનકારને પીચાની આપવા પ્રાર્થના કરી.

“સી-સી-સી—” ધનકાર બહેને લાગે
સીતકાર કર્યો અને નાક સીકવ્યું.

“તું જોલે તો તને મારા સમ છે” પ્રીત-
મલાલે પત્નીને કહ્યું : “વસુ બહેન બેસો !
સમગ્ર જહાડર બેસો ! બધા સાંત પડે.
રામ, રોડા બરફ આણું ! કાઢ પડે” પ્રીતમલાલે
બધાને સમજાવવા માંડ્યા.

“તારે શું તમારી ઓળે કરેલા મારા
અજમાન માટે મારી માંગો છો ?”

“અરે બાઈ ! બેસો તો ખરા. બાઈ
ચુગલી બપોરો.”

“Nothing of the kind” સમગ્ર
જહાડરે કહ્યું. “પાણું બેચી લે. મારી માંગો.
વસુ ! બે છ આવી મુરખી ન હોત—”

વસુએ દવાખાણે મોટે પ્રીતમલાલને મારી
મોંઘી લેવા વીનવ્યા.

“સમગ્ર જહાડર ! ને ગણે તે”—પ્રીત-
મલાલે મોલવા માંડ્યા.

“તારે મારી માંગો છો”—

ધનકાર બહેન પથારીમાં એકદમ ખડાં
મધ અર્ધ ને જડાઈ પડી તેણે બીજા મારી
“ના—”

“તું જાની રહે” પ્રીતમલાલે કહ્યું.

“હું નહિ થઈ—”

“પ્રેદિસર ! માશી મંગાં છે કે નહિ કે” સમશેર બહાદુરે ભોંધ પર લાકડી નેરથી ઠોકી.

જવાબમાં પ્રેદિસર બોલવા ગયા. પણ તેમની જીભ ઉપડે તે પહેલાં બારણું ઉઘડ્યું ને જસદોર કાકી આવીને ઉભાં.

જસદોર કાકી જાડાં, ઉંચાં, ચોખ્ખાં મુખનાં, પગે મોટાં રૂપાનાં કંઠાંવાળાં, પંચાવનેક વર્ષનાં બેરાં હતાં. તે બારણાંમાં આવીને ઉભાં રહ્યાં ને બધા ઉપર એક બરકર દષ્ટિ નાંખી, અને પોતાની તેજસ્વી મોટી આંખો વડે સમશેર બહાદુરને બાળી મુકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“મારા પ્રીતમ પાસે કોણ માશી મંગાવે છે વાર ?” તેમણે કહે હાથ યથા, ધણી જ તોરંમાં બધાને પૂછ્યું.

જસદોર કાકી એક લક્ષાધિપતિના વિધવા હતાં, અને રશિયાની મહારાણી ચવાને સર્વથેલાં પણ હુસે ચુકે મુંબઈમાં જન્મી પડેલાં. તે એમના પતિની પેઢી ચલાવતાં, મીલકતની ઉસ્તેવારી કરતાં, સગાં સ્નેહીઓને તોખા પેકરાવતાં, અને સામાન્ય રીતે જગતને ચલાવતાં. તેમના કઠોર હૈયામાં માત્ર પ્રેદિસર માટે સ્થાન હતું, અને એકના એક લાકડવાયા દીકરાને મા ફટવે તેમ તેને ફટવવાને પ્રયત્ન કરતાં. અને આટલા લાખની ધણીને કોણ રોકી શકે ? એમને જોઇ બધાં રતબ્ધ થઇ મર્યાં.

“લાંછ !” પ્રીતમલાલને તેમણે હેત બધાં અવાજે પૂછ્યું “કોણ તને રંગડે છે ?”

ફળીયાનાં છોકરાં કોઇ એક છોકરાને મારતાં હોય, અને તેની મા આવીને પુછે તેમ તેણે પૂછ્યું.

“કોઇ નહીં કાકી ! આવો,” પ્રીતમલાલ હસીને આગળ આવ્યા, “બેસો.”

અંદર થું કરંમ મારં બેસે ? તારી વાઇ જોતી હું તો યાકી ગઇ, એટલોં ય વિચારં નહિ કર્યો કે મને કાંસનો અપવાસ છે, ને એતવારં પોરણાં છે.”

પણ આ પ્રેતાંથી વ્યક્તિ આગળ સમશેરે બહાદુરને પ્રેદિસર યાં ગયું. એમની જાતી બેસી ગઇ. પણ એમણે માશી મંગાવવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યો “પ્રેદિસર હું આ નહિ સાંપું હો—ને વેસું—”

વસુ નામ સાંભળી જસદોર કાકી તેની તરફ ફર્યા. “કોણ આ વસુમતિ ! સમેજ.”

“વસુ !—આ હું નહિ સાંપું.”

“અરે માઇ નહિ સાંપવું હોય તો કોણ કહે છે કે સાંખ ! જાની દીકરા ઘેર. મારાં પ્રીતમનો જીવ શા માટે બાળે છે ?”

“કાકી આ તો સમશેર બહાદુર નોરાવરસિંહ.”

કાકીએ સમશેર બહાદુર સામે તીક્ષ્ણ દષ્ટિ ઠેરવી. “નોરાવરસિંહ—” ને એકજમ કાકી ખડખડ હસ્યાં. તેમના કઠોર હાસ્ય તરંગો આખા ખંડમાં ગાજી રહ્યાં. ને બધાં આવસં બની જોઇ રહ્યાં. “અરે આ તો પ્રેમાનો જોરું. મેં જાણખ્યો. એનો બાપ જામનગરમાં મારી શરીમાં રહેતો હતો. અચ્ચા જોરું કયાંથી ?”

(અત્રસંધાન પૃષ્ઠ ૪૨૩ ઉપર)

વયની વિષમતા

લેખક : ડૉ. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા, સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

“ઝોડો બેચી ! અરે, છુટી ! તમે આ સજીયાર યાના સજવા માંડ્યા ? ક્યા જવું છે ?” રાતના સાડા આડેકને યુમારે ઘેર આવતાં, પોતાની એ પ્રતીચ્છાને નવા વસ્ત્રો પહેરતી જોઇને રમણલાલ બોલી ઊઠેલા. ઇન્નિવારે છતાં રમણલાલને કાંઈ કાંઈ વાર ઝોડીસખા પછી મોડું થતું; તેમજ રાતિવારે અવાર નવાર મિત્રોને ત્યાં મુલાકાતો આપીને પછર જ પરાખા પોતાને ઘેર એ આવતો. રવિવારે પરાખાથી મુલાકાત આવતું પડે એમાં એને ડાડીએ તાવ આવતો. ઝોડે એ આવી ભતપ બધું કામ હાનીવારે જ આટોપી લેતો.

રમણલાલનું પૂર્વ જીવન લગભગ સ્વપ્ન સમુ જ આવીત થયું હતું. એની આકૃતિ એક ભારતીયરણાથી જ આકર્ષક હતી. તે સમયથી જ તેના સમવયસ્ક બાલકો તેના પ્રાચે હાજરી જેલ રહેતા. અને ભાણિકાઓ, મુવતીઓ તેમજ મોટી વયની સ્ત્રીઓ તેના પ્રત્યે સ્નેહ દર્શાવતા આનુર થઇ જતી. ‘જમ જમ વમ વહન’ મધુ તેમ તેમ આકૃતિની આકર્ષકતા વધતી ગઇ તેમજ આકૃતિને મોખ્ખા અને તેની સુંદરતાની વિચિત્રતા વધુ આમળ

પડે તેવી ભતપ વચો પહેરવાની કલા તેણે પ્રાપ્ત કરી હતી. તે જ પ્રમાણે કાંઈ પણ સમાજમાં પ્રિયકર થઇ પડે તેવી વિવિધ ક્ષાઓમાં તે પ્રવીણ હતો. વાતચીતમાં, કદાચ ઉપહાસ, તર્ક-વગેરેમાં અનુર દોવા ઉપરાંત, જમતના સાહિત્યના વિકાસ વાચનથી તેનામાં અદ્ભુત સમાચાનુર્ભ આવ્યું હતું. સદાતુ રિમત રસ, છતાં સાચો વ્યક્તિઓ પોતાના કરતાં આવી વિવિધ પ્રકારની શક્તિઓમાં ઉતરતી છે એમ દેખાડતુ તેનું મોં ગમે તેવા અવ્યવસ્થિત પ્રસંગ વચ્ચે કસતુ હતું. સંગીતના સામાન્ય યાનવાળા અવ્યવસ્થિત અદ્ભુત પ્રિય થઇ પડે તેનું અને તેટલું જ સમીપતુ યાન રમણલાલમાં હતું. ચિત્ર કલાની પરીક્ષા તેમ જ આવડત તેમાંથી કાંઈ કાંઈ હતી. રમત મળતોમાં તે એક ઉત્તમ નહિ પણ સારી શક્તિ ધરાવતો. કદની, અમકન, હાફકાટ, લોગ ફાટ, પાટકુંડ, લેવા, પોલીશ કે સુરવાલ સાથે જે પણ તે પહેરતો તેમાં તેનું વ્યક્તિત્વ સાદ જણાતું. તેનું ચારિત્ર્ય થતું હતું અને કલક રહિત હતું તેની છાપ તેના મુખના તેજમાં વધારો કરતી. કાંઈ પણ પ્રકારની અને મહ

પણ ઉમરની સ્ત્રી સાથે તે બહુ છુટથી બોલતો અને બોલી શકતો, મશ્કરીઓની આપણે કરતો છતાં અમુક મર્યાદાથી વધુ કોઈ સ્ત્રી તેના સંબંધમાં જઈ શકતી નહિ કે કદાચ જવાની તેને ધમ્મણ પણ ચતી નહિ; તેમજ પુરુષવર્ગમાંથી કોઈપણ રમણલાલના આ વર્તનથી તેને માટે વહેમ ખાતો નહિ કે પોતાના સ્ત્રીવર્ગને તેની સાથે આ પ્રકારની છુટ લેતાં અટકાવતો નહિ. જુલિયસ સીઝરની પત્નીની પેઠે રમણલાલનું ચારિત્ર સો ઇચ્છું સોનું હતું. ધણીય વર્ષો સુધી રમણલાલ સામાજિક જાહેર જીવનમાં, પૂર્ણ પ્રકાશમાં રહ્યાનો હતો છતાંય તેના સ્વભાવની અમુક પ્રકારની વિચિત્રતા કહો કે નીતિ સંબંધે એના વિચારની દૃઢતા કહો કે નીતિશાસ્ત્રના અમુક નિયમાનુસાર એની શારીરિક તેમજ માનસિક વાસનાઓ રચાયેલ હતી તેને લીધે કહો કે પછી પોતે અમુક બાબતમાં બીજાં બધાં મનુષ્યોથી કેક ઉચો છે-જુદો છે એવો વિચાર સુભાગ્યે કે દુર્ભાગ્યે એના મનમાં ઠસી ગયો હશે એને લીધે કહો; પણ બધાં સુધી ધીમે ધીમે સંજોગો બદલાતાં, જીવન પલટાતાં, વધતી વિવશતા ઉભી થતાં, રમણલાલ સામાજિક જાહેર જીવનના પ્રકાશમાંથી પાછો હઠતાં હઠતાં છેક જ અંધકારમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો ત્યાં સુધી તેની નૈતિક કીર્તિને ક્લાંક લાગ્યું નહિ. અમુક હદ સુધી પુરોગામી વર્ગમાં અને તેનાથી ઘણી વધુ હદ સુધી વર્ગમાં તેણે નિરંકુશ સત્તા બોગવેલી એટલે તેના મિનસ ધણી વેળા ઉઝ થઈ જતો અને તે સમયે તેણે અનેકને દુઃખન કરેલા. તે મનુષ્યોના હૃદયમાં જે સ્થાન બોગવતો હતો તેને લઈને પણ અનેક પુરોગામી ધર્મીઓ

તેના શત્રુઓ થયા હતા. પણ તેમાંના કોઈએ પણ તેના ચારિત્ર સંબંધી ખરાબ ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો.

“ બાણાલાલ ! તમને ખબર નથી ! ” માક્ષીએ રોહમયાં સાદે કહ્યું. “ પણ હા, તમને ક્યાંથી ખબર હોય ! તમારા ગયા પછી પેલાં પક્ષાબેહનને, ત્યાંથી ગરબાનું કહેવા આવ્યાં હતાં. તેથી જ મેં આજે રસોઈ પણ વહેળી કરી દીધી અને બન્ને છોકરીઓએ જમી. પણ લીધું. ને હમણા પક્ષાબેહનની છોકરી લતા તેમને તેડવા આવવાની છે.”

“ એએમ ! હાં. ” રમણલાલે જવાબ વાળ્યો. તેના અવાજમાં દુઃખની નિશાની હતી, માનભંગના ચિહ્ન હતાં.

રમણલાલ પૈસાદાર નહોતો, મોટો અમલદાર નહોતો, અસાધારણ પ્રતિભાવાળો નહોતો. છતાંય તેના નાના સરખાં જગતમાં તેણે સ્થાન વિરલ હતું. એ નાણું સરખું જગત આજે તેને તર છોડ્યું હતું, પોતાના સેનાપતિપદને માથું ચાખવાને હવે તૈયાર ન હતું.

રમણલાલનું પોતાનું જીવન અદ્ભુત ન હતું છતાં અન્યના જીવન કરતાં જુદા જ પ્રકારનું હતું. છેક બાલ્યાવસ્થાથી તે સપનાઓમાં જ રાચતો, સપનાઓ જ માટે જીવતો. સંસારના ખરાં પ્રસંગોથી એને સુખ મળતું એનાં કરતાં સપનાઓથી તેણે હૃદય વધુ સંતોષાતું. તે બંધેથી, કોલેજ જીવનમાં સ્ટુડન્ટરોમાં આદર પામ્યો. એવીસ વર્ષની ઉમરે નોકરી લાવી અને પરણ્યો. છવીસમે વર્ષે એક પુત્રી થઈ તે બેબી. આઠવીસમે વર્ષે બીજી પુત્રી થઈ તે જુની. છ માસની પુત્રી થઈ નહિ ત્યાંતે પત્ની મૃત્યુ પામી. ચાર સાડાશાર વર્ષની પ્રરુદ્ધેલી છંદોમાં

રમણુલાલે પોતાની અગ્નિ, કોઈ પણ પોતાની પત્નીને આંદે તેની રીતે નહિ પણ કોઈ સ્વ-પ્રત્યક્ષ રાખતો ક્રિષ્ણ પોતાની કાલ્પનિક માથા-હને આંદતો. હોય તેવી રીતે ચાલી હતી. પત્ની મૃત્યુ પામી ત્યારે અમુક સમય મુશી, ભણે માથા ઉપર કોઈએ હથોળો માર્યો. હોય અને મનજી કુખ થઈ ગયું. હોય તેવી અવસ્થા તેણે અનુભવી. પણ ધીમે ધીમે દુઃખનો ભજન રૂપાણે; માત્ર મીઠી વેળા રહી ગઈ. અમુક સમયોએ લખને, રમણુલાલની પોતાના સ્વા-ધ્યવની અને જમનને તીરખતાની વિચિત્ર રીતિને લઈને તેમ જ પ્રાનિય સાદસિત્તાની ન્યૂનતા હોવાને લીધે કરોળી લઈ કરતાનું સાદસ એવાની કિંમત તેણે ફરી જ નહીં.

જામ પહેલાંનાં છવનમા રમણુલાલ અંક સ્વપ્નવત્ અર્થે બાવનામય દશામ રજો હતો. પરંતુકી છવનીમાં દશમ ફેંક બાવનારિક છવન છલ્લો. હોય એમ ફરી શકાય, વિરૂપાક્ષનામાં પાંચે રમણુલાલ અસહની કિમ્તિમાં આવી ગયો હતો. આજ ફેંકનું વિરૂપાક્ષની, સુંદર તાની સમીપ રહેવાથી તેની વાસનાએ નુપ્ત થતી અને તેના હૃદયમાં અમુક પ્રકારના મીઠાં ફેંકની યાંત્રિક કલ્પવતી એટલે તેને વિરૂપા-ક્ષના સાચી નહિ.

માખાળ, બાધાઓ, બહેનો વગેરે નહોત્યા સંવંધી રમણુલાલને કોઈ ન હતો. માત્ર હતી એક એકલાથી માછી. માછી વિષય હતો અને તેને કોઈક પણ ન હતો. રમણુલાલની પત્ની માંદા પડી ત્યારથી માછી ધરમાં આવડી રહી હતી. પત્નીના મૃત્યુ પછી તે ત્યાં જ રહી.

આજે કોઈ સાક્ષિય સમાજો કોન્ટ્રા, તો કાલે કોઈ બી મુશળા મરણ, પછીને અ-

વાડીએ કોઈ ત્રીજી સંસ્થા તરફથી રાસ તો ઘણા વિષય પછી કોઈ નામાગિન ઉપાસના પણ ચાર જલસા. વળી ઘણા સમય પછી કોઈ રોજી બે રમણુલાલની ઉભાણી તો કોઈ રોજી માત્ર કાનિયો કલાકોના કલાક, વિવમતાના વિવમ વાનવિવેદ. આ પ્રમાણે રમણુલાલે છવન વધુ મરું હતું. સુંદરપત્રો ભજન પૂજા છતાં અને “ સુંદરતા એજ પવિત્રતા છે ” એ મતનો ભજન હોવા છતાં “ પવિત્રતા એજ સુંદરતા છે ” એ મતવાક્ય પ્રત્યે પણ એને એટલી જ તીવ્ર અગ્નિ હોવાથી રમણુલાલનું સ્થાન વળી વધી ગયા છતાં અચ્છ વધુ હતું, અને રહેત.....

પણ સત્તેજો બદલાતા મયા, સમયમાં કાનિ અને સકાનિના પુર આપ્યા કાલેજામન કુવતીઓ અમજની કોલેજની કુવતીઓ નેત્રી ન રહી. મધ્યાહ્ન બહેલ સુંદરીઓની બાવના પણ બદલાઈ. યાંત્ર, સ્વરસ અને મદ્દ મનિયો ચાલતું છવન કુવત્રા અને કુવત્રીઓને જ નહિ પણ સમય સાથે બદલાતા જતાં ફેરલાંક મોટી વક્રા અપૂરતોને પણ મોઝી કાઢ્યું, ન્યૂન નજીક. એક દિવસમાં મુદ્દાં મરિશ અને મુનિઓ તોડી નાખી, બીજો દિવસે નથાં મરિશ અને નવી પ્રતિભાઓ ઉર્મા કરવાના અભિલાષ બદલાતાં મયાં, વિષયે વિષયે એમના હૃદયનો તનખનાટ, એમનો વર્તમાન મારેનો અસતોષ વડું અને વડું તીવ્ર બનેલો મથે. આધુનિક પદ્યભરે જમરોએ એક ભગવાની અગર આ વર્તમાન આ પુરોના છવનના ફેરકે ફેરકે અંતમાં ભૂટી ભૂટી રીતે અને વિચિત્ર પ્રકારની થઈ ગઈ.

અસાધ્યિક, કાંતિ અને સ્વાસ્થ્યને દોષ-નાર, પ્રજા સુધારક, છતાં ઉપદેશ સુધાર

અને બીજાજવાબદાર વર્તનને સ્વીકારવા તૈયાર નહિ એવો રમણલાલ આ ઘોડાપરમાં પડી શક્યો નહિ, તેમાં સાથે તરવાને અને તરી શકવાને અસમર્થ હોય તો સાથે ધસડાવાને તેણે યત્ન સુધાં ન કર્યા. પરિણામે તેનું નાનું જમત વધુ નાનું થતું ગયું. એ નાનાં જમતમાં પણ બળવાબોર ઉત્પન્ન થતાં ગયાં. વૃદ્ધો આ બેતાળીસ-ત્રેતાળીસ વર્ષના પણ સત્તાવીસ-અઠાવીસ વર્ષના લાગતા રમણલાલને પોતાના વર્ગમાં સ્વીકારવા તૈયાર ન હતા. ત્રીસની સુંદરતી ઉમરનાં યુવક યુવતીઓ આ જુના જમાનાના નીતિચાત્રને પાળનાર પ્રતિનિધિને પોતાની હરોલમાંથી ખસેડવા આવર હતાં.

“બાણીબાઈ ! તમે હમણાં જમવા બેસો છો કે વાર છે ? જરા વાર હોય તો આ બન્નેને વદાય કરીને પછી જ બેસીએ.” વહાલસોથી માશી બાણેજના અવાજનાં દુઃખ અને ચાતના પારખી શકી પણ તેને કારણ સમજાયું નહિ. બાણેજ પ્રત્યે અનહદ હેત હોય ત્યાં માશી તેના હૃદયની ત્રીચામાં ત્રીણી વેદના બળથી શકતી પણ તેના કારણની શોધ કરતાં તેને વિગત મળ્યો ન હતો. બહુ મહેનત કરતી ત્યારે એને એમ લાગતું કે કદાચ એને પત્નીની ગેરહાજરી સાલતી હશે. એવાં અનુમાન ઉપરથી તે કોઈ કોઈ વાર દરતા એકી કરીને બાણેજને એ સંબંધે કંઈ કહેતી પણ બાણેજનો જવાબ મળતો તે ઉપરથી માશી બળી શેતી કે પોતાનું અનુમાન ખોટું જ હતું.

બેળી અને યુવો બન્ને રમણલાલની સુંદરતાની બાવનાને જ્યે આપે તેવી રૂપાળી હતી અને ઉમ્મરની આકૃતિ સ્નાયુબદ્ધ અને સપ્રમાણ હતી. મોટી તરતની જ કાંઠેજમાં

દાખલ મધ હતી, નાની અંગ્રેજી છઠ્ઠા પ્રોરણમાં હતી. બન્ને ચોટલા વાળી રહી. બન્ને ત્રણ ત્રણ વાર સેચા પાડ્યા, છુસાડ્યા અને પાડા પાડ્યા. છ છ સાત સાત હર પોતો બેરવાઈ પાઉડર લગાવ્યાં, લીપ-સ્ટીકનો પણ આજો ઉપયોગ મથો. ઘેરવાળા ઘાઘરા, છેલ્લાં છેલ્લી દબના બ્લૉમ વમરના બ્લાઉઝીસ અને ઘેરા રાતા રંગની બાંધણી પહેરાયા.

“હા, પછી જ બેસશું, એમને ધરમાંથી ટળવા દો.” “બન્ને દિકરીઓના ખીલતાં સોંધવું દર્શન થતાં, વહાલથી રમણલાલ બોલ્યો. તેની આંખ આ નરી સુંદરતાને સમજ સાનંદ નિહાળી રહી. ઘોડી વાર કેક મગરબીથી, કેક આનંદથી, કેક બેઠથી રમણલાલ આ સોંધવું એલડી લેઈ રહ્યો; એટલામાં એની કક્ષા નિરીક્ષક આંખોએ નાની ધુનીની બાંધણી પહેરવાની ઘાટીમાં અમુક ખામી લેઈ. લાંબો વિચાર કર્યા વગર એનાથી બોલી જવાયું. “યુવો ! જમણી બાંધણી તારી બાંધણીને તે જરાયર અપડી પાડી નથી. કીક કરી આપડું ? આટલું બોલીને વચ્ચે કીક કરવા તે ગતો હતો તેવામાં યુવોનો અવાજ નીકળ્યો.

“પપા ! તમે !” આટલું કહીને તે ખડખડા દસી પડી. બેળી પોતાના ખભા ઉપર પીન ખોસતી ખોસતી આ સંવાદ સાંભળી દસવામાં બળી તેણે પણ રમણલાલ સામ બેઠને કહ્યું. “પપા ! તમે ! એમાં તમે શું સમજો ?”

ઉભય યુવોના દાસ્યમાં પપા પ્રત્યે વદાય હતું. ઉમતો જુવાનીની નીખાલસતા હતી પણ તેમના અવાજમાં યૌવનની ફરતા હતી, તેથી નિષ્ફરતા હતી, તેવું ઉમ સ્વાર્થપૂર્ણ હતું.

રમણલાલનું હૃદય આ સર્વ પારખી શક્યું. તેને કામ્પી વેળા થઈ. આટલાટલાં વર્ષોની પોતાની આશ્વર્થજીવિત, પોતાનું આરિત્ય, સામા મનુષ્યનું દિવ છતી લેતાનું પોતાનું કૌશલ્ય ધીમે ધીમે સરી જતાં હતાં તે મેળે જોઈ શકે. નહિ—કદાચ એમ કહો કે એ સર્વ સક્રિત તે અખરિતજ હતી પણ સમય અને સંયોગે ત્વરિત બદલાય જતા હતા તે પોતે જાણી શકે. નહિ. તે એક કાલુષ્ય, પોતાની બે પુત્રીના મુખમાંથી નીકળે. “પપા ! તમે ?” ના માત્ર બેજ સમજોથી તેણે પાતાનામાંથી અદસ્ય ચતા જોયું. એમ મૃત્યુ વેળા કહે પોતાની વિવા જાતી રહેલી જોઈ હતી તેમ રમણલાલે પોતાનું આપ્ત વ્યક્તિત્વ શાલુમાં નાશ પામતું જોયું.

તેનું દેહ અસ્પર્શ છતાં તીવ્ર વેદના અનુભવ આડ્યું. મમજમાં અનેક તરંગો ઉમરાવવા લાગ્યા. સારો ૫ જાનકાલ દહિ સમીપ તરવરવા લાગ્યો. એ શરોની સહાયથી તેણે અત્યાર સુધી પોતાના નાના નાના વિજય મેળવ્યા હતા અને તેને પરિણામે તે પોતાનું જીવન સતીપણી વિતાવે જતો હતો તે જાણે જ આજે નજામાં થઈ પડ્યાં. અન્ય શરોનો ઉપયોગ તે જાણતો ન હતો. સમસ્તીત, અસ્કાય અવરથામાં તેણે કંઈ જીવન ચાલ્યું ન હતું એટલે હવે કેમ મળાય એ પ્રશ્ન એને મુખથી રહેા હતો.

એટલામા બહારથી એ તથ્ય અવાજ અગ્રણ્ય. તરંગમાલામાં વિદ્ય મડ્યું. “કેટલું સારું કે ? અજબ ખૂબ, આવ, ” માતાની અવાજ સંભળાયો.

“લતાબહેન, અંદર આવો, અંદર આવો. અમે તૈયારજીએ.” બે બે બે પુત્રી બોલી હોય.

બુનીઅર બી. એ. કલાસમાં બહુતી, બંડબેર જમાનાની પ્રતિમારૂપ તીવ્ર વર્ણની લાગ બહારના વરકામા જ ઉભી રહી. સાથે બે કાલેજાનું ધુવકો પહોળા લેલા, રોપાઈ મ કાલરની લાળી કઢીઓ, પગમાં ચપરો, આથે મોઢા ઉડતા જુઠાંઓ વગેરેથી વિચ્છિત થઈ લાલાડીરી કરતા ઉભા હતા.

“નાચ્યાંબરે, ડીઅર ! અર્ધિ જ ઠીક છે. પણ જલદી કરો.” લતાનો આત્મચક્રાભર્યો અવાજ આવ્યો.

મેળી અને મુગી એટલામંદો બહાર નીકળ્યાં. રમણલાલના મનને પોતાના પદ-બ્રજપણ્યો ખાલ સપૂર્ણ રીતે ઠરી લીધા હતા. પરંતુ હૃદય એટલી સહેલાઈથી પરાજય કબુલ કરી શકતું નથી. તે બહાર નીકળ્યો. લતાની સાથે દસીને બોલવાનો તેણે મન રાધો. “કેમ લતા ! એકઠી તારી બહેનપણીએને જ આપતણુ કે ? તુ અત્રેજ બીજા ત્રીજા ચોર-જુમાં હતી ત્યારે તારે ત્યાના મર્યામાં કેમ પણ વેળા ચારી મેરજાવરી ન હતી, તે બૂલી ગઈ કે ? હું આવું ?”

અર્ધ મરકરીમાં, અર્ધ ચામડેસતથી એ આ વાક્ય બોલ્યો તો ખરો, જવાબ શા મળશે એની પણ એના મનજને તો સમજમ આત્રી જ હતી છતાં ૫ દેહુ ઉત્તર સમજાવા અધીર બની ગયું. બાહે આ ઉત્તર ઉપર પોતાના જીવનમરણને આધાર હોય તેમ એ જવાબ સામજવા હૃદય કપિત અવરથામાં કિસ્મત થઈ રહ્યું.

બન્ને પુત્રીઓએ પેલા બે પુત્રનો સાથે સાહેબજ સલામ ઝીલ્યાં, પેલા બેએ સહેજ ટ્રેક હવાથી રમણલાલને સાહેબજ કરી અને

તેઓ સડસડાટ પગથીઆ ઉતરી ગયા. બે પુત્રીઓએ પણ ‘પપા ! જમ્યાં છીએ,’ કરીને પગથીઆં ઉતરવા માંડ્યું.

રમણલાલના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લતાએ અટકાસ કર્યું અને પછી પગથીઆં ઉતરતાં ઉતરતાં કહ્યું. “આઆઆહો, સાહેબજી, હા ! કે વટે માતરમ ? હા હા હા.”

“પણ-પણ,” માનભંગ નહિ ગણકારતા રમણલાલના હૃદયે પાછું પુછી લીધું. “તેં જવાબ ન વાલ્યો, હો ! હું પણ આતું ને ?”

આ પ્રશ્નમાં માત્ર અરબા જેવા નાના પ્રસંગમાં પોતાને માટે આર્થવશ્ય લેવાની શુદ્ધ લાલસા ન હતી. આધુનિક જમાનાના યુવાન સમાજે પોતાને હસેજો મારીને પોતાના માન ઉપરથી પોતાને પદ્મચુત કર્યો હતો, તો ભયંકર વેદના હતી. જે સ્થાનની આસપાસ પોતે આખી પોતાની જીવનચરિત્ર રચી હતી તે સ્થાન જ ઉપડી જતું હતું અને પરિણામે સારી જીવનચરિત્ર નાશ પામતી હતી તેવું દારણ્ય દુઃખ એમાં પ્રસરેલું હતું.

લતાએ ટૂંક પાછું કરીને જોયું. તે વળી હસી અને બોલી. “રમણજી ! તમે મરકરી કરવાની ટેવ છોડવાના જ નહિ કે ? અમારા ગરબામાં તમે ? તમે !”

પગવારમાં પેલા બે યુવકો, પોતાની બે પુત્રીઓ અને લતા રાત્રિના શાંત વાતાવરણમાં અટકાસેવાના તરંગોથી વિધી પાટમાં યોગ્યની બીનજવાબદારીથી, બેદરકારીથી વાગમાં થઇને આશ્વાં મળ્યાં. તેમને રમણલાલની વિરૂદ્ધ આંખો ભેંધ રહી.

પોતાની પત્ની મૃત્યુ પામી હતી તે અમ્યે પણ રમણલાલના દૈયાંએ આટલી વેદના,

આવી આશ્વાવિહીન, ગાઢ, ધેરી વેદના અનુભવી ન હતી.

વરંડા ઉપર જ પડેલ એક આરામ ખુરશીમાં રમણલાલ પડ્યો. બૃતકાળની ભવિષ્ય તેની દૃષ્ટિ આગળ આવી. આતીને ઝાંખી પડતી અદ્ભુત યજ્ઞ ગર્ભ. દેશમાં ત્રણ ચાર વર્ષ થયાં, જમાનાની ઝડપે માલવાની-હોડવાની પોતાની અશક્તિને લીધે પોતે ધીમે ધીમે સમાજમાંથી દૂર જતો ગય છે એમ તેના મગજે તો જાણી લીધું હતું પરંતુ હૈયું એ સત્ય સ્વીકારવા તૈયાર ન હતું.

હજી પોતે જાણે હમણાં જ પોતાની રૂપવતી પત્નીને સુંદર વઝો કલામય રીતિએ પહેરતાં ક્ષીબવતો હતો. એ દિશામાં તેમ જ અનેક અત્ય દિશામાં પોતાની શક્તિ પોતાના નાના જગતે સ્વીકારી હતી. આજે, આજ થોડી ક્ષણ પહેલાં પોતાની નાની પુત્રીએ જ એને નાકમુલ કર્યો હતો. યુગીના કેવળ નિર્દોષ વાક્ય “પપા ! તમે !” એમાં તમે શું સમજે “આ” પ્રેરણાથીઅનના વૈદરજીના પરા-જનની એને ઝાંખી થઇ.

માત્ર યોગ સમય પહેલાં, અનેક સંસારી, સુચિન્તિત યુવક યુવતીઓને તે પોતાની ચર્મિ-ઓથી ડારતો, વચ કરતો. આજે યુવકો જવા-દર નહેરનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને કામને નમ્યું આપવા તૈયાર ન હતા. યુવતીઓ કેસરીઆ વાધા સજ્જ, બળતી આંખે સારું જમન બાળવા તત્પર જણાતી હતી. તેમાં શાંતિ, સ્વાસ્થ્ય, ધૈર્ય, જવાબદારી, ફરજ વગેરેને સ્થાન ન હતું.

જેમ સમુદ્ર પોતાને નકામની વસ્તુઓ ફિનારા ઉપર ફેંકી દે છે તેમ શિવનના જુદા-આ નદિ યુવાન અને નદિ ૨૬ એવા રમણ

લાલને પોતાના જમતખંડી બહાર ફેંકી દીધો હતો. મૌવનની ફનીઆમાં પોતાનું સ્થાન નથી, એ બધાનક સત્ય હસતી, કુલતી, કુદરતની કમળાની સામગ્રી લાતાના "અમારા ગરમામાં તમે ? તમે ?" એ વાક્યમાં રમણુલાલના હૈયાને પથ્થુ કમળ કરતું પડ્યું.

"ત્યારે હું ક્યાં ? જેઠા અરસિક, બાલ-નાવિહીન, ચેતનારહિત વહેમાં મારી મણુચી ? અને એઓ પથ્થુ અને રરિકારવા ક્યાં તૈયાર છે ? ત્યારે મારું શું ?" રમણુલાલનું હૈયું રડી લઉં. મુચીનું "૪૪૧ ! તમે !" લાતનું "રમણુકાકા ! તમે !" વાક્યો એની આંખ આમળ તત્વ કરતાં એનો જીપકાસ કરતા હોય તેમ લાગ્યા. જીવનનું આકર્ષણ એમણી મધુ. સચેતો અને જમાનાના પૂરના મજે પોતે એક પછી એક દરેક હોનમાંથી કહેવા નિકૂર રીતે, ગેરવાખ્ખી રીતે, બહાર ફેંકાઇ જતો મરો તેવું આને એને સહસા જાન થયું.— બહુ તીવ્ર ઇશામાં, નમે સાલ તરીકે જાન થયું. સ્નેહમયું હૈયું—આપને રોહની લાડાણી આપવામાં ન પોતાનું જીવન સાચું માનનાર હૈયું આને એ લાડાણી મેનાર કોઇ મનુષ્ય રહ્યું નહિ એ વિચારથી કચ્છી લઉં. તે હતલક થઇ મરો. તેની આંખમાં મળજળામાં આવી મર્યા.

"કેમ બાણીભાઈ !" માણીએ અંદરથી પ્રગટ્યું. "આને જમ્યા વગર ૪૨૫૩ ઉપર જ સુઇ રહેતું છે ?"

જવાબ મળતાં વાર લાગી એટલે માણી બહાર દોડી આવી. બાણીનની મુખમુદા ઉપર પીકાનાં ચિહ્ન જોયાં, વળી માણીને જુનો વિચાર યાદ આવ્યો. તેણે મમતાથી કહ્યું 'રમણુભાઈ ! હજી ઉપર નથી ગઇ, છોકરી-એલ ક્ષેત્રે મોટી થઇ મજ છે—અને એમને મારે તો હું છું ને."

રમણુલાલની વિચાર ૪૨૫૨૫ ગૂટી ગઇ. માણીના આ અનેક વેળા વપરાઇ મથેલ વાઙ્મયી એને દસતુ વપાવ્યું. એ હાસ્યથી માન-સિક વેળા કૂંકે એમણી થઇ. તે સદાશો હકો એ હાસિને બોલ્યો. "કેમ, માણી ! ૪૨૩૬૫ પથ્થુ તમારે કોઇ જીવાન પોઈની સાલ ખાલી છે કે શું ? અને સાથે બે છોકરીએને પથ્થુ ખવડાવવી છે ? આ હાજના જીવાની-આંખો પેટે તમને પથ્થુ શાંતિ મળતી નથી કે શું ?"

આટલું મોહીને રમણુ જમવા હડ્યો. માણી રસોમાં મણી વળી. જતા જતા તેને થાકું પોતાનું અનુમાન એટલું થરેલુ જમણુ. પીકાનું મઝ કારણ તેને ન જ જમ્યું.

અંતિમ યુગ્મન

લેખક : સ. રમણલાલ એન. વકીલ, બી. એ.

(હરિગીત)

(સોનેટ)

શાંત સ્વાયંકાળના સમયે સખી ! રેતી પરે
પ્રેમે થઈ તવ હાથ તારા હાથમાં મળવું પથે.
પણ ને સખી ! આ વારિધિ વિક્ષેપતાં આગળ પ્રસે
વિકરાલ ભરતી મુખ ત્હેનું ઉભયને ગમવા ખુલે.
નેનું સખી, આ પશ્ચિમે સવિ રશ્મિ હાથથી થઈ
ખેંચી નિકટમાં યુગ્મને આલિંગતો યુગ્મન લઈ.
ક્ષણ એકમાં વિસ્તારી તે પંજુ પૂર્ણ લીલા પ્રેમની
અદૃશ્યમાં ઉતરી પડયો; ગિરિમાળ અધારે ગળી.

સુ નહાસંતુ ? સખી કેમ એ ? પુઠે શિલાએ ને રચી
દુર્ગમ દિવાલો; ને સખી ! એ દિશ ભરતી છે ચઢી.
નહાસી નથી છૂટવું સખી ! છે વાલુકાની ઉપરે
ભરતી ચઢીને ઉભયને ખેંચી જતી ઉદધિ તળે.
સત્વર દર્ષ અન્તિમ યુગ્મન ચાલ મૃત્યુ આલયે
ધર કાન કાન્તે ! આરતીની ઘંટડી આ સાદ દે.

પડતર કરતાં ચે ઓછું, માત્ર આઠ આના જ, રખાઈું છે.

કનકોત્સવ નિમિત્તના જાહેર સમારંભો બે થયા. એક તા. ૬ઠ્ઠી નવેમ્બરે સાંજે પાા વાગ્યે કાવસજી જહાંગીર હોલમાં દી. બ. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીનાં પ્રમુખપદે અભિનન્દનગ્રંથ સમર્પણ કરવા માટેનો સમારંભ. આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રી આનન્દશંકર પ્રમુખસ્થાને આવનાર હતા. પરંતુ તેઓ અચાનક બીમાર પડી જતાં મુંબાઈની કનકોત્સવ સમિતિના પ્રમુખશ્રીને હાથે જ એ સમારંભ ઉચિત રીતે થયો. કવિશ્રી ખજરદારના કનકોત્સવ સમારંભમાં કવિશ્રીનાં જ ગાનગવાય; એટલે કવિશ્રીએ રચેલાં 'ગુણવંતી ગુજરાત' અને 'સદાકાળ ગુજરાત' એ બે ગીતો સૌ. સુધાદેવી પદ્મા અને કવિશ્રી લલિતજીએ ગાયાં હતાં. કનકોત્સવ સમિતિના ઉપપ્રમુખ શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ માંગલિક પ્રવચન કરતાં એમની હમેશની સ્મૃતિ શેહિનો આબાદ ઉપયોગ કર્યો હતો. મનીના 'પુરસ્કાર વાંચન' પછી દી. બ. કૃષ્ણલાલબાઈએ કવિશ્રી ખજરદારની મહત્તા સૂચવતું ટુંકું પણ સચોટ વક્તવ્ય રજૂ કર્યું હતું. અને કવિશ્રીને 'અભિનન્દન ગ્રંથ' પુષ્પોપહાર સહિત અર્પણ કર્યો હતો. પછી કવિશ્રીએ આ પ્રસંગે માટે ખાસ તૈયાર કરેલું વ્યાખ્યાન. 'આભાર દર્શન.' એમનાં મધુરાં ગુજન રાગે, કર્યું. વ્યાખ્યાનમાં કવિશ્રીએ પોતાનું હૃદય કાઢ્યું હતું એમ કહેવું નોંધશે. કવિહૃદય ધડવામાં નેણે નેણે ઉત્તેજન આપેલું તેનું સ્મરણ કવિશ્રીએ તેમાં હિમિત રીતે કર્યું હતું.

પ્રમુખશ્રીના આભારદર્શન પછી પ્રથમ દિવસનો સમારંભ પૂરો થયો હતો. કવિશ્રીનો

કનકોત્સવ ઉજવવા માટે બેંગ્લી મળેથી માનવમેદનીથી-કોઈ પણ રીતના યાત્રિ-કે જાતિભેદથી રહિત-સર કાવસજી જહાંગીર હોલ ઉભરાઈ જાય, એ ગુજરાતી કવિતા પ્રત્યેની પ્રજાની મમતા કેવી છે તે સૂચવે છે. ટુંકમાં હાજરીની દૃષ્ટિએ, તેમ જ બીજી બધી દૃષ્ટિએ એ સમારંભ સંપૂર્ણ સફળતા પામ્યો.

બીજો સમારંભ તા. ૭મીના મુંબાઈના આલીશાન રોયલ ઓપેરા હાઉસમાં રાત્ર સંમેલનનો હતો. સાંજના પાા વાગ્યે કાવં કમની શરૂઆત થનાર હતી. પરંતુ તે પહેલાં કલાક્રેકથી તો આખું ચે થીએટર ભરાઈ રહ્યું હતું. વ્યવસ્થા અને સંગવડ સાચવવા માટે, આ સમારંભમાં પ્રવેશ મેળવવાં માટે રૂ. ૧, ૦ાા, ૦ા, જેવી નજીવી 'શી' રાખવામાં આવી હતી. ઘણાંએ મોડા થવાથી કારણે પ્રવેશ મેળવી શક્યા ન હતા અને નિરાશ થતું પ્રજા હતું.

અત્યાર મુધી એમેરિકાનાં દારાં ધએજી કલાત્મક નાટ્યપ્રયોગોને પ્રભાવે વધારી લીધાનું જણાયું છે. પરંતુ તે નાટકો માટે માત્ર કવિતામાંથી કલા અને અભિનયનું સ્વરૂપ પડી, તેના ઉપર પ્રેક્ષકોની વાદસાદ મેળવવાનો આ સમારંભ પહેલો જ પ્રયત્ન છે એમ કલા વિના રહેવાનું નથી. આ સમારંભનો બધોય વરા બાદ ચન્દ્રવદન મહેતાને શિરે છે. શી ચન્દ્રવદન મહેતા આજ કટલાયે વર્ષોથી ગુજરાતની રંગમંચોને કલાત્મક રીતે ઉદ્ધારવાનો શ્રમ કરી રહ્યા છે અને ન્યારે ન્યારે તક મળી છે, ત્યારે ત્યારે જાત ચન્દ્રવદને પોતાની કલા દર્શકો તન્ત આપી છે. કવિતાને સજીવ રીતે રંગમંચ

પર ઉતારવાનો એમનો આ પ્રયત્ન અત્યંત સફળતા પામ્યો. એ માટે એમને ખરેખર અભિનંદન પડે.

‘રાસ સમેલન’ નો કાર્યક્રમ દર્શાવતી ‘અદલિયા’માં પણ શ્રી. ચન્દ્રચંદ્રનેનો કલા પ્રેમ બહુત ઘાત છે. સૌ કોઈએ એના મુકતકો વખાણ કર્યા છે.

સરસ્વાત એક પારસી બહેને મંદૂર કંઠે. વાદ સાથે પ્રાર્થના માણે કરી હતી. તે બાદ ડો. એરસ તારાપોરનાળાએ પ્રમુખસ્થાનેથી કવિશ્રીને અંજલિ આપી કવિશ્રીને પોતાનું કવન ગુજવા વિનંતી કરી. કવિશ્રીએ સ્વચ્છિત કાબેયનું ગુજન કર્યું.

રાસ-સમેલનનું સૌથી વિશેષ આકર્ષક અંગ તો ‘મરાસીયા-મરાસીયા’નું સ્થગન સ્વરૂપીત. આખાંયે પ્રેક્ષક વર્ગનું દીલ બહેકાવવામાં આ પ્રસંગે અત્યંત કૃતિ આપ્યો છે. નાનાં નાનાં બાળકો કવિશ્રીને સાંભળી સરસાઈમાં ઉતારે અને તેમનો અભિનય દ્રશ્ય રૂપે એટલે જરૂર એનાં પુનઃસંસ્કરણ તાલાવેથી જાગે નાનકડો મિડિયા મુનશી સૌનું આકર્ષણ બની રહ્યો હતો. નાનાં છોકરાઓ કારા આ રીતે અભિનયરૂપે વિકસારવાનો વખતો વખત પ્રવાસ આરંભાય, તો બધાં માટે જરૂર સારી આશા રહે છે.

સાન્ટાક્રુઝી જાહેરનાં ચામેલો ‘કપા’ ગરબો, કુશળ પ્રકાશ ચોખ્ખાને પરિણામે મણે

દીપી હાથે હતો. પછીથી એજ મડળના કુમાર-કુમારિકાઓના ઘણાંધારાસ પણ રસમર ખેડવા હતા.

કવિશ્રી સ્થિત ‘કેવીનું ખખ્ખર’ વીરતના બાવરી ભરેલું છે એ ખરું. પરંતુ એ વીરતથી કંઈ રીતે માત્ર સકાય એ હું સમજી શકતો નથી. શ્રી. ખાતાજહેને એ ગીત લાક્ષણિક અભિનયથી કદાચ સૌ માથું હતું અને એ પ્રેક્ષકોના હૈયામાં કવિનાના બાવ ઉતારી શકવા સમર્થ નીવડ્યું હતું. છેવટે કુમારી તારાજહેને કારાએ કવિશ્રી સંચિત ‘બળે રામ રમણ’નું બજન અત્યંત લાક્ષણિક ભાવે માથું હતું. એ પ્રસંગની ચોખ્ખા મીસંગા કોર્તનની વાદ આપે એવી મઠ હતી. પોતાને કલાકોવિદ માનનાર એક બાઈએ તો—‘રમણમિ ઉપર એ બજન કવિશ્રીનું છે એમ જાહેર થયા છતાં—એ બજન પણ મીરાનું લખેલું છે એનું જાહેર વિધાન કરી દીધું છે. અને ‘કેવીનું ખખ્ખર’ અને ‘મરાસીયા મરાસીયા’ એ બન્ને ગીતોને ‘રમણ ગીતો’ તરીકે એળખાવનાર મુખાઈના એ દિનિકપટના ખજારપત્રીઓની તો ખરેખર દયા જ છૂટે છે.

આમ કવિશ્રી ખજારદારનો કનકોત્સવ સાહિત્યસત્ર અમ કનકારો. મુજરાતના મામે ગામે પણ કવિશ્રીને અંજલિ આપી, મુજરાતી કવિનાના આદર મુજરાતીઓ દણ કરે છે; અને કંઈક એ બાવા પ્રસંગો ઉપરથી સ્થિત બધી મઠ થી !

પ્રભુપ્રતિનિધિઓ રૂપે પૂજાપાત્ર ગણે, એ ધ્વજવા યોગ્ય છે.

(૩) અને જેમ ‘કવિવક્રકોત્સવ’ છે તેમ ગુજરાતની ગુણવત્તાનો પણ કનકોત્સવ છે. ગુજરાત માત્ર જે લક્ષ્મીની ઉપાસના કરતો તે હવે સાથે સાથે શારદાની પણ ઉપાસના કરતાં ક્ષીણે પ્રાન્ત છે-માત્ર બંગાળા કે મહારાષ્ટ્ર ન શારદાપાસનાના ધ્વજરદાર હોવાનો હક હવે એકલચર્યા રીતે અપનાવી શકે તેમ નથી; એ આધકાર હવે એ પ્રાન્તદ્વેષી ધર ભારતીય પ્રાન્તો સાથે ભાગીદારીના વિષય બનાવવા પડશે-કમીમાં કમી ગુજરાત સાથે તો જરૂરજરૂર.

ત્યારે એ ત્રણ તરવો સમાયાં છે કનકોત્સવોની બધી ભાવનામાં. હવે એ ભાવનાની કવિકનકોત્સવોમાં સિદ્ધિ કેવી રીતે અને કેટલે અંશે થઈ તે વિષે એ શબ્દ.

૩

ગુજરાતે એ કવિકનકોત્સવ ઉત્સવ-અન્નેમાં ઉક્ત ભાવના યથાસયોગ સિદ્ધ થયેલી કોઈ પણ તટસ્થ તપાસ કરનાર નહીં શકશે. બન્ને કનકોત્સવોમાં કવિત્વ-પૂજા અને ગુજરાતની ગુણવત્તા એ બન્ને તરવો તરી આવતાં હતાં. પણ બન્ને કનકોત્સવોમાં કેટલાક બેદ પણ લક્ષ્યે એવા છે તે પણ લક્ષ્યમાં લેવા લાયક છે :

(૧) એક બેદ તો એ સ્પષ્ટ છે કે કવિ શ્રી ન્દાનાલાલની ખાસ આચરૂપૂર્વક ધ્વજચારી એમનો કનકોત્સવ સમસ્ત મહાગુજરાતનો સર્વસંગ્રાહક સમારંભ ન હતો, માત્ર “ગુણાનુરાગીઓ અને રેનેહીઓ”નો સમારંભ હતો. કવિશ્રી અખરદારનો કનકોત્સવ એ જેટલે અંશે

ગુજરાતની સાક્ષરતાનો તેટલે અંશે ગુજરાતની વનંતાનો-જેટલે અંશે એમના “ગુણાનુરાગીઓનો અને રેનેહીઓ”નો તેટલે અંશે સારી મહાગુજરાતની માનવતાનો મહોત્સવ હતો. કવિ અખરદારના સમારંભમાં ગાંધીજીનો સન્દેશ વંચાયો હતો-નરસિંહરાવભાઈ, બળવંતરાય ઠાકોર, મુનશી, લીલાબહેનને તેમ સર્વે સાહિત્યકારોને એક સરખું ઉખાલખું આમંત્રણ હતું. એકનો મુખ્ય સૂર હતો અસહકાર અને બહિષ્કાર વિરોધીઓનો, બીજાનો સૂર હતો “સર્વનો રેનેહ સ્વીકાર-સત્કાર” માત્ર નરસિંહરાવભાઈ સિવાય ગુજરાતના સર્વે સાહકારોએ લેખથી-કાવ્યથી-સન્દેશથી કોઈ ને કોઈ રીતે પોતાનો નમ્રભાવ સમારંભ પ્રતિ જમત જણ્યું તેમ જાહેર ક્યો હતો. અંગ્રેજીમાં કહેવાનો લોભ થઈ જાય છે-મોહ થઈ જાય છે : “The reception of Kavi Khabardar was as cordial as it was universal and spontaneous” “કવિ અખરદારનો સત્કાર જેટલો હાર્દિક તેલો ન સાર્વત્રિક અને સ્વયંજૂ હતો.”

(૨) કવિ ન્દાનાલાલે જેટલી ટૂંક કમોડીઓ પોતા માટે અને કાયકતાઓ માટે આચરૂપૂર્વક પોતાનાં ધોરણરૂપે સ્વીકારી હતી તેટલી ન ઉદાર અને સહનશીલ સ્વતંત્રતા કવિ અખરદારે સંયોજકો પ્રતિના પોતાના વનંત માટે ધોરણરૂપ નિર્ણય કરી હતી.

મોરે મોંએ પણ “વાચક વર્તન” (by expressive behaviour) તેઓ બજા કરી રહ્યા હતા : તત્કારો તેમણે આજે છું-તત્કારો ચરણે આજે છું : ચાહે સો કરો ને મુશ થાઓ.” કવિ ન્દાનાલાલ પણ સરખ

સર્જન છે. ખખરદાર પણ સરસ સર્જન છે-
મન એક સ્વતંત્રતા ભોગવાનાર, ખીજ
સ્વતંત્રતા ભોગવવાનાર. સંતોષકાંતી સ્વતંત્રતા
એ કવિ ખખરદારને પ્રથમ સ્તીકાર્ય-પોતાની
સ્વતંત્રતા એકે વિન્દાનાલાલને પ્રથમ આકર્ષનાર.

(૩) અને ચમત્કાર એક બીજો ય એક
“સતાપરો છતાં અસરકારક” મ્હારી આખે
પ્રત્યક્ષ થયા વિના રહ્યા નથી-અને તે બેદ તે એ કે
કવિશ્રી ન્હાનાલાલ બાવનાપ્રદેશમાં લગ્યા ઉંચે
ઉડી શકનાર મરકરણ સમા દોડા છતાં
વસ્ત્રાતઃ તત્ત્વચિન્તન કે આધ્યાત્મિકતા એ એમની
અનોશ્યતાનું પોત નથી. કવિમિત્ર રમ હરો-
ઘેરો પણ રમ કાઢ કાઢ વખત થતો હશે તે
મચ્છુર છે; કવિ ખખરદારનું પોત પ્રધાનપણે

આધ્યાત્મિક છે-‘તત્ત્વચિન્તન’ એ એમની
પ્રકૃતિનું લાક્ષણિક લક્ષણ છે. એટલું ‘સમજાવ’
તત્ત્વ છે તેટલું જ. કવિ ન્હાનાલાલ કલાકાર
વિશેષ હોય તો પણ કવિ ખખરદારને એમની
આધ્યાત્મિકતા એક કલાકાર હોવા સાથે
એક ધર્મનિર્દિષ્ટ સર્જન અને સાધુજન
ખનાવે છે. એ બેદ મ્હારા મન આગળ તરી
આવવાથી જ એનો નિર્દેશ કર છું.

અને છતાં યથુરેણ સમાપયેત્ એ સચા-
ઉમાર નમઃ કવિભ્યઃ સર્વેભ્યઃ-પ્રકાશ-
વશાત્ કવિ ખખરદારને, કવિ ન્હાનાલાલને અને
કનકોત્સવ સક્ષ્મ કરવામાં મદદ કરનાર
સરને નમસ્કાર!

કથો તે દેવતાઓ પણ નથી જાણતા ને તું તે નકામો હોજી રહ્યો છે તે મૂર્ખાઈ નહીં તો ખીજું શું ?” એમણે જવાબ દીધો. આ પછી મેં એ સંબંધી પૂછા કરવી પડતી મુકી.

આખરે મને સ્વાતંત્ર્યવંશી સમજાયું કે એ વિષય તે તબિયતનો છે. દેવતા શબ્દનો અર્થ વિદ્વાન પણ થાય છે. અને તબિયતના વિષયમાં વિદ્વાન એવા વૈદ્ય ડાક્ટરો પણ જે વિશે બોલતાં હોય છે તે બાબત મૂર્ખાઓ સલાહનો લગભગ મારો મલાવે છે. વેપાર, સાહિત્ય, રાજપ્રકરણની વ્યાપ્તિ સાવત્રિક નથી, પરંતુ તબિયતની બાબત તો એકેએકના અનુભવનો વિષય છે, એટલે એ બાબતમાં સલાહ આપવાલેવાનો અનુભવ બધાને જ થાય છે.

એક વખત મારી તબિયત જરા બગડી આવી. હવામાં શરદી આવી ને મારા નાક કાન ને ગળાએ પોત પોતાનું નિત્યકાર્ય છોડી સળેખમ ને ઉધરસને આવાહન આપ્યું. હમણાં મટી જશે એમ ધારી હું એ બાબતમાં થોડો વખત ઉદારીન રહ્યો. પણ અતિથિ ધરના માલીક બની બેસે, વેપાર માટે આવેલા પરદેશી અહીં રાજ બની બેઠા, તેમ ઉધરસસળેખમે મારા શરીરનો સ્વાસ્થ્ય કબજો લીધો. મેં ડાક્ટરની સલાહ લીધી. તેમણે ઉધરસ છાતીની છે કે ગળાની તે સમજાવું નથી એમ કહી આઠ આના લઈ બે પૈસાનું આપણ આપ્યું.

મને ઉધરસ થઈ છે એ વાત, માનગી વાતની પેઠે, ધીરે ધીરે સર્વત્ર જાહેર થઈ ગઈ. એ બાબતમાં મારે શાં પગલાં લેવાં એ વિશે જાતજાતની સૂચનાઓ આવવા માંડી. મારા પાડોશીએ ધી-પાણીના પ્રયોગ અજમાવવા સલાહ આપી. મારા પાડોશીના પાડોશીએ

એજમ્બી, મધ, સાકર વગેરે ઘરગથું ઉપાયો સૂચવ્યા. ‘તમારી ઉધરસ ગળાની છે’ મારા એક મિત્રે કહ્યું. મેં જવાબ દીધો, ‘ડાક્ટર પણ એ વિશે ખાતરીપૂર્વક કહી શકતો નથી તો તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?’ “અરે ! ક્યાં તમારા ડાક્ટરે ! એ ખીચારો શું સમજે ! હું ચોક્કસ કહું છું કે ગળાની ઉધરસ છે. ગિરસરાષ્ટ્ર, ટોનિક એસિડ લગાવો એટલે તરત આરામ મળે જશે.” એમના ગયા પછી એમના ભાઈ મળ્યા તેમણે કહ્યું, “અરે ! તમારી છાતીમાં જ કંઈ વાંધો છે. સેક્ટરો અથવા એજમ્બીની પોટિસ મારો.” “ઉધરસ ગળાની છે કે છાતીની તે ડાક્ટરથી સમજાવું નથી; તમારા ભાઈને ગળાની છે એ વાતની ખાતરી છે ને તમે છાતીની છે એમ કહો છો, ત્યારે મારે શું સમજાવું ?” “તમે તમારે ઘેર જઈને સેક્ટ કરવા મંડી જાઓની; તમારો ડાક્ટર ને મારો ભાઈ બંને ઠીક છે.” “તમારે ગળું ને છાતી બંને બગડ્યાં છે” એમ મારા એક મિત્રે પત્ર લખીને મને જણાવ્યું. બીજા મિત્રે “તમને ઉધરસ થઈ છે, એ વહેમ છે. તમારો રોગ માનસિક છે” એમ લખી જણાવ્યું. ત્રીજા મિત્રે દરરોજ પંચ લખીને સૂચના મોકલવા માંડી. “તમારે હાંથે ને પગે આખો વખત ગરમ મેળા પહેરવાં. મેળા પહેરવાથી શરદી નહિ થાય.” એમ એક દિવસ લખ્યા પછી બીજા જ દિવસે એમણે લખ્યું, ‘પગે મેળાં ન પહેરશો, એમ કરવાથી સોહીના કરવામાં વાંધો આવે છે.’ ત્રીજા દિવસે લખ્યું, ‘હરે તબિયત કેમ છે ? મેળાં પહેરવાથી કે દર પડશે કે નહીં ? અને તો કાનમાં પૂમ્મં ખોસાડો, કાન બંધ કરવાથી શરદી અટકતી

ધાનિસ્થાનના અમીર તરીકે હિંદમાં આવ્યો હતો ત્યારે એક વર્ષ પછી એ પદબ્રહ્મ થશે એ વાત પોતે, અત્યારે મૃત્યુ પામેલા પણુ તે સમયે જીવતા એવા એક મિત્રને કહી હતી, એમ જણાવ્યું હતું.

ભવિષ્ય ભાખવાની વૃત્તિ મનુષ્યમાં કદાચ જન્મથી જ હશે. દરેકને કેંક અદ્ભુત ભાવિ-કથન કરી નાંખું એમ થાય છે; પરંતુ વિવેક-શીલ પુરુષ એવી વૃત્તિનું નિયમન કરી તેને રોકે છે. અનન્ત અને સર્વજ્ઞ આત્મા આગળથી દિક્કાલના પડદા ખસી જાય છે અને ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના તેને દર્શન થાય છે એવો અનુભવ-ખરું કહું તો એવા અનુભવની કલ્પના તો મને પણ ઘણી વાર થાય છે. અમુક માણસ ક્યારે માંદો પડશે, અથવા અમુક માંદો મનુષ્ય કયે ચોક્કસ વખતે મરી જશે તેનું જ્ઞાન મને પણ થાય છે; હું ભવિષ્ય ભાખવાની ઉતાવળ કરતો નથી, કારણ કે એ જ્ઞાન હંમેશાં ખોટું જ નીકળે છે.

ચઢાપાણી પીવાઈ રહ્યા પછી એક પુરુષે વાત છેડી: “પેલા નગીનભાઈને તો તમે જોળ-ખતા હતા ને?” “હા, બિચારો પહેર જ પરચ્યો હતો ને હોણુ તો શુન્દરી ગયો!” કોઈ બોલ્યું. “એનાં લગ્ન ચર્ચા તે પહેલાં મારે ત્યાં એક વાર આવ્યો હતો. હું તે વેળા બગવત્સમરણ કરતો હતો. એને જોઈને મારાથી બોલી દેવાયું, ‘અલ્યા! પરણીય નહીં!’” “કેમ?” એણે પુછ્યું. “જવાબ દીધો, ‘હું નથી જાણતો, મારાથી બોલી દેવાયું. હું નથી બોલ્યો. એણે (પ્રશ્ન) બોલાવ્યું, તે હું તો બોલ્યો. પછી તું જાણ.’” એણે મને દસી કાઢ્યો. પણ જુઓ પરિણામ આવ્યું તે.”

એમની વાત સાંભળી એમની પાસે બેસી સંદૃશ્ય થોડા; “આ પાણુભાઈએ કહ્યો તેનાથીએ વધારે અદ્ભુત અનુભવ મને થયો હતો. આપણા છતુ ગોર હતા ને એ ત્યારે મરણને બીજાને હતા, ત્યારે હું એમને જોવા ગયો હતો. તે વેળા એમનો ડાકટર ત્યાં જ હતો. એણે ઇન્જેકશન આપ્યું ને પછી કહ્યું, ‘હવે હું પરમ દિવસે આવીશ.’” મેં કહ્યું, “ડાકટર આમને તમારે મળવું હોય તો પરમ દિવસે ના આવશો.” “કેમ?” એણે પુછ્યું. મેં કહ્યું, “જુઓ અત્યારે કેટલા વાઝા!” “એ થયા છે,” ડાકટરે કહ્યું, “ત્યારે રાતના દસ વાઝાં પહેલાં આજે જ આવવું હોય તો આવજો. પછી આવશો તો તમારો ને એનો મેળાપ નહીં થાય.” “હું ખાતરી આપું છું કે અઠવાડીઆ સુધી એને કેં નહીં થાય.” “ભરે; હું તો તમારા લાભ માટે કહું છું પછી તો હરીચ્છા.” આટલું કહીને હું તો મારે ઘેર ગયો ને ૯ વાગ્યે જગાડવાનું મારાં ઘરવાળાંને કહી સુઈ ગયો. “આજે બપોરે કેં સુતાનો વિચાર કરો” એણે પુછ્યું. “રાતે ઉભાગરો કરવાનો છે” મેં જવાબ દીધો. “ક્યાં?” “સ્થાનમાં” “સ્થાનમાં?” “હા, છતુ ગોર આજે જરાબર ૯ ને ૫૫ મિનિટ કિલાસવાસ કરશે.” આમ કહીને હું સુઈ ગયો. ૮ વાઝાં એટલામાં તો મને છતુ ગોરને ત્યાંથી માણસ તેડવા આવ્યો. હું તેની નેડે ગયો તો છતુ ગોરને નવઝાંની નીચે ઉતારેલાં! ડાકટર પણ પાસે ઉભો હતો. એણે મારા સાથે જોઈને કહ્યું “દસ પહેલાં આવ્યો પણ છતુ ગોર તો તે પહેલાંના ચાલ્યા ગયા!” મેં

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૩૧ ઉપર)

સૈકાઓ પૂર્વે રચાયેલું ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર

[૫૯ ૩૯૨ વી આવૃત્તિ]

માતૃમૃત્યુ પરચક્રિઃ . એકપત્નીવિત્તં ચરેત્ ।
ભાગ્યવાન્ભવિતા ભતો ન તથા ભૂરિ ભાગ્યવાન્ ॥

મધ્યે મધ્યે કષ્ટ ભાગ્ય ભાગ્યભંગશ્રી ભયતે ।
ધર્મે માર્ગે મતિશ્રેય યાજ્યાદર્મ ઇવાપરઃ ॥

સુકમા માનવાન્ભવતઃ કર્મકૌશલવાન્ભવેત્ ।
ન્યાયદર્શી ન્યાયવાદી દીપાન્નરનિવાસવાન્ ॥

હૃદ્યાનામપત્નીત્યા વ્ય પત્ન્યોત્તરસ્ય વિરાજ્જનમ્ ।
નનોપકારકરણેઃ ભંધનાદિક કષ્ટભાદ્ ॥

પંચયત્વાદિકે વર્ષે સ્વદેશાગમનં ભવેત્ ।
દેશસેવી ભવેન્ભવતો દેશાનામુપકારકૃત્ ॥

રાજા સહ વિદેશ ઇ રાજ્યીતિ શ્રે ભયતે ।
કારાગરનિવેશાદં ભદ્રુ કષ્ટં ભવિષ્યતિ ॥

વયોન્તો ભનશીલો વ્ય દેવતાશુભજિભાદ્ ।
યોગાનુષ્ઠાનકુશલો યોગસિદ્ધિ શ્રે ભયતે ॥

ધનકાલો વિશ્વેભ્યુ ધર્મમાર્ગે વ્યયો ભવેત્ ।
વ્યયમે વતસરે પૂર્વે પિતા માતા સુઆરહઃ ॥

જપમે વર્ષે એ પાછો સ્વદેશ કરશે, દેહના પર કપકાર કરશે એ દેશસેવક થશે.

રાજા સાથે વિરોધ હાવના થઈ એને રાજ્ય તરફથી ભીતિ રહેશે. નેજા વગેરે અન્ય કષ્ટો એને વેઠવાં પડશે.

છેવટના વખતમાં એ જાનનાનું કલ્યાણ કરનારો, દેવ અને સુત્ર પાટે ભક્તિ ધરનાર, યોગનું અનુષ્ઠાન કરનારો થશે અને યોગસિદ્ધિ મેળવશે.

ખાસ કરીને ધનવાળા એને થશે, પણ તેનો વ્યય ધર્મમાર્ગે થશે.

પદેશમાં જાય વરં સુધી પિતામાતાનુ સુખ ભોગવશે પણ દંઠળા હવંધો, યુક્તી દંઠળા વિદ્યાભાસ કરશે અને નીચ વિદ્યા (અગ્રજી) અણશે.

દશમાખંડે પરે કાલે શુક્રદાયે તદા પુનઃ ।
 વિદ્યાભ્યાસં ચ કુર્વીત નીચવિદ્યાં પઠિષ્યતિ ॥
 વિંશત્યખંડે પૂર્વે કાલે ભાર્યા સૌખ્યં સુખોદ્ભવઃ ।
 વિદેશગમનં વાસો નીતિશાસ્ત્રપ્રસંગકૃત્ ॥
 ત્રિંશતપુર્વે તુ જાતશ્ચ નીતિશાસ્ત્રવિશારદઃ ।
 સ્વદેશગમનં જાતં નહિ સૌકર્યં જીવનમ્ ॥
 પચાદ્દ્વીપાંતરે વાસો દ્વિત્રિસ્થલઃ નિવાસવાન ।
 ચત્વારિ વત્સરે પૂર્વે ન્યાયદર્શી પ્રસિદ્ધિમાન ॥
 પચાદ્વિસર્જનં ચૈવ દેશસેવાદિમૂલતઃ ।
 બહુકથં ચ જાતેત મનુશ્ચત્વારિકે પુરા ॥
 પંચચત્વારિકે કાલે સ્વદેશગમનં ભવેત્ ।
 દેશાનાં હિતકારી ચ બહુનામુપદેશકૃત્ ॥
 કારાગારનિષેવાદિ બહુ કથં ચ જાતેતે ।
 ચત્નકાર્યે મહાન્વિધ્નો રાજલીતિ મહત્યપિ ॥
 બંધનં મરણં ચૈવ બહૂનાં ચ ભવિષ્યતિ ।
 પંચવષ્ટી તદા કાલે જાતકસ્ય તદા પરે ॥
 ચત્નકાર્યાદિકે ચૈવ સિદ્ધિકંઠપશ્ચ જાતેતે ॥
 એકવષ્ટી વત્સરે ચ વિરોધશ્ચ મહાન્ભવેત્ ।
 દ્વિવષ્ટી વત્સરે કાલે વિદેશગમનં ભવેત્ ॥

વીસમા વરસ સુધી એ બાપાંતું સુખ વગેરે ભોગવશે, પછી વિદેશ જશે, ત્યાં રહેશે અને ત્યાં એને નીતિશાસ્ત્રનો પ્રસંગ પડશે.

ત્રીસમે વર્ષે નીતિશાસ્ત્રમાં એ પ્રવીણ થશે. પછી સ્વદેશ પાછો ફરશે અને એવું જીવન સુખ—આરામમાં નહિ જાય.

પછી બીજા દ્વીપમાં વાસ થશે. એ ત્રણ સ્થળે એ રહેશે. આગામી વર્ષે એ પ્રસિદ્ધ ધારાશાસ્ત્રી થશે. પછીથી દેશમેવા વગેરેને કારણે તેનો ત્યાગ કરશે.

૪૪મે વર્ષે ઘણાં કષ્ટ પડશે. ૪૫મે વર્ષે ફરી સ્વદેશ આવશે. દેશનું એ હિત સાધશે અને ઘણાનો ઉપદેશક થશે.

સ્વેતા પ્રભુ: સાર્વભામ સ્વસ્થ દર્શનભાસિયેત ।

તન્મૂળા-કાર્પસિદ્ધિઃ લતકસ્ય કાયિક્ષવેત ॥

દેવાંચોય' બવેન્નતો માનુષંદામાશ્રિયત: ।

વિશ્વોરંશઃ લયેન ઇતિ સન્ધ્ય સંમગ્ન ॥

પદ્માદપિ ચ લનથ દાનમાર્ગે પ્રવૃત્તિકૃત ।

કૃષ્ણદેવે ચ ભક્તિઃ વિશ્વિઃ ભવિષ્યતિ ॥

દેવાંચોય' બવેન્નતો નેતદન્યે ભવિષ્યતિ ।

કૃતો નૃસિંહરૂપેન ચેતાયાં રમુરૂપત ।

દાપરે કૃષ્ણરૂપેન કલાવચેન લયતે ॥

આદો કેતુદશા પિતાય મુખવાન્શુકેચ વિદ્યાપદુ:

ધવાદ્વારિ શુભં ચ પુત્રજનનં પિત્રે૥ર્વનદ્ બવેત્ ।

મૂર્ધે શીતકરે શુભી સમમુખી દોષે સ્વદેશે વસેત ।

રાદો યન્નવિદોષન ચ વિમનઃ અતે બવેત્ સિદ્ધિગઃ ॥

દંદશાનાં ચ મહતાં વિરટં જન્મ ભયતે ।

પંચસાદુશકે પૂર્વે કૃદા વર્ષે ભવન્તિ ચ ॥

યથા નભસિ તારાઃ તથા ધૈ સિક્તા યથા ।

એવં શુભગણાસ્તસ્ય ગચ્છિતું નેવ શક્યતે ॥

જેલ વગેરે અનેક કહેા આવગે, એના વલકારોમાં મદા ત્રિગો આવગે તથા સળ તરફથી મેટા ભય ઉત્પન્ન થયે. પ્રજાં માનુસો કેલ જયે ને જુલુ પામયે.

સાર ૫૪ી ૬૫મે વર્ષે એના વલકારમાં સિદ્ધિ જેતુ કેક મળયે.

૬૫મે વર્ષે મેટા વિરોધ તબો થયે. ૬૨મે વર્ષે એ વિદેશમન કરયે.

ચેલ પ્રભનો સહેનશાદ તેને દર્શન આવગે અને તેના તરફથી એને કેક સિદ્ધિ મળયે.

મનુષ્યનું ૨૫ ધારણ કરાને એ દેવાંથી જન્મયે છે. વિશ્વનો એ અંશ છે એમ સત્યા-ચાર્યનું માનતુ છે.

૫૪ીથી ૫૫ એ સોકના કલ્યાણને માર્ગે જ પ્રવૃત્તિ કરયે. કૃષ્ણ તરફ ભવિ રાખયે અને વૈરાગ્ય ધારણ કરયે. એ દેવાંથી થયે અને એનાવી (મેટા) મીઠો કાઢ થયે નહિ.

સત્યજુગમાં નૃસિંહરૂપે, વેદામાં રામરૂપે, હાથમાં કૃષ્ણરૂપે ને હાથે તેના કથીરુખમાં એ અંશરૂપ થયે.

શુભારામે યંથા રામે પ્રબો આસંતૃતે યુગે ।
કાલાવધિ શુભાલોઘી તત્ર રકતો ભવંતિ ચ ॥

દાલદેશવિપર્યયા, ન્યુનાધિક ફલમિદં ।
કો વક્તા તારતમ્યસ્ય તમેકં વેધસં વિના ॥

ઇતિ સત્ય સહિતાયાં તુલાલગ્ન વ્રતકે

કુંજંશંશફલમ્ ॥

શુભં ભૂયાત્ ॥

સરસ્વાતમાં કેતુની દશામાં પિતા વગેરેનું મુખ; શુક્રની દશામાં પ્રવીણતા, સગ
પુત્રપ્રાપ્તિ, અને પિતાનું મૃત્યુ; સર્પની દશામાં શુભસંપત્તિ અને મુખ; મંચળની
સ્વદેશ નિવાસ; રાહુમાં વિરોધ અને વૈમનસ્ય અને અન્તે સિદ્ધિનો પ્રાપ્તિ.

આવા મહાત્માનો જન્મ થવો વિરલ છે. ક્ષત્રિયુગમાં પાંચદહ્વર વર્ષે એવો જન્મ થાય

આકાશમાં જેમ તારા, નદિમાં જેમ રેતી, તેમ એવામાં શુભાનો સમર છે. તેનું
કરી શકાય એમ નથી,

શુભવંદાર રામમાં જેમ સતયુગમાં પ્રભુ આસક્ત હતો તેમ કૃતીયુગમાં પણ આ
સમુદ્ર તરફ પ્રભુ આસક્તિ ધરશે.

દેવકાલના દેરકારને લીધે આ ફલમાં ઓછાવંતાપણું થાય, પણ જ્યાં સિવાય
વહન્ય કોણ કહી શકે ?

આ કચવાટથી એમના મગજમાં એક લાક્ષણિક વિચાર આવ્યો: “આ બધાની એવી મનક કરવી કે બધા હુળ ચાટતા થઈ જાય,” છબીલદાસ એક જ ક્ષેત્રમાં મદારથી દત્તા; તે મનકતું. નાનપણમાં દાદાની પાધડીમાં એમણે કુલકેર મુકેલી; રુલમાં મારતરની ટેબલમાં દેડકાં પુરેલાં; કોલેજમાં સોશીઅલ ગ્રેજરીંગ વખતે લાડુમાં કપીનાઇન નાખેલું; સોલીસીટર અને બારીસ્ટરોનાં જમણમાં બાંમને બદલે વીરકી પીરસાવરાવેશો : આ બધી પરાક્રમપરંપરા એમને યાદ આવી. અને આ બધાનો ગર્વ ઉતારવા માટે એ જ બ્રહ્મસ્ત્રનું એમણે સ્તવન કર્યું.

આમ સ્તવન કરતા ને સમશેર બહાદુર અને વસુબહેનની જોડે નીચે ઉતર્યા.

તેમને અત્યારે મોહિનીને મળવાનું થયું મન થયું. ન્યારે કોઇની ટેકડી કરવી હોય ત્યારે મોહિની જેવી બીજી શાગીર્દ મળવી સુસ્થેલ હતી. ધણીદાર બંનેએ મળીને બહા-બહાને શૂ પીતા કર્યા હતા. અત્યારે એમને તેની મદદની જરૂર જણાઈ.

એમણે વસુબહેનને અને તેના પતિને તેમની મોટરકારમાં બેસાડી વિદાય કર્યા, અને સીગાર ચેતાવી, ટેકડી બોલાવી, કાકાજીને ઘેર ગયા.

કાકાજી ચીંચણ ચાલી ગયા હતા. સુખન ઘેર સુટકેસ લાવવા ગયો હતો અને મોહિની પીઆનો વગાડતી હતી.

“મોહિની, બંધ કર, આ શું કરે છે ?”

“શા માટે બંધ કર ?”

“માફ ને તાર્ક માથું ફેરવવા.”

“સોલીસીટર આતું બોલે કે ?”

“જેવા માણસ તેવી વાત. છાની મરે છે કે ?”

“ના—”

પાછળથી જાદુ છબીલદાસે મોહિનીના હાથ પકડ્યા.

“સાંબળ—”

“નથી સાંબળતી” કહી બનતા જોરથી મોહિનીએ પીઆના પર હાથ ઠોક્યા.

“સાંબળ, પેસી વસુમતિ પર મારે વેર લેતું છે.”

પીઆનો એની મેજે અટકી ગયો. “વસુમતિ પર ? કેમ ?”

અંકાર મોહિનીને વસુમતિ પર વેર લેવાની વાતથી ધણે રસ પડ્યો. પણ છબીલદાસના મોઢાંમાંથી એ કેમ નીકળી તે તેને સમજાઈ નહોતું.

“તમે વળી વસુમતિ પર ક્યારના બક્ષ થયા ?”

છબીલદાસે સોલીસીટરના ધધાને ન્યાય આપી સકાય એવો જવાબ વાળ્યો, “ન્યારથી એણે પ્રોફેસરને બેઆખર કરવા માંડ્યાં ત્યારથી.”

મોહિની કાચી નહોતી. “છબીલબાઈ, આમાં સુદો શો છે ?”

“મોહિની, તારી મદદ જોઈએ છે.”

“શામાં ?”

“મારે બધાને એક વખત ગમરાવવા છે.”

“કોને કોને ?”

“એક તો પેસા જોરાવરસિંગને. આમાં ગામના તંત્રકા હાંકે છે. એક દંદાડા મારે એના રુઝવેશ ને સ્વેત હેડીન બનને વીસરાવી

છે. અને એ બનવાનો કોનો રહે અને
મિ જોયા કરે એવો પ્રસંગ ઘડ્યો કરવો છે.

“એમાં શું ? જોરાવરસીંગને બનવાનો
રોજ વસુમતી જોતી હતી. કહે છે કે જામરા
વા મટે જોરાવરસીંગ દ્વારે ને જાલીએ
બાધે છે.”

“તો એની ખાતરી કરીએ.” બીજી-
કહ્યું.

“તો કેવી રીતે થાય ?”

“એવો તામરો કરીએ કે આપણે બધા
તર હોઈએ.”

“પણ તે કેમ થાય ?” મોહિનીએ કહ્યું,
પણ પ્રેફેસરને પૂછી જોડ.”

“અરે, માડી !” બીજીવાર કહ્યું. “મારે
તારા પ્રેફેસરને પણ સંડોવવા છે જોરા-
સીંગ કુળના હોય, વસુમતિ ને જોતી હોય,
તે એ જ જાણના એવ પ્રેફેસર જુએ એવો
પ્રસંગ બનાવવો છે.”

“એવો પ્રસંગ ક્યાંથી લાવવો ?” મોહિ-
નીએ પૂછ્યું.

“આપણે કોનો કરીએ તો સ્ત્રી. કાચાબના
સાથના જગલામાં થાય.”

“ત્યાં કેમ થાય ? કાચા નો
મજા ત્યાં મળ્યા છે, અને આનો સ્વંત્ર પ્રેર-
કે પણ ત્યાં જવાના છે.”

“પ્રીતમજાન જવાના છે ?” બીજીવાર
વેચારે કરીને પૂછ્યું.

“હા, એમને જવા જોડાન લેઈએ છે.”

“એમાં...હા...હા.” બીજીવાર હમી
પાયા અને પછી જોડાન જૂથ દરમ્યા. “હે—
હો—Beautiful, delightful.”

“શું છે ?”

“અરે, અહીં જ સારવ. ક્યારે જવાના છે ?”

“પણ કોનો તો ખરા.”

“અહીં જ સરખ વાત. ત્યાં સનિવાર ને
સનિવાર રહેતો, નહીં ?”

“હાસ્યો.”

“સનિવારની રાત અહીં રજાઆમજી,
મોહિની !”

“પણ છે શું ?”

“મારી વારે વા. મને મજા કર. એક
અણુ જ brilliant નુકો આપ્યો છે.”

“પણ શા ?”

“Wait and watch.” કહી પાસે
પડેલાં ટાઇપરાઇટર પર બેસી બીજીવાર
કામજો ટાઇપ કરવા માડ્યા. મોહિની પાછળ
ઉભી કબા એટલી તજરે જોઈ રહી.

“જોરાવરસીંગને બોલાવો છો ?”

“હા, કોઈને કહેતી નહિ. મારા ભાઈ.”

બીજીવાર બીજીને પણ ટાઇપ કર્યું.

“અને તમને પોતાને ?”

“હાસ્યો. હું એમની સાથે જ નીકળ-
વાનો.” કહી બીજીવાર ટાઇપરાઇટર પરથી
ઉઠ્યા ને ટેબલ પર બેઠા.

“કેને શું ?”

“હવે મનકોર મહેમને અને જલકોર
મગીને સહેજો ચોગી રહ્યું.”

“અરે, પણ કામજા શું કર્યો ?”

“જો કોઈને તે સાલજાણ્યું.”

“પણ તે સહી કેમ કર્યો ?”

“Dhara Mohini ! હું કોતેલમાં હતો
ત્યારથી કામજાની ચડી કરતા મને આવડે
છે. એકજુ નહિ આવજુ હોત તો માઈ થાત

શું ?” કહી છબીલદાસે કાકાજીના પત્રો ઉપર સહીઓ કરી.

“શેખ, છબીલભાઈ ! સોલીસીટર ચઢને ખોટી સહીઓ કરો છો ?”

“મોહિની ! તને કેં આવડતું નથી. સોલીસીટર કરે એ સહી ખોટી હોય નહીં, સમજ ? ચાલ, આ બધાંને મોકલાવી દે, ને તારા લક્ષમણ બેડે ધનકોર બહેન અને જસકોર કાકીને નોતરાર કઢાવી દે.”

“કાકાજી બહુશે તો મારી નાંખશે.”

“એમની પોતાની સહી છે, પછી શું ?”

“પણ પછી શું ?”

“તું જો તો ખરી. ચાલ મને બસે રૂપિયા આપની.”

“અરે, વાહ !”

“હા. મારે કામ છે. જો, તને એવી મગ્નહ કરાવું કે જે વાંધો પડે નહીં.” કહી છબીલદાસે થોડીક સુકિતઓ મોહિનીને સમજાવી. જેમ મોહિનીને સમજ પડતી ગઈ તેમ તેને રસ પડ્યો. અને અડચે કલાકે તે પુરેપુરી કાવતરામાં શામેલ થઈ ગઈ. થોડી વારે સુમન આવ્યો અને તેણે પણ સુકિત કળુલ કરી.

પછી છબીલદાસ ટેકસી કરીને તૈયારી કરવા ગયા, અને તૈયારીમાં નાટકશાળામાંના એક મિત્ર પાસેથી દૈનિક વસ્તુ લાવ્યા, અને એક પૈસાદાર અસીલના ચાર પહાણોને મળી આવ્યા.

મકરણ દસમું

કાકાજીને ચોરનો ભય લાગે છે

ચીચણ તારાપુરથી બે માસ લઈ દર કાકાજીનો બંગલો દરીયાકાનારા પર આવેલો હતો. એની આસપાસ આશરે પચાસ એકરની

જમીન હતી, અને તેનાં કેટલાક ભાગ પર તો બંગલો વસ્યું હતું. કાકાજીએ જુવાનીમાં જંગલથી દૂર મોજ કરવા માટે આ બંગલો બંધાવ્યો હતો. એ જમાનામાં તો દર રવિવારે રાતના અઢિયાં નાચરંગ ચતા હતા, અને રવિવારે સવારે મીઠાણાની ચતી. બંગલાથી દૂર એક પુરાણેલો કુવો ખોદવા જતાં મજુરને હાથે હલારો બાંજેલી બાટલીઓના કાચ લાગેલા, અને અમ્મલખીમાં ગુંચવાયેલા માળીઓને કાકાજીએ આધારન આપેલું, “હે સમઘા આમચાય કારરતાન આહે.” અને ત્યારથી ગામના મોટામાં મોટા, દારડીઆના મનમાં કાકાજી માટે ઘણા મોટા પુનઃબાવ પ્રકટેલો.

શનિવારે સાંજ પડી હતી. અધારે ચવા લાગ્યું હતું. કાકાજી બંગલા આમળ આરામ ખુરસી પર લંબાવી ચાંદીના પ્યાલામાં વીરજી અને સોડા પીતા હતા. કાકાજીની આ આંતરથી સુખમની બધી કમળો પરિચિત હતી. દરેક ઠેકાણે કાકાજી એક ચાંદીવું ટંબલર રાખતા; અને એ આવે ત્યારે ‘રાસમરી’ મંગાવતા. વર્ષોના અનુભવી ‘ગોયો’ ચાંદીના ગ્લાસમાં વીરજી-સોડા લાવી આપતા. કાકાજી બાથુતા હતા કે આ હુન્નરથી કોઈ છેતરાવું તો નહોતું પણ અડધા સિકાની પ્રતિષ્ઠા નળવવાની ટેવ એમને હોડવી ગમતી નહિ.

છબીલદાસ, મોહિની ને સુમન આવ્યા.

“પ્રીતમ ક્યાં ?”

“એ તો આથે ફરવા ગયો છે,” છબીલદાસે જવાબ વાળ્યો, “પણ કાકાજી ! મારે અત્યારે સંજાઈ જતું પડ્યું.”

“કેમ ?”

“મને તાર આવ્યો છે.” કહી તેણે એક તાર બતાવ્યો.

“હાજીર ! તુ બાહ્ય છે તો ખરો કે મને માથાન વગર રાતના અહોવાં રહેતુ નથી મળતું.”

“પણ કાકાજી, ઘોરિસર છે ને મોઢિની છે.”

“બાહ, આ ભાગ્યા ઘોરની ધાસી કેં જોઈ છે ? એક કરતા બે બધા—”

“અરે, કાકાજી, એમ મળરાઓ છો યું ? અંગ્રેજનાં રાજ્યમાં તુ વધતું હતું ?”

“તું એ વાત જાણ દેની. કેં છુટાઓ વળ્યા છે છુટાઓ ! માંહે જ મેં છાયામાં વામ્બુ કે લાટકુપરમાં મવાલીઓ એક જથ્થામાં ધરના છુટી મળ્યા... સાચું થવા તુ એડું છે !”

“કેં નહીં કાકાજી, દુ જાતું છું.” છબીલ-હામે ટોપાં હથકાને આજના મોંઢું.

“વાર બાહ, જા. કાલે એમને અહિંમાં મુઆ પડેલા રહે તો અજાણ નહિ થતો.” કાકાજીએ આશીર્વાદ દીધા.

કાકાજીને મોર ને છુટાસાને બણે બધ દતો અને હમેશાં પશ્ચિ સાત પરાણા વિના અહીંનાં આવવા નહીં.

“કાકાજી ! દુ પણુ છબીલબાહ નેરે જાડું છું.” સુમને કહ્યું. “હાજીલબાહ ! What is matter?”

“બાહ, તને તુ થયું ?”

“જરૂર કામ છે” કહી સુમન રોડતો ચાલી મરો ને છબીલકાસની આવવા મોડિડી મોરર પર ચડી મોકી.

કાકાજીએ તિરમકારથી સુમન તરફ જોયું. “એને એકલા રહેડું મળ્યું નહીં હતું.” કાકાજીએ હસ્યું.

“આપાજી, હું આતો વહેલી સુધ જવા માણું છું, માફ માયુ રુખે છે.” હવે મોડિ-નિની વારો આવ્યો.

“જા, સુધ જા. પણુ પ્રીતમ કેમ નહિ આવ્યો ?”

“હમણું આવશે. Good night, બાપાજી.”

“Good night રીકર,” કહી કાકાજીએ વીરકીસેડાનું વ્યાસ ખાલી કહ્યું.

એમને મહાર બેસતુ નહીં મળ્યું એટલે તે અદર દિવાનખાનામાં જઈ મોકા. આતો મોંઢાના બધાએ બાહ દીધું હતું એટલે બીજો કે કાર્યક્રમ હતો નહિ. પણ તે ક્રીકેટગ્રાઉન્ડની વાટ જોતા હતા. કારણ કે વાતચીત કર્યા વિના એમને બીક વધારે લાગતી હતી.

તેમણે ચારે તરફ જોયું, ને તરફ હાથાડી ખારી જોઈ. “રાખા—રાખા—”

એટલા મોટા અડમાં એમને પોતાનો અવાજ એમને બીક લાગે એવો લાગ્યો.

“રાખા—રાખા—”

રાખાઓ બધા દૂર ખાવા ખંડા લાખતા હતા. કાકાજીને ધુનરી થઈ આવી. તે માંગે દેતા દેતા હસ્યા. “અત્યારે કોઈ નોકર નહિ આવે, તો ન કરે નાશપણુ ને મોર આવે તો એ હરામખોરો તો ક્યાંથી જ વારે થાય.” તે જમણપા, “આજ કામ મમે તોડના પગાર આપો પણ કોઈ કામનું છે જ નહિ આ ફનીયામાં.” એમણે જીંડુ તત્તજ્ઞાન રુખાયું.

તેમણે મારીઓ બધ કરવા મોકી એક મારી સુધું કરવા લાગી, ને એકદમ થંબી કાકાજીએ કામ મોકા. કેટલાં પત્રો સંભળાયાં. એમનું હલક થયજી હતું. “મોર

થું ?” કહી છખીલદાસે કાકાજીના પગે ઉપર સહીઓ કરી.

“શેખ, છખીલદાસ ! સોલીસીટર ચઇને ખોટી સહીઓ કરો છો ?”

“મોહિની ! તને કેં આવડતું નથી. સોલીસીટર કરે એ સહી ખોટી હોય નહીં, સમજ ? ચાલ, આ બધાને મોકલાવી દે, ને તારા લક્ષ્મણ જોડે ધનકોર બહેન અને જસકોર કાકીને નોતરાં કલાવી દે.”

“કાકાજી જનશુશે તો મારી નાંખશે.”

“એમની પોતાની સહી છે, પછી થું ?”

“પણ પછી થું ?”

“થું જો તો ખરી. ચાલ મને બસે રૂપીઆ આપની.”

“અરે, વાહ !”

“હા. મારે કામ છે. જો, તને એવી મગફ કરાવું કે કેં વાંધો પડે નહીં.” કહી છખીલદાસે થોડીક યુક્તિઓ મોહિનીને સમજાવી. જેમ મોહિનીને સમજ પડતી ગઈ તેમ તેને રસ પડ્યો. અને અડધે કલાકે તે પુરેપુરી કાવત્રામાં શામેલ થઈ ગઈ. થોડી વારે સુખન આવ્યો અને તેણે પણ યુક્તિ કયુલ કરી.

પછી છખીલદાસ ટેકસી કરીને તૈયારી કરવા ગયા, અને તૈયારીમાં નાટકશાળામાંના એક મિત્ર પાસેથી કેંક વસ્તુ લાવ્યા, અને એક પૈસાદાર અસીલના ચાર પાણીને મળી આવ્યા.

મકરણ દસમું

કાકાજીને ચોરનો ભય લાગે છે

ચીચણુ તારાપુરથી જે માછલ દર કાકાજીનો બંગલો દરીયાકાનારા પર આવેલો હતો. એની આસપાસ આશરે પચાસ એકરની

જમીન હતી, અને તેના ફેરલાક બાગ પર તો બંગલ વસ્યું હતું. કાકાજીએ જુવાનીમાં જગતથી દૂર મોજ કરવા માટે આ બંગલો બંધાવ્યો હતો. એ જમાનામાં તો દર શનિવારે રાતના અઢિયાં નાચરંગ થતા હતા, અને રવિવારે સવારે મીજબાની થતી. બંગલાથી દૂર એક પુરાણેલો કુવો ખોદવા જતાં મજુરને હાથે હળો ભાંગેલી પાટલીઓના કાચ લાગેલા, અને અન્યથામાં ગુચવાયેલા માળીએને કાકાજીએ આશ્વાસન આપેલું, “હે સમજા આમચાચ કારસ્તાન આહે.” અને ત્યારથી ગામના મોટામાં મોટા દારૂકીઆના મનમાં કાકાજી માટે ઘણો મોટો પુનઃભાવ પ્રકટેલો.

શનિવારે સાંજ પડી હતી. અંધારું થવા લાગ્યું હતું. કાકાજી બંગલા આમળા આરામ પુરૂરી પર લંબાવી ચાંદીના પ્યાલામાં વીસી અને સોડા પીતા હતા. કાકાજીની આ આદતથી સુખમની બધી કક્ષમે પરિચિત હતી. દરેક ઠેકાણે કાકાજી એક ચાંદીયું ટુંબાર રાખતા; અને એ આવે ત્યારે ‘રાસખરી’ મંગાવતા. વરોના અનુભવી ‘બોયો’ ચાંદીના ગ્લાસમાં વીસકી-સોડા લાવી આપતા. કાકાજી જાયતા હતા કે આ હનરથી કોઈ હેતરાવું તો નહોતું પણ અડધા સિકાની પ્રતિબ્ધા જળવવાની ટેવ એમને હોડવી અમતી નહિ.

છખીલદાસ, મોહિની ને સુખન આવ્યાં.

“પ્રીતમ ક્યાં ?”

“એ તો આપે કરવા ગયો છે,” છખીલદાસે જવાબ વાળ્યો, “પણ કાકાજી ! મરે અત્યારે મુંબાઈ જતું પડ્યો.”

“કેમ ?”

શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીનો નવીન ઉપન્યાસ 'ગળન'

અવતારનાં શ્રી '૫'

હિન્દી સાહિત્યમાં ઉપન્યાસ-નિર્માણને નામે જાણીતા શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીની સાહિત્ય સેવાથી યુગસત દેને જાણીતું થયું છે. આગ કમરજુમાં છે તે પ્રમાણે, શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીને યુગસતર્થ સૌથી પ્રથમ જાણીતા કરવાનું ખાત્ર સાહિત્યના સ્વીકારના દાણમદનને પડે છે. 'વીસમી સદી' ખાસિતમાં શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીની નવલકથા 'સેવાસન' પ્રસિદ્ધ કરીને યુગનગને આ મિદ્દસ્ત નવલકથાકારનો પરિચય તેમણે કરાવ્યો, તે પછી તો શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજી અનેક નવલિકાઓ યુગસતર્થમાં અનુવાદ પામી છે અને યુગવાની સાહિત્યકક્ષાએ તેમના નામથી જાણીતા થયા છે.

શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજી જેટલા કુશળ નવલકથાકાર છે, તેટલા જ કુશળ નવલિકા લેખક પણ છે, એ એમની અનેક નવલિકાઓ તર્જના સુદેને પ્રતીત થાય છે. હા, પણ એ ખર્ક કે વાસ્તવિક ચરિત્રચિત્રણમાં શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજી કંવા પૂરેપૂરી તો નવલકથામાં જ ખાદે છે. 'સેવાસન', 'સુખાશ્રમ', 'રંમજી' વગેરે એમની નવલકથાઓ શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીની આ કલામિદિને ખરિજામે અર્ધન-સેનારૂપ પામી છે.

શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીએ હાલના જ વર્ષેજા નવલ ઉપન્યાસ 'મળન' પણ તેમની જાતનાં જાનકરકથા ત્રાણે લેખ છે. 'મળન'ની લેખનગદી એટલી સરળ અને સુષ્ક છે કે ૪૩૫ પાનાનું આખું ૧ પુસ્તક એકા બેઠકે વાંચીને ખાતમ કરવાનું ખન થાય, એવી ગીતને નસ એમ જણાવવા લેવા છે. દુકા દુકાં વાંચે, દુકા દુકા પ્રકરણે એવી ગીને જોડવામાં છે કે પુસ્તકના આખલા, વચ્ચાં અને પાછલાં પાનાં તેજ અવધાન કરવાર એક અધ્યાયિકના તંત્રી મદાસે, તો 'મળનમાં ૫૦ દુકાં વાંચ્યાં છે' એવું વિધાન પણ કરી નાખ્યું હતું. વાચવાની તરદી લીધી હોત તે એ મદાસને માલમ થત કે એ ૫૨ વાંતાઓ નથી, પણ ૫૨ પ્રકરણોવાળી આખીમ નવલકથા છે.

'મળન'નું ૧૨૫ કાષ્ઠક આપું છે:

એક સાધારણ શુદ્ધચનો સામાન્ય ચિત્રણ પામેલો સુષ્ક રમાનાય, સેતરંજ રમવામાં અર્ધન કુશળ હતો. તેને પશ્ચિમે નાના મોટા અનેક લોકાનાં મંમગંમાં ને અઠણો હતો. તેનામાં એકા આજંબર રાખવાની રેવ હતી. પોતે અધીખનો પુત્ર છે એ જાણનાં જાનાં.

જાણે કેમ મોટા તર્કમરનો દોકરો હોય તેમ તે કંડાસ મારતો. લોકવ્યવહારમાં સપડાઈને તેના પિતાએ કરજ કરીને તેનું લગ્ન કર્યું. નવયુવક રમાનાયે, પત્ની આગળ પણ પોતાની રીત મુજબ સત્ય પરિસ્થિતિ ન જણાવતાં પોતે અત્યંત ધનવાન છે, એવું જણાવ્યું. અને અનેક મોટી મોટી વાતો કરી. લગ્નમાં થએલાં કરજ માટે શરદે તગાદો કરવા માંડ્યો. એટલે રમાનાયના પિતાએ ગમે તેમ કરીને કરજ પતાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. રમાનાયને પોતાનો નિશ્ચય જણાવી, વડુ પાસેથી ધરેણું પાછાં માંગી લેવા દબાણ કર્યું. પત્ની આગળ અનેક મોટી મોટી વાતો કરેલી હોય, રમાનાયથી ધરેણું તો માગી શકાય જ નહિ; એટલે એક રાત્રે, રમાનાયે ધરેણું ચોરી છુપીથી કાઢી લીધાં અને ધરમાં ચોરી થઇ છે એમ જાહેર કર્યું.

સાધારણ રીતે ઝીંઝોમાં આજુબાજુએમ વિશેષત્વે હોય છે. જાલમા પણ લાડમાં ઉછરેલી, કોઇ પણ પ્રકારના અત્યંત હ્રસ્વ સંસ્કાર વિનાની સાધારણ ઝીં હતી. તેને ય આજુ-પણો બહાણું હતું, લગ્ન વખતે જ ચઢાવવામાં ચન્દ્રહાર ન મળવાથી, તેને અત્યંત ઝોછું લાગ્યું હતું અને ચન્દ્રહાર ન બને ત્યાં સુધી કોઇ પણ આજુબાજુ અંગે ન ધરવાની તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેટલામાં આ 'ચોરી' થઇ. એટલે તે અત્યંત દુઃખી થઇ. એટલે નોકરી કરીને ધન કમાઇ ધરેણું બનાવી આપવાનો રમાનાયે વિચાર કર્યો. મ્યુનિસિપાલિટીમાં નોકરી મળી. અને જાલમાને બજારમાંથી ઉધાર ધરેણું લાવી દીધાં. નોકરી મળતાં રમાનાયનો અર્થ પણ વધતો ગયો. એવામાં

એક દિવસ મ્યુનિસિપાલિટીમાંથી યોગક રૂપિયા પોતે ઘેર લઇ આવ્યો. એ રૂપિયા આપણા જ છે એમ કહેવું હોવાથી, જાલમાએ પોતાની એક સખીને જરૂર હોવાથી એ રૂપિયા આપી દીધા. બીજી દિવસે રમાનાય રૂપિયા નબરી રહેશે એટલે Misappropriation-ચેટાળો કરવાના ચન્દાસર ગીરફતાર થવાના બચથી, તે કલકતા ભાગી ગયો. તેના ભાગી ગયા પછી, ત્યારે બધીય પરિસ્થિતિ જાલમાના જાણવામાં આવી, ત્યારે પોતાનાં ધરેણું વેચીને જાલમાએ એ રૂપિયા ભરી દીધા અને બજારનું ફેવું પણ ચૂકવી દીધું. આ રીતે જાલમાએ પોતાની આજુબાજુલાલપા, પતિએ મોટી પરિસ્થિતિ જણાવ્યાને કારણે બનાવી તીવ્ર હતી એવું સ્વભાવ મિત્ર સુંદર આલેખાયું છે. ખરી પરિસ્થિતિ જાણવા પછી, જાલમાનું વાણું તદ્દન બદલાઇ ગયું અને એક આર્થ હિન્દુ રમણીને જાળે એવી રીતે તેણે જીવન જીવવા શરૂ કર્યું.

રમાનાય કલકતા ગયો. માર્ગમાં તેને એક કલકતાવાસી મુસાફરનો પરિચય થયો. અને તેણે તેને આશ્રય આપ્યો. એ મુસાફરે રમાનાયને અત્યંત મદદ કરી. રમાનાય પોલીસ પોતાની પાછળ પડી છે એ કલ્પનામાં જ રહ્યો હતો. અને તેથી ધરથી બહાર પણ બાગે જ નીકળતો, એક દિવસ નીકળ્યો; અને પોલીસને જ્ઞેતાં ગભરાયો. પોલીસે શક પર્થી તેને પકડ્યો. પોલીસે રમાનાય પાસેથી બધીય હકીકત મેળવી લીધી. તપાસ કરતાં તેના ઉપર કોઇપણ પ્રકારનો આરોપ નથી એવી પોલીસને ખાતરી થઇ. છતાં, પોલીસને એક ઉમા કરેલા મુકદ્દમામાં તાજ તરફના સાક્ષીની જરૂર હતી. રમાનાયની નજીબાણી પોલીસે

જરેજર લામ લધિઃ અને અનેક પ્રકારની દમ્ભાડી અને લાઝવ આપી તેને તાજ તરફનો સાક્ષી બનાવી લીધા. અને પરિણામે નિર્દોષ આરોપીઓ મેઠન્સ કમીટ થયા.

જલમાને રમાનાથ ગિરજનાર ચલાની ખગર પડી હતી એટલે મુક્તિથી તે કલત્યા આવી રમ નાચને આગ્રય આપનાર તરફથી અધીય વાત જાણી લીધી એટલે રમાનાથન ચીકી લખી માઠાં ત્યા આપવા જણાવ્યું. પણ પોલીસની દમ્ભાડી અને ત્રામને પરિણામે તેને સાક્ષી આપવી પડી. રમાનાથે આ માફી બાપી તે વખતે જાણ્યા પણ કોઈના દાખર હતી. પતિની આવી નજલાઈ જોઈ તે અચત દુખો થયા. કોઈમાંથી તે ચાહી મહા પાળાઈ. રમાનાથ, ભારે તેને મજવા ચાહો છારે તેને રિક્કાકરી કાઢી ચાલી જ્યા જણાવ્યું. એકમે રમાનાથ ચાલી ગયો.

આરોપીઓમાંથી એકને કાસીની મળ થઈ જાલમાએ તેને ઘેર જઈ પતિના જાજનાં પ્રાયશ્ચિત રૂપે ધરના થોડાંની સેવા કરવા માંડી. દુ.ખ. સંતાપ, ચિતા વગેરેને લીધે જાલમાની તખીયત પણુ સમી ગઈ હતી. આઝી રજાના રમાનાથે તેને જોઈ એટલે જાલમા પગે પ્રેમ કરી જામી ઉડેલા. રમાનાથન દમાવવા માટે પોલીસે એક વેરવા પણુ રાખી હતી વેરવાના રિવાજ પણુ લાગણી હતી તેના નરકથી ભારે રમાનાથને પોતાની પત્નીની અદેખરી સ્થિતિ માલમ પડી ત્યારે બધેએ એક દેહી દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. જાલમાને પણુ આ નિશ્ચય તેણે જણાવ્યો. સીધા ન્યાયમર્તિ પાને જઈ રમાનાથે અધીયે સત્ત્વ હકીકત જણાવી દીધી પરિ-

ણામે મુકદ્દમાની ફરી તપાસ થઈ અને નિર્દોષ મુકા થયા.

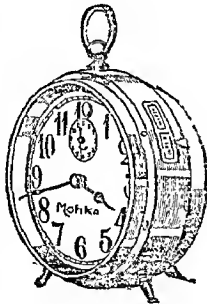
આટલાં વખતે શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીએ એવી કનાથી વખી લીધી છે કે એમા લખાણુ લેવા છતાં કલામ પણુ રમણતિ માલમ પડતી નથી. નવજકલાના મુખ્ય પાત્રો રૂપે પણુ મામાન્ય જનરમમાંથી જ રમાનાથ-જાલમા જેવી બનિએ પણુ કરીને, આમેશ્વર સ્વરૂપ આજેખ્યુ છે. પણુએ નવજકલાને બોલાવી પાડી આગળ મોટી મોટી વાતો કરે છે; એટલે પત્નીઓ ચોક્કમ પ્રકારની હા પાડી એમે છે અને પરિણામે મુદકાંતેલના પણુ નમાય છે. રજાનાથ અને જાલમાના પાત્રોમા ત્યા રવા જાલિલ ચિત્ર આલેખતિ સમાગમ્ય જીવત પાત્રોને પ્રેમચન્દ્રજીએ આજેખ્યાં છે. તાજ તરફના સાક્ષી બનાવવામાં પોલીસ કેવા કાલાકાવા કરે છે એ આજણુથી હરે અજણુપૂ તે નથી. પણુ શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીએ 'મગન'મા એનું ને તાલક વર્ણન કર્યું છે તે હદયસ્પર્શી છે, તલસ્પર્શી છે. નવજકલાના સર્વ પાત્રોમાં જાલમાનું અંદરજંચેખુ અત્યંત કલામય લાગે છે. જાલમાનો આજુતણુપ્રેમ ધારી સત્ત્વ પરિસ્થિતિ જાણુના એકમ પડતાઈ જાય, એ કલામ કોઈને અસ્વાભાવિક લાગે. પણુ આર્ય સન્માનીનું એ તો એક લક્ષણ જ છે. એ લક્ષણુને શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીએ જાલમા દ્વારા બજા કર્યું છે. જાલમાને જે હતી ખરેખર પરિસ્થિતિ અથમવી જ જણાવવામા આવી હોત, તો તેને આજુતણુપ્રેમ આવો લાલસાભરો બાગે જ બજા થયો હોત.

અતમા એટલું કહેવું જોઈશે કે શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીને આ ઉપન્યાસ હિન્દી સાહિત્યમાં જ

નહિ, પણ હિન્દુઓનાં નવલકથા સાહિત્યમાં
સ્થાન પામે એવો છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં
પણ એ જરૂર આવકારાશે, એમાં શંકા નથી.
આ વિષે લખતાં એટલો ઉદ્દેશ કરવો આવ-
શ્યક લાગે છે. કે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં મુખપત્ર
સમાં માસિક 'ગુણસુન્દરી'માં ગયા સપ્તે-

મ્પર માસથી આ ઉપન્યાસનો અનુવાદ 'મ્હી-
બની ગૃહલક્ષ્મી'ના નામે 'શ્રી પીયુષ' દ્વારા
આલુ પ્રકટ થઈ રહ્યો છે.

અંતમાં શ્રી. પ્રેમચન્દ્રજીને આ નવા ઉપ-
ન્યાસ માટે ગુણારકબાદી. ધન્યશું.

મોહકા
રીપીટીંગ એલારામ
કોમ્પટ રૂ. ૭ ફક્ત
ગરંટી વર્ષ એક.
મોહનલાલકમળશી
૧૩-૧૪, મમ્માદેવી : મુંબઈ.

લેયો। મને આવીને એ કહી ગએલા। આવું તો, સાહેબને કહું કે, મારે બહુ વાર બન્યું છે.”

“હમ્મ! હોય તો હું પણ થોડા આના અનુભવ કહું.” મેં ન રહેવાયાયાં કહ્યું. “હા, હા, કહો-કહો” બધા બોલી ઉઠ્યા. મેં કહ્યું, “મને એકલાને આ પાણુભાઈ, હેમુશીક ને છમનશેઠે કહ્યા તેવા ત્રણે અનુભવો યાદ છે. એક દહાડો ધણાં વર્ષ પર હું દાતણ કરતો બેઠો હતો એટલામાં અચાનક ધાંચીનો છોકરો તેલ લઈને આવ્યો. મેં એના સાથું જોઈ અને કહ્યું “અત્યા! તું પરણવાનો ખરો કે?” “નહિ ટિયારે? એવો જવાબ દીધો મેં કહ્યું “તાં ૨૬મું વરસ ભારી છે. માટે ત્યાં સુધી ન પરણીશ।” “વાર શેઠ,” કહીને એ ગયો. ત્યાર પછી બીજે અનુભવ કહું-” “પણુ પેલાવું થું થયું તે તો કહો।” બેચાર જણુ બોલી ઉઠ્યા. “તે હું બહું સામ-હુંજ કહીશ. મારાં કાકીસાસુ બહુ બિમાર થઈ ગએલાં. હું ગયો! ત્યારે એમણે મારી જોડે મહામહેનતે થોડી વાત કરી. થોડી વાર રહીને ડાકટર આવ્યો. તેણે એમને તપાસી દવા લખી આપી જવા માંડ્યું. મેં એને આથે લઈ જઈને પૂછ્યું, “કેમ, કેટલા કલાક કાંટે એમ લાગે છે?” “અરે! હજી પાંચઘણ વર્ષ સુધી કેં ધાડ ખાય એમ નથી” ડાકટરે કહ્યું, ને રમ લીધી. મેં એનાં છોકરાં તથા સગાં વહાલાંને બોલાવીને કહ્યું, “તમારો ડાકટર મૂર્ખો છે. આ હું કહું છું તે માનવું હોય તો માનો, નહિ તો પરતાશો. આજની રાત જન્મ એમ નથી. રાતના બરાબર દસ વાગ્યે એ આ લોક છોડી ચાલ્યાં જશે.” આ ઉપરથી એ બધાએએ દોડધામ કરી બધી તૈયારી કરી

મુઝી ને બેચાર જણુ બહારગામ જવાના હતા તેમને આગ્રહ કરી રોડી પાડ્યા. હવે ત્રીજે અનુભવ. એક દિવસ હું રસ્તેથી જતો હતો, તે વેળા એક લેયો, ઉમો ઉમો પોતાની પાળેલી વાંદરીને, એના મોં આગળ જમરખ ધરી, કુદાવતો હતો. વાંદરી ગમે એટલા ધ્યાન કરતી પણ પેસો જમરખ એનાથી દૂર ને દૂર રાખતો ને વાંદરી થાકી જતી એટલે તેને લપડાક મારતો. આ દસ જોઈ હું બોલી ઉઠ્યો, “અરે લેયાણ! આ થું કરો છો? આ વાંદરી કાણ છે તે જણો છો? એ તો તમારી મા છે મા।” મેં કહ્યું “અરે સસુરકે બચ્ચે।” કહીને લેયાણ મારા તરફ ત્વરિત ગતિથી આવી પહોંચ્યા. મેં દોડતાં દોડતાં કહ્યું. “ચાર દિવસ રહીને ખબર પડશે. આવા તો મને કેટલાએ અનુભવ થયા છે. ચાલો હવે મોડું બહુ થઈ ગયું, સાહેબજી!” હું ઘેર જવા ઉઠ્યો. “પણ પછી થું થયું તે તો તમે કેં કહ્યું જ નહીં” બધા એકસામટા બોલી ઉઠ્યા. બારણા આગળ જરા અટકીને મેં કહ્યું, “અરે હા! એ તો હું ભુલી જ ગયો. પેસો ધાંચીનો છોકરો હતો તે ના કહ્યા છતાં પરણ્યો-”

“અને?” ઉત્કંઠાપૂર્વક ત્રણ ચાર જણે વચ્ચે જ પૂછ્યું.

“અને આજે એ ૪૨ વર્ષનો છે ને એને ત્યાં એના છોકરાના છોકરાના હોજી લગ્ન છે। મારાં કાકીસાસુ હજી જીવતા છે ને ‘મુઆએ મને મરતી તાકીતી’ કહીને મારે નામ સાંભળતાં મને માળ દે છે। પેલી વાંદરીની બાબતમાં એટલું જ કે મારે સાતેક દિવસ હોસ્પિટલમાં રહેવું પડેલું। ચાલો, સાહેબજી!” કહી હું ચાલતો ગયો.

કુસુમકાંડિચર

લેખક : રા. જયેલીન્દ્ર હ. દવે ઉપમની, સાહિત્યસદ.

કેળવણીકાર : લેખક : પ્રો. મન્નદસ કર
પડવા મુદ્દત ૭. ૦-૧૪-૦૦.

રા. મન્નદસ કરના નાટક 'કાંચેલી કન્યા' વિશે યુક્તજ્ઞ મર્ચા લીધી હતી. એ રંગમંચ પર લખાએના નાટકમાં લેખકને અન્યાય થાય એવી રીતના ફેરફાર કષ્ટનીના મેનેજર તરફથી થોળવામાં આવ્યા હતા. આથી કેળવણી વિશેના ચોતાના વિચારો ફાળવા રા. મન્નદસ કરે આ નાટક લખ્યું છે.

"અજ્ઞવાનો હેતુ ખાનમાં રાખીને" આ નાટકનો આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો એમ નિવેદનમાં લેખકે જણાવ્યું છે. કેટલાક પ્રવેશો, ફાટકિયા જેવાં કેટલાક પાત્રો પણ એટલા ખાતર જ થોળવામાં આવ્યાં હોય એમ દેખાય છે. આ નાટક રંગમંચ પર અજ્ઞવી જતાવવામાં આવે તો હા અસર થાય એ કહેવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક દરખો, રાખલા તરિકે અને દસો : દસ રજી, દસ ખડું, અંક રનો : દસ ૧ છ દસ ૩ જી. દસ ૫ મું. દસ ૬ ડું; અંક ૭ નો. દસ ર જી, દસ ૩ જી વગેરે અજ્ઞવી જતાવતાં પ્રેક્ષકને પર ધણી સારી અસર કરે એવાં છે; અને કેટલાક ફેરફારો, ખાસ કરીને કેળવણી સંબંધી મર્ચાવાળા, રંગમંચ પર ફેંક કરાળો ઉપજાવવામાં થયે પો. આમ આ નાટક માત્ર 'દસ કે માત્ર અન્ય' ન રહ્યો અને એ મિત્રજી જેવું બન્યું છે.

લખવા ખોટું અજ્ઞવાનો હેતુ ખાનમાં રાખીને અને 'કાંચેલી કન્યા' વિશે મર્ચા જગતા 'કેટલાક પ્રવેશો ધાર્યા કરતાં જૂઠી જ રીતે લખવા લેખિની પ્રેરણ' એમ લેખકે નિવેદનમાં જણાવ્યું છે તે આના કારણરૂપ હશે.

નાટકનું વસ્તુ અને પાત્રાવેશન પણ, મોટાપણ પાત્ર ખાદ કરતા, બહુ સાદું છે. પાત્રાવેશન, વસ્તુસંક્રાંતિ અવધિ કરતાં લેખકનું ખાન કેળવણી વિષયના-ખાસ કરીને સહ-શિક્ષણના અંશ તરફ વધારે રોકાયું છે.

સામાજિક, વિશ્વને સ્પર્શી જનારવાની હતા, વિદ્યાર્થીવર્ગનું ધ્યાન આ રીતે ખેંચી રાખવું, શિક્ષણ માનવતા દ્વારા અપાયે તોષણે કે અન્યથા અભાગિ કેળવણી સંબંધીના પ્રશ્નોનો આખા હસેખ પણ મર્ચા, આમાં માત્ર કેળવણી વીગેના બે જ પ્રશ્નો છે.કવામાં આવ્યા છે. દરેકીએ કરતક આસતી ખાનગી રાખામાં મુખ્ય અધ્યાપક અને દરેકીએના વચ્ચે ફેરો સમય હોવો જોઈએ તે, અને સહશિક્ષણ. એમાં પણ પ્રથમ જાણતને માત્ર એક જ દસ નેટજી ઓણસ્યાન મળ્યું છે. પ્રાથમિક બીજી પ્રથમે આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રથમદર્શને રા. મન્નદસ કર સહશિક્ષણના વિરોધી હોય એમ સામગ્રી સંભવ છે. પરંતુ જાહેરનરામની પોંડે એમણે પણ એ વિધાન પરત્વે ચોતાના વિચાર સ્પષ્ટતાથી નિર્ણયપાત્રક

રીતે ક્રોધ પણ સ્થળે જણાવ્યા નથી. અને પક્ષની દલીલો એમણે રજૂ કરી છે, નિર્ણય કરવાનું કાર્ય વાયક માટે રહેવા દીધું છે. છતાં 'સર્મિંગ અપ' કરતા ન્યાયાધીશના વિચારનું વલણ, કેટલીક વાર, જેમ જણાઇ આવે છે, તેમ આમાં રા. ગન્ઝેન્ડ્રશંકરના વિચારો ક્યે પક્ષે હોય છે તે સમજ શકાય છે;

અને કેળવણી જ ન આપવી એમ એમ માનનાર પણ ન્યાય એક વર્ગ છે, ત્યાં સહશિક્ષણુ-અને તે પણ કોલેજમાં સહશિક્ષણુ-ની ચર્ચા કરવાની જરૂરીયાત જણાય, એ વસ્તુ પ્રગતિની સ્પષ્ટ છે, અપુરુષ સાથે રહેવાથી છોકરા છોકરીઓના સહવાસથી નીતિનો શુદ્ધ થઇ જશે એમ માનનારા પણ ઘેર જનાનો રાખતા નથી, અને સહશિક્ષણુના પ્રખર પ્રયત્નકો પણ છોકરીઓ માટે વર્ગમાં જૂદી બેઠક રાખે છે, તેમને રમ દરમ્યાન બેસવા માટે જૂદા ઓરડા રાખે છે તે અને પક્ષમાં રહેલા સત્યાગ્રહના દાખલાઓ છે.

સહશિક્ષણુ કેવળ અનીતિનું પોષક છે એમ માનનારા જેમ 'ભરત ભુલે છે,' તેમ સહશિક્ષણુમાં અનીતિનો સંભવ દર્શાવનારા કેવળ જૂના વિચારના હોઇ ઉપેક્ષા કે ઉપહાસ કરવા યોગ્ય છે. એમ કહેનારા કાં તો વસ્તુસ્થિતિ પ્રતિ આંખમીંચામણ કરે છે કે કાં તો વિચાર દારિદ્ર્ય જ દર્શાવે છે. અપુરુષો ભેમા થાય એટલે "સદિ નિયમના ચરખા ચાલવા માંડે છે." દેવમંદિરમાં ચાલતી બ્રહ્માના ઉંચે સાહે ઉદ્ધોષ કરનારા ચારદા મંદિરમાં ચાલતી બ્રહ્મા સામે આંખ આડા કાન કરે તે અશુકત છે. કેટલાક આવા વિચાર

ચીંતો વર્ગમાં બેસી શું કરે છે? એમનું ધ્યાન વિદ્યાર્થીનીઓની સાડીની કુમાસ તીર-ક્ષવામાં, ડીખલ ખાતર પાટલી પર હાથ મૂકવામાં, અધ્યાપકોની ચિત્રવિચિત્ર પ્રશ્નોથી મશ્કરી કરવામાં, એમના આ નાટકમાં મોવ-ધનંને મુખે રા. ગન્ઝેન્ડ્રશંકરે કઢાવેલા ઉદ્ધાર અસત્ય છે એમ, કોલેજનો જેને જરા પણ અનુભવ હોય અને સત્ય જોવાની શક્તિ ને કબજાવાની હિંમત જોનામાં હોય એવો કાણ કહી શકશે? પરંતુ જેમ તીર્થસ્થાનમાં અની-તિના દાખલા જોવામાં આવે તેથી તીર્થસ્થા-નોને અથવા તીર્થની બાવનાને કલંકિત ગણી શકાય નહિ, તે જ પ્રમાણે શારદામંદિરમાં પણ ક્રોધક એવા દાખલા મળી આવે તેથી સહ-શિક્ષણુની પ્રધાને દોષયુક્ત ઠેરવી શકાય નહિ, અને સહશિક્ષણુની પ્રધામાં એ ભયસ્થાન ઉભાં કરનાર, અંતિમ નહિ, પણ મોટે ભાગે પુરોગા જ હોય છે, એ પણ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. છોકરીઓ પર દાખ રાખવાનો વિચાર કરવા કરતાં પુરોગા પોતાના હૃદયને વધારે નિર્મલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો સહશિક્ષણુમાં રહેલાં ભયસ્થાનો નહિવત્ થઇ જાય.

રા. ગન્ઝેન્ડ્રશંકરે આવાં ભયસ્થાન દર્શાવવા જરા વધારે પડતા ઘેરા રજોથી મોહનાં ને કૃષ્ણલાલ જેવાં પાત્રો આલેખ્યાં છે, છેક આટલાં ટુંકાગાળા, અવિવેકી ને નીતિ માટે કેવળ બેરક્ષર એવાં વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થીનીઓ હોય, તો પણ બહુ જ વિરલ હશે. અન્ય પક્ષે સંસ્કારી અપુરુષને કેળવણી બગાડતી નથી, ઉલટી તેમના ચારિત્ર્યની પોષક બને છે એમ દર્શાવવા એમણે જરૂર તથા રીતિલાલ જેવાં પાત્રોની યોજના કરી છે. આ ઉપરથી

ગહન જગના માર્ગમાં જ્યાં યુદ્ધ ચાલે ઉરમાં;
કે 'આમનનું? આમવા?' ત્યાં સ્પષ્ટ સુણું 'આમના'
સ્પષ્ટ સારો સ્વર સુણું
પણ બોલનારો ના જડે !

તો મને સમજવશો કે બોલનારો ક્યાં છુપ્યો ?
હત્યાદિ પંક્તિઓમાં રહેલો પ્રસાદ સ્વયં-
પ્રકાશ છે.

ગદ્ય પર એમને સારો કાષ્ઠ હતો
એમ આમાં આપેલા ત્રણ ગદ્યખંડો પરથી
જણાય છે. છેલ્લો લેખ-મૃત્યુ દેવીને ! જાણે
એ જીવનથી કંટાળી ગયેલા હોય એમ સચવે
છે. એ લેખમાં જાણે સમીપ આવી પહોંચતા
અવસાનની આગાહી થતી હોય એમ એ
મૃત્યુદેવીને નિમન્ત્રણ આપે છે અને અધીરતાથી
પૂછે છે:- "ફરી પૂછું હજીય સમય પૂરો ન
થયો શું ?" અને અદ્યુત રીતે મૃત્યુદેવી
એનાં નિમન્ત્રણનો ઉત્તર આપે છે-એનો સમય
અકાલે પૂરો કરીને !

મદનમંદિર : લે. રા. યશવંત પંડ્યા
મૂલ્ય : રૂ. ૦-૧૦-૦

'કુખનનાં કામણુ,' 'ઝાકળતું ચોતી,'
'તુલસીની પૂજા' અને 'બ્રહ્મચારિણી' એ ચાર
નાટકોના આ સંગ્રહ મદનના મંદિર કરતાં
મદનના વિજયસ્તંભરૂપ વધારે છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ એ દેવત્રિપુટી અને
કૃષ્ણ પણ પુણ્યધનના શરસન્ધાન સામે
અશક્ત થઈ જાય છે એ દર્શાવવાનાં હેતુથી
આ નાટકો આલેખાયાં છે.

કૃષ્ણ અને કુખન, શંકર અને ગોહિની,
વિષ્ણુ અને વૃંદા અને બ્રહ્મા અને સરસ્વતી
એમના વિષે પુરાણોમાં આલેખાએલી કથા
ઉપરથી એ નાટકો લખાયાં છે. કથા ભાગમાં

બહુ જ ઓછો ફરકાર કર્યો છે, અને છતાં
આતુર્યયુક્ત કલાવિધાનથી લેખકે અધા પ્રસંગોને
રસિકતાથી એમાં ગુંથ્યા છે. મૂળ કથાપ્રસંગની
વિરૂદ્ધ ન જવાય એની એમણે ખાસ સાચવેલી
રાખી છે. કેટલેક સ્થળે એમણે કલ્પનાના રંગો
પૂરી એ પ્રસંગોને વધારે સ્વાભાવિક ને તાદ્દશ
રૂપ આપ્યું છે. બ્રહ્માનું પાંચમાં મુખ વડે
આલિપ્રદાન, સરસ્વતીનો કૌમારવ્રતનો નિશ્ચય
અને વાહન તરીકે હંસની પ્રસંગી; ત્રિષુ
અને વૃંદાનું પાપાણુ અને તુલસીમાં પ્રાકટ્ય
હત્યાદિ પ્રસંગોને લેખકે ઝીણવટ, આતુર્ય ને
કલામયતાથી સ્વાભાવિક ને સચોટ રીતે
ઉતાર્યા છે.

પરંતુ મહાનનું પતન પણ ભવ્ય હોય છે
અને કોષ્ટક ભારે કારણવશાત્ જ તે થાય છે
એમ લેખક માનતા હોય એમ લાગતું નથી.
સામાન્ય મનુષ્ય જે નિર્બળતા દાખવે છે,
તેવી જ નિર્બળતા આ દેવાધિદેવોમાં પણ જરી
છે. પાંડુના પતનનું કાનતે દોરેલું ચિત્ર જેટલું
ભવ્ય લાગે છે તેટલું-તેનાથી અર્ધું પણ ભવ્ય
આ દેવોના પતનનું ચિત્ર લાગતું નથી. સ્થળ,
કાળ, સંજોગ પ્રલોભન-હૃદીપનનાં કારણ
છલ્લાદિ જુદાં જુદાં છે, પરંતુ આ સર્વ દેવો
ધણી જ સહેલાઈથી અને લગભગ એક સરખી
રીતે મદનમાં યશ થઈ જાય છે. અને ધણુંબધું
મદનનું બ્રહ્માજી, તે વસંત, ચંદ્ર વગેરે નહિ,
પણ કામિનીની વાકઢટા નીવડે છે.

સ્થળે સ્થળે કટાક્ષથી ભરેલી, બહુ જ ઉચિત
અને રમણીય અર્થાન્તરન્યાસ અને ઉપમાથી
અલંકૃત, અનેક અણુધાર્યાં પરિહાસ અને
ઉપહાસના ચમકારા કરતી રા. યશવંત પંડ્યાની
ફીળી એ એમના લખાણનું મુખ્ય આકર્ષક

સત્તા પ્રજાના હાથમાં જ રહેવાની. મુસોલીની જેવા એકકુચ્છુ સત્તાધારી પછી તેના વંશજ પણ એવી સત્તાના વારસદાર થશે એમ કહી શકાય નહિ. રાજ્યતંત્ર પ્રજાસત્તાક હોય કે અન્યસત્તાક, ખરી સત્તા શક્તિશાળીના જ હાથમાં રહેવાની. મહાસભા એ સામાન્ય લોકોના પ્રતિનિધિરૂપ છે, છતાં ચારિત્ર્યની સત્તાને બળે અત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી એકલા એને ને. દેશ આખાને દોરી રહ્યા છે. આખા હિન્દને સાર્વભૌમ સમ્રાટ બની શકે એવા રાજ્યનો સમ્ભવ હમણું તો, દેખાતો નથી. પ્રજાવાર જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા રાજ્યો સ્થાપવાથી એક રાષ્ટ્રની ખીંચેલા ભાવન; બુસાઇ ગયા વગર રહે નહિ.

સ્વરાજ્ય, તેના સાધન, પ્રજા અને રાજ્ય, હિન્દુ મુસલમાન છતાંહિ વિષયો ઉપરાંત આ સંપ્રદયમાં ધર્મની બુમિકા. ઉન્નતિનો ગાર્ગ, જીવનની પવિત્રતા, પવિત્રતાનો આચાર છતાંહિ લેખોમાં રા. દરકાળે હિન્દુધર્મના વિશાલ ને ઉદાર સ્વરૂપની ગંજી કરાવી છે. તેમ જ આપણી સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ, ઉત્કાન્તિવાદનાં ઉધાંચરમા, આ અને એ લેખોમાં આપણી સંસ્કૃતિ અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિની સવિસ્તર તુલના કરી છે.

ઉત્કાન્તિવાદીઓના મનતઃપોની એમણે 'ઉત્કાન્તિવાદના ઉધાંચરમામાં' સચોટ અને સખલ રીતે સમીક્ષા કરી છે. 'આ અને એ' માં પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને આપણી સંસ્કૃતિના સ્વરૂપભેદનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવી છે. એ બન્ને લેખોમાંની વિચારસરણિ તેમજ દાખલા દલીલથી સ્વમત સ્થાપિત કરવાની પદ્ધતિ. રા. દરકાળને અવલોકનકાર તથા વિચારક તરીકે હૃદય સ્થાન અપાવે એવી છે, એ વીશે ભાગ્યે જ મતભેદ થાય.

'યોગાંક છુટાં ફૂલ' અને 'પોયણું' ના અનિબદ્ધ નિમંધો કરતાં આંમાંના નિમંધો જરા વધારે ગંભીર ભાવથી લખાએલાં છે. 'એવડો' 'દાતણ', 'છાંટણુકળા' છતાંહિ કરતાં આંમાંના નિમંધો જૂઠા જ પ્રકારના છે. અર્ગાંઉના નિમંધોમાં દરકાળે સામાન્ય ને ક્ષુદ્ર જણાતી બાબતોમાંથી ગંભીર સારતત્ત્વનું દોહન કરી વિનોદમયી ને હળવા કટાક્ષયુક્ત શૈલી વડે તેનું દર્શન કરાવ્યું છે; આમાં એક સિદ્ધાન્તને સ્વીકારી લખને પછી તેને પ્રમાણાદિ વડે પુષ્ટિ કરવાનો પ્રયાસ છે. છતાં આમાં પણ 'ગાંધી' 'અંગ્રેજોના લાલ સાર સ્વરાજ્ય' જેવાં 'પોયણું' ને 'યોગાંક છુટાં ફૂલ'ના નિમંધોનું સ્મરણ કરાવે એવા નિમંધો છે.

સ્થળે સ્થળે હૃદયગમ છતાં તીક્ષ્ણ ન લાગે એવાં કટાક્ષ વચનો ને મર્મોક્તિઓથી ભરેલી. અર્થઘન, મિતાક્ષર ને સચોટ એવી રા. દરકાળની શૈલી પ્રસંગાનુરૂપ વૈધવ્ય પણ સાધી શકે છે. બહુ જ ટુંકમાં ગંભીર અર્થ વહન કરતાં એમનાં વાક્યો સૂત્રો જેવાં લાગે છે, શબ્દલાઘવ સાથે અર્થગૌરવની વિરલ સિદ્ધિ એમણે સાધી છે. હળવા કટાક્ષ અથવા સખળ મર્મોક્તિથી અન્ય પક્ષની દલીલ દીલી કરી નાંખવાની કલા એમની શૈલીમાં છે. એમની વિશિષ્ટ શૈલીના નમૂનારૂપ નીચેનાં અવતરણો પરથી એમની શૈલીનો કેંક ખ્યાલ આવશે.

૧ જૂનાપણાના આક્ષેપથી કોઈએ ઉરવા નેડું નથી ખાડું, પીડું, સૂડું ને રમડું એ પણ જૂના ચાલ છે, પણ હજુ દુનિયાને એ પહેલાંના નેટલા જ પ્રિય છે ને રહેશે.

૨ વિધને નૂતન કાંઈ નથી, અને બ્યત્રિને તો ન અનુભવેલું બધું જ નૂતન છે.

૩ સ્વદેશીયતા વિરુદ્ધતામાં તબ્બુ વસ્તુ એવાની દેખાડે કઈ સુ ? કઈ સુ ? અને કઈ સુ ? એ તથા બીજા બીજા હોય શકે.

૪ આર્યોની સરહદોને કિલે આર્યોનું યજુર્વેદના માર્ગમાં સરિધાન.

૫ આર્યોના આનંદના તમા પ્રકાર આપણાંજીવ એવા છે, એમ કહ્યુંએ તો કદાચ આજે કદા બહુ થામે, છતાંય શેરડે પાડે, એવા બહુ ખરા અને પધારે દેવાય તે 'દાર'ને અસર કરી નામે.

૬ એનું કેટલું પાણુ ન હોય, એનો સકાન્તિકલ કહેશે એ સકામતીત્ય એ રસો છે.

૭ સ્વચ્છતા એવા દેશી મનદ એનો અર્થ ને કરવો હોય તે યાચ.

૮ મનદ ડાનિયાએ કાઠે આરવિન સ્વદેશ પક્ષ એવા પાણી જાણવાની પર શાન્ત મહાને, તે કદને ખાતુ ને ક રાત્રય પધારે આર ગાલ અને આપણાંયો પુણ્ય ને પડે આ તે જ એ તમે થાલે છે એના પાણી કેદાનો ?

૯ પ્રાણી ભાવના કે રાજાની સામાન્ય અભિ-વ્યક્તિ ને ગાન.

૧૦ એ આ એને આવા ભય, પણ આપણ એવા કોણ હોયના દેખાડા ને મનેએ ને આ એને સરળ બેલ છે તે આ એને કાલ મહેલાયની નીકળે કલ નથી.

વીર ધર્મના પુનરુદ્ધાર, જૈન ધર્મના :

જો, શી ન્યાયવિજયણ મહારાજ, અમ્ય અમ્ય,

સાપ્રધારિ દક્ષિણ લખાએવાં આ પુસ્તકો જૈનતરને પક્ષ થાંચા થોમ છે પ્રથમ પુસ્તકની ચર આગતિઓ થઈ છે, અને કિતીવની એ આગતિઓ પ્રગટ કરવી થઈ છે, તે પરથી જન્મે પુસ્તકોની લોકપ્રિયતા તથા હવપ્રકાશ સમર્થ છે.

જૈનધર્મના જૈનધર્મનું વાતવર્ણન, તેમજ નેતી આધારભવચર્યાનું સરલ સ્પષ્ટ રીતે દર્શન કરેલું છે. 'વીરધર્મના પુનરુદ્ધાર'માં સાનસરયા, હમતિધર્મ, આરોગ્ય અને બ્રહ્મ-યથાધિમ, પુનર્જન્મ સંપ્રદાયો, ઇત્યાદિ મામાણક વિષયોની ચર્ચા કરી એમાં કરવા એજણ સુધારાઓ સૂચવ્યા છે.

શી ન્યાયવિજયણના આ બને ગ્રંથો જૈનોને તેમજ જૈન દર્શનજાતના અમ્ય સત્તાજ ન્યવસ્થાની ચર્ચામાં એ સેતા સર્વ કોઈને એક સરખા વિષયારક છે,

દીપોત્સવી અંકો

દીપાગ્ન પ્રસંગે દિનિદ, પ્રાણાધિકા, પ્રાનિત વગેરેમાં આસ અંકો ગાંધારી રહેશે આપણા અદિત્યમાં દાખલ કર્યો છે ને જિ પ્રતિ દિન એટલે માધે પ્રસલિન થતો ભય છે કે દરે એના વિના કેટલેય જાણને આજે તેમ નથી, અગત્ય, કટા અમુક સારિંગો એ પ્રસંગે આમ નેમકી કર્યાં એવામાં આપણાં નથી; છતાં ન તેઓ પક્ષ પોતાના એ અંકો આસ કાળજીપૂર્વક તેમજ કરે છે. અને અમુક વસ્તુ અત્યંતમાત્રમ પ્રચારમાં આવી, તેની

આવશ્યકતા જણાઈ એટલે તેમાં નેના ચાલકો અને પ્રચારકોએ પ્રગતિ સાધવી જ એજે એ સમગ્રમ તેજુ છે, એ પ્રમાણે છેલ્લા કાલેમાં પુસ્તક પ્રકાશનના સેવમાં તેમજ દિપોત્સવી અંકના ક્ષેત્રમાં સારી નેમકી પ્રતિ સાધી શકાય છે, રર કાજ મકમલે સમિત પ્રાનિત્ય પ્રચાર કર્યો, પણ અને પ્રાનિકોને સમિત ચર્ચા સિવાય એમના સંપાપકોનો છુટકા નથી, તે જ પ્રમાણે દર્શનન કેલવી એકલે દિનિક સમિત જનાલુ એટલે દિનિકોએ પણ

એ જ માર્ગે ગમન કરવું પડ્યું. કુમાર કાર્યાલય છતાં સંસ્કારી પ્રકાશન સંસ્થાઓએ સારી બાંધણી, સરસ છાપણી અને સુંદર ઉઠાવની જરૂરીયાત ઉભી કરી એને પરિણામે આજના ખાસ અંકો પણ ઠીક ઠીક વિકાસ સાધી શક્યા છે.

આપણા સાહિત્યમાં લેખન પ્રવૃત્તિ એ ધંધા તરીકે હજી સ્વીકારાઈ નથી એ જોતાં આપણે ત્યાં માગણી છે તેટલા પ્રમાણમાં સંસ્કારી લેખકો ઉત્પન્ન થયા નથી. જેટલા છે તેટલા પણ એક ક્ષેત્રમાં કે એ ક્ષેત્રમાં ઉસ્તાદ થવાને બદલે, માગણીને પહોંચી વળવા ધણા ક્ષેત્રોમાં પોતાની કસમ ચલાવે છે એને લઈને સાહિત્યમાં વિકાસ જોઈએ તેટલો સંધાતો નથી. આ સર્વ સંજોગોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો દિપોત્સવી અંકોની, સાહિત્યની દૃષ્ટિએ જોતાં, જે ન્યૂનતા લાગે તે સમગ્રય તેવી અને સ્વાભાવિક છે. છતાં જે છે તે જોતાં જ્યાં જ્યાં વર્તમાનપત્રોએ અને માસિકોએ આ વખતના ખાસ અંકોમાં પોતપોતાની વિશિષ્ટતા જળવી રાખીને સુંદર પ્રસાદી ગુજરાતી સમાજ આગળ ધરી છે.

‘ગુપ્તાઈ સમાચાર’ સાહિત્ય કરતાં ચિત્ર-કળા પ્રત્યે કૈંક અંશે વધુ પક્ષપાત દાખવ્યો હોય તેમ લાગે છે અને તેથી કરીને જ્યાં ખાસ અંકોમાં ચિત્રોની દૃષ્ટિથી જોતાં એનો અંક સૈાથી સુંદર લાગે છે. એને માટે એને ધન્યવાદ આપતાં એટલું કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે આવી જાતના અંકોમાં સાહિત્ય વિભાગથી દ્રવળ સ્વતંત્ર ચિત્રો આપવાની રીતને બદલે એ ચિત્રો સાહિત્યમાં ગુંથાય તેટલાં

ગુથી લઈ, બાકીનાં પણ અમુક લેખો સાથે પ્રસિદ્ધ થાય તો સમાજ ચિત્રકલામાં વધુ રસ લેતો થાય.

‘હિન્દુસ્તાને’ પોતે રાજ્યદારી ક્ષેત્રમાં જે અમુક નીતિ અપભ્રંશ કરેલ છે અને સમાજ સુધારણા અંગે જે જહાલ નીતિને એ નિરંતર ટેકો આપે છે તે રીતિ અને નીતિના સમર્થનમાં સારા લેખોને સંગ્રહ આ ખાસ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. રંગભૂમિ તેમજ સિનેમાની નટીઓની છબીઓ પ્રત્યે આ અંકના તંત્રીને હમેશ પક્ષપાત રહે છે અને તે પ્રમાણે આ વર્ષે પણ તેવાં અનેક ચિત્રો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. સિનેમા દ્રષ્ટોની સુખ કોઈને ન જ હોય પણ આવાં, નામ માત્રનો પણ નિર્દેશ કર્યા વગરના ચિત્રો આપવાથી નથી ચિત્રકલામાં વિકાસ સંધાતો કે નથી સંસ્કારી સમાજમાં એ અંક રચિકર થતો, છતાં પ્રેતિવરે અપાયે જાય છે એનું કારણ એ. સામાન્ય, અસંસ્કારી વર્ગને પ્રિયકર થવાનો ઉદ્દેશ કદાચ હોય !

‘વીસમી સદી’ને અંક પણ સ્વ. હાજી મહમદના વીસમી સદીની કાર્તિને ટકાવી રાખે તેવાજ નીકળ્યો છે. ‘એ ધડી મોઝ’ની હળવાં સાહિત્ય પ્રત્યેની પ્રીતિ જાણીતી છે. આ વર્ષે પણ જેમને હળવું સાહિત્ય વાંચવાની જ મનઃકા હોય એમને માટે એ અંક જરૂર થોડા યશ પડે.

કુમાર, નવચેતન, શારદા વગેરે જાણીતાં માસિકોએ પણ પોતાના અંકોને આકર્ષક બનાવવા ધણી કાળજી લીધેલી જણાય છે અને તેમણે પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં જે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે રચાવને જળવી રાખવા જેવા એ અંકો છે જ.

“ગુજરાત”ની ફોટોગ્રાફીની હરિફાઈ

“ગુજરાત”માં ફોટોગ્રાફીની હરિફાઈ જાણવારી માસથી શરૂ કરવામાં આવશે. તેમાં આજ લેવા ઇચ્છતા ધધાદારી તેમ જ ‘એમેચોર્સ’ સહ ફોટોગ્રાફરોને જોગવા નિમજ્જ કરવામાં આવે છે.

હરિફાઈમાં મોકલવાના ફોટોગ્રાફો માત્ર ગુજરાત અને જુદા જુજરાતનાં લોકજીવન, સંસ્કૃતિ, યૌવન-જીવન, શિક્ષણ, સ્થાપત્ય, કુશરતદર્શન, કલા વગેરે વિષયોને લગતા હોવા જોઈએ.

હરિફાઈની શરૂઆત નીચે પ્રમાણે છે—

૧. મોકલવામાં આવેલ ફોટોગ્રાફ હરિફાઈમાં ઉત્તરનારે જાતે જ લઈયેલ હોય જોઈએ.
૨. દરેક ફોટોગ્રાફ સાથે ફોટોગ્રાફરનું વર્ણન તથા મોકલનારનું પૂર્ણ નામ અને સરનામું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખી મોકલવું.

૩. પસંદ કરવામાં આવેલા ફોટોગ્રાફો કાર્યાલયની અનુમતિના પ્રમાણે “ગુજરાત”માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

૪. મોકલનારે મોકલેલી પદ્ધતિ તારીખ સુધીમાં જોવા ફોટોગ્રાફો તે પછીના માસના અંતની હરિફાઈમાં સામિલ કરી શકશે.

૫. જે ફોટોગ્રાફ એક ગણવામાં આવશે તે માટે તેના મોકલનારને વજ્રમાં વજ્ર રૂા. ૨૦૦ સુધીનું પારિતોષિક આપવામાં આવશે. તે સિવાયના ખીન્ન ફોટોગ્રાફો, જે મોકલનારની મરજી હશે તેા, તેની લાજની કીમત અડધી, ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

જેક ફોટોગ્રાફ કપેડ ગણવે તે વિશે કાર્યાલયને નિર્ણય છેવટનો મળ્યો, અને તે સંબંધમાં કલા પચન્નવહારમાં કાર્યાલય ઉતરશે નહિ.

૬. પસંદ નહીં કરવામાં આવેલ ફોટોગ્રાફો વગન ટપાલ ખર્ચ માટે સ્થાપ ખીડેલી હશે તેા મોકલનારને પ્રાણ મોકલવામાં આવશે.

૭. મોકલનારે પેનાલમાં ફોટોગ્રાફો રજિસ્ટર કરી મોકલવા બજાવજી છે. ટપાલખાતાંની ગફલતથી કાર્યાલયમાં કોઈ ફોટોગ્રાફ મળશે નહિ તેા તે માનની ગવાબદારી કાર્યાલયની રહેશે નહિ.

૮. છતાંપી ફોટોગ્રાફો ઉપર અલિખી હક—copy right—કાઠીઆવાડ લીમીટેડનો અજારો.

૯. હરિફાઈ માટેના ફોટોગ્રાફો નીચેની સરનામે મોકલવામાં—

વ્યવસ્થાપક—“ગુજરાત”

રાણપુર ખી. એમ. રોડે (કાઠીઆવાડ)

ખાસ નોંધ:—

દીવાળીના દિવસોમાં—

અમારે ત્યાં ગ્રાહકોને તાજા અને સ્વચ્છ અને સ્નેહીઓને ખુશ કરવા.
તુરતજ બનાવેલી દરેક જાતની શુ આપશો.
મીઠાઈ મળે છે. એક વળત મનગમતી: સ્વાદીય
પધારી આપી દેશે. કાઠીયાવાડી ધીની મીઠાઈ.

અમારી નવી દુકાનની એક સુલાકાત જરૂર લેશો.

ઓર્ડરનો માલ ફર્યાદ બનાવી ટાઇમસર મોકલશું. બહારગામના ઓર્ડર પર પુરું ધ્યાન
આપવામાં આવશે. માયેરાનમાં અમારું લોક પ્રીય ગોપાળ હિન્દુ હોટેલ માલુ છે.
પૂછા:—ગોપાળદાસ મંગળદાસ મીઠાઈવાલા. વસીયામલ બીદગમ-આંદરોડ

દયારામની મીઠાઈની “આલખમ” તમે જોધને જ ખુશ થઈ જશો.
મેવા મસાલા અને એસ.સોથી ભરપુર મીઠાઈઓનું

ગંભીર પ્રદર્શન

અમારી બે દુકાન

૫૪૮, ગીરા બજાર મુંબઈ ૨ ૩૯૩, ટ્રામ દરમીનસ મુંબઈ નં. ૭
ટે. નં. ૨૪૭૭૭. આંદરોડ ટે. નં. ૪૧૧૪૦.

અમારું માયેરાનું લોકપ્રિય.
રોયલ હિન્દુ હોટેલ.

નવા સુધારા વધારા સાથે તેમજ
દરેક જાતની પુરતી સગવડો સાથે
માલુ છે. મળા:— મેનેજર

માયેરાનું
ગોખુ

મધ

અમારે ત્યાંથી
મળશે.

રીફરેન્સ પાર્ટીનું કામ સતોષ
કારક કરી આપીશું.

દ્રાયલ ઓર્ડર આપો.
ભાવો યોગ્યતા તેવા રાખેલ છે.

બહારગામ માલ મંગાવનારને પુરતી સંભાળથી, કાળજી પૂર્વક
કામ કરી માલ મોકલાવી આપવામાં આવશે.
કાઠીયાવાડનું દેશી ધી અમારે ત્યાં હમેશાં મળશે. અમારે ત્યાં
શીખડ, બામુદી તેમજ દરેક જાતનું ફરસાણ ગરમાગરમ
બનાવી આપવામાં આવશે.

માલેક : દયારામ દામોદર મીઠાઈવાલા

કાકિઆવાડ મહિલા પરિષદ

કેટલાંક સંસ્મરણો

ગયા ઓક્ટોબર માસની આખરમાં, કાકિઆવાડના ઇતિહાસમાં મહેતી જ વાર, અમરેલી સુકામે, કાકિઆવાડની સ્ત્રી-સક્રિયતા સંમેલન બરવામાં આવ્યું હતું. દેશના અન્ય પ્રાંતોને સુકામે કાકિઆવાડ સિદ્ધાંત, સરકાર અને સામાજિક સુધારણામાં કમકમ પડાત છે એવી માન્યતા બહુ અંશે સાચી છે. તેમાં ચે વિશેષતઃ કાકિઆવાડની સ્ત્રીઓ, એટલે તો કુલ દાખા પૂરાં રહેલી, બેન, આતાન અને સામાજિક અધિભાગી દિવાંગે વચ્ચે ટપન આજતા અનુભવી કદીએ નેવી દયા ભાગ્યવારી અણુલી.

પણ નવકુમ્ભના પ્રજાવસિત અગ્નિની જ્વાળાઓ અને તણખાઓ દેશના પુણ્યપ્રજ્ઞામાં ફેલાઈ રહ્યા છે તેને વખતે પણ કાકિઆવાડ એ પ્રકાશ સામે આંખો બંધ કરી રાખે એવું ન બને. નવકુમ્ભના પ્રકાશ બીજા પ્રાંતોની સાથે સાથ જ કાકિઆવાડે પણ જીવવા માંડ્યો છે, અને સિકાગોના અંધકારને દાબી દીધો છે. આ હકીકતની એક સખલ પ્રતીતિ અમરેલીની મહિલા પરિષદ પરી પાડે છે.

પોતાના સામાજિક, આર્થિક, શાળાકીય અને સિદ્ધાંતવિવેક પ્રશ્નોની ઝીણી ચર્ચા અને વિચારપૂર્વકની હાજીવટ સ્ત્રીઓ પોતે જ પોતાની રજા કરી છે, અને એ સિદ્ધાંતોમાં મદદ પામે પ્રગતિનો નિરધાર કરે, પુરુષની હાજીવટ રહીને નહિ, પણ પુરુષની પડવો પડ્યા પડ્યા રહીને ઉન્નતિના માર્ગે વેમવંતા પમલાં બરવા તેવારે મદ જાય એવી અને એટલી શક્તિ કાકિઆવાડની સ્ત્રીઓમાં હશે એવી કાકિઆવાડના સ્ત્રી સુધારણા અને સ્ત્રી ઉન્નતિના ક્ષેત્રોમાં કામગીરી કરી રહેલા પુરુષોને પણ ખાતરી નહોતી. અમરેલીની પરિવરે એ હકીકત રપટ સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરી બતાવી. દેશની એક જવંત સક્રિય તરીકેના પોતાના મુલમુલ દુકો (Fundamental rights) નો સાદા ભાષામાં નિર્ણય કરી લઈ, સમાજમાં પોતાનું અરે રવાન કર્યાં છે તે જાણખી લઈ, અનેક સદીઓ થયાં પોતે સદન થયાં કરેલા પુરુષ જાતના “જુદો” સામે જોડાઈને માથું ધાંધી, બરે જણાય તો, પોતાના સ્થાન, સ્વાતંત્ર્ય અને ધૈર્યને ખાતર લખવિચ્છેડ સુધાં દાખ

ખનાવવાની પ્રચલિત ધોષણાએ આ પરિવદના રંગો-
માં કોઈક અવનવી ભમક આણી દીધી હતી. આજ
સુધી આ શક્તિ ક્યાં છુપાઈ રહી હતી એવો પ્રશ્ન
સહેજે મતો હતો. અને હવે તો એમ સિદ્ધ
થાય છે કે દેશની સર્વવ્યાપી પ્રગતિની કુચ કદ-
મમાં સાથ કરવા માટે કાઠીઆવાડના રથનાં
પથ બંને પૈકાં સામ્યુત છે.

* * *

એ કાંઠાની મરોઠા બાંધીને વહેતી સરિતા
પૂરમાં આવે ત્યારે તેની ગતિનો વેગ ઉતાવળો
બને. એ તોફાને ન મરે. ક્રૂર વધારે સચકત,
સ્વગૌરવના ભાનવાળી, કંઈક ડેળાયેલી જણાય.
સૌરાષ્ટ્રની સન્નારીઓનો આ મેલાવડો એવી
સરિતા સમો હતો. એમાં સાગરની ભરતીનાં
તોફાન નહોતાં, એમાં સરિતાનાં પૂરના ઉલ્લાસ
હતા. સોરઠી નારીતત્ત્વનું ગૌરવ એમાં હતું,
મહત્તા હતી, રનેહ હતો. પોતાની શક્તિ અને
શક્યતાની ગ્રંથી થાય ત્યારે જ અભિમાન,
આત્મનિશ્વાસ ઉભરાય એ પ્રસંગનું એ દર્શન હતું.

* * *

પરિવદની સ્વાગત-સમિતિના ગૌરવશીલ,
પ્રૌઢ, અનુભવી અને કાર્યદક્ષ પ્રયુખનું ભાષણ
સોરઠી સ્ત્રી-શક્તિનો પ્રભાવ કેટલી દિશાઓમાં
સરલતાથી વાળી શકાય તેનું સુંદર દર્શન કરા-
વનારું હતું. અને આ પ્રવાહ કેટલી અવગણિતા-
ઓમાં અત્યારે વહી રહ્યો છે તેનું કરુણ ભાન કરાવતું
હતું. પ્રયુખશ્રીનાં ભાષણમાંથી પણ એ જ ધ્વનિ
જાગતો હતો. એમાં કોઈ કોઈ રચસે
એમનાં અંતરની જ્વાલાતા તણખાઓ હતા,
પણ એ તણખાઓ માર્ગજૂલવા પ્રવાસીને
રસ્તો બતાવવા પૂરતો પ્રકાશ આપવા માટે
હતા. એમાં આગ લખાડવાનો જાગ્રિ નહોતો.

આત્મભોગના પાવકમાંથી આરપાર નીકળેલાં
એ જ્ઞેન એમનાં વ્યક્તિત્વમાં ને ભાષણમાં
પ્રકાશિત કોમલતા જ સંધરી રહેલાં દેખાયાં.

* * *

વિષય વિચારિણી સભામાં જૂનાં અને
નવાં તત્ત્વોનું સારું મિશ્રણ હતું. સીતા,
સાવિત્રીને આદર્શ માનનારાંઓ ત્યાં હતાં અને
પુરુષોને આપઘાત કરાવવાની વાતો કરનારાં
પણ ત્યાં હતાં. આ બંને તત્ત્વોમાંથી સુંદર
દોહન થયું. પુરુષોએ આ ચર્ચામાં વગર માગ્યો
ભાગ ન લેવો અથવા મત ન આપવો એવી
સ્પષ્ટ જાહેરાત ત્યાં કરવામાં આવી. એ વળુ-
માગ્યો અભિપ્રાય પણ જો અમુક બહુઓએ
ન આપ્યો હોત તો દેશનાક દરાવો ભાષા
અને હકીકતની દૃષ્ટિએ ખાતરીવાળા રહી જાત.
આપણે જરૂર ધ્રુષ્ટીએ કે આ બંધા દરાવો
બહેનોએ જ ધમ્યા હોય અને પૂરક પાછળ
રહી દોરી એમનાર કોઈ બાંધ ન હોય.

* * *

છૂટાછેડને લગતા દરાવે દેશોકે નકામે
અળમળાટ ઉભો કર્યો, અને આ પ્રથમ મહિ-
લા પરિષદ સામાન્ય જનસમૂહમાં વજોવાય
તેવી ગેરસમજ ઉત્પન્ન કરી. છૂટાછેડનો કાપડો
થાય એટલે ગમે તે સ્ત્રી છુટી ત્યારે પુરુષને
છોડીને ચાલી જાય શકે એવો કંઈક અંશે આ
દરાવતો અર્થ 'મનાયો' અને દરાવ મૂંઝાર
જ્ઞેનને પણ આવી બહુ વધારે મદિતી દોષ
એવું ન લાગ્યું. છૂટાછેડનો કાપડો બહુ અંદી-
ધુંડીંબો છે અને તેનો લાભ કાઢીને સહેલા
ધરી-મગી શકે તેવું નથી એ વાત ન સમજતી
જણાઈ. અને આ કાષ્ઠાનો લાભ સ્ત્રી અને
પુરુષ બંનેને મળી શકે છે, એ વાત, મનુષ્ય
અભણે, વિચારાઈ જતી હોય તેવો અ્યાય

આખો. અમ એટલો જ રહે છે કે આ કાચડો દરેક રાજ્ય પસાર કરે તો તેણે લાભ લેનાર વર્ગે જી કરતાં ધુરુષમાંથી બહુ વધારે પ્રમાણમાં નીકળી આવે અને સ્ત્રીઓને માત્ર સહન કરવાનું જ રહે. આ બધું પછી થે, એ દરાવ મુકનાર બહેનની બોલવાની છતા, કુદરતી રીતે નીકળતા હુમારો અને હિમ્મત માટે તેમને મુખારકપાદી આપ્યા વગર રહેવાય નહિ.

* * *

વક્તાઓમાં કોનો દરજ્જો પહેલો, કોનો બીજો, એ સરખામણી કરતાં અન્યાય થાય એ ભયથી એવો પ્રયત્ન ન કરવો હીક. જાવનગર પહેલું સ્થાન જરૂર હો અને અમરેલી બીજું આવે, અને વધારે નવાઈ જેવું એ લાગ્યું કે મુખ્યને સમુદી છેલ્લું મુખી ચકાવ. મુખ્યનાં એક બહેનનું બાપણ, એક દરાવ મુકનાં કરેલું, તે તદ્દન દંબલકા વગરનું, વિચાર અને વાક્યરચના વિહોણું અને બહુ નબળું લાગ્યું. દરાવની નોક પાસે ન હોય તો યુ બોલવા ઉમાં થયાં છે તે પણ ન સમજાય. દરાવને ટેકા આપવા ઉમાં થયેલાં બહેને તો વિચારે રપક ન કરી હોય તો આ દરાવ મુકયો—ન મુકયો સરયો જ ગણાવ.

* * *

આ પ્રસંગે ચોળાએલો એક સુદર પ્રસંગ મી. સમય વ્યાયામખંદિર ખૂલ્યું મુકવાની દિવાની હતો. અખાડાઓની કસરતોના અનેક પ્રસંગો જેમણે જોયા હશે તેમને અહિં કેટલુંક અમાઠ કેલ રથને નહિ જોયેલું જોવાનું મળ્યું હશે. વ્યાયામના પ્રવેશો સાથે સામાન્ય બોધવણા ખ્યાલ મર્યાદા, કંઈક કહેવાતા, કોરતા અને બીજણના જેવા હોય છે. અહિં

નવું તત્વ જો દેખાયું તે કલા અને કામલતાનું હતું. કસરત તો એની એ થાય પણ જે સંગીત સાથે તાલ દબને એ પ્રયોગો ચાલતા હતા એ એવું કામલ હતું કે આખો પ્રયોગ સુદતાથી ભરેલો બની જતો હતો. ભાત્તઓ અને જમ્યાઓના પ્રયોગો, જેમાં સામાન્ય રીતે બ્યાનકતાનું તત્વ ભરેલું મનાય, એ પણ સુદશેષ કરતાં રંગભૂમિનો વધારે ખ્યાલ આપતા હતા. અને છતાં થે કસરત અને કસિતની ઉત્કૃષ્ટ નહોતી જણાતી. કસરત સાથે કલા અને સૌંદર્યનું મિશ્રણ થઈ શકે તેવું જાન આ પ્રસંગ સચેદ કરાવતો હતો.

* * *

બીજું એક તત્વ, જેના પર તેના અતિ-પણુને લીધે ટિકા કરવાનું મન થાય, તે અમરેલીની મહેમાનદારી. એટલી બધી એ વખાણવા લાયક હતી કે તેને વખોડવી પડે. સ્ત્રી-પરિવર્તને પોતાને અગિયું બોલાવતાં, કદાચે લવાજમ વગર, મહેમાનોને બોજન આપવાની કમ્પા મેટવાજબી ન ગણાય. પણ એ બોજનો એવાં ન હોવાં જોઈએ કે બધે બધી પરિવર્તો મોલાવનારાઓને વિચારમાં નાંખે અને મહેમાનોને પરિવર્તમાં આવ્યા છીએ માટે જમવાનું છે કે જમવા આવ્યા છીએ અને પરિવર્તો લાભ લઈએ છીએ એવા કામગાંમાં મુકે. એક દિવસ આ પ્રથમ સારે વારિ જાતલેલો તો બીજો દિવસે જે ચાર વાતીઓ ઉમેરાઈ અને પ્રમુખનાં સ્વાગતના તીલ દિવસે તો પીરસતાં પેણું કલાકે કરેલો એટલી બધી વાતીઓનો અનનુકૂલ ધરાયો. આ અતિપણુના અવરાય માટેની જવાબદારી કેલ ન

સ્વીકારે અને મહેમાનોની આ દરિયાદની
અંદર બધા કાર્યકર્તાઓ સાદ પૂરે એ આ
મહેમાનોની ખૂબી હતી.

x x x

પરિવેદ તરફથી સોરઠી બહેનોને માટે એક
નાંતું સરખું માસિક અથવા દિમાસીક કાંઠ-
વાની યોજના થઈ હોત તો વધારે સારું

પ્રચારકાય બની શકતી કાઠીઆવાંડની
સ્ત્રી-પ્રવૃત્તિઓની દુર્ગા નોંધ આવી પત્રિકા
પ્રકટ કરી શકે અને પરિવેદ-સમિતિનાં કાર્યની
પણ માહિતી મળતી રહે. લંબાબન; વરસાદ;
પોરબેજ સથિ એક રૂપીઆ કરતાં વધારે
નં હોવું, બેઠાએ આ યોજના હજુ પણ
હાથ ધરી શકાય.

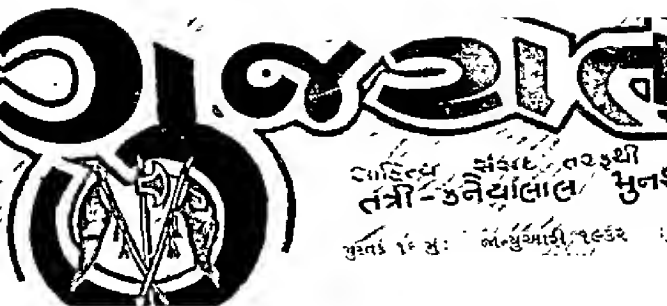
અમૃતાંજન (રજીસ્ટર્ડ)

પેન બામ

માથાનો દુખાવો, શરદી, બલગમ, સંધીવા અને શરીરના દુખાવા
તેમજ કળતરને લગતી બીમારીઓ સાજી કરવામાં
અમૃતાંજનની કોઈ ભેદી નથી. નકલીચાંતથી
ચેતળો અને અસલ માલ ખરીદજો
કોમ્પટ ૮ આના પોરબેજ જુદું. સંધી રોકાણે વેચાય છે.
દરજોનો મલકમ—સર્વે જાતની દરોજ અને પ્રજલીને માટે

બરોસાપાત્ર અને નીપજળ ન બધાં એવો પલાળ. ત્રણ વારે લગાડવાથી સંવતર નાણું
થાય છે. ૧ ટીનની કોમ્પટ ૬ આના

દંતમંજન—આ ઉત્તમ સુંગ્રધીવાળો અને મન મોહક દુધ પાંદર લોહીના વહેવાને
અટકાવે છે. દાંતોને સ્વચ્છ અને સફેદ રાખે છે. તેમજ તેમની મંદપ્રત કરે છે. ૧ની
કોમ્પટ બે આના. અમૃતાંજન હીયો, સુખઈ અને મંદાસ;

સાહિત્ય સંસ્થા તરફથી
તંત્રી-કનેદ્યાલાલ મુનશી
પુસ્તક નં. ૧૨ : જાન્યુઆરી ૧૯૭૨

કાકાની શરી

સામાજિક સચિત્ર નાટક
લેખક: રા. કનૈયાલાલ મુનશી

પ્રમુખ, સાહિત્યસંસદ

“સ્મૃતિકારે સ્ત્રીને જાળવળના કરીયામાં પુરી હતી. પાશ્ચાત્ય સંસ્કારે તેનું ઢાંકણું ખુલ્લું મુક્યું છે ને યુગો થયાં સપડાયેલી સ્ત્રી કૃષ્ણ માંડી કુંડાળા મારે છે... કેવી એક મૌહુરથી એ વશ થાય એ કોણ જાણે છે? ... પશ્ચિમના પવને ફેટલીયે આશાસુષ્ટિઓ ઉરાડી મુશી! .... સ્ત્રી મોટી થાય, સમાનતા ને સ્વાતંત્ર્યનો નીશા તેને ચઢે પછી કયો ખુશો, કંઈ ભીત, આખું બાપરું કપારે ઉપડી જાય એ કેમ કહેવાય?”

સ્ત્રી અને પુરુષની સમાનતા, સખ્ય, પ્રેમ ઇલાદિની માર્મિક ચર્ચા કરતું, વિગેદગી ભરેલું, અર્નાગીન યુગના ફેટલાક નમુના જેવા સ્ત્રી પુરુષની સજીવ પાત્રાવલિ રજુ કરતું નવીન નાટક.

ઉચ્ચા ફેધરવેષ્ટ એન્ટિક કાગળ, દ્વિરંગી મુખપૃષ્ઠ, આકર્ષક છપાઇ.

ધ્રુવસ્વામિની દેવી

એક રસમય :સચિત્ર ઐતિહાસિક નાટક

લેખક : રા. કનૈયાલાલ મુનશી.

પ્રમુખ સાહિત્યસંસદ

ભારતવર્ષના સુવર્ણયુગ સમા ગુપ્તકાલની રોમંચક કમાનું રસ બધું ઐતિહાસિક નાટક. આત્મસુખને ખાતર, વૈભવ માણવાની ઉત્કંઠામાં પોતાની સ્ત્રીને પશુ શતુરાજના હાથમાં સોંપી દેવા તૈયાર થનાર રાજા રામકૃષ્ણદેવની વિચિત્ર મનોદશા સમજવી હોય, ગુપ્તરાજાતચક્ર શ્રી. પરાક્રમ દેવની કીર્તિ સામવવા માટે, મુનિવર ચામવલ્કયની પ્રેરણાથી પ્રેરાઇને ચતો ધર્મરતને જય : ને જીવનમંત્ર તરીકે સ્વીકારનાર ચંદ્રગુપ્તદેવ ને મહાદેવી ધ્રુવસ્વામિની દેવીની પરાક્રમ ને પ્રેમની કથા વાંચવી હોય; મેધહી ને શાકુંતલ, રઘુવંશ ને વિક્રમેશ્વરીય, કુમાર સભવ માલવિકાગ્નિમિત્રના પ્રણેતા કવિશ્રેષ્ઠ કાલિદાસના સ્નેહજીવનની ઝાંખી કરવી હોય, વર્તમાન કાલમાં ગુપ્તકાલના સુવર્ણયુગની બમ્મક માણવી હોય તો આજેજ તમરી નાલ મંગાવી શો.

આકર્ષક, સુંદર ચિત્રો, એન્ટિક કાગળ, મુખક છપાઇ.

આ બન્ને પુસ્તક માટે :લખે

મેસર્સ આર. આર. શેઠ. એન્ડ કું.

પી-સેન્ટ્રલ રૂઢી, કાલ્યાદેવી, મુંબાઈ નં. ૨

વપતી જ્ય. વનિધોના કમળાચે
 શી વાળે નુજાતી સમાજે
 શીયુત પ્રાપ્ત : - ૧૫૭૮૯ સ્વાયત્ત
 વનશી - ૧૯૫૫ વનશી બે

શિશુ અલંકાર

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, પ્રદ્યુમ્ન, માલિયા મંચર.

સર્ગ ૫ મો

(૧)

ધનતાં ઉપાર્જન ને અવમાં અર્ચનું શિશુએ,
 એવાભાવે પ્રેરાઈને, સરસ્વતીનો સ્વ આરંભ્યો. વિદ્યાનોને
 તલે હીમાં નેનરાં ને તેમની માગી પ્રદાય અને સાહિત્ય
 સર્જનના નવયુગના જોતા એવા તે જોડા. કલ્પનાસમુ-
 દિની દ્વારે તેને માંડી; ને સ્વાતુભવમાં દેખાતી શક્તિ
 અને સ્વસતાની આદર્શદેખા દેશવા માંડી.

(૨)

પ્રચંડ માનવતાના રંગોથી ભભકતી શુભરાતની ભૂત
 મહતાનાં તેણે દર્શન કર્યા. ઉપરે રહેલી ઘટિ સુધારવાના
 મોહમાં તેણે એક કાલ્ય રચ્યું. તેમાં શિશુ ને સખી બને,
 એક બીજાના કરમાં કર ધરી સંસ્કરતાં, સ્નેહાલ, સંસ્કારી
 ને સમરસીલ કમ્પતી બન્યાં. આ ભવે ને પુટનું લાગ્યું તે
 કલ્પનાના અપૂર્વ ભવમાં પુરું કર્યું.

(૩)

શીતલ ને સુરમ્ય ગિરિવર પર મોજ ને શક્તિ
 શોધતો, એકલા, તે એકલો હતો. ઉદ્દિપ્ત કલ્પનાની મુનમા
 ઘટાબર વૃક્ષાવલિઓમાં ભમતાં તેણે અંતરની અંખનાનાં
 જોર જોયાં ને માખ્યાં. સુખ, વેલવ ને પ્રતિષ્ઠામાં પવ

પ્રણયની તેની ભુખ હતી તેવી જ તીવ્ર હતી. કાવ્યસર્જનને કદપનાવિલાસ સ્મરી, કાચલા ચાવનારની જેમ, તેને કમકમાં આવ્યાં; સંસાર અધુરો ને શુષ્ક લાગ્યો; અને એના હૃદયે કાઢ્યો વેદનાભર ઉદ્ગાર :-શું હું રહેવાનો સદાય પ્રણયભુખ્યો, સખી વિહોણો, એકલો ?

(૪)

જાણે એ પુરાણા પ્રશ્નનો જવાબ મળ્યો હોય તેમ, ઘર આવતાં, તેણે સુંદર ને સ્વેત પારેના સમું એક પરણીડીયું લાગ્યું, અપરિચિત અક્ષરે લખ્યાંએહું. અને ભવેલવની પ્રાર્થનાને પરિણામે ઇષ્ટદેવની ચારી આપતો દીવ્યસંદેશ કે ભક્ત દીન હૃદયે સાંભળી રહે તેમ તે પત્ર વાંચી રહ્યો. તે તેનો હતો.

(૫)

તેનાં પત્રમાં પ્રગટાવ્યાં સખીએ કાંચ્યો પાઠવ્યો હતાં; ધૃષ્ટતા માટે ક્ષમા ચાચી હતી; ને આળસ રહેવાનો કચો હતો આદેષ. શિશુ કંપાયમાન હૃદયે કાંચ્યો વાંચી રહ્યો. એક તેણે વાંચ્યું : પંક્તિઓમાં તેનાં જ પ્રશ્નનો આછો પ્રતિશબ્દ ગાજતો હતો :

‘શું’ રાખશે સદાય સખા વિહોણી ને એકલી ?’

સદ્ગાયને જોવારણે વધાવતો, હૈયાના થનગનાટને રોકવાને અશક્ત, ઉદલાંસ તરંગોમાં નાચતો, તે કાવ્ય ફરી ફરી વાંચી રહ્યો. ગિરિશૃંગાવલિઓનાં અંધકાર ભેદતી, નવમૃદિની નવી, પહેલી હોય એવી, ઉષા કોઈ ઉચ્ચ શિખરકોણને સોને રસે તેમ આશા તેનાં હૈયાને રચી રહી. તે એકલો નહતો. એકલો રહેવા સરખ્યો નહતો. તેની સખી તેની પાસ હતી.

(૬)

તેના પગને પાંખ આવી. સ્વપ્નામાં કે શું જતું હોય એવું સુંગમીર સંગીત અને વ્યોમમાં નર્તતી.

ન્યોતિમાલાની પુધરીએ નવા નવા તાલ દીધા. તે બુખ્યો નહતાં ને એકથોડા નહતાં બલેભવના પડ ચીરી તેની સખી તેને મળી હતી. તેણે ફરી ફરીને કાબ્ય વાચ્યું, ને જો કવિ દૃઢચનો સંવાદ સાંભળ્યો. કર્તવ્યમય જીવનના મુકા કાચલામાં એક રચનિંદ્ર પડે તો ય દોળવું ? દેહશી પર એવી વિશુદ્ધ સ્નેહભાવના શું સચમીને પણ શક્ય નહિ ? ભવેભવની સખીને સંધર્મસંગ સંસારભાવની શોભા માટે જતો કરવો ? આવી પ્રશ્ન પરંપરામાં મુંચવાઈ, તેણે સખીનું સખ્ય સ્વીકાર્યું.

(૭)

તેણે કદાપણને ક્યું દર, અને સારસ્વત સંપ્રદાયની સોનેરી કઠી ભાષી ને બંધાવી; અને પત્ર પાડ્યો. એવી આશાથી કે જાને કાબ્યો રચ્યો, હૈયામાં પડતા પડઘાઓ ઝીલશે ને વિધિએ ભુલ્યાં ઠેકાં છતાં સરસ્વતીની રમપૂજામાં જાને સ્નાતન એકલાનાં દર્શન કરશે.

(૮)

ચિત્રને માજે ડાલવાં પુષ્પોએ પાથરણાં પાથર્યાં; પળીવૃદ્ધોએ ગાયાં પરભાતીયાં, વૃક્ષોએ છાયાં આછાં આછાં કે છત્ર; ને તેમાં રહીને કિરણોએ પુષ્પવૃદ્ધિ કરી. તેના પંખાણાં હૈયાએ ઉડતા સમીર પર સ્વારી કરી ને અર્જુન એવું વિજયટંકારી ઉલ્લાસગાન માંડ્યું.

પશ્ચિમ ને પૂર્વ સાગરની લગ્નગંધી સમા એકાંત જિરિયુંગે તે ગયો. ને સિતિજ સુધી દષ્ટિ વિસ્તારી, એ ઉલ્લાસગાનના લલકારથી તેણે અક્ષાંડ નિમગ્ન; ને સાથે સાથે ખાત્રી દીધી કે ભવેભવના પડમાં શોધી શોધી આકેલ આનંદનિરહી પ્રભુચલાને તેની સખી આવી મળી છે.

(૯)

મહીના વીત્યા ને મનની મગની મનમાં જ રહી; 'મગવાનો'ય તેણે સંકટ ન કર્યો. માત્ર ભુલે ગામે

‘કોઈએ હુલાવ્યાં ?’ હૃદયના ભાવ દાબી, ‘શિશુએ ખંધાઈને પુછ્યું, ‘શું કોઈની મૈત્રી તુટી ?’

માનિની અપમાન પામી ગર્વથી બોલી : ‘તુટે તે મૈત્રી નહીં : સ્વાતંત્ર્ય વિહોણી આર્ય અબલાને પુરુષ-પરિચય તો બેનો જ થાય—પતિનો, કે પાપાચારીનો. શુદ્ધ બુદ્ધિનો સુહૃદ્ અસંભાવ્ય. પુરુષ માત્રને મન સ્ત્રીએ તો રૂપાણું રમકડું, કુરંસદે રમાડવાનું ને અંગવડે અલગ કરવાનું.’

શિશુનો સંયમ સરી ગયો. ‘અસંભાવ્ય પણ સંભવે છે તેની ખાત્રી આપવા દેશો ?’ તેણે કાંપતે સ્વરે પોતાની આશા પ્રગટ કરી.

તે ફરી, બોલી, આંખ મીચી રહી. જાણે પવનનો અસ્પૃશ્ય નિશ્વાસ આવતો હોય તેમ ઉચ્ચાચું : ‘‘વારુ;’’ ને ઉઠો શ્વાસ ચુક્યો.

શિશુનું અંતર ઉદાસે ફાટતું હતું. નવી તાંતે ખંધાઈને ખંને પાછાં વળ્યા. ને થતું તે કોઈ બોલ્યું નહીં; ને થતું નહીં તે બોલતું શુદ્ધ લાગ્યું.

(૧૫)

તાનમાં ને તાનમાં શિશુ-ઘેર જઈ સુતો. પલવાર તેણે આંખ મીચી ને તે ઝંબકી-જન્યો...એક અદ્ભૂત નાટક તે નીહાળી રહ્યા...

ઉઠા, ઘેરા, નીલ આકાશની નિઃસીમ લબ્યતા દશે દિશામાં વિસ્તરતી. સર્જનકાલની પ્રશાંત ને સોનેરી ઉવાના ઉજાસમાં એપતો સર્વાંગ સુંદર અકેક આત્મા, હિરણ્યગલ ને આનંદમગ્ન, નિરંકુશ ત્યાં વિહરતો.

પલવાર ગઈ...દિશાઓ કાંપી, ઉવા અંધારી બની ને વ્યોમનાં તેજ આંખાં થયાં...વિધાતા ડોખ્યા; સ્વચ્છંદના આવેશમાં તેણે આત્માએ આત્માનું. કૂર ખંડન આરંભ્યું. આત્માઓ ચીરી તેણે અડધીયાં બુદ્ધાં ફેંક્યાં. [અનુસંધાન ૫૪ પૃષ્ઠ ૭૫૨]

પરિત્યાગ

લેખક : શ્રી. સ્વીનિડનાથ ઠાકુર
અનુવાદક : શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી

આં જાનાં એરની ફેરમે એકને ત્રણ વખતનો વાયુ શામળુની પૂર્ણિમાએ વાપ રહેય છે. તમાવડીની પાળ પહેલા એક પુરાતન સિંધુ ક્ષાની થતા વચ્ચેથી કાંઈ એક નિદ્રાવિહીન, અકાંખા તેનર પડીતા દુરરત સુકરત બાહુના બપેરા મારેના એક નિદ્રાદીન સપન-મંડની અંદર પેસી રહેવ છે. અતરમાં ચમચનાય બાર અંબુમરી રહેશે દેમનત ધડીક એની એના ચોટલામાંથી એકાદી થક અનમ પાડીને પોતાની આંગળા ફરતી વરિ છે, ધડીક એની પૂરી અને બપેરને એક બીજી સાથે અપડાવીને હમ હમ અવળા ફરે છે, ને ધડીક વળા એના માથા પરની દુધ-વેટી જેમી થઇ એના મોં ઉપર ઠાંકી રહેલ છે. સંધ્યા સમયના ચાન્ત દુલ્હાને સંવેતન કરવા સાર વાયુ જેમ એને એક વાર આ બાન્ધુથી નો બીજી વાર પેલી મમથી ભરીર લગીર મલીપમી કરતો દેખ, તેવો જ કદક અનેશ્વર અપારે દેમનતને દેરે બાપેલ છે.

હજા કુસમ તો પોતાની બન્ને આંખોની મીઠને ઉઘે, ચાંદની-તરબોળ અમીમ આકાશ-આ જ મારીને સુપચાપ મેસી રહેલ છે, પનિની ચમચના તો એને અપડાને નાળે કે થકો ખાલી પાછી વળા ભવ છે. આખરે દેમનત કંઈક અર્ધરો થઇને કુસમના બન્ને હાથને મેલો દેલો બોલ્યો કે "કુસમ, હું અપારે ક્યાં બને છે ! હું નાળે કે એટલી બધી દૂર જઈ પડી છે, કે એક બાળ્યાર દુરનીન મારીને નોંઠજો તો, થયું નું એક મિન્ટુ જોવી જ દેખાય ! મને એમ થાય છે કે ભલે આજે હું નચક આવ તો ઠીક. બો તો ખરી, કેટલી અદ્ભુત શન છે !

ચાન્ત મચનમાંથી મોં ફેરવીને કુસમ સ્વામીની સામે જોઇ બોલી : "આ ચાંદની શન, આ વસંત નાનુ ને આ તમામ એક ધડીમાં બાંધીને છુલો થઇ ભવ એવો એક મવ અને આવડે છે."

દેમનતે કહ્યું, "આવડતો હોય તો ભરે, થયું એ મંવ બોલવાની જરૂર નથી. બાપ

પાંચ વરસે એ બારીસ્ટર થઇને દેશમાં પાછો આવ્યો. સારે ગામમાં કેવી કાગારાળ મચી'તી તે તો તને યાદ છે ને ? તે ટાણે બાઇ, તારા બાપ જ મારા વાલેથી બનીને નાલીલાઓના મોવડીપદેથી બોલ્યા'તા કે આરિશંકરને જો દીકરી સાસરે મોકલવી હોય તો ખજી એને ઘરમાં નહિ મોકલાવી શકાય. દીકરીને બાપના ઘરની દિશા જ બંધ કરી દેવી પડશે । મેં તારા બાપને પગમાં પાથડી ઉતારીને ઘણું ચ વિનવ્યું, કે મોટાભાઈ । હું જમાઇને ગાયતું છાણુ ખવાડીને પ્રાયશ્ચિત કરાવી લઉં; કોઇ રીતે જમાઇને ન્યાતમાં લેા । ” પણ તારા બાપ ન પીગળ્યા. મારો પણ મારી એકની એક દીકરીનો સાગ કરવાનો છવ ન આવ્યો. નાત છોડી, દેશ છોડી, મારે કલકત્તામાં ઘર લઇ રહેવું પડ્યું. ત્યાં પણ તારા બાપે મારા માથે માછલા ઘોષાં. મારા ભત્રીજાના લગ્નની તૈયારી હતી તે ટાણે કન્યાના બાપને ઉરકેરી મુકાને તારા બાપે વિવાહ ભંગાવ્યા. સારથી મેં પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે વેર ન લઉં તો બાહ્યજીના પેટનો નહિ. હવે તો કાંઇક કાંઇક સમજાયું ને । હજી સખૂરી રાખ, હજી તો આખી છીન! સાંભળીને તું બહુ ખુશી ચક્રા. આમાં તો બારી રસ ભર્યો છે રસ. ”

“ તું બ્યારે કોલેજમાં બહુતો હતો ને, સારે તારી મોડીંગની બાણુમાં જ વિપ્રદાસ આપુર્ણું મકાન હતું. અસારે તો બાપડો ગુજરી ગયો છે. એને ઘેર કુસુમ નામની એક બાળ વિધવા નિરાધાર કાયરથ-કન્યા આશ્રિત તરીકે રહેતી. છોકરી બહુ રૂપાળી અતિશય—એટલે ખુશિયાં બાળજી આપુર્ણને ખિચારાને એ છોકરીને કોલેજના છોકરાઓની

નજરમાં દીમાંથી વારવા સાર હમેશાની ચિંતા રહ્યા જ કરતી. પણ બાઇ, એક પુઢિયા બાહ્ય જીને ચાપ દેવી, એમાં એક જુવાન છોકરીને થી અધરી વાંત । છોકરીને લૂગાં સકવવા સાર અંગાસીમાં જતું પડતું અને તને પણ હું ધારું છું કે અંગાસીએ ચડ્યા વિના હેસન હશે ચડતું નહોતું. અંગાસીએ ચડ્યાં ચડ્યાં તમે બન્ને વચ્ચે કંઈ વાતચીત થતી કે નહિ તે તો થીહરિ જાણે, પણ છોકરીના હાવભાવ બાળીને ખુદા બાહ્યજીને તો મનમાં રોક બેસી ગયો'તો. કેમકે એક તો જાણે કામકામમાં ધીમે ધીમે બાઇ જુઝયાપ ખાવા લાગી, તે શિવજી સાર તપ કરતી ગૌરીની જેમ એ દિવસે દિવસે બાહ્યરનિદ્રાનો પણ સાગ કરવા લાગી. કોઇક કોઇક વાર તો ખુદાનાં દેખતાં પણ બાઇ આંસુમાં રોકી નહોતી રોકી.

“ છવટે ડોસાએ નજરેનજર દીઠું : કે અંગાસીને માથે વેળાએ ને કવેળાએ તમારે બેઠેને મુંગા મેળાપ થઇ રહ્યા છે—ને તમે તો કાલે જન્મા દો'ડા પાડીને પણ મધ્યાહ્ને અંગાસીને ખુણે આટલીકે છાંવડીમાં પોયું હાથમાં પકડીને બેસતા થયા છો; એકાન્તમાં અધ્યયન કરવાનો તમારો ઉત્સાહ આમ એકાએક ક્યાંથી વધી ગયો એ તો ડોસા સમજી ગયા. ડોસા મારી પાસે કંઈક રસ્તો કઢાવવા આવ્યો. મેં ડોસાને જનારો વળાવ્યો, બાઇને મેં શ્રીપતિ આપુર્ણના ફળિયામાં રાખીને વિપ્રસાદ ડોસાની દીકરી તરીકે હાંક્યે રાખી, તે પછી તો જો થયું તે તું જાણે બાપ । તારી આગળ આદિઅંત આખી વાત કહી નાખવાથી મને તો ઘણો આનંદ પ્રાપ્ત થયો બા । આખી વાત જાણે એક ન્નેડી કારેલી વાતી જેવી,

અરે ? મારૂં તો મન છે કે આખી ન વાતને લખી કારીને એક ચોપડી છપાવું. પણ મને લખવા આવડતું નથી. મારે ભણવું કાંક કાંક હશે છે એમ સાંભળ્યું છે, તે એની જ પાસે લખાવવાની કળા છે. પણ તુ ને એ એક જાણુ એમા મળ્યને લખી નાખો. તો વળી સૌથી સાર. કારણ કે વાતનિ ઉપસંદાર હું બરાબર જાણુતો નથી."

પારિચકરનાં આ હેત્તાં વેણુ કપર બરાબર ધ્યાન આપ્યા વિના હેમન્ટ પૂછવા લાગ્યો. "કુમ્ભને આ વિવાદમાં કશો વારો નહોતો? હાજરો ?"

પારિચકર કહે : "વાંધો તો એને હતો કે નહિ એ કળતું જ કહ્યું હતું ને ? તુ તો જાણુ કે બા ! કે બાઈ માણુમનુ દિલ : ભારે 'ના' કહે ત્યારે 'હા' જ સમજવાની. પ્રથમ તો થોડા દિવસ તલા વરમા આવીને, તને મળવાનું ન બનવાથી બાપડી ગાંડા બેની બની ગઈ. તને પણ કોણ જાણે ક્યાંય પતો મળી ગયો. એ ૫ મેં બેયું, ચોપડી લાચમા લાઈને કોઈએ જતાં જતાં જાણે તુ રોજ રોજ રસ્તો જુલો જતો. — એ શીપલિયા મકાનની સામે આવીને જાણે તુ કાંક થોડા કરોઃ — ને તું ચેરીડેન્સી કોલેજનો રસ્તો મેળવો હોય એમ તો બેઠક નોતું જ લાગ્યું. કારણ કે મુદત્ત થોડાના મકાનની બારી મેંકિરો તો ફક્ત એ જ જાણુતો રસ્તો હોય. એક સરળતો ને બીજો હાનાડીલા લુનાનિયાના છામરનો. આ જાણુ બેઠક સાંભળીને અને મારી દુન્ય થયું. કેમકે એમાં એક વાતે મુંનવણ હતી : એક તો તારે બહુવામાં મેરી અને જ પોમ્મી, ને બાઈની અવરથા પણ બાજી હતી.

"એક દિવસ કુમ્ભને તેમનીને મે કહ્યું : બેઠક, હું તો છુટા માણુમ કહેવાઈ; મારી પાને ચરમ રાખવાની જરૂર ન્હોત. તુ મનમા ને મનમા કેને જાણી રહી છે. તે હું જાણુ છું. મારી ઇચ્છા છે કે તમારો બેઠકનો મેળ થાય." આટલુ સાંભળીને તો કુમ્ભ છાતીકાદ રડી પડી. ન્હારી મઠ. પણ ધીરે ધીરે મેં એની પાને જઈ તારી વાત કચ્ચારી કચ્ચારીને એની ચરમ તોડી. વિવાદની વાત કરી કુમ્ભ કહે "વિવાદ શી રીતે બની શકે ?" મેં કહ્યું કે તને ઉગી જાનિની કુળવત કન્યા તરીકે હું રેચારી દાઢ. એણે ખૂબ વિચાર કરીને અને તારો મન જાણુવા કહ્યું. મેં કહ્યું કે અરે જાણુ ! છોકરાનું માપપત્ર ફરકી જવા ઉપર તો આવી રહ્યું છે ત્યા વળી એને આવી ગુમવાડામરી વાત શી કહેવી ? મુજ હામની નિર્વિધે મમાપિ થઈ ગયા પછી આપણે બધા ફોડ પાડ્યું, અને ધીને ધડે ધી યાદ રહેશે. બાકી તો આ વાત કમાલથી મદાર પડી જવાનો કશો જ સંભવ નથી ત્યાં આપણે પાતે જ નાહક્યા 'હાથ પાણી પગ પડે' કરીને સીઠ મેં બાપડાનો આપો ભવ દુખી કર્યો ! —

"કુમ્ભ સમજ, કે ન સમજ, એ હું કહ જ ન છાણી શક્યો, મરીક રડે, મરીક વળી ચુપ થઈને ઉગી રહે. તુ કહું કે તો પછી થયું ! કાંઈ જરૂર નથી." તો તો વળી પાછી બાકી બની જાય. આ ગિયતિમા મેં તો શીપલિ આગુળે નામે તારી પાને કહેણુ મોકલ્યું. તું તો તપપાડક જ બેઠક હતો ! લગન પણ મુકર-થઈ ગયા.

"પણ વિવાને થોડીવાર હતી ત્યાં તો કુમ્ભ એવી આડી થઈને બેડી, કે વાત ન

પૂછા. મારા હાથેપગે, પડીને કરગરવા લાગી કે, કાકા, મારે કંઈ નથી કરવું. હું મોલ્યો, અરે તો તો સલાનારા વળી નળને દીકરી। હવે આટલી હદ સુધી વાત પહોંચી ગયા પછી તે કંઈ ફેક થાતી હશે। એ કહે કે તમે જાહેર કરો કે એચીતું માફ મોત નીપજ્યું છે, ને મને ક્યાંકક ખીજો મોકલી દો। મેં પટાવીને કહ્યું, બેટા, આ સાતમે આકાશે ચડેલા છોકરાને જે આજ હું તારા મરણ-સમાચર પહોંચાડું, તો વળતેજ દિવસે તને પણ મારે એનો મેક્ષો મોકલવો રહે। અને પછી સાંજે ને સાંજે મારે તારી પણ કાણ જ માંડવી રહે। હું આજ ઘરડે ઘડપણે એક સ્ત્રીહત્યા ને ખીજી બ્રહ્મહત્યા, એમ એક-સામગ્રી બંધે દત્ત્યાઓ લઉં કે।

“ત્યાર પછી તો બા, તમારાં શુભ લગન રંગેછગે પાર ઉતરી ગયાં—ને હું મારી ફરજ અદા કરી ચૂક્યો. પછીની વાત તો જે હોય તે તું જાણે ભા।”

હેમન્તે પૂછ્યું “અમારા જન્મેના તો જે હવાલ કરવા હતા તે તો તમે કર્યા, પણ પાછી આ વાત હવાડી શીદ પાડી?”

“એમાં તો એમ જન્મું ને ભાઈ। કે જાણે તારી નાની બેનના વિવા થાતાંતાં. સારે મેં મનમાં શો વિચાર કર્યો। વિચાર એમ કર્યો, કે એક બ્રાહ્મણને તો વડલાઓ, પણ તે તો કર્તવ્યયુક્તિને કારણે. પણ આ તો એક વિશેષ બ્રહ્મપુત્રનું જોગિયું વડલાયે, એટલે એનો પ્રવાજ કરવાની મારી ખીજી ફરજ. આમ કર્તવ્યયુક્તિનો ઉદ્ધય ચનાયી મેં તારી બેનનાં સાસરિયાં ઉપર ચપતરી લખી મોકલી કે “જા : કન્યાને : જાણ હેમન્ત તો : શુન્ય

છોકરી વેવે પરણે છે એવા પૂરાના મળ્યા છે.”

મહા મહેનતે મૈથ સાચવીને હેમન્ત બોલ્યો : “આ છોકરીનો હું ત્યાગ કરું તો એની શી દશા થશે ? આપ એને આશિરો દેશો ?”

“જે ભા। મારે તો જે કર્તવ્ય હતું તે હું કરી છૂટ્યો છું. હવે પારકાની તબ્બી બાંધી તું બરણપોષણ કરવું એ કાંઈ મારે કામ નહિ.” એટલું કહીને આશિરકરમાઈએ ધરમાં સાદ કર્યો : “અરે દાણ છે ત્યાં ? આ હેમન્ત ભાઈ સાર બરફ નાખીને એક ગદાસ નાખી એરતું પાણી લાવો તો। અને પાનની પડી પણ લાવજો।”

એ ઠંડા મીઠા આતિથ્યની રાહ ન જોતાં. હેમન્ત ચાલી નીકળ્યો. એની પીઠ પાછળ બરફના કટકા રો આશિરકરનો અવાજ આવ્યો કે “એ..... આવજો બાપા। પાછા પધારજો હો।”

૪

અંધારિયાની પાંચમ છે. કાળી રાત છે. પડ્દાનો બોલાસ નથી. તળાવડીની પાણડું લિચુ-ઝાડ કાળા ચિત્રપટ પર ઘાટા કાળા ગદા જેવું લેપાઈ રહ્યું છે, ફક્ત દક્ષિણે વાયુ એ અંધકારમાં આંટા મારતો આયડી રહેત છે; રાત્રિએ જાણે એને ઝડકી રાખ્યો છે. અને આકાશના તારા અનિમેષ ચપલ તેજે જ્વેરથી અંધકાર બેદીને કંઈક નવું દસ્ત પ્રગટ કરવા મંદી રહ્યા છે.

શયન-ખંડમાં દીવો નથી પેટાયો. હેમન્ત બારીની પાસે ટાલીઆ પર બેઠો બેઠો સામેના અંધકાર તરફ તાકી રહ્યો છે. એના બંને (અનુમંદાન પૃષ્ઠ પૃષ્ઠ ઉપર)

સુચક :

દાખલ અંક :

જાન્યુઆરી ૧૯૩૨ :

અવિદ્યા છે, નિષ્ક્રિય છે, પ્રકૃતિની સરજેલી સૃષ્ટિનો તટસ્થ ભોક્તા છે. પાશ્ચાત્ય પંડિતો પણ મુદ્ધિકાર્યમાં પ્રકૃતિ-વિકૃતિને પ્રધાનરચાન આપે છે. સંખ્યમતે પ્રકૃતિ એક નથી છે, પુરુષ એ વ્યવસ્થા માત્ર આકર્ષી રહે છે; પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પુરુષ બિચારો અવિદ્ય નથી રહ્યો—એ પણ પ્રકૃતિનો ન્યાયો નામે છે. બાહ્ય સૃષ્ટિનું પ્રવચન, બાહ્ય પદાર્થોનો વિદ્યાસ, એ પાશ્ચાત્ય ભોક્તૃ વિશિષ્ટ ધ્યેય છે. સૃષ્ટિસંદર્ભને મનુષ્યજીવનથી સ્વતંત્ર રીતે કાઢ્યો ત્રિપથ બનાવવાની પદ્ધતિ એ શોકમાં પ્રચાર પામી તેનોએની બહિર્મુખતાનું એક લક્ષણ છે.

ભારત વર્ષના તત્ત્વદર્શનોએ અને સાહિત્યકારોએ—એથી ઉલટી જ દોટિનો આશ્રય કર્યો છે. પાશ્ચાત્યશોક બહિર્મુખ રહ્યો, તો હિન્દુસ્તાનના શોકો તદ્દન આંતર્યુખ થઈ જાળવી રહ્યા. પશ્ચિમે જડપ્રકૃતિના વિદ્યાસ દ્વારા માનવજીવન વિકસાવવાની આશા રાખી ત્યારે આપણા શોકોએ જડસૃષ્ટિનો પૂરો અનાદર કરીને ધ્યાનાદિ સાધનો વડે આત્મવિકાસ સાધીને શ્રેયસિદ્ધિ મેળવી. જડસૃષ્ટિમાં પણ પ્રભુનું દર્શન કરીને જડના વિકાસને આંતર-વિકાસનો સદ્ગોળી ગણવાની વિચારસરણિનો અહિં બહુ સ્વીકાર નથી થયેલ.

મદ્ : ચિત અચિત, જીવ-પ્રકૃતિ, એ હલ્કાવાળોનો નિહાસ કરીને અદૃશ્યમાત્ર શીખવતું વેદાન્તનું તત્ત્વદર્શન ભારતભૂમિએ જ વિશ્વને આપ્યું છે. પણ એ દર્શનમાં પણ અચિતને અહિત્ય, અપારમાર્થિક લેખીને ચિત્ની દુક્ષનાએ એની અવગણના કરી છે :

આ અને તત્ત્વોને સમાન કોટિએ અધો-ન્યાનાં ઉપકારક ગણીને એનો સમન્વય

સાધનાર્થે પચાષદર્શન આપણા દેશમાં નથી જ થયું એમ નહિ : ને થયું છે તે આ દેશમાં જ થયું છે. એક બ્રહ્મા બે સ્વરૂપ તરીકે બાહ્ય અને આંતર તત્ત્વોનો સદ્વાર ઉપનિષદોમાં અભિપ્રાયો નથી. ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં યત્કિંચ જગત્યાં જગત એ ભાવના પોષનાર્થે ઉપનિષદોએ પરમાત્માનાં આનંદ સ્વરૂપનું ચેતનમાં તેમ જડમાં પણ દર્શન કર્યું છે. ભગવદ્ગીતાનું વિશ્વરૂપ દર્શન અને સર્વ પ્રકારોમાં પરમાત્માની વિશ્વતિત્ત્વ દર્શન આ વૃત્ત્યકોટિક એકપત્તું જ પ્રતિપાદન કરે છે.

જડ અને ચેતન પરત્વે ને પ્રકારની બેદરદિષ્ટિ તત્ત્વજ્ઞાનમાં રહી તે પ્રકારનું તેનું પ્રતિબિંબ તે તે દેશના સાહિત્યમાં પણ છે. મનુષ્યજીવન અસંગ - રાખીને પ્રકૃતિના સૌન્દર્યનાં કાવ્યો રચવાની પ્રથા પશ્ચિમે પાકી છે; ત્યારે ભારતવાસીઓએ માનવજીવનને જ કાવ્યનો પ્રધાન વિષય બનાવેલ છે. અને પ્રકૃતિને મનુષ્યના કાર્યક્ષેત્ર તરીકે ગૌણરચાન આપ્યું છે. ભારતવર્ષનાં જ્ઞાનમય કે ભક્તિમય કાવ્યોનો વિષય મોટે ભાગે એક જ : માનવ-આત્માનું નિઃશ્વેય અને એ અર્થે પ્રભુનું અહિંભારતવન કે દૃષ્ટાધીપત્ય.

આ પૃથક્કરણનો, આ બેદરદિષ્ટિનો, સંપૂર્ણ ત્યાગ અને વિશ્વમાં જડ-ચેતન તત્ત્વોના સામાન્યકોટિક અવિચ્છન્ન સદ્વારનું દર્શન-એ કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં કાવ્યોનું વ્યાપક તત્ત્વ છે.

સંગીતની ઉપમા એમને પ્રિય છે. અનેક સ્વરોનો સંવાદ 'યતાં સુન્દર' સંગીત ઉદ્ભવે

છે. પૈસાના પૂઝરીઓના હાથે કલાતું અપમાન થાય એ તો આજના યુગના લલાટ ઉપર લખાયલું છે.

મનુષ્ય પોતાની અંતર્ગત ઇચ્છાને, પ્રેમને પોતાના વ્યવહારની વસ્તુઓમાં પ્રકટ કરતો હોય, કે નહિ; પણ એનું સંગીત, એની ચિત્રકલા, એ પ્રકાશનું પ્રધાન વાહન છે. એના દ્વારા દેશ પોતાના અન્તરના આરેગને બાહ્ય રૂપ આપે છે અને તેને ચિરન્તન બનાવી અવિષ્ણના હાથમાં સોંપે છે.

મનુષ્યની બુદ્ધિવૃત્તિ એક એવી ચીજ છે કે જેનું તારતમ્ય જાતિવિશેષમાં છે, પ્રકાર ભેદમાં નહિ. સુક્રિતો નિયમ સર્વ દેશમાં એક સરખો છે; તેથી બુદ્ધિવૃત્તિ જનિત ને શિક્ષણ હુનિયાને યુરોપ આપી રહ્યું છે તે સર્વજન એક સરખું જ રહેશે.

પરંતુ હૃદયવૃત્તિ દ્વારા મનુષ્ય પોતાનાં વ્યક્તિત્વને પ્રકટ કરે છે; એ વ્યક્તિત્વમાં વિચિત્રતા જરૂર રહેશે, અને રહે એ સાફ પણ છે. એને નષ્ટ કર્યું એ તો આત્મહત્યા કરવા બરોબર છે. હૃદયવૃત્તિનો આ પ્રકાશ કલા-વિદ્યાની સહાયતાથી જ થાય છે. સભ્ય કે અસભ્ય સર્વ દેશમાં આ સર્વ કલાવિદ્યાઓ પ્રત્યે દેશવાસીઓને સહાનુભૂતિ છે-દૃઢ છે. છતાં આપણી વિદ્યાદાનની યોજનામાં આ કલાવિદ્યાને કોઈ સ્થાન નથી. એને સ્થાન હોવું જ જોઈએ. એની ઘણી જ આવરણકતા છે, એનું બાન આપણા શિક્ષિત સમુદાયમાંથી દૂર થઈ ગયું છે.

એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણા દેશની વિદ્યા અમાવની અનુચરી છે. અંગ્રેજી શિખ્યાથી નોકરી મળી જરી, વા રાજ-

સન્માનનો પ્રસંગ મળી રાકશે એવી ઘડી બાવના આપણા દેશની વિદ્યાને ચકિત કરી રહી છે.

અંગ્રેજો બાપા, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ગણિત, વિજ્ઞાન સર્વ કાંઈ શિખે છે; અને તેની જ સાથે સંગીત, ચિત્રકલા, તેમ જ અન્યાન્ય સર્વ કલા શિખે છે. આ સર્વ લક્ષિતકલાઓ શિખવાથી તેમનું પૌરુષ ઘટી ગયું છે એવો કોઈ પૂરાયો નથી. સંગીતમાં નિપુણ હોવાને કારણે જર્મન લોકો અત્યંત યત્નાવવામાં આગ્રહ છે, વા વિજ્ઞાન અર્થમાં પાછળ પડી ગયા છે એમ કોણ કહી શકશે? વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો આનન્દ પ્રકટ કરવો એજ જીવન-શક્તિની પ્રમળતા પ્રકટ કરવા જેવું છે.

આપણા દેશનાં શિક્ષણમાં ને કાંઈ સંક્રિતા છે, તેનું લક્ષણ અને ફળ અમારાં શાન્તિ-નિકેતનનાં બાલકોમાં પણ આવવા પામ્યું છે. અહીંના વિદ્યાર્થીઓમાં સંગીત અને ચિત્રવિદ્યા શિખવાની સુંદર વ્યવસ્થા છે. છોકરાંઓમાં ઘણાંઓને આવની કે છખી બનાવવાની સ્વાભાવિક રાકિત હોય છે. જ્યાં મુખી તેઓ નીચલા વર્ગોમાં ભણે છે ત્યાં સુધી, તેઓને મુશ્કેલી પડતી નથી; એમાં તો તેઓને આનન્દ પડે છે; પરંતુ ઉચ્ચ વર્ગોમાં પહોંચ્યા પછી, આપણા દેશનાં શિક્ષણનું લક્ષ્ય તેઓ સમજી નાંચે છે અને ત્યારે તેમનાં હૃદયમાંની દીનતા તેમના ઉપર આક્રમણ કરે છે.

આવી રીતે આપણા ભદ્રસમુદાયના લોક બાળપણથી જ કલાવિદ્યાના સંસર્ગથી દૂર રહે છે. એથી દેશની કેટલી મોટી ભનિ થઈ [અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૧૬ ઉપર].

સંકેસાંધ નવય તે માટે આ નિમંત્રણ અપાવી ન્હા હતા.

“આપણે આ નિમંત્રણ સ્વીકારવું જ નોંધ્યો. નિયુવનદાસ એ તો પ્રેદિસરના કાકાજી. સુબાઈ ગામમાં પ્રતિષ્ઠા ધરાવે છે.”

“પણ આપણે ઓળખતા નથી તે ?”

“તેમાં શું ? ને પ્રેદિસરે જ નિમંત્રણ અપાવ્યું છે, ને મને હમણું છબીજદાસે ટેલીફોન કર્યો કે ‘કાકાજી’એ ખાસ કરીને બોલાવ્યાં છે.”

“અરે શું કપાળ ! બસ, માફ તો અપમાન જ થવું ચાલ્યું છે.” રૂઝવેશના પ્રાણુરક્ષક કરમરીને કહ્યું.

“નકામી એવી વાત ન કરો,” વાઘણ વીહરી હોય તેમ વસુંધરા ધુરકા, એવું તેજસ્વી મોહું લાલચોળ યદ્ય ગયું. “પ્રેદિસર તમારે માટે આટલું આટલું કરે ને તમને દરેક વાતમાં વાંધો ?”

સમશેર બદાહરે સમશેર ધ્યાન કરી. તે અને ચીચણ આવવા નીકળ્યાં.

દહાણુંના સ્ટેશન પર કોઈ લેવા તો આવશે એમ એમણે ધાર્યું હતું. પણ હાં કોઈ નહોતું. એટલે વસુંધરા અગમ્ય યદ્ય. પ્રીતમલાલ પણ તેડવા ન આવ્યા ! ઠીક છે, એક દહાડો એવા ચીટવવા પડ્યો. અને પ્રેદિસરને ચીટવવાના વિચારે તેવું હૈયું યુદ્ધયુદ્ધ યદ્ય ગયું. પ્રીતમલાલને તે મનમાં ને મનમાં ‘પ્રીતમજી’ કહેવા લાગી હતી. “પ્રીતમજી, ઠીક છે,” તે મનમાં બોલી.

ગુસ્સે ચતા જતા ભોરાવરસિંહ શું કરવું તે વિચાર કરતા હતા. એટલામાં એક માણની મોટર આવી. સામાન્ય રીતે તો પાછા જવાનો વિચાર પણ એમને યાત, પણ પાછા જવું.

એટલે આ સ્ટેશન પર કલાકો સુધી પાછી જતી ટ્રેન માટે જોડી થયું. એના કરતાં નિયુવનદાસના બંગલામાં નિરંતરે ઉઘડું સાંઠું.

અરે જોતાં, વસુંધરાએ અસારે લાંબો વિચાર કરવાને અશક્ત હતી. તેવું મન ખાવું કાઠવું હતું કે પ્રતિષ્ઠા સાચવવા તે અસારે આવીઓ આવી હતી. પણ અરે જોતાં તેના ગર્વ પણ ધવાયો હતો. ‘પ્રીતમજી’ બધાને પ્રિય ભણે હોય, પણ પહેલા પ્રથમ તે તેનો હતો. ધનકાર બહેન અને જસદોર કાકીએ જ તેના પર દાવો કર્યો હતો તેનાથી તેનો છવ દપાઈ ગયો હતો. અને ‘પ્રીતમજી’ને એકલાં મળી, તેની સાથે નિખાલસ હૃદયથી વાતચીત કરી, તેના પર પૌતાવું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાને તે એક પગે થઈ રહી હતી.

પ્રકરણ બારમું

બગર નોતર્થા

જો રાવરસિંહ બારણાંમાં આવીને ઉભા થાય તો નણે નણાં ચિત્રામણ બની રહ્યાં હતાં. સમશેર બદાહરે ન જોયા પ્રીતમલાલને, ન જોયો આવકાર, ને ન જોયો આદર, ને તેમની નજરે પણ “પ્રેમાને ભેર” કહેનાર પુરાણાં પડોસી જસદોર કાકી ! કાકાજીને આ પરાજીની પરંપરા સમજતી નહોતી. અને તેમાં આવો યુદ્ધભો, અપરિચિત ને શરીરો માણસ આવી ઉભેલો નોંધ તેમનાં હાંમાં ગમી ગયાં. જસદોર કાકી જનમમાં પહેલી વાર ગજરાઈ હાંમાં : પ્રીતમ જેડે ગયાં મારવા તે અહીંયાં આવ્યાં ત્યારે આ બધાં ક્યાંથી ! પણ બધાથી પહેલાં જસદોર કાકીને હાંમત આવી.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૦૩ ઉપર)

ભા ષ ણ કર્તા

લેખક - શ્રી ધનસુખલાલ મહેતા,
નવ્ય, સાહિત્ય સંલગ્ન

દુનવને મારા મિત્ર ધનસુખલાલ એક કચ્છરી-
ના રેરોડરામાં આદ્ય અને ખાગી બીરોડીટને સન્માન
આપના બેઠા હતા ત્યાં મને એક વાર સાબરી
આવી. આભારી આનખા એક મળ્યો. શાંતિ
મેળાવે. દોરો તેનું પ્રયુખરયાન લેવાઈ મે
એમને કહ્યું. સાંભારણ રીતે ધનસુખલાલ
બહુ શાંત પ્રકૃતિના આયુષ્ય છે. ભયા છે.
એમણે શંભેલુ પણ માફ છે અને સુસિદ્ધિ
અને સકારથી છે. પ્રયુખરયાન લેવાનું કહેવામાં
આવી આશ્ચર્ય થાય પણ રીતે ખરાબ નહોતો
હતા ખારી આ વિનંતિ સાંભળતા જ ધનસુ-
ખલાલના મુખ ઉપર રવલ અડી મઠ. તેમની
આંખ કોમળી લાલ થઈ ગઈ. થોડો દોર નો
કાલ ધનસુખલાલ હાથ પછી ઉપાડત પણ
રેરોડરામાં દત્તા એટલે એટલે થોડાંકે યુસ્મે
શાંતમાં રાખીને બોલ્યા. "નાનાભાઈ! આ
વખતે તમે મને આમ કહ્યું એ દુઃખી બહુ
હું પણ-પણ હું જાણીને મને એમ ન કહેવા."

હું તો સદા જ થઈ ગયેલ દેહ અડાલો
પણ ખરો, મેં કહ્યું. એમાં મેં સુ તમને

કદી નાખ્યું કે આમ ગળા પીણ થઈ બલો
છો? પ્રયુખ થવાનું કહ્યું એમાં માલ નો
નથી દીધી ને બીજા કાલ તમારી જગ્યાએ
હોય તો ઉભરા ખારી આખર ખાને મને
આભારનું રેરોડરાનું બીજ પણ પાને જ
ગૂંચી આપે."

પાને યુસ્મામાં ને યુસ્મામાં બોલી તો
નાખ્યું પણ દેવામાં કે પાપ નહિ એટલે કદા
પડી જાતે ધનસુખલાલ બોલ્યા: "માફ કરો
દા! હું જરા વધુ જાણી ચીજાઈ ગયેલ. પણ
એ તમને મારા જેવો ધનસુખ થયો હોય તો
તમે પણ મીનજ બોલ નાખો."

"હજી પણ મને આમાં સમજવું પડતી
નથી. પ્રયુખ થવાનું કહેનું એમાં અવગણ
જાનું?" એ કચ્છરી પછી.

"અરે ભાઈ! પ્રયુખરયાન તો તમે
કહેવા દો તો હું સહિત્ય સંલગ્ન થઈ કે
કરો તો વડી ધનસુખલાલ થઈ. તેમાં હું
અજાણો નથી અને મને એમાં અવગણ પણ
જાનું નથી. પણ પચાતી છે આજણ

કરવાની. તમારે ભાવણની જરૂર ન હોય તો લાવો હું પ્રમુખ ચાર્જ.” મનસુખભાઈએ કહ્યું.

“પણ ભાવણમાં દુઃખ શાનું છે ?” મેં પૂછ્યું.

“એ તો ભાઈ, મારી કયા સાંજો ત્યારે ખચ્ચર પડે. બાકી તો એમ દુનિયામાં ક્યાં નથી બનતું કે એક માણસ દુધ ઉપર જ જીવે તો બીજો માણસ દુધ પીએ તો મરવા પડે. હું જાણું છું કે તમારા જેવા ધણને હું જોળણું છું પણ ખરો. તમે લોકો આમોદોનની રેકડ જેવા છો. તમને કોઈએ કહેતું નેમ્લેએ કે ‘નાનાભાઈ, જરા પ્રસંગાનુસાર બોલો ને; કે તરત તમે શરૂ કરવાના જ.”

“હા, એ તમે સાવ સાચું કહ્યું.” હું બોલ્યો. “કોઈ પણ જગ્યાએ, કોઈ પણ સમયે અને કોઈ પણ વિષય ઉપર હું ગમે તેટલો વખત બોલ્યા કરું. એમાં વળી ગમરાવાનું શાનું !”

“એ જ પ્રમાણે મને તમે એક આરામ પુરથી આપો અને ઘેડી સીગરેટ મારી પાસે મુકો તો હું પણ કોઈ પણ જગ્યાએ, કોઈપણ સમયે અને કોઈ પણ વિષય ઉપર ગમે તેટલો વખત ગપ્પાં મારવા તૈયાર છું પણ તે આરામ પુરથીમાં પડ્યો પડ્યો. ભાવણનું નામ આવ્યું એટલે મારા હાજી જ ગમડી જાય છે.” મનસુખભાઈએ કહ્યું.

આ જાતનો ભાવણ કરવાની ના પાડનાર અને પોતે ભાવણ કરવાને અશક્ત છે એમ કહેનાર માણસ મેં મારી હાંધીમાં પહેર્યો જ નેયો. માનસશાસ્ત્રના કે અગમ્ય નિયમાનુસાર કુદરતે મનુષ્યોમાં અમુક અમુક ગુણ-કે અવ-ગુણ મુકેલા છે તેમાં અમુક બાબતો આપણી

નજરે ખાસ તરી આવે છે. ગુજરાતની ગુજરાતજો લો : દરેક હિન્દુ ગુજરાતજુ પોતે ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારના ગરબા મવરાવી શકે છે એમ ધારે છે. હિન્દુસ્તાનના અન્ય પ્રાંતોની સ્ત્રીઓમાં ગરબાની પ્રથા હોતી નથી એટલે એ સ્ત્રીઓ પોતે કે કસા પોતાને જન્મથી જ વાસ-સામાં મળી છે એમ ધારે છે કે કેમ એ હું કહી શકતો નથી. યુરોપ અને અમેરીકાના સાહિત્યના વાચન ઉપરથી એમ દક્ષિત થાય છે કે ત્યાંની સ્ત્રીઓ પણ પોતે બહુ સુંદર રીતે ગાઈ શકે છે એમ ધારે છે જ-સર્વ સ્ત્રીઓ નહિ ધારતી હોય તો પણ એમાંની મોટી બહુમતિ તો એમ ધારી લે છે જ. પણ આપણે એમ આશા શા માટે જાણીએ ? જ્યાં લાં સમાજ સરખો જ છે. આપણા સ્ત્રી પુરોણું પ્રશસ્ત્રણ કરીએ તો આખા જગતના મનુષ્યોનું પૃથક્કરણ કર્યા બરાબર જ ગણાય.

આપણે પાંચ પચાસ માણસો બેઠા હોઈએ; એમાં કોઈ પણ પુરુષને આપણે કહીએ કે “ભાઈ, જરા ગાઓ ને !” તો એ પુરુષ એ જાતની બેવકુરી કરવા નેટલો ‘પૂર્વ’ નહિ નીકળે એમ હું તો ધારું છું. અલખત, અમુક ટકા મનુષ્યો ગમે તે પ્રસંગે બેવકુર બનવા તૈયાર જ હોય છે એ વાત જાણીતી છે. પણ એ પ્રકારના મનુષ્યોને તો આપણે ગંભીર ચર્ચામાંથી બાતલ જ કરવા નેમ્લેએ. માત્ર હું જ કહેવા માયું છું તે આટલું જ કહેવા માયું છું કે. કોઈ પણ સામાન્ય વ્યવહારનિપણ પુરુષ આ પ્રમાણે આપણા કહેવાથી પાંચ પચાસ માણસોની હાજરીમાં સંગીતના ક્ષેત્રમાં શુકોની, આપણા આનંદ ખાતર પોતે બેવકુર નહિ જ બને. તે દંભિતથી ઘસીને ના પાડશે

‘નારે, મહેરબાન, મને સંગીન આવડતુ જ
 હો.’ અને જો ભુવે ચુકે કાંઈએ એ પ્રમાણે
 નાદરાની હા પાડી તો એ જાણ ગમે નેવી
 પાટી ધરાવતો હોય કે મોટે માણસ હોય
 છતાં તોને, તેણે ચીન આપી પુરી કરી ન
 હોય તેટલાના તો, હાલર રહેવાએ સંગીતના
 ક્ષેત્રમાં એનું અરુચાન કણ છે તે સમજાવી
 દે છે.

પરંતુ પાંચ વચામ તો યુ વણુ ધણી
 વધારે સંખ્યામાં જોએ એવી મળે હોય અને
 માયે મરો વણુ સાગી સંખ્યામાં હાલર
 હોય તે સમયે કાંઈના કહેવાની રાહ પણ જોવા
 મિત્રાણ કાંઈપણ આ ગયો નવાગી શકે છે.
 સંગીતના હાજના એકએક નિયમનું ચેતણ
 ખૂન કરીને એ આ ગાતી કરે. એનો અવાજ
 મનુષ્યાના અવાજ કાંતાં કાંઈ અલગ પ્રાણીનાં
 અવાજ જેવો દરેક, એને એ મરેલો ફરે
 ગોરે પણ આવડતો નહિ હોય; છતાં એ આ
 નિઃકલપી, કલ્પાકલ્પી, બેકાકલ્પી તે મરેલો
 ગાશે. વચામાં લીટીએ બીજી સ્ત્રીએ પાસેથી
 પૂછી લેતી જાય અને ઘેર જાય. પેલાને
 મરેલો અલગ મરેલાઓમાં એક હતો એમ
 આકાશી પરીક્ષાઓમાં કરેલો આજ છતાં કાંઈ
 પણ બીજી આ એને સંજ્ઞાનું જાન નહિ
 કરે. એનું કારણ અને એટલું જ જણાય છે
 કે દરેક આ પોતે એમ જ માને છે કે જોને
 જન્મ આગો-ગુજરાનમાં દિનું આ તરિકે એ
 અવતરી એટલે એને મરણની કલા મિત્ર મધ
 જ પૂછે. આના જોએ એકેકના દુઃખે દાકરા
 માટે કેવો અગ્રનિમ સદાકર માણી શકે છે
 તેનું પણ કલ્પલ દર્શન જણાઈ આવે છે. પણ
 હવે, એમાં આપણને શું ! *

હું કેંક આટો. ઉતરી ગયો. માફ કહેતું
 એમ છે કે જેમ બીએમ મરણ મરવાની
 પ્રેક્ષા છે એમ જ પુરુષોમાં. સા કાંઈ એમ
 સમજે છે કે બાપણુ કરતું એ રમતની વાત
 છે. જે કાંઈ પણ પુરુષ ભોલો શક્તે હોય તે
 બાપણુ પણ કરી શકે જ. આ પ્રકારની
 માનવા એમના હૃદયમાં ધર કરીને રહી મળ
 છે. પરંતુ આ જાનના આજન્મ બાપણુકર્તાઓ
 વિશે પણ વિચેન કરતુ નકામ છે. કારણ કે
 કાંઈ એવો બાપણુકર્તા પુરુષ દરો કે જેણે આ
 પ્રકારના બાપણુકર્તાઓના બાપણે સંમગ્ધ
 જ નહિ હોય અને એને લખે બોગવતી
 પાટી વચાઓ બોમવતો બાપણુ અવસર
 પ્રાપ્ત જ નહિ કોઈ હોય !

“એટલે જુઓને.” મનસુખમાંએ
 ખાવાનું અને પીવાનું કામ આટોપી લખે
 મારી પાસેથી સીંગરેડ લખે મજાવારી અને
 ધણી બોગવત મારતુ “તમે મારે મરમાળ
 સ્વમાવ તો જાણો છો. હું છેક નાતો હતો
 સારથી મે બાપણુ કરવાનો ધણી હાથમાં
 લીધેલો જ નહિ. આ પ્રમાણે બાપણુ ન જ
 કરવતો મારો નિયમ દરેક જ. એવામાં
 આપણુ રેલા જવનમાં મર ને કે એવો
 કાર્યો મારા જોવામાં અને જાણવામાં આવે.
 સારથી તો મે રીનપરની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે
 મારે બાપણુ કરવાનું કનુપ કરતુ નહિ.”

“હા. જવતમાંએ તો જોળખ્યા. પણ
 એમનો કાર્યો મો તેની અને ખમર તપી.”
 હું બેચેન.

“નહિ ખમર દોષ તો હું દુઃ.” મનસુખ
 માંએ જવાબ આપે. “તને એનું એમ
 કે એ જવતમાંએ પણ મારા જેવા જ ચાંત

અને શરમાળ સ્વભાવના અને જન્મભારમાં કોઈ દિવસ ભાવણ એમણે કરેલ નહિ. છતાં એક વખત અમુક મેળાવડામાં એક વ્યક્તિને માનવત્ર આપવાનું હતું એમાં ખૂબ વક્તા તરીકે કોઈએ એમનું નામ મૂક્યું અને પોતાને ક્ષમનશીલે ન્યાતંત્રાધિએ તેમ કરવાની હા પણ પાડી દીધી.

“સમાને વીસ પચીસ દીવસની વાદ હતી પણ ન્યાતંત્રાધિએ તો બીજા જ દીવસથી એની તૈયારીઓ ધમધાકાર ચાલુ કરી દીધી. જાંઘીમાં પહેલું જ ભાવણ કરવાનું એટલે મનમાં એ ગભરાયલા ધણુ જ; પણ સાથે સાથે એમને એમ પણ થઈ આવેલ હશે કે ભાવણ કરવું તો એવું કરવું કે ઘડી-બર લોકો હક થઈ જાય. બીજા જ દીવસે, ઝોશીસથી છુટીને એમણે ભાવણેરીને રસતા દીધી. અમને આશ્ચર્ય તો ધણું થયું પણ એમણે કે ખાસ ખુલાસો આપ્યો નહિ. પાછળથી અમને ખબર પડેલી કે ડીમોનયનીસથી માંડીને, એડરટન, આયન, બક, સુરેન્દ્રનાથ પાનરજ વગેરેનાં ભાવણોનાં પુસ્તકો એ ઘેર લઈ આવ્યા અને રાતના બે બે વાગ્યા સુધી એવું આધ્યયન શરૂ કરી દીધું. રોજના છાપામાં પણ બે કોઈનું ભાવણ હોય તો તે પ્યાનથી વાંચી જાય. ધીમે ધીમે ઝોશીસના કામમાં પણ એમનું ચિત્ત લાગે નહિ. સોલીસીટરની ઝોશીસમાં જુના માણસ રહ્યા એટલે એમને ઝાઝો વાંધો આવ્યો નહિ પણ ઝોશીસમાં પરાવાળાથી માંડીને સોલીસીટર શ્રેષ્ઠ સુધીના માણસોને વહેમ પડ્યો કે ‘કહો ન કહો પણ ન્યાતંત્રાધિ કેં ચૈસા સંબંધી કે સંસારની ઉપાધિમાં સજા આવી ગયા છે.’

“પુરતકોનું વાચન પુરું થઈ ગયું એટલે એમણે પોતાનું ભાવણ તૈયાર કરવા માંડ્યું. ભાવણ ગુન્દાતીમાં કરવાનું રહ્યું એટલે સાહિત્ય પરિષદની દરેક દરેક બેઠકના પ્રમુખના ભાવણ એમણે વાંચી નાખ્યાં. એમના મન-જને માટે જે વહેમ ઝોશીસના માણસોને પડવા માંડ્યો હતો તે વહેમ ધરના માણસોને પણ પડવા માંડ્યો. ન્યાતંત્રાધિનો આદાર ઘડી ગયો. રાતના ઉંઘ પણ ખરાબર આવતી નહિ. ચારતે ચારતે એમણે ઉઘમાં પણ ફેંકે છુટકે છુટકે વાક્યો, મોટા ઘોંટાળી બોલવા માંડ્યા. એમના પત્નીને એમની તબીબતની ચિંતા થવા માંડી, પત્નીએ એમને દાકતરની સલાહ લેવાનું કહ્યું જેના જવાબમાં ન્યાતંત્રાધિએ લમલમ પચીસ મીનીટનું, બહુ બલા વક્તાને પણ પાછા પાડી દે તેવું ભાવણ ટોચી દીધું. એમના પત્નીના કહેવાથી મેં નવરૂં હતું કે તે વખતને! તેમને ચહેરા સાંત સ્વભાવના ન્યાતંત્રાધિ કરતાં કોઈ માંડ આદ-મીને વધારે મળતો દેખાયો હતો. ઘડીમાં ટેબલ ઉપર મુકીએ અરણી તો ઘડીમાં ગળવામાં હાથ ધાલીને, ઘડીમાં વાસ્તુકમાં બે બલા આગળથી બે હાથ ધાલીને એટલા-મોટા ઘોંટા પાડીને એમણે દાકતરોની સાથે પણ અચંપદ વાક્યોમાં આ ભાવણ આપ્યું કે આસપાસના પાડોશીમાંથી બે ત્રણ દોડી આવ્યા. પત્નીએ રડવા માંડ્યું અને તે જોઈને ઓકરોઓ પણ કડળી હડ્યાં. જેમ તેમ એ પ્રકરણ પુરું થયું. પણ તેજ દિવસે ઝોશીસમાં શકે તેમને એક દેસ સંબંધી કહ્યું એટલે ન્યાતંત્રાધિ પાછા ઉખડી પડ્યા. ત્યાં તો

[અમુકધાન પૃષ્ઠ પાંચ ઉપર]

“કાણુ જાણે તમને મૌળી મ્હા કેમ સારી લાગે છે ? મને જગાડી કાં નહિ ? પૈસા તો મારી પાસે હતા. ”

પ્રવીણ પાછો લખવા લાગી ગયો. જવાનીની શરૂઆતથી જ તેને આ રોગ લાગ્ય પડ્યો હતો અને આજ વીસ વરસથી તેણે એ રોગને પાલ્યા કર્યો હતો. આ રોગમાં શરીર સ્વાસ્થ્ય ગુમાવ્યું હતું અને આવીસ વરસની ઉંમરમાં તો વૃદ્ધાવસ્થાએ તેને ઘેરી લીધો હતો. પણ આ રોગ અસાધ્ય હતો. સ્પર્શથી મધરાત સુધી સાહિત્યને આ ઉપાસક અંતઃગતમાં ડૂબી જઈ, સમસ્ત સંસાર તરફ મ્હોં મચકોડી હાલતા પુણ્ય અને નૈવેદ્ય ભરસ્વતીને મ્હડાવી રહ્યો હતો. પણ ભારત વર્ષમાં સરસ્વતીની ઉપાસના એટલે લક્ષ્મીની અમકિત મન તો એક જ હતું—તો પછી એક દેવીએને એક સાથે શી રીતે પ્રસન્ન કરી શકે ? અને બન્ને દેવીઓના વરદાનને શી રીતે પાત્ર યજ્ઞ શકે ? વળી લક્ષ્મીની અવકૃપા માત્ર ધનના અમાત્ય પુરતી જ નહોતી. તેની સહુથી નિર્દય રમત તો એ હતી કે વર્તમાનપત્રોના સંપાદકો અને પુસ્તકોના પ્રકાશકો પ્રવીણ તરફ ઉદરતાપૂર્વક સહૃદયતા પણ બતાવતા નહોતા. જાણે આખી દુનિયાએ તેની સામે કોઈક પડ્યંત્ર રચી રાખ્યું હતું. એટલે સુધી કે સહૃદયતાના નિરંતર અભાવથી પ્રવીણને આત્મવિશ્વાસ પણ હડી ગયો હતો. કદાચ હવે તેને એમ પણ લાગવા માંડ્યું હતું કે પોતાની રચનાઓમાં કશો સાર, કશી પ્રતિભા છે નહિ; અને આ ભાવના હૃદયને ચીરી નાખનારી હતી. આ દુર્લભ મનુષ્ય-જીવન આમ ને આમ નષ્ટ થઈ ગયું ! દુનિયાએ ભલે પોતાનું ઇચ્છિત સન્માન ન કર્યું

પણ પોતાની કૃતિયો તો એટલી વૃદ્ધ નથી એટલે દિવાસો પણ નહિ ! જીવનની જરૂરી-આવો ધરી ધરીને સન્યાસાવરણની મર્યાદાઓ પણ વટાવી ગઈ હતી. કોઈ દિવાસો હોય તો તે એટલે જ કે પોતાની જીવન-સહચરી લાભ અને તપમાં પોતાનાં કરતાં પણ એ પચસાં આગળ જાય તેવી હતી; સુમિત્રા આવી દશામાં પણ રાજ રહેતી હતી. પ્રવીણને દુનિયા સામે ભક્તિ-ગમે તેટલી ફરીઆદ હોય; પણ સુમિત્રા સમાં પુખ્તના દશામાં ભરેલો સુગંધી વાયુ; તેને બહારની આ ડોકરોથી બચાવી લેતો હતો. પોતાના ભાગ્ય ઉપર યજ્ઞ તો દૂર રહ્યું, પણ આ દેવીએ મ્હોં ઉપર કદિ કોરાર રેખા પણ આણી નહોતી.

મ્હાનો પ્યાસો ઉદાવતાં સુમિત્રા બોલી, “જરા બહાર જઈ દલાક-આરથી દલાક ફરી આવી ને પછી લખવા બેસતા હો તો ! પ્રાણ ગુમાવીને કામ કરવા છતાં પરિણામ કશું નથી એ જાણો છો તો પછી બર્ષે શા માટે મૂર્ખજન્યારી કરો છો ? ”

માયું હતું ક્યાં વગર જ, કાંઈક ઉપર ક્લમ ચાલતી રાખીને પ્રવીણ જવાબ આપી, “લખવામાં બીજું નહિ તો એટલે સંતોષ તો રહે છે કે કંઈક કામ કરી રહ્યો છું ! ફરવા જવામાં તો મને વખતનો નિર્મયક નાશ કરતા જેવું લાગે છે. ”

“આટલા બધા ભણેલા ગણેલા માણસો દરેક જ હવા ખાવા બહાર ફરવા નીકળે છે એ લોકો પોતાના સમયનો નાશ કરે છે ? ”

“એ લોકોમાં મોટા ભાગના માણસો એવા છે કે ફરવા જવાથી તેમની આવકમાં જરાપણ ઘટાડો નથી થતો. બંદ બાગે તો

છે. આ વિશ્વાસથી મારે બીજા કોઈ લેખક કરતાં લગભગ પાંચવાનું કશું કારણ નથી.”

તેની સરલતાની ક્યા ખામને સુમિત્રા બોલી, “તમે કલ્પનાના સંસારમાં રહી રહીને પ્રત્યક્ષ સંસ્કારથી છેક અવગ પડી ગયા છો. હું કહું છું કે રાજા સાહેબને ત્યાં લોકોની નજર સહુથી વિશેષ તો કપડાં ઉપર જ પડવાની. સાદાઈ અવશ્ય સારી છે, પણ સાદાઈનો અર્થ એ તો નહિ ને કે માણસો કુવડ જેવું ગંડુ રહેવું ?

સુમિત્રાના બોલવામાં પ્રવીણને કંઈક સાર લાગ્યો. વિદ્વાનોની પેઠે એ પણ પોતાની જૂસોનો સ્વીકાર કરવામાં વાર લગાડતો નહિ. તેણે જવાબ આપ્યો “હું સમજું છું. દીવાં બત્તી થયા પછી હું જાઉં.”

“હું તો કહું છું કે જાઓ જ શા માટે ?”

“હવે તને શી રીતે સમજાવું ? પ્રાણી માત્રના દિલમાં આદર અને સન્માનની જૂખ રહે છે. એ જૂખ કેમ રહે છે એ પૂછતી હો તો કહું કે એ જૂખ આપણા આત્મ-વિકાસનું એક પગથીઈ છે. સમસ્ત જ્ઞાતાંશમાં વ્યાપી રહેલી મહાન સત્તાના આપણે સદ્ગુણોથી છીએ. પ્રણી સ્વરૂપના શુભો અંશમાં હોય એ તો વાસ્તવિક છે. તે જ કારણે કાર્તિક અને સન્માન અત્યોન્નતિ અને જ્ઞાન તરફ આપણી સ્વાભાવિક રુચિ રહે છે. આ લાલસાને હું ધૂરી નથી માનતો.”

દલીલ અટકાવવા ખાતર સુમિત્રા બોલી.

“સાહે, જાણ, જાણ. હું તમને બહોસ નથી કરતી, પણ કાલને માટે કૈંક વ્યવસ્થા કરતા આવતો, કારણ, મારી પાસે ફક્ત

એક આંતો વ્યાધી રહ્યો છે. જેની જેની પાસેથી ઉધાર મળી શકે એવું હવે તેની પાસેથી લીધું છે તેને પાછું આપવાનો વારો હજી નથી આવ્યો. મને તો હવે બીજો ક્યાજ સુઝતો નથી.”

એક કણ સુધે સુખ રહી પ્રવીણે કહ્યું, “એકાએક એ પત્રિકાઓમાંથી મારા લેખના પૈસા આવવાના છે. કદાચ કાલ સુધીમાં આવી જશે. અથવા, કદાચ કાલ ઉપવાસ કરેને પડે તો ચે શી ચિંતા છે ? આપણે ધર્મ કામ કરવાનો છે. વ્યાપણે કામ કરીએ છીએ-તન મનથી કરીએ છીએ. તેમ છતાં પણ આપણને કઠાકો પડે તો તેમાં મારો દોષ નથી. મરી તો જવાનો જ છું. આપણા જેવા લાખો મનુષ્યો રોજ મરી જાય છે. સંસારનું ચક્ર તો જમનું તેમ ચાલ્યું જ જાય છે, તો પછી આપણે જૂખ્યા મરી જઈએ તેમાં અકસોસ શાનો ? જોત એ કંઈ ડરવાની વસ્તુ નથી. હું તો મરેલાના શબને ગાતાં વગાડતાં સમયને લઈ જવાર કંપીર પથાઓના મતનો છું. હું તેનાથી ડરતો નથી. તું જ કહે, હું જોઈએ કંઈ છું તેનાથી વધારે કરવું મારી શક્તિ બહાર છે કે નહિ ? આખી દુનિયા મીઠી નિઝામાં મુતી હોય ત્યારે હું કેમ લઈને જોઈ લઉં છું. લોકો દારૂ-અસ્ત્રી, આભોદ-પ્રમોદ કરે છે, મારે માટે એ બધું હરામ છે-એટલે મુઠી કે આખા મહીનામાં એકવાર પણ હસવા વારો આવ્યો નથી. હોળીને દહાડે પણ મેં રમવાળી નથી. માટે પડું છું ત્યારે પણ લખવાની શીકર માયા ઉપર સ્વાર થઈને બેસે છે.”

(અનુસંધાન ૧૫૬ પાન ૬૫૨.)

શુભચિત્ર :

જાન્યુઆરી ૧૯૭૨

શ્રી. બુઢાભાઈ જયભૂઈ દેસાઈ
દસવી શુભચિત્રી સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ પ્રમુખ

જાતની સ્વ. પત્નિધીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી પાર્થસાગર ગુજરાતી સમાજે
 શ્રીયુત્તમ ડાહ્યાભાઈ આણંદદાસ ચાવડા
 તરફથી સવિનય સંપ્રેમ ભેટ.
 ગુજરાત : જાન્યુઆરી ૧૯૩૨

શ્રી. અખાલાલ જુલાઈશામ જાની :
 સ્વાગત મંડલના પ્રમુખ

ભાષા કેવી બોધમે ? *

લેખક :

શ્રી. ભુતારાજ દવલજી દેસાઈ
એમ. એ. એલ એલ બી. એડવોકેટ

હું ખાતું છું કે સારિત્યનું મુખ્ય અંગ તો ભાષા જ છે. ભાષામાં જે કહેવાતું છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં ન આવે, અને તેની સચોટ અસર ન થાય, તો તે ખરી ભાષા નથી. હુંકમાં જે લોકવામાં તેમ જ લખવામાં આવે છે, તે સ્પષ્ટ અને અસરકારક હોવું એકમે. એવી વાણી તે જ ભાષા.

એમાં ભાષાનાં બધાંરણુ રિતે પણ ખાસ ખાન રાખવાની જરૂર છે. એને આપણે યેની ક્ષીએ, યાદ ક્ષીએ, રૂપ ક્ષીએ, ગમે ને નામ આપીએ. રાખ રચનામાં જનજનના પ્રકાર થઈ શકે છે. કેટલાક એ રાખોને જેમ અને તેમ અનિવર્તિ રિતે ગોઠવવામાં હતાવે માને છે, તો કેટલાક એ રાખોને કાંસીકાંસીને ગોઠવવામાં આનંદ લે છે. તો કેટલાક એનાં સંસ્કૃત અલંકારોનાં ભાર યદાવવામાં ગોરાઇ માને છે. એમ હો કોઇ પોતાની મરજ પ્રમાણે રાખની ગોઠવણી કરે છે. એ બધી રચનામાં જે રાખરચના સોશી સરળ, ફેફલાદી સમજ

રકાય તેવી, અને તેમ જના પણ અર્થવાહી અને સ્પષ્ટગી હોય તેમ સૌથી હિતમ રાખરચના. તેવી જ રાખરચના ખરૂર ખની શકે, તે જ રાખરચના સાને રિત પણ થઈ શકે. એવી રાખ રચનાના-પછી મધ કે પદ્ય, અને તેટલા વિખામે પાડે. જે વાણી ખજખજ બેળા મરા જેટલી પ્રવાહી નથી, જે વાણીની મન કંપર છાપ પડતી નથી, તે વાણીની કમ જ ઉપયોગિતા નથી.

વળી જે ભાષા લોકસમજનાં વિચાર તેમ જ વર્તન માથે પૂરતે અર્થત સમજ થસવની નથી, તે ભાષા ભૂલી, નજળી અને પ્રયોજન વિતાવી છે, એ ભાષાનો કાંઈ અર્થ નથી. ભાષા તો તે, કે જે આખી પ્રજા સમજે. જે ભાષા પ્રજાના વિચાર, વર્તન, પ્રજાના સુખદુખ, પ્રજાના આનંદઘોરહર, પ્રજાનાં સમાજ અવનથી જેટલી અભગી રહે તેટલી તે નશાળી ને નિર્જીવ છે. અને તેટલા જ પ્રમાણમાં તેની નિષ્ફળતા છે. ભાષા એ

* દરમી રાખવાની સચિત્તર ખરિપદના પ્રમુખ સંગ્રહ નહીઆદમા તા ૧૨મી ડીસેમ્બર ૧૯૬૧ના ફોન નાપીલા લેખકના આપજમાથી.

નડીઆદની ઇતિહાસ ગાથા

લેખક :

શ્રી. અંબાલાલ મુલાખીરામ લાની,
બી. એ.

હવે હું મને અવસર મળ્યો છે ત્યારે જ્યાં
પરિપક્વ મને ત્યાંની જૂનિદેવતાની ઇતિહાસગાથા
ગાવાના રીવાજને જતો નહીં કરું. જો કે
અહીં હું અમારી જન્મભૂમિ-નડીઆદની કંઈક
ગાથા ગાઈ લઉં છું. છતાં તેના નામદરજ્યની,
અટપટા બાવાસાઅની, ધુમધ્વજીમાં તમને જમા-
વવાનો નથી, તેમ ૬૦૦ વર્ષના ગાળામાં
અયથો સ્થળાંતરોની તેમ જુગરાત અને તેની
બહારનાં નગરોમાંથી એક યા બીજા કારણે
થયેલાં વસ્તીનાં ઉત્તરણોની તવારીખી આંદી-
હુંદીમાં પણ નહીં ઉતાડું.

આસ ભૌગોલિક સ્થિતિ તેમ જ કુદરતી
બહોશોને અંગે જુગરાતના નન્દનવન લેખાતા
આશતર-ચરોતર-ના અગ્રણી નગર નડીઆદ
કેક સને ૧૦૯૬ થી ઐતિહાસિક ને વ્યાપારી
મહત્ત્વ મેળવ્યું છે. વજ્રબી રાજકળામાં શેઠી
નદીની પેલી પારતુ, નડીઆદથી ચાર માઇલ
ઉપરનું દેહગામ અમલપુર મથક હતું. પણ કણ
સોલંકીએ સને ૧૦૭૨ થી ૧૦૯૨ ના ગાળામાં
મહેવાસી કાળી હાકરોને શેઠ આપી, ગ્રામમાં

આપ્યા; માળવા-જુગરાતનો માર્ગ નિષ્કર્ષ
કર્યો, અને જગતના પિતા લેખાતા પાટીદાર
ખેડૂતવંશુઓને વસાવ્યા. પરિણામે ચરોતર એ
આરમાં ચાર ભૂમિ બની; અને તે કાળના
પાંચ બંદરી, વ્યાપારી તેમ જ ભરેદરી ધોરી
માર્ગેણું મથક નડીઆદ થયું. સને ૧૦૯૪ માં
કણ સોલંકી મરણ પામતાં બાળરાજ, જુગર
સમ્રાટ સિદરાજનાં પવિત્ર સતી, માતા મીન-
બહેરી જુગરાતના દક્ષિણ ભાગના મંડલેશ્વરોની
રાજભક્તિ દત્ત કરવાને પ્રવાસે નીકળ્યાં. બેઠાથી
નડીઆદ આવી, સને ૧૦૦૬ (સં. ૧૧૫૨)
માં હાલની ડમરાળ બાગોળે અખૂટ પાણીવાળી
વાવ બંધાવી; આવી વાવો અને મલાવો એ
રાજમાતાએ આ અરસામાં જુગરાતમાં કેટલેક
સ્થાને બંધાવેલી છે. અહીંની વહેવાવ, ઉદે-
વાવ, મલાવ વગેરે ને સમયનાં સ્મારક લેખામ
એમ છે. વણુંજરી વાવ વગેરે પણ આવાં
જૂનાં સ્મારક છે.

જુગર રાજઅમલ સને ૧૦૨૫ માં
જુગરો. એટલે આ ભાગમાં અંધાધુંધી ફેલાઈ

* દરમી જુગરાતી સાહિત્ય પરિષદના સત્કારમય ટળના અધ્યક્ષ તરીકે 'નડીઆદમાં તા. ૧૨ માં
ડિસેમ્બર ૧૯૩૧ ના રોજ' આપેલા લેખકના ભાષણમાંથી.

આ સભ્યમાં સપ્રમાણ હાજીકત અને વર્ણન માટે લેખકને "નડીઆદ વિશે કંઈક" એ લેખ
"સમાલોચક" ના ૧૯૧૮ ના નવેમ્બરના અંકમાંથી બેક લેખો. પુ. ૨૩, ચંક ૬૩, પાનાં ૬૦૮ થી ૬૨૧.

મંડલ એ બેતી મહત્તાને બાર દેનારાઓની જુદી ભાવનાઓ વચ્ચે સંઘર્ષણ વાઘ્યા કરતું. આજથી જેને આપણે પરિચય કહીએ છીએ, અને જે ખરું બેતાં સંમેલન છે, તેને રીતસર સંમેલન કહી શકીશું અને જેને ખરું મહત્ત્વ ધટે છે તેને આજથી આપણે પરિવદના ખરા નામથી ઓળખીશું. ચીરસ્થાથી મંડલની ભાવનાનો આમ વિન્ય થયો છે, અને સંઘર્ષણને માટે હવે ઝાણું સ્થાન નથી રહ્યું.

[આ પછી વક્તાએ મુખ્ય દેશ્વારના હાથનું ચ્યન કચું હતું]

આ હાથથી પરિવદના બધારણનો ત્રમણ-યુગ-જો રાજકોટમાં શરૂ થયો હતો તે—પૂરો થાય છે. બધારણનું કામ પહેલું ઉપાડવામાં આવ્યું ત્યારે કોણને એવો ખ્યાલ નહતો કે આ કામ આટલું અઘરું છે. રાષ્ટ્રીનાં રાજકીય બધારણો ધસવા ને બાંગવા એ તો રમત વાત; પણ સાહિત્યકો માટે બધારણ કરતું કંઈ સહેલ છે !

આ બધારણના પ્રશ્નમાં બધારણ ધડવા-બાંગવા કરતાં વૈમનસ્ય, વિખવાદ અને અસં-તોષ છતરાનાં હત્યા. જ્યારથી બધારણનો પ્રશ્ન હાથ ધરવામાં આવ્યો ત્યારથી નડીઆ-દના ધણા સાહિત્યરસિકોના અને બીજા ચોક્કસના મનમાં અસંતોષ હતો. પહેલેથી ગુજરાતના જુદાજુદા સ્થળોના સાહિત્યપ્રેમીઓ, જે બધારણ ચલાવવા માંગતા હતા તેનો એક જ મુદ્દો હતો કે આ અસંતોષ છતવે. વડોદરામાં પહેલી સભામાં જે જે સચના આવી તે સ્વીકારેલી તે એ જ માટે. મુંબાઈમાં પરિ-વદના બધારણનું આખું પ્રકરણ સમાધાન ખાતર સ્વીકારેલું તે પણ એ જ કારણે. નવમી

પરિવદમાં, અહીંયાં, પણ તેમણે બધારણ સમિતિની સચના કરી અને એ સમિતિ કરે તે કમુલ કરવાનું વચન આપ્યું તે પણ એ જ કારણે. અને આજે નડીઆદે તે વચન પાળ્યું છે. બધારણસમિતિએ સર્વાનુમતે રજૂ કરેલો ખરડો બહાલ રાખ્યો છે. આ અસંતોષ સકારણ હોત તો તો ક્યારેના ય છતાપો હોત. બ્યક્તિગત અવિશ્વા-સનાં ઝેર ઉતારવાં અધરાં હોય છે. છતાં આજે એમનો અસંતોષ છતાપો છે; ભ્રમણયુગ પૂરો થયો છે.

હું કમુલ કઈ છું કે જ્યારે સકાર મંડ-લના અધ્યક્ષે પોતાના બાવણમાં વિખવાદ પુરાણનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારે મને લાગેલું કે આવું મુંદર પરિણામ નહિ આવે. સમાધાન કરવું હોય તો જુનો વિસંવાદ ફરીથી શા માટે દર્શાવે ? મને મત વખત લાગ્યું હતું તેમ લાગવા માંડ્યું કે આ વખતે કુદરતની હડતી ધુળ નડીઆદની ધુળમાં આવીને ભળી છે, પણ હું ભુલી ગયો કે આ તો સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામનું અને મહાલાલ નજીઆદનું ગામ છે. હું ભુલી ગયો કે એમના જેવા સાહિત્યકોનો આત્મા આ સ્થાનને સંરક્ષે છે, અને એમના કાર્તિસંતાનો એમના પૂર્વજોની કાર્તિ ધુળમાં મેળવે એમ નથી. હું ભુલી ગયો કે નડીઆદીઓ પરિવદની નાવને સ્થા-નિક ખરાબાઓમાંથી બચાવી લેવાનો નિર્ણય કરી બેઠા છે. આજે એમણે ઉદારતા બતાવી છે. અને તે માટે હું તેમને ધન્યવાદ આપું છું. છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં પરિવદને વિના શયી બચાવવા માટે, નડીઆદીઓ માટે મારે કંઈ ને કંઈના શબ્દો વાપરવા પડ્યા હતા.

“ઉપા, કાલે સાંજે ખૂબ મજા આવી !”

માલતીએ કોલેજમાં આવતાં વાર જ કહ્યું.

“કેમ, શું થયું ?”

“કાલે હું નાટક જોવા ગઈ હતી. પપાને કોઈ કોમ્પ્લીમેન્ટરી ટીકીંગ પધરાવી ગયું હતું.”

“તેમાં મળદ શું આવી ?”

“સાંભળ તો ખરી. નાટક તો તદ્દન કચરા જેવું હતું.”

“હું જાણતી જ હતી. એવા નાટકમાં ગઈ શું શમ ?”

“દરે જગ્યાએ તારું ટકાપણ. હું કહું છું તે સાંભળતી નથી, અને તારું ટકાપણ ડોહ્યા કરે છે. વાન પુરેપુરી સાંભળતી થે નથી.”

“માલ, દરે હું સાંભળીશ.”

“તે નાટક જોવાનું હું પડતું મૂકી આવ્યું. બાપુ જોવી હતી ત્યાં મેં રમેશને જોયો.”

“કોણ રમેશ ? હમણાં તો હમબમ દરેક જગ્યાનું નામ રમેશ હોય છે. પુરેપુરું જોળખાણ આપને !”

“પેલો રમેશ વધીલ. આપણે કોલેજમાં પહેલાં આવ્યાં તે વરસે Elocution Competition (વક્તવ્ય દર્શિત)માં પહેલું ક્લાસ લઈ ગયાં હતાં, તે.”

“અને તો કેં યાદ નથી.”

યૌવનની ઓટ

લેખક

રા. સનહુમાર વીણ

“હું તદ્દન મુરખી જ છું.

એટલું યાદ નથી ? પછી તે ખી. એ.ની પરીક્ષામાં ફર્ટ ક્લાસની ગ્રાજા રાખતો હતો, તેને બદલે પાસ ક્લાસમાં આવ્યો, અને ડીવિસીપાલ એનાં વખાણ કરતા હતા, તે સુખ જ થઈ ગયા. ને વળી, કેમ

એક વાર આપણે કોલેજના દરવાજામાં પેસતા હતા, સારે એ બાઈસાઈકલ રેનીસ રમતાં હતા. રમતા રમતા આપણી કામે જોવા ગયા, મેં માયામાં બોલ વાગ્યા, ને ચરમા વાંકા વળી ગયા. ને પછી બિચારો ખરીઆણો પડીને ચાલી ગયો !” માલતીએ રમેશનું બને તેટલી જોળખાણ આપતાં કહ્યું.

“હા, હા. જોળખ્યો. પેલો પાતળો, ને સહેજ ઉચો, ને વળી હમેશાં રવાબમેર કપમાં કેકારી કરે છે તે ને !”

“હા, તે જ.”

“તેનું શું ?”

“તે પણ કેં નાટક જોવા આવ્યો હતો.”

“એને થે કોમ્પ્લીમેન્ટરી પાસ મળી દશે. એ કેં પેલા ખરેએ એવો નથી.” ત્રણમે ટીકા કરી.

“કોણ જાણે. એમ જ દશે, મારા કે એને થયું નાટકમાં રસ પડતો રેખાને નડોતો.”

“પડી ?”

“પણી તું માનશે? મનુ દબોદબ
અથવા અમારી આંખોનું તારાંચેતક રચાયું.”

“એવું તો તારી બાળનના ઘરુલવાર
બને છે. પણી?” હવાએ ટકાર કરતા કહ્યું.

“અને ડાહ્યાં મા મા. ત્યારે તું તો
કેરી ચાણી, નિર્દોષ, યારમાળ છોકરી કે
નીચેથી ઉચું જોતી જ નહીં હોય?” આવતી-
એ મરુજ હવે અવાજે કહ્યું.

“ચાલ, હવે મુસ્તે ન ચા. તારી વાત
આમજ મચાવ.” હવાએ મનારી બેતા કહ્યું.

“મસ, પછી શું? આખા નરકમાં
એણે વારવાર મારા તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવા કરી ને
મેં એ તેને જોઈતો હતસહ આપ્યો.”

“ચાનાય! પશુ છું એકલાં જોવા જ
કયું? કે કરમના શેરડા? કે સિમનવાલ?”

“એ તો સડુ દોષ, જ ને? રહેલમા
મમાસો તો ભેદએ જ ને?”

“હવે પુદ સર તો રહ્યું, હવે?” હવાએ
દમતાં દસતાં કહ્યું.

“હવે તો દુરમરો પરવા ચરાધ આવે
તો આપણે જોવાનું છે. નહીં તો પછી બેસી
રહીશું.” માર્ગનીએ પોતાની રિમિલ સમજતી.

“એટલે કે લરાઈની યારમાત હાથે
માગીને કરતા અને પછી હુદારાની મારક
ચંતાઈ જાયું. એમ જ તારે કરવું છે ને?”
હવાએ માથાની પાણી ચલાવ્યું.

“ત્યારે શું મહાલ મએવા પ્રતિજ્ઞાદિ
ચમચા કરશે?”

“પશુ તે મહાલ થોડાં છે, ને શું
એકસ છે?”

“હા, સીમ્ય દેખાતા મોડીવની જમર-
પાણી બેંચાઈ બપોરે નવનગર ડરો, ત્યારે તો

જયરના દેવાને ધે કાગી કાઢી તેનો મળ
ઉતારે છે?”

“અને કંટાળી વખત એવા ધે તીકળી
આને છે કે એવા કાજળનાં ધાની દમર ન
કરતા, વધારે ધા સહેવા તરજરના ધરાવે છે?”
હવાએ ને જ ઉપમામાં જવાબ આપ્યો.

“હા, અને લાગે છે કે તારામ કે ફેર-
ફાર રશે છે. અંબિયાની અપરાધત કમિઓ-
માંથી તારો વિશ્વાસ ચાલી ગયો છે?”

“નહીં, માનતી એવું કે નથી. પરંતુ
જ્યારે એ વિશ્વાસ મેહએ તેવા કરતાં વધુ
હોય ત્યારે એ વિશ્વાસના નામીવાસ જન વડે
આપાત લાગે છે.” હવાએ હતાર વહાવો.

“હા, તું મબોરતાથી ખોલે છે? આપણી
મિત્રી પ્રથમ યરત તું વિશરી મહ લાગે છે.
વાતના મબોરતા નહીં.” માલતીએ બનાવરી
રોપથી કહ્યું. “હમણા આપણે મુદની તેવારી
કરતા હતા. ત્યાં તું આવતા મુદિવાદને કથાથી
લાવી મૂકે છે?”

“સામ પાચના!” હવાએ કહ્યું. “હવે
મુદતુ રશે?”

“હુ પશુ તને ને જ પશુ છું મુદ કરવું
કે ન કરવું તે એક વાત, અને મુદ કરવું
તો મુદ કેમ જોડતરો તે ખીજ વાત.”
માલતીએ કહ્યું.

“મુદ તો કરવું. એમા આપણા બળની
થે કમોરી થાય છે, અને જુદમા તો હાથ
તરત એવા સમાયમમાં વડુ આવતુ, તેની
નમરમાં વડુ દેખાયુ. અરે તેને એમ માનવા
દેવું કે તું એની પાછળ મોંગાઈ થઈ છે?”

“હા, એ રજુ હીજ રશે છે!” માલતી
સમત મહ.

શિશુ અને સખી

(અલ્પસંવાન પૃષ્ઠ ૪૫૨ થી ૪૫૬)

(૧૬)

એક આત્મા હતો.—શિશુનો ને સખીનો, તેને પણ તે ઉપર નિહાંચે વિદ્યાર્થી ને અર્ધાત્માઓને જુદા જુદા જન્મ પ્રવાહમાં નાંખ્યા.

શિશુ અને સખી, વજ્રજુદાં હતાં ત્યાં જુદાં યતાં, છાતીફાટ બધાં. તેમનું કારનું રહન વિશ્વમાં બાપી રહ્યું. દિગ્બાલો કાંપ્યા; આકાશનું આકંઠ માથું નહિ; વિશ્વ આંધ્રુ સારતી નિરતેજ બની.

વિષાતાએ ઉચ્ચાર્યા વાગ્યાસનેા: 'એક તમે હતાં તે હવે બે બની જન્મે જન્મે જન્મને એક બીજાને શોધતાં ને વિરહશૂદ્ધે ચીરાતા.'

(૧૭)

શિશુનું આકંઠ સમાચું નહિ. 'શુ' આત્મા વિજ્ઞ રજળવું ભવેભવ? શુ' વિરહે જળવું અનંત કાલમાં? દયાનિધિ! કયા કરો.'

વિષાતાના નિષ્કુર રૂપે દયા સંચરી: તેણે કહ્યું: 'કાંઈ જન્મે અર્ધાત્માનો કોટો યશે; એકમેકતાં નયનોમાં આત્માનાં દર્શન કરશે;—પછી—'

'પછી? કો? પછી? કૃપાતાપ.'—શિશુને સખીએ ઓશ પાડી...ને અધકાર પ્રસર્યો બને ઘસડાયાં, ઘસડાયાં જુદાં...ને છેલ્લા વિદાયનાં ધૂરકાંના ગગનશુભને પડવા પડ્યા...ધૂરકાં...અનંત ને આકંઠભર...દશે દિશ સંભળાઈ રહ્યાં...યમનાં લોહી વારસાં નયનો પાણી ભીનાં થયાં...અનંતના અનેકકંઠી રહનથી વિદ્ય શોધી રહ્યું..

(૧૮)

આ ધૂરકાંથી રૂંધાઈ રહેલા ઉપ શિશુએ ઉચ્ચાર્યું: 'અમારાં અર્ધાત્માઓએ એક બીજાને ઓળખ્યાં છે.

હવે ભલે આભ તુટે પણ એ જાને સાધશે. અવિભક્ત આત્માની સર્જનસિદ્ધ એકતા, આ બોલો તેણે ઉચ્ચાર્યા, ને તેણે આંખો ઉઘાડી. તેને પોતાની પરિસ્થિતિનું ભાન આવ્યું. ને રાત્રિના અધકારમાં તે મૂક કદમાં તે પોતાનું હૃદય ચીરી રહ્યો.

(૧૯)

ગભરાયેલો તે, આત્માના આરામ સમા ગિરિશૃંગે પહોંચ્યો. કાંપતી પૃથ્વી, ત્રુટતા પર્વતો, રેલાતા લાવા ને ધુધવાતા ઉના, ઘેરા, ઘૂસમાં સ્પષ્ટ દર્શન સાધવા કોઈ બેસે તેમ તે પ્રભુય જાતો વિરહી ને આદર્શસેવી મૂર્ખ બેઠો. તેણે દેહ દમ્યે; તેણે વિચારસરાણે વૃત્તિ ચઢાવી; ગીતામૃત પીધાં ને ધ્યાનસ્થ પણ બેઠો; ને જ્યાં જ્યાં કલ્પનાનાં વિલાસો માણ્યા હતા ત્યાં જુના આદર્શો જગવવા પણ ક્યો.

(૨૦)

તેણે બહુ બહુ વિચાર ક્યો. સમાજે જાનેને અલેખ, જુદા દુર્ગોમાં પૂયાં હતાં. અપ્રતિષ્ઠાની તેને આંચ લાગી નહોતી; સખીને તે લાગવા દેવી નહોતી. સતીનું સુખદ છત્ર ઉડવા દેવું નહોતું. પ્રતિષ્ઠાપૂજક જગત શું કરશે? એક આંખ મીચી તે તેમને તિરસ્કારશે? હસશે? ડામશે? મિત્રોમાં તેનું માન જશે? ને ધનનું ઉપાજન પણ જશે? મહામહેનતે રચ્યાં ગૃહતંત્ર પર મધ્યાની લોહીતરસી દાણે ઠરશે? કંકાસ જીવનરસ એરી કરશે? તે થરથર કાંપી રહ્યો. શું કરતો હતો? શું થઈ રહ્યું હતું? તેના જેવા કર્ત્તવ્યપરાયણતાના આદર્શથી, પ્રથમે પતિત પાવની મંદાકિની પણ પાવન કેમ કરશે? પુણ્યનામી પૂર્વજોનાં સ્મરણો, નરકની વહિજવાલ સમાં, તેને બળ્યો બળ્યો કરી ચુકશે? ચાંડાલને પણ અણબાળ એવી અધમતા તેને રજાવાવી, ઠકાવાવી; હડખાયાં કુતરાને મોતે મારશે?

(૨૧)

અપવાસ ને ઉત્તમરાથી તેનું શરીર વસાણું; ને તેની પક્ષપલ અસ્વસ્થ બની રજેરાગ ને દાગેરામ, તેની સખીનું નામ પોકારતાં, સ્પર્શમોક્ષને જાંખી રહ્યાં. તેના કાનમાં હંતો એકબાજુ સ્વર; ને આંખ આગળ એક જ રૂપ; હૃયાનાં ઉંડાણમાં એક જ નામના ગંભીર પડધાની પરંપરા ઉડતી; શબ્દે શબ્દે એક જ નાદ થતો : 'સખી ક્યાં ?' 'તું ક્યાં ?'

જ્યાં પહેલાં એની દૃઢિયે વસતી સખી એને સાથ કરતી તે પગથીએ પગથીએ તે ભટકચે. પણ 'પંખીવન'ની પગથીએને તેને આનકાર નહોતો. વેણુવાદમાં નહોતું સલાખાતું માધુર્ય; મરતો તેની મસ્કરી કરતા, ને વનદેવીએ મોં મચકોડતી; બડો, જળારો કાંકીડો નાતું શું નાક મરોડી દોડી જવાની તસ્વી પણ નહીં લેતો. કોઈએ મહેર ન કરી. તેમના પ્રાણસખી સખીને દૂર કરવા મથતા પ્રણયદોહીને કાણ પુછે ?

(૨૨)

તે 'પંખીવન' પર જઈ ઉભો ને 'પંખીવન'ના બેક વૃક્ષ નીચે નિર્વાણ ઇચ્છતા પ્રણય-સિદ્ધાર્થ સરખો તે જ્યે ને અજ્ય, મુખ ને દુઃખનાં દર્શન કરી રહ્યો. પ્રણયધમ તેણે જન્મથી જાણ્યો હતો; ઝાળીમાંથી તે સખી માટે જાંખ્યો હતો; વિરહની વર્ષાથી સેજ છાંટતાં સહસ શર્વરી તેણે વીતાવી હતી; ને શત સહસથાર એકેવવાયાના ઉંડા નિશ્વાસે તેણે વાનાવરણ કંપાવ્યું હતું. એની સખીનાં સૂક્ષ્મ દર્શન અને મૂક ભક્તિમાં તેણે મોક્ષ માન્યો હતો. અને હવે તે આવી હતી-કટપનાસુદિમાં હતી તેનાથીએ મોહક. જગઉંજાળતી તેની સખી હવે નહોતી જલ, ગગન. કે સમીર, તરવરમાં; પણ મહાનગરમાં તેની વાટ જોતી બેઠી હતી, ને આખી સદિ વચ્ચે આડી હોતી હતી.

(૨૩)

જગતનાં બંધનોનો તેણે વિચાર માંડ્યો. તે હાલો બન્યો હતો; પણ હહાપણ શું? માત્ર એકબીજાને છેતરવા પ્રગટાવેલી ઢોંગીઓની ઈદ્રબળ. તે પ્રતિષ્ઠા પામ્યો હતો; પણ પ્રતિષ્ઠા શું? એકમેકની શોભા વધારવાને ધનાઢ્યોએ સ્થાપેલી શિષ્ટાચાર સતી હતી સ્નેહાલ ને શુદ્ધ. પણ કેણું? પિતાએ શોધેલી, ન્યાતે માનેલી કર્તવ્યબલે સ્વીકારેલી ઘરુણી અને બાલકની માતા. બાલકો હતાં, વહાલાં ને ભાવાર્થી; ને તેની ભાવના સમજે તો તો તે તેનાં જ; ને ન સમજે તો માત્ર દેહધર્મનાં ફલ. ને લગ્નવિધિ? પ્રણયવિહોણી લગ્નવિધિ એ તો માત્ર સંતાનની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકારાવવાની સમાજની મુદ્રા; પ્રણય સંરક્ષવાનું કાયદું, જેમાં સંસાર હાલ્યાઓની આત્મછેતરામણે પ્રણયને બદલે પશુવૃત્તિ પુરી હતી તે. અને કત્તવ્યપરાયણતા?...ઓ...ઓ...એ તો દયાહીન ને ભયંકર પહેરેગીર જોણે ડગલે ડગલે ફટકા મારી તેને સંસારચક્ષીએ બેસાડ્યો હતો તે. એનો અધિકાર શો? ને શા સાડ સ્વીકારવાં એનાં પ્રાબલ્ય? હઝારો એની પરહેજમાંથી છુટ્યા હતા પણ નહોતું કોઈ પુછતું ને નહોતું કોઈ સાંભળતું!

(૨૪)

સમાજ નિર્દેશે તે કર્તવ્ય તો અંતઃકરણ-વૃત્તિ ઝંખે તે અકર્તવ્ય? સતી ને સંસાર એ કર્તવ્યનાં અધિકારી તો શા સાડ સખી ને આદર્યો નહિ? તે પોતે કેણું? ને શું? શરીર? સ્વભાવ? પ્રતિષ્ઠા કે પદવીની ભૂખ? કે સારાં કપડાં ને ખાવાનું? કે સંસાર સાથે જડેલી સમાધાન શૃંગલા? તે પોતે શું? હૈયું, તલસાટ કે ઉર્મિ? કે છવંતથી પણ સજીવ એવી સખીરીનો સદાનો વિરહી? પ્રાણથી પણ પ્રિય એવાં પ્રણયબિંદુનો ચાતક? શું સતત દેખાતો એનો અનિલકત ને હિરણ્યગર્ભ આત્મા એ માત્ર અસત ને બીજું બધું સત?

(૨૫)

તે છુટે મોઢે રડયો. પ્રભુચવિંડાણો તે એક વાર પ્રાણ ત્યાગવા બેઠો હતો. શુ અચારે સસા-એટલો માનાનો ને પ્રતિષ્ઠા એટલી પ્રિય કે તેને સાચવવા પ્રાણ રહેસી શકે બની સદા સચરતુ ? શુ પ્રભુચની ભાવના એ એક કુરસદની વખતની હોઈર, જે રાજ ઝખી શકાય પણ આવે ત્યારે લોસરવી પડે ?

(૨૬)

તેની નજરે મીસં પડી મુકુમાર, રસવિહલ, શરમાળ ને નિરાધાર; કલ્પનાનિવાસી ચિરિધરની ઘેલી; લોકલાજ છોડી ચિત્તોડ લાગતી. ને પડયો શેલી; મુંવાળો, આદર્શ ઉછળતો; કાવ્યમૂર્તિ; જન્મનને મુતકારે દબ્ધ; શ્રીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા ને સ્વદેશ છોડી પ્રભુચને શોધતો.

ને તેની હાલિ આગળ દેલો આવીને ઉભો. સૂક્ષ્મતમ પ્રભુચભાવના સરખો, અનેરા લગણાટથી તરવરતો, -શુદ્ધ, સ્વસ્કારી, તપોહિંચલ વિલાનિધિ, જગતથી જળ્યો ચંડી-દાસ—પ્રભુચની ધૂનમાં રામીની પ્રભુચધૂનમાં બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર સ્ખમજતો; નવદિપની ગલીએ ગલીમાં મુતકારતો, ગામે ગામ સિદ્ધાન્ત વિના રમજતો—તેને બાંધ્યો હતો હાથીએ ને ફટકા મારતા ચેનિકો એનું રુધિર લહેણ જોઈ હસતા. અંધો મીચી, છેલ્લા નીકળના શ્વાસમાં રામીનું નામ રટતો એ પ્રભુચલપાનિધિ પરલોકપંથ લેતો તેની નજરે ચડ્યો.

(૨૭)

ઉન્મત્ત; તે, ઝનુનથી ઉભો ચયે; તેની અંખિરમાં ઉડી આગ મુએ મોઢે તેણે લીજ સંકટપકર્થો : 'અસત છે સર્વ, સત છે માત્ર એક : મારા અવિભક્ત આત્માની પરમસિદ્ધિ—સદે બ્રહ્માંડ લાંગ, ભલે પ્રાણ નય કે પ્રતિષ્ઠા, ભલે તું હોય અવિચ્છેડનીય, કે કદા દે મને છેક, પણ સખીરી ! તું ને હું એક હતાં ને રહેવાનાં.' તેનાં દ્રુદ્યમાં પૂરે આગ્યાં ને ચંડીદાસનું સ્તોત્ર આતો તે ઉભે :

“તું રજાકની છે મુજ રમણી
 છે તું પિતા ને માતા
 ત્રિસંધ્યા તારી, ભજન તીહાર
 તું ગાયત્રી વેદ સાક્ષાત
 તું વાગીશ્વરી, તું જગદમ્બા
 તું મુજ ગજાનો હાર
 તું સ્વર્ગ, મર્ત્ય, પાતાલ પર્વત
 તું નયનના તાર.....”

અને તે પંખે ઘણા ઉચ્ચારે છે, પ્રભુ કોઈક સમજે છે
 એવાં પ્રભુચના અપૂર્વ સ્વરૂપનો તેનો સાક્ષાત્કાર થયો.
 એ દર્શને પ્રેરાયલો, મારમર્દન કરી બોધી વૃક્ષ છોડતા
 પ્રભુ-પ્રભુ સરખો, તે ‘પંખીવન’થી ઉતર્યો.

પરિચામ

[૪૬ ૪૫૮ થી ચાલુ]

પ્રથમે પોતાના હાથ વતી ગઈ, એ પછી ઉપર પોતાનું મોં સમીપે કુસુમ બોમ્બ પર પડી છે. એ અનન્ત રાત્રિ-અધાર ઉપર જાણે કાંઈ અદ્યક્ષ વિચારે આ એક અમર વિચારમાં સમેટ છે : એમને પ્રસન્ન, વચ્ચે એક ન્યાયમૂર્તિ, તે એના મરણપાદ એક અપરાધિની.

રીતિવાર સપાટ-જોડામાં અદ્યક્ષ સંભળાયા. હરિદર મુકરજીએ હાર પાસે આવીને અવાજ દીધો : “હેમન્ત ! થોડો વખત થાપ મરો. હવે વધુ મુખનું કંઈ નહિ આપી શકું. છોકરીને મરણની જગાર થઈ ચૂકી.”

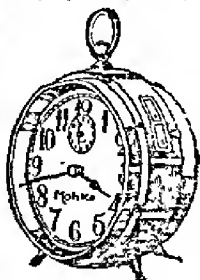
એ અવાજ સાંભળતાંની વાર જ કુસુમ પલંગ પર ઊપડીને બાજુ ફરી બેઠી; જેવડા આવેગથી હેમન્તના બન્ને પગ ચાંપીને ઝાલી લીધા; પછી મુખનું કરી, પગની ધૂળ માથા પર ચાપી, પગ છોડી દીધા.

હેમન્ત હાલે પિતા પાસે જઈ મેલ્યો : “હું માની જાણે ત્યાં નહિ કરી શકું.”

“તારે શું ત્યાં જોવા છે એમ ?” હરિદર મરજી ઉઠ્યો.

“હું ત્યાંજાતને માનવો નથી.” હેમન્તે હડાકિમ જણાવ દીધો.

“તારે તો તું પણ બહાર નીકળ.”

મોહકા

રીપીટીંગ એલારામ

કોમ્પેટ રૂ. ૮ ફક્ત

ગેરંટી વર્ષ એક.

મોહનલાલ કમળરશી

૧૩-૧૪, મમ્માદેવી : મુંબઈ.

ખાસ નોંધ:—

દીવાળીના તહેવારોમાં—

અમારે ત્યાં ગ્રાહકોને તાલુ અને તમારાં સ્નેહીઆન ખુશ કરવા
તુરતજ બનાવેલી દરેક બતની થું આપશો ?
મીઠાઈ મળે છે. એક વખત મનગમતી સ્વાદીષ્ટ
પધારી ખાત્રી કરો. કાઠીયાવાદી ઘીની મીઠાઈ.

અમારી નવી દુકાનની એકે સુલાકાત જરૂર લેશો.
ઓર્ડરો માસ ફરમાસ બનાવી ટાઇમસર મોકલશું. બહારગામના ઓર્ડર પર પુરું બાન
આપવામાં આવશે. માથેરાનમાં અમારું લોક પ્રિય ગોપાળ હિન્દ હોટેલ માલુ છે.
પૂજો:—ગોપાળદાસ મંગળદાસ મીઠાઈવાલા. વંસીયામંડળ બીહોંગ-ગ્રાંટરોડે

દયારામની મીઠાઈની “આલબમ” તમો લેધને જ ખુશ થઈ જશો.
મેવા મસાલા અને એસ.સોથી લરપુર મીઠાઈઓનું

ગંભીર પ્રદર્શન

અમારી બે દુકાન

૫૪૮, ચીરા બજાર ૨૬૩, ડામ દરમીનસ
ટે. નં. ૨૪૭૭૭. મુંબઈ ૨ ઓર્ડરો ટે. નં. ૪૧૧૪૦. મુંબઈ નં. ૭

અમારું માથેરાનું લોકપ્રિય.
રોયલ હીન્દુ હોટેલ.

નવા સુધારા પધારા સાથે તેમજ
દરેક બતની પુરતી સગવડો સાથે
માલુ છે. મનો:— મેનેજર

માથેરાનનું
ગોખળું

મધ
અમારે ત્યાંથી
મળશે.

રીફરેશમેન્ટ પાર્ટીનું કામ સંતોષ
કારક કરી આપીશું.

ટ્રાયલ ઓર્ડર આપો.
લાવો પોપાય તેવા રાખેલ છે.

બહારગામ માલ મંગાવનારને પુરતી સંભાળથી, કાળજી પૂર્વક
કામ કરી માલ મોકલાવી આપવામાં આવશે.
કાઠીયાવાડનું દેશી ઘી અમારે ત્યાં હમેશાં મળશે. અમારે ત્યાં
શીખડે, બાસુદી તેમજ દરેક બતનું ફરસાણ ગરમાગરમ
બનાવી આપવામાં આવશે.

માલિક : દયારામ દામોદર મીઠાઈવાળા

સ્નેહ સંપ્રમ

(૧૪ ૪૭૪ થી ચાલુ)

“અભ્યા ભેર ! તું અહીંયાં ક્યાંથી ?
અભારે ?”

જસકારકાકીને આમ મોઢતાં સાબલી
કાકાજીને પથુ હાંમત આવી “કેમ બાઈ,
અભારે કોનું કામ પડ્યું છે ?”

“કોનું કામ ?” જોરાવરસહિ અડ
ખખારી હાંમત જવાની, “ત્રિભુવનદાસ
તમે કે ?”

જસકાર કાકીને જોળખાણુ કચવવાની
જરૂર નહોતી, “ત્રિભુવનદાસ, જોળખ્યો
નહિ ? આ તો પેલી-આપણે વાન કરતા
હતાં મેન્તેનો વર.”

કાકાજી એકદમ સભ્ય થઈ ગયા. “ત્રણ
સમજેર બહાર ! જોડો-હો-આવો, આવો,”
કહી કાકાજીએ હાથ મેળવ્યો.

“મને જોળખ્યો નહિ ?” જરા કુલાહ
સમજેર બહારે કર્યું. “વાર કાઢ માણસ
છે કે ? બહાર વસુધરા વાટ જુવે છે.”

“કાણુ, વસુધરા પથુ આંખ્યાં છે ? ક્યાં
બહાર છે ?” કહી કાકાજી બહાર ગયા. વસુધરા
એમને ઘેર આવે એ ખ્યાલે તો એ ખુશ ખુશ
થઈ ગયા. એ મનમાગ્ય ક્યાંથી !

જસકાર કાકીને આ નહિ અગયું.
“સ્નેહ !”

જોરાવરસહિ સોફા પર બેઠા. “જસકાર
બહેન ! તમે મોટાં થયા પથુ બેલવાની રીત
ન આવડી.”

“અરે, બેસને મોટી રીતવાળો, મુઠો
ક્યાંથી ને બે વૈસઃ ક્યાંથી એમ જોર મઠી

મયો ! કાલે સવારે તો મારે ત્યાં વાસી ધાન
મામરા આવતો હતો.

“એ વાતને તો ચાલીશ વર્ષ થયાં”
“મને તો કાલે જની હોય એમ લાગે
છે.”

“આવો, વસુ બહેન, આવો,” કહી
નીચા નમી નમી કાકાજી વસુબહેનને આવકાર
દેવા લાગ્યા.

“જેઠ, આ બેઠી મારે પરણ્યો ?”
વસુધરાએ જસકાર કાકીને જોયાં ને
તેના કાપડને પાર રહ્યો નહિ. “આ કાકાજી
અભારે ક્યાંથી ?” તે જનમા બળખાં, ને
તિરકારથી નાકનું ટેરુ ચઢાવી જસકાર કાકી
તરફ જોઈ રહ્યા.

“ને બાઈ, તમે કાણુ છો ?” વસુધરાએ
જસકાર કાકીના અભિમાનના કાગા કરી
નાખવાના હેતુથી તિરકારપૂર્વક પૂછ્યું.

જસકાર કાકી ગાંભ્યાં જઈ એવાં નહોતાં.
“અતી, ને પથુ અભાર નથી ? પુછ તારા
વરને.”

“અરે, વસુબહેન, બેચો, બેચો,”
કાકાજીએ માનથી કર્યું. “બેચો, શુ લેશો ?”
“અરે તો જમીને આંખ્યાં છીએ.”

“અહ, બેચો,” કાકાજીએ પરાણાને
આવવાનું કારણ પૂછવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“પ્રેક્ષિત નથી ?”

“તમને સાચુ તોગય ગયા છે,” જસકાર
કાકીએ મગા કહ્યું. વસુધરાના હૃદયમાં
બરતી આવી.

“ના, એ તો કરવા મયો છે. યતે
રજવાની એવી ખરાબ રેવ છે. હમણાં
આવશે.”

વસુંધરાનાં હૃદયમાં ઝોટ આવ્યો.

“બોલો,” કાકાજીએ મંત્ર બણ્યો.

જોરાવરસિંહને આ મંત્રનો અર્થ નહિ સમજાયો. “તમારો બંગલો મળ્નહતો છે.”

“ઠીક છે, મારા બાપ ! જેવો હું જુના જમાનાનો તેવો મારો બંગલો.”

ચોડીવાર કાઠ બોલ્યું નહિ. વસુંધરાએ ચારે તરફ જોવા માંડ્યું. કેં અજબ ઘોટાળો હતો.

“ત્રિભોવનદાસ શેઠ ! અહીંયાં દરીઓ તો પાસે હશે.”

“હા. સામે જ. બોલો,” ધુન્ધવાયલા કાકાજીએ ફરી મંત્ર બણ્યો.

ઝેટલામાં બહારથી મોટરવાળો આવ્યો.

“શેઠ, સામાન ઉતારો. ક્યાં સુધી હું બોટી ચાઉં ?”

જોરાવરસિંહ ને વસુંધરા કાકાજી સામું જોઇ રહ્યાં. કાકાજીને કેં મુઝ ન પડી.

“સામાન લઇને આવ્યાં છો ?” જસકોર કાકીએ પૂછ્યું.

“બે દહાડા સામાન વગર કેં ચાલે ?”

“બે દહાડા ! એ મારા બાપ !” કાકાજી બખડ્યા. “બે દહાડા ! હા-હા-હા.” તેમણે છારીયું કયું, “બે દહાડા અહીંયાં...હા...હા.”

“ચાલો શેઠ, સામાન ઉતારો” મોટરવાળાએ કહ્યું.

“રામો છે ?” વસુંધરાએ કાકાજીને પૂછ્યું.

“છે, છે. રામા ! રામા !” કાકાજીએ જૂમ પાડી. સાઠ વર્ષની છત્વીમાં એમણે આવાં નકટ માણસ નહોતાં જોયાં.

રામો આવ્યો. “જી, શેઠનો સામાન બધ આવ.”

“ત્રિભોવનભાઈ, આખું ગામ બોલાયું છે કે શું ?” જસકોર કાકીએ કહ્યું. “આડું કહ્યું હોત તો હું આવત જ નહિ.”

“અરે કાકી, આ તો કેં ઉડું વેતરાય છે. મેં તો સગા બાપને પણ બોલાવ્યો નથી.”

“હું જાણતી જ હતી. એ છોકરીની આંખો જ કહી આપે છે કે એ નકટ છે.” કાકી વસુંધરા તરફ ફર્યા. “કેમ, ક્યાં જવા નીકળ્યાં છો, અત્યારે ?”

“અહીંયાં જ; ખીજે ક્યાં ?” વસુંધરાએ ટાંડાચથી જવાબ આપ્યો.

કાકાજી કમવાંધને મનમાં બોલ્યા, “આ તો માઈ ધર છે કે હોટેલ ?”

આખો વખત સમશેર બહાદૂર તો લાકડી રમાડતાં ને મુઝો તાણુતા બેસી રહ્યા.

“કાકાજી ! સામાન કુઠે ઠેલ ?”

“કુઠે ઠેલ ? ઠેવ, ઠેવડું હોય ત્યાં-વસુ બહેન, અત્યારે મારા બંગલામાં એક રમ ખાલી નથી.”

“તો શું જામ મારવા અમારા જવાને બોલાવ્યા ? નોન્સેન્સ. આ તમારી પરાણખત ! જૂદો રમ પણ નહિ ?”

“સમશેર બહાદૂર !” કાકાજીએ શરસો દબાવી કહ્યું. “મને શું ખબર તમે અત્યારે આમ આવવાના છો ?”

“ત્યારે શું અપમાન કરવા અહીંયાં નો તર્ક ? વસુ, જી, જી. તારે લીધે—”

“શું છે ? શું છે ? શી ધમાક મેની છે !” ખારણુંમાંથી પ્રોફેસરનો ગીડો. સાકર જેવો

અવાજ આવી. તે બારણાંમાં ઉભા ઉભા હસતા હતા.

“કેમ, વચ્ચગડેન ? કેમ બસકોર કાઢી ? સમશેર બહાદુર ? તમે ક્યાંથી ? કેમ છો ?”

“નો-એન્સ. મને પશેલો બોલાવ્યો ને કહે છે કે બેઝમ નથી. શું હું ઝાટલા પર સવાનો છું ?”

“એ ક્યારે બોલાવ્યા ?” કાકાજીએ તપોને કહ્યું.

“હારે અમે આવ્યા કેમ ?” સમશેર બહાદુરે મોટો અવાજ કાઢી કહ્યું.

“તુરસે નહિ થાએલ હું મારો બેઝમ આપું.”

“લા તો ધડ બળે સુવી છે.”

“માર્ગો કાર ?” દસીને પ્રીતજલાલે કહ્યું.

“તે ક્યારે આવી ?”

“ક્યાંક પર.”

“કેમ ?”

“ધણુ નજી. કહેલી હતી કે મેં બેઝમલિ.”

“હો હો ! હારે પેલા મોદિનીવાળો બૂરો ખંડ આવ્યો.”

બસકોર કાઢી હતી પર્ગા. “અરે, એ પરદુ-મન-મન ! ત્યાં તો હું સવાની છું.”

“પણ કાકા, તમે ક્યાંથી ?”

“એ કહે છે એમને પણ મેં નોતરે દીધું.”

કાકાજીએ આકંઠ ક્યું, “આ હું તો નાખ્યો મુલો છું કે ઉપેશો ?”

“નમો છો, નમો છો. કાકા, જે તો હોય તમને પણ કાકાજીએ નોતરે લાગે છે” પ્રીતજલાલે સમશેર બહાદુરને પૂછ્યું. “કીક

અનાપાસે બધા મિત્રો જ બેસા મધ મવા, મળન પડશે.

“હા, પડશે.” બસકોર કાકાજીએ માર્ગો કહ્યું.

“અરે, જો જો તો ખરાં, ત્યારે, સમશેર બહાદુર, એમ સમજે કે નાચા કરવા આવ્યા છો. રાખા ! સામાન બહીષા જ મુક. સમશેર બહાદુર, એમ સમજે કે આવ તમારો બેઝમ.”

“આ મારો બેઝમ ! What ! હું દિવાનખાનાંમાં કેમ સુખ શુક્ર ? There is no privacy.”

“મારી બારણે સાંકળ નાસતો એટલે privacy. ને ભૂમિ, અહીંયાં નાચ રમ છે, પાણીની સમવડ છે.” કહી પ્રેદિસરે એક નાચુની ઓરડી ખતાવી. “સમા, રોન પથારી કર. મલ લકર.” દસનાં દસતાં પ્રેદિસરે કહ્યું. “પસ બહેન ! શું મળેલ ? નજી કાલે-નના હોતસ હોતરીઓ બાદને નીકળ્યાં કેમ ?”

વચુંધરાયી ભરાકે દસી દેવાયું.

“I tell you. સવારે તો એવું મળ-કનું થશે. આપણે બધા હરીઆ પર બજાયું ને નાચા પડીયું.”

“ના દીકરા, બસકોરકાકાજીએ કહ્યું, “હું તને પાણીયા નાહ નવા ડબ.”

“અરે જોજો તો ખરાં, કાકા તમને એક દલાકામા તરતાં સીંચવી કમલ.”

“હવે બેસ બેસ મોટો સીંચવનારો જોયો ન હોય તો.” બસકોરકાકાજીની ઉમતા પણ સંકેસાધ મધ.

“ને તમે તો રબરેલ સાથે નાચતા તપો હતો ?”

“ના, ના.” સમશેર બહાદુરે પણ હસીને નમ્રતા બતાવી, “ઘણાં વર્ષો પર હું સિદ્ધ તરી ગયેલો.”

“હું જાણું ને. તમારી આંખમાં ચમક જ કાઢ જંગમરા તારાની છે. શે, આ પચારીઓ પણ આવી.”

એ ઘાટીઓ આવી દીવાનખાનાં વચ્ચે એ ખાટલા મુકી ગયા.

“ચાલો ત્યારે હવે મોડું થયું છે. સવારે,

જુઓ, અધાને મારી જોડે ૭ વાગે રસ્તો આવવાનું છે.”

“તું બાપ અમને ઘરડાને ઘરડે ઘડપણ ગાંઠાં નહિ કઢાવ” કહી જતકાર કાઢી પ્રેરે સરને ટપકો મારી ચાલી ગયાં.

“કાકાજી, સીધાનો, નહિ તો વળી સંધી પાતો અપાટો આવશે. વસુબહેન, It's a lovely family party. Good night.” કહી તે કાકાજીનો હાથ ઝાઝી તેને લઈ ગયા.

૨૨

કહે એ ફરી ફરી

લેખક : શ્રી સમળસિંહ જાડેજા

“તને ચાહું છું છું” પ્રિયતમ! કહે એ ફરી ફરી મીઠા ઉદ્ગારો એ ‘પરભૂત-દુહું’ શા વદ સખે! ગિરિશુંગે, ખીલે, ઉપવન મહિં, કે વન વિષે નહિ ખીલે લીલી ‘દુહું’ વિણ વસંત પ્રમુદિની.

સખે! અંધારામાં વચન પડતાં કે શ્રુતિ મહિં નહિ હું પ્રેમું એ, તદપિ મધુરો દિવ્ય વચને-મને સત્કારે છે, પ્રિયતમ! છતાં શંકિત ઉદે, “તને ચાહું છું” એ વચન કયને તું ફરી ફરી

ફરે તારા બ્યોમે અધિક, પણ તેથી ય ગમતા ખીલે ઉદાનોમાં કુસુમ અધિકાં ત્હોય પણ શું-ગમે ના કોને એ પ્રતિ વરસ વેવિધ્ય ધરતાં? “તને ચાહું છું” એ પુનરપિ કહે વાક્ય, પ્રિય! તું

રૂપાની ઘંટી શા પ્રિય મૃદુ રણતકાર વદતાં મને એકાન્તે ચે નવ વિસરતો આત્મ યદી તું!

ભાવજ્યોત્સવ

(૧૪ ૪૭૮ થી ચાલુ)

તેમણે 'પ્રમુખ મહાશય, સન્માદીઓ અને સદસ્યો'ના વાક્યથી જ શરૂ કર્યું અને તેના સુદીવાદીઓ, કોમવાદીઓ વગેરેને ખુબ આપડયા. તમે જાણો છો કે એ ઓરીમ તો એમના ધર જેની છે એટલે એમને નોકરી બાજત કે ઉપાધિ થઇ નહીં પણ શેરે વ્યવસ્થાપના એએક સમાને કહીને એમને એક મહાનાની રમ આપી અને મદીને આરામ લાગે તમે જાણી આવશે એમ વ્યવસ્થાપના કર્યું.

"વ્યવસ્થાપના તો આટલું જ જોઇતું હતું. ભાવજ્યોત્સવે માટેની તૈયારી વધારે સારી રીતે થઇ શકે એમ એમને લાગ્યું. એક લોક, નાતું ભાવજ્યોત્સવ હતું એના વ્યવસ્થાપના આત્મ પરિવર્તન થઇ ગયું છે એમ કોણ જાણે ? એટલે અમે બધા નો એને માટેના કારણો શોધવામાં મુલાયમ થયું બરે કારણ અમે શોધી જ શક્યા નહીં. સમાને વિવેક પાને આવેલી ગમે. વ્યવસ્થાપના સવારના વહેલા ઉઠી, ચોઢ પોલી ન પોલી કે ફરવા ઉપરી જાય અને ત્યાં દરિયા ઉપર ફર જઈને પ્રત્યક્ષ અને મુલક અવાજે ભાવજ્યોત્સવે. પેર પાછા બારેક વાગે આવે અને આપું ન આપું ને જાણ બહાર રખવા નોકરી પડે. અર્થાત્ એસે અને ભાવજ્યોત્સવે માટે તે જાણી પેલા ટિપ્સે થયેલા તેવી ફરેલી થાય એટલે બહાર રખવાનું જ રાખના. પોને ભાવજ્યોત્સવને માટે આ બધી તૈયારી કરે છે એ જાણને ખુલાશે એમણે પહેલેથી જ થા માટે ન કર્યો એની મને આજ સુધી સમજાય પડતી નથી. જુદે

જુદે દેશોથી વ્યવસ્થાપના માટેની કમિટી બનાવી થઇ. એકવાર પોલીસ જમણારે થયું અને આવીને કુલ કે વ્યવસ્થાપના એમના સાથે ઉપર જઈને પાતરીસ માંથી સુધી વધારવામાં લાગ્યા હતા. મમાને વખત લખાયો હોત તો કદાચ અને વ્યવસ્થાપના બહારમાં લઇ જાત અને એમને માંડા મળીને એમના મમજની શાંતિને માટેના કારણે એક પછી એક થઈ ફર કરી દેવ કારણ કે પછી તે મામના કોલેજે પણ 'માડો.' માડો આવેલા મદવાનુ થા કરી દીધું હતું.

"પણ મમાને એ મમાને વિવેક આવી પડ્યો. સમાના કાર્યકર્તાઓ મુલાયમ અને અમે બધા પરાંના રહીએ અને આ બધું જાણે પણ વીસ બારીસ દીવસની બહાર એટલે એમને વ્યવસ્થાપના વર્તન સમયથી કદી અપર પડી ન હોવી જોઈએ. મમજ પહેલાં બારેક ત્રણેક કલાક થયા વ્યવસ્થાપના મમાના પરાંથી મવા હતા. એ ત્રણે કલાક, હોવાના જુદા જુદા પ્રમાણમાં હતા મહીને વ્યવસ્થાપના જમણા કુલ સમય થયો. ફોલ માણ્યોથી બરાબ મગી. પ્રમુખે પ્રમુખસ્થાન લીધું. યોડીવારના વ્યવસ્થાપના વારે આવ્યા. સિયાળાની કકડી કહીમા પણ વ્યવસ્થાપના કમજાની અસ્તુ ખમીન પરમેવાઈ તરમેળ થઇ અપુ હત. તેમજ આપુ શરીર જાણે મેલેરિયાની લાગ ચડી હોય તેમ જુજનું હત. મહા મદનને વ્યવસ્થાપના પ્રમુખમાંથી હતા થવા. તેમજે બોજવાનું થા કર્યું. : 'પ્રમુખ મુલાયમ-સા-અરે, એટલે કે પ્રમુખ પરાશમ-અ-અ-આ-મીસ્ટર પ્રેસીડન્ટ, નેડીય અને લેટલમેન-અ-આ-'

“ભારે કોલાહલ વચ્ચે જ્યંતભાઈ ઉભા હતા ત્યાંથી ગળડી પડ્યાઃ દાક્તરોની દોડાદોડી ચાલ રહી. બે ચાર ક્ષણ પહેલાં ઝોડીઅંસમાં એમ લાગતું હતું કે આ શિકાર ઠીક હાથમાં આગ્યો છે તે હવે કચ્છ વાતાવરણમાં ફેરવાઈ ગયું. કોલનવોટર, સ્પેર્લીંગ સોલ્ટ વગેરેની મદદથી એમને કૈંક શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવ્યાં અને પછી મોટરમાં એમને ઘેર પહોંચાડવામાં આવ્યા. ત્યાં બેચાર દિવસની બીમારી ભોગવ્યા પછી પાછા પોતે ટટાર ચલા. તે પછી જ એમણે છુટકે છુટકે ખુલાસા જુદે જુદે સમયે આમને આપ્યા તે ઉપરથી એમના આ અન-

ભવનો આખો ઇતિહાસ અમે જાણી શક્યા-કરૂણી શક્યા. તે પછી તરત જ મેં પ્રતિજ્ઞ લીધી કે ગમે તે ચાલ જાય તો પણ મારે બાવણુ કરવાની હા પાડવી નહીં. આમ કરવામાં મારી કેં જીલ થાય છે ખરી ?”

“ના, હું નથી ધારતો,” મેં ઉત્તર દીધો અને મનસુખભાઈ પોતાના વિચારમાં મગ્ન થઈને હોટેલની બહાર ઝડપથી ચાલ્યા જઈને કુટપાથ ઉપર ઉભા હતા એટલે ન કુટકે, ધરાનીતું ચડેલું. બીજા ચુકવવા મેં મારી પર્સ કાઢી.

લેખક

(૪૪ ૪૮૨ થી શરૂ)

જિયાર ક્ષત્ર, તું માંદી હતી ત્યારે મને લેખકો
 ધેર જવા જોડેલા પશુ અવકાશ નહોતો રહેતો.
 જે દુનિયા કદર ન કરતી હોય તો બને ન
 કર, એમાં નુકસાન દુનિયાને જ છે, અને કંઈ
 નુકસાન નથી. દીવાનુ કામ બળવાનું છે. તેનો
 પ્રકાશ કેલાવા જ કરે છે, પછી એની સામે
 દીવાલ આવી જઈ પ્રકાશને રોકે તે દીવાને
 જોવાનું નથી. જેના આભારમાં હું ન આવ્યો
 હોઉં એવો મારો પશુ ક્યો મિત્ર, પરિચિત
 કે સખી છે? એટલે સુધી કે દને તો મને
 ધરતી બહાર નીકળતા પશુ ચરમ આવે છે.
 સતોષ એટલો જ છે કે લોકો અને બદલાત
 વાળો નથી માનતા. તેઓ અને વધુ મદદ કરી
 નથી શકતા, પણ તેમની મારા તરફ મહાન
 શ્રુતિ જરૂર છે. પણ મારા આનન્દ માટે
 એટલું જ બસ છે કે આજ એક શીમત
 માણમે મારા સન્માન કમું એ અવસર તો
 આવ્યો."

પછી, એકએક તેના ઉપર જાણે કે
 નસાની અસર આવી ગઈ: "નહીં. હું રાત્રે
 વખતે નહીં જાઉં. મારી ગરીબી હવે બેઝીલીની
 હાં સુધી તો પહોંચી મહ છે. એના ઉપર હવે
 પરોઠો લાંકરો વ્યર્થ છે. હું હમણાં જ જઈશ.
 જેને 'રહસ્ય' અને રાજ્ય નિર્મજાયુ શોધને તે
 આજની કાંઈ જોવો નેવો તો ન હોય. રાજ્ય
 સાથેના સાધારણ શીમત નથી, એ તો આ
 જોડેના જ માત્ર નહિ પણ અધ્યાત્મ ભારત-
 વાંના પ્રખ્યાત ધનાઢ્યોમાના એક છે, અને
 છતાં મને હવે કાંઈ નીચો સમજે, તો તે
 સમજનાર પોતે જ નીચો છે."

૩

મધ્યાત્મ સમય હતો. પ્રતિજ્ઞા પોતાની
 જીવી પ્રસાદી અચકન, સહેલા જોડા અને
 કદમી ટોપી પહેરીને ધરતી બહાર નીકળ્યા.
 જરાબર કોઈ રમકડું ખોરસાક્ષતરે જેવા
 લાગતા હતા. જરા બગાવદાર શરીર અને
 સહેરા-મહેસવાળો માણસ હોય તો આજ
 પોતાકમાયે દીપી ઉઠે, પણ સાદિત્ય-મિવા અને
 સ્થૂલ શરીર તરફે વિરોધ છે. કાંઈ સાદિત્ય
 સેવક જોડો, તાલે, બેવડી કાઠીનો માણસ
 હોય તો મમત્રી હેતું કે તેનામા માત્રમ
 નથી, માર્દવ નથી, હૃદય નથી, દીવાનુ
 કામ બળવાનું છે, જે દીવે મળખોડ ન હોય
 તે જ બરપૂર બરેલો હોય છે અને આજ
 કાંઈમા જે પ્રતિજ્ઞા આજ રહેતો હતો. તેના
 અજેમ્બામાંથી અભિમાન ટપકી રહ્યું હતું.

સામાન્ય ગીતે યેચી બહાર નીકળતા
 પ્રતિજ્ઞા દુઃખદારીની નજર ચોરાવીને મળી
 કુનીઓમાંથી પસાર થઈ જતો. પણ આજ
 તો ઉંચી મરદન રાખીને તેમની સામેથી પસાર
 થઈ રહ્યો છે. આજ એ લોકોના તકામતો
 પોતે જડાતોડ જવાબ દેવાને તૈયાર છે
 પણ સાક્ષરે સમય છે એટલે રોકે દુઃખ
 ઉપર મોડેલો જોડેલા છે. કાંઈ તેની સામું
 જોતું નથી. જે રકમ પ્રતિજ્ઞા પોતાની દીવ
 અવસ્થામાં બહુ મોટી માનતો હતો તે દુઃખ-
 દારીની નજરમાં એટલી જોખમી નહોતી
 લાગતી કે તેને માટે એક જાણીતા માણસને
 ખુદી બળદે રોકેલો પડે, અને તેમાં જે આજ
 તો એ કાંઈને મળવા જઈ રહ્યા હતાનો હતો
 તેવો વખતે તો ખાસ કરીને નહિ જ.

પ્રવીણ એકવાર આખી બગ્ગરનું ચક્ર મારી આવ્યો. પણ તેથી છત્ર ન ધરાયો. ફરી ખીજું ચક્ર લગાવ્યું, તો પણ નિષ્ફળ. પછી તો પોતે જ હાફિઝ સમઢની દુકાને જઈ ઉભો. હાફિઝ હીસાબ માંડતો હતો. આ દુકાનેથી પ્રવીણ ફેટલા ચે વખત પહેલાં એક છત્રી લઈ ગયેલા અને આજ સુધી તેના ચેસા ચુકવી શક્યો નહોતો. પ્રવીણને બેઠાને હાફિઝ બોલ્યો, “મહાશયજી, આજ સુધી છત્રીના ચેસા મળ્યા નથી. આવા બે સો પચાસ ધરાક મળી જાય તો માફ તો દીવાળું નીકળી રહે. હવે તો બહુ દિવસ થયા.”

પ્રવીણની ડાલી ખીસી ઉઠી. દિલની મુરાદ પુરી થઈ. તેણે જવાબ આપ્યો, “હાફિઝજી, હું જૂઠી નથી ગયો. આટલા દિવસ એટલું બધું કામ રહેતું હતું કે ધર બહાર નીકળી શકાતું નહિ. રૂપીઆ તો હતુ હાથમાં આવતા નથી પણ તમારા જેવાની આશિસથી કદર કરવા વાળા-ઓની તંગી નથી. બે ચાર માણસો તો કામ મથેરી જ રહ્યા હોય છે. અત્યારે પણ રૂં રાજ સાહેબને ઘેર જ જઈ રહ્યા છું. તેમનું તો તાઈ આવ્યું છે. રોજ એવો કોઈને કોઈ પ્રસંગ આવતો જ રહે છે.”

હાફિઝ સમઢ આ વાતથી પ્રભાવિત થઈને બોલ્યો, “એમ ! આપ રાજ સાહેબને ત્યાં જઈ રહ્યા છો ? બરાબર છે. તમારા જેવા વિદ્વાનોની કદર તો શ્રીમંતો જ કરી શકે; ખીજું કોણ કરે તેમ હતું ? સુમાનસતા ! તમે તો આ જમાનાનું જવાહીર છો. કોઈ તક હાય આવી જાય તો ગરીબ લોકોને જૂઠી ન જતા. રાજ સાહેબની નજર બે આ તરફ પડી જાય તો પછી પૂછવું શું ? એક આખો ચોપડો તો તેમને માટે જ રાખવો જોઈએ. ધરસના અઢી ત્રણ લાખની આવક વાળા માણસ છે.”

પ્રવીણને અઢી ત્રણ લાખ બહુ બુઝ રકમ લાગી. કેવળ લાખ જ એ જમાનામાં હોય તો પછી દસ-વીસ લાખ. કહેવામાં થું બપાતું હતું ! તેણે કહ્યું, “અઢી ત્રણ લાખ ! તમે તો એમનું અપમાન કરો છો. એમની આવક દસ લાખથી તો ઓછી નથી. એક મહાશય તો વળી વીસ લાખનો અંદાજ આંકે છે ! લંગીર છે, મકાનો છે, દુકાનો છે, અનામત રૂપીઆ છે, અને વળી તે બધાંથી ચે વધુ તો સરકાર બહાદુરની મીઠી નજર છે.”

હાફિઝ ખૂબ નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો, “જનાબ, આ દુકાન આપની જ સમજાને— બસ : એટલી અરજ છે. અરે, મુરાદી, જરા બે ચેસાના ફક્ક પાન તો બાઈ સાહેબ માટે બનાવી લાવ. આલો મહાશય, બે મિનિટ બેસો તો ખરા. કોઈ ચીજ પસંદ પડે તો બતાવું. આપની સાચે તો ધર જેવો સંબંધ છે.”

પાન ખાતાં ખાતાં પ્રવીણે જવાબ આપ્યો, “અત્યારે તો માફ કરો. ત્યાં મોકલું થઈ જશે. ફરી કોઈ વાર આવી ચડીશ.”

ત્યાંથી ઉઠીને પ્રવીણ એક કાપડીઆની દુકાન પાસે જઈ ઉભો. કાપડીવાળું નામ હતું મનોહરદાસ. પ્રવીણને ઉભેલા જોઈ તેણે માથું ડચું કર્યું. બીચારો પ્રવીણના નામને જ રાઈ રહ્યો હતો; મનથી માનતો હતો કે પ્રવીણ શહેરમાં જ નથી. આજ તેને જોઈ પોતાના લેણા રૂપીઆ આપવા આવેલા સમજ્યો, અને કહ્યું, “બાઈ પ્રવીણજી, તમારાં તો બહુ દિવસથી દર્યાન પણ ચતાં નથી. ફેટલીયે વાર ચીઠ્ઠી મોકલી પણ સિપાઈને બીચારાને તમારા ઘરનો ચે પતો ન લાગ્યો. મુનીમજી, જરા

શુભો તો, ભાઈના ખાનગી નું લેણું નીકળે છે ?”

સામાન્ય રીતે ઉકડાણી આમળાયા પ્રવીણનો પ્રાણ સુકાઈ જતો, પણ આજ તો તેની એવી રિયતિ હતી કે જાણે હરીર ઉપર કાંઈ કચર પડેલી લીટું હોય એવા કાંઈ ઘસલેના ધા તેના ઉપર ઘસ ન શકે. તેણે જવાબ આપ્યો, “જરા આ રાજા માહેનને હેર વાલ આણુ, પછી નિમિન જીવે અહીં જોડી ઘડવ. અમારે તો જીવજામ છું.”

રાજા સારંગના ખાનગી મનોદસાસના દબરો રૂપીઆ લેણા નીજતા હતા, જ્યાં એ રાજા સાહેબનો હોડા હોડો નડેતો. એના ગણુ ગણુ પૈસા વચ્ચર કરેતો, તેણે મનથી પ્રવીણને સીંખતોના નાણાં જુટનારા શેકોની પકિતમાં ગણી લઈને કહ્યું, “પાલ તો ખાતા જાઓ, મહારાજ ! રાજા સારંગ તો એક સિવજના છે, અને તો બારે મારા હોય. ભાઈ નાહેજ, કંઈ કાપડની જરૂર હોય તો લઈ જઈને દો. હવે તો દોળી નજીક આવે છે. પ્રસંગ મરે તો જરા રાજા સારંગના અનન્યાનિ એકલુ કહી દેતે ને કહુનો દિસામ દરે લજા વગવળા ચડેલા. ‘...’ છે તો એકવાર યાજો કરી નાખે. અમારે એવો તો કો, જોડો નહીં છે કે બળને વચ્ચર હા નાણાં જગ્યા વગર ચલા. ‘...’ લઈએ ?”

પ્રવીણે કહ્યું, “અમારે તો હવે પાલ ખાન રહેતો દો ભાઈ, શેડું ઘસજશે. બ્યારે એમને અને મળવાની આટલી જગ્યા છે, ને મારો આટલો સત્કાર કરે છે, તો પછી તમારે પણ મારા કરણે તેમને તકલીફ ન આપવી જોઈએ. હું તો શુભચાકરને જાન્યો છું.

પૈસાની અને જરૂર નથી. અલપણું કાષ મન્યાન કરે તો આપણે તેની યુવામી કરીએ અને કોઈને પોતાની જામીરદારીના ધમક હોય તો આપણને પણ તેવાની કાષ પરવા નથી.”

૪

પ્રવીણ રાજા સારંગના વિશાળ બદાલવ ધામે પડોચો ત્યારે હોવા બની પ્રમદી મળા હતા. અનીસે અને રામોની મોઢેરા હતી હતી કરવાળા પર રાજા સારંગનો દરવાજા ઉઘો હતો, એક સફળ આગવાર પરીણામિત સ્વાગત કરી રહ્યો હતો. પ્રવીણને એહને એ જગા ખચાસો, પછી માથાથી પથ સુધા તેને નિકાળી રહીને બોલ્યો, “આજની પાને નિમજજીવન છે ?”

નિમજજીવન પ્રવીણના ખીસામાં ન હતું, પણ આ બેશમાવ ઉપર તેને કોઈ ઉપજાઈ પોતાની પાસેથી ન નિમજજીવન શા માટે આવવામાં આવે ? બીજાએને પણ કેમ કહ પજાત નડેતું ! તેણે કહ્યું, “ના, છા, મારી પાસે નિમજજીવન નથી. જો બીજા મહેમાનો પાને તમે નિમજજીવન માગતા હો તો હું ચે માટે જતાહું. પાછી આ બેડ રાખવો એ માટે અપમાન થયું સમજાડું છું. આજ જરા રાજા સારંગને કહી દેતે કે પ્રવીણજી આવ્યા હતા ને રહેજોય ન પાછા ચાલ્યા ગયા છે.”

“નાહિ, નહિ, મહારાજ ! અંદર ચાલો. હું આપને યોગજી ન શક્યો, બેશમાની માર કરશે. આજ જવા મહાનુભાવોથી તો મિત્ર લસની શોભા છે. હવેરે આપને એવી માફતુન વાણી આપેલી છે કે તો શા વખાણુ કરવા ?”
આ સફળ પ્રવીણને કહિ નખરે દોડો નડેતો. પણ તેણે જગ્યાએકા શબ્દો તો હરકાઠ

સાહિત્ય-સેવકને માટે કહી શકાય. અને આવા શબ્દોની કોઈ સાહિત્ય-સેવક ઉપેક્ષા ન જ કરી શકે એમ અમને ખાતરી છે.

અંદર પહોંચીને પ્રવીણ જુએ છે તો બગીચાની પાસેના વિચાળ અને શણગારેલા મોઢમાં વિનળીની બત્તીઓ ઝગમગાટ પ્રકાશ ફેલાવી રહી છે. વચ્ચેવચ્ચ એક હોળ છે, હોળને માથે સંગે મરમરની પરી બેઠી છે, પરીના માથામાંથી ડુવારો ઉઠે છે; રંગરંગના પાણી ઉગડતી ડુવારાની સેરો જોતાં જાણે ઈન્દ્રિયપુખ્ત પીંગળીને ઉપરથી ટપકા રહ્યું હોય તેવો ભાસ થાય છે. હોળની ફરતી ચારે બાજુએ મેન્ને ગોઠવાઈ ગઈ છે. મેન્ને ઉપર સુંદર આચ્છાદનો અને તેના ઉપર સુવાસિત ફૂલદાનો ગોઠવાઈ રહેલાં છે.

પ્રવીણને જોતાં જ રાજ સાહેબે તેને આવકાર આપ્યો—“આવો, આવો, હમણાં જ “દંડ”માં આપનો લેખ વાંચ્યો અને હું તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો છું. આ શહેરમાં આપના જેવું રત્ન છૂપાઈ રહેલું છે એ તો મને ખબર જ નહોતી.”

પછી એકાઠા ચણેલા મહાને સાથે રાજ સાહેબ પ્રવીણની ઝાળખાણ કરાવવા લાગ્યા—“આપે મહાશય પ્રવીણનું નામ તો સાંભળ્યું હશે; તે જ આ પોતે. શું એમનું ‘આધુષ’ છે? શી શક્તિ છે, શું તેજ છે, શો બાવ છે, શી બાપા છે, શી સમજ છે, શો ચમત્કાર છે, શો પ્રવાહ છે? વાદ! વાદ! મારો તો આત્મા જાણે તૃપ્ત કરી રહ્યો છે.”

અંગ્રેજ મઠમાં સર્ફ એક મહાન જનાવ-રખાનાના કોઈ પ્રાણીને નીરખતા રહ્યો હોય તેવા ભાવથી પ્રવીણ સાચું જોઈ રહ્યો, અને

બોલ્યા, “આપે બાહરન, શેલી, કીટસ વગેરે અંગ્રેજ કવિઓનો પણ અભ્યાસ તો કર્યો જ હશે?”

મ્હોં ઉપર જરા અભિમાન આણી પ્રવીણે જવાબ આપ્યો, “હા, હા. થોડાં ઘણાં બધાનાં કાવ્યો વાંચ્યાં તો છે.”

“એ મહા કવિઓની કોઈ કોઈ કૃતિઓનો આપ અનુવાદ કરો તો બાપાની અમર સેવા કરી શકો.” પ્રવીણે પોતાને બાહરન શેલી વગેરેથી તત્કાલ ઓછો નહોતો માનતો. એ બધા અંગ્રેજ કવિઓ હતા—તેમની ભાષા, શૈલી, વિષય, વ્યંજના એ બધું અંગ્રેજોની રચિતે અનુકૂલ હતું, તેનો અનુવાદ કરવો એ પ્રવીણને ખૂબથી ગૌરવની વાત નહોતી—જેમ અંગ્રેજ કવિઓ પોતાની કૃતિઓનો અનુવાદ કરવામાં ગૌરવ ન માનતા એ રીતે. તેણે જવાબ આપ્યો, “આપણે ત્યાં આત્મ-દર્શનનો હવ્વ એટલો અભાવ નથી કે આપણે વિદેશી કવિઓ પાસેથી ભિક્ષા માગીએ. મારો તો એમ મત છે કે બીજી કોઈ વાતમાં નહિ તો આ વિષયમાં તો બારતવનાં આંજ પશ્ચિમને ઉતરું કંઈક શીખતી શકે તેમ છે.”

આ જવાબ. અસહ્ય હતો. અંગ્રેજ બાપાના એ બહુ મહાશયે પ્રવીણને પામવા માની લીધો.

રાજ સાહેબે પ્રવીણ તરફ નમ્ર કરી. જે નમ્રમાં એવો બાવ હતો કે પ્રવીણ જરા સ્વસ્ત-પ્રસંગ વિચારીને બોલે તો સારું. અંગ્રેજ સાહિત્યની શી વાત કરવી! કવિતા સાહિત્યમાં તો એ બાપાની મહાદેવીને જોઈ લીધો ક્યાંયે નથી.

અકેશ બાપાના બકત મહારામ પ્રવીણ માત્રુ પર્વતની આંખે જોઇ ગયા. “આપણા કવિઓ તો હજુ કવિતા રાખેનો એ અર્થ મનનતા નથી. આજ સુધી તો તેમણે વિરોધ અને સંગીતવર્ણન એ બે વિષયો ઉપર જ કવિતાઓ રચ્યા કરી છે.”

કેટલા ઘાનો જ્વાળા પ્રવીણે ચમરથી વાળ્યો. “મને લાગે છે કે આપે વચ્ચન કવિઓની કૃતિઓ વાંચી નહિ હોય—અથવા વાંચી હશે તો જાડુ ઉપર ટપકેથી વાંચી હશે.”

રાજા માહેને હવે પ્રવીણની છાન બધ કદવાનો નિશ્ચય કર્યો. “મહારામ મિ. પરાંજપેની છે, પ્રવીણજી, તેઓ તમારા જેમો અકેશ પદોમાં હાથે છે અને તે લેખો તરફ જાડુ આકર્ષણી નજર રાખે છે.”

એમનો આશય એ હતો કે પ્રવીણે હવે પદોને બહેકવું નહિ.

પ્રવીણ સજીત ગયો. પરાંજપેની સામે પોતાને નીચા નમતુ પડ્યું. વિદેશી વેશ-ચાલુ-ગર અને બાપાના આ બકત નાતિ—કોઠી દોવા છતાં આટલું મનમાન પામે એ તેને માટે અસંભવ વાત હતી. પણ કહે શું ?

એવા જ પોષાકવાળા એક બીજા સર્જન આવ્યા. તુરંત રાજા સાહેબે તેમનું સ્વાગત કર્યું. “પદારે, ડોક્ટર ચઢ્યા. તલિઅન કેમ છે ?”

ડોક્ટર સાહેબે રાજા સાહેબ સાથે હાથ મેળવ્યો અને પછી જિહ્વાસામગીઆંખે પ્રવીણ માત્રુ જોઈને પૂછ્યું. “આપની પિઠાન ?”

રાજા માહેને પ્રવીણની ઝોળખાણુ આપી, “તેઓ મહારામ પ્રવીણ છે. પોને સરસ લેખક અને કવિ છે.”

ડોક્ટર સાહેબે એક વિશિષ્ટ પ્રકારના બારથી કહ્યું. “એમ! આપ કવિ છો ?” અને પછી બીજા એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર ચાલતા થયા.

પછી વળી એવા જ પોષાકમાં એક બીજા મહારામ આવ્યા. એ વિખ્યાત મેરિટર હતા. તેમની સાથે પણ રાજા સાહેબે પ્રવીણની ઝોળખાણુ કરાવી. એમણે પણ એવા જ બારથી કહ્યું. “એમ! આપ કવિ છો ?” અને એમ કહીને આગળ ચાલતા થયા.

આ અભિનય કેટલીયે વાર આવુ રજા કર્યો, અને દરેક વખતે પ્રવીણને એ જ શબ્દો કાને પડ્યા, “એમ! આપ કવિ છો ?”

આ વારક દરેક વખત પ્રવીણના હૃદય ઉપર નવો નવો આઘાત પડેલાવ્યા કરતુ હતું. એની અદર છુપાવેલા બાવ પ્રવીણ બરાબર મનજી રાખેનો હતો. એનો સીધો-સાદો આશય આજ હતો. તમારી કલ્પનાના મિથ્યાન તમે પડાવો છો તે પકાવ્યા કરો. અહીં તમારું શું કામ છે ? આવા સભ્ય સમાજમાં તમે એવડા આવો એટલી બધી તમારી દિનમન છે ?

પ્રવીણ મનમાં ને મનમાં પોતાના ઉપર ગુસ્સે કર્યો. નિર્મલજી મળતાં પોને પોતાને આશ્વસાળી સમજ્યો હતો, પણ અહીં આવ્યા પછી પોતાનું જે અવમાન થઇ રહ્યું હતું તે જોતા તો પોતાની સ્ત્રીજી છુપડી તેને માટે સ્વર્ગ જેવી સુખી લાગી. પોતે પોતાના મનને રિફારેવા લાગ્યો—તારા જેવા માનના કોબીને માટે આ સંજ્ઞા છે. તુ કેટલા સન્માનને પાત્ર છે એ વિશે આજ તો આખો હૃદય ને ? આ સ્વાર્થમય સમાજમાં તું કાંઈના કાંઈનો નથી. વડીલ મેરિટરો તારો શા માટે આવ

કરે ? તારી મારફત કોઈ કેસ મળી જવાની તો એમને આશા નથી । કોઈકેરો ને હકીમો શા માટે તારો આદર કરે ? તારે ઘેર વગર શીએ આવવાની એમની તો ઇચ્છા નથી જ । તું લખવાને માટે સરખયો છે... બસ, લખ્યા કર. એ સિવાય સંસારમાં તારો ખીજો કોઈ ઉપયોગ નથી.

એકાએક લોકોમાં ગડગડ ચાલ રહી. આ જના મુખ્ય મહેમાન આવ્યા હતા. એ મહાશય હાઈકોર્ટના જજ નિમાયા હતા, અને એ પ્રસંગની ખુશાલીમાં આગતો જલસો હતો. રાજ સહેબે ઝટ હાથ લંબાવી તેમની સાથે 'શેક હેંડ' કરી, અને પછી પ્રવીણુજીની પાસે આવીને એ બોલ્યા, "આપ આપની કવિતા લખી લાખ્યા હશે."

પ્રવીણુ જવાબ આપ્યો, "એ કંઈ કવિતા લખી નથી."

"ખરેખર ! ત્યારે તો આપે ગજબ કરી નાખ્યો. અરે ભણા આદમી, લખણું જ એકાદ કાલ્ય લખી નાખો; બે ત્યાર લીટીનું ચાલ જવા દો. બસ, આવા પ્રસંગ ઉપર એકાદ કવિતા વાસ્તવિક રીતે બોલાવી નેહએ."

"એટલી ઉતાવળે હું કોઈ ચીજ લખી શકતો નથી."

"ત્યારે આટલા બધા સફળતા સાથે જે આપનો પરિચય કરાવ્યો તે વ્યર્થ ?"

"છેક વ્યર્થ."

"અરે, બાઈ, કોઈ પ્રાચીન કવિની એકાદ ચીજ ગાઈ સંભળાવેને—અહીં કોણ બહુવાડું છે ?"

"નહિ, છ. માફ કરો. હું ભાટ નથી, કે કથક નથી."

આ શબ્દો બોલીને પ્રવીણુ તરત ત્યાંથી ચાલતી પકડી. ઘરે પહોંચ્યો ત્યારે તેનો ચહેરો આનંદથી ખીલી રહ્યો હતો.

મુનિરાએ પ્રસન્ન મુખે પૂછ્યું, "આટલા બેહુલા કેમ આવતા રહ્યા?"

"ત્યાં મારી કશી જરૂર નહોતી."

"આશો, ચહેરો તો આનંદમાં છે. બહુ સારો સત્કાર થયો લાગે છે."

"હા. સત્કારની તો આશા નહોતી મારી એવો સરસ થયો."

"બહુ ખુશી થયા લાગે છે."

"તે એટલા માટે કે આજ મને કાયમ માટે એક પાઠ મળી ગયો છે. હું દીરો હું ને બળવાને માટે સરખયો છું. આજ હું એ વાત બુક્કી ગયો હતો. બધરે મને વધારે બહેંકતો અટકાવ્યો. મારી આ કુપડી જ મારે માટે સ્વર્ગ છે. આજ હું એક વસ્તુ સમજી ગયો છું કે સાહિત્ય-સેવા એ મરી તપસ્યા છે."

કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની પ્રતિભા

(અનુઅધ્યાન ૫૮ ૪૬૨ થી ચાલુ)

પરંતુ એ અદ્વૈતજ્ઞાને ભક્તિની મધુગતા અર્પણિ, આખા વિશ્વને ભક્તિરસથી તરમેળ-નીતરણુ આલેખીને, કવિ રવીન્દ્રનાથે નવી જ કાવ્યસમૃદ્ધિ સરણ છે.

પાશ્ચાત્ય પ્રકૃતિવાદીઓને માનવજીવનના અર્પણની અનિવાર્ય અવેશ નથી; પૂર્વના પ્રકૃતિ હિંમેષને માનવની હીનાશ્રમિ તરીકે બૌદ્ધરૂપે કશા છે. એથી તદ્દન વિચલિત, નવો અને અનન્ય વિચારસરણિ વડે કવિ રવીન્દ્રનાથે પોતાની કવિતાના વિવિધતા પ્રકૃતિ, માનવહૃદય, ભક્તિ, અને જ્ઞાન એ તત્ત્વોના-બૌદ્ધપ્રધાનભાવે તદ્દિ પશુ સમાનભાવે-અદ્વૈત સમન્વય સાધ્યો છે. આથી મુક્ત વિવિધતા શુદ્ધતત્ત્વ એક દૃષ્ટિએ મુદતર બને છે. તેા અન્ય દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ ને અધિકતર આનંદપ્રદ નીવડે છે.

એ કાવ્યેમાં પોતાપેલા અનેક રૂપકામાંના કેટલાક રૂપકો, એ કાવ્યમાં રહેલું શુદ્ધતત્ત્વ, સર્વના અવલમ્બનરૂપ રહેલો અદ્વૈતવાદ-આ તત્ત્વો માટે કવિ ભારતવર્ષની પ્રાચીન પરિપાટીના ઝલ્લી છે. હવે ભક્તિમાત્ર અને

ભક્તિમય કાવ્યરૂચી માટે એવો દિન્દિસ્તાનના કપીરદિ સતોના તથા બાવાઓના ઝલ્લી છે. પરંતુ એમની કવિદૃષ્ટિએ એમના અનુભવના કલ્પનાના રંગો પૂર્ણ છે-એમના મનમાં અનેકવિધ પ્રતિબિંબોની છાપ પાડી છે, અને વિષવિષ પ્રતિબિંબોનો ચમત્કૃતિ-જનક સવાદી મેળ સાધ્યો છે એ એમની નૈસર્ગિક પ્રતિભાની વિશિષ્ટતા દર્શાવે છે. તેમ વળી, એક નાના કાવ્યની સક્રિય અર્થાનામ્ય રચીને પુરુષ-પ્રકૃતિ, જ્ઞાન ભક્તિ એ તત્ત્વોને અધૂરું સમન્વય સાધ્યો છે-ના સમન્વય સાધ્યો છે એટલું જ નહિ પણ શતદવ કમલની પાંખ-ડીઓની પેઠે એક પાછળ બીજા એક એ તત્ત્વો એમના કાવ્યોમાં ડોકિયા કરે છે-એ કવિશીલા અધ્યાત્મજીવનનો અનન્ય સામાન્ય પ્રભાવ છે. એમની કવિતાનું આ સર્વશાક્તિલ્ય એમની કલ્પનાની માર્ગી હતી તેા-પ્રજુના એક અલ્પ સ્મૃતિજ્ઞાનમાં સદન થતી, એકરૂપ બનતી, વિશાળતા તજીને શુદ્ધભાવ પામતી, સહિષ્ણુ જ પ્રતિપોષી છે—

“પ્રજુનીના સનિધિમાં પૃથ્વી વિજ્ઞાતજ્ઞાનુ અવદ્યદન દૂર કરે છે,

અને એક ગીત જોટલી, અનન્તતાના એક સુખન જોટલી, અલ્પ બને છે.”

કલા વિષે કવિવર ટાગોર

(૪૪ ૪૬૪ થી ચાલુ)

રહી છે, તે વાત સમજવાની શક્તિ પણ તેઓ ગુમાવી બેઠા છે. કેટલાક સમયથી યુરોપીય ચિત્રકલાની નકલ કરવાનું છોડીને આપણા દેશના કેટલાક ચિત્રકારો ભારતીય ચિત્રકલાનું અનુસરણ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા છે એ સન્તોષની વાત છે.

હવે જરા સંગીતની દુર્ગતિ ઉપર વિચાર કરી લઈએ. 'કોન્સર્ટ'ના નામ ઉપર જે પ્રવૃત્તિ થઈ રહી છે, જેને આપણે, મહોદ્દને મહોદ્દે સંગીતનું રૂપ આપીએ છીએ, એનાથી વધારે જંગલીપણું કાઢ ખીનું હશે ખરું ? એમાં ભારતીય સંગીતનો પ્રાણ નથી, એટલું જ નહિ પણ જો એ યુરોપીય સંગીતની નકલ છે એમ કહેવા બધાએ તો ય તે એક અત્યંત અન્યાયપૂર્ણ માનહાનિ (Limb) ની વાત થશે. આપણે લગ્ન, તથા સરઘસોમાં બેઠાની સાથે કે ચરણાધના સર સાથે સંગીતની રમઝટ ફેલાવી ઉત્સવનું રૂપ આપીએ છીએ; તે ઉપરથી શું એમ કહી

શકીયું ખરા કે સંગીતકલા પ્રત્યે આપણી સહાનુભૂતિ છે ?

દેશની જાગૃતિની ચર્ચા આપણે હંમેશા કર્યા કરીએ છીએ; અને આપણે એન સમજીએ છીએ કે એ જાગૃતિ માત્ર રાજનૈતિક આન્દોલનની સજાઓ દ્વારા જ થઈ શકે છે; એટલે કે માત્ર અભાવના કન્દનથી, દરિદ્રતાની પ્રાર્થનાથી થઈ શકે છે. આપણી નમેનસમાં બરેલી દરિદ્રતાને લીધે આપણે એ જુલૂમ ગણી છીએ કે જ્યાં દેશની પોતાની સંપત્તિ બંદી વાસ પામી રહી છે, ત્યાં દેશનું પોતાનું ધૌરવ પણ પડ્યું પડ્યું ઉધી રહે છે. એ સંપત્તિ જ્યારે જ્યારે મુક્ત થઈને આપણી સમક્ષ આવશે, ત્યારે ત્યારે આપણું ધૌરવ પણ એટલું જ જાગૃત થશે. આપણી નવીન જાગૃતિનો ઉત્સવ વિભાવતી વાજાઓથી કે અસ્તવ્યસ્ત દેશી સંગીતથી નથી થઈ શકવાનો. જરા વિચાર તો કરો કે આપણે એ આપણા દેશની લગભગ લગભગ પુનઃ આક્રાંદન કરવાને સમયે મન્દિરના દ્વાર ઉપર રેખાંકન કરવું હશે, તો તેની કીમ્બદંત શું આપણે જર્મનીથી અંભાવીશું ? ”

જ રપટે બાપામાં વ્યક્ત કર્યો છે. જલ્દીમાંવાળા બાગ વખતે દેશભરમાં માર્શલ લૉર્ડ્સ મોજી કરી વળ્યું ત્યારે તેમણે વાયસરોય પર લખેલો કાગળ આજ પણ તેમની સ્વદેશ પ્રત્યેની મમતા બતાવી આપે છે. તે વખતે પોતે ગાંધીજીએ શરૂ કરેલા અસહકારમાં સંમત ન હોવા છતાં સરકારે નવાજેલો “સર”નો ખિતાબ તેમણે ઉપરોક્ત કાગળ સાથે જ પાછો વાળ્યો હતો. તેજ પ્રમાણે ચિતાગોંગ, દાકા અને હિજલીમાં આજે સરકાર જે વર્તન બતાવી રહી છે, તેની સામે વિરોધ દર્શાવનારો પણ પણ હજી તાજે જ છે. આ પ્રમાણે બ્યારે પણ તેમની આંતર્રાષ્ટ્રીય પ્રતિજ્ઞાની અને મતની હિન્દીઓને જરૂર પડે છે ત્યારે તેઓ માગ્યા વિના પોતાની ફરજ સમજીને જ તે વ્યક્ત કરે છે. આ ઉપરાંત પણ કવિશ્રીએ રશિયાથી લખેલા પત્રોનો ગુજરાતીમાં જે અનુવાદ પ્રગટ થયો છે તે વાંચનારને પણ ખાતરી થશે કે આંતર્રાષ્ટ્રીય માન્યતાઓ છતાં પણ કવિશ્રી પોતાની જન્મભૂમીને જગત્માં દેશમાં ગૌરવ સ્થાન લેતી જોવા દેટલી ઉચ્ચ ઇચ્છા રાખે છે.

એ આજે બની શકે તેમ નથી. દુનિયાના કોઈ પણ દેશમાં બનેલા બનાવની આજે આખી દુનિયા ઉપર અસર થાય છે. વિદ્યાર્થી યૌગેલીક સીમા લગભગ નષ્ટ કરી છે. એટલે એ રીતે રાષ્ટ્રવાદમાં આપણે સુધારો તો કરવો જ જોઈએ. છતાં પણ એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે શરીરનું એક પણ અવયવ થોડા વખત માટે પણ નિરૂપયોગી થઈ ગયું હોય તો તેને સત્વર ઉપાય કરવો પડે છે, નહિતર તેથી આખા શરીરને વાંધો આવે છે. તેજ પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપરના કોઈપણ દેશમાં સડો હોય તો તેટલા પ્રમાણમાં જમતને ધોષો પહોંચવાનો જ. સડો દૂર ન થાય અને તે દેશ પણ કંતર દેશો સાથે જગતની સંસ્કૃતિમાં પોતાનો ધોષો આપવા નેટલો સમર્થ ન થાય ત્યાં સુધી તે દેશને સતેજ બનાવવા મહેનત કરવી જ જોઈએ. કવિશ્રીનો આંતર્રાષ્ટ્રીય વાદ આમાં દરકાર નથી જોતો. એ તેમના “Day is come. But where is India” નામના કાવ્ય ઉપરથી જણાય છે. ભારતવર્ષને પોતાની સંસ્કૃતિ જગતના કલ્યાણ અર્થે પરવાની છે.

એ કોઈ છોકરી ઉપર અસર થઈ શકતી હોય તો તે છોકરીના જેવું કમલાગી કોઈ નહીં. એ તો દરેક પથ્થરને દેવ કરી પુજશે, પણ દરેક પથ્થર દેવની માફક એની મનોવાંચના પૂર્ણ નહીં કરે. હશે, પણ જવા દે; હું જી અને પુરવના આકર્ષણની ચર્ચા કરવા નથી આવ્યો, પરંતુ એક બીજા કારણસર આવ્યો છું.”

“શા ?”

“તું મને બહે હસી કાઢે, પરંતુ મને આ છોકરીના ભવિષ્ય માટે ઘણું લાગે છે. જ્યારે એના રૂપમાં દરચલીઓના ગ્રાધા પડશે, એના મનમાં નવનવા અનુભવ પ્રવાહની ઉણપને લીધે લીલ બાઝશે, સારે તેની ક્ષી દશા થશે, તે વિચારતાં મને દુઃખ થાય છે !”

“તો તું એને કાગળ લખી નાંખ !”

“ના, કાગળ વાંચીને તો તે હસશે અને પછી તેની કટકાઓ કરી લવામાં ઊરાશે !”

“સારે ?”

“મારો આવો વિચાર છે. હું જાણીતો લેખક છે, એટલે માલતી જેવું પાત્ર બનાવી. એને યુવાની વહી જતાં કેવાં દુઃખો પડે છે, તેનો ચિતાર આપ. હું એ વાર્તા એના હાથમાં મોકલવાની મોઠવણ કરીશ, અને હું માનું છું કે એ પોતાની મૂર્ખાઈ સમજી, વધારે છોકરા-ઓના હૃદય બાંધવાનું કામ નહીં કરે.”

“મને કેં વાંધે નહી, પરંતુ એનાથી તું ધારે છે, તેટલી અસર નહીં થાય !”

“પ્રયત્ન તો કરે !”

“સારે. બીજું કેં કામ ?”

“નહીં, કેં નહીં. સાહેબજી..” એ મિત્રો

છૂટક પડ્યા.

:: ૩ ::

“બીચારી માલતી મરી ગઈ !” ઉવાએ નીસાસો નાંખ્યો.

“કાણે માલતી ? તારી પેલી બેનપણી ?” મુરેન્દ્રએ પૂછ્યું.

“હા !” ઉવાની આંખમાં આંસુ આગ્યાં.

“તેં નહોતું ધાણું કે આણું પરિણામ આવશે !” મુરેન્દ્રએ કહ્યું.

કોલેજના ચાર વર્ષો કોલેજઅને મન એક ધણમાં વહી જાય છે. કોલેજની રમત મમતો, સોશીઅલ ગેધેરીંગ અને પરીક્ષાઓ સીનેમાની પ્રીત્તર માફક એક પછી એક ઝાપડી આવે છે, અને ચાલી જાય છે. અને છેવટે જ્યારે વિદ્યાપીઠમાંથી વિદ્યાર્થી બહાર નીકળે છે, સારે ચાર વર્ષના આનંદ અને એકાદ ડીઝી એટલું જ લાઇને તે બહાર આવે છે. કોલેજ જ બાગ્યશાળી, કોલેજમાં પ્રણય જીવન અનુભવી સ્નાતક ચર્તા પરિણીત જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે, અને જીવનસાગરમાં કોઈ સમાન કોટિના સમિગ્ર સાથે ઝાલાં ખાય છે. ઉપા તેમાંની એક હતી. સ્નાતક ચર્તા તે મુરેન્દ્ર સાથે પરણી હતી, અને મુખમાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતી હતી.

“ઉવા, માલતીના મરણની વાત સાંભળતાં એ વર્ષ પર લખેલી મારી વાર્તા-બોલ આવે છે.” મુરેન્દ્રે આગળ કહ્યું.

“કપી વાર્તા ?”

“આ યૌવનની ઝોટ.”

“તેમાં માલતી ચાની પાક આતી ?” ઉવાએ પૂછ્યું.

“એ બહુ લાંબો વાન છે. પછી કીડી.”

“એની ને કેઈ સાચી વાત છે ? હમણું
કે હોતો ?”

“એ સામળ. એ લખે પદેમાં તમારે
તાલની ગુનીઆર થી. એ. માં હતી. ત્યારે
એનું નામ પ્રથમ સામળ, અથવા તો. એ
બીજું નામ સામળનું હતું પરંતુ એના કેટલાક
વર્તન વિશે અને અચર પડી.”

“એના વચન વિશે ?” સુરેન્દ્રના સામે
એના કહ્યું.

“અરજ નહીં, પરંતુ આપણા હાલ-
સાલના યોગીવાળે એના ને વર્તન અલગ-
અલગ—અલગ, એ નહીં, પરંતુ આપણા
અમાનની પ્રજાવિકા સામે બંધ લાગવું, બંધ
એક વર્તન. આપણા એકલા સમાજની સામે
નહીં, પરંતુ ધર્મવિરુદ્ધ, આખી માનવજાતિ
વિરુદ્ધ, ભગવતના જે કે શુદ્ધ, નિર્મળ, પવિત્ર
અને આપી છે, તેની વિરુદ્ધ એ વર્તન હતું.”

“હા ?”

“કદાચ તમે એ અગર દુઃખ અને મોટી
અપર યુગના એણે કેટલાય પુત્રાનેના હટપના
આગળ એકી દુરનાથી સુરેસુરા કર્યા હતાં
તમે મારા એક મિત્રે તે વાત કહી, અને
તેના પરથી એ આ વાતો લખી. માલતી
એની એક કોઠરી, તેનાના ધૈર્યની અટલી
પુર્તિ થતાં. સહુદત્ત એના જેમ કોનારના
પથરા અને લાલખંડાની મલકી ઝોટના સક-
તમાંથી છુટવા જેમ નિષ્કળ પ્રયત્ન કરે, તેમ
પ્રયત્ન કરે છે, અને છુપન વેણી નાંખે છે.
અને એકી રહી આપણું જીવન નિરમ યુગને
છે. રમેશ કોણું હતું કે આ વાતો તેના મન
ઉપર—”

“રમેશ ? રમેશ કોણું ?” ઉપાએ એકા-
એક પુછ્યું.

“એ મિત્ર અને માલતી વિશે વાત કરી
હતી તે.”

“એનું આપણું નામ રમેશ વડોલ ?”

“હા. કેમ ?”

“કે નહીં. તમે તમારી વાત પુરી કરો
પછી હું કહીશ.” ઉપાએ કહ્યું.

“પછી તો કે નહીં. રમેશના કહેવા
પ્રમાણે તે વાતમાં માલતી ઉપર કે અમર ન
કરી. તેણે રમેશને કસાવવા કહ્યો પ્રયાન કર્યું
પણ રમેશ તો Cyra છે. પ્રેમના અને
કુવર્તિના પ્રેમમાં માનવે જ નથી. તે કદિ
કસાયે અને પછી તો અને ખબર નથી.
આપણે વરખાં, અને રમેશ પણ વરસેક વિ-
સરી અજોર નથી !” સુરેન્દ્રે વાત પુરી કરી.

ઉપાની આંખો એકાએક આંધુદાં
બરાબ ગઈ, અને એનાં આંખોમાં નોં નોં દીપકો
અથવા માંડા. “કેમ ઉપા, શું થયું ?
આટલી રડે છે લાંબી ?” સુરેન્દ્ર બેસી ગયો.

“માલતીના પુત્રની કારણે હું જ
હું !” સમજાવે, દીપકો આસ્પદ થતા
સ્વરે તેણે જવાબ આપ્યો. “મેં જ એને
મારી નાખી. એના પુત્રનાં પાપ મારે
કારે છે.”

આથી વધારે તે બોલી ન શકી. રૂદનથી
તેના સ્વરનો અવરોધ થયો. સુરેન્દ્રે તેને રડવા
દીધું. તેણે મન ખાતી કરવા લાગી.

“સુરેન્દ્ર !” શાંત થતાં ઉપાએ કહ્યું.
મેં જ માલતીને ઉપે રત્નો ચંદાવી. અને
આપણે તે બીચારી ને જીવનાં બોમ કાઢ.

અને હું અહીં સુખી છું. મેં જ એને કહે-
જમાં યૌવનમત્ત થઈ ફરવા કહેલું, મેં જ એને
રમેશને હંકાવવા કહ્યું, અને વધુ પરિચય
ચતાં, તે રમેશને ફસાવવા જતાં પોતે જ
ફસાઈ પડી. છેવટની ઘડી સુધી તેણે રમેશને
યાદ કર્યો કર્યો હતો. મેં રમેશને હૃદય વખરો
માન્યો હતો, પરંતુ તમારી વાત સાંભળ્યા
પછી મને લાગે છે કે એમાં રમેશનો વાંક
હતો જ નહીં. રમેશ તો માલતીની પોતાની
વાતોથી એમ જ ધારતો હશે કે માલતી તેની
દરકાર નથી કરતી—ફક્ત તેના હૃદયદર્શને
છતવા અને તેને ફેંદી નાંખવા જાળ ગોઠવે-
છે ! અને માલતી મરી ગઈ, તેણે કારણ તેના
યૌવનની ઓટ થઈ તેથી નહીં, પરંતુ તમે
અને રમેશ બંનેએ ભુલ કરી કે સ્ત્રીના યૌવ-

નની ઓટ ઉમર વધે કદિ આવતી જ નથી.
અવનવથી તેણે હૃદય પુરવહૃદયની માફક રીઠું
થતું જ નથી, એ હૃદયના મોઝાં તો સંપૂર્ણ
ભરતી આણે એવા ચંદ્રના હૃદય માટે તત્કાલ
જ કરે છે. જો ચંદ્ર એ તો તે ભરતી હમેશ
રહે. ને જો ચંદ્ર તેની દરકાર ન કરે, તો
ભરતી આવે નહીં અને પછી ઓટ યાની ?
પરવર્તીત હૃદયના વિકાસ અને અવરોધ
માટે તમે સૌ જ જોખમદાર છો. ” હતાએ
મોઢામાં જમ આવે તેમ કહી નાંખ્યું, અને
ચાકી ત્યારે સુપ થઈ.

સુરેન્દ્ર—ઓપુરણની મનોદયાને સફળ રીતે
ચીતરનાર તરીકે અત્યંતિતા યથેલા નવલકથાકાર
—હવાના આ શબ્દો મૂકીને માફક સાંભ-
ળ્યા ક્યાં.

મારી જોડવાથી

વેળા . ૨૯ જુલાઈ

તા. ૧૮-૧૨-૩૧

મા જે એક પાત્ર
જે એક વખત
તારી માની પાસે પડી રહી
રહી તે એ એક બાબત
રીતે આપી. શરમાઈએ
નિરુદ્ધારથી એ પાત્ર પાછી

વાળાનો કહે, 'કેવ ફેરો લેવ તો આવશે.'
પાછતુ રહે સુખ રહુ નથી-બીજાનીએને
પણ પાછની કિમત નથી. નાનપણુમાં દોષ્ટામાં
અને અકસ્માતે પસાર થયો રહે 'કાકા!
હોઈની પાછા!' કહી પાછની માનણી કરતા.
હવેના હોળિયાઓ, હોળિયા મઠી કાકા ચલેલા
મારા જિવા પામે 'કાકા હોળિયુ હોળિયુ!
કહી વેચાતી માંગણી કરે છે.

રણઆતુ યુધ્ધ વાંચુ કે શરૂં. કહેદારમ
તરી આવી એ શા શરૂં છેલાદિ અવધાન
આના પ્રકાર તબ્બો. કાઢે એવા છદ્દ આપણે
એટલુ તો કહી શકીએ કે મોવવારી મોર્ચો
રહ છે, સોવવારી મોર્ચો રહ છે. કોઈકવાળ
સમુદ્ધ થયું જુવ છે એમ માનવાવાઓ. માટે

આ સાને સમજાવો નથી એ બન્ને. પણ આવી
માનવમાં સચને આપણે જોવા ન માંગીએ
તોએ એ આપણને જોવાની જાત લેવામાં.
વિન. નેટ નથી.

કળુરિયતિ આવા હોવાથી તે એ કાળે
વખત મહે કોનો મળવ હોવાથી કસ્ટમર ફાળે
એ આજનો યુગપર્ષ થઈ પડ્યો છે. અને એ
એ યુગમાં મળતો એ વિગિહ્ન ધર્મ થઈ પડે
છે તે ને યુગની ધમને તે યુગપર્ષતુ કાળ
થતા બીજે એક યુગ નીકળા જાય છે, ને તે
સમયે એ યુગપર્ષ જલજાલ મલેલો હોવ છે.
પરંતુ આ માનવમાં તેમ થયુ નથી એ
આવડની બાત છે.

સાદિલકારો અને પાત્રનો ચન્દ્રેશો લોક
વચ્ચમાં પડેવાથી નહિ રહતા હોય. તેવાઓ
અને મોક્ષતુ સાચુ પ્રતિનિધિત્વ નહિ મેળવી
શકતા હોય, વિવશકારો અને સોશલિસ્ટો રૂ
જોવાનાં મિલો નહિ દેવાથી શક્તા હોય.
મલેલાઓ અને સોશલિસ્ટમાં પેશતલી મોર્ચિલ
નહિ જવાથી રહતા હોય. પરંતુ કસ્ટમરો
દુષ્કર્મ જેલે રહેલો છે તે તો મોક્ષમળવાના

ને લોકતીએરીના ઉડામાં ઉડા તથા સૂકી પહોંચી ગયો છે, એ નિઃસંશય છે.

લોકોએ પોતાના અર્થ ઉપર સમગ્ર કાંઈ ચુક્યો છે. નાટક કંપનીઓએ દેવાળો કાઢ્યા છે; સિનેમાના ભાવ ગગડી ગયા છે; મોટી મોટી વહેપારી કંપનીઓને પોતાના વાર્ષિક 'સેલ'ની સંખ્યામાં વધારો કરવો પડ્યો છે; મેં મારે ખર્ચે ચઢા પીવા જવાનું કમી કર્યું છે; એ સા આ કાપના આડકતરા કે સીધા પરિણામરૂપ છે.

સામાન્ય રીતે લોકોને અવાજ સરકારને સંભળાતો નથી. કચ્છિત સંભળાય છે તો તે વિકૃતરૂપે. લોકોનો આત્મનાદ એને આનંદના આગ્રાપ જેવો સંભળાય છે; લોકોની ઉલ્લંઘનરી માંગણી એને સતોષના સ્વાભાવિક ઉદ્ગાર જેવી સંભળાય છે; લોકોનો વિરોધનો પોષાર એને સંમતિના મુચન જેવો સંભળાય છે, અને આમ યાદ એ સ્વાભાવિક છે; કારણ કે સરકાર સામાન્યતઃ કાને જરા બહેરી હોય છે ને લોકો પ્રાપ્તઃ નિર્મળ અવાજના હોય છે.

મારે એક વખત એક બાણીતા સર્જનને અધુક કામને અગે મળવા જવાનું હતું. એ સદૃશદરશની બીજી બધી ઇંદ્રિયો કરતાં કાન કેંક ઝોણું કામ કરે છે એ વાતની અને ખખર નહોતી. તે દિવસે દવામાં શરદી હતી. ગળે પડવાની ટેવ બીજાં બધાં કરતાં શરદીને વધારે હોય છે એ બાણીતું છે, અને તેમાંએ મારા કંઠ માટે શરદીને અસહ્યથી પદાપાત છે. એટલે તે દિવસે મળામાં શરદી ને મળજમાં ગરમી-કંક એકેલો ને મળજ તપેલું એવી કેંક મારી રિયતિ હતી. હું એ સદૃશદરશને મળ્યો ત્યારે મારો અવાજ કેંક ઉડા ઉતરી ગયેલો હતો; અને શરદીને

લીધે એમના કાન વધારે અસહ્ય બન્યા હતા. અમારા વચ્ચે શો સંવાદ થયો તે પુરેપુરો યાદ નથી, પણ કેંક નીચે પ્રમાણે હતો :

એ આવકાર આપતાં એ સદૃશદરશ બોલ્યા : "ઝોડો ! આજ કેંક આ તરફ ? કેમ તબિયત તો સારી છે ને ?"

"આપનું જરા કામ હતું. તબિયત નજામાં છે, જરા શરદી થઇ છે બાકી બીજી બધી રીતે કુશળ છું."

"મને શરદી થઇ છે એમ તમને કાણુ કહ્યું ? એ તો જરા નહીં જોવા સજેખમ ને ઉધરસ થયાં છે. તમારે જોવા આવવાની—અહીં સુધી આવવાની—તરદી લેવા જરૂર કેંક નથી."

મને લાગ્યું કે એમના સમજવામાં કેંક ભ્રમ થઇ છે. પણ તે સુધારવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં મેં કહ્યું, "હવે કેમ છે ? હવા બધા તો કરો છો ને ?"

"હા, અહીંની હવા જરા એવી છે ખરી, પણ હવાદેર જવાનું હજી કંઈ નથી. એ તો ઠીક, પણ ચઢા બહા લેશો ને ?"

"ચઢાની બનતાં સુધી હું ના નથી કહેતો ને આ શરદીમાં તો ચઢા ઠીક પડશે."

"બનતાં સુધી તમે ચઢા નથી પીતા તે ધણું સારું, પણ ચઢા શરદી કરે એમ તમને કાણુ કહ્યું ? વારુ, કાશી લેશો ?"

"કાશીનો પણ અત્યારે વાંધો નથી."

"કાશીનો ઝાકટર વાંધો લે છે ? ઠીક ત્યારે કોઢો ?"

એટલે બોલીશ તો ચઢા ને કાશીની પડે કાકાએ ગુમાવીશ એમ લાગવાથી મેં રોકા વડે હા કહી, ને આખરે આખરે મારે કોઢો મૂકાયો.

“આ વર તમને ફાલે છે કે નહીં?” મે પૂછ્યું.
“વર ? મુવેચના (એમની પુત્રી) માટે વર હજી
શોધો નથી. હજી નાની છે. શી ઉતાવળ?”
અર પ્રશ્નજી પૂછતે બહારે દવાર ને બહારે બહારે
વર સાંભળનારે રાધે શી વાત ચાલ ચાલ ? ને
કામની વાત કરવા હું આવ્યો હતો. તે વાણી
હારા કચ્છી અગ્રકમ છે એમ મને લાગ્યું, અને
તેથી પત્ર લખી એ વાત એમને જણાવવી
એવો નિશ્ચય કરી ચોડી ધાવી આડીઅવળી
વાત-અવળાવળ, ઉપર પ્રશ્નજી જ-કરીને મે
આખરે કહ્યું. “હવે રળ લઈ ?” “અરે !
મારા મહેરબાન ! એમ શું બોલો છો ? મને
આવ્યા તેમા મને સળ ચપ ! ઉઘટો આનન્દ
થયો. આપણી વાત સાંભળનારા ને સાંભળે
તોએ સમજનારા છે કેટલા ?” “જાડુ બોલો.”
હું જનમા બોલ્યો ને મુઝે થોએ એમની રળ
લઈ ચાલ્યો થયો.

“મારી સાસુએ એમ કહ્યું ને કાઝમાં
હોવા મેવ, મે બોળાએ એમ બાપુ ને
સોઝમાં હોવા મેવ” એ જાણીતા લોકગીત
માંનાં સાસુ-વડુ પણ આજ પ્રશ્નજી એક
નિષ્પાળ કાઠની અને બીજી બહેરી દશી.

બીજી બધી આખતમાં મરકારની ને પ્રજાની
સ્થિતિ ઉપર્યુક્ત સરકારને ને મારા જેવી
અથવા લોકગીતમાંનાં સાસુ-વડુ જેવી યાચ
છે; પરંતુ કમલકર કરવાની આખતમાં સરકાર
અને પ્રજા વચ્ચે નીચમળ છે.

પ્રજાની પોંડે સરકારે પણ કરકમરની નીતિ
ચક્ર કરી દીધી છે. આવક વધારવી ને ખર્ચ
એછો કરવો એ મહાનિર્વાહનમે અમલ
કરવાની એમ્મે તૈયારી કરી છે. નવા કર
નખાયા તે પ્રદેશો અને સ્થિતિ થતી હતી

કે હવે સરકાર શી રીતે પોતાની
આવકમા વધારો કરી શકશે. માત્રી આવક
વધાવવાના અનેક નિષ્પાળ પ્રયત્નોના અનુભવે
કેઈ પણ પોતાની આવક વધારી શકે એ
વચ્ચે મન હમેજ સનદેઈ રહેવો. “પર નાખીને
મરકાર આવક વધારવો” મારા એક મિત્ર
મને કહ્યું. “હવે કર શેતા પર નાખશે ? મે
પૂછ્યું. “પેલા રાજની વાલ ખબર નથી ?
બધી વસ્તુ ઉપર કર નાખ્યા પછી કે રહ્યું
નહીં. ત્યારે એવું ચાલતા લોકો પાસેથી
પૈસા લેવા માડવા. ‘હાથ દિવાનિયા પૈસા દો’
કહી ચાલેનાં માનુસ હાથ દવાલે તેના પણ
એણે પૈસા ઉપરાવવા માડવા.” ચાલતા
ચાલતા હાથ દવાવવા એ સ્વભાવિક છે. જતા
એને એક જાતની મોજ મળી શકાય, અને
વાર્ષિક હબાર રૂપીઆની આવક ઉપર આવક-
વેરા નાખનારી મરકારે ચાલતી વેળા હાથ
દવાવવાની કીયા પર લાગરી-ટેલ લાગુ નથી
પાડે. તે હું માઈ છું. કે એણે ઉપર્યુક્ત
રાજની વાત સાંભળી નહીં હોય તેમાં જ હવે.

અર્થે ઘરાવવાની આખતમાં કેટલાક લોકો
સરકારે લીધેલા પગલા વિશે દિકા કરે છે:
અર્થે કયા ને શી રીતે કરી કરવો તે માટે
કનીસી નીચી પડેલા પુષ્કળ અર્થે કર્યો. પાંચી
૧૦-૧૦૦ સુધીના કારકુને કમી કરી ૨૦૦૦
ના પગારકારની કેટલીક સ્થળે નિમણૂક કરી.
લસકરેના અર્થે કરી ચપ શકે ત્યાં ન કરતાં
ઉઘટો વધારો. ઇલાદિ. ઇલાદિ પણ કરકમરનો
વિલ્લ જ એમ્મે છે કે એમાં બલમજા હાક
ખાઈ જાય. હું પોતે પણ એક વાર એમાં
સળક યુગવાવો હતો તેા બિચારી સરકારનું
તો મનું જ શું ?

કરકસરનું મોલું એક વેળા ફરતું ફરતું અમારી ઓફિસમાં આવી ગયું જે મારા પગારને સ્પર્શી ગયું. આથી મારે ખર્ચમાં કાપકુપ કરવાનો વખત આવ્યો. મેં ધરના માણસોની મંજૂરી સમક્ષ આ બાબત સુધી મારા બાઇએ કહ્યું, 'તમે ઓફિસે જવા આવવાનું દ્રામને બદલે ચાલતા રાખો તો દર મહીને રૂ. ૩-૮ નો ખચાવ થાય.' મારાં ધર્મપત્નીએ સૂચના કરી, 'તમે વાળ ઢગમ પાસે કપાવો છો તેને બદલે હાથે જ કાપવાનું રાખો તો?' ચઢાનો ત્યાગ કરનારા મારા એક મિત્રે મને ચઢા છોડી દેવાનું સૂચવ્યું. એક બીજા મિત્રે કપડાનો ખર્ચ કમી કરવાનું ને બને તો એક જ પોલિંગે વસ્ત્ર ખેંચી કાઢવાનું તથા રાતે દૂવાશ પહેરીને સવાનું સૂચવ્યું.

આ બધી સૂચનાઓનો એકસામથા અમલ કરવો અધરો લાગ્યાથી મેં દરેકનો-દૂવાશ પહેરીને સુવા શીવાયની દરેક સૂચનાનો-વારા ફરતી અમલ કરી જોવા પાડ્યું. પહેલાં ઓફિસ ચાલતા જવા આવવાનું શરૂ કર્યું. મેંએક દિવસ તો ઠીક ચાલ્યું. પણ પછી રસ્તે ચાલતા ચઢાની સુવાચથી મધ્યમથી રહેતાં રેસ્ટોરાંઓને વટાવી જતાં મારું હૃદય ઝાલ્યું ન રહેતું. એકાદ બે રેસ્ટોરાંઓ સામું નજર પણ નાખ્યા વગર દું ચાલ્યો જતો; પણ યુવાકમાં કે એવણ જ રેસ્ટોરાં છે? ત્રીમયોથા આગળ જરા અંદર નજર કરી ચાલ્યો જતો પણ છૂટું કે સાતમે રેસ્ટોરે, સાતમે કોડે અભિ-મન્યુનું ચથું તેમ, મારું પતન થતું. દરેકજ આનો ખચાવું છું તો એક દહાડે ચઢા પાછળ આનો ખચું તેમાં ખોડું નહીં એમ ધારી મેં ચઢા પીવાની શરૂઆત કરી. ગોડા દિવસ પછી

ચથું કે દરેકજનો આનો નહીં, પણ જવા આવવાના મળી બેઆના ખચાવું છું. એટલે કોઇક કોઇક દહાડે સાંજનું વર્તમાનપત્ર પણ ખરીદ કરું તો શું ખોટું? આ ઉપરાંત રસ્તે એકદમ પંડતર ભાવે મળી જતી વસ્તુઓ જોઇને તે ખરીદ કરી લેવાનું મન થતું, અને કોઇક વિરલ પ્રસંગે મન પર કાણુ રાખી શકાતો, પણ ધણી વાર તો એવી વસ્તુઓ ખરીદ કરવી જ પડતી. આમ માસિક સાઝ-જણુ રૂપીઆનો ખચાવ કરી મેં દસ રૂપીઆનો ખર્ચ વધાર્યો.

અંતે આ પાછાંએ વાત નહીં ચડે એમ ધારી ચાલતા જવાઆવવાની યોજના પડતી સુધી, એક વાર ચઢા એકી કરવાનો પ્રયોગ અનુભવ્યો. ચઢાનો પ્રયોગ તો થંડુ કઠિન પડ્યો. ચઢાને વખતે ચઢા ન મળે ત્યારે શું થાય છે એ હું કેમ કરી વર્ણવી શકું? ધણી વાર મગજ અકળાઇ નલ છે ત્યારે ખાલી હવાને પેટ ભરીને ગાળ દીધાથી અંતોષ થાય છે એ મારા અનુભવની વાત છે. પણ ચઢા ન મળે ત્યારે તો મને તેટલી ગાળ દીધે, પણ સન્તોષ નથી થતો. આમ છતાં થોડા દિવસ મેં ચઢા વગર ચલાવ્યું. પછી ચઢાને બદલે કોરી લેવા માંડી અને એવે ચઢા કરતાં કોરી ચોંપી છે એમ માન્ય પડવાથી પાછી ચઢા શરૂ કરી.

સામાન્ય રીતે દું ખોરાક ઓછો જ લઉં છું. છતાં ખોરાકમાં એ કેંક મટાડી કરવાનો અખતરો મેં કર્યો. ખાંડા, પાપડી, પંડરજ વગેરે શાકનો મોજ છોડી માત્ર મળા ને બાઇથી ચલાવી જોયું, બે વાર ખાવાનું તથા તબિયત સુધરશે ધારી એક વાર ખાવાનું ચાલું. પણ

BADSHAH
Depilatory Powder
 Delicately Perfumed

બાદશાહી ડીપીલીટરી પાઉડર

નકામા બાલને ઘણી જ સફાઈથી અને ઝડપથી
 ડાઘ પણ હરકત સિવાય નાશ કરે છે.

ઝેનો પાતળા પેસ્ટ બનાવે, અને વાળવાળી
 જગ્યાએ લગાડે, એ ત્રણ મીનિટ રાખ્યા બાદ કપ-
 યથી લુછી નાખે. તરત જ ચામડી લીલી અને
 ચોરી થશે. બીજા પાઉડરની માફક બળતરા થશે
 નહીં પણ દંડ લાગશે. આ પાઉડર સ્ત્રીઓને
 ઘણી જ અગત્યની વીજ છે.

કિંમત બાટલી એકના ૧૦ આના
 ચોસ્ટ ખર્ચ ૭ આના
 ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨૫ ચોસ્ટ ખર્ચ માફ

રૂપ
 રૂપ દે શી
 શી

રૂપદેશી
 માલને ઉત્તેજન આપે.

રૂપ
 રૂપ દે શી
 શી

મહાજનનું વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું
 બાદશાહી ડીપીલીટરી પાઉડર (સફાઈ)

આ દવા પેરના તથા શરીર ઉપરના તમામ હારી વપર અમરીત
 હવાળ છે. ચુંક, અપચો, ઉલ્લી, ઝાઝા તથા ચાલીયવાના તમામ
 હોંનિ જડમળથી નાશ કરે છે. તથા ચાલીયવાની હોં નેવાં
 કે માફ કરી ના, ઝેરી જગ્યા ડંખ, દાખડું, ટાપી કરી
 મારવું. વિગેરે તમામ રોગો વપર અમરીત હાથે કરે છે.

કિંમત બાટલીનો રૂ. ૧) : ચોસ્ટ ૭ આના.

ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨૫ પે. બાલ
 એકના બનાવનાર, સી. સી. મહાજન એન્ડ કંપની
 ૨૮૧, જુમા મસ્જીદ, મુંબઈ નં. ૨